

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI
HELLER FARKAS

1937

LXI. ÉVFOLYAM

80. KÖTET

GERGELY R. BUDAPEST, DOROTTYA-UTCA 2.

Tartalomjegyzék 1937.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Balogh Tamás:</i> Az aranykérdés	445
<i>Balás Károly:</i> A mai adóprobléma	741
<i>Bikkal Dénes:</i> Kereskedők és iparosok öregségi biztosítása	332
<i>Bikkal Dénes:</i> Mezőgazdasági munkásbiztosítás külföldön	479
<i>Grecsák Richárd:</i> A gazdasági élet átmeneti formái	462
<i>György Ernő:</i> A mezőgazdasági hitelválság tanulságai	310
<i>Halász Ferenc:</i> A londoni nemzetközi cukoregyezmény	650
<i>Heller Farkas:</i> Balás Károly pénzügytana	161
<i>Hein János:</i> Az általános költségtörvény és a mezőgazdasági földjáraadék	775
<i>Hegedüs Loránt:</i> Beszámoló az 1931. évi magyar valutakisérletről	729
<i>Honegger Hans:</i> Új termelési elmélet a hatalom- és hitelfogalom alapján	433
<i>Kisléghi Nagy Dénes:</i> Lélektan és társadalomtudomány az univerzalizmus rendszerében	165, 349
<i>Kisléghi Nagy Dénes:</i> Az univerzalizmus gazdasági tanai	577, 784
<i>Korek Valéria:</i> A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége.	628
<i>Major Róbert:</i> Pénzérték és államháztartás	223
<i>Matolcsy Mátyás:</i> A szesztermelés helyzete Magyarországon	54
<i>Navratil Ákos:</i> Heller Farkas	305
<i>Pivány Jenő:</i> Az Amerikai Egyesült Államok hitelszervezete és a hitelintézetek revíziója	749
<i>Pongrácz Kálmán:</i> Az agrárválság a Tiszántul	205
<i>Schmidt Ádám:</i> Termelés és termelékenység	90
<i>Theiss Ede:</i> Statisztikai korreláció és keresleti törvény	1

Közlemények.

A Darányi Ignác Agrárakadémia pályázatai	530
<i>A. Claparède:</i> A különböző kontinensek közötti árkülönbségről.	665
<i>Iffy Boér Elek:</i> A Carnegie-alapítvány és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara együttműködése a világgazdaság ujjaépítése érdekében	387
<i>Éber Ernő:</i> Román törvény a mezőgazdaság szervezéséről	517
<i>Éber Ernő:</i> A világtermelés és az árak alakulása 1936/37-ben.	841
<i>Fenyő Miksa:</i> A szesztermelés helyzete Magyarországon	251
<i>Fenyő Miksa:</i> Még egyszer Matolcsy Mátyás szesz-cikke	510
<i>Gesztelyi Nagy László:</i> A tengeri gazdaságpolitikai jelentősége Magyarországon	833
<i>Kecső István:</i> Elvek és célok a magyar nyersanyaggyártásban	676
<i>Ledermann László:</i> Az arany új helyzete a világgazdaságban	823
<i>Matolcsy Mátyás:</i> Válasz Fenyő Miksának	386
<i>Nötel Rudolf:</i> De Viti de Marco pénzügytani rendszere	668
<i>Pálinkás András:</i> A magyar selyem problémái	523
<i>Rác Jenő:</i> A távolabbi piacok jelentősége a magyar kivitelben	253
<i>Ruisz Rezső:</i> A német gyarmati követelések gazdasági okai	122
<i>Takaróné Gáll Beatrix:</i> Állandó és változó elemek a közgazdaságtanban	113
<i>Varga István:</i> A fegyverkezési világkonjunktúra.	512
<i>Villányi András:</i> A német építőipar időszerű kérdései	397

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

(Az egyes, e rovatban elemzett munkák címeit l. a Könyvismertetések rovatban.)

	Oldal
<i>Az árjelenségek szociológiai vizsgálata.</i> (Gábor László.)	128
<i>Két könyv Középeurópáról.</i> (Futó Mihály.)	400
<i>A Navratil-émlékkönyv és a Balás—Heller-émlékkönyv.</i> (Fellner Vilmos.) .	682

Gyűjteményes munkák.

Colorado College Publications. (Kádas Kálmán.)	539
Struktur und Verfassung der ungarischen Landwirtschaft. (Prack László.)	533
L'Indipendenza Economica Italiana. (Futó Mihály.)	848

Könyvismertetések.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXV. évi jelentése az 1937. évi rendes közgyűléshez. (Villányi András)	564
A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének jelentése az 1936. évi jubileumi közgyűléshez. (Grossmann László)	716
Annuaire International de Statistique Agricole 1935/36 et 1936/37. (Tóth Jenő)	552
Annuaire Statistique de la Société des Nations. 1935/36. (Kádas Kálmán)	146
Az Ipartestületek Országos Központja IV. évi jelentése. (Balogh Károly)	866
<i>Prof. Dr. Paul Arndt, Dr. rer. pol. Djini Shen und Dr. rer. pol. Chu-Fen-Leo:</i> Der Arbeitslohn in China. (Varga István)	871
<i>Bauer, Victor v.:</i> Zentraleuropa, ein lebendiger Organismus. (Futó Mihály)	710
<i>Berard André:</i> Du producteur au consommateur. (Gábor László)	421
<i>Berdiajew Nikolai:</i> Christentum und Klassenkampf. (Takaróné Gáll Beatrix)	544
<i>Blaskovits Zoltán:</i> Theorie des Kapitalismus. (Takaróné Gáll Beatrix)	413
<i>Bowman, Raymond T.:</i> A Statistical Study of Profits. (Theiss Ede)	260
<i>Colin Clark:</i> National Income and Outlay. (Vámos Béla)	875
Das schweizerische Bankwesen im Jahre 1935. (Láng János)	142
<i>Dietze, C. von:</i> Preispolitik in der Weltagrarkrise. (Lipták László)	418
<i>Drazler Bruno:</i> Die Landwirtschaftskrise im östlichem Donaauraum. (Futó Mihály)	400
<i>Fellner Frigyes:</i> Adótehermegoszlás. (Hegedüs Loránt)	132
<i>Ferenczi Emmerich:</i> La Statistique des Étrangers. (Móricz Miklós)	855
<i>Fisher, Allan G. B.:</i> The Clash of Progress and Security. (Gábor László)	128
<i>Georges Huns:</i> Die ländlichen Kreditgenossenschaften in der Kreditversorgung des Erbhofes. (Varga István)	556
Gdynia kikötője. (Takács György)	863
<i>Gundel Endre:</i> Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata. (Gyömrei Sándor)	563
<i>György Ernő:</i> A termelőtől a fogyasztóig. (Éber Antal)	853
<i>Halács Ágoston:</i> Térképek a mezőgazdaság szolgálatában. (Éber Ernő)	142
<i>Havas Friedrich von:</i> Grundgedanken zu einer Theorie der störungsfreien Geldschöpfung. (Láng János)	415
<i>Hutt W. H.:</i> Economists and the Public. (Gábor László)	879
<i>Illyefalvy I. Lajos dr.:</i> Budapest Székesfőváros Áruforgalma. (Áfra Nagy János)	699
<i>Kadosa Paul:</i> Die Proportions-Krisentheorie. (B. K.)	543
<i>Kállay Tibor:</i> A munkanélküli jövedelemről és vagyonról. (Varga István)	557
<i>Kerékgyártó György:</i> A szabványok hazánkban és külföldön. (Villányi András)	566
<i>Kuczynszki, Jürgen:</i> Löhne und Ernährungskosten in Deutschland, 1820 bis 1937. (Varga István)	713
<i>Kun Lajos:</i> Egy baranyai falu földműves- és bányász népének szociális higiéniája. (Major Róbert)	707
La production mondiale et les prix, 1935/36. (Kádas Kálmán)	145
<i>Lánkai István:</i> A kereskedelem üzemgazdaságtana. (György Ernő)	140
Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1935/36. (Tóth Jenő)	808
<i>Don Salvador de Madariaga:</i> The price of peace. (Takaróné Gáll Beatrix)	412
Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. (Éber Ernő)	145
<i>Major Emil Endre:</i> Die Handelspolitik der Donaustaaten von 1919—1935 im Lichte der Strukturwandlungen. (Futó Mihály)	400

	Oldal
<i>Báró Malcoms Albert</i> : A gazdasági hatalom. (Major Róbert)	706
<i>Mellerowicz, Konrad</i> : Kosten und Kostenrechnungen. (Brunner Vilmos).	549
<i>Melly József</i> : Nagy-Budapest közegészségügyi vonatkozásban. (Zucker- mann Ferenc)	269
<i>Müller Johannes</i> : Wirtschaftskunde von Deutschland auf wirtschafts- geografischer und wirtschaftsgeschichtlicher Grundlage. (Varga István)	715
<i>Dr. vitéz Nagy Iván</i> : Nyugatmagyarország Ausztriában. (Móricz Miklós)	859
<i>Nótel Rudolf</i> : Agrárválság és adósvédelem. (ifj. Leopold Lajos)	860
<i>Polge de Combret, G.</i> : La lutte contre le bon marché. (Gábor László).	128
<i>Ruber Paul</i> : Geldprobleme des Aussenhandels. (Mórotz Kálmán).	265
<i>Rakitovszky István</i> : Közgazdasági, pedagógiai és nemzetnevelési alap- elvek. (Takaróné Gáll Beatrix)	136
<i>Revue de la situation économique mondiale 1935/36.</i> (Vámos Béla)	263
<i>Rostás László</i> : Konjunkturaelmélet és konjunkturakutatás. (Neubauer Gyula)	691
<i>Schaffer-Glössel Konrad</i> : Volkswirtschaftliche Verfahrenlehre. (Takaróné Gáll Beatrix)	408
<i>Schuler Dezső</i> : Hatósági és Társadalmi Embervédelem Budapesten. (Zuckermann Ferenc).	864
<i>Cs. Szabó László</i> : Doveri átkelés. (Mórotz Kálmán)	705
<i>Tóth József</i> : Közgazdaságtan reformerek számára. (Varga István)	559
<i>Trupitl, R. I.</i> : British Banks and the London Money Markt. (Nótel Rudolf)	877
<i>L. E. Tsao</i> : Income Tax and Its Introduction into China. (Kádas Kálmán)	144
Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulója alkalmából. Szerkesztették <i>Kenéz Béla</i> , <i>Judik József és Varga István</i> . (Fellner Vilmos)	682
Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. év- fordulója alkalmából. Szerkesztették <i>Laky Dezső és vitéz Surányi-Unger</i> <i>Tivadár</i> . (Fellner Vilmos)	682
<i>Vincze Frigyes</i> : Szakoktatásunk multja és jelene. (Éber Ernő)	268
<i>Visegrády József</i> : A közlekedésügy mint közfeladat és a vasut—autó- kérdés. (Ruisz Rezső)	141
<i>Volenszky Béla</i> : Társas vállalkozások finanszírozásának veszedelmei. (Fülei-Szántó Endre)	139
<i>Wolff Hellmuth</i> : Volk und Raum. (Ruisz Rezső)	270
<i>Dr. Yin-Kwong Chen</i> : Die landwirtschaftlichen Genossenschaften in China. (Varga István)	875

[Külföldi folyóiratok szemléje.

<i>Economica.</i> (V. B.)	278, 424, 717, 881
<i>Giornale degli Economisti e Revista di Statistica.</i> (F. M.)	147, 279, 567, 720, 884
<i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.</i> (V. B.)	152, 427, 882
<i>Internationale Rundschau der Arbeit.</i> (R. B.)	276, 425, 723
<i>Rivista di Politica Economica.</i> (F. M.)	150, 280, 427, 569, 721, 884
<i>Revue Economique Internationale.</i> (G. L.)	155, 272, 430, 575, 724, 886
<i>Revue d'Economie Politique.</i> (Cs. P.)	272
<i>Schmoller's Jahrbuch.</i> (R. B.)	572
<i>The Economic Journal.</i> (V. B.)	158, 571, 719
<i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> (V. B.)	153, 573

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülések	160, 299, 726, 888
Igazgató-választmányi ülések	300, 888
A főtitkár jelentése a Társaság 1936. évi működéséről	302
A főpénztárnok jelentése az 1936. évről.	301
Közgyűlés	304, 432
Vita az aranyvaluta jövőjéről (Fellner Vilmos, Theiss Ede, Virány Egon, ifj. Boér Elek, Domány Gyula, Hein János, Buday Kálmán, Neubauer Gyula felszólalásai).	282
Hibaigazítás	888

Statisztikai korreláció és keresleti törvény.

Tartalom: I. A korreláció-számítás legfontosabb alapfogalmai a közgazdasági kutatás szempontjából: korreláció-koefficiens, regresszió-vonalak. II. Statisztikai indukció és valószínűségelmélet. A statisztikai korreláció problémái a statisztikai indukció és a közgazdasági törvénykutatás szempontjából. III. A statisztikai korreláció szerepe a keresleti törvény megállapításában. Az e célra szolgáló eljárások közgazdaságtani alapjai. IV. A magyarországi cukorkereslet és a budapesti tejkereslet törvényének és elaszticitásának meghatározása. V. A keresletelemzés módszereinek kritikája és legújabb fejlődése. A cukor- és tejkereslet magasabbrendű approximációja. Az átlagos magyar pénzflelibilitás meghatározása.

I.

A kereslet, mint a szükséglet forgalomgazdasági alakja, a gazdasági tevékenység egyik legfontosabb irányítója és mozgatója. Ezért a kereslet törvényeinek minél mélyebbre hatoló és realiztikus felderítése a közgazdasági kutatás egyik alapvető feladata. A keresleti törvény az ár és a kereslet, tehát szükségszerűen mérhető gazdasági mozzanatok között állapít meg kapcsolatot. Az ilyen összefüggés lényegileg kvantitativ természetű függetlenül attól, hogy szavakkal vagy pedig matematikai képletekkel fejezzük ki. Ez utóbbi kifejezés-mód azonban az összefüggés lényegstruktúrája szempontjából megfelelőbb. A keresleti törvény matematikai megfogalmazása u. i. a szóbeli kifejezés tartalmán tulmenően lehetővé teszi, hogy az elmélet megállapításait a statisztikai adatok alapján számszerűen konkretizáljuk és verifikáljuk. Ily módon tehát az elmélet és a valóság lehető legszorosabb kapcsolatát sikerül megvalósítani. A közgazdasági kutatásnak ez az u. n. oekonometriai iránya egyrészt az elmélet, másrészt a statisztikai módszer nagymértékű tökéletesítését kívánja meg.

Mivel a gazdaságstatisztika az adatokat legtöbbször idősorok alakjában szolgáltatja, az elméleti törvények számszerű verifikálásának legelső sarkalatos előfeltétele a gazdasági jelenségek körében a változás tényének, az időmozzanatok minél behatóbb figyelembevételé.¹ A statisztikai elmélet u. i.

¹ I. „Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban“, továbbá „A termelés és a pénz dinamikája“ c. dolgozataimat. Közgazdasági Szemle 75. k. (1932). 849. o., illetőleg 78. k. (1935). 613. o.

quantitativ fogalmazásban sem nyújt olyan törvényeket, amelyek egészen kivételes esetektől eltekintve, numerikus igazolásra, illetőleg az empirikus megfigyelés által feltárt statisztikai összefüggések kielégítő magyarázatára alkalmasak volnának. A valóságban már most számtalan olyan tényező működik, amelyeket az elméleti vizsgálatok során nem vehetünk figyelembe. Ezért szükségünk van olyan statisztikai eljárásra, amely a sok esetleges zavaró tényező hatását el tudja különíteni az elmélet szempontjából lényeges összefüggésektől. A konkrét adatok között fennálló ilyen lényegbeli relációk empirikus meghatározását a statisztikai korreláció teszi lehetővé. E statisztikai módszer nélkül a kereslet oekonometriai vizsgálata nem volna megvalósítható. A jelen dolgozat feladata ezért a statisztikai korreláció módszerének kritikai vizsgálata és a hazai közgazdaság köréből vett konkrét adatokra való alkalmazása a keresleti törvények meghatározása céljából, továbbá a kereslet quantitativ analízisével kapcsolatos statisztikai és közgazdaságtani problémák tisztázása. Tárgyalásunk során nem az e tárgykörben sűrűn felmerülő matematikai problémák megoldására, hanem arra törekszünk, hogy az oekonometriai kutatás módszereinek valószínűségelméleti és közgazdaságtani természetét és alkalmazásuk előfeltételeit megállapítsuk, mivel e kérdések alapvető fontosságuk ellenére még távolról sincsenek tisztázva.²

Az oekonometria szempontjából fontos statisztikai módszerek különböző, egymástól távolieső tudományok problémáival kapcsolatban fejlődtek ki eredetileg és csak később nyertek alkalmazást közgazdasági kutatásokban. Így csak hozzávetőlegesen is legalább három egymástól majdnem teljesen függetlenül kialakult matematikai statisztikai kutatási irányt kell megkülönböztetnünk, amelyek mindegyike fontos szerepet játszik a modern quantitativ vizsgálatokban. Első helyen említendő mindenesetre az angol statisztikusok munkássága, amelynek keretében *F. Galton* és *K. Pearson*, mint úttörők, majdnem kizárólag biológiai, illetőleg biometriai problémákkal foglalkozva, a korrelációszámítás alapelveit kidolgozták. Munkájukat *G. U. Yule* és *R. A. Fisher* fejlesztette tovább igen jelentékeny mértékben. Az angol statisztikai kutatásnak egy különálló, az előbb említettéknél nem kisebb jelentőségű irányát kezdeményezte *F. Y. Edgeworth*, aki a közgazdasági alkalmazásokat már beható figyelemben részesítette. Az általa megkezdett uton halad tovább *A. L. Bowley*. A matematikai

² I. J. M. Keynes: A Treatise on Probability, London, 1921, 421. o. Keynes helyesen állapítja meg, hogy a korreláció-elmélet kutatói a matematikai problémák mellett az itt felmerülő logikai és valószínűségelméleti kérdéseket tulságosan háttérbe szorították. Az újabb ilyen irányú kutatások dacára még igen sok, különösen oekonometriai szempontból fontos probléma nem nyert kielégítő megoldást e téren.

statisztika egy másik irányát *W. Lexis* alapította meg, aki kezdettől fogva a társadalomtudományok problémáit vizsgálja. Ennek az iránynak további kiváló művelői *L. v. Bortkiewicz*, továbbá *A. A. Tschuprow*. Végül igen nagy értékű a skandináv statisztikusok munkássága, különösen *J. P. Gram*, *T. N. Thiele*, *C. V. L. Charlier* és *S. D. Wicksell* említendők, akik elsősorban a csillagászat, főképp a stelláris statisztika kérdéseivel kapcsolatban dolgozták ki módszereiket, amelyek azonban a társadalomtudományok területén is fontos alkalmazást nyertek. A matematikai statisztika módszereinek a közgazdaságtani törvények empirikus verifikációjára való felhasználása terén *H. L. Moore* úttörő, aki a korrelációszámításnak a keresleti analízisbe való bevezetésével a modern ökonometria megalapítójának tekinthető. Az általa kidolgozott módszerek tökéletesítésében különösen kitűnt *H. Schultz* és *M. Ezekiel*, akik számos más kiváló kutatóval együtt az ökonometriát a közgazdaságtudomány új, nagy terjedelmű és virágzó ágazatává fejlesztették ki.

A közgazdasági kutatás szempontjából az összes modern, matematikai statisztikai módszerek közül a legnagyobb jelentőségű a korreláció-elmélet, amennyiben elsősorban ez a statisztikai eljárás tette lehetővé a közgazdasági elmélet törvényeinek az empirikus adatok körében való felkutatását és verifikálását. A korreláció-elmélet egyébként a matematikai statisztika összes legfontosabb módszereit magában foglalja és így általános módszertani szempontból is centrális jelentőségű. A korreláció-elmélet, illetőleg számítás két vagy több mérhető változó, attribútum közötti kvantitatív összefüggést vizsgálja a változók értékeire vonatkozó empirikus adatok alapján. A mérhető változók között lehetséges összefüggéseknek már most célszerűen két alaptípusát különböztethetjük meg.³ Egyrészt előfordulhat, hogy az egy vagy több független változó értékei a függő változóét egyértelműen meghatározzák, egy bizonyos X értékhez mindig ugyanaz az Y érték tartozik. Az összefüggéseknek ezt a típusát nevezzük funkcionálisnak. Másrészt lehetséges, hogy a független változó vagy változók adott értékei mellett a függő változó különböző értékeket vehet fel. Így egy bizonyos X érték az Y értékek egész sorozatával: Y_1, Y_2, \dots kapcsolatos. Ezek az u. n. sztochasztikus összefüggések. A korrelációszámítás feladata az ilyen összefüggések kvantitatív jellegzetességeinek vizsgálata.

A funkcionális összefüggések különösen a fizikai és kémiai jelenségek körében fordulnak elő, így pl. a víz forrási hőmérséklete a vízfelületre gyakorolt nyomással funkcionális kapcsolatban áll, egy adott nyomásnak mindig ugyanaz a

³ *A. A. Tschuprow*: Grundbegriffe und Grundprobleme der Korrelationstheorie. Leipzig, 1925. 20. o.

forrpont felel meg. Ezzel szemben a biológiai és társadalmi jelenségek körében a sztochasztikus összefüggések dominálnak, pl. a szülő és a gyermek termete közötti vagy a kereslet és az ár közötti kapcsolat; egyenlő termetű apáknak különböző termetű gyermekük lehet, ugyanannak az árnak más és más nagyságu kereslet felelhet meg. A sztochasztikus törvénynek többértékűsége mellett egy további, a funkcionálistól eltérő lényeges vonása, hogy a jelenségek, illetőleg a hatótényezők egyéni sajátosságaitól való eltekintést nem tételez fel. A funkcionális törvény fennállása ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a tényezők, amelyekre vonatkozik, tökéletesen azonos alakban, illetőleg nagyságban újra meg újra fellépjenek. Ez a feltétel a fizikai és kémiai jelenségek körében nagy megközelítéssel teljesül. Ezzel szemben a biológiai és társadalmi tudományokban az individuális variációknak igen nagy szerepe van, s így itt állandó volt a törekvés a törvényszerűség fogalmának olyan általánosítására, hogy az ezzel a ténnyel összeegyeztethető legyen. Ez vezetett a modern matematikai statisztikai módszerek kifejlődéséhez és a statisztikai törvényszerűségek természetének felderítéséhez. Az így kialakult korrelációszámítás a kvantitatív módszer számára a valóságnak olyan szinte korlátlan területeit tette hozzáférhetővé, ahol addig a jelenségek erős individuális variabilitása és heterogenitása e módszer alkalmazását megakadályozta.

A korreláció-elmélet főbb logikai elveit legalkalmasabban egy konkrét példa kapcsán elemezhetjük. Erre a célra Yulnak a mezőgazdasági pauperizmusra vonatkozó klaszszikus kutatásait használjuk fel, amelyek egyszersmind a korreláció-számítás legelső alkalmazását képezik a közgazdasági jelenségek körében.⁴ Az I. sz. táblázat 38 angliai mezőgazdasági szegénygondozó egyesületre vonatkozóan az átlagos mezőgazdasági hetibéreket (X) és a népességnek szegénysegélyben részesülő százalékát (Y) adja meg. A munkabér és a segélyezették százaléka között nyilvánvalóan sztochasztikus összefüggés áll fenn. Az ilyen összefüggések szabatos jellemzésére már a matematikai módszert nem alkalmazó statisztikusok többféle elemi eljárást dolgoztak ki, amelyekhez a korreláció-számítás módszerei közvetlenül csatlakoznak,⁵ mint azok következetes továbbfejlesztései.

Az egyik ilyen elemi eljárás a két egymással sztochasztikus összefüggésben álló sorozatban a tagok értékeinek a megfelelő középértékektől való eltéréseit hasonlítja össze. A Yule-féle példában a munkabérek átlaga 15 s. 11 d, a segélyezési százalékoké pedig: 3.67. Tehát az első 16 munkabér a kö-

⁴ G. U. Yule: An Introduction to the Theory of Statistics. VI. Ed. London, 1924. 178. o.

⁵ I. A. A. Tschuprow, l. c. 4. o.

zepesnél nagyobb, ugyanakkor a hozzájuk tartozó segélyezési százalékok 3 eset kivételével a közepesnél kisebbek, a többi 22 esetben a munkabér a közepesnél kisebb, míg a megfelelő százalékok 4 esettől eltekintve, a közepesnél nagyobbak. A vizsgált összefüggés tehát olyan természetű, hogy az esetek túlnyomó többségében nagyobb munkabér kisebb segélyezési százalékkal kapcsolatos, azaz negatív értelmű. A középértéktől való eltérések előjele mellett azok nagysága is fontos. Ha a

I. sz. táblázat.

Sorszám	X. Átlagos heti mező- gazdasági munka- bér (shilling és penny)		Y. A segélyezésben részesülők a népesség százalékában %
	s.	d.	
1	20	9	2.40
2	20	8	2.29
3	19	8	1.39
4	18	6	1.92
5	17	8	2.98
6	17	6	1.17
7	17	1	3.79
8	17	0	3.01
9	17	0	2.39
10	16	11	2.78
11	16	6	3.09
12	16	4	2.78
13	16	3	2.61
14	16	3	4.33
15	16	0	3.02
16	16	0	4.20
17	15	9	1.29
18	15	8	5.16
19	15	6	4.75
20	15	6	4.64
21	15	4	4.26
22	15	3	1.66
23	15	0	5.37
24	15	0	3.38
25	15	0	5.84
26	15	0	4.63
27	15	0	3.93
28	15	0	4.54
29	14	10	3.42
30	14	9	5.88
31	14	9	4.36
32	14	9	3.85
33	14	7	3.92
34	14	6	4.48
35	14	6	5.67
36	14	4	4.91
37	13	6	4.34
38	12	6	5.19

két sorozat között van összefüggés, akkor az egyik sorozat nagyobb illetőleg kisebb eltéréseinek a másik sorozatban hasonlóképp nagyobb, illetőleg kisebb eltérések felelnek meg. Természetesen a középértéktől számított (a továbbiakban x , illetőleg y jelzésű) eltéréshez⁶ viszonyított relativ nagysága $\frac{x}{\sigma_x}$, illetőleg $\frac{y}{\sigma_y}$ jön figyelembe. Ha már most a két sorozatban az egymásnak megfelelő relativ eltéréseket, előjelüket is figyelembe véve, összeszorozzuk, akkor az így kapott sorozatok átlaga:

$$r = \frac{1}{n} \sum \frac{x}{\sigma_x} \cdot \frac{y}{\sigma_y} = \frac{1}{n} \frac{\sum xy}{\sigma_x \sigma_y}, \quad (1)$$

az $u. n.$ korreláció-koefficiens, amely az összefüggés szorosságának alkalmas mérőszáma. A sztochasztikus összefüggést $u. i.$ annál szorosabbnak tekintjük, minél közelebb esnek egymáshoz a független változó egy-egy értékéhez tartozó függő változó értékek. A funkcionális összefüggés szorossága tehát maximális, mivel itt a független változónak a függő változó egyetlen értéke felel meg mindig, azaz a függő változónak a sztochasztikus összefüggéseknél általában egymástól különböző értékei itt olyan közel esnek egymáshoz, hogy valamennyi egyenlő nagyságu.

Ha már most a két sorozat között nincs összefüggés, akkor az egyik sorozat minden egyes eltéréséhez a másik sorozatban közel egyenlő számban tartoznak egyenlő nagy, de ellenkező előjelű eltérések, mivel összefüggés hiányában nincs ok arra, hogy valamilyen előjelű eltérés túlsúlyban legyen. Tehát az (1) egyenletben szereplő szorzatok átlaga és így a korreláció-koefficiens értéke zérus lesz. Ha azonban a két sorozat között sztochasztikus kapcsolat áll fenn, akkor nagyjából mindig egyenlő jelű eltérések felelnek meg a független változó egy-egy eltérésének, tehát az eltérések szorzatainak átlaga, azaz a korreláció-koefficiens zérustól különböző. Mint látni fogjuk, a korreláció-koefficiens értéke a $+1$ és -1 értékek között (e határokat is beleértve) változhat. Minél jobban megközelíti a sztochasztikus kapcsolat a lineáris funkcionális összefüggést, azaz minél szorosabb, annál nagyobb a korreláció-koefficiens; lineáris funkcionális összefüggés esetén pedig abszolút értéke az egységgel egyenlő. (A *Yule*-féle példában $r = -0.66$.)

⁶ A közepes eltérés (standard deviation) a középértéktől számított eltérések négyzeteinek számtani átlagából vont négyzetgyök:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum x^2}{n}}, \quad \sigma_y = \sqrt{\frac{\sum y^2}{n}},$$

ahol n az eltérések (tagok) száma és az összegezés valamennyi eltérésre kiterjesztendő.

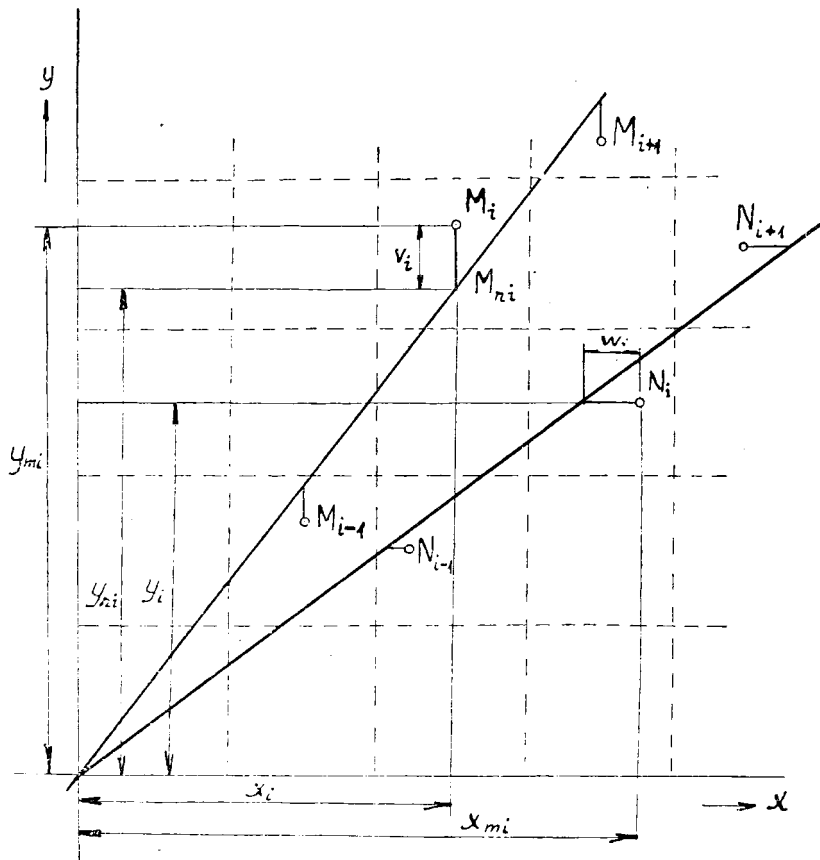
A sztochasztikus összefüggések vizsgálatának egy másik elemi eljárása abból áll, hogy egy u. n. korrelációs táblázatot készítünk, amely a Yule-féle adatok esetében feltünteti, hogy a 38 szegénygondozó egyesület mikép oszlik meg a heti munkabérek és a segélyezették százaléka szerint. A II. táblázat egyes négyzeteiben szereplő számok megadják, hogy hány egyesület van, amelynél a munkabér, illetőleg a segélyezették százaléka a négyzet felett, illetőleg attól balra megadott határok közé esik. A táblázat a két változó közötti összefüggést általában szemlélteti, hogy az egyes gyakoriságok a diagonális

II. sz. táblázat.

	12 s. — 12s. 11 d.	13 s. — 13s. 11 d.	14 s. — 14s. 11 d.	15 s. — 15s. 11 d.	16 s. — 16s. 11 d.	17 s. — 17s. 11 d.	18 s. — 18s. 11 d.	19 s. — 19s. 11 d.	20 s. — 20s. 11 d.
6·00— —5·01	1	—	2	3	—	—	—	—	—
5·00— —4·01	—	1	3	5	2	—	—	—	—
4·00— —3·01	—	—	3	2	2	2	—	—	—
3·00— —2·01	—	—	—	—	3	2	—	—	2
2·00— —1·01	—	—	—	2	—	1	1	1	—
Y _{mi} :	5·19	4·34	4·56	4·12	3·26	2·67	1·92	1·39	2·35

mentén sűrűsödnek. A kapcsolat jellegét még jobban tudjuk megítélni, ha az egy-egy oszlopban szereplő, az X értékek megfelelő intervallumához tartozó Y értékek számtani közepét meghatározzuk; ezek az Y_{mi} értékek az oszlopok alján vannak feltüntetve. E számok azt mutatják, hogy nagyobb munkabérekhez általában kisebb közepes segélyezési százalékok tartoznak, azonban a közepes százalékok nem képeznek monoton csökkenő sorozatot, így a 13s. —13s. 11 d. bérintervallumnak megfelelő átlagszázalék kisebb, mint a következő magasabb bérintervallumhoz tartozó, hasonlóképp az utolsó előtti bérintervallum százalékszámát kisebb, mint az utolsóé. Ha az X és Y értékek intervallumainak nagyságát másképp választjuk, akkor természetesen az egyes négyzetekben foglalt számok és így a középértékek is megváltoznak, ami az összefüggés jellegére vonatkozó ítéletet sokszor egészen bizonytalanná teszi. Megfelelő matematikai segédeszközök nélkül az ilyen elemi eljárásból származó szubjektív és bizonytalan megállapítást nem lehet objektív, kvantitatív alapra hozni. Ez csak a korreláció-számítás segítségével érhető el, amely az itt vázolt elemi gondolatmenetet a regresszió-vonal fogalmának bevezetésével fejleszti tovább.

A sztochasztikus kapcsolat vizsgálatára a korreláció-táblázatnál még alkalmasabb a geometriai szemléltetés. Ezért az egyes, a középértékektől számított összetartozó x , y eltéréseket derékszögű koordináták gyanánt tekintve, a vizsgált összefüggés minden egyes értékpárját egy felvett koordinátarendszerben egy-egy ponttal ábrázoljuk (l. 1. sz. ábra).

1. sz. ábra.

Az x és y tengelyen egyenlő távolságban felvett pontokon áthuzott merőlegesek, illetőleg vízszintesek segítségével a síkot négyzetekre osztjuk fel. A beosztás megfelelő választása esetén az így kapott négyzetekben foglalt pontok száma megegyezik a korreláció-táblázat gyakorisági számaival. Tehát a továbbiakban tárgyalt geometriai szemléltetés az elemi módszer természetes folytatása. Jelölje már most az x tengelyen levő i -ik beosztás középpontjának abszcisszáját x_i , a beosztáshoz tartozó két függőleges között fekvő pontok ordinátáinak számtani közepe legyen y_{mi} , akkor az M_i pont, amelynek koordinátái: x_i és y_{mi} , a függő változónak a felvett intervallumhoz tartozó közepes eltérését szemlélteti. Hasonló pontokat határozva meg a többi x -intervallumra nézve, olyan M_i pontokat kapunk, amelyek a függő változó értékeinek átlagos alakulását szemléltetik. Ha az y értékeket tekintjük független változónak, akkor az y tengelyen feltüntetett intervall-

lumokhoz tartozó x eltérések x_{mi} középértékeit meghatározva, az N_i pontokat kapjuk, amelyek az x értékeknek, mint függő változóknak, az átlagos alakulását szemléltetik.

Sokszor úgy az M_i , mint az N_i pontok közelítőleg egy-egy egyenes vonal mentén fekszenek. Ilyenkor a kérdéses egyeneseket a legkisebb négyzetek módszerével határozzuk meg, azaz pl. az M_i pontokhoz olyan egyenest illesztünk, amelyre nézve az M_i pontoknak az egyenestől számított függőleges v_i távolságait négyzetre emelve és összegezve $\sum v_i^2$, olyan értéket kapunk, amely minden más egyenesre vonatkozó hasonló négyzetösszeegnél kisebb. Az N_i pontok esetében pedig az egyenest úgy határozzuk meg, hogy az e pontoknak az egyenestől számított vízszintes w_i távolságaiból képezett négyzetösszeg: $\sum w_i^2$ legyen minimális. E két egyenest regresszió-egyenesnek nevezzük s amennyiben ezek az M_i illetve N pontokat jól megközelítik, a korreláció lineárisnak minősíthető. A regresszió-egyenes elnevezés mutatja a korreláció-számítás biológiai, illetve biometriai problémákkal kapcsolatos eredetét. *F. Galton*⁷ u. i. a termet átöröklésének tanulmányozása során alkotta meg a korreláció-számítás legfontosabb fogalmait; így megállapította, hogy amennyiben az apai termet az átlagtól x mértékben tér el, úgy az ilyen termetű apáktól származó fiuk termetének átlaga⁸: $y = 0.52x$. Tehát az utódok átlagos termete a közepestől kevésbé tér el, feléje regressziót mutat. Minthogy az átlagos fiutermetet az 1. sz. ábra M_i pontjaihoz hasonló módon lehet szemléltetni, ilyen pontokat megközelítő vonalat regresszió-vonalnak szokás nevezni.

Ha már most az 1. sz. ábrán feltüntetett függőlegesek által határolt mezőkben a sztochasztikus kapcsolat egyes értékpárjait szemléltető pontok ordinátái helyett mindig a regresszió-vonal megfelelő középső M_{ri} pontjának ordinátáját (y_r) vesszük, vagyis az y értékeket a megfelelő intervallumra vonatkozó átlagukhoz közel eső értékkel helyettesítjük, akkor az y_{ri} ordináták alapján kiszámított közepes eltérés: σ_{y_r} természetesen kisebb, mint az eredeti ordinátáknak megfelelő közepes eltérés: σ_y . mivel az átlagok nem mutatnak olyan ingadozásokat, mint az egyes értékek. Ha az x és y értékek között nincs összefüggés, akkor minden egyes x -intervallumhoz ugyanaz az átlagos y_{mi} érték tartozik, az y_{ri} értékek nem térnek el egymástól, tehát $\sigma_{y_r} = 0$. Ha pedig minden egyes x értékhez csak egy y érték tartozik, amelyek egy közös egyenes vonalon fekszenek, akkor a regressziós vonal ezzel egybeesik és ilyenkor természetesen a regresszió-egyenes és az összefüggés értékpárjait szemléltető pontok ordinátái identiku-

⁷ Regression towards mediocrity in hereditary stature. Journal of the Anthropological Institute 15 k. (1886). 246. o.

⁸ *G. U. Yule*, l. c. 176. o.

sak s így $\sigma_{yr} = \sigma_y$. A fentiekre való tekintettel a σ_{yr} és σ_y közepes eltérések hányadosa a sztochasztikus kapcsolat szorosságának alkalmas mérőszáma, amelyre nézve kimutatható,⁹ hogy az (1) alatt bevezetett korreláció-koefficiens abszolút értékével azonos, azaz:

$$\frac{\sigma_{yr}}{\sigma_y} = |r|. \quad (2)$$

Az előbbi megállapítások nyomán a korreláció-koefficiens új megvilágításba kerül. E koefficiens voltaképp azzal a hányadossal egyenlő, amely megadja, hogy a regresszió-egyenes alapján számított, tehát lineáris összefüggés által megmagyarázott közepes eltérés milyen törtrésze az egész észlelt közepes eltérének.¹⁰ Minél nagyobb a korreláció-koefficiens, annál nagyobb hányadát képezi az észlelt közepes eltérésnek a lineáris összefüggésből származó rész; az észlelt pontok ilyenkor a regresszió-egyenesek közül csak kis szóródást mutatnak s e két egyenes kis szöget képezve, egymással majdnem egybeesik. Ezzel szemben kis korreláció-koefficiens esetén az észlelt pontok erősen szóródnak, a regresszió-egyenesek nagy szöget zárnak be, az összefüggés kevésbé szoros. A korreláció-koefficiens eme értelmezéséből következik, hogy értéke legfel-

⁹ A regresszió-egyenes egyenlete legyen:

$$y_r = a + bx,$$

ahol a és b úgy határozandó meg, hogy a $\sum v_i^2 = \sum (y_r - y)^2$ összeg értéke minimális. Tekintettel arra, hogy az x és y eltérések a számtani középtől vannak számítva: $\sum x = \sum y = 0$. Ezt figyelembe véve, a legkisebb négyzetek elvei szerint kapjuk, hogy

$$a = 0, \text{ és } b = \frac{\sum xy}{\sum x^2} = \frac{\sum xy}{n\sigma_x^2}.$$

Mivel ezek szerint: $y_r = bx$, írhatjuk, hogy

$$\sigma_{yr}^2 = b^2 \sigma_x^2 = \frac{\sum xy^2}{n}.$$

σ_{yr} utóbbi értékét (2) egyenletbe behelyettesítve, az (1) egyenlet jobboldalát kapjuk. Kimutatható továbbá, hogy

$$\frac{\sigma_{xr}}{\sigma_x} = |r|.$$

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a lineáris korreláció által meg nem magyarázott közepes eltérés, azaz a regresszió-egyenes körüli szóródás: σ_d a következő képlet alapján számítható ki:

$$\sigma_d = \sqrt{\sigma_y^2 - \sigma_{yr}^2}.$$

Ha pl. a korreláció-koefficiens 0.6, azaz a lineáris összefüggésből származó közepes eltérés az egésznek 60%-a, akkor e képlet alapján azt a paradoxnak látszó eredményt kapjuk, hogy a meg nem magyarázott közepes eltérés az egésznek 80%-a, u. i. $0.8^2 = \sqrt{1 - 0.6^2}$. Csak, ha $r > \frac{\sqrt{2}}{2}$, lesz a megmagyarázott közepes eltérés az egésznek nagyobb hányada, mint a meg nem magyarázott.

jebb az egység lehet, amikor a sztochasztikus kapcsolat lineáris funkcionális összefüggésbe megy át.

Az eddigi megállapítások azonban csak abban az esetben érvényesek, ha az egyes intervallumokhoz tartozó ordináták, illetőleg abszcisszák átlagának megfelelő M_i , illetőleg N_i pontok tényleg megközelítőleg egy-egy egyenes vonal mentén fekszenek. Ha ez a feltétel nem teljesül, akkor az M_i , illetőleg N_i pontokhoz valamely erre alkalmas szabályos görbét illesztünk, amelyek az ilyen u. n. kurvilineáris korreláció regresszió-vonalai. Ez esetben a (2) egyenlet baloldalát alapul véve, a regressziógörbe ordinátáiból és az eredeti y ordinátákból kiadódó közepes eltérések hányadosa, az u. n. korreláció-index választható a sztochasztikus kapcsolat szorosságának mérőszáma gyanánt.¹¹ A korreláció-index azonban kurvilineáris korreláció esetén általában nem egyezik meg az (1) alapján számított korreláció-koefficiens abszolút értékével. Ha olyan görbéket választunk regresszió-vonalak gyanánt, amelyek az M_i , illetőleg N_i pontok mindegyikén keresztül halad (pl. az eme pontok egyenesvonalu összekötéséből keletkező törtvonalakot), akkor az ilyen regresszió-vonalakhoz tartozó korreláció-index a *Pearson*-féle korreláció-hányados. Ha az M_i , illetőleg N_i pontok egyenes vonalakba esnek, akkor a korreláció-koefficiens és a korreláció-hányados értékei megegyeznek. A kettő eltérése tehát mutatja, hogy a korreláció nem lineáris, s így a korreláció-koefficiens, illetőleg a regresszió-egyenesek nem adnak helyes képet a sztochasztikus összefüggésről. Általában a korreláció-hányados a sztochasztikus összefüggés szorosságának a legalkalmasabb mérőszáma, alkalmazhatósága azonban mégis, különösen oekonometriai vizsgálatokban nagyon korlátolt. Ha u. i. a sztochasztikus összefüggésnek csak néhány értékpárja ismeretes, akkor a korreláció-hányados értéke az egységhez nagyon közel esik, illetőleg az egységgel egyenlő, ha minden egyes x értéknek csak egy y érték felel meg, bár a két változó között nem funkcionális, hanem sztochasztikus kapcsolat áll fenn, amelynek többértékű jellege természetesen csak nagyobb számú megfigyelt értékpár mellett domborodik ki teljesen. Ilyen esetekben a lineáris korreláció feltételezésének jogosultságát tehát más úton, lehetőleg geometriai szemléltetéssel külön meg kell vizsgálni. Ennek elmulasztása a sztochasztikus kapcsolatnak csak kalkulatórikus alapon való vizsgálata súlyos tévedéseknek lehet a forrása.

Mindeddig csak két változó sztochasztikus kapcsolatát vizsgáltuk. Igen sok esetben, különösen az oekonometriában kettőnél több változó figyelembevételére van szükség. Így a

¹¹ M. Ezekiel: *Methods of Correlation Analysis*, New York, 1930. 119. o.

Yule-féle példában a pauperizmus a munkabér nagysága mellett egyéb tényezőktől is függ. Ezek befolyásának megállapítására további új változókat kell bevezetni, pl. a lakosság kormegoszlása tekintetbevételére a 65 évnél idősebbek százalékat stb.¹² Ilyenkor tehát a függő változó: z értéke nemcsak x , hanem y , u , v , ... változók értékeitől is függ; az ilyen sztochasztikus kapcsolat természetének megállapítására a többszörös korreláció módszerei szolgálnak, amelyek a már ismertett korreláció-eljárásoktól nem különböznek lényegesen, csak a szükséges számítások bonyolultabbak.¹³ A többszörös korreláció sajátos módszereit ezért legcélszerűbben a keresleti analízis problémáival kapcsolatban tárgyaljuk, ahol ezek széleskörű, az oekonometriai szempontokat különlegesen figyelembe vevő kiépitést nyertek.

II.

A korreláció-számításnak az előbbieken vázolt módszerei lényegében leíró jellegűek, azaz a sztochasztikus összefüggés legfontosabb kvantitatív jellegzetességeit fejezik ki megfelelő mérőszámok segítségével. Ez természetesen magában véve is nevezetes eredmény, mert az adatok megítéléséből a szubjektív elemet kiküszöbölve, a különböző sztochasztikus összefüggések objektív és szabatos összehasonlítását teszi lehetővé. A konkrét számok azonban az egyes hatótényezők közötti lényeges összefüggéseket esetlegességektől elfátyolozva tüntetik fel. Legtöbbször — különösen mikor az elméleti megállapítások empirikus verifikációját keressük — nem annyira a megfigyelt számértékekre, hanem az általuk képviselt törvényszerűségekre irányul az érdeklődésünk. Ilyenkor egy bizonyos adatesoporra nézve megállapított sztochasztikus összefüggésből más, hasonló eredetű, illetőleg természetű adatesoportok között fennálló összefüggések jellegzetességeire akarunk következtetni. A tárgyalt példa esetben is a vizsgált 38 szegénygondozási egyesületben megállapított összefüggés munkabér és pauperizmus között nem önmagában érdekel bennünket. E 38 egyesület csak egy kiválasztott mintacsoport a tényleg fennálló 632 egyesület közül. Kérdés már most, hogy a mintacsoport keretében talált összefüggés jellegzetességei (korreláció-koefficiens, regresszió-vonalak) mennyire alkalmazhatók az összes egyesületek adatai által meghatározott sztochasztikus összefüggésre. E kérdés megoldása a statisztikai indukció körébe tartozik, ami a statisztikai elméletnek kü-

¹² *G. U. Yule*, l. c. 239. o.

¹³ *I. Neubauer Gy.*: Statisztika és közgazdaságtan. Közgazdasági Szemle 74. k. (1931) 253. o.

lönálló, a leíró módszerek kidolgozásától lényegesen különböző tárgykörét alkotja.

Mint *Keynes*¹⁴ helyesen állapítja meg, a statisztikai elméletnek e két része sok kutató munkásságában nem különül el egymástól kellően. A statisztikai leírás az indukcióba sokszor egészen észrevétlenül megy át. Számos statisztikai mérőszám ugyanazt az elnevezést viseli, akár a leírás, akár pedig az indukció céljaira szolgál. Ez azután számos súlyos tévedés forrása. A statisztikai indukció problémái, bár éppen a törvénykutatás szempontjából alapvető fontosságúak, még aránylag igen kevés figyelemben részesültek, mivel a kutatók, különösen *Pearson* és követői elsősorban a leíró eljárásokat építették ki. Különösen érezhető ez a korreláció-számítással kapcsolatban, ahol éppen a közgazdasági alkalmazások terén számos tévedésnek lett forrása.

A statisztikai indukció problémája az általános indukció egy különleges esete, amikor is a premisszák egy része kvantitativ jellegű. Az általános indukció elmélete már most kimutatja, hogy az indukció eredményei szükségképpen csak valószínűségek és nem bizonyosságok.¹⁵ Míg a valószínűségek az általános indukció esetében nem adhatók meg, addig a statisztikai indukció valószínűsége sokszor kiszámítható. A valószínűségszámítás ily módon a statisztikai leírás fontos kiegészítője, amennyiben a konkrét számokban foglalt esetleges, lényegtelen hatások kiküszöbölését és az eredmények pontosságának megbecsülését teszi lehetővé. Csak ezen az alapon lehetséges az elméleti törvényszerűségek empirikus verifikációja és számszerű meghatározása a sok zavaró és véletlen impulzus befolyása ellenére. Ezért a korreláció-számításnak a törvénykutatás céljaira való felhasználása elengedhetetlenné teszi annak valószínűségelméleti szempontból való megvilágítását.

A valószínűség elsődlegesen szubjektív lelki mozzanat, amely valamely feltevés, vélekedés helyességébe vetett bizalmat, hitet fejezi ki. A valószínűség legtágabb értelemezésében a szubjektív lelki élet individuális jellege folytán nem volna alkalmas tárgya objektív tudományos vizsgálatnak. E célra csak a racionális valószínűség alkalmas, amely egy bizonyos állítás helyességéhez racionális alapon fűződő hit erősségi fokait fejezi ki a rendelkezésre álló ismeretek alapján. Az ily értelemben vett valószínűségi ítélet már nincs alávetve egyéni szeszélynek, tehát ilyen értelemben objektív, noha a logikai ítélethez hasonlóan, az egyéni tudatban merül fel. Amennyiben egy bizonyos állítás (propozíció) és az annak alapjául szolgáló másik proposíció adottak, úgy a valószínűségi ítélet, amely ilyen körülmények között racionálisan alkotható, telje-

¹⁴ l. c. 327. o.

¹⁵ l. *J. M. Keynes*. l. c. 217. o.

sen határozott. A valószínűség tehát lényegében egy *sui generis*, egyszerűbb fogalmakra vissza nem vezethető reláció két propozíció között, amely azt fejezi ki, hogy az egyik propozíció helyessége esetén a másik helyességének feltevése mennyire indokolt.¹⁶

A statisztikai módszerek szempontjából különös fontosságú a valószínűség mérhetőségének a kérdése, amely a közgazdaságtanban a haszonnal kapcsolatban felmerülő probléma érdekes analogiája. Mint láttuk, a valószínűség, akár csak a haszon, lelki mozzanat és így számszerű mérésnek közvetlenül nem hozzáférhető. A haszonhoz hasonlóan azonban a valószínűség igen sok esetben kvantitatív vonatkozásokkal kapcsolatos, amelyek számszerű jellemzésére, ha nem is mérésére, felhasználhatók. E célból az egyenlő valószínűségi alternatívákból kell kiindulni, mint ahogy a haszon-kalkulus is legkövetkezetesebben *Pareto*¹⁷ nyomán az egyenlő hasznot jelentő indifferens jószágkombinációkra alapítható. Az egyenlő valószínűségi alternatívák megállapításánál azonban súlyos elvi nehézségek merülnek fel, úgyhogy *Laplace* szerint ezek tisztázása a valószínűségelmélet legalapvetőbb problémája. *J. Bernoulli*¹⁸ és *P. S. Laplace*¹⁹ szerint egyenlő valószínűségűnek minősíthetők az alternatívák akkor, ha nincs okunk arra, hogy bármelyiket a többivel szemben okozati szempontból különlegesen bíráljuk el. Az egyenlő valószínűségi alternatívákat *Laplace* lehetséges eseteknek nevezi. A valószínűségi ítélet tárgyát képező propozíció helyessége már most a lehetséges eseteknek csak egy részére nézve áll fenn, ezek az u. n. kedvező esetek. A kedvező és lehetséges esetek számának hányadosa a valószínűség kvantitatív mérőszáma. Az itt vázolt eljárás: a kedvező és lehetséges esetek megállapítása és megszámlálása azonban nem minden valószínűségi ítélet esetében végezhető el, úgyhogy a valószínűség sokszor elvi okokból kifolyóan számszerűen nem fejezhető ki.²⁰

Az egyenlően valószínű, illetőleg lehetséges esetek előbb adott definíciója azonban számos kifogás alá esik. Ezek között a legfontosabb, amit különösen *Cournot*²¹ hangsúlyozott, hogy ilyenformán a valószínűségszámítás tudásunk, az okok ismeretének hiányos voltára lenne építve és látszólag teljesen szubjektív jellegűvé válnék („un calcul des illusions“), holott a valószínűségszámítás alkalmazásai pl. a biztosításügyben objektív eredménnyel járnak. *Cournot* ezért hangsúlyozza, hogy

¹⁶ *Keynes*, l. c. 4. o.

¹⁷ Manuel d'Economie Politique, Paris, 1909.

¹⁸ *Ars Coniectandi*, Basel, 1713.

¹⁹ *Theorie Analytique des Probabilités*, Paris, 1812.

²⁰ *Keynes*, l. c. 34. o.

²¹ *A. Cournot*: Exposition de la théorie des chances et des probabilités. Paris, 1843.

a valószínűség kétféle: bizonyos esetekben tényleg tudásunk korlátolt voltának, máskor azonban a dolgok objektív lehetőségeinek mértéke. *Cournot* e gondolatait később *J. von Kries*²² és *A. Meinong*²³ fejlesztették tovább. *Cournot* szerint a természeti jelenség több egymástól független sorozat tagjai gyanánt tekinthetők. Minden jelenség kauzális nexusban áll az ugyanahhoz a sorozathoz tartozó más jelenséggel, de a különböző sorozatok jelenségei nem befolyásolják egymást. *Cournot* tehát itt kora determinisztikus felfogásán messze túl látva, közel jutott a jelenlegi természettudományi állásponthez.

Cournot kezdeményezte egyébként a valószínűségelméletben később nagy szerepet játszó felfogást, amely szerint valamely esemény valószínűsége annak gyakoriságával áll összefüggésben. Már *Aristoteles* megállapította, hogy „valószínű az, ami a legtöbbször következik be“. A valószínűségnek ezt az u. n. frekvencia-elméletét. *L. R. Ellis*,²⁴ *J. Venn*,²⁵ legújabbán pedig *R. v. Mises*²⁶ dolgozták ki. A frekvencia-elmélet törekvése a szubjektív elemnek a valószínűség fogalmából való teljes kiküszöbölése. E kérdés elemzésébe itt nem bocsátkozhatunk, csak megjegyezzük, hogy felfogásunk szerint ez a törekvés nem valósítható meg teljesen. A valószínűségiteletek u. i. mindig a megfigyelő rendelkezésére álló adatok (mérések) függvényei, tehát a megfigyelő szubjektum és a valóság bizonyos viszonyát veszik alapul. Ezért a valószínűségelméleti vonatkozásokkal kapcsolatos sztochasztikus törvények erősen kifejezésre juttatják a megfigyelőtől függő, relativ jellegüket. Ez ismeretelméleti szempontból nagy előnyük a funkcionális törvényekkel szemben. Ez a körülmény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a sztochasztikus törvények a modern, a relativitás szempontjait figyelembe vevő természettudományokban is legújabbán alapvető szerepet nyertek, míg a társadalomtudományokban a tudományos megismerés relativ jellege már régebben hangsúlyozást nyert. A valószínűség fogalmával kapcsolatos ismeretelméleti vitás kérdések azonban a valószínűségszámítás tételeinek érvényességét nem érintik. Ezért a statisztikai alkalmazások szempontjából leghelyesebb a valószínűségelmélet axiomatikus felépítése.²⁷

A statisztikai kutatás körében a valószínűségszámítás legalapvetőbb fontosságú alkalmazása az u. n. „nagy számok

²² Die Prinzipien der Wahrscheinlichkeitsrechnung, Freiburg, 1886.

²³ Über Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit, Leipzig, 1915.

²⁴ Mathematical and other Writings, 1863.

²⁵ The Logic of Chance, 1866.

²⁶ Wahrscheinlichkeitsrechnung und ihre Anwendungen in der Statistik und theoretischen Physik, Leipzig, 1931.

²⁷ H. Reichenbach: Wahrscheinlichkeitslehre, Leiden, 1934.

törvénye“ magyarázatával kapcsolatos, amely a valószínűség elvont fogalmát és a statisztikailag megfigyelhető gyakoriságot köti össze. E törvény elméleti levezetése elsősorban *J. Bernoulli* tételén²⁸ alapszik, amely deduktív uton kimutatja, hogy ha valamely esemény bizonyos feltételek melletti bekövetkezésének valószínűsége: p , akkor, amennyiben e feltételek az esetek egész sorozatában teljesülnek, úgy az esemény bekövetkezéseinek és az összes eseteknek a számából képezett hányados legvalószínűbb értéke: p . Továbbá ugyancsak *Bernoulli* tételéből következik, hogy — ha az összes esetek száma igen nagy — úgy igen valószínűtlen, hogy az előbb említett hányados a p értékétől érezhetően eltérjen. A valóságban azonban, mint ezt különösen *S. D. Poisson*²⁹ hangsúlyozta, csak ritkán teljesül az a feltevés, hogy a vizsgált esemény valószínűsége mindig ugyanaz marad, hanem e valószínűség legtöbbször esetről esetre szabálytalanul változik. Ilyen esetekben az esemény bekövetkezésének egy bizonyos átlagos valószínűségéről beszélhetünk. *Poisson* a *Bernoulli*-féle tétel egy nagy fontosságú általánosítását vezette le, amennyiben kimutatta, hogy e tételnek előbb említett két megállapítása akkor is érvényes, ha p az esemény fenti értelemben vett átlagos valószínűségét jelenti. E tételekből következik a „nagy számok törvénye“, amely legcélszerűbben úgy fogalmazható,³⁰ hogy statisztikai gyakoriságok vagy átlagértékek változatlan vagy csak kevésbé változó általános körülmények között többé-kevésbé állandó, illetőleg kevésbé eltérő értékűek, amennyiben nagyszámu eseteket veszünk figyelembe.

A nagy számok törvényét még a következőképp fogalmazhatjuk meg szabatosabban. Tegyük fel, hogy N számu megfigyelési sorozatot állapítottunk meg, amelyek mindegyike u számu megfigyelésből (esetből) áll. Az első megfigyelési sorozatban a vizsgált esemény s_1 , a másodikban s_2 , az i -ik sorozatban s_i esetben következik be. A nagy számok törvénye értelmében az $\frac{s_1}{n}, \frac{s_2}{n}, \dots, \frac{s_i}{n}, \dots$, hányadosok közül a legtöbb közelegyenlő egymással és egyenlő az esemény p valószínűségével, ha N és n nagy számok. Egyidejűleg azonban előfordulnak olyan hányadosok is, amelyek a p értéktől érezhetően eltérnek, még pedig minél nagyobb ez az eltérés, annál kisebb számban. Ezen az uton meghatározhatjuk, hogy a p értéktől számított különböző eltérések milyen gyakran fordulnak elő az N számu hányadosok között. Az eltéréseknek ilymódon az eloszlási függvényét kapjuk, amely ha N és n nagy számok, az $u. n.$ normá-

²⁸ l. c.

²⁹ Recherches sur la probabilité des jugements en matière criminelle et en matière civile. Paris, 1837.

³⁰ L. v. *Bortkiewicz*. Die Iterationen. Berlin, 1917. 56. o.

lis vagy *Gauss*-féle eloszlásnak felel meg.³¹ A „nagy számok törvénye“ tehát a normális elosztás fellépésével szoros kapcsolatban áll, amennyiben a normális eloszlás jellegzetességeiből közvetlenül leszámaztatható. A normális eloszlás fennállása valamely jelenségesoportban így a nagy számok törvényének érvényesülését is eredményezi. A normális eloszlás már most mindenütt keletkezik, ahol valamely mérhető tulajdonság nagyszámu, egymástól független hatásu tényező közreműködéséből keletkezik, amikor továbbá minden egyes tényező átlagos hatása kiesny a tényezők összhatásához képest és egy-egy tényező hatásainak eloszlása a normálistól nem tér el túlságosan.³² *F. Y. Edgeworth* és *A. L. Bowley*³³ ezért a normális eloszlás nagy fontosságára való tekintettel a nagy számok törvénye alatt a normális eloszlásnak a fenti feltételek mellett való kialakulását értik.

A normális eloszlás alapvető fontosságu a statisztikai korreláció valószínűségelméleti vizsgálatában. Így *Galton* már említett legelső korrelációelméleti kutatásai kapcsán megállapította, hogy meghatározott természetű apák gyermekeinek termetei normális eloszlásuak. Hasonlókép meghatározott természetű fiuk apjainak termetei szintén normálisan oszlanak meg. A hasonló típusu empirikus vizsgálatok vezettek a statisztikai korreláció alaptípusához, az u. n. normális korrelációhoz, amelynél egy bizonyos x értékhez tartozó y értékek, illetőleg egy bizonyos y értékhez tartozó x értékek gyakorisága a normális eloszlásnak felel meg. Bebizonyítható, hogy a normális korrelációnál a regresszió-vonalak egyenesek. A normális eloszlás keletkezéséhez hasonlóan normális korreláció jön létre mindig két olyan változó között, amelyek mindegyike számos elemi tényező hatásának az összege s az egyes tényezőknek a változókra gyakorolt hatásai egyenlő nagyságrendűek, továbbá az ugyanahhoz a tényezőhöz tartozó hatások egymással sztochasztikus kapcsolatban állnak, amely kapcsolat nem tér el túlságosan a normálistól.³⁴

A normális eloszlás, továbbá a normális korreláció keletkezésének feltételei sok esetben, különösen a közgazdasági jelenségek körében nem teljesülnek. Ilyenkor a vizsgált jelenségesoport tanulmányozása nyomán kell utmutatást szerezni

³¹ Azaz az x és $x+dx$ határok közé eső eltérések száma $\frac{N}{\sigma\sqrt{2\pi}}e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}}dx$

ahol σ a közepes eltérés. L. „Statisztikai törvényszerűség a jövedelem-eloszlásban“ c. dolgozatomat: *Közgazd. Szemle* 78. k. (1935). 1. o.

³² L. előbb idézett dolgozatom függelékét.

³³ L. *Elements of Statistics*, V. Ed. London, 1926, 287. o.

³⁴ L. *F. Y. Edgeworth: On the Mathematical Representation of Statistical Data*, *Journal of the Statistical Society* (1917). 266. o.

a fellépő, a normálistól eltérő eloszlások, illetőleg korreláció tulajdonságaira nézve. A matematikai statisztika képleteinek jelentékeny része, különösen a leggyakrabban használtak, csak a normális eloszlás, illetve korreláció felépése esetén érvényes és minden további nélkül nem alkalmazhatók a nem normális esetekre. Így pl. vannak eloszlások, illetőleg sztochasztikus összefüggések, amelyekre nézve a nagy számok törvénye nem érvényes, úgyhogy a megfigyelések számának növelésével a statisztikai mérőszámok nem közelednek valamely egyértelműen meghatározható határértékhez.³⁵ A normálistól eltérő eloszlások sajátosságainak figyelmen kívül hagyása ilyenkor súlyos tévedésekre vezethet. Ezért a modern matematikai statisztikai kutatás egyik legfontosabb tárgyköre a normális korrelációtól eltrő sztochasztikus összefüggések vizsgálata.³⁶

A nagyszámu egyedekre nézve jellegzetes valószínűségelméleti alapon levezethető eloszlások tulajdonságainak figyelembevételé különösen nagy fontosságú a statisztikai indukció szempontjából. A statisztikai indukció alapproblémája, mint már a tárgyalt Yule-féle példa kapcsán láttuk, abból áll, hogy egy nagyszámu egyedből álló sokaság egy kis tagszámu részletcsoportját vizsgáljuk és az erre vonatkozóan megállapított statisztikai mérőszámokból következtethetünk az egész sokaságot jellemző értékekre. Nyilvánvaló, hogy a kapcsolat a részletcsoport és az egész sokaság statisztikai mérőszámai között lényegesen függ attól, hogy a vizsgált attributum milyen eloszlású az egész sokaságban. Ezt legegyszerűbben a következőképpen láthatjuk be. Az emberi természet eloszlása igen nagyszámu egyén, pl. az egész ország férfilakosságát alapul véve, a normálist jól megközelíti. Ha már most aránylag kisebb, pl. mindig 30 tagu csoportokat választunk ki találomra (véletlenszerűen), úgy e csoportok természetátlagai általában eltérnek az országos átlagtól és az egyes csoportokban különböző természetátlagokat fogunk megállapítani más és más gyakorisággal, azaz a csoportátlagok szintén egy bizonyos eloszlást mutatnak, amely az országos átlagtermet és közepes eltérés ismerete alapján kiszámítható. Tehát megadhatjuk, hogy az előbb említett csoportátlagok milyen valószínűséggel esnek bizonyos felvett határok közé. A statisztikai indukció alapproblémája már most az előbbinek fordítottja. Ismerve egy részletcsoport adatait, ezek átlagából, vagy más statisztikai mérőszámokból azt akarjuk kiszámítani, hogy az egész sokaság átlaga (vagy mérőszáma) milyen valószínűséggel esik bizonyos felvett határok közé. E feladat megoldását célozza az u. n. inverz valószínűségi következtetés (*Th.*

³⁵ E. Altschul: Die Mathematik in der Wirtschaftsdynamik. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 63. k. (1930). 523. o.

³⁶ S. D. Wicksell: Analytical Theory of Regression, Lund, 1934

Bayes³⁷ tétele). Ez az eljárás azonban csak akkor vezet önkényes feltevések nélkül eredményre, ha az ismert részletcsoport tagjainak száma elég nagy.³⁸ A gyakorlatban, különösen oekonometriai problémáknál azonban igen sűrűn fordulnak elő esetek, amikor a részletcsoport, amelynek statisztikai mérőszámaiból kell az egész sokaságra következtetni, oly kis tag-számu, hogy az inverz valószínűség hagyományos szabályai nem alkalmazhatók minden önkényesség nélkül.

Az újabb statisztikai elméleti kutatásnak éppen ezért egyik legfontosabb eredménye, hogy az ilyen kis tagszámu részletcsoport esetére nézve is sikerült a statisztikai indukció problémáját (az u. n. „problem of small samples“) megoldani. Ez elsősorban *R. A. Fisher*³⁹ úttörő munkásságának köszönhető. Az általa megadott módszerek segítségével egy kis tagszámu részletcsoport statisztikai mérőszámából az egész sokaság mérőszámának ismeretlen értékére nézve bizonyos határokat számíthatunk ki, amelyeket az jellemez, hogy ezt az eljárást követve, az eseteknek meghatározott (pl. 95%) százalékában az egész sokaság mérőszáma tényleg a számított értékhatárok közé esik. Ennek az eljárásnak különösen nagy jelentősége van az oekonometriai kutatás szempontjából. Itt egy bizonyos oekonometriai mérőszám, pl. mint később látni fogjuk, a keresleti elaszticitás meghatározására rendszeren csak egy aránylag rövid időtartamra terjedő, kevés számu megfigyelési érték áll rendelkezésre, mert csak ilyen rövid időtartam esetén lehet a figyelembe veendő gazdasági tényezők változását első közelítésben olyan egyszerűnek tekinteni, hogy az a korrelációs számítás jelenleg rendelkezésre álló eszközeivel elemezhetővé válik. A megfigyelt értékek természetesen különböző, az elmélet szempontjából nem lényeges, de a valóságban mindig fellépő nagyszámu rendszertelenül működő zavaró tényező hatásait is tartalmazzák. A megfigyelések tehát a zavaró tényezők változásaitól függően is más és más értékeket adhatnak és így beszélhetünk a megfigyelések egy virtuális végtelen tagszámu sokaságáról, amely a zavaró tényezők összes lehetséges hatásainak megfelelő megfigyelési értékeket tartalmazza, amikor azonban a lényeges gazdasági tényezők értékei mindig ugyanazok, mint a tényleg megfigyelt értékeknél. E végtelen sokaság alapján lehetne elméletileg a szóbanforgó oekonometriai mérőszám pontos értékét megállapítani. A tényleg megfigyelt értékek az említett virtuális végtelen sokaságnak egy részletcsoportja gyanánt tekinthetők, amelyekből az

³⁷ An Essay towards solving a Problem in the Doctrine of Chances. Philos. Transactions, 53. k. (1763). 370. o.

³⁸ I. pl. A. L. Bowley: F. Y. Edgeworth's Contributions to Mathematical Statistics. London, 1928. 12. o.

³⁹ Statistical Methods for Research Workers, London. 1925, I. ed.

ismertetett valószínűségelméleti eljárással a végtelen sokaságra vonatkozó, azaz pontos mérőszámra következtethetünk.

Az ismertetett valószínűségelméleti eljárásokkal tehát valamely oekonometriai mérőszám értékét numerikusan megadható valószínűséggel tudjuk meghatározni, azaz kiszámíthatjuk a megfigyelt érték valószínű, illetőleg közepes hibáját.⁴⁰ Mint más exakt tudományokban, úgy az oekonometriában is csak akkor tekinthető valamely elméleti mérőszám (pl. elasticitás) empirikus meghatározása teljesen tudományos értékűnek, ha az ezzel kapcsolatos valószínű, illetőleg közepes hibát is ismerjük. Csak így tudunk ítéletet alkotni az eredmény pontosságáról, megbízhatóságáról és reális jelentőségéről. A matematikai statisztikai eljárások segítségével u. i. az ismeretlen mérőszám meghatározásánál mindig kiszámíthatunk egy bizonyos értéket, azonban csak a valószínű, illetőleg közepes hibával való egybevetés útján állapíthatjuk meg, hogy az így kapott érték tényleg annak felel-e meg, amit keresünk, vagy pedig zavaró tényezők véletlen hatásainak az eredménye. Így ha a kiszámított érték ugyanolyan nagyságrendű, mint a valószínű, vagy a közepes hiba, akkor statisztikai szempontból elhanyagolhatónak, azaz zérusnak kell tekinteni. Egészen téves és a valóságtól eltérő megállapításokra juthatunk, ha az ilyen értéket a megfigyelési hiba ismeretének hiányában további következtetéseinkben felhasználjuk. Ezért nélkülözhetetlen és alapvető fontosságú a valószínűségelmélet figyelembe vétele a statisztikai korrelációval, illetőleg általában az oekonometriai vizsgálatokkal kapcsolatban.

Egyszersmind azonban óvakodnunk kell attól, hogy a valószínűségelmélet alapján való hibaszámítás eredményeit túlbecsüljük. A hibaszámításnak az előzőekben tárgyalt módszerei bizonyos feltételek teljesüléséhez vannak kötve. Amennyiben e feltételek nem állnak fenn a valóságban, úgy a hibaszámítás már nem felel meg a tényleges valószínűségi vonatkozásoknak. Ilyenkor tehát a hibaszámítás hibáira is figyelemmel kell lennünk. Tisztán számszerű mértékkel már most sohasem állapítható meg, hogy a hibaképletek érvényességéhez szükséges feltételek mennyiben teljesülnek. E célból nem csak kvantitatív, hanem kvalitatív vonatkozásokra is kiterjedő elemzésre van szükség. Ezért és később kifejtendő okokból kifolyólag valamely elméleti paraméter empirikusan meghatározott számértékéhez fűződő bizonytalanság sohasem fejezhető ki teljesen számszerű alakban s így a számított hibavértékek sem egészen helyes mérőszámai a meghatározás pre-

⁴⁰ A valószínű, illetőleg közepes hibát úgy definiáljuk, hogy a megfigyelt értékhez az előbbi, illetőleg az utóbbit hozzáadva és kivonva két olyan értékhatárt kapunk, amelyek közé a pontos érték 0.5. illetőleg 0.68 valószínűséggel esik normális eloszlás esetén.

ciziójának. Ez azonban nem áll ellentétben azzal, hogy a hibahatárok megfelelő kritikával való tekintetbe vétele igen nagy jelentőségű. A legtöbb esetben u. i. a valóságos hibák nagyobbak, mint a számítottak. Ha tehát valamely számérték a számított hibájához képest kicsiny, akkor még inkább az a valóságos hibához mérten. Más szóval a számított hibák a precíziónak csak mintegy elméleti felső határát jelentik, amely a valóságban a hibaszámítás feltételeinek fogyatékos teljesülése folytán soha sincs meg teljesen. A valóságos precízió megitélése szempontjából, mint azt *Keynes*⁴¹ hangsúlyozza, nagy jelentősége van a *Lexis*⁴² által kezdeményezett statisztikai stabilitásra vonatkozó vizsgálatoknak, illetőleg azok modern továbbfejlesztéseinek.⁴³

Az eddig tárgyalt hibák az u. n. véletlenhibák, amelyek különböző szabálytalanul működő zavaró tényezők hatásaiból keletkeznek. Ezekről jól megkülönböztetendők az u. n. szisztematikus hibák, amelyek a mérési eljárás, illetőleg az alkalmazott elmélet keretében figyelembe nem vett törvényszerűségek fennállásából keletkező szabályos eltérések a helyes értéktől. A szisztematikus hiba természetesen nem a valószínűségelmélet, hanem a mérési eljárás, illetőleg az elmélet tökéletesítése útján határozható meg, illetve küszöbölhető ki. Nyilvánvaló már most, hogy valamely mérési eljárás, illetőleg elmélet helyességéhez is fűződik egy bizonyos valószínűség, amely azonban számszerűen nem fejezhető ki, mindazonáltal vizsgálatainkban erre is figyelemmel kell lennünk. Így előfordulhat, hogy valamely ökonometriai paraméter (pl. elaszticitás) értékét nagy pontossággal határozhatjuk meg, azonban kétséges, hogy az alkalmazott elmélet helyes-e; egy más módszerrel sokkal kevésbé pontos értéket kapunk, de több bizalommal viseltetünk az ennek alapjául szolgáló elmélettel szemben. Hogy e két eredmény közül melyiket választjuk ilyenkor, azt az összes figyelembe jövő kvalitatív és kvantitatív mozzanatok gondos mérlegelése alapján dönthetjük csak el s nem valamilyen képlet gépies alkalmazásával. Mindez azonban nem érinti a valószínűségelméleti hibaszámítás nagy elméleti és gyakorlati jelentőségét, mivel az ezen az úton kiadódó számértékek döntésünket lényegesen, ha nem is kizárólagosan befolyásolják.

A közgazdasági kutatók közül sokan a matematikai statisztikai eljárások valószínűségelméleti vonatkozásait gyakran

⁴¹ l. c. 392. o.

⁴² Zur Theorie der Massenerscheinungen in der menschlichen Gesellschaft, Freiburg, 1877, továbbá: Über die Theorie der Stabilität statistischer Reihen. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, (1) 32. k. (1879). 604. o.

⁴³ O. N. Anderson: Einführung in die mathematische Statistik. Wien, 1935.

nem vették figyelembe. Különösen áll ez a *W. M. Persons* és *W. C. Mitchell* által kezdeményezett konjunkturakutatás művelőinek nagy részére, akik a matematikai statisztikai módszereket minden „elméleti előítélet“ nélkül akarták alkalmazni s így a valószínűségelméleti szempontokat is mellőzték.⁴⁴ *Alt-schul*⁴⁵ találóan állapítja meg, hogy az amerikai konjunkturakutatás a *Schmoller*-féle iskola újjáébredésének tekinthető, csak a történelmi leírás helyébe a matematikai statisztika módszerei léptek. Ennek az irányynak azonban súlyos születési hibái vannak. E kutatók elfelejtik vagy nem tudják, hogy a matematikai statisztika képletei, amelyeket buzgón alkalmaznak, már bizonyos, a jelenségek quantitativ összefüggéseire, különösen az eloszlási függvényekre vonatkozó elméleti feltevéseket tartalmaznak implicite, tehát az e képletek alapján nyert eredmények nagyon messze esnek a tények „elméleti előítéletek“ nélküli leírásától. A képletekben rejlő elméleti szempontok figyelmen kívül hagyása pedig az eredményekből levont következtetéseket teljesen megbizhatatlannokká, önkényesekké és irreálisakká teheti.⁴⁶

Az elméleti, de különösen valószínűségelméleti szempontokat mellőző empirizmus mindig terméketlen marad a matematikai statisztikában és alkalmazásaiban.⁴⁷ A statisztikai változók eloszlásainak jellegzetességeit u. i. csak elméleti és valószínűségszámítási megfontolások alapján állapíthatjuk meg, ezek hiányában pedig a matematikai statisztika legfontosabb képletei se le nem vezethetők, sem pedig nem alkalmazhatók. Éppen ezért teljesen elhibázott az amerikai konjunkturakutatóknak az az eljárása, hogy lehetőleg sok, minél nagyobb korrelációs koefficienszt állapítanak meg, ezekből minden további nélkül a vizsgált jelenségek között fennálló szoros kauzális nexusra következtetnek, s ezen az alapon mérész prognózisokat állítanak fel. E felfogás szerint tehát a korrelációs számítás elméletileg le nem vezethető törvényszerűségek feltárására szolgálna, azaz a matematikai statisztika az elméletet helyettesítené. Pedig *C. V. L. Charlier*⁴⁸ és számos kiváló matematikai statisztikus óva intett attól, hogy a matematikai statisztikát automata gyanánt használják,

⁴⁴ *W. M. Persons*: Some fundamental concepts of statistics *Journal Amer. Statist. Assoc.* 19. k. (1924). 1. o.

⁴⁵ I. c.

⁴⁶ *L. O. N. Anderson*: Zur Problematik der empirisch-statistischen Konjunkturforschung, Bonn, 1929, továbbá: ifj. *Boér Elek*: A közgazdaságtan módszervitája a statika és dinamika szempontjából. Kecskemét.

⁴⁷ *A. A. Tschuprow*: Ziele und Wege der stochastischen Grundlegung der statistischen Theorie. *Nordisk Statistik Tidsskrift.* III. k. (1924). 432. o.

⁴⁸ *Vorlesungen über die Grundzüge der mathematischen Statistik*, Lund, 1920.

amelybe csak a statisztikai anyagot kell betenni s néhány manipuláció után az eredmény mint egy számológépből kiesik. A tisztán empirikus konjunkturakutatás számos kudarca idővel Amerikában is általánossá tette azt a meggyőződést, hogy a matematikai statisztika alkalmazása csak gondos elméleti és valószínűséglogikai megalapozás mellett célravezető.⁴⁹

A korreláció-koefficiens, még ha az egységhez közel eső értékű is, magában véve csak idiografikus, leíró jellegű jelzőszám, amelynek esetleg semmi nomografikus jelentősége sincs. Magas korreláció-koefficiens lehet a véletlen műve, vagy pedig a feltételezettől egészen eltérő, ismeretlen relációk fennállásának eredménye, ezért a kauzális nexusra való következtetésnél csak a legnagyobb óvatossággal használható fel, különben a legsúlyosabb tévedések forrása lehet. Ennek szemléletésére *Tschuprow*⁵⁰ említi, hogy az orosz tűzbiztosítási statisztika szerint feltűnő összefüggés van az egy tűzesetre eső leégett épületek száma és a között a körülmény között, hogy az oltásnál tűzifecskendőt alkalmaztak: a tűzifecskendővel oltott tűzesetek átlag pusztítóbbak, mint a többiek. E szoros korrelációból mechanikusan az az abszurd következtetés volna levonható, hogy a tűzifecskendők az égést elősegítik. Behatóbb elemzés természetesen megmutatja a következtetés elhamarkodott voltát; u. i. általában csak a nagyobb falvakban, ahol a tűzesetek nagyobb méretűek, vannak tűzifecskendők, míg a kisebb községekben, ahol az égés kisebb arányokat ölthet csak, ritkán kerülnek alkalmazásba. Sok közgazdasági problémánál egy magas korreláció-koefficiens kellő elméleti tájékozódás nélkül hasonló, teljesen elhibázott következtetésre csábított egyes kutatókat.

A társadalmi jelenségek körében ilyen kauzális jelentőség nélküli, hamis vagy látszólagos korreláció okozója lehet az időmozzanat is. Például *Yule*⁵¹ az angol halandóság és a házasságoknak egyházilag kötött hányada között igen magas ($r=0.95$) korrelációt állapított meg, holott nyilvánvalóan nincs okozati összefüggés e két jelenségsor között. Az idősorokban u. i. az egyes tagok az idő függvényei, ezért két ilyen sor közötti korreláció mérőszámai, amennyiben az időt, mint független változót külön nem vettük kellőképp figyelembe, a két sorozat tagjainak az időtől való függésében mutatkozó hasonlóságot juttatja elsősorban kifejezésre. Ily módon két idősor között, amelyek egyforma jellegű emelkedő vagy süllyedő

⁴⁹ *M. Ezekiel*: Correlation. Encyclopaedia of the Social Sciences. IV. k. (1931). 444. o.

⁵⁰ Grundbegriffe und Grundprobleme der Korrelationsrechnung. 16. o.

⁵¹ Why do we sometimes get nonsense—correlations between time-series. Journal of the Royal Statistical Society. 89. k. (1926). 1. o.

irányzatot, trendet mutatnak, a korreláció-koefficiens az egységgel közel egyenlő lehet, noha semmi reális kapcsolat nincs közöttük. Ezért az idősorok közötti kapcsolatok elemzése különös gondot és sokszor különleges módszereket is kíván meg, amely utóbbiakat egyes kutatók kovariációs számításnak neveznek.⁵² E téren, valamint általában a korrelációelméletnek az oekonometriával összefüggő területén még számos fontos probléma vár megoldásra, úgyhogy a jelenlegi módszerek nagymértékű tökéletesedése várható a jövőben.⁵³ Mindenesetre azonban a korreláció-elmélet már jelenlegi fejlődési fokán is a kutató kezébe rendkívül finom és éles bonckést ad, amellyel egyébként megoldhatatlan problémák mélyére hatolhat, de amellyel meg is vághatja magát, ha nem elég óvatos. Az elmondottakból világos, hogy a korreláció-számítás sohasem pótolhatja az elméletet, hanem ellenkezőleg a korreláció-analízis szorul mindig gondos, a problémák kvalitatív vonatkozásaira is kiterjedő közgazdasági elméleti alátámasztásra.⁵⁴ E feltétel teljesülése esetén azonban a korreláció-analízis valószínűségelméleti szempontokkal kiegészítve, a közgazdasági elmélet előbbrevitelének és gyakorlati alkalmazásának nélkülözhetetlen és döntő fontosságú tényezője. Különösen szembetűnően mutatja ezt a keresleti törvény modern oekonometriai kutatása, ahol a korreláció-analízis még alig két évtizeddel ezelőtt általában megoldhatatlannak tekintett problémák eredményes megfejtését és a közgazdasági tudomány új, exakt ágazatának kifejlődését tette lehetővé.

III.

A kereslet modern oekonometriai analízise a matematikai közgazdaság által már évtizedekkel ezelőtt deduktív uton megállapított törvényeken alapszik. E vizsgálatok egyik legalapvetőbb analitikai eszközét, a keresleti görbe fogalmát száz év előtt már *Cournot*⁵⁵ alakította ki és választotta kutatásai kiinduló pontjául. A keresleti függvény a *Cournot*-féle

⁵² *G. Darmois*: Statistique Mathématique, Paris, 1928. I. továbbá: *O. N. Anderson*: Einführung in die mathematische Statistik.

⁵³ *R. Frisch*: Statistical Confluence Analysis by Means of Complete Regression Systems. Oslo, 1934.

⁵⁴ *I. Altschul* l. c. Sokszor azonban a korreláció-analízis alkalmazási körét a fenti nehézségekre való tekintettel egyes szerzők indokolatlanul meg akarják szűkíteni. E szerzők azonban, mint pl. *M. Fréchet*: Sur le coefficient, dit de corrélation et sur la corrélation en général, *Revue Internationale de Statistique* 1. k. (1933). 16. o., a korrelációelméletnek a kis tagszámú részletesoportokra vonatkozó valószínűségelméleti szempontjait vagy nem ismerik, vagy kellően nem értették meg. I. továbbá *O. N. Anderson*, l. c. 287. o.

⁵⁵ *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*. Paris, 1838.

fogalmazásban egy bizonyos áru kereslete (y) és ára (p) közötti kapcsolatot fejezi ki matematikai alakban:

$$y = f(p).$$

Cournot a keresleti függvény empirikus meghatározásának problémájával is foglalkozott már és tisztában volt ennek nehézségeivel. A keresleti függvényt lényegében ebben az alakban tárgyalta *Marshall*⁵⁶ is, aki ennek közelebbi jellemzésére az árváltozással járó keresletváltozást használja fel. E célból a keresletnek és az árnak egymáshoz tartozó, százalékban kifejezett változásaiból képezett hányadost vezeti be és ezt a mennyiséget, amely tiszta szám, nevezi keresleti elaszticitásnak. E fogalom megalkotásával és tulajdonságainak elemzésével a modern oekonometriai keresletanalízis második legfontosabb segédeszközét teremtette meg. Megjegyezzük, hogy az oekonometriai vizsgálatokban az elaszticitás, mint terminus technicus, kizárólag az előbb említett hányados megjelölésére szolgál, tehát teljesen független az elaszticitásnak a fizikai tudományban megállapított jelentésétől.⁵⁷

Marshall további nagy érdeme azoknak a feltételeknek a megállapítása, amelyek mellett az általa végzett keresleti analízis érvényes. Így kifejti, hogy az általa megadott keresleti összefüggés csak akkor helytálló, ha az összes egyéb, mértékadó gazdasági tényezők nem változnak. A valóságban természetesen ez a *ceteris paribus* feltétel sohasem teljesül, még pedig több okból. Elsősorban nyilvánvaló, mint már *Marshall* is észrevette, hogy valamely áru kereslete nemcsak az illető jószág árától, hanem egyéb, különösen az azt helyettesítő vagy kiegészítő javak áraitól is függ. Ennek az igen fontos tényállásnak kvantitatív kifejezése és az ebből következő relációk levezetése elsősorban *Walras*⁵⁸ érdeme. Az általa bevezetett keresleti egyenlet:

$$y = F(p_1, p_2, \dots, p_n)$$

alaku, ahol tehát a vizsgált jószág p_1 ára mellett az egyéb javak árai: p_2, \dots, p_n is szerepelnek. Nyomatékos hangsúlyozást érdemel, hogy a többváltozós függvényeknek a keresleti analízisbe való bevezetése a *Marshall*-féle u. n. neoklasszikus elmélettel szemben igen lényeges haladást jelent.⁵⁹ A valóságban fellépő bonyolult törvényszerűségek megközelítését és magyarázatát csak e látszólag elvontabb keresleti törvény teszi lehetővé.

⁵⁶ Principles of Economics. VIII. ed. London, 1930. 102. o.

⁵⁷ A gazdasági elaszticitásnak a fizikai analógia alapján való beható elemzésére nézve l. v. *Surányi—Unger* Tivadar: Gazdasági rugalmasság és változékonyság. Budapest, 1935.

⁵⁸ Éléments d'économie politique pure. IV. ed. Lausanne, 1900.

⁵⁹ *Henry Schultz*: Statistical Laws of Demand and Supply, Chicago, 1928.

Az empirikus statisztikai alkalmazások szempontjából az eddig tárgyalt keresleti törvényeknek még egy további, igen lényeges kiegészítésére van szükség. A *ceteris paribus* feltételtől való eltérések legfőbb oka az állandó változás, ami a keresletet befolyásoló, de a keresleti összefüggésben expliciten nem szereplő tényezőkben mutatkozik. Ezért a kereslet statisztikai vizsgálata a változás tényének, tehát az időmozzanatoknak, mint a változások általános kategóriájának beható figyelembe vételét teszi szükségessé egyrészt az elméleti törvények kiegészítése, másrészt a statisztikai módszerek megfelelő kiépítése útján. *H. L. Moore* halhatatlan érdeme, hogy mindkét irányban megindította és jelentős lépésekkel előre vitte a kutatást. Elméleti tekintetben a mozgó egyensúly fogalmát alapul véve, a *Walras*-féle egyenletrendszernek dinamikai általánosítását sikerült levezetnie.⁶⁰ Az ily módon általánosított elméleti törvények empirikus verifikálására és meghatározására pedig a korrelációszámítás alkalmazását kezdeményezte.⁶¹

A *Walras*-féle egyenletrendszer *Moore*-féle általánosítása funkcionális összefüggésekből áll, azaz a függő változó értékét a független változók értékei egyértelműen determinálják. Az elmélet empirikus adatok alapján való igazolása esetében azonban a funkcionális összefüggések helyett a valóságban fellépő, az elmélet által figyelembe nem vett számtalan zavaró tényező hatása következtében sztochasztikus kapcsolatokat észlelünk. Az elméleti törvények ily módon a megfigyelt adatok átlagaiban mutatkozó kapcsolatoknak felelnek meg. *Moore* ismerte fel először, hogy az ilyen tárgyú vizsgálatoknál a korrelációszámítás, különösen a regresszió-vonalak módszere a legcélravezetőbb és legmegbízhatóbb eszköz az elmélet és a valóság közötti megegyezések felkutatására. Megjegyezzük, hogy az ártörvényszerűségek bizonyos mértékű kvantitatív vizsgálata elvégezhető az itt tárgyaltaknál egyszerűbb statisztikai módszerek segítségével, tehát a korrelációszámítás igénybevétele nélkül is.⁶² Azonban csak a korrelációelmélet alapján lehetséges az elmélet szempontjából lényeges hatásoknak az esetleges zavaró tényezők befolyásától való elválasztása. Ezért csak ez uton sikerül jó megegyést elérni elmélet és valóság között. Végül csak így határozható meg az elméleti mozzanatok értékében rejlő bizonytalanság, ami nélkül pedig a számított értékek reális jelentősége kétséget keltően nem ítéltető meg.

⁶⁰ *Synthetic Economics*, New York, 1929. — I. továbbá: „Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban“ c. idézett dolgozatomat. I. c

⁶¹ *Economic Cycles: Their Law and Cause*, New York, 1914.

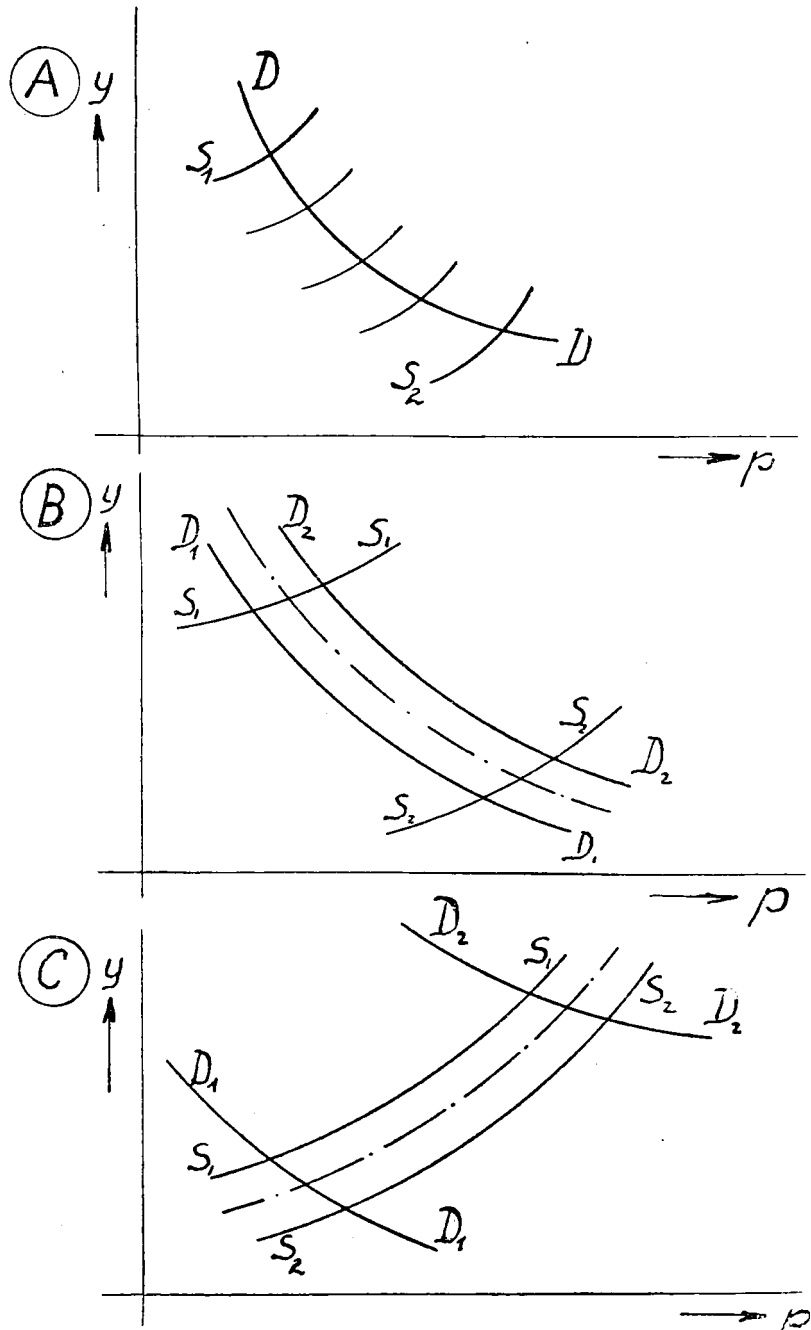
⁶² I. *Andreich Jenő*: Az ártörvényszerűségek statisztikai megközelítésének tudományos és gyakorlati jelentősége. *Közgazdasági Szemle* 76. k. (1933). 145. o.

Mielőtt a *Moore* és követői által a kereslet oekonometriai vizsgálatára kidolgozott eljárások kritikai méltatásába kezdenénk, szükséges elméletileg tájékozódnunk afelől, hogy általában a megfigyelt árak és keresleti mennyiségek alapján a keresleti görbe alakjára nézve milyen következtetést vonhatunk le. A piacon eladott mennyiség és az ott kialakuló ár — mint ismeretes — a keresleti és kínálati görbe metszéspontjának felel meg, tehát a keresleti görbe egy pontját határozza meg. Ha a valóságban az összes mértékadó gazdasági tényezők változatlanok maradnának, akkor a piaci ár és a kereseti árumennyiség állandóan ugyanazok volnának s így a keresleti görbe nem volna meghatározható, mivel csak egy pontját ismerhénk. A gazdasági élet azonban folyton változik s ezért a kereslet és kínálat folyton módosul. Egyrészt a keresleti és kínálati görbének a koordináta-tengelyekhez képest elfoglalt helyzete eltolódik, másrészt a görbék alakja is megváltozhat. Mint a statisztikai vizsgálatok mutatják, első közelítésben az eltolódás mellett az alakváltozás befolyása a legtöbb esetben elhanyagolható, ezért elsősorban a görbék elmozdulásának a hatását vizsgáljuk.

A 2. sz. ábrán az A jelzésű diagramm azt az esetet tünteti fel, amikor a keresleti (D jelzésű) görbe mozdulatlan, a kínálati görbe pedig önmagával párhuzamosan ide-oda tolik, úgyhogy az S_1 és S_2 jelzésű görbék között más és más helyzetet foglal el különböző időpontokban. A statisztikai adatok a két görbe különböző metszéspontjainak felelnek meg. Tekintettel arra, hogy a keresleti görbe mozdulatlan, e pontok pontosan a keresleti görbékre esnek s így ezeket egy folytonos görbével összekötve, a keresleti görbét meghatározhatjuk. A valóságban azonban a keresleti görbe sohasem mozdulatlan. A keresleti és kínálati görbék egyidejű párhuzamos eltolódása tekintetében már most a keresletelemzés szempontjából négy fontos típust különböztethetünk meg.⁶³ Az egyik legfontosabb esetet a 2. sz. ábra B jelzésű diagrammja tünteti fel, amikor a kínálati görbe eltolódásai sokkal jelentékenyebbek, mint a keresleti görbéé és a két görbe elmozdulásai egymástól függetlenek. Ha a kínálati görbe szélső helyzetei az S_1 és S_2 , a keresleti görbéé pedig D_1 és D_2 jelzésű görbék, akkor a keresleti és kínálati görbe metszéspontjai az említett négy görbe által határolt térbe esnek és egy a keresleti görbe alakjának megfelelően elnyult pontcsoportot alkotnak. Ehhez a pontcsoporthoz már most a korreláció-számítás szabályai szerint egy átlagos görbét illeszthetünk, amely az elméleti görbe empirikus megközelítését adja. Számos alapvető fogyasztási cikk, különösen élelmiszerek esetében a kínálati

⁶³ *J. Working*: What do „statistical demand“ curves show? *Quarterly Journal of Economics*. 41. k. (1927). 212. o.

görbe változásai sokkal jelentékenyebbek, mint a keresleté, könnyen megérthető okokból. Az ilyen árucikkekel kapcsolatos fogyasztási szokások u. i. alig változnak, míg a kínálat oldalán a termelési viszonyok erős fluktuációknak vannak alá-

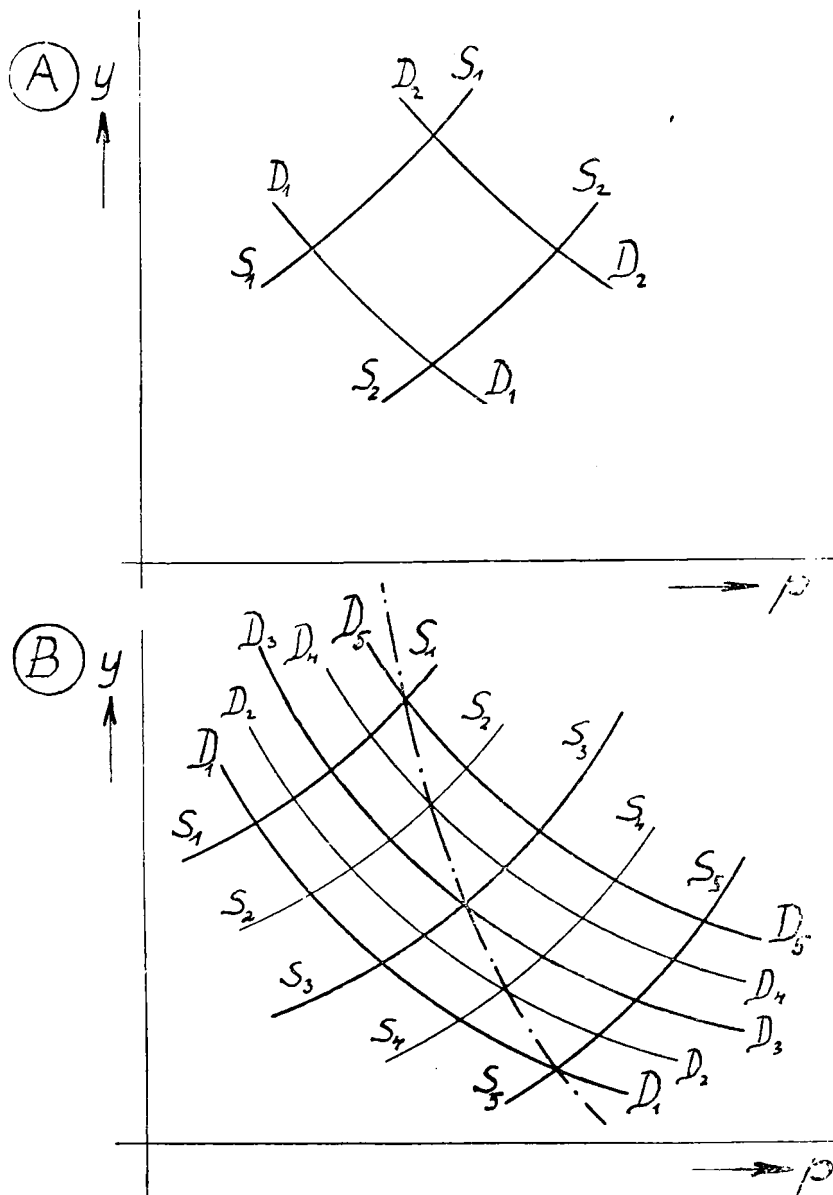

2. sz. ábra.

vetve. Más esetekben előfordul, hogy a keresleti görbe eltolódásai a jelentékenyebbek. Ezt az esetet mutatja a 2. sz. ábra C jelzésű diagramja. Ilyenkor a megfigyelt adatok pontcsoportjához illesztett görbe a kínálati görbe megközelítése.

Amennyiben a keresleti és kínálati görbék eltolódásai egyenlő nagyságrendűek, úgy olyan pontcsoportot kapunk a

statisztikai adatokból, amelynek kiterjedése, mint a 3. sz. ábra A jelzésű diagrammja mutatja, minden irányban közel egyenlő nagyságu, úgyhogy a pontcsoporthoz közvetlenül nem tudunk görbét illeszteni. Ilyen esetekben megfelelő gazdasági összefüggések alapján arra kell törekednünk, hogy az adatokon alkalmazandó korrekciók útján vagy a keresleti

3. sz. áb:a.

vagy pedig a kínálati görbe eltolódásait, ha nem is teljesen, de számottevő mértékben kiküszöböljük. Ezzel az eljárással ezt az esetet az előbb tárgyalt esetek valamelyikére vezetjük vissza. Mindezideig feltételeztük, hogy a keresleti és kínálati görbék eltolódásai egymástól függetlenek. Lehetséges azonban, hogy a két görbe elmozdulásai határozott összefüggésben vannak egymással, mint a 3. sz. ábra B jelzésű dia-

grammján látjuk, ahol a keresleti görbe $D_1, D_2 \dots$ helyzeteinek a kínálati görbe S_3, S_4, \dots helyzetei felelnek meg szabályszerűen. Ebben az esetben az összetartozó görbék metszéspontjai egy a keresleti és kínálati görbétől egyaránt különböző új görbét határoznak meg. A valóságban már most a keresleti és kínálati görbék eltolódásai a legtöbbször két komponensből tevődnek össze. Az egyik komponensnek megfelelő elmozdulások között határozott összefüggés van, míg a másiknak megfelelők egymástól függetlenek. Az előbbieknél alapján már most az egymással összefüggésben álló elmozdulások következtében a megfigyeléseknek megfelelő pontok az elméleti, keresleti, illetőleg kínálati görbétől erősen eltérő vonal mentén helyezkednek el, úgyhogy az ilyen pontcsoporthoz illesztett görbe sem a kínálati, sem pedig a keresleti törvénnyel nem egyezik meg. Ezeket az egymással összefüggő elmozdulásokat tehát megfelelő eljárással a megfigyelési adatokból ki kell küszöbölni.

Ezért különösen az u. n. trendből, azaz a tartós irányzatu szabályos változásokból származó elmozdulásoktól kell a keresleti, illetőleg kínálati görbét mentesíteni. A keresleti és kínálati görbe trendszerű eltolódásai u. i. egyaránt az idő függvényei, tehát a kereslet és kínálat ilyenkor az ár mellett legalább még egy másik változótól, az időtől is függ, amit külön figyelembe kell venni, mert ellenkező esetben, mint láttuk, hamis korrelációt kapunk. A trendszerű változások figyelembevétele, illetőleg eliminálása még úgy is jellemezhető, hogy ezuton a megfigyelési adatokból a dinamikai elemeket kiküszöböljük és így a problémát mintegy sztatikáivá redukáljuk, úgyhogy a sztatikában érvényes keresleti törvényszerűség alapján elemezhetővé válik.

A trendszerű, azaz a keresleti görbe eltolódásának megfelelő és a sztatikai keresleti törvény szerint végbemenő változások között a különbség még abból is származik, hogy az előbbieknél irreverzibilisek, míg az utóbbiak reverzibilisek. Sztatikai viszonyok között u. i. ha az ár süllyedése következtében a kereslet kitágult, akkor amennyiben az ár eredeti értékére emelkedik, a kereslet szintén visszahúzódik kezdeti értékére. A trendszerű változások folytán azonban a kereslet eredeti sztatikai tényezői módosulnak, azaz a ceteris paribus kritériumát nem elégítik ki és így az eredeti árnak az eltolódott keresleti görbén már nem a kezdeti kereslet felel meg és a kereslet ezért nem tér vissza az árral együtt a kezdeti értékére. Nyilvánvaló tehát, hogy a dinamikai változások az irreverzibilitás forrásai, míg a sztatika csak reverzibilis folyamatokat vizsgál. A trendszerű, illetőleg dinamikai

változások kvantitatív vizsgálata ezért egyuttal a kereslet irreverzibilis jellegzetességeit is feltárja.⁶⁴

A trendszerű változások, illetőleg általában az időmozzanat befolyásának figyelembevételére és kiküszöbölésére *Moore*⁶⁵ külön módszereket dolgozott ki. Ezek közül az egyik, a láncviszonyszámok (link relatives) módszere abból áll, hogy egy bizonyos évben észlelt értéket (pl. ár, kereslet stb.) a megelőző év hasonló értékével elosztjuk és az így nyert láncviszonyszámok közötti korrelációt vizsgáljuk. Ez uton az évről évre való változások között állapítunk meg összefüggést, ami az idő folyamán kevésbé változik. *Moore* második módszere a trendhányadosok (trend ratio) kiszámításán alapszik. E szerint valamely változó megfigyelt értékét elosztjuk az illető változónak a megfigyelés időpontjára vonatkozó trendértékével. Ily módon első közelítésben kiküszöböltük a trend által képviselt hatásokat, úgyhogy az ár és a kereslet trendhányadosai közötti korreláció a keresleti függvény approximációját adja.⁶⁶ *Moore* e módszerének segítségével állapította meg a tengeri, széna, zab és burgonya keresleti egyenletét. *Moore* a fenti eljárások mellett a többszörös korrelációszámítást is alkalmazta a kereslet-elemzésben; így határozta meg a gyapot keresleti egyenletét.⁶⁷

A *Moore* által kidolgozott módszereket *H. Schultz* fejlesztette messzemenően tovább. Különösen fontos e tekintetben, hogy a keresleti egyenlet empirikusan megállapított állandóinak, így az elaszticitásnak is, a közepes, illetőleg valószínű hibáit is meghatározta.⁶⁸ Ezzel a kvantitatív keresleti analízist a precíziónak arra a legmagasabb fokára emelte, ami az exakt természettudományokat jellemzi. *Schultz* tökéletesített módszereivel különös gondossággal az amerikai cukor-kereslet és kínálat törvényeit állapította meg.⁶⁹ Nevezetesek továbbá azok a vizsgálatai, amelyekben a keresleti törvény megállapítására szolgáló különböző módszereket (láncviszonyszámok, trendhányadosok, többszörös korreláció) hasonlította össze oly módon, hogy minden egyes módszerrel külön meghatározta a cukor, tengeri, széna, burgonya, zab, árpa, rozs és

⁶⁴ A reverzibilis és irreverzibilis változások beható vizsgálatára és rugalmasságtani analógiájára nézve l. v. *Surányi—Unger* Tivadar l. c.

⁶⁵ *Economic Cycles etc.*

⁶⁶ l. „Az időmozzanat az exakt közgazdaságtanban“ c. idézett dolgozatomat.

⁶⁷ *Forecasting the Yield and Price of Cotton*, New York, 1917.

⁶⁸ *The Standard error of a forecast from a curve*. *Journal of the American Statistical Association*. 25. k. (1930). 1390.

⁶⁹ *Statistical Laws of Demand and Supply*, Chicago, 1928. — *Der Sinn der statistischen Nachfragekurven*, Bonn, 1930.

hajdina keresleti törvényeit.⁷⁰ A különféle módszerekkel megállapított elaszticitások számszerű értékei egymással jól meg-egyeznek, ami kétségtelen bizonyítéka az alkalmazott módszerek helyességének.

IV.

A keresleti törvényszerűség megállapítása szempontjából fontos annak a kérdésnek a tisztázása, hogy elméleti alapon a keresleti egyenlet, illetőleg függvény típusára nézve milyen következtetést vonhatunk le. *Schultz* ezzel a kérdéssel külön nem foglalkozik, hanem az empirikus keresleti adatok megközelítésére egyaránt használ lineáris és hiperbolikus típusu függvényeket. Mivel az empirikus adatok az eddigi keresleti analízisben mindig csak a keresleti görbe aránylag kis szakaszára vonatkoznak, ezen belül a lineáris és a hiperbolikus keresleti függvény közel egyformán jó megközelítést szolgáltat.⁷¹ Elméleti okokból kifolyóan azonban, mint azt a Függelékben kimutatjuk, a hiperbolikus keresleti függvényt a valóságos keresleti törvényszerűség lényegesen jobb megközelítésének kell tekinteni, mint a lineáris függvényt. Ezt különben *Moore*⁷² minden további elméleti indokolás nélkül feltételezi. A hiperbolikus jellegű keresleti függvények leg-egyszerűbb típusa már most az, amelynél az elaszticitás a keresleti görbe minden egyes pontjában ugyanaz. A valóságban, mint ezt már *Marshall*⁷³ kifejti, a keresleti elaszticitás az árral együtt, tehát a keresleti görbe mentén változik, azonban a jelenlegi módszereink mellett felhasználható empirikus adatok a keresleti görbe olyan rövid szakaszára vonatkoznak, hogy erre nézve, mint a keresleti vizsgálatok mutatják, az elaszticitás értékének változása elhanyagolható.

A fentiekre való tekintettel a keresleti egyenlet legegyszerűbb alakjában a következő:⁷⁴

$$y = C p^{\eta},$$

ahol y a kereslet és p az ár, η pedig az állandónak feltételezett elaszticitás és C egy empirikus állandó. Az egyenletet logaritmikus alakban írva, kapjuk:

$$\log y = \log C + \eta \log p,$$

azaz a kereslet és az ár logaritmusai egymással lineáris kapcsolatban állnak. Tehát a kereslet és az ár logaritmusait koor-

⁷⁰ A comparison of elasticities of demand obtained by different methods. *Econometrica* I. (1933). 274. o.

⁷¹ I. c.

⁷² *Synthetic Economics*.

⁷³ I. c. 103. o.

⁷⁴ *A. Marshall*, I. c. 840. o.

dináták gyanánt véve, olyan pontokat kapunk, amelyek egy egyenes vonalon fekszenek, amelynek a hajlása (iránytangense) az elaszticitás értékével egyenlő. Az előbbi egyenlet azonban csak akkor helyes közelítése a keresleti összefüggésnek, ha az összes egyéb gazdasági tényező nem változik, azaz a *ceteris paribus* feltétel érvényes. A valóságban ez a feltétel sohasem teljesül, ami első közelítésben azt jelenti, hogy a keresleti görbe a koordinátatengelyekhez képest nem egy állandó helyzetet foglal el, hanem az idő folyamán önmagával párhuzamosan eltolódik. Ezt figyelembe véve, az előbbi egyenlet ilyen alakú lesz:

$$\log y = a + b t + r \log p, \quad (3)$$

ahol t az idő, b a keresleti egyenes időegység alatti eltolódása a koordinátatengely mentén mérve és „ a ” egy empirikus állandó. Itt, az idő befolyását első közelítésben lineáris kapcsolat utján vettük figyelembe. Az időmozzanat egyenletünkben az összes, a *ceteris paribus* feltételtől való eltéréseket okozó tényezők helyett áll, ami szintén csak közelítőleg érvényes feltevés. A kereslet és az ár tényleg megfigyelt értékei a különböző zavaró hatások következtében természetesen nem elégítik ki pontosan az előbb, deduktív uton levezetett keresleti egyenletet. Ezért ha a keresleti egyenes időbeli eltolódásának hatását ki is küszöböljük az empirikus értékekből, az így kapott pontok még mindig nem esnek egy egyenesbe, hanem egy szabálytalan elnyult ponthalmazt alkotnak. Az elméleti funkcionális összefüggés helyett tehát a valóságban sztochasztikus kapcsolatot találunk, amelynek elemzésére, — tekintettel a három változóra: p , t , y , — a többszörös korreláció módszereit kell alkalmaznunk. Valószínűségelméleti okokból következik, hogy az elméleti összefüggés legjobb megközelítését az átlagokra vonatkozó regresszió-egyenletek segítségével kapjuk. Kérdés, hogy ezek közül melyiket válasszuk. Ha a keresleti mennyiség, mint függő változó, regresszióját vesszük, azaz az árat és az időt választjuk független változónak, akkor feltételezzük, hogy a zavaró hatások elsősorban a kereslet nagyságában érvényesülnek, úgyhogy ennek átlagos nagyságát kell a másik két változó függvényében kifejeznünk. A megfigyelt pontoknak az egyenes vonaltól való eltéréseit, hibáit ez esetben a keresletnek tulajdonítjuk, míg a másik két változóban ilyen hibákat nem veszünk figyelembe. A regresszió-egyenlet természetesen egészen más lesz akkor, ha az árat tekintjük függő változónak, amikor az elméleti értéktől való eltérést, hibát az árnak tulajdonítjuk s a másik két változót hibátlannak tekintjük. A valóságban mind a két változó: ár és mennyiség zavaró hatásoknak, hibáknak van alávetve, de e tény teljes mértékű figyelembevételével az elméleti összefüggés megközelítésénél az adott esetben, tehát többszörös korrelációval kapcsolatban

még matematikai nehézségekbe ütközik.⁷⁵ Tekintettel arra, hogy a jelen vizsgálatok keretében a keresleti mennyiség kevésbé pontosan ismeretes, mint az ár, feltehető, hogy a keresletnek, mint függő változónak a regresszió-egyenlete adja az elméleti keresleti összefüggés jobb megközelítését.⁷⁶ A következőkben ezért mindig az árat és az időt választjuk független változónak.

A keresleti egyenlet és elaszticitás megállapítására szolgáló módszerek alkalmazását két hazai vonatkozású példa keretében mutatjuk be. Az egyik a magyarországi cukorkereslet egyenletének meghatározása az 1926—34 időszak adatai alapján. A cukor a keresleti analízisre különösen alkalmas árucikk, mivel nincsenek számottevő helyettesítői, továbbá mivel a cukorra költött összeg a jövedelemnek aránylag kis hányadát teszi ki. Ezért feltehető, hogy a cukorkeresletet a cukor ára döntően szabja meg, míg a többi keresletet befolyásoló tényező hatása e mellett csekély.

III. sz. táblázat.

Időszak szept. 1— —aug. 31.	t_i	Nagy- kereske- delmi cukorár P/kg	Nagy- kereske- delmi árindex	Reálár Pi	Fejenkénti cukor- fogyasztás (kg) Yi	Egyéne- kénti reál- jövedelem indexe ri
1926—27	—3	1·144	1·289	0·888	11·08	109·0
1927—28	—2	1·143	1·344	0·850	12·03	108·8
1928—29	—1	1·096	1·303	0·841	12·22	110·9
1929—30	0	1·072	1·019	1·052	11·91	112·6
1930—31	1	1·058	0·932	1·135	11·81	111·1
1931—32	2	1·210	0·967	1·251	9·60	94·1
1932—33	3	1·210	0·807	1·499	9·00	94·8
1933—34	4	1·210	0·750	1·613	9·54	102·9
1934—35	5	1·218	0·858	1·420	9·69	106·0

A III. sz. táblázat a cukor évenkénti árára és fogyasztására vonatkozó adatokat tartalmazza a Magyar Statisztikai Évkönyvek és a Budapest Székesfőváros Statisztikai és Közigazgatási Évkönyvei alapján. Az árak és nagykereskedelmi árindexek az évkönyvekben megadott havonkénti értékek számtani közepének felelnek meg. A pénz vásárlóerejében fellépő változások figyelembe vétele szükségessé teszi, hogy a nagykereskedelmi cukorárakat közös nevezőre hozva, reálárakká alakítsuk át. Ezt az illető időszakra számított nagy-

⁷⁵ Az egyszerű korreláció esetében a probléma aránylag könnyen megoldható. l. H. Schultz: Statistical Laws of Demand and Supply. 35. o.

⁷⁶ l. H. Schultz: Interrelations of demand. Journal of Political Economy, 41. k. (1933). 468. o.

kereskedelmi árindexszel való osztás útján érhetjük el. A népesség szaporodása okozta hatások kiküszöbölése céljából pedig a fejenkénti fogyasztást vesszük alapul. A kereslet te át az egy-egy évre vonatkozó adatok által van jellemezve s így a keresleti egyenlet az évenkénti átlagos összefüggést fejezi ki. Ha a megfelelő fogyasztási adatok rendelkezésre állnának, akkor a havonkénti átlagos keresleti összefüggésnek megfelelő egyenletet határozhatnánk meg, amely azonban az előbbtől általában különbözne.

A keresleti egyenletben, azaz a (3) egyenletben már most az ismeretlen: a , b és η állandókat úgy határozzuk meg, hogy a III. sz. táblázatból a t_i , p_i és y_i értékeket oda sorra behelyettesítve, az egyenlet két oldala közötti különbségek négyzeteinek összege:

$$\sum_{i=1}^{i=8} v_i^2 = \sum_{i=1}^{i=8} (a + b t_i + \eta \log p_i - \log y_i)^2$$

minimális értékű legyen. Megjegyezzük, hogy itt csak az első nyolc, azaz az 1926. IX. 1.—1934. VIII. 31. időszaknak megfelelő értéket használtunk fel. Ha a t , $\log p$ és $\log y$ értékeket térbeli koordinátáknak tekintjük, akkor eljárásunkat az egyszerű korrelációhoz hasonlóan geometriailag is szemléltetjük. A (3) egyenlet pontos teljesülése esetén e koordinátáknak megfelelő pontok egy közös síkon feküdnének, e helyeti azonban a zavaró hatások következtében e pontok egy térbeli ponthalmazt alkotnak. A (3) egyenlet állandóinak előbb tárgyalt meghatározása azt jelenti, hogy e ponthalmazhoz egy olyan $u. n.$ regresszió-síkot illesztünk, amelytől a pontoknak a $\log y$ tengely irányában számított távolságait négyzetre emelve és összegezve minimális értéket kapunk.

A számítások eredménye a következő:⁷⁷

$$a = 1.7854,$$

$$b = 0.0143 \pm 0.0164,$$

$$\eta = -0.7256 \pm 0.3670,$$

az utolsó két értéknél a közepes hibát (standard error) is kiszámítottuk.⁷⁸ Látjuk, hogy a b koefficiens, amely a keresleti görbének az időtől függő szabályszerű eltolódását adja meg, középhibájánál kisebb, más szóval a rendszertelen zavaró tényezők hatása itt nagyobb, mint maga a meghatározandó érték. A már tárgyalt valószínűségelméleti elvekből kifolyóan

⁷⁷ A számítás egyszerűsítése céljából a $\log p_i$ értékeket mindig egy egységgel nagyobbak vettük. Ez csak az a értékét, azaz a keresleti egyenesnek a koordináta rendszerben elfoglalt relativ helyzetét befolyásolja, aminek a továbbiak szempontjából nincs jelentősége. Ezért nem szükséges meghatározni az a érték hibáját.

⁷⁸ A hibaszámítás módszerére nézve l. H. Schultz: Standard error of a forecast from a curve. l. c.

meg kell állapítanunk, hogy a keresleti görbe időbeli eltolódása jelen esetben nem olyan mértékű, hogy azt az esetleges hatásoktól kellő biztonsággal elkülöníteni tudnánk. Tehát az időnek, mint változónak, a felvett adatokkal kapcsolatban nincs a véletlenszerű tényezőktől érezhetően különböző befolyása. Ezért az időt, mint változót, a korrelációkapcsolatból ki kell hagynunk, mert annak figyelembe vétele csak illuzórikus pontosságot jelentene és együtt járna azzal, hogy lényegtelen befolyásokat lényegesnek minősítsünk. Itt tehát egy példát látunk arra, hogy valószínűségelméleti megfontolások alapján miképp lehet objektív módon az esetleget a lényeges-től megkülönböztetni.

A korrelációvizsgálatot a fentiekre való tekintettel újra elvégezzük oly módon, hogy csak az árat vesszük független változónak. Ha a (3) egyenletből a t változót elhagyjuk ($b=0$, helyettesítéssel), akkor a

$$\sum_{i=1}^{i=8} v_i^2 = \sum_{i=1}^{i=8} (a + \eta \log p_i - \log y_i)^2$$

kifejezés minimuma alapján kell a regresszió-egyenletet meghatározni. Így kapjuk, hogy

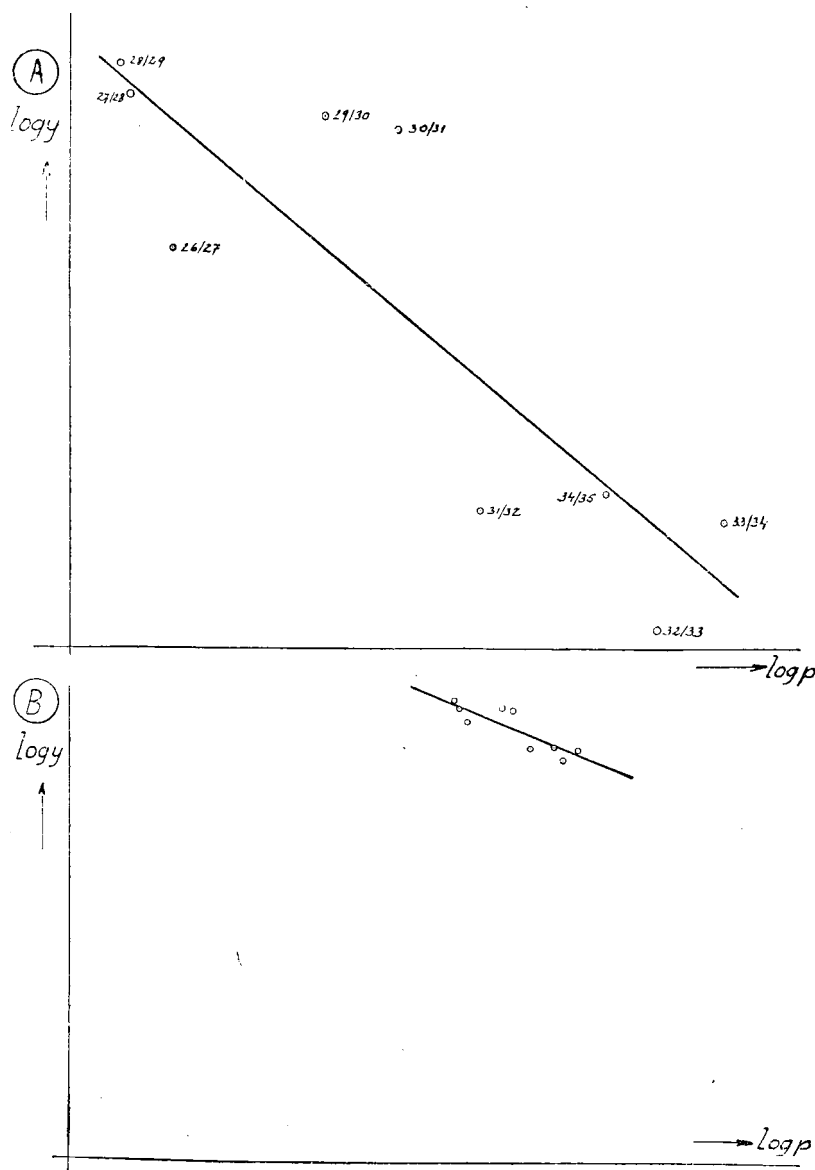
$$a = 1.4730, \\ \eta = \frac{1}{8} - 0.4198 \pm 0.1054.$$

A számított elaszticitás értéke a középhibájának több mint négyszerese, ami a numerikus meghatározás megbízhatóságát mutatja. Az elaszticitás numerikus értéke alapján mondhatjuk, hogy a cukor árának bizonyos, pl. 10%-os csökkenése esetén a kereslet növekedése 4.2%, feltéve, hogy a ceteris paribus kritérium közelítőleg teljesül. A középhiba segítségével az elaszticitás értékére nézve két határt jelölhetünk ki, amelyek közé a pontos értéknek adott valószínűséggel esnie kell. Így a *R. A. Fisher*⁷⁹ táblázatai nyomán kapjuk, hogy az elaszticitás pontos értéke 0.7 valószínűséggel a -0.3003 és -0.5393 , illetőleg 0.5 valószínűséggel a -0.3441 és -0.4955 értékhatárok közé esik. Itt azonban feltételezzük, hogy a felvett keresleti egyenlet elméletileg teljesen helyes. A valóságban a felvett egyenlet csak első közelítésnek tekinthető, úgyhogy a kiszámított értékhatárok nem az elaszticitás elméletileg legszabatosabb értékére vonatkoznak, hanem csak az első közelítésnek megfelelő érték-meghatározás precízióját fejezik ki. Később magasabbrendű megközelítést alkalmazva, az elaszticitásra egy másik számértéket kapunk, amelynek természetesen hibahatárai is mások. Érdekes a kapott eredménynek a *Schultz* által hasonló módszer alapján meghatározott elaszticitási értékekkel való össze-

⁷⁹ i. c. 132. o.

hasonlítása. *Schultz*⁸⁰ szerint az Egyesült Államokban az 1915—29 időszakra nézve: $\eta = -0.31 \pm 0.077$, tehát az amerikai és a magyar elaszticitás értékei között az eltérés a magyar meghatározás középhibájánál nem lényegesen nagyobb.

A keresleti egyenlet statisztikai meghatározásának pontosságát, illetőleg megbízhatóságát mutatja továbbá a korreláció szorossága, illetőleg a magas korreláció-koefficiens. Minél magasabb a koefficiens, annál jobban közelítik meg a regresszió-egyenlet alapján számított értékek a megfigyelési

A magyarországi cukorkereslet az 1926—35 időszakban.

4. sz. ábra.

⁸⁰ A comparison of elasticities etc. l. c.

adatokat. Jelen esetben a korreláció-koefficiens, figyelembe véve a megfigyelt értékpárok aránylag kis számát:⁸¹

$$r = -0.8255.$$

Ez aránylag igen magas érték és objektív mérőszáma annak, hogy a megfigyelési pontok a regresszió-egyeneshez, tehát az elméleti keresleti vonalhoz milyen szorosan illeszkednek; l. a 4. sz. ábrát, ahol a B jelzésű diagramm, amelyen a koordináták teljes nagyságukban szerepelnek, különösen mutatja a pontok aránylag kis szóródását. Ez egyszersmind numerikus verifikációja annak a fontos elméleti megállapításnak, hogy a kereslet és az ár között szoros quantitativ összefüggés áll fenn.

Az elmélet verifikációja, illetőleg a meghatározott keresleti vonal helyessége szempontjából továbbá nagyjelentőségű, hogy az 1934—35 időszaknak megfelelő pont, amelyhez tartozó értékeket a keresleti egyenlet megállapításánál nem használtunk fel, mint az ábra mutatja, szintén egész közel esik a keresleti egyeneshez. Tehát az 1934—35. időszaki átlagos cukorárból a megfelelő cukorfogyasztás jó megközelítéssel kiszámítható. Az összefüggés, amely a kereslet és az ár között az 1926—34. ciklus folyamán fennállott, az 1934—35. időszakban is érvényes, mint ahogy ez valószínűségelméleti alapon várható is. Itt tehát egy quantitativ törvénynek ugyanolyan fokú valóságos észlelhetőségét, illetve teljesülését találjuk, mint aminő az exakt természettudományok körében tapasztalható. Természetesen az általunk meghatározott keresleti reláció ilyen extrapolációja csak korlátozottan lehetséges, így pl. az 1935—36. év esetében már nem vezetne hasonló jó eredményre, mint ez valószínűségelméleti okokból is igazolható, tekintettel arra, hogy az általunk alkalmazott eljárások csak a valóság első megközelítését adják. Említést érdemel, hogy az először meghatározott, az időbeli változást is tartalmazó keresleti egyenletnek az 1934—35. időszakra való extrapolációja sokkal rosszabb közelítést ad, mint a fenti. Ez tehát kézzelfoghatóan mutatja a lényeges és esetleges hatások megkülönböztetésének nagy fontosságát az oekonometriai vizsgálatokban.

A keresleti analízis egy másik példája gyanánt a budapesti tejkereslet egyenletének meghatározását választottuk. A IV. sz. táblázat a tejfogyasztás és árak évenkénti adatait tartalmazza, a Magyar Statisztikai Évkönyvek és a Budapest

⁸¹ A korreláció-koefficiens képlete ez esetben:

$$r = \left(1 - \frac{n-1}{n-m} \frac{\sum v^2}{n \sigma_p^2} \right)^{1/2}$$

ahol n : a megfigyelések száma (jelen esetben $n = 8$), m a keresleti egyenlet meghatározandó állandóinak száma ($m = 2$) és σ_p a log p_i értékek közepes eltérése. A fenti képlet többszörös korreláció esetén is érvényes. l. M. Ezekiel l. c. 174. o.

Székesfőváros Statisztikai és Közgazdasági Évkönyvei alapján.

IV. sz. táblázat.

Időszak janu r 1— —dec. 31.	t_i	Kis- ker- skel- delmi tejár P/l	Létfenn- tartási ind: x	Reálár Pi	Főjenkénti tejfo y. (napi átlag, l.) y _i	Egyéne- kénti reál- jöv: delem indexe r _i
1926	—3	0·3663	1·0225	0·3583	0·2905	108·4
1927	—2	0·3892	1·1100	0·3506	0·3267	108·9
1928	—1	0·3942	1·1679	0·3375	0·3495	109·85
1929	0	0·3834	1·1737	0·3266	0·3662	111·75
1930	1	0·3575	1·0628	0·3364	0·3481	111·85
1931	2	0·3250	1·0059	0·3231	0·3319	102·6
1932	3	0·3267	0·9785	0·3338	0·2905	94·45
1933	4	0·3200	0·9068	0·3529	0·2365	98·85
1934	5	0·3200	0·8903	0·3594	0·2349	104·45

A feltüntetett tejárak évi átlagok, amelyeket a létfenntartási index megfelelő évi átlagával osztva reálárakká alakítottunk át. A cukorkereslet esetében alkalmazott eljáráshoz hasonlóan a (3) keresleti egyenlet a, b és η együtthatóit ugy határozzuk meg, hogy a IV. sz. táblázatban foglalt 1926—1933. időszakra vonatkozó t_i , p_i és y_i értékek alapulvételével a

$$\sum_{i=1}^{i=8} v_i^2 = \sum_{i=1}^{i=8} (a + b t_i + \eta \log p_i - \log y_i)^2$$

összeg minimális legyen. Ilymódon kapjuk:⁸²

$$\begin{aligned} a &= 2\cdot2982, \\ b &= -0\cdot0194 \pm 0\cdot0040, \\ \eta &= -3\cdot3714 \pm 0\cdot6064, \end{aligned}$$

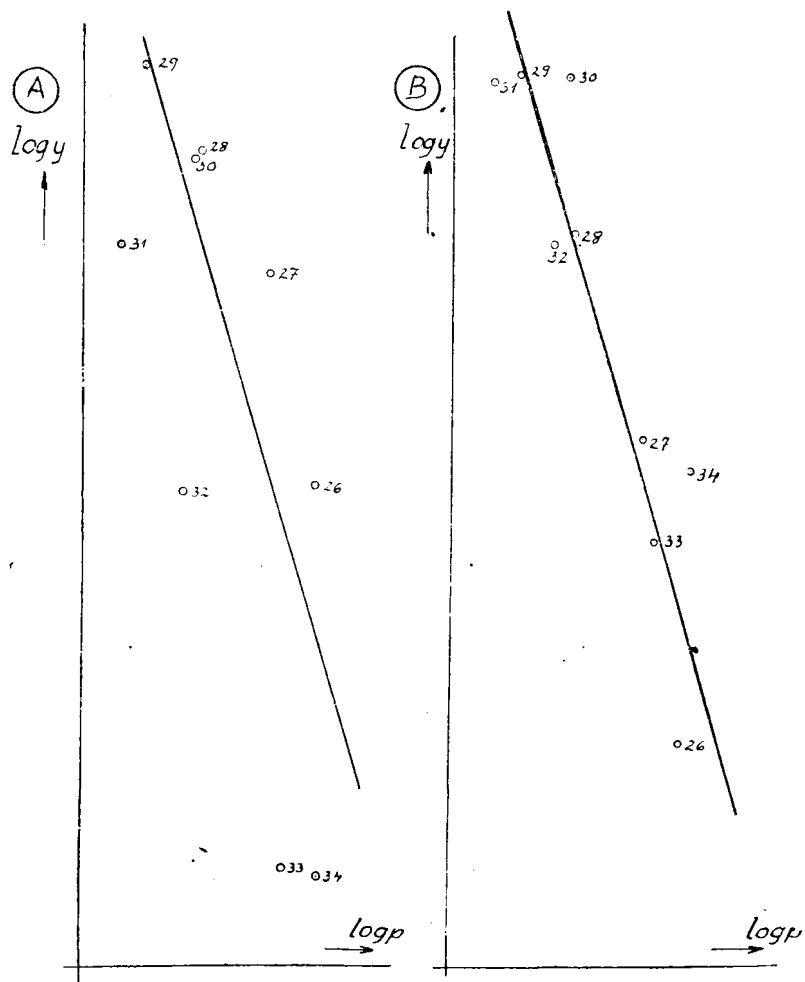
Mint látjuk, a keresleti egyenesnek az időtől függő elmozdulását kifejező b koefficiens ez esetben számottevő, mivel értéke a középhibánál jóval nagyobb, annak több mint négyszerese. Az elaszticitás számértéke itt a középhibának több mint ötszöröse, ami a számítás pontosságát és megbízhatóságát mutatja. Az értékhatárok, amelyek közé az elaszticitás 0.7, illetőleg 0.5 valószínűséggel esik, jelen esetben a következők: -4.0724 és -2.6704 , illetőleg: -3.8122 és -2.9306 . Tekintettel arra, hogy az elaszticitás abszolút értéke az egységet jóval felülmúlja, a tej kereslete igen rugalmasnak mondható. Ebből következik, hogy a tejár megfelelő mérséklése nemcsak a fogyasztók, hanem a termelők érdekeit is szolgálja.

A többszörös korreláció-koefficiens jelen esetben:

$$r = 0.9190.$$

⁸² A számításokban a logaritmusok értékeit egy egységgel mindig nagyobbak vettük.

tehát igen magas érték, ami számszerűen jelzi, hogy a megfigyelési adatok az elméleti összefüggésnek igen jó megközelítéssel eleget tesznek. Ezt különben az 5. sz. ábra is szemlélteti, ahol az A jelzésű részen a megfigyelési adatoknak megfelelő pontok korrekció nélkül, a B jelzésű részen pedig az időbeli eltolódás hatásának kiküszöbölése után vannak feltüntetve. Látható, hogy az utóbbi pontok milyen szorosan csoportosulnak a keresleti egyenes mentén. Az ábra továbbá az 1934. évi adatoknak megfelelő pontot is feltünteti, amely adatok a keresleti egyenes meghatározásánál nem lettek felhasználva. Az időbeli hatásoktól mentesített 1934. évre vonatkozó pont a keresleti egyenest jól megközelíti, az attól való eltérés ugyanolyan nagyságrendű, mint a többi pontoké. Az 1926—33. időszakra vonatkozóan megállapított keresleti összefüggés eszerint az 1934. évben is érvényes volt. Tehát a tej kereslete esetében is, akár csak a cukor keresletével kapcsolatban, az empirikus vizsgálat az elméleti megállapítások kétségbevonhatatlan verifikációját eredményezte és a keresleti törvényszerű-

A budapesti tejkereslet az 1926—34 időszakban.

ség aránylag pontos numerikus meghatározását tette lehetővé az alkalmazott módszerek első közelítést jelentő természete dacára.

V.

A keresleti analízisnek az előbbieken tárgyalt, lényegében *Moore* és *Schultz* által kezdeményezett módszere a legáltalánosabb érvényű és sok esetben az egyedül célravezető. Mielőtt a *Moore-Schultz*-féle korrelációs módszer legújabb fejlődését vizsgálnánk, röviden foglalkozunk a keresleti analízis egyéb eljárásaival, amelyek azonban csak igen speciális feltételek teljesülése esetén alkalmazhatók, amit az eljárások kidolgozói sokszor nem ismertek fel világosan.

Egy ilyen eljárás a *Leontief*-féle,⁸³ amelyet egyes szerzők⁸⁴ egész jogosulatlanul a fentiekben ismertetett módszerrel egyenrangúnak minősítettek. *Leontief* alapfeltevése, hogy a keresleti és kínálati görbék eltolódásai egymástól függetlenek. Mint láttuk, a valóságban ez a feltevés ugyszólván sohasem teljesül. Az empirikus adatokban u. i. az időmozzanat és más tényezők hatása következtében mindig van trendszerű elem, ami a keresleti és kínálati görbék elmozdulásai között kapcsolatot jelent. A *Leontief*-féle eljárás már ezért sem alkalmazható a legtöbb esetben. *Leontief* különben, aki módszerének statisztikai elméleti alapjaival nyilvánvalóan nem volt tisztában, azt gondolta, hogy módszere a trend kiküszöbölésénél tökéletesebb eljárás. Mint *Schultz*⁸⁵ és *R. Frisch*⁸⁶ részletesen kimutatta, a *Leontief*-féle eljárás még egy néhány egészen különleges feltétel teljesülését kívánja meg, úgyhogy ezek bekövetkezése valósággal a csodával lenne határos. *Leontief* valószínűségelméleti vizsgálatok hiányában ezeket a feltételeket nem ismerte fel és nem is adott módszereket annak eldöntésére, hogy ezek mikor teljesülnek. Ilymódon a *Leontief*-féle eljárással megállapított u. n. elaszticitások teljesen jelentőség nélküli számok, amelyek véletlenszerű hatások eredményei, amennyiben van jelentőségük, úgy nem az elaszticitás értékének felelnek meg, hanem a trendet jellemzik.

Egy másik eljárást *J. Marschak*⁸⁷ dolgozott ki, aki különböző jövedelmű családok háztartási kiadásainak statisztikájából következtet a keresleti elaszticitás értékére. E célból

⁸³ W. *Leontief*: Ein Versuch zur statistischen Analyse im Angebot und Nachfrage. Weltwirtschaftliches Archiv 30. k. (1929). 1. o.

⁸⁴ L. pl. E. W. *Gilboy*: The Leontief and Schultz methods of deriving „demand“ curves. Quart. Journal of Economics 45. k. (1931). 218. o.

⁸⁵ Der Sinn der statistischen Nachfragekurven.

⁸⁶ Pitfalls in the Statistical Construction of Demand and Supply Curves. Leipzig 1933.

⁸⁷ Elastizität der Nachfrage, Tübingen, 1931.

a reáljövedelem, ár és kereslet között a következő összefüggés teljességét tételezi fel:

$$\text{illetőleg: } y = A \left(\frac{p}{r} \right)^\eta \quad (4)$$

$$\log y = \log A - \eta \log r + \eta \log p,$$

ahol y : a kereslet, r : a reáljövedelem, és p : az ár, A pedig egy empirikus állandó. Ezen összefüggés érvényessége és állandó ár mellett a jövedelem növekedése esetén a százalékos fogyasztás-növekedés és jövedelemváltozás hányadosa egyenlő abszolút értékű a keresleti elaszticitással. A jövedelem és a fogyasztás közötti állandó árak mellett megfigyelt összefüggésből tehát a keresleti elaszticitás meghatározható volna. A fenti egyenlet levezetésénél azonban a *Marschak* által alkalmazott gondolatmenet és maga az egyenlet is, egy egészen kivételes esettől eltekintve, hibás.⁸⁸ Nem igaz többek között *Marschaknak* az a megállapítása, hogy az idézett egyenlet érvényes olyan javak esetében, amelyek vásárlása a jövedelemnek csak kis hányadát igényli, mint pl. a cukor. Mint *Frisch* kimutatja, a *Marschak*-féle módszer bizonyos megszorításokkal való alkalmazhatóságának legfontosabb kritériuma az, hogy a pénzflexibilitás⁸⁹ (l. Függelék) az egységgel közel egyenlő legyen. A pénzflexibilitás értékének megállapítása nélkül a *Marschak*-féle és hasonló típusu módszerek alapján nyert elaszticitások illuzórikus értékűek, esetleges plauzibilitásuk, mint pl. a *Marschak* által meghatározott értékeké, csak a véletlen műve.

Megjegyezzük, hogy más kutatók, pl. *A. C. Pigou*⁹⁰ teljes mértékben tudatában voltak az általuk javasolt keresletelemzési eljárás korlátainak. Ezekkel az eljárásokkal szűk alkalmazhatósági körükre való tekintettel bővebben nem foglalkozunk, mivel a jelen dolgozat keretében nem törekedhetünk a keresletelemzés hatalmas tárgykörének teljesen kimerítő feldolgozására. A keresleti elaszticitás és egyenlet meghatározásának számos módszere közül a *Moore-Schultz*-féle eljárás nemcsak azért válik ki, mert alkalmazásának lehetősége a többivel ellentétben nincs különleges feltételekhez kötve, hanem az a nagy előnye is van, hogy könnyen továbbfejleszthető és így a valóságnak mind tökéletesebb megközelítését teszi lehetővé. Az előzőekben a keresletet az ár és az idő függvénye gyanánt tekintettük. Ez azonban csak a valóság első

⁸⁸ *R. Frisch*: Methodes nouvelles pour mesurer l'utilité marginale. *Revue d'Economie Politique* 46 k. (1932). 1. o.

⁸⁹ *R. Frisch*: New Methods for Measuring Marginal Utility Tübingen, 1932., l. továbbá: „A határhaszon mérésének problémája“ c. dolgozatomat. *Közgazd. Szemle* 75. k. (1932). 705. o.

⁹⁰ The statistical derivation of demand curves. *Economic Journal* 40. k. (1930). 384. o.

megközelítését jelenti. A kereslet u. i. nemcsak a vizsgált jószág árától, hanem számos más, vele szorosabb gazdasági kapcsolatban álló javak áraitól, továbbá egyéb gazdasági tényezők, így különösen a jövedelem nagyságától is függ. E tekintetben különösen fontos az a kapcsolat, amely valamely áru kereslete és a hasonló felhasználású más javak árai között fennáll.

Ezt a kapcsolatot kell figyelembe venni a takarmánynövények: árpa, széna, tengeri és zab keresleti egyenleténél, amelyet *Schultz*⁹¹ tanulmányozott. E négy árucikk közül bármelyik kereslete nemcsak a saját, hanem a másik három ártól is lényegesen függ. Ha a keresleti függvényt lineárisnak vesszük fel egyszerűség kedvéért, akkor az *i*-ik jószág kereslete:

$$y_i = a_i + b_i t + c_{i1} p_1 + c_{i2} p_2 + c_{i3} p_3 + c_{i4} p_4,$$

ahol p_1, p_2, p_3 és p_4 a négy jószág árai. Elméleti megfontolások alapján már most kimutatható, hogy a négy keresleti egyenletben szereplő b_{ik} együtthatók egymással olyan kapcsolatban állnak, hogy $b_{ik} = b_{ki}$, azaz az *i*-ik jószág keresletében a *k*-ik jószág árának befolyását kifejező koefficiens ugyanolyan nagy, mint a *k*-ik jószág keresletében az *i*-ik jószág árának befolyását kifejező koefficiens. Ha a két jószág használatban egymást kiegészíti, akkor e koefficiensek negatívak, egymást helyettesítő javak esetében pedig pozitívak; ha pedig a két jószág használatban egymástól független, akkor e koefficiensek értéke zérus. A keresleti egyenletek meghatározása tehát egyszersmind az elmélet említett megállapításainak verifikálására is alkalmat ad. Egyelőre azonban a szóbanforgó koefficiensek értékeinek a statisztikai adatok alapján való meghatározása olyan nagy bizonytalansággal, illetőleg középhibával kapcsolatos, hogy csak a koefficiensek előjelének megegyezése verifikálható.

Valamely árucikk kereslete a hasonló felhasználású javak árai mellett még lényegesen függ a jövedelmi viszonyoktól, tehát egyrészt az átlagos jövedelem nagyságától, másrészt a jövedelemeloszlástól. Az ilyen típusú összefüggés meghatározására *Schultz*⁹² legújabbban a marha-, disznó- és ürühus keresletét tanulmányozta, amikor az említett husfajták árai mellett az átlagos jövedelem befolyását is figyelembe vette. Az árak és az átlagjövedelem befolyását a keresleti egyenletben kifejező koefficiensek között elméleti úton szintén bizonyos relációk vezethetők le, amelyek teljesülése empirikusan verifikálható. Érdekes eredménye továbbá *Schultz* vizsgálatai-

⁹¹ Interrelations of demand I. c.

⁹² Interrelations of demand, price and income. *Journal of Political Economy*, 43. k. (1935). 433. o.

nak, hogy a javak keresleti egyenleteiben az idő, mint változó, explicite nem szerepel, a megfelelő koefficiens értéke a középhibájánál kisebb, tehát statisztikailag jelentéktelen. Ez esetben tehát az árak és a jövedelem a fellépő keresleti változásokat a mérhetőség határain belül teljes mértékben meghatározzák. Itt tehát számszerű alakban is megvalósul a keresleti analízis ama újabb törekvése, hogy a keresleti egyenletekben az explicit idő-változó által képviselt fontosabb hatótényezők külön-külön is figyelemben részesüljenek,⁹³ úgy-hogy az idő-változó, amennyiben felvétele szükséges, tisztán a trendszerű (szekuláris) hatások kifejezője lesz.

Hazai példáink esetében a magasabbrendű megközelítést a jövedelemalakulás adatainak a keresleti egyenletben való figyelembevételét után valósítjuk meg. E célból a keresleti egyenletet az r egyéni átlagos jövedelem logaritmusát tartalmazó taggal egészítjük ki lineárisan (1. Függelék). Az idő-változót tartalmazó tagot pedig elhagyjuk, tekintettel egyrészt arra, hogy ez a magasabbrendű approximációban csak igen kis szerepet játszik. Másrészt az idő-változó figyelembevételét egy további, negyedik állandó meghatározását tenné szükségessé. Ez azonban a megfigyelési adatok kis száma folytán nem volna elvégezhető oly módon, hogy a számított érték a közepes hibájánál nagyobb legyen. A keresleti egyenlet tehát a következőképp alakul:

$$\log y = a + \eta \log p + \varepsilon \log r, \quad (5)$$

ahol ε egy bizonyos meghatározandó állandó. Az ε koefficiens gazdasági jelentősége hasonló az η koefficienséhez. Mig u . i. η az u . n. árelaszticitás, az árváltozásnak állandó reáljövedelem mellett a keresletre gyakorolt hatását fejezi ki és egyenlő a kereslet és az ár összetartozó százalékos változásainak hányadosával, addig ε a jövedelemváltozásnak állandó ár mellett a keresletre gyakorolt hatását jellemzi és egyenlő a kereslet és a jövedelem összetartozó százalékos változásainak hányadosával, ezért a kereslet jövedelemelaszticitásának nevezhető.

⁹³ *E. J. Working*: Demand studies during times of rapid economic change. *Econometrica* 2. k (1934). 14. o.

⁹⁴ Az egyéni átlagos reáljövedelem indexei *Matolcsy M.* és *Varga I.*: Magyarország nemzeti jövedelme (Budapest, 1936) c. könyve alapján (97 o.) vannak felvéve, a IV. sz. táblázatban foglalt értékek a megfelelő gazdasági évekre vonatkozó adatok számtani átlagai. Itt első közelítésben feltesszük, hogy a budapesti átlagjövedelem alakulása a vizsgált időszakban helyettesíthető az egész országra vonatkozó értékekkel. A keresleti számítások szempontjából különben nem annyira az átlagos reáljövedelem abszolút nagysága, hanem inkább az évről-évre való változás mértékének kielégítő megközelítése a fontos.

Az (5) keresleti egyenlet állandóit az előzőkben tárgyalt eljáráshoz hasonlóan úgy határozzuk meg, hogy a

$$\sum_{i=1}^{i=8} v_i^2 = \sum_{i=1}^{i=8} (a + \eta \log p_i + \varepsilon \log r_i - \log y_i)^2$$

összeg, amelybe a III., illetőleg IV. sz. táblázatban foglalt megfelelő értékeket⁹⁴ kell behelyettesíteni, minimális értékű legyen. A cukor kereslete esetében a számítások⁹⁵ a következő eredményeket adják:

$$a = 0.1582,$$

$$\eta = -0.2119 \pm 0.0731,$$

$$\varepsilon = 1.0736 \pm 0.8059.$$

Látjuk, hogy az elaszticitás-értékek mindkét esetben nagyobbak a megfelelő középhibánál, tehát statisztikailag számottevők. Az elaszticitások numerikus értékei alapján mondhatjuk, hogy a cukor árának 10%-os süllyedése az átlagjövedelem állandósága mellett a kereslet 2.1%-os megnövekedését okozza, az átlagjövedelem 10%-os emelkedése pedig az ár állandósága mellett a kereslet 10.7%-os megnagyobbodását eredményezi. Az előzőkben megállapított keresleti elaszticitást a magasabbrendű megközelítésben mintegy két komponensre: ár- és jövedelemelaszticitásra bontottuk fel, amikor is az ár-elaszticitás abszolút értéke az előzően megállapítottnál természetesen kisebb. A kereslet ár-elaszticitásának helyes értékét az (5) egyenlet alapján meghatározott szám kétségkívül jobban közelíti meg, mivel a jövedelemváltozások hatásának az árváltozásoktól való elkülönítését az elaszticitás elméleti definíciója, a ceteris paribus feltétel alapján, szintén megköveteli.

Mint a Függelékben kimutatjuk, a jövedelem- és ár-elaszticitások hányadosa az *átlagos pénzfexibilitással* egyenlő. A magyar pénzfexibilitásnak így kiadódó átlagos értéke: $\beta = 5.0665 \pm 4.1865$. A pénzfexibilitás átlagos értékének meghatározására ez arányilag egyszerű, az irodalomban eddig még nem említett módszer. A Függelékben rámutattunk a pénzfexibilitás és az átlagos életszínvonal közötti szoros kapcsolatra, amellyel itt bővebben nem foglalkozhatunk.

Az (5) keresleti egyenletnek, mint regresszió-egyenletnek megfelelő többszörös korreláció-koefficiens értéke:

$$r = 0.9571,$$

tehát olyan magas, hogy ennél számottevően jobb meg egyezést a megfigyelt és számított értékek között az approximáció további fokozásával sem igen várhatunk. Megállapíthatjuk ezért, hogy a cukor ára és az átlagjövedelem a cu-

⁹⁵ A log r értékeket itt és a következőkben mindig egy egységgel kisebbítve vettük számításba.

korkeresletet majdnem teljesen meghatározzák. Az ezen az alapon meg nem magyarázott keresleti változás az egésznek csak mintegy 8%-a. Jelen esetben tehát az elmélet utmutatása nyomán végzett magasabbrendű approximáció az elmélet és megfigyelés közötti egyezést jelentékeny mértékben fokozta, illetőleg majdnem teljessé tette, ami az elmélet numerikusan igazolt szép sikere gyanánt könyvelhető el.

A tejkereslet esetében az (5) egyenlet állandóira nézve a tárgyalt számítási eljárás alapján a következő értékeket kapjuk:

$$\begin{aligned} a &= 0.0986, \\ \eta &= -2.3695 \pm 0.7730, \\ \varepsilon &= 1.6192 \pm 0.4623. \end{aligned}$$

Az elaszticitások értékei tehát középhibájukat itt is többszörösen felülmulják. A meghatározott elaszticitási értékek szerint a tejár 10% süllyedése az átlagjövedelem állandósága esetén a keresletet 23.7%-kal növeli, míg a jövedelem 10%-os emelkedésére a kereslet 16.2%-kal nagyobbodik meg. Az árelaszticitás abszolút értéke természetszerűen itt is kisebb, mint jövedelem befolyásának különválasztása nélkül megállapított érték. Az (5) egyenlet alapján számított többszörös korrelációkoefficiens értéke jelen esetben:

$$r = 0.8446,$$

azaz kisebb, mint a (3) egyenletnek megfelelő érték, bár továbbra is igen jó egyezést jelent a számított és megfigyelt értékek között. Ez esetben tehát a magasabbrendű approximáció nem vezetett a korreláció szorosságának fokozására. Ez annak tulajdonítható, hogy a tejkereslet nemcsak az ár és a jövedelem függvénye, hanem azt lényegesen befolyásolják még egyes fontosabb élélmiszerek árai is. E tényezők együttes hatását az idő-változó jobban képviselte, mint a jövedelem egyedül, amely a sok tényező közül csak az egyik. A magasabbrendű approximáció következetes és teljes keresztülvitele tehát jelen esetben további változók figyelembevételét kívánná meg. Ezuton a korreláció szorossága fokozódna, azonban a megfigyelések kis száma következtében az új változók együttműködői a keresleti egyenletben nem volnának reálisan meghatározhatók, azaz nem volnának középhibáiknál nagyobbak. Elméleti szempontból azonban az (5) egyenlet a kereslet lényeges mozzanatait mindenesetre helyesebben fejezi ki, mint a (3) egyenlet, tekintettel arra, hogy a hozzátartozó korrelációkoefficiens szintén igen magas.

Hangsúlyozást érdemel, hogy mindkét példánkban az ár és jövedelemelaszticitás értékei egymástól lényegesen különböznek. Ez tehát empirikus alapon is bizonyítja *Marschak* és mások tévedését, akik a (4) egyenlet alapján a két elaszticitás

egyenlőségét tételezik fel. A legtöbb esetben fennálló lényeges különbség a két elaszticitás között minden a *Marschak*-féle eljárással végzett keresletelemzést teljesen illuzórikus értékűvé tesz.

Az eddig tárgyalt keresleti egyenletek lényegében a *Moore*-féle dinamikai elmélet keretébe tartoznak, amely a dinamikai szempontot explicit vagy implicit alakban kizárólag az időmozzanat révén veszi figyelembe, egyébként azonban a statisztikai elmélet összefüggéseit alkalmazza. Ezzel szemben a dinamikai elmélet egy másik, főképp *G. C. Evans* és *C. F. Roos* által kezdeményezett iránya a dinamikai mozzanatokat szervesebben és mélyrehatóbban veszi figyelembe a változás tényének kvantitatív elemzése útján.⁹⁶ Nyilvánvaló, hogy erősen változó viszonyok között a kereslet nagyságát nemcsak az ártényezőök momentán értéke, hanem az azok jövőbeli alakulására vonatkozó anticipációk is döntően befolyásolják. A jövő megítélése az ártényezőöknek a múltban bekövetkezett alakulásán alapszik. A múltbeli áralakulás figyelembevételének legegyszerűbb módja, ha az árváltozás tendenciáját vezetjük be a keresleti függvénybe az árváltozás sebessége, azaz az időegységre eső árváltozás útján. A kereslet tehát ilyenkor nemcsak az ár, hanem az árváltozás függvénye is, amelyet első közelítésben lineárisnak veszünk fel.

Igen figyelemreméltó vizsgálatot végzett ilyen irányban *R. H. Whitman*,⁹⁷ aki kimutatta, hogy az *Evans*-tipusu deduktív úton nyert keresleti egyenlet az amerikai acélkereslet esetében az empirikus adatok igen jó megközelítését teszi lehetővé. *Whitman* a legjobb megegyezést a valósággal a következő egyenlet útján érte el:

$$y = a p + b + h \frac{dp}{dt} + c I + d t,$$

ahol I az ipari termelés-indexe, $\frac{dp}{dt}$ az árváltozás sebessége.

Vizsgálatait három időszakra végezte el, ezek 1902—15, 1916—20 és 1921—1930. A korreláció-koefficiensek az egyes időszakokra nézve sorban: 0.81, 0.88 és 0.92, a megegyezés a képlet és a valóság között tehát igen jó. Nagyon fontos és érdekes eredmény, hogy az ár és az árváltozási sebesség koefficienseinek értékei a háboru előtti és utáni időszakokra nézve a közepes hibánál kisebb, illetőleg attól nem lényegesen különböző mértékben térnek el egymástól ($a = -1.56 \pm 0.31$, -1.27 ± 0.23 és $h = 7.99 \pm 1.06$, 6.27 ± 0.94). A koefficiensek

⁹⁶ I. az „Időmozzanat az exakt közgazdaságtanban“ c. idézett dolgozatomat.

⁹⁷ The statistical law of demand for a producer's good as illustrated by the demand for steel. *Econometrica*, 3. k. (1936). 138. o.

értékének ez a frappáns stabilitása biztos jele annak, hogy az egyenlet tényleg a szóbanforgó kereslet alapvető s így közel állandó vonásait tartalmazza.

Nevezetes eredmény továbbá, hogy a keresleti egyenletben az ár koefficiense: a mindig negatív értékű, ami a sztatikai elmélet követelményeinek is megfelel. Sztatikai viszonyok között az árváltozási sebesség zérus ($\frac{dp}{dt} = 0$), ilyenkor tehát a keresleti egyenlet azt fejezi ki, hogy nagyobb árak mellett a kereslet kisebb. Ez azért is igen figyelemreméltó, mert Moore aki még 1914-ben megkísérelte egy másik termelési jóságg: az öntöttvas amerikai keresleti egyenletének a meghatározását⁹⁸, az ár koefficiens számára pozitív értéket kapott, ami az elmélet megállapításával ellenkezik. Moore keresleti egyenletében természetesen csak az ártényezőök momentán nagyságát vette figyelembe. Mindebből megállapítható, hogy míg a Moore-féle elmélet a fogyasztási javak keresleti egyenletének meghatározásában jól alkalmazható, mert itt a dinamikai mozzanatoknak nincs döntő szerepük, addig a termelési javak keresletének vizsgálatában már nem ad elfogadható megközelítéseket, úgyhogy itt a dinamikai jellegű tényezőöknek lényeges befolyásuk van.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a kereslet quantitativ elemzése a dinamikai elmélet legújabb, a sztatikai elmélettől lényegesen eltérő, az anticipációk szerepét figyelembevevő törvényeire nézve is kimutatta, hogy azok a valósággal teljes mértékben megegyeznek. Ez elméleti szempontból rendkívüli jelentőségű, mert kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy az anticipációk, a dinamikai közgazdaság eme egyik legfontosabb tényezői, egyáltalán nem önkényesek, hanem quantitativ törvényeknek vannak alávetve. Ezért remélhető, hogy a keresleti analízis továbbfejlődése során a dinamikai elmélet kiépítésére utmutatást és új szempontokat fog szolgáltatni.

A keresleti törvény quantitativ meghatározása nyilvánvalóan nemcsak tudományos jelentőségű, hanem elsősorú fontosságú a gyakorlati gazdasági élet szempontjából is. A kereslethez való alkalmazkodás a gyakorlati gazdasági tevékenység egyik legfőbb feladata s ezért az árak emelkedésének vagy süllyedésének a keresletre, illetőleg a kereslet kitágulásának vagy összehúzódásának az árakra gyakorolt hatását a vállalkozóknak és gazdaságpolitikusoknak állandóan számításba kell venniök. Az e tekintetben várható változásokra nézve a keresleti egyenlet ismeretében megbízható számszerű prognózis adható. Így pl. az amerikai Department of Agriculture által (The Agricultural Outlook) 1923 óta közzétett prognózisok az esetek jelentékeny többségében jól beváltak, messze tul-

⁹⁸ Economic Cycles etc. I. id. mű.

szárnyalva a tisztán empirikus konjunkturakutatás eredményeit.⁹⁹ A keresletelemzés e nagy gyakorlati fölényét kétségtelenül elméleti megalapozottságának köszönheti. Ennek tulajdonítható, hogy a keresleti analízis az Egyesült Államokban a gyakorlati gazdasági élet elsőrangú tényezője lett, amelyet mind a magánvállalatok, mind pedig az állami gazdaságpolitikai szervek széles körben alkalmaznak. Legujabban a *Roosevelt* elnök által megalakított *National Recovery Administration* tevékenységében döntő fontosságú szerepe volt.¹⁰⁰ A gyakorlati alkalmazások kapcsán a keresletelemzés korrelációs módszerei grafikus eljárások segítségével a könnyebb és gyorsabb kezelhetőség irányában fejlődtek, amivel ugyan bizonyos fokig a pontosság csökkent, de gyakorlatilag még mindig kielégítő maradt. Mind e gyakorlati alkalmazások és módszerek méltatása már egy külön tanulmányt igényelne. Mindenesetre kétségtelen, hogy a gazdasági verseny és fejlődés az összes államokat kényszeríteni fogja az amerikai példa követésére és így a kvantitatív keresletelemzés a jövőben hazai közgazdaságunk körében is nagy gyakorlati jelentőséget fog nyerni.

Befejezésül vizsgálataink eredményeit összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a korreláció-számítás módszerei tényleg lehetővé teszik a közgazdasági elmélet törvényeinek számszerű meghatározását és verifikálását. Mint a cukor és tej kereslete hazai vonatkozású példái mutatják, a megegyezés elmélet és valóság között, a használt megközelítés fokát figyelembevéve, igen jó, úgyhogy ennél jobbat az adott körülmények között nem is kívánhatunk. Ez az eredmény a közgazdasági elmélet irányítása mellett a valószínűségelmélet alkalmazásának tulajdonítható, ami egyrészt az esetleges zavaró tényezők hatásának kiküszöbölését, másrészt az elméleti paraméterek, így különösen a keresleti elaszticitás értékének meghatározásával kapcsolatos hibák megbecslését engedi meg. Ezzel vizsgálataink körében az exaktságnak azt a fokát sikerült elérni, amire egyébként csak a természettudományok körében találunk példát. Az eddig elért eredmények azonban csak a valóság első megközelítését jelentik s így a tárgyalt módszereknek még további elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt nagy perspektívájú és jelentőségű fejlődése várható.

⁹⁹ *M. Ezekiel*: Preisvoraussage bei Landwirtschaftlichen Erzeugnissen, Bonn, 1930. — l. továbbá: *E. J. Working*: Demand studies during times of rapid economic change. l. c.

¹⁰⁰ *I. M. Ezekiel* and *L. Bean*: Economic Bases for the Agricultural Adjustment Act, Washington D. C. 1933, továbbá *C. F. Roos*: Dynamic Economics, Bloomington, 1934.

FÜGGELÉK.

A keresleti egyenlet levezetése.

A határhaszonelmélet alapján a keresleti egyenlet alakja deduktív úton megállapítható. E célból valamely gazdálkodó egyéni keresletét határozzuk meg. Az illető egyén számára a vizsgált áru y mennyiségének határhaszna (haszonintenzitása) legyen $u(y)$. A határhaszonelmélet szerint az $u(y)$ az y növekedésével nem lineárisan csökken. Ezért első közelítésben az y egy bizonyos korlátozott értékkörére nézve írható:

$$u(y) = A y^{\alpha}, \quad (6)$$

ahol A egy pozitív és α egy negatív állandó. A (6) egyenletből következik, hogy:

$$\frac{d \log u}{d \log y} = \frac{du}{u} : \frac{dy}{y} = \alpha,$$

azaz α a haszonintenzitás és mennyiség összetartozó százalékos változásainak hányadosa, az *u. n.* haszonflexibilitás. Hasonlóképp a pénz határhaszna (haszonintenzitása) az illető egyén szempontjából a következő alakban írható:

$$w(r) = B r^{\beta}, \quad (7)$$

ahol B ismét egy pozitív és β egy negatív állandó; β itt a *Frisch*-féle pénzfexibilitás, amelyet első közelítésben állandónak tételezünk fel.

A gazdálkodó egyén olyan y mennyiségű árut fog bevásárolni, hogy az utolsó vásárolt jószágegység haszna: $u(y)$ egyenlő legyen az ezért cserébe adott pénzmennyiség hasznával. Ha az ár p , akkor a jószágegységért p pénzegység fizetendő, amihez tartozó haszon: $p w$, ha eme jövedelemhez képest aránylag kicsiny pénzmennyiségen belül a haszonintenzitások különbségeitől eltekintünk. Így kapjuk, hogy

$$u(y) = p w(r). \quad (8)$$

Vizsgáljuk először az árváltozás hatását állandó jövedelem esetén. A (8) egyenlet p szerint való differenciálásával kapjuk:

$$du = w \cdot dp. \quad (9)$$

A (9) és (8) osztása után lesz:

$$\frac{du}{u} = \frac{dp}{p}. \quad (10)$$

A (6) egyenlet alapján azonban:

$$\frac{du}{u} = \alpha \frac{dy}{y}. \quad (11)$$

Ennek a (10) egyenletben való figyelembevételével és rendezéssel kapjuk:

$$\frac{dy}{y} = \frac{1}{\alpha} \frac{dp}{p} = \eta \frac{dp}{p}, \quad (12)$$

illetőleg $y = C p^\eta$,

ahol C valamilyen integrációs állandó. Ez az egyén keresleti egyenlete, feltéve, hogy a bevásárlás előtt nem voltak készletei. Látható, hogy az egyén keresleti árelaszticitása és haszonflexibilitása között a következő összefüggés áll fenn:

$$\eta = \frac{1}{\alpha}.$$

Vizsgáljuk már most a jövedelemváltozások hatását állandó árak esetén. A (8) egyenlet r szerint való differenciálásával kapjuk:

$$du = p \cdot dw. \quad (13)$$

A (13) és (8) egymással való osztása útján lesz:

$$\frac{du}{u} = \frac{dw}{w}. \quad (14)$$

A (7) egyenlet alapján azonban:

$$\frac{dw}{w} = \beta \frac{dr}{r}.$$

A (11) és (14) egyenletek figyelembevételével a (13) így írható:

$$\alpha \frac{dy}{y} = \beta \frac{dr}{r},$$

azaz

$$\frac{dy}{y} = \frac{\beta}{\alpha} \frac{dr}{r} = \varepsilon \frac{dr}{r}, \quad (15)$$

tehát

$$y = D r^\varepsilon,$$

ahol D egy integrációs állandó. Látjuk tehát, hogy a jövedelemelaszticitásra nézve a következő összefüggés áll fenn:

$$\varepsilon = \frac{\beta}{\alpha}, \quad (16)$$

azaz a jövedelemelaszticitás egyenlő a pénz- és áruflexibilitások hányadosával. A (12) és (15) egyenletek alapján az egyéni kereslet általános egyenlete a következő alakban írható.

$$\log y = a + \eta \log p + \varepsilon \log r. \quad (17)$$

Az egyéni keresletekből tevődik össze a piaci összkereslet. Első közelítésben már most az összkereslet egyenlete ugyanolyan típusu, mint a komponens egyéni keresleti egyenletek. Tehát a (12) és (17) egyenletek a (3) és (5) keresleti egyenletek elméleti indokolását adják.

Az ár- és jövedelemelaszticitások: η és ε fenti képleteiből következik, hogy e két elaszticitás értékei csak akkor egyezhetnek meg egymással, ha β , azaz a pénzflexibilitás abszolút értéke az egységgel egyenlő. Itt, tehát más uton, egyszerűbb gondolatmenettel ugyanazt az eredményt kapjuk, mint *Frisch* a *Marschak*-féle eljárással kapcsolatban idézett dolgozatában. Tekintettel arra, hogy, mint látni fogjuk és *Frisch* vizsgálatai is igazolják, Európában a pénzflexibilitás abszolút értéke az egységénél lényegesen nagyobb, a *Marschak*-féle eljárás alkalmazásának lehetősége csak egész kivételesen következhet be.

A (16) képletből következik, hogy

$$\frac{\varepsilon}{\eta} = \beta.$$

azaz a jövedelemelaszticitás és árelaszticitás hányadosa a pénzflexibilitással egyenlő. Ez az összefüggés a pénzflexibilitásnak egy új, eddig nem ismert közelítő meghatározását teszi lehetővé. Megjegyezzük, hogy ez az összefüggés csak olyan áruk esetében használható fel e célra, amelyeknek nincsenek számottevő helyettesítői, amelyekre nézve tehát az (5) egyenlet a keresleti törvényt nagy megközelítéssel adja meg. A szubsztitucionális lehetőségek u. i. a pénzflexibilitással kapcsolatos összefüggéseket lényegesen módosítják.¹⁰¹ Ezért hazai példáink közül csak a cukorkereslet esetében megállapított elaszticitási értékeket használhatjuk fel a pénzflexibilitás kiszámítására. Ezek alapján kapjuk, hogy az 1926—34. időszakra vonatkozóan a pénzflexibilitás magyarországi átlagos értéke:

$$\beta = - \frac{1.0736}{0.2119} = - 5.0665 \pm 4.1868.$$

Tekintettel arra, hogy a cukorkereslet jövedelemelaszticitásának értéke csak aránylag kis pontossággal volt meghatározható, a pénzflexibilitás számértékének közepes hibája aránylag nagy, úgyhogy a kapott érték a helyes értéket csak nagyság-

¹⁰¹ R. *Frisch*: Statistical Confluence Analysis etc. I. c.

rendben közelíti meg. A β számértékéből tehát csak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a magyar pénzflexibilitás átlagos abszolút értéke az 1926—34. időközben az egységet jelentékeny mértékben meghaladta. *R. Frisch*¹⁰² szerint a pénzflexibilitás abszolút értéke az életszínvonal magasságával a legszorosabb összefüggésben van. Tekintettel a hazai aránylag alacsony átlagos életszínvonalra, az általunk kiszámított átlagos flexibilitás számértéke a *Frisch* által más európai országokra nézve megállapított pénzflexibilitás-értékekkel összhangzásban van, így pl. Párizsban az 1920—22-iki időszakra nézve a pénzflexibilitás —1.28 és —3.55 határok közé esett. Amennyiben a fenti eljárás alapján több országra nézve az átlagos pénzflexibilitás értéke kellő pontossággal megállapítást nyer, úgy az ezen országokban uralkodó átlagos életszínvonalak egymással objektív, elméletileg is indokolt módon összehasonlíthatókká válnak.

Theiss Ede.

¹⁰² New Methods for Measuring Marginal Utility.

A szesztermelés helyzete Magyarországon.

A szesztermelés strukturája.

A szesztermelés a háboru után jelentős átalakuláson ment keresztül. Egyrészt a szeszipar igen jelentős hányadát tevő gyáarak a megszállott területeken voltak, másrészt azonban a szesziac helyzete is megváltozott, mert a nagyobb mennyiségben szeszt fogyasztó határvidék és az Osztrák-Magyar Monarchia egyéb nagy felvevőképességű piacai is elvesztek.

A szesztermelés Magyarországon jelenleg három egymástól igen eltérő természetű üzemben folyik:

1. az u. n. kisüstökben,
2. a mezőgazdasági szeszgyárakban,
3. az ipari szeszgyárakban.

A szeszfőzdek számának alakulását a következő táblázat adja:

Gazdasági év	Termelési adó alá eső szeszfőzők „kis üstök” száma	Fogyasztási adó alá eső	
		mezőgazdasági szeszgyáarak száma	finomítóval ellátott ipari szeszgyáarak száma
1920—21	1.701	212	8
1921—22	2.315	213	9
1922—23	2.150	210	9
1923—24	1.910	207	9
1924—25	1.391*	222	9
1925—26	1.606	239	9
1926—27	1.531	245	9
1927—28	1.755	248	9
1928—29	1.764	253	9
1929—30	1.604	255	9
1930—31	1.603	259	9
1931—32	1.689	262	9
1932—33	1.606	262	9
1933—34	1.572	265	9

* A szeszadóátalányozás alapján dolgozó üstöket 1920—1925. évek alatt szeszmérőgéppel kellett felszerelni. 1924/25-ben a még át nem szerelt üstök üzemen kívül voltak.

A három üzemtípus a technikai berendezés, a termelési kapacitás, a felhasznált nyersanyag, a nyert szesz minősége, valamint a kincstári részesedés megfizetésének módja szempontjából különbözik.

Az úgynevezett kisüstök, amelyek termelési kapacitása naponként $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ hl absz. szesz, nyersanyagként szőlőtörkölyt, borseprőt, gyümölcscefrét és gyengeminőségű bort dolgoznak fel, keményítőtartalmu terményeket — gabonaneműeket, tengerit, burgonyát és cukorrépát — azonban szesznyerés céljára nem használhatnak. A kisüstön termelt szesz, más szóval pálinka alkoholtartalma 50—60%-os. A kisüstökben termelt szesz teljes mennyisége mint fogyasztási szesz után adót kell fizetni.

A mezőgazdasági szeszgyárak, mint a kisleőzdék általában, nagyon egyformák és termelési kapacitásuk az évi 600—800 hl absz. szesz között ingadozik, vagvis rendszeren 4—5 hónapig tartó kampányban naponként 4—6 hl absz. szeszt termelnek. A mezőgazdasági szeszgyárak kapacitása ettől azért sem térhet el lényegesen, mert ezek üzemének a gazdaság állattartásával összhangban kell lenni és ezért a feletethető moslék mennyiségében és így a napi szesztermelésben nagy eltérések nem lehetségesek. Nyersanyagként cukorrépát, burgonyát, tengerit és kivételes esetekben gabonaféléket dolgoznak fel. Az említett termények terméseredményeikhez igazodva, a termelt szesz 50—60%-át burgonyából, 20—30%-át cukorrépából és 10—20%-át tengeriből nyerik. Természetesen gyenge burgonya- és tengeritermés idején a cukorrépa felhasználás 50%-os arányt is elér, vagy bő gabona — buza, rozs — termés idején, ha az értékesítési viszonyok nem kielégítőek, a szesz néhány százalékát kenyérmagvakból főzik. A mezőgazdasági szeszgyárakban termelt szesz kb. 96%-os, amit a finomítóknak még töményebbé párolnak le.

Az ipari szeszgyárak termelési kapacitása nagyon különböző és napi termelésüket nem korlátozza a mezőgazdasági üzem szempontja. A 9 ipari szeszgyár évi termelési kerete a pénzügyminiszter engedélye alapján termelhető szesz mennyiség $\frac{1}{3}$ -a. A mezőgazdasági szeszgyárak ugyanis $\frac{2}{3}$ -at az ipari szeszgyárak pedig $\frac{1}{3}$ arányban részesednek az engedélyezett szeszkeretben. A háboru utáni másfél évtized alatt általában az ipari szeszgyárak évi termelése 80.000—120.000 hl absz. szesz között változott, vagyis egy gyár átlagos termelése 9—10.000 hl volt, ettől azonban az egyes gyárak szerint nagy eltérések vannak. Az ipari szeszgyárak 1934—35. évi 100.000 hl-es keretéből a következő gyárakra esett:

Győri Szeszgyár és Finomító Rt. Győr	40.364	hl.	absz. szesz
Leipzig Vilmos Szesz- és Cukorgyára, Budapest ...	38.622	„	„
Gschwindt-féle Szesz-, Élesztő- Likőr- és Rumgyár			
Rt. Budafok	7.403	„	„
Kisperkátai Szeszgyár és Finomító Rt. Kisperkáta..	5.430	„	„
Krausz-Moskovits Egy. Ipartelepek Rt. Budapest ..	2.500	„	„
Bóni-Gyártelep és Mezőgazdasági Rt. Nyírbátor....	1.373	„	„
Összesen...	95.692	hl.	absz. szesz

Az ipari szeszgyárak nyersanyagként elsősorban cukorgyári mellékterméket, melaszt használnak. A cukorgyártás során 50—60%-os cukros szirup marad vissza, amelyből a cukor már nem kristályosodik ki és amelyből cukrot gazdaságosan előállítani nem lehet. A melasz cukortartalma azonban szeszé erjeszthető és a szeszgyártás egyik legolcsóbb nyersanyagát adja. Az ipari szeszgyárak melasz mellett, ha az nem fedezi nyersanyagszükségletüket, cukorrépát, burgonyát és tengerit is dolgoznak fel, de ez utóbbit csak csekély mennyiségben.

A mezőgazdasági és ipari szeszgyárak a kincstári részesedés fizetése szempontjából teljesen egyformák. A termelt szeszt a mezőgazdasági szeszgyárakból az Országos Szeszértékesítő Rt. raktárába szállítják, ahonnan élvezeti, ipari célokra vagy motorszesz formájában értékesítik, vagy exportálják. A kincstári részesedést az Országos Szeszértékesítési Rt. fizeti és a szeszgyárak az adótól független olyan átlagárat kapnak, amely a különböző célra igen különböző áron értékesített szesz átlagáráként a kampány végén adódik.

A másfélezer kisüst, a 265 mezőgazdasági és 9 ipari szeszgyár szesztermelése az elmúlt másfél évtized alatt a következő volt:

Év	„Kisüstön“ főzött szesz	Mezőgazdasági szeszgyárakban termelt szesz	Ipari szeszgyárakban termelt szesz ¹	Szeszgyárakban összesen
	a b s z o l u t h e k t o l i t e r			
1920—21	46.489	121.249	60.534	181.783
1921—22	46.463	134.584	67.191	201.775
1922—23	41.420	131.628	65.716	197.344
1923—24	28.323	116.603	80.259	196.862
1924—25	20.664*	172.263	86.003	258.266
1925—26	40.022	186.857	93.289	280.146
1926—27	25.893	218.805	109.238	328.043
1927—28	34.394	255.454	127.535	382.989
1928—29	48.143	219.902	109.786	329.688
1929—30	44.051	279.194	139.388	418.582
1930—31	42.423	218.072	109.995	328.154
1931—32	45.768	110.530	79.899	202.039
1932—33	31.269	159.664	79.713	279.377
1933—34	30.080	204.638	102.166	306.804
1934—35	28.307	199.422	99.998	299.420

* Az 1920—25 évek alatt az átalányozás alapján dolgozó kisüstöket szesz mérőgéppel felszerelt főzdekké kellett átszerelni. 1924/25-ben a még át nem szerelt üstök üzemben kívül helyeztettek.

A termelési adó alá eső főzdekkben — kisüstökön — termelt szeszt teljes egészében élvezeti célokra használják. Ez a szesz általában mint törköly-, seprő- és különböző gyümölcs- — eper-, szilva-, barack- — pálinka kerül forgalomba. A különböző pálinkafélék termelési adatai csak kilenc évre vissza-

menően, az 1927—28. évtől kezdve állanak rendelkezésre, a korábbi évekre csak az összesítő adatok ismertek:

Év	Termelt pálinka abszolút hektoliterekben						Összesen
	törköly	seprő	szilva	eper	borpárlat	egyéb	
1920—21							46.489
1921—22							46.463
1922—23							41.420
1923—24	N i n c s a d a t						28.323
1924—25							20.664
1925—26							40.022
1926—27							25.893
1927—28	15.300	1.727	10.654	2.194	1.612	2.907	34.394
1928—29	20.468	3.064	13.287	2.621	4.196	4.507	48.143
1929—30	18.586	2.121	10.007	2.296	7.342	4.577	44.929
1930—31	18.970	2.486	1.127	1.092	13.736	2.875	42.423
1931—32	12.703	4.034	6.926	798	19.796	1.492	45.749
1932—33	11.889	2.851	4.249	1.276	10.323	681	31.269
1933—34	11.881	2.492	7.942	1.430	4.588	1.746	30.079
1934—35	13.030	2.954	4.378	878	5.527	1.521	28.307
1935—36	15.380	3.231	1.868	1.524	5.271	2.115	29.389

A pálinkatermelés az elmúlt másfél évtized alatt két-izben hanyatlott az átlagos 40—50.000 hl alá. Elsőizben 1923—24. és 1924—25. években, amikor a termelés az előző évek termelésének felére csökkent, majd másodikban 1930—31-től 1934—35-ig, amikor a pálinkatermelés ismét 20—25.000 absz. hektoliter között ingadozott. Az első esetben a termelés rövid ideig tartó átmeneti hanyatlásának oka nem gazdasági eredetű volt, hanem az, hogy az összes kisfőzdeket — amelyek korábban átalányozás alapján fizették a szesztermelési adót — szeszmérőgépekkel kellett felszerelni, hogy a ténylegesen termelt alszesz — vódtka — utján történjék az adó lerovása. A másfélezer főzde berendezésének átalakítása egy-két évig eltartott, úgyhogy ez idő alatt a termelés átmenetileg erősen visszaesett. A másik esetben a termelés hanyatlása hasonló mértékű volt és hosszabb ideig tartott, aminek oka a pálinkatermelés jövedelmezőségének romlásában rejlik. A pálinkafogyasztás ugyanis a széles néprétegek jövedelmi viszonyainak s krízis éveiben, 1930—31-től kezdve történt megromlása következtében erősen csökkent s ezzel egyidejűleg a pálinka ára is jelentős mértékben esett.

A törköly-, seprő-, szilva-, eper- és egyéb pálinkából 1931—32-ben 26.000 hl-t és a következő években rendre 21.000 hl-t, 25.000 hl-t és 23.000 hl-t (absz. szeszt), kb. felét, mint 1927—28. és 1929—30. években. A kisüstök termelése ugyan ennél jóval nagyobb volt, mert 1928—29-től kezdve évről évre nőtt a borpárlattermelés jelentősége, úgyhogy 1931—32-ben pl. 20.000 hl absz. szesztartalmu borpárlatot főztek. A pálinka nagykereskedelmi évi átlagárát 1924—25-től a következő táb-

lázat adja, megbízható korábbi áradatokat a pénz igen jelentős értékingadozása miatt nem közölhetünk:

Év	A pálinka nagykereskedelmi ára 1 liter absz. szesztartalom alapján pengőben					A borpárlat nagykereskedelmi ára P/11 absz. szesz
	törköly	seprő	eper	szilva	átlag	
1924—25	5.52	5.06	4.60	4.84	5.00	7.28
1925—26	3.96	3.83	5.12	5.24	4.54	4.80
1926—27	5.63	5.21	5.60	5.65	5.37	9.00
1927—28	4.95	4.82	4.70	5.40	4.99	7.15
1928—29	4.12	4.01	4.18	4.65	4.24	5.10
1929—30	4.01	3.88	4.16	4.76	4.45	4.08
1930—31	3.16	3.34	3.00	5.13	3.66	3.52
1931—32	2.80	3.00	2.90	3.52	3.05	3.40
1932—33	2.56	2.77	3.25	3.52	3.02	3.40
1933—34	3.05	3.15	3.25	3.45	3.22	3.50
1934—35	2.96	3.24	3.80	3.70	3.42	3.50
1935—36	3.18	3.48	3.20	6.00	3.96	3.50

A termelési adó alá eső főzdekben — kisüstökön — termelt szesz — pálinka — árában a termelési adó is bennfoglaltatik, ami 1933-ig absz. literenként 1.92 P-t tett, azóta pedig 2 pengőt. A pálinka áralakulását szemléltető alábbi diagramban az árból a kincstárnak jutó 1.92, illetve 2 pengős részt, amely évről évre állandó, vízszintes vonal jelzi.

A fogyasztási adó alá eső főzdekben — a mezőgazdasági és ipari szeszgyárakban — termelt szesz értékesítése központosan, az Országos Szeszértékesítő Rt. által történik. A termelt 96%-os nyersszesz a szeszfinomító-berendezéssel is felszerelt 39 mezőgazdasági és a 9 ipari szeszgyárban a különböző célnak megfelelően további gvártási, finomítási műveleteken megy át, aszerint, hogy finomítva élvezeti és ecetgyártási célra, vagy denaturálva ipari segédanyagként, vagy viztelenítve benzinnel való keverésre — motalko — kívánják felhasználni.

Év	Szeszfelhasználás absz. hektoliterben						Tényleges készlet az év végén absz. hl
	fogyasztási célra	ecetgyártási célra	denaturálási célra	motor-szeszként	export-célra	összesen	
1923—24	33.302	20.732	49.985	—	96.334	200.353	49.486
1924—25	66.395	24.884	45.263	—	98.802	235.344	66.104
1925—26	66.194	20.794	38.391	—	140.046	265.425	74.123
1926—27	104.203	21.112	44.895	—	190.741	360.951	33.327
1927—28	111.037	25.274	51.461	—	178.983	366.755	43.088
1928—29	98.007	20.641	57.009	—	113.496	289.153	77.819
1929—30	70.813	20.633	57.921	100.352	140.479	390.198	99.340
1930—31	38.007	17.761	56.589	109.684	123.385	345.426	75.233
1931—32	21.408	14.759	46.685	100.453	48.867	232.172	41.713
1932—33	28.301	15.495	50.239	97.386	57.131	248.552	37.550
1933—34	26.389	14.750	57.391	96.861	70.081	265.472	73.398
1934—35	28.442	15.189	67.221	104.419	86.943	302.214	65.315

A szesz egyes piacai nagyon eltérő felvevőképességűek voltak az elmúlt másfél évtizedben. Míg az ecetgyártási célra és ipari segédanyagként felhasznált denaturált szesz, valamint az 1929—30-ban bevezetett ugynevezett motorszesz mennyisége viszonylag csak kis mértékben változott az évek során, addig a fogyasztási célra — likőr, rum és egyéb szesz-italok gyártására — felhasznált szesz mennyiség rendkívüli módon változott: 1923—24. évben még csak 33.302 hl absz. szeszt. 1927—28-ban már 111.000 hl-t és 1931—32-ben pedig ismét csak 21.400 hl-t használtak fel élvezeti célokra.

A szesz kivitel hasonló módon az 1926—27. és 1927—28. évek 180—190.000 hl-es maximumáról a válság mély idején, 1931—32-ben 50.000 hl-re csökkent. Azóta az export ismét jelentősen emelkedett.

A mezőgazdasági és ipari szeszgyárakban termelt nyerszesz ára a különböző értékesítési módoknak megfelelően 5—6 árnak az átlagaként adódik. Ezek az árak a kincstári adóktól mentes árak, de már itt megjegyezhetjük, hogy jelentős adó csak a fogyasztási célt szolgáló szeszt terheli absz. literenként 2.— pengővel. A szeszárat 1924—25. évtől kezdve az alábbi táblázat tartalmazza, a korábbi évekre, a pénz folyton változó értéke miatt, megbízható árak közlésétől el kellett tekintenünk.

Év	Szeszárak pengőben absz. hektoliterenkint						Nyers szesz átlag- ára
	fogyasztási szesz	ecetgyár- tási szesz	denatu- rált szesz	műselyem- gyártási stb.	motor- szesz	export- szesz	
1924—25	224.—	152.—	104.—	104.—	—	—	92.22
1925—26	224.—	144.—	65.—	65.—	—	28.60	72.58
1926—27	224.—	144.—	46.—	46.—	—	27.80	85.95
1927—28	224.—	144.—	40.—	47.—	—	—	87.48
1928—29	224.—	147.—	40.—	54.—	—	43.60	90.18
1929—30	230.—	150.—	40.—	54.—	33.50	45.50	69.75
1930—31	230.—	150.—	40.—	54.—	36.50	31.20	56.25
1931—32	230.—	125.—	40.—	54.—	36.50	28.20	48.06
1932—33	130.—	78.—	40.—	54.—	70.—	26.—	46.80
1933—34	130.—	70.—	40.—	50.—	70.—	20.40	46.89
1934—35	150.—	70.—	40.—	50.—	70.—	19.80	53.10
1935—36	150.—	70.—	40.—	50.—	70.—	—	—

A szesztermelés állampénzügyi vonatkozása.

Mielőtt a szesztermelés során felmerült közgazdasági problémák tárgyalásába kezdenénk, a szesz megadóztatását is át kell tekintenünk, egyrészt mert az szorosan összefügg a szesztermelés fejlődésével, másrészt mert a szeszdó többnyire a kulturállamok igen fontos jövedelmi forrása. A szesz és főleg a töményszesz erős megadóztatása mellett szól az a körülmény, hogy

1. a szeszital nem elsőrendű fontosságú életszükségleti cikk és
2. közegészségügyi és szociális szempontból a mérsékelt szeszfogyasztás kívánatos.

A szesztermelés erős megadóztatása ellen viszont az a közgazdasági szempont szólna, hogy a tulmagas adó

1. a termelés rentabilitását támadja meg,
2. a ki nem főzött nyersanyag pusztulása nemzetgazdasági kár.

Három főszempont egymással ellentétes:

1. a szociális és közegészségügyi szempont a kis szeszfogyasztást, tehát magas szeszadót ír elő,
2. az állampénzügyi szempont, tekintet nélkül a termelt szesz mennyiségére, a lehető legnagyobb adóbevételt hangsúlyozza,
3. a termelő szempontjából a minél nagyobb jövedelmezőség érdekében a lehető legkisebb adó a kívánatos.

Azt, hogy az egyes szempontok a jelenlegi szeszadórendszerünkben milyen szerepet játszanak, az alábbiakban tárgyaljuk, itt csak a kincstári szeszadó bevételének alakulását közöljük:

Év	S z e s z a d ó	
	tényleges bevétel	hátralék az év végén
	p e n g ő	
1925—26	21,587.076	1,247.696
1926—27	23,839.270	2,265.613
1927—28	28,397.407	2,341.800
1928—29	29,384.119	2,258.021
1929—30	23,648.264	1,656.492
1930—31	17,536.670	1,033.641
1931—32	11,817.705	832.624
1932—33	9,606.567	796.020
1933—34	11,994.273	671.049
1934—35	11,594.400	806.386

A szeszadó két főtételből tevődik össze:

1. termelési adó alá eső főzdek (kisüstök) által a termelt pálinka minden absz. szesz literenként fizetendő 1.92 pengő, illetve 1933 február 1-től 2.— pengő¹ adóból és
2. a fogyasztási adó alá eső főzdekben — mezőgazdasági és ipari szeszgyárakban — termelt, de csak fogyasztási célra eladott szesz minden absz. literje után fizetett 2.— pengő adóból.

¹ Az 16.453/933 P. M. sz. rendelete a termelési adó alá eső főzdekben termelt szesz absz. literenkinti adóját 1933. II.1-i hatállyal 2.— pengőben állapította meg.

Év	Kisüstök által fizetett szeszadó	Szeszgyárak által fizetett szeszadók	Összesen
	m i l l i ó p e n g ő b e n		
1925—26	7.7	13.2	21.6
1926—27	5.0	18.8	23.8
1927—28	6.6	21.8	28.4
1928—29	9.2	20.2	29.4
1929—30	8.6	14.0	23.6
1930—31	8.1	9.4	17.5
1931—32	7.5	4.3	11.8
1932—33	4.4	5.2	9.6
1933—34	6.0	6.0	12.0
1934—35	5.7	5.9	11.6

A jó konjunktura idején, 1924/25—1929/30. években a szeszadó nagyobb hányadrészét, 60—80%-át a mezőgazdasági és ipari szeszgyárak fizették az eladott fogyasztási szesz után. A válság első évétől kezdve, 1930—31-től, a kisüstök és a szeszgyárak közel egyenlő összegeket fizettek szeszadó címen annak ellenére, hogy a kisüstök termelése ezidőben kb. 30.000 hl körül mozgott, a szeszgyárak pedig 300.000 hl-nél több szeszt termeltek.

A szesztermelés rentabilitása szempontjából nem különbös az, hogy a termelt szesz minden literjét, vagy csak minden tizedik literjét terheli ugyanaz az adó. A mezőgazdasági és ipari szeszgyárak jövedelmezősége szempontjából a szeszadónak sokkal kisebb jelentősége van, mint a kisüstöknél, mert amíg 1930/31—1934/35. években a szesziparban a tényleg fizetett szeszadó a szesztermelés értékének 25—30%-át, addig a kisüstöknél a termelt szesz értékének 55—65%-át tette. Emellett a szeszadó jelentősége a kisüstökbe és szeszgyárakba investált tőkékhez képest is nagy eltérést mutat, amiről az 1930/31—1934/35-ös év átlagában a következő összeállítás ad képet:

	Tőke- értéke	Termelésé- nek értéke	Szeszadó	A szeszadó a termelés értékének %-a
	m i l l i ó p e n g ő			
1615 kisüst (à 7—8000 P)	12.0	11.6	7.0	60.0
260 mezőgazdasági szeszgyár (à 150— 160.000 P)	40.0	12.7	3.7	29.4
9 ipari szeszgyár . . .	20.0	6.7	2.0	29.4

A szeszadó ilyen egyenlőtlen megoszlása mellett rá kell mutatni arra is, hogy amíg a 260 mezőgazdasági szeszgyár körülbelül harmadfélszáz nagygazdaság rentabilitását javítja és jövedelmezőségét emeli, addig az 1600 kisüst szintén agrár-érdekeket szolgál, a 380.000 kat. holdon folyó bortermelés ér-

dekeit, amelyhez 200.000 kis szőlőbirtokosnak érdekei kapcsolódnak. Az ipari szeszgyárak pedig a szesztermelés mellett még különböző, a szesztermeléssel kapcsolatos, jól jövedelmező egyéb ipari üzem — cukor-, élesztő-, likőr- stb. gyár — fenntartásával biztosítják a szesztermelés igen kedvező rentabilitását. Nyilvánvaló tehát, hogy a szeszadó az említett körülmények miatt a kisüstök szempontjából sokkal súlyosabb, mint a mezőgazdasági és az ipari szeszgyárak termelésében. A jelenlegi szeszadónak a pálinkatermelésre különösen amiatt van káros kihatása, hogy a termelési költségek túlnyomó részét — 60%-át — a legmerekvebb költségvetés, a szeszadó teszi.

A szesztermelés jelen problémái.

I. A bortermelés és a „kisüst“ helyzete.

A szesztermelés körül 5 csaknem ellentétes érdek csoportosul:

1. a kisüst és a szőlősgazdák,
2. a mezőgazdasági szeszgyárak és az intenzív nagybirtok,
3. az ipari szeszgyárak,
4. az állampénzügyi érdekek,
5. a fogyasztók.

1. A bortermelés a háború óta eltelt másfél évtized alatt két körülmény miatt fejlődött. Egyrészt a háborús évek bor-konjunkturájának hatása alatt, másrészt mert a földbirtok-reform során, főleg a Duna—Tisza közén kiosztott 1—2 holdas homokos parcellák csaknem egyedüli hasznosítási lehetősége a szőlőtelepítés volt és 4 év alatt 55.000 kat. hold új szőlőt telepítettek, úgyhogy a szőlőterület az 1920. évi 331.000 kat. holdról 1924-ben 386.000 holdra emelkedett. Az évi bortermés nem nőtt szabályosan, főleg annak következtében, mert a bortermés sokkal inkább függ az időjárástól, illetve a szőlőbetegségektől, mint a termőterület akár 20%-os emelkedésétől. A háborús konjunktúra néhány év alatt véget ért és 1924—25-től kezdve a bor ára fokozatosan csökkent és a literenként 50—60 filléres termelői árról a válság idején, 1931—32-ben 8—10 fillérré esett, amit egyrészt az általános agrárarhanyatlás, másrészt pedig az ezen években egymásután szüretelt viszonylag nagy termés — 4.0, 3.9, 3.6 millió hl — idézett elő. Ehhez járult az a körülmény, hogy a válság idején, amikor a bortermelés alig mutatkozott rentábilisnak, a rézgalic, raffia stb. cikkek drágasága a bor alacsony ára miatt évről évre több amerikai direkttermő szőlőfajta ültetésére serkentett, — noah, delavare stb. — amelyeket tudvalevőleg a leginkább pusztító szőlőbetegség, a peronoszpóra sem támadja meg, tehát a per-

metezés nagyon jelentős anyag- és munkaköltsége ezeknél a fajtáknál elmarad. Ugyanakkor az amerikai direkttermő szőlők rendkívül bőhozamuak, úgyhogy általában 3—4-szer annyit teremnek holdanként, mint a nemes szőlőfajták: 50—100 hl-t holdanként. Az amerikai direkttermő szőlők bora azonban különleges penetráns arómával bír s emellett illó olajtartalma az emberi szervezetre kártékony hatása. Amerikai szőlőfajtákat a háboru alatt kezdtek ültetni, amikor óriási bormennyiségekre volt szükség, de az ország összes szőlőterületéhez képest nem nagyon jelentős területeket tett: 1929—30-ban az amerikai direkttermők területe 16.386 kat. hold volt. Ettől kezdve azonban a fent említett okok miatt a direkttermők területe évről évre nőtt, úgyhogy 1934—35-ben már 28.700 kat. holdat tett. Az amerikai szőlőfajták ugyan még mindig alig 8%-át teszik az összes szőlőknek, de ha meggondoljuk, hogy a holdankénti országos átlagtermésnél 3—4-szer annyit szüretelnek róluk, úgy jelentőségük a bortermés szempontjából igen nagy, mert hisz az utóbbi években a bortermés 25—30%-át ez az alacsony minőségű bor teszi.

A borpiacot tehát az elmúlt évek általános jó termése mellett a direkttermő borok is nyomják s ez utóbbiak erős kínálata nagyban hozzájárult a borárak katasztrofális lezuhanásához.

A szőlő- és gyümölcstermelés igen jelentős szerepet játszik a szesztermelés szempontjából. A szőlő- és gyümölcstermelés során keletkező melléktermékek és hulladékok egyedüli hasznosítási módja a szesz- — pálinka- — főzés. A termékkel szoros mennyiségi összefüggésben évről évre rendelkezésre állanak a következő nyersanyagok:

1. törköly,
2. borseprő,
3. gyümölcscefre,
4. gyengeminőségű bor.

A törköly és a seprő a borterméssel arányosan változik és minden 100 hl mustra 20 q törkölyt és minden 100 hl borra 5 hl seprőt számíthatunk. Természetesen ettől bizonyos eltérések lehetségesek, a bortermés minőségének megfelelően. A gyümölcscefre nem ilyen határozott mennyiségű, mert azt hulladék és rothadt gyümölcs összegyűjtéséből kapjuk és ha a gyümölcseszefőzés nem rentábilis, a hulladékgyümölcs a fák alatt pusztul el, anélkül, hogy felszednék. A gyengeminőségű bornak, amely borpárlatnyerés céljából leginkább szóba jöhet, az amerikai direkttermő szőlők termését tekintjük.

Vizsgáljuk most meg az egyes nyersanyag feldolgozásának és a termelés rentabilitásának alakulását. A törköly és a seprő mennyisége a borterméssel arányos. A törköly minden métermázsájából átlagosan 4 l absz. szesz, a seprő minden hl-jéből pedig 3 l absz. szesz nyerhető.

A törköly, seprő és a belőlük nyerhető szesz mennyiségi adatait az alábbi táblázat tünteti fel:

Év	Bortermelés 1000 hl	Törkölymennyiség 1000 q	Borseprő 1000 hl	Nyerhető szesztart.		Összesen absz. hl
				törkölyből absz. hl	seprőből absz. hl	
1924—25	1.363	272	68	10.880	2.040	12.920
1925—26	3.441	688	172	27.520	5.160	32.680
1926—27	1.293	258	65	10.320	1.950	12.270
1927—28	1.826	365	91	14.600	2.730	17.330
1928—29	3.083	616	154	24.640	4.620	29.260
1929—30	2.490	498	124	19.920	3.720	23.640
1930—31	4.022	804	201	32.160	6.030	38.190
1931—32	3.900	780	195	31.200	5.850	37.050
1932—33	3.557	712	178	28.480	5.340	33.820
1933—34	3.088	616	154	24.640	4.620	29.260
1934—35	2.542	508	127	20.320	3.810	24.130
1935—36	2.800	560	140	22.400	4.200	26.600

A bortermelés melléktermékeképpen tehát 15—40.000 hl szesztartalmu anyag áll rendelkezésre, amelynek egyedüli hasznosítási módja a lepárlás, mert törkölynek és seprőnek bármilyen más célra — trágya, borkőnyerés — való felhasználása nem zárja ki, hogy belőle a szeszt kivonjuk. Különben is a törkölytrágya értéke nagyon csekély, a homokos vidéken, ahol éppen nagyobb mennyiségben rendelkezésre áll, az amugy is forró földekre még szárító hatásu trágyát vinni nemigen lehet. Nemzetgazdaságilag és szociális szempontból is az lenne kívánatos, hogy ez a nyersanyag felhasználtassék, egyrészt, mert ellenkező esetben örökre elvész, másrészt, mert a kis szőlőbirtokos-exisztenciák számára az ebből származó 30—40 pengőnyi jövedelem óriási fontosságu.

A kisüstök termelési adatai, mint korábban közöltük, 1927—28-tól kezdve feltüntetik az egyes pálinkafélék termelését is. Az alábbi táblázatban és diagrammban van feltüntetve a törkölyből és borseprőből lefőzhető és a tényleg lefőzött szesz mennyisége:

Év	Törkölyből			Seprőből		
	nyerhető szesz 1000 absz. hl	tényleg termelt szesz 1000 absz. hl	ki nem termelt szesz mennyisége az összes nyerhető szesz %-ában	nyerhető szesz 1000 absz. hl	tényleg termelt szesz 1000 absz. hl	ki nem termelt szesz mennyisége az összes nyerhető szesz %-ában
1927—28	14.6	15.3	—	2.7	1.7	37.0
1928—29	24.6	20.5	16.0	4.6	3.1	32.6
1929—30	19.0	18.6	7.0	3.7	2.1	43.2
1930—31	32.2	19.0	41.0	6.0	2.5	58.3
1931—32	31.2	12.7	59.0	5.8	4.0	31.0
1932—33	28.5	11.9	58.0	5.3	2.9	45.3
1933—34	24.6	11.9	52.0	4.6	2.5	45.7
1934—35	20.3	13.0	36.0	3.8	3.0	21.1

Az 1924—25. évek után következő jó konjunktura idején, egészen 1929—30. évig — amint a táblázatból és a diagramm-ból kitűnik — a rendelkezésre álló törköly és borseprő legnagyobb részét szesztermelés céljaira feldolgozták s a veszteség 1929—30. évig nem volt jelentős és inkább technikai, mint gazdaságossági okok miatt következett be. 1929—30-tól kezdve azonban, amikor a pálinkafélék ára rohamosan esett és a kincstári részesedésen felül maradó rész még rohamosabb arányban csökkent, a pálinkatermelés rentabilitása annyira megromlott, hogy az 1930—31. évi törkölymennyiségnek 41%-a szesztermelés céljaira való felhasználás nélkül pusztult el s ez a veszteség a következő években emelkedett és rendre 59, 58 és 52%-ot tett, vagyis azt jelenti, hogy a bortermelés ezen melléktermékének több mint fele felhasználás nélkül pusztult el.

A borseprő hasznosítása nem mutat ilyen hatalmas visszaesést, aminek főleg az a magyarázata, hogy a borseprő nyerése különös munkával nem jár, mert hisz a bor lefejtése után mint a bor alja marad vissza és könnyen gyűjthető és tárolható. Ezzel ellentétben a törköly különleges előkészítést kíván, amíg a lepárlásra alkalmassá válik és ez az előkészítés jelentős munkát igényel. A borprésekből kikerülő törkölyt ugyanis kádakba vagy vermekbe kell ledöngölni és légmentesen elzárni, hogy ott az erjedési folyamat jelentősebb veszteség nélkül végbemenjen. A pálinkatermelés rentabilitásának megromlása idején a szőlősgazdák a törköly eltevésével járó ezt a munkát már nem tartják érdemesnek elvégezni, hanem, amint a táblázat és diagramm mutatja, több mint felét felhasználás nélkül kidobták. Számításunk helyességét valószínűsíti az a körülmény is, hogy a válság idején az átlagban 1600 kisüst közül

1930—31-ben	354
1931—32-ben	503
1932—33-ban	683
1933—34-ben	564

főzdét helyeztek üzemem kívül.

Ha meggondoljuk, hogy a pálinkatermelés rentabilitásának rosszabbodása elsősorban a nagyobb teljesítményű főzdeket sújtotta, ahol a rentabilitás kérdésének tudvalevőleg nagyobb a jelentősége, mint az egészen kicsiny ürtartalmu üstöknél, ugy nyilvánvaló, hogy a főzdek kb. 40%-a, amelyet üzemem kívül helyezték, a termelési kapacitásnak több, mint felét teszik. A nyersanyag 40—60%-ának elpusztulását igazolja tehát a főzdek jelentős hányadának leállításai is.

A pálinkatermelés rentabilitása a következőképpen alakult:

100 absz. liter pálinka termelési költségének tételei:

1. tüzelőanyag 5 q fa,
2. 2 férfi munkabére 48 órára (8 napszám),
3. az amortizációt stb. a termelt szesz 5%-ának értékével egyenlőnek véve.

A költség tételek közel egyenlő súllyal szerepelnek. A tüzelőanyag értékének helyes megállapítása azért nehéz, mert a pálinkafőzésnél a kistermelők nem egyszer gally- és hulladékfát használnak, de igen sok esetben viszont a kereskedőnél vásárolt ölfával tüzelnek. Evégből kétféle tűzifaárát, a hazai fatermelés során a helyszínen kialakult termelői árat és a kereskedelmi forgalomba került fa nagykereskedelmi árat kell számításainknál figyelembevenni:

	l q t ü z i f a	
	termelői ára	nagykeres- kedelmi ára
	p e n g ő	
1924—25	2.48	3.30
1925—26	2.50	3.20
1926—27	2.50	3.32
1927—28	2.40	3.23
1928—29	2.50	3.25
1929—30	2.50	3.37
1930—31	2.40	3.18
1931—32	2.10	3.32
1932—33	2.—	2.84
1933—34	2.13	3.—
1934—35	2.31	3.20

Az alacsonyabb tűzifaárak figyelembevételével a pálinkatermelés költség tételeinek alakulása a következő:

É v	5 q fa ára	8 férfi napszám	5 absz. liter szesz ára	Összesen	1 absz. liter szesz termelési költsége
	p e n g ő				
1924—25	12.40	20.00	25.00	57.40	0.57
1925—26	12.50	20.00	22.70	55.20	0.55
1926—27	12.50	20.00	26.85	59.37	0.59
1927—28	12.20	20.80	24.95	57.95	0.58
1928—29	12.50	22.40	21.20	56.10	0.56
1929—30	12.50	20.00	22.25	54.75	0.55
1930—31	12.20	20.00	18.30	50.50	0.51
1931—32	10.50	16.00	15.25	41.75	0.42
1932—33	10.00	14.40	15.10	39.50	0.40
1933—34	10.65	12.00	16.10	38.75	0.39
1934—35	11.55	12.00	17.10	40.65	0.41

Ha a termelési költség ezen tételeihez az elmaradhatatlan szeszadót — literenként 1.92 pengőt — hozzáadjuk és összehasonlítjuk a pálinka árával, megkapjuk azt a haszon-

marge-ot, amellyel a különben nehezen értékelhető nyersanyag értékesül:

Év	1 liter absz. szesz termelési költsége	Szeszadó literenkint	Összesen	Törköly-	Szilva-	Nyersanyagérték és főzési haszn literenkint	
				pálinka ára absz. literenkint		törköly	szilva
p e n g ő							
1924—25	0.57	1.92	2.49	5.52	4.84	3.03	2.35
1925—26	0.55	1.92	2.47	3.96	5.24	1.49	2.77
1926—27	0.59	1.92	2.51	5.63	5.65	3.12	3.14
1927—28	0.58	1.92	2.50	4.95	5.40	2.45	2.90
1928—29	0.56	1.92	2.48	4.12	4.65	1.64	2.17
1929—30	0.55	1.92	2.47	4.01	4.76	1.54	2.29
1930—31	0.51	1.92	2.43	3.16	5.13	0.73	2.70
1931—32	0.42	1.92	2.34	2.80	3.52	0.46	1.28
1932—33	0.40	2.00	2.40	2.56	3.52	0.16	1.12
1933—34	0.39	2.00	2.39	3.05	3.45	0.66	1.05
1934—35	0.41	2.00	2.41	2.96	3.70	0.55	1.29

A pálinkafőzés rentabilitása tehát 1930—31-től kezdve igen kedvezőtlenül alakult. Ha meggondoljuk, hogy 1 q törkölyből 3—4—5 absz. liter pálinka, 1 q szilvacefréből pedig 3—6 liter absz. pálinka lesz, úgy 1 q törköly és 1 q szilvacefre értéke, valamint a pálinkafőzés haszna a következőképpen alakult:

Év	1 q törköly	1 q szilvacefre
	értéke a pálinkafőzés hasznával	
p e n g ő		
1924—25	12.12	11.75
1925—26	5.96	13.85
1926—27	12.48	15.70
1927—28	9.80	14.50
1928—29	6.56	10.85
1929—30	6.16	11.45
1930—31	2.92	13.50
1931—32	1.84	6.40
1932—33	0.64	5.68
1933—34	2.64	5.33
1934—35	2.20	6.53

A törköly métermázsánként tehát 1930—31-től kezdve 1—3 pengő között ingadozott, a jó konjunktúra 6—10 pengős értékével szemben. A törköly ilyen hasznosításánál figyelembe kell azonban azt venni, hogy a ledöngölt és elvermelt törköly jelentős része elpusztul, de igen gyakran előfordul, hogy a törköly fele, de nem egyszer egész mennyisége is elpusztul és akkor az 1—2 pengős hasznosítási érték reménytelenné, céltalanná teszi a törköly eltevésével járó fáradságot. Még szembetűnőbb és érzékelhetőbb a szilvának pálinkafőzés útján való értékesítésénél a rentabilitás megromlásának következménye. A szilvacefrét, ellentétben a többi gyü-

mölescefrével, nemcsak a hulladékgyümölcsből szedik, hanem nagy szilvatermés idején a pálinkafőzés egyes távoleső vidékeken egyedüli értékesítési mód. Szeszfőzés által a szilva a fentebbi táblázat szerint 5.5—6.5 fillérrel értékesült kg-ként az 1930/31—1934/35. években, amely összegben a főzés haszna is bennfoglaltatik, úgyhogy ha a cefreszedés és gyűjtés (fúvar stb.) költségét 2 fillérre tesszük, magáért a szilváért nem jutott több a termelőnek 3—5 fillérnél.

Ezek után érthetővé válik, hogy a szőlő- és gyümölcs-termelésből származó nyersanyag jelentős része semmisül meg évről évre, 6—8—10 millió pengő értéktől fosztva meg az agrárnépesség széles rétegeit.

A megoldás nyilván nem lehet más, mint a termelés jövedelmezőségének helyreállítása, a termelési költségek csökkentése által. A termelési költségek — a pálinka áresésével bizonyos mértékig párhuzamosan — csökkentek, egyedül a szeszadó maradt változatlan. A szeszadó, a jó konjunktúra, a magas árak idején és a válságmélyben, az alacsony árak mellett is változatlanul ugyanakkora. A szeszadó olyan mérséklése indokolt, hogy a szesztermelés reális jövedelmezősége visszatérjen. A szeszadónak 1930—31-től kezdve 1.92 pengőről 1.20 pengőre való leszállítása a pálinkatermelés visszaesését és az elmúlt évek alatt 40—50 millió pengőt érő nyersanyag pusztulását akadályozta volna meg, mert a termelés rentabilitása kielégítő lett volna, amint ezt a következő táblázat szemlélteti:

Év	1 q törköly értéke és a főzés haszna	
	1.92 pengős szeszadó mellett	1930/31-től kezdve 1.20 pengős szeszadó esetén
1924—25	12.12	12.12
1925—26	5.96	5.96
1926—27	12.48	12.48
1927—28	9.80	9.80
1928—29	6.56	6.56
1929—30	6.16	6.16
1930—31	2.92	5.80
1931—32	1.84	4.72
1932—33	0.64*	3.84
1933—34	2.64*	5.84
1934—35	2.20*	5.40

*) 2 pengős szeszadó van érvényben.

A szilvatermés pedig a 4—5 filléres kg-kénti értékesítés helyett 7—8 fillérrel értékesült volna, vagyis értékesülne, ha a szeszadó ilyen mérséklését eszközölnénk.

A pálinkafőzés egyéb nyersanyagaira — különböző gyümölcsből szedett cefrékre — ugyanezek a megfontolások érvényesek és ezekkel tovább foglalkozni szükségtelen.

A pálinkafőzés egy másik ágával kell azonban még behatóan foglalkozni, ami szorosan összefügg a bortermelés problémáival s amely az utóbbi időben annyira előtérbe nyomult, hogy az előbb kifejtett problémát csaknem teljesen elhomályosította. Az utóbbi évek igen nagy bortermése és főleg — amint említettük — az amerikai direkttermő szőlők több mint félmillió hl-es termése a bortermelést súlyos helyzetbe sodorta. Mindazon években, amikor — 1931—32, 1936—37 — a nagy termés és az alacsony borárak a borpiacon zavarokat idéztek elő, felvetődött az a gondolat, hogy a bor jelentős részét fel lehetne használni szeszfőzés céljára, borpárlat nyerésére, bizonyos kedvezmények nyújtásával. A cél kettős: egyrészt, hogy a borpiacon helyzetén könnyítsenek és az árzuhanásnak gátat emeljenek, másrészt, hogy a főzdek is előnyösebb feltételek mellett termelhessenek.

Elsőizben, 1931 őszén, a kormány olyan konstrukciót létesített, amely szerint termelési adó alá eső főzdek számára záros határidőn belül megengedte, hogy bort lepároljanak, csak annak igazolását kívánta, hogy a borpárlat főzése céljából vásárolt borért a termelőnek maligand-fokönként 1.1 fillér árat fizetnek. Ezzel szemben a borpárlat átvételi árát a lerovandó adótól függetlenül absz. hl-enként 140 pengőben állapította meg, vagyis egy hl borpárlat termelésének költségeit és a hasznot 30 pengőben állapította meg. Ezen intézkedés következtében, a pálinkatermeléstől csaknem függetlenül, a borpárlat ugrásszerűen felszokott, úgyhogy 1931—32. évben 19.800 absz. hl borpárlatot termeltek, ellentétben az 1927—28. év 1600 hl-es termésével. A borpárlatfőzés ilyen támogatása még 1932—33. évben is tartott, amikor a termelés 10.300 hl-t ért el. A csökkenésnek az volt az oka, hogy a bor ára ez évben már 30%-kal nagyobb volt, mint az 1931—32. év mélypontban. A következő évben, amikor az említett konstrukció érvénye megszűnt, a borpárlattermelés rendkívüli mértékben visszaesett.

Év	Borpárlat- termelés absz. hl.
1927—28	1.612
1928—29	4.196
1929—30	7.342
1930—31	13.736
1931—32	19.796
1932—33	10.323
1933—34	4.588
1934—35	5.527

A borpárlattermelés azonban a „kisüstök“ termelésétől és rentabilitásától teljesen függetlenül alakult, mert hisz az említett konstrukció alapján, a borpárlat főzésére az 1600 „kisüst“ közül csak a központi szeszfőzdek, azok közül is mindössze 40—50 főzde kapott engedélyt.

Ez a konstrukció nem hozta meg a hozzáfűzött reményeket, egyrészt mert 14.000, illetőleg 20.000 hl borpárlatnak termelése kb. 150.000—200.000 hl bornak e célból való elvonását jelentette, amely mennyiség azonban 1930., 1931. évi 4—4 millió hl-es termésnek alig 4—5%-át tette. A csekély mennyiség mellett a borár kialakulására azért sem tudott különös hatással lenni a borpárlat céljára minimalizált áron történő borvásárlás, mert a must és az ujbór ára szüret közben a nagy termések idején igen előnytelenül alakul ki, annak következtében, hogy a termelők nagyobb részének nincs megfelelő ürtartalmu hordója és a szeszpárlás céljára később vásárolandó, magasabb ártól teljesen függetlenül, szorult helyzetében kénytelen termését olyan áron eladni, amilyen árat érte kínálnak.

Hasonló eredménytelenségre számíthatunk a kormány-
nak 1936 őszén 2463. P. M. számú rendelete által az előbbitől nem sokban eltérő konstrukciójától. E rendelet értelmében ismét záros határidőn belül a főzdeknek megadott engedély alapján összesen az 1936—37. termelési kampányban 12.000 absz. hl borpárlat lefőzését engedélyezte, azt remélve, hogy a lepárlás céljára igénybeveendő 100—120.000 hl bor felvásárlása a bor árának nem kívánatos lemorzsolódását fogja ellensúlyozni. A konstrukció szerint a bort vásárló főzdeknek igazolniuk kell, hogy a lepárlás céljára vásárolt borért a főzde-nél 16 fillért fizetnek literenként. Ezzel szemben a termelt borpárlat minden absz. hl-je után 30 pengő téritést kap a főzde, a termelt borpárlatot pedig az Országos Szeszértékesítő Központ fogyasztási szesz árán — absz. hl-enként 150 pengővel számolja el. A borár lemorzsolását ezzel a konstrukcióval sem sikerült megoldani, mert az óriási termés szüretelése közben, főleg a nagy hordóhiány miatt, a must ára rendkívül alacsony szinten alakult ki, úgyhogy a borpárlás céljából később történő vásárlások elsősorban a viszonylag kis mennyiségre való tekintettel a bor árának alakulására csak csekély hatással lehetnek.

Ez a konstrukció sem biztosítja azt, hogy a pálinkafőzés nyersanyagait — törköly, seprő — lepárolhassák. A „kis-üstök“ termelésének rentabilitását ugyanis a konstrukció nyújtotta kedvezmények nem befolyásolják, mert 1600 „kis-üst“ közül ismét csak a központi szeszfőzdek, azok közül is mindössze 4—50 főzde kért és kapott engedélyt borpárlat termelésére.

A bortermelés és a „kisüst“ kérdése megoldásának három irányban kell haladnia:

1. 28—30.000 kat. holdat tevő amerikai direkttermő szőlők átoltásával a borpiacot 4—500.000 hl alacsonyminőségű bortól kell tehermentesíteni. A termelők költségeinek fedezésére egyfelől átoltott szőlő minden

kat. holdja után 100 pengőt fizet a kinstár az erre a célra a szeszgyárak által létesítendő alapból, másfelől súlyos büntetéssel kell sújtani, aki 5 év alatt nem oltja át szőlőjét.

2. A bor árrombolásának megakadályozása végett állami bortároló pincéket kell létesíteni az ország négy fő borvidékén, összesen mintegy 500.000 hl ürtartalmu hordókészlettel. Ez lehetővé teszi, hogy rendkívüli termések idején, de máskor is, akinek nincs pincefelszerelése, borát ezekben az állami pincékben tárolja és az árrombolásra vezető tulkinálatot kiküszöbölje. Az állami borrhaktárak építése félmillió hektoliter ürtartalom esetén kb. 5 millió pengőbe kerülne és a munkálatot 4—5 évre szétosztva, nehézség nélkül lenne megvalósítható. Hangsúlyozni kívánom, hogy nem állami borpinceszövetkezetekről van szó, hanem csupán állami tulajdonban lévő borrhaktárakról.
3. A szőlő- és gyümölcstermelés melléktermékének, a törkölynek, seprőnek és cefrének hasznosítását a pálinkatermelés rentabilitásának állandó megőrzésével kell biztosítani, másszóval a szeszadót a pálinka áralakulásához kell igazítani; a következő skála, amely a szeszadó és a pálinka ára között állandóan kb. ugyanezt az arányt teremtené meg, látszik indokoltnak:

Törkölypálinka ára absz. literen- kint P	Szeszadó P absz. liter	Szeszadó a pálinka árának %-ában
4—5	2.0	40—50
3—4	1.5	40—50
2—3	1.2	40—60

A törkölypálinka ára a válságmély óta 2.5—3.0 pengő között ingadozik, úgyhogy jelenleg 1.20 pengő absz. literenkénti szeszadó biztosítaná a pálinkatermelés jövedelmezőségét és az 1.20 pengő szeszadó esetén térne vissza az a viszony a szeszadó és pálinka ára között, ami 1925—1929. években tartósan megvolt.

A gyümölesszeszadó mérséklésének állampénzügyi vonatkozásaira az ipari szesztermelés problémáinak áttekintése után térünk vissza.

II. A szeszipar helyzete.

1. Nyersanyagok és annak termeléséhez szükséges mezőgazdasági terület.

A szesztermelést az állampénzügyi érdeken kívül főleg a mezőgazdasági eredetű nyersanyagok megmentése vagy jobb értékesítése indokolja. A mezőgazdasági szeszgyárak létjogosultságát éppen az hangsúlyozza, hogy a fogyasztópiacok-

tól messze eső — Szabolcs, Szatmár vármegye — vidékeken azok a termények, — burgonya, tengeri — amelyek nagyobb termés esetén alig értékesíthetők, szeszé lepárolva hasznosíthatókká válnak, a moslékkal pedig a gazdaság intenzív állattartása válik lehetővé. Ennek nagy fontossága van azért is, mert ezeknek a terményeknek termelése szociális szempontból igen kívánatos, minthogy a kapásnövények termelése a legtöbb emberi munkát igényli. A fokozottabb állattartás több trágyatermelése és ezáltal az intenzivebb szántóföldi termelés zárja be azt a kört, amelyet a szeszgyár a mezőgazdasági termelésben képvisel.

A mezőgazdasági szeszgyárakhoz tartozó gazdaságok területének pontos megállapítása a statisztika fogyatékosága miatt aligha lehetséges, de a mezőgazdasági szeszgyárak tulajdonosainak az O. Sz. R. T. zárszámadataiban feltüntetett névsora és a Gazdacimtár alapján mégis megközelítőleg arra az eredményre jutunk, hogy a 260 mezőgazdasági szeszgyárhoz nem több, mint 500.000 kat. holdnyi gazdaság tartozik, vagyis szeszgyáranként országos átlagban kb. 2000 kat. holdas gazdaságot lehet számítani. Természetesen a szeszgyártás nyersanyagának termelése, a vetésforgónak megfelelően, a gazdaságok összes területének kb. 10%-át foglalják le. A mezőgazdasági és ipari szesz termeléséhez felhasznált összes nyersanyagát, — burgonya, tengeri, cukorrépa, belföldi melasz, importmelasz — a melaszbehozataltól eltekintve, természetesen nem csupán a mezőgazdasági szeszgyárakhoz tartozó gazdaságokban termelik, hanem jelentős részt tesz az a mennyiség is, amit a kistermelőktől vásárolnak össze.

A szesztermelés céljából felhasznált mezőgazdasági eredetű nyersanyagok túlnyomó részét a mezőgazdasági szeszgyárak dolgozzák fel, de az ipari szeszgyárak által felhasznált cukorrépa és hazai melasz végső soron szintén a mezőgazdaság terméke. Ha tehát azt vizsgáljuk, hogy az egyetemes szeszipar által feldolgozott nyersanyagokat mekkora területen termelik, vagyis, hogy a szesztermeléssel mekkora mezőgazdasági terület van kapcsolatban, a mezőgazdasági és ipari szeszgyárak termelését egységesen kell vizsgálnunk. A követett eljárás az, hogy megállapítottuk a statisztikai évkönyvek adatközlése alapján a szeszgyártásra felhasznált tengeri és burgonya mennyiségéből előállítható szesz mennyiségét, 1 hl absz. szesz előállításához 10 q burgonyát vagy 3 q tengerit számítva. Továbbá megállapítottuk az importált melaszból termelt szesz mennyiségét, 1 hl absz. szeszre 3.5 q melaszt számítva. A tengeriből, burgonyából és importmelaszból főzött szesz és az összesen termelt szesz különbözetének megfelelő szeszmennyiséget cukorrépából és hazai melaszból állítják elő.

A burgonyából és tengeriből előállított szesz mennyiségét a következő táblázat adja:

Év	Burgonya 1000 q-ban	Tengeri	Burgonyá- ból előállít- ott szesz- mennyiség 1000 absz. hl	Tengeri- ből előállít- ott szesz- mennyiség 1000 absz. hl	Összesen	Az összesen termelt szesz %-a
1924—25	568	152	56.8	50.7	107.5	42.0
1925—26	1.087	100	108.7	33.3	142.0	40.0
1926—27	719	228	71.9	76.0	147.9	45.0
1927—28	1.400	96	140.0	32.0	172.0	45.0
1928—29	745	15	74.5	5.0	79.5	24.0
1929—30	1.368	114	136.8	38.0	174.8	42.0
1930—31	980	92	98.0	30.7	128.7	40.0
1931—32	296	60	29.6	20.0	49.6	25.0
1932—33	390	209	39.0	69.7	108.7	44.0
1933—34	643	179	64.3	59.7	124.0	40.0
1934—35	774	118	77.4	39.3	116.7	

A számítás eredménye szerint tehát a termelt szesz 40—45%-át burgonyából és tengeriből főzik. A többit cukorrépából és melaszból. Egyes esztendőekben az ipari szeszgyárak feldolgoztak importált melaszt is, amelyet a behozatali statisztika tart nyilván. Az importált melaszból főzött szesz mennyiségét és az összes termelésben való százalékos részese-
dését a következő táblázat tartalmazza:

Év	Melaszbehozatal q	Importált melasz- ból főzött szesz absz. hl	Az összes szesz- termelése %-ában
1924—25	—	—	—
1925—26	—	—	—
1926—27	134.133	38.324	11.7
1927—28	257.877	73.679	19.2
1928—29	184.319	52.663	16.0
1929—30	76.932	21.981	5.2
1930—31	49.472	14.135	4.3
1931—32	—	—	—
1932—33	—	—	—
1933—34	—	—	—
1934—35	—	—	—
1935—36	140.475	40.135	13.4

Az összes szesztermelésnek 40—45%-át burgonyából, tengeriből főzik, de az importált melaszból termelt szesz az összes szesztermelésnek nem egyszer 15—20%-át is elérte. A többit cukorrépából és a hazai cukorgyárak melléktermékeként adódó melaszból termelik. Arranézve, hogy mennyi esik a cukorrépára és mennyi a hazai melaszra, nem lehet választ adni. Annyi bizonyos, hogy ennek a szeszmenyiségnek nyersanyaga végső soron a cukorrépa. Éppen azért, amikor azt vizsgáljuk, hogy a szesztermelés hazai nyersanyagát mekora terület termi meg, azzal a feltevással élünk, mintha hazai melaszból főzött szeszt is közvetlen cukorrépából főznék, másszóval a hazai melasz cukorrépaegyenértékét és az ehhez tartozó termőterületet vesszük. Számításainknál 1 hl absz. szesz előállításához 11 q cukorrépát vettünk.

Év	Cukorrépából és hazai melaszából főzött szesz 1000 absz. hl.	Cukorrépából és hazai melaszából főzött szesz megfelelő 1000 q cukorrépának
1924—25	150.8	1.371
1925—26	138.1	1.256
1926—27	141.8	1.289
1927—28	138.7	1.261
1928—29	198.6	1.806
1929—30	222.6	2.024
1930—31	185.3	1.684
1931—32	152.4	1.386
1932—33	140.7	1.279
1933—34	182.7	1.660
1934—35	182.7	1.660

A mezőgazdasági és ipari szeszgyárakban termelt szeszt burgonyából, tengeriből, cukorrépából, hazai melaszából, valamint importmelaszából állították elő, amelyek százalékos megosztását a következő táblázat tünteti fel:

Év	Burgonyából és tengeriből termelték az összes szesz ..%-át	Cukorrépából és hazai melaszából termelték az összes szesz ..%-át	Importált melaszból	Összesen
1924—25	42	58	—	100
1925—26	50	50	—	100
1926—27	45	43	12	100
1927—28	45	36	19	100
1928—29	24	60	16	100
1929—30	42	53	5	100
1930—31	40	56	4	100
1931—32	25	75	—	100
1932—33	44	56	—	100
1933—34	40	60	—	100
1934—35	40	60	—	100
1935—36*	25	62	13	100

* Ideiglenes adatok.

A szesztermelés céljára felhasznált burgonya, tengeri és cukorrépa fentebb kiszámított mennyiségeit a kat. holdankénti termésátlagokkal osztva, kiadódik az a szántóterület, amelynek terményei a szeszen keresztül értékesülnek:

Év	Burgonya	Tengeri	Cukorrépa	Összesen
	1 0 0 0 k a t. h o l d			
1924—25	15.8	13.8	12.7	42.3
1925—26	21.3	1.3	9.5	39.1
1926—27	16.7	20.7	9.8	47.2
1927—28	31.8	10.6	9.7	52.1
1928—29	23.3	2.2	14.6	40.1
1929—30	31.1	12.7	17.3	61.1
1930—31	25.1	11.5	14.9	51.5
1931—32	10.1	7.5	13.5	31.2
1932—33	13.0	17.4	11.1	41.5
1933—34	17.9	19.9	13.3	51.1
1934—35	18.4	10.7	14.0	43.1

A szesztermelés során tehát 30—60.000 kat. hold termését dolgozzák fel a szeszgyárakban. Ez az 1000 holdnál nagyobb birtokok 1.3 millió kat. holdnyi szántóterületének ugyan mindössze 3—5%-át teszi, a szesztermelés jelentőségét azonban az ilyen, de helytelen általánosítás elhomályosítja. A szesztermelés célja elsősorban a fogyasztópiacoktól távol-eső gyengeminőségű földek burgonya- és esetleg tengeritermelésének gazdaságosabb értékesítése, hogy ezáltal az illető vidék előnytelen gazdasági adottságait ellensúlyozza. Gondoljunk csak arra, hogy 260 mezőgazdasági szeszgyárból a Nyírségben — Szabolcs, Szatmár vármegyék — közel 90 szeszgyár kéménye füstöl, vagyis a mezőgazdasági szeszgyárak kb. 35%-a erre a két vármegyére esik. E két vármegye összes szántóterülete kerekén 800.000 kat. hold, amelyből az 1000 holdnál nagyobb birtokokra 128.000 kat. hold esik. A 90 szeszgyárhoz a fenti 2000 holdas birtokátlagot véve, kb. 180.000 holdnyi közép- és nagybirtokon van szeszgyár. Bizonyos fokig a mezőgazdasági szesztermelésnek köszönhető pl., hogy a Nyírségben, elsősorban Szabolcs vármegyében a kapások területe a megye összes területének 47.4%-át teszi és így Szabolcs vármegye az ország 25 vármegyéje közül a legnagyobb arányban foglalkozik kapások termelésével. A mezőgazdasági szesztermelés is hozzájárul, hogy a Nyírség gazdálkodásában a burgonyatermelés az országos átlagnál közel háromszor nagyobb súllyal szerepeljen. Amíg az ország összes szántóterületéből pl. 1934-ben 5.4%-ot ültettek be burgonyával, addig a Nyírségben — Szabolcs, Szatmár vm. — a szántóföld 14%-át kitevő területen termeltek burgonyát. A mezőgazdasági szesztermelés jelentősége tehát egyes vidékek gazdasági élete szempontjából döntő fontosságú.

2. A mezőgazdasági és ipari szeszgyárak jövedelmezősége és azok összehasonlítása.

A mezőgazdasági és ipari szeszgyárak között fennálló érdekelletések oka, hogy

1. az ipari szeszgyárak jövedelmezősége ugyanolyan szeszátlagár esetén nagyobb,
2. az ipari szeszgyáraknak jutó $\frac{1}{3}$ termelési keret indokolatlanul nagy.

A jelenlegi szeszértékesítési rendszerben ugyanis a nagyobb rentabilitással termelő ipari szeszgyárak ugyanazt az átlagárat kapják, mint a mezőgazdasági szeszgyárak, amelyek üzeme már amiatt is kevésbé racionális, mert naponta mindössze 4 hl absz. szeszt termelhetnek, hogy a 600 hl-es termelési keretüket a főzési kampány alatt folytonos üzemben termelhessék ki, amit a moslék hasznosítása tesz szükségessé.

A mezőgazdasági szeszgyárak jövedelmezősége azonban főleg azért marad az ipari szeszgyáraké alatt, mert csak rit-

kán nyilik mód arra, hogy a feldolgozható nyersanyagok közül mindig a legolcsóbbat használják fel. Amíg pl. a mezőgazdasági termelés helyi adottságainak megfelelően a Nyírség szeszgyárai többnyire nagy mennyiségben burgonyát kénytelenek feldolgozni, vagy a szolnokmegyei és dunántúli szeszgyárak nyersanyagai között a cukorrépának van jelentős szerepe, addig az ipari szeszgyárak nyersanyagát túlnyomó részben a legolcsóbb nyersanyag, a cukortermelés mellékterméke: a melasz alkotja. Éppen ezért a mezőgazdasági és ipari szeszgyárak rentabilitásának vizsgálata a különböző nyersanyagok alapján végezhető el.

1 hl absz. szesz termelési költsége a mezőgazdasági szeszgyárakban a következő tételekből tevődik össze:

1. 3 q tengeri, vagy 10 q burgonya, vagy 11 q cukorrépa, vagy 3.5 q melasz értéke,

2. a tüzelőanyag, 3 q szén értéke,

3. munkabér, 2 férfinapszám,

4. a gyár amortizációja, 150.000 pengő értékű gyár 5%-os amortizációjából 1 hl absz. szeszre eső hányad 7.50 pengő. Ezt a költségtételt azonban, amikor a mezőgazdasági és ipari szeszgyárak rentabilitását hasonlítjuk össze, nem választjuk külön a haszontételtől, mert nem lehet azt megállapítani, hogy melyik gyár milyen terhekkal küzd, vagy hogy már milyen mértékű leirással dolgozik.

A termelési költségek közül az első folytonosan ingadozik a mezőgazdasági termények árváltozása következtében, a többi költségképpen állandóbb jellegű és az elmúlt 10 év alatt is csak kevésbé változott.

1 hl absz. szesz termeléséhez szükséges különböző nyersanyagok értékét és a nyersszesz átlagárát a következő táblázat tartalmazza:

Év	Tengeri majori ára P/q	Burgonya majori ára (ipari) P/q	Cukorrépa majori ára P/q	1 hl absz. szesz nyers- anyag költsége			Mérlegelt átlag*) •	Nyers- szesz át- lagára P/absz. hl
				tengeri- riből	burgonyából	cukorrépából		
1924—25	20.86	5.21	2.92	62.58	52.10	32.12	42.50	92.22
1925—26	15.93	3.50	2.96	47.79	35.00	32.56	36.00	72.58
1926—27	18.33	5.73	2.72	54.99	57.30	29.92	53.80	85.95
1927—28	23.44	5.33	2.65	70.32	53.30	28.15	44.10	87.48
1928—29	26.73	8.33	2.78	80.19	83.30	30.58	46.00	90.18
1929—30	13.83	2.80	2.57	41.49	28.00	28.27	29.30	69.75
1930—31	12.38	4.23	2.37	37.14	42.30	26.07	31.30	56.25
1931—32	12.91	4.85	2.50	38.73	48.50	27.50	32.50	48.06
1932—33	7.16	2.42	2.15	21.48	24.20	23.65	23.10	46.80
1933—34	6.51	3.34	1.90	19.53	33.40	20.90	20.00	46.89
1934—35	9.84	4.17	2.15	31.52	41.70	23.65	29.70	53.10

*) A felhasznált burgonyából, tengeriből, cukorrépából nyert szesz mennyisége alapján mérlegelve.

A tüzelőanyag, munkabér és tőkeszolgálat a következőképpen alakult:

Év	3 q szén értéke	2 férfi-napszám	Amortizáció	Összesen P/1 hl. szesz
	p e n g ő			
1924—25	10.26	5.60	7.50	23.36
1925—26	10.26	5.60	7.50	23.36
1926—27	11.16	5.60	7.50	24.26
1927—28	11.01	5.46	7.50	24.11
1928—29	10.89	6.40	7.50	24.79
1929—30	10.83	6.00	7.50	24.33
1930—31	10.71	5.20	7.50	23.41
1931—32	10.62	4.40	7.50	22.52
1932—33	10.50	3.20	7.50	21.20
1933—34	10.26	2.40	7.50	20.16
1934—35	10.26	2.60	7.50	20.36

A mezőgazdasági szeszgyárak rentabilitási számításánál az egyszerűség kedvéért azt tételeztük fel, hogy ezek az állandó költségtelek a moslék hasznosításában jórészt megtérülnek. A nyert átlagos nyersszeszárát tehát a nyersanyag értékével hasonlítjuk össze.

1 hl absz. szesz nyersanyagértékének és a szesz árának különbözete pengőben:

Év	Burgonyánál	Tengerinél	Cukorrépánál	Melasznál
1924—25	40	30	60	68
1925—26	38	25	40	50
1926—27	29	31	56	64
1927—28	37	17	58	65
1928—29	7	10	60	66
1929—30	42	28	31	40
1930—31	14	19	30	40
1931—32	0	9	20	30
1932—33	21	25	23	35
1933—34	13	27	26	38
1934—35	11	22	30	40

A tengeri-, de főleg a burgonyafeldolgozás jövedelmezősége hanyatlott leginkább, míg a cukorrépa és a melasz lepárlása maradt leginkább jövedelmező, aminek az a konzekvenciája, hogy a főleg burgonyafőzésre hivatott nyírségi mezőgazdasági szeszgyárak, amelyek a mezőgazdasági szeszgyárak 35%-át képviselik, rentabilitása a cukorrépát és főleg melaszt feldolgozó ipari szeszgyárak jövedelmezősége mellett nagyon elmaradnak.

Az egyes nyersanyagok szeszé való feldolgozásának rentabilitását a következő indexszámsor fejezi ki:

Év	I n d e x s z á m o k 1924/25—1926/37 = 100		
	Burgonya	Tengeri	Cukorrépa
1924—25	113	104	115
1925—26	106	87	77
1926—27	81	109	107
1927—28	96	60	112
1928—29	19	35	115
1929—30	117	100	60
1930—31	39	67	58
1931—32	0	32	39
1932—33	58	89	44
1933—34	38	96	50
1934—35	32	75	58

A mezőgazdasági szeszgyárak rentabilitása tehát az 1924/25—1926/27. évekhez képest jelentősen megromlott. A különböző nyersanyagok felhasználása során a nyersanyag-érték és a belőle előállított nyersszesz ára közötti különbség magyarázza meg azt, hogy az egyes nyersanyagok közül melyikből dolgoztak fel többet az egyes években.

Az ipari szeszgyárak jövedelmezőségének vizsgálatát az iparstatisztika közlései alapján végezhetjük el. Mindenekelőtt az a fő előny mutatkozik az ipari szeszgyárak javára, hogy amíg a mezőgazdasági szeszfőzdeknél 5—6 hónap alatt napi 4—5 hl szesztermelés mellett 600—800 hl-t termelnek, addig az ipari szeszgyárak az év legnagyobb hányadában üzemben vannak. Az elmúlt 10 év alatt az átlagos üzemnapok száma 240 és 270 között váltakozott.

Év	Átlagos üzemnapok száma	Átlagos munkáslétszám	Munkanapok száma	Termelt nyersszesz absz. hl	1 hl absz. szeszre eső munkanap
1924—25	—	—	—	—	—
1925—26	250	799	214.219	93.933	2.3
1926—27	272	829	250.183	109.984	2.3
1927—28	271	847	257.038	129.991	2.0
1928—29	256	813	241.411	109.985	2.2
1929—30	262	765	230.501	139.970	1.7
1930—31	260	656	203.627	109.995	1.8
1931—32	238	581	181.629	79.899	2.3
1932—33	239	589	180.261	79.995	2.3
1933—34	242	611	184.298	103.999	1.8
1934—35	246	584	170.567	99.998	1.8

Az ipari szeszgyárak munkaköltsége absz. hl-enként 1.7—2.3 férfimunkanap között változott. A nyersszesztermelés mellett azonban az ipari szeszgyárak szeszfinomítási munkája is tekintélyes. Ugyancsak ez az oka annak is, hogy az ipari szeszgyárak szénfogyasztásából a termelt nyersszesz minden

hl-ére 3.7—3.8 q szénfelhasználás esik, míg a mezőgazdasági szeszgyáraknál 1 absz. hl nyersszesz előállításához 2 férfinapszámot és 3 q szenet számítottunk. Az ipari szeszgyárak termelési költségében mutatkozó többlet azonban sokszorosán megtérül a szeszfinomítás hasznában. A szesz finomításáért ugyanis a szeszgyárak absz. hl-enként a nyersszesz átlagárának 10%-át kapják. A finomításért fizetett összegek a következők voltak:

Év	Szeszfinomításért fizetett absz. hl-kint P
1924—25	9.22
1925—26	7.26
1926—27	8.60
1927—28	8.75
1928—29	9.02
1929—30	6.98
1930—31	5.63
1931—32	4.81
1932—33	4.68
1933—34	4.69
1934—35	5.31

Az ipari szeszgyárak jövedelmezőségének vizsgálatát a mezőgazdasági szeszgyárakkal ellentétben egységesen végezhetjük: ismerjük ugyanis a feldolgozott nyersanyagok és félgyártmányok értékét, a felhasznált tüzelő- és világítóanyagok értékét, a kifizetett munkabérek és a termelés értékét. Ezek a következőképpen alakultak:

Év	Munkabérek és tisztviselői fizetések	Nyersanya- gok és fél- gyártmányok	Tüzelő- és világító- anyagok	Termelés értéke	Haszon- és tőkeszolgá- latra jutott
	1 0 0 0 p e n g ő				
1925	1.174	7.812	1.302	16.784	6.496
1926	1.405	6.058	1.219	15.609	6.927
1927	1.937	10.838	1.592	26.033	11.666
1928	2.188	12.068	1.518	24.270	8.496
1929	2.360	10.244	1.827	22.946	8.515
1930	1.900	9.247	1.381	19.342	6.814
1931	1.661	6.073	1.002	14.030	5.294
1932	1.635	4.088	880	10.990	4.387
1933	1.504	4.162	1.009	12.015	5.340
1934	1.704	3.771	1.049	10.834	4.310
1935	1.675	4.208	979	12.296	5.434

Az ipari szeszgyárak termelése haszon- és tőkeszolgálat céljaira évről évre jelentős összegeket eredményez. A tőkeszolgálat, tekintettel a többnyire már jórészt leirt gyártelepekre, inkább csak a karbantartás és fenntartás költségeiből áll. Az ipari és mezőgazdasági szeszgyárak jövedelmezőségének összehasonlítása érdekében az ipari szeszgyárak szeszter-

melését vesszük alapul a haszon- és tőkeszolgáltatásra jutó összegek vizsgálatánál, bár jól tudjuk, hogy az ipari szeszgyárak ezt a jövedelmezőségüket nem csupán a nyersszesz termelésével, hanem szeszfinomítás révén is érik el. Az összehasonlítás céljából azonban helyesen járunk el, mert a két gyártípus jövedelmezőségének összevetésénél az a döntő szempont, hogy az ipari és a mezőgazdasági gyárakban termelt 1—1 hl absz. szeszre mekkora haszon- és tőkeszolgáltatás esik.

Év	I p a r i s z e s z g y á r a k b a n			
	haszon- és tőkeszolgáltatásra jutott 1000 P	termelt nyersszesz absz. hl	a haszon- és tőkeszolgáltatásból 1 absz. hl-re esik P	Indexszámok 1924—25— 1926—27 = 100
1924—25	6.486	186.155	75	98
1925—26	6.711	93.933	72	93
1926—27	9.296	109.984	85	110
1927—28	10.081	129.991	78	101
1928—29	8.506	109.985	77	100
1929—30	7.665	139.970	55	71
1930—31	6.054	109.995	55	71
1931—32	4.841	79.899	61	79
1932—33	4.864	79.995	61	79
1933—34	4.825	103.999	46	60
1934—35	4.872	99.998	49	63

Év	M e z ő g a z d a s á g i s z e s z g y á r a k					
	nyersanyag-költsége P/absz. hl	tüzelőanyag és munkabére P/absz. hl	összesen P/absz. hl	nyersszesz átlagára P/absz. hl	haszonra és tőkeszolgáltatásra marad absz. hl-ként P	Indexszámokban 1924—25— 1926—27=100
1924—25	42.50	15.86	58.36	92.22	33.86	145
1925—26	36.00	15.86	51.86	72.58	20.72	89
1926—27	53.80	16.76	70.56	85.95	15.38	66
1927—28	44.10	16.47	60.57	87.48	16.91	73
1928—29	46.00	16.29	62.29	90.18	27.89	120
1929—30	29.30	16.83	46.13	69.75	23.62	100
1930—31	31.20	15.91	47.11	56.27	9.14	39
1931—32	32.50	15.00	47.50	48.06	0.56	2
1932—33	23.10	13.70	36.80	46.80	10.00	43
1933—34	20.00	12.66	32.66	46.89	14.23	61
1934—35	29.70	12.86	42.56	53.10	10.54	45

A mezőgazdasági szeszgyárak üzeme a moslék felhasználásával kapcsolatos hízalás, esetleg tehenészet jövedelmezőségével bővül. A mezőgazdasági szeszgyáraknak a moslék hasznosításából származó jövedelmét nehéz megállapítani. Megfelelő eljárásnak bizonyult, hogy a moslék értékét akként határozzuk meg, hogy 1 hl absz. szesz előállításánál felhasznált nyersanyag — 10 q burgonya, 3 q tengeri — takarmányértékét hasonlítjuk össze a lepárlásnál visszamaradó 12—14 hl moslék takarmányértékével. E célból a legértékesebb moslékot, a tengerimoslékot vizsgáljuk meg, mert a bur-

gonya- és főleg a cukorrépmoslék takarmányértéke emögött marad.

	Tengeri	Tengeri-moslék
Száraz anyag tartalma	85.6%	5.2%
Emészthető fehérje tartalma	8.3%	1.1%
Keményítő értéke	79.1%	4.7%

1 hl absz. szesz termeléséhez szükséges 3 q tengeri és a visszamaradó 13 hl moslék összes takarmányértéke a következő:

	3 q tengeri	13 hl tengeri-moslék	A moslék takarmányértéke ...%-a tengerinek
Száraz anyag tartalma	257 egység	80 egység	31
Emészthető fehérje	25 „	14 „	57
Keményítő értéke	237 „	61 „	26

13 hl tengerimoslék takarmányértéke tehát kb. csak 40%-a a 3 q tengerinek. A burgonyamoslék értéke még kisebb, mert a burgonyamoslék emészthető keményítőértéke pl. csak fele a tengerimoslékénak. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy a moslék igen kedvezően előkészítve tartalmazza a jószág által felhasználható anyagokat, akkor a moslék tényleges értékéhez közel járunk, ha azt az eredeti takarmányérték 50%-ára vesszük.² Végeredményben tehát 1 hl absz. szesz termelése során a szesztermelésből és a moslékból haszonra és tőkeszolgáltatásra a következő összegek maradnak:

Év	A szesztermelésből	A termelt nyersszesz minden hl-re eső haszon és tőkeszolgáltatás a moslék hasznosításából	Összesen
			P e n g ő
1924—25	34	22	56
1925—26	21	18	39
1926—27	15	27	42
1927—28	17	22	39
1928—29	27	23	50
1929—30	24	15	39
1930—31	9	16	25
1931—32	1	17	18
1932—33	10	13	23
1933—34	14	10	24
1934—35	11	15	26

A mezőgazdasági és ipari szeszgyárak rentabilitásának összehasonlítására a mezőgazdasági szeszgyártás e teljes ho-

² A mezőgazdasági szeszgyárak a moslékot ennél alacsonyabbra értéklik: 1929-ben 80 fillér hl-kint, 1936-ban pedig 46 fillér volt.

zamát kell felhasználnunk, mert az ipari szeszgyárak esetén is az üzemek összes funkciójából — szeszpárlás, szeszfinomítás, denaturálás stb. — származó összes jövedelmet vettük számba. Az összehasonlításra alkalmas adatok a következők:

Év	A termelt nyersszesz minden absz. hl-re a haszonból és a tőkeszolgáltatból jutott		Az ipari szeszgyárak haszon- és tőkeszolgáltatata ...%-kal nagyobb
	a mezőgazdasági szeszgyárakban P	az ipari szeszgyárakban P	
1924—25	56	75	34
1925—26	39	72	85
1926—27	42	85	102
1927—28	39	78	100
1928—29	50	77	54
1929—30	39	55	41
1930—31	25	55	120
1931—32	18	61	238
1932—33	23	61	165
1933—34	24	46	92
1934—35	26	49	88

Az ipari szeszgyárakban a haszonra és a tőkeszolgáltatára — a termelt nyersszesz absz. hl-jére vonatkoztatva — az 1924/25—1930/31. években közel kétszer akkora összeg adódik, mint a mezőgazdasági szeszgyárakban. Az 1931/32—1932/33. válságos években pedig az ipari szeszgyárak jövedelmezősége absz. hl-enként háromszorosa volt a mezőgazdasági szeszgyárak jövedelmezőségének. Másszóval a termelési keret egyharmadával rendelkező ipari szeszgyárak a válságos években összesen nagyobb haszonra tettek szert, mint a termelési keret $\frac{2}{3}$ -át kitermelő mezőgazdasági szeszgyárak.

Az ipari szeszgyárak kedvező termelési viszonyainak legfőbb oka az általuk felhasznált igen olcsó nyersanyagban rejlik. A melasz ugyanis mint cukorgyári melléktermék, rendszeren a cukorgyárral kapcsolatban lévő szeszgyár számára bármelyik mezőgazdasági szeszgyárban feldolgozott nyersanyagnál — tengeri, burgonya, cukorrépa, stb. — jóval olcsóbb. Melaszra vonatkozó áradatokat nem ismerünk. Annak a melasznak forgalmi értékét ugyanis, amit a cukorgyár mint mellékterméket ad át a szeszüzemnek, megállapítani alig lehet, a szesztermelés céljából vásárolt melasz árát pedig a szeszgyárak és cukorgyárak nem közlik. De hogy a melasz előnyösen használható fel, kétségtelen a fenti eredmények szerint, de azért is, mert az ipari szeszgyárak jelentős mennyiségű melaszt importáltak az 1926/27—1930/31. években, sőt az 1935—36. főzési kampányban, a devizaszerzés nehézségei ellenére is, jelentős mennyiséget importáltak a szűkös takarmányviszonyokra hivatkozva.

1 hl absz. szesz termeléséhez 3.5 q melaszt számítva, a

külföldi származású melaszból főzhető szesz mennyiségét a következő táblázat tünteti fel:

Év	Ipari feldolgozás céljából importált melasz q	Import melaszból főzött szesz absz. hl	Az ipari szeszgyárak termelésük ...%-át import melaszból főzték
1926—27	134.133	38.324	35
1927—28	257.877	73.679	57
1928—29	184.319	52.663	48
1929—30	76.932	21.981	16
1930—31	49.472	14.135	13
1931—32	—	—	—
1932—33	—	—	—
1933—34	—	—	—
1934—35	—	—	—
1935—36	140.475	40.135	40

Az ipari szeszgyárak termelésében tehát a melaszbehozatal igen jelentős szerepet játszik, ami nemzetgazdasági szempontból káros, mert

1. hazai nyersanyag helyett olyan nyersanyagot dolgoz fel, amelyből hiányzik a magyar mezőgazdasági munkás munkája;
2. minthogy a behozott melaszból főzött szesz kivitelében nem térül vissza az importmelasz értéke (deviza-szempon);
3. a szesztermelés helyzete a szeszátlagár csökkentése révén, romlik.

A szesztermelés legfőbb szempontja az, — mint már előljáróban hangsúlyoztuk — hogy a hazai mezőgazdasági termelés érdekeit szolgálja a munkaintenzív kapástermények jobb értékesítése révén, emelve a gazdálkodás általános színvonalát és munkaalkalmat teremtve mezőgazdasági munkásságunk számára. Az ipari szeszgyárak melaszfeldolgozása tehát a szesztermelés elvi célkitűzéseivel ellenkezik.

Az ipari szeszgyárak a nemzetgazdasági érdekeket akkor szolgálnák, ha importmelaszt egyáltalában nem használnának, belföldi melasz helyett pedig burgonyát, tengerit és cukorrépát dolgoznának fel, a cukorgyárak viszont a répaszelettel együtt a melaszt is mint takarmányt értékesítenék. Az ipari szeszgyárak ilyen üzemvitellel a mezőgazdaság termelési és szociális érdekeit szolgálnák, akkor azonban valószínűleg nem mutatkoznék 2—3-szoros haszon a mezőgazdasági szeszgyárakkal szemben. A melaszimport és annak szeszé való feldolgozása súlyos nemzetgazdasági sérelem. A mezőgazdasági termelési és szociális szempontok mellett ugyanis az is figyelemreméltó, hogy a szeszpiac és az átlagos szeszár alakulásában a veszteséges szesz kivitel kedvezőtlen tényező. Amint az alábbi táblázat szemlélteti, a szesz kivitel mindig nagyobb volt, mint az importmelaszból termelt szesz mennyisége.

Év	Import melasz- ból termelt szesz absz. hl	Szeszkivitel absz. hl
1924—25	—	98.802
1925—26	—	140.046
1926—27	38.324	190.741
1927—28	73.679	178.983
1928—29	52.663	113.496
1929—30	21.981	140.479
1930—31	14.135	123.385
1931—32	—	48.867
1932—33	—	57.131
1933—34	—	70.081
1934—35	—	86.943

Közelfekvő tehát a gondolat, hogy az egyetemes szesz-helyzet kedvezőbben alakult volna melaszbehozatal nélkül: az abból termelhető szesz mennyiségével kisebb lett volna a veszteséges szeszkivitel. Nem kétséges, hogy nemzetgazdaságilag ez lett volna helyesebb. Nem így történt és úgy látszik, hogy a magasabb érdeket az ipari szeszgyárak magán-gazdasági érdekei legyőzték.

Az egyetemes nemzetgazdasági és mezőgazdasági érdekek azt írják elő, hogy az ipari szeszgyárak termelési kerete évről évre csökkentessék olymódon, hogy végül egyetlen, a legmodernebbül felszerelt gyár foglalkoznék szesztermeléssel — kb. 30.000 hl termelési kerettel. Ennek a gyárnak kötelessége lenne, hogy szükség esetén glicerintermelésére a legrövidebb idő alatt áttérjen. A többi ipari szeszgyárak pedig — a sör-gyárakhoz hasonlóan — az ipari termelés egyéb ágaira térhetnének át.

Ilymódon lehetővé válnék a jelenlegi termelési keretek fenntartása mellett összesen mintegy 70.000 hl-es keretből kb. 100 új mezőgazdasági szeszgyár létesítése. Évről évre 10—15 engedély kiadásával és ennek megfelelő ipari keret elvonásával a szesztermelés strukturális problémája 10—15 év alatt folyamatosan megoldódnék. Az új mezőgazdasági szeszgyárak közül, jelentős állami támogatással, szövetkezeti szeszgyárakat is lehetne létesíteni a kisgazdatársadalom bevonásával: intenzívebb jószágértékesítésük révén a kisgazdatermelés szintjét emelnék. Az ipari és a mezőgazdasági szeszgyárak jövedelmezősége közötti aránytalanságnak — amely, mint láttuk, főleg abból származik, hogy az ipari szeszgyárak sem nemzetgazdasági, sem mezőgazdasági érdekeket nem szolgálnak — gyökeres megoldása ez volna. Az „árdifferenciálás“, vagyis az ipariakhoz viszonyítva a mezőgazdasági szeszgyárak számára magasabb szeszár megállapítása átmenetileg szintén indokolt lenne a fenti számítások alapján, mert az ipari szeszgyárak a jelenlegi átlagárnál 30—40%-kal alacsonyabb szeszár mellett is rentábilisan termelnének. Az árdifferenciálás azonban súlyos küzdelemre

vezetne s helyesebb arra az álláspontra helyezkedni, hogy az ipari szeszgyárak által élvezett két-háromszoros jövedelmezőség szolgálja a termelési keret megvonásának kártalanítását.

A szeszkérdés megoldásának állampénzügyi vonatkozásai.

A kincstárnak szeszadójövedelmét a termelési adó alá eső főzdekben termelt gyümölcs-szesz és a mezőgazdasági, valamint ipari szeszgyárakban termelt és fogyasztási célokra eladott szesz után kirótt adó alkotja. Az egyéb célra felhasznált — ecetgyártás, denaturálás, műselyemgyártás, stb. — szesz természetesen mentes ezen nagy adók alól. A kincstár szeszadójövedelmét tehát az élvezeti célt szolgáló szesz mennyisége határozza meg, ami az elmúlt évtizedben jelentős ingadozást mutatott:

Év	Tényleges szesz- adóbevétel millió P	Indexszámokban 1924—25 — 1926—27 = 100
1924—25	13.7	70
1925—26	21.6	110
1926—27	23.8	130
1927—28	28.4	144
1928—29	29.4	149
1929—30	23.6	130
1930—31	17.5	89
1931—32	11.8	60
1932—33	9.6	49
1933—34	12.0	61
1934—35	11.6	59

A válság mélyén a szeszadóbevétel a jó konjunktura idején elért összegek harmadára csökkent le. Azóta a gazdasági helyzet javulása és a széles rétegek vásárlóképességének javulása következtében a szeszfogyasztás és a szeszadóbevétel is valamelyest emelkedett. Állampénzügyi szempontból arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy a szesztermelésnek a fentiekben adott rendezése során:

1. a kincstár szeszadóbevétele hanyatlik-e, vagy sem, másszóval az absz. literenkénti adónak csökkentését kárpótolja-e a fogyasztás emelkedése;

2. ha az élvezeti szeszfogyasztás abszolút merevségét tételezzük fel, tehát ha a szeszfogyasztás az adócsökkenés következtében semmivel sem növekszik, a kincstárnak milyen áldozattal, milyen összegű bevételkieséssel kell számolni.

A törköly, borseprő és gyümölcscefrék hasznosítása a pálinka termelésének rentabilitásától függ. A gyümölcs-pálinka áresésének és a szeszadó változatlanságának következtében, amíg az 1924/25—1926/27. három év átlagában a szeszadó a pálinkafélék átlagárának 38%-át tette, addig 1931/32—1935/36. öt év átlagában már 60%-át foglalta le. A legnagyobb mennyiségben szereplő törkölypálinka eseté-

ben pedig, amíg a válság mélyén az absz. literenkénti 2.56 pengős árból az 1.92 pengő szeszadó pontosan 75%-ot vont el, addig 1926—27-ben csak 34%-ot.

A gyümölcspálinkatermelés folytonossága csak úgy tartható fenn, ha a termelés rentabilitását biztosítjuk azáltal, hogy a termelési költség legnagyobb hányadát tevő szeszadót a pálinka árának változásához igazítjuk. Természetesen az átlagár 20%-os ingadozása a szeszadó módosítása szempontjából még figyelembe nem vehető, hanem csak ennél nagyobb és tartós árváltozás, mint azt fentebb kifejtettük.

Tervezetünk szerint jelenleg a kis szőlő- és gyümölcs-termelő érdekek megkívánják azt, hogy a termelési adó alá tartozó főzdekben a már több mint 16 éve változatlan, ill. 1932-ben absz. literenként 1.92 pengőről 2.— pengőre felemelt szeszadó 1.20 pengőre csökkentessék és mindaddig ezen a szinten tartassák, míg a pálinka jelentős drágulása a szeszadó újból való felemelését lehetővé nem teszi. A kincstár szeszadóbevétele ez esetben sem változnék, ha a gyümölcs-szesztermelés és fogyasztás a 2 : 1.2 arányban, vagyis 67%-kal növekednék, a szeszgyárak által termelt és élvezeti célra eladott u. n. fogyasztási szesz mennyisége pedig nem csökkenne.

A gyümölcs-szesztermelés erőteljes emelkedése valószínű. A főzdeknek az adócsökkentés következtében megjavuló rentabilitása t. i. a pálinkatermelést arra a magasabb szintre emeli, ahol a jó konjunktúra éveiben volt, másrészt pedig a fogyasztási szesz iránt megnyilvánuló kereslet rugalmas és így a széles fogyasztórétegek javuló vásárlóképessége esetén a fogyasztási szesz mennyisége is növekszik. Erről tanuskodik a pálinkatermelés változása is.

Termelt pálinka absz. hektoliterekben:

Év	Törköly	Seprő	Szilva	Eper	Egyéb	Összesen
1927—28	15.300	1.721	10.654	2.194	2.907	32.782
1928—29	20.468	3.064	13.287	2.621	4.507	43.947
1929—30	18.586	2.121	10.007	2.296	4.577	37.587
1930—31	18.970	2.486	1.127	1.092	2.873	26.548
1931—32	12.703	4.034	6.926	798	1.492	25.953
1932—33	11.889	2.851	4.249	1.276	681	20.946
1933—34	11.881	2.492	7.942	1.430	1.746	25.491
1934—35	13.030	2.954	4.387	878	1.521	22.761
1935—36	15.380	3.231	1.868	1.524	2.115	24.118

1932—33-ban feleannyi gyümölcs-szeszt termeltek, mint 1928—29-ben, a nyersanyagok több mint felét hasznosítás nélkül kidobták, illetve össze sem gyűjtötték. A szeszfőzdek rentabilitásának megjavítása esetén tehát a termelés megkét-szereződhetnék. Az 1935—36-ban termelt 24.000 absz. hl gyümölcs-szesz adója 4.8 millió pengőt tett. Az absz. literenkénti lecsökkentett 1.20 pengő adó esetén a kincstár szeszadóbevétele 2.9 millió pengő lenne, ha a termelés nem változnék meg, a termelés azonban az előállt kedvezőbb termelési feltételek

mellett erőteljesen növekednék. A 4.8 millió pengős szeszadó-bevételt 1.20 pengős absz. literenkénti adó esetén 40.000 absz. hektoliter pálinkatermelésünknél érnénk el, amire minden valószínűség megvan, hisz 1928—29-ben például a termelés 44.000 hl-re rugott és éveken át tartósan ezen szint körül mozgott.

A veszély nem is abban rejlik, hogy a gyümölcseszsztermelés nem emelkedik, hanem abban, hogy a 24.000 hl-ről 40.000 hl-re emelkedésével esetleg a literenként 2 P-vel terhelt fogyasztási szeszt szorítja ki és amennyivel emelkedik a gyümölcseszszfogyasztás, annyival csökkenne a 2 pengővel terhelt borpárlat- és ipari szeszfogyasztás. Bár hangsúlyozzuk, hogy az élvezeti szesz fogyasztása rugalmasnak bizonyult, de az imént említett legkedvezőtlenebb esetet is vizsgálat tárgyává kell tenni.

Élvezeti szeszfogyasztás absz. hektoliterekben:

Év	Gyümölcs-szesz	Borpárlat	Fogyasztási szesz	Összesen
1924—25	20.664	—	66.395	87.059
1925—26	40.022	—	66.194	106.216
1926—27	25.893	—	104.203	130.096
1927—28	32.782	1.612	111.037	145.431
1928—29	43.947	4.196	98.007	146.150
1929—30	37.587	7.342	70.813	115.742
1930—31	26.548	13.736	38.007	78.291
1931—32	25.953	19.796	21.408	67.157
1932—33	20.946	10.323	28.301	59.570
1933—34	25.491	4.588	26.389	56.468
1934—35	22.761	5.527	28.442	56.730
1935—36	24.118	5.271	—	—

Az 1932/33—1934/35. évek átlagában az elfogyasztott szesz mennyisége 57.000 hl körül ingadozott, amely az absz. hl-enkénti 2.— pengős szeszadó mellett 11—12 millió pengő adóbevételt jelentett. Ha a szeszfogyasztás nem emelkednék, akkor a gyümölcseszszre tervezett 1.20 pengős adó esetén az adóbevétel a következőképp alakulna:

Szeszfogyasztás 1934—35-ben:

1. *Egységes szeszadó esetén a jelenlegi helyzett.*

	Gyümölcs-szesz	Egyéb szesz	Összesen
Absz. hl	22.761	33.969	56.730
Szeszadó millió P absz. hl-kint 2 pengővel	4.55	6.79	11.34

2. *A gyümölcseszsz adójának 1.20 pengőre való mérséklése esetén.*

Absz. hl	22.761	33.969	56.730
Szeszadó millió P	2.73	6.79	9.52

3. *A gyümölcseszsztermelés emelkedik és kiszorítja az ipari szeszt.*

Absz. hl	40.000	16.730	56.730
Szeszadó millió P	4.80	3.34	8.14

A legrosszabb esetet számítva, a jelenlegi 11 millió pengős szeszadóbevétel 8 millió pengőre csökkennék, vagyis mintegy 3 millió pengős bevételkiesés keletkeznék. A való helyzet azonban alighanem az lenne, hogy a nem gyümölcs-szeszfogyasztás nem esnék pontosan annyival, mint amennyivel a gyümölcs-szesztermelés emelkedik. A legvalószínűbb kép a következő lenne:

	Gyümölcs- szesz	Egyéb szesz	Összesen
Absz. hl	40.000	25.000	65.000
Szeszadó millió P	4.80	5.00	9.80

A gyümölcs-szesztermelés adójának 2 pengőről 1.20 pengőre való csökkentése tehát mindössze 1—1.2 millió pengő bevételkiesést jelentene a kincstárnak, de azzal a jelentős nemzetgazdasági haszonnal járna, hogy a kis szőlősgazda nem lenne kénytelen eldobni a törkölyt és borseprőt és érdemessé válna a hulladékgyümölcs cefrézése, aminek jelenlegi elmaradása 100.000-nél több kis szőlősgazda számára súlyos veszteséget jelent.

A valószínűen mutatkozó 1—1.2 millió pengős szeszadó-kiesést lehet azonban fedezni az egyetemes szeszipar által termelt szesznek csekély megadóztatásával is. Természetesen elsősorban nem azokra a tételekre gondolok, amelyek széles rétegek fogyasztási szükségletei kielégítésére hivatottak, mint pl. az ecetgyártásra eladott szesz, hanem az ipari segédanyag-ként a műselyemgyártás és a kémiai iparban felhasznált szesz megadóztatására. 50—70.000 hl absz. szesz között változik ez a mennyiség, amelynek minden absz. literjére 20 fillér adó jutna és ezzel a denaturált szesz ára 40 fillérről 60 fillérre, a műselyemgyártásra használt szesz ára pedig 50 fillérről 70 fillérre emelkednék. De még csekélyebb áremelkedés következne be, ha a kérdéses 1—1.2 millió pengőnyi fogyasztási szeszadó-kiesést az összes többi szeszre — ecetgyártási, denaturált és motorszeszre — egyenletesen osztjuk el. Körülbelül 180.000 absz. hl szesz minden literjére 6.5 fillér jutna. ami azt jelenti, hogy

- az ecetgyártási szesz ára 9%-kal,
- a denaturált szesz ára 12%-kal,
- a műselyemgyártási szesz ára 11%-kal,
- a motorszesz ára 9%-kal

drágulna meg.

A különböző gyártási folyamatok során felhasznált szesz árának 9—12%-os emelkedése az egyéb termelési költségekhez képest gyakran alárendelt jelentőségű, úgyhogy nem vezethet a termelt cikkek jelentős áremelkedéséhez. Példaképpen felemlitem a műselyemgyártást. A műselyemgyártás három eljárása — a viscos-, a collodium- és az acetátműselyem — közül az utóbbi kettőnél használják fel az alkoholt.

A legtöbb alkoholt a collodium-műselyem gyártási eljárása kíván: 1 kg műselyemre körülbelül 1.7 liter absz. alkoholt. A műselyem termelési költségének az 1.7 liter absz. alkohol értéke kb. 8%-át teszi. Ha tehát a műselyemgyártásnál felhasznált szesz árát 10—11%-kal növelnők, az a termelési költség, vagyis a műselyem gyári árát 1%-kal emelné. Ha most a műselyem feldolgozásának és a kész műselyemárak kereskedelmi forgalombahozatalának költségét is figyelembe vesszük, akkor nyilvánvaló, hogy a műselyemgyártásra felhasznált szesz árának 10%-os emelése a kész műselyemcikkek árának 0.1%-nál kisebb emelkedéséhez vezetne, ami elhanyagolható. Még inkább érvényesek ezek a megfontolások a kémia- és gyógyszeriparban felhasznált alkoholnak a a tervezetünkben említett 10%-os áremelkedésére, ahol tudvalevőleg a kész cikkek árának tulnyomó részét a reklám és a kereskedelmi organizáció költsége teszi.³

A vizsgálat azt mutatja, hogy a szesztermelés terén mutatkozó ellentétek a következőképpen volnának csökkenthetők:

1. az amerikai direkttermő szőlők bizonyos kártalanítás melletti kötelező átoltása,
2. a borár indokolatlan esésének meggátlása érdekében kb. $\frac{1}{2}$ millió hl ürtartalmu állami borrházák létesítése,
3. a gyümölcs-szesztermelés adójának jelentős — kb. 40%-os — csökkentése,
4. az egyetemes szeszipar által termelt és nem fogyasztási célra eladott szesznek enyhe megadóztatása,
5. az ipari szeszgyárak termelési keretének megvonása és
6. új mezőgazdasági szeszgyárak létesítése évenként kb. 10—15 gyár engedélyének kiadásával.

Matolcsy Máttyás.

³ A felhasznált adatokat a Magyar Statisztikai Évkönyvek, az Országos Szeszértékesítő R.-T. és a „Fruktus“ Gyümölcs-szeszértékesítő R.-T. közléseinek, valamint a József Nádor műegyetem kémiai-technológiai intézete szivességének köszönjük.

Termelés és termelékenység.

I.

Tudományos vitatkozások során, különösen, hogyha a vita nagyon sokáig huzódik, elfajul és kilátástalanná válik, elég gyakran előfordul, hogy egyesek a kérdést a tudomány területére nem tartozónak, onnan kirekesztendőnek mondják és így a problémát a gordiusi csomó szétvágásához hasonló módon igyekeznek megoldani. A közgazdaságtanban például a múlt század utolsó évtizedeiben lefolyt és meddővé fajult értékelméleti viták a jelen század első negyedéven több jelentős közgazdászot vezettek arra a gondolatra, hogy az érték fogalmának nincs helye a közgazdaságtanban. Egy másik ilyen kérdés, melynek megoldásában szintén tapasztalhatjuk ezt a tudományos struccpolitikát: a termelékenység. Marshall még csak kerülni óhajtja a produktív szó használatát, mert nem kielégítő ott, ahol teljes pontosságra van szükség.¹ Amonn azonban egészen kizárja a termelékenység fogalmát az elméleti közgazdaságtanból és a közgazdasági politikába utalja azt.²

Véleményünk szerint a termelékenység az elméleti közgazdaságtannak egyik legjelentősebb és szinte állandóan időszerű problémája. Időszerű különösen ma, amikor a közgazdaságtan figyelme a termelés és hozadékalakulás jelenségeire irányul. A hozadékalakulás és termelékenység között meglehetősen szoros az összefüggés: a hozadékalakulás tana a termelés eredményét, a termelékenység elmélete a termelés eredményességét vizsgálja; utóbbi tehát előbbinek általánosságban tartott bevezetéséül szolgál.³

II.

Tantörténeti áttekintés.

A közgazdaságtan legkorábbi irodalma a termelés és termelékenység között okozati kapcsolatot állapított meg. A „produktív” szó nem volt olyan értékszinezetű, mint ma, hanem a

¹ Marshall: Principles of Economics. London, 1930. Eight Edition. 66 l.

² Amonn: Objekt und Grundbegriffe der theoretischen Nationalökonomie. Wien, 1927. 2. kiadás. 351 l.

³ A hozadékalakulás kérdéseivel elsősorban az angolszász és olasz, a termelékenység problémájával — bölcséleti hajlamának megfelelően — főként a német közgazdaságtani irodalom foglalkozott, illetőleg foglalkozik.

termelésben (produkcióban) való részvételt jelentette. A mai szóhasználat ezt a felfogást technikainak nevezi. (Philippovich, Diehl, Spann.) A régebbi irodalom „produktív“ szavát a magyar nyelvben nem annyira a termelékeny, mint inkább a termelési, termelő — termelésben résztvevő — kifejezéssel lehetne azonosítani. Hogy mit tartottak termelékenynek, az attól függött, hogy mit értettek termelésen. A termelés fogalmának meghatározása azonban közvetlenül a jószágtani felfogástól, közvetve az ennek alapjául szolgáló világnézeti kiindulástól függ. A szokásos kérdés-felállítás mellett tehát még a technikusnak nevezett termelékenységi elméletekbe is belejátszik a világnézeti alapfelfogás szubjektívizmusa.

Megemlítve, hogy a merkantilizmus gazdaságpolitikai rendszere az ország nemesfémkészletét szaporító ipart és a (kül)kereskedelmet tartotta termelékenynek, a termelékenységre vonatkozó legfőbb felfogások ismertetését a fiziokratizmussal kell kezdenünk. A fiziokraták a termelés fogalmát a nyersanyag előállítására korlátozták. Minthogy az ipar nem állít elő anyagi értéket, hanem (csak) formait, a kereskedelem pedig (csak) helyi, időbeli, mennyiségi és minőségi értékeket, azért a fiziokratizmus csak a földet és a mezőgazdasági munkát tartotta termelékenynek, az ipart és kereskedelmet azonban nem. Ennek a felfogásnak felel meg a *Quesnay*-féle társadalmi osztály-rendszer: *classe productive*, *classe sterile* és *classe mixte*. A *classe mixte* a földbirtokosok osztálya, melynek részben szintén van termelékenysége.

Az angol klasszikus iskola szintén technikus termelékenységi elméletet tanít. Ez az elmélet a termelés materiális értelmezésével logikusan összefügg. A termelés: csereértékű anyagi jószág előállítása. A termelést a tőke segítségével a munka végzi; minden munka és tőke, mely az említett értelmű termelésben okozatilag szerepel, termelékeny. Ilyen elsősorban a mezőgazdasági, valamint az ipari és kereskedelmi munka. Az olyan munka, amely nem csereértékű anyagi jószágban testesül meg: nem termelékeny. Ilyenek a személyes szolgálatok, ilyen a katona, hivatalnok, tudós, művész, színész munkája.

Smith megállapításai között talán egy sincs olyan, melyet az organikus és ideális társadalomfelfogás követői, a romantikusoktól kezdve egészen az univerzalistákig, annyit támadtak volna, mint a személyes szolgálatokra vonatkozó tételt. Pedig *Smith* álláspontja a kauzális-technikai probléma-felállítással és a materiális termelési elmélettel kapcsolatban teljesen logikus és határozottan helyes. *Smith*-nél a termelékeny szó a — szűken értelmezett — termelésben való okozati részvételt jelenti; bírálói sokkal többet akarnak a forgalmon érteni: nemcsak a gazdasági, hanem az egész társadalmi és

állami élet helyes szervezettségét és megfelelő működését. Náluk a termelékeny szó már értékszinezetű, míg Smithnél nem olyan értelemben az. Smith sohasem állította, hogy a személyes szolgálat és szellemi munka haszontalan lenne.⁴ A személyes szolgálatokat végző munkája is „értékes és éppen úgy megérdemli jutalmát, mint a gyáriparosé.”⁵ A hivatalnok, a katona, a közszolgálat teljesítménye: „tiszteletreméltó, hasznos, szükséges.” Smith bírálóinak felháborodását meg tudjuk, ugyan érteni, de nem tudjuk jogosultnak és helyesnek találni.

Az angol klasszikus tanok rendszerezője *Mill* szerint minden munka termelékenynek tekinthető, mely hozzájárul az anyagi kultúra fokozásához.

Erős támadást intéz a régi felfogások — a merkantalista, fiziokrata, klasszikus tanok — ellen *Adam Müller*. Smith anyagi termelékenységi elméletét ad absurdum vitt példákkal akarja nevetségessé tenni. Alaptétele az, hogy „alle wahre Arbeit ist produktiv”; a termelékenység fokát a „bürgerliche Notwendigkeit” nagyságával lehet mérni. Igen nagy jelentőséget tulajdonít a szellemi munkának és az állam szerepének.

A bécsi határhaszoniskola, mely figyelmét elsősorban a gazdasági jelenségek lélektani oldalának vizsgálatára fordította, nem hozott nagyobb változást a termelékenység elméletének fejlődésébe.⁷

Nagyjelentőségű esemény volt a termelékenység problémájának fejlődésében a Verein für Sozialpolitik 1909. évi bécsi gyűlésén lefolyt termelékenységi vita. *Philippovich* előadásában megkülönbözteti a technikai és gazdasági termelékenységet. Előbbi a termeléssel áll kapcsolatban, utóbbi általában a gazdasági, sőt az egész társadalmi élet céljaival, a célok elérésére irányuló törekvés eredményességével. A technikai termelékenység egyik eleme a gazdaságinak. A technikai termelékenységet eleinte a termelt javak mennyiségével, később a költség és eredmény között lévő viszonytal mérték. Ennek a termelékenységnek a mérése, bár elméletileg elég egyszerű, a gyakorlatban nehézségekkel és kétségekkel jár. Fokozódnak a kétségek, ha a termelés eredményét a szükségletek szem előtt tartásával vizsgáljuk: ilyenkor szubjektivizmus és etikum zavarja a tárgyilagos mérlegelést. A gazdasági termelékenység nagyságának mérése még elméletileg is megoldhatatlan. S így *Philippovich* — *Wagner*rel egyetértve — az ismert rezignált eredményre jut: „A közgazdasági

⁴ Adam Smith: *Wealth of Nations*. Book II., Chap. III.

⁵ „has its value and deserves its reward as well as that of the former (manufacturer)“.

⁶ „honourable, useful, necessary“.

⁷ *Baxa*: *Geschichte der Produktivitätstheorie*. Jena, 1926. 170. 1.

termelékenységhez nincs mértékünk.“⁸ A termelékenységnek azonban igen nagy jelentősége van és ezért a tudománynak vele, meg általában a termelés jelenségeivel erősebben kell foglalkoznia.

A felszólalók között *Herkner* a legfontosabb társadalmi költség, a munka szempontjából fejtegette a kérdést. *Max Weber* és *Sombart*, — miután mindketten a közgazdaságtan módszerében az értékelésmentes irány (*wertfreie Richtung*) követésének szükségességét hangsúlyozták — valamint *Gottl-Ottlilienfeld* a technikai felfogásban, vagvis a költség és eredmény összehasonlításában látták a kérdés megoldását. *Liefmann* véleménye szerint szabad verseny esetén a (maximális) produktivitás egyenlő a rentabilitással, a határozódások kiegyenlítődésének törvénye alapján. *Spann* szavaiban már feltűnik a teljesítményi gondolat vázlatos képe. *Salz*, mint *Herkner*, szintén a munkára való tekintettel vizsgálja a kérdést és felhívja a figyelmet a termelékenység nagysága és a gazdasági munkára fordítandó idő nagysága között lévő viszonyra. Ez valóban jelentős a probléma megoldása tekintetében. *Zwiedineck-Südenhorst* szerint a termelékenység a jólét megvalósítására irányul, a jólét pedig a lehető legjobb viszony a szükségletek és fedezésükre alkalmas eszközök között. (Ez a felfogás szolgált *Frieda Wunderlich* elméletének alapul.)

A termelékenységi vita eredményét a tudomány nem tekintette és nem is tekinthette végeredménynek. Így mind a háboru előtti, mind a háboru utáni szakirodalom behatóan foglalkozik a kérdéssel. *Liefmann* elveti a technikai vagy mennyiségi termelékenység-fogalmat: a termelékenységben nem összehasonlítási, hanem maximum-minimum feladatot kell véleménye szerint látni. Azt kell kutatni, hogy mikor lesz a hozadék — a haszon és költség szubjektív szempontu különbsége — a legnagyobb. A kérdésre a határozódások kiegyenlítődésének törvénye útján kapunk feleletet; ez a törvény az egyes gazdálkodó szempontjából eszelekvési principium, az összesség számára pedig tendencia. Szabad verseny és a hozadékviszonyok áttekinthetősége esetén a maximum-minimum feladati értelmezésben a produktivitás megegyezik a rentabilitással.⁹

A háboru alatt újra vita tárgya lett a termelékeny és nem termelékeny munka kérdése, melyet *Schmoller* már jóval azelőtt az „Antiquität der volkswirtschaftlichen Dogmatik“ névvel jelzett. Ebben a vitában *Mombert* felfogása szerint a

⁸ „Wir haben kein Mass der Produktivität der Volkswirtschaft.“ Schriften des Vereins für Sozialpolitik. 132. Band. 354 l.

⁹ *Liefmann*: Grundlagen einer ökonomischen Produktivitätstheorie. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 98. Band.; *Liefmann*: Ertrag und Einkommen. Jena, 1907.

gazdasági munka akkor termelékeny, ha közvetlenül, vagy legalább közvetve résztvesz a nemzeti jövedelem alakításában. A háztartási alkalmazottak, a szabad pályán lévők, a hivatalnokok közvetve termelékeny munkát végezhetnek. A kereskedelemben, minthogy itt sok alkalom van a mennyiségileg nem termelékeny munkára, fennáll a veszély a termelékenység csökkentésére. *Pohle* bírálata a személyes szolgálatok végzését is termelésnek tartja és minden munkát, mely valamilyen emberi szükségletet kielégít, termelékenynek mond. *Mombert* ellenbírálata fenntartja a produktív-improduktív munka megkülönböztetésének fontosságát.¹⁰

Az „atomisztikus-individuális, mechanisztikus-materiális“ tanok ellen fellépő *Spann* a termelékenységben a gazdálkodás általános eredményességi kategóriáját látja. A termelékenység — Fruchtbarkeit — több elemből tevődik össze, ezek között a legfontosabbak: a teljesítményszerűség és teljesítménymagyság, a teljesítmények egymáshoz való megfeleléségi viszonya, az eredményesség állandósága. *Spann* részletesen foglalkozik a rendek termelékenységének kérdésével és nagy termelékenységet tulajdonít az államférfi, hivatalnok, tanító, személyes szolgálatokat végzők munkájának; egyedül a nyerészkedésből és uzsorából élők nem nevezhetők termelékenyeknek.¹¹

A probléma irodalmának nagy szorgalommal való feldolgozását és elég ügyes megoldási kísérletét találjuk *Frieda Wunderlich* művében.¹² A termelékenység fogalmát a gazdálkodás céljából vezeti le és akként formulázza, hogy a termelékenység a szükségletek és az őket kielégítő eszközök között lévő ür áthidalásának lehetősége és ennek fokozása. A termelékenység: „höchste Spannungüberwindung“. Elemei a technikai racionalitás, az organizáció és a fogyasztás. A gazdasági célnak meg kell találnia a helyét a kulturális célok összességében; a gazdálkodás legfőbb célja: „Az ember felszabadítása az anyagi kötöttségből nem anyagi célokért.“ Ennek — a szükségletek határozott bevonása következtében — szubjektív elméletnek logikus kiegészítése magyar közgazdától, *Imrédy* Bélától való, aki megjelöli az alanyt is, még pedig a világgazdaságban.¹³ A gazdaságpolitikában a nemzet-

¹⁰ *Mombert*: Die Ökonomie der Arbeitskraft. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 108. Bd.; Produktive und unproduktive Arbeit. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 110. Bd. — *Pohle*: Produktive und unproduktive Arbeit. Zeitschrift für Sozialwissenschaft. Neue Folge. VIII. Jahrgang. 1917.

¹¹ *Spann*: Fundament der Volkswirtschaftslehre. Jena, 1923. 211—246 l.

¹² *Wunderlich*: Produktivität. Jena, 1926. Az idézet: 124. l. és 354. l. „Lösung des Menschen aus materieller Gebundenheit für nicht materielle Ziele.“

¹³ *Imrédy*: Produktivitas és fizetési mérleg. Közgazdasági Szemle. 1928. LII. évfolyam. 71. kötet. 20—41 l.

gazdasági termelékenység mellett a világgazdasági termelékenység szempontjait is figyelembe kell eszerint venni.¹⁴

Itt említjük meg a magyar közgazdaságtani irodalom néhány felfogását, melyeknek legtöbbször kapcsolatban áll a korabeli külföldi irányzatok valamelyikével. Az ethikai iskola követője, *Földes* Béla szerint a „termelékenység a termelés azon tulajdonsága, képessége, melynél fogva az új értékeket előállít.“ A termelékenység a termelvény és költség arányától függ.¹⁵ A szellemi munka is termelékenynek tekintendő. Fontos, hogy a termelési ágak kellő arányban maradjanak, mert különben tultengés áll be és ennek következtében terméketlenség. Az ethikai irányzattal rokon univerzalizmushoz közeledik *Heller* Farkas. Helyesen állapítja meg, hogy a termelékenység lényege a termelés eredményének a gazdaságosság elvével való egybevetése. A termelési javakat az egyes termelési ágak között az egyéni gazdálkodásban a Gossen-féle törvény szerint kell felosztani, a nemzet gazdálkodásában a foglalkozások helyes megoszlásának arányában. A termelékenységet helytelen osztályokhoz kötni, amint azt régebben tették.¹⁶

Balás Károly szerint „mindaz a munka termelékeny, mely a társadalomnak hasznos technikai és kulturszolgálatot tesz“. „A produktív munka kritériumát a társadalom szükséglete és haszna adja meg.“¹⁷ Kulturszolgálatoknak tekintendők a tudományos, közegészségügyi, jótékony, közélet-politikai, hivatali és honvédó szolgálatok. A társadalom szükséglete és haszna szubjektív, a kulturszolgálatok fogalma pedig meglehetősen tágga teszi a termelékenység ilyen értelmezésű fogalmát. *Navratil* Ákos felfogásában a termelés és termelékenység között lévő összefüggés jóval erősebb, mint az eddig említettekben. A termelés eredményességének közgazdasági szempontból való megítélése a termelékenység problémája. „Azt kutatjuk, hogy a termelés során a társadalom rendelkezésére álló jószágmenyiség, a hasznosságok mennyisége szaporodott-e vagy sem.“¹⁸ Ettől függ, hogy a termelés produktív-e vagy improduktív. A termelékenység kérdése összefügg a jószággtannal s ezen keresztül mondhatni világnézeti kérdéssé válik. Míg a magyar közgazdasági irodalom a leg-

¹⁴ E két felfogás rövid birálata: *Navratil: Közgazdaságtan. I. kötet. II. kiadás, Budapest, 1936. 131 l.*

¹⁵ *Földes: Társadalmi gazdaságtan. I. kötet. Budapest, 1910. 141—142. l.*

¹⁶ *Heller: Közgazdaságtan. I. kötet. Budapest, 1925. 54—55. és 215—218. l. Heller: Theoretische Volkswirtschaftslehre. Leipzig, 1927. 36—37., 186—191. l.*

¹⁷ *Balás: Politikai gazdaságtan. Budapest, 1922. 178—180. l.*

¹⁸ *Navratil: i. m. 130. l.*

ujabb időkben is mutat reális termelékenységi elméletet, addig a külföldi irodalomban ideális és idealisztikus kísérletek kápráztatják a problémával foglalkozókat.

A termelékenység eredeti jelentésétől egyre inkább elszakadnak a felfogások. Így már *Pesch* szolidarizmusa is a termelékenységben a népjólét megvalósítását látja; a népjólét pedig azt a társadalmi helyzetet jelenti, amelyben kis-számu gazdag ember, erőteljes középosztály és emberi módon élő munkásosztály lenne található. Ennek a — bár kétségen kívül jóindulatu — felfogásnak a szubjektivizmusa nyilvánvaló.¹⁹ Hans *Honegger* a termelékenységet a „szociabilitás“ fogalmának segítségével határozza meg, utóbbin rendezett, békés, és igazságos társadalmi életet értvén.²⁰

Egyes írók a kérdés fejtegetésénél az időmomentumra is figyelemmel vannak. Így *Paul Eppstein* szerint a termelékenység a kapitalizmus immanens célja, a fejlődés tempójának meglássítása árán megszerzett állandó prosperitás, tervgazdálkodási racionalitás. A termelékenység statikus fogalma terméketlen s csak a dinamikus értelmezés a helyes.²¹ *Adam Heydel* a rentabilitást és produktivitást egyrészt az alanyok, másrészt a számításba jövő időmomentum által választja el egymástól.²² *Gruntzel* a termelékenység és jövedelmezőség tekintetében szintén személyi és időbeli különbségre hívja fel a figyelmet.²³

Teljesen eltér az általános szóhasználattól *Weddigen*. Szerinte a rentabilitás problémáját a konstans költségelemeknek a nyers hozadékkal való összehasonlítása alkotja, a variábilis költségelemek összehasonlítása a nyers hozadékkal pedig a produktivitás problémája. Pár évvel később viszont a következőket mondja: „Termelékenység: a gazdasági komplexus hasznohajtó volta a föléje rendelt gazdasági komplexus érdekében; jövedelmezőség: a gazdasági komplexus hasznohajtó volta csak a saját érdekében.“ Az ilyenféle megállapítások nem visznek közelebb a probléma megoldásához.²⁴

¹⁹ *Pesch*: Produktivität der Volkswirtschaft etc. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. Band. IX. 1915/1916. 225—234. I.

²⁰ *Honegger*: Produktivität und Soziabilität. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 126. Band. (1927) 113—120. I.

²¹ *Eppstein*: Ökonomische Produktivität. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 132. Band. (1930) 481—499. I.

²² *Heydel*: Zur Problematik des Begriffes der Produktivität. Zeitschrift für Nationalökonomie. Band I. 1930. 237—249. I.

²³ *Gruntzel*: Die Produktivität, ihre Messung und Steigerung. Zeitschrift für Nationalökonomie. Band II. 1931. 268—280. I.

²⁴ *Weddigen*: Theorie des Ertrages. Jena, 1927; Werturteil und Produktivitätsbegriff in der Wirtschaftswissenschaft. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 136. Band. 1932. 481—494. I. (Produktivität: „Einträglichkeit eines Wirtschaftskomplexes für den Zweck des ihm übergeordneten Wirtschaftskomplexes“; Rentabilität: „Einträglichkeit des Wirtschaftskomplexes nur für seinen eigenen Zweck.“)

A néhány kiragadott felfogásból álló tantörténeti vázlaton végigtekintve, egy meglehetősen határozott tendenciát állapíthatunk meg. A régebbi elméletek szorosan összefüggtek a termeléssel, mégpedig a bár gazdasági, — tehát nem merőben technikai — de szűken értelmezett termeléssel. Az utánuk következő elméletek még mindig tartják ezt a kapcsolatot, de a termelést bővebben fogalmazzák. A következő fokon a termelékenység fogalma elszakad a termeléstől. Így vonatkozik a gazdasági élet általános eredményességére, a társadalmi berendezés megfelelőségére, a kulturértékek fokozására és így tovább. A termelékenység fogalma elveszti a kezdetben merően okozati jelentését és értékszínezetet kap. A fejlődés mai fokán csak néhány elmélet marad elszigetelten ettől az áramlattól. A termelékenység fogalmának története, mint láttuk, nagy változást mutat. Hogy a fogalom változása valóban fejlődés-e, hogy a jószándéku módosítások tényleg tökéletesítést jelentenek-e: ezt a kérdést az alábbiakban kíséreljük meg eldönteni.²⁵

III.

A termelékenység fogalma.

Ha a termelékenység elméleteit vizsgálat alá vesszük, úgy járunk el leghelyesebben, hogyha a legújabb fejlődési fokonál kezdjük. A legújabb elméleteket az jellemzi, hogy a termelékenység fogalma nemcsak a termeléstől, hanem magától a szorosabb értelemben vett gazdasági élettől is elszakad. Ezt az irányt nem tartjuk célravezetőnek. Helyes társadalomalakulás, szociális igazság: ezek önálló fogalmak, melyeket nem okszerű és nem célszerű a termelékenység fogalmával azonosítani. Ezeknek a felfogásoknak a magasabb célokra való törekvése kétségtelen, de az eredmény, amelyre jutnak, kétes értékű. A termelékenység fogalmát szociológiai és szociáletikai fogalomná szélesítő elméletek, minden bizonnyal szándéktalanul, ugyanarra az eredményre vezetnek, — homlokegyenest ellenkező irányu uton — mint a történelmi materializmus: a gazdasági és társadalmi lét azonosítására. Pedig a gazdasági élet a társadalmi életnek csak egyik, — igen jelentős — de nem egyetlen faktora.

Nem fogadhatjuk el azokat az elméleteket sem, melyek a termelékenységet a gazdasági élet általános eredményességi

²⁵ A tantörténet néhány forrásmunkája:

Baxa: i. m. — Heller: i. m. — Müller, Johannes: Abriss einer Geschichte der Theorie von den Produktionsfaktoren, Jena, 1911. — Roscher: Grundlagen der Nationalökonomie. (Ergänzt durch Robert Pöhlmann.) Stuttgart-Berlin, 1918. 136—156. l. — Spann: i. m. — Wiese: Die Lehre von der Produktion und von der Produktivität. Schmoller-émlékkönyv. Leipzig, 1908. Első rész. III. 1—36. l. — Wunderlich: i. m.

kategóriájának mondják. Ezek az elméletek a gazdálkodás és a társadalom helyes szervezését, az egyes tagoknak egymással és egy magasabb egységgel szemben megfelelési viszonyban való állását vonják bele a termelékenységre és így túlságosan kiszélesítik. Az eredményességet az organikus-teleologikus felfogás a célok elérésével hozza összefüggésbe és ezzel utját nyitja a legváltozatosabb szubjektivizmusnak. Az elmélet irracionális elemei titokzatosságot és határozatlanságot okoznak, amit már egy, az elmélet gondolatvilágától nem nagyon távoleső közgazdász is kifogásolt (Wunderlich.)

A tudományos tárgyilagosságnak akkor teszünk legjobban eleget, ha elfordulunk attól az iránytól, mely a kérdést a világnézetek magasságába emeli és visszatérünk oda, ahol a probléma eredetileg felvetődött. A termelés és termelékenység (produkción és produktivitás) szavak tőazonosságára nem véletlen; a két fogalom között a legszorosabb összefüggés áll fenn. Véleményünk szerint a kérdés megoldhatóságának alapfeltétele az, hogy a termelékenység kérdésében termelési problémát lássunk.

Mint minden gazdasági tevékenység, úgy a termelés is egy meghatározott cél elérésére törekszik. Ezt szem előtt tartva, rögtön arra a gondolatra jutunk, hogy a termelékenység a célnak elérését vagy el nem érését mutatja; a termelékenység a termelés eredményességének kérdése. Itt persze rögtön felmerül az a kérdés, hogy mit tekintünk termelésnek. Ennek eldöntése a lehető legszorosabb kapcsolatban áll a jószág fogalmáról alkotott felfogással, a jószág fogalmának meghatározása pedig a világnézettől függ. Ily módon könnyen érthető, hogy a közgazdaságtan a termelékenység tekintetében nem tudott egybehangzó véleményre jutni: a különböző felfogásoknak más-más világnézet szolgál alapul.

Hogy a probléma megoldásába a különböző világnézetek egyáltalában bejátszhatnak és a legkülönbözőbb „eredményekre“ vezetnek, az elsősorban a kérdés felvetésének módjából következik. Tudományosan tárgyilagos és egységes eredményre valóban csak akkor juthatunk, hogyha a termelékenység problémáját nem abszolút, hanem relatív formában állítjuk fel. Nem azt kell kérdeznünk, hogy produktív-e egy bizonyos jelenség, a világnézet alapján meghatározott termeléssel kapcsolatban, hanem arra a kérdésre kell feleletet várnunk, hogy több termelés, több üzem közül melyik a termelékenyebb. Az ilyen relatív (relációs), viszonylagos értelmezésű termelékenység mind a materiális, mind az immateriális jószágelméleten nyugvó termeléstani szempontjából alkalmazható. Lényeges azonban az, hogy összehasonlítást csak azonos fajta egyedek között végezhetünk. Az összehasonlításnál természetesen egységes szempontra, mérőeszközre van szükségünk. Tekintve,

hogy termelés közben jószágokat áldozunk fel új — más — jószágok nyeréséért, kézenfekvő, hogy az egész mindenségben megnyilvánuló és a gazdasági életben különösen nagy szerepet játszó racionalitási principiumot, a gazdaságosság elvét tegyük meg az összehasonlítás alapjául.²⁶

A kérdés illetenvaló feltevése technikainak és relatívnak lenne nevezhető. Technikai azért, mert összefüggésben marad a termeléssel; relatív egyrészt azért, mert a termelési folyamatokat összehasonlítási viszonyba hozzuk, másrészt meg azért, mert ezt a viszonyt a gazdaságosság elvének két eleme, az áldozat és eredmény között lévő belső viszonytal fejezzük ki. Mind a technikai, mind a relatív jelleg a tárgyilagosság minél inkább való megközelítését célozza. A gazdaságosság elve azonban nemcsak a termelékenységek összehasonlításának szolgál alapul, hanem — minthogy magában rejti a fokozás gondolatát — a termelékenység fokozásának problémájára is utal. Így tehát a termelékenység egyrészt összehasonlítási, másrészt fokozási probléma. Az ilyenformán megfogalmazott probléma nem oly magasrendű, mint egyes más irányoké, azonban éppen kisebbségnyüése következtében van nagyobb reménye a megfelelő és általánosan elfogadható megoldásra.

Ha a termelékenységet akár összehasonlítási, akár fokozási szempontból vizsgáljuk, akkor a termelésnek belső alakulását vesszük vizsgálat alá. Hogy ilyen belső, a gazdaságosság, célszerűség elvének megvalósulását szem előtt tartó vizsgálatra egyáltalában sor kerülhessen, ahhoz a termelésnek külső célszerűséget kell felmutatnia: a termelésnek céljának kell lennie. A termelékenység vizsgálatának előfeltétele, hogy a termelésnek valamilyen szükséglet célul szolgáljon. Ha valamilyen jószágra a társadalomnak nincs szüksége, akkor az ilyen jószág termelése céltalan. A társadalmi szükséglet megállapításához megelégszünk néhány szempont felvetésével. 1. A szükséglet valóban társadalmi és valóban szükséglet legyen (egy-két ember fantasztikus vágyakozása még nem társadalmi szükséglet), 2. a szükséglet hatályos legyen, vagyis az illetőknek legyen meg a képességük a szükséglet kielégítésére alkalmas jószág megszerzésére (vásárlóerő, fizetőképesség), 3. a szükséglet rendes és ne rendellenes — beteges — jelenség legyen. E szempontok figyelembevételével általában és megközelítőleg meg lehet itélni, hogy van-e valóban társadalmi szükséglet, tehát van-e célja a termelésnek. Termelési célon ter-

²⁶ A kétféle kérdésfeltevés között lévő különbséget a következő hasonlattal ábrázolhatjuk: egy bizonyos hőmérsékletet egyik ember melegnek, másik hidegnek érez, tehát különbözőképpen ítél (abszolút beállítás); hogy két vagy több hőmérséklet között melyik a melegebb, azt a legkülönbözőbb természetű emberek is egybehangzóan fogják megállapítani (relatív beállítás).

mészetesen mindig gazdasági célt kell érteni és nem a gazdálkodás világán kívül állókat; a célok hierarchiájában a közgazdaságtani vizsgálatnak csak a gazdasági célíg szabad mennie.

A termelésnek olyan méretezésünek kell lennie, hogy megfeleljen a szükségletek nagyságának. Lévén a szükséglet az egyes ember lelki világában gyökerező jelenség, nyilvánvaló, hogy pontos megfelelést nem tudunk megállapítani. Azonban az elsőrendű szükségletek tekintetében meglehetősen megközelítő eredményt érhetünk el. Természetesen figyelembe veendő a szükségletek fedezésére szolgáló gazdasági eszközök alakulása és a szükségletek fejlődésének iránya is. Hogyha az egyes termelési ágak arányban vannak az illető szükségletekkel, akkor, feltéve a szükségletek normális alakultságát, egymással is egyensúlyban, összhangban vannak. Ez az a gondolat, melyre az organikus felfogások olyan nagy súlyt helyeznek és amelyet — jelentőségéhez képest — mi is figyelembe veszünk.

Abból a tényből, hogy tekintettel vagyunk a szükségletekre, nem szabad arra következtetni, hogy feladtuk a tárgyilagosság elérésének reményét. A mi felfogásunkban a szükségletek nem elemei a termelékenység fogalmának, mint egyes szubjektív elméletekben, hanem csak feltételei; s valójában nem is a termelékenységnek, hanem a termelékenység vizsgálatának előfeltételei.

IV.

A termelékenységek összehasonlítása.

1. Összehasonlítási alap: az ár. — Ha a termelést az egyes termelő — vállalkozó — s nem a közgazdaságtan szempontjából vizsgáljuk, akkor a költségekre és a termékekre közös mértékegységet találunk. A termelés magángazdasági eredményességének, a jövedelmezőségnek vizsgálata aránylag elég könnyű kérdés. Mind a költségek, mind a termékek pontosan mérhetők a pénzösszegben kifejezett árral. Ha a termék árát viszonyba állítjuk a költség árával, megkapjuk a jövedelmezőség — helyesebben jövedelmezékenység — viszonyszámát. Minél nagyobb ez a viszonyszám — pozitív irányban — egynél, annál nagyobb a jövedelmezékenység. Ha a viszonyszám egynél kisebb, akkor a termelés az illető termelő, vállalkozó szempontjából nem eredményes, nem jövedelmező. Több termelés ilyen viszonyszámát összehasonlítva megkapjuk az illető termelések magángazdasági eredményességének, jövedelmezékenységének arányát.

A termelés közgazdasági szempontu eredményességének vizsgálata már nem ilyen egyszerű, mert az ár, pénzösszegben kifejezve itt már nem mindig alkalmas mértékegység. Az

áralakulásnak olyan tényezői is vannak, melyek az árnak tárgyilagos és pontos mértékegységül való használatát lehetlenné teszik. Tegyük fel, hogy két termelési egység ugyanakora és ugyanolyan termelési eredményt ér el. A kettő termelékenységének nagysága tehát ugyanaz. Azonban az egyik a nyersanyagot — mondjuk a nyersanyagpiac egyedárusági alakulása miatt drágábban kénytelen venni; a másik ezzel szemben a nyersanyagot normális áron tudja beszerezni, sőt a termékeit — pl. állami beavatkozás következtében — drágábban értékesítheti. A két termelés termelékenysége ugyanaz, jövedelmezékenységük különböző.

A termelés közgazdasági és magángazdasági eredményessége, tehát a produktivitás és rentabilitás között lévő viszonyt egy konkrét példán vizsgálhatjuk. Vegyük szemügyre a közgazdaságtan egyik sokat vitatott példáját, a marseillei rizselsüllyesztést. E dardanariátus következtében a vállalkozók üzlete jövedelmező maradt; kérdés, mi van a termelékenységgel. Ha a rakomány megsemmisítése nem következett volna be, úgy az összes termelés eredménye az egész árutömeg lett volna; így annak egy részére csökkent. A termelékenység minden kétségen kívül nagyobb lett volna, ha az elsüllyesztés nem következett volna be. Viszont a termelők magángazdasági szempontjából így volt eredményesebb a termelés. A produktivitás és rentabilitás között lévő különbség nyilvánvaló.

Szabad verseny esetén az egyes termelő, ha azt véli, hogy a többi termelő nem fogja ártartás vagy áremelés végett megsemmisíteni a termését, úgy ő sem teszi ezt, mert ezzel egyrészt javítaná a többi termelő helyzetét, másrészt ő maga nem részesülhetne még az erősen csökkent árban sem; ha azt gondolja, hogy a többi talán összebeszélés, talán elkeseredés következtében megsemmisíti a termését, úgy ő éppen nem semmisíti meg azt, mert így a csökkent kínálat egész előnyét ő élvezheti. A szabad verseny vállalkozója esetleg félreteszi, vagy saját háztartásában használja fel a termését, de meg nem semmisíti. Minthogy szabad verseny esetén mindegyik termelő így gondolkozik, ezért szabad verseny nem vezethet dardanariátusra. Erre a végszükségszerű cselekedetre csak akkor kerülhet sor, ha a termelők ebben megegyeznek, — kártel — vagy ha csak egyetlen termelő van a piacon — egyedárusági helyzet

Ebből azonban még nem szabad arra következtetnünk, hogy a termelékenység és jövedelmezőség — szabad versenyben — azonos. A termelékenység a termelésnek az összesség szempontjából értelmezett, közgazdasági eredményessége, a jövedelmezőség az egyes gazdasági alany, a vállalkozó szempontjából nézett, magángazdasági eredményesség. Feltéve, hogy a gazdasági élethez fel lehet ismerni a célszerűséget, — a gazdasági élet jelenségei ismertek és megértettek, — hogy az

egyres termelőt valóban észszerűség vezet, — nem akarja pl. ideig-óráig tartó előnyökért a termelés későbbi eredményességét veszélyeztetni, — hogy a termelés technikai racionalitása megvalósulhat: mindezen feltételek mellett a termelés közgazdasági eredményességét a szabad verseny a legnagyobb mértékben elősegíti. Minél nagyobb mértékben fordulnak elő a gazdasági életben irracionális mozzanatok, nemcsak a termelés, hanem a fogyasztás oldalán is, — érzelmi, erkölcsi, politikai mozzanatok — annál kevésbé tudja a szabad verseny, a szabad verseny magángazdasági eredményességre törekvő vállalkozóinak társadalma ezt a feladatot megoldani. Hogyha ilyen irracionális tényezők nincsenek, akkor az egyes termelőknek minél nagyobb magángazdasági eredményességre való törekvése (jövedelmezőség) a termelés közgazdasági eredményességére vezet (termelékenység). Ez a viszony tehát a produktivitás és rentabilitás, mint általános gazdasági eredmény-kategóriák között.

Termelékenység és jövedelmezékenység között még más, bennünket inkább érdeklő összefüggés is van. Ha eszményi értelemben vett szabad verseny mellett két vagy több üzem termelésének jövedelmezékenységét összehasonlítjuk, akkor a köztük minden bizonnyal megtalálható különbségeknek oka, minthogy árbefolyásoló egyedárusági helyzetek mind a költség, mind a termékoldalán a meghatározás szerint ki vannak zárva, csak magukban az egyes termelésekben lehet. A földek különböző termékenysége, a munkások teljesítőképessége, a gépek tökéletessége, az üzem szervezése: ezek az egyes termelésekben nem egyenlő elemek lehetnek okai a jövedelmezékenység különböző alakulásának. Szabad verseny esetén ez minden termelésben így van s ezért megállapíthatjuk, hogy ideális szabad versenyben két vagy több termelés termelékenységének arányát az illető termelések jövedelmezékenységének arányával fejezhetjük ki.²⁷

²⁷ A termelés magángazdasági eredményessége nagyságának, a jövedelmezékenységnek megállapítására több módszert alkalmazhatunk, ezek azonban a mi céljainknak nem mind felelnek meg. Ezek a következők:

I. A vállalat egy termelési időszakra számított bevétele 110, kiadása 100 egység; B vállalat bevétele 12, kiadása 10 egység. A vállalat netto eredménye 10, B vállalaté 2 egység, tehát ötször akkora. Ez azonban nem a kiadás és bevétel kedvező viszonyából, hanem a vállalat nagyobb voltából következik. Ez a különbségi számítás tehát a mi szempontunkból nem alkalmas, mert nem jövedelmezékenységet, hanem jövedelmet számít.

II. Hogy az eredmény és költség viszonyát megkaphassuk, nem különbséget, hanem hányadost kell számítanunk. Az előbbi példa adataival:

$$\begin{array}{r} A : \\ 110 \\ 100 \end{array} = \frac{11}{10}$$

$$\begin{array}{r} B : \\ 12 \\ 10 \end{array}$$

A két viszonyszám aránya;

$$A : B = 11 : 12$$

Ez a megállapítás kiegészítésre szorul. Megállapításunkban a termelést abban az időpontban tekintetük befejezettnek, amidőn a termék a piacon megjelenve a fogyasztóhoz ér, tehát a termelést tágan értelmeztük. Ha a szorosabb értelemben vett technikai termelések termelékenységének arányát kutatjuk, akkor a jövedelmezékenységi viszonzyszámok költség-tényezőjéből minden esetben le kell vonni azokat a költség-tételeket, amelyek nem tartoznak a valóságos technikai termeléshez. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a megállapítás feltétele tulajdonképpen nem a szabad verseny, hanem a szabad versenyben kialakuló ár-egyöntetőség. Ha a költségelemek vagy a termékek árában szabad verseny hiánya ellenére sincsenek különbségek, akkor a megállapítás ilyenkor sem veszti el érvényét. Ez gyakorlatilag akkor jelentős, ha ugyanolyan termékeket előállító üzemek termelékenységét hasonlítjuk össze jövedelmezékenységi viszonzyszámaik segítségével. Általános érvénye a megállapításnak természetesen csak a fenti fogalmazás szerint van.

A szabad verseny feltételei a valóságban nem olyan gyakran találhatók meg, amint az a probléma megoldása szempontjából kívánatos lenne. A szabad verseny manapság sok esetben kivétel számba megy és a monopol vagy monopoloid helyzet lesz az általános jelenség. S így a szabad verseny lassankint a közgazdaságtannak nagy elméleti, de kis gyakorlati jelentőségű tudományos eszköze lesz. Ezért nem is állhatunk meg a fenti, szabad verseny feltételező megállapításnál.²⁸

(A 27-ik jegyzet folytatása.)

Ezek szerint az első vállalat jövedelmezékenysége valójában kisebb, mint a másodiké. Ez a hányados-módszer felel meg a mi céljainknak.

III. Arányba állíthatjuk az eredmény és költség különbségét a költségekkel. Pl. A vállalat bevétele 101, kiadása 100, tiszta hozadéka 1 egység; B vállalat megfelelő adatai: 102, 100 és 2. A kettő termelékenységük között szemmel láthatólag nincs nagy különbség. Jövedelmük között azonban igen. E számítás szerint a második vállalat magán-gazdasági eredménye kétszer akkora, mint az elsőé; termelékenységük majdnem ugyanaz. Ez az összetett módszer tehát nem alkalmas.

²⁸ A termelékenységnek az árral való mérését egy schematikus példa illusztrálhatja:

A vállalat egy termelési időszakra számított kiadása 10, bevétele 12 áregység; B vállalat kiadása 14, bevétele 16 áregység. Szabad verseny mellett a termelékenységek viszonyát a jövedelmezékenységnek viszonya fejezi ki.

$$\begin{array}{l} \text{A jöv. :} \quad \text{B jöv. :} \qquad \qquad \qquad \text{A term. :} \quad \text{B term.} \\ \frac{12}{10} = \frac{6}{5}, \quad \frac{16}{14} = \frac{8}{7} \quad \left(\frac{6}{5} : \frac{8}{7} = \frac{6}{5} \cdot \frac{7}{8} = 42 : 40 \right) \quad 21 = 20 \end{array}$$

Rá kell mutatnunk, hogy ezek a termelékenységi arányszámok csak és kizárólag a két termelékenység között lévő viszonyt mutatják és az egyes termelékenységekről magukról semmit sem mondanak. Egyenlő költségek esetén a termelékenység viszonyát a termékek viszonya tünteti fel. Ez a viszonzyszám a költségek nagyságáról mit sem

2. Összehasonlítási alap: a gazdasági használhatóság. A termelékenység mérésére más mértékegységre van szükségünk. Ha az ár nem mindig alkalmas, önkénytelenül is felmerül a gondolat, hogy vajjon a javak gazdasági jelentőségére vonatkozó ítélet, az érték nem lenne-e megfelelő. Azonban rögtön felmerül egy nehézség. Míg az ár a pénzösszegben már mint mért egység jelenik meg, addig az érték maga is mérésre szorul. A közgazdaságtanban ma is két alapon megy végbe az érték mérése: az áldozat (költség) és az élvezet (haszon) alapján.

Tegyük fel, hogy két termelési folyamatban ugyanolyan nagyságú költségelemek szerepelnek. A föld mindkettőben ugyanolyan termékenységű, a két termelés többi költségeleme, munkára visszavezetve, szintén ugyanakkora. Azonban az egyiknél az ugyanakkora munkával előállított gép (tőke) tökéletesebb, mint a másiknál, valamint a munkások teljesítő-képessége is nagyobb. Ha még hozzávesszük, hogy az elsőben az elemek megfelelőbben vannak csoportosítva, akkor lehetségesnek látszik, hogy ebben a termelésben pl. 15%-kal nagyobb az eredmény. Egyenlő költségek esetén egyenlően értékelem a termelés eredményét, eszerint a költség és eredmény viszonya mindkettőben ugyanaz lenne. Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy a több terméket létrehozó folyamat termelékenysége nagyobb.

Hogyha a haszonnal próbáljuk az értéket mérni, a termelékenység nagyságának megállapítása céljából, akkor itt is akadályokba ütközünk. A fenti egyenlő költségű és különböző eredményű termelési folyamatok összehasonlítása esetén, — az eredményt elszigetelten vizsgálva — tekintve, hogy a nagyobb jószágtömegnek kisebb a határhaszna, arra az abszurd megoldásra jutnánk, hogy a nagyobb eredménnyel járó termelés a kevésbé termelékeny. Helyesen vetné azonban ellen a határhaszoniskola felfogása, hogy különböző eredmények esetén a költségeket nem lehet azonosaknak venni. Ha tehát a költséget beszámítanánk az eredménynek, úgy ugyanoda jutnánk.

(A 28-ik fejezet folytatása.)

mond. Tegyük fel, hogy két termelékenység aránya 4:5. Ha a költség mindkettőben 3, akkor mindkettő valóban — abszolúte! — termelékeny, még pedig a második nagyobb mértékben, mint az első. A költség azonban pl. 5 is lehet; ebben az esetben az első — abszolúte! — nem termelékeny, a második a termelékenység szempontjából közömbös. A viszonzszám azonban itt is megmutatja, hogy melyik a kevésbé és melyik az erősebben improduktív. Mindebből nem szabad arra következtetni, hogy a relativ problémabeállításnak nincs elég jelentősége sem az elmélet, sem a gyakorlat szempontjából. Az egyes vállalkozók jövedelemre törekvése megakadályozza azt, hogy a termelés abszolúte improduktív legyen. Az ilyen termelést — a közgazdaság előnyére is — abba hagynák és más vállalkozásba kezdenének. Abszolúte improduktív termeléssel a valóságban ritkán találkozhatunk.

mint a költség-szemponthu vizsgálatban. A termék-költség viszony ugyanaz lenne; ennek azonban a termékek különbözőségéből és a költségek azonosságából egyenesen következő különböző termelékenység határozottan ellentmond.

Ez a fejtegetés egyaránt vonatkozhatik a szabad verseny és az egyedárusági helyzetek világára. Önkénytelenül felmerül a kérdés, nem ellentmondás-e az, hogy az ár a szabad versenyben alkalmas mérőeszközül szolgált, az áralakulás alapja, az érték pedig nem alkalmas. Elsimul az ellentmondás, ha figyelembe vesszük az értékelések jellegét. A költség-alapu értékelés merőben termelési, a hasznalapu értékelés fogyasztási beállításu. Ezzel szemben az ár ezeknek az értékeléseknek kiegyensúlyozott eredője, tehát alkalmasabb a tárgyilagos mértekegység feladatának betöltésére.

Ha a termékeknek és a költségeknek lenne közös mértékegysége, akkor a termelékenység nagyságát, nemcsak relative, — több termelést összehasonlítva —, hanem absolute is — egy termelésben magában — mérni tudnánk. Tegyük fel, hogy van ilyen mértékegységünk és nevezzük gazdasági használhatóságnak: a termelékenység nagyságát a termékegységek gazdasági használhatóságának összegéből és a költségelemek gazdasági

A termék-tényezővel nem kell bővebben foglalkoznunk. A hányados számlálója az egy termelési időszakon belül előállított, esetleg bizonyos tekintetben különböző termékek használhatóságának összegéből áll. A költség-tényező, a hányados nevezője, behatóbb tárgyalásra szorul.

használhatóságának összegéből alkotott hányados mutatná. Minél nagyobb ez a hányados egynél, annál nagyobb a termelékenység. Ha pontosan egyet mutat, akkor a termelést nem volt érdemes lebonyolítani. Végül, ha kisebb egynél, akkor a termelés nemcsak nem termelékeny, hanem egyenesen kártékony. Az abszolút termelékenység alapján a termelékenységek viszonya könnyen kiszámítható.²⁹

A termelés költségelemei nem egyszerűek. Vannak közöttük olyanok, melyek emberi eredetűek, mások viszont az embertől független keletkezésűek. Az ember a termelés útján hasznosságokat akar elérni s ezért már meglévő hasznosságokhoz a saját munkáját csatolja. A termelésben a jószághaszo-

²⁹ Képletben: (H: gazdasági használhatóság, K: költség, k: költségelem T: termék, t: termékelem).

$$\frac{T}{K} = \frac{HT}{HK} = \frac{H(t_1 + t_k + \dots + t_x)}{H(k_1 + k_2 + \dots + k_x)} = \frac{Ht_1 + Ht_2 + \dots + Ht_x}{Hk_1 + Hk_2 + \dots + Hk_x}$$

A gazdasági használhatóság a jószág objektív tulajdonsága, mely független az előállítási megszerzési költségtől és a mennyiségtől. A (köz)gazdasági használhatóság fogalma Fleischl — Versuch einer Theorie der Produktion, München u. Leipzig, 1915 — munkájában is megvan. Képleteit nem tartjuk kielégítőnek; az időelvet mi is bevonjuk a fejtegetésbe.

nösséghez munkahasznosságot fűzünk, hogy ezáltal nagyobb jószághasznosságot érjünk el. Ez a megkülönböztetés a gazdálkodás okszerűsége és célszerűsége szempontjából megglehetősen nagyjelentőségű. Ahol és amikor a jószághasznosságok szűken vannak, ott a termelés jószágkimélő irányú; a munkahasznosságok szűk volta esetén a termelést a munkával való takarékosagra törekvés jellemzi.

Az anyagi jószághasznosság és a végrehajtó-munka hasznossága egyszerre és közvetlenül beleolvad a termékekbe. Azonban a termelésben olyan tényezők is szerepelnek, — felszerelés, gépek, valójában a vezérlő munka is — amelyek csak lassankint, folytatólagosan olvadnak bele a termékekbe. Az ilyen elemek esetében tudnunk kell, hogy hány termelési időszakon keresztül szerepelhetnek a termelésben; ezzel a számmal el kell osztanunk a beléjük fektetett, megtestesült jószág- és munkahasznosságok összegét és az így nyert hasznosság-mennyiséget alkalmazhatjuk a termelési időszak termelékenységének kiszámításában. (Az időelem figyelembevétel.)

A gazdasági használhatósággal elért megoldás merőben formai és elméleti. Valóban, sajnos, nem tudunk olyan gyakorlati és pontos mérőeszközt, mértékegységet találni, amellyel a költségeket és termékeket egyaránt mérni tudjuk. Az ember ma már alig veszi észre azt a szinte csodálatos jelenséget, hogy a termelésben emberi tevékenység következtében érezett kőzetekből, lombos fákból, legelő állatokból — pl. gépkocsi lesz. A termelés számtalan átalakító foka olyan nagy különbségeket vet az ősjószágok és termékjószágok közé, hogy ezeknek egy mértékkel való mérése majdnem teljesen lehetetlen. Valójában a terméket csak termékkel, költséget csak költséggel hasonlíthatjuk össze.³⁰

3. Összehasonlítási alap: a jószágmennyiség. Amennyiben két termelésben a költségek ugyanakkorák, úgy a két termelés termelékenységének arányát a termékek nagyságának viszonya mutatja. Tegyük fel, hogy két összehasonlítandó

³¹ Schematikus példa:

		(j : jószág, m : munka, t : termékhasznosság.)					
	anyag	felszerelés (tőke)	munka	összesen :		termék	
				J.	M.		
I.	8j	—	6m	8	6	10j	
II.	6j	2j + 1m	2m	8	3	12j	
III.	5j	2j + 1m	2m	7	3	12j	
IV.	5j	2j + 1m	1m	7	2	12j	

A jószág gazdasági használhatósága szempontjából számított termelékenység:

$$I : II : III : IV = 35 : 42 : 48 : 48$$

Az I. üzem termelésénél mindegyiknek nagyobb a termelékenysége. A II.-ban erősen csökken a szükséges munka, a III.-ban kisebb az anyagfogyasztás, a IV.-ben mindkét költségelem csökken. A tőke már az egyes termelési időszakokra van számítva.

üzemben egy költségelem kivételével az összes többi költség-elem azonos; az illető nem azonos költségelem mennyiségileg ugyanakkora, de termelési milyensége, képessége más. Ez a különbség a termékek nagyságának alakulásában nyomot fog hagyni. Ha már most a termékeket viszonyba állítjuk, megkapjuk a termelékenységek arányát, az illető vizsgált költség-elem szempontjából.

Ha két egyenlő nagyságu földet ugyanaz a munkástömeg, ugyanolyan művelési rendszerrel, ugyanazokkal a gépekkel művel meg, a két föld termésének nagysága mégsem okvetlen egyenlő. Amilyen arányban van egymással a két termés nagysága, olyan arányban áll egymással a két mezőgazdasági üzem termelékenysége. Ezt a különbséget legnagyobb-részt a különböző földminőségnek, a különböző termékenységnek számítjuk be.

Ha olyan üzemeket veszünk vizsgálat alá, amelyekben a föld termelőereje nem szerepel aktivan s azonosnak vesszük a munkamennyiséget, akkor az ugyanolyan fajtájú termékek mennyiségi különbségét az alkalmazott munkaeszközök — gépek — termelékenységének különbségére kell visszavezetni. A gép alkalmazása, szemben a gépnélküli termeléssel szinte úrásszerűen emeli a termelékenységet.

Ha kikapcsoljuk a földet, azonosnak vesszük a gépek teljesítőképességét és az összehasonlítás alá vett termelések eredményei között különbség van, az csak a munka termelékenységében levő eltérésekben találhatja okát. A munka felületesen azonosnak mondott mennyisége — ugyanakkora munkásszám és ugyanakkora munkaidő — egyáltalában nem jelent ugyanakkora termeléseredményt. A munkások erőssége, ügyessége, kitartása igen változatos és így változó a termelés eredménye is.

Munkán azonban nemcsak végrehajtó, testi munkát kell értenünk, hanem figyelembe kell venni a vezérlő munka termelékenységének az alakulását is. A vezérlő munka termelékenysége tulajdonképpen a leglényegesebb az egész termelésben. Hiába termékeny a föld, hiába állnak rendelkezésre tökéletes gépek és képzett munkások: minden előny kárba veszt, ha a vezérlő munka nem hozza kapcsolatba, mégpedig megfelelő kapcsolatba ezeket az elemeket. A vezérlő munkának nemcsak a magántulajdoni, főként kapitalisztikus gazdálkodásban van szerepe, a vállalkozó tevékenységének formájában. A vezérlő munka termelékenységének fontossága a gazdasági élet elemi jelensége. Minthogy működésében igen nagy szerepe van az egyéni különbségeknek, azért a termelékenységének méréséről csak óvatosan beszélhetünk. Azonban ilyen termelékenységi különbségek határozottan megállapíthatók. Mert ennek kell neveznünk azt a jelenséget, hogy ugyanolyan termelési felszereléssel — a legtágabb értelemben véve — az

egyik vállalkozó nemcsak magán-, hanem közgazdasági szempontból is egész más eredményt ér el, mint a másik. Az eredmények viszonyszáma megközelítő arányát adja a két vállalkozó ezirányú képességének termelékenysége között.

A terménymennyiségek különbsége funkcionálisan az illető nem azonos termelési elemre vezetendő vissza, azonban potenciálisan nem. Az egyik gép termelési eredménye azért lehet nagyobb, mint a másiké, mert az anyagot jobban kihasználja, a munkást állandóan foglalkoztatja, stb. Az illető termelési tényező tehát felszabadítja és a termékbe juttatja a többi tényező lappangóan meglévő de eddig nem értékesített használhatóságait. Annál nagyobb a termelékenység, minél közelebb állnak a termelési tényezők az optimumhoz, a teljes erő-arányossághoz. Két vagy több termelés eredményének viszonyszáma tehát maguknak a termeléseknek termelékenységi arányát tünteti fel, nem a vizsgált és nem azonosnak vett tényezőét.

Különböző jellegű üzemeknek termékmennyiségi alapon való termelékenységi összehasonlítása leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Ha két azonos jószágot termelő üzemet vizsgálunk, akkor meg tudjuk kerülni azt a nehézséget, hogy a költségek és termékek mérésére nem találunk azonos mértékegységet és ezért a termékek nagyságának arányából következtetünk az üzemek termelékenységére. Ha a két üzem mást termel, akkor ilyenfajta eljárásra nincs lehetőség. Ezt beismerve, legalább valamilyen közvetítő és megközelítő megoldásra kell törekednünk.

A homo oeconomicusok és az eszményi szabad verseny világában, ha egy gazdasági ág vagy ágazat jövedelmezékenysége valamilyen ok következtében megnövekszik, úgy ez több vállalkozót indít az illető termelés folytatására. Ez egyrészt fokozza a termelési költségelemek keresletét, tehát a költség-elemek ára emelkedni fog, másrészt fokozza a termékek kínálatát, ami általában véve a termékárak esésére vezet. Ezáltal megváltozik a költség és termék, a kiadás és bevétel között lévő viszony, csökken a jövedelmezőség, aminek következtében egyesek a termelés abbahagyására és más termeléshez való (vissza) térésre kényszerülnek. A változások alatt az egyes jövedelmezékenységek különbözők, de lassankint bekövetkezik az egyensúlyi helyzet. Minél ismertebbek a gazdasági élet jelenségei, minél tökéletesebb a piac, minél meggondoltabban cselekszenek az egyes vállalkozók, annál biztosabban és gyorsabban játszódik le ez a folyamat. Minthogy szabad verseny esetén a jövedelmezékenységek aránya a termelékenységek arányát mutatja, azért az ilyen helyzetben, ahol a jövedelmezékenységek egyensúlyi helyzetre törekszenek, egyensúlyi helyzetre törekszenek a termelékenységek is. Mindez egyszerűen és egyenesen következik a gazdaságosságra való

törekvés elvéből. (Ugyanennek a jelenségnek más szempontból és körülményesebben való megállapítása a Liefmann-féle tétel a határozadékok kiegyenlítődéséről.)

Ha már most az eszményi szabad verseny egyensúlyi helyzetéből indulunk ki, akkor — a termelékenységek egy-szintre való törekvése, illetve ennek megvalósulása alapján — különböző termékeket előállító üzemek termelékenységi viszonyát is meg tudjuk állapítani (az első módszer útján). Ugyanolyan termékeket előállító üzemekre nézve a termékmennyiségek összehasonlításával (tehát a harmadik módszerrel) viszont megállapíthatjuk, hogy a fejlődés során a jelenlegi termelékenység milyen arányban áll egy régebbi fejlődési fok termelékenységéhez. Ha tehát egyensúlyi helyzetből indulhatunk ki, akkor az említett két módszer együttes felhasználásával az egyensúlyi helyzet megváltozása idején is kiszámíthatjuk a különböző termelések termelékenységi viszonyát.³¹

V.

A termelékenység fokozása.

A termelékenység fokozásának vezérgondolata a következő: minél inkább fokozni az eszköz és a cél, a termelés költségelemei és a termék között lévő viszonytávolságot. A Wunderlich-féle termelékenységi elmélet a szükségletek és a fedezésükre szolgáló eszközök közötti áthidalás gondolatán alapszik; ezáltal a termelékenység egyik elemét kiemeli a termelés világából és így lehetőséget nyújt a szubjektivizmus szereplésének. A mi felfogásunk mindkét tagjával a termelés területén marad.

A termelékenységre való törekvés az eredményoldalon abban nyilvánul meg, hogy a termékek összessége növekedik — nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. A termelékenység fokozásának főtenyezője, a technikai haladás nemcsak a meglévő termelési módokat tökéletesíti, hanem újakat is hív életre. Igen nagy hatása van a költségoldalon is. A primitív gazdálkodás a természetnek csak az egészen könnyen elérhető adományait használja fel. A technikai fejlődés teszi

³¹ Schematikus példa:

	Termelési tényezők:	Termékmennyiség:
I.	A ₁ B C D	60
II.	A ₂ B C D	80

A termelékenységnek és a nemazonos tényező funkcionális termelékenységének aránya:

$$I : II = 3 : 4 \quad , \quad A_1 : A_2 = 3 : 4$$

A nemazonos tényező potenciális termelékenységi aránya természetesen kisebb, mint a funkcionális, mert a termékmennyiség ily arányu megnövekedése részben a többi termelési tényező latens képességeinek kihasználására vezethető vissza.

lehetővé, hogy ezek elfogytával vagy ennek veszélyétől fenyegetve az ember a nehezebben megszereshető természeti anyag- és erőforrásokat is hasznosíthassa.

A technikai fejlődés és általában a gazdasági kultúra fejlődése a természeti energiákat egyre inkább a termelés szolgálatába vonja. Ennek megfelelőleg az emberi munka, különösen a végrehajtó munka, mennyiségében csökken. Az eredmény és költség között lévő viszony szempontjából a különös helyzetű költségelem, az emberi munka csökkenése az, amely egyik legfőbb célja és legfőbb hatása a termelékenység fokozásának. Helyesen mutatott rá erre Salz a termelékenységi vitában és helyesen látja meg jelentőségét Wunderlich is.³² A munka és ezzel kapcsolatban a munkaidő csökkenése mutatja legjobban a termelékenység fokozódását. Ezzel együtt szokott járni a termelésben alkalmazott munkások számának csökkenése is. E ponton a termelékenységi felfogásunk látszólag felmondja a szolgálatot. Nemcsak szocialisztikus, hanem szociálpolitikai és etikai oldalról is felvethető a kérdés: beszélhetünk-e józan ésszel a termelékenység fokozásáról, a gazdasági élet fejlődéséről abban az esetben, ha ezrek és ezrek vesztek el munkájukat, ha a munkanélküliség napról-napra növekszik és vele együtt növekszik annak minden szenvedése és az egész társadalomra nézve kétségtelen fennálló veszélye?

Ha a termelés legfontosabb költségeleme, az emberi munka csökken s a termelés eredménye ugyanaz marad, méginkább, ha az eredmény is nagyobb lesz, akkor kétségtelenül a termelékenység fokozódásáról kell beszélnünk. A fenti mondatban a munkamennyiség csökkenését tárgyi értelemben vettük. Csökken a munkamennyiség, hogyha a munka nehézsége könnyebbedik, ha a munkaidő kisebb lesz s végül, ha a termelésben alkalmazottak száma fogy. Tárgyi szempontból a munkások, helyesebben a munkahelyek számának csökkenéséről akkor beszélhetünk, ha a vizsgált termelésben technikailag kevesebb munkásra — munkahelyre — van szükség. Ennek a tárgyi munkásszám-csökkenésnek nem kell egybeesnie a személyi munkásszám csökkenésével. Ha például egy fokozott termelékenységű üzemben feleannyi munkahelyre van szükség és az eddigi munkásság fele-fele váltakozva vesz részt a termelésben, akkor a tárgyi munkásszámcsökkenés nem jelent személyi munkásszámcsökkenést, vagyis munkanélküliséget.

Ellenkező esetben, ha a termelésből a munkásság nagy része kiszorul, akkor a tárgyi és személyi jelenség fedi egymást és vitathatatlanul a munkanélküliség bekövetkezésével állunk

³² Schriften des Vereins etc. 132. Band. 594. 1. Wunderlich: Der Produktivitätsbegriff. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Band 116. „Die ausserwirtschaftlich vertwertbare Zeit is ein Massstab der Produktivität.“ 305. 1.

szemben. Minthogy mi a termelékenységet a termelés közgazdasági, tárgyilagosságból nézett gazdaságosságának észszerűségének tartjuk, azért azt a kérdést, hogy személy szerint kik vannak a termelésben alkalmazva, nem tartjuk a termelékenység kérdéséhez tartozónak. Ezzel persze nem mondjuk azt, hogy a munkanélküliség ne lenne a közgazdaságtan végtelenül fontos és okvetlen megoldandó problémája. Végeredményben minden megoldási kísérlet arra irányul, hogy az objektív és szubjektív munkahelyszámcsökkenés ne essék egybe. Mindezek a módszerek — pl. a munkaidő megfelelő csökkentése, váltakozó dolgozás — mind a munkásság, mind a munkaalkalmat nyújtó vállalkozók szempontjából áldozatot jelent; az áldozatok azonban valójában csak látszólagosak és a társadalmi élet magasabb racionalitása megköveteli őket.

A termelékenység fogalmát nem lehet a munkanélküliséggel, illetőleg a rá való utalással megcáfolni. Ha a termelési racionalitás nem marad elszigetelten, hanem helyet talál a gazdasági, társadalmi élet magasabb racionalitásában, akkor a termelékenység egyenesen összetartozik a munkanélküliséggel nem következésével. Ha pedig a termelési racionalitás — a termelékenység — elszigetelt, magában-megvalósuló lesz, akkor a rajta kívül álló racionalitási hibák alapján nem lehet a termelékenységet, a termelékenység fokozódását kétségbevonni és tagadni.

A fokozott termelékenységnek a költségoldalon jelentkező hatása a nagyobb erő- és anyagtakarékosság is. A termékoldalon a termékmennyiség növekedése a legáltalánosabb jelenség. Ez fokozott kínálatot és ennek következtében általában árcsökkenést jelent. A fokozódó termelékenységnek legszembetűnőbb jele a termékegységek árának lefelé irányuló tendenciája, melyet a termékegységre eső kisebb átlagköltség tesz lehetővé, s amelyet a megnövekedett kínálat vált ki.

A termelékenység fokozása a jelenben áldozat-többletet jelent, mely csak a jövőben hozza majd meg a nagyobb élvezetet. A költség és eredmény között lévő viszony egyik eleme a jövőben van, ami megnehezíti a viszony optimumának kiszámítását. Az optimumot az egyenlősített és arányosított tempóju termelékenység-fokozással lehet elérni. Mind a túl hirtelen gyorsítás, mind a túl erős lefékezés a gazdasági élet mechanizmusának megrázkódtatását jelenti, mely katasztrófális is lehet. A tempó megközelítően helyes erősségére maga a termelékenység fogalma nyújthat utmutatást.

Míg két termelési üzem termelékenységének összehasonlításánál a költségeket adottaknak vesszük és nem vagyunk tekintettel a költségek keletkezési körülményeire, addig magának a termelésnek fejlődési vizsgálatában — ez a termelékenység fokozásának problémája — figyelembe kell vennünk

a költségelemek keletkezési körülményeit, a fejlődési fokok között letelt idő keretében. A termelékenység fokozódása következtében megnövekedett termékoldallal szemben tehát nemcsak az új költségelemek, hanem bizonyos mértékben a régi költségelemek is számításba jönnek — az elkészített és beszerzett, de elavult és talán alig használt berendezések, felszerelések, gépek. Ezek nemcsak a vállalkozónak, hanem az egész társadalomnak áldozatába kerültek. Ebből következik, hogy a technikai felfedezéseknek — főként, hogyha ezek nem új termelési ágat hoznak létre, hanem régi termelési módszert tökéletesítenek — nem azonnal való felhasználása nem jelent okvetlen termelékenység-ellenességet. Hogy a régi termelési felszerelés ilyen felfedezések idején üzemben maradjon-e s ha igen, meddig, hogy mikor és milyen mértékben kezdődjék a termelés az új, tökéletesebb termelési felszereléssel, az több körülménytől függ. Függ attól, hogy mily mértékben fokozható a fogyasztás (termékoldal), hogy milyen az illető társadalom nyersanyag- és munkaerőkészlete, — hogy a társadalom meg tud-e barátkozni az anyagpazarlás és hiábavaló munka elkeserítő gondolatával — (költség-oldal), de függ attól is, hogy mennyivel gazdaságosabb az új módszer a réginél (költség-termék viszony). E meghatározók a régi üzemművelés abbahagyásának és az új módszer alkalmazásbavételének idejét és mértékét csak keretszerűleg határozzák meg. A szabad verseny vállalkozója kétségtelenül hajlandóbb lesz az újabb berendezést bármi áron beszerezni és azzal termelni, mint a magát nagyobb biztonságban érző egyedárusági helyzetű vállalkozó. Összehasonlítási szempontból az előbbi, fejlődési, időfolyamati szempontból az utóbbi a nagyobb termelékenység megvalósítója.

A szabad verseny vállalkozója minél nagyobb jövedelemre törekedve, újabb és újabb lökést ad a gazdasági élet fejlődésének. Az egyedárusági helyzetben lévő vállalkozó szintén minél nagyobb jövedelemre törekszik, de feladata nem a fejlődés fokozása, hanem a fejlődés fékezése. Szabad verseny és egyedárusági helyzet, a fejlődés fokozása és fékezése, mindezek előtt és mindezek felett a gazdálkodás, a termelés racionalitása, illetőleg az erre való törekvés: ezek azok az erők, melyeknek játéka gyanánt a fejlődés iránya és gyorsasága kialakul. A termelékenység nagyságában kétségtelenül tapasztalhatunk fejlődést. Ebben a fejlődésben vannak zökkenők, sőt talán visszaesések is, azonban az iránya felfelé vezet. A termelékenység fokozása azt mutatja, hogy az emberi társadalom megérti és megvalósítja rendeltetését: minél gazdaságosabb, racionálisabb eszközök alkalmazása eszmei, irracionális célok érdekében.

Schmidt Ádám.

Közlemények.

Állandó és változó elemek a közgazdaságtanban.

A gazdasági élet tudománya kettős ágból ered. Egyik forrása a való élet: a lefolyt, történelmi múlt és a most alakuló, élő jelen. Másik forrása az emberi elme nyughatatlan tevékenysége, amely elméleteket épít, megoldásokat keres s még a sorok között is olvasni akar. E két forrásnak megfelelően két véglet található benne: az élet kérlelhetetlen realitása s a lélek magasbatörő szárnyalása. S mindkettő érvényesülést szerez magának, mert a gazdasági élet vizsgálható gyakorlati és elméleti szempontból egyaránt. A gyakorlati vizsgálat közlelről nézi a gazdasági élet eseményeit. Figyeli a részjelenségek kialakulását, lefolyását, hatását, a közgazdasági intézmények együttműködését, a különböző tényezők egymásra utaltságát. Ezzel szemben az elmélet rendező elveket keres, hogy a szertehulló részjelenségek tömegét áttekinthetővé tegye. Kutatja a fogalmi összefüggéseket, hogy azokat magasabb egységbe foglalja. Törvényeket szűr le, hogy a múlt tanulságain és a jelen tapasztalatain keresztül következtetéseket vonhasson a jövőre. Bármily magasan szárnyal is az elméleti tudomány, mégsem emelkedhet annyira, hogy a való eseményektől, a történelmi tényektől függetleníteni tudja magát. Hiszen így kiejtené kezéből a „közgazdaság“ részt és csak a „tan“ maradna. A legelvontabb és legelméletibb közgazdasági kutatás is hozzá van tehát forrva a mindennapi, gyakorlati élethez.

Ezek szerint nyilvánvaló, hogy a közgazdaságtanhoz legközelebb álló tudományok a gazdaságtörténet és a filozófia. Sok más tudománnyal is összefüggésben van (jog, földrajz, társadalomtudomány, technika), de legközvetlenebb hatással mégis e kettő van rá. Az egyik alulról, a való életfolyamatokon keresztül szűrődik bele, a másik felülről, az eszmei összefüggéseken át. Nem kerülhető el a kérdés, hogy vajjon a kettő közül is melyik áll közelebb hozzá? Valószínű, hogy a gazdaságtörténet. Hiszen az élet maga messze megelőzi az elméletet. A mérnök leülhet asztalához és tisztán elméleti tudása felhasználásával épületet, hidat tervezhet, a közgazda azonban nem szerkesztheti mesterségesen a közgazdasági jelenségeket, amelyeket vizsgál, mert akkor azok csak hiu légvárak lennének. Az élet elötte jár a tudománynak. A közgazdaságtan csak tanulmányozza, tudatosítja, bírálja, okfejtja és rendszerezi mindazt, amit a történelmi idők megvalósítottak. Ez a tevékenység azonban már túl van a történelem és közgazdaságtan határain. Közel jár a filozófia munkájához, sőt életerejét egészen a filozófia talajából szívja. Ugy, hogy végső következtetésként levonhatjuk, hogy tudományunk állandó elemeit a *filozófia*, változó elemeit a *történelem* nyújtja.

Azonban az idők múlása furcsa játékot üz az emberrel. Az állandónak, mozdíthatatlannak, merevnek látszó fogalmakat is időnként más és más ruhában mutatja be. A kor szava hangos. Áthar-

sogja a felsőbb régiókat is, hatalmába keríti a változó világ felett lebegő filozófia fellegvárát is. A *koreszmék* új irányokat teremtenek az egyes tudományokban s fémjelzik a kialakuló intézményeket. Napjainkban kiváltképpen tapasztalhatjuk, hogy óriási változás megy végbe az emberi lelkekben, épügy, mint a szellemi világban. Kimélyült az ür a mult és jelen között. A háboru utáni idők élesen rávilágítottak arra, hogy az atomokra széteső társadalom csak mechanikus és nem szerves egység. Lélekformáló erőket csak a szervezett közösség tud kitermelni, mert csak ennek van szellemisége. Ez a szellem hatja át a modern gazdaságbölcseletet épügy, mint a gyakorlati életet. *Mussolini* fascista miliciája, *Hitler* totalitáris állama az új társadalmi és gazdasági bölcselet kikristályosodásai.

E hármas eszmekör: *filozófia*, *gazdaságtörténelem* és *kor-szellem* tart érdekes találkozót abban a nagyszabásu munkában, amely *Mitscherlich Waldemar* tollából: *Die Lehre von den beweglichen und starren Begriffen* (Stuttgart, 1936) címen, a német könyvpiac szenzációjaként nemrégén megjelent

Mitscherlich közel félezer oldal felölöl, négy évig készült hatalmas munkája első „füzete“ a „Geisteswissenschaftlichen Forschungen“ című sorozatnak. E sorozatot eredetileg a göttingiai egyetem akarta közrebocsátani, egyrészt, hogy az egyetem szellem-tudományi kutatásainak egységes jellegét ezáltal is biztosítsa és kifejezésre juttassa, másrészt, hogy e nagyhirű egyetem szellemi arculatát a megjelenő művekben évről-évre kiábrázolja. Később, amikor a mozgalom lelke, *Mitscherlich* professzor Halléba helyezte működési területét, az eredeti szűk határokat kiszélesítették s ma az általános szellem-tudományi kutatásnak óhajtanak általa teret nyitni.

A jelen munkát egészben és részeiben az *Alteins*-tan uralja. Azt a gondolatot képviseli, hogy a mindenség a maga totalitásában az ember számára hozzáférhetetlen, kívül esik képzelő erején. A mű *I. Alapgondolatok* című fejezetében megalapozza, körülírja vizsgálatai célját és lényegét. A *II. A tan* című fejezetében behatóan foglalkozik a fogalmak milyenségével és tartalmával. A *III. Magyarázati a tanhoz* című, legterjedelmesebb fejezetben végigvezet a közgazdaságtan történetén, hogy a merev és változó fogalmak szerepét a gyakorlatban is megmutassa. Nézzük e részeket kissé közelebbről.

Az I. részben két világot különböztet meg. Az egyiket az emberi teremtőerő alkotta, a másik a természettől adva van. Amazt a jelenségek egyszerűsége, emezt a változatlanság, ismétlődés, megegyezés jellemzi. Ott az individuálist, a különöst vizsgálja az ember, emitt az egyetemes, általános felé fordul az érdeklődés. Tehát tulajdonképpen a különböző meglátásoknak e két különböző szemlélet az oka s nem a két világ sajátosságai. Ez a kétféle szemlélet a kiindulópontja a változó és változatlan fogalmak alkotásának s egyuttal ez az előfeltétele a merev és mozgékony fogalmakról szóló tannak.

A könyv II. része általában a fogalmakról szól. Kétféle gondolkodást különböztet meg: megismerőt és teremtőt. A megismerő gondolkodás feladata, hogy világossá tegye a már meglévő, de nem eléggé tudatos ismereteket. Az utóbbi alkotó munkát végez, ennek körébe tartoznak pl. a filozófiai rendszerek. A modern korban amazt *Hegel*, emezt *Kant* képviseli. A teremtő és megismerő gondolkodás épületének téglái a fogalmak. A fogalmak alkotásának kettős fel-

adata van: egyrészt az, hogy általuk külső és belső észrevételeinknek nyelvbéli kifejezést adjunk, másrészt, hogy a „megismertnek“ mélyebb értelmezését szavakba öltöztessük. Az előbbi feladat meglehetősen jól teljesíthető, az utóbbi csak megközelíthető, de a megközelítés is annál kevésbé sikerül, minél inkább közeledünk az erzelmekek világához.

A fogalom lehet természetes és tudományos. A természetes fogalmak tartalma gazdagabb, mert sok bennük az irracionális elem. Mindent fel akarnak ölelni, ami az ember lelkét betölti. Akaratunk nélkül keletkeznek és legfőbb sajátságuk, hogy nem merev, hanem rugalmas fogalmak. A tudományos fogalomalkotás az ember tudatosan akart, rendszerező tevékenységének következménye. Feladata az, hogy az ismereteket rögzítse és közvetítse. Az ismeret mindig átélés és gondolkodás eredménye. Az ismeret szubjektív, ha csak arra az alanyra bír érvénnyel, aki szerezte és objektív, ha az egyéntől független. Az ismeret tulajdonképpen a tudományos fogalomban nyer kifejezést, azért az ember arra törekszik, hogy változó fogalmak helyett merev, tudományos fogalmakat alkosson, bár az nem mindig sikerül.

A rugalmas és merev fogalmak ilyen elkülönítése első látásra elfogadható. De ha tovább vizsgáljuk a dolgot, azt látjuk, hogy a tudományos kutatás keretében is találkozunk merev és rugalmas fogalmakkal egyaránt. Mindaz, ami a természeti világhoz tartozik, merev, változatlan tudományos fogalomba önthető pl.: arany, csont, születés, kénsav. Tehát a természettudományok a legalkalmasabbak a merev fogalmak alkotására. A természettel szemben azonban van egy másik világ, amelyet az ember teremtett meg. Ide tartoznak a társadalmi, szellemi, politikai, történelmi és gazdasági élet megnyilvánulásai. Ez az emberalkotta világ olyan tárgyakra vonatkozik, amelyek folytonosan változnak. Tehát itt a tudományos fogalmak is lassu átalakulásnak vannak kitéve. A rugalmas fogalmak birodalma a szellemi — vagy amint *Rickert* nevezi — a kulturtudományokban keresendő. Legtipikusabb területe a vallás, a filozófia és a művészetek. Nehezebb a kétféle fogalom elválasztása a szociális alakulatokban, mert itt egyrészt anyagi, másrészt olyan dolgok is vannak, amelyek kívül esnek az alany alakító erején, pl. állam, társadalom.

A III. részben annak a bizonyítására, hogy a gazdaságtudomány tulajdonképpen változó fogalmakkal dolgozik, kiragadja példának a *tőkét* és ismerteti a tőkefogalom alakulásának élettörténetét a középkortól napjainkig. Hogy változatlan, önmagukkal egyenlőnek maradó fogalmak nincsenek tudományunkban, látjuk akkor is, ha pl. szemügyre vesszük, hogy a gazdasági élet fejlődésében az egyes tudósok milyen fokokat különböztetnek meg. Minden időre és minden népre érvényes beosztás sincs. Alakulása függ annak a személyétől, aki a felosztást végzi s a kor gazdasági jellegétől, amikor a felosztás történik. *List* idejében a termelékenység gondolata áll előtérben, azért az ő öt periódusos beosztása (vadász; pásztor: földművelő; földművelő és kézműves; földművelő, kézműves és kereskedő) erre a gondolatra támaszkodik. *Hildebrand* a fogalom szempontját veszi alapul, amikor természeti, pénz- és hitelgazdaságokról beszél. *Schmoller* kora a jelenségeket a levésből, a mozgásból akarja magyarázni, nála tehát az választja el a különböző gazdasági fokokat egymástól, hogy milyen közület a hatalom és jogrend hordozója (falu, város, állam).

Ha már most azt látjuk, hogy a gazdasági életben állandóan visszatérő jelenségek nincsenek s hogy a gazdaságtudomány nem tud merev fogalmakat kitermelni, akkor felmerül az a kérdés, hogyan fejezzük ki mégis a gazdaságtudomány sajátosságát? Vegyük kiindulási pontul a mindenkori tant, elméletet és gazdaságtörténeti ismereteink segítségével jöjjünk tisztába azzal az alappal, amelyből e tan keletkezett, miután a tan rendszerint tükörképe az illető korszak gazdasági követelményeinek. Ily eljárással tehát nem az az idő, amelyben élünk és a feldolgozó szellemi strukturája, hanem a különböző korszakok tana maga szolgáltatja a kiválasztó és rendező elvet a gazdaságtörténettől többé-kevésbé jól összehordott anyag számára. Ez a kutatási folyamat az elmélettől a valósághoz s onnan ismét vissza a tanhoz vezet.

A germán-román gazdaságtudomány fejlődését vizsgálva, három korszakot különböztet meg: 1. A XIII—XIV. században észlelhető a naiv tudományszomj kora. 2. A XV—XVIII. században már tudatos megismerés és bírálólat is érezhető, de a módszer még képzetlen. 3. A tulajdonképpeni tudományos kutatás a XIX. században kezdődik. Klasszikus képviselője e kornak *Schmoller*, aki a legfőkétebb módszerrel dolgozik. A középkorban csak helyileg rendezett gazdasági rendszerről lehet beszélni, amelyet a vallás és metafizika befolyásol. Az új kor gazdasági élete három nagy korszakra osztható: 1. az államilag rendezett, 2. szabad gazdasági és 3. az államilag-társadalmilag rendezett gazdasági korszakra. Ezekkel behatóan meg kell ismerkednünk.

Az első a *merkantilizmus* kora. Itt a középkorral ellentétben a gazdaság és állam egy testet alkotnak. Az állam a meghatározó tényező, a gazdaság az alárendelt, betagozott. Mindent az állami egésszől néznek. Az egyén szempontja teljesen elenyészik az állami közösséggel szemben. A merkantilizmus tana csak addig maradhatott érvényben, amíg az államilag rendezett gazdaság érvényben volt. Amint ez a gazdasági rendszer megszűnt, vele együtt sűrűbe szállt a tan is. Romjain új gazdasági rend és új tan keletkezik és ez a szabadrendszerű gazdaság és az individualizmus tana, amely magában foglalja a fiziokratizmust és liberalizmust.

Az *individualizmus* korában az embernek az államhoz és közösséghez való viszonya megváltozik. Az én személyes állásfoglalása és önállósítása szükségzerű lett. A homo oeconomicus a személyi érdek, a szabad verseny, népesedés, kereslet és kínálat, bér, járadék és a nemzetközi csere törvényei szerint cselekszik.

Az *államilag és társadalmilag rendezett* gazdaság megtestesítői a *nemzeti szocializmus, fascizmus* s általában a mai organikus rendszerek. Itt a gazdaság életfolyamatának feltételei: 1. az állam és gazdaság egysége. 2. ennek az egységnek lelki tudata, 3. a közösség eszméjének előtérbe helyezése, a kölcsönös kötelezettség törvénye alapján. A gazdaság nem cél, hanem csak eszköz a célhoz, amely kettős: a) lehetővé tenni az embernek, hogy szükségleteit bővítse és sokoldaluan fedezze s hogy a jövőről, a felnövő s elhaló nemzedékről gondoskodják. b) A gazdaság minden oldalán a közösségi élet szükségleteinek szolgáljon. A közösség gondolatának a központba állítása hozza magával, hogy a kauzális gondolkodást a teleológikus váltja fel.

Az államilag és társadalmilag rendezett gazdaság tanában is vannak állandó és változó elemek. Miután a gazdaság veretét min-

denkor a változó elemek adják meg, természetes, hogy ezek adják az egyes tanok sajátosságát is. Példákkal igazolja, hogy az állandó elemek itt is azok, amelyeket a technika vagy a természet nyújt. Ide tartoznak: a gazdaság alakító erői, az emberi természet, a közösség szociális felépítése. A gazdaság alakulása függ alapjának természetes milyenségétől: geológia, klimatikus, faunális, közlekedési adottságától. Ide kell sorozni a gazdaságosság elvét is, továbbá azt az állandó jelenséget, hogy a ritkán előforduló szükségleti javakat magasabbra értékeljük. Az emberi cselekvés hajtóerői is változatlanok, csak különbségek mutatkoznak ember, nép, faj és kor szerint. Ilyenek az ön- és közérdek, a hatalmi törekvések, hiúság, becsvágy, kötelességérzet, kapzsiság. Ugyancsak minden időben megtaláltuk a munka-elintézés hasonló formáit: egyesítés, közösség, munkamegcsztás. E tényezőkről általában azt mondhatjuk, hogy maradandó hatásuk s így maradandó a tan is, ami ezeknek kifejezést ad, még ha kifejezési formája később tökéletesebb lesz is. E tanokhoz tartozó fogalmak az állandóan megmaradó, változatlan, merev fogalmakhoz sorozhatók. Mindezek ellenére is nem a merev fogalmak adják a mindenkor fellépő tannak igazi veretét, bélyegét. A tan a maga sajátosságát nem a természeti adottságok elvonatkoztatásából kapja, hanem abból, amit az ember teremtő ereje a természet által adottból a maga sokaságában alakít. A változó elemek, a végső célok és az illető kor gazdasági követelményei együtt teremtik meg a tant. Ezért van minden egyes tan felépítésének valami olyan sajátos jellege, ami nem alakítható egyszerűen egy másik korszak tana után.

Ezután hosszan foglalkozik a szerző a *nemzeti szocializmus*-sal. Beköszöntésének kényszerítő okai vannak. Az individualizmus kiélte magát s azért a társadalmi és gazdasági élet követelményei egyszerűen félretolják. Ma olyan szükségyszerűségek jelentkeznek, amelyek a közösségi gondolatot hozzák előtérbe. A közösségi gondolat kétféleképpen jelentkezik: radikális és mérsékelt formában. A radikális nem ismeri el a történeti kontinuitás erejét. Ránézve a közösség csak mechanizmus. A mérsékelt viszont úgy tekinti a közösséget, mint élő szervezetet, amelynek gyökerei visszanyulnak a múltba, életereje pedig a jövőbe hat. Amazt a szocializmus és kommunizmus, emezt a nemzeti szocializmus és fascizmus képviseli. Ez utóbbiak központjában a nemzeti eszme áll; amazoknak nincs pozitív gazdaságtana, abban merülnek ki, hogy tagadják és bírálják az individuális gazdaságtant.

Az univerzalizmus és individualizmus, vagyis a közösségi és személyi eszme más és más világot tár az ember elé. Az univerzalizmus felkelti a csodálatos, titokzatos, megmagyarázhatatlan utáni vágyat. Átvezeti az embert a megfogható és látható világból a hit világába. Felébreszti a mindenséggel való egynekérzést s az ember a rejtett összefüggéseket igyekszik érzésszerűen megragadni. Ma a tudást kevesebbre, a hitet többre becsüljük, mint a múltban. Új értékvilág keletkezik, amelyben nagy szerepe van mindannak, ami ösztönszerű. Mindez természetesen a fogalmak változását is magával hozza és előtérbe juttatja a változó, rugalmas fogalmakat.

Ennek a gazdasági rendnek mások az etikai alapelvei is. Legfőbb erkölcsi törvénye az, hogy gazdaságilag helyesen cselekedni annyi, mint a közösség kedvéért tenni. Másszóval ez úgy fejezhető ki, hogy a társadalmi és gazdasági élet nem bellum omnium, hanem mindenki harca mindenkiért. Az új gazdasági etika az igazságosság

eszméjén épül fel. Az igazságosság eszméje pedig kettős követelményt rejt magában: 1. hogy az egyesnek mint az egész tagjának, nemcsak joga van az élethez, hanem olyan élethez van joga, amely tagszerűségének megfelel; 2. hogy az egész az egyes szolgálatát oly mértékben igényelheti, amint azt a közösség jóléte megkívánja. Az igazságosság eszméje ott játszik legjelentékenyebb szerepet, ahol a gazdaság hozadékának a részesedő rétegek közötti elosztásáról, az egyének és csoportok megterheléséről, vagy hatalmi szóhoz juttatásáról van szó. Az individuális gazdaságban az „én“ szemben áll az egészszel, itt a „mi“-n van a hangsúly. Mindenkinek kötelessége, hogy áldozatos, odaadó és aktív legyen az összesség érdekeiért. A Kameradschaft és a Hilfsbereitschaft magától értetődő parancs. A szabad gazdasági rendszernél az erők játéka könnyen lehetővé tette, hogy az egyesek hibáit mások megfelelő tevékenysége jóvátegye. Ez a lehetőség a Führer-elvénél sokkal kisebb, mert a Führer által elkövetett hiba ezrekre, milliókra kiterjedhet. A Führer-elv ugyanis azt jelenti, hogy a nép, mint egész, lemond az önrendelkezési jog bizonyos részeiről, e jogokat a vezetők kezébe teszi le, hogy azok, mint aktív meghatározó tényezők szerepeljenek az államban és gazdaságban.

Az állam-társadalmilag rendezett gazdaságban a *hozadékok tana* a következő: A *földjára*dék fogalmában két rész különböztetendő meg: az állandó és a változó elem. Állandó az, ami a természettől adatott. Ilyenek: a föld termőképessége, vagyis az a tulajdonsága, hogy önerejéből eszközöket tud adni az embernek szükségletei kielégítésére, a különböző földek különböző termékenysége, az emelkedő és csökkenő hozadék törvénye, a föld helyzetének, fekvésének az üzemhez való viszonya. Ezek konstans tényezők, tehát a róluk szóló tan minden korban érvényes. Ezzel szemben változók azok, amelyeket a kultúra hozott magával, így: a magántulajdon, a gazdaság irányítása (szabad és kötött), a javak egymáshoz való értékviszonya.

A kereslet és kínálat nem teljesen kizártak ebben a gazdasági rendben sem, de csak korlátozottan érvényesülnek. A nemzeti szocializmus lehetőleg teljesen állandó árrendszert akar megteremteni, amely csak a rendi önkormányzatnak, állami felügyeletnek és a közösség befolyásának van alávetve. De ez az árrendszer nem önkényes, hanem olyan, hogy a mindenkori megszabott árak megfelelnek a szervesen szabályozott kínálat alapján kialakuló tényleges piaci helyzetnek. Ezt pedig úgy tudják elérni, hogy bizonyos cikkeket csak állami uton lehet forgalomba hozni s az így megszorított kínálat szabályozza az árakat és megakadályozza az áresést.

A *munkajára*dékban szintén felveszi az állandó és változó elemet. Állandó az, ami az eredeti munkáhozadékokat adja, a változó pedig, ami a kulturális összefüggések következménye. Az utóbbira döntő jelentőségű a kor gazdasági, szociális és gazdaság-etikai fel fogása. Megkülönböztet objektív és szubjektív munkáhozadékokat. Az objektív jelenti a munka tényleges termelékenységét, a szubjektív pedig azt a jutalmat, amit a munkás valóban megkap. E gazdasági rendben a bér nem piaci, hanem társadalmi jelenség. A bér akkor igazságos, ha gazdaságilag és társadalmilag egyaránt igazolt és magasságát egyrészt a munkásnak a végzett munka érdekében hozott áldozatai (előtanulmány, létfenntartás), másrészt a kulturális tényezők szabják meg. E tényezők azonban mind alávetendők a kölcsönös kötelezettség elvének.

A *tőkejradékkal* kapcsolatban először a tőkefogalmat igyekeznek tisztázni, mivel több mint kétszáz meghatározást ismer. Három törzsjóságot különböztet meg: természet, munka s mindaz a jóság, ami egyik sem e kettő közül: a tőke. A tőkét azután tovább osztályozza: nyersanyagtőkére (szén, gabona), félégyártmány-tőkére (liszt, deszka), készgyártmány-tőkére (kenyér, ruha). Az utóbbiakhoz sorolja a munkaeszközöket, a takarékjávakat és a pénzt is. A különböző tőkefajták közös vonása, hogy tárgyi javakat testesítenek meg és hogy ingóságok. Szerinte ez a tőkefogalom az összes eddigieket magában foglalja s számtalan alcsoportot enged. Így pl. birtokviszony szerint: magán és társadalmi, üzemgazdasági szempontból: álló és forgó, felhasználás szerint: termelő és kereső tőkéről lehet szó. Itt is megkülönbözteti a természetes és kulturális hozadékot. Amaz a tőke termelékenységeire vezetendő vissza, emerre hatással van a kor gazdasági rendszere és a forgalom alakulása. A közérdek szemmeltartása e kérdésnél is rendkívül fontos, vagyis nem fogadja el azt az álláspontot, hogy az egyesnek jogában áll valamely gazdasági helyzetet a maga számára kihasználni. A nemzeti szocializmus a tőkét odairányítja, ahol arra a gazdaságnak leginkább szüksége van s nem engedi odafolyni, ahol az egyes a legnagyobb nyereséget érne el általa. Teljes öntudattal képviseli azt a gondolatot, hogy az egyesnek a tőkehozadékban való részesedésére nem tőkénének tényleges hozadéka, hanem az a mérték irányadó, amelyet a közösség mint őt megilletőt elismer. E kérdésben is a piac uralma helyett a piacon való uralkodásra törekednek.

A piac célja nem az ellenfél legyűrése vagy megsemmisítése, hanem a termelőnek és fogyasztónak egymáshoz való alkalmazkodása. Nem is annyira egyes személyek állnak itt egymással szemben, hanem inkább csoportok s ezeknek egymás megértésére kell törekedniök. E cél elérésére a jóságpiacra visszaszorítják a spekulációt, úgyhogy mind kevésbé termelnek ismeretlen piac számára. Az előző fogyasztás ismeretével és konjunkturakutatással kb. 75%-os biztossággal tudják megállapítani a várható szükségletet.

A szabad gazdasági rendszer hívei szerint az erők szabad játék folytán a harmónia önmagától beáll a gazdasági életben. A szociális gazdaságtan szerint ez csak a kor gazdaság-etikai követelményeinek alávetett gazdaságpolitikai intézkedések útján sikerülhet. A szabad gazdaság a természetes, az államilag és társadalmilag rendezett gazdaság a szabályozott folyammederhez hasonlít. A gazdasági folyamatokba és a gazdálkodó emberek magatartásába való beavatkozás természetesen sokkal mélyebb gazdaság-etikai alapot kíván, mint amilyen a szabad gazdaságé.

A gazdaság tehát nem változatlan, hanem új és változott alakban folyton újjászületik. Ennek következménye, hogy a fogalmak és a hozzájuk tartozó tanok is időről-időre más külsőt és jelleget kapnak. A mindenkori tan a kor gazdasági állapotához igyekszik alkalmazkodni. Minden gazdasági korszaknak megvan a maga ideálja s ezért mindenik elmélet a neki megfelelő gazdaságpolitika ideáltípusos kifejezését ábrázolja.

Mitscherlich hatalmas munkája a tudományok legnagyobb mélységeit járja. A filozófiai tudás beláthatatlan magaslatáról tekint körül a közgazdaságtan terén, hogy a kettőt közelebb hozza egymáshoz s hogy a gazdasági ismereteket a bölcsélet fátylafényénél vilá-

gosabbá, csiszoltabbá, tudatosabbá és egyben gyümölcsözőbbé tegye. A változó és merev fogalmakat mint filozófiai kategóriákat állítja gondolatfolyamatának középpontjába. Tudjuk, hogy az életben az eszmény és valóság rendszerint távol állnak egymástól. Az eszmény időtlenül, állandóan és változatlanul fennmaradó cél. Vete szemben a valóság csak muló, ingatag, halovány, megfakult képzet. A kettő közé ékelődik az idő, amely az ideálképet történelemmé oldja, jelenvalóvá, megtestesültté alakítja és ezzel megfosztja egyedülvalóságának és változhatatlanságának bélyegétől. Ha bizonyos távlatból nézzük a művet, úgy látjuk, hogy a két kategóriának: a rugalmas és merev fogalmaknak a szembeállítását, a valóságnak és az ideálnak harcából táplálkozik. De éppen az a nyugtalan keresés, ami a kettő ellentétéből fakad, avatja a szerzőt korunk jellemző gazdaságbölcse-lőjévé.

A filozófiai szellem erős történelmi szemlélettel párosul nála. Az események folyásában és az elméletek alakulásában egyaránt ott látja a történelem kérlelhetetlen kezét, amely elűzi a múltat és kikényszeríti a jövőt. Azt mondja, hogy: „a történelem az emberiséget feladatról-feladatra, eszméről-eszmére, megismerésről-megismerésre üzi“. Mindig új formákat talál az ember, mert a fejlődés új lelki, szellemi és anyagi követelményekkel lép fel. Természetesen minden történelmi beállításon átszűrődik a saját világnézete, amely közeljár *Nietzsche Übermensch*-éhez, amikor azt mondja, hogy a történelmet mindig néhány kivételes egyéniség alakítja. A tömeg csak éli, a nélkül, hogy irányítólag venne részt benne. S ugyanezt látja a gazdasági életnél is. Millió és millió ember dolgozik szakadatlanul a gazdaság továbbépítésén, de csak kevesen adnak hozzá olyan valamit, ami fejlődését előmozdítaná.

A gazdasági élet alakulásában igen nagy befolyást enged a szerző az irracionális elemeknek. A világnézet, a kor hangulata, lelki beállítottsága, irányító eszméi, szerinte éppen olyan strukturális tényezők a gazdasági élet fejlődésének, mint a technika vagy a jogrend. Távol van tőle minden dogmatizmus, vagy megmagyarázhatatlan tételekhez való ragaszkodás. A tudományt átszövi nála a tapasztalat, amely azt mutatja, hogy a személyi hatások, érzelmi elemek, szociális körülmények, jelszavak és időszerűségek is hathatós szerepet játszanak a gazdasági életben.

A végső következtetések levonásában az a spanni gondolat vezeti, hogy a világmindenség szerves egész, amelynek egyes életterületei leválnak, önállósulnak. A leváló részek rendszerint elhomályosítják az együttes egészt, úgy, hogy a felületes szemlélő könnyen elveszti szeme elől a mindent magába záró összefüggés átfogó erejét. Tehát a közgazdasági részletkutatásnak be kell kapcsolódnia az univerzális egész szemléletkörébe. Ezek a gondolatok nyilvánvalóan mutatják gazdaságbölcseleti álláspontját és hovatartozását.

E rövid kis tartalmi jellemzés után bátran kimondhatjuk, hogy *Mitscherlich* könyvét a modern közgazdasági irodalom egyik legértékesebb könyvének tartjuk. De minden filozófiai mélysége, széles történelmi alapja, gazdag ökonomiai tartalma ellenére is meg kell állapítanunk, hogy lényegében semmi újat nem nyújt, csak a régi, sokszorosan megtárgyalt ismeretanyagot és megkülönbözteté-

seket foglalja új keretbe és sorozza modernebbül hangzó gyűjtőfogalmak alá. Eddig is tisztázott kérdés volt a közgazdaságtanban, hogy a gazdasági életnek vannak változatlan, örök törvényekbe foglalható, állandó elemei, amelyekkel a tiszta ökonómia foglalkozik, s hogy vannak változó, módosuló, folytonosan fejlődő elemei, amelyeknek *mutra* vetített képét a gazdaságtörténet, jelent ábrázoló képét a gazdaságpolitika tárja elénk. *Mitscherlich* nem teszi magáévá ezt a régi, kipróbált ismeretelméleti megkülönböztetést, mert az univerzalizmus alapján áll, de érzi hiányát. Tisztán látható, hogy azért vezeti be a változó és merev fogalmakat tudományunkba s azért választja el egymástól a természeti világnak és emberalkotta világnak a gazdasági életre gyakorolt irányító szerepét, mert a gazdaságelmélet hagyományos osztályozását szinte ő is a véreből hordozza.

E meg gondolások alapján többet is láthatunk e műben, nemcsak a felvetett téma tárgyi kiépítését. Benne van az elfogulatlan tudósnak az a pionirmunkája, hogy hidat verjen az ellentétesnek látszó, de voltaképpen egymást feltételező elméleti irányok közé

S most foglalkozzunk kissé a könyv alaki tulajdonságaival. A német irodalomban szokva vagyunk a többszáz oldalra terjedő művekhez, éppugy, mint az önkényes szófaragáshoz. Szerzőnk is feleslegesen hosszúra nyújtja, részletezi és összeszövi mondani valóit. (Pl. a középkor szellemi és gazdasági életét közel 30 oldalon át ismerteti, a nélkül, hogy annak szerves összefüggése lenne a tárggyal.) Igaz ugyan, hogy ami e munkában elénk tárul, nemcsak jól rendezett ismeretek gyűjteménye, hanem hosszú esztendőket tanulmányainak és gondolkodásának eredménye is. Művének egyes részei már korábban megjelentek részben cikkek, részben könyv alakjában, mint arra a bevezető részben saját maga is utal. De mégis mindazt, amit nyújt s ami könyvének lényegét adja, sokkal egyszerűbben, világosabban és rövidebben kifejtette volna. Különösen az I. és II. rész igen elvont, nehéz olvasmány. Szinte fárasztó, nagy munka átvergődni rajta. A III. rész már sokkal élvezetesebb. Bár a filozófiai szempontok itt sem hiányoznak, mégis jobban eltalálja a tárgyhoz illő hangot. Mindazt, amit az előző részekben elméleti elvonatkoztatásban szemlél, itt közelebb hozza a mindennapi élethez, az ember érdeklődési köréhez és a jelenkor gazdasági viszonyaihoz, úgyhogy ez a rész rendkívül érdekes, világos, tanulságos, rendszerező olvasmány. Igen sok szép és mély gondolat van benne. Kivált a fejlődésben levő, államilag és társadalmilag rendezett gazdasági élet jellemzése nagyon megkapó. általa tisztábban látunk a nemzeti szocializmus és fascizmus nemzetgazdasági törekvéseiben s mindazon kérdésekben, amelyekben eddig a politikai és fajvédelmi szempontok háttérbe szorították a tisztán gazdasági célokat.

A mai német viszonyokról s a nemzeti szocializmus felsőbbrendű célkitűzéseiről igen lelkesülten ír. Hisszük, hogy ez egyéni meggyőződése s nem a közhangulat visszaverődése vagy a hatalmi szó ősztönszerű elfogadása művében.

Mitscherlich könyve s az állandó és változó közgazdasági elemek vizsgálata világosan mutatja, hogy amikor az ember küzd, vergődik, megfeszül, hogy az igazságot minél objektívebben megközelítse, akkor is titkon, mintegy öntudat alatt, észervétlen hódolat-

tal átszolgáltatja magát érzelmeinek, világnézetének s olyan beállításban gyűjti ismereteit és sorakoztatja fel logikai érveit, amelyre lelkének kifürkészhetetlen erői s a korszellem kényszerítik. Kénytelenek vagyunk belátni, hogy az emberi elme nem az abszolútumokra, hanem csak a relativumokra van beállítva.

Takaróné Gáll Beatrix.

A német gyarmati követelések gazdasági okai.

A nemzeti szocializmus hatalomra jutása óta egyre komolyabb formákban jut kifejezésre az a törekvés, hogy Németország szeretné minél hamarabb visszakapni régi gyarmatait. Ezeket a törekvéseket egyfelől az fűti, hogy a gyors ütemben szaporodó német népnek újabb területekre van szüksége, másfelől az a körülmény, hogy a múltban gyarmatai jelentős mennyiségű nyersanyaggal látták el, ma pedig ezekért rendszerint devizát kell adnia. Németországnak hiányzik az a meglehetősen élénk forgalom is, amely gyarmatai és az anyaország között kialakult és ami éppen úgy jelentett hasznot közlekedésének, mint ipartelepeinek; ezek olcsón jutottak nyersanyagokhoz és egyben jó felvevő piacokhoz a távolkeleti szigetvilágban, vagy Afrika déli és keleti oldalán.

Mit jelentett a Német Birodalom számára a gyarmati külforgalom a világháború előtt és mivé zsugorodott ez össze?

A kérdés vizsgálatánál főképpen öt gyarmatról lehet szó, u. m. a régi Kelet-Afrikáról, amely ma brit fenhatóság alatt áll, mint Tanganyika és csak egy kisebb része került belga uralom alá; Ruanda-Urundi. Ez a gyarmat közel egy millió négyzetkilométer kiterjedésű és a múltban főképpen sisalt és gyapotot termelt. A második gyarmat alig valamivel kisebb kiterjedésű, az Délkelet-Afrika, ma a Délafrikai Unió fenhatósága alatt van. Ez a gyarmat a Német Birodalomnak gyémánt- és rézérc termelése szempontjából volt fontos. Közel hasonló nagyságú Kamerun, amelynek nagyobb része ma francia gyarmat, kisebb részében pedig brit fenhatóság alá került. A negyedik régebben német gyarmatterület a 87.200 négyzetkilométer kiterjedésű Togo, amelyen szintén franciák és angolok osztoztak meg. Végezetül a kereken 240.000 négyszögkilométer kiterjedésű Új-Guinea volt német gyarmat, ma pedig az ausztráliai szövetség fennhatósága alatt él. Samoa, Nauru és a déli-tengeri szigetek jelentősége már eltörpül a többihez képest.

Az előbb felsorolt öt gyarmattal az anyaállam a világháború előtt igen élénk külkereskedelmi forgalmat bonyolított le. Az öt gyarmatból Németországnak 56.7 millió márkára rugó behozatala volt és 54.1 millió márká értékűt vitt ki azokba. A bekövetkezett változások ezt természetesen teljesen felborították és a német kereskedelmi körök minden fáradozása ellenére is 1935-ben mindössze 5.8 millió márká értékűt sikerült a Német Birodalomnak ezekbe az országokba kivinnie, míg az onnan származó árucikkek értéke 19.3 millió márkát ért el.

A gyarmatokból származó árucikkek Németország iparának igen fontos nyersanyagai, úgyhogy ezekről akkor sem lehet lemondania ha oda ma már egyre kevesebbet lehet is kivinni. A Német Birodalom külkereskedelmi forgalma az öt gyarmattal szemben a következőképpen oszlott meg:

	1912. évben	1935. évben
	millió má r k a	
<i>Behozatal Németországba</i>		
Kelet-Afrikából	14.6	3.7
Délkelet-Afrikából	7.6	5.2
Kamerunból	18.0	9.1
Togóból	6.2	0.8
Uj-Guineából	10.3	0.5
Együtt	56.7	19.3
<i>Kivitel Németországból</i>		
Kelet-Afrikába	16.5	2.4
Délkelet-Afrikába	20.9	1.6
Kamerunba	11.4	1.4
Togoba	2.7	0.2
Uj-Guineaba	2.6	0.2
Együtt	54.1	5.8
Külkereskedelmi passzivum	2.6	13.5

Az egész gyarmati kérdésre élénk fényt vet az a hatalmas külkereskedelmi hiány, amely a gyarmatokkal szemben ma fennáll. A gyarmati árucikkeket be kell hozni, de amióta a gyarmatok nincsenek német fennhatóság alatt, nem vásárolják ipari cikkeiket Németországból. Ma a német külkereskedelmi mérleg minden vonatkozásban passzív, pedig 1912-ben a Délkelet-Afrikából és Kelet-Afrikából irányuló behozatalt a német kivitel igen jelentős mértékben meghaladta.

Kik vették át ezekben az egykor német gyarmatokban a németek szerepét?

Kelet-Afrika, ma Tanganyika, külkereskedelmi forgalma 1912-ben 2.463 ezer fontsterling értékű behozatalból és 1.538 ezer font értékű kivitelből állott. A külkereskedelmi mérleg 925 ezer angol font passzivummal zárult. Az impérium-változás óta a gyarmat jelentős fejlődésen ment át és 1935-ben már behozatala 2.990 ezer font sterlingre, kivitele pedig 3.354 ezer font sterlingre emelkedett és ezzel a külkereskedelmi mérleg 364 ezer font sterling aktívummal zárult.

Kelet-Afrika behozatalának 51.3%-a származott 1912-ben Németországból, 17.5%-a Brit-Indiából és 4.9%-a Nagy-Britanniából. Az arányok egészen megváltoztak 1935-re: a behozatalban Nagy-Britannia szerepe 29.0%-ra emelkedett. Nem tudta átvenni az egész német behozatalt, mert időközben erős versennyel lépett fel Japán, amely ma Tanganyika behozatalában 21.9%-os aránnyal vesz részt. A Német Birodalom egykor olyan jelentős behozatala összezsugorodott és ma már csak az összesnek 10.6%-a. Új piacokat talált itt az impérium-változás során Kenya, az Északamerikai Egyesült Államok és Hollandia is.

Természetesen mások veszik át Tanganyika termékeit is. A németek, akik 1912-ben az összes kivitelnek 56.7%-át maguknak szállították, most már csak 7.5%-ban részesednek. Nagy-Britannia egykor a kivitelnek 10.7%-át tudta magáénak, ma már 21.2%-ot ér el aránya. A legtöbbet azonban egy új állam vesz át Tanganyiká-

ból; Kenyia, ahova a kivitel összegének 23.5%-a megy. Új vásárló állam Belgium, 10.2%-os arányával. Brit-India is jelentősebb vásárló lett, ma már az összes kivitelnek nem 1.3%-át, hanem 9.5%-át veszi át. Hollandia és az Északamerikai Egyesült Államok is vásárolnak Kelet-Afrikából.

Délkelet-Afrika külkereskedelmi forgalma már 1912-ben aktív volt. Ennek főoka a gyémánt-kivitel, amely egymagában is igen jelentős összegeket jelent. A világháború előtt Délkelet-Afrika behozatala 1.591 ezer délafrikai font értéket jelentett, kivitele pedig 1.911 ezer fontot ért el. Az aktívum 320 ezer font, de 1935-ben már 955 ezer fontra emelkedett. A kivitel összege ugyanis 2.454 ezer font, a behozatal összege pedig 1.499 ezer font volt, vagyis a behozatal kevesebb, mint 22 évvel ezelőtt.

Délkelet-Afrika, amíg német gyarmat volt, szükségleteit közel teljes mértékben a Német Birodalomból fedezte. Behozatalának 81.3%-a innen származott és csak 12.1%-a került be a Délafrikai Unióból. Nagy-Britannia mindössze 1.0%-kal és az Egyesült Államok 3.4%-kal részesedett. A politikai átalakulás érzékenyen tükröződik vissza a külkereskedelmi forgalomban. Ma a behozatalnak 69.3%-a származik már a Délafrikai Unióból, amely a politikai fennhatóságot gyakorolja, míg a Német Birodalom az egész bevételnek mindössze 12.8%-át képes a maga számára biztosítani. Az Egyesült Államok vesztek jelentőségükből (2.6%), ezzel szemben Nagy-Britannia megerősítette helyzetét (4.6%).

A német impérium alatt Délkelet-Afrika termelvényeinek legfontosabb fogyasztója is természetesen Németország volt, a kivitelnek 83.0%-át szállították el. A Délafrikai Unióra egy egész százaléknál is kisebb rész jutott míg a többi fentmaradó kivitel egészen apró tételekre oszlott szét. Ma ellenben a kivitelben a Német Birodalom mindössze 13.3%-kal, ezzel szemben Nagy-Britannia 46.9%, a Délafrikai Unió 30.8%, Franciaország 2.6% és Belgium 3.3%-kal részesedik.

Kamerun két részre oszlott, a terület nagyobb részét Franciaország kapta, kisebb fele Angliáé lett. A behozatal értéke 1912-ben 42.272 ezer francia frank volt, a kivitelé 28.808 ezer frank. A külkereskedelem 13.464 ezer frankkal volt passzív. Ma a francia terület behozatala 88.621 ezer, kivitele 97.997 ezer frank értékű. A külkereskedelem ma már a gyarmat szempontjából aktív, 9.376 frank értékben. 1935-ben a negyedik aktív évet zárták már sorban egymás után, amiből jogosan következtethetünk arra, hogy a gyarmat ma már erősen termelő és fogyasztását maga is jól képes fedezni. A brit fennhatóság alatt maradt terület külkereskedelmi forgalma 1935-ben 185 ezer font behozatal és 318 ezer font kivitelből állott, vagyis a mérleg itt is jelentősen aktívnek mutatkozott, amint már hosszabb idő óta állandóan így van.

A brit fennhatóság alá került terület nem részletezi külkereskedelmi forgalmát országok szerint és ha a kivitelben és behozatalban érdekelt államok szerepét akarjuk tisztázni, akkor kénytelenek vagyunk egybevetni a háború előtti német gyarmati terület forgalmát a mai, lényegesebb kisebb francia gyarmat forgalmával. Minthogy azonban abszolút számokat nem közlünk, a hiba tényező lényegesen kisebb lesz és ennek következtében könnyen elhanyagolható.

A német uralom alatt a forgalomnak több mint négyötöde az anyaállammal szemben bonyolódott le. A behozatalban a Német Birodalom 79.5%-kal, a kivitelben pedig 85.0%-kal részesedett. Jelentős szerepe volt már ekkor Nagy-Britanniának is, miután a behozatalnak 16.1%-a, a kivitelnek pedig 13.2%-a erre a forgalomra esett. Franciaország csak elenyésző kis mértékben vett részt Kamerun külkereskedelmében. Az impérium változása következtében a helyzet teljesen másként alakult. Németország szerepe teljesen összezsugorodott és ma már az egész forgalomnak egytizenötödét sem teszi. A bevételben Nagy-Britannia vette át a vezető szerepet. Kamerun egész behozatalának 28.1%-a Nagy-Britanniából származik, 22.0%-a Franciaországból, 11.9%-a az Északamerikai Egyesült Államokból és csak 6.3%-a Németországból. A kivitelben Franciaország vezető szerephez jutott, mert Kamerun egész kivitelének 62.0%-a ide irányul. Jelentős vásárló lett Hollandia is, ahová a kivitelnek 16.5%-a megy. Nagy-Britannia csak 5.0% erejéig részesedik. Az Egyesült Államokba irányul Kamerun kivitelének 6.7%-a, Németországba 6.2%-a.

A negyedik gyarmat *Togó*, melynek területe csak tizedrésze lehet Kamerunnak, de Németország szempontjából ez is rendkívül fontos volt. Jelenleg a terület fennhatóságában Franciaország és Nagy-Britannia osztoznak. Amíg a terület német gyarmat volt, addig külkereskedelmi forgalmában a bevétel lényegesen magasabb értéket ért el, mint a kivitel. A helyzet azóta itt is megfordult. 1912-ben Togó behozatala 14.108 ezer francia frank értéket jelentett, kivitele pedig 12.294 ezer frankot. Ezzel szemben 1935-ben a behozatal értéke 31.208 ezer frank, a kivitel értéke pedig 34.692 frank értéket képviselt.

Miként oszlott meg ez a külkereskedelmi forgalom az egyes abban résztvevő államok között? Togó a világháború előtt behozatalának 42.2%-át Németországból fedezte, ma azonban már csak mindössze 5.5% származik innen. Franciaország 3.6%-ról 11.2%-ra emelte arányát. Nagy-Britannia 16.7%-os aránya 33.8%-ra emelkedett. Mint új szállítók ma már részt kérnek Togó behozatalában az Északamerikai Egyesült Államok 10.1%-os arányban, Japán 7.0% és Hollandia 4.5% erejéig.

Togó termékei sem mennek ma már főképpen Németországba. A világháború előtt idement a gyarmat termelvényeinek érték szerint 58.3%-a és Franciaországba mindössze 8.0% jutott. Ma a helyzet teljesen megváltozott és a termelvények 58.7%-a Franciaországba jut és Németország csak 19.1%-át bírja felvenni. Új vevők Nagy-Britannia és az Egyesült Államok, egyenként 5.7%-os aránnyal és Hollandia.

Az aranytermeléséről híres *Új Guinea* is elveszett a németek számára, akik pedig aranyát annakidején nem is találták meg. Az ausztráliai államszövetség fennhatósága alá került gyarmat külkereskedelmi forgalmának értéke 1912-ben mindössze 425 ezer font behozatalból és 402 ezer font kivitelből állott. Ma behozatala 948.4 ezer font, ezzel szemben kivitelének értéke 2340.6 ezer font. Ennek 81%-a az arany kivitelére esik.

A német fennhatóság alatt a behozott áruknek 43.3%-a Németországból származott, de jelentős része volt a behozatalban az ausztráliai államszövetségnek is, mert annak érték szerint 29.0%-át

szállította. A kivitel még jelentősebb mértékben irányult Németország felé, mert érték szerint az összes kivitt áruknek 94%-a az anyaállamba ment és az ausztráliai államszövetség csak 4%-ban részesedett. Ma természetesen már egészen más a helyzet, úgy a behozatal, mint a kivitelben Németország szerepe teljesen összezsugorodott. A kivitelnek 86%-a ma már az ausztráliai államszövetségbe megy és Németországra csak 2.0%, Franciaországra 1.4 és Angliára 5.0% esik. A behozatalban az államszövetség szerepe nem ilyen jelentős, mert annak csak 45.1%-át adja. Ebben inkább az Északamerikai Egyesült Államoknak van szerepe 14.3%-kal, majd Nagy-Britanniának 13.8%-kal, míg Németországra csak 5.0% esik.

Az eltelt idő alatt a gyarmatok termelése is teljes mértékben megváltozott. Kelet-Afrika ez alatt a husz esztendő alatt kivitelének értékét megkétszerezte és ebben a sisal értéke még jelentősebb lett. Amíg 1912-ben a kivitel értékének 23.4%-a esett a sisalra, addig ma már 33.9% jut arra. Ugyancsak jelentősebb tétel a gyapot-kivitel is amely az összes kivitelnek egyhatodával egyenlő, míg a sisalra egyharmad összeg jut. Számottevő kiviteli cikke ma Kelet-Afrikának a kávé, amit a világháború előtt itt egyáltalán nem termeltek.

A legjobban Délkelet-Afrika termelése alakult át. A németek csak arra helyeztek súlyt, hogy minél jelentősebb mennyiségű rézércet termeljenek ki, bár erre még így is csak az értéknek 16.7%-a jutott, miután a rendkívül gazdag gyémántbányák termelése a kivitelnek 78.1%-át biztosították. A kivitel az elmúlt időszak alatt értékben alig emelkedett, mert a gyémántbányák jelentősen kimerültek. Ma már a gyémánt a kivitel egészének csak 23.9%-át, a rézérc pedig csak 2.2%-át alkotja. Ezzel szemben a kivitel jelentős tétele a karakül-prém, a vágómarha és a vaj. A karakül kivitt értéke az egész kivitelnek 19.2%-ával egyenlő, a vágómarhára esik az értéknek 17.9%-a, a vajra 12.8%-a. Jelentős még a gyarmat juh- és kecsketeenyésztése is, ami a kivitelben is számottevő értéket jelent.

Kamerun kivitele közel megnégyszereződött. A kakaó és a pálmavelő változatlanul a főkiviteli cikk, a pálmaolaj kivitel jelentősége azonban erősen hanyatlott. A francia impérium alatt jelentős mértékben emelkedik a gyarmatból kiszállított fák, kávé és banán jelentősége. Togó kivitelében mindenkor a korpá és a pálmavelő volt a legfontosabb, az utóbbi években azonban igen számottevő lett a kávé és kakaó kivitele és gyapottermelése. Új Guinea, amíg német gyarmat volt, egyedül korpát termelt. Csak az impérium változása után fedezték fel rendkívül gazdag aranybányáit, amelyek ma a termelésnek legfontosabb részét teszik.

Végeredményben egybefoglalva a volt német gyarmatok külkereskedelmi forgalmáról mondottakat, láthatjuk, hogy Németország valóban sokat veszített ezekben. Iparának igen fontos nyersanyagait szerezhette itt be és mint azóta kiderült, jelentős mennyiségben juthatna olyan élelmiszerekhez is, amelyekben nagy hiánya van. Magában az a tény, hogy Németország fenntartja ezekkel a gyarmatokkal a kereskedelmi kapcsolatokat, annak ellenére, hogy ez igen súlyos áldozatokba kerül, igazolja azt, hogy rá van szorulva terméneire. Áldozatokat hoz, mert a német külkereskedelmi mérlegben hatalmas passzivumot jelent ez a forgalom, amint azt bevezetünk során éppen részleteztük. Érdekes, hogy a fennhatóságot átvett államok nem voltak képesek a németek kereskedelmi szerepét is átvenni és az átalakulás alkalmas volt arra, hogy olyan nemzetek kereske-

dei kapcsolódjanak be a forgalomba, akik eddig ezeken a piacokon nem is jártak. Főként Japán vett át jelentős kereskedelmi pozíciókat, de sokat nyertek az Északamerikai Egyesült Államok, Belgium, Hollandia és néhány környező, ugyancsak gyarmatállam is. Kérdés, hogy ha a Német Birodalom visszakapná fennhatósági jogait, vissza tudná venni azokat a kereskedelmi kapcsolatokat, amelyekkel 1912-ben rendelkezett. Minden bizonnyal csak úgy volna képes erre, ha felvinné a versenyt azokkal a kereskedőkkel, akik időközben itt megtalálták a maguk lehetőségeit. Ez a verseny jelentős áldozatokat kívánna a német ipartól és kereskedelemtől és nem valószínű, hogy ezt érdemes is volna meghozni; talán helyesebbnek látszik inkább egészen új kapcsolatok további kiépítését szorgalmazni ott, ahol a verseny még nem olyan éles, mint éppen a volt német gyarmatokban.

Ruisz Rezső.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Az árjelenségek szociológiai vizsgálata.

Fisher, Allan G. B.: The Clash of Progress and Security. London. Macmillan 1935.

Polge de Combret, G.: La lutte contre le bon marché. Paris, Sirey 1936.

Az elemzésünk tárgyául szolgáló két könyv az árjelenségek mai alakulásával abból a szempontból foglalkozik, hogy a gazdasági élet fejlődésén túl a társadalomalakulásnak milyen tendenciái nyilvánulnak meg bennük. Az árak állandóságára vagy hullámozására, a drágaságra vagy olcsóságra való törekvés mögött egy sokkal átfogóbb jelentőségű magatartást kutatnak: a társadalom adott állapotának konzerválására vagy változására irányuló szándékot. Így mélyül az olcsóság kérdése a haladás, vagy megkövesedés történet-filozófiai problémájává, a társadalmi létére reflektáló ember alapkérdésévé, amelyre mindkét mű válaszolni kíván.

Az egyetemes haladás — állapítja meg Allan G. B. Fisher — ezidőszereint beleütközik a személyi biztonságérzésre a stabilizációra való törekvésbe. Az egyetemes haladás az emberiség általános jólétének fejlődését jelenti. A személyi biztonságérzésre való törekvés pedig azt, hogy megvédünk még a haladás ellen is olyan termelési helyzeteket, meglévő alakulatokat, melyek fenntartásához még a legnagyobb áldozatok árán is ragaszkodunk. Ilyen biztonságra való törekvés vezeti a kormányokat akkor, amikor pl. a mezőgazdaság védelme érdekében a már nem gazdaságos termeléseket, vagy katonai szempontból fontos, egyébként szintén nem gazdaságos iparokat a nemzetgazdasági erők igénybevételével megvédik és támogatják. Ez a törekvés gazdasági csoportok létét a haladás számlájának terhére biztosítja. Növekvő erőfeszítéssel olyan satnya fákat erősítget, amelyeket a haladás szele állandóan kidöntéssel fenyeget.

Hangsúlyozza Fisher, hogy a biztonságban tartandó termelési ágak új meg új erősítő injekciókat igényelnek. Hol meg kell tiltani eredményesebb termelési eszközök használatát, hol csökkenteni a munkaidőt, hol szubvencióval éleszteni a különben gyenge termelési ágakat. Ezer és ezer lehetőség áll a stabilizáció, a biztonság érdekében. A legtöbb esetben az érte hozott áldozatok annyira megszokottak, hogy bár súlyosak, magától értetődöttségük miatt észre sem vesszük azokat. Benne élve az ilyen törekvésektől hajtott gazdasági életben, nem is látjuk meg ezt a retrográd, elmeszesítő folyamatot. Csak ha előítéletet, megszokottságot félretéve vizsgáljuk meg a jelenségeket — mondja Fisher — s céljukat, okukat, összefüggéseiket kutatjuk, derül ki, hogy a régi, kipróbált, de többé már nem gaz-

daságos termelések stabilizálása nem más, mint egyes csoportokért a köz részéről hozott, mégpedig mindig csak növekvő erőfeszítéssel meghozható áldozat. A hagyományos termelésekhez való ragaszkodás, a már nem időszerű termelések „közérdekű“, mesterséges meg erősítése, stabilizálása megállítja az egyetemes haladás útját.

Fisher dönteni kényszerít a haladás és az egyes termelési ágak részére szerzett biztonságérzés között. Nem lehet egyszerre a biztonság és a haladás ügyét szolgálni. A haladással együttjár a változás. Nélküle a fejlődés lehetetlen. Ez utóbbi tehát szintén áldozatokat követel és nem jár fájdalom nélkül. Míg azonban a stabilizációért hozott erőfeszítések állandóak és a fejlődés szekerét nem tolják előre, hanem ellenkezőleg mindig jobban és jobban eltávolítják a céltól, addig a haladás érdekében történtek — tartja G. B. Fisher — a jólét emelését eredményezik. „A technika hirtelen változása — mondja Heller Farkas is — a tönk szélére juttatja az alkalmazkodni nem tudó üzemeket, sőt, ha főtermelési águkat érinti, egész közgazdaságukat is. De a termelékenység növekedése folytán előálló ársüllyedés (ez a termelés részéről a haladás érdekében hozott áldozat) minden átmeneti nehézség dacára mégis *szükségszerű marad.*“

Az emberi haladást veszélyezteti a személyi biztonságérzés előtérbehelyezése, a gazdasági és termelési hagyományoknak egyes csoportok érdekében való stabilizálása, állapítja meg az ausztráliai G. B. Fisher. Az emberi haladást veszélyezteti ez a biztonsági momentum, mondja ugyanugy a francia Polge de Combret is — és hozzáfűzi, hogy minden a haladás elleni stabilizációs törekvés az árakban mutatkozik meg. A haladás: a javakkal való tökéletesebb ellátás, a könnyebb beszerezhetőség, azaz az olcsóság. A stabilizáció ezzel szemben a meglévő gazdasági helyzet minél tökéletesebb biztosítására törekszik. Ez nem egyéb, mint az eddigi hozadékok, jövedelmek biztosítása, azaz az árak lehetőleg magas színvonalának tartása. Másszóval a stabilizáció, a biztonságra való törekvés az olcsóság elleni harcot jelenti. Harcot a jólét ellen, mondja de Combret, mert végső formájában így ebben az egyszerű tényben nyilvánul meg a legbonyolultabb törekvés is, amely a meglévő nem gazdaságos termelési érdekek biztosítását célozza.

Bár az ár a nemzeti jólét kérdésének szempontjából nem elsőrendű tényező, mégis nélküle a problémát megragadni lehetetlen. Éppen ezért indokolt és természetes de Combret eljárása, aki a nemzeti jólét kérdését az áron keresztül vizsgálja.

De Combret egész rendszert lát az olcsóság elleni harcban felvonulni. Az árak magasán tartása érdekében a legkülönbözőbb eszközök érvényesülnek. A magánvállalatok kartelleket alkotnak, hogy megfelelő magas árakat biztosítsanak a termelés vagy az értékesítés során maguknak. Az államok saját üzemeknél ugyanígy járnak el. Nem is beszélve a magán és állami monopóliumokról, amelyek éppen helyzetüknél fogva talán leginkább torzítják el az árakat, valamint arról, hogy a legtöbb országban a kormányok maguk kényszerítik a termelőket kartellek létesítésére. Holott minden ármegkötés hosszabb időre a gazdaság holt terhévé válik. A behozatalt megnehezítő vagy megdrágító intézkedések egész sora is az árak magasán tartását eredményezi és a behozatal nehézségei új monopolhelyzetet teremtenek az azt élvező vállalatok részére. A kivitelnek az inport csökkenésével együttjáró visszaesése szintén emeli az árakat, mert a kiviteli termelés — kapacitásának csökkentése miatt — a

belső piacon is csak drágábban tud termelni. Az állam szerepe a drágaságot illetően különben igen jelentős. Biztosítani kívánván ugyanis azoknak a szerveknek a működését, amelyek saját léte szempontjából is szükségesek, oltalmat, támogatást nyujt részükre stabilizációs árpolitikájuk keresztülviteléhez. Ha valamely termelési ág vagy vállalat nehézségbe jut, nem az átalakulás terén keresi a kiutat, hanem a legkisebb erőfeszítés törvényét betartva, legelőször az állam segítőkeze után nyul. Mind több üzem kéri az állam támogatását és kerül vezetése alá. Ez a folyamat pedig megakadályozza a gazdasági fejlődést. A termelést nehézkesé, bürokratikusá, rugalmatlanná és drágábbá teszi. Ami az állami támogatások és a protekcionizmus mérvét illeti, már nem is hangzik olyan groteszkül az a Bastiat által elképzelt eset, amikor a gyertyagyárosok a nemzeti gyertyaipar támogatása érdekében a napsütés tisztességtelen versenyének megakadályozására azt kéri az államtól, rendelje el minden ablaknak fényes nappal is kötelező elzárását.

Az állami mindenhatóság érvényesítése, az újabb és újabb terhek átvállalása sokba kerül a kincstárnak, ezen keresztül az adófizetőknek, ami szintén az árak növekedésében nyilvánul meg. Az adók emelkedésének egész kísérteties példáit mutatja be Combret, amikor többek között felsorolja, hogy 1911-ben a francia ásványolaj-termelést tonnánként 0.4094 f. frs., 1932-ben 7.72 f. frs., tehát közel huszszoros adó sujtotta. Egy nagy áruház adóinak a növekedése pedig 1914 és 1935 között, számítása szerint, az 1914-es adók közel uzszeresének felel meg.

A gazdasági élet irányítása hasonló eredménnyel jár az árak alakulására. Az állami *irányítás*, tervgazdaság célja, hogy valamely foglalkozási ág vagy ágak részére a megváltozott viszonyok következtében csökkent rentabilitást visszaállítsa. A gazdasági élet természete az ilyen termeléseket rendszerint mint elavultat átalakítaná. Az állam azonban segítő kézzel nyul feléjük és a legkülönbözőbb eszközökkel, a készletek megsemmisítésével, denaturálással, termőterületek csökkentésével, árak minimálizálásával, stb. igyekszik a nem gazdaságos termelésen segíteni. Akkor jár el sikeresen, ha a termelést, vagy a késztermékek mennyiségét minél jobban csökkenteni képes. Combret ismét Bastiat idézi: „nagy reménységet lehet fűzni egy nagyobb tüzvészhez, nem is beszélve a háborúról és a pestisről. A legnagyobb jótétemény azonban az lenne a kormány szemében, ha erős nyugati szél felgyujtaná Párizst, ez munkát és magas árat biztosítana a népnek.”

A tervgazdaság, az irányítás célja, Combret szerint, az árakat magasan tartani, vagy ha lesüllyedtek, visszaemelni. Tehát az olcsóbbodást megakadályozni és ezzel együtt a tömegek javakkal való tökéletesebb ellátását is.

Ami ezekután Combret végkövetkeztetését illeti, ez talán a legpregnansabbban Heller Farkas egy megállapításával fejezhető ki: „hogy ha nem akarunk a nemzeti jólét gyarapításáról lemondani, a jövő gazdasági rendje is csak magánkereseti alapon, tehát csak mint piaci gazdaság képzelhető el. Azaz lényegileg csak a ma is uralkodó alapokon. E gazdasági rend a technikai és organizatórikus haladás mai üteme mellett azonban csak javuló jövedelemeloszlás és fokozódó népjólét (relatív olcsóbbodás) mellett lehetséges, mely a fogyasztók körét a gazdasági haladásnak megfelelően kiszélesíti.” G. B. Fisher és de Combret a kutatók meggondolt bátorságával

megírt könyveikben az egyetemes emberi haladás mellett téve hitvallást, egymástól eltérő, eredeti utakon jutottak azonos eredményre.

A két közgazda azonban tulmenve a fennálló helyzetre vonatkozó megállapításokon, nem hagyja az olvasót utbaigazítás nélkül arra vonatkozóan sem, hogy hogyan lehetséges a kiút a megdrágított és bénává stabilizált gazdaságból. Itt azonban, sajnos, már a válságirodalom hagyományait követték, mert szabadalmat, csodaszert ajánlanak. Különösen áll ez de Combretre, aki az egyetemes haladás kérdésének megoldását a monetáris sikra egyszerűsíti. Azt tartja, hogy a fennálló monetáris rendszer kevéssé lüggvén a termeléstől, lehetetlenné teszi, hogy az emberek a kínált áruk arányában rendelkezzenek csereeszközzel. Mindez azért van, mert egy egyedülálló, ritka áruval mérjük az állandóan nagyobb bőségben termelt árukat. Olyan pénzrendszerre van tehát szükség, — fejezi be gyanus következtetéseit — amelynél a csereeszköz- (pénz-) kibocsátás a termelés alakulásával arányosan nőne vagy esőkkenne.

Allan G. B. Fisher mondanivalója már inkább gondolkodásra késztet. A termelésnek első- (földművelés, állattenyésztés), második- (vas-, textil-, stb. ipar) és harmadlagos (hygiéniai iparok, szellemi szolgáltatások, tudomány, nevelés, szórakozás, művészet, stb., stb.) állapotát különbözteti meg. Aszerint, hogy a termelések az alapvetőbb, a fejlettebb, vagy olyan szükségletek fedezésére irányulnak, amelyek a puritánabb szemléző szemében talán már fényűzést jelentenek. Bár a határok a valóságban nem élesek, tagadhatatlan, hogy a közönség gazdasági érdeklődése (a kereslet) mindinkább a második, illetőleg az utóbbi időben a harmadlagos termelések felé fordult. Tudott-tény, hogy a jövedelmek állandóan kisebb részét fordítja a vásárlóközönség élelemre, ruházatra és lakásra, ezzel szemben nagyobb hányadát a „luxus“-cikkekre. Minthogy a jövő fejlődési iránya ez, helytelen erőszakosan továbbfejleszteni és stabilizálni az első- és másodlagos iparokat. Ezek termékei iránt ugyanis a kereslet relative csökken, a kínálat pedig, az eddig termelőként szerepelt új országok bekapcsolódásával, állandóan nő. Éppen ezért a fejlődés lehetősége nem az u. n. bázisiparokban (első- és másodlagos termelések), hanem ezekben a „haszontalanságokat“ gyártókban van. Különösen a „kivénült“ országoknak van szükségük arra, hogy e harmadlagos termelésben helyet biztosítsanak maguknak, mert „fiatal“, friss gazdaságu államok az első- és másodlagos termelésekben amugy is kiszorítják őket. Rolf Wagenfuhr mutatta ki a *Revue Economique Internationale* júliusi (1936) számában, mintegy illusztrációt szolgáltatva Fisher szövegéhez, hogy a világ ipari termelésében a „régik“ országok része 1928-tól 1934-ig 89%-ról 76%-ra csökkent az „új“ országok javára. Azon országok között, pedig, amelyek Wagenfuhr szerint termelési kapacitásukat a váltságban is növelték és termelési lehetőségeiket jelenleg is teljes mértékben használják ki, Oroszország, Japán, Chile, Svédország, Norvégia, Dánia, Finnország és Románia szerepel, azaz egy régi ipari ország sem.

A régi roskadozó termelési ágak folytonos erősítetése helyett minél hamarabb újabb termelésekbe vezetni a tőkét és a munkát — süríti össze tanácsait Allan G. B. Fisher. Vajjon kimeríti ezzel az összes tennivalókat? Ez tartalmazza-e a végleges választ? Biztos feleletet adni erre nem lehet. A két könyv mindenesetre gondolkodóba ejtheti a tárgyalt értelemben vett stabilizáció híveit.

Gábor László.

Könyvismertetések.

Fellner Frigyes: Adóteher megoszlás. Statisztikai közlemények. Szerkeszti Dr. Illyefalvy L. Lajos. 1936. (294 l.)

Hosszu évek előkészítő munkája után Dr. Fellner Frigyes egyetemi tanárunk közzétette az adótehermegoszlásról szóló kutatásai eredményét egy 294 oldalas kötetben, melyet Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala adott ki. A könyv minden közgazda és politikus figyelmére érdemes és jelentőségét eléggé jellemzi az, hogy 1936 őszén Athénben a Nemzetközi Statisztikai Intézet ülésén, az elnöklő Sir Stamp Josiah uttörő kezdeményezés gyanánt mutatta be Fellner nagy kísérletét. A tudós író e könyvnek módszertani részét a párizsi tudományos akadémián tartott felolvasásában is felhasználta s így nem magyar elfogultság vezet bennünket, midőn azt állítjuk, hogy nemzetközi jelentőségű közgazdasági munkáról van szó. Ezt ki kell emelni azért is, mert a következő sorokban őszinte bírálat alá kívánom vonni a könyvnek éppen a módszerét, mert hiszen éppen ebben van a mű jelentősége és meggyőződésem az, hogy Fellner kísérlete nincs befejezve, hanem éppen az ő módszerének bírálati megvizsgálása fogja az egyetemes tudományt előbbrevinni. Ezért az olvasó engedelmével először is a módszerrel foglalkozom, mert szerintem nemzetközi szempontból ez fontosabb, azután pedig a hazánkra vonatkozó konkrét eredményekkel.

A nagy munka egy módszertani bevezetés után két részre oszlik. Az elsőnek címe és célja az adóteher megoszlását foglalkozási ágak szerint bemutatni s ezt négy fejezetben át viszi keresztül. A második rész a foglalkozási ágak közterhét a szerző által ugynevezett nemzeti adóalaphoz viszonyítja s ebbeli elgondolásait két fejezetben mutatja be.

Az első rész rendkívül megbízható szorgossággal minde-
nekelőtt a különféle adó- és közszolgáltatási teherneket sorolja fel és állítja a foglalkozások különféle csoportjaival szembe, hogy ebből a szembeállításból azután a tehermegoszlás képlete a táblára felirható legyen. Szerény nézetem szerint itt a szerző teljesen kimerítő és olyan munkát végzett, amelyen későbbi kutatók is alig fognak változtatni, csupán egy megjegyzésem volna, ahol is a feldolgozásnak kiegészítését kívánám. Fellner Frigyes az ekként megragadott közszolgáltatási teher tömegből kivonja az illetékeket és ezeket nem foglalja egybe a többiekkel sem nagyságuk, sem pedig a társadalmi osztályok közötti teherelosztódások szempontjából. Én teljesen magamévá teszem Fellnernek azt a pénzügyi jog által is elismert álláspontját, hogy az illeték egy olyan szolgáltatása a magángazdaságnak a közzel szemben, amiért ő különleges ellenszolgáltatást kap és ennélfogva általában és elméletileg az illetékeket nem lehet a többi tisztára kényszeralapon nyugvó és általános közterhek közé egyszerűen beiktatni. Ez a tétel általánosságban igaz, azonban részleteiben kijavításra szorul, különösen a háború után azért, mert egész világosan látható, hogy a különféle kormányok Európaszerte az illetékeket úgy fejlesztették, hogy beléjük adóelemeket is dugtak el. Ebből nemcsak az következhet, hogy ha az illetékeket elhagyjuk a foglalkozási ágakkal szemben való összeállításból, ez a teher a valóságnál kisebb lesz és szerintem ez abszolút mértékben csökkenti a tényleges igazságot: hanem nagyobb baj az, hogy magának a teher-

megoszlásnak viszonylagos helyességét is befolyásolja. Itt különösen — sőt ugyyszólván kizárólag — a vagyonátruházási illetékekre gondolok, amelyek oly magasak, hogy egészen világos belőlük, hogy az illeték eleme mellett vegyi összetételükben adóteher is jelentkezik. De világos az is, hogy miután a vagyonátruházási illeték, különösen az örökösödési illeték, elsősorban az ingatlantőkét, a föld- és házbirtokot sújtja, ennél fogva mihelyst az illetékeket és ezzel ezt a vagyonátruházási illetéket is kidobtam. jobban mondva mellőztem a köztehermegoszlás problémájának megvilágításánál, bizonyos egyoldalúságot követtem el az ingatlanbirtokosok kárára; mert világos, hogy ha újabb számítás teszünk és az így szóban levő illetékeket ha nem is teljesen, de meghatározandó arány alapján belevesszük a közteherbe, midőn azoknak prizmatörését a társadalom alkatából megfigyeljük, itt a módszer egy oly elhajlást eredményez, amelyet ki kell javítani. Mindebből arra a következtetésre jutok, hogy a munka első részének igen helyes felépítését ilyen értelemben még ki kell bővíteni, hogy az igazságot jobban megközelíthessük.

A módszertani kérdés nehézzé azonban nem itt válik, hanem akkor, mikor Fellner Frigyes arra vállalkozik, hogy az egyes adónemekben mutatja ki a társadalmi megoszlás tényleges viszonyait. Az egyenes adóknál, amelyek éppen azért neveztetnek közvetleneknek, mert a közhatalom, tehát elsősorban az állam, közvetlenül szembeáll azzal a magángazdasággal, amelynek vagyoni vagy kereseti állapotát megcsonkítja a maga adójával, a kérdés egyszerű és meg kell adni azt, hogy Fellner klasszikus tisztasággal állítja fel minden tételét. Sokkal nehezebb azonban módszerének alkalmazása akkor, midőn könyvének első része második fejezetében a foglalkozási ágaknak a közvetett, az indirekt adókon való részesedését kívánja megfejteni.

Midőn bírálatos megjegyzéseimet e nagyjelentőségű könyvről itt előadom, célom éppen az, hogy a szerzőt vagy annak követőit a módszer további fejlesztésére bírjam, mert azt hiszem, hogy mai kutatásai még — legalább bennem s talán másokban is — kételyeket támaszthatnak. Hozzáteszem ehhez azt is, hogy ennek a kérdésnek polemikus megvitatása a nyilvánosság előtt nemcsak azért szükséges, hogy magára a munkára méltán ráirányítsa a gazdasági és politikai körök figyelmét nálunk és külföldön, hanem azért is, hogy a módszert magát előbbre vigye jelenlegi hiányainak teljes feltárással. Még ki kell egészenem bírálatomnak a háttérét azzal a vallomással, hogy a magam részéről, bármennyire is gondolkoztam azon, nem tudnék jobb módszert ajánlani annál, amelyet Fellner bemutatott, jobban mondva a többi módszerek is, amelyeket elképzelek, mind abban a hibában szenvednek, amiben az övé is, hogy t. i. egy bebizonyítandó tételeiből indulnak ki akkor, amikor az még nincs bebizonyítva. A kérdés t. i. az, hogy különféle közvetett adókat, tehát a fogyasztási adókat és a forgalmi adókat lemérve s a másik oldalon felsorakoztatva a különböző foglalkozási ágakat, hogyan lehetséges megközelítőleg megtudni azt, hogy e közvetett adóteherből ki mennyit visel. A megközelítő szót szándékosan használom, azért, mert a statisztikai tudomány e társadalmi röntgenfelvételnél a gazdasági élet oly rejtett belső zsigereibe akar behatolni, ahol teljesen tiszta képet kapni soha nem fog, egyrészt azért, mert a legpontosabban megállapított fogalmi elhatárolások sem fogják sohasem fedni a folyton vál-

tozó, eleven valóságot, másodszor azért, mert a megvilágítottaknak, vagyis a gazdasági alanyoknak egyáltalában nem érdekük az, hogy sekszor öntudatos, de néha öntudatlan jövedelmi és vagyoni eltolódásaik a nyilvánosságra kerüljenek. Most már e megközelíthetően megoldható kérdésben Fellner azt a módszert választja, hogy a statisztikában fölszeleteli, igen helyesen, az országot négy nagy csoportra. Ezek: Budapest, a többi törvényhatósági város, a megyei városok és végül a kis- és nagyközségek. A pénzügyminisztériumi statisztika szerint azután a négy nagy csoport között megosztja a befolyt fogyasztási és forgalmi adók hozadékát külön-külön. Ez igen érdekes és alapos munka és eddig a módszer be is válik. Most következik azonban a területek szerint felszeletelt adótömegeknek az egyes foglalkozási ágakra való kiosztása, mert ez volna az új statisztikai technika legfőbb célja. Ezt Fellner akként teszi, hogy mind a négy körzetben megállapítja statisztikailag, hogy a foglalkozási ágak, mégpedig hat főcsoportba osztva (amelyek még öt alcsoportot foglalnak magukban), milyen arányban szerepelnek a népességben. Ez a kettős vetítés. Vagyis a bejövő adóknak területi megoszlása egyfelől, másfelől a területen belül lévő lakosságnak a foglalkozási főcsoportok szerint való szétagozódása megállapítottván, ezek akként kerülnek egymással szembe, hogy szerzünk minden területen (pl. Budapest székesfőváros területén) belül minden foglalkozási ágra kitermeli a fogyasztási és forgalmi adóban viselt fejkvótát. Mikor ez megvan, akkor ezeket a fejkvótákat besorozza és megvan a közvetett adók eloszlása terhük tekintetében. E nagyon világos és szolid módszernek a nagy hibája az, hogy anélkül, hogy bevallaná, abból a szociológiai feltevésből indul ki, hogy mikor én valamely területnek, pl. Budapest fővárosnak a lakosságát foglalkozási ágakra szétagozom, úgy minden foglalkozási ágnál ugyanazt a szorzót használhatom, ha a fogyasztási és forgalmi adóknak rájutott terhét meg akarom tudni. De hiszen éppen ez a szorzó az, amelyet nem tudok, amely miatt a módszert fel kell építenem és amelyet itt a priori elfogadtat velünk a szerző! Mihelyt valaki abból indul ki, hogy a különféle foglalkozási ágak ugyanazon területi körzeten belül más és másféle szorzószámmal lépnek fel valamely fogyasztási adónak a fogyasztásában, akkor meginog módszerének pozitív keresztülvihetősége. Az optikai csalódás abban áll, hogy már eleve felveszünk olyan tételt, amely később kerül bebizonyításra, t. i. megoszlási alapul a foglalkozás- és fejkvótának az elfogadását. El kell ismer-nem, hogy Fellnernek sikerült ezt a bizonytalanságot eléggé csökkenteni azáltal, hogy elválasztotta nemcsak a falut a városoktól, hanem a városokat is Budapesttel együtt három tagozatba sorozva. A nagy kérdés az, hogy elegendő-e ez ahhoz, hogy oly biztos alapot kapjunk a közvetett adók tehermegoszlására nézve, mint aminőt az egyenes adóknál szerzőnek sikerült elérnie, megelégedhetünk-e ezzel a tagolt-sággal? Szerény nézetem szerint nem. Egy ugyanazon városban lakó, különféle foglalkozású egyének között, elsősorban a kültekli és beltelki lakosok, sőt az egyes kerületek lakossága között is, oly óriási a különbség a fogyasztás tekintetében, — mégpedig azt hiszem, a különféle adónemeknél — hogy egységes fejkvótával még csak meg sem tudjuk közelíteni az ugyanis csak megközelítőleg megmarkolható megoszlást. Emlékeztetek arra, hogy a háboru előtt, különösen a német és bajor tudománynak az a része, amely a fogyasztási adók áthárítását tette külön kutatás tárgyává, mily nagy gondossággal

igyekezett például egy-egy söradóemelésnek a hatását nemcsak az egyes városokban külön, hanem utcánként végignyomozni, ugyyszólván sörközpontok szerint.

Nézetem tehát az, hogy a Fellner által követett módszertani kísérletnek okvetlenül a további differenciálódás alapján kellene részletkutatásokban továbbhaladnia, mert másképp az alaptételek teljes, pozitív alakban be nem bizonyíthatók. Maga az, hogy itt a pénzügyi és statisztikai együttes kutatás számára új mezőny nyitattik, nagy érdeme a szerzőnek.

Áttérve most már a módszertan megbeszélése után a könyv által egybegyűjtött anyagnak magának a vizsgálatára, azt kell mondanom, hogy rendkívül nagyjelentőségűek azok az ügy politikai, mint társadalmi következtetések, amelyeket Fellner Frigyes gondos feltárásai alapján a közvéleménynek át kell éreznie.

A végeredmény t. i. az, hogy ha Magyarországon az összes közterheknek az összes foglalkozási ágak közti megoszlását e tudományos módszeren átbocsátjuk, akkor ebben az országban, amelyet állandóan egyoldaluan agrárországnak tüntetnek fel, az tűnik ki, hogy az egész adóteher szétboncolása alapján az összes foglalkozási ágaknak következő tehermegoszlási képlete áll elő:

mezőgazdaság	24.14%
bányászat és ipar	30.35%
kereskedelem	15.82%
(ebből hitelforgalom)	3.49%)
szabad értelmi foglalkozások	3.16%
közalkalmazottak	5.67%
magánalkalmazottak	2.47%
vagyonhasználmány	18.39%

Az összes közterheknek tehát egynegyed része sem viseltetik a mezőgazdaság által. Ha ehhez hozzátesszük azt még magyarázatul, hogy ebből az inségadó csak a városi lakosságot terheli és a szociális tehernek 87%-a ezen társadalmi osztályokra van hártva, míg a mezőgazdaságra ebből csak 2.37% esik, akkor le kell mondani arról a képtelen jelszóról, hogy kizárólag agrárország vagyunk. Hozzá kell tennem, hogy az első pillanatra a könyvnek tehermegoszlási táblája a kisiparnak valami ijesztő tudósítást mutatja a gyár-
iparral szemben, holott a későbbi egybevetésekből kitűnik, hogy ez nagyrészt optikai csalódás, mert a kisiparosok nagy száma az, szemben az aránylag kevészámu gyárral, amely ezt az eltolódást mutatja. Mindenesetre itt is még kiegészítő kutatásokra lesz szükség.

A könyv azzal végződik, hogy Fellner Frigyes a közterheket foglalkozási ágak szerint összeveti azzal, amit ő „országos nemzeti adóalappal” nevez s amely igen helyes elgondolás szerint különbözik a nemzeti jövedelem szava alá fogható számhalmaztól.

Itt csak azt a mellékes megjegyzést kell tennem, hogy ez összehasonlítása a nemzeti jövedelemnek a nemzeti adóalappal, mutatja azt, hogy az első csoportba fel kell venni a magyar értelmi foglalkozások által (írók, színészek stb.) külföldről kapott kereseti összegeket is, amelyek az előbbi táblázatból eddig hiányoztak. Maga ez az összehasonlítás elméletileg érdekes és voltaképpen arra az eredményre jut, hogy Magyarországon az összes közszolgáltatások a nemzeti országos adóalappal átlag 19.04%-át emésztik fel. Szerző szerint tehát ez azt jelenti, hogy:

„Az ország egyenes adózási teljesítőképességének számszerű kifejezése országos átlagban azt mutatja, ha azt az összes egyenes adóteherrel összehasonlítjuk, hogy a népesség adóereje csaknem teljes egészében, 86.82%-ig igénybe van véve, vagyis az egyenes adózás terén elérkezett az ország a tuladóztatás határáig, a fogyasztási és egyéb közvetett adók jelenlegi terhének figyelembevételével. Ez azt jelenti, hogy ha a fogyasztási és egyéb közvetett adók terhe fokozódnék, úgy a népesség adóereje csökkenne s kevesebb adóalap maradna az egyenes adózás céljaira.“

E probléma oly súlyos, hogy egy könyvismertetés keretében vele szemben állást nem foglalhatunk. Leszögezhetjük azonban azt a meggyőződésünket, hogy nemcsak a magyar közgazdasági tudomány, de az egész egyetemes közgazdasági irodalom hálásan köszönheti azt a gyarapodást, amelyet Fellner Frigyes új munkájával sok évi kutatásai eredményeképpen nekünk adott.

Hegedüs Loránt.

Rakitovszky István: Közgazdasági pedagógiai és nemzetnevelési alapelvek. Budapest, 1936. 81 old.

Az idő erőnkét és hatalmunkat meghaladó kényszerűséggel hullámszik át rajtunk. Sem megállítani, sem visszaidézni, sem előlegezni nem tudjuk. Hármasszoros dimenziója van: múlt, jelen és jövő s e három közül is csak a jelen igazán a mienk. A múlt már kicsuszott kezünkől, a jövőt ködfátyol takarja, csak a jelen az, ami élet és valóság. Ha e három időjelző szóra olyan szinonim kifejezést kellene keresnünk, amelyek mindegyike magában hordja a másik kettő értékelését is, akkor a múlt helyett ezt mondhatnánk: *nemzet*, a jelen helyett: *gazdaság*, a jövő helyett: *nevelés*. A nemzet jelenti az egyénnel szemben a multat, a folytonosságot. Az egyén azt hiszi, hogy az ő kedvéért van minden, alig akar tudomást venni arról, hogy csak öntudatlan hordozója az évezredek fejlődés kontinuitásának. A gazdasági élet nyújtja a mindenkori jelen legsürgetőbb és leghangosabb kérdéseit. Az élet szava elsősorban a megélhetés szava, amely tülharsog mindent, ha nincs kielégítően megoldva és elcsitul, sima, egyenletes háttérként szerepel, ha kedvező körülmények között élünk. S ha az ember a múlt és jelen látóhatárán túlra szegzi tekintetét s keresi azt, ami majd lesz, ami ma még ígéret, de holnap beteljesülés, akkor csak egy nyugvópontot talál — és ez: az ifjuság nevelése

A múlt, jelen és jövő letéteményeseinek, a nemzet, közgazdaság és nevelésügy nagy kérdéseinek találkozóhelye e könyv. Szerzője azt a célt tűzi maga elé, hogy rámutasson arra, hogy milyen feladatai vannak a nevelésnek a lét legmozgalmasabb helyén, a gazdasági élet területén. Ezért egyrészt kutatja a gazdasági életnek azon törvényszerűségeit, amelyek az ember lelkeségéből fakadnak, másrészt számol a nevelés lehetőségeivel s e kettős alapon, a nevelés és gyakorlati élet közös tényezőinek figyelembevételével kijelöli a feladatokat. Ebben van a mű alapeszméje s ezt fejezi ki hármasszoros tagozódása.

Első része a közgazdasági pedagógia szükségszerűségével foglalkozik. A régebbi pedagógia messziről elkerül minden olyan kérdést, amely a gazdasági élettel rokon. Magára hagyja a gazdasági életet s ezzel mintegy hozzájárul ahhoz, hogy az olyan értékelési alapot állítson fel magának, amely számításából kirekeszti mind a

nemzeti, mind az erkölcsi szempontokat. A tudatlanság és fásultság ideje e téren is lejárt. A nevelésnek tudomást kell vennie a gazdasági jelenségek lélekformáló erejéről, tudományos eredményeiről és nemzeti értékéről. Közgazdasági műveltség nélkül nem lehet állampolgári hivatásra nevelni, mert csak ezen az alapon lehet az egyes foglalkozási ágak jelentőségét érzékeltetni és a kultúra szeretetét és megbecsülését a tanulóban felébreszteni.

A második rész azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a nevelés és gazdasági élet kérdései mely területen kapcsolódjanak egymásba. A nevelésnek az a feladata, hogy a lélek minden erejét egységes eszményi cél felé irányítsa. Ha az eszményi célt reális, gazdasági célokkal csérélné fel, nagy lelki összeütközések okozója lehetne. De csak távolról látszik ilyen széttartónak a nevelés és a gazdasági élet útja. Valójában a kettő egymásra talál a *hivatásra nevelés* gondolatában. Az ifjú nemzedéknek úgy kell maga előtt látnia jövő pályáját, foglalkozását, hogy abban a munka nem csak megélhetési alapot nyújt, hanem hivatássá is nemesedik. Ha feltárjuk a tanuló előtt, hogy az ő eljövendő gazdasági szerepköre milyen összefüggésben van a gazdasági élet egészével, akkor azt is megérti, hogy minden helyesen végzett munkának megvan a maga közgazdasági értéke s hogy minden ember a maga helyén a nemzet életfenntartását szolgálja. A gazdasági tájékozatlanságból már nem egyszer fakadt fejetlenség és kulturális válság. Csak az a nevelés veszi figyelembe az egész embert, amelyik nem veti el a gyakorlati kérdéseket sem, hanem rávezet a közgazdasági törvényszerűségek megismerésére. Azért az általános irányú nevelő iskolának is tekintettel kell lennie a kornak megfelelő élethivatásokra éppúgy, mint ahogy a szakiskola is feladatának tartja a lelki nevelést.

A könyv harmadik és legnagyobb szabású része a célkitűzés problémáival foglalkozik. Idézi *Sprangert*, aki szerint nincs messze az az idő, amikor az emberek szégyelni fogják, hogy milyen járatlanok az őket közvetlenül érintő gazdasági és társadalmi kérdésekben. Amióta e szavak napvilágot láttak, sok év telt el s a helyzet alig változik. A nevelésnek *korszerű életideálokat* kell követnie. Azért beszélhetünk korszerű életideálokról, mert az eszményképek nem ős, állandó adottságai a léleknek, hanem történelmi jelenségek, amelyek az élet élése folyamán fejlődnek ki. Korunk eszményi törekvése nem kontemplatív elneműveletre akar nevelni, hanem gyakorlati életre. A gyakorlati élet pedig cselekvést kíván, elsősorban az egészséges gazdasági élet kérdésének megoldását.

A nevelési cél tisztázása után átpillant a szerző az egyes gazdasági rendszerek irányító törekvésein. Szemügyre veszi a szabad és kötött gazdálkodás szempontjait, a fascizmus korporációs szervezetét, az univerzalizmus misztikus, irányított gazdaságát, a Quadragesimo közvetítő szerepét és azt vizsgálja, hogy ezek mindenikében milyen összefüggésbe kerül a közgazdasági és etikai elv egymással, amikor a gyakorlati élet célkitűzéséről és megvalósításáról van szó. Rámutat arra is, hogy az embert az individuális és szociális szempontok egyaránt közelről érintik, ezért életelveink ingadoznak e két pólus között. Manapság a közösség szempontja van előtérben mind a szellemi, mind a gazdasági élet területén. Valószínűleg a változott termelési viszonyok táplálják ezt a gondolkodást. A gazdasági kényszerűség teszi tudatosabbá az összetartozandóságot, közösség és nemzet fogalmát is s vele együtt a közjó

megvalósítására irányuló törekvéseket. A *közjó* eszméje nem ellentétes korunk közgazdasági irányával, mert mindkettőben kollektív törekvések érvényesülnek. A *közjó* megvalósításának legcélravezetőbb eszköze a hivatásra való nevelés. Ezen keresztül jut szoros érintkezésbe egymással lelkünk ösztönös, olthatatlan vágya, a legfőbb jó keresése, a munka közgazdasági és etikai értékével.

E könyv kiváló terméke annak a folyton erősödő s mind nagyobb teret követelő irodalomnak, amelynek az a jelszava, hogy hozzuk közelebb egymáshoz az iskolát és az életet. A tapasztalat azt mutatja, hogy a mindennapi életet — főként nemzetközi vonatkozásokban — nem a magasabbrendű eszmények irányítják, hanem az egyoldalú érdek és szenvedélyek. Így könnyen azt lehetne hinni, hogy talán hiábavaló is minden olyan törekvés, amely tartalmasabb életre akar nevelni. Pedig a hiba nem a nevelési lehetőség hiányában, hanem a pedagógia szűkkörűségében van. A pedagógia szinte gögös méltósággal elvonul a maga klasszikus fellegrárába, hogy a gyakorlati életnek még a zsvaja se jusson el hozzá. Elhanyagolja a gazdasági és szociális élet jelentőségét s szinte mellékesnek itél mindent, ami a hétköznapokat betölti. De a gazdasági élet is megéri a magárahagyottságot. Azért válik rideggé, röghöz húzóvá, eszménytelen, sivár piaccá, ahol csak az anyag számít, az ember-testvér nem, mert nem talál érintkezési pontot a lelkiség eszményeivel. A könyv írója mindezt világosan látja s kissé elvontan ugyan, de mégis élvezetes, szép formában tárja elénk. Mély gondolatai, találó idézetei és utalásai azt mutatják, hogy egyaránt otthon van a filozófia, közgazdaságtan és lélektan területén s hogy nyitott szemmel és aggódó magyar lélekkel figyeli az életet. Nagyobb perspektívát nem nyújthatna annál senki, mint amilyent a szerző nyújt, amikor meggyőző és gazdag érvelések alapján rámutat arra, hogy sem a gazdasági élet ismerete, sem határozott etikai elvek nélkül nem lehet az ifjúság elé célokat tűzni; célkitűzés nélkül viszont nem lehet hivatásra, a nemzeti életbe való beilleszkedésre, a közönség megértésére és szeretetére nevelni. E gondolatmenet több, mint egyszerű nevelési koncepció: kinyilatkoztatása az egyéni és közösségi elv szoros egységének. Azzal, hogy rámutat a mindig szélesedő hatáskörre és feladatokra, a sokat vitatott individuális, szociális és univerzális szempontok látszólagos ellentétét lerombolja. Ime az egymást feltételező folytonosság: A nevelés az egyénre hat, egyéni eszközöket használ, egyént formál. — de azzal, hogy előkészít valamilyen hivatásra, már belopja az individuális szempontok közé a társadalmi szempontot. A társadalmi lét pillére viszont a *közjó* eszméje. A *közjó* felé mutató feladatok pedig már a nemzet és az univerzális egész határáig szélesítik a nevelés horizontját.

Sokat tanulhatnak e könyvből azok, akik elméleti vagy gyakorlati téren zászlóvivői a nevelés nagy ügyének s így felelős intézői a jövő alakulásának. De sokat tanulhatnak belőle a gazdasági élet kutatói és irányítói is. Korunk a gazdasági kérdések uralma alatt áll, de egyensúlyt csak úgy remélhetünk, ha a gazdasági kérdések párosulnak az erkölcsi kérdésekkel. A mai felbillent életnézet helyett állítson a nevelés és közgazdaságtan új értékelési kalkulust az élet központjába s ehhez szívjon magába ihletet és indítást abból a nagy, élő hitből, amely e könyv minden sorából világító és melegítő erővel sugárzik.

Takaróné Gáll Beatrix.

Volenszky Béla: Társas vállalkozások, finanszírozások veszedelmei. Bekapcsolódás, együttműködés és likvidálás gyakorlati kézikönyve. Jogászírók közérdekű könyvtára kiadása. Budapest 1936. 224 oldal.

A vállalkozás, a társulás sokrétű feladat, mely az elméleti ismereteken kívül főleg gyakorlati ismereteket kíván. Ezen ismeretek nélkül az érdekeltek a mai szövevényes gazdasági helyzetben alig tudják megállni helyüket. A tőkés felkészültség egymagában véve nem elég a vállalkozáshoz. Nem elég az érzék és a hajlam sem, mert pozitív ismeretek hiánya előbb-utóbb megbosszulja magát. Ugyanezt mondhatjuk el a társulással kapcsolatos finanszírozásról is. Érdekes, hogy a társulás és finanszírozás nagy jelentősége dacára, szakirodalmunkban eddig nem jelent meg olyan monográfia, mely ennek a kérdésnek beható vizsgálatával foglalkozott volna.

E téren az elsőség érdeme kétségtelenül *dr. Voľenszky Béla* fenti című munkáját illeti. Ez a mű az egész problémát szervesen, átfogóan és mélyrehatóan ismerteti. A szerző elméleti tudással, de még inkább a tapasztalatok gazdagságával boncolgatja az e témakörbe vágó kérdéseket. A probléma egyes kérdéseinek szakszerű csoportosításával teljesen kimeríti az e körbe vágó materiát. Nagyon helyesen rámutat a gazdasági balsikerekre, melyeknek oknyomozó felderítésével a szükséges tennivalókra utal. Pregnánsan megvilágítja a társulás és finanszírozás közötti különbséget, majd mindkettőnek gazdasági előnyeit, indító okait és feltételeit. A vállalkozásra készen álló tőkés rendkívül értékes tanácsokat kap a tekintetben, hogy meglévő vállalatba kapcsolódjék-e, vagy teljesen új alapítás a célravezetőbb? A társulás követelményeit személyi és tárgyi csoportba foglalja. Egészen újszerű és érdekes a karakterológiai kutatás áruló jeleinek tárgyilagos bemutatása. A tárgyi követelmények között különös fontossággal tárgyalja a vagyoni feltételek vizsgálatának módját és eszközeit, rámutatván arra, hogy megfelelő szakemberek, hites könyvvizsgálók közreműködése milyen fontossággal bír.

A társulni szándékozó felek rendkívüli haszonnal olvashatják a szerződési akarat szabatos írásba foglalására, valamint az érvényesíteni kívánt jogok és kötelezettségek pontos megállapítására vonatkozó fejtegetéseket. A mű különös előnye az, hogy a gazdasági principiumok és a jogi szabályok szabatos megállapítása mellett a gyakorlat tanulságos ecsetelésével ismerteti az összes kérdéseket. Különösen a tőkebiztosítás fontosságát és szilárd megalapozását. Hasznos szolgálatot teljesít azzal is, hogy a kizsákmányolás elleni jogvédelem mai állását ismerteti.

Az ismertetni kívánt kérdéseket szervesen építi fel. A magyar jogban szabályozott vállalkozási formákat sorbaveszi, megvilágítja azok előnyeit és hátrányait, alapítási módját és kellékeit, a társtagok jogviszonyát egymás és harmadik személyek irányában. Megismereti valamennyi vállalkozási forma szervezetét, működését, képviselési módját. Nagyon értékes tanácsokkal szolgál a vállalkozás belső életére, az együttműködés és ügyvezetésre, a pénzkezelés és könyvvezetésre, továbbá azzal a kérdéssel is foglalkozik, hogy a könyvelés hiánya és a túldimenzionálás minő veszedelmeket rejt magában.

A vállalati életben nagyon fontos a patológikus tünetek felismerése és ezzel kapcsolatban a gyors cselekedet. Mikor a szerző a vállalkozás egész életfolyamatát végigkísérte, foglalkozik a meg-

szűnés eseteivel. Az inszolvenca és csőd eseteit tárgyalván gyakorlati jótanácsokkal szolgál.

A szerző munkáját nagy örömmel üdvözljük. Valóban hasznos szolgálatot fog tenni az elmélet és gyakorlat embereinek egyaránt. Az elmélet embereinek azért, mert a gyakorlati élet súlyos problémáiba és azok megoldásába bepillantást nyernek, a gyakorlat embereinek pedig azért, mert a gazdasági életre vonatkozó jogszabályoknak az életben előforduló esetek megelevenítése révén értékes és hasznos ismeretekre tesznek szert. A könyvből sok jó eszmét és indítékot szerezhet mindenki, aki a közgazdasági élettel bármiféle kapcsolatban áll. Különösen pedig meglevő, vagy tervezett társas vállalkozások tulajdonosai.

Fülei-Szántó Endre.

Lánkai István: A kereskedelem üzemgazdaságta na.
Budapest, 1936. 180 old.

A kommerciális folyamatoknak körében még mindig csaknem kizárólag a tiszta empiria, a bizonytalan hagyományokon alapuló megszokottság s a tervszerűtlen ösztönösség az uralkodó. Az üzemekben végbemenő kereskedelmi jellegű tevékenység pontosságban, rendszerbeli megalapozottságában mélyen a mérnöki munka precizitása mögött marad. Pedig kétségtelen, hogy ebben a körben is, az életviszonyok mai bonyolultsága mellett, lényeges szükség van kellő tárgyi ismeretekre, éppen úgy, mint a megfelelő összefüggések pontos felismerésére. Ezáltal domborodik ki az *üzemgazdaság* egyre fokozódó jelentősége, mely a tisztán gyakorlatinak tekintett eljárásokba is a tudományos módszerek alkalmazását igyekszik átplántálni.

Kétségtelen, hogy az üzemgazdasági problémák iránti érdeklődés az utóbbi idők folyamán nálunk is fokozódott. A magyar irodalom azonban még mindig szegényes és egy-két értékesebb standardmunkát kivéve, az, aki e kérdésekben kellően tájékozódni kíván, főképp a külföldi irodalomhoz kénytelen fordulni. Mindenképpen örvendetes és dicséretreméltó ily körülmények között szerzőnek az a törekvése, hogy a kereskedelem üzemgazdaságtanának megírásával oly könyvet bocsát a magyar érdeklődők rendelkezésére, melyből e téma alapvető problémáiról kellő tájékozást nyerhetnek. A munka három főrészt tagozódik. Az első rész a kereskedelem szervezetét ismerteti, ennek keretében szerző nemcsak a különböző kereskedelmi üzletágak részletes ismertetését adja, de azoknak a gazdaságpolitikai kérdéseknek a taglalásába is bocsátkozik, melyek a kereskedelem-ellenes irányzat szólamaiban jutnak kifejezésre. Helyes tárgyi megállapításai alkalmasak arra, hogy e gyakran elfogult, vagy legalább is egyoldalú beállításokkal szemben a kereskedelem közgazdasági funkcióját helyes beállításba helyezze.

A második rész a kereskedelmi vállalat problémáival foglalkozik; s ennek keretében a számviteli, pénzügyi és hitelkérdéseket is tárgyalja. A hitelvédelem problémáinak ismertetése kapcsán kiterjeszkedik szerző a kényszerregezési ügyek lebonyolítására is, bár itt nem a mai, hanem az 1932 előtti jogállapotot vázolja részletebben.

A könyv harmadik, legterjedelmesebb része az árutüzet üzemtanával foglalkozik. Végigkíséri itt szerző az üzem egész tevékeny-

ségét az áru bevásárlásától kezdve a vételi ügyletek teljesítésén, az áru elszállításán át a vevőszerezés különböző válfajáig. Ismerteti itt a kereskedelem üzemi berendezéseit, a fizetőeszközök tekintetében felmerülő problémákat, s kiterjeszkedik a követelések behajtásával összefüggő kérdésekre is.

Szerző világos, áttekinthető módon, hosszas rendszerbeli tagolással ismerteti témáját s jó tájékoztatást ad a kereskedelmi ismeretekhez, bevezetést az üzemgazdaságtan alapvető problémáiba. Aki könyvét gondosan áttanulmányozza, megszerzi az alapot a továbbképzésre az üzemgazdaságtan magasabbrendű, nagyobb összefüggéseit is feltáró problémáinak megismeréséhez.

György Ernő.

Visegrády József: A közlekedésügy, mint közfeladat és a vasut-autó kérdés. Budapest, 1936. A szerző kiadása. 95 lap.

Könyve bevezetésében a szerző rámutat arra, hogy a közlekedéspolitikai kérdések nálunk, úgy a közvéleményben, mint a kormányzati hatalmak előtt soha sem voltak népszerűek. A közlekedéspolitikai legfőbb irányítására még egy külön minisztériumot sem kapott. Rövid összefoglalásban ismerteti a közlekedés mibenlétét s fajtáit. Részletesebben emlékszik meg a befolyásolt területek elvéről. Kifejti, hogy az autónak nem szabad a vasutal versenyre kelnie, mert a vasutak által befolyásolt területek között még igen nagy kiterjedésű részek vannak közlekedés nélkül és ezek feltárása olyan nemzetgazdasági feladat, mint aminő a múlt században talán az ármentesítés volt. Visegrády, kinek nagy érdemei vannak a Mateosz életrehívásában, kétségkívül a legjobban ismeri ezt a problémát. Fejtegetve a környező államok forgalom-megosztó rendszereit, rámutat sorban azok előnyeire és hibáira. Különösen részletesen foglalkozik a vonatkozó legújabb német törvénnyel, amely talán egész Európában a legtökéletesebben rendezte ezt a kérdést. Németországban a teherautófuvarozáshoz engedélyre van szükség, amelyet a legmagasabb közigazgatási hatóság ad ki. Az engedélyeseknek azután egy szövetségbe: a Reichskraftwagenbetriebs-Verband-ba kell tömörülniök. A fuvardíjak fizetése a szövetséghez történik és ezzel megvan akadályozva az, hogy a vasutak közösen megállapított díjtételeivel szemben az autófuvarosok alacsonyabb díjtételeket kínálnak. Kár, hogy Visegrády azt írja erről a Verband-ról, hogy „feladatai nagyjában azonosak a Mateosz feladataival és célkitűzéseivel.“ Sajnos, a Mateosz közel sem törődik annyira a vasutak érdekeinek megvédésével, hogy ezzel a szervezettel összehasonlítható lenne, ellenben annál inkább ragaszkodik ahhoz, hogy a fuvarozási jogositványokat ő adhassa ki és nem egy hivatottabb állami szerv.

A tanulmány második része a vasut-autó kérdés magyar rendezését illeti. Részletesen ismerteti azt a szerződést, ami a MÁV és a Mateosz között keletkezett és amely végeredményben az egész magyar közhasználatu teherautófuvarozás alapja. Fejtegetve az állami üzem és a magánvállalkozási forma előnyeit és hátrányait, leszögezi, hogy ezt a kérdést a Mateosz rendszerében lehetett a legjobban megoldani. A továbbiakban a Mateosz szerveinek, a szövetség rendszeres járatainak, majd az u. n. traktációs berendezések leírása következik. A traktációs berendezés a könyv megírásakor még

nem alakult ki teljesen és semmi esetre sem vált be úgy, mint ahogy azt annak idején gondolták. Az utolsó fejezet a Mateosz forgalmi teljesítményeit mutatja be. Ennek során a szerző elismeri, hogy az autó igen sok esetben csak áralákinálással tud a vasuttal versenyezni. Helyes lett volna ezzel kapcsolatban megállapítani és egészen pontosan körülhatárolni az autó működési területét, mert kétségtelen, hogy a közúti verseny a vasutnak igen súlyos károkat okoz.

Ruisz Rezső.

Halács Ágoston: Térképek a mezőgazdaság szolgálatában. Budapest, 1936.

A tanulmány helyesen mutat rá arra, hogy a térkép használatát a mezőgazdaságban két szempontból lehet tárgyalni, még pedig először a mezőgazdaság, vagy jobban mondva a gazda gyakorlati szempontjából, amikor a térkép a gazdának termelésénél közvetlenül segédeszköze lehet és másodsor a mezőgazdaság általános szempontjából, vagyis amikor a térkép tudományos, vagy agrárpolitikai célokat szolgál. A tanulmány ismerteti azokat a térképeket, melyek ebből a két szempontból érdekesek lehetnek és ebben az ismertetésben foglalkozik a *klíma-térképpel*, bemutatván Magyarország éghajlati és csapadéki térképet, tárgyalja a *talajtérképezést*, melynek a gazdasági növénytermesztés szempontjából van különös jelentősége és melynél Magyarország az egész világon szinte vezető szerepet tölt be Dr. *Sigmond* professzor talajtérképezési rendszerénél fogva. Halács dr. szerint termeléspolitikai szempontból bár a legegyszerűbbek, de mégis a legtanulságosabbak azok a térképek, melyek az *egyes termelési* ágak területi elterjedését tüntetik fel és ezek a térképek az idealizált termelési térképekkel kapcsolatban mezőgazdasági termelésünk magasabb irányba terelésénél lehetnek fontosak. Érinti még a munka a *mezőgazdasági értékesítés* egyes kérdéseit feltüntető térképeket, melyek szintén érdekesek lehetnek nemcsak az egyes gazdaságok, hanem az egész mezőgazdaság szempontjából is. A tanulmány a Magyar Társaság kiadványa.

Eber Ernő.

Das schweizerische Bankwesen im Jahre 1935. Mitteilungen des statistischen Bureau der Schweizerischen Nationalbank. 1936. 178 o.

A svájci nemzeti bank statisztikai hivatala már több esztendő óta összeállítja az ország bankintézeteinek statisztikáját. A most megjelent s az elmúlt esztendőre vonatkozó adatgyűjtésnek azonban különös fontosságot és értéket kölcsönöz az a körülmény, hogy az adatgyűjtés sokkal nagyobb körre terjedt ki, mint eddigé, sőt a tulajdonképpeni bankipar szempontjából teljesnek is tekinthető. Az adatgyűjtés ugyanis kiterjedt mindazokra az intézetekre, amelyek az 1934. évi november 8-i, a bankokról és takarékpénztárakról szóló szövetségi törvény hatálya alá tartoznak. Ez a törvény viszont a hatálya alá vonja az összes bankokat, magánbankárokat és takarékpénztárakat, valamint mindazokat a bankszerű pénzügyi társaságokat, amelyek idegen pénzeket fogadnak el.

A statisztika mindenekelőtt egy lehetőleg minden szempontot

kifejezésre hozó szintetikus osztályozásra törekedett. Elvileg a következő szempontok kínálkoztak az osztályozás alapjául:

1. A vállalatoknak a vállalkozás formája szerint való osztályozása.
2. A vállalatoknak az üzleti jelleg alapján való osztályozása.
3. A vállalatoknak területi tevékenységük szerint való osztályozása.
4. A vállalatoknak az üzem nagysága szerint való osztályozása és végül
5. a vállalatok történeti fejlődése, továbbá kartellhez, vagy valamely kötelékhez való tartozásának alapján való osztályozás.

Eme szempontok alapulvétele a következő szintetikus osztályozásra vezetett:

1. Kantonális bankok.
2. Nagybankok.
3. Helyi bankok, közép- és kisbankok.
 - a) földhitelbankok,
 - b) egyéb bankok.
4. Raiffensenpénztárak.
5. Takarékpénztárak.

A közölt séma szerint tagolva, a felvételbe bevont intézetek száma, az idegen tőkék, az egyéb kötelezettségek és a saját tőkék összege 1935-ben a következőképpen alakult:

	Az intézetek száma	Az idegen tőke	Az egyéb kötelezettségek	A saját tőke
m i l l i ó f r a n k b a n				
Kantonális bankok	27	6,936.6	106.2	802.4
Nagybankok.....	7	3,049.6	229.6	877.5
Helyi bankok, közép- és kisbankok				
Földhitelbankok	74	1,945.2	27.3	248.5
Egyéb bankok	141	1,201.2	42.8	237.8
Raiffeisen pénztárak.....	622	351,3	2.2	17.4
Takarékpénztárak	112	1,378.1	9.4	88.8
Összesen	983	14,862.0	417.4	2,272.4

Sajnos, az adatoknak az előző évi adatokkal való összehasonlítása nehézségekbe ütközik s kielégítő módon nem is valósítható meg. Ennek egyrészt az az oka, hogy az 1934. évi banktörvény életbelépése óta a statisztikai felvétel köre jelentékenyen kibővült, másrészt pedig az, hogy a törvény új mérlegsémát állapított meg és így az egyes tételek más csoportokba kerültek.

A takarékbetétek és letétek tekintetében azonban összehasonlítható anyag áll rendelkezésre, több, egymásután következő esztendőre vonatkozólag. Eszerint:

A takarékbetétek és a letétek állománya az év végén
(millió arany frankokban) a következőképpen alakult:

1932-ben 5.912,6	1933-ban 5.877,0
1934-ben 5.887,9	1935-ben 5.765,9

* Az adatok nem annyira csökkenést, mint inkább stagnációt hoznak kifejezésre. Egyébként meg kell jegyezni, hogy az 1932.

esztendő végén fennállott takarékbetét- és letétállomány az előző esztendőhöz viszonyítva még emelkedést mutatott és így az 1933-as évet tekinthetjük a svájci takarékbetétképződés tekintetében a fordulópontot jelentő esztendőnek.

Az intézetek bruttó üzleti nyereségének a forgalomhoz viszonyított aránya igen érdekes alakulást mutat. Nevezetesen ugyanakkor, amidőn a forgalom az 1931. évi kereken 292,000.000 ezer frankról, 1935-re kereken 139,000.000 ezer frankra csökkent le, a bruttó nyereségnek a forgalomhoz való aránya 0.11 százalékról 0.18 százalékra emelkedett. E tekintetben a fordulópontot az 1932-es esztendő jelzi. Ebben az évben csökkent ugyanis elsősorban és legnagyobb arányban a forgalom s ugyanakkor emelkedett a bruttó nyereségnek a forgalomhoz való aránya 0.11 százalékról 0.20 százalékra. Ez a körülmény a legszorosabb összefüggésben van a svájci bankoknak ebben az esztendőben bekövetkezett nagyarányú és általánosnak mondható személyi és dologi átszervezésével.

A likviditás követelményeire az intézetek messzemenően tekintettel voltak. E tekintetben jelentékeny mértékben tulmentek a törvényes követelményeken, az 1934. évi törvény obligatorius előírásain, amennyiben amíg a törvény előírása szerint a készfizetési eszközöknek az összes rövidlejáratú kötelezettségeknek csak 3.14 százalékát kell kitenniük, addig a valóságban 1935-ben ez az arányszám 18 százalék volt. Ugyanígy nagy mértékben meghaladta az arányszám is a törvényben előírt arányszámot, amely a készfizető eszközöknek az összes kötelezettségekhez való arányát fejezi ki. Ugyanis amíg a törvény ebben a vonatkozásban csak 0.62 százalékot ír elő, addig a valóságban az összes intézetek átlagában ez az arányszám, ugyancsak 1935-ben, 3.57 százalék volt.

A takarékbetétek és letétek kamatoztatása a kamatláb nagysága tekintetében csökkenő irányzatot mutatott. Amíg ugyanis 1934-ben a 3%-kal és 3%-nál kisebb kamatlábbal kamatozó takarékbetétek és letétek az összes takarékbetétek és letétek 47.48 százalékát alkották, addig 1935-ben ez az arányszám 49.93 százalékra emelkedett fel.

Láng János.

L. E. Tsao: Income Tax and Its Introduction into China. Information Bulletin 1936. Nr. 5. Council of International Affairs. Nanking, China. 21. o.

A *jövedelemadó*, amelynek kezdetleges formája Angliában már 1192-ben megtalálható, a 18—19., majd ismét a 19—20. századforduló idején kerül mind sűrűbben bevezetésre, a háború után ugyyszólván világszerte általánossá válik. Legutóbb Kína léptette életbe. A kínai jövedelemadótörvény igyekezett az eddigi, főképp európai rendszerekből átvenni mindazt, amit az ottani viszonyokra jónak és alkalmazhatónak talált. Az új adó bevezetését az eddigi, közvetett adókon nyugvó igazságtalan adórendszer nyomasztó volta siettetette leginkább. Újabb, igazságosabb egyenes adó vált szükségessé, amely elősegítheti a teherviselés arányos elosztását és rugalmasságánál fogva alkalmas lehet nemcsak a jövedelemeloszlási különbségek kiegyenlítésére, hanem — az adó mérvének észszerű változtatásával — az időbeli gazdasági hullámzások okozta bajok mérséklésére is. Az említetteken kívül természetesen a fokozódó nemzeti finansiális

szükségletek sürgető kielégítése is hathatósan közrejátszott a törvény létrehozatalában, tekintettel a jövedelemadó más országokban tapasztalt jelentős hozamára (közületi bevételek 20—40%-a), valamint Kína kezdődő gazdasági kiaknázására és fellendülésére.

A törvényhozók előtt kétségkívül az angol példa lebegett, különösen az adóalap megfogását illetően. A törvény, közgazdasági szempontból, a jövedelmeket igen helyesen három élesen elválasztható csoportra osztja: *A*) vállalkozói nyereség, *B*) munkajövedelmek (bérek, fizetések stb.), *C*) tőkekamat jellegével bíró jövedelmek. Az *adó mérve*: *A*-nál eléggé emberséges progresszió (maximális kulcs sz. 25%), különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az adókulcs nemcsak a nyereség nagyságával, hanem emellett a nyereség százalékával is emelkedik. Nemzeti szempontból helyesen adómentesek a 2000 \$ alaptőkét és 5 nyereség %-ot el nem érő vállalatok, amelyek a birodalomban igen elterjedtek; viszont az olyannyira elszaporodott alkalmi vállalkozások jövedelmei csaknem kivétel nélkül adó alá esnek. A *B*-nél alkalmazott progresszió egészen jól megfelel a határhasonlalmat megállapította követelményeknek; adómentes a 30 \$ havi jövedelem s néhány szociális szempontból indokolt jövedelem, támogatás és juttatás. *C*-nél 5%, egységesen.

Az adó tervezett igazgatása észszerűnek mondható, csak kérdés, hogy a valóságban, tekintve az ottani viszonyokat, milyen mértékben lesz az megvalósítható. A törvény teljes egészében 1937 január 1-én lépett életbe. A *B*) és *C*) jövedelmeket érő s könnyebben végrehajtható részek azonban már 1936 okt. 1-én hatályba léptek.

Kádas Kálmán.

I. a production mondiale et les prix. 1935—1936. Société des Nations. Genève. 1936. 168 o.

A Népszövetség értékes kiadványa a termelés- és áralakulásra vonatkozó világgazdasági statisztikai adatokat évek óta folytatott tervszerű adatgyűjtő munka eredményeként állítja össze. Az adatok egységes feldolgozása s közös nevezőre hozása egy nemzetközi, világgazdasági tárgyilagos összehasonlítás célját szolgálja. Annak következtében, hogy az anyag meglehetősen különböző természetű adatszolgáltatásokból tevődik össze, a feldolgozás mérve erősen korlátozva van és bizonyos alapjelenségek szemléltetésére szorítkozik. E korlátokon belül azonban megbecsülhetetlen támpontokat nyújt a termelés, a forgalom és az áralakulásra vonatkozólag. Az adatok legnagyobb része 1925-től kezdődően közöltetik.

A *termeléssel* foglalkozó első rész az alapvető *nyersanyagok* és hasznosítható természeti energiák mennyiségi termelését hozza indexben összegezve és csoportosítva földrajzilag kontinensek, majd eredet és rendeltetés szerint. Nem feledkeznek meg azonban az összeállítás a készletek változásának feltüntetéséről, valamint a készletek és a megfelelő áralakulás szembeállításáról sem.

A szorosán vett *ipari termelés* jelzőszámai a nyersanyagok termelése, a bányászat s a gyáripari termelés adatait ölelik fel. A világtermelés nagysága mérlegelt érték-indexszámokban van közölve. A termelési értéken kívül a kiadvány még a foglalkoztatási fok megadásával s a munkaidő nagyságával jellemzi a termelési tevékenységet. A számsorokból és a mellékelt grafikonokból jól kivehető az 1930-as évek fellendülési irányzata. Ezzel kapcsolatban érdekes rész-

letmegállapításra lehetünk itt figyelmesek: u. i. a textilipari termelés emelkedése a főképp mezőgazdasági jellegű államokban lényegesen meghaladta a többi termelési ág fellendülését. Konjunkturára mutat az is, hogy a termelési javak előállítására nagyobb mérvű volt, mint a fogyasztási javaké. A termelés gazdasági produktivitása, továbbá a termelésben dolgozó tőkék jövedelmezősége néhány ügyesen összeállított számsorban található meg e fejezet végén.

Az egyes *termékek és termelési áganként részletezett adatsorok* a termelés nagyságának feltüntetése mellett megadják a készletek terjedelmét és sok esetben a fogyasztás nagyságát is. A nemzetközi *külkereskedelmi* forgalom mennyiségi indexszámokkal van kifejezve. Ilyen jellegű a tengeri szállítmányozás nagyságának közlése is

Az *áralakulás* tárgyalása — nagykereskedelmi indexszámok alapján — sok tekintetben követi a termelésnél bevezetett csoportosítást. Megkülönböztetett figyelemre tarthat számot a váltóárfolyam és az árak egyensúlyára jellemző számszerű összeállítás. A fejezet sok államra összehasonlítható egységes formában közli a kettesével összefoglalható árucsoportok áralakulását, az u. n. árollókat a szó tágabb értelmében; nevezetesen: a nagy- és kiskereskedelmi árakat, a nyersanyagok és késztermékek árait, mezőgazdasági és nem mezőgazdasági cikkek árait (s egyúttal néhány mezőgazdasági vásárlóerő-indexet), a kartellizált és szabad árakat, nemkülönben a behozatali és kiviteli egységárak alakulását és a fogyasztási, valamint termelési javak árait. Ezen ársorokból számos strukturális és konjunkturális változás tünete tisztán kiolvasható.

Kádas Kálmán.

Annuaire Statistique de la Société Des Nations.
1935/36. Genève, 1936. 339 old.

Statisztikai évkönyvek szokásos beosztását eléggé követő, évről-évre bővülő nemzetközi adatgyűjtemény. Nemzetközi gazdasági statisztikai évkönyvnek is nevezhetnénk. Hovatovább a világ statisztikai évkönyve lesz. A közölt adatsorok azonban nem csak térbelileg, földrajzilag átfogók, hanem időben is meglehetősen nagy távolságot ölelnek fel. Ezen idősorok — csaknem kivétel nélkül — 9—11 évre vannak összeállítva, még pedig jobbra indexszámokban, úgyhogy nemzetközi összehasonlító tanulmányoknál közvetlenül felhasználhatók.

A *mérték-, suly- és pénzrendszerek* nemzetközi kölcsönös átszámítási kulcsszámait után a szokásos *területi* és *népességi* adatokkal szolgál. Ezt követőleg közgazdaságilag és szociálpolitikailag is kiemelkedő rész az emberi munkára, nevezetesen a *munkapiacra* vonatkozó statisztika, amely a munkanélküliséget, a foglalkoztatottak számát tünteti fel összesítve, fontosabb iparáganként. Itt található ezenkívül a munkaidőre és a munkabérre vonatkozó nemzetközi jelzőszámok.

A *termelési adatsorok* — östermelés, bányászat és ipar termékei szerint összevonva — világpiaci szempontból bírnak nagy jelentőséggel. Nyersanyagokon kívül számos félgyártmány, sőt néhány készgyártmány is statisztikai megfigyelés alatt áll. Az adatközlés olyan, hogy bizonyos csoportképzések — mint pl. termelési és fogyasztási javak stb. — könnyen elvégezhetők. Befejező rész az általános termelési tevékenységet kifejező indexszámsor.

A közlekedés adatai közt a vasuti és hajózási forgalmi adatokon kívül megtalálható a légiforgalom is. A *külkereskedelmi forgalom* mennyiség és érték szerint van közölve, majd csoportosítva bizonyos áruosztályok szerint is (nyersanyagok, gyártmányok stb.). Az egyes országok külkereskedelmi forgalma aranydollár értékben is össze van állítva. A fejezet nemzetközi fizetési mérleg adatokkal záródik.

A végső fejezet közli a *pénz- és hitelügy*, valamint az *áralakulásra* jellemző számsorokat; deviza árfolyamokat, árindexeket, bankjegyforgalmat, discount-kamatlábát, részvényindexet, stb. Azonkívül közli a nemzetközi fizetések bankjának adatait, a közületi pénzügyek egyes részleteit, államadósságokkal kapcsolatos adatokat. A tőkepiac jellegzetes adatai is itt találhatók.

Külön értéke az adatgyűjteménynek, hogy jelzőszámai nem csak a függelékben közölt tagállamoktól vannak begyűjtve, hanem az összes számbajöhető országokra vonatkozóak is fel vannak véve.

Kádas Kálmán.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano. Anno LI. — N. 10. ottobre.

G. Bruguier és B. Mania: *Carattere costruttivo delle funzioni utilità nell'economia matematica*. A közgazdasági hasznosság függvényének jellemvonásait vizsgálja a matematika eszközeivel. A hasznosság forgalmára nézve Rosenstein meghatározásához áll közel, amikor „egy meghatározott szükséglet kielégítésére való oly alkalmatosságot“ lát benne, amely tágabb értelemben véve független ugyan a javak mennyiségétől, de szűkebb értelemben mégis függ attól a viszonytól, amely az egyén szükségletérzet-intenzitása és a hasznos javak rendelkezésre álló mennyisége között fennáll. Felállítva a hasznossági index-függvényt, az egymást helyettesítő és kiegészítő javak hasznossági függvényének természetét vizsgálja. A továbbiakban Lange-val száll vitába, vele szemben a hasznosság-mérés lehetetlenségének álláspontjára helyezkedik és azt hirdeti, hogy csak azt lehet megállapítani, hogy melyik gazdasági helyzet nyújt nagyobb kielégülést, de azt már nem, hogy ez a másiknál hányszor nagyobb. Ebből a megállapításból vezeti le a hasznossági függvénynek minden egyéni pszichológiai elemtől való függetlenségét s így a hasznossági index-függvény nála meghatározott gazdasági eszközök alkalmazásánál fellépő objektív elem kifejezője lesz, amelyet tehát esetenként külön-külön kell megalkotni a rendelkezésre álló adatokból, s természetesen előfordulnak olyan esetek is, amikor ezek hiányában nem is lehet a függvényt felállítani. — Bordin, Arrigo: *Alcune generalizzazioni di un caso di monopolio bilaterale*. E tanulmány folytatása a „Rivista italiana di scienze economiche“-

ben megjelent értekezésnek. A kétoldalu monopóliummal foglalkozik, amely akként áll elő, hogy a szabad versenyben van egy monopólium helyzetben levő eladó, egy vevőcsoport és egy közvetítő az előbbieket között, oly módon, hogy úgy a vétel, mint az eladás tekintetében monopólium helyzetben van. Míg az előbbi tanulmányában matematikai eszközökkel azt vette vizsgálat alá, hogy miként alakul az ár a közvetítés következtében, addig e tanulmányában annak az esetnek néhány általánosabb lehetőségét vizsgálja, amikor az eladó terméke a monopólium helyzetben levő közvetítő termelésének egyik tényezője. — *Medani, Paolo: Tavole di nuzialità per la popolazione italiana (1930—32).* Az olasz nép házassági valószínűségét számítja ki 1930—32-re, lényegileg ugyanazzal a módszerrel, mint amellyel Mortara 1899—1902-re nézve megállapította. Táblázatából kitűnik, hogy míg a férfiakra nézve a házasság valószínűsége a 29. évben a legnagyobb (0.15020), amely megfelel abszolút értékben is az 1899—1902-es adatnak, addig a nőknél nagy eltérések mutatkoznak a századeleji felvétellel szemben. Bár mindkettő számításai szerint legnagyobb a nőknél relatív a valószínűség a 24. életévben (Medani: 0.11530), abszolút értékben azonban az új maximum már csak 71%-a a Mortara által kiszámítottaknak, míg a 28—29. életév adatai a réggel szemben emelkedést mutatnak. Ennek oka főként a megváltozott gazdasági és szociális körülményekben keresendő, amelyek a férfiak részére a családalapítást csak később, a 30. életéven túl teszik lehetővé. Ezt igazolja az is, hogy míg a férfiak házassági valószínűsége, az 1899—1902-es évek megfelelő adatait 100-nak véve, az új felvétel szerint 23—26. évek között 68—82 között mozog, addig a 30—36. év között 105—110. — *Recenti pubblicazioni.*

Anno LI. — N. 11. novembre.

Az egész szám a nyersanyagok nemzetközi megosztásának kérdésével foglalkozik és azon tanulmányokat közli, amelyek az október havában tartott milánói *Convegno per gli studi di politica estera* egyik bizottságának anyagát alkották. — *Mortara, Giorgio: Il problema della distribuzione delle materie prime.* Az értekezés előadása. A nyersanyag-kérdés általános vázlatosa után rátér azokra a főbb körülményekre, amelyek a nélkülözhetetlen nyersanyag-ellátás tekintetében akadályul szolgálnak. Ilyenek a háború, a zárlat (blokk, szankció), továbbá ezekkel egyenlő hatásúak a kivitel és a behozatal korlátozásai, a nemzetközi fizetési forgalom egyéb megszorításai. Ellenszere a külföldtől való függetlenülési törekvés, amelynek eszközei három csoportra oszthatók. Az első kategóriába a főként belföldi jellegű orvoslási módok tartoznak: a belföldi természeti kincsek nagyobb mérvű kiaknázása, a termelési technika átalakítása, belföldi termékek alkalmazása külföldi származásúak helyébe, stb. A második csoportba a nemzetközi politikával közvetlenül összefüggő megoldások sorolhatók: nyersanyag-, aranykészlet-felhalmozás, nemzetközi koncesszió megszerzése, gazdasági és politikai szerződések kötése. A harmadik csoportot a gyakorlatban eddig még nem alkalmazott eszközök alkotják: gyarmatok újrafelosztása, a gyarmatok politikai és gazdasági igazgatásának egy kézbe-juttatása, mintegy nemzetköziesítése, a nyersanyagtermelés méltányos szétosztása és végül általános jellegű nemzetközi szerződések révén az összes államok egyenlő elbánásban való részesítésének lehetővé tétele. Végül a fasiszta kormány nyersanyag-politikáját ismerteti, melyre főleg a szankciók által előállított helyzet és a birodalom alapítása nyomta rá bélyegét. — *Lenti, Libero: Materie prime e indipendenza economica.* A nyersanyag-ellátás és a gazdasági függetlenség közötti összefüggés kérdését vezeti le a világháborút megelőző időszakról kezdve a mai

autarkias korszakig. Az önellátás kérdése szerinte csak elasztikusan oldható meg, nem lehetséges az autonómiának a gazdasági élet minden terén általánosan, egyszerre és bármilyen áldozatok árán való megvalósítása, anélkül, hogy a lakosság életszínvonalának nagy esését ne vonná maga után. A legkisebb áldozatok elvére kell helyezkedni és a költségek és a hasznosság fokának figyelembevételével a nyersanyag-ellátás zavartalanságát az egyes termékekre külön-külön kell biztosítani. — *Demaria, Giovanni: La distribuzione internazionale delle materie prime coloniali.* A „kielégítetlen“ államok szempontjából vizsgálja a nyersanyag-kérdést és annak leszögezésével, hogy jelenleg nem remélhető a gyarmatok újraosztása, a Hoare-i, illetve Eden-i „gyarmatokhoz való szabad hozzáférés“ gyakorlati lehetőségeit kutatja. Az angol külügyminiszter tervezetének értelmezése kapcsán kiemeli, hogy ez csak az „essential colonial raw materials“-ra terjedne ki, ezért a hivatalos statisztikai adatok alapján azon nyersanyagokat vizsgálja, amelyek „lényegileg“ gyarmati nyersanyagoknak minősülnek. Három ismervét állítja fel e minősítésnek: 1. a gyarmati nyersanyag-termelés jelentékeny részét alkossa a világtermelésnek, 2. a jelenlegi gyarmati termelés elegendő legyen a nyersanyag-szegény államok szükségletének fedezésére és 3. fennforogjon valamely, a gyarmati források teljes kiaknázását gátló tilalom, vagy monopól-jellegű összefogás. A szabad hozzáférés gyakorlati megvalósítására három eszköz kínálkozik: 1. a gyarmatok kiviteli tilalmainak és vámjainak, valamint a kikötői és átkelési díjak eltörlése, 2. az idegen tőkéknek és munkaerőknek a gyarmatokba való beáramlásának lehetővé tétele és 3. a pénzügyi nehézségeknek egy nemzetközi bank segítségével való leküzdése. Ez a pénzintézet, hasonlóan a BIZ-hez, egyrészt hosszulejratu kihelyezésekkel finanszírozná a gyarmatok gazdasági kiaknázását, másrészt rövidlejratuakkal tenné lehetővé a nyersanyag-szegény államok részére az importálást. — *Ballega, Giovanni: L'impero ed il problema italiano delle materie prime.* Az olasz gyarmatok, különösen az ujonnan szerzett Abesszinia gazdasági jelentőségét vizsgálja a nyersanyag-kérdés szempontjából. Etiopia gazdasági lehetőségeinek kutatása most van folyamatban, de már eddig is megállapítható, hogy rövidesen, megfelelő szervezés, oktatási és felvilágosítási munka árán sikerülni fog a négy legfontosabb olasz behozatali cikk (nyersbőr, nyersgyapju, gyapot és olajmagvak) tekintetében a külföldtől nagymértékben függetlenül, ami igen jelentős, hisz ezek most az olasz nyersanyag-behozatal több mint 50%-át alkotják. Abesszinia igazi feladata az anyaországnak nyersanyaggal való ellátása lesz. Ipar csak oly mértékben szükséges, hogy fedezni tudja a lakosság elsőrendű szükségletét és elő tudja készíteni a szállításra az exportálandó nyersanyagokat. — *Borgatta, Gino: Il problema delle materie prime e la bilancia dei pagamenti internazionali.* A nyersanyag-kérdés és a nemzetközi fizetési mérleg alakulása közti összefüggést vizsgálja, amely különösen Olaszország szempontjából jelentős. Hiszen még 1933—34-ben is a nyersanyagimport az összes behozattal 55—62%-át tette, míg a fizetési mérleg passzív oldalának 44—50%-át képezte. A helyzetet még csak súlyosbitja, hogy míg az olasz export-cikkek iránti kereslet igen rugalmas, s hasonlóképpen változóak az aktív oldalon szereplő egyéb tételek (idegenforgalom, kivándoroltak küldeményei, hajóforgalom, stb.), addig a behozott nyersanyag iránti kereslet már a kielégítendő szükséglet természetéből következőleg is merev. Ez különösen a kötött devizaforgalom korában érezteti hatását, amikor is a korlátozások folytán nem érvényesülhet a fizetési mérleg automatikus kiegyenlítő irányzata. A helyzet javulására több mód kínálkozik, melyek közül még a külföldi nyersanyag-források magántulajdonának megszerzése, karöltve a vám-, pénzügyi korlátozások enyhítésével, kecsegtet a legtöbb sikerrel, ezáltal ugyanis kiküszö-

bőlödne a valuta és ezzel együtt ennek árfolyam-ingadozása is. — *M. F.: Qualche considerazione sulla dinamica dei costi dei surrogati.* Szerző surrogatumnak tekinti az eddig külföldről importált javaknak nagyobb termelőköltséggel előállított belföldi javakkal való pótlását. Ebből a definícióból természetszerűleg következik, hogy a surrogatum alkalmazása feltétlenül megterheli az összességet, csak az a kérdés, hogy ezek termelőköltsége milyen irányban fog fejlődni az önellátás mérvének fokozódásával. Szerző szerint a jövőre nézve kedvezőek a kilátások, hiszen a surrogatum termelőköltségének dinamikájában az egyik legfőbb tényező a technikai haladás, amely a mai műszaki fejlettség mellett csökkenő irányzatot mutat s ezt a tendenciát az olaszországi korporatív rendszer még inkább érvényre tudja juttatni. — *Papi, Giuseppe Ugo: Conseguenza e punto d'arresto del protezionismo: l'allineamento delle monete.* A valuták leértékelését azon protekcionizmus bukásának nyilvánvaló jeleként tekinti, melynek 100%-ig való megvalósítását Mussolini is lehetetlennek mondotta 1936 márciusban mondott beszédében. E beszéd szerint a teljes önállóságot csak egy téren, a nemzetvédelem terén kell megvalósítani, a többi helyen pedig csak lehetőség szerint kell a külföldtől való függetlenülésre törekedni. Szerző az angol klasszikus iskola, különösen a Ricardo-i komparatív termelőköltségek tanára helyezkedve szembeszáll a protekcionizmussal, sorbaveszi annak érveit, bírálja őket és rámutat tarthatatlan voltukra. — *Recenti pubblicazioni.* F. M.

Rivista di Politica Economica.

Roma. Anno XXVI. — Fasc. IX—X. settembre—ottobre.

Giannini, Amadeo: Verso il codice marittimo. Részletesen tárgyalja az új tengeri törvénytervezet létrejövetelének egyes fázisait, amely a már minden tekintetben kiöregedett és különösen a korporatív rendszerrel össze nem egyeztethető régi kodex helyébe van hivatva lépni. Bírálja az egyes rendelkezéseket, különösen kiemelve azokat a kérdéseket, amelyek végleges alakba öntés előtt még további reformra szorulnak. — *Espinosa, Agostino: Il diagramma fondamentale dell'economia di S. E. Benini.* Rodolfo Benini „Lezioni di Economia Politica” című művének bírálata ez a tanulmány. A szerző könyvében elvetette a csak saját érdekét szem előtt tartó homo oeconomicus-t és az átlagembert, a homo staticus-t tartotta szem előtt, ezáltal vélvén érvényesíthetni vizsgálódásaiban az egyén közvetlen kielégülésének szempontja mellett az etikai elvet. Könyvét mindig az érzelem vezeti: mély emberiesség és felebaráti szeretet; ennek tulsulyra jutása vezeti el azután azokhoz a szocializmus tanaihoz igen közelálló tételekhez, amelyek az olasz közgazdák körében élénk visszautasításra találtak. Espinosa három ponton támadja tanulmányában a Lezioni-t. Így mindjárt a rendszer alapját adó diagramma fondamentale-ban, ahol Benini azt hirdeti, hogy a tőke arra kényszeríti a munkást, hogy a jószághasználtság és a munkaterhesség határgörbéi által alkotott ponton túl dolgozzék, bár ebben az esetben a jószághaszn-növekedés már alatta marad a munkaterhesség növekedésének; továbbá értékátant, mely az értéket a munkával egyenlősíti és végül jövedelemeloszlási elemétét, amely szerint a nyereség és a kamat a munka ajándéka a tőkének. A bíráló a következőkben rámutat arra, hogy a közgazdaságtanban már a legrégebb idők óta fennáll az az alternatíva, hogy vajjon az egyént vagy a tömeget kell-e előtérbe helyezni. Azt hitték, hogy e két véglet között feltétlenül választani kell. Nem jöttek rá arra a megoldásra, amit a fasizmus korporatív tana hozott: elfogadni adottságként a köztük fennálló ellentétet és egyensúlyba igyekezni hozni őket. — *Pergolesi, Ferruccio: Sindacalismo Coloniale.* (Continuazione.)

Az olasz gyarmatok munkajogi törvényhozását és korporatív felépítését ismerteti. — *Signorelli, Gaetano: Sullo squilibrio fra salari e prezzi nei periodi di depressione economica.* A válság éveiben felborul az egyensúly az ár és a munkabér között. A munkás-érdekképviseletek nem engedik leszállítani a munkabéreket, ami a termelési költségek növelésére és így a válság súlyosbitására s végeredményben a munkanélküliek számának emelkedésére vezet. Gazdaságelméleti szempontok figyelembevételével a reális munkabéreknek az általános árszinvonallal való összhangba hozása lenne a megoldás, de gyakorlatilag ennek sikere is kétséges, hiszen az automatikus kiegyenlítődés csak későbbben érvényesül, míg a munkások megcsökkent vásárlóereje már azonnal érezteti árcsökkenő hatását, különösen az elsőrendű szükségleti javakon, még inkább súlyosbitván ezáltal a válságot. A szerző csak egy kiutat lát a dilemmából, leszállítani ugyan a béreket, de csak az etikai szociális szempontok figyelembevételével megállapított határokon belül. Természetesen ennek keresztülvitele is akadályokba ütközik és így csak állami közbelépéssel oldható meg. Ebben is megnyilatkozik szerző szerint az olasz korporatív rendszer előnye, mely lehetővé teszi a liberális elveken álló államokkal szemben depressziók esetében a bérek és az árak egyensúlyban tartását az összesség gazdasági-szociális érdekeinek sérelme nélkül. — *Donvito, Carano: Lana, seta, cotone ed altri tessili nell'antica economia dell'ex reame di Napoli.* A szankciók alkalmából a régi nápolyi királyság textiliparát vizsgálja és ebből von le következtetéseket az olasz-, kiváltképpen a délolasz-textilipar fejlődési lehetőségeire nézve. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: Fornengo, Luigi: Movimento delle Società Italiane per azioni nell'anno 1935.* — *La Bilancia dei pagamenti internazionali degli Stati Uniti nel 1935.* — *A piaci szemlében: Mercato inglese, francese, germanico, americano, italiano (A. Gulinelli).* — *Árszemle. (R. Bachi.)* — *A szállítási és közlekedési szemlében: B. Maineri: Le condizioni della marina inglese dopo la riconquista del „Nastro Azzuro“.* — *A törvényhozási szemlében: Modificazioni alle leggi sulle imposte dirette.* — *A jogtudományi szemlében: B. Giussani: I Consorzi e la loro tassabilità con l'imposta di R. M.*

Anno XXVI. — Fasc. XI. novembre.

Giannini, Amadeo: L'unificazione delle convenzioni internazionali sul diritto di autore. A szerzői jog nemzetközi jogi szabályozására irányuló egyezményeket tárgyalja az 1886-os berni egyezménytől az 1936-os párizsi tervezetig, amely a berni és a pánamerikai egyezmény államai között fennálló egyezmények egységesítését tűzte ki célul. Szakaszról-szakaszra teszi vizsgálat tárgyává a tervezetet, különös tekintettel a fennálló két egyezménytől való eltérésekre, s végeredményképpen megállapítja, hogy az európai államokra nézve nagy veszteség lenne az egyesítés, ami elé különben is pesszimiztikusan néz. Nem tartja valószínűnek az amerikai államok csatlakozását az új tervezethez és inkább azt a megoldást ajánlja, hogy a berni egyezményt bővítsék olyképpen ki, hogy az amerikai államok is csatlakozhassanak hozzá. — *Gragnani, Carlo: Osservazioni economiche a margine della riforma bancaria.* Az olasz bankreformmal kapcsolatban kifogás tárgyává teszi a törvény azon rendelkezését, amely mennyiségi korlátot állít fel a pénzüzetek részére állandó likviditásuk biztosítása céljából. Ez az intézkedés szerző szerint nem felelhet meg a törvény azon intenciójának, mely az olasz nemzetgazdaság egyetemes érdekében a takarékoság és az ország hitellehetőségeinek fejlesztését határozta el. A rendelkezés ugyanis megkövetelve, hogy a pénzüzetek alkalmazkodjanak a felek hosszu, illetve rövidlejáratu bevételeivel kifejezett akarathoz, lehetetlenné teszi, hogy a bank az álló, illetve

forgó tőkébe való kihelyezéseknél betartsa a termelési technika által megkívánt helyes arányt, holott a modern bankpolitika egyik legfőbb feladatát éppen ezer arány betartása, illetve ennek elősegítése képezi, közismertek lévén az arányban nem álló kihelyezések káros hatásai. — *Palomba, Giuseppe: Aspetti e tendenze nello sviluppo della teoria dell'equilibrio economico.* A gazdasági egyensúly elméletének kifejlődését vizsgálja, különös tekintettel Walras és Pareto tanaira. Rámutat Pareto előnyeire mestere elméletével szemben, majd magának Pareto-nak hiányosságait kutatja, ilyenként főleg az elmélet statikus voltát s a rendszer determinisztikus jellegét hozva fel. Vákolja a fejlődés további irányait, amelyek éppen ezen hiányosságok pótlására törekednek s itt két főcsoportot különböztet meg: a dinamikai és a szociológiai irányt. A dinamikai irány (Roos, Amoroso) a paretoi statikus szemlélet eleven ereje mellett tekintetbe veszi egyrészt a tehetetlenségi erőt, azaz a mult gazdasági erőinek hatását a jelenre, másrészt a spekulatív erőket, amely a jövő lehetőségeinek számbavételére nyújt módot. A szociológiai irány (Bordin, szerző), a paretoi determinisztikus állásponttal szemben valószínűségi álláspontra helyezkedve, a szerződő felek közt fellépő hedonisztikus erővel is számol. Végül ki-mutatja a szerző, hogy e két irány szintézisét a korporatív gazdaság nyújtja, amely egyidőben foglalja magában egy a dinamikus, mint az anti-determinisztikus szociológiai irányt. — *Chini, Amilcare: La produzione orto-frutticola nel quadro dell'economia agraria italiana e in quello della esportazione.* Az olasz gyümölcs és konyhakertészet helyzetét és jelentőségét vizsgálja és megállapítja, hogy további javulás csakis a termelés tökéletesítését és a külkereskedelmi kapcsolatok élénkítését célzó organizáció által érhető el. Ismerteti e téren már eddig elért eredményeket és rámutat az afrikai gyarmatoknak e mozgalomba való bekapcsolásának szükségességére. — *Spallino, Giacomo: Il trasferimento dei marchi insieme con l'azienda ed il trasferimento dei marchi a vuoto.* A védjegyjog egyik legtöbbet vitatott kérdésével, a védjegynek az üzem nélkül való átszállásával foglalkozik. Böven ismerteti a kérdés kifejlődését a kezdeti mereven elutasító álláspontról az 1934. évi londoni nemzetközi iparjogvédelmi konferenciáig, amely a francia bizottságnak e cessione megengedése mellett állástfoglaló javaslatát fogadta el. Ezt a megoldást tette magáévá az új olasz iparjogvédelmi és védjegy-törvény is azzal a megszorítással, hogy a közönséget nem szabad az áru lényeges tulajdonságai tekintetében megtéveszteni. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: G. L.: Le deliberazioni del Gran Consiglio del Fascismo.* — *A. Pierantoni: Il servizio del debito pubblico egiziano.* — *D. Bevilacqua: La fabbricazione del petrolio sintetico in Russia.* — *G. Ongaro: Appunti economici sullo Yemen.* — *Piaci szemle (A. Gulinelli).* — *Árszemle (R. Bachi).* — *Törvényhozási szemle: Abbesszina gazdasági kihasználásával és a lira leértékelésével kapcsolatos rendelkezések.* — *Jogtudományi szemle: G. C.: Figura giuridica dello spedizioniere.* F. M.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 144. Heft 6. Dezember 1936.

Wittich, Werner: Der religiöse Gehalt der Kolonisation ostelbischen Deutschlands. — *Zimmermann, Waldemar: Arbeiterfreizeit und Urlaub.* — *Kock, Karin: Wirtschaftspolitik und Konjunkturaufschwung in Schweden.* Band 145. Heft 1. Januar 1937. — *Keim, Walter: Die institutionelle faschistische Wirtschaft.* — *Abel, Wilhelm: Der Preis in der landwirtschaftlichen Marktordnung.* A német kormány az utolsó 3 év alatt a legtöbb mezőgazdasági termék árát köte-

lező hatállyal írta elő. Adolf Weber meghatározása szerint azonban ezek a hatósági árak nem jelentenek erőszakolt árszínvonalat, mert szerinte „az ingadozásoktól mentesített piaci áraknak” felelnek meg. Ez az állítás — ha egyáltalában elfogadható — akkor is igen rövidéletű érvényességgel bír. Az előre megszabott árak rendszere természetesen nem támaszkodhatik sem a klasszikus piac-automatizmuson alapuló, sem pedig az újabb, „függvényszerű” kapcsolatokra építő egyensúlyi árelméletre. A kötelezően megszabott árrendszerhez új árelmélet kidolgozása is szükséges, amely a piacot nem fogja fel öncélú, független jelenségként, hanem alárendeli annak a magasabb társadalmi célnak, amely az árszabályozást is szükségessé tette. Az árszabásnál 3 viszonylat szemszögéből lehet kiindulni. 1. az egyes árak egymáshoz való viszonyából, 2. ugyanazon árunak az értékesítés különböző fokán előforduló árainak viszonylatából, 3. az árak időbeli alakulásából. Az ezen elvek alapján végrehajtott általános szabályozás hatásában (a természetes differenciáló irányzaton felül) mint a termelés, fogyasztás, felhasználás, vagy jövedelem megadóztatása érvényesülhet. Az árproblémával kapcsolatban van a mezőgazdasági termékek konzerválásának technikája is, miután az ingadozó termékek folytán beálló árkilengéseket a konzerválás és készletgazdálkodás ellensúlyozni képes. Kérdéses mindenesetre, hogy az árszabályozó tevékenység meddig tudja a mezőgazdasági protekcionizmus országaiban a jelenlegi magas árszintet tartani. A szabályozott cikkek árszínvonala az általános magas nyugateurópai élet-nívó keretébe van beillesztve; hogy ez az életnívó meddig tartható fenn, az kérdéses s elsősorban attól függ, hogy Európa meddig és milyen mértékben tudja készárú kivitelével a tengerentúli országokat érdekkörébe vonni. Mindenesetre elfogadható tény, hogy a jelenlegi szabályozott mezőgazdasági árak már nem fogadhatók fel piaci jelenségként, mert ezeket az árakat az új birodalom a „piac síkjából a politika többdimenziós terébe emelte”. — *Scott, R. W.: Neues über Adam Smith.* — *Digby, Margaret: Genossenschaftswesen und gegenwärtige Agrarpolitik in Grossbritannien.* Az angol mezőgazdaságban a szövetkezeti mozgalom nem hódított annyira tért, mint a kontinentális országokban, vagy pedig a brit dominiumokban. Az akrárpolitika nem volt intervencionista és csak 1917-ben, a világháború idején történt az első, kifejezetten beavatkozó jellegű intézkedés, a búzatermelés és a munkabérek szabályozása. A háború vége után ezt is hatályon kívül helyezték s azóta első ízben 1925-ben hozott az állam intervenciós jellegű intézkedést, ez a cukorrépa-termelés állami támogatása volt. A cukorrépa ma is állami szubvencióban részesül s csak így termelhető. Ezután 1932-ben a Wheat Act-ot (búzatörvényt) iktatta törvénybe az angol parlament, majd 1933-ban a mezőgazdasági értékesítési törvényeket („Marketing Act”). Ezek a kómló, burgonya, zsirsértés, szalonna és tej értékesítését szabályozzák. A „marketing act” a termelőket kényszer társulatokba tömöríti s ezen társulatok majdnem minden esetben foglalkoznak az értékesítéssel, de mégis el-sorvasztják a tulajdonképpeni gazdaszövetkezeti mozgalom életlehetőségeit, egyszersmind azonban szervi hibájuk, hogy igen gyakran csak áruhiány előidézésével akarják a termelői árakat fenntartani, ami a közösség és a fogyasztó szempontjából erkölcsstelen és — türehetetlen. — *Thurnwald, Richard: Die Kolonialfrage.* V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

45. Band, Januar 1937. Heft 1.

Marchal, Jean és Hugon, Paul: Die Beziehungen zwischen Kapitalmarkt und Industriewirtschaft in Frankreich. A hitelgazdaság és a jószágtermelés között fennálló kapcsolatokat egymástól egyrészt a ter-

melés egyes ágai, másrészt viszont a hitel formája szerint különböztethetjük meg. Az ipari finanszírozás Franciaországban is — mint mindenütt — általában két fázisban játszódik le: 1. eleinte közvetlen bankszerű részesedés formájában, 2. bizonyos idő múltán, amikor a vállalat már saját erejéből is élet- és nyereségeképes, a finanszírozó részesedését egészen vagy nagyrészt értékesíti, ezzel tartalékait növeli és újabb befektetéseket keres. A francia pénzügyintézetek három típusa vesz részt az ipari finanszírozásban: 1. Hitelintézetek (Crédit Lyonnais, Comptoir, Société Générale stb.). Ezek az idők folyamán fokozatosan átalakultak betéti bankokká és így természetesen közvetlenül igen csekély mértékben vesznek részt az ipari finanszírozásban. Vannak ellenben kisebb leányvállalataik, amelyek kizárólag ipari kölcsönök nyújtására, ipari részesedésekre alakultak, s amelyeket az anyaintézet gyakran támogat. A fokozatos és kívánatos specializálódás ezen a téren abban állana, hogy az anyaintézetek csak rövidlejáratu hiteleket adnának, míg érdekeltségeik tőkepiaci tranzakciókat bonyolítanának le az iparral kapcsolatban. A hitel biztosítéka rendszerint bekebelezés, elzálogosítás vagy részvények letétbehelyezése. 2. Fináncbankok. Ezek közül kiemelkedik a Haute Banque, amelynek a francia ipar fejlesztésében egész különleges szerepe volt. A XIX. század elején gazdag hugenotta családokból és a Rothschild bankházból eredő tőkékkel ez az intézet látta el hitellel a francia ipari piacot. Jelentősége a háborúelőtti időkig egyre növekedőben volt, de az új iparokban már kevésbé részesedett, végül az elmúlt évi banktörvény a Banque de France igazgatótanácsából is kizárta. A hosszulejáratu finanszírozásban fontos szerepet visznek ezenfelül a „hitelbankok” (Banque de l'Union Parisienne és Banque de Paris et des Pays Bas), 1913-ban vagyunk egyenyeve részesedésekből állt és más banküzletük ezzel az ággal szemben háttérbe szorult. A háború alatt azonban elsősorban a közszükségletek finanszírozóivá lettek és ipari jelentőségük nagy mértékben csökkent. Végül ebbe a kategóriába tartoznak a részesedési társaságok is, amelyek részben ipari érdekeltségek, részben pedig nagybankok alapításai, kizárólag hosszulejáratu ipari hitelekkel foglalkoznak és tevékenységüket rendszerint egy szakmára összpontosítják. Ilyen p. o. a Crédit Sucrier, a Banque Cotonniere stb. Finanszírozásuk formája rendszerint részvényvásárlás. 3. A helyi és körzeti Bankok (Société Marcellaise de Crédit, Crédit du Nord, Société Nancéienne stb.). Ezek vegyesbankok, amelyek régebben nagyobb mértékben foglalkoztak ipari hitelekkel, míg ma már aktíváiknak igen csekély hányada ipari részesedés, vagy követelés. Általában a finanszírozó intézet részesedését bizonyos idő után értékesíti, ami rendszerint úgy történik, hogy a pénzügyi bankok és a hitelintézetek együttesen közreműködnek egy emissziónál. A továbbiakban a háborúelőtti és háborúutáni francia emissziók helyzetét és alakulását vizsgálják, hangsúlyozva azt a különbséget, amely az állam tőkeszükségletének a piacon való fokozott megnyilvánulása által a két periódus között mutatkozik. — *Navratil Ákos: Die Rentabilität des Bodens.* A tanulmány a föld rentabilitásának természetes irányzatával foglalkozik, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a föld jövedelmezősége társadalmi vagy más beavatkozás híján csökkenő vagy emelkedő vonalat követ-e? A klasszikusok arra az eredményre jutottak, hogy a föld jövedelme a jelenlegi gazdasági rendszerben az árrendszeren keresztül jut kifejezésre. Az élelem árának növekedése a népesség szaporodásának és a föld csökkenő termelékenységének következménye. A klasszikus tanok megformulázása óta a technika haladása és a rendelkezésünkre álló tőkemennyiség megsokszorozódása meglágyította ezen törvény érvényesülését, sőt a gazdaság kutatóinak egy részét tévedésbe ejtette; ezek u. i. a Malthus-tétel érvényrejutásának meglágyulásából (néha teljes stagnálásából)

arra következtettek, hogy a gazdasági élet modernizálódása a Malthus által felfedezett szabályszerűséget teljesen érvénytelenítette. A mezőgazdasági technika haladása és annak eredményei elárnyékolhatják ugyan a természet törvényeit, de azokat nem semlegesíthetik. A hátrahasoniskola követői (J. B. Clark stb.) abba a hibába estek, hogy a föld csökkenő termelékenységének törvényét a határszükséglet — hátrahasonosság esetére kívánták alkalmazni. A klasszikusok ármagyarázata viszont azért nem állja meg helyét, mert a föld jövedelmezőségét, a földjáraadékat azonosítja a földbérleti díj fogalmával, holott az előbbi a magántulajdonból folyó jelensége a közgazdaságnak, míg az utóbbi egyszerű magángazdasági fogalom, amelyet a jogrend még a magántulajdon intézményének fenntartása esetén is kiküszöbölhet. Ezek után azokat a gyakorlati ellenvetéseket vizsgálja meg, amelyek a közelmúlt eseményeiből kiindulva arra következtetnek, hogy a mezőgazdaság jelenlegi válsága mellett utópia a földjáraadék emelkedéséről beszélni. Ezek egyszerűen nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a legújabb kor két mezőgazdasági válsága 40 éven belül játszódott le, amely idő alatt a búzatermelés valóban gyorsabban emelkedett, mint a népesség szaporodása. Ez az időszak azonban túlságosan rövid ahhoz, hogy fejlődése alapján természeti törvények által szabályozott események irányáról véglegesen ítéletet lehessen mondani. Téves az a beállítás is, hogy a földjáraadék az adóteher állandó emelkedése folytán is csökken, mert közgazdasági szempontból tekintve, az adók összegét a jövedelemből annak értékelése után lehet csak levonni. A gazdaságpolitikus egy termelési ág produktivitását és nem tiszta bevételét keresi, így tehát nem vonhatja le előzetesen a jövedelemből a társadalmi terheket. Ha a társadalmi terhek olyan magasak, hogy a mezőgazdának semmi sem marad (ami egyenhatású a szocializálással), akkor sem lehet (szabadforgalom mellett) a jövedelem csökkenéséről vagy megszűnéséről beszélni, pusztán arról, hogy a földjáraadék a mezőgazda helyett az állam jövedelmeit gyarapítja. Végeredményben tehát a földjáraadék emelkedése ellen felhozott érvek téves magyarázatokon alapulnak, s ha a mezőgazdaság mint gazdasági ág termelő-járaadékképző potenciáját vizsgáljuk, a föld jövedelmezőségének emelkedő irányzatát tényként fogadhatjuk el. — *Bülow, Friedrich: Gustav Ruhland als Nationalökonom.* — *Caroll, Erich, Arbeitseinsatz und Freihandel.* A komparatív költségek és a világpiaci versenyviszonyok vizsgálatából kiindulva azt igyekszik bizonyítani, hogy a szabadkereskedelem megszüntetése nem feltétlenül jelenti egy nemzetgazdaság jövedelmének csökkenését. V. B.

Revue Economique Internationale.

Palais d'Egmont. Bruxelles.

Vol. IV. No. 1. — Oct.

Öt cikk német pénzügyi államháztartási közgazdasági kérdésekkel foglalkozik. — *Kraemer, Carl: L'Etat et la politique du crédit en Allemagne depuis 1933.* A német gazdasági élet utóbbi éveinek történeti ismertetése után beszámol a Harmadik Birodalom új gazdaságpolitikájának eseményeiről: az aktív konjunkturapolitikáról; a hitelélet állami felügyelet alá helyezéséről; a tőkepiac megtisztításáról; a kölcsönkonverziókról és a nyílt piacpolitikáról. Külön fejezetben tárgyalja az állami érdekeltségek, investíciók pénzügyi ellátását. — *Schwartz, Heinrich: Le problème des dettes allemandes.* A háború csaknem megszüntette a világkereskedelmet, ugyanekkor az egész világ eladósodását vonta maga után úgy a legyőzötteknél (reparációk), mint a győzőknél (szövetségesek közti kölcsönök). Németország eleinte megkísérelte az adósságfizetést, de ez mindinkább lehetetlenné vált. A német adósságok

rendezésére csak két lehetőség mutatkozik: vagy az export növelése, vagy a tőkéről való lemondás. Az első a hitelező országok termelésével, a második a hitelezők érdekeivel ütközik. A helyes megoldás a közép-úton van, de csak akkor, ha a kereskedelem arányai normálisakká válnak. Az európai gazdasági helyzet szabályozása Németország érdeke. Ez azonban a hitelviszonyok függvénye, amelyek pedig legnagyobb-részt a politikai helyzettől függenek. — *Terhalle, France: Objectifs, mesures et résultats de la nouvelle politique financière en Allemagne.* A politikai fordulat Németországban változást jelentett a pénzügyi politikában is. Vonatkozik ez különösen az állami munkatermelési és befektetési politikára. A német pénzügyi politika a munkaszerezés szolgálatában áll. 1933 óta ezen a téren a következő eredmények voltak észlelhetők: a költségvetési fedezet növekedett, a közkiadások több tétele csökkent, mindezek eredményeképp a költségvetés helyzete az elmúlt évben 4.6 milliárd márkával javult. A takarékoság még nem minden vonalon teljes, úgyhogy még további eredmények várhatók. — *Müller, August: Les monopoles industriels en Allemagne.* A német kartellpolitika történeti ismertetése után megállapítja, hogy annak célja jelenleg a kartellek állami felügyelet alá vonása. A kalkulációk és ármeghatározások a kormány hatáskörébe tartoznak. — *Gürge, Wilhelm: Les relations commerciales germano-belges.* A német-belga kereskedelmi forgalom feltételeit ismerteti és áru-fajtánként vizsgálja a gazdasági kapcsolatok alakulásának lehetőségeit. — *Nogaro, Bertrand: Le diagnostic de la crise, dans le monde et en France.* Ismerteti az 1929. évi októberi new-yorki összeomlást, amely az 1920. évi válságon kívül a második nagy gazdasági krízist jelenti. A válság latens agrár depresszióval kezdődött, a depresszió oka főleg az autarkiára való törekvésben, a pénzügyi diszparitásokban keresendő. A francia krízis elsősorban a pénz árfolyamának következménye. A háboru utáni konjunktúra alapja Franciaországban ugyanis az ipari tevékenység. Ez igen szorosan hozzákapcsolódik a külkereskedelemhez, az pedig a frank árfolyamának függvénye. Mindezek következményeképpen Franciaország Belgiumnak példáját követte. — *Schweiger-Sarmas Georges: Les solutions du problème des transports.* — *A gazdasági szemlében: Mertens, André: La dévaluation et ses conséquences pour le rétablissement des échanges.* — *A pénzügyi szemlében: La rupture de l'or.*

Vol. IV. No. 2. — Nov.

Delhorbe Florian: L'alignement monétaire ou le sens d'une faillite internationale. Valamely valutának aláértékelése tulajdonképpen csőd bevallása. Szociális téren ez súlyos konfliktusokat, gazdasági téren esetleg új egyensúlyi helyzetet teremthet, hogyha átszervezéssel kapcsolatos. Pénzügyi téren tulajdonképpen átmeneti pótlása valamely időleges pénznek, árupénz által. Árupénz nincs árfolyamok szabad mozgása nélkül. Általában a leértékelés forradalmi jelentőség nélküli eltulajdonítás. — *Mahaim, Ernest: Le consommateur, les classes moyennes et les formes modernes du commerce de détail.* A forgalmi gazdaság a fogyasztó által „irányított” gazdaság, melynek „királya” a fogyasztó. De ez a király se nem uralkodik, se nem kormányoz. A fogyasztó könnyen befolyásolható és irányítható. Így áll elő az a helyzet, hogy az, akinek parancsolnia kellene (a fogyasztó), engedelmeskedik és akinek engedelmeskednie kellene (a termelő), parancsol. Ennek oka az, hogy a fogyasztók szervezetlenek, még pedig azért, mert nem alkotnak egy társadalmilag egységes csoportot. Általános érdekük azonban, hogy minél kevesebb eszközzel szerezhessék meg szükségleteik kielégítését. Ezért az egész társadalomnak érdeké, hogy a javak elosztásának költségei minimálisak legyenek.

Az egész világon mégis az a helyzet, hogy a középosztály védelmének jelszava alatt a detailkereskedelem sikerrel akadályozza meg az elosztás modern és olcsó formáinak érvényesülését. A középosztály erőssége a társadalom erejét jelenti. Annál a vonásnál fogva, melyet az alsóbb osztályok kívánságaira és életstílusára gyakorol és azáltal, hogy a felsőbb osztály életformáit a maga képére átalakítja, az egész társadalom képét döntően befolyásolja. Ennek a fontosságának tulajdonítható, hogy a középosztály egy rétegének, a detailkereskedelemnek bomlása a kormányzatnak gondot okoz. A középosztály azonban nagyon heterogén csoportok gyűjtőfogalma, melyeknek közös vonása majdnem csak annyi, hogy a proletariátus és az arisztokrácia között foglalnak helyet. A kereskedők ebben a tömegben csak egy kis csoportot (Belgiumban 1930-ban 6.97%-ot, az egész népesség 3.23%-át) alkotnak. A csoport aránya azonban állandóan nő, gyorsabban, mint a népesség. De a kereskedelem nem azonos mégsem a középosztályal. Érdekei ezzel főleg akkor kerülnek összeütközésbe, mikor a fogyasztó olcsón igyekszik venni, a kereskedő pedig drágán eladni. A konfliktusok különösen régebben voltak élesek, ma azonban a verseny a kereskedelem modern formáival a detailkereskedelmet is mérsékletre szorította. Az elosztás racionalizálását a rochdalei mozgalom és a szövetkezetek kezdték meg, de további fejlődésük során nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Az igazi forradalmat az áruház jelentette, melynek első formáját éppen egy kiskereskedő hozta létre 1852-ben Párizsban. Ez jelentette az első lépést a disztribúció racionalizálása és az áruk tömeges és olcsóbb elhelyezése felé. Követték a kereskedelem többi korszerű formáit az egységár-üzletek (1879-ben Woolworth, New Yorkban), melyek az áruház előnyeit csak növelték és a fogyasztók nagyobb rétegeit kapcsolták be a racionalizált elosztás körébe; a sokfiókos detailkereskedelmi vállalatok (Magasins a succursales multiples, chain-store), melyek ügyesen egyesítik a decentralizációt (a vevő megközelítése) és a koncentrációt (nagyban való vásárlás) előnyeit; a „Migros“, Duttweiler elgondolása, mely az élelmiszerkereskedelmet forradalmasította, az árut hihetetlenül olcsón adta és az ellene indított harcot éppen a fogyasztóközönség segítségével megnyerte; az autókról való mozgó árusítás, mely Franciaországban is erősen elterjedt, míg 1935-ben a detailkereskedelem közbenjárására meg nem szorították. Mindezek a formák a kereskedelem racionalizálását és egyúttal olcsóbbítását is jelentik, az ellenük indított harc tehát csak a fogyasztó kárára történhetik. — *Barety Léon: Mesures a preconiser pour favoriser la reprise des affaires.* Vámkérdéssel és a nemzetközi tőkeforgalom szabályozásával foglalkozik. — *Dillard, Victor: Les conditions techniques de l'entente monétaire.* A nemzetközi kereskedelmi kamara a Carnegie alapítványal együtt közös bizottságban foglalkozott egy pénzügyi egység technikai feltételeivel. A bizottság a következő végeredményre jutott: Ami a fennálló helyzetet illeti, azt a nemzetközi automatizmus összeomlása, a pénzügyi autarkióra való törekvés, a manipulált aranyvaluta jellemzi, továbbá a valuta-árfolyamok és a tőke mozgása közötti szoros összefüggés. Ami a javasolt megoldásokat illeti, az egyik az aranypontra vonatkozik, ami ma már alig használható megoldás, a második a valuta kiegyenlítőalapok együttműködését jelenti: ez a megoldás van meg jelenleg. A harmadik a határidőpiacok szervezése; ez a jövő kérdése. — *Osiceanu C.: Apercu sur l'industrie Roumaine du petrole.* A román petróleumgyártás és finomításnak a nemzetközi piacon elfoglalt helyzetét világítja meg. — *van Hissenhoven Paul: La production synthetique des produits petroliers.* A szintetikus petróleum kereskedelmi forgalombahozataláról, gyártásairól, költségeiről és a nemzetvédelemben elért jelentőségéről szól. — *Dr. Reichert J. W.: Reorganisation de l'industrie du fer et de l'acier en*

Angleterre. Az angol nehézipar reorganizációja a kormány kezdeményezésével indult meg. A kormány támogatásának főfeltétele az árak emelésének kizárása. Ismerteti az új kooperációs együttműködést Angliában. — *Hennebicq Léon: La conférence interparlementaire du commerce à Bucarest.* — *Schweiger-Sarmas, Georges: Les solutions du problème des transports.* Felveti azt a javaslatot, hogy a szállítási problémák megoldására különböző szállítóeszközök kiküszöbölésére egy Holding Co. felállítása lenne szükséges. A gazdasági szemlében: *Schweiger-Sarmas, G.: L'automobile, facteur économique.* — A pénzügyi szemlében: *La politique monétaire des Pays Bas.*

Vol. IV. No. 3. — Dec.

Lykiardopoulo N. A.: La concurrence internationale. A háború előtt a gazdasági verseny elemei a minőség és az ár voltak. A verseny a minőség emelkedését és az árak csökkenését idézte elő. A háború után a nemzetközi áruforgalom megtorpant, az árpolitikába az állami irányítás lépett. A gazdasági erők háttérbe szorultak. Mindez megváltoztatta a régi versenyfeltételeket. A nemzetközi kereskedelem helyreállításához a pénzügyi stabilitás, kiegyensúlyozott budget szükséges. Amíg azok szavazzák meg a költségvetést, akik a közterheket fizetik, nincs remény arra, hogy a költségvetés egyensulya helyreálljon. A görög demokráciát és a római birodalmat pusztulásba kergető pénzügyi viszonyok fenyegetnek jelenleg is, a bajok okai azonban főleg politikaiak. — *Ferenczi Imre: Contre-migration et politique d'émigration.* Az intercontinentalis és continentalis vándorlásokkal kapcsolatban felsorolja azokat a legfontosabb problémákat, amelyek megoldása a nemzetközi együttműködés alapján lehetséges. — *Mombert P.: L'adaptation internationale de la population à l'économie.* A népesség és a gazdaság közötti lehetséges kapcsolatokat vizsgálja és ismerteti az alkalmazkodás eszközeit a föld, a természeti kincsek és a munkára vonatkozóan. — *Nikitine B.: La pêche en extrême-orient.* A halászat történetét ismerteti. Távol Keleten két nagy versenytárs küzd egymással: az orosz és japán. Mindkettőnek eltérőek a technikai eljárásai és pénzügyi ellátása. — *Matsuoka Koji: L'origine de l'étalon de change-or en Corée.* — *Van Houtte Jean: Les répercussions de l'économie dirigée sur les institutions de droit privé en Belgique.* Az 1937 júliusában összeülő második hágai nemzetközi jogi kongresszussal kapcsolatos vizsgálódás. A tanulmány a gazdasági élet szabályozására irányuló jelenségek hatását ismerteti a belga magánjogra. Belgiumban a szerződési szabadságot mind számosabb korlátozással szűkítik, továbbá az üzleti életet mind szigorubban irányítják és a törvénykezés egész sor olyan szerződést érvényesnek tekint, amelyeknek főcélja, hogy a kereskedelmi szabadságot korlátozza. — *Ronart Ottó: L'évolution économique de l'Albanie.* Albánia általános gazdasági helyzetét ismerteti. Az ipari, a külkereskedelmi és a pénzügyi viszonyokat mutatja be, valamint az állam mai strukturáját. A gazdasági szemlében: *Eldor Faehlmann: Une esquisse au sujet de la conception économique. Introduction à une théorie moderne de la valeur et des prix.* A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Migration de capitaux.*

G. L.

The Economic Journal.

Vol. XLVI. December, 1936. No. 184.

Keynes J. M., Collet C. E.: Herbert Somerton Foxwell († 1936 augusztus 3.). A múlt század végén az angol közgazdaságtudomány legmunkásabb központja a cambridgei St. John kollégium volt. Ebbe az

időbe esik Alfred Marshallnak és környezetének munkája s ekkor bontakozott ki egy másik nagy angol kutató munkássága, aki a klasszikus tételek okszerű logikáját a matematikai összefüggések funkcionális szabályszerűségével kívánta helyettesíteni. Ez a közgazda William Stanley Jevons volt, aki a legendáshírű manchesteri Owens kollégiumban a kontinentális iskoláktól teljesen függetlenül alkotta meg saját határértékelméletét. Marshall nevéhez és művéhez fűződik az az érdem, hogy a klasszikus tanokat az újabb követelményekhez, újabb adottságok között igyekezett alkalmazni s ezzel azok vitalitását erősítette meg. Ebben a munkában Marshallnak első segítőtársa Foxwell volt, Marshall távolléte alatt a cambridgei iskola vezetőegyenysége, s bár felfogása lényegesen eltért a „Principles“ szerzőjének gondolatvilágától — az ő tanítványai képviselték a XX. század elején a marshalli eszmekört (John Maynard Keynes apja: J. N. Keynes, Pigou, James Ward és D. H. Macgregor). Foxwellt élete végéig tulnyomóan a közgazdaságtudomány tanítása és terjesztése kötötte le, hajlama és beállitottsága őt inkább a részletek és monográfiák felé vonzották, neve azonban az angol közgazdaság történetében mégis maradandó helyet foglal el. — *Kindersley, Sir Robert: British Overseas Investments in 1934. and 1935.* A külföldi angol kihelyezések szokásos évi beszámolója az angol gazdaságstatisztika egyik legértékesebb standardmunkája. Bevezetőben az áralakulást vizsgálja. Az aranyárának a devalválások folytán bekövetkezett emelkedése a javulásnak igen fontos tényezője volt, mert az aranytermelő országok importlehetőségeit növelte, másrészt a hitelbázis kiterjesztését világszerte lehetővé tette. Az angol tőkepiac kihelyezései külföldi kormányoknál és közületeknél 1928 óta lényegesen növekedtek, kölcsönben természetesen elsősorban a dominiumok részesültek, az ezeknek folyósított hitelek összege 1.036 millió fontról 1.163 millió fontra emelkedett, míg az egyéb külföld folyószámlái 1928-ban 364 millió, 1935-ben pedig csupán 336 millió fonttal voltak megterhelve. Az összeg végeredményben 100 millió fonttal emelkedett, a kölcsönből eredő bevétel összege azonban változatlan maradt, ami — tekintetbevéve a válság eseményeit — a közkölcsönök kamatlábának erős ellenálló képességéről tesz tanúságot. A kereskedelmi investíciók három részre oszlanak: elsősorban a külföldi angol társaságokban elhelyezett angol kölcsön- és részvénytőkét vizsgáljuk. Az angol birtokban levő ilyen részvények értéke 1933-ban 824 millió, 1923-ban 840 millió font s ehhez képest az osztalékbevételek is megfelelő arányban emelkedett. A külföldi angol társaságokban működő angol tőke kirívóan nagy része vasutttársaságokban talált elhelyezkedést, a következő tétel pedig az olajérdekeltség. A kölcsöntőke összege 1934-ben változatlan maradt. A kommerciális befektetések második része a külföldön bejegyzett idegen társaságokban részvénybirtoklás vagy kölcsönnyújtás által való angol tőkerészesedés. Ez a két tétel egyenként kb. 350 millió fontot tesz ki, az előbbi 1934-ben kissé emelkedett, az utóbbi viszont közel 15 millióval csökkent. A külföldi társaságok részvényei után 1934-ben élvezett osztaléktöbblet az angol fizetési mérleget több mint 5 millió fonttal javította, ami elsősorban a délamerikai aranybányák példátlan konjunktúrájának volt betudható. 1934-ben a statisztikailag megfogható angol kihelyezések összege 3.414 millió fontra tehető, ezenfelül a tőzsdén nem jegyzett és angol kezekben levő részvények értékét az „investment trust“-ökben való részesedést és egyéb magánkihelyezést beleértve 300 millió fontra lehet becsülni. Az ezen kihelyezésekből eredő jövedelem 159.2 millió fontnak felel meg, ami 9.3 millióval több, mint 1933-ban volt. Az 1935. évre vonatkozó ideiglenes becslés az angol tőkejövedelmet további 8.7 millió fonttal magasabbra értékeli. A jövedelem emelkedése természetesen tulnyomó nagy részben a konjunktúraérzékeny kereskedelmi kihelyezésekre esik. A tőkejövedelem jövő-

beni kilátásait Kindersley határozottan kedvezően ítéli meg. Az aranyblokk országai túlértékelt és deflatált pénzeinek devalválásával a tiltó vámok és a szükreszabott behozatali kontingensek eddigi létjogosultsága is megszűnt, s ha ezeket valóban leépítik, úgy az áruforgalom növekedése mellett a „láthatatlan export“ is jelentékenyen gyarapodhatik, s elérheti, esetleg el is hagyhatja az 1929. évi színvonalat. Ha tehát az árubehozatal növekedése folytán Anglia 1936. évi fizetési mérlege passzív is lesz, az importtöbblet további emelkedése nélkül remélhető, hogy a jövő években ez nemcsak kiegyenlítődik, hanem némi felesleget is fog — további kihelyezésekre — eredményezni. — *Gilbert Walker: Road Competition and the Regulation of Railways.* — *E. F. M. Durbin: Economic Calculus in a Planned Economy.*

V. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Január 28-án *Eber Antal* elnöklete alatt vitát rendeztünk „Az aranyvaluta jövőjéről“. *Neubauer Gyulának* e címen tartott előadásához *Fellner Frigyes*, *ifj. Boér Elek*, *Virány Egon* és *Theisz Ede* szóltak hozzá. A vitát február 4-i ülésünkön folytattuk, amikor *ifj. Hein János*, *Domány Gyula* és *Buday Kálmán* szólaltak fel s végül *Neubauer Gyula* válaszolt a felszólalóknak és összefoglalta a vita tanulságait. A Közgazdasági Szemle legközelebbi száma részletes kivonatban közli a tanácskozmányon elhangzott felszólalásokat.

*

Február 11-én *Heller Farkas* elnöklete alatt tartott ülésünkön *Honegger Hans* svájci tanár tartott előadást: „Versuch einer neuen Produktionstheorie auf Grund des Macht- und des Kreditbegriffes“ címen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmányt a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar—Februar 1937.

Inhaltsauszüge.

Statistische Korrelation und Gesetz der Nachfrage.

Im ersten Teil der Abhandlung werden die Grundbegriffe und Hauptsätze der Korrelationstheorie mit Rücksicht auf die ökonomischen Anwendungen erörtert. Die verschiedenen Interpretationen des Korrelationskoeffizienten und der Regressionsgleichungen werden untereinander verglichen und analysiert, wobei neben den Methoden der *Pearson'schen*, auch die Auffassung der kontinentalen Schule (*Tschuprow*) über den funktionellen und stochastischen Zusammenhang berücksichtigt wird. Die idiographischen und nomographischen Aufgaben der Korrelationstheorie werden dementsprechend scharf voneinander getrennt.

Für die nomographische Forschung, die in das Gebiet der statistischen Induktion gehört, ist der wahrscheinlichkeitstheoretische Unterbau der Korrelationstheorie unerlässlich. In diesem Zusammenhang wird der Begriff der Wahrscheinlichkeit kurz erörtert und die damit verbundenen objektiven und subjektiven Momente analysiert. Zwar bezieht sich die Wahrscheinlichkeitstheorie überwiegend auf objektive, d. h. von individueller Willkür unabhängige Propositionen, doch kann sie nie ohne Berücksichtigung der Subjekt-Objekt-Beziehung aufgebaut werden. Daraus folgt die Undurchführbarkeit der vollkommen objektiven, sogenannten Frequenztheorie der Wahrscheinlichkeit. Für die Grundlegung der Wahrscheinlichkeitsrechnung eignet sich ein entsprechend gewähltes Axiomensystem am besten.

Die wichtigste Anwendung der Wahrscheinlichkeitsrechnung in der Statistik ist das Gesetz der grossen Zahlen, dessen Zusammenhang mit einem gewissen Typus der statistischen Verteilungen hervorgehoben wird. Es können Verteilungen vorkommen, für welche das Gesetz der grossen Zahlen nicht gültig ist. Für die wahrscheinlichkeitstheoretische Fundierung der Korrelationstheorie ist die Berücksichtigung der Eigenschaften der statistischen Verteilung der stochastisch verbundenen Veränderlichen besonders wichtig. Ökonometrische Untersuchungen führen häufig zu nicht-normaler Korrelation, weil die Bedingungen der normalen Verteilung bei den wirtschaftlichen Massenerscheinungen oft nicht erfüllt sind. Insbesondere sind die Wirkungen der einzelnen Störungsursachen wegen der Interdependenz des wirtschaftlichen Geschehens voneinander meist nicht unabhängig.

Das Grundproblem der statistischen Induktion und der monographischen Korrelationsforschung besteht darin, wie aus den Masszahlen, die in Bezug auf eine Stichprobe aus der Gesamtheit aller möglichen Beobachtungswerte bestimmt worden sind, auf die Werte derselben Masszahlen in Bezug auf diese Gesamtheit, d. h. die wahren Werte dieser Masszahlen, gefolgert werden kann. Einen Weg zur Lösung dieses Problems bietet das *Bayessche* Theorem über die inverse Wahrscheinlichkeit, doch ist dieser Weg ohne willkürliche Hypothesen nur dann gangbar, wenn die Anzahl der Elemente der Stichprobe gross genug ist. Im Falle der ökonometrischen Untersuchungen ist aber gewöhnlich das zur Verfügung stehende Beobachtungsmaterial sehr beschränkt, da ja statistische Reihen, die sich auf längere Zeiträume erstrecken, wegen der zu starken dynamischen Einflüsse nicht verwendet werden können. Die stochastischen Masszahlen: Korrelationskoeffizient, Regressionskonstanten, müssen also aus einer sehr kleinen Anzahl von Beobachtungswerten berechnet werden. Der Rückschluss auf die wahren Werte der Masszahlen kann in diesem Falle nicht mit Hilfe des *Bayesschen* Theorems, sondern nur auf Grundlage der von R. A. Fisher ausgearbeiteten „theory of small samples“ erfolgen. Mit Hilfe der *Fisherschen* Formeln sind auch in diesem Falle für die statistischen Masszahlen Fehlergrenzen berechenbar, innerhalb welcher sich der wahre Wert mit gegebener Wahrscheinlichkeit befindet.

Der grosse Vorteil der wahrscheinlichkeitstheoretisch d. h. stochastisch orientierten Korrelationstheorie ist eben, dass sie es ermöglicht, die wahrscheinlichen Fehler der empirisch berechneten ökonometrischen Parameter zu berechnen. Erst hierdurch wird es möglich, die theoretisch wesentlichen Elemente von unwesentlichen Störungen abzusondern und die in der Theorie behandelte Gesetzmässigkeit aus dem von Zufallswirkungen verschleierte empirischen Zusammenhang herauszuschälen. Nur auf diesem Wege ist eine tatsächliche Verifikation der theoretischen Gesetze möglich.

Hierauf wird die Rolle der Korrelationstheorie in der Erforschung kausaler Zusammenhänge ausführlich erörtert. Es wird betont, dass ein hoher Korrelationskoeffizient an sich noch keineswegs einen Kausalzusammenhang bedeutet. In dieser Beziehung müssen die verschiedenen Möglichkeiten der Scheinkorrelation berücksichtigt werden. Insbesondere muss der Einfluss des Zeitmoments in den ökonomischen Daten sorgfältig festgestellt werden. Ohne theoretischen Hintergrund kann deshalb die Korrelationsrechnung nicht mit Erfolg angewendet werden. Es gilt hier der Satz von *Tschuprow*, dass der theoretisch voraussetzungslose Empirismus in der Statistik unfruchtbar ist. Darum muss das Verfahren derjenigen Konjunkturstatistiker als gänzlich verfehlt betrachtet werden, die die Korrelationsrechnung ohne Unterstützung der Volkswirtschafts- und der Wahrscheinlichkeitstheorie gebrauchen. Die Formeln der mathematischen Statistik fussen auf gewissen sehr wesentlichen theoretischen Voraussetzungen, deren Ausserachtlassung in den Anwendungen — im Falle des statistischen Empirismus — zu ganz falschen Resultaten führt, wie das der Misserfolg der empirischen Konjunkturschemas gezeigt hat.

Ihre erfolgreichste Anwendung in der ökonomischen Forschung hat die Korrelationstheorie bisher in der quantitativen Nachfrageanalyse gefunden. Im zweiten Teil der Abhandlung werden die Grundsätze der empirischen Bestimmung der Nachfragegleichung und Elastizität erörtert. Es werden zuerst die ökonomisch-theoretischen Voraussetzungen der Nachfrageanalyse angegeben. Dann werden die von H. L. Moore und H. Schultz ausgearbeiteten Methoden dargelegt. Als grosser Vorteil dieser Methoden wird hervorgehoben, dass ihre Anwendbarkeit nicht an spezielle Voraussetzungen gebunden ist, wie die der anderen Methoden, z. B. der von W. Leonardief und J. Marschak, die deshalb praktisch nur höchst ausnahmsweise angewendet werden können. Ein weiterer Vorteil des Verfahrens von Moore und Schultz ist, dass es sukzessiv bessere Approximationen zulässt, und deshalb weiterer Vervollkommnung fähig ist. In dieser Beziehung werden die neuesten Arbeiten von H. Schultz über die verbundene Nachfrage erörtert. Schliesslich wird auf die Ergebnisse der Nachfrageanalyse der Produktionsgüter (R. H. Whitman) hingewiesen, die auf die dynamischen Nachfragegleichungen von G. C. Evans und C. F. Roos gegründet sind.

Die Methoden der Nachfrageanalyse werden auch an Beispielen aus der ungarischen Volkswirtschaft praktisch angewendet. Zu diesem Zweck wird der theoretisch einfachste Typus der Nachfragegleichung folgendermassen abgeleitet. Nach der Grenznutzentheorie ist der Grenznutzen der untersuchten Ware für ein Individuum in erster Annäherung:

$$u(y) = A y^{\alpha}, \quad (1)$$

wo y die Menge der Ware im Besitz des Individuums, A eine positive und α eine negative Konstante ist. Die Einkaufsmenge y wird durch die Gleichung bestimmt:

$$u(y) = p w(r). \quad (2)$$

wo p den Realpreis und $w(r)$ den Grenznutzen der realen Geldeinheit im Falle eines Realeinkommens: r bedeutet. Zur Bestimmung der Nachfragegleichung für den Fall, wo nur der Preis sich verändert, differenzieren wir (2) bei konstantem r und dividieren mit (1), so wird

$$\frac{du}{u} = \frac{dp}{p}$$

Nach (1) ist aber

$$\frac{du}{u} = \alpha \frac{dy}{y}, \quad (3)$$

so dass

$$\frac{dy}{y} = \frac{1}{\alpha} \frac{dp}{p} = \eta \frac{dp}{p}, \quad (4)$$

oder integriert

$$\log y = a + \eta \log p, \quad (5)$$

wo η die Preiselastizität der Nachfrage und a eine Integrationskonstante ist. Da wegen der dynamischen Einflüsse die Nachfragekurve sich im Koordinatensystem verschiebt, muss hier noch die Zeitvariable — in erster Annäherung linear — eingeführt werden. So bekommen wir die Gleichung:

$$\log y = a + b t + \eta \log p. \quad (6)$$

Es werden nun die Konstanten der Gleichung (6) für die Zuckernachfrage Ungarns aus den Zahlen für die Periode 1. Sept. 1926—1. Sept. 1934 (Tabelle Nr. III. im Text) berechnet. Es wird der pro capita Zuckerverbrauch und der jährliche durchschnittliche Grosshandelspreis dividiert mit dem Grosshandelsindex verwendet (8 Wertepaare). So bekommt man für die Konstanten mit ihren mittleren Fehlern die Werte: $a = 1.7854$, $b = 0.0143 - 0.0164$, $\eta = -0.7256 \pm 0.3670$. Da der Koeffizient der Zeitvariablen kleiner ist als sein mittlerer Fehler, kann er als statistisch unbedeutend angesehen werden. Die Rechnung wurde deshalb noch einmal ausgeführt mit Weglassung der Zeitvariablen ($b=0$). So ergibt sich (Figur 4 im Text):

$$a = 1.473, \eta = -0.4198 \pm 0.1054,$$

und der Korrelationskoeffizient korrigiert für Beobachtungszahl: $r = -0.8255$.

Auch für die Milchnachfrage Budapests werden die Konstanten der Gleichung (6) bestimmt, wobei der per capita Milchverbrauch und der jährliche Kleinhandelspreis dividiert mit dem Kleinhandelsindex, für die Periode 1926—1933 verwendet wurden (8 Wertepaare, Tabelle Nr. IV im Text). Die Rechnung ergibt für die Konstanten mit ihren mittleren Fehlern und für den mehrfachen Korrelationskoeffizienten korrigiert für Beobachtungszahl die Werte:

$$a = 2.2983, b = -0.0194 \pm 0.0040, \eta = -3.3714 \pm 0.6064, r = 0.9190.$$

Die gewonnene hohe Korrelation erlaubt in beiden Fällen eine erfolgreiche Extrapolation. — die Werte für das auf die Berechnungsperiode folgende Jahr, die in der Rechnung nicht gebraucht wurden, schmiegen sich den Nachfragelinien in beiden Fällen (Fig. 4 und 5 im Text) gut an.

Eine bessere Approximation der wahren Nachfrageverhältnisse wird durch die Berücksichtigung der Einkommensveränderungen gewonnen. Die Nachfragegleichung wird für diesen Fall folgendermassen abgeleitet. Der Geldgrenznutzen für ein Individuum ist in erster Annäherung:

$$w(r) = B r \beta, \quad (7)$$

wo B eine positive, und β eine negative Konstante ist; β ist die Geldflexibilität nach R. Frisch. Nach Differentiation von (2) bei konstantem p und Division mit (2) wird:

$$\frac{du}{u} = \frac{dr}{r}. \quad (8)$$

Aus (7) folgt: $\frac{dw}{w} = \beta \frac{dr}{r}$. (9)

Mit Berücksichtigung von (3) und (9) wird (8)

$$\frac{dy}{y} = \frac{\beta}{\alpha} \frac{dr}{r} = \epsilon \frac{dr}{r}, \quad (10)$$

wo ϵ die Einkommenselastizität der Nachfrage ist. Aus (4) und (10) folgt die allgemeine Gleichung der Nachfrage:

$$\log y = a + \eta \log p + \epsilon \log r. \quad (11)$$

Diese Gleichung wurde nun für die Analyse der Nachfrage der beiden erwähnten Waren angewendet.

Für die ungarische Zuckernachfrage ergeben sich für die Konstanten der Gleichung (11) und für den mehrfach korrigierten Korrelationskoeffizienten die Werte:

$$a = 0.1582, \eta = -0.2119 \pm 0.0731, \epsilon = 1.0736 \pm 0.8059, r = 0.9571.$$

Im Falle der Budapester Milchnachfrage bekommt man für die vorigen Konstanten die folgenden Werte:

$$a = 0.0986, \eta = -2.3695 \pm 0.7730, \epsilon = 1.6192 \pm 0.4623, r = 0.8446.$$

Die Konstanten sind meistens mit guter Präzision bestimmt und die Korrelation hoch; die Übereinstimmung zwischen Theorie und Wirklichkeit ist sehr befriedigend.

Aus (4) und (10) folgt, dass

$$\frac{\epsilon}{\eta} = \beta. \quad (12)$$

d. h. Preis- und Einkommenselastizität sind nur dann einander gleich, wenn der absolute Wert der Geldflexibilität gleich 1 ist. Das ist das Kriterium für die Anwendbarkeit der *Marschakschen* Methode.

Gleichung (12) kann im Falle von Gütern, die keine wichtigen Substitute haben, auch zur Bestimmung der durchschnittlichen Geldflexibilität dienen. Aus den Elastizitäten der ungarischen Zuckernachfrage folgt für die durchschnittliche ungarische Geldflexibilität der Wert mit ihrem mittleren Fehler:

$$\beta = -5.0665 \pm 4.1868.$$

Werden nach der angegebenen Methode die Werte der durchschnittlichen Geldflexibilität für verschiedene Länder mit genügender Präzision bestimmt, so kann auf Grund dieser Werte nach R. *Frisch* das durchschnittliche Realeinkommen der betreffenden Länder numerisch miteinander verglichen werden.

Eduard Theiss.

Die Spiritusproduktion in Ungarn.

Der Aufsatz gibt eine Darstellung der Lage der ungarischer Spiritusindustrie in all ihren Belangen; er spricht über Betrieb und Lage der Zwergbrennereien, der landwirtschaftlichen und industriellen Spiritusbrennereien, über die Produktionskosten der verschiedenen Betriebe, über die Lage des Absatzmarktes, über die Rentabilität der Produktion und schliesslich auch über die staatsfinanziellen Belange der Spirituserzeugung.

In Ungarn bestehen heute 1572 Zwergbrennereien, die eine Produktionssteuer zu entrichten haben; die Gesamtproduktion

dieser Betriebe war im Jahre 1934—35 28,307 hl Obstspiritus, berechnet auf absoluten Alkohol. Als Ausgangsprodukt verwenden diese Zwergbrennereien grösstenteils die bei der Weinbereitung entstehenden Rückstände, Trester und Drusen; aus dem ersteren wurden im genannten Jahre 15,400 abs. hl, aus dem letzteren 3,200 abs. hl. Spiritus erzeugt. Die Rentabilität der Spiritusproduktion nahm aber infolge des ausserordentlichen Rückganges des Spirituspreises, hauptsächlich aber infolge der Höhe der Produktionssteuer, die trotz des Preisrückganges seit 1½ Jahrzenten unverändert 2 Pengö pro Liter beträgt, stark ab. Das Ergebnis war ein ausserordentlicher Rückgang der Obstspirituserzeugung; im Jahre 1931/32 liess man z. B. fast 60% der Trestermenge unverwertet verkommen. Zur Linderung der Krise des Weinbaus hat die Finanzverwaltung eine Aktion eingeleitet: es sollten von den jährlich gewonnenen 3—4 Millionen hl Wein cca 100—150,000 hl. für die Weinbrandgewinnung verwertet werden. Diese Aktion konnte jedoch das Sinken der Weinpreise nicht aufhalten und war auch dazu nicht geeignet, die Rentabilität der Zwergbrennereien zu steigern, da von den fast 1600 Zwergbrennereien insgesamt nur 40—50 sich mit der Herstellung von Weinbrand befassen.

Die Zahl der landwirtschaftlichen Spiritusbrennereien betrug im Jahre 1934/35 265; diese erzeugten insgesamt 199,422 abs. hl Spiritus, also zwei Drittel der gesamten Erzeugungsmenge aller Spiritusfabriken. Die landwirtschaftlichen Spiritusbrennereien verwenden als Rohstoff, je nach den Ernteerträgen und der Gestaltung der Preise, Kartoffeln, Mais oder Zuckerrüben. Die Rentabilität dieser Brennereien zeigt gegenüber den Verhältnissen der Jahre 1924/25 bis 1926/27 ebenfalls einen starken Rückgang. Ihre Brennkampagne währt im Jahr nur 5—6 Monate, im Laufe derer eine Brennerei täglich 4—5 hl, also jährlich cca 6—800 hl Spiritus erzeugt.

Die industriellen Spiritusbrennereien haben den landwirtschaftlichen gegenüber den grossen Vorteil, dass sie fast das ganze Jahr hindurch in Betrieb sind. — die durchschnittliche Zahl der Betriebstage bewegte sich in den letzten 10 Jahren zwischen 240—270. Infolgedessen gestaltet sich freilich auch die Rentabilität dieser Fabriken viel günstiger; in den Jahren 1924/25—1930/31 war die Summe, die ein abs. hl Rohspiritus als Gewinn und für den Zinsendienst abwarf, fast doppelt so gross — in den Krisenjahren 1931/32 und 1932/33 sogar dreimal so gross — wie bei den landwirtschaftlichen Brennereien. Die grössere Rentabilität der industriellen Spiritusbrennereien ist neben der längeren Brennkampagne hauptsächlich auf die ausserordentliche Billigkeit des von ihnen verwendeten Rohstoffes zurückzuführen. Diese Brennereien wurden nämlich meistens in Verbindung mit einer Zuckerrübenfabrik errichtet und bearbeiten den bei der Zuckererzeugung entstehenden Rückstand, die Melasse, die viel billiger ist als die in den landwirtschaftlichen Spiritusbrennereien verwendeten Rohstoffe.

Matthias Matolsy.

Produktion und Produktivität.

Ein kurzer Überblick über die Dogmengeschichte der Produktivität lässt eine ziemlich ausgesprochene Tendenz in deren Entwicklung feststellen. Die älteren Auffassungen standen in einem engen Zusammenhange mit der Produktion. Später ist der Begriff der Produktion breiter geworden, aber der kausale Zusammenhang blieb. Die nächste Stufe dieser Entwicklung zeigt die Trennung dieser zwei Begriffe. Hier bedeutet die Produktivität die allgemeine Erfolgskategorie der Volkswirtschaft, die Gerechtigkeit der Einkommensverteilung, die Entwicklung der Kulturwerte, u. s. w. Der Begriff der Produktivität verliert seine ursprüngliche kausale Bedeutung und wird axiologisch gefärbt.

Nach unserer Meinung besteht zwischen Produktivität und Produktion ein enger Zusammenhang. Die Produktivität bedeutet die Rationalität der Produktion. Unsere Problemstellung ist eine technische und relative. Technisch, weil wir den Zusammenhang zwischen Produktivität und Produktion behalten wollen; relativ, weil wir die Produktivität durch Vergleich mehrerer Produktionsprozesse feststellen und das Mass der Produktivität in der Relation zwischen Mittel und Ziel, Kosten und Produkt erblicken. Das Prinzip der Rationalität bedeutet auch die Steigerung dieses Prinzips. So ist unsere Problemstellung einerseits komparativ, andererseits optimativ.

Das Verhältnis zwischen Kosten und Ertrag in dem *Preise* ausgedrückt — die Rentabilität — gibt nicht immer ein getreues Bild von der Produktivität der Produktion. Der Preis steht nicht nur unter der Wirkung der rein produktionstechnischen Erscheinungen, sondern auch unter jener von nicht-technischen Kategorien. In der reinen Konkurrenzwirtschaft kommen die nicht-ökonomischen Kräfte nicht zur Geltung. Bei freier Konkurrenz ist deshalb das Verhältnis zwischen der Rentabilität zweier Unternehmungen zugleich das Verhältnis der Produktivität.

Während wir den Preis bei freier Konkurrenz als Massstab zur Vergleichung der Produktivitäten verwenden konnten, ist der Wert für die objektive Produktivitätsmessung nicht brauchbar. Um eine allgemeine Lösung zu erreichen, müssen wir mit dem Begriffe der *wirtschaftlichen Brauchbarkeit* operieren. Wenn wir die wirtschaftliche Brauchbarkeit der Kostenelemente und jene des Ertrages vergleichen, erhalten wir ein absolutes Ergebnis. Mittels dieses inneren Verhältnisses können wir dann die Produktivitätsrelation zwischen zwei oder mehreren Produktionen leicht feststellen. In der Feststellung der wirtschaftlichen Brauchbarkeit der konstanten Kostenelemente des Kapitals — der Maschinen, der Einrichtungen — müssen wir uns das Phänomen des Zeitablaufes vor Augen halten. Mit der wirtschaftlichen Brauchbarkeit können wir nur zu einem theoretischen und formellen Ergebnis kommen.

Wenn wir mit diesem nicht zufrieden sind, dann steht uns noch eine Möglichkeit zur Verfügung: das *technische* Mass der Produktivitätsrelation. Infolge der unzähligen Transformationen der Produktion ist der Unterschied zwischen Kosten- und Fertig-

gütern so gross, dass wir mit einem Masse diese zwei Kategorien praktisch und unmittelbar nicht messen können. Aber bei gleichartigen Produktionsprozessen können wir die Kosten und die Produkte untereinander vergleichen. Mit Ausnahme eines Elementes der Produktion, fixieren wir die übrigen Elemente; wenn wir das erste Element variieren, dann wird auch der Ertrag verschieden sein. Den Unterschied in den Erträgen müssen wir auf das variierte Element zurückführen; die Verschiedenheit in der Produktionsfähigkeit des betreffenden Elementes ist funktionell — nicht aber potenziell — die Ursache des verschiedenen Ertrages.

Das Prinzip der Rationalität enthält die Steigerung des Prinzips. Die Steigerung der Produktivität bedeutet die Steigerung der Distanz zwischen Kosten und Ertrag. Diese Definition hat die Absicht, objektiv zu bleiben; die Definition von Wunderlich und anderen enthält auch subjektive Elemente. Diese innere Distanzsteigerung zeigt sich entweder in der Steigerung des Ertrages, oder in der Verminderung der Kosten oder in beiden. Die Steigerung des Ertrages bedeutet — *ceteris paribus* — ein Sinken des Einheitenpreises der Produkte, was ein sehr wichtiges Symptom der gesteigerten Produktivität ist. Die Verminderung der Kosten kann sich in sachlichen und persönlichen Kostenelementen äussern. Das Hauptsymptom der Steigerung der Produktivität ist das Sinken der Arbeitsmenge und in Zusammenhang mit diesem das Sinken der Arbeitszeit. Diese Erscheinung muss nicht unbedingt zur Arbeitslosigkeit führen; das objektive Sinken der Arbeiterzahl — der Arbeitsplätze — muss mit dem subjektiven Sinken — der Arbeitenden — nicht zusammenfallen.

Das Tempo der Produktivitätssteigerung soll natürlich gleichmässig sein. In der Produktivitätssteigerung hat nicht nur die freie Konkurrenz, sondern auch das Monopol eine ziemlich grosse Rolle. Die erste beim Inbewegungsetzen der Produktivitätssteigerung, das zweite bei der Erwirkung eines einheitlichen und ruhigen Tempos. Freie Konkurrenz und Monopol: diese zwei Erscheinungen sollen und müssen gemeinsam das grosse Ziel der Wirtschaft erreichen: die Anwendung möglichst rationeller Mittel zur Erreichung auch irrationaler Ziele.

Adam Schmidt.

Kleinere Beiträge.

Beständige und bewegliche Elemente in der Volkswirtschaftslehre.

Das vor kurzem erschienene, grossangelegte wirtschaftsphilosophische Werk *Waldemar Mitscherlichs*, betitelt: Die Lehre von den beweglichen und starren Begriffen gehört unzweifelhaft zu den wertvollsten Produkten der modernen volkswirtschaftlichen Literatur. Es zeichnet sich durch grosse philosophische Vertiefung, eine breite historische Grundlage und äusserst reichen ökonomischen

Inhalt aus und bietet eine völlige Neuordnung, eine neue Systematik alter, vielbesprochener erkenntnistheoretischer Probleme. Mit seiner grundlegenden Feststellung, dass nämlich die Elemente des Wirtschaftslebens in zwei Gruppen, in starre und bewegliche Elemente zerfallen, ist die Volkswirtschaftslehre von altersher vertraut. Die beständigen Elemente, die als ewig gültige Gesetze oder Gesetzmässigkeiten zu formulieren sind, bilden den Bereich der reinen Oekonomie, während die Untersuchung der beweglichen, Veränderungen unterworfenen, stets in Entwicklung begriffenen Elemente, in bezug auf die Vergangenheit der Wirtschaftsgeschichte, in bezug auf die Gegenwart der Wirtschaftspolitik obliegt. Mitscherlich, der auf der Grundlage des Universalismus steht, ersetzt diese alte erkenntnistheoretische Unterscheidung durch die Einführung der Kategorien der beweglichen und der starren Begriffe

Beatrix Takaró-Gáll.

Die wirtschaftlichen Beweggründe der deutschen kolonialen Forderungen.

Die kolonialen Forderungen des nationalsozialistischen Deutschland entspringen einerseits der Notwendigkeit, der Übervölkerung durch territoriale Expansion abzuwehren, andererseits der Bestrebung, die Rohstoffversorgung des Landes mit der eigenen Valuta zu sichern und im Zusammenhang hiermit neue Märkte für die deutsche Industrie zu gewinnen. Bei der Untersuchung der Frage der Wiedergabe der früheren deutschen Kolonien kommen vor allem die fünf wichtigsten unter diesen: Deutsch-Ostafrika, Deutsch-Südostafrika, Kamerun, Togo und Neu-Guinea in Betracht. Mit diesen fünf Kolonien hat das Mutterland vor dem Weltkrieg einen ausserordentlich regen Handelsverkehr unterhalten. Die deutsche Einfuhr aus den Kolonien belief sich im Jahre 1912 auf 56,7 Millionen Mark, während die deutsche Ausfuhr nach den Kolonien 54,1 Mill. Mark betrug. Dagegen betrug die deutsche Ausfuhr nach den früheren Kolonien im Jahre 1935 nicht mehr als 5,8 Mill. Mark, während die deutsche Einfuhr aus diesen Gebieten sich auf 19,3 Millionen Mark belief. Allein die Tatsache, dass Deutschland den Handelsverkehr mit seinen früheren Kolonien trotz der Nachteile, die in der stark passiven Gestaltung der Handelsbilanz liegen, weiterhin aufrechterhält, zeigt zur Genüge, dass es auf die Produkte seiner früheren Kolonien angewiesen ist. Den Ländern, in deren Besitz diese Kolonien gelangt sind, ist es allerdings nicht gelungen, die Rolle, die hier früher Deutschland im Handel gespielt hatte, zu übernehmen, dagegen drängten sich nach der Umwälzung Länder

in den Vordergrund, die früher überhaupt keine Handelsbeziehungen zu diesen Gebieten unterhielten, so vor allem Japan, dann aber auch die Vereinigten Staaten, Belgien, Holland usw. Es ist also auch fraglich, ob es Deutschland — wenn es diese Kolonien zurückerhielte — gelingen würde, die alten Handelsbeziehungen, über die es in der Vorkriegszeit verfügte, wieder anzuknüpfen.

Rudolf Ruisz.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Die soziologische Untersuchung von Preiserscheinungen.

Fisher, Allan G. B.: The Clash of Progress and Security. London, Macmillan 1935.

Polge de Combret, G.: La lutte contre le bon marché. Paris, Sirey 1936.

Die beiden Bücher untersuchen die Preiserscheinungen aus dem Gesichtspunkte, was für Tendenzen der sozialen Entwicklung über die Gestaltung des Wirtschaftslebens hinaus in ihnen zum Ausdruck kommen. Hinter dem Streben nach Preisbeständigkeit bzw. nach niedrigen Preisen erkennen sie ein Verhalten von viel allgemeinerer Bedeutung, nämlich die Absicht, die Gesellschaft in ihr gegebenen Lage zu konservieren, bzw. einen Fortschritt herbeizuführen. Fisher stellt fest, dass dem allgemeinen Fortschritt heutzutage das Streben nach individueller Sicherheit, nach wirtschaftlicher Stabilität im Wege steht. Staat und Gesellschaft wetteifern miteinander, das Fortbestehen wirtschaftlicher und sozialer Gruppen und Formen, die veraltet sind und sich aus eigener Kraft nicht mehr halten können, durch die Inanspruchnahme der verschiedensten Mittel zu sichern. Polge de Combret fügt dem noch hinzu, dass jeder fortschrittsfeindliche Stabilisierungsversuch in den Preisen zum Ausdruck kommt. Der Fortschritt ist gleichbedeutend mit einer besseren Versorgung der Menschen mit Gütern, also gleichbedeutend mit Billigkeit; das Streben nach Stabilität ist dagegen auf die Sicherung der bisherigen Einkommen, auf die Stabilisierung der Preise auf einem möglichst hohen Niveau gerichtet, es ist also letzten Endes ein Kampf gegen den Wohlstand. Beide Autoren begnügen sich aber nicht mit dieser Feststellung und der Beschreibung der Mittel und Ziele der fortschrittsfeindlichen Bestrebungen von heute, — sie geben beide auch praktische Ratschläge, wie diese Lähmung des heutigen Wirtschaftslebens überwunden werden könnte. Sie folgen jedoch hierbei leider den Metho-

den der Krisenliteratur, indem sie beide ein Wundermittel empfehlen. Dies gilt besonders für Polge de Combret, der das Problem der Sicherung des allgemeinen Fortschritts zu einer einfachen monetären Frage reduziert, indem er als Allerheilmittel ein monetäres System empfiehlt, bei dem die Geldschöpfung mit dem Produktionsvolumen immer Schritt hält. Origineller und beachtenswerter ist der Vorschlag Fishers, dass nämlich der Unterstützung und Protegierung der alten verfallenden Produktionszweige möglichst bald Einhalt geboten werden müsse, um die hierauf vergeudeten Kapitalien und Arbeitskräfte neuen Produktionsstufen zuleiten zu können.

Ladislaus Gábor.

Einzelbesprechungen.

Fellner, Friedrich: Die Verteilung der Steuerlast. Budapest, 1936. 294 S. (In ungarischer Sprache.)

Das bedeutende Buch Fellers über die Verteilung der Steuerlast, das dem Internationalen Statistischen Institut im Herbst 1936 vom Präsidenten, Sir Josiah Stamp, als eine bahnbrechende Arbeit vorgelegt wurde, ist vor kurzem unter den Mitteilungen des Statistischen Amtes der Stadt Budapest erschienen. Nach einer methodologischen Einleitung, gliedert sich das Buch in zwei Teile, deren erster die Verteilung der Steuerlast auf die verschiedenen Berufsgruppen, der zweite aber das Verhältnis der Belastung der einzelnen Berufsgruppen zu der Tragfähigkeit der Steuerzahler, dem sog. nationalen Steuerfonds untersucht. Mit der Aufzählung der verschiedenen in Betracht kommenden Steuerarten hat der Verfasser eine sehr zuverlässige Arbeit geleistet, nur eine einzige Ergänzung würden wir hier für notwendig halten. Fellner lässt nämlich die Gebühren auf der Grundlage, dass sie gegen besondere Gegenleistungen des Staates oder der öffentlichen Körperschaften entrichtet werden und somit den auf einseitigem Zwang beruhenden Steuern nicht gleichgestellt werden können, bei der Beurteilung der Grösse der Steuerlast unberücksichtigt. Dieses Verfahren ist jedoch nicht völlig zu rechtfertigen, da in manchen Gebühren, so vor allem in den bei Vermögensübertragung zu entrichtenden, auch Steuerelemente stecken. Diese versteckten Steuern müssten aus den Gebühren herausgeschält und mitberücksichtigt werden. Die grössten methodischen Schwierigkeiten zeigen sich jedoch erst dort, wo der Verfasser die Frage nach der Verteilung der Steuerlast auf die einzelnen Berufsgruppen zu beantworten versucht und zwar hier auch erst bei der Untersuchung der indirekten Steuern. Fellner teilt die Gesamtheit der Steuerzahler in folgende vier Gruppen ein: Budapest, die Munizi-

palstädte, die Komitatsstädte und die Dörfer. Dann teilt er auf Grund der Steuerstatistiken des Finanzministeriums den Ertrag einer jeden einzelnen Verbrauchs- und Verkehrssteuer unter diesen vier Gruppen auf. Um nun die Beteiligung der Berufsgruppen an den einzelnen Steuern festzustellen, errechnet er einfach die Quote, in der die betreffende Berufsgruppe unter der Bevölkerung Budapests, der Munzipalstädte usw. vertreten ist und identifiziert diese Quote einfach mit der Beteiligung der betreffenden Berufsgruppe an der Steuerlast. Er nimmt also einfach an, dass die durchschnittliche Kopfquote innerhalb einer jeden einzelnen der vier Gebietskategorien für jede Berufsgruppe dieselbe ist. Dies ist freilich eine völlig unzulässige Annahme, denn die Aufgabe der Arbeit wäre ja eben, die uns unbekanntem durchschnittlichen Kopfquoten der einzelnen Berufszweige festzustellen. Durch die Aufteilung der Bevölkerung in die oben erwähnten vier Gebietskategorien wird zwar der Fehler, der dieser Annahme entspringt, etwas gemildert, aber weitaus nicht in genügendem Masse. Jedenfalls müsste man die Methode hier noch stark verfeinern und mit Hilfe einer weitgehenden Gliederung und Differenzierung die Gestaltung der Last der indirekten Steuern innerhalb kleinerer Bevölkerungsgruppen im einzelnen weiterverfolgen.

Das Zahlenmaterial des Buches bringt manche beachtenswerten Ergebnisse. Für die einzelnen Berufsgruppen ergibt sich die folgende Verteilung der Gesamtsteuerlast:

Landwirtschaft	24,14%
Bergbau und Industrie	30,35%
Handel	15,82%
(hiervon entfallen auf das Kreditleben	3,49%)
Intellektuelle freie Berufe	3,16%
Öffentliche Angestellte	5,67%
Privatangestellte	2,47%

Die Landwirtschaft trägt also nicht ganz ein Viertel der Gesamtsteuerlast; — das noch immer nicht selten verlaubliche Schlagwort, dass Ungarn ein vorwiegend landwirtschaftliches Land sei, muss also aufgegeben werden. Ein Vergleich der Steuerlast mit dem Steuerfonds (der mit dem Volkseinkommen nicht gleichbedeutend ist) ergibt eine Inanspruchnahme des letzteren bis zu 19,04%.

Rotand Hegedüs.

Rakitovszky, Stephan: Grundprinzipien der Volkswirtschaft, der Pädagogik und der Volkserziehung. Budapest, 1936. 81 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser will auf die Aufgaben der Erziehung auf dem Gebiete des Wirtschaftslebens hinweisen. Er forscht deshalb einerseits nach den Gesetzmässigkeiten des Wirtschaftslebens, die ihren Ursprung in der menschlichen Psyche haben, andererseits nach den Möglichkeiten und Grenzen der Erziehung, um auf dieser zweifachen Grundlage unter Berücksichtigung der gemeinsamen Faktoren der Erziehung und des praktischen Lebens zu einer Bestimmung der Aufgabe gelangen zu können. Der erste Teil seines Buches handelt von der Notwendigkeit des wirtschaftlichen Unterrichts, der zweite Teil von der Frage, auf welchem Gebiet Erziehung und Wirtschaftsleben ineinander greifen müssen, — dieses Gebiet findet er in der Berufserziehung. Der dritte Teil des Buches ist den Problemen der Zielsetzung gewidmet und kommt zu dem Schluss, dass die Erziehung sich nach den zeitgenössischen Lebensidealen richten und deshalb heutzutage vor allem für das praktische Leben vorbereiten muss. Das Buch ist ein hervorragendes Produkt der heute immer stärker werdenden Bestrebung nach einer Annäherung der Schule an das Leben. Es zeigt dass der Verfasser nicht nur auf den Gebieten der Philosophie, der Psychologie und der Volkswirtschaftslehre gleichmässig bewandert ist, sondern auch ein offenes Auge für die Forderungen des praktischen Lebens hat.

Beatrix Takaró-Gáll.

Volenszky Béla: Die Gefahren der gesellschaftlichen Unternehmungen und Finanzierungen. Ein praktisches Lehrbuch der Teilhaberschaft, der Kooperation und der Liquidierung. Budapest, 1936. 224 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser legt bei der Behandlung der einschlägigen Fragen von reichen theoretischen Kenntnissen und noch reicheren praktischen Erfahrungen Zeugnis ab. Er weist auf die Ursachen der wirtschaftlichen Misserfolge der gesellschaftlichen Unternehmungen hin und gibt dann praktische Ratschläge zur Vermeidung der Gefahren. Er beleuchtet den Unterschied zwischen Teilhaberschaft und Finanzierung, bespricht die Voraussetzungen und Vorteile beider Unternehmungsformen, gibt den Kapitalisten Ratschläge in bezug auf die Vor- und Nachteile des Eintritts in eine bestehende Unternehmung, bzw. auf die der Neugründung, ferner in bezug auf die Abfassung von Verträgen und auf die präzise Festlegung von

Rechten und Verpflichtungen bei gesellschaftlichen Unternehmungen. Er bespricht der Reihe nach alle dem ungarischen Recht bekannten Unternehmungsformen, deren Vorteile und Nachteile, die Modalitäten der Gründung, das Verhältnis der Teilhaber zueinander und Dritten gegenüber. Zum Schluss befasst er sich auch mit der Auflösung der Unternehmungen, mit den praktischen Fragen der Insolvenz und des Konkurses.

Andreas Fülei-Szántó.

Lánkai, Stephan: Betriebswirtschaftslehre des Handels. Budapest, 1936. 180 S. (In ungarischer Sprache.)

Die ungarische Literatur ist auf dem Gebiete der Betriebswirtschaftslehre noch immer sehr spärlich, so dass die ungarischen Leser grösstenteils auf die ausländische Literatur angewiesen sind. Um so begrüßenswerter ist also das vorliegende Buch, das in guter Übersicht eine sehr brauchbare Einleitung in die grundlegenden Probleme des Handelsbetriebes bietet. Das Buch gliedert sich in drei Teile; der erste befasst sich mit der Organisation des Handels, spricht über die verschiedenen Handelszweige und über die volkswirtschaftliche Funktion des Handels. Der zweite Teil befasst sich mit den allgemeinen Problemen der Handelsunternehmung, u. a. mit denen der Buchführung, der Finanzierung und des Kredites. Der dritte ist der Betriebslehre des Warenhandels gewidmet und gibt eine Darstellung des Betriebes vom Bezug der Waren angefangen bis zur Ablieferung der verkauften Waren und der Eintreibung der Forderungen.

Ernst György.

Visegrády, Josef: Das Verkehrswesen als eine öffentliche Aufgabe und die Frage des Wettbewerbes zwischen Eisenbahn und Kraftwagen. Budapest, 1936. Selbstverlag. 95 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser widmet nach der Berührung einiger allgemeiner verkehrspolitischer Probleme, den grössten Teil seiner Ausführungen dem Problem des Wettbewerbes zwischen Eisenbahn und Kraftwagen. Im ersten Abschnitt spricht er von dem allgemeinen Aspekt des Problems und von den verschiedenen Regelungen im Auslande. Der zweite Teil ist der ungarischen Regelung dieser Frage gewidmet. Er bespricht ausführlich den Vertrag, den die ungarischen Staatsbahnen mit dem Landesverband der Lastkraftfahrer abgeschlossen haben, ferner die Organisation und die Verkehrsleistungen dieses Verbandes. Die Vor- und Nachteile des staatlichen

Betriebes und der Privatunternehmung gegeneinander abwägend, stellt der Verfasser fest, dass im Landesverband der Lastkraftfahrer das Problem der Unternehmungsform auf die verhältnismässig günstigste Weise gelöst worden ist.

Rudolf Ruisz.

Halács, August: Karten im Dienste der Landwirtschaft. Herausg. von der Ungarischen Gesellschaft. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser bespricht die verschiedenen Spezialkarten, die einerseits für die praktischen Zwecke des Landwirtes, andererseits für wissenschaftliche und agrarpolitische Zwecke von Bedeutung sind: die klimatologischen Karten, die Bodenkarten, die für die Feldbewirtschaftung äusserst wertvoll sind, dann diejenigen Karten, die die territoriale Verbreitung der verschiedenen landwirtschaftlichen Produktionszweige darstellen und diejenigen, die über verschiedene Fragen der Verwertung der landwirtschaftlichen Produkte in anschaulicher Weise Auskunft geben.

Ernst Eber.

Das schweizerische Bankwesen im Jahre 1935. Mitteilungen des statistischen Bureaus der Schweizerischen Nationalbank. 1936. 178 S.

Dem vorliegenden neuen Jahrgang der schweizerischen Bankstatistik verleiht der Umstand einen besonderen Wert, dass diese einen viel weiteren Kreis der Bankinstitute erfasst wie bisher. Die Erhebung berücksichtigte nämlich jetzt zum ersten Mal alle Institute, auf die sich die Wirksamkeit des Bundesgesetzes über die Banken und Sparkassen vom 8. November 1934 erstreckt. Die so erreichte erfreuliche Vollständigkeit des Materials hat freilich die Nebenwirkung, dass die mitgeteilten Zahlen mit denen der früheren Jahrgänge nicht verglichen werden können; dazu kommt noch, dass das erwähnte Gesetz ein neues Bilanzschema für die Geldinstitute vorschrieb. Nur über die Depositen und Spareinlagen steht ein auf mehrere Jahre zurückgehendes vergleichbares Material zur Verfügung.

Johann Láng.

Tsao L. E.: Income Tax and its Introduction into China. Information Bulletin 1936. Nr. 5. Council of International Affairs Nanking. 21 S.

Die Einführung der Einkommensteuer in China bezweckte vor allem die Beseitigung der Schäden des bisherigen, auf indirekten Steuern beruhenden, ungerechten Steuersystems; daneben spiel-

ten aber freilich auch staatsfinanzielle Gesichtspunkte, die Bestrebung, die beginnende wirtschaftliche Ausbeutung von China auch dem Staate nutzbar zu machen, eine wichtige Rolle. Als Vorbild diente den Gesetzgebern, besonders was die Erfassung der Steuerbemessungsgrundlage betrifft, die englische Einkommenssteuer. Die Einkommen werden in drei Kategorien eingeteilt, in Unternehmergewinne, Arbeitseinkommen und Zinseinkommen.

Koloman Kádas.

La production mondiale et les prix 1935—1936. Société des Nations. Genève, 1936. 168 S.

Diese wertvolle periodische Veröffentlichung des Völkerbundes will mit der einheitlichen Bearbeitung des statistischen Materials der verschiedenen Länder einen sich auf die gesamte Weltwirtschaft erstreckenden internationalen Vergleich ermöglichen. Infolge des heterogenen Charakters der eingelieferten Statistiken sind die Grenzen der Bearbeitung freilich stark beschränkt und lassen im allgemeinen nur die Darstellung einiger grundlegender Tatsachen zu.

Koloman Kádas.

Annuaire Statistique de la Société des Nations 1935—36. Genève 1936.

Das statistische Jahrbuch des Völkerbundes gestaltet sich allmählich zu einem statistischen Jahrbuch der Welt. Es berücksichtigt in lobenswerter Weise nicht nur die Mitgliedstaaten, sondern auch sämtliche andere Länder von einiger Bedeutung. Das mitgeteilte Material ist aber nicht nur räumlich sehr reichhaltig und umfassend, sondern auch zeitlich, da es sich fast ausnahmslos auf eine Spanne von 9—11 Jahren erstreckt.

Koloman Kádas.

Balás Károly pénzügytana.

Az állami pénzügy kérdései a magyar tudomány művelőit mindig különösen vonzották. Kautz Gyulától kezdve majdnem minden közgazdánk kidolgozta a pénzügytan rendszerét is. Ujabban idevágó irodalmunk Balás Károly „Pénzügytan“-ával gazdagodott.

Balás Károly e munkája oly széles keretben, a legújabb források felhasználásával és a hagyományos utaktól erősen eltérően tárgyalja a pénzügytan kérdéseit, hogy a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot. Erre már első kötete megjelenésekor rámutattam. Ha a második kötet méltatása eddig késett, ennek egyik főoka az, hogy gondolatbőségével és sok tekintetben ujszerű gondolatokkeltésével alapos munkát ad annak, aki e tárgyak felett elmélkedni szeret. Annál szivesebben ragadom meg az alkalmat, hogy most pótoljam a Közgazdasági Szemlének azt a mulasztását, hogy e nagy munka második kötetét még nem méltatta, mert szerzője most töltötte be életének 60. évét és így beszámolóm egy ünnepi alkalommal esik egybe.

Midőn e munka első kötetét ismertettem, megjegyzéseimet avval fejeztem be, hogy feszült érdeklődéssel várhatjuk a munka második kötetét. E várakozásunkban valóban nem csalódtunk, mert a második kötet nemcsak méltó párja az elsőnek, hanem gazdag tárháza egyúttal újabb gondolatok ébresztésének is. Vele sikerült szerzőjének összhangzatosan végigvezetni és kibővíteni azokat a vezető gondolatokat, amelyek már első kötetéből is kicsendülnek.

A második kötet hatalmas anyagot dolgoz fel. A forgalmi és fogyasztási adók, az illetékek, a vámok, regálék és egyedáruságok, valamint a közületek magánjogi bevételeinek beható, bírálatos tárgyalását és a közháztartások rendjének alapos és egyetemes színvonalra emelkedő elemzését foglalja magában. A törvényhozási anyag pontos ismertetésére e kötetben is nagy súlyt helyez Balás és nem riad vissza a részle-

tekben való elmélyedéstől sem. A felmerülő kérdéseket mindig sokoldaluan világítja meg és bírálatos megfontolásokkal kíséri.

Már az első kötet ismertetésénél kiemeltem Balás munkájának azt a nagy előnyét, hogy könyvéből nemcsak a pénzügyek művelője, hanem a közgazda is szól, aki sohasem téveszti szem elől és mindig különös érdeklődéssel kíséri a pénzügyi kérdések közgazdasági vonatkozásait. Ezt a fontos szempontot sikerült a második kötetben is végigvezetnie. Minden egyes adónem vagy egyéb közületi bevétel tárgyalásánál kellően kidomborodnak a vele kapcsolatos közgazdasági vonatkozások is. Azok az általános összefüggések, amelyekre az első kötet ráirányította a figyelmet, a második kötetben tárgyalt adónemeknél is meghozzák gazdag gyümölcsüket.

A könyv bőséges tartalmáról e rövid beszámolóban természetesen meg sem kísérelhetem képet adni. Csupán arra lehet tehát szoritkoznom, hogy néhány, gondolatokban különösebben bőséges és kiemelkedő fejezetre mutassak rá.

Ilyen mindenekelőtt az adólikviditásról szóló fejezet. Olyan fogalomnak sokoldalú tárgyalását foglalja magában e fejezet, mely eddig a Balás által felvetett gondolatok szemszögében alig foglalkoztatta a pénzügytant. Pedig a fogalom és az ahhoz fűződő szempontok valóban alapvető jelentőségűek a közületi háztartás számára. De az, amit a szerző e fejezetben elmond, nemcsak a közületeket, mint olyanokat érinti, hanem mélyen belevág az adózók helyzetébe is és ha az adótörvények, valamint az adóhatóságok ezekre nincsenek tekintettel, akkor a közület és az adózók egyaránt rosszul járnak. Balás az adólikviditás fogalmát elsősorban az áradók és residuumadók megkülönböztetésével tárgyalja és e megkülönböztetést szépen hasznosítja a pénzügytan e fontos kérdésében.

A könyvnek egy másik különösebb érdeklődésre számot tartható fejezete az, amely „közületi ethika az államháztartásban“ címet visel. E fejezet merész kézzel nyul bele abba a kérdésbe, hogy az állami életben uralkodó szellem és maga az állami szervezet is milyen alapvető tényezője a közületi pénzügy helyes alakulásának. Az alkotmányosság szelleme, a közéleti tisztaság és az állami gépezet irányítóinak felelősségérzete, mint az egészséges pénzügy oszlopai bontakoznak ki e fejtegetésekből. Szoros kapcsolatban áll ezekkel a közületi háztartás ellenőrzésének nagyjelentőségű kérdése is, amelyet Balás jelentőségének megfelelően alapos vizsgálat alá vesz. Széleskörű irodalmi ismeretei mindenfelé jótékonyan éreztetik hatásukat és arra vezetik a szerzőt, hogy a nagy világirodalomból

minden fejezetnél azokra a munkákra helyezze a fősulyt, amelyek e téren különösen megszivlelendő szempontokat dolgoztak ki. Ennek megfelelően a közületi háztartás ellenőrzésének kérdésében különösen a francia és angol irodalomra támaszkodik, ahol e kérdések elmélyítése a legnagyobb mértékben történt.

A részletekbe kellene elmélyednem, ha az egyes adónemek és egyéb közületi bevételek tárgyalását közelebbről akarnám méltatni. Igen hálás volna különösen a fogyasztási adókra vonatkozó széleskörű fejtegetéseire bővebben kitérni. De ezuttal a munkát a maga egészében szeretném méltatni, mint egységes nagy munkát, melynél a feldolgozás egységén, a pénzügytan egészének egységes alapon való tárgyalásán van a suly.

Balás Károly pénzügytanának ugyanis a maga egészében erősen egyéni vonása van. A pénzügyi tudomány minden fontosabb kérdésének tárgyilagos ismertetése mellett is megtalálja a módot arra, hogy könyve egyéni felfogását tükrözze vissza. E vonás nem egyedül Pénzügytanának jellemzője. Megtaláljuk ezt ugyanugy „Politikai gazdaságtaná“-ban, mint pedig „Szociálpolitiká“-jában. Erős egyéni álláspontokkal szemben mindig fognak ugyan felmerülni bizonyos ellenvetések, de az álláspontok szilárdságának mértéke mindig az, hogy az alapeszmék, a szerzót vezérlő elvek kellő következetességgel vannak-e végig gondolva. Balás Károly munkáiban e következetesség meg van ugy elméleti, mint pedig gazdaságpolitikai szempontból, melyre különös sulyt helyez. Felfogásának fő jellemvonása a nemzeti gondolatnak és a legnemesebb értelemben vett közületi szellemnek a gazdaság világa szempontjából való középpontba helyezése és szembenézés avval a ténnyel, hogy az összesség szempontjait sokszor nagy mértékben keresztezik az egyéni és a csoportérdekek. Már a népesedésről írt első munkájában a nemzeti szempontot tolja előtérbe és később közgazdasági rendszerét a politikai közgazdaság rendszerének nevezi, ezzel is jelezve, hogy a gazdasági történés a politika által nyújtott háttérével köti le érdeklődését. Ez irányítja figyelmét a gazdasági élet jogi berendezéseire és tükröződik vissza később tőkeelméletében, amely a fizetési hatalmat, mint jogilag alátámasztott igényt domborítja ki a tőkében.

Balás Károly Pénzügytana a mélyenszántó irodalmi tanulmányokon kívül a fentiekben jellemzett tudományos egyéniség eredménye, mely az egyéniséget, minthogy előző munkáinak gondolataival felszerelve látott e nagyszabású könyv

megírásához, talán még jobban tükrözi vissza, mint korábbi munkái. Örömmel tekintünk vissza Balás Károly e sokoldalú, sikerekben gazdag és határozott egyéniségű munkásságára akkor, amidőn a Közgazdasági Szemle nevében őt igaz tisztelettel és szeretettel üdvözljük és további hasonló sikereket kívánunk neki. Adja az Ég, hogy eddigi munkakedvével és kitartásával, csendes munkakészségével továbbra is gyarapíthassa a magyar tudományt.

Heller Farkas.

Lélektan és társadalomtudomány az univerzalizmus rendszerében.

Tartalom: I. Lélektan. II. Társadalomtudomány. III. A történelem bölcelete.

„Wie die Gesellschaft begriffen wird, so der Mensch, wie der Mensch begriffen wird, so auch die Welt, deren Bestandteil ja nur der Mensch ist.“

Spann: Gesellschaftslehre. 207 l.

„Az univerzalizmus bölceleti alapjai“-ról irt nemrégiben megjelent tanulmányunkban¹ azokat a legáltalánosabb filozófiai elveket ismertettük, amelyeken az univerzalizmus nyugszik. Elemeztük az empirizmusnak és idealizmusnak a bölcelet egész történetén végighuzódó ellentétét s az idealizmus rendszeréhez csatlakozva boncolgattuk *Spann*-nak az „Egész“ alapelvén nyugvó felfogását; nevezetesen ismertettük a kategóriák tanát s azok alkalmazásában a metafizika legfőbb kérdéseit: a lét, az Isten, a természet és az ideák problémáit. Az alábbiakban már most a szellem bölceletére térve át, elemezzük a *szubjektív szellem* tanát (pneumatológia), amelyet analitikus formájában lélektannak nevezhetünk és az *objektív szellem* tanát (társadalomfilozófia), amely analitikus formájában a szociológiát adja. A társadalomtudomány a társadalomnak, mint egésznek kitagolási rendjét vizsgálja, időben való változásai, áttagolódása a történetbölcelet tárgya.

A szellem bölcelete szorosán csatlakozik a metafizika problémáihoz a „*Schöpfungsgang des Geistes*“ negyedik könyvében (205—336. l.). Ezt a problémakört tárgyalja *Spann* 1935-ben megjelent nagy lélektani munkája is: az „*Erkenne dich selbst*“ (Jena, Fischer), amelynek főcélja, hogy a naturalisztikus lélektan helyébe ismét egy bölceleti lélektan rendszerét építse ki. Ámde a szubjektív szellem az objektívban gyökerezik. A társadalomtudomány szisztémáját *Spann* első nagy művében, az 1914-ben megjelent „*Gesellschaftslehre*“-ben fejtette ki. Azóta e könyv több kiadást ért meg és elemzéseinkben a harmadik kiadást (1930) vehettük alapul. Ezt az inkább analitikus jellegű munkát kiegészíti az 1928-

¹ Közgazdasági Szemle 1936. nov.-dec.

ban megjelent „*Gesellschaftsphilosophie*“, amelynek főrészt az „erkölcsstan“ elveinek bölcséleti megalapozása és kifejtése alkotja. Ugyancsak a társadalomtudomány körébe vág Spannak 1920-ban tartott felolvasásaiból született és első sorban a mai állam problémáira irányuló műve: „*Der wahre Staat*“, amelynek harmadik kiadása 1931-ben látott napvilágot. Ebben a tanulmányunkban első sorban a „*Gesellschaftslehre*“ elemzéseit vettük alapul. Szorosan a társadalombölcsülethez csatlakozik, annak mintegy önálló részeként a „*Geschichtsphilosophie*“ (Jena, Fischer 1932).²

A *közgazdaságtan* a társadalomtudomány sajátos, önálló részeként fog beleilleszkedni eddigi tanulmányainkba.

I.

Lélektan.

Az empirizmus és a naturalisztikus lélektan az emberi szellem magyarázásában az érzéki tapasztalatból, az érzetektől indul ki és abból vezeti le a lélek magasabb megnyilvánulásait. Az érzetektől adódnak a képzetek, ezek az érintkezés vagy hasonlóság alapján társulnak egymással, fogalmakká, ítéletekké lesznek: a lelki élet a képzetek mechanikája. Ez az egész természettudományos szemlélet gyökerében hamis; az ugynevezett kísérleti lélektan atomizálta a lelket, a részekből, elemekből akarta azt felépíteni. Helyesen azonban a lelket csak mint „egészet“ lehet felfogni. Az ember egész szellemével a világtörténés legmélyebb gyökereibe van belekötve. Ezért ha az ember megismeri önmagát, megismeri a világot: itt a delphii jósva feliratának mély értelme. Lélektan és metafizika elválaszthatatlan egységet alkotnak, így látjuk ezt az idealizmus nagy képviselőinél.

Az emberi szellemnek, mint egésznek megértése céljából a kategória-tan eredményeit kell alkalmaznunk. Láttuk, hogy két alapkategóriát különböztethetünk meg: a *kitagolás* és a *visszkapcsoltság* kategóriáit. Ennek alapján a lélektan is két főrészt oszlik. Az elsőben a *kitagolás rendje* és a belőle adódó *rangviszonyok* a vizsgálódás tárgyai. Ide sorolódik továbbá az *áttagolódás* kategóriája az *alapítás* (Gründung) és a *kifejtés* (Entfaltung) módusaival. Mind e kategóriák még a *tökéletesség*, illetve *tökéletlenség* formái szerint is megkülönböztetendők. A második résznek a „visszkapcsoltság“ tanulmányozása a tárgya.

Ez az a fogalmi rendszer, amely a mechanikus felfogás

² A kisebb idevágó értekezések, amelyeket Spann gondolatai megvilágítására vagy részletkérdések kifejtésére írt, nagy részükben össze vannak gyűjtve a „*Kämpfendz Wissenschaft*“ c. könyvében (Jena, Fischer 1934).

atomizmusával szemben az egyes lelket az egyénfelettihez köti, amelyben az egyéni léleknek tagi jellege, egy nagyobb egészben való bennfoglaltsága levezethető. Csak ezen az alapon tudjuk megmagyarázni, hogyan lehet egyértelműség az egyes emberek lelki tartalmai között, hogyan lehet az egyén gondolatainak általános érvényessége. Ép így csak ez az eljárás, ez a szemléleti mód képes megértetni az igazság és szépség általánosságát, az alanyiságon való felülemelkedését. Mert az egyén lelki életét nemcsak saját belső tagoltságában állítja elénk, hanem egyuttal egy magasabb összefüggés része-, tagjaként is feltünteti. A társadalomtudomány és a történet-bölcsélet a lélektan fölött állanak: az egyént magába foglalja a közösség.

Az egész kitagolási rendjét az emberi léleknél is egyfelől bizonyos egymástól megkülönböztethető funkciós rétegek, fokok szerinti felépítés (Stufenbau), másfelől bizonyos alapteljesítmények, résztartalmak (Teilganze) jellemzik. A fokenkénti felépítésben a magasabb fokok magukban foglalják az alacsonyabbakat, viszont a résztartalmak minden fokon egyformán megtalálhatók. Már most a szubjektív szellem *fokenkénti* belső felépítése a következő:

1. A fel nem táruló szellem-alap (der unoffenbare Geistesgrund),
2. az érzékfeletti tudat (vallás, metafizika),
3. a kettőség tudata (szeretet),
4. a sugallaton (Eingebung) alapuló tudat (tudás és művészet),
5. akarat és cselekvés,
6. a testiséghez kötött tudat (hajlam, ösztön),
7. az összes fokokat és résztartalmakat kíséri a tökéletesítő vagy erkölcsi tudat.

A *résztartalmak* az öntételezéssel, a lélek spontán tevékenységével adódnak, nevezetesen: 1. átvevő, passzív és 2. aktív formában. Harmadikként a szellemnek azt a sajátos tevékenységét kell megkülönböztetnünk, amely a korábbi viszszaidézésében, az *emlékezésben* áll.

Ezeket a „fokokat“ és „résztartalmakat“ kell most a következőkben részletesen kifejtenünk, megvilágítanunk.

Az első, a fel nem táruló, meg nem nyilatkozott szellem-alap kétségkívül a misztikához vezet, ezért nem is rokonszenves az empirizmus előtt. Ámde, ha az egyéni lélek kitagolás eredménye, akkor alapja nyilván csak a magában való egész („das Ganze an sich“) lehet. Ez a magában való egész azonban, mint ilyen, nem tárul fel amaz alapkategória értelmében, hogy az egész, mint olyan nem bir léttel, csak

részeiben születik meg.³ Minden egész ott van valamennyi részében, de a tagok nélkül, magában nem tud megjelenni, feltárulni. Nincs „állam“ magában, konkrétan csak egyes állami szervek, részek vannak, ezek együttességében jelenik meg az egész: az állam. Épígy nem jelenhetik meg magában a lélek: csak egyes lelki rétegek, fokok, funkciók azok, amelyekben a lélek együttesen és külön-külön, mint egész, mint szellem-alap megnyilvánul. Ez az egész, ez az alap, ez a magában való szellem fogalma minden lélektan kiindulása, kezdete. Ez a tiszta, önmagában meg nem jelenő szellem az, amely hitben, szeretetben, tudásban és cselekvésben kinyilatkozik, feltárul. Aki ezt a kezdetet, ezt a tételt nem fogadja el, az kénytelen a mechanisztikus álláspontra helyezkedni. A misztikum iránt érzékkel bíró nagy bölcselőknél mindenütt meg is találjuk ezt a „szellem-alapot“, így Eckehart mester „Fünklein“-je, de Platon és Aristoteles lélektani alapfogalma és a scholastikusok „intellectus agens“-e is erre mutatnak.

A második fok, második funkcionális réteg az *érzékfeletti tudata*. Hitnek, áhitatnak is nevezhetjük. Ebből, mint alapból erednek a vallások és metafizikák. Azonban hit, áhitat még csak annyit jelent, hogy a lélek érzi, hogy valami körülveszi, valami magasabban benne van, de ez tárgyilag, „tudás“ által meghatározva nincs. Innen az érzékfeletti titokzatossága, felderíthetetlensége, a hitélet romantikus, kételkedő, küzdelmes jellege, amely az atheistában is megvan, aki szintén nem ment az elérhetetlen, megfoghatatlan érzésétől, csak Isten bizonyos fogalmát tagadja. Tartalmat a hit csak későbbi lépcsőktől, lelki fokoktól nyer: a közösség, a tudás, a művészet útján. A hit a mag, amelynek más szellemi tartalmakban, tételekben kell feloldódnia. Így válik érthetővé, hogy ez az érzékfeletti tudat, a hitnek ez az általános, érzelmi adottsága egészen különböző konkrét formákban jelenik meg: más tudás, más művészet, más társadalom, más cselekvési rendszerek mellett ez is más és más lesz. Legnagyobb közösség még a minden vallásban megtalálható misztikus, extatikus állapotokban van, amelyek útján az ember a léleknek Istennel való közvetlen egységét éli át.

Az érzékfeletti tudat, a hit konkrétabb „tudás“-formában jelentkezve a politheizmushoz, legtisztultabb formájában a monotheizmushoz vezet. A hit csak a „tudás“-on keresztül kap tárgyi tartalmat: dogmává lesz. A művészet viszont alakilag érzékeltet, megjelenít: innen a mithosz. Minden vallás alapítójának belső kinyilatkoztatásán nyugszik. Az érzék-

³ V. ö. „Az univerzalizmus bölcséleti alapjai“. Közgazdasági Szemle 1936. 736. l.

feletti tudat szubjektív megnyilvánulása az imádság, a kultusz. Áhitat nélkül azonban szétesik, üressé lesz.

Metafizika az érzékfeletti tudat *fogalmi* szétfejtésének próbája, a theológia is ez, de míg a theológia egy adott vallásrendszerhez kapcsolódik, a metafizika nincs ilyenhez kötve, szabadabb. Mindamellet a metafizika sohase mentes a valóságos alaptól. Ezért nem is képes a világot egészen átlátni, fogalmakba önteni; a nagy metafizikusok megőrzik a titokzatosság színét.

A szellem kitagolódásának harmadik foka, lépcsője: a *kettősség tudata*, a *szeretet*. Genetikailag ez áll az emberi tudat élén: az ember belső ébredése nem érzéki benyomásokkal kezdődik, mint azt az empirikus lélektan véli, hanem egy másik lény, egy másik ember belső tudatával, közösségképződéssel. A gyermek első szellemi tette a kettősségben játszódik le: midőn anyja rámosolyog, csókolja, szeretetével körülveszi, akkor hatolnak a gyermek belsejébe az első fény sugarak, ekkor ébred fel benne először a szellem. Az ujszülöttnak ez a szellemi állapota tehát a másik embertől, az anyától való szellemi áthatottságot jelent. Az ember szellemileg is más által lesz: ez a másik által és a másikban való létezés éppen a szeretet.⁴ A szellem felépítéséhez a másik szellem nélkülözhetetlen: ilyen módon csupán közösségben, annak része, tagjaként létezik. „Én a másik is vagyok“: ez a kettősség mély, titokzatos értelme. A szeretet lényege az *odaadás* tudata, de az egyén önmagát odaadva meg is tartja önmagát (*Selbgleichheit und Selbstfremdheit*). A szeretet ilyen módon az Én szétrobbantását éri el. Az Én *tul jut önmagán*. Ezért minden szeretetben van bizonyos emelkedettség, metafizika: a szellem megtalálja magában az egyénfelettit és saját lényének fontos vonásaként a kosmosba való bekapcsoltságot, behatolást. Csakis a kettősség tudata által jut az ember belsőséghez, a lélek gazdagságához. Ám a szív genieje éppen olyan ritka, mint a tudásé vagy a művészeté. Éppen ezért az ember egyik legfontosabb feladata önmagának a kettősséghez való nevelése, a szeretet felébresztése.

Mint a többi lélek-résznek, foknak, a kettősség tudatának is megvannak a tökéletlen és tökéletes formái. Önzés, kicsinyesség, hiúság, irigység, embergyűlölet és ezekkel szemben: az önzetlenség, a nagyobbak tisztelete, az adni és kapni tudás. Azonban a gyűlölet nem egyszerű jelenség. A rossz gyűlölete, az attól való elfordulás, a rossz irtása szükséges; ezért nem elég az erényhez „a jó szív“ maga. A mondottak

⁴ „Nichts anderes als Innigkeit vermag das Innere des Geistes zu erwecken, nichts anderes als Liebe die gewaltige Tat eines *Anfangs des Geistes* zu bewirken“. „Erkenne dich selbst“. 36. 1.

együttal erkölcsi utmutatást is jelentenek: a tökéletlen formák látása magával hozza azok megjavításának, a tökéletesítésnek kívánságát. A tökéletlenség tudata: a büntudat, a lelkiismeretfurdalás.

Az emberi szellem utja a kettősség tudatából vezet a negyedik funkciós réteghez, fokhoz: a *tudáshoz*. Tudás tehát nem úgy keletkezik, mint azt az asszociációs lélektan tanítja: az érzetektől a képzeteken át a fogalomig és ítéletig, hanem a tudás létrejöttét a három előbbi, már elemzett fok megelőzi. Az Én-Te viszony, amely a kettősség tudatában az én és a te azonosságát, a szeretetet teremti meg, a tudásban az elválasztáshoz vezet: Én nem vagyok Te. Így áll elő az *én-tárgy* viszony. Hogyan jut a szellem ehhez a tárgy-alkotáshoz, objektíváláshoz? Nem külső érzékelés, hanem intuíció, sugallat útján. Ezt a közvetlenül nyert sugallatot követi azután a fogalommá való feldolgozás. A szellem valami fölötte állótól, őt magában foglalótól, valami magasabb egésztől nyer intuíciót és ezt aztán öntevékenységgel tovább teremti („Schaffen aus Geschaffenwerden“). A tudomány és művészet minden nagy alkotása sugallaton, a tudós vagy művész pillanatnyi intuícióján alapszik. Ez a közvetlen sugallat a szellem legősibb, legnélkülözhetetlenebb alapja, itt a szellem és tárgya még egy: a szellem olyan valamit kap, amit nem ő maga hozott létre. Csak mikor a szellem öntevékenységgel elválik a sugallattól, magát azzal szembeállítja: akkor keletkezik a szétagolt, fogalmi gondolkozás. A szellem örökké teremt, mert ő is örökké teremtetik. Az intuícióban, a sugallatban éppen a közvetlenség, a szellem és tárgy egysége okozza a teremtő állapotok álomszerűségét, ihletét: a szellem itt befogad, kap. Csak azután jön az elemző, tagoló tevékenység. Ahol nincsenek ilyen intuíciók, felvillanások, ötletek, ott lecsökken, üressé válik a szellemi élet; elsorvadása az együgyűségig mehet. A nagy szellemek alkotásainak mindig a felülről jövő adomány, sugallat az útja. Ezért van a nagy alkotóban mindig bizonyos ifjui frissesség, gyerekes tisztaság. De épígy van benne alázat is, érdemeit nem magának tulajdonítja. Nem volt még nagy ember, aki magáról ne szerényen gondolkozott volna, mint ahogy a szentek is örökké vétkeikkel vádolják magukat.

Azonban nem elég a passzív intuíció, a sugallatot át is kell venni, amihez összefogás, a lélek koncentrációja szükséges. E nélkül a sugallat elejtetik, a szellem szétesik. A koncentrációban a szellemnek meg kell nyernie önmagát. A sugallat átvétele által áll elő 1. a tárgy és 2. annak kitagolása által: a fogalom. Ennek a folyamatnak kifejtését a formális *logika* adja. Minden tárgy általánosnak, egésznek tűnik fel az alatta levő, alátartozó részekkel szemben, viszont egyéni-

nek, amennyiben fölötte megint van valami, aminek ő tagja. Az egésznek, az össztárgynak alsóbb tagokba való szétválasztása a reflexió, a discursziv gondolkozás feladata, amely ilyen módon szemben áll az intuitív gondolkozással. Az intuició feladata a dolgok lényegének megragadása, míg a feldolgozás következetes boncolást, elemzést, logikát jelent (*mély* elme és *éles* elme). Az előbbi a lángész, az utóbbi a tanítványok, iskolák területe. Egyébként a feldolgozó gondolkozás menetét az eddigi formális logika jól kifejtette az analízis és szinthezis fogalmaival. E menet stádiumai: 1. az eredeti intuició megőrzése, végigvívése: e nélkül a gondolkozásban ellentmondások, zavarok támadnak, 2. a képzet-anyag szaporítása, indukciók, 3. összekötés más gondolatsoportokkal, szisztémátika, 4. új, kiegészítő intuiciók. Mindebből látszik, hogy az igazi gondolkozás munkája nehéz és fáradságos tevékenység. Alapja a sugallat, az intuició: ugrásszerű, változatos, nem erőszakolható, időt kíván. A gondolat hibái mindig a feldolgozás tökéletlenségén alapszanak. A sugallat maga nem csal, nem téved. Ez talán első pillanatra különösen hangzik, de e részt meg kell gondolnunk, hogy a szellem minden aktivítása nélkül az intuició nem lehet tudatossá, már pedig mingyárt legelső átvétele, még inkább szavakba, fogalmakba való öltöztetése téves lehet, így haladhat ez azután további tévedésekhez, ellentmondásokhoz.

A hagyományos logika alapfogalmai: fogalom, ítélet, következtetés, osztályozás, bizonyítás, módszer a feldolgozó gondolkozás körébe tartoznak. Persze a fogalom nem jegyekből, mint elemekből tevődik össze, mint azt az empirizmus állítja, hanem az egészből, a fogalomból kapjuk meg a jegyket, mint annak tagjait. Az ítélet se más, mint egy rész alárendelése, megfelelő beosztása az egészbe. A gondolkozás menete nem az, amit az asszociációs-mechanisztikus lélektan tanított, nem alulról, az elemekből megyünk fölfelé, hanem megfordítva, felülről, az egészből haladunk a részek felé, adott kitagolásokból alsóbb, részletezőbb, finomabb tagolások felé.

Az ember magasabb szellemi életét a sugallatok szabják meg. Teljesen téves az a felfogás, mintha a tudás valami hi-deg terület lenne, amelynek az érzelmek világára nem lenne hatása. Kétségtelen például, hogy annak a szociológiai tanításnak, amely a társadalomban és a gazdaságban csupán az emberi önérdék megnyilvánulását látta, hatása volt az érzelmek területén is. Sőt a tudás önmagában, a tiszta racionalizmus bizonyos ürességhez visz, mint ahogy szellemünkben nem is a legmagasabb fok, hanem felette áll a szeretet és még feljebb az érzékfelettség tudata.

A tudás terén is meg lehet különböztetni a tökéletes és

tökéletlen formákat. Így lehetséges életközeli és élettávoli gondolkozás.

A sugallaton alapuló tudat másik formája az alakítás vagy *művészet*. Nem kíván bővebb magyarázatot, hogy minden művészi alkotás intuíción alapszik. A különbség tudás és művészet között abban rejlik, hogy az elsőben a sugallatot tárgyként, a másodikban *alakként* fogja, illetve dolgozza fel az ember. Amott, a tudásban a fogalmi széthoncolás, emitt, a művészetben az alak egységes kiformálása a döntő. Az anyag különbözősége, szín, hang, szó szerint különülnek el a művészet területei. Az igazi művészi termékben mindig megvan a metafizikai tudat és azt fel is tudja kelteni. Szép: a tartalom és alak egysége. Miután a művészi tudat is a kettősséghez van fűzve: a művészet is társas jellegű. Mint a tudásnál, a művészetnél is a sugallat átvételéről és feldolgozásáról van szó. Itt is végig ki kell tartani az alapsugallat mellett: ami a tudás terén a szisztematika, az a művészet terén a stílus, az alakok hasonképűsége. Itt is megkülönböztethető a teremtő erő a technikai tudástól.

Az igazság és szépség alapján véve egymásnak megfelelő fogalmak. A szépség azon alapszik, hogy a művész magában sugallat által megteremti, alakba önti a dolgok belső lényegét. A tudás=én: tárgyviszony, a művészet=én: alakviszony. A tudásban az én szembenáll a tárggyal, a művészetben eggyé lesz vele. Ezért a művészetben az intuición egyénfeletti eszmeként jobban kitűnik, mint a tudásban. Az intuición az az irracionális alap, amely minden művészet és minden tudás mélyén egyaránt megtalálható.

Az ötödik kitagolási fok: az *akaras* és *cselekvés*, vagy a *tette váltó tudat*. Miután a test a cselekvés eszköze és feltétele, az érzékiséget, testiséget tulajdonképpen előbb kellene tárgyalni. A metafizikában és a társadalomtudományban így is történik. Minthogy azonban az akaras és cselekvés magasabb szellemi lépcsőfok, mint az érzékiség, a szubjektív lélektanban előbb tárgyalandó.

Akarás és cselekvés egy: amott a belső előkészítésen, emitt a külső végrehajtáson van a hangsúly. A lényeg, hogy itt a tudat a külső világban való megvalósításra törekszik. Akaras és cselekvésnél tehát nincs eredeti sugallat, alapját az előbbi fokok: hit, kettősség, tudás adják. És pedig annyiban, hogy *értékek* és *célok* gyanánt fogjuk fel azokat. Az akarat ilyen módon csak közvetve megy vissza a sugallatra.

Csak a cselekvésben nyilvánul meg, jön elő elrejtett bensőnk. Ilyenképpen lesz a cselekvés az ember önteremtésévé, kihozza az emberi lét legmélyebb tartalmát. Minden egyenletes, külső munkának is képző ereje van, az egész embert kívánja. Itt a „hivatás“ nagy értelme és áldása. A cselekvés

titokzatos, serkentő tulajdonsága, hogy a szellemet felszabadítja, előhívja. Ezért a helyes cselekvés magának a szellemnek helyes diétája szempontjából is nélkülözhetetlen. Nélküle a szellemen csak üres vágy marad, amely nem vezet és irányít. Erre adnak példát a félig álmodott művészi intuiciók, a tettig nem jutó légvárépítések.

Mindamellett az akarás és cselekvés terén is van egy sajátos sugallati lehetőség, és pedig 1. a technikában, 2. a szervezésben.

A cselekvés megjelenési formái: kifejező (nyelv), eszközszerző (gazdaság a technikával) és szervező. Ezek tárgyalása a társadalomtudományba tartozik.

Az akarat és cselekvés terén is megvannak a tökéletlenség és tökéletesség formái. Egyszerűség és szigorúság, nemkülönben a lelkesültség is nagy szellem jele. Épigy az önfegyelmzés, a magunkhoz találás: „Légy az, aki vagy!” A hőst nem maga az akarat ereje, hanem tetteinek szellemi háttere teszi. Maga az akaraterő kicsinyességben is felolvadhat. Ha nagy akarattal sem sikerül a nagy értékek megvalósítása: áll elő a tragikum. A tudományban és művészetben is található tragikum. Például Mozart tragikus alak annyiban, hogy művészetét kora, de még a mai kor sem tudta a maga nagyságában átvenni. Ahol nagy szellemi tartalom és akaraterő találkoznak: ott lehetséges a heroizmus.

Az említettek világot vetnek a *szemlélődő* és *cselekvő* élet rangelsőbbiségének kérdésére is. A szemlélés, a tiszta kontempláció rangban nyilván előbb van, ámde addig nincs befejezve, addig nem tökéletes, míg nem végződik cselekvésben. Az erkölcsiség viszont nem csupán a cselekvéssel kapcsolatos. Erkölcsiség a szellem minden területén a tökéletesre való törekvést jelenti.

A szellem hatodik kitagolási lépcsőfoka a *belső és külső érzékiség*: az ösztönélet és a külső érzéklések tudata. E részt a kívülről jövő érzéki benyomások, a külső érzékiséget megelőzi, az előtt van a belső, az ösztönélet. Például a helyes táplálék kiválasztása ösztönös; ugy ez, mint a nemi kiválasztás is egyénfelettire, fajra mutat. Az ösztön: a felette álló nagyobb egésznek cselekvése az egyénben. Az ösztön még tudatelőtti, teljesen a belső testi érzékiségben rejlő részünk, „érzékalatti“-nak (Untersinliches) is nevezhetnénk. Enélkül külső érzéki észrevétel nem volna lehetséges, előfoka az összes tudatos érzéki benyomásoknak. Az ösztönt is csak az „egész“ kategóriája által lehet megérteni; az ösztönben a faj él.

Már a tudatosság félhomályában jelentkeznek a belső egyéni ösztönös vágyak (Triebe), amelyeket nem lehet szorosan elválasztani az említett alapösztöntől, csaknaggy ezek

egyes szervekhez vannak csatolva. Ilyen például a mozgás ösztönszerű vágya.

A külső érzékiség lényege a szellemnek és a testen belüli szervi életnek a külső világgal való összekapcsolása. A testet mint egészet kifelé egy általános érzékszervként lehet felfogni, amely összérzéssel bír, az egyes érzékek ennek ágai. Minden érzéklésben közvetlenség van. Emiatt a közvetlenség miatt nem tudjuk megmagyarázni senkinek például a „vörös“ színt: magának kell azt közvetlenül tapasztalnia. Ez a közvetlenség különös mértékben a távolbalátás és más ilyen rendkívüli esetekben konstatálható. Azonban tulajdonképpen minden látás, de minden egyéb érzéklés is általában ilyen közvetlen.

A szellem tevékenysége önmagába van bezárva („Der Geist verkehrt nur mit sich selbst“). Az érzékszervtől és testi folyamatoktól izgatva, az érzéki észrevételt is a szellem hozza létre és pedig nemcsak a formát, hanem a tartalmat is. Ahhoz, hogy egy érzetet meghatározhassunk és tudatosá tegyünk, a megismerő és formáló tevékenységeknek is működniük kell. Magában véve nincs is érzéki adottság, az érzet is egy értelmes egész tagjaként jelenik meg.

A szellem emez egész jellemzett felépítésének helyességére a *beszédet* hozzuk fel bizonyítékkul: a beszéd a tudás, alakítás, cselekvés, érzékiség és ezenfelül a kettősségnek is egysége. A tudáshoz annyiban van kapcsolva, hogy a szó gondolatot fejez ki. Ezért a beszédnek logikai tartalma van, ami elsősorban a grammatikában jut kifejezésre. A művészi, alakító tudatból ered a ritmus és a stílus. Az érzékiségből származnak egyfelől a hallás érzékszerve, másfelől a beszédnek a gégevel való előidézése. Végül cselekvést jelent a kimondás. De a beszélés olyan cselekvés, amely máshoz fordul, tehát a kettősség is ott van az alapjában. Éppen ezért alkalmas a beszéd a személyiség kiemelésére. De nyilván személyfeletti is van benne: a nyelv nem az egyénnek, hanem a fajnak is, a társadalomnak is ügye.

Kísérőként a kitagolás összes elemzett fokaihoz tartozik az *erkölcsi tudat*. Minden egésznek a tiszta tartalmában adva van *tökéletességi* formája is. Az embernek azt az ősi tudatát, hogy csak a tökéletes a lényeges: *lelkiismeretnek* nevezzük. A kötelesség és a lelkiismeret nem egyéni, szubjektív jelenségek, hanem gyökerük a társadalmi, egyénfeletti összszellemben van. De összefügg az érzékfeletti tudattal is, innen a vallás és erkölcs kapcsolata. Azt mondhatnók, hogy minden lépcsőfoknak, minden szellemi funkció-rétegnek megvan a maga külön lelkiismerete. Azonban végül minden tökéletesedés gyökere a metafizikai-vallási alapba nyulik bele. E kérdés bővebb tárgyalása a társadalom-bölcseletbe tartozik.

Az *emberi test* funkciók építménye: a test a szellem és a külvilág között áll. A bölcelet története mutatja, hogy a test és lélek viszonyának meghatározása a filozófiának mennyire nehéz problémája. A helyes magyarázat szerint a test és lélek *magasabbrendű kettősség* eredménye. Ez alatt azt értjük, hogy nem közvetlenül egymás által, nem kölcsönösen egymáson át teremődnek meg, mint azt az egyszerű kettősség példáinál láttuk, hanem két különböző rendű valóság között van kettősség, a lélek a testnek szellemszerű valóságával van közösségben. E fogalmat a metafizika problémáiban is elemeztük,⁵ értelme a későbbiekben jobban meg fog világosodni. E magyarázat nagy előnye, hogy mindkettőnek, szellemnek és testnek önállósága megmarad és amellet a szellem felsőbbbsége, rangelsőbbbsége is megőrzetik.

Miután az eddigiekben a szellemnek, mint egésznek különböző funkciós rétegekből, fokokból való felépítettségét megismertük, vizsgáljuk most ama tevékenységeit, amelyek minden fokon egyaránt megtalálhatók: a szellem *résztartalmait* vagy *részegészeit*. E részt két főformát lehet megkülönböztetnünk: a passzív vagy átvevő és az aktív vagy feldolgozó aktust. Ha a szellem e tevékenysége bárhol megszakad: a feledés tüneményét látjuk, viszont a tevékenység helyreállítása az emlékezés. Eszerint a szellem minden fokán a következő tevékenységek találhatók meg és választhatók el részegészekként: 1. a kitagolás magában véve, mint tiszta tevékenység, *actus purus*; 2. a befogadásra alkalmassá tevés, elmélyülés, a szellem központosítása; 3. az aktív formában való feldolgozás; 4. a feledés által történt megszakítás helyreállítása, emlékezés.

Tiszta kitagolás, tételezés, *actus purus* nélkül nincs emberi szellemi tevékenység: beszéd, gondolkozás, művészi alakítás, cselekvés önmagunk adásán, a szellem folytonos öntételezésén alapszik. Így például minden gondolkozásban az előbbit a későbbivel együtt, ahhoz hozzá kell gondolnunk, ehhez tehát szellemi aktus, magunk adása szükséges. Ha ez nincs meg, vagy tökéletlen: állnak elő a tévedések. Viszont a tiszta szellemi tettben, az *actus purus*ban adottak átvételéhez elmélyedés, figyelem, odafordulás szükséges. Így van ez nemcsak a tudás, hanem a szeretet terén is. A széteső, nem koncentrált ember csak félmunkára, ismétlődésekre képes, a teremtő intuíció hosszas gyűjtésből, figyelésből, odafordulásból születik meg. Így válik lehetővé a sugallat átvétele, az akceptáció. Az átvételt azután a feldolgozás követi.

A tökéletes szellem semmit se felejtene el, mindig egész maradna, minden maga-adásában teljes. Az emberi szellem

⁵ Közgazdasági Szemle 1936. évf. 755. 1.

azonban e tökéletességet, e tiszta tevékenységet nem ismeri, a kitagolásban kihagyás, feledés áll be. Ezért visszaaktiválásra, visszaidézésre van szükség, amit a német „*Erinnerung*“ szó kitűnően érzékeltet. E tevékenység összessége az emlékezet, mint egység. Az emlékezet az emberi tudat folytonos átagolódásában a helyreállító, egységet-adó jelenség. Az emlékezés ilyen módon az emberi szellem tökéletlenségéből ered. Lehetővé teszi az új aktusoknak a régiekhez való csatlakozását és ezáltal a személyiség egységének kialakulását. Az, hogy mire emlékezünk és mire nem, dönt éppen a személyiség továbbképződéséről. Az emlékezet az én időfeletti egységéből ered és az én belső történetét biztosítja. A szellem kitagolódásának minden fokán megvan, nemcsak a tudásban, ilyen például a hála és a hűség a szeretet terén. Az emlékezet erkölcsi színezetéből következik, hogy az ember az emlékezés-sel is gondosan bánjék és csak a termékeny emlékeket ápolja.

Ami az említett fokok és résztartalmak rangsorát illeti, nyilvánvaló, hogy 1. a szellem-alap a szellem összes lépcsői előtt van; 2. az érzékfeletti a közösségi tudat előtt; 3. a közösségi tudat a sugallaton alapuló tudat előtt (szeretet a tudás és művészet előtt); 4. a megismerő tudat a művészi előtt; 5. a művészi az akaró és cselekvő tudat előtt. Általában 6. a szellemeredetü a levezetett előtt; 7. a szellemi az érzéki előtt; 8. az ösztön a belső érzékiség, ez a külső érzékiség előtt van. 9. A külső érzéki észrevételek körében a hallás rangban előbbi, mint a látás, mindkettő előbbi, mint a többi érzék; 10. a belső érzékiség körében rangban elől a nemi ösztön áll.

A résztartalmakat illetőleg 1. a kitagolás annak különös formái előtt áll; 2. a közvetlenség vagy szemlélet a feldolgozó formák előtt; nevezetesen 3. a központosítás az átvétel előtt. Továbbá 4. tételezés az emlékezés előtt és 5. az emlékezet, mint egység az egyes emlékek előtt; 6. minden téren a tökéletes a tökéletlen előtt, elmélyülés a koncentráció előtt, az utóbbi a figyelem előtt, jó emlékezés a rossz előtt.

A fokokkal, résztartalmakkal és rangokkal meghatároztuk a szellem kitagolási rendjének lényegét. Ezt a szellemi tapasztalásban adottnak elemzése által értük el. Amde a kitagolási rend belső szükségszerűségként is levezethető. A kitagolás menete: a közvetlennek közvetítése, az egészben lévő bőségnek, teltségnek kifejtése. A magasabb fokok potentialiter magukban foglalják az alsóbbakat, viszont az alsóbbak konkretizálják, közvetlenné teszik a felsőbbeket, kiegészítik, betöltik azt, ami a felsőbbekben még nyitva maradt. Ha már most deduktíve próbáljuk meg az egész szellemstruktúra levezetését (ahol a „struktúra“ szó könnyen félrevezető fogalmat ébreszthet bennünk), mindeneelőtt megállapíthatjuk, hogy a legfelső fokon, a ki nem táruló szellem-

alapban még nincs kitagolás. Ez az egész, mint olyan. Azonban számunkra még így sem teljesen elérhetetlen, rendkívüli lelki állapotokban közvetlenül hozzá lehet emelkedni. Mint-hogy ebben benne van az egész szellem: nevezhetjük léthordó, lét-tartalmazó, vagy magasabb létnek is. Már most a szellem kitagolása a kettősség tudatával veszi kezdetét. Ennek eredménye, hogy a másik lény belső tudatunkká válik: ez éppen a szeretet, amelyben egyszerre önmagunk és valaki mással is egyek vagyunk. A sugallaton alapuló tudatfokon ezt a mást, mint tárgyat megkülönböztetjük önmagunktól. A tudás: az alany önmegkülönböztetése a tárgytól, a kettősségben fel-fogottnak közvetetté tévése. („Wissen ist die Vermittlerbarung des in Gezweiung erfassten“). A művészetben a szellem a sugallatot alakként veszi át. És az átvételnél a formáló ismét egyesül az alakítottal. Azért a művészetet újból való közvetlenné válásként („Rückverunmittelbarung“) lehet jellemezni. Azonban ne feledjük, hogy itt még tisztán eszmei síkról, cselekvés nélküli területről van szó. Például egy vers e fokon még nincs szavakba öntve, víziója (ha lehet e kifejezést használnunk) még tisztán belső, anyagtalan. Ámde ha adottságként megvan a külső világ is: akkor dedukciónkban még a szellemnek efelé való fordulása van hátra. Cselekvés a szellemnek a természet útján való közvetítése. Itt a szellemi tartalom a külső megvalósulás céljaként mutatkozik. Eszközként pedig mozgásba helyeztetik a test.

Miután az „egész“ kitagolásának lényege, hogy önmagát megjelenítse, kifejezze, szükségképpen következik ebből, hogy ezt a célt a szellem minél tökéletesebben akarja elérni: innen az erkölcsi tudat, a tökéletes megvalósítására való törekvés. Az egész fogalmából következik: *Alles ganzheitliche Sein ist gesolltes Sein.*

Ha már most mindezek után az emberi testet és annak a szellemhez való viszonyát akarjuk levezetni, a „magasabbrendű kettősség“-nek fogalmát kell közelebbről elemeznünk. A szellemnek, mint anyagtalannak szükségképpen semmilyen érintkezése se lehet az anyaggal. Azonban egyfelől az anyag szellemszerű részein teremődik meg a szellemnek az a foka, amelyet érzékiségnek nevezünk, másfelől az anyag a szellemtől kapja az életet, mint azt minden organizmusban látjuk. A „magasabbrendű kettősség“ folytán a szellem az anyag immateriális részeivel kapcsolódván, olyasvalami jön létre, ami egyfelől testiséghez, másfelől szellemhez vezet. Ez a „begeistertes Vor-Körperliches“ a mai atomisztikus gondolkozás előtt különösnek tűnhetik fel, azonban az a tény, hogy a test anyagot vesz föl és ad ki és eközben *alakot* formál: ez az életfolyamat anyagelőtti, szellemszerű gyökereire mutat. Hiszen pusztá fizikai folyamatokból nem keletkezhetnék kéz,

láb, arc, hang. Az a rész, ahol a szellemszerű test közvetlen befolyása látható: a szív, a primum movens, ultimum moriens. Az idegrendszer rangban későbbi, mint a szív. A szívvel a szellem a testben egy szervet teremt, amely az egész világgal összeköti. Az érzékszervek egyfelől a külvilág tulajdonságainak, másfelől a szellem belső tulajdonságainak kell hogy megfeleljenek. Miután a testben a szellemnek a természettel való kapcsolata időben történik: az eredménynek, a test képződésének, mint minden természetes folyamatnak, véget kell érnie, a halál áldozatául kell esnie. A szellemnek viszont ezt az időbeliséget le kell győznie: innen a továbbnemzés rendszere, a nemek.

Ami a test szerveinek rangviszonyait illetőleg: 1. A nemi rendszer minden más előtt van, de csak a *faj* életén belül tekintve. 2. A szív és lélegzés az idegrendszer előtt, 3. az idegrendszer az emésztés előtt, 4. az emésztés a mozgás szervei előtt van. 5. Az összes eddigiek a külső érzéki szervek előtt vannak. Az érzékszervek egymásközötti rangsorában legfontosabb a hallás (miután ehhez fűződik a beszéd), aztán jön a látás, tapintás, izlés, szaglás.

Mind az eddigiekből látnivaló, hogy a „szellem“ tana nem választható el a „lélek“ tanától. A sok „exakttá“ tett részlettudomány helyett ismét vissza kell térni a filozófiához, amelynek a szellemtudományokat mind magába kell foglalnia. Az említettekből az is látszik, mennyire hibás a lélektan osztályozása, midőn a „gondolkozás, érzelem és akarat“ területeit különbözteti meg.

Ami az egész tartalmában a lényeges, az normális, ami attól elmarad, az abnormális. Egyfelől fel lehet emelkedni még a normálisnál is magasabb állapotig, de le is lehet süllyedni a téves kitagoláshoz, a rosszhoz. A szellem legmagasabb emelkedettsége az extázis: konkrét kitagolás helyett az egészhez való közvetlen kapcsolat. Nem tarthat sokáig, mert az egész csak a kitagolásban élhet. Ha az ember állandóan extatikus állapotban lenne, nem létezhetnék ezen a világon. A misztikus extázis után azokat az állapotokat kell emelkedettekként jellemeznünk, amelyek magasabb sugallatokra valának: a nagy művészek, bölcsék alkotásai, a hősök tettei is ilyen „Innigkeitsrausch“-sal járnak. Ilyen felemelkedések az okkultizmus, hipnózis jelenségei is, amelyekben a szellem az „igézet“ állapotába kerül. Ilyen állapot az alvás is: ezért szükséges a szellem megerősödéséhez az ébrenlét és alvás váltakozása. Tulajdonképpen az „igézet“ a szellem ősállapota, míg az éber tudat világi állapotának nevezhető. Azonban az ember a természetén egészen az ébrenlétben sem uralkodik.

Ámde, hogy mindezek után a lélektan újabb nagy fejezetére térjünk át: az egész igazi létezése nem a tiszta lét

(Sein), hanem a folytonos változás, keletkezés (Werden). Ennek menete: kitagolás, visszavétel és új kitagolás. A természet életfolyama is ez. A szellemi életet az jellemzi, hogy

1. kitagol és visszakapcsol. Például egy gondolatot gondolkodok, ez a *kitagolás*, azonban *Én* gondolom, tehát a gondolat az Énhez kötve, az Énbe, mint magasabb egészbe visszakapcsolva marad.

2. A szellem a kitagoltat visszaveszi: a gondolatot elfelejti.

3. Más összefüggésben megint kitagolja, megint gondolja azt.

Eszerint a szellem élete átagolódás. A folytonos visszavétel és új kitagolás által a szellem mindig újra felfrissül: *Alles Sein ist jung*. Éppen ebben az örökös visszavételben és új kitagolásban mutatkozik a szellem teremtő ereje. A szellem sose mechanizmus.

De ebben a folyamatban kitűnik a szellem folytonos öntevékenysége, az *actus purus* is: azokat a gondolatokat, amelyek az új kitagolásban megjelennek, a szellemnek meg kell tartania. Ez a megtartás, a régi gondolatok odavitele, jelenléte az újban éppen a tiszta szellemi tett, az *actus purus*.

Az átagolás rendjének a kategóriái az *alapítás* és a *kifejtés*. Az emberi szellem útja nem a semmiből valamihez vezet, hanem mindig egy adott egésztől annak átagolásához, az általánostól a különöshöz visz. Ámde a szellemnek, mint egésznek fejlődésében nem egyenlő erővel lépnek előtérbe az összes szellemi fokok. A gyermeknél legerősebb a kettősség tudata és az érzékiség. Különösen az előbbinek nagy a fontossága. A szellem már az anyaméhben levő embrióban is ott van, de még lekötve, mint a faj szellemiségének tagja. Felébresztéséhez másik szellem, az anya szükséges. Az érzéki tudat felébresztése már a kettősség tudatának vezetése alatt áll; ezután különösen a beszéd által történik meg a tudás és gondolkodás kifejllesztése, a játék által a formáló, művészi tudat. Utoljára jön a tervszerű cselekvés képességéé. A tökéletesség tudatának, lelkiismeretnek felkeltésében nagy szerepe van a nevelésnek. Ugyancsak későbbi az érzékfeletti tudat kiképződése is. Ennek áttörése óriási fontosságú lehet a gyermek, de sokszor a felnőtt szellemi fejlődésében is: ebből erednek a vallási és erkölcsi megtérések, a szellem nagyszerű felmadásai.

A szellem kifejlődésére nincs átlagkor és átlagos schéma, legfeljebb bizonyos típusok számára vannak kiinduló pontjaink. Vannak koraérett és későn érő alkotók. Itt megint nagy fontossága van a nevelésnek, amelynek feladata az összpontosításra való szorítás, a vágyak felébresztése és leg-

fontosabb eredménye a szellem nyitvatartása.⁶ A szellem által akarattal még a testet is formálni lehet. Ez az, amit a vallások „via purgativa“ néven jeleznek. Itt az azkézis nagy fontossága: azkézis nélkül nincs igazi kultúra. Bizonyos határok között erős szellemi befolyások segítségével még a test faji jellege is alakítható: a környezet elérheti, hogy az akart faj (Rasse) belsőleg, lelkileg felébresztessék.

A szellem befogadó és szemlélődő, valamint felvevő és kitagoló magatartása szerint lehet megkülönböztetni a tehetőséget és a régi lélektanokból ismert négy temperamentumot. Legértékesebb temperamentum a kolerikus. A visszakapcsoltság erős tudata adja a vallásos-metafizikai embert, aki szentté emelkedhetik. Az erős kettősségi tudat a szívembert, a megismerő tudat a tudóst, és így tovább a művészig és tettemberig. A külső érzékiség erőssége adja a jó megfigyelőt, a belső érzékiség az ösztönembert.

Az „Ismerd meg magadat“ mondás nem az egyén szubjektív megismerését jelenti, hanem behatolást a szellem mélységeibe, amelyeken e világ nyugszik. Ezt a *visszakapcsoltság* fogalma érteti meg velünk: az ember bele van kapcsolva a természetbe, a fajba, az eszmék világába, a társadalmi, vagyis az összemberi szellembé, végül az abszolút szellembé, vagyis Istenbe. Minden tudat az emberben a visszakapcsoltság tudata: az én nemcsak önmagunk megkülönböztetése, hanem ezenfelül magasabb egységekbe, egészekbe való beillesztettségünk, felemelkedésünk tudatát is jelenti. Szubjektív megjelenési formában a szellem e hátterei mint *tudatelőttség* lépnek fel. Ösztön, lelkiismeret, emlékezés, sugallat, mind arra a jelenségesoporra mutatnak, amelyet a lélektanban „tudattalan“ vagy „tudatalatti“ kifejezéssel szoktak jelölni. Helyesebb a „tudatelőtti“ (Vorbewusstes) szó. Ennek többféle faja van. 1. Az érzékfeletti tudat „tudatelőtti“-je: ez kétségbevonhatatlanul megvan az emberi szellemben. 2. A kettősség tudatának tudatelőtti je: az odaadás vágya. 3. A tárgyi és alakító tudat tudatelőtti je: a sugallat. 4. Az akarás és cselekvés: a lelkesültség, ihlet. 5. A külső érzékiség: az összérzék, amely szervekké differenciálódik. 6. A belső érzékiség: a hajlam. 7. A magasabbrendű kettősség tudatelőtti je az ösztön (nemiség). 8. A tökéletesítés tudatának tudatelőtti je: a lelkiismeret.

Mindezek minden emberre fennállanak, azért az individuum egyénfeletti háttérére vallanak. Ezeket magából az egyénből nem lehet magyarázni. „A tudatelőttiliben az ember a magasabb egészekbe van betagolva, amelyek őt körülveszik“.

⁶ A nevelésről l. *Spann* „Ausblicke auf eine ganzheitliche Erziehungslehre“ c. szép dolgozatát. *Kämpfende Wissenschaft*. 106—128 l.

Meg kell különböztetni az érzékiség és a magasabb szellemi fokok tudatelőttijét: az elsőből ered a nemi ösztönnek és az anyaságnak bizonyos metafizikai színezete; az utóbbit *tudatfelettinek*, felsőbb tudatnak is mondhatjuk: ez a társadalmi-történeti szellem és az eszmék világa.

Minden emberi szellemi tevékenység alapja ez a tudatelőtti: a magasabb egészekről származik, amelyekbe bele vagyunk kapcsolva. Ez a visszakapcsoltság ismerteti meg az egyessel az általánost, a felette állót. Itt van egész szellemi életünk anyaöle: mint a természeti alap tudatelőttije „*Vorbewusstes der Naturgrundlage*“ (érzékalatti, *Untersinnliches*) és mint a szellemi alap tudatelőttije „*Vorbewusstes der Geistesgrundlage*“ (tudatfeletti, *Überbewusstes*). Ime a platoni filozófia *ἀπειρον*-ja! Értelme kettős: jelenti azt a képességet, hogy az én szabad öntevékenységgel magát sugallatok számára felébresztheti és így feljebb juthat, de jelenti azt a mélységet is, amelyből viszont sose jut ki, az érzéki életnek feloldhatatlan, sötét magvát. Így áll szemben az emberben a fény a sötétel, a „*Lichtgrund*“ a „*Finstergrund*“-dal. Ezt az utóbbit az embernek le kell győznie. Mozart „*Varázsfuvólája*“ ezt példázza.

Minden gondolat, minden cselekvés alapjában ott van az irracionális háttér. Sugallat nélkül nem lehet gondolkozni, lelkesültség nélkül nem lehet cselekedni. De Kant formális „*a priori*“-jával szemben mi úgy mondanánk: a magasabb egész alkata (das höhere Gliederungsgefüge) az alacsonyabb visszakapcsoló „*a priori*“-ja.

Az érzet, az érzéki észrevezés az embernek a természet szellemébe való visszakapcsoltságát, abba való bekötöttségét jelzi. Az érzetben nem is a tárgyi, a tudás-elem a lényeg, hanem a közvetlenség, az érzékelttel való egybeolvadás, egység. Az érzéki észrevétel által az énnel a természettől való elválasztottsága legalább részben felfüggesztetik. Ez a behatolás a természet lényegébe, belsejébe nagy természet-átérzőkben erős mértékben megmutatkozik. Ilyen egy Goethe, egy Paracelsus.

Az ember *fajának* is része, tagja, abba vissza van kapcsolva, bele van kötve a nemi ösztön által. A szerelmi ösztönemberben elsősorban ez uralkodik.

Hogy az ember az *eszmék* világával, a sugallatok alapjával visszakapcsoltságban él, az az eddigiek után nem kíván újabb kifejtést. Intuiciót nem lehet csak az egyénből megérteni. A háttér az, amit Platon óta az ideák világának nevezünk. Ezen a megállapításon túl jutni azonban nem tu-

dunk, itt titok áll elénk. Az igazság és szépség egyénfeletti-ségében, eszmeiségében rejlik a bizonyíték, hogy a sugallatok útján valami magasabb, énefeletti jut el hozzánk. A nagy emberek mind eszmelátók: az ideák szemlélete, Ideenschau alapján cselekszenek. Ezért kívánja Platon a bölcsek vezérségét. Ámde az eszmék, mint őslényegek világa, örök titok marad előttünk, mert bármennyire emelkedhetik is az ember, egészen soha nem hatolhat belé, erők támadnak fel benne, amelyek visszarántják. Minden megismerésben és minden alkotásban belső metafizikai tett van. Ha az ember fel tudja ébreszteni, elő tudja hívni az eszmét, mint sugallatot, akkor ő sem kevesebb, mint az őt is magában foglaló magasabb egész, mert hiszen csak azt lehet felébresztenünk, amit magunkban hordunk. Platonnal úgy mondhatnók, hogy az ember *eszmehordozó*. Ezért visszatetsző az eszméktől elszakadt, üres ember, míg az eszmékkel teli lelkesedést kelt, magával ragad.

A *közösség* egyénfeletti egész. Az emberiség szelleme: az eszmék világának egésze. Az emberbe csupán a kettőség által juthatnak a szellem összes adományai. A tökéletesítésre törekvés szabályait adó bölseleti erkölctan is az eszmék világába torkollik.

Az *abszolút szellemben* való visszakapcsoltságból származik a hit, életértékének nagy termékenységgel.

Viszont minden szellem a *személyiség* fogalmához kell hogy vezessen. Ez a lélektan legnagyobb problémája. Módszerünk szempontjából a személyiség fogalmában két főrészt különböztethetünk meg: 1. egyediséget (Einzigkeit) és 2. énséget (Ichheit v. Selbstheit), vagyis a szorosabb értelemben vett személyiséget. Az első a kitagolásból, a második a visszakapcsoltságból származik. A kitagoláson belül a személyiség képződését csak a *hasonképűség kategóriája* magyarázza: az egésznek, mint egységnek tagjai maguk is annyiban egységek, amennyiben az egész képmásai maradnak. Azonban a személyiséghez, a tag különválásához a kitagolt rész saját életönállósága is szükséges. Ez a *vita propria*: a szubjektív szellem teremtő aktusainak egysége. A szellem, amely öntevékenységgel tagolódik ki, saját egységét csak akkor találhatja meg, ha egy őt bekeretező, magasabb egységben benne foglaltatik. Ezért a visszakapcsoltság teremti meg a személyiséget. Ez a visszakapcsoltság okozza, hogy a kitagolt nem veszti el magát, megmaradhat önmagának, elválasztva aktusaitól: így jön létre az *öntudat*. Hogy öntudat lehetséges: ez az Én nagy misztériuma. Ontológiailag tekintve a személyiség fogalmában a következő alkotórészek különböztethetők meg: 1. én—tárgy viszony, 2. én—te viszony, 3. én — énefeletti viszony (benne vagyok valami magasabban),

vagyis: tudás, szeretet, hit. Döntő ebben a hármas egységben a visszakapcsoltság, a hit.⁷

Az ember énje, mint egész, rész-ének kiépítését jelenti, a természetfölötti, a kettősségi, a megismerő, alakító, cselekvő, tökéletesítő tudatok egységét. Ha a visszakapcsoltság nincs meg, akkor abból az Én szétszakadása, részekre esése következik. Ezt erős méretekben egyes lelki betegségeknél meg is találjuk. A visszakapcsoltság az ének egy általánosban, egy magasabban való bennefoglaltságára mutat. Ez a legmagasabb egész a ki nem táruló szellem-alap. Azonban az enformájú emberi szellem nem vezethet egy személytelenhez, ez is csak énszerű lehet: ezt tehát egy felsőbb személyiségként kell felfognunk.

Az én tana alapozza meg a *szabadság* tanát is: az én fogalma szabadságot is jelent. Azonban ez a szabadság nem abszolút, hanem keretei, korlátai vannak. Milyen viszonyban állnak már most szabadság és kötöttség, korlát? A szabadság a visszakapcsoltságban rejlik; a kötöttség viszont a kitagolásban gyökerezik, amennyiben 1. mindig csak valami meghatározott tagolódik ki, 2. minden kitagolás egy régebbi kitagolásra következik, a valóságban mindig csak átagolás folyik. És a régebbi köti az újat. A mondottak nyilvánvalóvá teszik, hogy szabadság és kötöttség összetartoznak. A tiszta, minden korláttól mentes szabadság önkény lenne, kaosz, a tiszta kötöttség viszont lélektelen, halott. A szabadság végeredményben az én lehetőségét jelenti, hogy kitagolását maga határozza meg, de csakis a fent jelzett kötöttségek keretében.

Az emberi ében a szellem fokainak megfelelőleg többféle szabadság van és azok bizonyos felépitettségben és rangsorban állnak egymáshoz. A testi életnek is van bizonyos szabadsága, ezt például az éhhalállal való öngyilkosság mutatja. Igaz, hogy ez egyuttal a testi élet végét is jelenti. Minden szellemi foknak megvan a maga szabadsága. Csak rövidség kedvéért szoktunk beszélni „erkölcsi szabadságról“, ezalatt a tökéletesítő tudat szabadságát értve. Valósággal azonban az érzékfeletti, a megismerő és a többi tudatnak is megvan a maguk szabadsága és a magasabb fok szabadsága rangelsőbb az alsóbbal szemben. Ennélfogva a szabadság legfőbb forrása az érzékfeletti tudat. A *szabadság az általánosig való felemelkedésre irányul*. És itt megint a személyiség

⁷ „Das Rückverbindende, das im Glauben zum Ausdrucke kommt, das Hingebende, das im Lieben, das Selbstunterscheidende, das im Wissen sich kundgibt, begründet als selffremdes Sein, Der-Andere-Sein und als Sichselbstgleichsein (Identität) erst die drei Seinschichten des Ich, in deren Ineinander die empirische Einheit des Bewusstseins besteht“. Erkenne dich selbst. 385. l.

problémájába ütközünk. Csak fokozott *egyéni* erővel lehet a magasabb általánosságokig felemelkedni. Ezért magas fejlettségű emberek között az egyéni, énszerű különbségek nagyobbak, mint az egyszerűek között, jóllehet ezek a nagy szellemek legnagyobb mértékben ugyanazt gondolják, ugyanazokat a nagy igazságokat mondják ki. „Az a nagy és titokteljes az emberben, hogy mint sajátos lény, mint személyiség, megteremti magában a szellem tartalmát s amit így nyert, tehát nem kevesebbet, mint önmagát, ismét odaadja az egésznek“.⁸

Ha a szellem tökéletlenségeit és tökéletességeit egymás mellé állítva nézzük: az utóbbiak arra a képre emlékeztetnek, amelyet az emberi értelem Istenről alkot. Ilyen módon az emberben legmélyebb, legtisztább lényege szerint Isten hasonképüisége csillan elő. Az ember theomorff.

II. TÁRSADALOMTUDOMÁNY.

1.

A társadalomtudományi megismerés lényegileg különböző minden természettudományi megismeréstől. Az utóbbi az események külső lefolyását követi és azok szabályszerűségét állapítja meg, például a szabad esés törvényénél; ellenben a társadalomtudományi megismerés a jelenségek belső megértésén alapszik. Mindkét esetben *intuición*, a dolgok lényegébe való, átélő, villámszerűen megvilágosító bepillantás a megismerés alapja, de ennek az intuíciónak a társadalomtudományban más a jelentősége, mint a természettudományokban. A természet tüneményei a maguk belső mivoltában idegenek maradnak a számunkra: hogy mi a tűz, vagy az energia, azt csak mechanikus módon, oksági kapcsolatokként, külső egymásutánban tudjuk feltárni. Ellenben, ha egy bírósági tárgyalás termébe lépünk, ott nem az események gépies lejátszódását, külső jelenségeit, hanem a tárgyalás belső tartalmát, értelmes összefüggéseit értjük meg. A természettudomány számára ez lehetetlen, a társadalomtudomány azonban éppen ilyen belső utánérzés, belső együtthaladás útján érti meg a dolgokat. Ez a körülmény okozza, hogy a társadalomtudomány igazi, belső képzést, kulturát ad. Ehhez persze a problémáknak tényleges, Faust módján való átélése szükséges, míg a természettudományokkal nagyobb kártevés nélkül a tanítvány, Wagner is foglalkozhatik. Ez a belső megélés azonban nem azt jelenti, mintha a tudomány szubjektív válnék, hiszen végre például a nehéz matematikai tételek megértésének is vannak szubjektív feltételei, azokat

⁸ „Erkenne dich selbst“. 399. 1

sem képes mindenki magába fogadni. De a társadalomtudományban mindenesetre fontos a kutató személyisége, intuitív megélő képességei.

A szociológia iskolái között is az a döntő különbség, hogy empirisztikus, naturalisztikus, avagy idealista alapon állanak-e. Amazok főkategóriája az okság, ideálja a mindenütt uralkodó természettörvény, a *Laplace*-féle világformula; *Comte* is úgy határozta meg a célt: „savoir pour prévoir“. *Comte*-on alapszik úgy az u. n. biológiai vagy organikus, mint a mechanikus szociológia. Az elsőnek főhibája, hogy az organizmust materiálisan, vegytani-fizikai alapon fogja fel, mégis érdekéként tudható be, hogy a társadalom részeit szerves egységként tekinti. Ugyancsak a materializmus *Gobineau* és az u. n. fajszociológia hibája: fajelméletük naturalisztikus. A mechanikus szociológia legismertebb képviselői *Pareto* és *Durkheim*. Az ethnológiai iskolák és a „kulturkörök“ elmélete sem tudnak egészen szabadulni a materializmustól. Holott az ethnológiai kutatás főeredménye éppen annak megállapítása, amit egyébként már *Backhofen* is helyesen látott, hogy a kezdetlegesebb kulturák erősen sacrális jellegűek, e népeknél a vallás rangelsőbbisége a főelv. A legnagyobb tévedések közé tartozik a primitív embert csak külső, gazdasági életet élő, racionális lénynek feltüntetni, holott az sokkal inkább szemlélődő, vallásos életet él. A lélektani iskolák, épügy, mint *Simmel* formalisztikus szociológiája a társadalmat az egyének pusztá összegének, summájának tekintik. Ámde az egyéni lélek szétboncolásából nem lehet a társadalomhoz jutni; az ellenkező irány a helyes: a szubjektív szellemnek az objektívban való bennfoglaltságát, bekapcsoltságát kell kimutatni, a közösségből szállni le az egyénhez.

A naturalizmus köréből ered az a téves állítás is, hogy a szociológia *Comte*-tal kezdődik; csak az empirisztikus társadalomtudomány ered a felvilágosodás irodalmából, azonban minden idealisztikus böleseletnek megvan a maga társadalomtudománya, elég e részt *Platonra* hivatkoznunk. A naturalisztikus társadalomtudomány megismerési ideálja az „embergép“ analógiájára a „társadalom-gép“. Vezető elve az egyének „kölesönhatása“. Ezt a kölesönhatást vagy fizikai módon (társadalmi statika, dinamika), vagy biológiai módon, az egyén „sejt“ jellegéből, vagy végül lélektani módon magyarázzák. Ámde a matematikai-naturalisztikus ismeret-ideálnak a társadalomra való alkalmazása lehetetlenség. A „kölesönhatás“ fogalma tulajdonképpen megsemmisíti a szociológia igazi tárgyát, a társadalmat, mert minden valóságot az egyénekbe, a társadalom végső „elemeibe“ helyez. Ezek az egyének önálló, autark lények és összességük, a kollektivum nem jelent semmi újat, csak látszat-egész.

És itt merül fel a társadalomtudomány döntő kérdése: az *egész* és *rész* viszonya. A társadalomtudomány helyes módszere megkívánja egy olyan „Egész“ logikai szükség-szerűségének kimutatását, amely nem részei kölcsönhatásából, nem oksági kapcsolatok alapján áll elő. Ezt a feladatot elvégeztük a *kategóriatanban*.⁹ Már most azt kell kimutatni, hogy éppen a társadalom is ilyen valóságos, nem az egyének mechanikus összetételét jelentő egész. A társadalomtudomány módszertana tehát az „egész“ kategóriáinak a társadalom sajátos területére való alkalmazásában áll. *Platon, Aristoteles, Hegel* és más idealista bölcselek is lényegében ezt a módszert követték. A társadalomtudomány fogalmi tudomány: az „egész“ fogalmából, mint valóságból kiindulva, deduktív módon, analitikusan lefelé szállva jut el megállapításaihoz. Fő-problémáiként a következő kérdések jelölhetők meg:

1. Mi általában a társadalom? (*Általános szociológia*).
2. Miképpen tagolódik a társadalom? (*Különös, részletes szociológia*). És pedig milyen a társadalom *alaki* felépítése és milyen a *tartalmi*, tárgyi tagozódása?
3. Miképpen változik, alakul át a társadalom az időben? (*Történet-bölcselet*).

Nézzük már most az első kérdést: miképpen kell felfognunk a társadalmat? Erre a kérdésre kétféle felelet adható: vagy mechanizmus módjára, amelyben az egyes részek önálló, magukban is létező valóságok, vagy organizmus módjára, amelyben a részek csak viszonylag önállóak, amennyiben csak egy egész tagjaiként léteznek. Az első az *individualizmus* (personalizmus), a második az *univerzalizmus* (transpersonalizmus) álláspontja. Azt kell tehát kérdeznünk: mi az eredeti, a korábbi, az egyén-e vagy az egész, a társadalom? A társadalom nyugszik-e az egyéneken, vagy megfordítva, az egyének a társadalmon? Csak egyénekből áll-e a társadalom, vagy van-e valami sajátos, egyénfeletti jellege?

E kérdésekre az individualizmus és az univerzalizmus más és másféleképpen felelnek. Válaszaikon kívül még egy harmadik tanítás is lehetséges, az ugynevezett elvonultság, világtól-válás (*Abgeschiedenheit*) követőie.

Az *individualizmus* alap gondolata, hogy a társadalom eredete az egyén; őszállapot a „*bellum omnium contra omnes*“, a *Hobbes*-től kifejtett uralomnélküliség, társadalomnélküliség állapota. Az „*individuum*“ fogalmát illetőleg hangsúlyoznunk kell, hogy egyén és egyéniség nem egyértelmű fogalmak, éppígy nem azok az egyén erkölcsi autonómiája és az egyén autarkiója sem. Az individualizmus tanítása szerint az egyének szüksége van másokra, a társadalomra, a munkamegosz-

⁹ V. ö. Közgazdasági Szemle 1936. évf. 733. l.

tásra. Ez a külső megsegítés a társas élet lényege (utilitarizmus). Egyébként az ember magában tekintve is szellemileg kész adottság, a másokkal való érintkezés sem változtatja meg az embernek ezt a magábanvalóságát, önállóságát.

Az individualista felfogás példái: a természetes őállapot embere, szembeállítva a művelődés gyermekével; Herkules-Donner, az abszolút egyén, aki egyedül, magában képes legyőzni a sors nehézségeit; Prometheus, aki magát teremti meg, szabadságát az istenek sem zavarhatják; a lángész, aki magából hozza ki a nagy alkotásokat; Robinson, aki a szükségletkielégítésben és a technikában megvalósítja az egyedülletet.

E magyarázat szerint az egyén csak önmagából merit, abszolútum, a társadalom pedig egyének pusztá halmazata. Az egyén a társadalom előtt is szellemileg teljesen befejezett, kész lény, viszont a társadalom csupán az egyénekből ered, saját külön valósággal nem bíró szerkesztmény. Az egyéneknek a közhöz való viszonya nem erkölcsi jellegű, csupán a hasznosságon alapszik. Csak individuális ethika van, szociális ethika nincsen; az egyén csak önmagának felelős, a többiekhez, embertársaihoz hasznossági vagy érzelmi kapcsolatok fűzik.

Az individualizmusnak három fő elméleti iránya van: az első az *anarchizmus*, klasszikus képviselőjeként *Stirner*-t idézhetnénk. E tanítás szerint az egyén felett semmi sincs, egyedül áll, önmagával beérve, erkölcsi alapelve szerint az egoizmust követve. Gyakorlatilag megvalósíthatatlan elv, még az „ideális anarchizmus” is kaoszhoz vezet, de mindig akadnak homályos gondolkozású rajongók és kétségbeesett erőszakoskodók, akik a hivei közé állnak. Bizonyos tekintetben *Nietzsche*-t is ide lehet sorolni, aki azt mondja a *Zarathustrában*: „Csak ahol az állam megszűnik, ott kezdődik az ember”.

A második irány az uralom tana, amelyet *machiavellizmusnak* nevezhetünk, mert ez az olasz gondolkozó fejtette ki legtisztábban. Eszerint az állam a gyengébbek leigázásából, a fölöttük való uralomból áll: ezt az uralmat a fejedelemnek minden, még erkölcstelen eszközökkel is fenn kell tartania, különben egy olyan társaságban, amely nem erkölcsi elvek szerint jár el, tönkre kell mennie. Az állam és általában minden társadalmi kapcsolat a győztesek uralkodása a legyőzöttek felett, erkölcsi természete nincs; a reneszansz korszakának gyakorlata sok tekintetben megközelítette ezt az elvet.

A harmadik és a másik kettőnél sokkal fontosabb individualista elmélet a *társadalmi szerződés* tana. Eszerint az emberek a megsegítés és a rend kedvéért lemondanak korlátlan szabadságuk gyakorlásáról és megalapítják az államot.

Az állam tehát kölcsönös biztonságnyújtásra való berendezkedés: itt sem erkölcsi, hanem csupán célszerűségi, utilitarisztikus természetű intézmény. Ezt az elméletet vallották a görög szofisták és az individualista természet-jog hívei. Ez utóbbinak politikai formái a demokrácia és a liberalizmus, de a „felvilágosult abszolutizmus“ is ide tartozik.

Az individualizmus legfőbb politikai elvei: a *szabadság*, miután az egyén önállóságának minden korlátozása bilincset jelent, viszont a szabadság szellemi életfeltételeinek maximumát adja; ebből következőleg az állami feladatok minimuma és a jognak olyan felfogása, amely szerint a jog is csupán a polgárok szabadságának kölcsönös megszorítása, minél kevesebb van belőle, annál jobb. A jog az együttélés technikai szükségszerűsége, külső, idegen imperativus: heteronómia, lényegében különböző a morál belső autonómiájától.

Az individualizmustól nem lehet megtagadni bizonyos nagyság és a logikai következetesség jellegét. Az emberi erőnek és öntudatosságnak kifejezője, titáni kísérlet, amelyben az ember önmagában látja a lét lényegét s a maga sorsát Prometheusként a maga teremtő hatalmába akarja keríteni. Ámde e felfogással szemben azt kell kérdeznünk: igaz-e, lehetséges-e ez az önmagával beérő, abszolút egyén? Hogyan csatlakozik a világhoz és a többi emberhez? Valóban az individualizmus az elszigetelt, magukban álló egyének képzetéhez vezet, akik nem tudnak egymásba kapcsolódni, legfeljebb külső kötelékekkel. Sőt az ember ezen az alapon a kozmoszhoz, a világ egyeteméhez sem tud csatlakozni: ez a teljes egyedülvalóság pedig szellemi halált jelent, amit a görög *ἰδιωτης*, különc szó is kifejez. Helyesen az egyént úgy kell felfognunk, hogy más szellemekhez való belső kapcsolatait, más szellemekben és a kozmoszban való gyökereződését megérthessük. Erre az individualizmus nem képes.

Egyébként az individualizmusból, mint azt már az empirizmus tárgyalásánál is jeleztük, logikai és ethikai téren relativizmus, utilitarisztikus erkölcs tan következnek, a pedagógia terén az az irányzat, amely elsősorban az ismeretek gyarapítására, nem pedig a belső képzésre helyezi a súlyt; módszer tekintetében az indukció, a társadalom felfogásában pedig a mechanisztikus elv. Ellenben nem feltétlen folyománya az „egyéniesség“ megbecsülése. Így az individualista *Schopenhauer* az egyéniességben a világ főbaját látja, míg *Nietzsche* szerint egy egész nép csak „a természet kerülő útja“ avégből, hogy néhány nagy egyéniesség keletkezzék.

Az *univerzalizmust* nehezebb megérteni. Az univerzalizmus nem áldozza fel az egyént a köznek, de az egészet, a társadalmat logikailag előbblevőnek, priusnak tekinti. Az egyén csupán másokkal való közösségből keletkezik. Az egyének

többsége, együttsége, kettőssége (Gezweiung) minden szellemi élet alapja. A külső segítségnyújtás csupán másodlagos jellegű, a társadalom lényege abban a szellemi erőteremtésben rejlik, amely az emberek együttlétének, egymás által való kölcsönös megteremkenyülésének következménye. Tipikus alapformája e ténynek a barátság. A barátok egymásból merítenek, egymásnak adnak és egymástól kapnak, ezáltal mindegyikben valami új keletkezik: ez éppen a barátság objektív szellemi tartalma. Ugyanigy van ez a szerelemmel. De általában minden társas érintkezésnek teremtő ereje van. Az anya és gyermek viszonya sem abból áll, hogy a szülő csupán külső segítséget ad szülöttjének: azt a gondoskodó, szeretetteljes szellemi állapotot, amely a magzatot körülveszi s amelyet éppen anyaságnak nevezünk, a gyermek teremti meg. Ugyaníly viszony van a mester és tanítvány között. Nagy emberek példái mutatják, mennyit kapnak egymástól és mennyit adnak egymásnak; a nevelésnek is éppen ez a szerepe. Mások szelleme segíti saját szellemünk megteremtődését, embertársunk „Geburtshelfer für das Werden des eigenen Geistes“. Szellemi életünk gyökerei a jelen és múlt minden más szellemébe nyulnak vissza. Az emberi szellem a másokban való lét által adódik, formája nem az egyesség, hanem a kettősség: *Selbstsein durch Sein im Andern*. Az egyéni szellem a közösségnek, a társadalomnak mint egésznek tagja, mint ilyen magában álló, külön, egyedi léttel is bír, de egyuttal tükre, képmása az egésznek is.

Az univerzalizmus példái: Eros, aki a monda szerint, nem tudott fejlődni, nőni, míg anyja még egy fiat nem szült, Anteros, mire mindketten gyorsan gyarapodtak. Eros és Anteros, szerelem és viszonzás csak együtt lehetnek, együtt nőnek vagy pusztulnak. Csipkerózsika, aki alszik és a fiatal herceg csókjára hirtelen felébred. Ilyen Csipkerózsika alszik minden emberben, egyszerre valami szellemi érintés jut hozzá, egy tekintet, egy szó, egy könyv és a szellem új ereje ébred benne. Ilyen Antaeus, aki mindig új erőt nyer, midőn anyját, a földet megérinti és ilyen Szigfrid, aki megérti a természetet, miután ivott a sárkány véréből, egy lett a természettel és ezért sebezhetetlen.

Teljesen téves az az univerzalizmussal szemben felhozott állítás, hogy az egyéniséget megsemmisíti. Ez az érv félreérti a tényt, hogy az emberi szellem csak én formájában létezhet, de viszont csak tagszerűen, egy közösség részeként. Az univerzalizmusnak éppen az a lényege, hogy nem a kölcsönös segítség fogalmára, hanem a szellemiség kölcsönösségben való megteremtésére van alapítva. Univerzaliztikus a társadalom minden olyan felfogása, amely az egyének szellemi együttségében teremtő elvet lát és ennek az

együttességnek, közösségnek, amennyiben az az egyéneket egy fölöttük álló egész tagjaivá teszi, a tagokkal szemben logikai elsőbbséget (prioritást) tulajdonit.¹⁰

Ami ezekután az egyén univerzalisztikus fogalmát illeti, mindenekelőtt lényeges megállapítás, hogy az egyén nem készen megy bele a mással való szellemi kapcsolatba, mint azt az individualista gondolkozáshoz szokott elme képzeleli, hanem csupán eme kapcsolat, a kettősség által alakul benne valami szellemi. Ezért az egyéniség csak lehetőség, potencia, amelyet a köz aktualizál. A másokkal való érintkezés által valami lelki ébred fel az emberekben, például egy könyv elolvasása, egy vita után mindenki más, mint az előtt volt. Valóságot az egyénnek a közösség ad, csupán képességei, hajlamai társadalom-előtti tények. A kettősség teremtő, képző hatásának az egyén szellemi és érzéki átvevő képességeiben adva vannak a határai. E határok a gondolkozás területén szélesebbek, mint érzelmi téren. Ezt fejezi ki *Goethe* mondása: "Az értelem világához mindig eljuthatunk, de a szív gazdagságát senki se tudja nekünk megadni". Az egyéni potencia közösség által való aktualizálódásának eredménye az egyén sajátos egyedülállósága, másoktól való különbözősége is. Az egész fogalma szükségképpen megkívánja a tagoknak ezt az egymástól való különbözőségét: hiszen az egész, éppen lényegénél fogva, nyilván csakis más és más, megismételhetetlen, egyszeri részekből állhat. Az individualizmus nem képes megmagyarázni, mért nincs két teljesen egyforma ember, mért mind másfélék a társadalom atomjai: nála az egyének különbözősége, megismételhetetlensége pusztán véletlen. Itt van éppen az individualizmus nagy paradoxonja!

Az univerzalizmus a „visszakapcsoltság“ kategóriájának segítségével megfelelő magyarázatot tud adni. Mint a lélektanban részleteztük: az egyén minden szellemi tartalma bele van kapcsolva az Énbe, viszont az Én vissza van kapcsolva az objektív szellembé, a társadalmi egészbe. Az alaptény, amelyet az elemző szociológia maga előtt lát: minden szellemi folyamatnak én-formája. Az egyénnek magának kell gondolkoznia, mint tagnak saját külön élete, tagi-jellegű szabadsága van, éppen ennek kifejezője az egyéni felelősség. Viszont csakis olyan tulajdonságai, képességei jutnak kifejlődésre, amelyeket a szellemi és erkölcsi közösség teremtőleg kifejleszt. Így a spártaiak társadalmában csak a bátorság és harci erények találtak visszhangra, Platon akadémiajában a termékeny filozófiai eszmék.

Azonban az egyén, úgy látszik, kétféle módon is, telje-

¹⁰ Gesellschaftslehre. 123. 1.

sen önállóan léphet fel és ezzel az individualizmus számára ellenérveket szolgáltat: 1. az egyén tetszése szerint megváltoztathatja a társadalmi kötelekeket és 2. olyan szellemi tartalmakat is teremthet, amelyek nem közvetlenül abból a közösségből folynak, amelynek tagja. Az első pontra nézve azt felelhetjük, hogy olyan közösségekkel szemben, amelyeknek nem tagja, az egyén valóban önálló alanyként szerepelhet, de ezt az önállóságot és szabadságot csak abból a valóságból nyeri, amelyet eddigi közösségéből szerzett. Az egyén szabad mozgásának és önállóságának éppen társadalmisultságának mértéke és foka az alapja: ez a magyarázat éppen az univerzalizmus mellett szól. A második pontot illetőleg nem szabad úgy felfognunk a dolgot, mintha az egyén szellemisége egészen közvetlenül abban a közösségben teremtnék meg, amelyhez tartozik. Az egyén szellemi tartalma a részek korrelációjából is logikai szükségszerűséggel folyik: aki A-t mond, annak B-t is kell mondania. Mindezt meggondolva, megértjük, hogy az egyén társadalmi függősége ellenére is hogyan van oly messzemenő mozgási lehetősége és szabadsága. Együttal innen ered a közösség fejlesztésére, áttagolására ható képessége is.

A mondottak már kellőleg megvilágítják a *közösség, a társadalom univerzalisztikus fogalmát*: az egyén szellemileg a másik egyén által aktualizálódik, teremtetik; éppen ez a folyamat jelent — az egyén oldaláról tekintve — valami egyénfölöttit, valamit, ami nem tartozik egyik részhez se, ami több, mint a részek pusztá summája, ami tehát logikailag az egyének előtt van: egész. De ez az egész a részekben jelenik meg, őket eggyé tevő, mindnyájukban ható, a közösség lényegét adó valami: ez éppen az *objektív szellem*.

A tagok egymás utján való kölcsönös megteremtődésének folyamata folytonos adás és kapás, egyidejűleg aktív és passzív tett. Egy költő művét az olvasó nem veheti át tisztán passzíve, a költő csupán a képet, a mintát adja, az olvasónak azt a képet magában utána kell teremtenie. Hogy ezt megtehesse, meg kell benne lennie az átvétel lehetőségének: ezt a potenciát aktualizálja, szabadítja fel éppen a mintát adó, a költő. A nevelés is helyesen értelmezve, ilyen kölcsönös odaadás; nemcsak a tanító és tanuló között folyik le, hanem mindenütt, ahol szellemi vezetés van: vezetés éppen lélekképzést jelent. A barát szellemileg teremtő tevékenysége is csak a másik magát-átengedése által lehetséges. Itt van a szeretetnek is valódi, mély értelme: „Verlier dich um dich zu besitzen!“. Ezért nem ismer a szeretet számítás. Az a lélek, amely csak vesz, kiszikkad. Ezt az igazi odaadásból és átvételből eredő szeretetet az individualizmus nem képes megmagyarázni. Ugyanitt a termékeny ellentétnek, a kritiká-

nak is az alapja: az igazi kritikus szétválasztja az igazat a hamistól és ezáltal megerősíti az igazat; éppen ezért termékeny. Termékeny minden, ami az objektív szellemnek létet ad.

Összefoglalva a mondottakat, láthatjuk, hogy az ember léte és valósága önmagának a másik ember útján való folytonos teremtéséből áll. Ámde a másikban való lét nem a másikkal, mint egyénnel való szembenállást, hanem mindkettőnek, mint tagoknak, a fölöttük álló egészben, a közösségben való bennefoglaltságát jelenti. Az emberek szellemileg nem egyedenként érintkeznek egymással, hanem csak a közösség részei-, tagjaiként, az egészen át. Az ember az emberhez nem közvetlenül, hanem ugyanazon társadalom tagjaként, a közösségen keresztül szól. Viszont az egész, mint azt kategóriatanunk részletesen kifejtette, csupán a részekben születik meg, a tagok által nyer valóságot. Az egész: különböző tagokba, részekbe való kitagolás; éppen ezért nem lehetséges egy közösség tagjai között egyformaság és egyenlőség, hanem különbözőségnek kell lennie. És a kategóriatanban ismertetett elvek szerint mindenki — bizonyos értelemben — vezető, míg más értelemben vezetett, környezet.

Ennek a kettősségben való teremtődésnek bizonyos objektív iránya van, a köz lényegében rejlik, hogy csak azokat a képességeket fejleszti ki, amelyek a szellemi-morális lét tiszta fogalmából következnek. Ilyen értelemben a közösség a jó hordozója és a jó uralma, mint azt a platonai állam is tanította. Viszont azok a folyamatok, amelyek a szellemi kölcsönösség teremtő hatásaiban vannak adva, alkotják a közösség tárgyi szubstanciáját. Ezt a tárgyi szubstanciát azonban nem szabad valami magában (tagok nélkül) létezőnek és nem valami anyagnak felfogni. Jelzésére a hegeli „objektív szellem“ a legalkalmasabb.

Látnivaló, hogy míg az individualizmus a társadalmat elsősorban utilitarisztikus, külső eszközként magyarázza, az univerzalizmus szerint a másik szellem az ember ontológiai feltételeként, a közösség az Én életformájaként mutatkozik. Éppen azért az egyénnek a közhöz való viszonya, már fogalmánál fogva, erkölcsi viszony: kötelességként adódik. Az egyénnek önmagával szemben való kötelessége: saját szellemi-erkölcsi személyiségének legmagasabb kifejlesztése csak társadalmisulás útján lehetséges. De másrészt, ami önmagával szemben kötelesség, az egyuttal a közzel szemben is az: ha a közösség az Én életformája, az egyén felelős a köz alakulásáért, mint saját létfeltételéért. Ime a felelősség univerzalizisztikus elve. Látnivaló, hogy csak az univerzalizmus képes az individuális etikától a szociális etikáig, az individuális erkölctől a társadalmi erkölcs fogalmáig eljutni.

Az univerzalizmus történetét illetőleg tudjuk, hogy az *Platonon*, *Aristotelesen* és a *német romantikán* át vezet. Formái: 1. a biológiai-organikus elmélet, amelynek azonban, mint már említettük, alaptévedése az organizmus materiális felfogása, 2. a környezetelmélet, amely az embert a környezeti hatások gépies eredőjeként tünteti fel. Ezt vallotta például *Buckle*, *Marx*, *Gumplowitz*: mechanikus univerzalizmusnak mondhatnók. Ugy ez, mint 3. a társas ösztönök tana, csak látszat-univerzalizmus. Már valódi univerzalisztikus jellegű 4. *Platon* tanítása és 5. a „*communio sanctorum*“ tana. Ezek hiányait igyekszik kiküszöbölni a „*kinetikus univerzalizmus*“, amely szerint az egész a tagokban jelenik meg, amelyek saját étellel bírnak, nem pedig valami transcendens, tagok nélkül is létező szubstancia, mint Platonnál, nem is valami kész, nem csupán kitagolás, hanem folytonos áttagolódásban lévő, örökös mozgás.

Az univerzalizmus politikai formái: 1. a theokrácia, ebben a kormányzás annak egyedül helyes alapelve szerint az érzékfeletti világ, az eszmék szemlélete alapján történik. Gyakorlatilag azonban az a kérdés, hogy a szemlélődő, szellemi ember lehet-e cselekvő is, aminőnek az állam vezetőjének lennie kell. Szellemileg a bölcs az államférfi fölött áll, az életben mögötte, amennyiben az eszméket nyújtja, amelyek szerint az államférfi dolgozik. 2. A rendi állam, amely számot vet a közösség rétegződésével, tagjainak egyenlőtlenségével. 3. Az államnak, mint valami tárgyilag létezőnek, magában is szubstanciálnak felfogása, amely az egyént teljesen feláldozza alárendeli. Ez a felfogás elvileg legerősebben 4. a biológiai-organikus elméletben lép előtérbe. 5. A szocializmus, amely azonban minden eddigi formájában individualista és univerzalista elemek ellentmondó keveréke, 6. a konzervativizmus, amely egyedül a társadalmi kötöttségek megőrzésére törekszik, 7. a keresztény-klerikális pártok, 8. a vámvédelem, 9. a szociálpolitika, 10. a földreform, 11. a szövetkezeti mozgalom, végül 12. a nacionalizmus.

Aki az individualizmus alapján az autark egyénből indul ki, annak az egyén korlátlan mozgását, a szabadságot kell legfőbb követelménynek tekintenie, aki ellenben az egészből indul ki, annak a részeknek az egészbe való megfelelő beillesztettségét kell kívánnia. Ez az *igazságosság* elve. Az igazságosság tehát konstruktív, építő fogalom. Az egyénből kiindulva igazságos, hogy az legyenek a szellemi egészben, ami lényegemnek megfelel, ami lehetek; a közből, az egészből kiindulva igazságos az, amit az egész, engem részeként megteremtve e résznek és funkciójának megfelelően nekem juttat. Az utóbbit „szétosztó“, az előbbit „odaadó“ igazságosság-

nak“ mondhatjuk. A kettő végeredményben ugyanaz, hiszen az egyén és a köz szempontjai kölcsönös fogalmak. Ebből az is következik, hogy az igazságosság ugy az egésznek, mint a résznek szellemi életmaximumát jelenti. Az igazságosság, mint az egész építő elve, a részek egyenlőtlenségét kívánja meg, egy organizmus, egy hadsereg, egy állam nem egyenlő funkcióju tagokból áll. Az említett felfogással szemben az individualizmus csak a „kiegyenlítő igazságosság“ fogalmát ismeri, amely a cseréből ered és amely az egyenlőség eszméjét uralja. Szociológiailag azonban ez a fogalom nem állja meg a helyét.

A „szabadság“ individualista értelemben az egyén önkényének legnagyobb mértéke, az univerzalizmus szerint ellenben ama lehetőségek mennél erősebb megvalósítása, amelyeket az egyén magában hord. Amennyiben az egyén szellemi erőinek felkeltésére szolgál: a kényszerben is lehet szabadságot találni; persze a terméketlen kényszer szellemi bilincset jelent. Következik ebből, hogy a szabadság helyesen értelmezve az egyén erkölcsi kiképzésének fogalma: nem az ember bármilyen képességeinek gátnélküli kifejtése, hanem az ember eszméjében (tehát a közösségben is) rejlő erőké. Végül a szabadság az ember képességeinek harmonikus használatát is jelenti. Univerzalisztikus szempontból nem is a kényszer, hanem az elnyomás az ellentéte. Az individualista szabadságfogalom veszélye, hogy az egyén szellemi elszegényedéséhez vezet, kifelé való törekvést eredményez belső elmélyülés helyett. Viszont az univerzalizmus szabadság-felfogásának veszélye az egészségtelen, terméketlen kényszer.

Az *egyenlőség* homályos, következetesen alig végig-gondolt fogalom, individualista és univerzalista elemek keveréke. Individualista vonás benne az a követelmény, hogy mindenki legyen egyformán szabad, univerzalista, hogy az egyént tulajdonképpen nem egyénként, hanem az egészben, a másokkal való kötelékekben, beillesztésének módjában kívánja má sokkal egyenlőnek. Az individualizmus egyenlőség-fogalma az egyének pusztá halmazát tekinti az egésznek, ezért a különbözőket egyenlőknek akarja. Ilyen módon a különbözők egyenlősége egyeseknek, az alacsonyabbrendűeknek felemelését, másoknak, a felsőbbeknek leszorítását jelenti (demokrácia): megfordított machiavellizmus, az alsóbb uralma a felsőbb felett. Ez az egyenlőség logikailag összeegyeztethetetlen elemeket rejt magában és ellenkezik az igazságossággal is, hiszen az emberi méltóságnak, az emberi eszménynek nem egyforma foka van meg az egyénben, példa erre a bűnös és a szent. De gyakorlatilag is az egyenlőség megvalósíthatatlan. még a jogegyenlőség is az. A társadalomban már fogalmánál fogva organikus egyen-

lőtlenység uralkodik, amely a funkciók különbségéből adódik; azonban ennek az organikus egyenlőtlenységnek természetesen az emberi lélekben gyökerező igazságosság érzelme előtt helyt kell állania.

A *testvériség* általában barátságos érzületet jelent; mint ilyen a társadalom egyik felfogásának sem előjoga. Mégis az univerzalizmus e részt is tökéletesebb. A *jog* viszont az individualizmus szerint egy minimum-elv, míg az univerzalizmus szerint maximális elv: a társadalmisulás legmagasabb mértékének alapján a szabályozás maximumát jelenti. Ugyanez az elv az alapja az *állam* maximális feladatkörének is. Bár a társadalmisulás legnagyobb mértéke tisztára szellemi, nem pedig állami ügy: rendszeres biztosítása csupán szervezés, intézmény útján történhetik. Az állam a legmagasabb rend, minden intézmény ideális egysége.

Az individualizmus alapjában téves: nincs magában álló egyén, nem a saját ereje, hanem a másik szellemhez való csatlakozás az ember szellemiségének gyökere.¹¹ Az individualizmus és univerzalizmus azonban nem világnézeti ellentéteket, hanem elemző és fogalmi munka által nyert társadalmi elméleteket jelent.

Ámde nem volna teljes a társadalom lényegéről adott elméletünk, ha nem emlékeznénk meg még egy életformáról, amely tulmegy ugyan az emberi közösségen, de az emberi létnek sajátos, nagyfontosságú felfogását rejti magában s amelyet Eckehart mester „Abgeschiedenheit“-nek nevezett, magyarul pedig *elvonultságnak*, világtól-válásnak mondhatnánk. Ez „az istenivel való közvetlen közösséget jelenti“. Az ember az elvonultságban Istenhez, az ősközéphez közvetlenül emelkedik fel. Kerüli az emberi társadalmat, de nem az individualizmus alapján; nem az egyén önmagával való beérése, ellenkezőleg, az istenivel való egybeolvadás az élet alapelve. Itt tehát ugyanazok a gyökerek találhatók, mint az univerzalizmusban, de itt a közösségnek csupán egyetlen formája, az Istennel való kettősség áll fenn. Ez minden misztika élet- és társadalom-fogalma. Formái: a természettel való közösség romantikus érzése; azután a remete, Robinson ellentéte, aki az emberi közösségből az istennel és természettel való közösségbe vonul el. A filozófia és vallás terén: Diogenes világtól függetlenül léleknyugalma, Platon szerelmi elmélete, amely a dolgoktól eszméikhez való felemelkedést, az anyagi létből való elfordulást jelenti. Helyesen értelmezve a kereszténység végső alapját is az elvonultság és az univerzalizmus alkotják:

¹¹ „Die soziale Daseinsform ist die einzige Lebensform des Geistigen. Geistiges ist nur durch wesenhafte Verbundenheit mit einem Geistigen.“ Gesellschaftslehre. 179. 1.

csak vallástalan korszakban keletkezhetett az a téves állítás, hogy a kereszténység hozta létre az individualizmust, hiszen a kereszténység minden egyes ember lelkét közvetlenül Istennel hozza vonatkozásba; vallás sohasem alapulhat individualizmuson. Az elvonultság legmélyebb értelmét *Eckehart* mesternél találjuk: „Ha a szeretet arra képesít, hogy Istenért mindent eltűrjek, az elvonultság viszont arra, hogy csupán az Istent tudjam befogadni”.¹² Az elvonultság Isten megszületése a lélekben, egyesség kettősség helyett (*Einung statt Gezweiung*). De ez az életforma megtalálható a bramanizmusban is, a budhizmusban is, különösen a nirvána tanában.

Az univerzalizmus alapjait *Kant* és *Fichte* vetették meg. Bölceletük kiindulási pontjait, *Kant* szubjektív és *Fichte* ethikai idealizmusát „Az univerzalizmus bölceleti alapjai”-ban tárgyaltuk.¹³ Míg *Kant*nál a tudat még teljesen önmaga által van, úgy morális, mint megismerő formájában s az egyesek többsége az egyéni szellem teljessé tételéhez sem ismeret-elméleti, sem erkölcsi okból nem szükséges: *Fichte* az „Én” fogalom ismeretelméleti boncolásából az ember társadalmi meghatározottságához jutott. „Ha egyáltalán vannak emberek, többeknek kell lenniök... Ez nem tapasztalatra épített vélemény, hanem az ember fogalmából szigorúan kimutatható igazság. Amint ezt a fogalmat teljesen meghatározzuk, egy egyén elgondolása egy második egyén elfogadására kényszerít bennünket, hogy az elsőt megmagyarázhasuk.” E gondolatsor jelentette a nagy fordulatot a bölcelet történetében: az emberek többessége, sokasága többé nem irracionális, hanem az egyén ismeretelméleti fogalmából vezetett le. Szabaddá lett az út az individuális ethikának igazi szociális ethikává való kiképzésére. Az univerzalizmus állameszménye ujjászületett.¹⁴

Egyébként az univerzalizmus érdekes illusztrációja *Konfucius* tanítása is. Ebben is a „jó” a közösség életprincipiuma, ami Platonnal rokon vonás. *Konfucius* tanában két alapgondolat uralkodik, az egyik az, hogy a társadalom tagjainak egymáshoz, különösen pedig uralkodóknak a néphez való viszonya erkölcsi elveken, a jó uralmán nyugszik, a másik, hogy mindezen erkölcsi viszonyoknak szilárdságot csupán a szigorú formák és szertartások adnak. E két elven alapszik úgy az államelmélet, mint a gyakorlati politika.

Nézzük ezekután, hogy az univerzalizmus alapján milyennek tűnik fel a társadalom és annak eszményi formája?

¹² *Gesellschaftslehre*. 197. l.

¹³ V. ö. *Közgazdasági Szemle* 1936. évf. 723. s. köv. l.

¹⁴ *Gesellschaftslehre*. 215. l.

Mindenekelőtt azt a kérdést kell tisztáznunk: kik között lehetséges közösség, kettősség? Elsősorban nyilván különbözők között, akik között valami hasonlóság is van. Minden élő közösségnek ősfarmája: egymást kölcsönösen kiegészítő, építő különbségek bizonyos egyenlőség alapján. Ezt láttuk a gyermek és anya, mester és tanítvány példáin. Ebből a tényből azonban az következik, hogy a kettősségi folyamatok kis körökre szorítkoznak, a társadalom pedig óriási számú, szűk terjedelmű körből áll, amelyek egymáshoz viszonylag idegenek. Ezt a tényt „a közösség belső egyformaságának” és „a közösség kisméretűségének” törvényeiként jellemezhetnénk. Rengeteg sokféle apró közösséget, egyesülést, intézetet, társaságot, kapcsolatot látunk magunk körül a társadalomban. Hogy ezen egymás számára idegen, kis közösségek együtteséből mégsem támad kaosz, atomisztikus tömeg, annak oka az, hogy 1. vannak egészen általános közösségi képződmények, például a nyelv alapján. 2. Vannak bizonyos egységesítési törekvések, például a propaganda, a divat és más effélék. 3. A közösségek a társadalomban bizonyos rend szerint helyezkednek el és pedig értékük és az egészben való szerves tartalmi tagozódásuk szerint. 4. Ennek a megvalósításához azonban uralom szükséges.

Az értékek szerinti rétegződés, érték szerinti rangsorba állítás a társadalom *formális* rendjének törvénye. Minden társadalom piramishoz, helyesebben hagymához hasonlítható. legfelül van a legmagasabb, vezető értékek kisszámú csoportja, azután a csekélyebb értékek mind szélesebb és végül a negatív értékek ismét keskenyedő rétegei. Igaz, hogy a szempont, az értékrendszer, amely szerint ez a rétegződés történik, különböző lehet, más például a keresztény, mint az ateista felfogásban, de maga a tény elkerülhetetlen. A rétegződés az uralom útján valósul meg. Ámde még mindig fennmarad a kérdés: miképpen alkothatnak e sokféle közösségek egy egészet? Hogyan élhet a társadalom, ha egymásnak idegenül az emberek csak a saját közösségi köreiket alkotják? E kérdésre a felelet: olyanképpen, hogy ezek a közösségek nem egymástól elszigetelten léteznek, hanem egy szellemi kozmosz tagjai: tagok olyan értelemben, hogy valóságuk csak a többi tag által teremthető meg. A közösségek szellemi tartalmai egy összegészet alkotnak, akkor is, ha a legellentétebb részeket tartalmazzák. Minden valóban létezőnek a teljes léthez ellentétre van szüksége a maga organikus kiegészítéseként. Mint ahogy a drámában nem lehet csupán egy játékos s az egymással szemben álló hős és intrikus egy magasabb erkölcsi egészbe illeszkedő szereplők: úgy illeszkednek össze a társadalom szellemi kozmoszában az egymással ellentétes részek: *a szellemi rendek*.

A szellemi rend fogalmának három főjegyét különböztethetjük meg: 1. az egész jut benne kifejezésre, 2. az egésznek valami sajátosban, különösben való megjelenése, 3. éppen mert nem minden, csak töredék, lényege a korrelációban, megfelelésben, más rendekhez való viszonyában fejeződik ki. Mindebből szükségképpen a rendek többes száma, sokasága következik. Az u. n. osztály nélküli társadalom tulajdonképpen a közösség belső, szellemi alaptulajdonságával ellentétes követelményt jelent. Viszont a rendi tagozódás veszélye a részek tulságos önállósulása, az összefüggés nélküli egymásmelletti-ség az egész szellemi, organikus egysége helyett.

A rendi tagozottságot, a rész megfelelő helyét az egészben, éppen úgy, mint az értékszerinti elrendezést az *uralom* hozza létre. Az individualizmus az uralmat vagy a természetjogi szerződésből, vagy az erősebb jogából magyarázza. Az univerzalizmus szerint az uralom nem mechanikus hatalmat, hanem a szellemi, az értékesebb belső érvényesülését jelenti: így a tanító uralmát a tanítvány, az orvosét a beteg fölött. A történelem jellegét ilyen belső uralmi viszonyok adják meg: háboruban a hősök, vallásos korszakokban a szentek az uralkodók. Minden külső hatalomnak belső értéken kell alapulnia, mihelyt a tekintély és hatalom széjjelesnek, a társadalom illető részének fennmaradása veszélyeztetve van. Minden szellemileg rendezett társadalomnak le kell kötnie az erkölcstelen, bűnös elemeket. Forradalmi időkben persze ezek is előtörhetnek. Természetesen az az értékrendszer, amely a külső hatalom alapja, leszoritja a vele ellentétes értékrendszereket, például a liberális demokrácia a konzervatív, rendi eszméket, a fasiszmus a kommunizmust.

2.

Az eddigiekben, az általános szociológiában a társadalom formális fogalmát láttuk, a társadalmi jelenségek általános természetét magyaráztuk, a következőkben, a *különös szociológiában* annak tartalmi vagy materiális fogalmával és az egyes speciális társadalmi részjelenségekkel fogunk megismerkedni. Miképpen, milyen részekre tagolódik ki a társadalom? Melyek végső elemei? E részt tehát a kategória-tan elveit kell a társadalomra alkalmaznunk. Minden egésznek van bizonyos *kitagolási rendje*, így a társadalomnak is. Azonban az utolsó tagok nem közvetlenül, hanem közvetve, lépcsőzetes fokozatokon (Stufe) át tagoltatnak ki. Mindezek a fokok a tartalmilag különböző részeket mind magukban foglalják. A társadalom kitagolása tehát a következő részekből áll: 1. sajátos tartalmakból (például vallás, gazdaság), amelyeket *rész tartalmaknak* vagy *részegészeknek* mondhatunk. 2. Mind

e résztartalmak különböző fokokon (például törzsi gazdaság, világ gazdaság) jelennek meg, innen a sajátos *lépcsőzetes felépítés*. A legutolsó fokok az egyes emberek, mint a társadalom legegyszerűbb tagjai. 3. A résztartalmakban, de a fokokban is mutatkoznak meg a társadalom *alapelemei*, nevezetesen szellem és cselekvés.

Megjegyzendő még, hogy a különböző részegészek a társadalom összeségében különböző módon vannak benne, ép-ugy az elemek is a részegészekben. Például a gondolkodás eleme más módon van meg a tudományban, mint a szépségé a művészetben. Amannak „logikai“, emennek „művészi“ *érvényességi módja* van.

A társadalom kitagolási rendjét az alábbi áttekintő összeállítás mutatja:

A) *A társadalom résztartalmai.*

1. A tiszta szellemi tartalmak, vagy tiszta szellemi közösségek (pl. tudomány, művészet, vallás).

2. A cselekvő résztartalmak (köztük különösen gazdaság és szervezés, pl. állam, egyház, család, közjogi testületek).

B) *A társadalom lépcsőzetes felépítése (Stufenbau).*

1. Szellemileg: az emberiségtől lefelé a nemzetig és a nemzet egyes tagjaiig.

2. Cselekvőleg: a szervezetek fokai pl. az államfeletti kötelekektől (államközösségektől) lefelé az államig és állampolgárokig.

3. Az 1. és 2. sajátos esetét adják az összes fokokban az utolsó konkrét-hatékony részek, az utolsó tagok: az egyes emberek cselekvéseikben és szellemi jelenségeikben.

C) *A formális elemek.*

Szellem; cselekvés.

D) *Az érvényességi módok (Gültigkeitsweisen)*
pl. logikai, esztétikai stb.

A részegészek és fokok pontosabb beosztását adja az alábbi táblázat,¹⁵ amelynek részletező megvilágítását azután későbbi elemzéseink nyújtják:

¹⁵ Gesellschaftslehre 252—254

A részegészek és fokok áttekintése.

A) A társadalom részegészei.

<p>I. II. Tudomány — Művészet — Vitalitás <u>a szellemeredetű.</u></p>	<p>a) A közösség tartalmai.</p> <p>III. IV. V. Erkölcsiség és jog vagy a tökéletesedés módjai.</p>	<p>b) A cselekvés módjai.</p> <p>VII. VIII. Eszközszervező cselekvést létrehozó cselekvés: szervezés</p>
<p>a megszilárdult szellem vagyis a kultúra.</p>		<p>VI. kifejező vagy ábrázoló cselekvés (közte a nyelv)</p>

az anyagi-technikai a cselekvésben: **civilizáció.**

B) A társadalom fokai.

I. Szellemi fokok.

<p>Az emberiség kultúrája . . . —1}</p> <p>Kulturkör —2}</p> <p>Népközösség —3}</p> <p>Nemzet —4}</p> <p>Törzs —5}</p> <p>Szülőföld, otthon —6}</p> <p>Nemzet-tag —7}</p>	<p>= nemzetfölötti vallás, nemzetfölötti művészet, tudomány, vitalitás</p> <p>= nemzeti vallás, nemzeti művészet, tudomány, vitalitás.</p> <p>= törzsi és szülőföldi vallás, törzsi művészet, tudomány, vitalitás.</p> <p>= individuális vallás, művészet, tudomány, érzékiség.</p>
--	---

C) Megjegyzések a rangelsőbbiségről.

1. A szellemi részegészeknek rangelsőbbiségük van a cselekvő (organizált) részegészek és a fokok előtt.
2. Szervezés rangelsőbbiséggel bír a többi cselekvés előtt; ez formálja a fokokat.
3. A szervezetek között rangelsőbbiséggel bír; a legfőbb rend, az Állam.

2. A szervezeti fokok vagy a cselekvés fokai.

Az „ábrázoló cselekvés“ (VI) nem, az „eszközszerező cselekvés“ (VII) csak organizált formájában képez fokot.

1—3. Államfeletti kötelékek	Államfeletti egyház Állami egyház	Államfeletti tudományos és művészi organizáció Állami iskola; állami művészeti szervezés	Államfeletti gazdaság vagy világgazdaság Nemzetgazdaság
4. Állam			
5—6. Az állam alfokozatai	Az állami egyház alfokozatai	Területi testületi iskola és művészeti szervezés	Területi gazdaság üzemek
7. Államtagok vagy polgárok	Egyháztagok vagy hívek	Az iskola tagja, a művészi szervezet tagja	Az üzem tagja. Család

3. Az utolsó tagok.

Ugy a szellemi (1), mint szervezeti felépítésben (2) különösen kiemelendők az **utolsó konkrét tagok**, tulajdonképpen nem az egyes emberek, hanem az egyes emberek megfelelő cselekvései és szellemi tartalmai.

D) A társadalom formális elemei.

I. Alapelemek (szellemiség és cselekvés).

II. Alapfolyamatok és képződmények (közösség és szövetkezet).

III. Segédelemek (jóságok), az előbbi anyagi alapjai (anyag világ, technika).

IV. Előfeltételek: *a*) biológiai: a szerves átöröklés anyaga, a faj; *b*) éghajlat, földrajzi fekvés.

E) Érvényességi módok.

Metafizikai (érzékefelettség), logikai (tudományos igazság), ennek különös esete a grammatikai, esztétikai (szépség), érzéki-testi (egészség), tökéletesedési (erkölcsi-jogi helyesség), szervezeti (organizációs helyesség), gazdasági (gazdaságosság).

Az objektív szellem jelenségeinek eme belső összefüggéseiben nincs mechanikus okság, hanem csupán egész-rész viszony, ennek főkategóriái közül a módszer szempontjából döntők: 1. a rang és 2. ott, ahol anyagi folyamatokhoz való kötöttség áll fenn, a teljesítmény, funkció kategóriái. Ettől alkategóriaként megkülönböztetendő a cél, például a gazdaságban.

Ha végigelemezzük a társadalom jelenségeit, két végső alaphoz jutunk: a szellemhez és a cselekvéshez. A társadalom az egyének szellemi és cselekvő tartalmaiban ölt valóságot. A szellemi kapcsoltságon alapszik a közösség, a cselekvésbelin a szövetség. Ezek a folyamatok megszilárdult oldalukról tekintve, a képződményeket, alakulatokat adják. A közösség lényege a teremtő kölcsönösség. Hogy ez létrejöhessen, közlő, segédcselekvésre van szükség, ilyen a beszéd, a gesztusok, az írás (segédképződmények). Segéd folyamat az olyan cselekvés is, amely nem a közösség formális létrehozására, hanem cselekvések előidézésére, ismétlődésük biztosítására szolgál: a szervező cselekvés; magasabbrendű cselekvésnek vagy magasabbrendű segéd folyamatnak is nevezhetjük. Képződményei a szervezetek, például az állam, egyház, család. Még magasabb foku az, amely szervező cselekvés létrehozására (vagy elnyomására) irányul s amelynek területe a politika. A társadalom segédalkatrészei, amelyek nem a lényeghez tartoznak, a jószágok, vagy a cselekvés segédeszközei. A közgazdaságtanban is nem maguk a jószágok, hanem azok teljesítményei szerepelnek. Az eddig tárgyaltakhoz még az olyan folyamatok járulnak, mint a nevelés, amely a szellemi és a népesség, amely a testi utánpótlásról gondoskodik. Végül a társadalom előfeltételeiként az elemek megfelelő alakíthatósága, vagyis szellemi tekintetben a tehetség, biológiai tekintetben a faj jön számba. A segédeszközök vagy jószágok különböző alakíthatóságából pedig a technika fogalmához jutunk.

Végső alapelemekként tehát a szellem és cselekvés vagy a szemlélés és cselekvés mutatkoznak. Az előbbi magába foglalja a hit, tudomány, művészet és vitalitás területeit, mindazt, ami a cselekvés előtt van. A *λογος* szembeállítva a *πραξις*-sal. Mint a lélektanban láttuk, a szellem alap-tüneteménye a sugallat, az intuición és annak átvétele. Amit szellemünkben szemlélettel gyűjtünk, azt a gondolkodásban és művészi alakításban feldolgozzuk. Cselekvésre akkor kerül a sor, midőn valami belsőleg meglátott: „cél“-lá válik. A célként való megvillanás teremti meg az akaratot és cselekvést. Ebből a cselekvés szolgáló helyzete következik. Cselekvés csak tudás által lehetséges, céltalan cselekvés nincsen; ezért a cselekvés a szellem kifejlesztése, befejezése. „Csak a kimondott szóban formálódik ki egészen a gondolat, csak a megfestett

képben konkretizálódik egészen a művész eszméje.“ Másrészt a cselekvés szolgálatába állítja a tudást, eszközeivé teszi az ismereteket, a cselekvés is továbbképez, általa ismerjük meg környezetünket. Tudás és cselekvés nem egyenrangúak: a tudás rangban előbb van. Szemlélet nélkül a cselekvő üressé válik, viszont a pusztá szemléletben élő sem tudja teljesen kifejleszteni lényét.

Minden cselekvés megkivánja a végrehajtó *hatalom* fogalmát. A cselekvés összes képződményeinek hatalommal kell birniok. A cselekvés fajaiként megkülönböztethetjük 1. a kifejező cselekvést (beszéd), 2. eszközszerző cselekvést (gazdaság) és 3. a magasabbrendű cselekvést (szervezés). Formáját illetőleg 1. többek egyirányú cselekvését (szövetség) és 2. munkamegosztás szerint tagolt cselekvését (például a gyárban).

Az ember, mint a társadalom tagja, az egésznek képe. Éppen azért, aki saját szellemébe merül le, a társadalom mélységeibe száll alá. A lélektanban láttuk a szellem belső, tartalmi tagoltságát: a hit, tudás, művészet, érzékiség, akarat és cselekvés fokait. Ugyanezek a résztartalmak tagoltatnak ki a társadalom egészében is, mint fennebbi táblázatunk feltüntette. Rangelsőbbségének megfelelően először a vallást kellene tárgyalnunk, de módszertanilag helyesebbnek látszik az egyszerűbbel, a tudománnyal kezdeni.

Mi a *tudomány* logikai lényege? Az empirizmus mindent a tapasztalattól származtat, ami relativizmushoz, pragmatizmushoz, stb. vezet. Ellenben az idealizmus szerint a tudomány, a tudományos igazság logikai törvénye szerint független a külső tapasztalattól. A tudományos igazság első forrása az intuíció, tudás a belső lényeg tudása, tehát egyuttal norma is. Itt van éppen a különbség tanultság és belső képesség között: az első csak a tudás külső burka, a második megéltsége, innen ered az igazi tudásvágy szenvedélyessége is. A tudás hatalmat ad, de téves az az álláspont, amely a technikai hasznosság értékében látja a tudomány lényegét, holott *kulturértéke* a magasabb: mint *bölcsesség* életformáló és életmozgató ereje van.

A tudomány csak annyiban társadalmi jelenség, amennyiben 1. a társadalmi életből és környezetből genetikai feltételeit nyeri; a társadalom feladatokat ad a tudománynak. 2. A társadalmi életben bizonyos funkciókat teljesít. 3. A gondolkozó szellem csak társadalmi formában, kettősségben nyilvánul meg. Ami az életben cél, az a tudományban is céllá válik; rangelsőbbséggel mindig a metafizikai-vallásos feladatok birnak, ezért egy kultúra vallása a tudomány legfelsőbb alapja. Ámde a társadalomadta feladatok mellett a tudomány tiszta fogalmi kifejtése is megvan, sőt rangban előbb áll. A

társadalom továbbá az iskolákkal, technikai feltételekkel, a hagyományok megőrzésével a tudomány fejlődésének külső lehetőségét adja meg. A tudomány a társadalomnak elméleti tájékozódást és gyakorlati felhasználást ad. Emellett kulturtartalmánál fogva, mint bölcsesség is fontos társadalmi funkciót teljesít. Végül, minthogy minden gondolkozás a kettősségben történik, a tudományos gondolkozásban is ilyen módon egy társadalmi momentum jut érvényre. Például valaminek a megvitatása éppen annyit jelent, hogy többeknek gondolatai közvetlenül egymásba nyulnak. Ennek sajátos faja a kritika, a rossz elvetése, a jó megerősítése, továbbá a remekmű megmagyarázása, átvételének megkönnyítése. Tanulás mások gondolatainak átvétele, tanítás teremtő gondolatoknak olyan formában való előadása, hogy mások megtanulhassák. Egyébként korunk egyik nagy tévedése azt hinni, hogy a felvilágosodás tudománya minden részében felette áll más idők és kulturák irracionális és mágikus magon nyugvó tudományának.

Míg a tudásban az én a sugallatot tárgyként állítja magával szembe, a *művészetben* alakként ragadja meg. A művészet nem szórakozást jelent, szerepe a társadalomban, hogy a dolgok igazi lélettartalmát feltárja és ezzel egyuttal saját bensőnk kincseit és mélységeit; ezért minden művészi átvétel, élmény ujjászületést jelent. A művészet a tiszta lényegnek, az objektív ideálnak ismeretét nyújtja. Ennyiben a valláshoz áll közel és éppen ezért erkölcsös is. A műalkotásnak nincs más ismerve, mint metafizikai tartalma: csak az az igazi művészet, amely a kozmosz titkaiba ér. Élet és művészet elválaszthatatlanok, a nagy korszakokban mindig nagy művészetet is látunk. A művészet társadalmi jelenség annyiban, hogy anyagát a társadalomtól veszi, feladatokat kap tőle. A művészi alkotás és műélvezés külső lehetőségeit a társadalom adja. Nagy társadalmi funkciója, hogy a dolgok valóságát, kozmikus természetét tiszta alakjában nyújtva, legszemélyesebb tartalmaknak példátlan közösítését, a mások számára egyébként elzárt belsőknél kinyilvánítását, társadalmiasítását teszi lehetővé. Emlékezzünk itt Ady soraira, amelyben a költőnek ez a funkciója jut kifejezésre:

Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak.

Kisléghi Nagy Dénes.

Az agrárválság a Tiszántul.

A közel tiz esztendeje tartó agrárválság ma már elég tekintélyesnek mondható irodalmában a válság általános tüneteit és kihatásait tárgyaló könyvek mellett csak elenyésző számban találunk olyan munkákat, amelyek a válság regionális következményeit tették volna beható vizsgálat tárgyává. Pedig agrárproblémákkal kapcsolatban, ahol a gyakorlati szempontok a kutatókat fokozott mértékben kötelezik — ez súlyos mulasztásnak tekinthető. Hiszen az agrárválság, amely annyi variábilis elemből tevődik össze — talajminőség, települési viszonyok, piactávolságok, közgazdasági és tarifapolitika stb. stb. —, más módon nem számolható fel, de még csak nem is csökkenthető, csak úgy, ha alkotóelemeinek összes részletproblémáját kutatás és vizsgálat tárgyává tesszük, ha a krízis általános megnyilvánulásain felül figyelemmel leszünk azokra a tájszempontokra és tájadottságokra is, amelyek fennforgása alkalmas lehet arra, hogy a válság kihatásait pozitív vagy negatív irányban hathatósan befolyásolják.

A modern törvényhozások több közgazdasági problémával kapcsolatban már felismerték ennek az elvnek a jelentőségét s szabályalkotásaik során ezért alkalmazzák igen sok esetben a kerettörvényi intézkedés formáját. A kerettörvény ugyanis, amely az általános jog- és irányelvek leszögezése mellett meghatározza az állami beavatkozás, kisajátítás vagy egyenesen a közület érdekében kívánt szolgáltatások maximális és minimális mértékét — felette alkalmas arra, hogy a tudomány vagy gyakorlati kívánalmak fokozott figyelembevételével építse fel az illető állam jogrendjét, hiszen idő tekintetében — a rendeleti végrehajtás formájában — ekként mód nyílik arra, hogy a jogszabályok a rapszódikusan változó közgazdasági élet kívánalmaihoz alkalmazkodni tudjanak, de másrésről — s az így előálló bizonyos fokú jogbizonytalanságot tekintetbe véve, talán még ez a fontosabb: — mód nyílik arra is, hogy a szaktudomány felismerései az általános elveket meghaladó mértékben is felszivódjanak az illető állam vagy közület jogrendjébe s így a jogszabályokat több étellel, több gyakorlati tartalommal és több rugalmassággal töltsék el, vagyis: teoretikus és praktikus síkban egyaránt a kor színvonalán álló kidolgozáshoz juttassák.

A magyar mezőgazdasági válság megszüntetését szolgáló hivatott jogszabályok között elvéve már találkozunk olyan rendelkezésekkel, amelyek számolnak a válság területi értelemben vett módosulásaival és speciális kihatásaival, azonban sem ezek száma, sem tartalma mind a mai napig nem áll egyenes arányban azokkal a ténylegesen érvényesülő különbségekkel, amelyek a válság tekintetében az ország különböző részein szerephez jutottak. Pedig a gyakorlati segítség elvét szem előtt tartó kutató vagy törvényhozó előtt egyaránt nem lehet közömbös az a felismerés, hogy a mezőgazdasági válság problémájában — bizonyos politikai, éghajlati és közgazdasági behatások folytán — fokozott jelentőséghez jutottak a tájszemponatok s ha kétségbevonhatatlanul igaz is az a tétel, hogy az agrár-világválság Magyarországot teljes terjedelmében az európai államok között talán legérzékenyebben sújtotta is, de másrészt az is letagadhatatlan, hogy ezen a szűkebb magyar területen sem mutat a válság egységes képet, mert vannak vidékek, ahol ennek következményei különösen súlyos, vagy néha már szinte teljesen elviselhetetlen mértékben jutottak kifejlődéshez.

E vidékek között első helyen áll a magyar Tiszántul. Ennek okait azonban nem lehet kizárólag csak az elmúlt évtized eseményeire visszavezetni. „Hiszen ez a vidék, amely a tatárdulásban és a másfélszázadig tartó török hódítás ideje alatt ősi kulturáját és gazdagságát elvesztette, mely négyszáz éven át harcolt — igen súlyos erkölcsi, anyagi és emberáldozatok árán — a magyar függetlenségi gondolat sikeréért, annyiszor tönkrement és kezdte újra és ismételten teljesen előléről életét, hogy sok tekintetben törvényszerűen kellett ugy kulturális, mint gazdasági tekintetben háttérbe szorulnia más, szerencsésebb sorsu és fekvésű országrészekkel szemben. A történelmi fejlődés normális menetét itt számos esetben szakították meg, vagy vetették vissza más népeket megkimélt történelmi események. Falvak százai és városok tűntek el a föld színéről, az Alföld ősi erdősége is elpusztult, miáltal még külsőleg is új arcot öltött e vidék. S ha mindezek dacára a Tiszántul magyar lakossága újra és újra elég erősnek és életképesnek bizonyult arra, hogy életét új alapokra fektesse, ez természetesen már nem történhetett meg abban a formában, ahogy azt más — fejlődésükben erőszakos behatások által meg nem zavart — vidékek eszközölhatték. Az értékek hosszú századokig tartó pusztulásában sem kulturális, sem gazdasági, de még csak politikai vonatkozásban sem lehetett folytatni a múltat ott, ahol abbamaradt és meg kellett elégedni ideiglenes vagy primitív megoldások eszközzésével.”¹

¹ Draskóczy Antal: Tiszántul politikai arca (Magyar Szemle 1936 VIII. 315. old.).

A nyugati és északnyugati vidékek gazdaságilag fejlettebb és Bécshez való közelségük folytán kedvezőbb helyzetben lévő tájaival szemben Tiszántul tehát már a mult évszázadokban is két irányban volt kedvezőtlenebb helyzetben: történelmi okok folytán, mert ugy az ellenséges betörések, mint nemzeti felkelések háborui az ő területén zajlottak le, miáltal — a már említett vagyonpusztuláson kívül — kiesett a rendszeres kereskedelmi forgalomból, másrészt azért, mert még békés időkben is Bécsből való fokozott távolsága megakadályozta az év legnagyobb részében abban, hogy a rossz utak és közlekedési viszonyok miatt rendszeres összeköttetést tartson fenn e számunkra legnagyobb jelentőséggel bíró külföldi piaccal. A történelem azonban a kiegyezés után sem volt különösen méltányos e területtel szemben. A monarchia vámhatárok által biztosított agrárárait ugyan e vidék is teljes egészében élvezte, azonban más — részint véletlen, részint szándékos körülmények — ismét megakadályozták e vidék kívánatos kifejlődését s az előző évszázadok folytán veszendőbe ment értékeinek pótlását. „A célt tévesztett formában végrehajtott Tiszaszabályozás és ármentesítés révén az Alföld kiszáradása és elszikesedése kezdetét vette, az időjárás ugy ennek, mint az erdők kipusztulásának hatása alatt szélsőségessé vált, ami a mezőgazdasági termelés rentabilitásának fokozatos csökkenésében éreztette hatását. A Tiszántul (igy) egyre szegényebb lett s a mindenkori kormányok ahelyett, hogy nemzeti szempontból felismerték volna e szinmagyar vidék gyarapításának és népi állománya megerősítésének nagy jelentőségét, pártszempontok miatt figyelmen kívül hagyták problémáit és lakosságának érdekeit, miáltal a már ugyis elég súlyos gazdasági bajokat még politikaiakkal is tetézték. A 48-as tradíciókhoz hűségesen ragaszkodó Tiszántul ellenzéki magatartása miatt ekként háttérbe szorult nemzetiségi vidékeinkkel szemben s az állami közmunkák és beruházások következetes elmaradása miatt már ebben — a mezőgazdaságilag felette jó konjunkturális időszakban is — csökkentett mérvben tudta felvenni a gazdasági versenyt többi országrészeinkkel szemben.”²

A magyar föld eladósodottsága mindezek folytán a háborut megelőző időkben igen magasra szökött a Tiszántul minden részén és minden birtokkategóriájában. A háboru szükségletigényei, a mezőgazdasági áremelkedések és végül az infláció azonban átmenetileg ezt a terhet leemelték a tiszántuli földbirtok válláról, bár újra nem olyan mértékben, mint az ország többi részén, mert az 1919—1920. évi román okkupáció újabb terheket rótt e vidékre. Különösen „a Hajduság, Nyírség, Jászság és a Kőrösök környéke azok a helyek, amelyek aránytalanul többet vállaltak a megszállás terhéből, mint a megszáll-

² Draskóczy i. m. 315. old.

lás egyéb területi áldozatai“³, amit mutat az a körülmény, hogy a Tiszántult ily módon ért kár összege 282,219.414 pengőt tett ki, ami a Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara kötelékébe tartozó minden egyes földadó alá eső kat. holdra 79 pengő kárt, illetőleg jövedelemkiesést vagy tőkeapadást eredményezett. Ha e kárösszegnél tekintetbe vesszük az akkori átlagos tiszántuli földárakat, úgy a megszállás kárainak mértékét a tiszántuli földvagyon circa 10—15%-os apadásával kellene egyenértékűnek tartani, vagyis egy kisebbmértetű földreform arányaival egyenlőnek, ami tehát nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tiszántuli gazda üzemi szükségleteit a háboru utáni időkben sem tudta kellő mértékben pótolni, a versenyben hibáján kívül újra háttérbe szorult, mert befolyó jövedelmét az ország többi részének gazdatársadalmához hasonlóan nem tudta mezőgazdasági üzemének továbbfejlesztésére fordítani, hanem csupán a nélkülözhetetlen s a háboru, forradalmak, valamint román megszállás által elpusztított javainak pótlására, illetőleg — igen sok esetben — teljesen tönkretett állagának újbóli beszerzésére.⁴

A magyar állam összeomlásával, illetőleg a trianoni békeszerződés megkötésével kapcsolatban azonban Tiszántul más irányban is hátrányos helyzetbe került. Az új határok „megvonásával” ugyanis Tiszántul helyzete úgy alakult, hogy a határok az északkeleti tiszántuli országrészt teljesen elzárták azelőtti természetes fogyasztó gócpontjaitól és a régi felvidéki felvevőpiacok vámhatárokkal elzárt külfölddé váltak. A Tiszántul agrártermelvényei részére új piacokat kellett keresni magában a belföldön is⁵ s hogy ez mily nehézséggel járt, azt könnyen elképzelhetjük, ha számításba vesszük, hogy Arad, Temesvár, Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti, Máramarossziget, Ungvár, Kassa és Munkács városoknak, valamint az ezekkel kapcsolatos megyei törvényhatóságoknak elcsatolása révén Tiszántul elesett legértékesebb hegyvidéki értékesítő és munkapiacától, hiszen az érmelléki borvidék munkásai mind a csonkán maradt vármegyék magyar vidékeiről rekrutálódtak, de csökkent ugyanekkor Tiszántul jelentősége tranzito kereskedelmi szempontból is, mert az új ország-, de méginkább vámhatárok által keletre irányuló kivitele csökkent, ekként közgazdasági értelemben vett határhelyzete megszűnt és végül: az új határok megvonása által legértékesebb közlekedési vonalaitól elesett, miáltal egyes vidékei értékesítés szempontjából teljesen versenyen kívül kerültek,

³ Laky Dezső dr.: Csonkamagyarország megszállásának közgazdasági kárai.

⁴ A Tiszántul mezőgazdasága (Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara kiad. Debrecen, 1934, 14. és 15. old.).

⁵ Tiszántul mezőgazdasága, 13. old.

mert néha ugyanazon vármegye értékesítési gócpontja is — vasutforgalmi uton — félnapi, vagy egésznapos távolságra került egyes községektől, amelyek azelőtt a magyar területen vezető érmelléki, arad—csanádi, debrecen—nagyvárad vagy mátészalka—szatmárnémeti vasutvonal ma már elcsatolt közlekedési pontjaihoz közel estek.

Az 1920—27-es években mutatkozó agrárkonjunktúra előnyeit tehát Tiszántul mindeme okok folytán nem élvezhette olyan mértékben, mint azok a vidékek, amelyek egyrészt mentesek maradtak az ellenséges megszállástól, másrészt értékesítési piacaik területe teljesen, vagy legalább is nagyobb hányadában magyar impérium alatt maradt. Az egyre szilárdabb irányzatot követő agrárárak és az infláció okozta földteherlemorzsolódás azonban — ha csökkentett mérvben is, de mégis — lehetővé tették, hogy Tiszántul mezőgazdasága magát némiképp reorganizálja és az új lehetőségek, valamint igények kívánalmaihoz képest átépítse.

E rövid ideig tartó, de némi feuntartással mégis csak konjunkturálisnak mondható időszak azonban, mint ismeretes, nem tartott soká, mert az 1927. évben kezdődő és 1931. évben tetőpontját elért mezőgazdasági válság mindazt az értéket, amit a tiszántuli gazda hét év alatt újraépített, alapzatáig lerombolta. E hét év tehát rövidre szabott időtartamánál fogva esupán arra volt alkalmas és elégséges, hogy egyrészt a tiszántuli földtulajdont irreálisan megnövekedett adósságterheitől megszabadítsa, másrészt üzem- és termelőképességének helyreállítására képessé tegye, de arra már elégtelennek bizonyult, hogy előnyeit szociális téren is éreztesse s ekként úgy a kis- és törpebirtokosok, mint a mezőgazdasági munkások életszínvonalát a háborút megelőző időszak mértéke felé emelje. A konjunktúra nem volt annyira megalapozott és tartós, hogy messzebbmenő reformintézkedések keresztülvitelét lehetővé tette volna, hiszen az 1920. évi XXXVI. t.-c.-kel megalkotott földreform is csak átmenetileg s csak minimális mértékben éreztette előnyös hatását, mert a dekonjunktúra kezdetétől fogva a juttatásban részesült nincstelenek és törpebirtokosok, akik így törpe-, illetve kisbirtokosokká váltak, tömegesen adtak tul ingatlanaikon, mert az egyre növekvő közterhek, hitelhiány és agrárdekonjunktúra folytán a termelés gondjaival megbirkózni képteleneknek bizonyultak. Pedig ezek az évek — egészen 1929-ig — időjárás tekintetében még kedvezőknek voltak mondhatók, mert csak ettől az időponttól vette kezdetét az elemi csapásoknak az a sorozata, amely Tiszántul mezőgazdaságát újra alapjaiban rendítette meg.

Az elemi csapások sorozata az 1928—29. év telén bekövetkezett fagykárrel kezdődött. Ekként 25, 374, 665 pengővel ká-

rosodott Tiszántul, ami keleti részének földadó alá eső része tekintetében kat. holdanként 12 pengő 15 fillér bevételkiesést eredményezett. Ezt követte az 1931. évi aszálykár, amely ha nem is volt annyira súlyos, mint a két év előtti csapás, a tiszántuli földtulajdon eladósodásának és értékesítési válságának további kimélyülését jelentette. A múlt század hetvenes éveitől nem ismert 1932-es rozsda- és aszálykár újra 36,899.943 pengő kárt okozott Tiszántul mezőgazdaságának, ami kat. holdanként 17 pengő jövedelemkieséssel volt egyértelmű. Mindezekhez járult ezekben az esztendőekben mintegy 28.000 kat. h. homoki szőlő kifagyása, ami circa további 20 millió pengő vagyonállagpusztulást s ennek megfelelő jövedelem csökkenést jelentett a tiszántuli gazda számára. Ez évek katasztrofális hatását mi sem jellemzi különben jobban, mint az a tény, hogy csupán a rozsdakár által előidézett „bevételkiesésnek pénzbeli értéke csaknem kétszerezését tette ki annak, mint amennyi kamatot a kársújtott országrészek gazdái összes rövidlejáratu kölcsönei után ugyanazon évben az akkori igen magas (9.7 százalékos) kihelyezési kamatláb mellett fizetni tartoztak.“⁶ De mindezekkel a csapásokkal sem lett Tiszántul balvégzete kimerítve. 1934-ben újabb szárazság látogatja meg e vidéket, amit tetéz a következő évben ismételten beköszöntő 1935. évi aszály, valamint ugyanez év május havának első napjaiban bekövetkezett fagykár. A csapadékhiány e két évben olyan méreteket öltött, amelyek példa nélkül állnak még Tiszántul történelmében is, mert még az eddigi nyilvántartás szerinti legrosszabb 1862. és 1863. években az évi csapadékmenyiség Debrecen környékén 416, illetve 420 mm-t tett ki, addig 1934-ben 359 és 1935-ben 396 mm volt kimutatható. E károk folytán egyedül a Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara területén 49.193 kat. hold termése pusztult ki az 1935. évben kat. holdankénti 11 pengő 32 fillér átlagos kárral, ami végösszegében 40,341.510 pengő jövedelemcsorbulást eredményezett. De ha a termés hiány mértékét az utolsó normális esztendőnek — vagyis 1933-nak — eredményeihez viszonyítjuk, ugy a kárt 90,552.438 pengőben kell meghatároznunk, vagyis „Tiszántul mezőgazdaságának bevételkiesését az 1935. évben — az elemi károk következtében — 100 milliót meghaladó összegre“ becsülhetjük, mivel a kimutatást nyert kárösszeg csupán az öt főterményre — vagyis a buzára, rozsra, árpára, zabra és tengerire — nyert korlátozást.⁷

A gazdasági fejlődésében történelmi és politikai okok folytán visszavetett Tiszántul tehát — szélsőséges éghajlata

⁶ Tiszántuli Gazdák, XII. évf. 5. szám, 2. old.

⁷ A Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara 1936. évi tavaszi évkönyve és jelentése, 18. és 23. old.

miatt — a természeti csapások állandóan visszatérő kihatásaival is kénytelen megbirkózni. Megfelelően azonban nem tud védekezni ezekkel szemben sem, mert úgy az erdősítés, mint esetleg csatornázás költségeit az amugy is aránytalanul súlyos közterhek mellé felvenni már nem bírja különösen azóta, amióta megmaradt értékesítési lehetőségeit is a kitört magyar-cseh vámháboru végleg illuzóriussá tette. A közel fekvő keleti és északkeleti kilépő exportállomások helyett ma a tiszántuli gazda is a fővárosi vagy nyugati exportpiacokat kénytelen felkeresni, természetesen — keleti helyzetéből adódó hátrányokkal. Így a fővárosi, valamint osztrák, német és olasz piacokhoz közelebb fekvő duna-tiszaközi és dunántuli gazdákkal szemben versenyképtelenné vált nemcsak azért, mert igen sok áru a huzamosabb ideig tartó szállítást vagy egyáltalán nem, vagy csak jelentős értéklemorzsolódással képes elviselni, hanem tarifális okokból is, mert így a nyugati piacokról érkező üzemanyagokat drágábban tudja beszerezni, mint nyugati gazdatársai, de más vonatkozásban azért is, mert áruai és termelvényei két-háromszoros fuvar költséggel érkehetnek csak meg a nyugati határhoz, amit az exportőr egyetlen esetben sem hajlandó méltányolni. Hiszen míg azelőtt Debrecen, Nyiregyháza, Mátészalka—Záhony vonatkozásban a tiszántuli gazda csupán 66—124 km-es fuvertávolságot volt kénytelen exportüzleteinél figyelembe venni, ma az említett tiszántuli városokkal és Hegyeshalom, valamint Gyékényes állomásokkal kapcsolatban ez a távolság 418—609 km-re tolódott. Ez pedig gyakorlati vonatkozásban azt jelenti, hogy míg például a szatmármegyei buza 207, addig a székesfejérvári csupán 97 pengő fuvardíjjal jut el vagonként Gyékényes határállomásig, míg a mátészalkai burgonya árát 118, addig a kaposvárit csupán 44 pengő terheli ugyanezen távolság megtétele alatt, míg a szatmármegyei hizott sertés — eltekintve a két ut megtétele alatti súlyvesztéstől — 461 pengő 70 fillér költséggel jut el Hegyeshalomba, addig a Budapest környéki gazdák ezt kevesebb mint a feléért, vagyis 208 pengő 80 fillér költségért eszközölhetik. Az irreálisan megnövekedett fuvar költsége — 1927-es és 1932-es, valamint helyi és budapesti piaci ár viszonylatban — oly költségtöbbletet eredményezett, hogy áruértékben kifejezve, ez némely árunál — például szemes és csöves tengeri — 41.75 usque 51.33 százalékot tett ki. Ha pedig mindezekhez hozzászámítjuk azt a veszteséget, amely a tiszántuli gazdákat a magyar-cseh vámháboru következtében által érte, hogy bizonyos termelési ágakkal véglegesen felhagyni voltak kénytelenek, ha számításba vesszük, hogy a kevésbé urbanizált Tiszántul csekély felvevőképességű városi piacait leszámítva, primőr-exporját beszüntetni volt kénytelen, úgy nagyjából fogalmat alkothatunk arról a szinte pótolhatatlan

veszteségről, amit Tiszántul a magyar-cseh vámháboru következtében a multban és jelenben — ellentétben szerencsésebb fekvésű országrészekkel — elszenvedni volt kénytelen.⁸

A tiszántuli mezőgazdasági termelést nehezítő eme körülményeknek tudható be, hogy a háboru és inflációs évek tartama alatti földtehermentesülés folyamata nemcsak hogy megállt, de az eladósodás újra kezdetét vette és az 1930-as évek elején nemcsak hogy elérte, de már meg is haladta azt a mértéket, amelyet pusztán gazdasági eszközökkel csökkenteni vagy arányosítani lehetett volna. A kormányzat által kibocsátott gazdavédelmi rendeletek létrejövetelét nagy részben a tiszántuli vagy tágabb körben alföldi viszonyok tették szükség-szerűvé, amit bizonyít több rendelkezésük is, mikor Tiszántul érdekében több kivételt állítanak fel. E rendelkezések azonban a kívánt közvetlen és közvetett célt, vagyis az eladósodás súlyosbodásának megakadályozását és a mezőgazdasági termelés rentabilitásának helyreállítását mégsem tudták elérni, mert sem országos, sem tiszántuli vonatkozásban nem voltak tekintettel a gazdatársadalom egyetemére és arra a körülményre, hogy pusztán adósvédelemmel hathatós segítséget nem lehet nyújtani az agráros tálynak, mikor az eladósodás veszedelme továbbra is ott lebeg az egész osztály feje felett, mert a krízis gyökere elsősorban az értékesítési válság elhatalmasodásában van elrejtve, tehát mindaddig, míg ez — akár új vámpolitikával, akár világszerte érvényesülő árjavulással stb. — orvosláshoz nem jut, vagyis a termelés funkcionális feltételei meg nem javíthatnak, maradandó és jelentős segítséget bármily más formában képtelenség lesz nyújtani az érdekelteknek. Különösen érvényes e tétel azonban Tiszántul, ahol a szántóföldek országos viszonylatban kataszterileg a legmagasabban vannak osztályozva, noha közben a vizszabályozási munkálatok folytán hatalmas területek termőjellege gyökeresen megváltozott s ekként a talajszikesedés folyamata is itt öltött a legnagyobb mértéket. Mindezek dacára a „Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara kerületének, illetve az itteni földadó alá eső területnek átlagos kataszteri tiszta jövedelme 9 korona 55 fillér, szemben az országos átlagot képező 8 korona 80 fillérrel,“ aminek viszont adózás tekintetében az a következménye, hogy „a föld aránylag a legsúlyosabban a Tiszántul adózik és pedig nemcsak az ország többi részeinek jövedelméhez viszonyítottan, tehát relative, hanem magas kataszteri osztályozása folytán abszolút értelemben is.“⁹ De mindezeket a körülményeket számításon kívül hagyva, talán a legsúlyosabb és problematikus eredményeinél fogva legméltány-

⁸ Tiszántul mezőgazdasága, 34. és köv. old. 14—21. mellékletek.

⁹ Tiszántuli gazdák, XII. évf. 5. sz.

talánabb teher a vízszabályozási terhek aránytalan megoszlásából nehezedik Tiszántulra, mert míg az ország összes vízszabályozási társulatainak ártéri területe 3,836.081 kat. holdat tesz ki, addig ebből a területből 2,833.419 kat. hold, vagyis ke-
reken 73 százalék esik a tiszai vízszabályozó társulatokra s így az ország vízszabályozási terheinek mintegy 60 százalékát egyedül a nem nagy kiterjedésű Tiszántul viseli, mivel a tiszai vízszabályozó társulatoknak egész területéből mintegy 80 százalék esik a legszűkebb földrajzi értelemben vett Tiszántul területére. S ha számításba vesszük, hogy míg a dunai társulatoknál az egy kat. holdra eső átlagos társulati teher csupán 1 pengő 10 fillért tesz ki ugyanakkor, amikor ez a tiszai társulatoknál átlagban 1 pengő 90 fillérre növekszik, úgy fogalmat alkothatunk a nehézségeknek arról a tömegéről, amelyekkel a tiszántuli gazdának üzemkalkulációinak felállításakor és termelésének folyama alatt meg kell küzdeni, ha — nem akar végleg elmerülni a számára minden tekintetben áldatlanná vált gazdasági versenyben és földtulajdonát kedvezőbb idők elérkeztéig meg akarja őrizni.

Ily körülmények között érthető azonban, ha a kamarai jelentések a földteher állandó növekedéséről kénytelenek számot adni. A „Tiszántuli Mezőgazdasági Kamara területének 3,575.281 kat. holdat kitevő területéből (például) 1,495.680 kat. hold van megterhelve bankok, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek által folyósított 344,307.000 pengőt kitevő hitellel és ezenfelül még 160.158 kat. holdat 102,048.966 pengő értékű LEBOSz kölcsön terhel. A Tiszántulon tehát a földadó alá eső területnek 42%-a van megterhelve, szemben az ország többi részeivel, ahol a földadó alá eső területnek csak 34.5%-a az, ami meg van terhelve és szemben azzal, hogy Magyarország földjének országos átlagban is csak 36%-a van bankok, takarékpénztárak és hitelszövetkezetek által folyósított kölcsönrel megterhelve. A Tiszántulon tehát a földadó alá eső területek ke-
reken 18%-kal nagyobb része van megterhelve hitelintézeti és szövetkezeti kölcsönrel, mint az ország többi részein.“ Tiszántul földjének minden földadó alá eső holdját tehát — országos átlagban — 25%-os tehertöbblet nyomja s dacára annak, hogy a „Tiszántuli Mezőgazdasági Kamarának kerülete az ország földadó alá eső területének 23.65%-át foglalja magában, mégis ezt a területet terheli a pénzügyi és szövetkezeti gazdakölcsönöknek 27.75%-a s ha a LEBOSz-kölcsönöket is számításba vesszük, úgy ez esetben a gazdakölcsönöknek 29.12%-a. A rövidlejáratu gazdakölcsönöknek 27.4%-a jut a Tiszántulra, a hosszulejáratu kölcsönöknek pedig 28.82%-a. A Tiszántul földjeit terhelő hitelintézeti gazdaadósságokból 27.4%-nyi esik a megterhelt földbirtok kataszteri tiszta jöve-

delmének 20-szoros szorzatán belüli részre, 37.34%-nyi olyan, amely a megterhelt földbirtok kat. tiszta jövedelmének 20-szoros szorzatát meghaladja, de 40-szeres szorzatán belül esik, 13.48%-nyi olyan, amely a megterhelt földbirtok kat. tiszta jövedelmének 40-szeresét meghaladja, de annak 60-szoros szorzatán belül esik 8.34%-nyi olyan, amely a megterhelt földbirtok kataszteri tiszta jövedelmének 60-szorosát meghaladja, de annak 80-szoros szorzatán belül esik és végül 13.44%-nyi olyan, amely a megterhelt földbirtok kat. tiszta jövedelmének 80-szoros szorzatát is meghaladja.¹⁰

Az eladósodás óriási mérve s az ezzel kapcsolatos számos megoldásra váró probléma vezetett 1934-ben arra, hogy Tiszántul kársújtotta gazdáinak kérelmére és kezdeményezésére a földmivelésügyi kormányzat „miniszterközi szakbizottságot” küldjön ki a helyzet alapos és helyszínen eszközölt tanulmányozására. A bizottság, amely a földmivelésügyi, igazságügyi, pénzügyminisztériumi és miniszterelnökségi, valamint a székesfőváros, Pénzügyi Központ és Külkereskedelmi Hivatal kiküldötteiből tevődött össze, tanácskozásait — egy gazdaankét keretében — 1934. év március havában Debrecenben meg is kezdte, öt pont köré csoportosítva tárgyalási anyagát. Külön vizsgálta a szállítási és közlekedési kérdéseket, különös tekintettel Tiszántul—Budapest, valamint Tiszántul és nyugati határállomások közötti forgalomra; felvetette az exportkontingensek felosztásának kérdését, különös tekintettel a cseh vámháboru előtti részesedési arányra; irányító szempontot keresett a gazdaadósságok megnyugtató és végleges rendezésére tekintetben, hogy Tiszántul speciálisan kedvező elbírálás alá vonassék; megvitatás tárgyává tette a közteherviselés elvét, tekintettel a tiszántuli országrész kataszteri osztályozására és végül: speciális mezőgazdasági termelési kérdések mellett az esetleges irányított termelésbe vonandó növényeknél arányos területi biztosítást kért Tiszántul számára az esetben, ha az irányított gazdálkodás terve realizálásra kerülne az államhatalom részéről.

Az ankét gazdag tárgyalási anyagából sok életrevaló terv pattant ki Tiszántul gazdasági helyzetének megjavítására, pedig akkor még nem álltak mai terjedelmükben rendelkezésre azok a számtartási és üzemstatisztikai adatok, amelyek a Pallagi Gazdasági Akadémia munkássága folytán immár ötödik éve publikáltak. Ezek az adatok utólag majdnem minden tekintetben igazolták az ankét megállapításainak valószínűségét és előterjesztéseinek indokoltságát s a szaktudomány reális talapzatára helyezték e sok tekintetben politikai propagandára felhasznált problémát. A tiszántuli és északi

¹⁰ Tiszántul mezőgazdasága, 98—99. old.

dombosvidéki kisgazdaságok rendszeres évi számtartásaiból készített jövedelmezőségi és vagyoni üzemstatisztikai adatok azonban mindennél meggyőzőbben bizonyították be, hogy ezek alapos és helyes ismerete nélkül sikeres „földbirtokpolitikát” üzni nem lehet... (hogy) a mezőgazdasági termelés és értékesítés irányításához, a gazdaadósságrendezés, mezőgazdasági hitelszervezés, tagosítás, telepítés, adóreform, termelő és értékesítő szövetkezetek, külkereskedelmi szerződések, ipari vámvédelem, vasuti tarifa, mezőgazdasági szakoktatás és a kartellek eredményes megoldásához a részletes számtartásstatisztikai adatokból feldolgozott kalkulációk¹¹ nyújtanak csak megbízható alapot s ezek figyelembevétel nélkül hathatós segítséget egyetlen vidék — így Tiszántul számára sem lehet nyújtani. Az 1931. és 1934. évek között feldolgozott 113 kis- és kis középgazdaság adataiból azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdaankét reformjavaslatai mindenkép indokoltak és helyesek voltak, hogy a tiszántuli gazdák által nyilvánított kívánságok nem politikai elgondolásokból és célokból, hanem a legszigorubb értelemben vett termeléstehnikai megfontolásokból születtek, hogyha időpont tekintetében meg is előzték a számtartási adatok mai terjedelmű — tehát alapos tájékozódásra módot nyújtó — publikációját, azonban — helyes gazdasági érzékről téve tanuságot — azzal utólag sem jutottak ellentmondásba. Az üzemstatisztikai felvételekből ugyanis kitűnt, hogy egyrészt a nyugati piacoktól való távolság, másrészt a szövetkezeti szervezet hiánya folytán a tiszántuli kisgazda például az 1933. évben különféle termelvényeit a nagybani majori áraknál — hizott marha, tojás, tej, borju, hizott sertés, mustramarha, burgonya, zab, buza, tengeri, sovány-sertés, árpa és rozs árakkal kapcsolatban — 4-től 22%-os arányban adta olcsóbban, míg ugyanekkor üzemi szükségleteit — takarmánymész, gépolaj, cement, égetett mész, kőszén, kocsikenőcs, zsák, tűzifa, rézgalic, petróleum, olajpogácsa, korpá, benzin árakkal kapcsolatban — csak 7—37%-ig terjedő felárral tudta beszerezni.¹² Kitűnt továbbá, hogy a „jövedelmezőség pontosabb fokmérője, vagyis a cselekvőtőke százalékos kamatozása szempontjából vizsgálva az egyes éveket... a tiszántuli gazdaságok átlaga a normális 4%-os kamatozást egyik évben sem érte el és jóval alatta maradt. A legjobb helyzet 1931-ben volt, 3.13%, mikor a 4%-hoz viszonyított kamatveszteség csak 0.87% volt, a legrosszabb átlag 1932-benn volt — 1.17% veszteségi kamatozással, amikor a rozsdakár s a zuhanó marha-, tej- és baromfiárak miatt a 4%-hoz viszonyított tényleges ka-

¹¹ Keszyüs Lajos dr.: Tiszántuli és északi-dombosvidéki kisgazdák jövedelmi és vagyoni helyzete. (Debrecen, 1935, 3—4. old.)

¹² U. o., 16. old.

matveszteség 5.17% lett.¹³ Kitünt, hogy a vizsgálat tárgyává tett években saját üzembem munkabérkeresetről tulajdonképpen egyik esztendőben sem lehetett beszélni, mert 1931-ben, 1932-ben, 1933-ban és 1934-ben 2 pengő 29 fillér, 1 P 75 f, 2 P 66 f és 0.37 pengő keresethiány mutatkozott a rossz értékesítési viszonyok miatt, mert amint arra már rámutattunk, a tiszta vagyon 4%-át nem érte el a befolyó jövedelem, tehát munkabérkeresetről — vagyis arról az összegről, ami e mértéken felül mutatkozott volna — egyetlen esztendőben sem lehetett beszélni. Kitünt, hogy a vizsgálat tárgyává tett tiszántuli gazdaságok 1931 és 1934 között — leszámítva az 1931. évi 9.84% vagyongyarapodást — 5.99—38.80% vagyonállagcsökkenést voltak kénytelenek elszenvedni, hogy 1931 és 1934 között az egy felnőtt személyre eső magánkiadások mértéke 508.81 pengőről 248.65 pengőre esett vissza, hogy oly fontos és nélkülözhetetlen magánkiadásoknál, mint például a ruházat, e csökkenés 1932-ben 33%-ot, 1933-ban 24 százalékot, 1934-ben 49%-ot; illetőleg cipőnél az 1933-as és 1934-es esztendőket figyelembe véve, a csökkenés 40, illetve 54%-ot tett ki; utazás, üdülés, szórakozásnál 36 és 56-ot; luxus- és piperecikkekénél 50, 62 és 74%-ot; dohány- és kocsmakiadásoknál pedig 17 és 39%-ot.¹⁴ Ha pedig mindezeknek a felette szomorú, de annál jellemzőbb adatoknak mérlegelésénél figyelembe vesszük, hogy ezek az adatok igen jól és rendszeresen munkálkodó kis- és kis középgazdaságok számtartási adataira vonatkoznak, — amit a rendszeres számtartási adatok rendelkezésre bocsátása is bizonyít — úgy következtetést vonhatunk azoknak a tiszántuli gazdaságoknak vagyoni viszonyaira, amelyek kevesebb szakértelemmel irányítatnak, de következtetést vonhatunk — e válságszámok körében — a tiszántuli mezőgazdasági munkásosztály életviszonyaira is, amelyről, sajnos, mind a mai napig hasonlóan pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre.

Az 1934-ben tartott gazdaankét határozati javaslata számolt mindezekkel a nehézségekkel s tartózkodva minden radikálisabb javaslattól, — értve ezalatt a telepítés és föld-reform követelményét — a tiszántuli mezőgazdaság funkcionális zavarainak kiküszöbölésére javasolta: a tarifális nehézségek leküzdése céljából a 150 km-nél nagyobb távolságoktól függetlenített egységes budapesti és exporttarifa életbeléttetését, új közforgalmi utak építését, a Tisza és Körös folyók hajózhatóvá tételét, Tiszántul állatfeleslege részére — a nyugati piacok elvesztése fejében — a budapesti értékesítés nagyobb lehetőségének biztosítását, az osztrák, német, olasz és

¹³ Kesztyüs i. m., 44. old.

¹⁴ Kesztyüs i. m., 69., 72., 81., 84. és 87. old.

esetleges cseh sertés- és zsirkivitel arányainak meghatározásánál Tiszántul állatállományának, illetve ennek százalékos arányszámának figyelembevételét, a tiszántuli húsexport részére Debrecenben hűtőház építését, a juhexporttal kapcsolatban a kiviteli kontingens arányosítását, a katonai lóvásárlások Tiszántulra való összpontosítását, a törzsállatállomány gazdaságonkénti védetté nyilvánítását, a baromfi-, tojás- és gyümölcskivitel részére hűtőházak építését, növényi terményeknél a kiviteli engedélyeknek közvetlen a termelő gazda számára való kiadását, a tiszántuli minőségbuzák kötelező márkázását és esetleges tervgazdálkodásnál — a szélsőséges éghajlatra tekintettel — a buza-, rozs-, burgonya- és dohánytermelésnél az arányszámnál kedvezőbb területi keretet.¹⁵

E javaslatokat birtokkategória nélkül a tiszántuli gazdák egész egyeteme magáévá tette s amikor megvalósításuk késett, az 1935-i kamarai közgyűlésen újra megismételték kívánságukat, sőt újabb javaslatokkal toldották meg. Ez alkalommal az eredeti javaslat kiegészítésekép még kívánatosnak nyilvánították a gabonaneműek árminimálását, a cseh-magyar gazdasági tárgyalások felvételét, a szekérfuvarozás szabadságának további biztosítását, közmunkák Tiszántulra való koncentrálását, az egy kat. földra eső tiszta jövedelem 16 aranykoronában való maximálását, a hely- és vásárpénzek redukálását, a nélkülözhetelenné vált adóreform előkészítését, a kataszteri újraosztályozás foganatosítását, a gazdaadóságok végleges rendezését, végrehajtási jogunk revízióját a munkások keresményeivel kapcsolatban, a munkások életviszonyai tekintetében szociográfiai adatfelvétel elrendelését és a napszámbérek minimálizálását.¹⁶ E javaslatok a Kamara 1936. évi jelentése szerint részint meghallgatásra találtak, mert úgy az exportkontingensek felosztásánál, mint egyes áruk szállítási díjtételeinek megállapításánál Tiszántul különleges helyzetét több alkalommal az arra illetékes szervek méltányolták, azonban olyan szűk körben, a többi javaslati pont figyelembevétele nélkül, hogy — hathatós segítséget nem nyújtottak e sokat nélkülöző vidéknek s így közgazdasági helyzetét sem javították meg még csak megérezhető mértékben sem. A helyzetet további mértékben súlyosbitotta — mint említettük — különben az a körülmény is, hogy „az elmúlt esztendők sorcsapásai az 1935. évben sem értek véget s... az 1934. évi szárazságot 1935-ben még súlyosabb aszálykár követte s mind a szemesterményekben, mind a szál-

¹⁵ Pongrácz Kálmán: Tiszántul agrárproblémái. (Magyar Szemle, 1936, VIII. 311. old.)

¹⁶ T. M. Kamara 1935. évi jelentése, 75—125. old.

¹⁷ T. M. Kamara 1936-os jelentése, 63. és 66. old.

takarmánynemüekben olyan hiányt idézett elő a Tiszántul legtöbb vidéken, ami az amugy is igen súlyos helyzetben lévő gazdaközöniséget csaknem megoldhatatlan problémák elé állította.¹⁸ A sorozatos elemi csapások miatt bekövetkezett takarmányhiány, valamint értékesítési nehézségek következtében Tiszántul állatállománya is ijesztő módon lecsökkent közben olyannyira, hogy az 1925-ös állományt alapul véve, 1934-ben a sertések száma — a kamarai területet figyelembe véve — 582.776 darabról 561.311, a juhok száma 552.660 darabról 315.396, a lovak száma 214.337-ről 199.483 és a szarvasmarhák száma 397.024 darabról 334.043 darabra csökkent. Ez az állomány az 1935. évben jelentős mértékben — közel 150 ezer darabbal — egyedül a sertések tekintetében javult meg, de ugyanakkor például a lóállomány tovább fogyott s az állatszaporulattal, valamint a némi árjavulással mutatkozó többletjövedelmét a tiszántuli gazda újra nélkülözni volt kénytelen, mert 1935-ben viszont a dohánytermelés vált improduktívá, mivel egyrészt a kincstár a beváltási feltételeket jelentősen megszigorította, részint pedig azért, mert beváltási árait kétizben is csökkentette, noha Csonkamagyarország dohánytermő területének közel 80%-a esik Tiszántulra. Így amit egy kézzel Tiszántulnak juttatnak, azt más kézzel rendszerint vissza is veszik, hiszen a nyújtott közvetlen segítség mérve oly csekély, hogy abból a károkat pótolni legtöbb esetben lehetetlenségnek bizonyult, amit mutat ama körülmény is, hogy az ezévi májusi fagyok, valamint még jövőben számításba vett jégesők által elpusztított vetések pótlására kamatmentes terménybeszerzési hitelt nyújtott a földművelésügyi kormányzat az egyes vármegyei gazdasági felügyelőségek útján s ecélből a 20 holdon aluli területen gazdálkodó földtulajdonosoknak Szabolcsban 10.000, Szolnokban 1000, Biharban 1600, Békésben 4800 és Szatmár megyében 180, azaz az öt vármegyében együttvéve 18.090 pengő hitelkeret bocsátott az érdekeltek rendelkezésére. Ugy eme, mint az eddig elsorolt körülményeket figyelembe véve, tehát indokoltnak kell tartanunk a legújabb kamarai jelentés rezignált beszámolóját, amelyet a tiszántuli mezőgazdaság 1936-os általános helyzetképéről rajzol: „Az elmúlt gazdasági év — mondja az évkönyv — a Tiszántul mezőgazdaságának és agrárlakosságának közgazdasági helyzetében lényeges változást nem hozott... Tárgyvilagos szemmel nézve a helyzetet, azt kell megállapítanunk, hogy a kamarakerületben azokon a helyeken, ahol a termés normális volt, az agrárlakosság közgazdasági helyzete megjavult; vannak olyan szigetek, ahol a helyzet javulása nem mutatkozik, de rosszabbodás sem következett be

¹⁸ U. o. 7. old.

és sajnos, vannak olyan jelentékeny területű vidékek, ahol tovább romlott a helyzet s ahol ugy a gazdálakosság, mint különösen a mezőgazdasági munkásnép a legnagyobb nyomorba süllyedt.¹⁹

Ily körülmények között érthető, ha Tiszántul agrárlakossága nem elégszik meg a kormánytámogatás mérvével, vagy azokkal a lehetőségekkel, amelyek törvényhozási vagy rendeleti uton nyújthatnak számára támogatást, — hiszen ezek relatív értékéről, illetőleg szűk keretek között mozgó voltáról több alkalommal meggyőződhetett — hanem felismerve az önsegítés közgazdasági értelmében vett mindennél reálisabb és hathatósabb elvét — önmaga látott hozzá nehéz helyzetének javításához. Ez a mozgalom természetének megfelelően két síkban fejlődött ki: egy politikaiban — hiszen a radikális agrárpolitikai áramlatoknak ugy a multban, mint jelenben nehéz helyzeténél fogva mindig Tiszántul volt a melegágya — és egy gazdaságiban, amely viszont a szövetkezeti gondolat megerősödésében érezte hatását. A tiszántuli gazda — okos mérsékletről és belátásról téve tanuságot — mindig virulens földéhségből származó igényeit ma értékesítési problémái mögé szorította s így elsősorban ennek, valamint hitelkérdéseinek megoldására fekteti a főszulyt, felismerve azt a már általunk is hangoztatott elvet, hogy a jelenlegi agrárválság elsősorban értékesítési válság, tehát mindaddig, míg ez a kérdés valamilyen formában és módon megnyugtató, tartós vagy egyenesen végleges rendezéshez nem jut, addig bárminő irányu — a mezőgazdaság strukturális adottságait módosító — reform tulajdonképpen csak elsietett lenne, mert a megoldatlan értékesítési viszonyok miatt tulajdonképpen csak kiterjesztené a válsággal küzdők eddig is elég népes számát.

A mezőgazdasági hitelhiány ellen, valamint hitelügyünknek és szervezetünknek a mezőgazdasági termelés és üzem természetéhez való simítása érdekében küzdő Tiszajobbparti- és Tiszántuli Mezőgazdasági Kamarák ezért fordítják figyelmüket fokozottan a mezőgazdasági értékesítés problémájának megoldása felé s ezért kerestek állandó összeköttetést a Hanga-szövetkezetek szervezetével, amelynek kapcsán sikerült is — egvelőre ugyan csak Budapest székhellyel, de az érdekelt vidékeken működő expoziturák bekapcsolásával — hét és pedig tojás, baromfi, méz, toll, állat, gyümölcs-zöldség és háziipari termelő és értékesítő szövetkezetet létesíteni, amelyek a gazdaközönségre semmiféle adminisztrációs költséget nem róznak, mivel ezt maga a szervező szövetkezet végzi. De ennél is jelentősebb munkát végeznek az említett kamarák mellett működő beszerzési csoportok, amelyek közül különösen a Ti-

¹⁹ U. o. 58. old.

szántuli Gazdák Beszerző Csoportja végzett kiemelkedő munkásságot. E szervezet, amely minden adminisztrációját egyetlen íróasztalra korlátozta, tulajdonképpen ad hoc összeállást jelent minden egyes termék beszerzésénél, vagy újabb eladásánál is, mert önálló jogi szervezet, helyiség és költséges adminisztráció nélkül munkássága tulajdonképpen csak ajánlatok kérésében és továbbításában összpontosul. Körlevelekkel eszközölt előzetes jelentkezés útján teszi meg ajánlatait az egyes cégeknek s ha ekként nem sikerül jelentős árengedményt elérnie, ma már taglétszámában és területi kiterjedésében elég erős ahhoz a csoport, hogy a kartellszervezeteken kívül álló újabb vállalkozásoknak is alapot adjon, mert áru-elemzése és üzemi számításai kapcsán módjában áll a termelési költségek pontos ellenőrzése. A csoport, amely 1931-ben alakult, 78 gazdaság bevonásával, az 1935-ik évben már 1864 résztvevővel dolgozott, amelyek közül 386 gazdaalakulat volt, mintegy 3 millió összterülettel, amely így már régen tullepte Tiszántul határát. Akcióinak eredményeként 1932-es és 1935-ös árakat alapul véve, a csoport például a kocsikenőcs árát q-ként 31-ről 22 pengőre szorította le, a gépzsirt 89-ről 53-ra, a traktorolajat 157-ről 122-re, a hengerolajat 182-ről 128-ra, a darabos szenet tíz tonnánként 129-ről 91-re, a rostált szenet pedig 115 pengőről 78 pengőre. Ha pedig az 1931-es és 1935-ös árakat vesszük alapul olyként, hogy az 1935-ös akciós árakat 100-al vesszük egyenlőnek, úgy azt találjuk, hogy kocsikenőcs, traktorolaj, szén, kötéláru, nedves csávázó, tömény karbolineum, mészkénlé árukkal kapcsolatban az 1931. évi forgalmi árak 54 usque 400%-al multák felül a jelenlegi árakat. Hogy mit jelent a mezőgazdasági lakosság és termelés szempontjából a szövetkezés értéke, amely a nagybani beszerzés minden előnyét is nyújtani képes, arra elég például kiemelni a kocsikenőcs és kötéláruk beszerzési árait, amelyeket — előbbi viszonylatban — manapság is 120, illetve 100%-al drágábban vásárolja a csoport előnyeit igénybe nem vevő mezőgazda, de 60%-al drágábban veszik például a marhasót is mindazok a gazdák, akik 1 q-nál magasabb tételben képtelenek ilyenmü üzemszükségleteiket beszerezni. Ezek az adatok beszédes bizonyítékai annak, — mondja a csoport évi jelentése —, hogy „az egyes cikkekben érvényesülő általános áresések sokkal inkább következményei az akció kihatásainak, mint azoknak a kényszerítő körülményeknek, melyek az általános gazdasági helyzet mai kilátástalanságából adódnak s amelyeket előszeretettel hirdetnek az áresések kizárólagos okai gyanánt azok, akik az akció sikereit bármi okból is elerőtleníteni szeretnék. Még inkább szolgál azonban igazolásul az idevágó statisztika, melyre vonatkozólag például Ádám „Konjunktura Barométer“-ében az olvasható, hogy az akció első három esztendeje alatt, mely idő alatt

pedig az akciós cikkekben átlagos 47½%-os áresés következett be, azon kartellcikkék árindexei, melyeknek előállítóival, illetve forgalombahozóival megmérkőzni a Csoport elég erős nem lehetett, 101.1-ről mindössze 100.7-re csökkentek, magyarul mondva változatlanok maradtak“ az árak.²⁰

*

Tiszántul mezőgazdasági viszonyainak futólagos áttekintése szemléletes bizonyítékát nyújtja annak, hogy minden, akár politikai, akár gazdasági probléma, mennyire komplex, hogy a megoldás és reform szálai szerteágazók, hogy eredményes, hathatós, vagy tartós segítséget egyetlen irányban keresni célt tévesztett vállalkozás lenne, mert csupán minden érdek és minden szempont közös és egyidejű felismerésével, vagy alkalmazásával lehet maradandó segítséget nyújtani. A kívánatos állami támogatás és fokozottabb mérvű beruházások eszközzése mellett tehát — melyeknek elsősorban az éghajlati szélsőségeket tompító erdősítésekre és csatornázásokra kell irányulnia — nem szabad szem elől téveszteni a gazdasági önszegítés elvét sem, ami viszont csak részben adminisztrációs kérdés, mert más vonatkozásban inkább kulturális probléma, amit a szakoktatás és iskolán kívüli népművelés lelki és szellemi előkészítésének kell megelőznie, hogy gazdasáradalmunk jelenleg egészségtelenül túlzott individualista karaktere elhomályosuljon s így felismerje a szervezkedés, illetőleg szövetkezeti mozgalom közzgazdasági jelentőségét. De másrészt — mint az előadottakból kiviláglott — a ma annyit hangoztatott földreform és telepítés mellett — sőt előtt! — szükséges a termelési és értékesítési válság problémáival megbirkózni, nem lehet szem elől téveszteni a mezőgazdasági hitel-, adó- és jogviszonyokat s amint nyilvánvalóvá vált, a tájszempontokat sem, mert a válság az egyes földrajzi adottságoknak és piacviszonyoknak megfelelően az ország különböző részein más formában érvényesül, tehát gyakorlatilag mindenkép helytelennek bizonyulna a „különbözőkkel való egyenlő elbánás“ elvének szigorú és kivételt nem ismerő alkalmazása.

Mikor közel száz éve — 1845 augusztus havában — gróf Széchenyi István, a magyar helytartótanács mellett szervezett utak és vizek szolgálatára statuált bizottmány elnökéül kineveztetett, irományaiban így emlékezett meg új hivataláról: „Nyilvános életemnek, minden politikai működésemmek alfája s legmélyebb talpköve sohasem volt egyéb és sohasem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbitésének minden tehetségem szerinti előmozdítása, amelynek körében világot látanom rendelt a végzés... Hogy lehetett volna új hatásköröm-

²⁰ Tiszántuli Gazdák Beszerző Csoportja 1935. évi beszámolója, 12. old.

ben bármily előbbi gondolatom, mint a Tiszavölgy, melyben a legtöbb és legeredetibb magyar lakik s mely napról napra inkább közelít a végpusztuláshoz... a magyar vér miként szaporodjék, ha nagyobb és eredetibb sátorát éppen olyan lapályokon üté fel, melyek napról napra ahelyett hogy kies kertekké varázsoltatnának... mindinkább a korlátlan vizek martalékaivá válnak s melyekben süppedékes és egészségtelen létük miatt, valamint a népesedés, ugy minden munka is valódi sisyphusi kárhozat... a dunántuli és egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni fog (tehát), ha pusztulásnak indul a Tiszavölgy s ezzel az Alföld²¹ népe.²¹

Széchenyi intelmeit politikai vonatkozásban azóta sok kiváló magyar megismételte. Pedig ma az Alföld és benne főleg Tiszántul problémái éppen olyan megoldatlanok, mint száz évvel ezelőtt, — legfeljebb, mint láttuk — új alakot nyertek. Kiszáradásának és szélsőséges éghajlatának veszedelme mellett ma új, közgazdasági problémákkal is megbirkózni kénytelen s ebben a számára felette megnehezedett létharcban — az egyetemes nemzet igen nagy kárára — minden bizannyal el is vérzik, vagy legalább is ellenálló erejében megrendül, ha állam, társadalom, de főleg az egész ország agrártársadalma fel nem ismeri Tiszántul közgazdasági megmentésének szükségességét. Hiszen az export mennyiségének csökkenése, vagy a főleg tiszántuli viszonyok által kikényszerített gazdavédelmi rendelkezések — egész országra és más termelő rétegekre kiterjesztett — áldozatai, valamint közvetett és közvetlen hitelügyi kihatásai éppen oly kárt okoznak az egész magyar agrártársadalomnak, mint az a körülmény, ha Tiszántul kikapcsolódik az agrártermelés kívánatos üteméből s így a magyar mezőgazdaság lecsökkent készleteivel még olyan befolyást sem fog tudni gyakorolni az európai terményárak kialakulására, mint amilyen mértékben — dacára Trianonnak — az eddig is módjában állott.

²¹ Gr. Széchenyi István: Eszmetöredékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg, 9. és 13. old.

Pongrácz Kálmán.

Pénzérték és államháztartás.

I.

A közhatalmi beavatkozás fajtái között, amelyektől a közvélemény a gazdasági bajok megszüntetését remélte, ma a *valutáris* intézkedések állanak előtérben. Miután az aranyblokk utolsó három tagja is csökkentette pénze értékét, hogy *belső* gazdasági problémái megoldásának előfeltételeit megteremtse, most a nemzetközi valutáris egyezmény megkötése a *nemzetközi* gazdasági kérdések rendezésének alapját volna hivatott megadni. Mik ezek a valutáris intézkedések és milyen hatással vannak a gazdasági életre?

Némely válságelmélet szerint a mai válság ugyanolyan depressziós szakasza a jelenlegi konjunktura-ciklusnak, mint amilyen szakaszai voltak a korábbi válságok az előbbi ciklusoknak. Bármily kevésbé vigasztaló is az a tudat, hogy ezek szerint a válság szabályos időköz után újra meg fog ismétlődni, mégis a jelenben azzal biztat, hogy a fellendülés *automatikusan* el fog következni. Más elméletek szerint a mai válság precedens nélkül áll, nem illeszthető be a gazdasági ciklikus hullámzások tanába, tehát gyógyítása is csak különleges *közhatalmi intézkedések* útján érhető el.

Ebből folyóan különböznek a már bekövetkezett javulás okairól adott magyarázatok is. Vannak, akik a konjunkturajavulást a gazdaságpolitika eredményének tekintik, míg mások ezt kétségbevonják. *Navratil Ákos* szerint:¹ a válság megszűnhet az állam *segítségével*, segítsége *nélkül*, vagy segítsége *ellenére* is. Természetes bár, hogy sokan esnek a *post hoc ergo propter hoc* hibájába, de az egyidejűség nem mindig oksági viszony is: ha a helyzet javul, ez még nem igazolja a gazdaságpolitika, még kevésbé egyes intézkedései helyességét. Pedig nagyon fontos tisztázni, hogy a közhatalmi beavatkozás segíti, vagy akadályozza-e a javulást, különösen, ahol az még csekély, ahol tehát arról akarnak dönteni, kövessék-e valamely külföldi példáját, amely a kísérletet már önmagán elvégezte?

Eddig is voltak csoportok, amelyek saját érdekükben

¹ Pester Lloyd, 1934. IV. 14. „Wie hörte die Wirtschaftskrise auf?“

követelték a pénz leértékelését, most azonban általánosabb a nézet, hogy a *pénzérték csökkentése a prosperitás kulcsa*. Befolyásolja a közhangulatot, hogy ez már mindenütt megtörtént, de felesleges arra példákat felsorolni, hogy ugyanazt a hibát minden ország is elkövetheti. Az optimizmus csak a gyakorlatban jó, ha már a szkeptikus elmélet tisztázta, mit kell a gyakorlatban megvalósítani.

A praxisban ez már eldőlt. Még a kötött devizaforgalmu államok is azzal az indokkal tartózkodnak a pénzérték csökkentésétől, hogy a felárakkal, a belföldi és a külföldi pénzérték közötti különbséggel már előbb megvalósították azt, amit másutt most akarnak elérni.² Ez azonban nem jelenti, hogy a kérdés tárgyalása post festum volna, mert ha nem szűnnek meg az okok, amelyek a csökkentést előidézték, fennáll az újabb csökkentés valószínűsége. Annál inkább, mert ha ez szükséges lett volna is, nehéz előre meghatározni a csökkentés mérvét. Csehország két éve 17%-kal, most újabb 16%-kal csökkentette pénze értékét, a francia frankot 1926-ban stabilizálták, most újra leejtik, Japán 1931 óta háromszor tette meg ezt a lépést.³ A kormányok ugyan intézkedéseiket többnyire véglegesnek mondják, de a hatóokok kiküszöbölése nélkül erre nincs biztosíték.

Bevezetésül meg kell mondani, hogy a pénzérték szóbanforgó csökkentései *nem devalvációk*. „Devalváció egy értékét veszített papirvaluta rendezésének az a része, amely megpecsételi a pénzérték megtörtént csökkentését azáltal, hogy egy értékesebb pénzegységet vezet be, amelynek értékét egyenlővé teszi több csökkent értékű egységgel . . . De a devalváció elnevezést magára a pénz értékesökkenésének folyamatára is alkalmazzák.”⁴ Ezzel szemben: „Depreciációnak nevezik a pénzérték általános és jelentékeny csökkenését.”⁵ Most erről van szó a legtöbb államban, devalvációt azonban sehol sem hajtottak végre. „Ha a bankjegyek értéke aranyban kifejezve, vagy bármely más értékhez képest, amellyel eddig stabil értékviszonya állott fenn, csökken, ez egyszerűen *értékcsökkenés*, (ha mesterséges eszközökkel történik: *csökkenés*), de nem devalváció.”⁶ Devalváció volt pld. Ausztriában

² Az 1936 X. 8-án megjelent osztrák és az 1936 X. 9-én megjelent magyar félhivatalos nyilatkozatok szerint.

³ Reichs-Kredit-Gesellschaft: Deutschlands Wirtschaftslage 1935—1936. 78. l. 1937. márciusában már újabb leértékelés tervéről kaptunk hírt.

⁴ W. Heller: Nationalökonomie (Meyers Wörterbücher), Devaluation címszó.

⁵ U. o. Geldentwertung címszó.

⁶ Máthé R.: Aktuális valutáris kérdések. Pénzügyi Fogalmazók Lapja, 1935. 8.

a napoleoni háborúk után,⁷ és nálunk, amikor az u. n. fehérpénzt névértékének egy hányadán becserélték „kékpénzre“;⁸ ettől kezdve ugyanis az állam is csak a névérték megfelelő hányadaként ismerte el a neki teljesített befizetéseket és ugyanez vonatkozott a magántartozásokra is. Persze, ha a tudomány egyszersmindenkorra átvinné a közhasználatból ezt a rossz kifejezést és mindenki devalvációt mondana depreciáció helyett, ez nem okozna zavart, de ha egyik ilyen, a másik olyan értelemben használja ezt a kifejezést, sőt némely író egyszer az egyik, máskor a másik értelemben, ez eleve kizárja a fogalom tisztázását.

A tárgyra térve: valóban úgy látszik, hogy ahol a válság folyamán előbb csökkentették a pénzértéket, ott többet javult a helyzet, mint ahol az csak most történt.⁹ Igazolja-e ez *Cassel*, *Irving Fisher*, *Keynes*, *Schlesinger* stb. elméleteit, amelyek szerint a válságnak *monetáris* okai vannak és ezért csak ilyen eszközökkel szüntethető meg? Vagy fogadjuk el *Hayek*, *Patenótre*, *Rist*, *Salter*, *Somary Stamp* stb. álláspontját, amely szerint az alapvető ok másutt van, de itt van a válságot *súlyosbító* okok egyike, amin a pénzérték leszállítással, az árnívó emelésével lehet segíteni? Vagy maradjunk-e meg a klasszikus állásponton, amelyet ma mások között *Grossmann*, zürichi tanár,¹⁰ *Hegedüs*, *Heller*, *Imrédy*, *Reisch*,¹¹ *Strigl*¹² stb. képviselnek és amely szerint — bár monetáris reformra is szükség lehet — a pénzzel való hatósági manipulációk a gazdasági szerkezet hibáit nem küszöbölhetik ki? Mint *Cordell Hull*, amerikai pénzügyi államtitkár mondta a londoni világgazdasági konferencián: „Ha ragaszkodunk a valuták értékcsökkentésének és a csökkent értékű valuták nemzetközi szabályozásának akciójához, ez mentségül szolgálna azoknak az alapvető közgazdasági tévedéseknek további fennállásáért, amelyek oly nagy mértékben okai a jelen világdepresszióknak.“¹³ Elvetendő-e azok a kiért elméletek, amelyek a pénzérték-csökkentéssel, mint *panaceával* szemben állanak? *Heller Farkas* szerint: „Korunk a váratlan meglepetések kora, mert ilyennek kell azt is tartanunk, hogy az inflációval tett tapasztalatok után a mi nemzedékünk... mégis ily tervekre hajlik. Azt ugyanis nem kell hosszabban bizonyítani, hogy a válság megszüntetésére kovácsolt valutáris tervek

⁷ Közgazdasági Enciklopédia: Devalváció címszó.

⁸ Devalváció és depreciáció. (Varga István a Világgazdasági Szemle 1936. XI. 4. számában.)

⁹ G. Cassel: Schweden während der Krise. Pester Lloyd, 1936. X. 14.

¹⁰ Das Irrlicht der Währungsabwertung. Zürich, 1936.

¹¹ Cobden, 1934. X.

¹² Österreichischer Volkswirt, 1934. X. 6.

¹³ Manchester Guardian Weekly, 1933. VII. 7.

lényegileg mind inflációt akarnak... Ilyen új cégtábla a *valuta nemzetközi értékének süllyesztése*, vagyis a pénz külföldi paritásának süllyesztése. E javaslatok lényege az, hogy engedjük, persze pénzszaporítással, a pengő, a márka stb. értékét süllyedni és egy alacsonyabb ponton igyekezzünk azután a paritást tartani.¹⁴ E mondatok 4 éve irattak; meg kell vizsgálni, megvan-e az inflációs jelleg az időközben végrehajtott depreciációkban és a kapcsolatos más kérdésekben?

De ha a válság monetáris okairól el is térnek a nézetek, vannak olyan okok is, amelyekre nézve a közgazdák szinte kivétel nélkül megegyeznek. Némelyek azokat tartják az alapvető bajoknak, mások csak súlyosbító körülményeknek tekintik, de káros hatásukat nem tagadják. Hogy tehát a javulást megmagyarázhassuk, felelni kell arra is, hogy ezek a nem vitatott okok fennállanak-e, vagy megszűntek: *a közterhek és a gazdasági megszorítások*.

Senki sem tagadja, hogy a közterhek a jövedelmek nagyobb részét veszik el, mint valaha, adórendszerünk igazságtalan és bénító, a közkiadások egyre nagyobb hányada megy háborús adósságokra és hadikészülődésre, tehát improduktív célokra, az emberek és a javak forgalma országokon belül és országok közt egyre több akadályba ütközik, a protekcionizmus mindig erősebben gátolja a termelést. Némelyek praktikus okokból egyes megszorításokat szükségesnek tarthatnak, de a rendszer további elburjánzását senki sem helyesli. Ép ezért megegyeznek a vélemények abban, hogy a közterheket le kell szállítani, a további eladósodást megszüntetni, a fegyverkezést csökkenteni, az adórendszert racionalizálni, a protekcionizmust és a bürokráciát visszaszorítani.

Ezzel szemben a közterhek néhol a jövedelmekhez képest, másutt számszerűen is nőttek,¹⁵ a közkiadásoknak mind tulnyomóbb részét veszi igénybe a fegyverkezés, a közháztartás egyensúlya néhol nem állt helyre, másutt ismét megrendült, az adórendszer egyre vexatorikusabb, a közadósságok nőnek,¹⁶ a közület egyre több gazdasági funkciót végez, az országok mindinkább elzárkóznak, az autárkia — korábban magántudósok vesszőparipája — ma birodalmak célkitűzése. Sőt — minden gyakorlat megleli elméletét — újra szaporodnak a hangok, amelyek egyenesen a hadiiparnak tulajdonítják a gazdasági javulást.

Javulhat-e mindezek dacára a helyzet és remélhető-e, hogy a fellendülés tartósabb lesz, mint a válság előtt, vagy ugyanoly kritikátlan optimizmussal rohannak a gazdasági

¹⁴ Vámpolitika és árszínvonal. Közgazdasági Szemle, 1933. I. 14.

¹⁵ Major R.: A közháztartások szanálása. Pénzügyi Fogalmazók Lapja, 1934. 12.

¹⁶ U. a.: Az államadósságok növelése. U. o. 1936. IV.

körök az újabb válságba? Ha az *endogén* válságelmélet a helyes, vagyis a gazdasági élet magától gyógyul, van-e mód ennek elősegítésére, ha az *exogén* elméletnek van igaza, elég-e a valutareform a gazdaságon kívüli okok semlegesítésére, vagy legalább megteremti-e a reform az egyéb szükséges reformok alapját is?

A tények néhol fellendülést, másutt az azt megelőző tüneteket mutatják: a készletek csökkenését, az árak emelkedését, szilárd tőzsdét stb. Viszont a döntő probléma: a *munkanélküliség* a legtöbb helyen nem enyhült nagy arányban. A válságot megelőző évekhez képest még mindig többszörös az emelkedés.¹⁷ Pld. 1936. nyarán, 1926. nyarával szemben Németországban 2-szer, Ausztriában 2-szer, Belgiumban 22-szer, Hollandiában 9-szer, Svédországban 6-szor, Csehországban 14-szer annyi munkanélkülit tartottak nyilván. Franciaországban 1926-ban nem is regisztráltak munkanélkülieket. Sőt néhol utóbbi időben romlik a tendencia. E nyáron Ausztráliában, Ausztriában, Franciaországban, Kanadában, stb. több volt a munkanélküli, mint egy évvel azelőtt, Csehországban, Dániában, Japánban, Hollandiában stb. ugyanannyi.¹⁸ Ott pedig, ahol az irányzat tovább is kedvezőnek látszik, meg kellene nézni, valóban a lakosság nagyobb mérvű produktív foglalkoztatásáról van-e szó, vagy csak ugyanannyi produktív munka több főre való felosztásáról és az improduktív munka szaporításáról.¹⁹ A New Deal dicsérete és a választási győzelem nem változtat azon, hogy az Unióban a munkanélküliek számát 8 millió, az inségesekét 25 millió alá nem lehetett leszorítani. Talán itt is jön a javulás, de ez nem számítható le előre. A konjunktura megítélésénél a munkanélküliségnek van akkora fontossága, mint a vasgyártás, autógyártás és tőzsdeárfolyamok emelkedésének.

De ha egyes országokra elfogadjuk a javulás tényét, aki a pénzürték leszállításának ebben való szerepét tisztázni akarja, annak sok kérdést kellene még megvizsgálnia. Meg kellene magyaráznia, miért haladja meg néhol a termelési index a legjobb konjunktura éveket, míg másutt, ahol szintén depreciáltak, alig van javulás; mi az összefüggés a leértékelés foka és a javulás nagysága közt, hiszen a 72%-os braziliai és a 66%-os japán diszázsiót nem lehet egy kalap alá venni a cseh 17%-os, vagy a belga 28%-os depreciációval.²⁰ Ily különbségek felett napirendre akkor se lehetne térni, ha a mai helyzetre nem hatnának a korábbi értékesökentések is. Már

¹⁷ Statisztikai Szemle 1926. és Reichs-Kredit-Ges. 1936. I. félév.

¹⁸ A japán konjunktura erős visszaeséséről, l. Deutscher Volkswirt 1936. VII. 3.

¹⁹ Lásd a német konjunkturajavulásról folyó vitákat.

²⁰ Reichs-Kredit-Gesellschaft, 1935—36. 78. l.

pedig, ha a lira már előbb elvesztette értéke $\frac{3}{4}$ -ét, a francia frank $\frac{4}{5}$ -ét, ennek a ténynek a gazdasági viszonylatokat meg-bolygató hatása ma és még soká érvényesül. A leértékelések időpontjaiban is nagy a különbség. Nem lehet egyszerűen összehasonlítani a sterlingblokk 5 éves és az Unió 3 éves eredményeit a 2 éves cseh és a még újabb keletű francia depreciaációval. Végül össze kellene hasonlítani mindezt oly országokkal, ahol a helyzet már a depreciaáció előtt is javult.

De még ez se jogositana messzemenő következtetésekre. Hisz ha a gazdaságpolitika sikere pár évi fejlődés alapján meg volna ítélhető, igazuk lenne azoknak, akik tapsoltak a német „gazdasági csodának“, az amerikai „örök prosperitásnak“ stb. A sterlingblokk és Dél-Amerika depreciaációi óta is csak 5 év telt el, ennyi idő alatt nem ítélhető meg egy rendszer eredménye. Ha pld. kitünnék, hogy a depreciaciók inflációval járnak, magától értetődő, hogy ideiglenesen fellendülés van. Ha valaki kellő fedezet nélkül óriási megrendeléseket tesz, akkor a munkaalkalmaknak valóban mindaddig szaporodniok kell, amíg ki nem derül, hogy ki a Fekete Péter, akinek vagyonát és jövedelmét végső fokon mindez fel-emésztette. Mélyreható gazdasági eredmények megítélésére hosszabb idő kell, itt nem követhető annak a magyar lapnak a példája, amely egy neki rokonszenves külföldi kormány megalakulását követő reggelen már jelentette, hogy a kormány szanáló programjának hatása alatt az illető országban 10%-kal esett a munkanélküliség.

De tartós javulásnál is kérdés, nem valamely *más*, az illető országokban *közös*, vagy pedig mindegyik országban *különböző* okoknak köszönhető-e az? A közös okokkal később foglalkozom, ami pedig a speciálisakat illeti, Angliában sokan nem a pénzürték csökkenésének, hanem inkább a közház-tartás egyensúlyának, az ottawai egyezménynek, az építkezéseknek, az olesó kamatnak, stb. tulajdonítják a javulást,²¹ az Unióban többek közt a hitelkiterjesztésnek, a szociálpolitikának, a farmervédelemnek, a közmunkáknak, stb., Svédországban az exportcikkek áremelkedésének²² és i. t. Ha pedig közelebbről nézzük a valutáris és a velük járó egyéb intézkedéseket, mindenütt más helyzetet, eltérő indokolást és ellentétes rendeleteket látunk. Elég, ha összehasonlítjuk az Unió, Anglia és Franciaország helyzetét a leértékelést közvetlenül megelőzően.

Az *Unióban* a közkiadások és a közadósságok más államokhoz képest még mindig alacsonyak voltak; a szövetségi adósságok az évi nemzeti jövedelemnek kb. negyedét tették

²¹ Balogh—Cs. Szabó: Az angol konjunktura titka. Közgazdasági Szemle, 1936. IX—X.

²² G. Cassel a Skandinavska Kredit A. B. 1936. I. jelentésében.

ki.²³ A közháztartás deficitje normális uton is fedezhető lett volna. Vámpolitikája protekcionista, bevándorlási politikája elzárkózó volt. Külkereskedelme relative csekély, fizetési mérlege aktiv, külföldi követeléseiivel szemben küladóssága alig volt. Jegybankjaiban feküdt a világ aranyának nagy hányada. Ipara és mezőgazdasága válságba jutott, hitelrendszere megrendült, munkanélkülisége óriásira duzzadt.

Angliában a közkiadások a háboru előttihez képest négyszeresükre, a közdósságok nyolcszorosukra nőttek, az évi nemzeti jövedelem kétszeresére. A közkiadások felét (a nemzeti jövedelem tizedét) az adósság és a honvédelem vette igénybe. Közháztartása relative szilárd volt, fizetési mérlege a külkereskedelem passzivitása és a követelések befagyása miatt erősen romlott. Külkereskedelmének, külföldi követeléseinek fejkvótája a legnagyobb. Külkereskedelme a szabad forgalmon, szociálpolitikája pedig az állami segítség kiépítésén alapult. Ipara és kevésbé jelentős mezőgazdasága sokat szenvedett a válságban, hitelrendszere még ép volt, munkanélkülisége állandóan magas volt.

Franciaország közkiadásai is a nemzeti jövedelem igen nagy részét igényelték, közháztartása erősen deficités volt, közdósságai, — bár az inflációban elértéktelenedtek — még így is az évi állami kiadás nyolcszorosát tették ki, ezért a közháztartás kiegyensúlyozása nem sikerülhetett; a katonai terhek is egyre nőttek. Fizetési mérlege gyorsan romlott; kereskedelmi politikája protekcionista, bevándorlási politikája a válságig liberális volt. Munkanélkülisége csekélyebb, őstermelése állami támogatásra szorult, míg ipara és bankjai jobban állták a krízist. Jegybankja aranyának és bankjegyforgalmának fejkvótája nagyobb volt, mint majdnem minden más országban.

Tehát *a leértékelés előtt* az Unióban deficités, Angliában rendezettebb, Franciaországban válságos közháztartás. Az Unióban növekvő, Angliában igen nagy, de stabilabb, Franciaországban nagyon nagy és még emelkedő államadósság. Az Unióban aktiv, Angol- és Franciaországban passziv külkereskedelem; ennek fejkvótája az Unióban aránylag kicsi, Angliában a legnagyobb. Erős protekcionizmus az Unióban és Franciaországban, szabadabb külkereskedelem Angliában. Passziv idegenforgalmi egyenleg az Unióban, aktiv Franciaországban. Igen nagy munkanélküliség az Unióban és Angliában, csekélyebb Franciaországban. Kiépült szociálpolitika Angliában, kevésbé fejlett Franciaországban, kezdetleges az Unióban. Igen magas bérek az Unióban, magasak Angliában, alacsonyabbak Franciaországban. Nagy mezőgazdasági export az

²³ Statist. Jahrbuch für d. Deutsche Reich, 1934. 229. 1.

Unióból, főleg készárukivitel a másik két országból. Megrendült hitelrendszer az Unióban, stabilabb Anglia- és Franciaországban. Inflatorikus bankjegykibocsátás az Unióban, az aranyinfláció folytán megduzzadt bankjegyforgalom Franciaországban,²⁴ klasszikus jegykibocsátási politika Angliában. Mindvégig stabil font és dollár, eredeti értékének ötödére esett frank. Végül: Anglia megnyitotta a depreciaciók sorát, Franciaország azonban akkor csinálta ezt meg, amikor azt előtte már minden más ország megtette. (Persze ez az összehasonlítás — amelyet sokáig folytathatnánk — csak sématis, a kisebb eltérésekre nem lehet tekintettel.)

Ennek alapján a depreciacióknak is más és más céljuk volt. Az *Unióban*: hitelkiterjesztés, a bankjegyforgalom további inflálása, áremelés, a farmerek és más adósok tehermentesítése, a fellendítő akció, béremelés²⁵ stb. A *font* letérése az aranyalapról a következő célokat szolgálta: az árnívó csökkentése,²⁶ exportnövelés, burkolt bérleszállítás, a közháztartás tehermentesítése stb. A *francia* célok részben az angolokkal, részben az amerikaiakkal egyeztek: egyfelől a mezőgazdaság és más adósok tehermentesítése, a bérek és fizetések aranyértékben való csökkentése, a közadósságok leértékelése, a közháztartás szanálása, a termelés rentabilitásának fokozása, másfelől a gazdasági fellendítés, a fogyasztóképeség növelése, a közmunkák szaporítása, a szociálpolitika kiépítése.

Itt nem foglalkozhatom azzal, mennyiben helyesek és értelmesek ezek a célok, de a rövid ismertetésből is látszik, hogy az amerikai és az angol törekvések sok szempontból ellentétesek. Az amerikai akció főiránya a *közhatalmi beavatkozás növelése*, így az állam a pénzértéket is fokozottan befolyásolja; az angol aranyalapról való letérés egy *mesterséges kötöttséget szüntetett meg*. Bár az Angol Banknak újabb eszközei vannak a pénzérték befolyásolására, az új valutapolitika az eddiginél jobban simulhat a piac egészséges kívánságaihoz, a gazdaság szükségleteihez.

A *francia* kompromisszumról nem valószínű, hogy az járható ut lesz.^{26a} A depreciaáció egyik közvetlen oka is az volt, hogy meghiusult a kormány kísérlete: egyidőben szanálni a közháztartást és lendíteni fel a gazdasági életet. Ugyanigy nem sikerült a depreciaáció után bevezetni az árváltozásokhoz simuló

²⁴ Az, hogy a bankjegyek jelentős részét teaurálták, nem változtat azon a tényen, hogy a kibocsátott bankjegyek fejkvótája rendkívül magas.

²⁵ Cs. Szabó L.: Roosevelt. Budapest, 1935.

²⁶ R. Löb „Autarkie“ c. könyvében (1932.) kifejti, hogy az angol bérnivó lineáris csökkentésének politikai akadályai voltak, tehát azt csak ezen a kerülő uton lehetett megcsinálni.

^{26/a} A márciusi rendeletek mutatják, hogy ezt a kormány is belátta.

munkabérrendszert. Ha csökkenteni akarják a termelés költségeit, akkor a bérek és a közalkalmazotti fizetések (vagyis az azokat fedező adók) nem emelkedhetnek a depreciációval és a frankban (nem aranyban) kifejezett árnövekedésekkel egyenlő arányban.

Igy ez országok valutáris és kapcsolódó más intézkedéseiben voltaképp csak annyi a közös, hogy mindegyikben csökkent a pénzérték. *Angliában* nem változtattak a bankjegykibocsátás irányelvein, nem is állapítottak meg az aranyhoz újabb fix értékviszonyt. Csak *beszüntették a készfizetést* (a bemutatott bankjegyek aranyra való beváltásának kötelezettségét) és a szabad veretést. Az angol árnívó ugyanis magasabb volt, mint a legtöbb országban, amellyel kereskedelmi összeköttetésben voltak. Ennek a leszállítására három mód volt: a termelési költségek közvetlen csökkentése, deflációs bankjegy-politika, vagy a pénzérték csökkentése. A *termelési költségek* oldaláról közvetlenül a kérdés nem volt elég gyorsan megoldható. A béreket és az árakat Angliában is sok törvény, meg egyezés, szerződés mereviti meg. Ezek megváltoztatása leküzdhetetlen jogi és politikai nehézségeket idézett volna elő. A *deflációs politika* esetén a bankkamatláb emelésével meg kellett volna szorítani a bankjegykibocsátást. Így a hitelkeretek szűkülése folytán a vállalkozás csökkent volna, miáltal automatikusan leestek volna a bérek, a fizetések és a földjáraadék is. Ez az önmaga céljaival ellentétes eljárás — előbb deflációs eszközökkel csökkenteni a termelést, hogy azután ugyanez a termelés növekedjék — a gazdasági élet hosszú sorvadását jelentette volna. Igaz, ha egyik módhoz sem folyamodnak, akkor is erre került volna a sor, mert a külkereskedelem deficitje tovább nőtt volna, vagyis az annak deficitjét fedező aranyelvonások miatt előbb-utóbb akkor is be kellett volna szüntetni a készfizetést, amikor is a font szintén leesett volna a vásárlóerejének megfelelő értékre. A fizetési mérleg nagy aktív tételei ugyan e folyamatot lassították volna, de nem háritották volna el.

Igy azonban az *aranyalapról való önkéntes letérés*, tehát az u. n. *konstruktív* valutaromlásnak a *deklaratív* valutaron-tással való megelőzése ezt a folyamatot meggyorsította, anélkül, hogy nagyobb zavarokat okozott volna, mert a pénz oldaláról az árakat nem befolyásolták nagyobb mértékben, mint addig és így a munkások és alkalmazottak nyugodtan vették, hogy bérük nem nőtt az új fontban kifejezve oly mértékben, mint amennyire a pénz értéke az aranyhoz képest csökkent.

Az *Unióban* is *beszüntették a készfizetést* és ott sem állapították meg végleg az új pénzlábat. Ezzel szemben a magánosokat kényszerítették a birtokukban volt aranynak a csökkentés előtti áron való beszolgáltatására, miáltal mód nyílt az

aranyfedezet nagymértékű emelésére és ennek alapján nagymennyiségű új bankjegy kibocsátására. (A jegyforgalom ugyan nem emelkedett oly mértékben, mint ahogy a kormány tervezte, mert a gazdasági élet nem élt teljes összegéig a megnövelt hitellehetőséggel.) A kormány más *inflatórikus* intézkedésekkel is növelte a jegyforgalmat. Az 1932-es *Glass-Steagall-Bill* módot adott oly értékpapírok lombardirozására, amelyek eddig erre nem szolgálhattak, az 1933-as *Pittmann-Bill* bevezette a bimetallizmust, megengedve a nacionalizált ezüst fedezete alapján való bankjegy kibocsátást,²⁷ most pedig a depreciaáció kapcsán *2/3-dal felértékelték az aranyfedezetet*. E nagy inflációs folyamat 1934-ig tartott; ezóta a dollár korábbi értékének kb. 60%-án áll, úgy hogy — bár az elnök jogosult további 10%-os csökkentésre — két év óta a dollár a legstabilabb pénz. Mind az *inflatórikus*, mind az *árfolyamrögzítő* intézkedések ellentétesek az angolok által követett eljárással és ugyanez mondható az államadósságok és a közháztartás *deficitjének* óriási növekedésére is.²⁸

A francia pénzláb változásáról szóló törvény szerint a frank új értéke legalább 43, legfeljebb 49 mg. 0.9 finomságú arany értékének felel meg.²⁹ A korábbi 65.5 mg-os aranyértékhez képest ez 25—33% csökkentés. A jegybank aranyát megfelelően átértékelték, ami 17 milliárd könyvnyereséget jelent. Ebből 10 milliárd a valutakiegyenlítő alap dotálása az új árfolyam biztosítására, 7 milliárd pedig az államé, amely lefoglalja a magánosok tulajdonában volt arany felértékeléséből származó névleges nyereséget is. A hatályosság biztosítására a külországokkal folytatott aranykereskedelmet engedélyhez kötötték. Tehát Franciaországban is nagyarányú bankjegyszaporításra van lehetőség, miután már a Francia Bank alapszabálymódosítása is növelte az állami befolyást a jegybankra.³⁰ Inflációs tünet az is, hogy az állam *bankadóssága* már hosszabb ideje erősen nő.³¹ A kormány tovább kíván haladni a *monetáris konjunktúra-irányításban*, kérdés, oly messzire-e, mint Rooseveltet?

A három ország valutapolitikájának rövid összehasonlításából is látható, hogy a pénzérték csökkentése különbözőképpen történik s ezért annak eredményéről sem lehet általánosságban beszélni. Még inkább kitűnnék, ha más országokkal is foglalkoz-

²⁷ Schröders Quarterly Review, 1932. V. és 1933. II.

²⁸ 1935—36-ban a szövetség deficitje kb. 6 milliárd, adóssága 34 milliárd.

²⁹ Economist, 1936. X. 3.

³⁰ A törvény 10. szakasza szerint a vezetőséget többségében közvetve vagy közvetlenül a miniszterek nevezik ki. 1937 márciusában már újból felszabadították az aranyforgalmat.

³¹ 1936 júliusáig a jegybank kb. 20 milliárdot előlegezett az államnak.

hatnánk itt, pld. *Svájccal*, ahol ma is aranyvaluta van, csak a pénzláb változott.³² *Olaszországgal*, ahol már előbb sem volt aranyvaluta és szabad devizaforgalom, végül a többi *kötött devizaforgalmu* országgal, amelyekben a pénzértékcsökkenés tényét vám- és adópolitikai intézkedések burkolják.

Végül, ha *egyetlen* országra szoritjuk a vizsgálatot, akkor sem kapunk kérdéseinkre választ, míg nem tudjuk, milyen *adó-, vám-, bér-, ár- és hitelpolitikai intézkedések* követik a valutárisokat? Aki mindezt egy nevező alatt tárgyalja, *semantikusan* jár el, ahol *részletes* vizsgálat kellene; sokan viszont akkor érvelnek kizáróan a *tényekkel*, amikor a depreciáció *elvi* tisztázásához a *deduktív* módszer szükséges. Kiragadott tényekkel a helyes és a téves elvek egyaránt alátámaszthatók.

Mindezzel csak *negatív oldalról* kíséreltem meg a kérdés megközelítését. Ebből még nem tűnik ki, helyes-e a depreciáció, vagy nem, még az sem, hogy mi az tulajdonkép? Csupán az folyik mindebből, hogy a tények halmaza csak akkor lesz érthető, ha azt tisztán logikai módszerrel megvilágítjuk.

II.

Ha a *depreciáció lényegét* meg akarjuk ismerni, a leg-egyszerűbb esetből kell kiindulnunk, amikor *egyetlen ország* csökkenti pénze értékét, aminek hatását sem belföldi, sem külföldi *egyéb intézkedések nem módosítják*. Ily esetben is mást jelent a depreciáció oly országokban, ahol teljes aranyvaluta volt, vagyis fennállott a készfizetés, mint ott, ahol készfizetés nem volt.

Az az állam, amelyben *készfizetés* volt, háromféleképp járhat el: vagy *megszünteti a készfizetést* (a bemutatott bankjegyek aranyra való kötelező beváltását), vagy megváltoztatja, *lerontja a pénzlábat* és *ujból életbelépteti a készfizetést*, vagy pedig *egyidejűleg beszünteti a készfizetést és megváltoztatja a pénzlábat*. Hogyan alakul a pénzérték mindegyik esetben?

Ha csak a *készfizetést szünteti meg*, kérdés, milyen volt az illető ország árnívója? Ha az idegen országokkal folytatott kereskedelemben számbajövő *árak nem voltak magasabbak* más országok árnívójánál, akkor — rövid kilengés után — a *pénz értéke* az aranyalapról való letérés folytán *nem változik*, az arany a magánpiacon ugyanannyiért megszerezhető, mint előbb a jegybanktól. Ugyanis sem a belföldieknek, sem a külföldieknek nem lesz előnyösebb, ha pénzükért árut vagy aranyat vesznek, mint korábban volt, tehát a bankjegyek kereslete és kínálata nem változik. Legfeljebb, ha a fedezeti szabályokat úgy változtatják meg, hogy az így felszabadult aranyat exportálhassák, akkor az addig gyümölcösöztelenül fekvő

³² Economist, 1936. X. 3.

aranyért hasznos javakat lehet behozni.³³ Ha pedig az illető országban *alacsonyabb* volt az árnívó, mint másutt, vagyis több jószágot és szolgálatot lehetett ott a pénzért kapni, mint másutt, akkor az aranyalapról való letérés annál kevésbé hozna változást, mert itt a bankjegyek aranyra való beváltásának jogával ugy sem élt volna senki.

Ha azonban — mint a depreciáció előtt Angliában — az árnívó a világpiaci áraknál *magasabb* volt (amikor az árnívó közti eltérés országoként oly arányban érezte hatását, amily élénk volt a fizetési forgalom ez egyes országokkal), akkor a lakosság egyes rétegeinek *jövedelme eltolódik*. Ha ugyan a bankjegykibocsátás elve és a diszkontpolitika nem változik, a belföldön előállított javak árai *pénzoldalról* nem szenvednek változást. De a *külföldi* ügyleteknél az *érmeparitás* irányadó. Amíg a bankjegyeket be lehetett váltani aranyra, addig — bár értékük a külföldön többet lehetett vásárolni — értékük nem esett az aranyé alá, most azonban akadálytalanul érvényesül a külkereskedelmi mérlegnek a pénzértéket automatikusan szabályozó hatása, amint azt *Ricardo* megállapította.³⁴ A pénz külföldi vásárlóereje, ennek megfelelően váltóárfolyama addig fog esni, amíg a külföldnek ismét érdemes lesz azt az illető országban való vásárlás céljára megszerezni. A belföldön viszont, minthogy a termelési költségek aranyban kifejezve lesznek, a pénz értéke valamivel nagyobb lesz, mint amennyire a külföldön leesett. Mivel pedig az aranyra való beváltás most már nem állja útját a belföldi és a külföldi vásárlóerő kiegyenlítésének, az egységes új érték előbb-utóbb meg fog állapodni egy olyan ponton, ahol vásárlóereje kisebb lesz, mint az előbbi érmeparitás, de nagyobb lesz, mint a depreciációt megelőző belső vásárlóerő. Természetesen, ha a belső megkötöttségek a termelési költségek tényleges (aranyban) való csökkenését megakadályozzák, akkor ugyanannyival fog leesni a pénz értéke, mint amennyivel a belső árak a világpiaci-áraknál magasabbak voltak.

A fizetési mérleg elméletéből az is következik, hogy még aranyvalutánál is ebben az irányban 'atott volna az árnívók különbsége, illetőleg a pénz belső és külső vásárlóereje közti különbség. Az aranyalapról való letérés tehát — amely mint látjuk, nem mindig tényleges értékcsökkenés — ezt a folyamatot gyorsítja, mert kikapcsolja az aranyra a fizetési mérleg deficitjét kiegyenlítő szerepét. Hogyan befolyásolja ez a jövedelmeket?

³³ Aminek el5nyére már Smith is rámutatott a *Wealth of Nations* I. kötetében és amit Leroy-Beaulieu is hangsúlyozott az akkor is nagy francia aranykinccsel kapcsolatban.

³⁴ Gide-Rist: *Geschichte d. Volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen*. Jena, 1921. 179. l.

Ha a bankjegyforgalom és így a belföldi árnívó nem változik, akkor csak a *külföldi* javak és szolgáltatások ára módosul, azaz a hazai pénzben kifejezve annyival drágul, amennyivel a belső árnívó a világpiaci áraknál magasabb volt, vagyis amennyire a pénz aranyértéke csökken. Ha pld. a fontnak a forgalomban kialakuló új aranyparitása 40%-kal esik, akkor az Unióban (a dollár-leértékelés előtt) egy font már nem öt dollárt ér, csak hármat, vagyis ezután 5 \$ értékű áruért már nem 1 £-et, hanem 1.67 új £-et kell fizetni, $\frac{2}{3}$ -dal többet, mint addig. Feltéve, hogy a kb. 4 milliárd angol nemzeti jövedelemből 1 milliárdot fordítottak külföldi javakra és szolgáltatásokra, akkor ugyanannyi áruért most 1.66 milliárd új fontot kell fizetni, ami a 4 milliárdhoz képest, amit az angol polgárok egy évben kiadnak, 16.5% drágulás. *Ha tehát a kötelezettségek névértéke nem változik (azokat nem valorizálják),* amikor a *szabott jövedelműek* — fix fizetésűek, hosszú lejáratu bérlemények bérbeadói, hitelezők — jövedelmének átlagos vásárlóereje ilyen arányban csökken, az adósoké — mint adósoké — ily arányban nő. A hitelezőkhöz tartoznak a bankjegyek és más, nem teljes anyagértékű fizetési eszközök tulajdonosai is. Ha az adók változatlanok, a közháztartás kiadási tételei névértékben stabilak, akkor a közterhek aránya — a javak árához képest — hasonló arányban csökken, vagyis a termelés terhei a *közalkalmazottak* rovására csökkennek, ami a depreciáció egyik célja.

Ez azonban csak az aranyalapról letérést *közvetlen* követő időre áll. Ugyanis — más okokat itt kikapcsolva — az árak és a bérek automatikusan is és a tudatos emberi beavatkozás folytán is módosulnak. A közterhek csökkenése, az exportiparok erősödése élénkíti a termelést, emeli a munkáskeresletet és így a *béreket* is, amelyek elvesztett vásárlóerejük visszaszerzésének irányában fognak fejlődni. Ugyanez mondható a *földjáraadékokra* is. Ebben az irányban hatnak természetesen a munkavállalók szervezett küzdelmei is, közbük számítva a közalkalmazottakat is. Mindez újból emeli az árnívót, bár most, a készfizetés hiányában az nem is nőhet nemzetközi viszonylatban a korábbi magasságra. De ha az említett kategóriák vásárlóerejüket emelhetik is ismét a régi nivó irányában, a *hitelezőknek, takarékbetéteseknek, járadékosoknak, kötvénytulajdonosoknak, bankjegyek birtokosainak* és minden egyéb „*könyvpénz*“ tulajdonosainak vesztesége nem térülhet meg, ők követeléseiket nem valorizálhatják sem jogilag, sem ténylegesen. Ez az aranyalapról való letérés és minden depreciáció másik főcélja; *az adósok tehermentesítésére*, különös tekintettel a *közadósságokra*. A közhatalmat sokkal jobban érdeklik a közületnek magánosokkal szemben, mint a magánosoknak magánosokkal szemben fennálló adósságai; annál inkább mert oly országokban, ahol infláció nem volt, vagy az nem volt oly

végletes arányu, mint Középeurópában, a közhitelek volumenje ma már jelentőségében egyre jobban háttérbe szorítja a magánhiteleket. Az adósságterhek eme csökkenése lényegében azonos az *adóterhek csökkentésével*, minthogy a közadóság a közadók anticipációja.³⁵

Mindezek folytán a pénzürtékcsökkenés a *külkereskedelemben* is úgy hat, mint a termelés költségeit csökkentő minden más rendszabály: a lakosság egy része jövedelmének leszállítással növeli az eladási lehetőségeket. A szorosan vett dumpinggel szemben az a különbség, hogy ott az exportáló vállalatok vagy maguk viselik annak közvetlen veszteségét, de azt a kormány részéről nekik biztosított monopolisztikus lehetőségek segítségével belföldi vevőikre hárítják, vagy a veszteséget közvetlenül maga az állam viseli a lakosságra, vagy annak egy részére rótt adók által. A pénzürték csökkenésénél viszont először azok viselik a veszteséget, akik az érintett termelési ágakban bérért, fizetésért dolgoznak, másodsor a közalkalmazottak, végül a hitelezők. Míg azonban az előbbi két kategóriának módjában állhat e veszteséget többé-kevésbé másokra hárítani, a hitelezőknek ez nem sikerülhet, ha csak ezt külön törvényes intézkedések nem biztosítják, amelyek azonban — mint még rámutatok — a depreciációtól várt hatást mérsékelnék, vagy meg is semmisítenék.

A jövedelmek változásának ez az átlaga az egyes kategóriákon belül persze nem zárja ki a különbségeket. Így akiknek jövedelme több kategóriából ered, azoké e különböző elemek módosulásának mérlegelt középátlaga szerint változik; akik egy személyben adósok és hitelezők, azoknál a követelések és tartozások egyenlege mérvadó; lesznek, akik profitálnak, mint termelők, de vesztenek, mint hitelezők és i. t. Különbözőkép hat a depreciáció a termelés egyes ágaira is. Az exportiparokra kedvezőbben, mint azokra, amelyek csak a belföldi piacot látják el, a külföldi anyagokra szorulóknak nehezebb helyzetbe jutnak, mint azok a termelők, akik csupán belföldi anyagokat dolgoznak fel és i. t.

A termelés rentabilitásának ilyen — elszigeteltnek képzelt — leértékelés esetén való emelkedése csökkenti a tőkék kiáramlását és fokozza azok beözönlését. Első időben — ha a depreciáció hatását más intézkedések nem paralizálják — a tőkebeözönlés nagyobb is lehet, mint azt a rentabilitás növése indokolja. Pedig, mint láttuk, a pénzürtékcsökkenés elsősorban a hitelezőkre veszteség, tehát a bizalmatlanság az ilyen állammal szemben indokoltnak látszhatnék. Azonban a spekuláció a depreciációt — ismervén az irányában ható okokat — már előre megjátssza és amikor azt elkerülhetetlennek

³⁵ Mint azt már Lor. v. Stein és H. George is kifejtették.

tartja, még a rentabilitás rovására is kivonja onnan a mobilizálható tőkéket („tőkemenekülés”); mikor azután a csökkentés megtörtént és egyelőre új csökkentésre nem lát okot, ezek a kimenekült tőkék is visszafolyhatnak. Ez az egyik oka, ha az aranyalapról letért vagy a pénzlábat megváltoztatott államokban a depreciáció után — miként Anglia, Svájc, stb. példái mutatják — a tőkebőség alkalmat ad a közadósságok konverziójára és így újabb tehermentesítést jelent a közháztartásnak, másrészt módot nyújt új kölcsönök kibocsátására, vagyis a hitelezők vagyona egy részének elkobzása után újabb hitelek felvételére. Elősegíti ezt, hogy a mai helyzetben másutt is hasonló okok hatnak a depreciáció felé, tehát az újabb csökkentés veszélye kisebb ott, ahol azt csak az imént hajtották végre, mint ahol az már régebben történt és azóta újból felgyültek az ugyanolyan okok, amelyek miatt már annakidején depreciálni kellett. A tőkék eme bizalmából azonban messzemenő következtetéseket nem lehet levonni; egyrészt tapasztaltuk, mily sok esetben nem mérlegelik kellően a tőkék nagy tömegei a befektetések kockázatának nagyságát, másrészt az angol, amerikai stb. új közkölcsönök könnyű elhelyezésének magyarázata inkább ott keresendő, hogy a külföldi adósságokkal szerzett szomorú tapasztalatok után ma újabb külföldi befektetések voltaképp nincsenek (azokat egyébként törvények is tiltják) és így minden újonnan képződött tőke az anyaországban keres elhelyezést. A belföldön pedig a konverziók idején a magánkibocsátások tilalma is hozzájárult ahhoz, hogy a tőkék fokozottan álljanak a közület rendelkezésére.

Ezekután rövidebben tárgyalható az az eset, amikor a jegybank a készfizetést fenntartja, de az aranyarat felemeli, vagyis a *pénzlábat leszállítja* (mint most Svájcban történt). Itt ismét az az első kérdés, milyen volt az illető országban az árnívó? Ha az *árak*, vagyis a termelési költségek a valuta aranyértékének, azaz a *külföldi paritásnak megfeleltek*, úgy ismét érvényesül Ricardo törvénye, amely szerint a külső forgalom úgy bonyolódik le, mintha arany nem is volna, vagy a nemzetközi fizetési forgalomban nem játszanék szerepet; az új aranybeváltási ár tehát egyelőre fiktiiv marad, mert most senki sem váltaná be bankjegyt aranyra, ellenkezőleg, az aranyat váltanák be bankjegyre, vagyis mindaddig odaáramlanék az arany, amíg az így keletkező aranyinfláció alapján a bankjegymennyiség annyira meg nem nőne, hogy a pénz vásárlóereje a kívánt mértékben leessen. Ez azonban már inflációval egybekötött depreciáció volna, — az Unió némely intézkedései ezirányban hatottak — amivel később foglalkozom. Ilyen államok azonban magától értetődően nem is szoktak depreciálni, vagy ha igen, annak nem az árak aranyértékben

való leszállítása, sem a fizetési mérleg kedvező befolyásolása a célja.

A másik lehetőség, hogy a készfizetést alacsonyabb pénzlábon újra felvevő országban relative *alacsony* az árnívó, már eleve abszurdá teszi a depreciációt, hiszen az ily országnak még látszólagos érdeke sem lehet ez, másrészt — ha a bankjegyeket nem szaporítják — erre az esetre is áll mindaz, amit a fenti bekezdésben irtam. Marad tehát a harmadik eset, amikor a relative *magas* árnívót akarják a depreciációval leszállítani.

Feljebb kifejtettem, hogy ahol letérnek az aranyalapról és a kínálat-kereslet viszonyára bizzák, hogy a pénz a maga természetes árfolyamát megtalálja, — ahogyan hivatalos indokolás szerint most Hollandiában történik — hogyan befolyásolja ez az árnívót, a pénz vásárlóerejét. Ha a készfizetés újabb felvétele esetében sem történik más, vagyis a bankjegykibocsátás gyakorlatán nem változtatnak és az arany átértékelését nem használják fel a bankjegyforgalom növelésére, akkor az új pénzürték szintén *a piac törvényei szerint*, nem pedig az új aranybeváltási ár szerint fog kialakulni, azzal a megszorítással, hogy a pénz külföldi vásárlóereje az új aranyérték alá nem eshetik. Ha pedig nagyobb arányban depreciálnak, mint amennyivel a belföldi árnívó a külföldinél magasabb volt, akkor az új pénzláb csak formális lesz, mert a pénz új tényleges értéke alacsonyabb lesz ugyan, mint a régi volt, de magasabb, mint az új aranyérték. Az arany értékvédő funkciója itt csak akkor kezdődne, ha az ároldalról jövő árváltozások miatt a pénz tényleges értéke az új, odáig fiktív aranyértékig esnék. Tehát a pénzürték hivatalos leszállítása csak akkor lenne teljes mértékben hatályos, ha egyidejűleg a bankjegyforgalmat mesterséges eszközökkel szaporítanák.

Ugyanis ha az átértékelt arany — változatlan fedezeti arány mellett — nagyobb összegű váltóleszámitolásra is adna lehetőséget, ezt a hitelkérők nem vennék igénybe, hiszen az árupiacon nincs változás. Ha tehát a kormány a pénzürtéket az új pénzlábnak megfelelően akarná leszorítani, az állam részére kellene megfelelő nagyságú olyan kölesönt nyújtania, amely nem fizettetik vissza záros határidőre (nincs meg a *rekurrenciája*), amelynek bankjegyei tehát a piacon maradván, *inflációs hatást* gyakorolnának. A kormány az így kölesön kapott bankjegyeket — mint az az Unióban is történt³⁶ — fizetésemelés, új alkalmazottak beállítása, közmunkák, segélyek stb. címén hozhatná forgalomba.

Eszerint, ha egy állam a belső árnívót valutáris uton le akarja szorítani a *világpiaci árak nívójára*, ez megtörténhet *az aranytól, vagy más valutafémtől való függetlenítéssel*; ha

³⁶ National City Bank New-York 1933. X. jelentése.

azonban a pénzértéket *ezen tulmenően* akarja csökkenteni, ez csak *inflációs eszközökkel* történhet, mert különben az árnívó kiegyenlítésén tulmenő csökkenés névleges marad.

Itt nem foglalhatok állást az infláció különböző meghatározásai között, de általánosan elismert, hogy az áraknak a pénzoldalról való emelése — oly pénz kibocsátása által, amely záros határidőn belül nem folyik vissza a kibocsátó helyre — inflációs eljárás. Ily értelemben minden állam pénzének egy része inflációs eredetű, pl. az állam bankadóssága, ez azonban csak azt jelenti, hogy korábban volt egy már lezárt infláció, de nem azt, hogy az infláció folyamata most is tart. Ha az aranyalapról való letérés a korábbi árnívó magassága miatt a pénz értékét csökkenti, ez még nem egyéb, mint egy korábbi deflációs lépés kiegyenlítése, mikor is a pénzt túl magas árfolyamon stabilizálták; ha azonban a pénzlábcsökkenés kapcsán a *bankjegyforgalmat akár fedezetten, akár fedezetlenül növelik*, ez akkor is *infláció*, ha a bankjegyszaporítás az új fedezeti határ elérésével megszűnik.³⁷

A harmadik mód, amelynél a *készfizetést megszüntetik*, ellenben mégis *új pénzlábat* állapítanak meg, a leggyakrabban kerül alkalmazásra. Erre az esetre is állanak a fentebb írottak. Ha az értékesítként nagyobb, mint amilyent az árnívó magassága indokolt volna, — így 1933-ban az Unióban — itt is csak mesterséges bankjegyszaporítással lehet a pénzértéket a kívánt nivóra lenyomni. De a stabilizálást az új pénzlábon, vagy legalább körülötte még így is csak a *valutakiegyenlítő alap* működése által lehet fenntartani. Ez az alap aranyat, vagy devizát vesz, ha a pénz értéke emelkedik és eladja azokat, ha a pénz értéke esik, itt tehát u. n. *manipulált valutával* állunk szemben.

Természetesen a gyakorlatban az egyes rendszerek nem választhatók el egymástól oly élesen, mint az elméletben. Azok az államok is befolyásolják bizonyos mértékig pénzük értékét, amelyekben u. n. szabad valuta van; az új pénzláb sem végleges még mindenütt; néhol pedig még nem is szabták meg a pénz és az arany közti fix értékarányt, csak egy alsó és felső pontot, amelyek közt a pénzérték ingadozhat.

Hátra van még oly államok depreciációjának vizsgálata, amelyekben a teljes *aranyvaluta*, vagyis a készfizetés intézménye a gyakorlatban *nem volt* meg. Ezek, a mai abnormis időkben, ismét két csoportra oszthatók: a *szabad-* és a *kötött* valuta- és devizaforgalmu országokra. Ahol a forgalom szabad, vagyis a magánosok szabadon cserélhetnek aranyat és idegen valutát, ott az árnívók a *Mises-féle vásárlóerő-paritás* elve szerint automatikusan tendálnak a kiegyenlítődés felé, mert az arany-

³⁷ Mint Emil Lederer írta: „Stossweise Schöpfung von Kaufkraft kann auch inflatorisch wirken.“

nak az árnivók kiegyenlítődését akadályozó, késleltető szerepe nem érvényesül. Itt a jegybank a bankjegyet nem tartozik aranyra beváltani, ezért a pénz külföldi értékének alakulását csupán a fizetési mérleg alakulása befolyásolja. Ha tehát a jegybank az aranystandardot fenn akarja tartani, állandóan törekednie kell a nagyobb pénzérték-kilengések megakadályozására. Sőt, ha ezt nem akarná, vagy tudná megtenni, akkor a fizetési forgalom — a magánbankok által nyújtott rövidlejáratu hitelek segítségével — bizonyos mértékig függetlenítheti is magát a hivatalos kamatlábtól és az így kialakult magánkamatláb néha jobban is befolyásolhatja a termelést, a piacot, mint a jegybank kamatlába. Ilyen országokban tehát nem is képzelhető huzamosabban oly magas árnivó, amely okul szolgálhat a deklaratív pénzérték-csökkentésre. Ha tehát ezek az országok is sorra depreciáltak pénzüket, ez mutatja, hogy a legtöbbször hivatkozott *árkérdésben*, a külföldi és belföldi *árnivó közötti különbségen*, sőt az *exportárdeleken* kívül is *más közös okai és előfeltételei* lehetnek a pénzérték csökkentésének.

Ilyen országokban tehát, ahol készfizetés nem volt, az nem is szüntethető meg, hogy a pénzérték ezáltal csökkenjen, hanem erre *az egyedüli mód a pénzforgalom inflatorikus növelése*. Mellékes, hogy ez nyíltan, vagy burkoltan történik-e, de nélküle az értékcsökkenés deklarációja csak törniaság. *Knapp, Bendixen, Pikler*, stb. kutatásai után nem kell bőven részletezni, hogy ha a kiadott bankjegyek rekurrenciája ugyanoly biztos volna, mint addig, akkor az aranyfedezet arányának változása a pénz értékét nem befolyásolja. Ezt az újabb évek eseményei is igazolják. Az aranyfedezet funkciója ilyen országokban csak akkor és annyiban lépne életbe, amikor és amennyiben a kormányok a fedezeti arányokon tulmenőleg kívánnák a jegybankot igénybe venni. Ha azonban már erre kerül a sor, akkor rendszerint meg is változtatják a fedezeti szabályokat, nehogy azok a jegyforgalom szaporítását, vagyis a pénzérték ezzel járó csökkenését akadályozzák. Fokozottan könnyű ez sok országban ma, amikor számos jegybank az állammal szemben függetlenségének maradványát is elvesztette (pl. Olasz- és Franciaországban, Oroszországban, az Unióban, Dániában, stb.).

Lényegtelen, hogy a pénzláb változtatása milyen *jogi* formula alapján történik. Pl. Olaszországban (ahol egyébként kötött devizaforgalom van) előbb névértékén (nem fémértékén) törvényesítették az ezüstoffedezetet,³⁸ majd leszállították a fedezeti arányt. Ha a jegybank élt is a pénzsaporítás lehetőségével, — amiről e tanulmány írásakor nincs kimuta-

³⁸ Az 1936. VI. 14-i rendelet alapján.

tás — akkor mindegy, hogy a járulékos bankjegymennyiség a fedezeti arány csökkentésével, *mint fedezett*, vagy a régi fedezeti arány fenntartása esetén, *mint hivatalosan is fedezetlennek elismert pénz* kerül forgalomba. E körülmények jogi vagy lélektani szempontból lehetnek csak fontosak. Hiszen ha az aranyfedezet felértékelésével elkerülhető volna az infláció, akkor hol volna a határa ennek a felértékelésnek, miért csak 50, miért nem 500, vagy 5000%-kal értékelnék azt fel és szaporítanák ilyen arányban a bankjegyforgalmat?

Végül a *kötött* valuta- és devizaforgalmu államokban a kormány a hivatalos paritásra és a külföldi árfolyamra tekintet nélkül szabja meg ez idegen fizetési eszközök árát. Ez tehát már lényegében nem valutáris, hanem *adóztatási* s így *jövedelemelosztási* kérdés. *Természetesen* a devizapolitikát végső fokon itt is a kereslet és kínálat alakulása befolyásolja, de a tényleges árfolyamokat a kormány szabja meg, ami viszont befolyásolja a kereslet és kínálat alakulását. Ha tekintetbe vesszük, hogy pl. Németországban egyidejűleg *8-féle* *márka* — Auslands-, Sperr-, Kredit-, Noten-, Register-, Effektensperr-, Konversions- és Sondermark — szerepel, ezek csak számolási egységeknek tekinthetők, nem pedig pénznek. A depreciáció gazdasági hatásáról itt csak akkor beszélhetnénk, ha előbb felszabadítanák a devizaforgalmat és ennek segítségével a tényleges árfolyamok ismeretessé válnának.

III.

A gazdasági életben olyan izolált jelenségek, mint amilyenekkel fent a kérdés elvi tisztázása céljából foglalkoztam, nincsenek. A depreciációkat más hatások keresztezik, módosítják, fokozzák és gátolják. Ezek — akár *belföldiek*, akár *külföldiek* — eredhetnek a gazdasági élet *automatikus* reakcióiból, vagy az ezeket megmásító *tudatos politikai beavatkozásokból*. Az automatikus visszahatásokkal az előbbi részben foglalkoztam, hogy tisztázhassam a depreciáció várható eredményeit, ha azok érvényesülését mesterséges beavatkozások nem másítják meg. Most a gondolati kísérlet számára feltételezett légüres térből közelebb kell menni a való élethez, ezeknek a beavatkozásoknak várható hatásait — a rendelkezésre álló helyhez képest ismét csak sematikusán — tárgyalván.

Ezek eredhetnek a *kormánytól*, vagy a társadalom egyes *szervezett csoportjaitól*; céljuk, hogy megváltoztassák a cserének azokat a feltételeit, amelyek kényszer nélküli, szabad cserénél egy depreciáció esetén kialakulnának. A gazdasági élet át meg át van szöve ilyen törekvésektől és az azok megvalósítását szolgáló szervezetektől és a kormányok — amelyek nem dolgoznak légüres térben — sem tehetnek mást, mint

hogy az erők eredőinek lehetőleg surlódásmentes kialakulását biztosítsák. Természetes tehát, hogy a depreciáció után rögtön megindul a küzdelem a fent tárgyalt hatások megmásmítására, a terheknek az egyik csoportról a másikkra való áttolására, a haszonnak az egyik csoporttól a másikkhoz való juttatására.

Ez nem jelenti egyben azt, hogy a pénzérték csökkenése végeredményben a nemzetgazdaságnak sem káros, sem hasznos nem lehet, csak *módosítja a jövedelemeloszlást*. A termelési költségek csökkentésével egy darabig a termelt javak értékesíthetősége gyorsabban nő, mint amennyire a költségek csökkennek. Ha a szélső esetet vesszük, amikor egy árucikk a magas ár miatt egyáltalán nem adható el, innen az optimális pontig, amelyen az átlagnyereség és az eladott mennyiség szorzata a legnagyobb, nagy lehetőségek vannak, amelyek csak részleges kihasználása is a nemzetgazdaság előnye. De még ez is, mint láttuk, együtt jár egyes rétegek jövedelmének csökkenésével (feltéve, hogy az árcsökkenés nem technikai javítások révén áll elő). Ezek a csoportok (vagy egyének) mindent megtesznek, vagy a kormánnyal, reá gyakorolt befolyásukkal arányban mindent megtétnak, hogy a valutáris intézkedések lehető legtöbb előnyében és lehető legkevesebb kárában részesüljenek. De logikai képtelenség azt állítani, hogy amikor a termelés a depreciáció révén, tehát nem technikai vagy organizatórikus javítások folytán, olcsóbbodik, akkor senkinek se csökken a jövedelme.

Mennél többet exportál valamely termelési ág külföldre, annál jobban élvezi a depreciáció előnyeit; mennél több külföldi anyagra van szüksége, annál súlyosabban érinti az. Mindegyik tőle telhető nyomást gyakorol tehát az államra, hogy a szerzett előnyöket megtarthassa, illetőleg, hogy a kárt másra háríthassa. Természetes, hogy egyedül a politikai erőviszonyok ezt a küzdelmet nem dönthetik el, mert különben bizonyos ágakban a termelés egészen lehetetlenné válnék, de eddig a határig mindenütt elmennek és e gazdasági erők érvényesülését még abszolút kormányok sem akadályozhatják meg. Technikailag sok mód van a kivánt kiigazításra: *adókedvezmények, a behozatali vámok leszállítása, szubvenciók, prémiumok, tilalmak, kontingensemelések és csökkentések* stb., de lényegében mindez az *adóztatás* körébe tartozik. Amilyen arányban módosítja a kormány a depreciáció által szerzett előnyöket és hátrányokat, olyan arányban változtatja meg annak az egyes ágakra gyakorolt fellendítő vagy visszaszorító hatását. Ha a gazdasági erők annyira egyensúlyban volnának, hogy kikényszerítenének olyan *általános valorizációs* intézkedést, amely a depreciáció árcsökkentő és árváltoztató hatását egalizálná, akkor az ilyen országban voltaképp nem történt semmi,

csak a számolási egység változott meg, mint pld., amikor a papirkoronát 1:12.500 arányban pengőre váltották be.

Mennél nagyobb valakinek a *külföldi tartozása*, annál inkább károsodik, mennél több a külföldi követelése, annál inkább profitál a leértékelés révén. A belföldi árnívó ugyanis — mint láttuk — nem emelkedik annyira, hogy az felérne a tartozásnak hazai pénzben kifejezett növekedésével; vice versa a külföldi értékben számított követelés vásárlóereje a belföldi árakhoz képest megnő. Amennyiben a kormány az itt keletkezett károkat is jóvá akarja tenni, erről ugyanaz mondható, mint az előbb említett bekezdésben: megkönnyebbül az így külön intézkedéssel megvédett kategória helyzete, de az áthárítás folytán ugyanannyit (illetőleg az adminisztráció költségeivel többet) növekszik minden más kategória terhe, amely ennek az akciónak költségeit viseli.

A *belső adósságok* tekintetében fordított a helyzet: itt az adósok feltétlenül nyernek, a hitelezők feltétlenül vesztenek. Itt a kormánynak nem is igen lehet célja az eltolódások egalizálása, mert csak ezek által érheti el a célokat, amelyeket a depreciáció által szolgálni kíván. De a hitelezők érdekeinek negligálása hangulati szempontból is a legkönnyebb. Itt legfeljebb — mint Franciaországban történt — a legkisebb hitelezők kategóriájának lehet némi kárpótlást adni különleges felértékelés, adókedvezmény, stb. alakjában. Ha azonban a hitelezőket általánosságban kárpótolnák, akkor — ceteris paribus — más adókkal pótolnák a közjövedelmek kiesését, tehát ismét a termelést terhelnék meg. Ha pedig generálisan valorizálnának minden követelést, akkor, mint mondtam, a depreciáció fából vaskarika volna.

A bankok belföldi tartozásainak és követeléseinek értéke egyenlő arányban változik, itt tehát annyiban szenvednek veszteséget, amennyiben saját vagyonuk is határozott összegű, valorizációs záradékkal el nem látott követelésekből áll. (Habár előfordulhat az is, hogy a kormány az arany és egyéb záradék hatályát megszünteti.) Külföldi követeléseikre és tartozásaikra azonban állanak a fentebb mondottak. Általában természetesen a bankok minden pénzértékcsökkenésnél még akkor is abszolút vesztesek, ha veszteségeik nagyobb része a betevőkre áthárul.

A munkabérekből és fizetésekből élők elvesztett jövedelmét, vagy annak egy részét visszaadhatja a konjunktúra javulása, de a szervezetek nyomása még enélkül is kikényszeríthet a vállalkozás, vagy az állam — tehát az adózók — terhére bér- és fizetésemeléseket. Ezért könnyebb tekintélyi alapon működő kormányoknak, — amelyek tömegeik kívánságait kevésbé kényszerülnek figyelembe venni — ilyen akciókat végrehajtani. Ez viszont más veszélyt jelenthet a gazdasági életre, amivel azonban itt már nem foglalkozhatom.

Természetes, hogy a *kereskedők* is törekedni fognak régi készleteik árának valorizálására és új áraiknak az új beszerzési áraknak megfelelően való megszabására, de e törekvéseik a kormány és a közvélemény részéről a legerősebb ellenállással találkoznak. Pedig a pénzürték-csökkenésnek az áralakulásra gyakorolt hatása mindenütt inkább befolyásolható, mint náluk, akik sem monopóliummal nem rendelkezhetnek, sem kartellt nem köthetnek az árak emelésére. Ennek a belátása azonban — mikép Bastiat³⁹ kifejtette — meghaladja a tömegek gondolkodási képességét és a kormányok is szívesen veszik, ha az áremelés ódiomának egy része másra hárul. Még azok a gazdaságpolitikusok, akik netán tudják, hogy nincs hatalmuk a tömegnek a névleges árnívó fenntartására irányuló követelését teljesíteni, sem vallják ezt be, hanem mint minden inflációnál, így annál is, amit a pénzürték csökkentésének neveznek, megindul az árszabályozás drákói akciója, amely alkalmas az elégedetlenség némi fékentartására és bizonyára pillanatnyi ársökkenésekre is. A régi készletek valorizálatlan eladását ugyanis bizonyos mértékig ki lehet kényszeríteni; de nem akadályozható meg, hogy az újonnan beszerzett áruk árai a megváltozott költségekhez és a kereslet-kinálat viszonyának változásához képest ne emelkedjenek. Mint mindig, a most tárgyalt pénzürtékesökkenéseknél is a „*frank*, az *frank*“, „*lira egyenlő lira*“ fikciója hivatott annak leplezésére, hogy itt tulajdonképpen egészen más, *új pénzről* van szó, amelynek a neve véletlenül egyezik a régivel. Ha a valóságnak megfelelően a leértékelés után érvényes pénzt *új-franknak*, *új-lirának* neveznék, mindenki tudná miről van szó, de éppen ezért akkor mindezt így nem is lehetne megcsinálni.

Egyébként, ha a lehetetlen valóra válnék és a kereskedők, illetőleg általában az eladók egy fiktív, mert *névleges beszerzési árat* vennének kalkulációjuk alapjául *a tényleges utánpótlási ár helyett*, akkor — ha az árak azonosak maradnának névértékben kifejezetten is — az átmenet alatt sem romlanék egyes rétegek élelnívója, holott enélkül a depreciáció céljai nem érhetők el.

A *közalkalmazottak* élelnívójuk leromlását a magánalkalmazottaknál kevesebb sikerrel háríthatják el. Annál súlyosabb kérdés ez a kormánynak, mert saját munkatársairól, egyben a társadalom legerősebb rétegéről van szó. Itt is megkönnyíti lélektanilag helyzetét, hogy a fizetések névleg nem változnak, sőt — mint legutóbb Olaszországban — még emelkednek is, úgyhogy az alkalmazottak ellenérzése is főképp a „*drágaság*“ és azt szerintük okozó egyes foglalkozási rétegek ellen irányul. Éppen ez a depreciációk legfőbb célja ott, ahol a közkiadások leszállítása már elkerülhetetlen volt.

³⁹ Amit látunk és amit nem látunk.

A közkiadásoknak a legtöbb államban nagyobbik fele személyi kiadás, vagyis — tekintve, hogy a legtöbb országban a nemzeti jövedelem nagyobb fele folyik a közpénztárakba (még ha ez nem is tekintetik egészében köztehernek) — a közalkalmazottaknak a nemzeti jövedelem nagyobb hányada jut, mint bármely más rétegnek. Éppen ezért, ha e jövedelmeket teljes mértékben valorizálnák, ez azonnal akuttá tenné a pénzürték újabb leszállítását. Megnehezíti a kormányok helyzetét, hogy az a tévhit, amely szerint a kormány a közkiadások szaporításával a „vásárlóerőt emeli“, csaknem minden réteget áthatott és maguk az adófizetők követelik a vásárlóerő emelése céljából a közalkalmazottak fizetésemelését, nem tudván, hogy azt nekik kell újabb adókban előteremteniök.

A *hitelezők* rétege viszont semmikép és sehogyan sem vonhatja ki magát az értékcsökkenés terhei alól és életnivója romlását másra nem háríthatja. Ennek gazdasági és lélektani oka van. A hitelezés a cserének egyik fele, amelynél a hitelező már odaadta a maga cseretárgyát, de még nem kapta meg az ellenszolgáltatást, tehát *birtokon kívül* van és nincs módjában, mint minden termelőnek: áruját, mint minden dolgozónak: munkáját visszatartani. Sem nem sztrájkolhat, sem nem dughatja el áruját, sem nem szüntetheti meg annak termelését. A jövőben ugyan *újabb hitelek nyújtásától tartózkodhatik*; de amikor a kormányok pénzüik értékét csökkentik, rendszerint nem törődhetnek a távolabbi jövővel, csak a pillanatnyi kényszer hatása alatt cselekszenek. Továbbá, ha a depreciáció nem nagyon nagy arányu, nem követik egyéb drasztikus intézkedések, a hitelezők jelentékeny része sem jut egyszerre tudatára veszteségének. Még akkor is fennállhat ez, ha a pénzürtékcsökkentés inflációval van egybekötve, mert — itt nem részletezhető okoknál fogva — az infláció egy bizonyos kezdő szakaszán az árak csak lassabban emelkednek, mint amilyen arányban a bankjegyforgalom növekszik.⁴⁰

Ahogy egyrészt a hitelezők mentalitása megkönnyíti a maguk számára a veszteségek viselését, úgy könnyíti meg másrészt a kormány számára a közvélemény a hitelezők károsítását. A tömegek nem appercipiálták a tényt, hogy a civilizált országok *lakosságának tulnyomó része* kisebb-nagyobb mértékben hitelező, hanem megmaradtak annál az atavisztikus felfogásnál, hogy a hitelező mindig gazdag és rossz ember, az adós ellenben mindig szegény és jó ember. Az u. n. *mobilitás* elleni ellenszenv talán sohase volt oly nagy, mint ma és *Széchenyi* mondásával, amely szerint *az adósnak leg-*

⁴⁰ Jankovich Béla tanulmánya a Közgazdasági Szemle 1925. évfolyamában.

jobban szolgál a hitelező védelme, talán sohasem törődtek olyan keveset, mint ma. Aki megkísérli a közvéleménnyel megértetni, hogy a hitelezők nagy többsége vagyontalan, sőt szegény ember, beleütközik abba az ércfalba, amelyet az emberek azon tulajdonsága alkot, hogy a nem közvetlenül és kizárólag az ő személyes ügyét érintő kérdésekben hosszabb gondolatmenet megértésére nem hajlamos, vagy nem képes. Annál nehezebb természetesen arról meggyőzni az embereket, hogy éppen a hitelezők szegényebb rétege, a *járadékosok*, *takarékbetétesek*, stb. szenvedik a viszonylag nagyobb veszteséget, míg a vagyonosabb réteg vagyont, már csak nagyobb áttekintésénél fogva is, inkább tudja értékállóan elhelyezni.

Csökkenti a hitelezők ellenállását az a körülmény is, hogy jelentős részük nemcsak tőkési kamatából él, úgyhogy a remélt fellendülés vigasztalja követeléseinek értékesítéséért. Megkönnyíti végül bizonyos mértékig az átmenetet az a tény is, hogy az így megterhelt rétegek jelentékeny hányada — nyugdíjasok, járadékosok, tőkéjük kamatából élők — az *idősebb korosztályhoz* tartozik. A *Korányi Frigyes* által perhorreszkált „szervezett magánérdekek nyomását“ tehát annál kevésbé képesek kifejezni, mert évente nagy hányaduk válik ki az élők sorából.

Azt a kérdést kell még röviden tárgyalnom, hogyan befolyásolja a valamely országban végrehajtott depreciaációnak hatását, ha *más országok* ellenintézkedéseket hoznak, mindezekelőtt, ha *maguk is csökkentik pénzük értékét*. Világos, hogy amelyik ország így cselekszik, azzal szemben a depreciaációnak exportfokozó és importesökkentő, tehát a fizetési mérleg aktivizálása irányában való hatása nem érvényesül. Ha tehát *valamennyi* ország ugyanolyan mértékben depreciaálná valutáját, akkor *a nemzetközi kereskedelemben semmi sem változik*, csak az *egyes országokon belül* változik meg a nemzeti jövedelem eloszlása. Ma ugyan a depreciaáció aránya országonként igen különböző, de nyilvánvaló, hogy ez végeredményben a nemzetközi kereskedelem alakulását alig befolyásolhatja, még kevésbé emelheti annak volumenjét.

Annál kevésbé, mert még a depreciaáció kölcsönössége nélkül is sok módja van mindegyik kormánynak, hogy egyfelől a *vámok*, *kontingentálások*, *tilalmak*, *clearing-szerződések*, másfelől a *dumping* finanszírozása útján ellensúlyozhassa más országok pénze értékesítésének a saját külkereskedelmére gyakorolt hatását, amelyet általában kedvezőtlennek szokás tartani, vagyis azt, hogy csökkenti a javak kivitelét és növeli a javak importját. Ez valóban be is következett mindenütt. Éppen ezért kérdés, *őszintének* lehet-e tartani azt az érvelést, amely elsősorban a *külkereskedelmi mér-*

leg „megjavításának“, a kivitel fokozásának és a behozatal csökkentésének szükségével támasztja alá a depreciáció követelését, illetőleg igazolja annak megtörténtét. Egyrészt már minden ország csökkentette pénze értékét, vagyis valameny-nyi olyan ország is, amelyek külkereskedelmi, illetőleg fizetési mérlege *aktív* volt. Másrészt azokban az országokban, amelyek valóban hivatkozhattak erre, a depreciáció óta sem a külkereskedelmi forgalom, sem annak egyenlege nem javult jelentős mértékben, vagy egyáltalán nem javult. Angliában a deficit átmeneti jelentéktelen csökkenés után újra növekszik⁴¹ (aminek persze más okai is vannak), úgy hogy már komoly formában felmerül a fizetési mérleg további romlásának meggátlása céljából az újabb depreciáció követelése, amely pedig most már, az aranyalapról való letérés után, másképp, mint inflációval nem képzelhető. Még a japán külkereskedelemnek — amelynek dumpingjellege miatt annyi panasz hangzik — aktivuma sem nőtt számottevően az oly nagyarányú pénzértékcsökkentés ellenére sem. Egyébként erről a kérdéstről akadémikus volna többet írni, hiszen tekintettel arra, hogy a válság folyamán újabb nemzetközi hitelek nyújtása megszűnt, a fizetési mérlegeknek minden pénzértékcsökkentés nélkül is automatikusan ki kellett volna egyenlítődniök.

Azok tehát, akik helyes törekvésnek tartják, hogy egy ország a jövőben saját javaiból többet adjon ugyanannyi külföldi áruért, mint előbb, illetőleg ugyanannyi saját árujáért kevesebb külföldi jószágot kapjon, mint odáig, kénytelenek lesznek belátni, hogy a pénzértékcsökkentés ezt csak igen kis mértékben, vagy egyáltalán nem segíti elő, mert a többi ország mérvadó körei is ugyanezt tartják helyesnek a saját országuk szempontjából. Amennyiben tehát ez a törekvés valóban egyik főoka a depreciációnak, akkor — mint cikkem elején irtam — tovább fog hatni egy *újabb depreciáció* irányában.

A *merkantilizmus* szellemében összefügg ezzel az a törekvés, hogy ily módon biztosítsa egy állam pénzének *aranyfedezetét*, vagy szerezzé azt meg, ha hiányoznék. Már pedig akár hive valaki az aranyvalutának, akár nem, kétségtelen, hogy az eddig tárgyalt okok további fennállása esetén — amint láttuk, az értékcsökkentés azokat többnyire nem szünteti meg — az újabb nagy áldozatokkal esetleg visszaállítandó aranyvaluta ugyanugy nem fogja á la longue a pénz értékállandóságát biztosítani, mint ahogyan azt most nem tette meg, mert a kormányok ezután is éppen akkor fogják megszüntetni hatályát, amikor annak funkcióba kellene lépni. Mint *Russell* mondotta, az aranyfedezet nem biztosít a kor-

⁴¹ Economist, 1936. VIII 22.

mányoknak a pénzürtékre gyakorolt befolyása ellen, annál kevésbé, mert ma már az „*Entpolitisierung des Geldes*“ követelése nagyon háttérbe szorult, sőt erősödik azoknak az iskoláknak hatása, amelyek ezt a pénzürtékre gyakorlandó állami befolyást egyenesen rendszerük alapjává teszik.

Prof. *Grossmann* kimutatta,⁴² hogy 1931—34 közt az aranyblokk öt országának a világkereskedelemben való részesedése 18.9%-ról 19.4%-ra nőtt, míg a leértékelést végrehajtott országok részesedése 59.9%-ról 63.5%-ra nőtt. Ez százalékarányban is igen jelentéktelen változás, összességében pedig az illető országok nemzeti jövedelméhez képest oly csekély, hogy az erre való hivatkozást most már a depreciáció hívei részéről sem igen halljuk. Ha tehát a külkereskedelmi viszonyokon a depreciációk már általánosságuknál fogva sem sokat változtathatnak, nyilván fontosabb ennél a belső gazdaságra, vagyis a *termelési költségek csökkentésére*, a rentabilitás fokozására és így a munkanélküliség apasztására gyakorolt hatásuk. Ezzel szemben itt ugyanugy felhozható, hogy nemcsak azokban az országokban csökkentették a pénz értékét, amelyekben az árnívó túl magas volt, hanem valamennyi, tehát *a legalacsonyabb árnívójú országokban is*. Láttuk azt is, hogy a munkanélküliség megszüntetésére irányuló törekvések eddig csak kevés hatással jártak. Végül pedig az ezuton elérhető átmeneti eredményt a társadalom széles rétegei állandó nagy áldozataikkal kell, hogy megfizessék.

Minthogy azonban, mint kifejtettem, a depreciációnak a termelési költségeket csökkentő és így a termelést növelő hatása fokozatosan elhalványul, végül teljes mértékben megnyilvánul az idézett mondás igazsága, amely szerint *a depreciáció ténye mentségül szolgálhat az alapvető gazdasági tévedések további fennállásáért*. Ezt világszerte ma is tapasztalhatjuk már. A termelés terhein elsősorban a sohasem látott nagyságúra nőtt közterhek apasztása útján kellett volna könnyíteni. A depreciáció hozzásegítette a kormányokat a probléma megkerüléséhez: nem csökkentették a terheket, hanem — *hitelezőik részleges kisajátítása által* — a terhek egy részét a termelőkről átrakták a járadékból, kamatból, stb. élőkre. Így ismét módjuk nyílott — a közösséggel szemben megnyilvánuló kívánságok visszaszorítása helyett — az „*új közintézményekre irányuló mohóság*“⁴³ kielégítésére. Ahelyett, hogy követték volna *Lor. v. Stein* tanítását, amely szerint a rendezett államnak még akkor is törlesztenie kell adósságát, ha erre nincs kötelezve,⁴⁴ régi adósságaik egy részét leirták, igazolván *Henry George* mondását, amely szerint az állam-

⁴² Id. mű, 98. l.

⁴³ L. a Népszövetség Évkönyvének ismertetését a Közgazdasági Szemle 1932. IV. számában.

⁴⁴ Id. mű, 7. l.

adósságokat még sohasem fizették vissza. Sem a kereskedelmi és egyéb megszorításokon nem enyhítettek tehát, sem pedig a közterheket nem csökkentették, sőt — mint ma a legtöbb országban — a *fegyverkezés* céljaira újabb közkölcsönöket vesznek már fel. Ezt úgy is lehet tekinteni, mint egy külpolitikai kényszer folyományát, de úgy is, mint annak a mondásnak igazolását, hogy *a legtöbb háboru nem indult volna meg, ha az államadósságokat fel nem találják*. Az adósságok egy részének nullifikálása teszi lehetővé újabb adósságok felvételét.

Több körülménytől függ a most kibocsátásra kerülő fegyverkezési kölcsönök sikere, de a nyílt piacon az ilyen kibocsátások többnyire csak ott járnak sikerrel, ahol a pénz vásárlóereje (aranyértéke) a háboru előttihez képest még nem csökkent igen nagy mértékben, ahol tehát a közönség még nem élte át a közösséggel szemben fennálló követeléseit teljes elértéktelenedését. Másutt a rendkívüli fegyverkezési kiadások fedezete csak a legváltozatosabb eszközökkel kikényszerített kölcsönök (amelyekről gyakran csak utólag derül ki, hogy *nem kölcsönök, hanem adók*) útján szerezhető meg. Alátámasztja ez azt a véleményt, hogy valamely országban nagyobb szabású inflációt egy generációban csak egyszer lehet megcsinálni. Ez az egyik oka annak, hogy a középeurópai országok a pénzláb csökkenését a pénz külföldi vásárlóerejének nagymérvű csökkenése dacára sem deklarálták hivatalosan.

A depreciáció nemlétében az államoknak rá kellett volna térniök a *közkiadások csökkentésének* eleinte nehezebbnek látszó, de igazságosabb és veszélytelenebb útjára, amelyet ugyan a „*defláció*“ nevén szoktak támadni. Így azonban adósságterhek egy részének önkényes leírása és óriási újabb adók beszedése (aminő például az u. n. „*felértékelési nyereség*“ konfiskálása) lehetővé teszi a további költségek és az újabb adósságszinálást és újból alátámaszthatja *Smith Adám* ama mondását, hogy *a magánosok pazarlása nem teheti tönkre a nemzeteket, csak a közét*. Ha azt hinnők, hogy ez még a világháboru utóhatása, vagyis abban reménykednénk, hogy most már ez a folyamat nem folytatódik majd, ezzel szemben áll az a tény, hogy éppen azok az országok depreciáltak a legnagyobb mértékben, amelyek a háboruban tulajdonképpen nem vettek részt, mint pl. Brazília és Japán. Most nem történt más, mint hogy a kormányok újból növelhetik a közkiadásokat, úgyhogy néhány év múlva újra megindulhat a „*legrosszabb valutáért való versenyfutás*“.

Hogy a még le nem irt és az ujonnan felveendő adósságokat most majd vissza fogják-e fizetni, azt nem lehet megjósolni, de az eddigiek után erre kevés a valószínűség. A világháboru követő infláció után a most elmúlt öt év újra igazolta azt a mondást, hogy hiába kötelezzük *utódainkat* az általunk felvett

adósságok megfizetésére, ők ezt a kötelezettséget nem fogják vállalni. A közadósságok kamatainak és törlesztésének fizetését, amint látjuk, nem olyan formában szokták megtagadni, hogy egyszerűen beszüntetik azt, hanem azon a kerülő uton, hogy a gazdasági élet nem bírja a folyó kiadások és a korábbi kiadások kamatainak terhét egyszerre viselni, hanem kikényszeríti a pénzérték csökkentését, amikor is az erők a legkisebb ellenállás irányában hatnak, vagyis természetesen nem a bürokratikus kiadások csökkentése felé, hanem a közadósságok eme burkolt annullálása felé.

Nem lehet tehát egyszerűen igennel vagy nemmel felelni arra a kérdésre, javítja-e a pénzérték csökkentése a gazdasági helyzetet? Ha az nem áll másból, mint bizonyos káros megkötöttségek feloldásából és nem követik egyéb, a gazdaságra káros rendelkezések, akkor — mint *Charles Rist* kimutatta — *átmeneti megkönnyebbülést* hozhat, amely átmenet felhasználható a lényeges reformok megvalósítására (kivált, ha — miként Angliában — a sikert kedvező véletlenek alátámasztják). Ha a kormányok felhasználják ezt az alkalmat a gazdasági megszorítások fokozatos lebontására, az adórendszer gyökeres reformálására, a közterhek csökkentésére és a közháztartások egyensúlybáhozására stb., akkor ez adott körülmények közt simább útja lehet a szanálásnak, mintha ez nyiltabban, egyes rétegek érdekeinek kevésbé leplezett, tehát politikai viharokat felidézhető megsértésével történik. De ha mindezeknek az ellenkezője történnék, akkor a mostani valutáris változások csak epizódot jelentenének az újabb pénzlábcsökkentés, illetőleg a fokozottabb infláció felé.

Ha pedig végezetül arra kell felelni, miért javult hát a helyzet azokban az országokban, amelyek a leértékelést már korábban végrehajtották, akkor egyrészt utalnunk kell arra, hogy rövid még az eltelt idő ahhoz, hogy e javulás kellő megalapozottsága megítélhető legyen. De ha, amire remény is van, a javulás folytatódna, akkor természetesen nem szabad elfelejtkeznünk azokról a szokott *konjunkturális okokról*, amelyek más válságokból is az újabb felendülésekbe vezettek. Ha a válság folyamán a készletek kifogytak, a gyenge kezek elhullottak, a munkabérek leestek, a földjáraadék csökkent és végül a közterhek egy ideig legalább nem emelkednek tovább, akkor az emberi találékonyság és élniakarás az állandósult akadályok közt is megkeresi az új utat a termeléshez, a gazdasági élet, bár nagy veszteségek árán, lehetőleg hozzáidomul a bürokratikus kötelékekhez és akkor a gazdasági helyzet — bár *semmi alapvető kérdés nincs megoldva* — ugyanugy javulhat, mint ahogyan a korábbi gazdasági válságok is véget értek a pénz értékének csökkentése nélkül.

Major Róbert.

Közlemények.

A szesztermelés helyzete Magyarországon.

Megjegyzés Matolcsy Mátyás tanulmányához.

A „Közgazdasági Szemle“ februári száma tanulmányt közöl *Matolcsy Mátyás* tollából, melyben a tudós politikus a szesztermelésnek az utolsó másfél évtized során felvetődött problémáival foglalkozik, elismerésre méltó szorgalommal, mondhatnók akribiával állítván össze az idevonatkozó anyagot. Sajnos, nem tudjuk ugyanilyen elismerésben részesíteni tárgyilagosságát; tanulmányának figyelmes elolvasása, adatszolgáltatásának ellenőrzése arról győzött meg bennünket, hogy e probléma taglalásánál Matolcsyban a tudós kemény küzdelmet folytatott a politikussal és a küzdelemben a tudós alulmaradt. Ami lehet nyereség pártja részére, az igazság megszenvedti.

Matolcsy Mátyás principális tétele: az ipari szeszgyárak megszüntetendők. Mint ahogy minden ut Rómába vezet, úgy igyekszik mindenfajta bizonyítékokkal, statisztikai összeállításokkal, adatscsoportosításokkal, ezt az előre megkoncipiált tételét megközelíteni és minthogy az ipari szeszgyárak vagyonek Kobzásának műveletét magában eleve eldöntötte, tabella-játékával teljes sikere is van. Különösen politikusok előtt, akik ebbe a kampányba ugyanazzal a ceterum censeóval vetették magukat, mint a tanulmány szerzője.

Aki azonban az igazságot többre tartja az olcsó agitációnál, azt Matolcsy Mátyás tabellái nemcsak, hogy nem győzik meg, hanem azoknak ellentmondással teljes felületessége nyilván gyanakodóvá teszi az akció tudományos jellege és célkitűzéseinek indokoltsága tekintetében. Erről szól ez a rövid írásunk, melyben nem kívánunk a probléma egészéről nyilatkozni, hanem — az ex uno disce omnes alapon — egyedül a főtétel bizonyítási módjáról, melyet Matolcsy Mátyás ellentmondást nem tűrően és azzal a diadalmassággal prezentál olvasói számára, mint Jules Verne „Utazás a Holdba“ című regényének professzorhőse a maga számítását a Holdnak elérhetéséről. (Akiről azonban a Verne-olvasó gimnazisták tudják, hogy néhány nullával elszámította magát.)

Matolcsy Mátyás az ipari szeszgyárak jövedelmezőségét párhuzamba hozva a mezőgazdasági szeszfőzdek jövedelmezőségével, ebből messzemenő következtetéseket von le az ipari szeszgyárak létezésének gazdasági indokoltsága tekintetében. Közül a tételéhez egy tabellát — a Szemle 76. oldalán —, melyben ki van mutatva, hogy a szeszgyárak az 1924—1934. években évenként milyen átlagárát értek el és közül egy másik tabellát — a 80. oldalon —, melyben kiszámítja, hogy ugyanezen esztendőkbén az ipari szeszgyárak-

nak a „haszon és tőkeszolgáltatás“-ra milyen összeg jutott. S itt aztán olyan dolog esett meg Matolcsy Mátyással, ami csak politikussal eshet meg, tudóssal ritkán, hogy t. i. a két tabella adatai alaposan rácáfolnak egymásra, az egyik tabella világossá teszi a másik tabellának abszurditását, még a felületes olvasó előtt is. Mert az egyik tabella — az, amelyik a 76. oldalon van — az 1924—1934. évekre vonatkozóan helyesen és pontosan hozza az ugynevezett „nyersszesz átlagárát“, tehát a *brutto ellenértéket*, melyet az ipari szeszgyáraknak — épügy, mint a mezőgazdaságiaknak — az üzleti év végén az állami ellenőrzés mellett működő Országos Szeszértékesítő r.-t. kifizet. Ez az összeg az és egy fillérrel sem több, amit a szeszgyáros a szeszért kap és amely átlagáron felül a szeszfinomítók még az átlagár 10%-át kapják finomítási díjként. Ebből a bruttó összegből kell fedeznie az összes termelési költségeit: fizetések, munkabérek, nyersanyagokat, félgyártmányokat, segédanyagok, szén árát, adókat, szociális költségeket, üzemfenntartást, szervezési költségeket stb. stb., még sokáig folytathatók e felsorolást. Ennek az átlagár-tabellának az adataihoz semmi kétség nem fér, ezt évente közzéteszi az Országos Szeszértékesítő r.-t., ismerik a gyárosok, gazdák, a kormány és mindenki, aki e kérdéssel foglalkozni kíván. Matolcsy azonban — mint mondtuk — nem érte be ezzel a tabellával, mert ezekkel a helyes adatokkal a politikus által dokumentálni kívánt tételt egyáltalán nem lehet bizonyítani, hanem külön számításokat közöl arról, hogy mekkora az az összeg, mely az ipari szeszgyáraknál „haszon és tőkeszolgáltatás“-ra marad, tehát mekkora az az összeg, mely megmarad, ha a termelés értékéből levonjuk a munkabérek, tisztviselői fizetéseket, nyersanyagok és félgyártmányok, tüzelő- és világítóanyagok árát. E levonások után megmaradó összeg az, mely a gyáraknak — Matolcsy szerint — „tőke- és haszonszolgáltatásra“ jutott. És itt az a különös dolog történt meg Matolcsyval, hogy ebben a tabellájában az 1924—1934. esztendőkre a gyárak „haszon- és tőkeszolgáltatára“ gyakran nagyobb összeget hoz ki, mint amennyit a gyárak ugyanabban az esztendőben gyártmányaikért *brutto ellenértéket* kaptak. Aminek lehetetlenségét nem kell bizonyítanom. Például Matolcsy szerint az ipari szeszgyáraknak 1935-ben a munkabérek, fizetések, nyersanyagok, félgyártmányok, tüzelő- és világítóanyagok kifizetése után maradt tisztán „haszon- és tőkeszolgáltatásra“ 5.4 millió pengő, holott ebben az esztendőben *összes bruttó bevételük* 99.000 hliter után 53.10 pengővel számítva 5.2 millió pengő volt, ami kevesebb, mint amennyit Matolcsy tőkeszolgáltatás és haszon címén megmaradó összeg fejében beállít. 1934-re Matolcsy haszon és tőkeszolgáltatásra megmaradó összeg címén 4.3 milliót mutat ki, holott a *bruttó bevétel* a gyáraknál összesen 4.8 milliót tett ki. 1933-ra Matolcsy 5.3 millió pengő tőke és haszonszolgáltatásról méltatlankodik, holott a gyárak bruttó bevétele ugyancsak Matolcsy szerint, de az Országos Szeszértékesítő r.-t. szerint is 3.7 millió pengő volt s így tovább, döntően cáfolva rá Matolcsy tételére.

Természetesen ugyanez az ellentmondás világlik ki szembe-szökően akkor is, ha az ipari gyáraknak juttatott hektoliterenkénti átlagárát, vagyis a termékükért kapott hektoliterenkénti bruttó ellenértéket hasonlítjuk össze azzal a Matolcsy-féle tabellával, mely az ipari gyáraknál az egyes hliterre eső „haszon és tőkeszolgáltatás“-

mutatja ki. Itt is a hektoliterenkénti „haszon és tőkeszolgálat“ számos esetben nagyobb, vagy ugyanakkora, mint a 76. oldalon helyesen megadott hektoliterenkénti bruttó ellenérték, egyes esetekben még akkor is, ha a bruttó ellenértékhez a szeszfinomítónak járó 10%-os finomítási díjat hozzáadjuk. Így például az 1931/32. termelési évadban a Matolcsy által kiszámított „haszon és tőkeszolgálat“-ra megmaradó összeg hl.-ként 61.— P, míg a 76. oldalon helyesen megadott bruttó szeszellenérték hliterenként 48.06 P; az 1932/33. évben az állítólagos „haszon és tőkeszolgálat“ 61.— P, a hivatalosan kimutatott bruttó szeszellenérték 46.80 P; az 1925/26. évben az állítólagos „haszon és tőkeszolgálat“ 72.— P, a hivatalosan kimutatott bruttó szeszellenérték 72.58 P; az 1926/27 évben az állítólagos „haszon és tőkeszolgálat“ 85.— pengő, a bruttó szeszellenérték 85.95 P; az 1930/31. évben az állítólagos „haszon és tőkeszolgálat“ 55.— P, a bruttó ellenérték 56.25 P stb. Kérdezem tisztelettel, szabad így dolgozni? Ilyen módszerrel folytatott számítások alapján akarják megkondítani a halálharangot az ipari szeszgyárak felett. Ez az a módszer, mellyel az ipari szeszgyárak ellen irányuló agitáció irányítói könnyűszerrel hatvan millió pengőnyi, vagy még nagyobb összeget hoznak ki, mint az ipari szeszgyárak tiszta hozadékát és ezt bevinni próbálják a köztudatba, hogy aztán a józan megfontolás helyett a kritika nélküli gyűlölség szorítsa a kormányt helytelen és igazságtalan lépésekre.

Nem folytatjuk. Bizonyosak vagyunk benne, hogy Matolcsy nem rosszhiszeműen állította fel táblázatát, hanem csak felületesen, kritika nélkül. Ami elvégre politikusnak meg van engedve. Igaz, hogy a rosszhiszeműség is.

Fenyő Miksa.

A távolabbi piacok jelentősége a magyar kivitelben.¹

A változások között, amelyek az utóbbi évek folyamán a magyar kivitel összetételét módosították, ha nem is a legjelentékenyebb, de mindenesetre egyik legérdekesebb jelenség az, hogy egyes távolabbi — nyugat- és északeurópai, tengerentuli — exportpiacok felé a kivitel az átlagosnál jóval nagyobb arányban emelkedett s így ezeknek a piacoknak a jelentősége fokozódott.

Egy évvel ezelőtt megkísértem erről a jelenségről olyan formában beszámolni, amely lehetővé tette a vizsgált folyamat mindenkori állásának egyetlen mérőszámmal — az exportpiacok „átlagos távolságával“ — való jellemzését.² A számításokban, amelyek az 1920 óta eltelt évekre vonatkoztak, az egyes piacok felé irányuló mindenkori export értékadatai, mint mérlegelési koefficiensek szerepeltek a tekintetbejövő összes exportpiacok átlagos távolságának — képletesen szólva, „az exportrádiusz átlagos hosszának“ — meghatározásánál. Eszerint az átlagos exporttávolság: az egyes

¹ A magyar kivitelre vonatkozó valamennyi adat a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kiadványain és kéziratban rendelkezésre álló feljegyzésein alapul.

² A Magyar Gazdaságkutató Intézet 29. sz. jelentése, 119. és kk. Az ott közölt adatok közül az 1935. évre vonatkozóak, amelyek az ideiglenes statisztikai adatokon alapultak, a jelen közleményben a végleges adatoknak megfelelően vannak korrigálva.

piacoknak Budapesttől számított földrajzi távolságából és a feléjük irányuló kivitel értékéből adódó szorzatok összege elosztva az egész kivitel értékével.

Az exportrádiusz ilyen értelmezésében csak a kivitel közelebbi és távolabbi piacok közt való megoszlásának mérőszáma; alakulásából messzebbmenő következtetések nem vonhatók le. Így pl még hozzávetőleges képet sem nyújt a kivitel terhelő fuvar költség nagyságának esetleges változásairól. Ez a különben nagyon érdekes probléma erről az oldalról nem közelíthető meg. Egyrészt az exportárak által tényleg megtett ut hosszára a piacok földrajzi távolságából nem lehet következtetni, másrészt a tényleges uthossz és a vele kapcsolatos fuvar költség is alig hozható összefüggésbe. A vasúti és hajófuvar díj közötti nagy különbségen kívül ugyanis tekintetbe kell venni, hogy a hajófuvar költség igen nagy távolságokon belül is alig változik lényegesen.

*

A kapott eredmények, bár használhatóságuk eszerint szűk körre korlátozódik, magukban is érdekesek. Az adatok az 1936. évre vonatkozó számokkal kiegészítve, a következő képet mutatják:

I. Magyarország kiviteli piacainak Budapesttől számított átlagos távolsága.

É v	Kivitel értéke		Átlagos exporttávolság	
	millió P	1925/27=100	kilométer	1925/27=100
1920	190.6	22.6	399	74.9
1921	294.5	34.9	382	71.8
1922	382.9	45.4	457	85.8
1923	392.2	46.5	494	92.8
1924	667.0	79.0	465	87.3
1925	848.0	100.5	472	88.7
1926	876.7	103.8	561	105.4
1927	807.6	95.7	564	105.9
1928	826.0	97.9	612	115.0
1929	1.038.5	123.0	749	140.7
1930	911.7	108.0	706	132.6
1931	570.4	67.6	846	159.0
1932	334.5	39.6	872	163.9
1933	391.3	46.4	1.049	197.1
1934	404.2	47.9	977	183.5
1935	451.5	53.5	1.036	195.8
1936	506.6	60.0	1.230	232.6

A kivitel nagyságának és az exportrádiusz hosszának egymáshoz való viszonya tekintetében négy jól elhatárolható periódust lehet megkülönböztetni:

a) 1920—1925. *Erősen emelkedő kivitel, csaknem változatlan exporttávolság:* a belföldi termelés feleslegei eleinte jelentéktelenek, később rohamosan emelkednek, de még könnyen elhelyezhetők a közelebb eső exportpiacokon.

b) 1926—1929. *A kivitel és az exporttávolság nagyjából párhuzamosan növekszik:* a szomszédos államok piacai már telítve vannak, ezért a korábbi évekkal szemben jelentkező többlet-felesleg csak távolabbi piacok bekapcsolásával helyezhető el.

c) 1930—1932. Csökkenő kivitel, emelkedő exporttávolság: a közeli piacok felvevőképessége erősen visszaesett (csehszlovák vámháború, osztrák önellátási törekvések), a távolabbi piacok felvevőképessége állandóbb; az utóbbiak viszonylagos jelentősége s ezzel az átlagos exporttávolság nőtt.

d) 1933—1936. Lassan emelkedő kivitel, rohamosan emelkedő exporttávolság: a kivitel fejlődése elsősorban a távolabb fekvő piacokra támaszkodott.

A külföldi piacokat távolságuk szerint csoportosítva, a felénk irányuló export abszolút és viszonylagos jelentősége a következőképpen változott meg:

II. A különböző távolságu külföldi piacok részesedése a kivitelben.

É v	Az 500 km-en aluli	500—1000 km közötti	Összesen az 1000 km-en aluli	1000—2000 km közötti	Összesen a 2000 km-en aluli	2000—5000 km közötti	Összesen az 5000 km-en aluli	Az 5000 km-en felüli
	távolságu külföldi piacokra esett a kivitelből							
	A) m i l l i ó p e n g ő :							
1920	150.0	35.5	185.5	4.3	189.8	0.0	189.8	0.8
1921	231.3	56.3	287.6	6.3	293.9	0.1	294.0	0.5
1922	278.6	86.0	364.6	16.2	380.8	0.4	381.2	1.7
1923	285.1	86.8	371.9	16.1	388.0	0.3	388.3	3.9
1924	510.6	125.4	636.0	23.8	659.8	1.2	661.0	6.0
1925	613.2	210.4	813.6	27.0	840.6	1.7	842.3	5.7
1926	585.0	243.3	828.3	31.2	859.5	2.2	861.7	15.0
1927	531.5	219.4	750.9	42.9	793.8	3.3	797.1	10.5
1928	538.1	209.1	747.2	60.6	807.8	5.1	812.9	13.1
1929	609.2	287.3	896.5	102.3	998.8	8.2	1.007.0	31.5
1930	503.4	284.8	788.2	98.7	886.9	7.2	894.1	17.6
1931	247.2	192.7	439.9	111.5	551.4	5.1	556.5	13.9
1932	153.9	106.0	259.9	59.2	319.1	5.0	324.1	10.4
1933	164.7	120.3	285.0	81.9	366.9	5.3	372.2	19.1
1934	142.4	171.3	313.7	66.9	380.6	7.9	388.5	15.7
1935	128.9	213.1	342.0	74.2	416.2	14.5	430.7	20.8
1936	130.5	243.4	373.9	86.6	460.5	15.3	475.8	30.8
	B) s z á z a l ó k :							
1920	78.7	18.6	97.3	2.3	99.6	0.0	99.6	0.4
1921	78.6	19.1	97.7	2.1	99.8	0.0	99.8	0.2
1922	72.8	22.5	95.3	4.2	99.5	0.1	99.6	0.4
1923	72.7	22.1	94.8	4.1	98.9	0.1	99.0	1.0
1924	76.5	18.8	95.3	3.6	98.9	0.2	99.1	0.9
1925	71.1	24.8	95.9	3.2	99.1	0.2	99.3	0.7
1926	66.7	27.7	94.4	3.5	97.9	0.2	98.1	1.9
1927	65.8	27.2	93.0	5.3	98.3	0.4	98.7	1.3
1928	65.2	25.3	90.5	7.3	97.8	0.6	98.4	1.6
1929	58.7	27.7	86.4	9.8	96.2	0.8	97.0	3.0
1930	55.2	31.3	86.5	10.8	97.3	0.8	98.1	1.9
1931	43.4	33.8	77.2	19.5	96.7	0.9	97.6	2.4
1932	46.0	31.7	77.7	17.7	95.4	1.5	96.9	3.1
1933	42.1	30.8	72.9	20.9	93.8	1.3	95.1	4.9
1934	35.2	42.4	77.6	16.5	94.1	2.0	96.1	3.9
1935	28.6	47.2	75.8	16.4	92.2	3.2	95.4	4.6
1936	25.8	48.0	73.8	17.1	90.9	3.0	93.9	6.1

Különösen feltűnő a legközelebbi — 500 kilométeren aluli távolságu — piacokra irányuló kivitel erős visszaesése. Ebben az

osztrák, csehszlovák és jugoszláv vásárlások ismeretes csökkenésén kívül nagy része van annak is, hogy az utódállamokhoz csatolt magyar területek — amelyek a számítások során mint különálló piacok vétettek figyelembe — a magyar áruk számára ma kevésbé hozzáférhetők, mint a háboru utáni első években, amikor Magyarországgal való kapcsolataik még nagyon intenzívek voltak. Az 500 kilométeren aluli kategória az egyedüli, amelyben az export még az 1932. évi állapothoz képest is csökkenést mutat. A csökkenés jelentőségét azonban a százalékos arányszámok alakulása tulozva mutatja, mivel egyidejűleg a többi export emelkedett.

Az 500—1000 km közötti távolságu piacok kategóriájában a német és az olasz viszonylatnak van döntő jelentősége; az 1932 óta mutatkozó rohamos emelkedés főleg ennek a két országnak a vásárlásaira vezethető vissza, de 1936-ban Svájc is jelentékeny szerephez jutott. Ezek az emelkedő exportok ellensúlyozzák a többi más viszonylatban mutatkozó kieséseket.

Az 1000—2000 km közötti távolságu piacok csoportjában Angliáé a vezetős szerep, de a legutóbbi években nagy a jelentősége a svédországi és hollandiai exportnak is.

Az Európán kívüli piacok felé irányuló kivitel emelkedésének legnagyobb része Amerikára esik. A kivitelnek kontinensek szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja:

III. A magyar kivitel megoszlása világrészek szerint.

É v	Európa	Ázsia	Afrika	Amerika	Ausztrália
	m i l l i ó p e n g ő				
1920	189.8	0.0	0.0	0.8	—
1921	293.8	0.0	0.1	0.6	—
1922	380.2	0.8	0.2	1.7	—
1923	387.4	1.6	0.2	3.0	0.0
1924	659.4	2.0	1.1	4.5	0.0
1925	833.7	8.8	1.6	3.9	0.0
1926	863.9	4.4	2.0	6.3	0.1
1927	793.6	4.4	2.6	6.9	0.1
1928	807.5	4.8	4.7	8.9	0.1
1929	997.8	16.3	8.3	16.0	0.1
1930	885.6	9.7	8.4	7.9	0.1
1931	550.5	8.6	5.2	6.1	0.0
1932	318.3	5.2	5.3	5.6	0.1
1933	366.6	8.7	5.3	10.7	0.0
1934	380.4	9.8	6.6	7.2	0.2
1935	416.0	13.7	10.7	11.0	0.1
1936	460.6	10.0	13.8	21.8	0.4

Az Európán kívüli export 1936-ban 46 millió pengővel tetőpontot ért el, amely 13%-kal haladja meg az eddig elért legmagasabb (1929. évi) eredményt. Viszonylagos jelentősége is 1936-ban volt legnagyobb: az egész export értékének több mint 9%-át tette, míg az eddigi legmagasabb arányszám (1933-ban) 6.7% volt.

Amerikában az Egyesült Államokon kívül Argentínának, Mexikónak, Uruguaynak és Braziliának, Ázsiában Brit- és Holland-Indiának, továbbá Palesztinának, Afrikában Egyiptomnak és a Délafrikai Uniónak van kivitelünk szempontjából a legnagyobb jelentősége.

A távolabbi piacok felé irányuló kivitel elsősorban iparcikkekben áll. Ezért az átlagos exporttávolság meghosszabbodásában nagy része van annak, hogy az ipari termékek kivitelének az összes kivitelhez viszonyított aránya növekedett. Ez az emelkedő arányszám — értékadatokról lévén szó — az utóbbi évek során annál is inkább érvényesült, mert az iparcikkek ára a válság előtti évekhez viszonyítva, magasabb színvonalon maradt, mint a mezőgazdasági termékeké. Ezenkívül azonban természetesen befolyást gyakorolt az exportrádiusz hosszára az is, hogy a magyar iparcikkek az utóbbi években távolabbi, gyakran számukra teljesen új piacokon is jelentékeny tért hódítottak. A legjobban elterjedt magyar iparcikkek a gyógyszerek, pamutszövet, kikészített bőr, kacsukárók, vas- és fémárúk, izzólámpa, elektroncsövek stb.

Az általános exportrádiusz növekedését az is elősegítette, hogy a mezőgazdasági kivitel — bár természetesen kisebb mértékben — szintén eljutott egyes távolabbi piacokra. Az alábbi táblázat szerint (melynek „mezőgazdasági kivitel“ rovatában a szorosán vett mezőgazdasági termékeken kívül az élelmiszeripar produktumai is szerepelnek) az agrárkivitel exportrádiusza is meghosszabbodott.

IV. A mezőgazdasági és az ipari termékek külföldi piacainak átlagos távolsága (kilométerekben).

É v	Összes kivitel	Mezőgazdasági kivitel	Egyéb kivitel
1925	472.1	433.7	627.3
1934	976.6	690.1	1638.8
1935	1036.0	766.2	1706.6
1936	1230.0	924.6	1879.1

A mezőgazdasági exportrádiusz meghosszabbodása időszakonként különböző okok eredménye volt. A huszas évek elején agrárkivitelünket túlnyomórészt Ausztria és Csehszlovákia vette fel. A feleslegek szaporodása később lehetővé tette a távolabbi piacokra: Német-, Olasz-, Lengyelországba, Svájcba és Angliába irányuló nagyobb szállításokat is, amelyek aztán az agrárkivitel exportrádiuszát valamennyire növelték. 1925-től 1931-ig nem volt nagyobb változás; ekkor a csehszlovák vámháború folytán az egyik legközelebbi piac csaknem teljes kiesése hirtelen megnövelte az exporttávolságot. A következő tényező a németországi és az olaszországi kivitel emelkedése volt. Mivel azonban a mezőgazdasági exportrádiusz átlagos hossza 1934-ben már meghaladta a német, 1935-ben pedig az olasz piac távolságát: innentől kezdve ebbe a két országba irányuló kivitelünknek nincs többé szerepe az exportrádiusz hosszabbodásában, sőt azt bizonyos mértékig — mint átlagon aluli tényezők — ellensúlyozzák; a hosszabbodást tehát még távolabbi piacok bekapcsolódása okozza.

A távolabbi piacokra is eljutó mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek sorában jelenleg a leölt baromfi, baconszalonna, disznósír, vaj, paprika, különféle magvak, hagyma, bor, maláta, liszt, paradicsomkonzerv, dobozsonka és más huskonzervek, száلامي stb. a nevezetesebbek.

*

A kötött devizagazdálkodás bevezetése óta az áruforgalommal kapcsolatos fizetések lebonyolítása a legfontosabb és legközelebbi

kiviteli piacokkal olyan megállapodások alapján történik, amelyek korlátozzák az odairányuló exportból származó devizák szabad felhasználását. Az exportpiacok fentebb alkalmazott csoportosítását követve, megállapítható, hogy az 1000 km-en aluli távolságra fekvő országok (10 állam) az egy Albánia kivételével, valamennyien korlátozzák a fizetési forgalmat. Az 1000—2000 km közötti körzetre 14 európai ország esik, amelyek közül ismét 10 országgal van Magyarországnak a fizetési forgalmat korlátozó megállapodása. Mindezeknek az országoknak túlnyomó része korlátozta Magyarországgal szemben a kliring- vagy kompenzációs alapon történő nyersanyagszállítást is. Így természetes, hogy a konvertibilis devizák szerzésére irányuló törekvés, amelynek célja főleg az ország nyersanyagszükségletének ellátása, a kivitelnek olyan irányítását tette szükségessé, amely a szabad devizákkal fizető, de egyúttal távolabb is fekvő piacokat előnyben részesítette. A kivitel tagozódásának megváltozásában kétségkívül része van ennek a törekvésnek is. Ez legjobban akkor tűnik ki, ha az exportpiacoknak a fizetési forgalom jelenlegi rendje alapján való osztályozását a multra visszavetítjük:³

V. A kivitel megoszlása a fizetési forgalom szabályozásának jelenlegi módjai szerint.

É v	A kivitelből esett azokra az országokra, amelyek jelenleg a Magyarországgal való fizetési forgalmat			
	lényegesen korlátozzák		csekélyebb mértékben v. egyáltalán nem korl.	
	millió P	%	millió P	%
1920	187.7	98.5	2.9	1.5
1921	288.9	98.1	5.6	1.9
1922	370.2	96.7	12.7	3.3
1923	364.2	92.9	28.0	7.1
1924	602.1	90.3	64.9	9.7
1925	793.9	93.6	54.1	6.4
1926	821.1	93.7	55.6	6.3
1927	740.6	91.7	67.0	8.3
1928	749.4	90.7	76.6	9.3
1929	906.6	87.3	131.9	12.7
1930	797.5	87.4	114.2	12.6
1931	471.9	82.7	98.5	17.3
1932	281.1	84.1	53.4	15.9
1933	300.2	76.8	91.1	23.2
1934	323.7	80.1	80.5	19.9
1935	356.1	78.8	95.4	21.2
1936	393.3	77.9	113.3	22.1

³ A táblázaton „a fizetési forgalmat lényegesen korlátozó országok” rovatában a következő országok adatai szerepelnek: Ausztria, Németország, Olaszország, Svájc, Franciaország, Belgium, Csehszlovákia, Románia, Lengyelország, Jugoszlávia, Bulgária, Görögország, Törökország, Spanyolország, Dánia. A legutóbbi időben francia és helga viszonylatban a fizetési forgalom terén lényeges könnyítések történtek, azonban a korábbi megkötöttségekre való tekintettel célszerűbb volt ezeket az országokat is ebben a rovatban szerepeltetni. Az angol és svéd viszonylatban érvényben lévő fizetési egyezmények viszont nem tekinthetők olyan megkötöttségeknél, amelyek ezeknek az országoknak idesorolását szükségessé tennék.

A devizagazdálkodás érdekében végzett irányítás kétségtelenül eredményes volt, bár jelentőségét és — különösen a mezőgazdasági értékesítésre gyakorolt — káros hatását általában túlozzák. A mezőgazdasági exportrádiusz megnövekedése bizonyára nem örvendetes jelenség. De szükségszerűen bekövetkezett volna akkor is, ha a devizaszerzés kérdése nem merül fel. Ugynevezett „természetes piacaink“ ugyanis 1930 óta évről-évre kevesebb és bizonytalanabb elhelyezési lehetőséget nyújtottak a mezőgazdasági termékek számára. Ezzel párhuzamosan nőtt egyes távolabbi piacok, különösen Anglia jelentősége, ami főleg abban állott, hogy a közeli piacok időről-időre bekövetkező tultelitettsége idején a leginkább nyomasztó feleslegek értékesítését biztosították.

Az ipari kivitel rádiuszának megnövekedése egészen más megítélés alá esik. A gazdaságosság kérdése itt nem jöhet szóba, mivel ipari termékek exportjánál a fuvar költség jelentősége alárendelt. Ezért gyakorlatilag megvan a lehetőség arra, hogy iparcikkeinkkel akár a legtávolabbi országokat is felkeressük. Ez több okból kívánatos is. Egyrészt helyesebb, ha az iparcikkek elsősorban oly országokban értékesülnek, ahová mezőgazdasági termékeink már nem juthatnak ki, mert így az ország kormánya a közelebb fekvő államokban inkább agrártermékek elhelyezésére használhatja fel kereskedelempolitikai befolyását. Másrészt kívánatos az is, hogy az exportiparok minél több szabad devizát szerezve, maguk teremtsék meg az ipari nyersanyagbeszerzés feltételeit.

Rácz Jenő.

Könyvismertetések.

Bowman, Raymond T.: A Statistical Study of Profits,
Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 1934. XVII.
+322 oldal.

Az amerikai gazdaságkutatásnak úttörő érdeme a modern statisztikai módszereknek a közgazdasági problémák tisztázására való felhasználása. Széles körben és eredményesen elsősorban itt nyertek alkalmazást a matematikai statisztika eljárásai, amelyek a jelenségek szabatos és szubjektív elfogultságtól mentes elemzését teszik lehetővé és így döntő fontosságú haladást jelentenek a korábbi, matematikailag fejletlen gazdaságstatisztika bizonytalan és önkényes megállapításaival szemben. E statisztikai módszerek egyzersmind a konkrét gazdasági adatoknak az addiginál aránytalanul nagyobb mértékű figyelembevételét engedték meg, úgyhogy ilyen módon sok esetben, különösen a konjunkturakutatás területén, a deduktív elemzés az induktív vizsgálat mellett teljesen háttérbe szorult, vagy el is maradt. A tiszta indukció azonban a matematikai statisztikai módszereinek alkalmazása esetében önellentmondás, mivel a használt képletek már bizonyos implicit elméleti állásfoglalást tartalmaznak, aminek figyelmen kívül hagyása az indukciós eredményességet teljesen meggyengíthetja, mint ezt különösen az eredeti Harvard-iskola példája mutatja. Ezért az induktív statisztikai kutatásnak csak az az iránya tudományos értékű, amely vizsgálati körében legalább az alkalmazott matematikai statisztikai módszerek elméleti hátterét figyelembe veszi. Ehhez az irányhoz tartozik a jelen munka, amelynek tárgya elsősorban statisztikai elvek által vezérelt induktív vizsgálat ugyan, amely azonban egyuttal a naiv empirizmus tévedéseinek elkerüléséhez szükséges közgazdasági és valószínűségelméleti szempontok minimumát is tekintetbe veszi.

A könyv a vizsgálatok empirikus anyagát négy, különböző iparágakat felölelő, az 1914—1928. időszakra kiterjedő adatgyűjteményből meríti. Ezek a következők: 1. Federal Trade Commission Reports. 2. The Earning Power Ratios of Public Utility Companies, University of Illinois. 3. A Source Book of Industrial Profits, U. S. Department of Commerce. 4. The Shifting and Effects of the Federal Corporation Income Tax, National Industrial Conference Board. A tanulmány az innen merített adatok alapján a tiszta hozadék hányadát (net earning ratio) számítja ki minden egyes esetben, ami alatt érti az egyes vállalatokra nézve a kamat- és adófizetések levonása nélkül számított nettó bevételnek a teljes beruházott tőke százalékában kifejezett értékét. Tekintettel arra, hogy a tőke után számítható kamat és adó minden vállalatra nézve lényegében ugyanazt a százalékot teszi ki, a hozadéki hányadok közötti eltérések elsősorban a tőke után számított százalékos nyereségek különbsé-

geit fejezik ki és így a nyereségek vizsgálatára tényleg alkalmas kiinduló pontul szolgálnak.

A szerző már most a különböző iparágakra és évekre nézve megállapítja a tiszta hozadék hányadainak gyakoriságából kiadódó eloszlásokat, azaz bizonyos felvett nyereséghatárok közé eső vállalatok számát. A tanulmány gerincét az így nyert eloszlási törvények, illetőleg görbék közös sajátosságainak a meghatározása képezi. A szerző tehát nagyon helyesen nem elégszik meg a hozadéki hányad átlagértékének a vizsgálatával, hanem az empirikus adatok által nyújtott információ teljes kihasználásával a hozadéki hányadok átlagának kialakulását és az attól való eltéréseket okozó összes statisztikailag mérhető hatások kimerítő elemzésére törekszik. E célból a szerző az eloszlási görbék *Pearson*-féle rendszerét használja fel. Kétségtelen, hogy ez egy járható út, s ily módon a szerző hasznos és értékes munkát végzett és a hozadéki hányadok eloszlásainak számos jellegzetes közös tulajdonságait sikerült levezetnie. Azonban, mint ő maga megállapítja, az eloszlások az egyik *Pearson*-féle görbetípusnak sem felelnek meg teljesen. Ennek a ténynek az elméleti indokolásával egyébként nem foglalkozik, holott a statisztikai eloszlások általános elméletéből, amelyet a szerző nem említ meg, következik, hogy a *Pearson*-féle görberendszer nem a legalkalmasabb kutatóeljárást jelenti a szóbanforgó eloszlások vizsgálatára. E célra sokkal megfelelőbb és az itt fellépő erők természetébe is mélyebb betekintést enged az *Edgeworth* és *Kapteyn* által kidolgozott módszer a statisztikai eloszlások elemzésére, amely a gazdaságstatisztika számos területén, de különösen a jövedelemeloszlás vizsgálatában kitűnően bevált.¹ A modern statisztikai kutatás szétforgácsoltságát és egységnélküliségét mutatja, hogy egy ilyen egyébként igen lelkiismeretes és gondos munka megjelenhet anélkül, hogy erről a nagyfontosságú statisztikai kutatási irányról említést tenne. Holott ezen az alapon a szerző sokkal kisebb munka árán kétségtelenül jobban megközelíthette volna kítűzött célját, úgyhogy tanulmányának egy súlyos módszertani fogyatékoságát jelenti ez a mulasztás.

A hozadéki hányadok eloszlási görbéinek a *Pearson*-féle módszer alapján való elemzése a következő közös sajátosságok megállapítására vezet: 1. Az eloszlások pozitív értelemben aszimmetrikusak, azaz csúcspontjuktól jobbraeső águk elnyult, tehát a centrális érték jellemzésére legalkalmasabb mérőszám a medián. A pozitív aszimmetria a szerző szerint azzal magyarázható, hogy az alacsony hozadékokat, illetőleg veszteségeket előidéző erőkkel szemben sokkal nagyobb ellenállás lép fel, mint a nagyobb hozadékok tényezőinek működésével szemben. 2. A különböző iparágak eloszlásainak mediánjai 10—12% körül koncentrálódnak. Az egyes eloszlások keretében a vállalatoknak mintegy 50%-a ér el 7 és 18% közé eső hozadékokat, 25—25% hozadéka e határértékeknél kisebb, illetőleg nagyobb. Tekintettel arra, hogy a vizsgált időszakban a kamat nagysága 4—5%, az adóké pedig 1—2%, az ezek levonása után fennmaradó tiszta nyereség a vállalatok 50%-a esetében kisebb, mint 5—6% és csak a vállalatok 25%-a esetében nagyobb, mint 10—12%.

¹ I. „Statisztikai törvényszerűség a jövedelemeloszlásban“ c. dolgozatot: Közgazdasági Szemle 78. k. (1935) 1. o.

Minthogy az így számított nyereség a teljes tőkeberuházás, tehát a részvények és kötvények után fizetett összegből származik, mint átlag, az egyes részvények osztaléka az előbb megadott százalékoknál jóval magasabb is lehet. Bár tehát számos vállalat tekintélyes nyereségre tehet szert, a szerző véleménye szerint a statisztikai eloszlások tanulmányozása azt mutatja, hogy a hozadékok kialakulását szabályozó erők általában a nagy nyereségek kiküszöbölésére irányulnak. Nevezetes eredmény a különböző iparágak eloszlásainak egy közös (10—12%-os) centrális érték elérése felé irányuló tendenciája. Ez azt mutatja, hogy a hozadékok centrális értékének kialakulását okozó, a versenyből származó erők minden iparágban közös eredetűek. 3. Az egy-egy eloszláson belül fellépő eltérések jelentékenyek. Az eloszlási görbék csucsgörbülete (az u. n. kurtosis) azonban általában kisebb, mint a normális eloszlásé, tehát a hozadéki hányadok a normálisnál nagyobb mértékű koncentrációt mutatnak a centrális érték körül. Ez az utóbbi körülmény mutatja, hogy a versenyből származó hozadék-nivelálló erők hatása a különböző, ezekkel ellentétes irányú tényezők működése dacára erősen érvényesül, úgyhogy ez utóbbiak a centrális érték körüli koncentrációt csak gyengítik, de nem bontják meg. 4. Egy-egy individuális vállalatnak a hozadékok rangsorában elfoglalt helyzetét időbeli változások szempontjából vizsgálva azt találjuk, hogy a szukcesszív évek ranghelyzetei között kismértékű pozitív korreláció áll fenn. Tehát van tendencia a ranghelyzet megtartására. Másfelől a hozadéki hányadok egy bizonyos évre vonatkozó értéke és a következő évben mutatkozó változása között a korreláció negatív, bár mérőszáma kicsiny. Egyszersmind tehát állandóan működnek az előbbi tendenciánál intenzívebb erők is a hozadékoknak a közepes érték felé való regressziója irányában. Ez is mutatja a versenyből származó erők hatását, amely a hozadéki értékeknek az egyes iparágak között és azokon belül fellépő eltéréseit kiegyenlitené, ha ebben különböző ellentétes irányú, diszparitásokat előidéző erők állandóan meg nem akadályoznák. Egyes vállalatok ugyan egyideig dacolni tudnak a kiegyenlítő erőekkel, a többség azonban nem. Ugyanakkor azonban különböző dinamikai, szabálytalanul ható tényezők mindig új hozadéki diszparitások forrásai.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy induktív vizsgálataival a szerző lelkiismeretes és értékes munkát végzett. Kétségtelen azonban, hogy a szerző gondos és hosszadalmas számításokat igénylő kutatásai még sokkal eredményesebbek lettek volna, ha a már említett statisztikai módszereket is alkalmazva, a közgazdasági, különösen a dinamikai elméletnek szempontjait szélesebb mederben és behatóbban veszi figyelembe. Nyilvánvaló, hogy a nyereség kialakulásának problémáit csak akkor tisztázhatjuk kielégítően, ha a hozadékoknak önmagukban való vizsgálatán kívül, mint amire a szerző szorított, még kutatjuk a dinamikai elmélet utmutatása nyomán a hozadékoknak más gazdasági mozzanatokkal való összefüggését. A szerző ezzel a kérdéskomplexummal egyáltalán nem foglalkozik és így munkája csak első szerény kezdeti lépést jelent a vállalati nyereség empirikus törvényeinek megállapítása irányában.

Theiss Ede.

Revue de la situation économique mondiale
1935/1936. Genève, Société des Nations, 1936. 363 l.

A világgazdaság helyzetéről szóló népszövetségi évi jelentés ez alkalommal is *J. B. Condliffe* tollának műve. Az a feladat, hogy a bonyolult jelenségeket a népszövetségi statisztikák beláthatatlan anyagával kellően kommentálja és emellett mégis áttekinthető, világos képet nyújtson, a szerzőt gyakran állítja a selejtezés kényes dilemmája elé.

A gazdasági élet megnyilvánulásain sorraemelve, ezen — ötödik — évi jelentés is reámutat arra a jelenségre, amely fennállásának idejére oly jellemző volt: az állami *intervencióra*. A magánkezdeményezésnek fennmaradt terület napról-napra rohamosan csökken. A gazdasági élet bürokratizálódik és az egyénnek megmaradt cselekvési szabadság semmivé zsugorodik.

A *konjunktura* a jelentés időszakában javult, a nyersanyagárak emelkedtek, a nagykereskedelem szabadabb mozgásu árszínvonalra közeledett a kiskereskedelem merevebb tényezők befolyásolta árgörbéjéhez. A munkanélküliség csökkent, a nyersanyagkészletek már nem terhelik nyomasztóan a világpiacot. Az Egyesült Államok termését két egymásután következő évben aszály pusztította s így kidőlték a gabonaexportőrök sorából.

A bizonytalanság továbbra is kísért, a világkonjunktura vonala tehát távolról sem egyenletes s az egyes országok fellendülése nem is vezethető vissza azonos indítékokra. A sterlingblokk a pénzbőség és olcsó hitel jegyében állott, a „tekintélyi államok”-ban a termelést állami intézkedésekkel ösztönözték, az aranyblokk deflációval — és kevés eredménnyel — küzdött a válság ellen s a fontosabb valuták értéke nem ingadozott jelentősebben.

A *termelés* a konjunktura javuló ciklusának szokásos jellemzőit tükrözi vissza, csatlakozik ehhez a technika haladása által olcsóbbá tett cikkek előállításának rohamos növekedése (műselyem stb.) és az iparosodó országok gyarapodott kapacitásának adatképe is. Különösen nagy mértékben emelkedett az agrárállamok textilipari termelése.

A statisztika legelhanyagoltabb területe a *fogyasztás* és a *nemzeti jövedelem* adatgyűjtése. A fogyasztás hézagosa adatai változásokat tüntetnek fel egyes országokban, ami a nemzetek közötti jövedelemeloszlás állandó ingadozását mutatja, hiszen az élelmiszerek összességének termelése világszerte — a legmélyebb depresszió és a legjobb konjunktura időpontja között — összesen 2%-ot mindenütt esett. A nemzeti jövedelmek névértéke mindenütt csökkent s a nyilvántartott nemzeti jövedelmek közül hazánké 48%-os zuhanásával, sajnos, előljárt a zsugorodásban, de ugyanannyira örvendetes, hogy az 1932 óta beállott termelésnövekedésben a kapitalista államok között első helyen vagyunk. A nemzeti jövedelem hovatartozásának részletezésénél a magyar adat nem nyert közlést, de szomorú összehasonlításra adhatna alkalmat, hogy a nagy nyugati államok, a statisztika tanúsága szerint, jövedelmüknek mindössze 30%-át költik élelmezésre.

A fogyasztás és jövedelem statisztikáinak mennyiségi hiányával szemben a munkabér és munkanélküliségi statisztikák felhasználhatóságát elsősorban minőségi hiba: a módszertani eltérések csökkentik. A munkanélküliség mindenütt továbbra is központi

probléma és így a kormányzatok igen gyakran folyamodnak a közmunka eszközéhez. A társadalombiztosítás intézménye egyre több dolgozót vont körébe, kiemelkedő állomásai a terjeszkedésnek az amerikai „Social Security Act” és az angol mezőgazdasági munkásbiztosítás.

A munkabérvolumen a legtöbb államban emelkedett, ami elsősorban a dolgozók számának gyarapodására és csak kis mértékben a névleges bérek emelkedésére vezethető vissza. Ellensúlyozta ezt az emelkedést a létfenntartási költségek növekedése, végeredményben a tényleges bérek változatlanok maradtak. Szomorú jellegzetessége a magyar statisztikának, hogy az összes nyilvántartott mezőgazdasági munkabérintékek közül a miénk zuhant legmélyebbre. (Jelzőszáma 1929-re mint alapra: 44, a válság mélypontján 1932-ben még 63 volt.)

A nemzetközi kereskedelem aranyértéke 1929 óta elsősorban 1935-ben emelkedett szerény 2%-kal. A legtöbb ország kereskedelme 1936-ban tovább növekedett. A forgalmazott áruk összetételén természetesen ismét felismerhető az állam beavatkozása. A világkereskedelemben a nyersanyagok hányada az ipari készáruk rovására előretört, mert a legtöbb ország célkitűzése a készáruban való önellátás lett. Emellett továbbra is érezhető az a folyamat, amely Európa részesedését a még megmaradt világkereskedelemben megállás nélkül csökkenti. Nagy-Britannia kereskedelmi érdeklődése fokozatosan elfordul Európától és elsősorban tengerentuli birtokai, másodsorban pedig „érdekeltségei” (Argentína, Egyptom) felé terelődik. A bilaterális szerződések, a kétoldali külkereskedelem kiegyenlítésére irányuló megállapodások elterelik a központositva kialakult és specializált világpiacokról a vásárlást s lecsökkentik annak az értékes szolgálatnak az előnyét, amelyet ezek a piacok a világ gazdaságnak valaha teljesítettek. A kontingensek és valutakorlátozások bénító hatása mellett másodrendű hivatásuk van a vámtarifáknak. Miután számos ország még nem alkalmazza a korlátozások új rendszerét, hanem csak vámtarifájával védekezik, igen gyakran kereszteződik a régi rendszer az újjal, de rendszerint Gresham törvénye érvényesül. A régi jó rendszer rövidesen helyet enged az új rosszabbnak. A világgazdaságban minden állam csak eladni akar, mintegy öncéllá téve az exportot s vásárolni csupán a feltétlenül szükségeset s lehetőleg mindig kevesebbet kíván. Így tehát fokozatosan kialakult a korlátozások, kompenzációk, clearingek, felárak, szubvenciók átláthatatlan és reménytelen rendszere, amelynek lebontása még a viszonyok javulása esetén is végtelen nehézséggel, rengeteg ellenállással fog járni.

Nem mentesek az állami beavatkozás hatásainak képe alól az *állami pénzügyek* sem. A közterhek a nemzeti jövedelem 10 és 50%-a között váltakoztak s miután az állami adók a közterheknek 40—94 %-át tették ki, az állam általában a nemzeti jövedelem 5—12%-át emésztette fel.

Az állam gazdasági tevékenységét a magas adózáson felül a külön kezelt, különleges célok szolgálatában álló alapok számának nemzetközi viszonylatban is feltűnő gyarapodása jellemzi, ami az állam gazdálkodásának áttekintését ha nem is teszi lehetetlenné, de megnehezíti. A válság évei alatt a legtöbb állam bevételei csökkentek, feladatai szaporodtak s kénytelen volt bevételeit adóknak emelésével vagy új adókkal szaporítani. Ez az irányzat a válság enyhü-

lésével ugyan csökkent, de tény, hogy az 1936. évi költségvetésekben a fogyasztási és forgalmi adókból, valamint jövedékekből eredő bevétel aránya minden államban jelentős mértékben növekedett. Igen sok állam folyamodott a válság folyamán átmeneti kiadásainak hitelműveletek útján való fedezéséhez. Növelni a hitelviszonyok folytán természetesen csupán a belső adósságokat lehetett, néha többé-kevésbé kimondott kényszer útján de az ebből eredő költségvetési terhek rohamos növekedését részben az olcsó kamatláb, részben pedig a külföldi kölcsönszolgálat szünetelése eddig általában nem engedte érvényesülni; mégis a kamatterhek emelkedése a legtöbb országban már most — az olcsó kamat időszakában is — észlelhető.

A *pénzpiacokat* részben tehát az állam gyakori jelentkezése, részben pedig a valutabizonytalanság nyugtalanítja s ezért vált oly gyakori jelenséggé a teaurálás, ami különösen az aranynál tapasztalható. Ezt viszont lehetővé teszi az aranytermelés rohamos emelkedése. A jegybankok és a valutakiegyenlítő-alapok nemzetközi tevékenysége intern vonatkozásban visszahat a hitel- és bankrendszerre is, amelyben az állam szintén egyre nagyobb szerepet kíván magának biztosítani.

A pénzpolitika szempontjait természetesen még az állami intervenció általános behatása alatt sem lehetne sablonszerűen csoportosítani, mégis kialakult a monetaris törekvéseknek 3 csoportja: 1. *Nagy-Britannia* (a bankpolitika által kiváltott hitelkiterjesztés, költségvetési egyensúly), 2. *Egyesült Államok* (állami deficiteknek hitelkiterjesztés útján való fedezése, közmunka-finanszírozások) és 3. *Franciaország* (hitelszükítési irányzat, deficités költségvetés, lassu pénzforgás).

A nemzetközi tőkepiac elvesztette az aranystandard és az ezzel kapcsolatos ár- és kamattrendszer önműködő szabályozóját, a már említett teaurálások a tőkepiacról is elvonják az összegeket, a bizalom csökkenése a nemzetközi hosszulejáratu kihitelezést ugyszólván teljesen megszüntette, az emissziók végzetesen összezsugorodtak és Anglia kivételével még a javulás éveit is tovább csökkentek.

A gazdaság részterületeinek képe szintetikusán olvad egybe a jelentés ivein és tisztán alakul ki a helyzet általánosan ismert jellegzetessége: a gazdaság endogén erői a konjunktura felfelé ivelő vonalán mozognak, de az exogén behatások nem engedik ezeket az erőket természetes nagyságukban érvényesülni és fékezik a konjunktura lendületét.

Az összefüggések éles megvilágítása, az elmélyült tudós tárgyalatosan fölényes uralma a gyakran széteső anyag felett és a közelmúlt eseményeknek érezhetően történelmi távlatba való mesteri beállítása a jelentésnek a gazdasági szociográfiák között egyedülálló helyet biztosít.

Vámos Béta.

Dr. Raber, Paul: Geldprobleme des Aussenhandels.
Verlag von Moritz Perles, Wien und Leipzig, 1936. 86 oldal.

A szerző a könyvben felvetett problémát statikus és dinamikus részre osztja. Az első alá az egyensúly feltételek és a váltóárfolyam kialakulásának vizsgálatát sorozza, míg a kérdés dinamikus részére az egyensúly megzavarás lehetőségének és a visszaállító mechanizmusnak a tárgyalása során igyekszik feleletet találni. A választ el-

sősorban be nem váltható papírérték feltételezése mellett akarja megadni s csak másodsorban vizsgálatai tárgyai az aranyérték esetén felvetődő kérdések.

A probléma statikus oldalát igen széles irodalmi áttekintéssel a „Nemzetközi jószágcsere“ és a „Monetáris egyensúly“ fejezetekben tárgyalja, ahol elsősorban Cassel, Spann és Haberler azok, akiknek munkáira támaszkodik. Itt kapcsolja be a *stabil* és *labilis* egyensúly fogalmát. Különösen az előbbinek a helytelenségét ő is érzi és azt mondja (18. old.), hogy az a valóságban csak tendenciaként jelentkezik a törekvésben: a *régi* egyensúly helyzethez visszatérni. Eltekintve attól, hogy a tendencia nem a régi, hanem *egy* egyensúly helyzet létrehozására áll fenn, helyesebben lehetne ezt az állapotot *a pillanatnyi helyzetek irányvonala dinamikus egyensúlyának* nevezni.

Nem egészen helytálló az a definíciója sem, mely szerint „valamilyen zavaró momentum fellépésénél megszűnik a nyugalmi helyzet, a *stabil* egyensúly *labilis* lesz, amelyik folyvást és addig *változik*, amíg ismét egy új *stabil* egyensúly pontot ér el.“ (18. old.) Valószínű itt az ilyen átalakulásban levő állapot egy pillanatnyi szituációjának, mintegy megmerevedetten való vizsgálata az, ami ennek az átalakulási időszaknak minden pillanatát más-más *labilis* egyensulynak mutatja. Ez az előbbi állapottól talán abban különbözik, hogy itt a változásoknak, mintegy irányvonalát képező dinamikus-egyensúly állapot is meg van zavarva.

A 3. fejezetben a külső egyensúly megzavarása esetén vizsgálja a váltóárfolyammechanizmust, hogyan igyekszik be nem váltható belföldi papírpénz mellett az egyensúly — az egyik ország keresletemelkedése, a nemzetközi gazdaságos, majd metaökonómikus tökéátvitel, végül az egyik ország pénzmennyiségének a szaporítása által — megzavart állapotát helyreállítani.

Bizonyos fokig kifogás emelhető talán azok ellen a megállapításai ellen, melyek a két ország kamatkülönbségének tulságosan nagy hatást tulajdonítanak. Nagyobb figyelmet érdemelt volna az adott szűk keretek között is a produktivitás oldalának a vizsgálata, ami elkerülhetővé tette volna, hogy — legalább is olyan határozott formában — arra a megállapításra jusson, hogy az egyik ország keresletemelkedése után keletkezett új egyensúlyhelyzetben a behozatali cikkek megtartják emelkedett árszínvonalukat. Altalában az egész problémának tulságosan kvantitatív és merev szemlélete az, ami kapott eredményeinek, — a lényegét természetesen nem érintő — további finomítását tenné szükségessé, aminek hiányára azonban bizonyos fokig a könyv szűk keretei is magyarázatul szolgálnak.

Körülbelül ugyanezek a kifogások emelhetők a fizetési mérleg aranyérték melletti kiegyenlítéséről szóló 4. fejezet ellen is, mely egyébként széles irodalmi áttekintés után, világos és áttekinthetően felépített képet ad a pénzmennyiség-mechanizmus működéséről.

Végigtekinti a tiszta aranyvaluta, az aranyratámaszkodó és részbeni aranyfedeztetű valuta esetét, mégpedig szisztematikusan. először a jegybank passzivitását, majd aktív beleavatkozását tételezve fel.

Részletesen vizsgálja a jegybank kamat- és azt kiegészítő hi-

telpolitikáját. Itt sem tud azonban szabadulni a jelenségnek a pénzoldalról való egyoldalú szemléletétől, mert csak ezzel lehet magyarázni Wicksell és Keynesre támaszkodó megállapításának határozottságát, hogy a kamatsüllyesztés, illetve a hitelengedélyezés liberális kezelése az árakat emeli és viszont. A szerző itt felhozott érvei (61. old.), melyek szerint az olcsó kamat a termelés kiterjesztéséhez vezet, ami azonban csak magasabb bérek és anyagárak mellett lehetséges és így az átlagos árnívót emeli, ha nem ragaszkodunk ilyen szorosan a pénzoldal nézőpontjához, majdnem teljes egészében megfordíthatók. A termelés emelkedése a termelékenység és a kínálat emelésével az árszínvonal süllyesztése irányában hat s adott időpontban az áremelkedés elmaradását, esetleg az árak süllyedését is okozhatja.

Annak a vizsgálatánál, hogy a jegybank tevékenységével mennyiben befolyásolhatja a pénzmennyiség-mechanizmus működését, helyteleníti azt a jegybank-politikát, amely a névleges ár- és jövedelem süllyedés elkerülése érdekében a fedezet alsó határáig nem veszi figyelembe az arany mennyiség változását, mert így, szerinte a relativ magas ár- és jövedelemnívóban megmarad a passzív fizetési mérleg, így az arany lefolyás oka. Az arany mennyiség csökkenését azonban valamilyen, az ár- és jövedelemnívótól független, egyszeri tőkeátvitel is okozhatja, amelyik esetben pedig helyesnek és indokoltnak kell tartanunk a belföldi gazdasági élet zavartalanságának biztosítása érdekében a jegybanknak ezt a beavatkozását.

A szerző a könyv 5. fejezetét a pénzmennyiség- és váltóárfolyam-mechanizmus összehasonlítására szentelte. Ha nem is dönt határozottan az utóbbi javára, a sorok között mégis az érezhető, hogy előnyösebbnek tartja a váltóárfolyam közvetlenebb, gyorsabb és a belföldi árakat és jövedelmeket névlegesen nem érintő mechanizmusát, mint a másikat, mely ezeknél a szempontoknál háttérben maradva, a külkereskedelmi forgalmat összeszorító és az államok közötti tőkemozgást hátráltató hatás nélkül igyekszik új egyensúly-állapotot teremteni.

Az eredményt végül úgy foglalja össze, „hogy a pénzmennyiség-mechanizmus lenne az ideális, a mintegy stabil egyensúly-állapotban, a váltóárfolyam-mechanizmus pedig egy labilis egyensúly-állapotban“ (61. old.), ami kb. azt jelenti, hogy az előbbit a gazdasági életnek normális fejlődésmenete körüli ingadozása esetén tartja helyesnek, míg az utóbbit ennek a fejlődésmenetnek a megzavarásakor.

Talán a könyv legérdekesebb része az utolsó fejezet, melyben a devizagazdálkodás problémáit tárgyalja. Meghatározása szerint: „A devizagazdálkodás... célja egy stabil váltóárfolyam, illetve aranyparitásnak a fenntartása.“ Tárgyalásai későbbi során maga is elismeri, hogy minden devizagazdálkodás kísérletet jelent: a fizetési mérleg kiegyenlítését automatizmus helyett autoritativ uton elérni. Hogy ezt a végső célt stabil váltóárfolyam *mellett* akarja elérni, az lehet *formálisan* jellemző a devizagazdálkodásra, nem tekinthető azonban egyúttal az magában célnak is. Igen helyes az a megállapítása, mely szerint a belföldi termelésnek a külföldi követelések zárolása útján elért fokozódása súlyosbíthatja a helyzetet, mert újabb nyersanyagokat tesz látszólag nélkülözhetetlenekké, az az állítása azonban nem egészen helytálló, hogy a devizagazdál-

ködés a belföldi tőkeképződés összehuzódásához vezet. Normális gazdasági élettel szemben esetleg valóban ez a hatása, azzal az állapottal szemben azonban, amelyik a devizagazdálkodás bevezetését szükségessé tette, inkább az ellenkező hatás tételezhető fel. Ugyan- így nem tartható fenn az az állítás sem, hogy a deviza- gazdálkodás az árfolyamok viszonylag alacsonyan tartásával a fi- zetési mérleg kiegyenlítéséhez szükséges változásnak éppen az ellen- kezőjét hozza létre, mert ezt a hatást a felárak rendszere és a de- vizakereslet protekcionisztikus elbírálása az ellenkező irányu be- folyás érvényrejtésével váltja fel.

A könyvhöz fűzött sok kritikai megjegyzés itt azt jelenti, hogy a tömör, igazán csak a lényegesre kitérő és az egész problémát mégis világosan bemutató könyvecske figyelembe vehette volna a pénzoldalon egy kicsit tullevő jelenségeket is, ami elkerülhetővé tette volna a quantitás elmélethez való és nem mindig fenntartható, tulságosan szoros ragaszkodást és így a velejáró egyoldalúságot.

Mórotz Kálmán.

Vincze Frigyes: Szakoktatásunk múltja és jelene.
Budapest, 1937. 142 o. Ára 4.— P.

A szerző tanulságos munkában ismerteti a mezőgazdasági ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődését 1750-től kezdődően nap- jainkig. Érdekesen vázolja a szerző azokat a szakoktatási terveze- seket, melyek a XVIII. század második felében bontakoztak ki és amelyek kiindulási pontjai voltak annak a szakoktatási munkának, amely Magyarországon ma bizonyos vonatkozásokban erősebb, más vonatkozásckban nem kielégítő kifejlődéshez jutott. A szak- oktatásügy kialakulásának és rendszerbe foglalásának ismertetése mellett a szerző elsősorban a *mezőgazdasági* szakoktatás históriáját és mai szervezetét írja le szabatosan és olyan részletességgel, amely- ből mindenki helyes fogalmat alkothat magának a mezőgazdasági szakoktatás irányáról, rendszeréről és mai állapotáról. Kronológia tekintetében és az egyes mezőgazdasági szakoktatási intézmények mai helyzetének ismertetése tekintetében a munka kifogástalan és sok érdekes adatot tartalmaz. Szívesen vettük volna, ha bővebb kri- tikai megjegyzéseket fűzne ahhoz, illetőleg megjelölné azokat a hiányokat, amelyek ezen a téren kétségtelenül vannak és azt az irányt, amelyben a mezőgazdasági szakoktatásnak haladnia kell, hogy a gazdálkodással foglalkozó nagyobb tömegek körében az eredményes munkához szükséges szakismeretek kellőképpen el- terjedjenek.

Az *ipari* szakoktatás irányát és menetét, valamint az ipari szakoktatás intézményeit és látogatottságát ismertető fejezetekben tanulságos történeti visszapillantást kapunk és igen sok jó adatot, amely ipari szakoktatásunk fejlettségét mutatja be. Az ipari szak- oktatás rendszerének, szervezetének és intézményeinek ismertetéséből azt a benyomást nyerheti az olvasó, hogy az iparosodásunk meg- erősítéséhez szükséges ipari szakoktatás bevezetésénél és kialakítá- sánál nagyobb tervszerűséggel és céltudatossággal jártak el az or- szában, mint a mezőgazdaságinál. A *kereskedelmi* szakoktatás evolúciójának ismertetése a könyv legérdekesebb fejezeteinek egyike és a kereskedelmi szakoktatás intézményeinek és látogatottságának adatai szintén céltudatos állami és közületi munkának eredményei-

ről tanuskodnak. Foglalkozik a szerző a *szaktanárok képzésének* feltételeivel is és habár ez a kérdés az illető fejezetekben talán nincs is elég részletességgel feldolgozva, mégis bizonyos felvilágosítást nyújthat erről.

A munka utolsó fejezete a szakoktatást az egyes foglalkozási ágakban levő keresőnépesség számával hasonlítja össze és helyesen mutat rá arra, hogy a mezőgazdasági szakoktatási intézmények közül a felsőfokuak kialakulása erősebb, mint az alsófokuaké és még erősebb, mint a középfokuaké. Véleményünk szerint az alsófoku mezőgazdasági szakoktatás erősebb ütemben való fejlesztése az, ami a keresőnépességhez képest a legnagyobb mértékben szükséges. Az ipari szakoktatásnak a keresőnépességgel való összehasonlításából a szerző kedvezőbb következtetést von le, amikor megállapítja, hogy az utánpótlás szempontjából az ipari pályára készülők oktatása nagyobb méretű, bár az ipari szakiskolák és felsőipariskolák tanulóinak számát a keresőkhöz képest szintén nem tartja kielégítőnek. A kereskedelmi szakoktatást illetően érdekes a szerzőnek az a megállapítása, hogy ez az önálló kereső egyénekhez viszonyítva kielégítő utánpótlást nyújt, különösen a kereskedőtanoncoktatás tekintetében.

A könyv, egészben véve, behatóan és alaposan tárgyalja a szakoktatás körét és igen figyelemreméltó adatokat tartalmaz.

Eber Ernő.

Melly József: Nagy-Budapest közegészségügyi vonatkozásban. Kiadja: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Statisztikai Közlemények. 79. kötet, 2. sz. 1936. 159 l.

Rendkívül értékes munkát végzett a szerző, a tudományos és gyakorlati egészségvédelem jogi és orvosi vonatkozásainak kiváló szakembere, amidőn rámutat Budapest és a környék közegészségügyi egységére, közös sorsára és az ebből folyó tennivalókra. Közös egészségvédelmi szervezet, közös egészségtechnikai berendezések megteremtése nemcsak a környékre, hanem a városmagra is előnyös: a környékről naponként 55—60 ezer ember jár Budapestre. Nagy-Budapestet Budapest és a szomszédos községek, vagyis a belső agglomerációs övezet alkotja. Ez övezetbe 22 község tartozik mégpedig 5 megyei város (Ujpest, Rákospalota, Kispest, Pestszenterzsébet, Budafok) és 17 nagyközség (Alag, Pestujhely, Rákosszentmihály, Cinkota, Sashalom, Mátyásföld, Rákoscsaba, Rákosliget, Rákoskeresztur, Rákoshegy, Pestszentlőrinc, Csepel, Nagytétény, Budatétény, Albertfalva, Pesthidegkut és Békásmegyer.)

A környéki település a pesti oldalt részesítette előnyben, pedig a higiénia követelményeinek inkább felel meg a budai oldal, főképp annak Budapesttől északra fekvő része. A 17 nagyközség 4 járásba tartozik, azonban e községek nem alkotják a járások egész területét. A környék területe 26 ezer hektár, 416 ezer lakossal. Budapest területe 21 ezer hektár, 1.005 ezer lakossal; Nagy-Budapest területe tehát 47 ezer hektár, 1.421 ezer lakossal. Budapest területe még távolról sincs népességgel telítve, a kényelmes angol települést véve irányadóul, további 2 millió ember számára nyújtaná Budapest (a környék nélkül) települési lehetőséget.

Vízvezetékekkel van ellátva a környéken a házak 25, Budapesten 85%-a. Ujpest vízvezetéke nem megfelelő vizet ad. A megvizsgált 607

kut közül a környéken 74% nem szállít kifogástalan vizet. A csatornázás részleges Pestszentlőrincen, Kispesten, Pestszenterzsébeten, Budafokon, Albertfalván, 16 községben egyáltalában nincsen csatornázás. A környéki házak 62%-ában van csupán villanyvilágítás, Budapesten a házak 83%-ában. Az árnyékszékek közül vizellátásos a környéken 23, Budapesten 95%. Mivel a környéken az egy-egy házra jutó személyek száma mindössze 7.7, míg Budapesten 43.9, a közművekkel való ellátás nehéz.

A kórházi ágyak száma a környéken csak 1519, míg Budapesten 18.688. Huszonkilencezer környéki beteg fordul meg évenként mint fekvőbeteg a budapesti kórházakban. Pestszenterzsébeten egyáltalában nincsen kórház. A heveny-fertőző betegek ellátására, de még szállítására sincs a környék berendezkedve. Fertőtlenítésre Budapest 18-szor annyit fordít, mint a környék. A hastifusz gyakorisága a környéken kétszer annyi, mint Budapesten. A tüdő- és nemibeteg gondozóintézetek száma a környéken elégtelen. Az iskolaorvosi intézmény a környéken alig működik, míg a Székesfőváros iskoláiban 82 iskolaorvos, 21 iskola-fogorvos és 76 iskolanővér működik, addig a környéken csupán 4 iskolaorvos, 1 iskola-fogorvos és 1 iskolanővér.

Az egészségügyi közigazgatás, a betegségmegelőzés a környéken kezdetleges. A járási tisztiorvosok munkaterülete igen nagy. A községi és városi orvosok nemcsak megelőzéssel, hanem gyógyítással is foglalkoznak; a környéken védőnő alig van, egészségőr egy sincs.

A környék egészségügyi kiadásai eltörpülnek Budapest mellett: egy lakosra esik a környéken 2.9, Budapesten 21.2 pengő. Az utcák és terek tisztántartására a Székesfőváros fejenként 3.6, a környék 0.7 pengőt fordít, közvilágításra pedig Budapest 2.9, a környék 0.7 pengőt.

Nem vitás, hogy a Székesfőváros és környéke között egészségvédelmi kapcsolatnak kell létrejönnie; a szerző egészségvédelmi célszövetség megalakítását tartja e célra a legkézenfekvőbb megoldásnak; meddő munka és költségpazarlás a Székesfőváros egészségügyi viszonyainak további javítása a környék higiénikus megszervezése nélkül: a Székesfőváros és környéke közötti egészségvédelmi aránytalanságnak kell mindenekelőtt megszűnnie.

Zuckermann Ferenc.

Hellmuth, Wolff: Volk und Raum. Gedanken zur Bevölkerungspolitik. Akademischer Verlag. Halle, 1936.

A német gazdaságpolitikai irodalomban Burgdörfernek „Volk ohne Jugend“ és „Zurück zum Agrarstaat“ című munkái óta egyre gyakrabban találkozhatunk a népesedéspolitikát a gazdasági kérdésekkel egybekapcsoló könyvekkel. Wolff könyve azért tűnik ki ezek közül, mert az első talán, amelyben a nemzeti szocialista felfogás tükröződik vissza és amely szakít Burgdörfernek és Grimmnek minden pesszimizmusával és a jobb jövőben bízva íródott meg. Bevezetésében rámutat arra, hogy Németország a versaillesi békekötés megcsönkítésai nélkül is súlyos helyzetbe került volna, de új határai és a gyarmatok hiánya megfosztották minden fejlődés lehetőségétől. Igen jelentős túlnépesedés állott be, amelyet a nemzeti szocialista uralom által diktált munkaütem nélkül nem lehetett volna legyőzni.

Érdekes, hogy a nemzeti gondolat éppen azokban az államokban jutott először kifejezésre, amelyek Európa országai közül a legjobban szaporodnak és amelyeknek a nemzeti gondolatra és a nemzeti összetartozás ébrentartására azért van szükségük, mert érzik, hogy belátható időn belül területileg terjeszkedniök kell. Olaszország már több mint egy éve megindította terjeszkedését és ma már Abesszinia kihasználását rendezi. Ezzel szemben Németországnak még nincsenek területei, ahol felesleges népességét el tudná helyezni és ahol egyben nyersanyagokhoz juthat.

Németország addig is, amíg terjeszkedési törekvéseit valóra válthatja, arra igyekszik, hogy népét a megszabott kereteken belül munkával lássa el és ezt főképpen autarkióval akarja elérni. Ki kell használni a terület minden egyes apró darabját, mert soha sem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy amíg a mai államterület (beleértve természetesen a gyarmatok területét is) minden egyes négyszögkilométerére 7 orosz, 8 francia, 6 belga, 14 északamerikai, 15 angol, vagy 18 olasz esik, addig egy négyszögkilométernek 140 németet kell mindennel ellátnia. Vannak Európának Németországnál sűrűbben lakott országai is, mint pl. Belgium, Anglia, vagy Hollandia, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a belgák, hollandok és angolok előtt az egész világ nyitva van, a németek ellenben kénytelenek megélni hazájuk szükreszabott területein. Németországnak tehát terjeszkednie kell és minthogy nagyon tisztában van azzal, hogy a versaillesi békének minden pontját megszüntetheti, de gyarmataihoz csak nagysokára juthat hozzá, kénytelen határain belül területet szerezni. Telepítés, tengerrészek és mocsarak kiszáritása, ármentesítés állanak a legfontosabb teendők között és a mezőgazdasági termelés belterjessé válását a technika ezernyi eszközével gyorsítják meg. De erre szükség is van, mert a népszaporodásban néhány évvel ezelőtt megnyilvánult visszaesés, — ami Burgdörfert olyannyira pesszimistává tette — megszűnt és ma fokozott mértékben emelkedik a születések száma és a nagyvárosok legtöbbször is természetes szaporodást figyelhetünk meg. Egész Európában Németország volt az egyetlen állam, amelynek területén a születési többlet 1934 folyamán emelkedett. Ezer lélekre átszámítva a természetes szaporodás 1933-ban még csak 3.5, 1934-ben már 5.4, 1935-ben pedig 6.2%. Ebben nemcsak a házassági kölcsönök bevezetésének volt igen nagy része, hanem annak is, hogy az új birodalom mind jobban igyekszik szaporítani a földműves lakosság számát. Ez a szaporodás csak gyorsítja azt az igényt, amely már most is fent áll: a német népnek területekre és nyersanyag-termelő helyekre van szüksége, mert a hatalmas nemzet számára megállapított határok szűkeknek bizonyulnak.

Ruisz Rezső.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Revue d'Économie Politique.

Paris septembre—októbre 1936.

Annuaire de la France économique 1935.

Généralités. Évkönyvünk vaskosabb terjedelemben jelent meg és 1936-ra is tartalmaz adatokat. — *Rist Charles: Avant propos.* „Amióta az évkönyv napvilágot lát, sohasem használtunk olyan sötét színeket a gazdasági helyzet ecsetelésére, mint azt a vizsgálat alá vont évre tesszük.“ A kereskedelmi mérleg passzívuma, a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása, következésképpen az állami költségvetés többmilliárdos hiánya, a magángazdaságok bevételeinek csökkenése, az adójövedelmek kimaradása, az állami kölcsönakciók, amelyeknek folytán az államháztartás adóssága egyedül ezen az uton 4½ milliárddal nőtt, azok a jelenségek, amelyek mint kedvezőtlen szimptomák jelentkeznek. Franciaország újabban a legdrágább államok sorába lépett előre s az 1913—14. évet véve alapul, a létfenntartási index 1936-ban 101-re szökött, amíg Angliában 78, Belgiumban 73. A termelési költségek mindig emelkednek és miután tullepték a világpiaci árakat, az export nem látszik többé kifizetődőnek. Az élet és a pénz drágasága, a gazdasági autarkia teljes elzárkózással fenyegeti Franciaországot. Rist szerint megoldás egyedül a már időközben megtörtént devalvációban keresendő. — *Bourdon Jean: Mouvement de la population.* Az 1935. év a maga 284.604 házasságkötésével, 1872. év óta a legalacsonyabb arányszámot mutatja. A születési arányszám is egyike a legalacsonyabbaknak, alacsonyabb csak 1931-ben volt, kilenc államnál. Részletes statisztikák a korcsoportok eloszlásáról és a népesedési politika legsürgősebb teendőiről. — *Rivet Raymond: Les prix.* 1913—14 = 100 alapulvételeivel egy munkáscsalád megélhetési indexe 1936 februárban Németországban 122, Svájcban 118, Franciaországban 101 volt. Az aranyalapról való letérés nem igazolta azoknak a köröknek a várakozásait, amelyek a pénzérték csökkentésével a drágaság letörését várták. — *Rist Leonard, Philippe Schwob: Balance des payements.* A kereskedelmi mérleg tételeinek rövid ismertetése után, a tőkeáramlás által előállott új helyzettel foglalkozik. Megemlíti, hogy a munkáskivándorlás 150.000-el a maximumot érte el. Ezt a kedvezőtlen jelenséget fokozta az a körülmény, hogy a külföldi látogatók által Franciaországban elköltött összeg az idegenforgalom 40%-os hanyatlása folytán lényegesen kevesebb, mint azelőtt. A külföldi kölcsönökből eredő kamatjövedelmet 4 milliárdra teszi és annak a várakozásnak ad kifejezést, hogy a tőkék továbbra is künn fognak maradni. Az aranykészletek azonban már megéreztek a bizonytalanságot, nagy tömegekben hagyják el az országot, úgyhogy magának a jegybanknak aranykészlete 82.1 milliárdról 66.3-re csökkent. — *Finances. XXX.: Le budget, la trésorerie, la dette publique.* Ez a magvas tanulmány három részre oszlik. A Flandin-kormány nehéz helyzetet hagyott hátra és utódja, Laval, nem tehetett mást, mint a reá ruházott kivételes hatalomnál fogva szükségrendeletek

kiadásával próbálta fenntartani a francia frank frontját. Ezen szükségrendeletek sorozatát a pénzürtékállandóság érdekében kiadott decret loi nyitja meg, ezt követi a takarékoság védelméről, a kettős foglalkozásokról, a 80.000.— frs-on felüli jövedelmek progresszív adójáról, a tisztviselőfizetések és nyugdíjak leszállításáról szóló intézkedések, amelyek azonban a francia frank sorsát már nem változtathatták meg. A legújabb költségvetés hozta létre az ugynevezett hadiköltségvetést is, amely a 40 milliárdos állami kiadásoknak mintegy hatodrészt, 6.265 milliót tesz ki. Ebben foglaltatnak mindazok a kiadások, amelyek a nemzeti védelemre, a szükségmunkákra, a kormány hadi helyzetből folyó különleges kiadásaira vonatkoznak. Ezek időközben 10 milliárdra emelkedtek. Ezek a tulkiadások az okai a költségvetés mintegy 32 milliárdos deficitjének, amelynek fedezésére még eddig senki sem talált bevételi forrást. — *Trotabas Louis: La législation fiscale.* Ha mérlegeljük, hogy vajjon a fiscus könnyített-e az adózó polgár helyzetén, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az elmúlt évben inkább emelte, mint csökkentette az adókat. Ez vonatkozik különösen az értékpapirforgalmi és a jövedelmi adóra. — *P. R.: Le marché monétaire et les changes.* A tesaurálás okainak felsorolása után a pénzpiac általános helyzetét ismerteti. — *Dieterlen Pierre: Les banques.* A bankokat ért legsúlyosabb csapás a vizsgálat alá vont esztendőben bekövetkezett betéteknek kivétele volt, amely az egyensúlyhelyzetet megrendítette. Áprilisban 1400 millió, júniusban 600 millió, júliusban 700 millió volt a kivét. Ezután a bankbetétállomány kb. 29 milliárd körül rögzítődött meg. Természetes, hogy ezeknek az eseményeknek hatása alatt a bankok elvesztették kezdeményező képességüket. — *Dessirier Jean: La bourse des valeurs.* Magyarozatát keresi annak, hogy miért fordul a nagyközönség inkább a fix kamatozású papírok felé. — *XXX.: Les émissions.* A kibocsátások csökkenő irányzatot árulnak el, különösen, ha azokat az 1934. évi eredményekkel összehasonlítva vizsgáljuk. 1913-ban 2638, 1933-ban 3609, 1934-ben 4095, 1935-ben csupán 2763 millió frank összegre rugtak. — *Risat Leonard: Les caisses d'épargne.* A gazdasági életre kiható általános idegesség, a takarékpénztárakat sem hagyta érintetlenül, a kivéteket nem tudták ellensúlyozni a betétek. Mig 1933-ban 128,792.672.— frs. volt a kivét többlete, 1934-ben ez az összeg 694,921.307.— frs.-ra rugott. Hogy nem volt több, az csak annak tudható be, hogy időközben a francia gazdák a jobb értékesítési lehetőségek következtében pénzeikhez hozzá jutva, a kivéteket némileg ellensúlyozták. — *Mirimonde A. P.: Les assurances.* Az újabb rendelkezések a biztosítótársaságok ügymenetére való hatásával foglalkozik és áttekintést nyújt a tartalékalapokról. A Phönix bukásának következményei a francia piacot csak kevéssé érintették. — *Production. Fromont Pierre: La production agricole:* „A paraszt nyomorusága tönkreteszi az országot“, ezzel kezdődik a mezőgazdasági szervezetek nemzeti szövetségének kiáltványa, amely a francia gazdák bajaival a társadalomhoz fordul. Jólehet az 1930. év óta bekövetkezett árrombolás egyelőre megállott, a helyzet ma mégis az, hogy az állami terhek a francia gazda vállait nyolc-tízszeres arányban nyomják, a beszerzési cikkek árai a békebeliek ötszöröse, ezzel szemben a terményeket a gazdaosztály átlag kétszeres koefficiens mellett helyezheti csak el. Pontos statisztikai adatok a terméseredményekre, azok átlagaira, ugy időrendi, mint nemzetközi összehasonlításban. Részletes ismertetése a kormány gabonaárat szabályozó rendeleteinek, amelyből azonban arra lehet következtetni, hogy a mezőgazdasági reformok az irányított gazdasághoz való reményeket csak részben váltották be. — *Jeromec Pierre: La production industrielle.* A világgazdasági helyzetben megnyilvánult fellendüléssel szemben egynéhány iparág visszaesést tanusít. Javulásra csak a mindennapi szükségletet kielégítő iparok következtetnek, mig

az ugynevezett luxuscikk-iparok, a francia ipari termelés jellegzetes ágai. hanyatló irányzattal kénytelenek megküzdeni, az idegenforgalom ellanyhulása, a devalvációval bekövetkezett drágaság következtében. A kedvezőtlen áralakulás ezen helyzetében a dömpingre irányuló törekvések fokozott mértékben érvényesülnek. Részletes beszámoló a I. textil-, szövő-, gyapju-, selyem-; II. a vas- és acél- III. az automobil- és gép-; IV., valamint a vegyiparok jelenlegi helyzetéről. — *Micanel Edgar, L'Energie électrique (production, transport, distribution)*. Általános helyzetjelentés után a vízienergia-gazdálkodás jelenlegi állását téve vizsgálat tárgyává, beszámol a folyók szabályozásáról, vízierőik kihasználásáról, különösen a Rhône és a Rajna zsilipjeinek a villamos energianyerés szolgálatába való állításáról, valamint a befektetett tőkeberuházásokról. Fejtegetéseinek második szakasza a termikus energia-gazdálkodást öleli fel, kitérve a szénpiac helyzetének ismertetésére. Az energia szétosztásával együtt megemlékezik a villanyáram áralakulásáról, a falu villamosításának előrehaladásáról és az energia kiaknázására alakult társaságok pénzügyi helyzetéről szóló jelentésekről. — *Lauffenburger Henry: La Métallurgie, les constructions électriques et mécaniques*. Az értekezés középpontjában a Sarre-vidék visszakapcsolásával előállott új helyzetet ismerteti, amelyből következtetve Franciaország még mindig elsőrangu nehézipari állam. A nemzetközi acél-egyezmények méltatása után az elektromosipar újabb nagyszabású beruházásairól számol be. — *Freigneau André: Les industries extractives*. A bányák a francia fogyasztás visszaeséséről számolnak be. Érdekes adatok a gyarmati bányák fokozottabb mértékben való kiaknázásáról. — *Cattin Rogé: Les industries textiles*. Rövid összefoglalása a nagyipari vállalatok évi mérlegeinek és ismertetése az Észak-Franciaországban újabban létrejött munkabérmegállapodásoknak. — *Baud Paul: Les industries chimiques*. A káli-, kén- és foszfátiparok mellett egy újabb felfedezésről, illetve elektorkémiai uton előállított fémfajtáról, a glüciniumról és annak a gyakorlati életben való alkalmazásáról emlékezik meg. — XXX.: *L'industrie pétrolière*. — *Gautier Marcel: Les industries touristiques et l'hôtellerie française*, a francia idegenforgalom újjászervezéséről emlékezik meg, részletesen foglalkozik azokkal a pénzügyi keretekkel, amelyek különböző hozzájárulások formájában az új szervezetek működését biztosítják. Az összes franciaországi szállodák katasztere immár megvalósult és megindultak a munkálatok a szállodák újjáépítésére és modernizálására. — *Commerce, Transports, Denuc Jules: Les impôts*. — *Desnis E. P.: Mouvements des fonds du commerce*, statisztika a társaságok és cégekben beállott változásokról és csődökről. — *Besson André: Législation commerciale interne*. A takarékpénztárakra, biztosítókra, ipari tulajdonra, bizonyos kereskedelmi ágakra nézve kiadott szükségrendeletek ismertetése. — *Olivier Maurice: Le commerce extérieur*. A francia külkereskedelmi mozgalom adatainak származási és rendeltetési országok, valamint árucsoportok, súly és értékek szerinti vizsgálata arra a végső következtetésre juttat, hogy aranyértékben durván kifejezve, a francia külkereskedelem a háboru előtti statisztikát véve alapul, a felére csökkent. Különösen érezhető ez a nagy visszaesés a Német birodalommal való viszonylatban, ahol a Sarre-vidék lekapcsolása következtében a külkereskedelmi forgalom 4,2 milliárd frankról, 2,8-ra csökkent. — *Naudin Jean: La politique douanière et les accords commerciaux*. A vizsgált időközben harminc állammal kötött kereskedelmi megállapodás. Rendkívül nehézségek hárulnak a kereskedelmi tárgyalások elé azokban az államokban, ahol devizakorlátozások érvényesülnek és állják útját a szabad kereskedelem rendes menetének. — *Eliacheff Boris: Les clearings*. A clearingegyezményeket megkötött államok sorában szerepelnek: Német-, Török-, Görög- és Magyarország,

továbbá Bulgária, Jugoszlávia és Románia. Vizsgálja a fenti egyezményeknek a külkereskedelmi forgalomra gyakorolt hatását. — XXX.: *Chemins de fer et transports aériens*. A keresztülvitt fuzióműveletek dacára a francia vasutak deficitje az elmúlt évben újból csak emelkedett. Ennek a jelenségnek oka, hogy úgy az áru-, mint személyforgalom csökkent. A légitársaságok egyesítése folytán az Air France úgy bel-, mint külföldi vonatkozásban nagykiterjedésű vonalhálózattal gyarapodott és a világ egyik legnagyobb légi közlekedési társaságává lett, amelyet az állam az elmúlt évben 165 millió frankkal támogatott. A magánrepülésre azonban csak 27 milliót áldozott. A legújabb statisztikák szerint a személyszállítás légiúton 25%-al emelkedett. — *Marchegay Jacques: La marine marchande et les ports*. A francia hajóstársaságok részére engedélyezett állami támogatás megvonásával nehéz helyzetbe jutott a francia kereskedelmi tengerészet, amely, ha a jelenlegi helyzet nem változik, védtelenül kénytelen a jelentős külföldi versennyel megküzdeni. — *Hofherr René és Boussé Marcel: L'Afrique du nord et les Colonies*. A lezajlott gyarmati konferenciának lett volna feladata az anyaország és a gyarmatok között széles alapokra fektetett gazdasági együttműködést biztosítani. Sajnos, ez azonban nem sikerült; következmény: a gazdasági elzárkózás káros hatásainak a gyarmati vonatkozásokban való érvényesülése, vagyis a kereskedelmi forgalom csökkenése lett. — *Question sociales. Dugé Bernonville L.: Salaires et les consommations*. A munkabérstatisztika legújabb eredményeinek összefoglalásával az elsőrendű élelmicikkek fogyasztási statisztikáját is közli. — *Piccard Roger: Marché du travail et le mouvement syndical*. — *Oualid William: La législation sociale*. Az új szociális jellegű törvények méltatása: az öreg- és rokkantsági biztosítás újabb éve, 40 órás munkahét érvénybelépésének következményei, a 8 órás munkanap, az idegen munkások státuszának törvényes rendezése, a fizetett szabadságról szóló törvényes rendelkezések életbeléptetése és az új francia kormány szociális elgondolásokkal telített programja megvalósításának egyéb következményei. — *Antonelli Etienne: Mutualité et les assurances sociales*. — *Aucuy Marc: La crise du bâtiment et la propriété urbaine*. A modern építkezések ügyében és a világkiállítás épületcsoportjainak kivitelével összefüggő kérdések megbeszélésére építésszek parlamentjét hívták össze. Az ezen szereplő legfontosabb kérdések áttekintése. — *Saint Germès: Chronique législative*. — *Revue des livres*.

Novembre—décembre, 1936.

Dieterlen Pierre: Endettement et productivité. A világválság leglényegesebb alapvonásául a strukturális válságot tünteti fel, amelyet négy államban és pedig: Francia-, Német-, Angolországban és az Észak-amerikai Egyesült Államokban vizsgál. A gazdasági elzárkózás mai korszakában az államok annyira függetlenítették magukat és annyira önállósultak gazdasági tekintetben, hogy a régi liberális gazdasági rendszer visszatéréséről egyelőre le kell mondanunk. Majdnem minden államban, a világválság elhárítása végett, vagy a gazdasági élet rendjének közvetlen befolyásolására, mint pld. munkabérek- és hitelélet szabályozása, törekedtek, vagy pedig magának a pénzértéknek állandóságát igyekeztek befolyásolni. Ez utóbbi kísérlet megdöntötte az aranyba helyezett feltétlen bizalmat. Ez a bizalmatlanság átharapódzott azután a pénzérték szilárdságának kétségbevonására is, a hiteléletet is bizonytalanná tette és megakadályozta a nemzetközi adósságok megoldását. — *Rick F. Louis: Codes Roosevelt et les résultats de la N. R. A.* A Roosevelt-féle cödeokat veszi sorra, amelyek az Északamerikai Egyesült Államokban a nehézipartól a tartare-sauce gyártásig szabályozták az amerikai ipari termelést és amelyeknek célja a munkásosztály jó-

létének emelése által a vevőerők gyarapítása és a gazdasági élet fellendítése volt. Dacára annak, hogy a codeok megbuktak, mégis sikerült 1,750.000 munkanélkülit foglalkozáshoz juttatni, ami azonban a munkabérek névleges értékének 6%-kal való csökkentésével jár. — *Denis Pierre: Un pays à monnaie chère: Venezuela.* — *Mairette Fernand: La vie économique en extrême Orient.* — *Dolleans Edouard: Histoire du mouvement ouvrier aux Etats Unis.* Az amerikai szindikalizmus és munkásszervezés beható története a szabadságharctól napjainkig. — *Chronique législative.* — *Revue des livres.* Cs. P.

Internationale Rundschau der Arbeit.

14. évfolyam. 1936 október.

Die Kapitalanlagen der Sozialversicherungsträger in den latein-amerikanischen Ländern. A nemzetközi munkaügyi szervezet latin-amerikai tagállamainak 1936 januárban Santiago de Chile-ben tartott értekezletén a mexikói kormány által bemutatott jelentés, melynek az ad időszerűséget, hogy Mexikóban most folynak az általános társadalombiztosítás előkészületei. Elméletileg két kérdés merül fel a társadalombiztosító szerv kezében felgyűlő nagy tőkék tekintetében. 1. Technikai kérdések, 2. az a kérdés: milyen hatást gyakorol a fejletlen gazdasági életre a hirtelen jövő nagy tőkekinálat? Ad 1. A kihelyezés technikai szempontjai: biztonság, likviditás, megfelelő hozam, a kihelyezett pénzek visszafizetése és a biztosító kötelezettségeinek időpontjai között való egyezés. Ad 2. Sokkal jelentősebb kérdés a kihelyezett nagy tőkének a relative szűk és fejletlen latinamerikai nemzetgazdaságokra való hatása. 1926 óta erős iparosítás ment végbe. A tőkéknek ezekbe az iparokba való befektetése veszélyes, mert a költségeket és árakat az új üzemekben leszorítja, a régi üzemeket kiszorítaná, monopóliumokat teremtene, ami utóbb az olcsóság ideiglenes előnyeit is megszüntetné. A mesterségesen felduzzadt iparok erős válságforrást is jelentenek. Az ipari költségek esése a mezőgazdaságéit is leszorítaná, ami a bérek és a mezőgazdasági nép amugy is igen alacsony életszínvonalának süllyedésével járna. Ez újabb nagy elvándorlási hullámot idézne fel. A hitel-szervezetet is megingatná a nagy tőkekinálat. Kereskedelmi hitelek nyújtása a jegybankok helyzetét ingatná meg, betéteket ilyen mennyiségben a piac felvenni nem tudna, ami a takarékosagra hatna károsan. Közvetlen hitelnnyújtás a társadalombiztosító szerv részéről ugyanezen következménnyel járna. Ezért a munkálat a középutat ajánlja: egy részét a tőkéknek *közüzemek létesítésére* kell felhasználni, amire nagy szükség is van, másik részét külön e célra létesített szerv útján esetenként kiválasztott vállalatoknak kölcsönözni. — *Die 20. Tagung der IAK. (I.)* A 20. Nemzetközi Munkaügyi Értekezlet Genfben 1936 június havában tartott ülését ismerteti. Tárgyai voltak: a munkások toborzásának szabályozása, fizetéses szabadság, a munkaidő megrövidítése a közmunkáknál, magas és mélyépitkezéseknél, vas- és fémiparban, szénbányászatban, textiliparban, építkezési balesetek ellen való védelem.

14. évfolyam. 1936 november.

Schindler, F: Das Handwerk im Deutschen Reiche. A kézműipar helyzetét ismerteti. A gyáríparral szemben elválasztó szempontnak a kialakult gyakorlat alapján azt veszi, hogy az üzem munkája lényegében tanult szakmunkások vagy a gépek közötti munkamegosztáson nyugszik-e. A kézműiparágak szétválásában mutatkozó munkamegosztás részben lélektani tényezők és a nyersanyag természete szerint történeti uton alakult ki és állandóbb jellegű, mint a gyáriparban. Még több bizonytalanságra adhat alkalmat a kézműiparnak a kereskede-

lemtől való elválasztása. 1933-ban, tehát a válságmély idején végrehajtott üzemszámlálás is azt mutatja, hogy a kézműipar nem tűnt el a gyárpar mellett, hanem meglepő ellenállást mutatott fel. A termelés jelentős területe maradt meg a kézműipar kezében, mely aligha fog tovább szűkülni. Ennek nagy társadalmi jelentősége van. 1936-ban a német népesség $\frac{1}{8}$ -a volt a kézműiparban és 22 milliárd márka forgalmat bonyolított le. Az 1933-as törvény behozta a *kényszertársulást* ipartestületek keretében. Ilyen ipartestületeket a kézműveskamarak állítanak fel és tartanak felügyelet alatt. A kézműveskamarak is csucszervezetbe tömörülnek. Minden szervezet élén a kinevezett Führer áll, teljes egyéni felelősséggel. Az ipartestületek hatásköre nem gazdasági: árakat nem szabhatnak, maguk nem vállalkozhatnak. Főbb feladatuk a rendi szellem ápolása és a hivatásbecsület védelme, továbbá a tanoncügy. A kézműveskamarak felügyeletet gyakorolnak és az ő körükbe vág a törvény két újítása: a becsületbiráskodás és a mestervizsgálatok. A kötelező mestervizsga az iparüzés feltétele, de nem prohibí-tív célzatu, mert a zártszámot a törvény nem ismeri. Rugalmas a képesítés annyiban is, hogy iparjogi határkérdések iparágak között nincsenek. A kézműipar területének megállapítását országos kézműipari lajstrom teszi egyszerűvé. — *Die 20. Tagung der IAK. (II.)* Folytatása az előbbi számban megkezdett referátumnak.

14. évfolyam. 1936 december.

Lerner, A. P.: *Die Keynesche Theorie über Beschäftigung, Zins und Geld.* Keynes: *The General Theory of Employment, Interest and Money* c. legujabb nagy munkájának gondolatmenetét és tételeit elemzi, különös hangsúlyt vetve a munkaszerző akciók állami ellenőrzésének és irányításának, mint konjunkturapolitikai eszköznek tanára. — Yates, Lamartine: *Die arbeitslosen Industriearbeiter und die Frage der ländlichen Siedlung in Grossbritannien.* A tartós munkanélküliség folytán Angliában munkanélküli ipari munkásokat a mezőgazdaságba akarnak áttelepíteni. Két típusa van a telepítésnek. 1. A kis telepek, parcellák kb. tíz ár terjedelemig, melyeknek nem célja a telepes megélhetését biztosítani és más munkától függetleníteni. Angliában 120.000 ember számára nyújtottak ilyen telepet és azonfelül többszáz csoporttelepet is létesítettek. E telepek igen költségesek és az államra sokáig tartó magas támogatás terhét róják. 2. Parasztgazdaságok 2 hektár minimális terjedelemmel, mely nemcsak a telepes saját szükségletének, hanem a piacon való eladás lehetőségének is biztosítója. Angliában ez a típus áll az érdeklődés központjában. Az 1908—1926 között létesített ilyen telepek száma 30.000, átlagos nagysága 6 ha, szemben a dán 5 és német 12 ha-ral. Ezek legnagyobb része azonban az agrár-munkásságnak jutott, az ipari munkások telepei nem nagyobbak 2 ha-nál, melyeken csak baromfityenyésztés vagy zöldségtermelés üzhető. Különböző hátrányok (termelési, szállítási költségek) folytán a tojás- és zöldségtermelés egyidejű nagy emelkedése mellett, a 8 ha-nál kisebb, de különösen a 2 ha terjedelmű telepek száma erősen csökkent. A kezdet nagy nehézségein a telepest csak a létesítési költségek nagy részét tevő lakásszükséglet ideiglenes korlátozása és az értékesítés megszervezése segítheti keresztül. A törpebirtokos jövedelme Angliában igen erősen ingadozó, rendszerint a munkás bérét sem éri el és sokkal kisebb, mint az ipari munkásé. Így a kitelepített ipari munkás életszínvonalának erős süllyedésével kell számolni. Ezért nem szabad nagy várakozásokat fűzni az egész akcióhoz, már azért sem, mert a mezőgazdaság erősebb lendülete nem segítene a törpebirtok helyzetén. Az ipari munkásoknak a mezőgazdaságba való kitelepítése melletti felhozott nem gazdasági célok más uton jobban kielégíthetők, különösen a mai helyzetben.

R. B.

Economica.

Vol. III. No. 12. London, 1936 november.

Beveridge, Sir William: An Analysis of Unemployment. I. A munkanélküli statisztikák számai a gazdasági élet hullámzásain kívül gyakran mutatják a munkanélküliségre vonatkozó törvényhozásnak és az ennek alapján eszközölt adminisztratív változtatásoknak a képét is. Ha a törvényhozás a munkanélküli segélyezést szigorubb előfeltételekhez köti, nehezebb a minősítésnek megfelelni, s a munkanélküliek, vagy egy bizonyos kategóriájuk létszáma csökken. Megvizsgálja az angol munkanélküliség konjunkturális és strukturális jellegzetességeit, az elnéptelenedő és a fellendülő iparágak helyzetét, a munkanélküliség átlagos tartamát, s ehhez képest a munkanélküli segély vagy támogatás jellegét. Különösen tanulságos Anglia északi és déli részének szembeállítására a munkanélküliség változásainak tükrében, mert az északi kerületek munkanélküliségi arányszáma a déliek háromszorosának felel meg. A munkanélküliség számai azonban nem jellemzik egyszersmind a foglalkoztatottak adatait is. A munkanélküliség Angliában 1929 óta növekedett, de sokkal nagyobb mértékben emelkedett a dolgozók száma. A munkanélküliek táborát alkotók személye is állandóan változik. Ezt elsősorban a munkanélküliség tartamára vonatkozó adatok mutatják. Könnyen megállapítható, hogy az egyes súlyosabban sújtott területek munkanélküli statisztikái gyakran egymástól teljesen eltérő jelenségeket takarnak. — *Macgregor, H. D.: Taxation of Savings.* John Stuart Mill állította fel először azt a tételt, hogy a kamat megadóztatása révén a megtakarított jövedelem közel kétszer annyi adót fizet, mint az elköltött, s ezt az állítást az angol parlament jövedelmi adóbizottsága előtt két ízben képviselte. A megtakarítások és befektetések adómentessége még ezt követőleg is soká foglalkoztatta az angol közvéleményt és az adóügyi szakköröket, anélkül, hogy a kérdés megoldást nyert volna. A Mill-féle elgondolás azonban eredeti formájában nem teljesen helytálló, amint erre Nicholson, Cannan, Ricci és Stamp már előzőleg is rámutattak. Mill tézisének végig gondolása ugyanis arra az eredményre vezetne, hogy az adó és az adóalap különmemű mennyiségeit egymással azonosítani kellene. Az angol jövedelmi adórendszernek jelenleg is alapját képező 1861. évi vizsgálatra vonatkozó jelentésben a betétek és befektetések jövedelmi adózását elsősorban azzal indokolták, hogy az állam a közvetett adók alól mentes megtakarításokat ugyanugy jogosult (és köteles) jövedelmi adóval megadóztatni, mint a fogyasztási és más adók alá eső költsékezést. A Mill-féle tézis legtalálhatóbb híralatát Viti de Marconál találjuk, aki a kérdést a nemzeti jövedelem szemszögéből világítja meg. A nemzeti jövedelem részben a folyó évi munkának, részben a régi megtakarítások hozadékának eredménye. A folyó évi munka és a folyó megtakarítás egyaránt jövedelmi adó köteles, miután ezt az adót minden jövedelem viseli. Későbbi esztendőkhöz az előző év megtakarítása növeli a mindenkori munka eredményét és így az állam szolgálatait fejében, amelyek ezen munkát védik és lehetővé teszik, adóköteles. — *Paish, F. W.: Banking Policy and Balance of International Payments.* A hitelgazdálkodás rendszerében az egyén „fizetési mérlegének” eredménye bankbetétjén tükröződik vissza. Ha adott időszak alatt a fizetések a bevételeket túlhaladják, úgy a bankbetétek csökkennek, fordítva viszont emelkednek. Ez természetesen ugyanígy áll, ha nem egyénekről, hanem csoportokról és nemzetekről van szó. A tanulmány célja a fentiekből kiindulva a nemzetközi fizetési mérleg alakulásának a bankbetétre és bankpolitikára gyakorolt kihatásait vizsgálni. Ha egy ország területén belül valamely körzet vagy tartomány „fizetési mérlege” deficitese, úgy ezen körzet vagy bank-

fiókjai a többi tartomány (körzet) hitelintézeteivel szemben természetesen eladósodnak, vagy követelései csökkennek. Adósságuk névértéke azonban az érintett ország saját pénzürtékére szól. Eltérő természetesen a helyzet, ha az eladósodás nemzetközi jellegű. A politikai behatás a tartományközi eladósodás irányításánál sokkal kevésbé jöhet számításba, sokkal csekélyebb mértékben érvényesül, mint a nemzetközi eladósodás esetében. A passzív fizetési mérleg a kedvezőtlen és kedvező konjunktúra esetében egyaránt elképzelhető. Kedvezőtlen időszakban a gazdaság automatizmusa a fizetési mérleg passzivitása és az ezzel rendszerint kapcsolatos betételvonások (vagy a kihelyezéseknek ennek megfelelő emelkedése) ellen rendszerint deflatorikus eszközökkel védekezik (kihitelezések megszorítása, kamatlábemelés, stb.). Sokkal nehezebben következik be a javulás felé vezető fordulat az esetben, ha az eladósodás kedvező konjunktúra (nagyobb fogyasztás, állandó optimizmus, fokozott közmunkák, stb.) következménye. Ilyenkor ugyanis lélektanilag sokkal kevésbé alkalmazható a kamatlábemelés eszköze, de ha az eladósodási folyamat már nagyobb mértékű tőkeshivattyuzást von maga után, a kamatlábemelés rendszerint kénytelenségből bekövetkezik. A külföldi kihelyezések rendszere teljesen más felépítésű, ha a kihitelezésnek egy vagy két nagyobb világgközpontja van, mert ez esetben ezen hitelcentrumok esetleges kedvezőtlen gazdasági helyzete megakasztja a nemzetközi tőkemozgalmat és ezzel a kereskedelem csökkenésére vezet, míg ha sok egyforma jelentőségű központ működne, megvolna az eshetősége annak, hogy az egyik hitelforrás bedugulásával szemben állana a vele versenyző többi hitelező gócpont, amelyek készséggel vállalnák az előbbi által elhárított szerepet és így sem a tőkemozgalom, sem a nemzetközi kereskedelem nem szenvedne hátrányt. Igen érdekes konzekvenciája a fentieknek, hogy a fokozódó külföldi eladósodás elsősorban azon országok bankpolitikáját érinti jelentősen, amelyeknek behozatala az összfogyasztásához képest aránylag magas, míg azon országokban, ahol a behozatali arány alacsony, ott az eladósodás a bankpolitikát és annak eszközeit kevésbé befolyásolja. Ha az eladósodás ellen a tőkepiac nem védekezik, úgy a gazdasági élet rendszerint a jövedelmek deflatorikus csökkentésével igyekszik az elvesztett egyensúlyt újból megtalálni és ezzel természetesen ismét beáll a fent már említett automatikus önvédelmi állapot: a defláció.

V. B.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano, Anno LI. -- N. 12 dicembre.

Vito, Francesco: Risparmio forzato, cicli economici ed economia regolata. A gazdasági ciklusok alakulására kihatással bíró tényezők közül szerző az elméleti közgazdászok részéről ezideig keveset tárgyalt önfinanszírozás jelenségét teszi vizsgálat tárgyává. A túlberuházási elméletre helyezkedve a tőkepiac egyensúlyi helyzetének époly megzavarására képes tényezőjét látja benne, mint a hitelben, vagy a Wicksell által lefektetett „kényszertakarékosság”-ban, amely utóbbinak egyik válfajaként fogja fel. Az önfinanszírozásnak a gazdasági élet hullámlására való kihatásának gondolatát az irodalomban először szerző vetette fel, ahogy ezt Röpke maga is elismeri, de az utóbbi nevéhez fűződik annak hővebb kifejtése, hogy az önfinanszírozás voltaképpen nem más, mint kibuvás a kamat ellenőrző szerepe alól és hogy fokozott mértékben tényezője lehet az egyensúly felborulásának, mivel oly termelési folyamatokat is lehetővé tesz, amelyek máskülönben az önkéntes takarékoság alapján nyújtott kölcsöntőkékkel nem valósulhattak volna meg. Vitába száll és cáfolja Andersont, aki szerint az önfinanszírozásnak nemesak hogy

nem lehet káros kihatása a depressziók esetében, hanem ellenkezőleg, még jótékonyan is hat, mivel a ciklus szilárdságát biztosítja. Majd az önfinanszírozásnak az irányított gazdálkodásban játszott szerepével foglalkozva, azon nézetének ad kifejezést, hogyha egyáltalán lehetnek itt egyensúlyt zavaró momentumok — amely kérdés még mindig igen kevésbé van megvilágítva —, nincs ok, hogy ezek között a kényszertakarékosság mindkét csoportja helyet ne foglalhasson. — *G. P., Mazzoleni: La fecondità legittima in Lombardia.* A tanulmány annak a Giornale-ban megjelenő cikksorozatnak egy részét képezi, melyben szerző a különböző olasz vidékeken élő nők termékenységet teszi vizsgálat tárgyává. Lombardia törvényes termékenysége az átlag alatt van Olaszországban. Ha az 1866—75. évek átlagát 100-zal tesszük egyenlővé, akkor az egész termékenység indexe az 1930-as népszámlálás adatai alapján 73-mal egyenlő, míg Lombardiában csak 62-vel. A termékenységi számítás bármelyik módszerét alkalmazzuk, mindenütt erre az eredményre jutunk. Az anyák életkorát, a született gyermekek sorszámát, az apák társadalmi állását, stb. feltüntető táblák segítségével a termékenység nagymérvű hanyatlásának okát társadalmi tényezők hatására vezeti vissza. — *Martinotti, Pietro: Media aritmetica, probabilità e frequenza.* A számtani közép-arányos konvergálásának kérdésével foglalkozik, majd az itt megállapított törvényszerűségeket a statisztikai valószínűségszámításra alkalmazza. — *Recenti pubblicazioni. — Bibliografia economica italiana: maggio—agosto 1936.*

F. M.

Rivista di Politica Economica.

Roma, Anno XXVI. — Fasc. XII. dicembre.

Giannini, Amedeo: Il regime giuridico delle casse mobili. A legújabb szállítási eszköznek, a container-nek kifejlődését, jelentőségét és a nemzetközi szállításban jelenleg elfoglalt helyzetét vázolja, majd az U. I. C. által elfogadott és az unióhoz csatlakozó államok részéről kötelezően előírt, illetve ajánlott rendelkezéseket ismerteti az olaszországi jogi szabályozás kapcsán. — *Arena, Celestino: Espansione, sanzioni e corporativismo.* A szankciók életbeléptetésének évfordulója alkalmából szerző az év mérlegét készíti el. A megtorlások alkalmazásának okát a világ gazdasági és politikai erőinek az egyensúlyi helyzetből való kibillenésével magyarázza, ami egyrészt kikerülhetetlenül belesodorta Olaszországot az afrikai hadjáratba, hiszen a történelem tanúsítja, mint ahogy Marx is megállapította, hogy a kapitalista rend a válságokat mindig gyarmati terjeszkedés által vezette le, másrészt kihívta a vele ellentétes elvi alapokra helyezkedő államok részéről a szankciók szigorát. Az afrikai háború, amelyet Itália részéről közgazdasági, szociális és demográfiai szempontok egyaránt megokolnak és a megtorlások az olasz közgazdasági életet négy nagy probléma elé állították: a) A valuta és a külkereskedelmi forgalom ellenőrzés alá helyezése a nélkülözhetetlen külföldi áruk beszerzésének biztosítása és az aranykészlet megóvása céljából. b) A belső termelés fokozása és a fogyasztás lehető csökkentése. c) Az állam részére a fizetőeszközök előteremtése és végül d) az államháztartás mérlegének egyensúlyban tartása. Részletesen ismerteti az ezirányban hozott rendelkezéseket és a szankciók eredménytelenségének legfőbb okát a korporatív rendszer által irányított és minden áldozatot meghozni tudó belső gazdasági életben találja meg. — *Pergolesi, Ferruccio: Sindacalismo Coloniale.* (Continuazione.) A libiai gyarmat munkajogi törvényhozását és korporatív rendszerét ismerteti. — *Di Paolo, Giovanni: Nuove considerazioni sulla „causa giuridica“ dell'imposta nello Stato Fascista.* Szerző a Rivista-ban megjelent

tanulmányaiban az adózás jogalapját kereste a korporatív fasiszta államban. Megállapításaival szemben prof. Griziotti továbbra is arra a szubjektív álláspontra helyezkedett, hogy az adózás jogalapja a fasiszta államban is az „adózási képesség“, amely alatt azon szolgáltatások indexét érti, amelyeket az adózó a társadalmi összességhez tartozása révén nyer. Szerző szembeszáll a fasiszta államfelfogással össze nem egyeztethető ezen állásponttal, mely az adóztató szervet az adózó gazdasági segitőtársává kívánja tenni és az adót osztalékként fogja fel. Az adózóképesség fogalma mindazáltal fennállhat szerző szerint is, jelöli az adózás lehetőségének gazdaságtechnikai határait, megóv a magángazdaság tulságos igénybevételétől, a politikai elégtelenségtől, de jogalapként nem szerepelhet, hiszen, bár az állam feladata nemcsak a gazdasági, hanem az erkölcsi élet egész területére is kiterjed, még sincs meghatározott ellenszolgáltatásra kötelezve az adófizetés ellenében az állam, az azt teljesítő egyénnel szemben. — *Belivaqua, Domenico: L'indrogenazione e la produzione mondiale dei carburanti sintetici.* A rendezetlen nemzetközi helyzet mindinkább előtérbe tolja a külföldi piacoktól való függetlenítés céljából a nyersanyagok mesterséges uton való előállításának kérdését. Ezek közül az egyik legfontosabb a folyékony tüzelőanyagoknak szintetikus módon való gyártása, amely az utóbbi években nemcsak a petróleum-szegény államokban (Németország, Japán), hanem a leggazdagabbakban is (Nagy-Britannia, Egyesült Államok) nagy előhaladásokat tett, különösen a szén és a lignit hidrogenizálása révén. — A gazdasági és pénzügyi szemlében: *G. L.: La rassegna industriale di Bolzano.* — *La congiuntura mondiale.* — A piaci szemlében: *Mercato inglese, francese, germanico, americano, italiano (A. Gulinelli).* — Árszemle (*R. Bachi*). — A szállítási és közlekedési szemlében: *B. Maineri: La marina mercantile spagnola.* — A törvényhozási szemlében: *La nuova legislazione telefonica.* F. M.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Vita az aranyvaluta jövőjéről.

Neubauer Gyulának 1936 november 12-én tartott előadásához, melyet a Közgazdasági Szemle m. é. nov.-dec. számában közöltünk, 1937 jan. 28-i és febr. 4-i üléseinken a következők szóltak hozzá:

Fellner Vilmos: Minden gazdaságpolitikai eszköz arra szolgál, hogy valamely közvetlen gazdaságpolitikai cél elérését megkönnyítse. De ugyanekkor többé-kevésbé minden gazdaságpolitikai eszköz más közvetlen célok elérését bizonyos fokig megnehezíti, miután a közvetlen célok rendszere annyira bonyolult, hogy nagyon csekély az ilyen ütközések elkerülhetésének *a priori* valószínűsége. A szó hétköznapi értelmében „célszerűeknek“ azokat a gazdaságpolitikai eszközöket szoktuk mondani, amelyekről azt tartjuk, hogy nagyobb mértékben szolgálják valamely célkitűzésünket, mint amilyen mértékben más célok megközelítését hátráltatják. Ebben az értelemben magam is célszerű eszköznek vélem az egyes valuták közös alaphoz rögzítését és magam is azt a felfogást vallom, hogy a jövő valutarendszere *az aranyalapú valuták valamely válfaja* lesz.

Az a közvetlen cél, melyet a valutának aranyhoz rögzítése szolgál: az egyes közgazdaságok pénznemei közötti árfolyam-ingadozások kiküszöbölése. Mindaddig, amíg az egyes árfolyamok *in the long run* egyensúlyban vannak, nem is ütköznek szempontok ezen a síkon. Egészen világos ugyanis, hogy azok az átmeneti, kétirányú árfolyam-ingadozások, melyek csupán *in the short run* mutatkoznak, nem kívánatos jelenségek s így ezeknek kikapcsolása az aranyalapú valuták segítségével egyértelműen célszerű. A szempontok ütközése akkor kezdődik, amidőn valamilyen okból *in the long run* is megbomlik az egyensúly. Ebben az esetben az illető közgazdaságnak *a priori* két lehetőség között kell választania. A valutaárfolyamok nem lévén egyensúlyban az illető közgazdaság egyéb adataival, vagy az egyéb adatokat kell a változatlan váltóárfolyamokhoz alkalmaznia, vagy pedig a váltóárfolyamokat kell az egyéb adatokkal összhangzásba hoznia.

Már most az aranyhoz rögzített valuták egyes válfajai nagyon különböznek egymástól abban a tekintetben, hogy *mily mértékben* nehezítik meg az ilyen egyensúlyát vesztett közgazdaság számára a második lehetőség választását, vagyis azt, hogy az illető közgazdaság valamely időponttól kezdve megváltozott alapon, más száműszerű arányban rögzítse valutáját az aranyhoz. — feltéve, hogy az egyéb adatoknak a változatlan váltóárfolyamokhoz való alkalmazása elviselhetetlen áldozatokkal járna.

Az egyik végletet az az elméleti aranyvaluta jelképezi, amely a klasszikusok szeme előtt, elsősorban *Thornton*, *Ricardo* és *Mill* szeme előtt lebegett, amidőn ők a fizetési mérleg kiegyenlítődésének u. n. klasszikus elméletét kidolgozták. Ezt a klasszikus aranyvalutát, ezt a legszigorubb végletet az jellemzi, hogy, az egyensúlyát veszített közgazdaságot egy automatizmus kényszeríti rá arra, hogy valamennyi adatát ismét összhangzásba hozza a megváltoztat-hatatlan váltóárfolyamokkal. De azok az aranyalapú valutarendszerek is, amelyek a jövőre nézve gyakorlatilag tekintetbe jönnek, nagyon különböznek egymástól abban a tekintetben, hogy mennyire nehezítik meg az illető közgazdaság számára az aranyalapnak kivételes helyzetekben esetleg elkerülhetetlen számszerű megváltoztatását. Így például láttuk, hogy az aranyalap megváltoztatása a *Poincaré-féle* francia valutarendszerben rendkívül nehézkesen ment végbe. Ezzel szemben a másik, legszabadabb végletet a jelenlegi Anglia jelképezi, amelynek valutája *de facto* most már huzamosabb idő óta ismét aranyalapon van. Angliában az arany árát tudvalevőleg a valutakiegyenlítő alap tartja — törvényes kényszer nélkül — kb. egyszinten és valószínűleg a jövőben is ezen a szinten fogja tartani, ha csak valamely nagyon komoly ok nem kényszeríti arra, hogy a fontnak az értékarányát az aranyhoz megváltoztassa. Viszont, ha Anglia oly helyzetbe jutna, mint amilyenbe Franciaország 1931-et és főleg 1933-at követően jutott, akkor az aranyalap megváltoztatása sokkal kisebb megrázkódtatással menne végbe, mint amilyennel az Franciaországban kapcsolatos volt.

A mérlegnek végeredményben két serpenyője van. Az aranyalapú valuták legszabadabb végletének, — a kiegyenlítő alap útján, törvényes szabályozás nélkül működő aranyalapú valutának, — az az előnye, hogy ha az egyensúly meghomlik és a közgazdaság egyéb adatainak a változatlan aranyparitáshoz alkalmazása *elviselhetetlen áldozatokkal járna*, akkor az aranyparitás idejekorán megváltoztatható, anélkül, hogy ez a kérdés előzetesen a napipolitika homlokterébe jutna; de ennek a legszabadabb végletnek ugyanekkor megvan az a hátránya, hogy lehetővé teszi az aranyparitás rövid úton való megváltoztatását az esetben is, ha erre nem volna feltétlenül szükség. A kötöttebb válfajoknak az az előnyük, hogy az aranyparitás könnyelmű megváltoztatását lehetlenné teszik, viszont megvan az a hátrányuk, hogy ha a paritás számszerű megváltoztatása valamikor elkerülhetetlen, a gyakorlatban arra kényszerítik az illető közületet, hogy előzetesen kétségbeesett, de hiábavaló erőfeszítéssel igyekezzék az illető halálraitelt paritást fenntartani.

Annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy valamely országnak az *aranyalapú valutarendszerek mely válfaja* felel meg leginkább, tekintetbe kell tehát venni azt is, hogy az illető ország közvéleménye viszonylag érett-e, vagy sem. Lehet, hogy a fejlődés a viszonylag legérettebb közvéleményű országokban a szabadabb válfajok felé fog vezetni, mert ezekben az országokban talán csekélyebb lesz a veszélye annak, hogy a közhangulat rászorítja a gazdaságpolitikát a kalandok útjára s így inkább fog kidomborodni a szabadabb válfajoknak az az előnye, hogy formailag sem rögzítenek le *egyszerismindenkorra* egy számszerűséget, melynek — mint minden számszerűségnek — csak *rebus sic stantibus* van reális értelme.

Theiss Ede: Neubauer Gyula végső következtetéseivel lényegében egyetértek. Ezért a következők nem dolgozata bírálatait tartalmazták, hanem elsősorban csak kiegészítik, illetőleg más oldalról világítják meg az ő megállapításait, különösen figyelembevéve a pénzügyi politika problémáinak túlnyomóan *dinamikai* természetét, ami ezeknek a gazdasági helyzetváltozásokkal, illetőleg fejlődéssel való kapcsolatából származik. Erre való tekintettel célszerű megkülönböztetni a hitel-, illetőleg pénzügyi politika rövid és hosszú időtartamra szóló feladatait.

A *rövid időtartam* szemszögéből a pénzügyi politika legfontosabb feladata annak biztosítása, hogy a pénz oldaláról ne induljanak ki olyan hatások, amelyek az áralakulást befolyásolják, illetőleg torzítják. Az ilyen, *Wicksell* elnevezése szerint *neutrális*, pénzellátás esetén a pénz tisztán cserekövetítő marad anélkül, hogy a cserefolyamatokat módosítaná. A neutrális pénzügyi politika még azzal is jellemezhető, hogy ilyenkor sem infláció, sem pedig defláció nem lép fel. A pénzellátás neutralitásának biztosítása azért is nagy fontosságú, mert ilyen módon a konjunkturális változások monetáris tényezője elmarad, s így ezek amplitudója lényegesen csökken. Nevezetes már most az a tény, hogy a pénz neutralitása nem áll be automatikusan aranyvaluta esetében sem, hanem e célból minden esetben a pénzellátás megfelelő manipulálása szükséges.

Kérdés már most, hogy a neutralitásnak mik a kritériumai, amelyekhez a pénz kezelésének igazodnia kell. Mint már *Wicksell* megállapította, a neutralitás feltétele, hogy a piaci kamat meg egyezzen a természetes kamattal, amely utóbbi alatt értendő a főke határtermelékenysége a befektetés összes jövőbeli hozadékainak alapulvételével. Az így definiált természetes kamattal azonban közvetlenül nem észlelhető, s ezért a pénzügyi politika irányításában más kritériumra van szükség. *Wicksell* és sokan mások úgy gondolták, hogy ilyen kritérium az általános árszínvonal, mivel szerintük neutrális pénzellátás mellett az általános árszínvonal változatlan; az érték-állandó pénz tehát egyszermind neutrális is. Az újabb kutatások azonban kétségtelenné tették, hogy sem az általános, sem pedig valamely parciális árszínvonal változatlansága a neutralitással nincs összefüggésben. Tehát az árszínvonalváltozások magukban véve nem lehetnek irányadók a rövid időtartamra szóló pénzügyi politika számára.

A pénz neutralitásának biztosítására alkalmas és aránylag egyszerű módszert nyújt *Myrdal* javaslata, amely abból indul ki, hogy a természetes és piaci kamattal egyenlősége esetén a tőkejavak pénzértéke és előállítás (reprodukciós) költsége egymással meg egyezik. Egyrészt tehát az értékpapírok árfolyamai és a kisebb vállalatok forgalmi értéke alapján a tőkejavakra nézve, másrészt pedig külön a termelési tényezők áralakulása alapján a reprodukciós költségekre nézve egy-egy index volna megállapítandó amelyek párhuzamos alakulása a neutralitás kritériuma. Tekintettel ezen indexszámok közelítő jellegére, a pénzügyi politikának még további kvantitatív kritériumokra kell támaszkodnia, amelyek megállapítása a kvantitatív gazdaságtudomány feladata. Ilyen értelemben véve kétségtelen, hogy a jövő pénzügyi rendszere mindinkább az indexvaluta felé halad, amiből azonban nem következik, hogy az arany elveszít teljesen a jelentőségét a pénzellátás szempontjából. Itt hangsúlyozást érde-

mel, hogy a pénzpolitika irányítására az eddig használt empirikus alapon konstruált indexek helyett elméleti szempontok alapján felépített, azaz oekonometriai indexek a legalkalmasabbak. A jövő pénzrendszerének ez az oekonometriai megalapozottsága minden jel szerint a legfontosabb jellemvonása lesz. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a gyakorlati érzéknek, intuíciónak kisebb szerepe lesz a pénzpolitika irányításában, hanem csak azt, hogy a gazdasági helyzet megítélése biztos támaszt nyer az oekonometriai kutatásban.

Míg az előbbiek szerint a rövid időtartamra szóló pénzpolitikában az árszínvonal alakulásának nincs döntő szerepe, annál fontosabb ez a *hosszu időtartam* szempontjából. Itt mindenekelőtt felmerül a kérdés, hogy mit értsünk árszínvonal alatt. Kétségtelen, hogy bizonyos problémák szempontjából az általános árszínvonal nagyjelentőségű, mégis a pénzpolitika irányítása szempontjából inkább ennek egyes komponensei, legelsősorban a fogyasztási javak árszínvonala mértékadó. A legelterjedtebb felfogás szerint már most a pénzpolitikának arra kell törekednie, hogy az árszínvonal hosszabb időtartamon át tekintve állandó maradjon, ha a rövid időtartam keretében a konjunkturális változások folytán ez nem is valósítható meg. Kétségtelenül sok gyakorlati szempont szól e felfogás mellett, mindazonáltal ellene is súlyos érvek hozhatók fel. Elsősorban u. i. figyelembe kell vennünk, hogy a tőkeakkumuláció és a technikai haladás folytán a termelőképeség állandóan fokozódik, azaz a termelési tényezőknek ugyanaz a mennyisége a javaknak mind nagyobb tömegét képes előállítani. A javak így keletkező bőségének megfelelő vásárlóképeséget a széles néprétegek számára sok esetben a produktivitás növekedésével inverz értelemben súlyyodó árszínvonal tudja legjobban biztosítani. E tekintetben nagyjelentőségű azonban a váltóárfolyam és a munkabérek alakulásának, továbbá a népesség szaporodásának a figyelembevétel is. Mind eme tényezők befolyásának gondos mérlegelése alapján kell a pénzpolitikának az árszínvonal alakulását irányítani a pénz mennyiségének megfelelő szabályozásával.

Milyen jelentősége van már most az aranyvalutának a fenti követelmények betartása szempontjából? Az előbbiek szerint világos, hogy az aranyvaluta önmagában, automatikusan nem biztosítja a követelmények teljesülését. Sőt bizonyos körülmények között ezt egyenesen hátráltatja. Cassel felfogása ugyan, amely szerint a háború utáni válságok fő előidézője aranyhiány lett volna, nem helytálló, már csak azért sem, mivel állításának igazolására két időpont árszínvonalának összehasonlításából indul ki. Holott az árszínvonal alakulása egymagában a pénz neutralitásának kritériuma gyanánt nem fogadható el. Ez azonban nem áll ellentétben azzal, hogy sok esetben aranyhiány vagy aranybőség súlyos zavaroknak lehet a forrása az aranyvaluta fennállása esetén. Igaz ugyan, hogy az arany mennyisége termelési költségei folytán az árrendszerrel bizonyos kapcsolatban áll. Ez a kapcsolat azonban nem eléggé elasztikus, hatása elsősorban az aranytermelő országokban érezhető, míg a legtöbb más országban ez nem elégséges az említett zavarok kiegyensúlyozására. Az aranyvaluta működése nemzetközi vonatkozásban sem jár minden hátrány nélkül. Így pl. a fizetési mérleg kedvezőtlen alakulása esetén az aranykiáramlás megakadályozása aranyvaluta mellett a kamatláb erős felemelését teszi szük-

ségessé, ami pedig belső deflációnak és így munkanélküliségnek lesz a forrása.

Kétségtelen azonban, hogy az aranynek a nemzetközi áru-forgalom és tőkeozgalom kiegyenlítése szempontjából igen nagy jelentősége van, úgyhogy talán ez a szerepe a mai viszonyok között a legfontosabb. Emellett még számos egyéb tradicionális és pszichológiai szempont szól az aranyvaluta bizonyos formában való megtartása mellett. Ezért az aranyvaluta említett hátrányainak kiküszöbölésére számos gyakorlati értékű javaslat merült fel. Ezek mind arra irányulnak, hogy az arany mennyiség és a pénzvolumen közötti kapcsolat minél kevésbé merev legyen. Bár elméletileg a pénz neutralitásának biztosítása szempontjából az aranyvaluta fennállása indifferens és az indexvaluta elvének előtérbe nyomulásával a pénznek ércfedezettel való kapcsolata mindinkább meglazul, mégis az említett gyakorlati szempontok következtében az arany a jövő pénzrendszerében még fontos szerepre lesz hivatott.

Virány Egon: Ugy hiszem, csak élénkíti a vitát, ha nem követem az előttem felszólaltak mélyenszántó analitikus fejtegetéseit és az élet synthetikus szemléletével fordulok a probléma felé. Nem szabad önellentmondást találni abban, ha valaki az események súlya alatt változtat régebbi felfogásán. Hiszen Cassel már az 1932-ben megjelent *The crisis of the Worlds Monetary System* művében sem maradt meg az aranyvaluta feltétlen hívének. Nem merném kárhoz-tatni Cassel pálfordulását, sőt úgy látom, hogy Cassel még mindig túl nagy jelentőséget tulajdonít az aranynek, mikor a *The Down-fall of the Goldstandard* című művében azt állítja, hogy: „a gazdasági ujjaépítésnek nincsen nagyobb akadálya az aranyvalutánál”. Bizhatunk benne, hogy az események súlya alatt Cassel megváltoztatja ezt a nézetét is.

Neubauer Gyula szokatlan tisztelettel néz a jegybankok főkönyvelőjének művészetére. Mert vajjon van-e jelentősége annak, hogy bankjegyfedezeti számlán szerepel-e az arany, vagy a valuta-kiegyenlítő-alap számláján. Mégis csak a lényegen lesz a hangsúly: van-e arany és mennyi? Nagyon is vitatható, hogy a háboru alatt generaliter csökkent volna az arany iránt táplált előszeretet. Mert ha ez igaz volt a háboru alatt, vajjon mi készítette a hadianyag-szállító semleges államokat, hogy áruszállításaik fejében aranyat fogadjanak el, aranyat követeljenek? Igaz, a háborus fogyasztás fel-emelte minden áru és nyersanyag árát. — aranyban kifejezett árát — de ez az áreltolódás nyilván kizárólag azzal magyarázható, hogy a háboru árufogyasztása minden mértéket meghaladott, a termékek megsemmisülése volt főjellege, míg ugyanezen idő alatt a rendelkezésre álló arany mennyisége nem csökkent, hanem — ha a rendesnél csekélyebb százalékos arányban is — emelkedett. Felesleges hangsúlyozni, hogy a háboru éveiben az árutermelés volt a nagyobb haszonnal kecsegtető üzlet és nem az aranybányászat. Ha a központi hatalmaknak sok teljesítőképes aranybánya állt volna rendelkezésre és aranyért cserébe beszerezhető lett volna a külföldön mindaz, ami nélkül háborut viselni nem lehet, úgy magától értetődően a háborus termelés egyik legelőkelőbb helyét az arany-termelés foglalta volna el. Ugyanugy, mint ahogy felfokozták minden olyan árunak termelését, amiért külföldről hadianyagot lehetett cserébe kapni.

Az arany értékét elsősorban az szabja meg, hogy „*a, vagyongóvás és kincsgyűjtés piedesztálján foglalja el a legelőkelőbb helyet*“. Ha az emberiség ilyen érdeklődése bármilyen okból kifolyólag elfordulna az aranytól, az arany értékét a termelési önköltség és az ipari feldolgozásban jelentkező kereslet-kinálat fogják megszabni, csakugy mint minden más nem privilegizált áruét. Az aranynak 1931. óta tapasztalható értékemelkedésére Neubauer Gyula csak az arany oldalán keres okot és nem akad meg figyelme azon, hogy az arany és az egyes nemzetek pénzrendszere elszakadt egymástól: külön életet élnek. A gazdasági válságba kicsúcsosodott tultermelés az árszínvonal generális leszakadásával járt. Ámura, meg a válságos időben hasznát nem hajtó termelőeszközre kevés ilyenkor a vevő, de aranyra annál inkább. Ezért drágul a válság éveiben az arany áruban is és pénzben kifejezve is. Nálamnál súlyosabb szavu, nagyobb tekintéllyel bíró közgazdászról származik ez a megállapítás.

Külön életet él a pénz, de külön életet él minden nemzet pénze is. *Van olyan pénz, amelynek külföldi vásárlóereje jóval nagyobb a belföldinél. Az ilyen pénz a kincsgyűjtés piedesztálján áll, a szegényebb államok takarékos, vagyonggyűjtő rétegei előtt. A piedesztálon álló valutákat nevezük nemes valutáknak.*

Nem tagadható, hogy valamely nemzeti pénz belföldi vásárlóerejének változása nincsen összefüggésben a mögötte meghuzódó aranyfedezettel. Hiszen nem ér többet a 130%-kal fedezett svájci frank, csak azért, mert a svájci jegybank aranyra váltotta át az odaözönlött bad money-t: az ide-oda cikázó spekulációs tőkének ezt a legélelmesebb és legmozgékonyabb válfaját. És nem ér kevesebbet a márka a német belföldön csak azért, mert a hiányzó nyersanyag beszerzésére fordították a márka aranyfedezetének legnagyobb részét.

A helyzet átértése érdekében szemügyre kell venni egyéneknek és nemzeteknek a pénzről korok szerint változó képzetét. Mindenki mást ért pénzen, legyen az pengő vagy dollár, aszerint, hogy mit lát mögötte, mit vár tőle. Az éhes ember eledelt, aki fázik: ruhát, meleg szobát. Aki tul van a primär szükségleteken, kényelemre, kulturára, művészetre, utazásra gondol, ha pénzről beszél, vagy a jövő biztonságára. Ugyanigy mást lát a font mögött az olyan állam, melynek nincsen gyapotja és mást az olyan, melynek szénre, szövetre, vagy angol hajóúrra van szüksége. Árübőség idejében (válságban) a kevésbbé materiális szükségleteket és különösen a jövő biztonságát reprezentálja a pénz; konjunkturális időkben, amikor viszonylag kicsi az árukinálat, inkább arukat látunk mögötte. Ha így nézzük a pénz forgalmát, nem zárkozhatunk el annak megállapítása elöl, hogy *minden nemzet pénze tulajdonképen rezultánsa a lakosság pénzről alkotott képzeteinek, amely a konjunktura hullámvonalával, divattal, stb. együtt változik. És ha ezt elfogadjuk, el kell fogadnunk azt is, hogy a pénznek ilyen komplexumból adódó értékelése csak igen ritkán és véletlenül haladhat párhuzamosan az arany értékváltozásaival.*

Az arany mai ára tulhajtott, nem rezultánsa az arany rendes árkomponenseinek. A vezető jegybankok minden felkinált aranyat felvesznek, pedig az aranyfedezet szempontjából nincsen újabb készletekre szükségük. Hiszen amugysem tudnak annyi bankjegyet forgalomba hozni, mint amennyihez felhatalmazásuk volna, mert a

forgalom pénzszükséglete sincsen szerves kapcsolatban az aranytermeléssel és különösen nem annak az utóbbi években tapasztalható nagyarányu emelkedésével. És mert seholsem lehet több pénzt beleszivattyuzni a forgalomba. Mert egy „mesterséges“ infláció valójában a forgalomban levő értékálló pénz csökkenésével jár.

De már azért is megveszik a nagy jegybankok a felkinált újabb aranymennységeket, mert tartaniok kell attól, hogy a piac, a magánkezek nem veszik fel az évi termelés 1 millió kg-nyi aranyát, melynek értéke 6 milliárd pengő. Mert ha a kínálat csak egyszer is meghaladná a keresletet, katasztrófálisat zuhanna az arany, csakugy, mint láttuk ezt a platinánál és minden más árunál, mely nem áll a kincsgyűjtés piederstálján.

1931 óta igen sok állam irta elő az aranybeszolgáltatási kényszert, közöttük Franciaország és az Egyesült Államok is. Mint minden tiltott gyümölcsnek, ezért is külön értéket tulajdonitanak az aranynek. De vajjon nem foszlik-e le róla ez az előszeretet, ha a tilalmakat feloldják? De minden tilalmak ellenére, így sincs sehol a kapitalista világban fantázia az aranyban. Vajjon miért? Bizonyára azért, mert áralakulása a nagy nemzeti bankok kénye-kedvétől függ. Mesterkél. Három-négy ember dönt felette. És ha ezek kevesebbet ígérnek a felkinált aranyért, az aranybányáknak el kell fogadniok az alacsonyabb árat. Az ennyire labilis alapon álló arany nem felelhet meg egy értékálló valuta kívánalmainak. Az aranyvalutának jövője nincsen, de multja sincsen, hiszen csak kb. 1870 óta kötött vele az emberiség ismeretséget és azt is csak az emberiségnek gazdag államokban élő része.

Sem a háborus erőpróbát — a nagy konjunkturáét — nem állta ki az arany, sem az árubőség — a világválság — nehéz korszakát. Az olyan alapra, amely semmilyen erősebb hullámmal szemben nem mutat ellenállóképességet, nem lehet építeni.

Ifj. Boér Elek: A gazdag tartalmu előadásból két pontot óhajtanék kiragadni: a takarékbetétek ugynevezett forgási sebességének és az aranypontok tágitásának a kérdését. Az elsőt illetőleg Neubauer Gyula egyfelől leszögezte, hogy a takarékbetéteknek a forgási sebessége nullával egyenlő, másfelől viszont azon nézetének adott kifejezést, hogy forgási sebességük kisebb, mint a folyószámlabetéteké. E két megállapítás között azonban nem kell szükségszerűen ellentmondást keresni. Ha előadó ur a takarékbetétek nullás forgási sebességével azt akarja — igen szellemesen — kifejezésre juttatni, hogy a bankbetétek ezen csoportjánál a pénz forgási sebességéről egyáltalában nem beszélhetünk, mert erről csak a készpénzkimélő forgalom alapjául szolgáló folyószámlabetéteknél lehet szó, akkor ebben a vonatkozásban egyetérték vele. Mindazonáltal aggályosnak tartom, ha a takarékbetétek forgási sebességéről beszélünk, mert ily módon könnyen eljutunk a Keynes-féle felfogáshoz, amely arravaló tekintettel, hogy pangás idején a takarékbetétek egyrésze néha parlagon hever, nem riad vissza attól, hogy mindenemü takarékbetét, legyen az akár aktiv, akár passziv, egyszerűen hoardingnak nevezzen és ezzel egy féligazság kedvéért egy új forgalom számára sajátítsa ki a közgazdaságtan egyik régi bevált fogalmát, a thezaurálást. Pedig a pangás idején is legfeljebb a takarékbetéteknek egy hányada hever parlagon, jó konjunktura idején

meg egyenesen minden takaréketét aktiv és az aktiv betétek bank-hitel formájában betódnak a gazdasági élet vérkeringésébe s jó-részt új folyószámlabetétek alakját öltik fel. A takaréketétek tehát csak közvetve hatnak ki a pénz forgási sebességére és ez a hatás is különböző a konjunktura egyes szakáiban. Éppen ezért cél-szerűbbnek vélném, ha a takaréketétek forgási sebességéről szó-sem esnék, hanem olyként állítanók fel a kérdést, hogy a takaréketétképződés közvetve milyen befolyást gyakorol a pénz forgási sebességére? Neubauer Gyula ebben a tekintetben már határozottan a Robertson-Keynes-féle felfogást teszi magáévá. Vizsgáljuk tehát egy kissé a hirhedt abortiv takarékoság jelentőségét. Errenézve még a Népszövetségnek a kereskedelmi bankokról szóló kiadványai nyújtanak leginkább felvilágosítást. De nem szabad megfeledekez-nünk arról, hogy ezeket az adatokat is elhomályosítják egyfelől a be-téti statisztika ismert hiányosságai, másfelől pedig az a valutáris bi-zonytalanság, amely az angol fontnak az aranyalapról való letérésé-vel 1931 őszén beköszöntött. A szóbanforgó népszövetségi adatok szerint a világválság első teljes évében, 1930-ban a takaréketétek állaga igen sok államban növekedett. A pangás elején azonban ez a folyamat, a nagy tartalékgyűjtésekre való tekintettel, még nem volt jellegzetesnek tekinthető. 1931-ben pedig a valutáris bizonytalanság közbelépése és különösen a tezaurálás velejáró fokozódása nyomában visszaesett a takaréketétek együttes állaga. Mindazonáltal az 1929—32. években számos államban érvényesült az az irányzat, amely a likvidáció szakára olyannyira jellemző, nevezetesen, hogy a folyószámlabetétek a takaréketétekhez viszonyítva csökkentek és egyidejűleg a pénz forgási sebessége is hanyatlott.

Már most arra kívánnék rámutatni, hogy Keynesnek az abortiv takarékoságról szóló tana messzemenően túloz, mert mind-addig, amíg a magánbankok a jegybanknál el vannak adósodva, az abortiv takaréketétek nem játszhatnak komoly szerepet. Hiszen az a bankigazgató, aki milliós takaréketéteket hevertetne parlagon, ahelyett, hogy intézetének a jegybankkal szemben fennálló adóssá-gát csökkentse, valóban megérdemelné, hogy nyomban leépítsék. Középeurópában, ahol a magánbankok a pangás korszakában is mindig el vannak adósodva a jegybankkal szemben, nagyszabású abortiv takarékoság egyenesen elképzelhetetlen. Erre csak olyan szerencsés tökegazdag államokban kerülhet sor, mint például az Északamerikai Unióban, ahol a világválság nyomában tudvalevőleg dollármilliárdok heverték parlagon a tagbankoknak a Federal Re-serve Bank-oknál tartott „fölös tartalékai“ alakjában.

A pangás időszakában élesen külön kell választani az egész hitelvolumen összezsugorodásának és a pénz forgási sebessége ha-nyatlásának kérdését az abortiv takaréketétek kérdésétől. Jó példa erre a világválság is. A válság folyamán a két vezető angol-szász államban a kereskedelmi bankok hitelei erősen visszaestek, ellenben állampapirtárcájuk hatalmasan megduzzadt. A magánbankok tehát ezekben az országokban állampapirok vásárlásával igyekeztek ellensúlyozni a kereskedelmi hitelek apadását. A monetárius felfogás egyes hívei azonban ezt a jellegzetes folyamatot nagyon is egyolda-luan szokták beállítani. Szerintük ugyanis az állampapirokért fi-ze-tett vételár újból betétek alakjában folyik vissza a bankokhoz és így abortiv takarékoságot idéz fel. Pedig magának a Népszövetségnek

a kereskedelmi bankokról szóló kiadványai is eléggé óvatosan mutatnak rá ezen tényező jelentőségére, dacára annak, hogy a Népszövetség gazdaságkutató irodája egészében véve túlzottan a Keynes-féle felfogás hatása alatt áll. Szerény nézetünk szerint az állampapírok vételárának takarékbetétek formájában való lecsapódása is csak az esetben von abortív takarékoságot maga után, ha a magánbankok már nincsenek eladósodva a jegybankkal szemben.

A parlagon heverő takarékbetétek körül folyó vita abban csúszosodik ki, hogy káros-e a pangás alatt a takarékoság? Gazdaságpolitikai szempontból valóban felesleges lenne propagandát üzni a depresszió alatti takarékoskodás ellen, már pedig Keynes hoarding-elméletének és az abortív takarékoságról szóló tanának már csak a világhírű író szuggesztív erejű hatása folytán is ilyen propagandisztikus mellékíze van. Ez a közvetett kihatás kétségtelenül nem annyira veszélyes tőkegazdag államokban, mint Angliában, de annál veszélyesebb lenne tőkében szegény, külföldi kölcsönökre ráutalt országokban, annál is inkább, mert mihelyt a pangás eléri mélypontját és csendesebb szakába lép, fokozott mértékben van szükség megtakarításokra a termelés táplálására. A takarékoságnak legfeljebb átmenetileg kívánatos csökkentése kedvéért pedig könnyelműség lenne a kis- és középtőkések takarékosági hajlamát gyengíteni. Ha a válság orvosszeréül szükségesnek is mutatkozhatik a társadalomgazdasági fogyasztás közvetlen emelése, ez a feladat semmiesetre sem hárulhat a takarékoskodókra, hanem csakis a konjunkturapolitikára és arra is csak kivételesen súlyos pangás idején.

Térjünk át ezekután az aranypontok tágitására. A valuta-doktorok ezzel akarják rugalmasabbá tenni az eljövendő új valutarendszert. Neubauernek azonban teljesen igaza van abban, hogy az aranypontoknak 1%-al mintegy 2%-ra való tágitása a spekulációt a költségek megfelelő megdrágulása erejéig megnehezítené ugyan, de komolyabb tőkekockázat esetén a spekulatív aranyozgalmaknak nem tudna gátat vetni. Itt azonban közrejátszik egy másik szempont is. A Francia Bank híres háború előtti prémiumpolitikája azért járt sikerrel, mert egyoldaluan alkalmazta, vagyis talált egy partnert, az Angol Bankot, amely becsületesen ragaszkodott az aranyvaluta u. n. játékszabályaihoz. De ha a világstabilizálás alkalmából, amelyre valamikor talán mégiscsak sor fog kerülni, minden állam bevezeti az aranypontok kiszélesítését, ez a váltóárfolyamok intézményes manipulációját vonná maga után. Az aranypontok kibővítésének ugyanis az lenne az értelme, hogy az a marge, amely az aranyparitás és az aranypont közé esik, két részre oszlanék: a régi természetes és egy új mesterséges hányadra, ami azzal a veszéllyel járna, hogy a természetes hányad is mesterségesé válik. A stabilizálás hiveinek egyenesen ez is a célja. Már most a természetes hányad felelne meg az aranyszállítás tulajdonképpeni költségeinek, ami régen az aranypontok nagyságára egyedül volt irányadó, míg a mesterséges hányad a tágitás mérvével esnék egybe. Ha pedig, teszem fel, az általános új valutarendszer korában az Angol Bankból Franciaországba kezd kiáramlani az arany, jeléül annak, hogy Londonban a frank váltóárfolyama elérte a felső aranypontot, a Francia Bank viszont külkereskedelmi érdekekből nem tartaná kívánatosnak a frank váltóárfolyamának emelkedését.

akkor a francia jegybank frankot dobhatna a devizapiacra, hogy ieszorítsa váltóárfolyamát. Hiszen gondoljunk csak arra, hogy a világháboru után mennyire előtérbe nyomult a kereskedelempolitikai érdek a valutapolitika terén. Ma már tulságosan tisztában vagyunk azzal, hogy az a szerény exportprémium, amelyet az aranymechanizmusnál a kedvezőtlen váltóárfolyam jelent, annak a valutadumpingnek a csirája, amely romló papirvalutánál olyan nagy arányokat ölthet. A kedvező váltóárfolyam pedig szerény importprémium az aranymechanizmus szempontjából, viszont nagyfoku defláció esetén ez a prémium olyan súlyossá válhat, hogy válságos helyzetbe sodorhatja az egész gazdasági életet. Azt készséggel elismerem, hogy az a terv, amelyet Neubauer Gyula tart szem előtt, az aranypontok kiszélesítését olyan szűk keretek között vinné keresztül, hogy az csak miniatür dumping és deflációs jelenségeket idézhetne fel, viszont más oldalról olyan javaslatok is merültek fel, hogy több százalékkal kell növelni az aranypontok nagyságát. Utóbbi tervek ellen már súlyos aggályaim vannak, mert megvalósulásuk esetén továbbra is állandóan nagyfoku bizonytalanság nehezednék a devizapiacra. De bármilyen mérvű is legyen az aranypontok kitágítása, az bizonyos, hogy az aranyvalutát elvileg mindenképen megfosztaná önműködő jellegétől és ami talán még fontosabb, az aranypontok kibővítése csak akkor érhetné el célját, ha a jegybankok kooperációja ezen a téren tökéletesen érvényesülne. Ez közelebbről egyértelmű lenne azzal, hogy ha valamely országnak kedvezőtlen a fizetési mérlege és az arany kiözönlik, a másik ország, ahová az arany beözönlik, mesterségesen ne befolyásolja a váltóárfolyamok kialakulását. Ha utóbbi államban kívánatos az aranykészlet növelése, akkor ilyen ellenakcióra nem is fog sor kerülni, de ha bőséges fölös aranykészlettel rendelkezik, akkor a külkereskedelmi érdekek nyomulhatnak előtérbe, ami a váltóárfolyamok mesterséges befolyásolására vezethet. Ilyen szabályozás a háboru előtt is előfordult, de nem volt kereskedelempolitikai éle.

Mindent egybevetve, erősen vitatható, hogy az aranypontok kitágítása megéri-e a tiszta aranymechanizmus elvének feladását, annál is inkább, mert azt a csekély előnyt, amelyet nyújthatna, t. i. a kisebb spekulációs aranymozgalmak kiküszöbölését, azt is csak a jegybankok őszinte kooperációja esetén érhetné el. Már pedig az őszinteséget kis kérdésekben nagyon nehéz ellenőrizni és éppen ezért nem is szokás azt mindig komolyan venni.

Az aranyvalutára csak akkor térhet vissza valamely ország, ha annyi aranykészlettel rendelkezik, hogy nemcsak kisebb, hanem nagyobb aranyveszteségeket is el tud viselni, anélkül, hogy egyhamar az aranystandard feladására kényszerülne. Ha pedig elég erősnek érzi magát arra, hogy helyreállítsa az aranyvalutarendszert, akkor már állítsa helyre a paritások szilárdságát is, ami az aranyvalutának egyik legnagyobb előnye.

Domány Gyula: Neubauer tanulmányának ahhoz a részéhez kívánok néhány megjegyzést fűzni, amely a valutapolitika jövő fejlődése lehetőségeiről foglal magában megállapításokat.

A világháboru alatt, de különösen a világháboru befejezésekor megindult mértéktelen inflációk, a példátlan árhullámzások és az azok nyomában járó gazdasági megrázkódtatások a valuta stabili-

tása és az árak huzamosabb időn át tartó egyenletes színvonala tekintetében egészen új felfogásokat alakítottak ki. Azt hirdették, hogy nem annyira a valuta értékállandósága, mint inkább az árak stabil nivója nemcsak a társadalomnak, hanem magának az államnak is az érdeke. Olyan pénzügyi rendszert kell tehát teremteni — hirdették másfél évtizeddel ezelőtt —, amely biztosítja az árak állandó stabilitását. Ennek a felfogásnak megfelelő pénzügyi rendszer lényege abban állott, hogy a forgalomba bocsátott fizetési eszközök mennyiségét úgy kell szabályozni, hogy az árak ingadozása és ezzel egyidejűleg a konjunktúra erősebb kilengése elkerültesse. Ezt a valutáris rendszert a szabályozott valuta rendszerének nevezték el. Különösen az a körülmény indokolta ezt a rendszert, hogy a forgalomból az arany teljesen eltűnt, az aranyvaluta jóformán csak papíron maradt meg és a forgalmat túlnyomóan hiteleszközökkel bonyolították le, miáltal a jegybankok befolyása a forgalomra a szokottnál tekintélyesebbé vált. Az angol írók megállapítása szerint a pénzügyi fejlődés története vezetett oda, hogy a manipulált valuta elkerülhetetlenné vált. Ilyen valutáris rendszer mellett képzelték el a pénzügyi és hitelkinálat szabályozását és a belső árszínvonal aránylagos stabilitását. Ennél a valutarendszernél is a kamatlábpolitika nagy szerepet játszik, csak hogy amíg a világháború előtt a kamatláb az aranyvaluták paritásának állandó fenntartása érdekében igazodott, addig az új valutarendszernél a kamatlábpolitikát az árpolitika szolgálatába kívánták állítani.

Minden államban — a szónálások során — az aranyvalutát allították helyre. Igaz ugyan, hogy átmeneti megoldásként — sok helyen — az aranydeviza-valutarendszer választott megoldási módozatként. Ezek a reorganizált valuták a világgazdasági válság nyomásának hatása alatt nem mindenhol mutakoztak erős ellenálló képességűeknek. A fizetési eszközök stabilitásának kérdése és az aranyvaluta zavartalan funkcionálásának lehetősége két csoportra oszlik. Az első feltétel, hogy a stabilizálás még zavaró körülmények fennállása mellett is állandó legyen és a másik — még fontosabb — feltétel, hogy a stabilitás hosszú időre — tehát ne átmenetileg — legyen biztosítva. Az első feltétel, amely pillanatnyilag kívánja a váltóárfolyamok stabilitását biztosítani, még aránylag könnyen elérhető, mert a fizetési mérleg rövidlejárata zavarai könnyebben kiküszöbölhetők és a passzív egyenleg kiegyensúlyozására egy gazdagabb országban meg is van a lehetőség. A másik feltétel, amely a jelenlegi viszonyok között az aranyvaluta visszaállítását mindenhol hátráltatja és nem biztosítja annak hosszú időn át való zavartalan működését, nem valutáris tényezőkben, hanem a világgazdaság alakulásában leli magyarázatát. A zökkenő nélküli egészséges gazdasági helyzet bizonyos előfeltételeket kíván meg, melyek ha hiányzanak, sem maga a közgazdasági élet, sem pedig a fizetési eszköz zavartalanul nem működhetik. Ezek a tényezők, amelyek a világháború előtt a világgazdaság helyzetét élesen jellemezték: a nyugalom, a bizalom és a stabilitás, amelyek azonban jelenleg mindenhol hiányoznak.

Ezek a körülmények magyarázzák, hogy sem a reorganizált valuták, sem pedig azok az aranyvaluták, amelyek a régi tradicionális alapon épültek fel, nem tudták azt a hivatást betölteni, mint amilyen szerepe volt az aranyvalutának a világháború kitörése

előtt. Erre kell visszavezetni, hogy 1931 óta a valutapolitikai kísérletek követik egymást, olyan experimentumok, amelyek — elképzelésünk szerint — csak valamely délamerikai államban lettek volna megvalósíthatók, hogyha ez az ország nyersanyagárainak emelését tűzte volna ki céljául. Az utolsó hat év alatt azonban a valutapolitikai kísérletek hosszú láncolatával találkoztunk és bizonyos, hogy ezek a kísérletek még nem fejeződtek be, mert annak a lehetősége is fennáll, hogy olyan országokban is, ahol már történtek experimentumok, újabb kísérletek is fognak következni és ahol még a fizetési eszközök az utolsó hat év alatt változáson nem estek keresztül, esetleg szintén a kísérletek áldozataivá válnak.

Nincsen kétség az iránt, hogy a világgazdaság egészséges rendszerének az aranyvaluta éppen olyan szükséges kelléke, mint amilyen fontos magának a világgazdaságnak olyan szilárd és erős strukturája, amely az áruk forgalmát a világpiacokon fennakadás nélkül közvetíti. Felhomlott azonban ebben a világgazdasági struktúrában az egyensúly és ennek a kilengésnek első áldozataként a fizetési eszközök megingása jelentkezett. Amikor a világgazdaság egyensúlyhelyzetében a zavar, az aggodalom, a bürokratizmus és a protekcionizmus egyre nagyobb teret hódított, nem tudta a nemzetközi aranyvaluta-rendszer sem azt a szerepet betölteni, amelyre 1931 előtt még predesztinálva volt. Az aranyvaluták helyét lassanként a nemzeti valutapolitika foglalta el s amíg normális viszonyok idején a valutapolitika irányítólag hatott a konjunktura-politikára, addig most megfordítva történt, mert a konjunktura-politika szolgálatába állították a valutapolitikát. Mindenhol a prosperitás jelszava vált uralkodóvá és a belső konjunktura fejlesztése érdekében manipulálták úgy a valutát, amely az illető ország konjunktura-politikájának legjobban megfelelt.

Ennek a ferde valutapolitikának nyomában olyan tünetek mutatkoznak, amelyek a nemzetközi forgalom és a világgazdaság általános helyzete szempontjából egészen leverőek. Nemcsak magának a világgazdaság forgalmának visszafejlődésére utalunk, hanem még éiszomorítóbb tény, hogy a nemzeti valutapolitikák korszakában a nemzetközi tőkék mozgalma ugyszólván megszűnt és a hosszúlejáratu nemzetközi tökeforgalom a világgazdaság tengelyéből tökéletesen kikapcsolódott. A rövidlejáratu tőkék áramlása is mindenkor bizonyos ideges és nyugtalanító tünetek következményeként jelentkezik. Ezek a körülmények és a belőlük levont tanulságok arra vallanak, hogy a nemzetközi aranyvalutának a jelentősége felbecsülhetetlen s hiába röpködnek a színesnél színesebb jelszavak és tervezetek az aranyvaluta tökéletes kikapcsolódására, a világgazdaság fejlődése és alakulása a nemzetközi aranyvaluta nélkül nem képzelhető el. Bizalom és tartós közgazdasági fejlődés — miként a múlt is beigazolta — csakis az aranyvalutához fűződhetik s minden más kísérlet, amely az aranyvalutát be akarja helyettesíteni — tartós megoldásnak nem tekinthető. Jóslásokba bocsátkozni arra vonatkozólag, hogy mikor fog bekövetkezni az az időpont, amely a nemzetközi aranyvaluták zavartalan működését biztosítja, nem lehet, de éppen a jelen zürzavaros viszonyai igazolják be a legvilágosabban, hogy a jövő fejlődés egyetlen biztos lehetősége az aranyvaluták visszaállítása.

Hein János Neubauer Gyula előadásában bíráló tárgyává tette Casselnek az aranyszükére vonatkozó számításait. Ebben a tekintetben teljesen osztom felfogását, Cassel gondolatmenetének cáfolatára felhozott érvei rendkívül meggyőzőek, mégis szükségesnek tartom, hogy Cassel védelmére a következőket adjam elő.

Az előadó ur szerint „Ha az aranynövekedés azért volt egy 2.8%-os átlag mellett normális 1850 és 1910 között, mert emellett a növekedés mellett az árszínvonal 1910-ben ugyanaz lehetett, mint 1850-ben volt, akkor a további 2.8%-os aranynövekedésnek nem lehet más értelme, mint az, hogy az 1910. évi árszínvonalat fent kell tartani, vagy ha nincs meg, helyre kell állítani. De a 2.8%-os aranynövekedést igényelni egy oly időben, amikor az aranynövekedés 2.4% és ugyanakkor egy oly árszínvonal fentartását igényelni, amely nem is a 2.8%-nak megfelelő árszínvonal alatt, hanem 50%-kal felette van, tehát a 2.8%-nál jóval nagyobb, talán 4%-os évi aranynövekedést tenne szükségessé, ebben semmi logika nincs. Ezen az alapon az aranyvaluta fogyatékoságát megállapítani igazán nem lehet.“

A magam részéről nem találom, hogy Cassel elgondolásában oly ellentmondások lennének, mint ahogy azt előadónk itt hangoztatja. A háboru alatt az árszínvonal az aranyvaluta mellett megmaradt államokban is erősen megnövekedett, aminek számos káros következménye volt, de a 20-as évek elején a gazdasági élet az új árszínvonalhoz alkalmazkodott és így a háboru után az árszínvonal magasságát már csak azért tekinthettük kedvezőtlennek, mert az arany vásárló erejének csökkenése visszavetette az aranytermelést, ugyanakkor a magas árszínvonal folytán az aranyszükséglet megnövekedett és ezért a fizetőeszközök aranyfedezete jóval kedvezőtlenebb volt, mint a háboru előtt. Az ebből származható nehézségeket előre látván, a génuai konferencián azt ajánlották a jegybankoknak, hogy az aranykészletek gyűjtésénél nagy óvatossággal járjanak el, nehogy a nagymérvű aranykereslet az arany értékének az emelkedéséhez vezessen.

Sajnos, részben a génuai konferencia tanácsainak semmibevevése miatt 1929-től kezdve az árak oly rohamosan esni kezdtek, hogy már kb. 1931-ig visszasüllyedtek a háboru előtti színvonalra. Miután ez az ársüllyedés egy előzőleg a 20-as évek elején elért egyensúlyi helyzet felborulását jelentette, így egy általános válsághoz vezetett. De nem lehet azt mondani, hogy a Cassel által normálisnak tekintett árszínvonalra való visszatérés okozta volna a bajokat. Cassel igen élénken tiltakozna az ellen a felfogás ellen, hogy a háboru előtti árszínvonalnak valami mágikus jelentősége volna, melyet mindenáron meg kell valósítani. Csak az árak kilengését tartjuk károsnak, de ha már egy ilyen kilengés bekövetkezett és az árrendszer többi tényezői, a kiskereskedelmi árak, munkabérek, kamat- és adóterhek az új nagykereskedelmi árszínvonalhoz hozzáidomultak, akkor a legegyszerűbb a kialakult új egyensúlyi helyzetet fenntartani.

Neubauer szerint „a háboru utáni nagy áresés magyarázatához is teljesen felesleges és félrevezető az aranyszüke magyarázat.“ Teljesen osztom felfogását, hogy a válság oka nem az elégtelen aranytermelés volt, sőt még abban is megegyezem, hogy a válság monetáris oka a világ aranykészleteinek aránytalan megoszlásában keresendő. De nem tudom osztani azt a véleményét, hogy az arany

kedvezőtlen elosztásának oka kizárólag a német reparációk lettek volna. A reparációk túlnyomórésze az Egyesült Államok által nyújtott hadikölcsönök kamatszolgáltatása gyanánt az Egyesült Államokba került és a transzfernek semmi akadályja nem volt, mert bár az árubehozatalt magas vámokkal megnehezítették, az idegenforgalom és a bevándorlók pénzküldeményei bő fedezetet nyújtottak a transzfer keresztülvitelére és Európa számára a transzfer ezen módja természetesen csak előnyös lehetett. Nem lehet azt sem mondani, hogy az arany Franciaországban a reparációk miatt gyűlt volna össze, mert annak oka egészen más volt. 1926 június 26-án, amikor Franciaországban az államnak a jegybankkal szemben fennálló adóssága a legnagyobb volt, az 38.5 milliárd frankot tett ki. A törvényes stabilizációig, 1928 júniusáig az állam ezt az adósságot 25 milliárddal csökkentette és a jegybank ezt a pénzt devizák vásárlására fordította, majd semmibe véve a génauai konferencia tanácsát, a devizákat aranyra váltotta át, ami által példátlan nagy aranykeresletet idézett elő és meggyöngyítette az Angol Bank pozícióját, mely deflációs politikára kényszerült s miután az angol-szász bankvezérek minden rábeszélésének ellenére a francia jegybank vezetősége kitartott aranytezaurálási politikája mellett, az árak teljes összeomlása elkerülhetetlen volt.

Valószínű, hogy a világháború után összegyűlt számos lapangó válságtényező a francia jegybank aranydeflációs politikája nélkül is válsághoz vezetett volna, de bizonyos, hogy 1929-ben a válság megindítója az amerikai tőzsdekrach mellett ez a defláció volt és mindenesetre a monetáris tényezők erősen elmélyítették a válságot.

Szerény véleményem szerint Casselnek mégis csak igaza van, a legutóbbi évek ismét bebizonyították, hogy az aranyvaluta feladatát betölteni nem tudja. Statisztikailag bebizonyítható, hogy az arany vásárlóereje az utóbbi 150 évben rendkívül erősen ingadozott és így az arany vásárlóerejének stabilitásában hinni nem szabad. Nem vonom kétségbe, hogy ha az aranyvalutát a világ valamennyi állama megvalósítaná, ragaszkodnék hozzá és fair-ül alkalmazkodna hozzá és ha nem volnának háborúk, amelyek azt felborítják, úgy az arany vásárlóereje igen lassan változna és az aranyvalutát ideális megoldásnak tekinthetnők. De hol vagyunk ettől az ideáltól? Háborúk voltak és sajnos lesznek is és az eddigi tapasztalatok alapján állíthatjuk, hogy a legközelebbi világháború épp úgy felborítaná az aranyvalutát, mint ahogy az a legutóbbinál is és pld. a napoleoni háborúk alatt is történt. Még nagyobb baj, hogy amint a francia jegybank politikájának példája mutatja, egyes államoknak módjában áll önző hatalmi-politikai célok érdekében az aranyvalutával visszaélni. Ne feledkezzünk meg Szovjetországról, mely a világ aranytermelésének mind nagyobb részesévé válik. Mi lesz, ha egyszer Szovjetországnak ezt a hatalmát a polgári államok gazdasági életének felborítására fogja felhasználni? Amint a francia példa mutatja, alkalmás időpontban alkalmazva, ez a merénylet sikerülhet.

A komolyan vehető valutareformerek közül senki nem gondol az arany demonetarizálására. Erre semmi szükség nincsen, az arany maradjon továbbra is nemzetközi fizetőeszköz és a jegybankok továbbra is gyűjtsenek aranyat. De a régi aranyvalutára való visszatérést, értem alatta a régi merev aranyárakhoz való visszatérést, veszedelmesnek kell tartanunk.

Buday Kálmán : Az előadás és a vita újabb bizonyítéka annak, hogy mennyire célszerű még ilyen gyakorlati problémánál is, mint az aranyvaluta működése és jövője, az elmélet vívmányainak szem előtt tartása. Példa erre Virány Egon tagtársunk fel-szólalása, aki sok felesleges munkától szabadíthatta volna meg kutatásait, ha a „pénz képzetének különbözősége“ helyett tekintette lett volna a pénz határhasznára, amit Wieser már 1909-ben az Einkommen-theorie des Geldes-ről szóló könyvében kifejtett és amit Marshall mélyreható realiztikus szemléletével már Wieser előtt az u. n. „pénznélküli“ Principles-jeiben röviden érintett.

Az elhangzottakhoz egyébként a nemzetközi egyensúlyhiány szempontjából a következőket lehetne talán még hozzáfűzni: Az aranyvaluta — mint minden valutáris rendszer — jövője nyilvánvalóan attól függ, hogy az adott körülmények között képes lesz-e az egyes országok közötti gazdasági egyensúlyt biztosító viszonylagosan állandó jellegű faktorok (legnagyobb részt áruk és szolgáltatások) mérlegeiben folyvást mutatkozó hiányok kiküszöbölésére. Az előadás és a vita arra a következtetésre vezet, hogy a háboru utáni időszakban az aranyvaluta erre nem volt képes, ami azonban nem jelenti azt, hogy alkalmatlan. Ezt igazolja az a körülmény is, hogy az egyensúlyhiány dimenziói olyanok voltak, hogy csak theoretikusan lehetett volna várni a kiegyenlítődés bekövetkeztét, ha legalább is az elmélet e tekintetben végleges álláspontot már elfoglalt volna. Fellner Vilmos és Theiss Ede, valamint Boer Elek fejtegetéseinek vonalában annak felemlítése látszik szükségesnek, hogy a neo-klasszikus elmélet korifeusa, Taussig, a nemzetközi fizetési mechanizmus háboru utáni működéséről mindössze annyit tudott mondani, hogy „it just happened“. Viszont Ohlin, a már Bastiat által megnyitott uton, valamint tavaly megjelent könyveikben Nurkse és Iversen eljutottak annak felismeréséhez, hogy az aranyvaluta szabad mozgása esetében sem következik be mindig szükség-szerűen az automatikus kiegyenlítődés. Az adós és a hitelező országok között elképzelhető — multiangularis transfer esetében is — olyan állapot, melyben a keresleti és a kínálati görbék alakulása lehetővé teszi a transfert egyazon relációju árnívó mellett. Ez esetben az aranyvaluta által rendelkezésre tartott szeizmográfok nem jeleznek, de nem is jelezhetnek semmit. Ilyen állapot nagyon valószínű az u. n. eredeti hitelnyújtás — avagy áruszállításból eredő követelés-szerzés, ami a jelenlegi állapotban gyakrabban történik — esetében, miután az adós a rendelkezésére bocsátott vásárlóerővel egyazon áron képes többet vásárolni (különösen, ha a transferáló ország termelési kapacitása nincs maximális kihasználás stádiumában). Eddigélé az elmélet a transferfolyamatot azonosnak vette az eredeti hitelezés és a visszafizetés esetében, miután az utóbbi esetben az eredeti adós állam tökeexportáló állammá válik. Meggondolás tárgyát kell hogy képezze azonban az a körülmény, hogy a tökeexportáló adósállamnak előbb meg kell szerezni azt a vásárlóerőt, amit hitelezőjének rendelkezésre bocsáthat és ezért kivitele iránt mutatkozó kereslet befolyásolására való képessége sokkal erőteljesebb, mint az eredeti hitelező országnak és ezért valószínű, hogy kínálati görbéit süllyeszteni kell, tehát viszonylagosan alacsonyabb áron, azaz ugyszólván mindenkor csak deflációval lesz képes a kiegyenlítődés elérésére. Amennyiben ezek az esetek forognak fenn,

azt mondhatjuk hogy az eredeti hitelezési folyamatot a modern elmélet világítja meg helyesen, míg a visszafizetési folyamatot a neoklasszikus. Sajnos, ilyen rövid fejtegetés keretében a felvetett probléma csak igen hiányosan tárgyalható.

Ezen elméleti megfontolások mellett rámutathatunk arra a körülményre is, hogy a modern nemzetközi hitelmechanizmus különösen a gold-exchange standard keretében oly „eredményességgel“ működhet, hogy úgy a váltóárfolyamok, mint az értékpapír és a pénzpiacok kamat- és hozadéki tételeiben megtestesült szeizmográfok nagyon hibásan, vagy egyáltalán nem működnek. Az ebben rejlő veszedelmek felől a vita során felemlített 1922. évi génuai tanácskozások meglepően tiszta képet nyújtanak. Az angol delegáció vezetője, Sir Worthington Evans éles előrelátással mondta, hogy a gold-exchange standard keretében az arany „tulságosan“ gazdaságos felhasználása is lehetséges, ami végeredményben inflációt jelenthet. Ez be is következett. Igaz, nem egészen úgy, ahogy az angol delegátusok elképzelték. Ugyanis ezek feladatukat az árnívó stabilizálásban látták, figyelmen kívül hagyva, hogy ez is jelenthet inflációt, amennyiben a produktivitás emelkedése csökkenő árnívót tesz szükségessé.

Ha tehát feltételezzük, hogy a most kialakításra váró nemzetközi gazdasági egyensúlyban az u. n. „arany nélküli“ országok aranytartalékaikat feltölthetik áruk és szolgáltatások, nem pedig csak hitelek útján, valamint feltételezzük, hogy oly nagyobb dimenzióju hiányok nem fognak bekövetkezni, amelyeknek kiküszöbölésére az aranyvaluta képtelen, még akkor is messzemenő részletességgel kell megerősíteni és kifinomítani a short run és a long run zavarok jelzésére és kiküszöbölésére alkalmas eszközöket és módszereket, mert ellenkező esetben az új aranyvaluta nem lesz sokkal hosszabb életű, mint elődje.

Neubauer Gyula: Az aranyvaluta kérdése ma olyan nemzetközileg vitatott kérdés, amelyet egyértelműen se nálunk, se máshol a világon egy vita keretében eldönteni nem lehet. Az is kilátástalan volna, ha bárki teljes csalhatatlansággal részleteiben még akarná jósolni, hogy milyen lesz az aranyvaluta jövője. De különösen azért, mert ilyen nyílt kérdéssel van dolgunk, lehet nálunk is, másutt is vitatkozni fölötte és csak örvendetes, ha egy vita annyi különböző szempontot és álláspontot tudott összehordani, mint ez a mi vitánk. Ami az egyes felszólalásokat illeti, minden részletre kitérni nem lehet s ezért csak néhány megjegyzésre szorítkozhatom.

Fellner Vilmos hozzászólásában egy igen lényeges és érdekes párhuzam szerepelt, amely részletesebb vizsgálatot is megérdemelne. Azt a párhuzamot értem, amelyet a valutapolitika két iránya között vont s amely két irány egy depresszióba beállítva a deflációs és a devalvációs politika látszólagos ellentétét adja meg, holott más eszközökkel ugyanazt a célt szolgálja mindakettő, tudniillik a bel- és külföldi árak leszállítását a külföldi árakhoz való viszonylatukban.

Theiss Ede a rövid- és hosszulejáratu szemlélet eltérő jelenségeire és az ebből származó különböző feladatokra utalt. Ez helytálló volna, ha csak a kétféle hatótényezőt kétségtelenül szét lehetne választani. A kielégítően keresztül nem vihető megkülönböztetés alapja ugyanis csak az lehetne, hogy a rövidlejárati tényezők hir-

telen erősen érvényesülnek, míg a hosszulejáratuak csak lassan válnak észrevehetőkké.

Virány Egon kifogásolja, hogy a valutakiegyenlítő alapok és a jegybankaranykészletek megkülönböztetésének nagy jelentőséget tulajdonítottam. Ugy látom, hogy ez a megkülönböztetés az angol, amerikai és francia valutapolitikának ezirányú állásfoglalásával is igazolva van. Ami pedig azt illeti, hogy az aranyvalutának se multja, se jövője nem lenne, erre nézve talán elég arra utalni, hogy az aranyvaluta multja egész a Krisztus előtti századokig visszanyulik, amióta a nemesfémek valutáris célokat szolgálnak, az aranyvaluta jövőjét pedig akkor, amikor a jegybankok általánosan nagy aranykereslete az arany értékét több mint hatvan százalékkal felhajtotta, aligha lehetne kétségbevonni.

Boér Elek szóvát teszi, hogy a takarékbetétek nullás forgási sebességéről és a megtakarítások kisebb forgási sebességéről beszéltem. Nehogy a kettő között ellentétet lehessen látni, meg kell jegyezni, hogy előadásomban a megtakarítások alatt forgalomból időlegesen kivont pénzösszeget értettem, mely takarékbetét számlára befizetve nem változik takarékbetétté, hanem a banknak kilenczederésében kikölesönözhető pénztárkészletévé. Az én beállításom szerint tehát a megtakarított pénzösszeg az, amelynek kisebb a forgási sebessége, mint a fogyasztási célokra kiadott jövedelmet képviselő pénzösszegé; míg az, aminek forgási sebessége nulla, a takarékbetétkövetelés, mert ezzel fizetést eszközölni nem lehet, holott folyószámlabetétköveteléssel könyvvitírás útján fizetések teljesíthetők.

Domány Gyula egy 1931-ben az aranydevizáról írt német kiadványában említette, hogy az aranyvaluta helyreállítása dacára az árak nincsenek aranyparitáson, ami alatt nyilván azt akarta érteni, hogy a háború előtti színvonal fölött vannak. Ez a kifogás az árak színvonalával szemben szimptomatikus volt a nagy áresés előtti időben, holott amikor aztán az áresés bekövetkezett, akkor a háború előtti árszínvonalra való visszaesést éppen nem vették természetesnek. Cassel csakugyan ellene nyilatkozott annak, hogy a háború előtti árszínvonalra vissza kellene térni s ezt én is említettem előadásomban. De ép ebből származik nála az ellentmondás, mert amit ő kifejezetten kifogásolt, az statisztikailag alátámasztott arany-szűke-elméletéből szükségszerűen következik, mint követelmény. Hein János Cassel-védelme tehát egyáltalán nem meggyőző. Ami viszont az aranyvaluta ellenállóképességének hiányát illeti háborús eseményekkel szemben, azt senkisésem fogja tagadni. De ezek olyan exogén behatások, amelyekkel szemben semmilyen hatásos valutarendszer el nem képzelhető. Az aranyvalutarendszer olyan erővel szemben esett el, amelyek minden elképzelhető valutarendszert felborítottak volna. Nem is ezen mulik az aranyvaluta értéke, hanem azon, hogy az endogén gazdasági tényezőket milyen mértékben képes kiegyensúlyozni. Ebben van az aranyvaluta igazi előnye és ez abból származik, hogy az arany termelési költségeinél fogva az árrendszerrel szervesen összefügg, míg index- és más képletes valutarendszereknek ez az előnyük teljesen hiányzik. Másik nagy előnye az aranyvalutának, hogy számos változatban átalakult az idők folyamán s így nem az aranyvalutáról lehet elmondani, mint Buday Kálmán tette egy cikkében, hogy élt három évet a háború után, hanem csak az aranyvaluta egyik változatáról, amelyet már számos változat előzött meg és még fog egynéhány változat követni.

Felolvasó ülések.

Február 25-én *Eber Antal* elnöklete alatt *Bikkal Dénes* OT I titkár tartott előadást „A kereskedők és iparosok öregségi biztosításáról“. Tanulmányát a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi száma fogja közölni.

*

Március 2-án *Eber Antal* elnöklése mellett *Haensel Pál*, régebben a moszkvai, jelenleg az evanstoni Northern-University tanára tartott előadást az Egyesült Államok gazdaságpolitikájának alapkérdéseiről. Bevezetésként azt a véleményét fejezte ki, hogy a dollár 40%-os értékcsökkentésének semmi, vagy legalább is számottevő befolyása nem volt a gazdasági ujjáépítés szempontjából. De a Rooseveltkormánynak sikerült a bizalmat helyreállítani, egyebek között a bankbetétek garanciája útján. A mezőgazdaságon nagy segélyekkel és hitelkönnyítésekkel segítettek. Az ipar és részben a kereskedelem területén a kormány olyan erőteljes szabályozásokat léptetett életbe, amiket egy kapitalisztikus országban sem csináltak. E beavatkozások következményei abban is megmutatkoztak, hogy az ipari termelés indexe az 1933 júliusi 84-ről novemberig 60-ra esett. A legfőbb bíróság azonban a NRA-át alkotmányellenesnek minősítette, erre feltűnő módon a termelés azonnal erőteljesen emelkedett és emelkedtek a munkabérek is. A NRA-ban kétségkívül sok jó is volt, de a szabályozásnak szerényebbnek kellett volna lennie és csak néhány iparágra kiterjednie.

Hogy az elnök újból való megválasztása után mégegyszer próbát tesznek-e a NRA-val, azt nehéz megmondani. Az a kívánsága, hogy a legfelsőbb bíróságot megreformálják, szerényebb intézkedésekre is irányulhat, de a munkások képviselői a harmincórás hetet követelik bércsökkentés nélkül, hogy ezáltal minden munkanélkülséget megszüntessenek. Ha ezt a kívánságukat teljesítenék, nagyon súlyos következményekkel járna. Amerika nemzeti jövedelméből a bérekre 67% jut, míg az összes részvénytársaságok része mindössze 5%; ebből már nem sokat lehet a munkásosztály részére elvonni. Az amerikai munkások közötti politikai agitációt az új szociális törvényhozás nagy mértékben lecsökkentette, de még mindig nagyon erős. A gyáraknak francia módszer szerint való megszálása veszélyezteti a gazdasági felépítést, de a Rooseveltkormány e tekintetben talán enyhítheti a helyzetet. Az utolsó 3 és fél év alatt a szövetségi kormány mintegy 20 milliárd dollárnyi fantasztikus összeget adott ki közvetlen adományokra, hitelsegélyekre, a munkanélküliek támogatására és közmunkákra. Ehhez járulnak még az egyes államok és helyhatóságok kiadásai, melyek ugyane célra még számos milliót tesznek ki. A 20 milliárd dollárnyi összeg nagyságát mutatja, hogy Franciaország az egész világháborúra csak kétszeresével többet adott ki.

*

Március 11-iki ülésünkön *Heller Farkas* elnöklete alatt *Zwiedineck-Südenhorst Ottó* titkos tanácsos, a müncheni egyetem tanára tartott előadást „Az állam szerepe a gazdaságban az idők folyamán“ címen. Az előadó először néhány történeti adattal megvilá-

gitotta, hogy az egyénnek gazdasági elhatározásaiba és cselekvéseibe való tekintélyi beavatkozásnak milyen sokféle változata van. Így például különösen az ókori Keleten már nagyon korán látni az állam kezdeményezéseit, míg a germán törzseknél a gazdaságnak autoritativ vezetése csak későn lépett fel. Minthogy ma az állami beavatkozás minden téren oly erőteljesen mutatkozik, felmerül a kérdés, hogy az államhatalom a gazdasági élet törvényszerűségeivel szemben mennyiben és milyen feltételek mellett tud érvényesülni. A konkrét jelenségek úgy a beavatkozás lehetőségét, mint annak bizonyos határoltságát mutatják. Példákként az előadó Gresham törvényét, az állami hatalomnak a piaci ár irányítására vonatkozó törekvéseit, valamint a tőkekamat szabályozását elemezte. Mindazokban az esetekben, midőn az államhatalom bele akar avatkozni a gazdaság menetébe, úgy a beavatkozás célszerűsége, mint a siker valószínűsége egész sereg feltételtől függ, amelyek persze nem állandóak, hanem szintén változásoknak vannak alávetve. Ezért a nemzetgazdaság tanulmányozása nemcsak egyszeri, hanem folytonos feladat, miután a gazdasági struktúra változásai az állami beavatkozás szükségességének, illetve sikerének feltételeit állandóan változtatják. Ha már az agrártermények piaci árának szabályozásában bizonyos rugalmasság mutatkozik szükségesnek, miután nem az összes agrártermények mutatják ugyan azt a szabályozhatóságot: még inkább különbséget kell tenni a különböző gazdasági ágak között. Ha a mezőgazdaság terén a szabályozás be is válik, nem következik, hogy ugyanaz az ipari termelés számára is megfelelő. Ámde a szabadságot önmagáért sohasem szabad követelni, mert a szabadság, mint elv, csupán formális és maga is csak probléma: annak az elérésére való törekvést jelenti, hogy az állami törvényhozás alapján az embereknek lehetőleg nagy száma magát lehetőleg szabadnak érezze.

*

Április 15-i ülésünkön *Mattyasovszky Miklós* elnöklete alatt *György Ernő*, az Országos Hitelvédő Egylet igazgatója adta elő tanulmányát „A mezőgazdasági hitelválság tanulságai” címen. A tanulmányt a Közgazdasági Szemle legközelebbi száma közli.

Igazgató választmányi ülés.

Április 15-én *Mattyasovszky Miklós* elnökleté alatt tartott igazgató-választmányi ülésen jelen voltak: Székács Antal, Koós Mihály, György Ernő, Klug Emil, Kisléghi Nagy Dénes, stb. A főtitkár bemutatta az 1937. évi rendes közgyűlés elé terjesztendő jelentéseket, amelyeket az igazgató-választmány egyhangulag elfogadott. A közgyűlés napjával 1937 május 7-e állapított meg. Az üresedésben levő ügyészi tisztségre a jelölés megejtetvén, az igazgató-választmány egyhangulag elfogadta a közgyűlés elé terjesztendő 1937. évi költségvetési javaslatot is.

A főtitkár jelentése az 1936. évről.

Társaságunk 1936-ban is folytatta hagyományos tevékenységét. Január 16-i rendkívüli közgyűlésünk elfogadta az igazgatóválasztmány alapszabálmódosító javaslatát a „helyi csoportok“ alakítására vonatkozólag. E közgyűlésen *Heller Farkas* emlékbeszédet mondott társaságunk tíz évvel ezelőtt elhunyt elnökéről, *Matlekovits Sándorról*, utána *Bud János* „A kereskedelmi politika válaszuton“ címen tartott előadást. Január 23-án *Tarcsay Pál* „Biztosítás és gazdaságkutató“, február 3-án *Röpke Vilmos* „Sozialismus, Planwirtschaft und der Konjunkturcyklus“, február 20-án *Koós Zoltán* „Hitelpolitika“, március 10-én *Domány Gyula* „A magyar devizagazdaság“, április 23-án *Móricz Miklós* „A magyar birtokpolitika adatai“, május 14-én *Malduri Maléter Jenő* „A közlekedés jelentősége nemzetgazdaságunkban“ címen tartottak előadást. Május 28-i rendes közgyűlésünkön *Czizik Béla* emlékbeszédet mondott báró *Korányi Frigyesről*. Őszi sorozatunkban, szeptember 24-én, a Society of the Hungarian Quarterly-vel együtt tartott ülésünkön *Sir Josuah Stamp* „The interdependence of international trade and finances“ címen, október 6-án pedig *Graham Hutton* „The economic problems of the British Empire“ címen adtak elő. Október 9-én *Ferenczi Imre* „Kivándorlás és gyarmatok“ című előadása következett, ezt október 15-én vita követte, amelyben *Hegedüs Loránt*, *Kovács Alajos*, *Kovrig Béla* és *Neubauer Gyula* vettek részt.

November 26-án *Kecskeméten* vándorgyűlést tartottunk, amelyen *Szigeti Gyula* „Magyarország 1935. évi fizetési mérlegéről“, *Kacsóh Bálint* pedig „A részletügyletek jogi és gazdasági vonatkozásairól“ adott elő. November 12-én *Neubauer Gyula* „Az aranyváltás jövője“, december 3-án *Major Róbert* „Államháztartás és pénzérték“, 17-én pedig *Matolcsy Mátyás* „A szeszipar helyzete Magyarországon“ címen tartottak előadást.

Az 1936. év folyamán tehát 2 közgyűlést és 14 felolvasó ülést tartottunk.

Kiadványunk, a „Közgazdasági Szemle“, továbbra is kéthavonként, kettős számokban jelenik meg, terjedelme megfelel az előző évi-nek, amennyiben 804 oldalt, vagyis 50 és $\frac{1}{4}$ ívet adtunk, ehhez járul a német kivonatok 80 oldalnyi, 5 ívnyi szövege, ami tehát összesen 884 oldalt, $55\frac{1}{4}$ ívet jelent.

A „Közgazdasági Könyvtár“ 1936-ban egy kötettel gyarapodott. *Zelovich László* „Költségvetési helyzetünk alakulása az 1931. évi bankzárlat után“ c. művével.

Bevételeink tagdíjakból 1936-ban sokkal kedvezőtlenebbül alakultak, mint azt előirányoztuk, amennyiben ilyen címen mindössze 4487 pengő folyt be. Kiadványainkat nem is tudtuk volna az eddigi arányokban megjelentetni, ha eddigi pártfogóink adományaiikkal továbbra is nem jönnek a segítségünkre. E helyütt is leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Pénzüntézeti Központnak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, továbbá mindazon kamaráknak, pénzüntézeteknek, ipari és kereskedelmi vállalatoknak, amelyek törekvéseinket méltányolva, támogattak bennünket. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli.

Taglétszámunk némi emelkedést mutat, amennyiben az 1935 dec. 31-i 974 taggal szemben tagjaink száma 1936 dec. 31-én 1003.

A tagjaink sorából elhaltak közül emlékezzünk meg itt is kegyelettel Fekete Ignácról, aki társaságunk megalakulása óta 42 éven át tagunk és ügyészünk volt, valamint választmányunk doyenjéről, Elischer Viktorról.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló bizottság által az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1937. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztárnok jelentése a Társaság 1936. évi működéséről.

Csatolva van szerencsém a Magyar Közgazdasági Társaság 1936. évre vonatkozó pénztári kimutatásait betérjeszteni.

Az I. számú kimutatás szerint a társaság bevétele az előző évről áthozott egyenleggel együtt P 48.159.86
kiadása pedig „ 22.737.86
volt, úgyhogy P 25.422.—
maradvánnyal zártuk le az 1936. évet.

A társaság összvagyon a III. sz. kimutatás szerint 1936 december 31-én a Matlekovits-alappal együtt P 32.862.— tett ki.

Bár az adományok az előző évi P 16.621.64-ről P 14.035.80-ra csökkentek és a tagdíjak is egyre vontatottabban folynak be, örömmel láttuk azt az áldozatkészséget, amelyet a közgazdasági élet számottevő tényezői társaságunk törekvéseinek méltányolásában tanúsítottak akkor, amidőn a Közgazdasági Szemlének a korábbi évek színvonalán való megjelenését adományaikkal lehetővé tették.

Amidőn ezen nagylelkű adományokért e helyen is köszönetet mondunk, igazoljuk, hogy az 1936. év folyamán a következő adományok folytak be:

Magyar-Olasz Bank r.t. P 1.000.—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300.—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület P 500.—, Hazai Bank r.t. P 240.—, Magyar Jelzálog Hitelbank P 160.—, Magyar Általános Takarékpénztár P 240.—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 320.—, Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein, Budapest P 150.—, Corvin Aruház P 100.—, Magyar Földhitelintézet P 100.—, Hermes Bank- és Váltóüzlet r.t. P 50.—, Nova r.t. P 200.—, Magyar Cukoripar r.t. P 400.—, Budapesti Székesfővárosi Községi Takarékpénztár r.t. P 200.—, Fonciére Általános Biztosító Intézet r.t. P 200.—, Futura r.t. P 100.—, Adria Biztosító Társulat P 200.—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800.—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 400.—, Angol-Magyar Bank r.t. P 400.—, Magyar Általános Hitelbank P 300.—, Pénzügyi Központ P 400.—, Autótaxi r.t. P 200.—, Belvárosi Takarékpénztár P 50.—, Magyar Nemzeti Bank P 1600.—, Kőbányai Polgári Serfőző r.t. P 80.—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 150.—, Magyar Tudományos Akadémia P 2.400.—, Budapest Székesfőváros P 700.—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 2.000.—, Budapesti Áru- és Értéktőzsde P 100.—.

A költségelőirányzatot a folyó évre a II. sz. kimutatás szerint kérjük P 46.222.— bevétellel és P 27.600.— kiadással megállapítani.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1937. évre.

KIADÁS		BEVÉTEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltségei ...	12.000.—	Készpénzvagyon 1936 dec. 31-én ...	25.422.—
Tiszteletdíjak ...	10.000.—	Tagdíjak ...	6.000.—
Különféle költségek ...	1.600.—	Előfizetések ...	1.000.—
Közgazdasági Könyvtár ...	4.000.—	Adományok ...	13.000.—
Egyenleg mint készpénz ...	18.622.—	Kamatjövedelem ...	800.—
	46.222.—		46.222.—

MEGHIVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1937 május 7-én, pénteken d. u. fél 7 órakor tartja Budapesten a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (V., Szemere-utca 6) disztermében,

XLIII. rendes évi közgyűlését.*Tárgysorozat:*

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Magyar Közgazdasági Társaság 1936. évi működéséről.
3. A számvizsgálóbizottság jelentése az 1936. évi zárszámadásokról.
4. Az 1937. évi költségvetés előterjesztése.
5. A tisztikar kiegészítése és a számvizsgáló bizottság megválasztása az 1937. évre.
6. Esetleges indítványok (az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő indítványok 3 nappal a közgyűlés előtt az elnökségnek írásban benyújtandók).
7. *Surányi-Unger Tivadar* egyetemi ny. r. tanár előadása: *Ár-alakulás és árszabályozás.*

Budapest, 1937 április 22-én.

Eber Antal, elnök.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

März—April 1937.

Inhaltsauszüge.

Die Finanzwissenschaft von Karl Balás.

Mit dem zweiten dickleibigen Bande, der unlängst erschienen ist, steht ein Werk vor dem Leser, welches das ganze Gebiet der Finanzwissenschaft in breitem Rahmen behandelt. Schon der erste Band, der die theoretischen Grundlagen, sowie die direkten Steuern behandelt, hat grosse Erwartungen geweckt, da Balás in so manchem bestrebt ist eigene Pfade zu wandeln.

Vor allem ist Balás bestrebt die Fragen der Finanzwissenschaft volkswirtschaftlich gründlich durchzuarbeiten. In diesem Zusammenhange soll insbesondere auf seine Unterscheidung zwischen Preis- und Residualsteuern hingewiesen werden. Sie spielt auch im zweiten Bande eine erhebliche Rolle und wird hier besonders im Zusammenhange mit den tiefgreifenden Ausführungen über die Steuerliquidität verwertet. Hiemit beleuchtet der Autor eine wichtige Frage des Finanzwesens, welche für die Einkünfte der öffentlichen Körperschaften von einschneidender Bedeutung ist.

Ein weiterer wichtiger Zug der Finanzwissenschaft von Balás ist die Berücksichtigung des Geistes, der sich im ganzen Staatsgefüge und im öffentlichen Leben äussert. Die hiermit zusammenhängenden Fragen werden mutig und unter starker Hervorhebung der ethischen Momente behandelt, um zu zeigen, dass die sich auf diesem Gebiete ergebenden Misstände und Mängel sich auf das ganze Gebiet der Finanzwirtschaft auswirken und dasselbe unliebsam beeinflussen. Balás geht hier Gedankengängen nach, die sich schon in seiner Volkswirtschaftslehre finden, wo er auf jene Kräfte hinwies, die eine Divergenz von Einzel- und Gruppeninteressen und Gemeininteresse bewirken. In seiner Finanzwissenschaft werden die politischen Beziehungen dieser Divergenz und ihre Folgen für das Finanzwesen dargelegt.

Über das ganze Werk weht der Zug jener Individualität, die sich schon in den früheren Büchern von Balás offenbart. Es ist dies der Geist, der eine auf hoher ethischer Grundlage ruhende Durchdringung der Gemeinschaft mit sozialpolitischen und nationalen Gesichtspunkten gebieterisch fordert und diese politische Zielsetzung allem anderen voraussetzt. Dieses wissenschaftliche Bekenntnis des Autors ist schon in seinem volkswirtschaftlichen Handbuch enthalten und es bildet auch den Grundzug jener Anschauungsweise, die seine Finanzwissenschaft beherrscht.

Mit aufrichtiger Freude und mit den besten Wünschen begrüsst unsere Zeitschrift Karl von Balás aus Anlass seines 60. Geburtstages in der Hoffnung, dass er die ungarische Wissenschaft noch lange mit seinem wertvollen Beiträgen bereichern wird.

Wolfgang Heller.

Geisteslehre und Gesellschaftslehre im System des Universalismus.

In einer Studie über „Die philosophischen Grundlagen des Universalismus“ haben wir vor kurzem auf den Spalten dieser Zeitschrift die allgemeinsten philosophischen Prinzipien besprochen, auf denen das Gedankengebäude des Universalismus beruht. Wir haben dort den Gegensatz von Empirismus und Idealismus, der sich durch die ganze Philosophiegeschichte hindurchzieht und, im Anschluss an das System des Idealismus, die auf dem Grundprinzip der Ganzheit beruhende Auffassung Othmar Spanns analysiert. Im besonderen besprachen wir seine Kategorienlehre und deren Anwendung auf die entscheidenden Probleme der Metaphysik. Im folgenden werden wir zur Besprechung der Philosophie des Geistes übergehen und einerseits die Lehre vom subjektiven Geist (Pneumatologie), die in ihrer analytischen Form als Seelenlehre bezeichnet werden kann, andererseits die Lehre vom objektiven Geist (Gesellschaftsphilosophie), die in ihrer analytischen Form die Soziologie bildet, einer Analyse unterziehen. Die Gesellschaftslehre untersucht die Ausgliederungsordnung der Gesellschaft als einer Ganzheit, deren Umgestaltung, Umgliederung in der Zeit den Gegenstand der Geschichtsphilosophie bildet.

Die Philosophie des Geistes schliesst sich im 4. Buch des Spann'schen „Schöpfungsgang des Geistes“ eng an die Probleme der Metaphysik an. Diesem Problemkreis ist auch das im Jahre 1935 erschienene grosse psychologische Werk Spanns „Erkenne Dich selbst“ gewidmet; dieses Werk baut anstatt der naturalistischen Psychologie wieder ein System der philosophischen Geisteslehre aus. Der subjektive Geist wurzelt jedoch im Objektiven. Sein System der Gesellschaftswissenschaft hat Spann in seinem ersten grossen Werke, in der im Jahre 1914 erschienenen „Gesellschaftslehre“ entwickelt. Das Buch hat bereits mehrere Auflagen, von denen die im Jahre 1930 erschienene 3. Auflage unsern Ausführungen zu Grunde lag. Diese, mehr einen analytischen Charakter zeigende Arbeit wird durch die im Jahre 1928 erschienene „Gesellschaftsphilosophie“ ergänzt, deren Hauptteil eine philosophische Grundlegung und Ausführung der Prinzipien der Ethik gibt. Ebenfalls in das Gebiet der Gesellschaftswissenschaft gehört die vorwiegend den Problemen des heutigen Staates gewidmete Arbeit „Der wahre Staat“, die aus im Jahre 1920 gehaltenen Vorträgen hervorging und deren 3. Auflage 1931 erschienen ist. In dem vorliegenden Aufsatz berücksichtigten wir in erster Reihe die Ausführungen der „Gesellschaftslehre“. An die Gesellschaftsphilosophie schliesst sich, als deren selbständiger Teil, die im Jahre 1932 erschienene „Geschichtsphilosophie“ eng an.

Die Wirtschaftslehre wird sich als ein spezifischer, selbständiger Teil der Gesellschaftswissenschaft unsern bisherigen Ausführungen anschliessen.

Dionys v. Nagy-Kisléghi.

Die Agrarkrise jenseits der Theiss.

Unter den von der Agrarkrise am meisten heimgesuchten Gegenden Ungarns hatte am schwersten das linke Theissufer zu leiden. Die spezifische Lage dieses Gebietes ist teils auf historische, teils auf politische und handelspolitische Gründe zurückzuführen, teils hat sie ihre Ursachen in den klimatischen Verhältnissen und in der Bodenbeschaffenheit. In den letzten vier Jahrhunderten war dieses Gebiet am allermeisten den Verwüstungen feindlicher Angriffe und Belagerungen ausgesetzt gewesen. Nach dem Ausgleich Ungarns mit Österreich im Jahre 1867 wurde es wegen seiner oppositionellen Haltung systematisch vernachlässigt, besonders was die staatlichen Investitionen betraf. Die Fluss- und Wasserregulierungsarbeiten haben den Boden mancherorts völlig entwässert und unfruchtbar gemacht und infolge der rücksichtslosen Ausrodung der Waldungen während des Weltkrieges wurde das Klima dieses Gebietes extrem. Die Inflation hat zwar die landwirtschaftliche Bevölkerung vom grössten Teile ihrer Schuldenlast befreit; den während der rumänischen Besetzung erlittenen, mit 282 Millionen Pengö bezifferten Schaden konnte sie aber nur schwer verwinden, da sie durch den Trianoner Friedensvertrag des grössten Teiles ihrer Absatzmärkte und ihrer wichtigsten Verkehrslinien verlustig ging. In den Jahren 1928, 1929, 1931, 1932, 1934 und 1935 hatte die Landwirtschaft dieses Gebietes durch Dürre und Frost grosse Verluste erlitten und so hat ihre schon vorher schwere Verschuldung weiter zugenommen. Einen schweren Schlag bedeutete hier der ungarisch-tschechische Zollkrieg, da er die nach Nordosten gerichtete Ausfuhr unterband und auch dieses Gebiet auf die Ausfuhr nach dem Westen verwies. Hierdurch wurden die Absatzmöglichkeiten dieses Gebietes völlig illusorisch, da es auf den westlichen Märkten den anderen Teilen des Landes gegenüber infolge der grösseren Transportkosten im Nachteil war. In den an der tschechoslowakischen Grenze gelegenen Komitaten musste deshalb die Produktion mancher Agrarprodukte endgültig eingestellt werden. Zu all dem kommt noch, dass die Klassifikation der Grundstücke im Grundsteuerkataster hier unreal hoch ist und dass der grössere Teil der Wasserregulierungslasten des Landes diesem Gebiet aufgebürdet ist. Das Zusammenwirken der aufgezählten Faktoren hatte eine Steigerung der Verschuldung der Landwirtschaft, den Rückgang des Viehbestandes, eine Verminderung des Bodenwertes und ein Sinken des Niveaus der Bodenbewirtschaftung zur Folge.

Koloman Pongrácz.

Geldwert und Staatshaushalt.

Es wird allgemein angenommen, dass die Herabsetzung des Geldwertes die wichtigste Vorbedingung für den wirtschaftlichen Aufschwung sei. Diese Herabsetzung ist bereits überall vollzogen worden und es ist nicht zu leugnen, dass seitdem die Konjunktur sich überall mehr oder minder im Aufsteigen befindet. Freilich wird durch diese zeitliche Reihenfolge allein die Richtigkeit der obengenannten These nicht einwandfrei bewiesen, um so weniger, da die Depreziation (und nicht Devaluation, wie es oft irrtümlicherweise genannt wird) des Geldes in den einzelnen Ländern verschiedene Vorbedingungen hatte, verschiedene Zwecke verfolgte und auf verschiedene Weisen durchgeführt wurde. Um dem Kernproblem näherkommen zu können, muss man daher die Wirkungen einer isolierten Depreziation eines einzelnen Staates theoretisch

untersuchen, die weder im In- noch im Auslande durch andere Massnahmen beeinträchtigt oder verschleiert werden.

Hierbei muss vor allem in Betracht gezogen werden, ob das betreffende Land eine reine Goldwährung hatte oder nicht, ob also das Preisniveau des Landes höher oder niedriger war als das durchschnittliche Weltpreisniveau oder ob es diesem entsprach. Eine isolierte Depreziation kann in einem Lande mit reiner Goldwährung nur dann eine wirtschaftliche Wirkung ausüben, wenn das Preisniveau vorher relativ hoch war, denn sonst bleibt die Wertherabsetzung nominell. Das überhöhte Preisniveau kann entweder durch Suspendierung der Bareinlösung oder durch Herabsetzung des Münzfusses auf das Weltpreisniveau herabgedrückt werden, d. h. bis zu diesem Grade kann der Goldwert des Geldes durch eine einfache Depreziation herabgesetzt werden. Eine weitergehende Wertverminderung kann dagegen nur durch inflatorische Massnahmen erreicht werden. In Ländern, welche keine reine Goldwährung besaßen, ist — freien Devisenverkehr vorausgesetzt — jede Wertherabsetzung nur auf dem Wege einer Inflation denkbar, da hier die Preise auf die Dauer nicht höher sein können als in anderen Ländern.

Im Falle einer — nicht nur nominellen — Depreziation wird das Preisniveau eines Landes entsprechend dem Anteil erhöht, welchen die importierten Waren an dem Gesamtverbrauch der Bevölkerung haben. Diese Teuerung trifft vor allem die Fixbesoldeten und die Gläubiger. Während aber die ersteren teils infolge der erhöhten Nachfrage nach Arbeitskraft, teils durch ihre Organisationen die erlittenen Verluste mehr oder minder wieder wettmachen können, ist der Verlust der Letzteren — denen in zivilisierten Ländern heute eigentlich ein grosser Teil der arbeitenden Bevölkerung angehört — endgültig.

Da heute schon alle Staaten den Wert ihres Geldes herabgesetzt haben, kann diese Massnahme in einem einzelnen Lande um so weniger eine Aktivierung der Aussenhandelsbilanz herbeiführen, da die anderen Länder über viele andere Mittel verfügen, dem entgegenzuwirken. Trotzdem kann aber — wenigstens übergangsweise — eine Belebung der Produktion eintreten, da die Steuer- und Zinslasten der Produzenten sich vermindern. Obwohl einzelne Kategorien der Bevölkerung einen hohen Preis dafür bezahlen müssen, ist dieser Schritt in der jetzigen Lage manchmal unvermeidlich, weil eine Verminderung der Lasten der Produktion auf direktem Wege grosse politische Schwierigkeiten verursachen würde. Da aber die meisten Staaten, die mit diesem Schritt verbundene Verminderung ihres Schuldendienstes zur Erhöhung ihrer sonstigen Ausgaben benutzen, so ist zu befürchten, dass sich der „Wettlauf um die schlechteste Valuta“ binnen kurzem wiederholen wird, was aber überall nur auf dem Wege weiterer Inflation geschehen könnte.

Die Depreziation — falls es sich nur um die Herabsetzung eines überhöhten Preisniveaus auf das Normalmass handelt — kann den Regierungen eine Atempause gewähren, während der sie die wirklichen Reformen einleiten können; in der Wirklichkeit dient sie aber häufig nur zur Verschleierung des Fortbestehens grundsätzlicher wirtschaftlicher Irrtümer: sie wirkt nicht reformenfördernd, sondern macht es den Regierungen leichter, die Reformen aufzuschieben.

Robert Major.

Kleinere Beiträge.

Die Spiritusproduktion in Ungarn.

(Einige Bemerkungen zu der gleichbetitelten Studie Matthias Matolcsy's.)

Im letzten Heft dieser Zeitschrift ist eine Studie aus der Feder Matthias Matolcsy's erschienen, die den Problemen und der Lage der ungarischen Spirituserzeugung der letzten anderthalb Jahrzehnte gewidmet ist. Der gelehrte Abgeordnete hat mit viel Fleiss das einschlägige Material zusammengetragen, seiner Objektivität können wir jedoch leider nicht dasselbe gute Zeugnis ausstellen. Die Hauptthese der Studie ist, dass die industriellen Spiritusbrennereien geschlossen werden müssen; zur Begründung dieser These gibt sie ein mannigfaltiges Beweismaterial, in erster Reihe umfangreiche statistische Tabellen. Leider sind aber diese Tabellen nicht überzeugend, — ihre Widersprüche und ihre Oberflächlichkeit erwecken in dem Leser Zweifel an dem wissenschaftlichen Charakter und Zielsetzungen des Aufsatzes. Matolcsy pocht vor allem an die übertriebenen Gewinne der industriellen Spiritusbrennereien. In den Tabellen jedoch, mit denen er diesem Argument Nachdruck zu verleihen trachtet, ist der Gewinn und die Kapitalverzinsung der industriellen Spiritusbrennereien nicht selten höher beziffert, als ihre gesamten Bruttoeinnahmen.

Max Fenyő.

Die Bedeutung fernegelegener Märkte für die Ausfuhr Ungarns.

Infolge der Verschiebungen in der Zusammensetzung und in den Richtungen der ungarischen Ausfuhr, hat sich in den letzten Jahren die Bedeutung ferner gelegener Märkte stark gesteigert. Zur Beobachtung dieser Erscheinung empfiehlt sich eine Methode, deren Wesen in der Feststellung der durchschnittlichen Entfernung aller Exportmärkte von Budapest, unter Berücksichtigung des Wertes der nach den einzelnen Märkten gerichteten jeweiligen Ausfuhr, als eines Ponderierungskoeffizienten, besteht. Diese durchschnittliche Entfernung, die bildlich als der Exportradius Ungarns bezeichnet werden kann, wird in dem vorliegenden Aufsatz für die Jahre 1920—1936 berechnet. Im Jahre 1920 stellte sich diese Durchschnittszahl auf 399 km, in den Jahren der Hochkonjunktur 1927—1928 bewegte sie sich um 600 km herum, stieg dann in den Krisenjahren weiter und erreichte im Jahre 1936 eine Höhe von 1230 km.

In bezug auf das Verhältnis des Umfanges der Ausfuhr und der Länge des Exportradius (s. Tabelle I, Spalten 1 und 3) zueinander, lassen sich innerhalb der angegebenen Zeitspanne vier Perioden unterscheiden.

a) 1920—1925. *Sich stark steigende Ausfuhr, fast unveränderter Exportradius:* Die Überschüsse der inländischen Produktion sind im Anfang noch unbedeutend, später wachsen sie in raschem Tempo an, sind aber noch leicht auf den nahegelegenen Exportmärkten unterzubringen.

b) 1926—1929. *Ausfuhrumfang und Exportradius zeigen eine im grossen und ganzen parallele Steigerung:* Die Märkte der Nachbarstaaten sind schon gesättigt und deshalb ist der weiter anwach-

sende Produktionsüberschuss nur auf entfernteren Märkten abzusetzen.

c) 1930—1932. *Abnehmende Ausfuhr, sich steigernder Exportradius*: Die Aufnahmefähigkeit der nahegelegenen Märkte zeigt eine starke Schrumpfung, diejenige der entfernteren Märkte ist beständiger, was zu einer Steigerung der relativen Bedeutung der letzteren und damit auch zur Verlängerung des Exportradius führt.

d) 1933—1936. *Langsame Steigerung der Ausfuhr, rapide Verlängerung des Exportradius*: Die Entwicklung der Ausfuhr stützt sich vorwiegend auf fernegelegene Märkte.

Einige charakteristische Beispiele für die Verschiebungen in der Bedeutung der zu den verschiedenen Entfernungskategorien gehörenden Märkte: Während am Anfang der 20-er Jahre 80%, und auch in den Jahren 1927—1928 noch zwei Drittel der Gesamtausfuhr Ungarns auf Märkten abgesetzt wurde, deren Entfernung von Budapest unter 500 km blieb, fiel ihr Anteil im Jahre 1936 schon auf 25.8%; im selben Jahre nahmen die 500—1000 km entfernten Märkte 48%, die 1000—2000 km entfernten 17.1%, die 2000—5000 km entfernten 3% und die über 5000 km entfernten 6.1% der Gesamtausfuhr Ungarns auf.

Eugen Rácz.

Einzelbesprechungen.

Bowman, Raymond T.: A Statistical Study of Profits. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. 1934. XVII, 322 S.

Der Verfasser bestimmt an Hand der Betriebszahlen einiger Unternehmungen die sich aus der Häufigkeit der Reinertragsquoten ergebenden statistischen Verteilungen. Den Hauptinhalt der Studie bildet das Herausarbeiten der gemeinsamen Züge der so gewonnenen Verteilungsgesetze. Das Verfahren des Verfassers beruht hierbei auf dem Pearson'schen System der Verteilungskurven. Es gelingt ihm, mit dieser Methode zu wichtigen Ergebnissen zu gelangen, er muss aber selber zugeben, dass die untersuchten Verteilungen keinem der Pearson'schen Typen entsprechen. Einerseits deswegen, andererseits aber auch aus allgemeinen theoretischen Gründen wäre es also glücklicher gewesen, bei der Analyse der Verteilungen die Edgeworth-Kapteyn'sche Translationsmethode anzuwenden, — diese hätte einen viel tieferen Einblick in die Natur der hier wirksamen Kräfte gewährt. — Unter den zahlreichen wertvollen Ergebnissen der Untersuchung ist vor allem die Feststellung hervorzuheben, dass die Verteilungen der verschiedenen Industriezweige einem gemeinsamen (10—12%-igen) zentralen Wert zustreben; diese Tendenz ist dem Einfluss des Wettbewerbs zuzuschreiben. Die Wirksamkeit der ertragnivellierenden Kräfte wird aber durch verschiedene Faktoren dynamischen Charakters häufig gestört, so dass die Reinerträge stets Disparitäten aufweisen. Der Reinertrag ist bei 50% der Unternehmungen kleiner als 5—6% des investierten Kapitals und nur bei 25% der Unternehmungen grösser als 10—12%. — Der Verfasser hat eine gewissenhafte und wertvolle Arbeit geleistet, seine Forschungen stellen aber nur den ersten Schritt auf dem Wege zur Erkenntnis der

empirischen Gesetze des Unternehmungsgewinnes dar, da sie sich allein auf die Untersuchung der Gewinne beschränken und die Zusammenhänge zwischen Gewinn und sonstigen wirtschaftlichen Faktoren nicht analysieren.

Eduard Theiss.

Revue de la situation économique mondiale.
1935/36. Genève, Société des Nations 1936.

Der Bericht des Völkerbundes über die Lage der Weltwirtschaft ist auch in diesem Jahre in der Redaktion von J. B. Condliffe erschienen. Die Situationsberichte über die verschiedenen Teilgebiete des Wirtschaftslebens verschmelzen auf den Seiten dieses Werkes zu einem klaren synthetischen Gesamtbilde, deren Hauptzüge dahin zusammengefasst werden können, dass die endogenen Kräfte des Wirtschaftslebens sich auf der Linie des Konjunkturaufstieges bewegen, aber infolge der exogenen Einflüsse sich nicht in ihrem vollen Umfange auswirken können. Die scharfe Beleuchtung der Zusammenhänge, die überlegene, sachliche Beherrschung des ungeheuren Materials und die Einstellung der wirtschaftlichen Ereignisse der jüngsten Vergangenheit in eine historische Perspektive verleihen dem Berichte einen hohen Wert.

Béla Vámos.

Raber, Paul: Geldprobleme des Aussenhandels.
Moritz Perles, Wien und Leipzig. 1936. 86 S.

Der Verfasser gliedert sein Thema in einen statischen und einen dynamischen Teil. In den ersteren reiht er die Untersuchung der Voraussetzungen des Gleichgewichtes und die der Wechselkursbildung ein, im letzteren behandelt er die Probleme der Gleichgewichtsstörungen und des Mechanismus der Wiedereinrenkung. Das sich stets nur auf das Wesentlichste beschränkende Büchlein behandelt den Problemkomplex trotz aller Gedrungenheit der Darstellung klar und verständlich. Nur eine grundlegende kritische Bemerkung können wir nicht unterdrücken: Der Verfasser berücksichtigt zu wenig die ausserhalb der Geldseite liegenden Erscheinungen und steht zu einseitig auf der Grundlage der Quantitätstheorie, die ihn in manchen Punkten zu starren und unbefriedigenden Ergebnissen führt.

Koloman Mórotz.

Vincze, Friedrich: Vergangenheit und Gegenwart des ungarischen Fachunterrichts. Budapest 1937.
142 S. (In ungarischer Sprache.)

Das lehrreiche Buch gibt eine gute Darstellung der Entwicklung des ungarischen Landwirtschafts-, Gewerbe- und Handelsunterrichts seit der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zu unsern Tagen. Zuerst gibt es eine sehr gründliche und detaillierte Geschichte des landwirtschaftlichen Fachunterrichts, die nur vielleicht von etwas mehr kritischen Bemerkungen hätte begleitet sein müssen, von reicheren Hinweisen auf die unzweifelhaften Mängel und Lücken auf diesem Gebiete. Die Geschichte des Gewerbe- und Handelsunterrichts zeigt ein viel günstigeres Bild als diejenige des landwirtschaftlichen Unterrichts, — sie zeugt von einem viel systematischeren und zielbewussteren Vorgehen. Das letzte Kapitel des

Buches vergleicht die heutigen Leistungen der verschiedenen Zweige des wirtschaftlichen Fachunterrichts mit der Zahl der Erwerbstätigen in dem betreffenden Berufe. Auch hier zeigt es sich, dass der Stand des Gewerbe-, besonders aber der des Handelsunterrichts ein viel befriedigenderer ist als der des landwirtschaftlichen Unterrichts, der besonders in seinen unteren Stufen noch sehr ausbaubedürftig ist.

Ernst Eber.

Melly, Josef: Die öffentliche Hygiene von Gross-Budapest. Hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest 1936. 159 S. (Statistische Mitteilungen, Bd. 79. H. 2. In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser behandelt in sehr interessanter Weise die hygienischen Probleme der Stadt Budapest und deren 22 Vororte, die, obzwar noch nicht eingemeindet, mit der Mutterstadt doch eng verwachsen sind. Er spricht über das Stadtgebiet, das noch bequem Raum für weitere 2 Millionen Einwohner bietet und über die Siedlungstendenz der Vorstädte, die vorwiegend das linke Donauufer bevorzugen, obzwar das rechte Ufer hygienischere Siedlungsmöglichkeiten bietet. Dann untersucht er die Wasserversorgung, die Kanalisation, die Versorgung mit Elektrizität, das Krankenhauswesen und die hygienische Verwaltung Budapests und der Vororte gesondert und kommt zu der Schlussfolgerung, dass die Mutterstadt und ihre Satellitenstädte in hygienischer Hinsicht eine Einheit bilden, die eine gemeinsame Organisation des Gesundheitswesens und gemeinsame hygienische Einrichtungen fordert. Und zwar wird diese Gemeinsamkeit nicht nur von dem Interesse der Umgebung, sondern auch von dem der Mutterstadt gefordert. Es ist verlorene Mühe, die gesundheitlichen Verhältnisse der Mutterstadt weiter zu verbessern, solange die Vororte in ihrer heutigen unbefriedigenden Lage verharren.

Franz Zuckermann.

Wolff, Hellmuth: Volk und Raum, Gedanken zur Bevölkerungspolitik. Akademischer Verlag. Halle, 1936.

Der Verfasser stellt fest, dass Deutschland unbedingt neue Gebiete braucht, um seinen Bevölkerungsüberschuss unterbringen zu können. Da es aber weiss, dass es seine alten Kolonien nicht leicht und nicht bald wiedergewinnen wird, so muss es sich innerhalb seiner eigenen Grenzen neue Gebiete verschaffen. Siedlungspolitik, Trockenlegung von Meeresgrund, Entwässerung von Sümpfen, Regelung von Überschwemmungsgebieten und Intensivierung der landwirtschaftlichen Produktion sind die wichtigsten Mittel, mit Hilfe derer diese Aufgabe gelöst werden kann. Die Arbeit geht mit raschen Schritten vorwärts, was aber auch äusserst notwendig ist, weil der Rückgang in der Bevölkerungsentwicklung, der Burgdörfer so pessimistisch gestimmt hat, bereits von einem progressiven Bevölkerungswachstum abgelöst wurde.

Rudolf Ruisz.

Heller Farkas.

1937 május 9-re.

A Magyar Tudományos Akadémia 1901-ben pályázatot hirdetett a határhaszonelmélet akkori állásának megírására. A bírálók a beérkezett egy pályamunkát jutalmazandónak ítélték és a szerző érdemeit igen elismerő szavakkal méltányolták. A felbontott jeligés levélből, mint az Akadémiai Értesítőben olvasható, dr. Heller Farkas miniszteri segédfogalmazó neve tünt elő.

Szivesen idézem ezt a régi eseményt a Közgazdasági Szemle olvasóinak emlékezetébe most, amikor Heller Farkas hatvanadik születésnapját ünnepeljük. Ez a pályamunka volt ugyanis a kezdőpontja annak az érdemekben és sikerekben egyaránt gazdag tanári és tudósi pályának, melyet a magyar közgazdaságtani tudománynak ez a büszkesége az azóta eltelt harminchat esztendő alatt megfutott és amely idő alatt a földmivelésügyi minisztérium fiatal tisztviselője az ország egyik legkiválóbb főiskolájának nagynevű tanárává lett.

Tudományos pályák vizsgálatánál nem érdektelen a megindulást, az első munkát, melyet a kibontakozni kezdő tehetség alkot, közelebbről figyelemre méltatni. Érdekes ez a közelebbi megfigyelés még akkor is, ha a szóbanforgó első munka nem is olyan kiváló mű, mint aminő Heller Farkasnak ez az éppen említettem első könyve. Amiről ugyanis a fiatal ember először ír, azt különösen jól megnézi, amivel először foglalkozik, azt nagyon jól megjegyzi magának. Ha pedig érdeklődésének ez az első tárgya egy egész tudományos rendszer, mely az illető tudományszakban különleges vizsgálati szempontot is képvisel, akkor a kezdő gondolkozó ezzel a szemlélettel — nem egy példánk van erre — hamarosan megbarátkozik. Ha az, amit így megismer, amit tanulmányaiban maga előtt lát, elismerésreméltó gondolkozás terméke, a tanulnak könnyen igen mélyen belevésődhetnek emlékezetébe, szinte azt mondhatnám, foglyul ejthetik a fiatal gondolkozót, akin aztán egész élete során meglátszik, hogy mit olvasott először akkor a maga tudományszakában, amikor már nem az iskolának, hanem sajátmagának tanult. Különös szerencséje a fiatal gondolkozónak, ha egészséges és fejlődésre képes az a

tudományos irányzat, melynek ő így az „első könyvvel“ az árjába kerül. A kezdő gondolkozó munkatere, de munkakedve is együtt növekedhetik az illető tudományos irányzat fejlődésével. Heller Farkas tudományos egyéniségének kialakulására is mindenesetre szerencsés körülmény volt, hogy amikor elméletileg dolgozni kezdett, a határhaszoniskola ismert nagyjainak a fényes gondolattermékei kerültek először közelebbről eléje. De ha ma végigtekintek a nagyjelentőségű irodalmi termékeknek azon a hosszú során, amelyet a közgazdasági tudomány Heller Farkasnak köszön, nem tudom, nem volna-e helyesebb mindjárt azt mondanom, hogy különös szerencséje volt a határhaszoniskolának, hogy Heller Farkasban, ebben a kitűnő kritikával dolgozni tudó közgazdában, ilyen hive és továbbfejlesztője támadt. Mert Heller Farkas kézikönyvei, de különösen német nyelven közzétett elméleti közgazdaságtana szerzőjük önálló gondolkozni tudását és ezen az alapon írójuk rendszert alkotó képességét minden lapjukon elárulják. Különösen ez a németnyelvű kitűnő könyv, Heller tudományos működésének ez a legtökéletesebb eredménye, mely hazánk határain túl is, mindenütt, ahol a német szót értik, osztatlan elismerésben részesült és amely külföldön is dicsőséget hozott a magyar szerző nevének, mutatja meg Heller tudományos egyéniségének ezeket a kimagasló tulajdonságait kitűnő magyarázni tudásával igen jól még az avatatlanabb olvasónak is. Aki pedig maga is ezzel a szakmával foglalkozik, élvezettel olvassa ezt a munkát nemcsak a benne rejlő gondolatok bőségéért, a sok új szempontért, amelyet az olvasó benne talál, hanem elsősorban azért, mert Heller rendszere mindjárt az első pillantásra egészségesebbnek látszik még nagy mesterénél, a Wieserénél is. Világos felépítésénél, természetes magyarázó módjánál és a belőle kiáradó nagy tudásnál fogva erős hatással van ez a könyv arra is, aki különben nem hive a határhaszoniskolának és aki éppen ezért Heller tanításait sem tudja, vagy legalább nem tudja osztatlanul magáévá tenni. E sorok íróját meglehetősen széles elméleti ellentétek választják el Heller Farkastól. Ennek másutt, a maga helyén, úgy véli, eléggé alapos indokolással kifejezést is adott. De ennek ellenére is, ha kezébe veszi a *Theoretische Volkswirtschaftslehre*-t, nem tud szabadulni azon hatás alól, melyet Heller írói egyénisége éppen a fentebb említett tudományos és írói tulajdonságoknál fogva reá is kifejt. Szeretettel kénytelen nézni, hogy miként épült fel az első elméleti próbálgatódzásokból, aztán a jeles magyarnyelvű kézikönyveknek már majdnem egészen kész anyagából, a közben folyton készülő és egyre mélyebben szántó monografiákból, amelyek leginkább folyóirati cikkekből láttak napvilágot, ez a maga nemében párját ritkító, jeles elméleti mű. Ha nem va-

gyunk is egy véleményen valakivel, de ha azt látjuk, hogy szakmájában szinte mindent tud, amit csak meg lehetett tanulni és amit tudnia kell, ha azt vesszük észre, hogy igen szépen gondolkozik és hogy jól adja elő azt, amit mondani akar, úgy a velünk ellentétes állásponton lévő író is szívesen olvassuk. Az ilyen író könyvéből kapjuk a magunk legjobb kritikáját. Különösen így van ez, ha az olvasott rendszerrel már a magunk rendszerét állithatjuk szembe.

Azt mondtam, hogy az elméleti közgazda írása, legalább rám, különösen akkor hat, ha azt látom, hogy tud is, más szóval, ha ismeri annak az irodalmát, amiről ír. A közgazdaságtan irodalmában sok egészen fölösleges könyv nem született volna meg, ha a szerzők mind olvasnának is. Így először is nem jöttek volna létre azok a könyvek, amelyeket mások már megírtak, aztán valószínűleg azok sem íródtak volna meg, amelyeknek a szerzői észrevehették volna, ha az irodalmat ismerik, hogy saját gondolataikkal hamis nyomon járnak. Heller tudása imponáló, jóleső. Aki ennyit ismer, annak az olvasó elhiszi és el is hiheti, hogy sem fölöslegest, sem lehetlent nem tanít. A *Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie* című kisebb terjedelmű munka, mely a huszas évek elején, tehát körülbelül abban az időben látott napvilágot, amikor a háboru után gyors egymásutánban Heller magyarnyelvű kézikönyvei is megjelentek, kitűnő mutatója, de egyben magyarázója is ennek a széleskörű tájékozottságnak és tudásnak. Heller irodalmi munkásságának ez a másik fényes teljesítménye, mindig bővítve és tökéletesítve, már német nyelven is négy kiadást ért meg. Teljesen átdolgozott és újra is erősen bővített angolnyelvű kiadását, melyet már hirdet a kiadó cég, rendkívül érdeklődéssel várja a szakközönség. Angol közgazdaságtani könyvet ma sem lehet anélkül írni, hogy az ember a klasszikusokról ne szóljon. Élvezetes olvasmány lesz látni, miként ítéli meg a háttérhaszoniskola kitűnő neveltje a nagy angolokat és ezeknek a szintén nem kicsiny tanítványait. Mi lesz, ha Heller most jól beledolgozza magát ebbe az angol irodalomba, ahogy ő szokta ezt tenni, amikor alaposan megfog valamely kérdést? Egy pillanatra megvillan bennünk a gondolat, nem fogja-e sajnálni, hogy annak idején egy régmúlt pályázat kapcsán a sors a Wieser könyveit és nem Ricardot adta a kezébe. De a gondolat hamar tovasuhan. Mi, olvasói, nem bánjuk, hogy úgy történt minden, amint mondtam. Heller a maga iskolájában is kitűnőt alkotott.

Aki Hellernek elméleti munkásságát ismeri csupán, ennek a rendkívüli tehetséggel megáldott tudományos egyéniségnek mindenesetre a legértékesebb, de csak az egyik oldalát ismerte meg. Heller gazdaságpolitikai működése is igen

számottevő az irodalomban. Már mint a földmivelésügyi minisztérium hivatalnoka ír külkereskedelmi kérdésekről. Századunk tizes éveiben pedig, amikor a társadalmi politika lesz a gyakorlati közgazdaságtan legszivesebben művelt területévé, Heller mint a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete magyarországi osztályának a titkára és legbuzgóbb munkása, a legérdekesebb társadalom- és munkáspolitikai kérdésekről tanulmányt tanulmány után tesz közzé. Működését, melyet ebben az irányban kifejt, csak a háboru szakítja meg. De akkor is érdeklődik a gazdasági élet gyakorlati kérdései iránt, hogy később ebbe a gyakorlati életbe mint igazságot osztó is beleavatkozzék. Heller elméletet a határhaszoniskolától tanult, de egészen fiatal korában mint egyetemi hallgató egy kiváló etikus-közgazda előtt ült az iskola padjain. Ez is megérzik kiforrott tudományos egyéniségén. A szociáletikai érzés egész eddigi pályáján végigkísérte.

A szerencse istenasszonya tekervényes utjain még egyszer eléje került a pályáján nyilegyenesen és felfelé haladó Hellernek. Őt hajlandósága a hivataltól el, a tanári pálya felé vonta. Tehetsége erre rég képesítette. A Műegyetemre került, mégpedig akkor, amikor ezen a főiskolán, éppen őt megelőzőleg, a közgazdaságtani tanszéket és ennek a tanító lehetőségeit nagy mértékben fejlesztették. A tanszék ekkor nemes adományból egy gyönyörű nagy kész szakkönyvtárt kapott; az ország legtakarékosabb pénzügyminisztere pedig bő segédzsemet adott a tanszéknek. Soha ennél jobb befektetést az ország nem tett, mert ez a könyvtár és ez a tanító- és kutatókészség Heller kezébe került, aki mindezt azóta is gazdagon gyümölcsözteti. Említettem, hogy szerencséje volt Hellernek, hogy tanárnak a Műegyetemre került, mert ott nemcsak a tanári hivatásnak élhetett, hanem mert ott gazdag lehetőségét találta a dolgozásnak és a tanulásnak is. De még nagyobb volt a szerencséje a Műegyetemnek, mikor fejlődő közgazdasági szakosztályának a tanárai sorába Hellert állíthatta.

Azt szokták mondani, hogy az emberek azokkal az intézményekkel együtt nőnek, amelyeknek a szolgálatába álltak és megfordítva. Van benne valami. Nem csupán nálunk látunk példákat arra, hogy a kiegyezés után gyorsan növekvő és virágzóvá fejlődött Magyarország egyes új, hirtelen növekedő intézményei előrevittek hivatali pályájukon olyanokat is, akik egyéni értéküknél fogva ezt alig érdemelték meg és akik csendesebb időkben észrevétlenül maradtak volna. Viszont azt is láthattuk nem egyszer, hogy az arravaló ember kezdetben jelentéktelennek látszó intézményt is nagyra tud tenni. Ezek a teremtő erők, akik a maguk erejéből alkotnak. Azt hiszem, hogy azt, amit ma a Műegyetem közgazdasági osztálya nemcsak magának ennek az intézetnek, hanem az

egész országnak jelent, azt ez a kitünő főiskola és hazánk elsősorban Heller Farkas működésének köszöni.

A mai nap ünnepeltje folyton tanul, folyton tanít, mindig dolgozik és állandóan ír szép, szebb és még szebb dolgokat. Csak nemrégiben jelent meg tőle a *Közgazdasági Lexikon* vaskos kötete. Ez a kitünő munka nagyon bővült és erősen átdolgozott kiadása Heller egy régebbi kis német munkájának, amelyről megjelenése idején, legalább nálunk, kevesebbet beszéltek. A magyar kiadás most megmutatta a magyar olvasónak is, hogy minő nagy tudományos teljesítmény volt az annak idején közzétett, szerényebb keretű kis német munka. Ez a magyarnyelvű *Közgazdasági Lexikon* ma élő közgazdákra is megemlékezik. De egy kiváló magyar közgazda nincs benne említve. Ez maga a könyv szerzője. Örülnék, ha ez a pár sor, amit ma Heller Farkas ünneplésére szántam, alkalmas volna arra, hogy ezt a hiányt pótolja.

Navratil Ákos.

A mezőgazdasági hitelválság tanulságai.*

I.

Ha talán még nem is érkezett el az ideje annak, hogy a közelmúlt eseményeit a történelmi perspektíva hűvös távlatából vizsgáljuk, az alig kihült parazsak között már ma is kutathatjuk a leégés valódi okait. A hadiiskolákban nemcsak a győztes, hanem a veszített háborúk részletes analizésébe is bocsátkoznak s ha azt akarjuk, hogy a hitelválság során szenvedett veszteségeknek legalább egy részét tandíj címén könyvelhessük el, nekünk is választ kell keresnünk arra a kérdésre, hogy *miért és hogyan jutottunk idáig?*

A legegyszerűbbnek és legkényelmesebbnek az a magyarázat látszik, hogy a mezőgazdasági hitelválságban a nemzetközi agrárkrízis megnyilvánulását lássuk, tőlünk távol álló, előre nem látható események következményét. Ez a momentum, a mezőgazdasági termékek árainak katasztrofális csökkenése, az értékesítés rendkívüli nehézségei, a hitelválság kiéleződésében kétségtelenül döntő szerepet játszott. A bekövetkezett események magyarázatát azonban nem találhatjuk pusztán e jelenségcsoportban. Más számottevő tényezők érvényesülését is fel kell itt ismernünk s elsősorban éppen ezeknek felismeréséből vonhatjuk le azokat a tanulságokat, amelyek a véletlen esetlegességein túlmenően, elvi és gyakorlati szempontból — a múlt példáján a jövő okulására — figyelmet érdemelhetnek.

II.

Amikor a magyar mezőgazdaság intern problémáival foglalkozunk, nem téveszthetjük szem elől annak a körülménynek a jelentőségét, hogy *a jelenlegi magyar területen fekvő földbirtokokra bekebelezett terhek összege 1913-ban kerekén 3 milliárd pengőt ért el.*¹ Ettől a jelentős tehertől a magyar földbirtok az infláció korszakában csaknem minden komoly ellenérték nélkül szabadult meg.²

¹ Konkoly-Thege Gyula: A magyar földbirtok jelzálogos terhei az 1931-es év végén. Budapest. 1932.

² L. szerző: Az infláció mérlege. Budapest. 1932.

* Részlet szerzőnek a Magyar Közgazdasági Társaság 1937 április hó 15-iki ülésén tartott előadásából.

E terheknek ajándékszerűen ható s az adósságtörléshez közelálló elengedése lényegesen megjavította a mezőgazdaság jövedelmi viszonyait és tőkepozícióját. Ha ennek kapcsán azonban azt a kérdést vetjük fel, vajjon a magyar mezőgazdaság azokat az összegeket, amelyeket egyébként a korábban fennállott és az infláció folytán elenyészett tehertételek törlesztésére és kamatszolgáltatására kellett volna fordítania, legnagyobb részében újabb tőkeképzésre használta-e fel, úgy válnak a rendelkezésre álló adatok alapján csak nemleges lehet. Az az előny, amelyet a magyar mezőgazdaság a pénzkövetelések értékvesztése következtében a jövedelem- és vagyoneelosztás terén elért, hatásaiban — legalább is a gazdák jelentős része szempontjából — tartósan nem bizonyult. A fennálló terheknek ez az elengedése hátrányosan befolyásolta a mezőgazdaság takarékosági készségének alakulását. Az eladósodott gazdák itt oly rendkívüli előnyökhöz jutottak, amelyek gazdasági egyensúlyhelyzetük biztosítása szempontjából messze meghaladják azokat a lehetőségeket, amelyeket egyébként a szükségletek megszorítása, a kiadások korlátozása biztosíthatnak. Ez inflációs hatások azonban a valóságérzéklet nemcsak a jövedelem felhasználása szempontjából rontják le. A könnyelműség, amelyre való hajlandóságot nálunk egyébként sem kellett élesíteni, még fokozottabb mértékben jut kifejezésre *az újabb hitelek igénybevételénél*. Az igénybevett újabb hitelek nagysága, de még talán ennél is fokozottabb mértékben azok *felhasználásának* módja, világosan mutatja, hogy az adóssághoz valódi súlyának reális mérlegelése az inflációt követő időszakban mily fogyatékosan érvényesült.

A mezőgazdaság körében végbemenő tőkeképződés és hiteligenybevétel, valamint a saját és az idegen tőkék felhasználásának kérdése a háboru utáni viszonyoknak több időszakra tagolt vizsgálata alapján ítélhető csak meg kellően, *a háboru utáni gazdasági fejlődésnek a gyorsütemű, mélyreható változások beálltában jelentkező sajátossága itt is kifejezésre jut*. Aránylag rövid időn, 15 éven belül, a magyar mezőgazdaság körében a tőkék képződése és azok felhasználása szempontjából *alapvető és mélyreható változások ismételt megnyilvánulásával találkozunk*.

E fejlődés első szakaszának, a háboru befejezésétől, *1919-től kezdődő, 1925—26-ig terjedő időt tekinthetjük*. Ekkor zajlott le a magyar mezőgazdaság tőkepozíciója szempontjából oly lényeges előnyöket jelentő inflációs folyamat. *Ugyanekkor került a sor azoknak a jelentős veszteségeknek, elmaradt karbantartásoknak a pótlására is*, amelyek a háboru és az azt követő események folytán a magyar mezőgazdaság tőkeállományának súlyos leromlására vezettek.

Bár a magyar földet a háboru nem söpörte végig, a

kényszergazdálkodás, rekvizíciók, beszolgáltatási kötelezettségek a mezőgazdaság tőkeállományának leromlására vezettek. A megfelelő karbantartások, felújítások elmaradtak. *Igy a háborús évek során a mezőgazdaság tőkeállományának egy része alakult át jövedelemmé s e tőkepusztulás nyomai a háboru utáni időben is érezhetők voltak.* Bár csak az ország egyes részein, de ott elég érzékeny károkat okoztak a román megszállással kapcsolatos események is. Így a veszteségek pótlásának szükségessége elég széles körben jelentkezett.

Fokozatos fejlődés után — *az 1925-iki gazdasági évvel mezőgazdaságunk elérte a háboru előtti normális termékek átlagos színvonalát, a jószágállomány mennyisége nem marad lényegesen az 1911. évi mögött, s az 1925—26. gazdasági évben a szuperfoszfát műtrágyafogyasztás is az utolsó békeévek fogyasztásának 70 százaléka körül mozgott.*³

De nemcsak a föld termelőerejének helyreállítása, a jószágállomány mennyiségi és minőségi feljavítása ment itt végbe. Sor került újabb, értékükben is számottevő beruházásokra. Így a gépállomány mennyisége 1919-től kezdve, amikor a mezőgazdaság csak 365 gőzekével és 128 traktorral rendelkezett, 1925-ig 549 gőzekére és 1183 traktorra emelkedett.

Az elmulasztott karbantartások pótlása, a termelés régi színvonalának helyreállítása s az új beruházások keresztülvitele jelentősebb tőkéket igényelt. Az e részben mutatkozó pénzügyi szükséglet fedezéséről az 1919—25. évi időszakban a mezőgazdaság *saját erejéből* gondoskodott. Hitel igénybevételeléről, már a változó pénzértékre való tekintettel is, ez időszakban nem lehet szó, csak a jövedelemből elért megtakarítások nyerhettek e célokra felhasználást. A takarékosági lehetőségeket kétségkívül előnyösen befolyásolta az a körülmény, hogy a gazdák, az infláció következtében, korábban fennállott tartozásaik kamatterhe alól mentesültek, s az egyébként e célra fordítandó összegeket gazdaságuk feljavítására használhatták fel. A mezőgazdaságban elhelyezett nemzeti tőke ily rövid időn belül végbement pótlása és feljavítása komoly erőfeszítést igényelt s a mezőgazdasági népesség és részére szükséges mérvű megnyilvánulására ad számot.

Az a körülmény, hogy az infláció következtében megsemmisült tartozásterhek pótlásáról gondoskodni nem kellett, ugyancsak előmozdította a tőkepótlás lehetőségeit.

Az infláció közvetett hatásai azonban akkor bontakoznak ki, amikor a világgazdasági viszonyok alakulása újabb, széleskörű hitel igénybevételére nyújtott lehetőséget.

³ L. ifj. Leopold Lajos: Die ungarische Landwirtschaft im Jahr 1926. Megjelent a Kemény-Vágó: Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1926. c. munkában. Budapest. 1927.

Az inflációs utóhatások itt mindenekelőtt az adósoknak a hitel igénybevételénél és felhasználásánál követett magatartásában, az itt érvényesítendő reális gazdasági mérlegelés elhalványulásában jutnak kifejezésre. A hitelezők, e részben is elsősorban a legfontosabb hitelforrásként számbajövő külföld, az infláció magasabb kockázati arányszámát megfelelően számbaveszi hitelkondícióiban.

Igy az infláció utóhatásai messzemenően éreztetik hatásukat az 1926—31. évi eladósodási korszak viszonyainak kialakulásában.

III.

Ha a mezőgazdaság által az 1926—31. évi időszakban igénybevett hitelek mikénti felhasználásának közelebbi részleteit megállapítani kívánjuk, úgy itt mindenekelőtt az eladósodott és a meg nem terhelt földbirtokok nagyságát kell egymással egybevetnünk. *Az 1931. év végén a földbirtokoknak mintegy 55 százaléka nem terhelte meg a birtokát, s a földbirtokok területének 63 százaléka maradt tehermentesnek.* Ez adatok megítélésénél nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy nem minden adósságteher nyer telekkönyvi bekebelezés útján biztosítást. A be nem kebelezett terhek arányszáma az itt figyelembejövő időszakban kétségen kívül jóval alacsonyabb volt, mint a háboru előtt. Konkoly-Thege Gyula 1932 végén a pénzügyekkel és a kincstárral szemben fennálló, be nem kebelezett terhek összegét — figyelmen kívül hagyva a vagyonváltság földek után járó, különleges megítélés alá eső kincstári követeléseket —, de beleértve a 66.4 millió pengőre rugó adó- és illeték-hátralékot is, kereken 200 millió pengőre, a konkrétan nem ismert kereskedelmi, ipari és egyéb tartozások összegét pedig 90 millió pengőre becsüli. E be nem kebelezett terhek egy része oly földbirtokosokat is terhelhetett ugyan, akiknek ingatlanai egyébként tehermentesek voltak, az alábbiak szerint mutatkozó eredményeket azonban e be nem kebelezett terhek számottevően annál kevésbé befolyásolják; mert ezek jórésze, a folyó szükségletek fedezésével kapcsolatosan, nyilván átmeneti jellegűnek tekinthető.

A mezőgazdaságot terhelő összegek nagysága s a *kölcsönfelvétel tempója* arra enged következtetni, hogy e hitelek legnagyobb része nyilvánvalóan *nem nyer produktív, beruházási célokra felhasználást.*

A mezőgazdaság körében a beruházási lehetőségek, a különleges megítélés alá eső s a közületek által végrehajtott csatornázási, öntözési, utépítési munkálatoktól eltekintve rendszerint meglehetősen korlátozottak, szervesen összefüggnek a gazdálkodás eddig kialakult rendszerével s csak annak

organikus tovább fejlesztéseként hajthatók végre. Ha rendelkezésre is áll a megfelelő tőke, annak a gazdálkodás körében való célszerű, produktív felhasználási lehetőségét az adott keretek szabják meg. Egészen más itt a helyzet, mint az ipar körében, ahol a produktív beruházásokra — megfelelő adottságok mellett — csaknem határtalan lehetőségek nyílnak.

E megállapítás helyességét a rendelkezésre álló egyéb adatok is megerősítik. Konkoly Thege Gyula szerint⁴ a jelenlegi magyar terület földbirtokaira bekebelezett terhek összege 1905-től 1913-ig kerekén 300 millióval, vagyis évi átlagban 62.5 millió pengővel emelkedett. Ez összeg a háború előtti időszak és 1928 között az árszínvonalban bekövetkezett eltolódások figyelembevételével mellett sem több — mai értékben — évi 80—100 millió pengőnél, amihez még az akkor nyilván nagyobb arányszámmal jelentkező be nem kebelezett kölcsönök járulhattak. Minthogy az így rendelkezésre álló hitel részben a gazdálkodás körében mutató deficit fedezésére, birtokvásárlásokkal kapcsolatosan vételár kifizetésére is felhasználást nyert, nyilvánvaló, hogy e kölcsönökből produktív beruházás céljaira a gazdák csupán ez összeg egy hányadát, az évi 100 millió pengőnek egy részét fordíthatták.

Ez összegszerűségekhez közel esnek azok az adatok is, amelyek az 1924—1928. évek között végbement beruházások számszerű becslésére vonatkoznak.

A magyar mezőgazdaság körében a végbement beruházások nagyságáról, a reáltőke-szaporulatról Ébernél⁵ és Matolcsy-Vargánál⁶ találunk közelebbi adatokat. A kiszámítás módszerében mutatkozó lényeges eltérések ellenére, a mezőgazdaság reáltőke szaporulatát feltüntető számszerűségek Ébernél és Matolcsy-Vargánál egymáshoz meglehetősen közel esnek. A szorosan vett mezőgazdasági beruházások *együttes összege* 1924 és 1928 között, az állam által rendelkezésre bocsátott összegekből fedezett vizimunkálatok, valamint a falusi kislakásépítések figyelmen kívül hagyásával, Éber szerint kerekén 130 milliót, Matolcsy-Varga szerint pedig 100 millió pengőt ért el. De még ha az így kiszámított összegek némi emelése indokoltnak is mutatkoznék, főképp arra való tekin-

⁴ L. A Magyar Statisztikai Szemle 1928. évi 11. számában megjelent tanulmányt.

⁵ A magyar nemzeti tőke alakulása 1924-től 1928-ig. Közgazdasági Szemle 1929. évf. 3. szám.

⁶ Magyarország nemzeti jövedelme (Budapest, 1936). E tanulmány a magyar nemzeti jövedelem tőkévé merevedő részét számítja ki az 1924/1926. gazdasági évtől kezdve 1934/1935-ig bezárólag. A közreadott munka csak az összesítő adatokat tartalmazza, a részletekre vonatkozó anyagot szerzők voltak szivesek rendelkezésünkre bocsátani.

tettel, hogy e kombinatív számítások — a megfelelő statisztikai részletadatok hiányában — minden tényező figyelembevételére ki nem terjeszkedhetnek, az így mutatkozó kisebb eltérések mitsem változtatnak annak a megállapításnak a lényegén, hogy az 1926-tól 1931. évi terjedő időszak jelentős hitel igénybevételei csak elenyésző hányadukban nyertek produktív, beruházási célokra felhasználást, amint hogy a mezőgazdaság tőkeállagában ez idő alatt beállott egész szaporulat csak töredékét képezi a bekebelezett tartozások összegének.

E megállapítás helytállósága fokozott mértékben domborodik ki az 1929—1931. évekre vonatkozólag. E három év folyamán, Konkoly Thege adatai szerint, a mezőgazdaság bruttó tartozás terhe kereken 700, nettó terheinek összege pedig 466 millió pengővel nő meg, ezzel szemben az 1929—1930. és 1930—1931. gazdasági évek beruházási tőkeegyenlege — Matolcsy-Varga adatai szerint⁷ — minusszal zárul, minthogy az 1929—30. év 18 millió pengőre rugó tőkecsökkenését az 1930—31. év 15 millió körül mozgó beruházás-szaporulata már csak részben egyenliti ki.

E beruházások sorában egyik legjelentősebb tételként a gépvásárlásra fordított összegek jönnek figyelembe. A mezőgazdaság által vásárolt traktorok értéke az 1924—32. évi időszakban kb. 36 millió pengőre tehető, amihez még hozzászámítandók azok a további, jelentős összegre rugó kiadások is, amelyek a munkagépek és felszerelések beszerzése kapcsán merültek fel. A Magyar Gazdaságkutató Intézet a mezőgazdasági eladósodottság okainak vizsgálata során⁸ az egyes vármegyék adósságterhe és a vásárolt traktorok száma között pozitív irányu összefüggést állapít meg. Annál nagyobb az adósságteher, minél több mezőgazdasági gépet vásároltak, ami egyben azt is mutatja, hogy a termelés mechanizálására igénybevett tőkék nem bizonyultak megfelelően rentábilis beruházásnak.

A hitel igénybevétele útján keresztülvitt beruházások számbavételénél figyelembe kell azonban vennünk azt a körülményt is, hogy a mezőgazdaság befektetéseit nem csupán kölcsönökből finanszírozta. Ily beruházásokkal: gépek vásárlásával, talajjavítással, építkezéssel, az állatállomány mennyiségi és minőségi feljavitásával nem csekély számban oly gazdáknál is találkozunk, akiknek birtoka *tehermentes maradt*. Ezek a folyó jövedelmekből elért megtakarításokkal már azáltal is könnyebben megszerezhették befektetéseik pénzügyi alapját, minthogy nem voltak kénytelenek kamatterhek viseléséről gondoskodni.

⁷ Éber számításai már erre az időszakra nem terjednek ki.

⁸ A magyar mezőgazdaság eladósodottságának néhány oka. Megjelent a Gazdasági Helyzetjelentés 1934. február 21. számában.

Ahogy a mezőgazdaság 1918. és 1925. között veszteségeinek pótlását saját erejéből hajthatta végre, tőkeképző ereje — legalább is a konjunktura súlyos leromlásának bekövetkeztéig — a későbbi években sem szűnt meg s *az új beruházások a mezőgazdaság megtakarításaiban legalább is oly hányad erejéig találhatták meg fedezetüket, mint ahogy a tehermentes birtokok nagysága viszonylott a megterheltekéhez.*

E feltevés helytállóságát megerősíti az az adatsor, amely az ország különböző részeinek adósságterheit tünteti fel.

Amikor azt látjuk, hogy a kataszteri tiszta jövedelem nagyságához képest a földbirtok megterhelése a legnagyobb mérvű az ország legkülterjesebben gazdálkodó északkeleti részein, viszont a legkisebb a legintenzívebben gazdálkodó Dunántulon volt, úgy e jelenségből is arra következtethetünk, hogy a produktivitás fokozása a kölcsönök felvételénél döntő szerepet aligha játszott. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a kisebb mértékben eladósodott Dunántul ez időszakban is fokozottabb mértékben gyarapította tőkeállományát a sokkal nagyobb mértékben eladósodott országrészeknél. A Magyar Gazdaságkutató Intézet fentebb idézett tanulmánya az eladósodottság mértéke és a műtrágyafogyasztás között negatív összefüggést állapít meg, ami ugyancsak azt igazolja, hogy a legjobban gazdálkodó birtokok kisebb mértékben vettek hitelt igénybe.

Ha a mezőgazdaság körében eszközölt beruházásokat a fentebb ismertetett számításokat valamennyivel meghaladó összegre értékeljük is s abból indulunk ki, hogy ez инвестиcióknak körülbelül a fele esik a megterhelt földbirtokokra s volt az igénybevett kölcsönökből fedezhető, úgy arra az eredményre jutunk, hogy az *1926—1931. évek jelentős összegű, évi 300 millió pengő körül mozgó új terheiből, ezeknek legfeljebb 10 százaléka szolgálhatta a tőkeképzésnek minősíthető produktív beruházás céljait.*

Ez a feltűnően alacsony arányszám közgazdasági szempontból *kedvezőtlen* képet nyújt a magyar földbirtok eladósodásának e korszakáról. De nem kevésbé hátrányosan alakulnak e helyzet magángazdasági vonatkozásai is. *A gazdák oly terheket vettek magukra, amelyek törlesztését a rentábilis beruházás, a jövedelemnek ezzel együttjáró fokozódása nem biztosíthatta.*

Az a körülmény, hogy az igénybevett hiteleknek ily elenyészően csekély hányada szolgált csupán a mezőgazdaság tőkeállagának szaporítására, hátrányos konzekvenciáit több irányban is érezteti. A fogyasztási célokra felhasznált pénztőke nem akkumulálódik, az abban a tőkeképződés szempontjából rejlő lehetőség megsemmisül. Nagy jelentőséget tulajdoníthatunk itt annak a körülménynek, hogy ezzel a folyamattal, a rendelkezésre álló pénztőkéknek fogyasztási célokra való

felhasználásával s így azoknak a tőkeképződés szempontjából való elenyészésével — az igénybevett hitelek legnagyobb része tekintetében — a mezőgazdaság szempontjából kedvezőbb konjunktúra szakában, közvetlenül a kölcsönök igénybevételének időpontjában találkozunk. A magyar mezőgazdaság jelentős összegre rugó pénztőkéket akkor fordított fogyasztási célokra, amikor még jövedelmi viszonyai kedvezően alakultak. Ezek a pénztőkék a tőkeképződés szempontjából már ebben az időben elvesztek. Az adós kötelezettségvállalása itt oly hitelvisszafizetésre irányul, amely nem nyervén beruházási célokra felhasználást, nem is vált az ennek alapján elérhető jövedelem-többlet forrásává. A felhasznált összegek a változatlan keretek között maradt jövedelemből térítendőek vissza.

Igy e nem produktív célokat szolgáló hiteligenybevétel kapcsolatos kötelezettségek súlyos teherként nehezednek az adósokra. Ha a jövedelem egy része a fogyasztás alól el nem vonható és a fennálló terhek kiegyenlítésére felhasználást nem nyerhet, úgy a kölcsönrel járó kötelezettségek csak újabb hiteligenybevétel útján fedezhető, aminthogy ez a körülmény az itt vázolt korszak rohamos eladósodában nem csekély szerepet játszott. A lényegesen megnövekedett kamatterhek, a kölcsönök igénybevételével kapcsolatos költségek is a további eladósodás forrásává válnak s nem csekély mértékben járulnak hozzá az adósságterhek megnövekedéséhez.

A kamatterhek relatív súlyát fokozta a mezőgazdasági terményáraknak már 1927-től kezdve érezhetővé váló nagyobb-mérvű csökkenése. A pénzértékben változatlan nagyságu kamatok a mezőgazdaság jövedelmének emelkedő hányadát emésztik fel. Ezzel a jelenséggel már az 1929—30. gazdasági évben is találkozunk, amikor a mezőgazdaság pénzben kifejezett jövedelme — Matolesy-Varga számításai szerint — már csak 1970 millió pengőre becsülhető, az 1928—29. év 2237 millió pengő jövedelmével szemben. Sokkal kedvezőtlenebbre fordul a helyzet az 1930—31. évben, amikor már a mezőgazdaság pénzben kifejezett jövedelme 1510 millió pengőre csökken. Ez a 30 százalékot meghaladó jövedelemcsökkenés jelentősen fokozza a fennálló kamatterhek súlyát s nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz, hogy az ezek fedezésére szolgáló újabb hiteligenybevételek összegszerűségei emelkednek. Az itt vázolt momentum különösen az 1929—31. évek során jelentkező további eladósodásban játszott lényegesebb szerepet, aminthogy nyilvánvalóan az ez évek folyamán igénybevett hitelek számottevő hányada nyert ilv célokra felhasználást.

Ha annak okait vizsgáljuk, hogy a fogyasztási célokra felhasznált kölcsönök ez időszakban hogyan rughattak ily nagy összegekre, úgy itt az összefüggés a közelmúlt inflációs időszak emlékeivel kétségtelenül megállapítható. Ez a beállított-

ság jut kifejezésre abban, az adósi felfogásban, hogy ha mód van kölcsönfelvételre, úgy ezzel a lehetőséggel élni kell s ha már megvan a pénz, azt el is kell költeni.

A kölcsönök e felhasználásában különböző befolyások hatása érvényesül, szerepet játszik itt az adósok egy részének könnyelmű életfelfogása is, fogyasztásuknak kereseti viszonyaikkal arányban nem álló túlméretezése. E momentum főleg az 1928—29. években birt nagyobb jelentőséggel, amint ez ennek az időszaknak fogyasztási konjunkturáját feltüntető adataiból is megállapítható.

Óvári Papp Zoltán⁹ különválasztja ez időszak külkereskedelmi forgalmában, a behozott áruk körében egyfelől a nyersanyagok és termelési javak, másfelől a fogyasztási javak árucsoportját s az így mutatkozó tagozódás figyelembevétele alapján arra az eredményre jut, hogy a fellendülés tetőpontján, az 1927. évi második felében, a tőkebehozatal elsősorban *a megnövekedett fogyasztási igények kielégítésére szolgált*. Vágó József az egyes gazdasági évek jellegzetes vonásait megvilágító analizisében, 1927-et, mint a *tulffogyasztás* évét jellemzi.¹⁰ Az iparcikkek fogyasztása 1926-ban az előző évhez képest 12 százalékkal emelkedik, 1927-ben e növekedés már a 26.8 százalékot éri el. A fogyasztás további emelkedésével találkozunk az 1928. év folyamán is, így az ez év során 13 kg-ot megközelítő fejenkénti cukorfogyasztás lényeges mértékben meghaladja a háboru előtti 8.9 kg-ot elérő fejkvótát.

Bár ez a megnövekedett fogyasztás nyilván a mezőgazdaság eladósodásával is összefüggésben áll, az igénybevett hiteleknek fogyasztási célokra történő felhasználásában mégsem a személyes szükségletek túlméretezése játszotta a legnagyobb szerepet, *fontos motivummá vált itt, főleg 1929-től kezdve a gazdálkodás körében előálló deficit fedezésének szükségessége*.

A kölcsönök számottevő hányadának fogyasztási célokra történt felhasználását a mezőgazdaság által piacra hozott termények és állatok árának 1928 után beállott erőteljes tempóju hanyatlása tette elsősorban szükségessé. E mezőgazdasági produktumok nagykereskedelmi árindexe 1928-hoz képest 1929-ben 17, 1930-ban már több mint 30 százalékkal hanyatlik. Ezzel szemben a fogyasztás volumene, ideértve az iparcikkekét is, ez idő alatt alig változik. A Magyar Gazdaságkutató Intézet ipari fogyasztási indexszámai, 1928—1930-ig bezárólag csak 4 százalékos csökkenésről adnak számot, emellett az ipar-

⁹ A külföldi kölcsönök hatása az adósország gazdasági helyzetére. Budapest. 1934.

¹⁰ Die Volkswirtschaft Ungarns im Jahre 1927. Budapest. 1928.

cikkek eladási árai sem változtak lényegesebb mértékben. Ez is azt a feltevést valószínűsíti, hogy a mezőgazdaság fogyasztóképeségének az árhanyatlással együttjáró leromlását nem csekély mértékben hiteligénybevétellel igyekezett ellensúlyozni. Kölcsönök igénybevételét azonban nemcsak a fogyasztási színvonal fenntartása, hanem a gazdálkodás körében mutató, a folytonos árcsökkenéssel járó deficit kiküszöbölése is szükségessé tehetette.

Hanyatló árak idején az üzemek bevételei és kiadásai között az egyensúly csak nehezen biztosítható. A gazda ilyenkor is kénytelen a gazdálkodás folytonosságáról gondoskodni, romló konjunktúra idején sem gondolhat a termelés korlátozására, a deficit-lehetőségeknek ezután való csökkentésére. A változott viszonyokhoz való alkalmazkodás, a lehetségesnek mutató átállítás sem történt meg talán oly mértékben, mint ahogyan ez szükségesnek mutató volt. Ily körülmények között az üzemi deficit fedezése, a gazdálkodás folytonosságának biztosítása is számottevő összegre rugó hitelek igénybevételét tehetette szükségessé.

Az összegszerűségükben változatlan nagyságu kamatok, a jelentékenyen megnövekedett közterhek és egyéb visszatérő szolgáltatások (nagyobb uradalmaknál: nyugdíjak, kegyuri terhek) a folyó bevételekből nem mindig voltak fedezhetőek, ezek felgyülemelése, rendezésük szükségessége is hozzájárult az eladósodás folyamatának fokozódásához.

A deficit fedezésére nyilvánvalóan felhasználást nyert a pénzintézetektől felvett kölcsönök jelentős hányada. Emellett azonban a földbirtok terhei sorában e címen számottevő összegre rugó tartozásokkal is találkozunk, a kincstári adó és illetékhátralékok összege önmagában meghaladja a 40 millió pengőt.

A hitelek fogyasztási célokra történt felhasználásához — magán- és közgazdasági vonatkozásokban egyaránt — közel állanak a *fényüzési jellegű*, rendszerint már természetük-nél fogva sem rentábilis beruházások. Fölös építkezések — gyakran nem is a mezőgazdasági ingatlanon, hanem az ahhoz közeleső városokban —, kényelmi, fényüzési kiadások, vagy oly beruházások, amelyek a meglevő adottságokkal már eleve nem számolnak (az ingatlan terjedelmével arányban nem álló gépvételek), s utóbb a viszonyok változása következtében értéküket veszítik, a terhek oly fokozására vezetnek, amelyeknél az igénybevett tőke törlesztését a beruházás rentabilitása semmiképp sem biztosíthatja. E kényelmi és fényüzési jellegű beruházások ez eladósodási folyamat kialakulásában nem csekély szerepet játszanak.

A mezőgazdasági hitelek legjelentősebb része az ez időszakban végbement földvásárlásokkal áll összefüggésben. A

földvásárlások két csoportját kell itt figyelembe vennünk. A háboru után lebonyolított földreform keretében 710.000 hold föld került megváltásra, eredetileg 425.6 millió pengőre rugó megváltási árral. Az 1931. év végén fennálló LEBOSZ-kölcsönök összege a 300 millió pengőt érte el. Ez összeg teljes összegében a földreform finanszírozására szolgált s a megváltásra került mezőgazdasági ingatlanok vételárának fedezésére nyert felhasználást.

Figyelembe kell azonban itt vennünk a szabad birtokforgalomban lebonyolított földvásárlásokat is, amelyek, a hitellehetőségek kedvezőbbre fordultával, ez időszakban újból nagyobb méreteket öltenek, aminthogy jelentősebb ingatlanforgalom rendszerint akkor alakul ki, ha a vevők megfelelő hitelhez juthatnak.

Az eladók általában — az árverési kényszerlebonyolítások különleges esetétől eltekintve, amelyek ebben az időszakban különösebb figyelmet amugy sem érdemelnek — nem szokták a vételárat hosszabb időre hitelezni. Megállapítható ez Konkoly Thege Gyula idézett tanulmányának abból az adatából is, amely szerint az 1932. év végén a vételárhátralék címén fennálló teherálladék mindössze 29.9 millió pengővel, tehát az összterheléshez képest egészen jelentéktelen összeggel szerepel.

A telekkönyvi birtoktestek forgalmára vonatkozó adatok szerint az átruházott ingatlanok értékösszegének nagysága párhuzamosan halad a mezőgazdaság tartozás-összegének növekedésével, s maximumát az 1927—28. években éri el. Nagyobbmértvű csökkenés 1931-től kezdve áll be.

Kombinativ számításunk szerint a mezőgazdaság által a szabad forgalomban *ingatlanvásárlási célokra* fordított hitelek összege az itt szóbanforgó időszakban *400 millió pengőt érhetett el.*

Felmerül itt az a kérdés, hogy a hitelfelhasználás e módjának melyek a *köz- és magángazdasági hatásai, az eladók rendelkezésére jutott vételár-összeget mily módon használták fel?*

A földreform következtében történt eladások általában nem önkéntes elhatározáson alapultak. A megváltásra került ingatlan tulajdonosa a megkapott vételárat az esetek nagyobb számában valószínűleg további egyéb irányu beruházásra használta fel.

Más az eset a szabad birtok forgalomban eladásra került ingatlanoknál.

Bár a gyakorlatban itt a legkülönbözőbb eshetőségek merülhettek fel, valószínűnek látszik, hogy *a legtöbb esetben a mezőgazdasági ingatlan eladására azért került a sor, mert az eladónak, fennálló kötelezettségei rendezése végett, pénzre volt szüksége.* Ily esetekben a vevő által hitelként igénybevett s az eladónál lefizetett összegek az eladó korábbról fennálló

tartozásainak kiegyenlítésére nyertek felhasználást. Az így befolyt vételárból fizeti be az eladó az elmaradt adót, teljesíti egyéb folyó kötelezettségeit. Gyakran fordítja ez összeget családi jellegű, kiházasítási célokra, örökösársai járandóságának kiegyenlítésére. De a vételár nem jelentéktelen hányadát az eladók nyilván a pénzügyintézeteknél is elhelyezték, a betétállománynak ez időszakban végbement jelentős emelkedésében ez a körülmény is szerepet játszhatott. A vételár egy részét az eladók beruházási célokra közvetlenül is felhasználták, azzal különböző tranzakciókat hajtottak végre, ingatlanokat vásároltak, a mezőgazdasági ingatlant városira cserélték fel, még megmaradt gazdaságukban eszközöltek befektetéseket, vagy más irányú vállalkozásokba bocsátkoztak.

Az a vevő, aki a rendelkezésre bocsátott hitel felhasználásával földet vásárol, rendszerint arra törekszik, hogy a terhek törlesztésével az ingatlant mielőbb tehermentesítse, ez a vevő részéről kifizetésre jutó nagyobb mérvű takarékoság normális viszonyok között a tőkeképzés erőteljes forrásának bizonyul. A most lefolyt évtizedben azonban az árviszonyok kedvezőtlen alakulása, a rentabilitási lehetőségeknek ezzel együtt járó leromlása következtében a földvásárlás kapcsán vállalt terhek elviselhetetlen súlyoknak mutatkoznak. A föld ára, hozadéka és megterhelése között fennálló összefüggések ehhez képest a viszonyok további alakulása szempontjából különleges jelentőséget nyernek.¹¹

A mezőgazdaság által igénybevett hitelek felhasználásáról, a fentiekben vázoltak alapján, az alábbi táblázat összesítő adatai nyújthatnak tájékoztatást. Az összegszerűség szempontjából, mint kiindulási ponttal, az 1926-tól 1931-ig bezárólag terjedő hatéves időszakban előállott, *1300 millió pengő körül mozgó nettó teherszaporulattal számoltunk* s emellett számbavettük a 300 millió pengő LEBOsz-kölesönt is.

Számszerű becslésekbe, fentebbi fejtegetésekhez képest, csupán a hasznos beruházás és földvásárlás céljaira fordított összegek tekintetében bocsátkoztunk. A kölcsönfelhasználás egyéb módjainál az arányszámoknak az alábbiakban történt feltüntetése csak a megfelelőnek látszó nagyságrend érzékeltetésére irányul.

Az 1926-tól 1931-ig terjedő hatéves időszakban a mezőgazdaság által igénybevett kölcsönök felhasználásának megoszlását kombinatív számításaink eredményeihez képest alábbi arányszámok tüntetik fel:

¹¹ A földhöz juttatottak súlyos terheinek könnyítésére irányul az 1937 március folyamán történt újabb rendezés, a vételár és a kamatterhek számottevő leszállítása.

A felhasználás módja ¹²	A felhasznált hitel összege a mezőgazdaság összetartozásának %-ban
Hasznos beruházásokra	10
Fogyasztási szükségletekre és a gazdálkodás körében mutatkozó deficitek fedezésére	22
Kényelmi, fényüzési befektetésekre, építkezésekre, házvásárlásokra	10
A kölcsönterhek fedezésére	10
Földvásárlásra	48

Az így kialakuló átlagos megoszlás keretein belül azonban természetesen úgy *időbeli*, mint *területi* vonatkozásokban lényegesebb eltérésekkel számolhatunk. Valószínű, hogy 1926—28 között a hitelek nagyobb hányadát fordították kényelmi és fényüzési befektetésekre, valamint földvásárlásokra, míg az 1929-et követő időszakban a fogyasztási szükségletek és deficitek, valamint a kölcsönterhek fedezésére eső arányszám emelkedett.

Az ország különböző részein eltérő módon kialakuló termelési viszonyok s a lakosság gazdálkodásának módja is lényeges mértékben befolyásolják a hitelek mikénti felhasználását. Dr. Makai Ödön¹³ szegedvidéki lokális adatgyűjtése alapján arra az eredményre jut, hogy *a mezőgazdaság által felvett hitelek aránylag meglepő kis mértékben szolgálták a termelés fokozására irányuló általános nemzetgazdasági érdeket*, a kölcsönöknek az általa figyelembe vett területrészen történt felhasználása azonban, a produktivitás szempontjából, valamivel kedvezőbb képet mutat az általunk megállapított átlagos adatoknál. Makai adatai szerint az igénybevett kölcsönök 40%-a az ingatlanállomány szaporítására, 20% a produktív befektetésekre, 20% beltelki házak vásárlására, 20% pedig fogyasztási (családi jellegű, deficit fedezési) célokra nyert felhasználást.

¹² Bár a külföldi analógiák a tőke felhasználás szempontjából — az alapul fekvő viszonyokban mutatkozó jelentős eltérésekre való tekintettel — közvetlenül figyelembe aligha jöhetnek, az összehasonlítás szempontjából sem érdektelen a német mezőgazdaság által igénybevett hitelek felhasználásának szemügyre vétele. A német Konjunkturkutató Intézetnek a tőkeképződés alakulását tárgyaló, idézett tanulmányában foglalt részletes adatok szerint a német mezőgazdaság által 1924 és 1928 között igénybevett 6.8 milliárd márka új hitellel szemben az investíciók körében csak 2.4 milliárd márka értékű emelkedés állapítható meg. Az igénybevett hiteleknek csaknem kétharmada a felmerült deficit fedezésére, fogyasztási célokra nyert felhasználást.

¹³ Defláció és gazdavédelem c. tanulmánya. Megjelent a Takarékpénztárak és Bankok 1936. évi évkönyvében. Budapest. 1936.

Gesztelyi Nagy László közlése szerint a Duna Tiszaközi Mezőgazdasági Kamarában egypár helyről összegyűjtött statisztikából az volt megállapítható, hogy az eladósodott gazdák 50%-a birtokvétele, 20% örökösödési illeték és hagyatéki kölcsön, 20% géptartás, 10% családi bajok, betegség, rossz gazdálkodás, könnyelmű vállalkozás, stb. miatt került bajba.

Annak ellenére, hogy az itt feltüntetett országrészek, elsősorban, közismert módon Kecskemét, a mezőgazdasági termelés átállítása terén vezető szerepet töltöttek be, az igénybevett hitelek felhasználása még ebben a körzetben is tulajdonképpen nem produktív célokat szolgált. A megosztás itt feltüntetett arányszámai nem esnek messze fentebbi, országos viszonylatban megállapított kombinatív számításainktól.

IV.

A mezőgazdaság újabb eladósodásával kapcsolatban több vonatkozásban is különleges figyelmet érdemel *a földárak alakulása*. A hiteleket, mint ezt az előzőkben láttuk, legnagyobb részt földvásárlási célokra vették igénybe. De az egyes esetekben folyósításra kerülő kölcsönök nagyságára is lényeges befolyást gyakorol a föld megállapítható értéke. Így a földvásárlási célokra igénybevett hitelek további sorsa is nagy mértékben függ attól, hogy a föld értéke és annak terhei egymáshoz hogyan aránylanak.

Minde szempontok kívánatosá teszik, hogy a földárak alakulását az 1925-től 1935-ig terjedő időszakban közelebbről is szemügyre vegyük.

Az infláció lezárását követő években a földárak magas színvonalon alakultak ki.

A m. kir. földmivelésügyi minisztérium a mezőgazdasági ingatlanok forgalmi árának alakulását feltüntető 1926. évi jelentésében arra a megállapításra jut, hogy a „háborus viszonyokat követő súlyos gazdasági helyzet okozta árdrágulás sem a szántó-, sem a szőlőföldeket nem hagyta érintetlenül és a földárak, a háboru előttiékhöz viszonyítva, az egész ország területén jelentékenyen emelkedtek.“ A birtokforgalom korlátozásának, az állami elővásárlási jognak a földárak lezárítása tekintetében várt hatása sem következett be.

A földmivelésügyi minisztériumnak ez a földárak emelkedésére vonatkozó, ténybelileg nyilvánvalóan helytálló megállapítása aligha tekinthető a „súlyos gazdasági helyzet“ megnyilatkozásának. A földnek, mint vagyombefektetésnek értékét döntően elsősorban az annak jövedelmezőségéhez fűződő képzetek befolyásolják. Ezek a múltban kialakult eredményeket vetítik — az egyébkénti adottságok számbavételével — a jö-

vőbe. Így a magas földárakban inkább bizonyos optimizmus megnyilvánulását láthatjuk, amely kifejezésre jut, úgy a mezőgazdasági termények várható áralakulása, mint az általános gazdasági helyzet remélt fejlődése tekintetében.

A jövedelmezőségi viszonyok — egyébként átmenetinek bizonyult — kedvező alakulása is lényegesen hozzájárult e hangulat kialakulásához.

Az inflációs évek alacsony terményárai után az 1924. évben 40 pengős, sőt azt meghaladó nagyságu buzaárakkal találkozunk. Az 1925—26. termelési év már csak 30 pengőn aluli buzaárakkal indul, amely a termelési év végén emelkedik 34 pengőre. Az 1926—27. és 1927—28. évek árai 30 pengő körül mozognak. A buza q-kénti átlagára 1925-ben 36.9, 1926-ban 31.5, 1927-ben 31.9 pengő volt s így számottevően meghaladta az 1913. évi 25.3 pengős átlagárát. 1928 őszén kerül a sor a buzaárak nagyobb mérvű hanyatlására s esik rövid időn belül annak árszinvonala a háborút megelőző évek átlaga alá.

Bár a termésátlagoknál, a háboru előtti viszonyokhoz képest lényegesebb eltolódás nem is állapítható meg, a terményárak emelkedése a fentebb feltüntetett évek során hozadéktöbblet elérését teszi lehetővé.

E részben természetesen nem az egyes termények árának, hanem a mezőgazdasági termelés nettó értékének alakulása érdemelhet figyelmet. Éppen ezért a földárak és a mezőgazdasági termelés nettóértéke között fennálló összefüggés megállapítása végett a földmivelésügyi minisztériumnak¹⁴ a 100 kat. holdig terjedő birtokkategóriára vonatkozó földár adatait állítottuk párhuzamba a termelés nettó értékének Matócsy-Varga tanulmányában megállapított összegszerűségeivel.¹⁵

Az 1926—27. gazdasági évnél, mint kiindulási pontnak alapulvételével, az ez évre megállapítható összegszerűségeket 100-nak feltételezve, a *100 kat. holdig terjedő nagyságu földbirtokok átlagos vételárainak és a termelési nettó értéknek indexszámai* a következőképp alakultak:

¹⁴ A földmivelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati osztálya a gazdasági felügyelőségek és gazdasági tudósítók jelentése alapján külön csoportosításban adja közre a 100-tól 1000 holdig terjedő, valamint az 1000 holdat meghaladó birtokok átlagárait. A létrejövő ügyletek számánál, azok gazdasági és szociális jelentőségénél fogva, a 100 kat. holdig terjedő nagyságu földek árainak feltüntetését találtuk itt indokoltnak.

¹⁵ Minthogy a mezőgazdasági termelés értékadatai az egyes gazdasági évekre, a földárak azonban — a földmivelésügyi minisztérium közlései szerint — a naptári évekre vonatkozólag állottak rendelkezésünkre, ez adatokat a következőkben közös nevezőre hoztuk.

Gazdasági év	A mezőgazdasági termelés netto értékének	A 100 kat. holdig terjedő birtokok átlagos vételőárának
	indexszámai 1926/27=100 alapon	
1927/28	102.4	118.6
1928/29	108.8	124.9
1929/30	95.8	105.9
1930/31	77.3	83.3
1931/32	63.2	71.2
1932/33	52.3	65.0
1933/34	51.7	63.3
1934/35	56.2	65.5

Fenti adatok egybevetéséből kétségtelenül megállapítható a termelés nettó értéke és a földár alakulása között mutatkozó szoros összefüggés. A két adatsor teljesen párhuzamosan halad, a maximum mindkettőnél 1928—29-ben, a minimum 1933—34-ben mutatkozik. Megállapítható viszont az is, hogy a földárak alakulásánál az azok szilárdulása irányában ható tendencia a későbbi évek során is állandóan érvényesült. Bár az emelkedés és csökkenés hullámvonala a fent feltüntetett mindkét adatsornál párhuzamosan halad, a földáraknál nagyobb az emelkedésre és kisebb a csökkenésre való hajlamoság. Kifejezésre jut ez az 1927—29. évi időszakra megállapítható indexszámok nagyságában is. A földáraknak itt mutatkozó emelkedése jelentősen meghaladja a termelés nettó értékének megnövekedését. Előbbinél 1928—29-ben 25%-os, utóbbinál nem egész 9%-os emelkedés állapítható meg 1926—27-hez képest. Amikor viszont, a mezőgazdasági termékek árainak hanyatlása következtében, a termelés nettó értékének csökkenése áll be — e folyamat már az 1929—30. évben kezdetét veszi —, a földárak a termelés értékénél sokkal kisebb mértékben hanyatlanak. A két adatsor indexszámai között, az 1929—31. évek folyamán, 8—10%-os eltérés mutatkozik. E különbség még fokozódik az 1931 utáni időszakban. Amíg a mezőgazdasági termelés értékében e mélyponton — 1926—27-hez viszonyítva — 47—48%-os csökkenés állapítható meg, a földáraknál a változás ugyanezen idő alatt nem haladja meg a 35—36%-ot.

Ez eltérések figyelembevételével jogosultnak látszik az a feltevés, hogy a földárak alakulásában a hozadékérték mellett oly egyéb tényezők hatása is érvényesül, amelyek ez árak gazdaságilag indokolt mértékét meghaladó emelkedésére vezettek.

Fellnernek az 1927. évi adatokon alapuló számítása sze-

rint¹⁶ egy katasztrális hold föld átlagos hozadékértéke — az épületek és a fundus instructus figyelembevétel nélkül — kereken 713, annak forgalmi értéke pedig 838 pengőt ért el. (A forgalmi érték a földművelésügyi minisztérium statisztikai adatszolgáltatása alapján a lebonyolított ügyletek vételárait tünteti fel. A hozadéki érték a föld hozadékának megfelelő kamatlábbal való tőkésítése útján nyert kiszámítást.)

Fellner az 1925—27. évek átlagos buzaára alapján egy kat. hold föld tényleges tiszta hozadékát 42.29 pengőre becsüli s ennek 4.5%-os alapon való tőkésítésével állapítja meg a fentebb feltüntetett átlagos hozadékértéket. E számítások egyik tényezője, a termelés nettó értéke elsősorban a mindenkori árviszonyok függvénye. Ennek alakulására a világgazdasági helyzet és a konjunkturális változások érvényesítik döntő befolyásukat.

Máskép alakul a helyzet a föld hozadéki értékének nagyságát befolyásoló másik elemnek: *a kamat nagyságának szempontjából.*

A hozadéki érték kiszámításánál általában *az országos kamatlábból* szokás kiindulni, amely a rendelkezésre álló tőkének hozadéklehetőségét tünteti fel. Ez országos kamatláb megállapításánál nem gondolhatunk valamilyen pontosan meghatározott kamatnagyságra. A legkiegyensúlyozottabban működő tőke- és pénzpiacra is az egyidejűleg érvényben lévő kamattételeknek egész skálája alakul ki, a kihelyezés módjának, a lekötés tartamának, a kölcsönök jellegének különbözőségéhez képest. A hitelszervezet is más kamatot számít az általa igénybevett, mint a részéről továbbadott pénzek után. Normális viszonyok között azonban e különböző kamattételek egy különösebb nehézség nélkül megállapítható átlag körül alakulnak ki. A háború utáni időszak rendkívüli viszonyai e részben is különleges helyzetet teremtettek. Az infláció nyomán igen magas kockázati hányad jön a hitelnyújtásoknál számításba, ami mindenekelőtt a külföldről igénybevett hosszulejáratu hitelek kamattételének emelkedésében jut kifejezésre. De e kockázati elem számbavételénél a belföldi rövidlejáratu hiteleknel is találkozunk. Ily hitelek után a 12%-ot meghaladó kamattétellel kellett számolni akkor, amikor egyébként a saját tőke biztonságos elhelyezése rendszerint csak 5% körül mozgó hozamot jelentett. (Elsőrendű intézetek betétkamata, házak, tőzsdén jegyzett értékpapírok hozadéka.) Ha itt a hozadéki érték megközelítése az általános közgazdasági szempontokat érvényesítő elméleti számítás keretében történik, úgy jogosultsága lehet annak a felfogásnak, amely itt — a hosszabb időre

¹⁶ Csonka-Magyarország nemzeti vagyona. Budapest. 1929.

szóló szemlélet nézőpontjából — alacsonyabb kamattétellel tőkésít.¹⁷

E meggondolás vezet Felnerre, amikor 4.5%-os alapon tőkésíti a magyar föld hozadékát. E számítást nyilvánvalóan az a körülmény is befolyásolta, hogy a lebonyolított eladások alapján mutatkozó tényleges forgalmi érték meglehetősen közel esik az e tőkésítés alapján megállapítható hozadéki értékhez. Ez a forgalmi és hozadéki érték között mutatkozó, nem is jelentéktelen eltérés, magában véve is arra mutat, hogy a föld értékelésében, a szokásos jövedelmezőségtől eltekintő, az általános kamatviszonyokat figyelmen kívül hagyó pretium affectionis szempontjai érvényesülnek.

Más perspektívát nyer azonban e kérdés akkor, ha ezt magángazdasági vonatkozásaiban vizsgáljuk. Az alacsony kamatlábbal való tőkésítésnek megfelelő magasabb földérték alapján lebonyolított vételeknél eltérő módon alakul a vevők helyzete ahhoz képest, hogy azok az ügyletet saját pénzükből, vagy hitel igénybevétele útján bonyolították-e le.

A ki saját pénzéből vásárolt földet, az eleve számolhat azzal, hogy a biztos elhelyezés fejében alacsonyabb kamathozammal is megelégszik. Számításba veszi talán itt, a hosszabb időre szóló szemlélet alapján, a pénzérték ingadozásban rejlő kockázat kiküszöbölését is. Az ily vevőt meglepetés már csak a számításba vett hozadék nagyságának változásánál érheti. Ez a réteg oly körülményeknek is különösebb jelentőséget tulajdoníthat, amelyek az általában figyelembe jövő üzeme-gazdasági meggondolásoktól függetlenek, amint hogy a földárak alakulását a gazdasági szektoron kívül eső momentumok is lényegesen befolyásolhatják.

Az inflációs emlékek, a föld értékállandóságába vetett hit, tradicionális szempontok, amelyek a föld iránt való fokozottabb ragaszkodásban jutnak kifejezésre, azok a szociális előnyök, amelyeket a kialakult társadalmi felfogás szerint a föld birtoka biztosít, érthetővé teszik, hogy itt, a gazdaságosság elvének háttérbe szorításával, oly imponderabiliák érvényesülnek, amelyeknek hatása alatt a földárak az átlagos színvonalnál *alacsonyabb* kamathozam mellett alakulnak ki. Így volt ez már a háboru előtti években is, míg a háborut követő időszakban e tendencia fokozottabb mérvű érvényesülését az a *jelentős társadalmi feszültség* is előmozdította, amely a mi viszonyaink között, a vesztett háboru és annak gazdasági következményei folytán oly erőteljes módon jutott kifejezésre. Az a nagy földéhség, amelyet a megélhetési nehézségekkel

¹⁷ Colm: Grundsätzliche Bemerkungen zum Begriff des Volkseinkommens und des Volksvermögens. Schriften des Vereins für Sozialpolitik. 173. kötet. München. 1926.

küzdő, nincstelen rétegeknél a kivándorlási lehetőségek megszünése is élesztett, a föld iránti keresletet oly mértékben fokozta, hogy ez az árak kialakulásában a reális gazdasági mérlegelést könnyen elhomályosította.

Ezzel a helyzettel, a pontosan kalkuláló gazdaságosság szempontjainak elhanyagolásával, azonban nemcsak azoknál az elemeknél találkozunk, amelyek saját tőkeerejükből vásárolnak földet. *A földárak ez időszakban általában az alacsony kamatláb alapján tőkésített értéknek megfelelő szinten alakulnak ki, annak ellenére, hogy a vevő nagy része a vételt csak hitel igénybevétele útján tudta lebonyolítani.* E földvásárlók helyzete a helyes kalkulációs elvekkel össze nem egyeztethető földárak következtében már egészen másképpen alakul. Ezek a rétegek már saját bőrükön tanulják meg annak a tételnek az igazságát, *hogy az igénybevett idegen tőke nem kerülhet többre, mint amennyit annak hozama adós gazdálkodása körében biztosíthat.* Minthogy ily többlet hiányában a kölesön igénybevétele nem gazdaságos, az idegen pénzen eszközölt földvásárlás esetén az egyensúly helyzet csak akkor tartható fenn, ha a föld hozama a mindenkori kamat nagyságát meghaladja. Tízszázalékos kamatláb és holdanként 42 pengős tiszta hozadék mellett — a helyes gazdasági mérlegeléssel — 420 pengőig terjedő földár biztosíthatja a rentabilitást.

E korszak földvásárlásainál e fontos szempont figyelmen kívül maradt. A földárak általában — tekintet nélkül az igénybevett hitelek kamatfeltételeire — átlagosan oly szinten alakultak ki, amely a hozadék 5% körüli tőkésítésének felel meg.

Aki viszont a földvásárlási célokra hitelt vett igénybe, arra 9—12% körül mozgó, sőt néha azt meg is haladó kamat megtérítésének kötelezettsége hárult.¹⁸ A hozadéki és a hitelkamattételek között fennálló ez a különbség ily esetben súlyos konzekvenciákra vezet. Annál, aki a földet hitelbe vásárolta, a kamat nem csupán kalkulációs alap, hanem az *valóságos költségelemmé* is válik, amelynek fedezéséről, harmadik személy részére történő kifizetéséről gondoskodnia kell. Szemben a saját tőkéből eszközölt földvásárlásokkal, ahol a kamatnagyság a gazdaságosságot ellenőrző számítás szempontjából bir jelentőséggel, az idegen tőke kamatját a föld hozamából, a megfelelő szankciók terhe mellett, meg is kell fizetni. Ha a földvásárlás céljaira igénybevett kölesön kamatnagysága a föld hozamát meghaladja, ugy ez a körülmény, a vételár jelentősebb hányadának hitelből történt fedezése esetén, magában

¹⁸ Több esetben a parcellázások lebonyolítása rövidlejáratu hitel felhasználásával történt, abban a reményben, hogy ez majd utóbb hosszulejáratu lesz átalakítható.

véve is jelentős veszteségforrássá válik. E magasabb földárak kialakulását viszont az a körülmény is előmozdította, hogy amikor a háborús és inflációs évek után a hitelforrások újból megnyitáltak, a földvásárlás céljaira jelentős összegű hitelek álltak rendelkezésre s ezek a kereslet fokozása irányában éreztették befolyásukat. Nagyobb számú eladások és szilárdabb földárak huzamosabb időn át csak úgy érhetőek el, ha ezek a rendelkezésre álló hitelek útján kellő finanszírozásra is találhatnak. A magas földárakban kétségen kívül a *hitelinfláció* megnyilvánulását láthatjuk.

Előzőkben közölt számításaink szerint a mezőgazdaság által igénybevett hitelek közül 400 millió pengőt fordítottak a szabad forgalomban eladásra kerülő földvásárlások céljaira. A földreform keresztülvitele kapcsán 400 millió pengőt meghaladó további tartozás állott elő, úgy hogy a 800 millió pengőt meghaladó hitelvolumennel kell itt végső soron számolni. A föld hozadéka és adósságterhe között mutatkozó aránytalanság a válság során ennél a jelentős tehertételnél vált egyre súlyosabban érezhetővé.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a kölcsönöket folyosító hitelezők az itt vázolt körülményekre mennyiben voltak figyelemmel s ehhez képest a föld árát a hitelnyújtások alkalmával hogyan becsülték, úgy a Fellner által közölt érdekes adat mutatja, hogy a *záloglevél kibocsátó intézetek* a fentebb feltüntetett forgalmi, illetve hozadéki értékeknél *lényegesen alacsonyabb* átlagos földértéket állapítottak meg. A záloglevél kibocsátó intézetek, az általuk rendelkezésre bocsátott statisztikai anyag szerint, az 1927. évben holdanként átlagosan 626 pengő becsértéket állapítottak meg. Ez a hitelérték mintegy 34%-kal kisebb a fentebb megjelölt forgalmi értéknél s 14%-kal marad a Fellner számításaiban szereplő hozadéki érték alatt. A hitelek e csoportjánál, ahol már a kialakult tradíció következtében is a legmeszebbmenő óvatosság szempontjai érvényesülnek, talán bizonyos fokig a kamattételek viszonylagos nagyságának befolyása is mérlegelésre talált. A hitelértéket lényegesen meghaladó valóságos forgalmi árak mégsem maradtak hatás nélkül a hitelintézeti kölcsönfolyósításokra. A nem zálogleveles, különösen a másod- és harmad-helyi hitelintézeti kölcsönök nyilvánvalóan sokkal magasabb fedezeti alap figyelembevételéből indultak ki. Ez adhatja magyarázatát annak, hogy a hitelintézeti kölcsönökből az 1932. év végéig megállapított adatok szerint több mint 400 millió esik a földbirtokok kataszteri tiszta jövedelmének negyvenszeresét meghaladó értékre oly módon, hogy ebből 233 millióra rug az annak hatvanszorosát, 133 millióra a 80-szorosát meghaladó terhelés. Ez adatok — bármennyire tökéletlen érték-mérőnek tekintjük is a kataszteri tiszta jövedelmet — min-

denesetre azt mutatják, hogy a hitelintézeti kölcsönök elég jelentős hányada meglehetősen magas forgalmi érték alapulvételeivel került folyósításra. E hitelszerzési lehetőségek viszont nyilván visszahatottak a földárakra is s előmozdították a magasabb árszint kialakulását.

Az a körülmény, hogy a földárak kialakulásában a kamatnagyság, mint befolyásoló tényező, figyelmen kívül maradt s hogy a föld hozadékának tőkésítése sokkal alacsonyabb kamatszinten történt, mint a hitelek folyósítása, utóbb több irányban is érezteti hatását. A nagyobb kamatterhek csökkentik az érdekelt mezőgazdasági lakosságra eső jövedelemrészt, befolyásolják a jövedelemeloszlást s miután a hosszulejáratu hitelek legnagyobb része külföldi eredetű, hatásukat éreztetik a fizetési mérleg alakulására is. A kamatterhek fedezése gyakran újabb hiteligenybevételt tesz szükségessé s a fokozódó eladósodás forrásává válik. Az elérhető jövedelemből az idegen tőke után térítendő terhek növekedése a saját tőke hozamát teszi egyre kedvezőtlenebbé. Így az igénybevett hitelek felhasználásánál, mint azt az előzőkben számszerűen is feltüntettük, jelentős hányaddal kell a kamatterhek fedezésére fordított összeget számbavenni.

A földárak hirtelen bekövetkezett nagymérvű csökkenése elsősorban a terményárak alakulásával, a mezőgazdaság pénzben kifizetett hozadékának lényeges apadásával áll szoros összefüggésben. A rentabilitásnak ez a leromlása a jövőbeli jövedelemlehetőségeket is kedvezőtlen megvilágításba helyezte s a vételkedvet igen hátrányosan befolyásolta. Az előzőkben közölt táblázat adatai világosan mutatják, hogy a mezőgazdasági termelés nettó értékének az 1930—31. gazdasági évben bekövetkezett csökkenésével párhuzamosan halad a földárak alakulása. Konkoly Thege Gyula megállapítása szerint a magyar föld hozadéki értéke az 1927—28. évi 800 pengős átlagról 1931-ben már 400 pengőre süllyedt. A tényleges eladásokból megállapítható forgalmi ár azonban, mint ezt fentebbi táblázatunk adatai világosan feltüntetik, a termelés értékénél *kisebb mértékben* hanyatlott. Ennek okát elsősorban abban a többirányú beavatkozásban láthatjuk, amely a kínálatkereslet szabad játékát a földforgalomban tudatosan kizárta. A kényszerértékesítés jogi korlátai megakadályozták, hogy a hitelező követelését a mezőgazdasági ingatlanok elárverezése útján hajthassa be. Az ingatlanátruházásnak engedélyhez való kötése nemcsak arra bizonyult alkalmas eszköznek, hogy a vevők személyi kiválasztását ellenőrizze. A válságos évek folyamán *az áralakulásra* is befolyást lehetett ezen az uton biztosítani, amint hogy nem egyszer a túl alacsonynak látszó vételáron létrejött adásvételi ügyletek — ez okból — nem nyertek jóváhagyást.

Ha a földárak messzebbmenő leromlása ilykép az ingatlanátruházási ügyletek létrejöttének megakadályozásával elérhető is volt, az a súlyos aránytalanság, amely a föld lecsökkent hozadéka és a fennálló kamatterhek között mutatkozott, megfelelően éreztette hatását.

Ennek megvilágítására különösen alkalmasak lehetnek a fölreform lebonyolításánál adódó tanulságok. Ez a birtokpolitikai, szociális célok szolgálatában álló, a kényszerigénybevétel eszközével élő, az igénybevett földek tulajdonosaik nagy ellenállásával találkozó földreform is oly magas megváltási árakat vesz alapul, amelyek az értékesítési viszonyok kedvezőtlenebbre fordulta idején elviselhetetlen súlyuaknak mutatkoznak.

E megváltási árak, akár közös megegyezéssel, akár az O. F. B. ítélete alapján nyertek is megállapítást, túlnyomórésztben az 1924—25. évi viszonyoknak megfelelően alakultak ki, s bár a földek minőségéhez képest igen nagy eltérésekkel, szántóföldeknel 250-ről 1500 pengőig mozgó árakkal találkozunk, hivatalos megállapítás szerint egy kat. hold föld megváltási ára átlagosan a 650 pengő körül mozog.

Az 1937 március 20-án kibocsátott 2000/1937. M. E. sz. rendelet rendezi a földbirtokrendezés során földhöz és házhelyhez jutottak tartozásait oly módon, hogy a korábban holdanként 600 P után fizetett 5.4%-ot a jövőben 400 pengő után számított 3%-ra szállítja le. A folyóterheknek ez az 50%-ot meghaladó csökkenése ezek szerint elsősorban a hozadékkal arányban nem álló vételár utólagos korrigálására szolgál.

Ha a földárak hanyatlásának folyamatát közgazdasági szempontból vizsgáljuk, arra az eredményre kell jutnunk, hogy ez *értékcsökkenés — önmagában véve — a nemzeti tőke állagát, a gazdasági élet rendelkezésére álló tőkejavak mennyiségét nem érinti.* Az állandóan változó földárak emelkedése éppen oly kevésbé jelenti a nemzeti tőke növekedését, aminthogy annak csökkenésére sem vezet a földárak hanyatlása. A *közvetett, másodlagos* hatások nyerne azonban itt közgazdasági vonatkozásokban is nagyobb jelentőséget. A pénztőkék körében, a fennálló követelések nagyságában állnak be jelentékenyebb eltolódások s a mutatkozó deficitek fedezésének szüksége vezet arra, hogy a tőkejavak egy részét fogyasztási célokra használják fel.

György Ernő.

Kereskedők és iparosok öregségi biztosítása.

Minden társadalmi osztálynak annyi szociális intézménye van, amennyit magának kiküzdött. Az egyik társadalmi osztály több, a másik kevesebb szociális intézménnyel rendelkezik. Természetesen döntő szerepet játszik ebben az a körülmény is, hogy az illető társadalmi osztály tagjai mennyire szorulnak rá szociális intézmények támogatására.

Elvitathatatlanul áll az, hogy az összes társadalmi osztályok között a kereskedő- és iparostársadalom rendelkezik a legkevesebb szociális intézménnyel. Igaz ugyanakkor az is, hogy e társadalmi osztályok közreműködése révén nőtt ki a legtöbb szociális intézmény, amely intézmények azonban nem az alapító társadalmi osztályok, hanem a tőlük foglalkoztatott munkás- és magánalkalmazotti társadalom jólétét, szociális védelmét szolgálják. Amíg tehát ők mások jóléti intézményeinek letéteményesei voltak, elhanyagolták saját szociális intézményeik kiépítését.

A helyzet ilyképpen való kialakulásában része van talán annak a ténynek is, hogy valaha a kereskedő- és iparostársadalom virágzó gazdasági viszonyok közt élt, tagjai néhány évtizedes becsületos tevékenység alatt tekintélyes magántőkét gyűjtöttek össze s nem kellett amiatt aggódniok, hogy öreg napjaikra miből fognak megélni. Sajnos, a gazdasági válság új tapasztalatokat hozott magával. Szilárd és virágzó vállalatok tekintélyes vezetői hónapok alatt tönkrementek, elszegényedtek s nem egy — valaha jónevű és köztiszteletben álló — kereskedő és iparos a gazdasági válság hullámainál földre tiporva teljes szegénységben halt el, avagy a nyomor helyett a halált választva mondott le a további életküzdelemről.

A reális élet kitermelte szomorú példák játszhatták közre abban, hogy immár hetek, hónapok, sőt mondhatnók évek óta mind többször, mind erősebben hangzik el a követelés a kereskedők és iparosok nyugdíjintézményének, öregségi biztosításának kiépítése iránt.

A vágy, a követelés mai napig nem tudott testet ölteni. A kereskedő- és az iparostársadalom még ma is azok közé tartozik, akik nem rendelkeznek sem nyugdíjpénztárral, sem nyugdíjintézettel, akik nem tagjai valamely öregségi bizto-

sító intézetnek. Lehet, hogy ennek egyik oka az is, hogy e társadalom tagjai kora reggeltől késő esti órákig futnak a mindennapi kenyér, az egzisztencia megalapozása, a jövedelmek fokozása után, miközben küzdelmet kell folytatniok a tömegek pénztelenségével, az ádáz konkurenciával, a szabad mozgást gátló rendelkezésekkel, valutáris nehézségekkel, behozatali tilalmakkal, adó- és szociális terhekkkel. Mindez közrejátszhatott abban, hogy e társadalom nem tudta kiküzdeni öreg napjai nyugalmanak biztosítását. Pedig időközben a tanulságos példák egész sora nőtt ki szemeláttára. Ma már modern európai nivón álló öregségi biztosítás gondoskodik a munkás- és magánalkalmazotti társadalomról. A Országos Társadalombiztosító Intézet és a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete működésének kiegészítéseképpen 84 elismert vállalati nyugdíjpénztár működik. A munkavállalókon kívül a szabadfoglalkozásuak is kipitettek maguknak önálló nyugdíjintézményeket. Az ügyvédeknek és ügyvédjelölteknek, az orvosoknak, a hírlapíróknak, a színészeknek, a postamestereknek, a közjegyzőknek mind önálló nyugdíjintézetük van. Legujabban — hosszú küzdelmes évek után — a gazdatisztek is kivívták nyugdíjbiztosításukat.

A kereskedő- és iparostársadalomnak a nyugdíjintézmény utáni vágyakozása tehát — figyelemmel a konjunktura- és válsághullámokra is — teljesen indokolt, maga a probléma nem új és nem kivihetetlen, csak éppen a leghelyesebb megoldást kell eltalálni. Mielőtt a megoldási lehetőségeket tárgyalnók, nem lesz érdektelen betekintést nyerni az egyes társadalmi osztályok öregségi biztosítását ellátó intézmények működésébe.

Az ipari munkások öregségi biztosítása.

A magyar munkásság 1871-ben tette meg az első lépéseket abban az irányban, hogy egyesületi alapon aggkorára nyugdíjat biztosítson magának. Az öregségi biztosítás törvényes szabályozása csak 1928. évre maradt. A törvényhozás késedelme következtében a magyar munkásság évtizedeket veszített nyugdíjévek tekintetében s gazdasági életünk is jobban meg tudott volna mérkőzni a gazdasági válsággal, ha a munkapiac tehermentesítésére a munkásság egy része a rokkantsági és öregségi biztosítás bástyái mögé vonulhatott volna. Az ipari munkásság 1929 január 1 óta nyolc esztendőös biztosítási viszonyt szerzett magának s ez alatt a nyolc év alatt egykori nyugdíjának fedezetére 110 millió pengő járuléktartalékalap gyűlt össze az Országos Társadalombiztosító Intézetnél. Az 1935. év folyamán mintegy 440.000 ipari munkás esett öregségi biztosítási kötelezettség alá, akik 12

napibérosztályon belül fizették az öregségi járulékot. Lássuk, hogy a magyar munkásság öreg napjai nyugalmanak biztosítása érdekében milyen anyagi áldozatokat hoz munkában eltöltött évei alatt:

	Havi kereset	Heti járulék	Évi járulék
	p e n g ö b e n		
I. napibérosztály	20	0.20	10.40
II. „	40	0.30	15.60
III. „	60	0.48	24.96
IV. „	80	0.58	30.16
V. „	100	0.88	45.76
VI. „	120	1.06	55.12
VII. „	140	1.26	65.52
VIII. „	160	1.44	74.88
IX. „	180	1.64	85.28
X. „	200	1.84	95.68
XI. „	220	2.02	105.04
XII. „	221-től feljebb	2.22	115.44

A több mint 400.000 munkás öregségi járuléka címén az 1935. évben 16,060.352 P járulékot irtak elő s az összeg nagy részét a járulék-tartalékalap növelésére fordították. A fentebb említett 110,000.000 pengő tartalékon felül a megrokkolás megelőzését célzó intézmények felállítására létesített egészségvédő és gyógyító eljárási alap javára több mint hat millió pengő gyűlt már össze. A rövid biztosítási viszony és a fillérekre menő járulékok mellett is ma már havi 20—25 pengő öregségi járadékhoz jutnak a 65-ik életévüket elért s 400 heti várománnyal rendelkező ipari munkások. Minél hosszabb biztosítási tagsággal fognak rendelkezni, annál nagyobb járadékot fognak élvezni.

A magánalkalmazottak öregségi ellátása.

A magánalkalmazottak kötelező öregségi biztosítása csak 1929 január 1-én lépett életbe, azonban számos nagyobb vállalat már évtizedekkel ezelőtt felállított tisztviselői részére nyugdíjpénztárt, nyugdíjalapot. A kötelező öregségi biztosítás és a régebbi nyugdíjpénztárak keretén belül ma már több mint 100.000 magánalkalmazott öregségi ellátása történik. Természetes, hogy a gondmentes jövő érdekében magának a magántisztviselői rendnek is áldozatokat kell hozni. Az öregségi biztosítást bevezető törvényben megállapított öregségi biztosítási járulékok az A—H osztályokban a következő:

	Havi kereset	Heti járulék	Évi járulék
	p e n g ö b e n		
A) napibérosztályban...	50	0.46	23.92
B) „ „ ...	100	0.90	46.80
C) „ „ ...	150	1.50	78.00
D) „ „ ...	200	2.10	109.20
E) „ „ ...	250	2.70	140.04
F) „ „ ...	300	3.30	171.16
G) „ „ ...	400	4.20	218.40
H) „ „ ...	500	5.40	280.08

Az egyes elismert vállalati pénztárakon belül a vállalat tisztviselői még nagyobb áldozatot is hoznak, csakhogy nyugalomba vonulásukkor minél nagyobb nyugdíjban legyen részük. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy a magánalkalmazotti tábor a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetén és az országban működő 84 elismert vállalati pénztáron belül évente mennyit áldoz öreg napjai anyagi függetlenítése érdekében és mennyi szociális tőkét gyűjtött eddig össze. A Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél a kirótt öregségi biztosítási járulék összege 1935-ben 7,036.833 P, a 84 elismert vállalati nyugdíjpénztárnál a befizetett nyugdíjjárulék összege 6.2 millió pengő volt. Eszerint a 100.000 főnyi magánalkalmazotti társadalom egy év alatt 13.2 millió pengőt áldozott öreg napjai nyugalmanak biztosítására. Az évek alatt befolyt járulékokból az öregségi járulékok tartalékolására a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél mintegy 60 millió pengő, a 84 elismert vállalati nyugdíjpénztárnál 173,583.000 P, azaz összesen 233 millió pengő vagyon gyűlt össze. Ez az összeg nemcsak a nyugdíjévek gondjaitól fogja megkímélni a magánalkalmazottakat, hanem addig is évente 2—3000, arra rászoruló tisztviselő részesül Balatonlellén, Harkányfürdön, Görömbölytapolcán, Parád-fürdön, Erdőbényén, stb. gyógyüdültetésben.

A magánalkalmazott tábor, mint az a fenti számokból kitűnik, hatalmas szociális tőkével rendelkezik, melynek segítségével igen sok munkaalkalmat, egészséges lakásokat, jóléti intézményeket tud magának teremteni.

A bányászok öregségi biztosítása.

A bányásztársadalom évszázadokkal ezelőtt igyekezett önsegélyezési, kölcsönösségi alapon rokkantság és öregség esetére anyagi támogatást magának biztosítani. A kérdést véglegesen az 1925. évi XXXIV. t.-c. alapján kiadott 4400/el. 1926. N. M. M. számú rendelet szabályozta. Az elmúlt 10 év óta a bányásztársadalom nyugdíjbiztosítását országosan köz-

pontosítva az Országos Társadalombiztosító Intézet nyugbér-biztosítási ága látja el. Az OTI szóbalévő ágazata az 1935. év folyamán 42.758 munkavállaló nyugbérbiztosítását látta el. A bányamunkások 12 napibérosztályba sorozva, hetenként, illetőleg évenként öreg napjaik nyugalmának biztosítása érdekében a következő áldozatokat hozzák:

	Heti járulék	Évi járulék
	p e n g ő b e n	
I. napibérosztályban	0.32	16.64
II. „	0.48	24.96
III. „	0.78	40.56
IV. „	1.08	56.16
V. „	1.40	72.80
VI. „	1.70	88.40
VII. „	2.02	105.04
VIII. „	2.32	120.64
IX. „	2.62	136.24
X. „	2.94	152.88
XI. „	3.24	168.48
XII. „	3.56	192.24

A bányamunkásoknál még jelentékenyebb áldozatokat hoznak a bányaalalmazottak, akiknek járuléka az alábbi összegekben nyert megállapítást:

	Heti járulék	Évi járulék
	p e n g ő b e n	
A) napibérosztály	0.70	36.40
B) „	1.38	71.76
C) „	2.28	118.56
D) „	3.20	166.41
E) „	4.10	213.20
F) „	5.02	261.04
G) „	6.38	331.76
H) „	8.20	426.40

A havi 200—240 pengőt kereső bányászok évente 192.24 pengőt, a havi 400—500 pengőt kereső tisztviselők pedig évente 426.40 pengőt hasítanak ki javadalmazásaikból, csak-hogy öregségükre anyagi függetlenségeiket biztosítsák. A 40—42.000 főnyi biztosított évente összesen mintegy 3,200.000 pengő járulékot fizet s eddig e járulékokból 9,200.000 P értékű tartalékalapot gyűjtött magának.

Az ügyvédek öregségi biztosítása.

A szabadfoglalkozásuak társadalmában az ügyvédek hamar felismerték saját magukkal és családjukkal szemben

jelentkező kötelességüket s az ügyvédi rend megmozdulásának eredményeképpen az 1908. évi XL. törvény elrendelte az országos ügyvédi nyugdíjintézet felállítását. Ennek az intézetnek 1935. évi jelentéséből megállapítható, hogy az öregség esetére biztosított ügyvédek száma 1935. december 31-én 6542 főből állott, akik járulék címén összesen 604.890 pengőt fizettek. Az ügyvédek az 1934. évi törvényes rendelkezések értelmében 1936-ban egységesen évi 100 P, 1937-ben 110 P, 1938-ban pedig évi 120 P járulékot tartoznak fizetni. Az intézet összevétele 1935. évben 1,117.008 pengő, vagyonának értéke pedig 5,886.000 P volt. A megrokkant ügyvédek évi járadéka egységesen évi 720 P, az özvegyi járadék évi 600 P.

Hirlapírók öregségi biztosítása.

A Magyar Hirlapírók Országos Nyugdíjintézete 1881-ben alakult. Az Intézet nyugdíjalapja segítségével tagjainak munkaképtelenségük esetére rokkantsági járadékot, nyugalmazásuk esetére nyugdíjat, a tagok özvegyeinek nyugdíjat, árváinak pedig neveltetési járadékot biztosítani.

A hirlapírók öreg napjainak biztosítása érdekében egységesen havi 20 P-t, évente 240 P-t fizetnek. 1935-ben tagjárulék fejében az intézethez befolyt 177.010 P, államszegély címén 50.000 P, egyéb jövedelmekkel együtt az összebevétel 288.756 P volt. Kifizetett az intézet nyugdíjak, rokkantjáradék, özvegyi járadék, nevelési járadék, stb. címén 196.580 P-t. Az intézet tiszta vagyona 1936. január 1-én 906.092 P értéket képviselt.

Gazdatisztek öregségi biztosítása.

Az öregségi biztosítás kiépítése terén a legutolsó példa a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti biztosítása. A vonatkozó törvényes rendelkezések értelmében maximális 5700 pengő javadalmazás figyelembevételével havonként, illetve évenként az alábbi biztosítási díjakat fogják fizetni a gazdatisztek:

	Havi biztosítási díj	Évi biztosítási díj
	p e n g ő b e n	
I. biztosítási osztályban	12.—	144.—
II. „ „	18.—	216.—
III. „ „	24.—	288.—
IV. „ „	30.—	360.—
V. „ „	36.—	432.—
VI. „ „	42.—	504.—
VII. „ „	48.—	576.—

A gazdatisztek öregségi biztosítását az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet fogja ellátni, amely tiz évi várakozási idő eltelte után a 65. évet betöltött gazdatiszteknek öregségi nyugdíjat fog folyósítani.

Iparosok öregségi biztosítása a külföldön.

Ha a fentiekben felsorakoztatott magyar példák elég okulásul nem szolgálnának, vannak arravonatkozólag is példák, miképpen történik külföldön az iparosok és kereskedők öregségi biztosítása.

A szomszéd államok közül az önálló foglalkozással bírók öregségi biztosítása Csehszlovákiában éppen most áll tárgyalás alatt. Csehszlovákiában még 1925-ben hoztak egy törvényt, mely kimondta az iparosok és mezőgazdák kötelező öregségi biztosítását. Ez a törvény annakidején nem lépett életbe, mert a munkások öregségi biztosítását kellett előbb megvalósítani. Az utóbbi hónapokban mind erősebben sürgették az érdekeltek a törvény életbeléptetését, avagy az öregségi biztosítás újbóli szabályozását. A kormány bizottságot küldött ki, melynek munkálatai befejezés előtt állnak. A bizottság tervezete szerint az iparosok és mezőgazdák öregségi biztosítását egyetlen intézmény látná el. Minden biztosított havi 22 csehszlovák korona egységes biztosítási járulékot tartoznék fizetni, aki magasabb értékű öregségi járadékot akar elérni, az pótbiztosítást köthet.

Románia már részben megvalósította az iparosok öregségi biztosítását. Az 1934. évi törvény ugyanis kimondja, hogy a 10 vagy annál kevesebb munkavállalót foglalkoztató iparosok biztosítási kötelezettség alá esnek. Ezek biztosítását a társadalombiztosító intézet a munkásokkal együtt végzi. Jelenleg a biztosítottak öt napibérosztályba vannak besorozva. A legmagasabb (5.) napibérosztályba tartoznak a segédekkel dolgozó iparosok, a negyedik osztályba tartoznak a tanoncokkal dolgozó iparosok, míg a harmadik osztályba az egyedül dolgozó iparosok. A 3. osztályban a biztosítási járulék havi 96 lei, a 4. osztályban havi 136 lei, az 5. osztályban havi 156 lei.

Belgiumban az állami nyugdíjbiztosító pénztár tagjai sorába tartoznak az iparosok is, akik havi befizetéseikkel táplálják nyugdíjszámlájukat.

Igen sok szó esik újabban Ausztriában is a kereskedők és iparosok öregségi biztosításáról is. A rendi szervezet egyik legsürgősebb feladatának tekinti a kereskedők és iparosok öregségi biztosításának rendezését.

Az Informations sociales legújabb bejelentése szerint a görög kormány felállította a kereskedők és iparosok nyugdíjintézetét, amelynek 40.000 tagja van.

Svédországban állami népbiztosítás útján a kereskedők és iparosok öregségi biztosításáról gondoskodás történik.

A külföldi sajtó napjainkban arról számolt be, hogy Bulgáriában 1937 február 10-én lépett életbe az a törvény, mely az iparosok kötelező öregségi biztosítását bevezette. A biztosítottaktól fizetendő tagjárulékokon felül az öregségi biztosítást ellátó intézet jövedelmeit a következő tételek is emelni fogják: az iparosok érdekképviselői szervei tagjárulékbévételeik 10%-át kötelesek az alapba befizetni, tartoznak továbbá befizetni az ingatlanaikból eredő bevételek 10%-át, s végül az ipari szövetkezetek tartoznak minden elnyert közszállítás tiszta jövedelmének egy százalékát az alapba fizetni.

A kereskedők és iparosok öregségi biztosítása.

Rövid seregszemlében bemutattuk azokat a törvényes rendelkezéseket, amelyek az egyes társadalmi osztályok tagjainak öregségi ellátásáról gondoskodnak. Az épületes példákban bővelkedünk, a rendi összetartásban, a hetenként félretett fillérekben rejlő erő felemelő példáit magunk előtt láttuk. A bemutatott társadalmi rétegek tagjai bizonyos lelki megnyugvással néznek a jövő elé, szorgalmasan gyűjtik a várakozási éveket, hétről-hétre növelik a várományukat, csak hogy megrokkánásuk idején, illetőleg öreg napjaikra minél nagyobb összegű járadékhoz jussanak.

Az eddigi tapasztalatok ismeretében vizsgáljuk meg, milyen megfontolások vezetnek el a kereskedő- és iparostársadalom nyugdíjának intézményes biztosításához.

Mindenekelőtt is azt a kérdést kell tisztázni, hogy a kereskedők és iparosok nyugdíjbiztosítása önálló intézmény, avagy valamely meglévő intézményhez való csatlakozás útján oldassék meg. Mi tagadás, a munkások és magánalkalmazottak szépen felépített hatalmas országos szervekkel rendelkeznek, amelyekbe újabb biztosítottak könnyen bekapcsolódhatnak, mégis számos érv szól amellett, hogy a kereskedő- és iparostársadalom, mint munkaadó és mint sajátos társadalmi viszonyokkal rendelkező társadalom önálló intézmény keretein belül oldja meg saját társadalmának problémáit. Ezek közt az érvek közt talán legnagyobb fontosság tulajdonítható annak, amely szerint minden társadalmi osztály igyekszik szociális tőkékre szert tenni. E szociális tőkék segítségével könnyen megoldhatja saját célkitűzéseit, feladatait. Legjobb példa erre az Országos Társadalombiztosító Intézet. Ennél az intézménynél — mint láttuk — mintegy félmillió munkásember szerény filléreiből rövid néhány esztendő alatt több mint száztíz millió pengő tartaléktőke, szociális tőke gyűlt össze. Mennyi feladat oldható meg e tőkéből! Munkáslakó-

házak, tisztviselőtelepek, szanatóriumok, rokkantotthonok építése, üdülőtelepek, gyógyfürdők létesítése. Tanulság ebből az, hogy a kereskedő- és iparostársadalom nyugdíjbiztosítás útján termelje ki saját társadalmának szociális tőkéit, hogy e tőkék segítségével megvalósíthassa saját célkitűzéseit, saját feladatait. Hozzájuthasson olcsó hitelhez a kisiparos és kis-kereskedő, üdülőtelepekkel rendelkezék a Balaton mellett, gyógyháza legyen a reumaforrások közelében. Minezekért mennyi hasztalan küldöttségjárás, beadványozás történik, mennyi szónoklat hangzik el az iparos- és kereskedőgyűléseken teljesen hasztalanul. Hasztalanul pedig azért, mert a kereskedők és iparosok nem rendelkeznek sajátmaguk kitermelte szociális tőkével. Ezek a megfontolások javasolják, hogy *a kereskedő- és iparostársadalom önállóan, más társadalmi rétegektől függetlenül teremtsen meg saját társadalmának nyugdíjintézményét és nyissa meg ezzel a lehetőséget további szociális, rendi érdekeket védő intézmények hosszú sorának kiépítésére.*

Saját intézmény felállítása ellen csak abban az esetben kellene szót emelni, ha e társadalom számszerű összetétele óvatosságra intene. Ez az eset azonban nem áll fenn. A legutolsó népszámlálás adatai szerint az önálló iparosok száma Magyarországon 216.516, az önálló kereskedők száma 83.995, vagyis összesen 300.511 fő volt.

Ha ezt a számot összehasonlítjuk akár az önálló elismert vállalati nyugdíjpénztárak, avagy az orvosok, ügyvédek, közjegyzők, postamesterek nyugdíjintézeteinek, de még a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének taglétszámával, még akkor is messze túlhaladja ezek létszámát a kereskedők és iparosok 300.511 főből álló népes társadalmá. Ezek szerint üzemtechnikai és üzemrentabilitási érvek is az önállóság mellett szólnak.

A másik fontos kérdés, mellyel tisztába kell jönnünk, az, vajjon az iparosok és kereskedők nyugdíjügye fakultatív, avagy kötelező alapon nyerjen megoldást. Mindjárt előljáróban kijelenthetjük, hogy csakis *széles szolidaritási alapokra fektetett kötelező öregségi biztosítás mellett érhető el az a cél, hogy minél kisebb megterhelés mellett, minél kedvezőbb nyugdíjban, öregségi járadékban részesülhessenek a biztosítottak.* Nagy biztosított létszám mellett az egy biztosítottra eső ügyviteli költségek kisebbek, nagy taglétszám mellett a kedvezőtlen kockázatok jobban megoszlanak. Ezt bizonyítja egyébként az a ténykörülmeny is, hogy a kisiparosok öregségi biztosítása fakultatív alapon nyitva áll az Országos Társadalombiztosító Intézet keretén belül, de ezt a lehetőséget alig néhány kisiparos veszi igénybe, mert a fakultatív biztosítás díjtételei igen nehezek s maguk a járadékok az

idősebb egyéneknél igen alacsonyak. Az iparosok és kereskedők öregségi biztosítási ellátása legkedvezőbben tehát csak a *kötelező öregségi biztosítás útján oldható meg.*

A harmadik fontos kérdés az, hogy a kötelező öregségi biztosítás hogyan, mily anyagi forrásokból történjék. E kérdés megvitatása teljes őszinteséget követel. A kereskedő- és iparostársadalom tudja legjobban azt, hogy ellenszolgáltatás nélkül senkinek sem ad, de viszont senkitől sem kaphat. Ha kenyeret, cipőt, ruhát, butort akarunk, meg kell fizetni annak az árát. Ha nyugdíjat akarunk, azért éppen úgy fizetnünk kell. Öregségi biztosítást semmiből nem lehet létrehozni, nyugdíjakat csak befizetett járulékokból, avagy tagdíjakból lehet folyósítani. Azért nincs mai napig a kereskedőknek és az iparosoknak öregségi biztosításuk, mert akik eddig a kérdést meg akarták oldani, mind a leglehetősebb helyeken keresték a bevételi forrásokat. A legreálisabban gondolkodó társadalmi réteg a legirreálisabb utakon kereste eddig a megoldást.

Vannak javaslatok, melyek oda irányulnak, hogy az OTI avagy a MABI fizessen a kiöregedett iparosoknak és kereskedőknek nyugdíjjáradékot azoknak a járulékoknak fejében, melyeket évtizedeken keresztül munkásaik és segédek után fizettek. *Ez az ut járhatatlan, mert a munkások és magánalkalmazottak biztosítása biztosítástechnikai alapokon épült fel s e biztosítástechnikai számításoknál senki sem gondolt arra, hogy a tervezett bevételekből még 300.000 iparos és kereskedő nyugdíja csak úgy mellékesen kikerüljön.*

Járhatatlan az az ut is, amely — szerényebben ugyan — azt javasolja, hogy az OTI-nál és a MABI-nál befolyt milliókból évente 300.000 pengőt kiöregedett és vagyontalan kereskedők és iparosok segélyezésére fordítsanak. Ez a javaslat szintén kivihetetlen a fenti biztosítástechnikai számítások miatt, de véleményem szerint sértő magára a kereskedő- és iparostársadalomra is. A magyar *kereskedő és iparos több évtizedes tevékenység után nem könyöradományt, nem alimizsnát, nem segélyt kér, hanem jogai alapján követeli az öregségi járadékát, a tisztességes dolgozó embert megillető nyugdíjat.*

Sem az OTI-tól, sem az államtól, sem más társadalmi rétegtől nem lehet elvárni, hogy az a kereskedőknek és az iparosoknak nyugdíjtalékokat gyűjtsön. Tisztába kell végre azzal jönnünk és be kell látnunk, hogy *minden társadalmi osztály maga köteles a saját jóléti intézményeit megteremteni, az azok fenntartásával járó terhet vállalni.* Mihelyt ennek a tételnek a helyességével tisztába jöttünk, nem fogjuk a kereskedők és iparosok öregségi biztosítását a leglehetősebb helyeken hiába keresni — mert akkor még néhány évtizeden

át megoldhatatlan marad a nyugdíjkérdés —, hanem a többi társadalmi osztálynál látott és egyedül járható uton, vagyis olyképp, hogy a kereskedőknek és iparosoknak önerejükre támaszkodva kell a nyugdíjkérdést megoldaniok. Nincs más kiút, mint nyugdíjjárulékot, öregségi biztosítási járulékot fizetni s gyűjteni a járuléktartalékot az öreg napokra. Hogy e járulékokat miből fizesse az iparos, a kereskedő, azt mindenki maga tudja a legjobban. Annyi kötelezettséget vállal, mint amily kötelezettség teljesítésére képes. Abból a bevételi forrásból fizeti, amelyből fizeti a házbért, az adót, az alkalmazottait. Eddig is kihasított, félretett jövedelméből kisebb-nagyobb összeget, hogy tőkét gyűjtsön öreg napjaira, ezen-tul nem kell e célra külön kihasítania összegeket, mert hisz az öregségi biztosítási járulék fizetésével már gondoskodott öreg napjairól.

Lássuk ezekután, hogy az önálló, kötelező öregségi biztosítást ellátó intézmény mily járulékkulcs alkalmazása mellett láthatja el legjobban feladatát. Láttuk azt, hogy a munkások javadalmazásuk nagysága szerint 12 napibérosztályba vannak sorozva s a napibérosztályokban emelkedő járulékok szerint fizetik az öregségi járulékot. A magánalkalmazottak nyolc, a gazdatisztek hét, a hirlapírók, az ügyvédek egy biztosítási osztályban foglalnak helyet. A kérdés leghelyesebb, legracionálisabb megoldása az, hogy ha figyelembe vesszük ugyan az iparos- és kereskedőtársadalom kereseti viszonyaiban jelentkező eltéréseket, emellett azonban nem állítunk fel bonyolult, nehézkes, tulságosan aprólékos nyugdíjkategóriákat. Nézetem szerint a leghelyesebb volna hat nyugdíjosztályt felállítani, melyek valamelyikébe a tagok *saját teherviselőképességüknek megfelelően beléphetnének* s amennyiben évek multával kereseti viszonyaik változnának, minden nehézség nélkül — előzetes bejelentés után — magasabb, avagy alacsonyabb nyugdíjcsoportha léphetnének át. Az első nyugdíjcsoportha azok az iparosok és kereskedők lépnének be, akik öreg napjaik nyugalmának biztosítására heti egy pengő, azaz évi 52 pengő összeget tudnának jövedelmükből kihasítani. Ez oly összeg, melyet minden kereskedő és iparos sajátmaga és családja jól felfogott érdekében, minden nagyobb nehézség nélkül, a bizonytalan jövő napjaira tartalékolni képes. Természetes, hogy heti egy pengők tartalékolásával nem lehet évi többezer pengős nyugdíjat biztosítani. Lesznek tehát számosan, akik hajlandók nagyobb anyagi áldozatokat hozni, csak hogy minél kisebb mértékben kelljen megszokott életszintjükről öreg napjaikban letérni. Éppen ezért a különböző vágyak és törekvések kielégíthetése érdekében az alábbi nyugdíjosztályokat lehetne felállítani:

	Heti járulék	Évi járulék
	p e n g ő b e n	
I. osztály	1	52
II. „	2	104
III. „	3	156
IV. „	5	260
V. „	8	416
VI. „	10	520

A bemutatott hat biztosítási osztály az összes kereskedők és iparosok igényét könnyen kielégíthetné, mert mind a szegényebb, mind a jobbmódu megtalálja pénztárcájának és igényeinek megfelelő biztosítási osztályt.

A fentiekben bemutatott járulék fizetése mellett a nyugdíjintézet a következő szolgáltatásokat nyújthatná:

Öregségi járadékot (nyugdíjat) fizetne annak a biztosított tagnak, aki 65-ik életévét elérte s legalább 10 évi (520 heti) járulékot fizetett. Kedvezményes elbánás biztosítható lenne azoknak a kereskedőknek és iparosoknak, akik 60 éves korban lépnek biztosítási kötelezettségbe. Ezek részére öt év, az 59 évesek részére 6 év, az 58 évesek részére 7 év, az 57 évesek részére 8 év, az 56 évesek részére 9 év, az 55 évesek részére pedig 10 évi minimális várakozási időt kellene megállapítani. Rokkantsági járadékot fizetne az intézet azoknak a biztosítottaknak, akik legalább 10 évi (520 heti) várakozási idővel rendelkeznek és állandóan rokkantak. Rokkant az, aki egészségének megromlása, avagy testi fogyatkozása következtében munkaképességének kétharmadát elvesztette és foglalkozását nem képes folytatni.

Özvegyi nyugdíj járna a várakozási idő letelte után meghalt biztosított özvegyének, ha házasságuk legalább két évig tartott és az özvegy a biztosítottal közös háztartásban élt. Ha a biztosított ötvenedik életévének betöltése után házasodott, az özvegyi járadék járna akkor, ha a biztosított elhalálása időpontjában legalább öt évi tagsággal rendelkezik s a házastársak közötti korkülönbség tiz évnél nem nagyobb.

Az özvegyi nyugdíjra jogosultság megszűnnék annak a hónapnak a végével, amelyben az özvegy újból férjhez megy, az igényjogosultság azonban végkielégítésképpen egy évi nyugdíja összegét kapja.

Árvajáradék járna a várakozási idő betöltésével rendelkező elhunyt biztosított minden 16 éven aluli keresettel nem rendelkező kiskorú árvájának. A meghalt biztosított árvájának tekintendő a mostohagyermek is.

Rokkantsági nyugdíj nem járna annak, aki rokkantságát szándékosan okozta. Özvegyi nyugdíj, árvajáradék nem jár annak, aki a biztosított halálát szándékosan, avagy súlyos gondatlanságból okozta.

Az öregségi és a rokkantsági nyugdíj évi 120 pengő fix nyugdíjtörzsből és a fokozódó nyugdíjtörzsből állana, melynek évi összege egyenlő lenne a nyugdíjigény beálltáig befizetett avagy más intézményektől átutalt járulékok együttes összegének 20%-ával.

A 20%-os járulékkulccsal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a magánalkalmazottak, továbbá legujabban a gazdatisztek részére is az évi 120 pengős fix összegben felül a törvény a befizetett járulékok 19%-ában állapította meg az évi járadék összegét. Tekintettel azonban arra, hogy a magánalkalmazottak öregségi biztosításának bevezetése alkalmával végzett biztosításmatematikai számítások alapján eszközölt előirányzatok tul pesszimisztikusoknak bizonyultak a való helyzettel szemben, a 20%-os kulcs megállapítása nem fogja veszélyeztetni az intézet egyensúlyát. Egyébként kimondható az alapszabályokban az is, hogy amennyiben a díjtartalékban biztosítástechnikai értelemben hiány mutatkoznék, a 20%-os kulcs szükség esetén 18%-ig leszállítható.

Az eddigi nyugdíjintézetek alapszabályaiban és öregségi biztosítási törvényekben foglalt rendelkezésektől eltérőleg a kereskedők és iparosok nyugdíjintézete, olasz és belga példákra, azt az ujitást vezethetné be, hogy a legalább 10 éves tagsággal rendelkező biztosítottak, amennyiben már 60. életévüktől kezdve óhajtanának öregségi járadékban részesülni, akkor — ily kérelmük előzetes bejelentése esetén — 60 éves korukban a fentiekben feltüntetett öregségi járadékban 60, 61 éves korukban a 70, 62 éves korukban a 75, 63 éves korukban a 80, 64 éves korukban a kilencven százalékát, 65. évétől kezdve pedig a teljes öregségi járadékot kapnák.

A kereskedők és iparosok nyugdíjintézete továbbá a következő ujitást is nyújthatná tagjainak. Nevezetesen minden oly biztosított családja részére, aki legalább öt éven keresztül az általa választott osztálynak megfelelő, évi nyugdíjjárulékot (tagsági díjat) hiány nélkül befizette, a biztosított elhalálása esetében az intézet temetkezési segélyt utalna ki. E temetkezési segély az I-II. osztályba tartozó tagok hozzátartozói részére 400 P-ben, a III-IV. osztály részére 500 P-ben, az V. és VI. osztály részére 600 P-ben volna megállapítható. E szolgáltatás elnyerésére azok volnának feljogosítva, akik a nyugdíjjárulékon felül az I-II. osztályban évi 2 pengőt, a III-IV. osztályban évi 4 P-t, az V. és VI. osztályban évi

6 pengőt fizetnének évente egy összegben, avagy félévenként két részletben.

Az özvegyi nyugdíj fele lenne annak a nyugdíjnak, amire a biztosítottnak halálakor rokkantság címén joga lett volna, illetőleg annak az öregségi, illetve rokkantsági nyugdíjnak, amelyet az elhunyt élvezett.

Az árvanyugdíj félárva részére 15%-a, egész árva részére 30%-a annak az összegnek, amely a biztosított szülőnek járt volna. Az özvegyi és árvanyugdíjak végösszege nem haladhatná meg az elhunyt biztosított járadékát.

Végül megvalósítható lenne a munkások és magánalkalmazottak öregségi biztosításánál bevezetett rokkantság-megelőző eljárás is éspedig olyképpen, hogy az évi tagdíjakból az év végén 4%-ot lehetne egészségvédő és gyógyító eljárási alapon tartalékolni. Az így tartalékolt összegből üdülőtelepeket, szanatóriumokat, gyógyfürdőket, rokkantotthonokat lehetne létesíteni a biztosított társadalom érdekében.

Méltányos esetekben ebből az alapból részesülhetnének segélyben a törvényes előfeltételek hiányában járadékban nem részesíthető kereskedők és iparosok.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy a kereskedő- és iparostársadalom öregségi biztosítása milyen pénzügyi forrást jelentene magának a biztosított társadalomnak. Előljáróban jeleztük, hogy az 1930. évi népszámlálási statisztika szerint Magyarországon mintegy 300.511 önálló kereskedő és iparos működik. Induljunk ki abból a feltevésből, hogy mintegy 300.000 teljesítené sajátmagával szemben az öregségi biztosítási díj befizetésének köteleességét, s pesszimiztikusan tételezzük fel, hogy mind a 300.000 biztosított csak az I. osztálynál előírt heti 1 pengő, vagyis évi 52 pengőt fizetne. Ez esetben a nyugdíjpénztár évi bevétele kereken 15,600.000 pengő volna, tíz év alatt tehát minimálisan számítva 180,000.000 pengős hatalmas szociális tőke állana a tagok rendelkezésére. Ha kissé optimisztikusabban azt tételezzük fel, hogy a 300.000 biztosított átlagban a II. osztályra megállapított heti 2, évi 104 pengő biztosítási díjat fizetne, akkor a nyugdíjintézet évi bevétele 30,000.000 pengő volna, tíz év alatt pedig az ügyviteli költségek figyelembevétele esetén is legalább 300,000.000 pengő tőke állana a biztosítottak rendelkezésére. Még a legnagyobb pénzügyintézeteink mellett is a 300,000.000 pengő tőkével rendelkező intézménynek pénzügyi sulya igen számottevő lenne a magyar gazdasági életben.

Mi sem természetesebb, hogy a biztosított társadalomtól egybegyült szociális tőkének a védelme, a tőke céltudatos, jövedelmező, értékálló elhelyezése a nyugdíjintézet vezetőségének legfőbb feladatát képezné.

Hátramaradna annak a kérdésnek a megvitatása, hogy a kereskedők és iparosok öregségi biztosítását mily szervezet végezze. Kiindulva abból a legfontosabb tételből, hogy az *évek során gyűjtött öregségi tartaléktőkék értékállóságának biztosítása a legfontosabb feladat, minden érv amellet szól, hogy ily tőkéknek háboruk és devalvációk elleni megóvása leginkább akkor látszik biztosítottnak, ha a tőkék közintézmények kezelésében állanak.* Mindenkori kormányok kötelessége elsősorban a közintézményeknél kezelt tőkék értékének revalorizálása.

Tanulságos például szolgálhat a munkások által egyesületi alapon felállított Magyar Rokkantségélyző és Nyugdíjegyesület, továbbá a Magántisztviselők Országos Nyugdíj Egyesülete. Mindkét egyesület milliókat vesztett a háboru alatt és után s e milliós veszteségekért az állam a szóban lévő egyesületeket, mint magánintézményeket nem kárpótolta, úgy hogy azok életképtelenné váltak. Csak az állam és a mindenkori kormányok védőszárnyai alatt lehet hosszú évtizedekre nyuló feladattal felruházott intézmény sorsát biztonságban látni.

Van azonban még egy igen fontos érv amellet, hogy a kereskedők és az iparosok nyugdíjintézete közintézmény jellegével birjon.

Az iparosok és kereskedők kötelező öregségi biztosításának bevezetésével ugyanis egy nagyon fontos és ma még rendezetlenül álló helyzetet lehetne tisztázni, illetőleg közmegnyugvásra megoldani. A gazdasági élet hullámozása közepette gyakori a munkásembernek, segédnek önállósulása, iparossá válása, a kereskedősegédnek, a magánalkalmazottnak önálló kereskedővé fejlődése. A munkavállalói évek alatt gyűjtött nyugdíjévek, a nagy keservesen szerzett váromány gyűjtése önállósulás esetén megakad. Elismerési díjjal ugyan a szerzett jogok fenntarthatók, de ez oly csekély, hogy a váromány továbbfejlesztése szempontjából nem jöhet számításba. A kereskedők és iparosok nyugdíjintézetének fennállása esetén a törvényhozó minden további nélkül intézkedhetne aziránt, hogy akár az *Országos Társadalombiztosító Intézetnél, akár a Magánalkalmazottak Biztosító Intézeténél, avagy pedig valamely elismert vállalati nyugdíjpénztárnál szerzett jogok a munkavállalók önállósulása esetén áttranszferáltassanak az iparosok és kereskedők nyugdíjintézetéhez, illetőleg amennyiben az ellenkező folyamat állna be, ez utóbbtól az OTI-hez avagy a MABI-hez átutalhatók legyenek a már szerzett járuléktartalékok és várományi hetek.* E rendelkezés nagymértékben levezethetné azokat a jogos panaszokat, melyek a biztosított munkavállaló-társadalom köréből kieszen-

dülnek, éppen azért, mert önállósulásuk esetében minden szociális védelem megszűnik és a szociális védelem érdekében éveken át hozott áldozatok legtöbb esetben megsemmisülnek. Ez a cél legbiztosabban csak úgy érhető el, ha a kereskedők és iparosok nyugdíjintézete, miként az OTI, a MABI, az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet, közintézmény jelleget nyer.

A kereskedők és iparosok nyugdíjintézete, mint közintézmény jellegével bíró intézet, a kereskedelemügyi miniszter felügyelete alá tartoznék. Az intézet önkormányzati alapon működnék, közgyűlésében a hét kereskedelmi és iparkamara kiküldöttjei foglalnának helyet, akik az igazgatóság és felügyelőbizottság tagjait választanák meg. Az igazgatóságba a kereskedők és iparosok országos érdekképviselői szervei egy-egy tagot delegálnának. Az intézet évi ügyviteli költségei az összes bevételek 4%-át nem haladhatnák meg. Minden egyes biztosított tagsági könyvecskét kapna s részére az intézet nyugdíjszámlát nyitna. A tagok az öregségi járulékot akár hetenként, akár pedig összegyűjtve havonként fizetnék be az intézethez nyugdíjszámlájukra postatakarékpénztári csekk útján. Késedelmes befizetés esetén 6%-os késedelmi kamat fizetendő. Két évenként, avagy kívánatra bármikor az intézet közölné a tagokkal nyugdíjszámlájuk állását. A járadékok folyósítása posta útján történék.

A tartaléktőkék elhelyezését külön pénzügyi bizottság végezné, melyben résztvenne a pénzügyi, a kereskedelem- és iparügyi miniszter egy-egy kiküldöttje is. Az említett érdekelt miniszterek kiküldöttjeinek jelenléte lehetővé tenné, hogy a kihelyezések a lehető leggyorsabban történhessenek meg, mert pénzügyi tranzakciók hosszadalmas bürokratikus eljárások mellett sok esetben eredményesen nem vihetők keresztül.

A liquiditás követelményének szem előtt tartása miatt az intézet tőkéinek a 40%-át fektethetné ingatlanokba és hosszulejratu kölcsönökbe. Kölcsönök nyújtása, értékpapírok vásárlása során az intézet elsősorban azt vizsgálná, hogy a befektetés révén új munkaalakalmak keletkeznek s e munkaalakalmak a kereskedő- és iparostársadalmat előnyösen érintik. Ugyancsak kölcsönműveletek révén rendelkezésre állna az intézet a kormányzat minden olyan törekvésénél, melynek megvalósítása a kereskedő- és iparostársadalmat közélről érintené (posta, telefon, szállítási eszközök, stb. fejlesztése). Az intézet a tartaléktőkéknek 20%-a erejéig rövidlejratu kölcsönöket folyósíthatna tagjainak, illetőleg kereskedelmi és ipari hiteleket folyósító pénzintézeteknél célbetéteket helyezhetne el.

Az ingatlanbefektetések során mindenkor elsősorban az

intézet és tagjainak érdekei jönnének tekintetbe, hogy minél előbb kiépüljenek azok a jóléti intézmények, amelyekre e biztosított társadalomnak szüksége van.

Az intézet ügyvitelét az ügyviteli költségeknek a legalacsonyabb keretek közé szorítása érdekében modern irodatechnikai irányelvek figyelembevételével építené fel.

Vizsgálódásaink eredményét az alábbiakban foglalhatjuk össze. A magyar munkások, magánalkalmazottak és gazdasítztek, az önálló foglalkozásuak közül az orvosok, ügyvédek, közjegyzők, postamesterek, hírlapírók, stb. öregségi biztosítását különálló öregségi biztosító intézetek látják el. Minden társadalmi osztály maga gondoskodik öregségi biztosításáról, mindegyik maga fizeti a nyugdíjjárulékokat. A kereskedők és iparosok öregségi biztosítása is csak az eddig kitaposott uton érhető el. Ennek a társadalomnak is össze kell fognia s kötelező öregségi biztosítás formájában, önálló intézet felállítása útján kell a kérdést megoldania. A múlt mulasztásait jóvátenni alig lehet, egyedül csak jelenünk és jövőnk felett rendelkezünk. A sok vita, tépelődés, meddő tanácskozás, akár politikai, akár világnézeti pártoskodás, csak arra vezethet, hogy a jelen percei és órái is elmulnak és a kereskedők és iparosok feje fölött újabb évek száguldanak el anélkül, hogy a nyugdíjkérdés megoldást nyert volna. Ha az általam szerény keretek közt lefektetett tételek helyességét az érdekelt társadalmi réteg elismeri, akkor az alkotás felé igen rövid utat kell megtenni: határozni és cselekedni.

Bikkal Dénes.

Lélektan és társadalomtudomány az univerzalizmus rendszerében. (II.)

A *vallást* illetőleg a naturalisztikus szociológia elméleteinek (antropomorfizmus, animizmus, összehasonlító valláskutatás stb.) főhibája, hogy a vallást vallásosság nélkül akarják megmagyarázni. A primitív ember gondolkozása sokkal szemlélődőbb, élőbb, a természethez közelálló és éppen ezért megnyilvánulásában mindenütt szakrális. Az empirikus magyarázatokkal szemben, amelyek különösen az egyszerűbb vallásokban csak babonát, tévedést akarnak látni, tény, hogy minden vallás legmélyebb gyökerében ugyanaz a vallásosság nyilvánul meg. Az univerzalizmus magyarázata a vallás egyénfeletti adottságából, mint objektív szellemből indul ki. Az egyénben a vallásos élmény, az áhitat, a hit a legősibb tény, amely egész tudatunkat áthatja. A vallás főalkotó részei: 1. ez a vallásos alapélmény; 2. az istenfogalom; 3. az istentisztelet vagy kultusz. Ez az utóbbi bir elsősorban társadalmi jelleggel, az istentisztelet a vallásos érzésnek az emberek mindenkori történeti közösségében való aktualizálódása.

Ismételjük, a primitívek vallásában nem szabad csak az elfajulást, a tévedéseket látni. Az egyisten hitet a pogányok sem tagadják meg, de az alsóbb, okkult, mágikus hatalmakba vannak belebonyolódva. Nincs tisztán naturalisztikus vallás, a legelfajultabbban is van valami igazság. Az istentisztelet külső lehetővé tétele külön lelkészi rend szükségét kívánja. A szervezésből állnak elő az egyházak, mellettük a szabad szekták és laza csoportban a misztikusok.

A filozófiának ugyanaz a gyökere, mint a vallásnak: a metafizikainak jelenléte a szellemben; a bölcelet a fogalmi oldalról, a vallás az élmény, a kultusz oldaláról nézve ugyanazt jelenti.

A rangokat illetőleg vallás a tudomány előtt és vallás a bölcelet előtt van. De a tudás rangban a művészet előtt áll.

A *vitalitás* vagy érzékiség rendszere ama lelki tartalmak összessége, amelyek abból állanak elő, hogy a szellem testben él (a magasabbrendű kettősség által), ezáltal külső érzékisége és belső ösztönélete van (táplálkozás, fajfenntartás). *Faj* alatt 1. a szerves öröklési anyagot és 2. annak azt a képességét ért.

jük, hogy a vitalitás a szellemi tulajdonságok kifejlődésének az alapja. A fajelméletek hibája, hogy a fajt csupán testi oldaláról tekintik, az a fölött uralkodó szellemi elem nélkül. A régi tétel, hogy a „a szellem építi fel a testet“, mindenképpen igaz, ezt azonban úgy kell érteni, hogy a szellem nem érinti az organikus anyag törvényeit, de önállóan működik az anyaggal, amelyet talál. Ezért a lángelmét sosem lehet egészen az ősokból kimagyarázni. A fajok képződése és változása szellemi alaptény, nem pedig a szerves öröklődő anyagok önálló törvényszerűségének érvényesülése. A faj-történet nemcsak természet, hanem elsősorban szellemtudomány; a népek kihatása is inkább lelki állapotokból ered, ha vannak is biológiai feltételei. A szellem rangelsőbbisége mindenütt fennáll.

Az eredeti társadalmi tartalmakból levezethető közösségek a házasság, a baráti kör, a „társaságok“ és ünnepségek, végül a tömegösszefüggések, minő például a párt.

Azokban a társadalom szellemi tartalmai soha sincsenek teljesen megvalósulva, mindig vannak hibás kitagolások. Innen a javítás, a tökéletes helyreállításának feladata, annak szüksége, hogy minden szellemi és minden cselekvés a tökéletes felé vivő irányt vegyen fel. Ez a tökéletesre irányulás éppen az *erkölcsiség*¹⁶ ennek sajátos formája a *jog*. Ugyis mondhatjuk, hogy a tökéletes, mint cél alapján a társadalmi résztartalmakat rang és érték szerint is meg kell határozunk. Erkölciség és jog a rang- és értékmeghatározás részegységei. Ha egy érték célá lesz, akkor egyuttal parancsot jelent a megvalósításra, vagyis normát. Erkölciség és jog által nyer a szellemeredetű megszilárdulást és kapja a *kultura* nevet. Az empirizmus és individualizmus utilitarisztikus magyarázatával szemben, amelyet Kant győzött le, az objektív idealizmus az isteni természetjogot teszi az erkölcsiség és az igazságosság fogalmát a jogfogalom alapjává. Utolsó forrásként pedig az objektív szellem vezető tartalmai: vallás és bölcsélet mutatkoznak. A morál a mondottak alapján nem külön szellemi tartalom, hanem zsinórmérték minden cselekvés részére, amely valamilyen tartalomból ered. Legfontosabb társadalmi teljesítménye szabályadó hatásában rejlik.

A rangokat illetőleg a vallás, általában a szellemeredetű az erkölcsiség előtt van. Erkölciség a jog előtt; objektív erkölcsiség a szubjektív előtt.

A külső tapasztalatban a társadalom mindig mint cselekvések világa lép elénk. Gazdaság, háboru, közlés, szervezet:

¹⁶ Az erkölcsiségnek nagyon szép meghatározását találjuk a „Gesellschaftsphilosophie“ következő soraiban: „Die Sittlichkeit ist damit nichts anderes, als die volle Selbstgewinnung des Geistes, als die Wiederherstellung seiner selbst, die Sicherung des Inneren im Äusseren, des Gedankens in der Tat, des Ideales in der Wirklichkeit, des Ganzen in den Gliedern“. (86. 1)

cselekvési rendszerek. A szellemi közösségek intézményekben, iskolában, templomban, államban, a cselekvő közösségek mögött válnak láthatókká. Fentebbi táblázatunkban láttuk a cselekvések különböző osztályozásait (l. a 200. oldalt), térjünk át most az egyes cselekvés-rendszerek rövid tárgyalására. Külön tudománya ezek közül csak a *gazdaságnak* van; miután ennek sajátos problémáit később külön fejezetben részletesen fejtegetni fogjuk, itt mellőzhetjük¹⁷ és a szövetkezés (Verbündung) szövevényes és gazdag területére térünk át. E részt a tisztánlátás okából szét kell választanunk 1. a szövetkezés eredményeit, a „szövetség“-eket. 2. Azokat az egyféle cselekvéseket, amelyek a szövetkezés alapjait adják, sok ember egy célra irányuló, ezért összekapcsolható cselekvéseit. 3. A szövetségeknek, mint olyanoknak (például egy sztrájk-egyesülésnek) cselekvését. Vizsgáljuk először a 2. alatt említett egyféle cselekvéseket. Ezek nem mindig vezetnek szövetségre, lazán is lehetnek szervezve. Természetesen minden ember egyszerre sok ilyen tömegösszefüggés tagja, ezáltal a keresztződés tüneménye áll elő. Ilyen összefüggés az osztály is: individualista magyarázat szerint az egyének egyenlő gazdasági helyzetéből áll elő (Marx), a történelem osztályok harca, a végső ideál egy osztály nélküli társadalom. Az univerzalizmus magyarázata más: a társadalom egészéből, mint fentebb láttuk, a szellemi és cselekvő rendek adódnak. A cselekvők összességét, magában tekintve, osztálynak nevezzük, szerves jellegében, visszavezetve egész, szellemi alapjára: rendnek. Nagyjában Platont követve, *Spann* öt rendet különböztet meg:

1. az alsóbb munkásokét, akiknek tevékenysége, érdeklődési köre az érzéki, vitális létben gyökerezik;
2. a magasabb munkásokét, akik iparművészekre és utánzó szellemi munkásokra oszthatók, passzive már részt vesznek a magasabb szellemi életben is;
3. a gazdasági vezetők rendjét, akik gazdaság-szervező tekintetben önállóan teremtőleg hatnak, de a magasabb szellemi életben csak érdeklődőkként vesznek részt;
4. az államférfiakét, akik erkölcsi szervező tekintetben teremtők, de a magasabb szellemi életben szintén csak résztvevők; különös csoportjaik a magasabb, önállóan cselekvő papok és harcosok;
5. végül a bölcsök vagy a teremtő, magasabb oktatók rendjét, amely tulajdonképpen nem is rend, amely csak a ta-

¹⁷ Az univerzalizmus gazdaság-elméletének egyes lényeges részeit már elemeztük „A gazdálkodás metafizikája“ (Közgazdasági Szemle 1931. évf. 8—9. sz.) és „Gazdaság és technika“ (Közgazdasági Szemle 1932. évf. 12. sz.) című kisebb tanulmányainkban.

nitásban cselekszik s alkotásait egy közvetítő szellemi rend adja tovább.

Ebből a három elsőt gazdasági vagy tápláló rendnek, a negyediket általános politikai rendnek, míg az utolsót teremtő és oktató rendnek nevezhetjük. Mindazok tehát, akik hasonló teljesítményeket végeznek, nem pusztán egymás mellett álló, izolált egyének, hanem az egészben elfoglalt hasonló tag-helyzetük folytán rendet képeznek.

Szemben az egyforma cselekvések intézményesen nem szervezett rendszereivel, a „szövetségek“ organizált rendszereket jelentenek.

Ahol a cselekvések sem munkamegosztás, sem szervezés által nincsenek összekötve, harmadik lehetőség, hogy ellenségesen, de mégis bizonyos egységre való vonatkozásban állnak egymással szemben. Ennek az esetnek a példái a verseny, a politika és a háboru. *Verseny* nemcsak gazdasági téren lehetséges, kitüntetésekért, díjakért is folyik, a résztvevőknek mindig tagszerűen kell beillesztve lenniök, amit a *szabályok*, gazdasági téren a „magasabbrendű tőke“ biztosítanak. A *politika* célja kedvező szervezési feltételek elérése. A politikus, mint szervező, teremtő tevékenységet fejt ki, az eszme képviselője. A demokráciában a vezetés esetlegesen, vadhajításokban adódik, míg a tekintélyi elven alapuló vezetés tervszerű nevelésen és kiválasztáson nyugszik, sosem lehet oly rossz, mint a demokráciáé. A *háboru* szorosan összefügg a politikával, társadalmi szükségszerűség, hatásai között megemlítendő organizatorikus jellege, államnak államhoz való viszonyát változtatja meg. Befelé való hatása is fontos, feltárja az állam belső szerkezetét. Minthogy egy népben erősen felébreszti a metafizikai szellemet, a vallásos és bölcséleti élet ujjászületését, az állami érzület és morál megerősödését is eredményezi.

A *segédcselekvések* rendszerében a közlés egyéb módjai mellett a *nyelv* érdemel nagyobb figyelmet. A nyelv társadalomtudományi vizsgálatánál el kell választani a nyelvet mint jelentések és formák, szavak értelmes egészét, organizmusát és az összes beszélők egységét. Csak az utóbbi részben tartozik a szociológia körébe.

A magasabbrendű cselekvés vagy *szervezés* olyan cselekvésekből áll, amelyek más cselekvés feltételeit jelentik, más cselekvést létrehozni akarnak. Lényeges jegyei: 1. az összekötendő cselekvésekre és szellemi folyamatokra való alkalom; 2. az út előkészítése; 3. a megszilárdítás. A szervezés a közléssel együtt, amennyiben állandóan visszatérő folyamatként fogjuk fel, minden szellemi közösség előfeltétele. Ennyiben teremtő jellege van. A szervező ilyen értelemben új erők képzője, nevelő. A cél kiválasztásában erkölcsi feladata

van. Előre kell látnia, mit képes szervező intézkedésével elérni, a szervezés a lehetséges művészete. Az organizáció elemei: 1. maguk a szervezendő cselekvések; 2. a külső, gazdaságttechnikai eszközök, jóságok; 3. a szervezett intézmény szabályai, 4. az uralkodó hatalom. Alapvető fontossága, hogy e négy milyen viszonyban van egymáshoz. Az organizáció a szervezendő tartalmak elemeit fölé- és alárendelési viszonyba fogja össze: hierarchia az összes társadalmi jelenségek létformája, azokat organizált állapotban tekintve. A szervezés további tulajdonságai: a szervezendő anyag egyformasága, a tagok összefogása (centralizáció) bizonyos saját élet (decentralizáció) meghagyása mellett, végül a szervezés teljessége, hiánytalansága. Ez az utóbbi minden szervezés *rendi* jellegét jelenti.

Az *uralkodó hatalom* alapja nem a népszuverénitás, hanem a *dologi szuverénitás*. Még a rossz szervezetben is a viszonylag jobb uralkodik: ha a jobb erőket visszaszorítják, az állam alsóbbbrangu erők prédája lesz. Ezért a demokrácia mindig kultura-hanyatlást jelent.

Amennyiben a közösséget technikailag a szervezés teszi lehetővé és mozdítja elő, de másrészt a közösség a maga élő impulzusa által a szervezetet mindig újra alakítja, a kettő közötti viszony elvileg meg van határozva. Primátusa logikailag mindig a közösségnek van, az organizáció a folytatólagos közösség-képződés kifejezője. Az organizáció huzamosabb ideig nem állhat ellen a közösség szellemének. A nagy szervezőknél is csak arról van szó, hogy a „szellemet“ befogják és erősítsék, de nem maguk teremtik meg azt. A nagy szervezők felébresztők, nevelők. Ezen az alapon ítélendő meg az államnak és az államélet tartalmának. másszóval az *államformának* és a *kulturának* viszonya. Hogy egy népnek belső életével ellenkező államformája legyen, az a közösség és szervezet magasabb egységének elvével ellentmondásban áll. Ebből a megállapításból történet és társadalomtudomány sok tanulságot meríthet.

Az organizáció legfontosabb fajtái: 1. a hallgatólagos megegyezés. Alig észrevehető szervezés, amely a közönséges, visszatérő események formáját, a modort szabályozza. Gondoljunk például a köszönésre. Műdjai a szokás, konvenció. 2. A szerződés. Lényege, hogy a két fél egy közös, egyénfeletti organizáció alárendeltjévé, egy egész tagjává válik. 3. Az egyesület: önkéntes szervezet, írott szabályait a mögötte álló erkölcsi elvekből meríti. 4. Míg a házasság érzelmi közösség, a család szervezet, intézmény. De nemcsak a két házastársnak, hanem egyéb szülői, gyermeki, testvéri, szellemi közösségeknek is organizációja. Funkciója a fajfenntartás és az azzal összekötött egyéb feladatok, így a szellemi-erkölcsi nevelés.

Bár a család a társadalom egyik legelső jelensége, az állam mégis a család előtt van. Mert a család formája az állami, törzsi alkotmány és jogalkotás kifejeződése. Teljesen téveseknek kell mondanunk a monogamikus család bomlását, valamint a gyermekek állami nevelését hirdető elméleteket. 5. Az egyház a vallási közösség szervezete. Miután a legmagasabb közösség organizációja, egyuttal mintaadó, példaszerű szervezet, amelyben minden organizáció szervezeti és hierarchikus törvénye megvalósul. Ez legfőképpen a katolikus egyházra áll. 6. A tudomány és művészet szervezése nem egységes. Állandó, sajátos faja az iskola. 7. A sajtó és a nyilvánosság egyéb intézményei. 8. A politika szervezetei, pártok, hadsereg. 9. A gazdasági szervezetek, üzem, vállalat, piac. 10. Legmagasabb szervezet az állam, legmagasabb szabályzat a jog.

A történetileg adott társadalmak mindig a közösségek igen nagy számából, szövevényéből állanak, amelyek között ellentétek mutatkoznak. Hogyan áll elő ilyen körülmények között a társadalom mint életképes egység, mint egész? Ki-egyenlítő, egységesítő folyamatok által; ilyen a toborzás, *propaganda*, amelynek lényege, hogy az ember másokat a saját szellemi és gyakorlati céljainak, jobb és helyesebb nézeteinek akar megnyerni, vagyis egy magasabb közösségbe beilleszteni. Érdekes formája gazdasági téren a reklám, de más téren is működik, gondoljunk például a nemzeti propagandára. Funkciója, hogy az emberek szellemi tartalmának egyenlővé tétele által közösség képződésére hasson. Fontos sajátága, hogy bizonyos társadalmi rétegek emelését is eléri. Ugyancsak az egységesítést szolgálja az *értékkölcsönzés* tünete, midőn valaki olyan tulajdonságokat igyekszik mutatni, amelyekkel nem bír, de amelyeket értékeseknek vél. Ezt tehát a toborzás megfordításának mondhatnók. Főformája a divat. Oka a társadalmi rétegek közötti feszültség, funkciója, hogy az értéknélkülit az értékesnek legalább külső követésére bírja. Általa sokan a tűzhely fénykörébe lépnek, amelyet maguk nem tudnának sem felgyújtani, sem táplálni.

Az említett egységesítő folyamatokkal még nem volna elérhető a társadalom egysége: ehhez a kitagolási rendben mélyen benne horgonyzó biztosítékokra van szükség. Ezeket a biztosításokat a gazdag tartalmi kitagoltsággal bíró „fokok” (Stufe) nyújtják: a nemzet, az állam és jog. Azért ezek külön, nagyobb figyelmet kívánnak. A *nemzet* a szellemi, az állam a cselekvés foka között bír különös egységgel, az államhoz tartozik a jog, mint a szabályok egysége. A nemzetet sokféleképpen lehet meghatározni: állam, nyelv, származás, vallás, terület, kultura, hagyomány alapján. Mind e fogalmak valamilyen közösségen nyugszanak, de nyelv, származás, terület, állam csupán külső életfeltételeket jelentenek, míg a vallás (és

a kultúra egyéb részei) belső, szellemi közösséget. A nemzet az utóbbiakon alapszik: szellemi közösség, kulturközösség. A nyelv, hagyomány, faj, állam, terület kötelékei, stb. által keletkezik a nemzetben az objektív szellemnek az egysége, amely a nemzet lényege. Am az említett kötelékek nem döntők, közülük egy vagy több hiányozhat is. A nemzeti egység egyébként soha sincs teljesen megvalósítva, ezért az egységet illetőleg a nemzet csupán fokozati fogalom. Nem is mindenki képes a nemzet lényegét adó szellemiségben erősen résztvenni. A nagy tömegek nemzeti műveltsége még mindig eléggé szűkös. Viszont a nemzeti eszmények által való befolyásoláshoz elég, ha valaki egy ilyen kulturközösségben él. Másrészt a nagy tömegek kultúra-képessége minden nemzetnél aránylag csekély. A nemzet pedig csak addig terjed, ameddig tagjainak kulturképessége. Ezért nem is minden tagja egyformán nemzeti, mert nem képes egyformán résztvenni a nemzet szellemiségének tartalmában. Emellett meglehet különböztetni az aktív és passzív résztvevőket. Amazok a teremtő szellemek. Minél kulturaszegényebb a tömeg, annál könnyebb egy más nemzetbe való felvétele, beolvadása.

A nemzet belső tagolódásából adódnak a törzsek, de állam rangban a törzs előtt van. Viszont a nemzetnek az államhoz való viszonya ugyanaz, mint a szellemi tartalomé a szervezethez. A nemzet az állam előtt van, de a nemzet állammá akar átalakulni. Az állam a nemzet aktiválódása, teljes léte. Ilyen értelemben az állam egyszerre a nemzet teremtménye és teremtője.

„Nemzetköziség“ csakis a társadalom individualista felfogása mellett lehetséges. Az univerzalizmus szerint az emberiség a legmagasabb egész, logikailag az első, azonban csupán a részekben, a nemzetekben jelenik meg. Ebből következik, hogy minden nemzetnek megvan a maga sajátos értéke, bár ez az érték különböző. Minden nemzeti büszkeség, minden nemzeti mozgalom annyit ér, amennyit a mögötte álló kultúra. Ezért annyira fontos a „nemzetnevelés“.

A jog individualista felfogás szerint nem több, mint az együttélés technológiai szabályainak összessége. Az univerzalizmus egészen mást lát a jogban. A kettősség fogalmából ered, hogy egyik ember szabadsága csak a másiké által keletkezik, az ember önléte csak a másikban való lét által adódik. Ezért a „jog“ nem utilitarisztikus eszköz, hanem a „polgárnak a jóra való neveléséhez tartozik“ (Platon). Erkölcs és jog a tökéletesedés részegészei, jog egy szervezet szabályaiként alkalmazott erkölcsiség.¹⁸ Az ideális jog, az isteni természet-

¹⁸ „Recht ist die zur Satzung einer Anstalt besonderte Sittlichkeit“, Gesellschaftslehre. 485. I.

jog objektív társadalmi jogként és nem szubjektív jogként kezdődik: az ideális természet-jog alakul ál (pozitív) tárgyi joggá: tárgyi jog (pozitív) alaki joggá. A jog társadalmi funkciója, hogy a tiszta szellemi közösség és a cselekvés között közvetítsen. Mert jog és erkölcs a társadalomnak nem szellemi tartalmát, hanem tökéletesedési rendjét, értékrendjét (Soll- und Wertordnung) jelentik.

A jogfogalom jellemző jegyei: 1. A jogban az erkölcs intézményesen ölt testet, a jog alkalmazott morál. 2. Mint szabályok objektív rendszere a jog minden szabály egységes hordozója, 3. ezért formálisan nem vezethető le másból, csak jogból, 4. de, mint egység, fokozati fogalom, csak oly mértékben van adva, amilyen mértékben a szellemi tartalmak egy nemzetben egységet alkotnak és a szervezetek is egy ideális egységet alkotnak: az államot. 5. Mint részegészre, csak az univerzalizmus módszere alkalmazható rá. A joghoz hatalom kell, azonban, mint fentebb láttuk, a hatalomnak belső értéken kell alapulnia. Ezért meg lehet különböztetni a lényegnek megfelelő és azzal ellentétes hatalmat: amaz teremtető, emez romboló. Mi azonban a lényegnek megfelelő? Társadalmilag lényeges csakis az egész; ami a részben nem felel meg az egésznek, a jogtalanság, az az egészet és önmagát is elpusztító álhatalom. A lényeg azonban az igaz, így jutunk az igaz és az erkölcsi jog egységéhez.

A rangokat illetőleg: az erkölcs a jog előtt van; de az erkölcs joggá akar válni. A tökéletesen kitagolt közösség a tökéletlen előtt van (Sollen ist vor Sein). Ennek folytán a szellemi tartalom, a közösség a jog előtt, épügy, mint a közösség a szervezet előtt van. Ebből következik, hogy a metafizikai kulturelem a vezető és hogy a vallás a jog végső alapja.

Az *állam* az univerzalizmus szerint: rend, a legmagasabb, legáltalánosabb rend, amely potencialiter (ha soha nem is aktuálisan) az összes szervezetek egysége. Megfelelően a nemzetnek és jognak az államot a szervezetek fokozatai között a kitagolás gazdagsága és egysége jellemzik. Az állam azonban nem mindenható. Minden rendnek megvan a maga sajátos hatalma, szuverénitása, amely tárgyi természetű. Az államnak kettős szuverénitása van: a maga sajátos szuverénitása, amely a közösség életében végzett feladatából ered és a másik, amelyet az összes többi rendek vezetőjeként kifejt. Ami az állam feladatait illeti, a külpolitika rangban a belpolitika előtt, a katona a hivatalnok előtt van. Államalkotó gondolatot megtestesítő államférfi nem lehet katonai erények nélkül. Mint az összes rendek legfőbb vezetője, az állam kitölti a többi rend által üresen hagyott részeket: ahol az alsóbb fokok csődöt mondanak, ott a magasabbak veszik át a funkciót.

Midőn a kapitalizmusban a gazdasági élet rendnélkülivé vált és esődöt mondott: szociálpolitikával az államnak kellett beavatkoznia. Az állam hatalmát nem a többi rendtől, még kevésbé az egyénektől kapja. Egy nemzet államhordozó rétegének szakértőkből kell állnia, akiket azonban nem hivatalnokszellem, hanem a szervező teremtő gondolatai, államalkotó gondolatok jellemeznek. De minden igazi állami szakértőnek a bátorság erényével is kell birnia, mint azt Platon is tanította. Az állam fajai: 1. a hódítás útján keletkezett állam, 2. a kasztállam, 3. a középkor rendi állama, 4. a centralisztikus vagy atomisztikus állam, 5. a gyarmati állam. Az állam lényegét a rendi állam testesíti meg.

A társadalom eddigi vizsgálata csupán a kitagolási rendet ismertette meg velünk. Azonban halál és születés által a társadalom tagjai folyton cserélődnek, megújhódnak, pótoltnak, a pótlási folyamatokkal a *népesedés*, az ujak beillesztésével a *nevelés* foglalkozik. Az ebből adódó társadalmi áttagolódásból a *történelem* áll elő. A nevelés feladata az adott társadalomba való beillesztés, de efelett általános ideálként a bölcseségre való képzés áll.

3.

Átfutva a társadalomtudomány összes területein, most befejezésül hozzányulhatunk a társadalomtudomány módszerének nehéz kérdéséhez. A társadalom fogalma *formális*, amennyiben azokat a jegyeket adja, amelyek által a társadalmi jelenségek a nem társadalmiaktól elválaszthatók és materiális, amennyiben a társadalom egészének különböző rész-tartalmait, objektivációs rendszerét nyújtja. Az univerzalizmus szerint az emberi társadalom lényege és eredete a szellemi közösségben rejlik. A társadalom szellemi és cselekvő egész. A társadalomtudomány tagozódása a következő:

A) A társadalmi tudományok.

1. Általános társadalomtan: a) a *formális* társadalomfogalom; b) a materiális társadalomfogalom elmélete.
2. A közgazdaságtan.
3. A népesevéstan.
4. Az elméleti statisztika.
- 5, 6, 7. Leíró társadalmi tudományok: leíró statisztika (5), ethnológia (6), történetírás (7).
8. A rendszeres jogtudomány.
9. A rendszeres erkölcsstan.
10. A technikák tana.

B) *A segédtudományok.*

1. Az u. n. normatív tudományok (logika, esztétika, metafizika).

2. A természettudományok (a társadalom természeti feltételeit ismertetik: lélektan, biológia.)

C) *A társadalmi tudományok az egyes részegészekből tekintve.*

1. A közösségek (tudomány, művészet, vallás, ezeknek nem lehet saját „szociológiá“-juk).

2. A cselekvés rendszerei (gazdasági, ábrázoló, szervező).

3. Magasabbrendű segédcselekvés (politika és háboru).

4. A társadalom áttagolódása pótló folyamatok által.

5. A többi segédtudomány.

Az összes társadalmi tudományok módszerének egysége bizonyítja egy általános társadalomtudomány létezését. Végig-elemelve az egyes fenti tudományokat és tudományágakat, láthatjuk, hogy egyik sem az okság, hanem valamennyi az egész-tag viszony elvét uralja. A társadalomtudomány módszere abban áll, hogy a részeknek az őket megillető tagi helyzetet kikutassuk. Az összes társadalomtudományi módszerek egysége abban, hogy a maguk kutatási területének egészeit felismerni, azok lényegét megállapítani, más egészekről elválasztani törekszenek. E feladat végül odavezet, hogy a maguk egészének a magasabb, az össztársadalmi egészben való tagi helyzetét megállapítsák és végül az adott egésznek további tagolódását alsóbb egészekké, le az utolsó tagokig, a maga sajátos módja szerint meghatározzák. Minden résztudománynak végső lényegi meghatározását az általános társadalomtudományban kell találnia.

Egyebekben itt is a kategóriák tanát kell alkalmaznunk. A társadalom mint egész, csak a résztartalmakban jelenik meg. De ezek csak mint az összegésznek tagi meghatározottságai bírnak léttel. A részegészek soha sincsenek egymással közvetlenül viszonyban, csak az egészen át érintkeznek; ez az, amit a kategóriák tanában részletesen elemeztünk.¹⁹

Az állam mint állam nem érintkezhetik a gazdasággal, hanem gazdasággá kell alakulnia. Ez a tény, a részegészek érinthetetlenségének, viszonytalanságának ténye döntő különbséget tüntet fel a társadalomtudományok módszerében a természettudományokéval szemben.

Végül a tökéletes rangelsőbbisége alapján a társadalomtudomány módszerére is áll az elv, hogy a realitás csak az ideál (Sollen) megvalósításaként fogható fel.

Egy dolog fogalma annak lényegét adja, a lényeg megis-

¹⁹ V. ö. Közgazdasági Szemle 1936. évf. 747. l.

merése egyuttal értékmegismerés. Ha tudjuk, mi a pénz, akkor azt is tudjuk, milyen pénz felel meg a gazdasági szervezet követelményeinek. Ha tudjuk, mi az állam, a nemzetnek legjobban megfelelő államformát is ismerjük.

III.

A TÖRTÉNELEM BÖLCSELETE.

1.

A történelem mibenlétének kérdése végeredményben ahhoz az ontológiai kérdéshez vezet: miért van egyáltalán változás, történés, keletkezés és elmulás a világon? A válasz a kérdésre nyilván a bölcelet összes alapkérdéseivel függ össze. Ha naturalisztikusan fogjuk fel a valóságot és a keletkezést, abból mechanikus determinizmus, természeti törvényszerűség, atomizmus, individualizmus, az embernek az állati világhoz való csatolása, a célfogalom visszaszorulása, racionalizmus következik, ha mindez sokszor leplezett formában lép is elő. Ha ellenben a történést szellemileg fogjuk fel és a szellemet a maga mélységeiben ragadjuk meg: abból értelmes összefüggés, cél, teremtés, szabadság, a szellem rangelsőbbisége és szellemtudományi módszer következik. És ebben az esetben a teremtő történés, keletkezés mögött tulvilágiság, irracionális valóság rejlik. Nem is érhetjük be az „indukció“ elvével, hanem módszerileg a *belső* megélés útját kell követnünk.

Ha az első, a naturalisztikus álláspontot foglaljuk el, az embert a lélektanban, társadalomtudományban, történelemben egyaránt a természeti törvényekhez rántjuk le; ellenben a másik felfogás híve a szellemben hisz és a történelemben is szellemet lát.

A történelem mibenlétének megértésére ama végső élményre kell ráeszmélnünk, amely minden történetszemlélet alapja. Ez az élmény minden emberrel közös és abban áll, hogy az elmúltat nem tekintjük teljesen megszűntnek, hanem még hatónak, jelenlévőnek érezzük azt. Tévedés azt hinni, hogy ami elmúlt, nincs többé. A múlt igenis él, megvan és a történelem egyedül ezen a tényen nyugszik. Persze a multnak ez az élő volta, megmaradása más értelemmel bír, mint a tiszta jelenél; a jelen a most megélt, a múlt ellenben a mostaniban még egyszer megélt, emlékként jelentkező élmény: a múlt a jelent ezzel együtt építi és alakítja tevékeny vagy akadályozó módon. Mindezt sajátmagunkon tapasztalhatjuk: a multban megtanult nyelven beszélünk, mult élményeink jelen vannak bensőnkben, szellemünk élő részei. Csak amennyiben a múlt él a jelenben, annyiban van történelem. Minél erősebb egy embernek és éppen így egy népnek a szelleme: annál több ereje van hozzá, hogy a multat termékennyé tegye, annál több a törté-

nelme. Minél gyengébb a szellem, annál inkább történetnélküli: belső történetnélküliség szellemi szegénységet jelent. Minél nagyobb egy ember, annál több belső történelmet teremt magában. Ez természetesen nem a formális emlékezés, hanem a megszerzett termékennyé tételének értelmében értődik. Mint az egyénben, úgy van a társadalomban is: államoknak és népeknek át kell hatva lenniök a multjuktól. És valóban a nagy kulturországok mindig erős történeti érzéket tanusítanak. Persze a történet iránti érzék nem csupán krónikairást, tudósságot jelent: mondák, költői művek, szokások, ünnepek őrzik a multat. A népek közössége, együttes élete csakis élőnek maradó történelem útján lehetséges.

Ez az elemzés a történelem egyéb problémáihoz vezet. És pedig először az *idő* mibenlétének kérdéséhez. A materializmus időfogalma a jelen, mult és jövő mechanikus elválasztását tartja lehetségesnek. Holott a valóságban ezek egységet alkotnak és egyik sem képzelhető el a másik nélkül. Az idő egységébe a *jövő* is mindig belejátszik. Az a kérdés, hogyan maradhat meg a mult: a *teremtés* fogalmához vezet. Mielőtt a kérdésre felelni próbálnánk, vessünk egy rövid pillantást a történetbölcsélet történetére.

E részt *naturalisztikus* történetbölcséleteknek nevezzük azokat, amelyek a történelmet az empirizmus, materializmus, racionalizmus, pozitívizmus szemléletével és módszerével akarják magyarázni. Ezek a filozófiák mind a felvilágosodás szellemében gyökereznek és kisebb-nagyob változatokkal valamennyiben két alapelvet találunk: az egyik a történet *gépies* felfogása, a másik a *haladás* gondolata. Az első annyit mond, hogy miként az emberi lélekben és a társadalomban, a történelemben is minden természettudományi törvényszerűséggel játszódik le, tehát kiszámítható. Ez a tan tulajdonképpen a történet tagadásához, történelemnélküliséghez vezet. Ellentétben is áll vele a haladás gondolata, amelyet azonban ezek az írók ennek dacára szintén hirdettek. A felvilágosodás bölcséletét minden téren a vallásos és metafizikai alap megtagadása jellemzi, az egyéni észre támaszkodva, minden egyénfelettit elvetnek. Innen a tekintély megtagadása is, továbbá a történelmet el nem ismerő észjog, az individuális természetjog; valóságok csak az egyének, a társadalmi jelenségek, az egyes emberek összetalálkozásainak, erőinek mechanizmusai. Ámde egy mechanizmusnak nincs története. Minthogy azonban másfelől az egyéni ész mind megfelelőbb használásából a haladás lehetősége adódik: az egyénekből alkotott társadalmat is ilyen módon állandóan tökéletesíthetőnek, haladásban levőnek hirdetik. Azonban ez a természettudományos haladás-eszme nyilvánvalóan ellentmondást rejt magában, miután a „cél“ fogalmát, tehát egy teleologikus fogalmat tételez fel. Holott a fel-

világosodás haladás-eszméje végnélküli és célnélküli, gépies fogalmat jelent: állati állapotból való fokozatos felemelkedést. Ezen alapszik a humanitás, vagyis a racionális értelemben vett emberszeretet és a végtelenségig menő tökéletesedés hite. Ezen nyugszanak a szocialista utópiák és a marxizmus is. Míg a haladás gondolata a racionalizmussal, az u. n. milió-elméletek a mechanizmus elvével függnék össze, Ezek szerint úgy az egyes emberek, mint a társadalmak a természeti környezet függvényei.

Az idevágó tanok közül említsük meg *Vicot*, akinél azonban metafizikai vonások is találhatóak. A naturalisztikus történetfelfogás főképviselői *Hobbes*, *Locke*, *Montesquieu*, *Rousseau*. A felvilágosodás történetbölcseletét elfogadja *Herder* is, de felfedezi a népköltészetet és elsőnek ismeri el a népek és kulturák sajátos, egyéni értékét. Betetőzője ennek az irányynak *Comte*: a három, — theológiai, metafizikai és pozitív — stádium törvénye a történelem természettörvénye, éppen ezáltal lesz a szociológia exakt tudománnyá. *Backhofen* részben a romantikával függ össze, ezért juttat elméletében oly nagy szerepet a vallásos fejlődésnek; rendszerhordozó gondolatai szerint mégis a naturalizmushoz és materializmushoz tartozik; ezért is tudták felhasználni munkáit *Morgan* és *Engels*. A felvilágosodás haladás-eszméjének csúcspontját a *darwinizmus* képviseli: tiszta mechanikus természettörvények és mégis célmegállapítás, haladás, ime, a felvilágosodás alapelvei! Az ember az állatvilágból áll elő és pedig minden fajból mindig több születik, mint amennyi megélhet, a variációkból azután a létért való küzdelemben a természetes kiválasztás útján mindig a legalkalmasabbak, a legjobbak maradnak meg, így változnak, fejlődnek az élőlények, sőt lassan más fajokká alakulnak át. Nincs ugrás a természetben. Így áll elő az embertípus is és így fejlődik mind magasabbra, mind tovább. A darvinizmus azonban annyiban ma már teljesen elévült, amennyiben *Mendel* törvénye óta a szerzett tulajdonságok átöröklése téves tannak bizonyult. A legkomolyabban vette a naturalizmust *Marx* is. Szerinte a történelem menetét merev törvények határozzák meg, döntő a gazdasági tényező, az eszmék csak járulékos ideológiák. E részt legnagyobb ellentmondás magának a gazdaságnak felfogásában rejlik, mert a gazdaság nem mechanizmus, hanem eszközök összessége, építménye célok, szellem szolgálatában; a történelmet mindig és mindenütt a szellem formálta. A környezet elmélet-hivei között kell még megemlítenünk *Taine*t, *Ratzel*t és *Spencer*t is.

Németországban a romantika és az idealizmus bölcselete vetette meg az indo-germán nyelvészet, továbbá a jogtudomány és a közgazdaságtan történeti módszereit. Ámde ezek a „historizmus“ hibájába esve, elszakadtak a romantikától.

Dilthey és *Troeltsch* ennek az iránynak utolsó képviselői, de náluk már megvan a törekvés ennek áttörésére is. Meg lehetne itt említeni *Lamprechtet* is, aki *Ranke* történeti eszmetana ellen fordult és *Spenglert*, aki a népek és kulturák biológiai törvényszerűséggel folyó életrendjét és életkorát akarta meghatározni. Ez is mechanikus felfogás, amelynek alapján előre ki lehet számítani a jövő fejlődést, de legalább a haladás gondolatával szembehelyezkedik.

Az összes naturalisztikus tanokat jellemzi, hogy a történelmet mint természeti folyamatot tekintik, a fizikai értelemben vett okozatiság vagy „fejlődési törvények“ gépies lejátszódásában vagy a környezetnek az emberre gyakorolt befolyásában mutatkozik meg. Ez a naturalisztikus történetbölcsélet terméketlen maradt; érdeme, hogy a tények erősebb megfigyeléséhez, gyűjtéséhez, forráskutatáshoz vezetett, de a történelem igazi fogalmáról és menetéről semmit se tudott kihozni, alapelvei tarthatatlanok.

Az *idealisztikus* történetbölcsélet egészen más elveken nyugszik. A történelemfilozófia problémái ősidők óta foglalkoztatták a vallásokat és metafizikákat. Mert ezek nem mellőzhetik a világtörténelem célját, kezdetét és végét, és az ember sorsa feletti ítéletet. Valóban a régi indiai, iráni, görög, germán vallásokban mindenütt megtaláljuk a világ teremtéséről, körforgásáról, a jó és rossz szembenállásáról szóló tanokat. Minden vallásban közös hittétel, hogy Isten beleavatkozik a világba, de egy se fogja fel ezt olyan mélyen, mint a kereszténység. E részt is kiválik *Szent Ágoston*, az igazság döntő fontosságának, a mennyei és földi világ ellentétének, az emberiség egységének tanáival. Történetbölcséletének előterében a jó és rossz küzdelme áll; ma úgy mondanánk, hogy át van hatva attól az alapgondolattól: van valami a világban, aminek nem kellene lennie. E tan hatásai megmutatkoznak *Kantnál* és *Goethenél* is. A *misztika* történetbölcséletének megértéséhez az az alapelv vezet, hogy a misztikusnak, aki az Istennel meg akar telni, üresnek kell lennie a világtól. De az Istenhez való felemelkedést csak mint a közösség tagja éri el: csakis így lehet értelme a másokért való, helyettesítő szenvedésnek. Isten nem egyes embereket teremt, hanem egy világot és egy emberiséget. Az emberi léleknek Istennel való egysége a cél, az Istenhez vivő út a világon át vezet, ez az út éppen a történelem.

A felvilágosodás történettagadó korszaka után a történelem újból való felfedezője és az objektív idealizmus történetbölcséletének megalapítója *Schelling*: „Történelem csak ott van, ahol másképpen is lehetett volna.“ Végleges tanait e részt „A mithológia és kinyilatkoztatás bölcselete“ tartalmazza. Történetbölcsellete szorosan összefügg az ontológiával és ha sza-

bad egy mondattal jellemezni, úgy mondhatnók, hogy tanai szerint a világ a tulvilágban, a magasabb világban bírja gyökereit, ami tehát itt történik, annak is amott van az alapja. Schelling történetfogalma a legmélyebb, amelyhez a bölcelet eljuthat, ha bölceletének részleteiben való kifejtése nem is sikerülhetett.

Hegel nagy teljesítménye, hogy a *Fichtenél* még erősen szubjektívnek maradt dialektikát általános objektivitáshoz emelte. Ámde az ellentétek és azok megszűnésének módja időtlen, alkattani, logikai kifejlés és Hegelnek nem is sikerül megalapoznia az átmenetet az időtlenből az időbe. A világtörténelem a ráció, a világszellem színtere, „az eszme kifejlése az időben, míg az eszme, mint természet, a térben fejlik ki“.

Spann Hegellel szemben mindenekelőtt a történelem egységének tanát mondja tévesnek. A valóságban nem az emberiség egyetlen kulturája van előttünk, hanem amannak tagjai-ként több kulturát látunk egymással szembenállani. De téves az egyszerű dialektikai séma is: tézis, antitézis, szintézis; a történelem nem enged a sémának, menete gazdagabb, mint ahogy Hegel látja. Szinte naturalisztikusan hat az összes tézisek szigorú, törvényszerű folyamata. Emellett Hegelnek nem sikerült a környezetet, a történelem nem szellemi feltételeit is felvennie gondolat-épületébe. A legnagyobb nehézség azonban ott rejlik, hogy a világ dialektikai szerkezetében végső szintézisként az abszolút szellem adódik, a történelemben azonban nincs befejezés, nem lehet látni a végét. Innen Hegelnél is a végnélküli haladás, amelyben az újnak mindig igaza van a régivel szemben. Az egész hegeli módszer alaphibája, hogy nem felülről megy lefelé, (mint azt az „egész“ fogalma követeli), hanem alulról felfelé, ezért a felső fok utólagos „szintézis“ ahelyett, hogy azt kitagolóként és logikailag előbbvalóként fogná fel. Az idealizmus későbbi képviselői között meg kell még említenünk *Humboldt Vilmos*, *Ranke*, a fiatalabb *Fichte*, *Carlyle* nevét.

Az idealisztikus bölceleteknek is megvoltak a maguk veszélyei, ami egyébként minden metafizikával jár. Ezért a következőkben a metafizikát lehetőleg elválasztjuk a tulajdonképpeni történeti elemzésektől és először a *történelem fogalmának* meghatározásával, másodsor a történelem *kategória-tanával*, végül a történelem *metafizikájával* foglalkozunk.

2.

A történelem fogalma háromféleképpen gondolható: 1. a változásból, a mozgás tényéből kiindulva, mint szociális dinamika; 2. az élethől kiindulva, mint paleontológia és fajtörténet és 3. a szellemből kiindulva, amikor is az előbbieket a szellemi

történésnek csupán feltételeit jelentik. A három kiindulási lehetőség mögött végeredményben kétféle, természettudományi vagy szellemtudományi felfogás rejlik. Az előbbi, mint már fentebb is érintettük, téves: gépies folyamat sohasem történelem, természettudományos történetírás belső ellentmondást jelent, a természeti események fogalma nem a történelem, hanem a mechanizmus és az oksági törvény fogalmához vezet. „*Marx* fejlődés-mechanikája... semmi egyéb, mint a darvinizmus alkalmazása a történelemre, mint ahogy másrészt a darvinizmust úgy lehet jellemezni, mint *Smith* *Ádám* és *Ricardo* atomisztikus-mechanikus társadalomszemléletének alkalmazását a természetre.“²⁰

Ámde az atomizmus egyértelmű az individualizmussal. Individualista felfogás szerint a történelem csupán az egyesek történeteinek összessége lenne. Ennélfogva elvileg csupán egyéni életrajzok maradnának. Ez vezet a történelem racionalisztikus felfogásához is, amely kizár minden irracionálist.

Hogy történelem egyáltalán lehetséges legyen, *szellemi történés*ként kell feltárulnia. Minden szellemi történésnek időfeletti egysége, összhangja van, míg a természet folyamataiban a multnak nincs szerepe; minden szellemi történésben értelmesség van, míg a természet jelenségei vak gépiességgel játszódnak le; minden szellemi történésben szabadság van, míg amott matematikai szükségszerűség; minden szellemi történést jellemez egyéni és egyszeri jellege, végül minden szellemi történés, mint egy magasabb egésznek része, általánossággal is bír.

Hogy a történelem igazi mibenlétét megérthessük, végleg el kell hagynunk a matematikai-mechanikus törvényszerűségeket kereső gondolkozást és az univerzális gondolkodásmód alapjára kell helyezkednünk. Csak ott van történelem, ahol a mult hatékony a jelenben és annak formálásában a jövő is közrejátszik, ahol a történésnek időben való értelmes összefüggése áll fenn. Semmiesetre se gépies folyamat, szabadságnak kell benne lennie: a történelmet sosem lehet abból, ami volt, egészen kimagyarázni. Aki a szabadságot tagadja, beleesik a természettudományos felfogásba. Szabadság pedig annyit jelent, hogy többféle lehetőség közül valósulhat meg valami. De hogy melyek e lehetőségek, az bizonyos feltételekhez való kötöttségben nyilvánul meg. Szabadság nem egyértelmű az önkénnyel. Szabadság nélkül nincs történelem! Ennek pedig mélyebb értelme van: az, hogy valami új tör elő, hogy valami *teremtő tevékenység* van munkában. Ez a szabadság lelki háttere és minthogy ezt magában mindenki megéli, mindenki a

²⁰ Geschichtsphilosophie 73 l.

maga életén át tisztán láthatja, hogy mi a történelem. Minden emberen ott van az örökös határozás kényszere. *Máskép is lehetett volna*: ezt a gondolatot a történetíró sem ejtheti el.

Windelband és iskolája szerint a történelem a természettudománytól az „egyszeriség“ által tér el. Ez igaz, de erre nem lehet a történelmi megismerést alapítani. Az „egyszerit“ nem is tudjuk gondolni, mert valamit gondolni annyit jelent, hogy fogalommá képezzük ki azt. Ezért a történelemben látszólag ellentmondás van: történelem, ami csak egyszer történt és történelem, ami mindig és mindenütt történhetik. E mondatok azonban valójában nem ellentmondók: az egyszeri a mód, az általános a tartalom. A nagy mesterek folyton újra szólnak hozzánk, Krisztus a keresztény tanítás szerint mindig újra megjelenik. A múlt ismétlődik, de mindig előre hat a jövő is. Anticipáció és ismétlődés a történelmi egyszeriség megfelelő módusai. Történelem csak ott van, ahol az egyedek és a faj áthatják egymást. Az egyszeriség, az egyéni lény magában véve nem is bírna jelentőséggel, még egyszer elő kell jönnie, ott kell lennie és pedig a fajban, amennyiben ez magasabb, átfogóbb egészként mutatkozik, általánosként az egyessel, mint konkrétummal szemben.

Az „egész“ átagolódása az a közös felső fogalom, amelyben az értelmesség, szabadság, egyszeriség, személyiség, általánosság és ismétlődés jegyei találkoznak. Egyedül az egész és átagolódásának fogalmában találni meg: a) az értelmes összefüggést tagjai és funkcióik felépítésében; b) a teremtő szabadságot az egyes tagok saját életében; c) az egyszeriséget, mert minden tag egyszeri, mint konkrétum ismételtetetlen, viszont d) az ismétlődést, amennyiben ez az egyszeri tag sok más egészben újra megjelenve végez funkciót. Végül e) a személyiséget, mert a tag nemcsak konkrétum, hanem magában is egy kis egész és ezzel egység. De f) ez az egység, ez a személyiség csak tagszerűen, nevezetesen a fajban (Gattung) gondolható el. A faj azonban, mint magasabb egész, mint általános, rá van utalva az alsóbb tagokra, az egyesekre, azokban születik meg. Ámde az eddig felsoroltak az egészet csupán mint kitagoltat adják. Megkoronázása kifejtésünknek g) az időfeletti egység fogalma: csupán az átagolódásban levő egésznek van története. Az egész, mint tagok szerkezete, építménye csupán előfeltétele a történésnek, valósággá, élővé csak az átagolódás útján válik. A kitagolás alapítja meg az egészet, az átagolás alakítja azt az időben. Az ezáltal előálló egészi összefüggés adja a történelem lényegét. Az átagolódással mindig valami új áll elő: az átagolódás nem abban rejlik, hogy az egész mindig újra kitagolódik, hanem abban, hogy mindig új módon. Ezért kell megkülönböztetni a *kitagolás szerint egyszerit*, az egész egyes tagjainak különös sajátosságát

és az *áttagolás szerint egyszerit*: az új sajátosságát minden előbbivel és későbbivel szemben.²¹

Mért van egyáltalán áttagolás? Mért nem elegendő a kitagolás? Erre a kérdésre a végső feleletet a *teremtés* fogalma adja meg, amelyet később elemzünk. De annyit már itt is jelezhetünk: azért van áttagolódás, mert *az egész a kitagolásban nem éri el önmagát*. Ezért az áttagolódásnak mindig teremtő jellege van. Ámde ez nyilván a tapasztalaton túlmenő, mondhatnók túlvilági fogalom. És valóban, mint ahogy az ember története nem merül ki a saját egyéni valóságával, hanem mögötte kell még valaminek lennie, így a világ története is: „Geschichte ist die Einbruchstelle der Überwelt“. Ami a történelemben új, az más, magasabb síkból ered. Vagy *nincs* történelem és akkor a *Laplace-féle* világformula áll, amellyel a világ folyásának mechanikus szükségszerűsége kiszámítható, vagy *van* és akkor el kell fogadnunk egy felsőbb metafizikai betörést, hatást. Szakitani kell a történelem racionalisztikus felfogásával, el kell ismernünk a kiszámíthatatlant, az újat, a teremtést, amely mindig újra előtör a világban. De az új nem önkényes. Az egyes emberről is sokszor mondják, hogy még „nem érett“ valamire: ez annyit jelent, hogy valami új jelenik meg ugyan benne, de nincsenek meg a termékeny kihasználás feltételei. A legnagyobb teremtőképesség is mindig valami korábbihoz van kötve. Ez az, amit „*áttagolódási érettségnek*“ nevezhetünk. Mig az *áttagolódási hatás* a korábbinak az a tulajdonsága, hogy a későbbi megvalósulásához az előfeltételeket adja. Így jutunk az alkalmas időpont, a történeti alkalom, a görög „*ζυγοῦς*“ fogalmához.

Miképpen történik már most a *történettudományos megismerés*? Erre a kérdésre az empirikus és univerzalisztikus *logika* különböző módon felelnek. Az első szenzualista alaphól indult ki; a fogalomképzés az „általános“ jegyek megtartása és a „különösek“ elhagyása, „absztrakció“ útján történik. Az univerzalizmus logikája szerint ellenben az általános fogalom magasabbrendű egészet, fajt (Gattung) jelent. Mint ahogy minden egészet csak felülről lehet megérteni, úgy magát a gondolkozást is.

Az indukció, mint módszer, a történettudományban nem is vezethet célhoz. Minden egyes szellemi, történeti tény csupán kifejezője, szimboluma az egésznek, amelyet képvisel. Az egész fogalmát pedig csakis *intuición* útján nyerhetjük; csak ehhez csatlakozik azután a feldolgozó gondolkozás. Ennek

²¹ „Ausgliederung legt den Grund für Geschichte, indem sie Einmaliges und Allgemeines polar vereinigt; Umgliederung macht erst Geschichte, indem sie Einmaligkeit und Allgemeinheit in der zeitlichen Ebene verwirklicht.“ U. o. 89. l.

alapján az univerzalizmus tudományos eljárási módjának alapvetése:

- a) az intuíció előkészítése, ehhez tapasztalás és elmélyülés szükséges;
- b) maga az intuíció, meglátás, az egész alapmegélése;
- c) a feldolgozó, következtető gondolkozás, amely egyfelől a tapasztalat kiterjesztésében, másfelől a fogalmak kidolgozásában, kikerekítésében áll.

3.

A *történeti kategória-tan* az általános kategória-tannak alkalmazása. Nem akarjuk itt idézni a történelem kategóriáinak kilenc pontban felsorolt összefoglalását, hanem, miként az általános kategória-tan elemzésénél tettük, tartalmi fejtegetéssel haladunk az egyes kategóriák megértése felé.

Az egésznek az időben való kitagolódása a *visszavétel* (redukció) és *új kitagolás* (reprodukciónak), avagy *áttagolódás* módusával bír. (1.) Minden kitagolt egész változást, keletkezést (Werden) mutat és ezáltal az *időhöz* tartozik. Ámde minden változás létrejövésből és elmulásból áll. Elmulás pedig az alaphoz való visszatérést jelent: minden létező visszahull az egészbe és teremtő folyamat által újra a létbe lép, kitagolódik. Az elsőt redukciónak, a másodikat reprodukciónak nevezzük. Minthogy az egész folytonosan visszaveszi és újra kitagolja a részeit, áll elő az *áttagolódás* folyamata. Jó példája ennek az élő szervezet anyagcseréje. A lét intermittál, éppen ezért teremtő. Ámde minden teremtés teremtetésből lesz.²² Ez a visszatérés a nemlétbe és előtörés a létbe az anyagcsere, a szellem, minden társadalmi-történeti élet alapja. A visszavétel által áll elő a megifjodás, megújulás. „Sich unaufhörlich zu verjüngen, ist das Wesen des Schöpferischen: Alles Sein is jung“. A nemzés és a szellemi alkotás újat hoz ki, teremt, innen a szerelem és az alkotás állapotának álomszerű, földöntúli, extatikus jellege.

Ámde a történelem szemléleti szempontjából döntő, hogy az új kitagolás sohasem történik pontosan úgy, mint a visszavétel előtt volt; a változások lefolyhatnak lassan, szinte észrevétlenül, de lehetnek gyorsak és nagyok is, mint forradalmi korszakokban. Minden változás tartalmi változás. „Minden történelem egy egész áttagolódása: az államé, a szellemi életé, a népé, az emberiségé, végül az egyéneké, mint mindeme és egyéb egészek tagjaié“.²³

²² V. ö. „Az univerzalizmus bölcseleti alapjai“. Közgazdasági Szemle 1936. évf. 751. l.

²³ Geschichtsphilosophie. 130. l.

Már most az átagolódás minden módusában a *tökéletesség* és *tökéletlenség* szerint lehet különbséget tenni. (2.) Hogy e kategóriák mit jelentenek, a kategóriák tanában fejtegettük. A történelemben is a tökéletlenség általános tapasztalatként áll előttünk: egyetlen tényében sincs abszolút tökéletesség. Háboru, szenvedés, halál adva vannak és legyőzhetetlenek. A tökéletesség kategóriája szerint már most megkülönböztethetjük a tiszta és a hibás kitagolást és átagolást. (Reinumlagerung és Fehlumlagerung.) A *Sein* és *Sollen* elemzett ellentéte alapján minden létező fogalma szerint tiszta lényegmegvalósítást, a tények szerint azonban nem tiszta, hibás megvalósítást jelent. Ennek alapján lehet azt is kérdeznünk: milyennek kellene, kellett volna a történelemnek lennie? „Gibt es auch gesollte Geschichte?“ A tiszta lényegről, a Sollenről szólni, minden rendszeres társadalomtudomány és szellemtudomány feladata. Minden szellemtudomány normatudomány, ilyen a történettudomány is. Valamely tudománynak vagy természettudománynak, vagy „egész“ tudománynak kell lennie: utóbbi esetben tárgyának lényegtartalmát kell megragadni, ez éppen a *norma*. Ezért kell a történetírónak emelkedésről és hanyatlásról, szerencsés és helytelen intézkedésekről szólnia.

A hibás átagolódás az ellentét vagy a *dialektika* módusával bir. (3.) Az átagolódás tökéletlen megvalósítása által keletkeznek a tökéletlenség másodlagos, levezetett kategóriái. Nevezetesen a tökéletlen megvalósulást úgy lehet meghatározni, mint a tökéletes tagadását, tehát ellentétes, dialektikai létezését. Erre megint újabb ellentét, a tökéletes felé vivő ellenhuzás következik. Végül ismét ellentét alapján egy ezt meghiusító, lerontó lépés. Látnivaló, hogy a tökéletlen megvalósulásnak bizonyos rendje van: „Verfallsordnung, Heilsordnung und vereitelnde Heilsordnung oder Gegenverfallsordnung.“²⁴ (L. a táblázatot.)

E táblázatból kitűnik az ellentét a tökéletes és tökéletlen, a romlás és gyógyítás módja, végül az ideális és a reális között. Az első rovat a tiszta (gesollt) tételeket adja: a történelemben ezek valójában sohasem fordulnak elő. A második rovat a valóság, a tények: ezekben tökéletlenség van, túltengés vagy hiány, sorvadás, tévedések. A történetíró csak akkor teljesíti feladatát, ha a hibákat felismeri és bírálja. A harmadik rovat a hibák megjavítására irányuló törekvést tünteti fel. Ámde e törekvések is szükségképpen tökéletlenek, a negyedik éppen a rossz szellemet, a démont mutatja, amely a tökéletességre való törekvést meghiusítja.

²⁴ U. o. 134. 1

1. Tökéletesség.	2. Tagadás.	3. Ellentagadás.	4. Meghiúsító tagadás.
Tökéletes tételezés vagy tiszta áttagolás példái	Tökéletlen tételezés vagy <i>hibás áttagolás</i> példái (a tapasztalat tényleg megvalósult tételezései)	Tényleges, az elkövetett hibák kijavítását célzó tételezések példái (tökéletesítő tételezések)	Tényleges tételezések példái, amelyek a tökéletesítő tételezéseket látszat által meghiúsítják
Helyes következtetés (igazság), tiszta alak (szépség, igazi művészet)tiszta istenmegismerés Tökéletes összállapota a szellemi, erkölcsi, állami életnek (kulturatetőpont) Teljes egészség	Téves következtetés (tévedés, hazugság), téves alakítás (rútság, művészeti nyersség) (Kulturális) hanyatlás Betegség	Helyesbítés, ujjaalakítás, nevelés, megrovás, büntetés Helyreállítás, ujitás, új irány	Utópia, ábrándozás; alaprontó ujitás (jakobinizmus, radikalizmus), szándékos látszatjavítás; csalás, elvakultság Álreformok Látszatgyógyulás (pl. ártalmas divatkurák)
(Ideális tételezés)	Huzás. (A valóságos, azonban elégtelen tételezés)	Ellenhuzás. (Tökéletesítési, megváltási kísérlet)	Meghiúsító ellenhuzás. (Új hanyatlás) cselszövés és ármány; félrevezetés; hamis fény; látszat-jó (a gonosz szellem elvakító működése)

Mig Fichte-Schelling-Hegel dialektikájában az ellentét a hajtó erő, addig a spanni felfogás szerint a dialektika a tökéletlenség módusához tartozik. Amott a második negáció az első ellentétet a szintézisben megszünteti, holott valójában csak helyreállításról van szó. Ez végeredményben lehet ugyan magasabb a kezdő állapotnál, de a gyógyítás meg is hiúsítható látszat, cselszövés által. Ez a rossz szellem (Unholdentum) dialektikája a történelemben. Nem ismeri az élet és a történelem mélységeit, aki nem ismeri el a gonoszt, mint hatalmat. A jó elleni romboló hatás formája a *látszat*: a gonosz legerősebb fegyvere. De a látszat csak ott kap teret, ahol a jóra való törekvés megvan; éppen ezt a törekvést zavarja, teszi tönkre a látszat, ezért joggal ábrázolják a gonoszt csábító képében. Feladata nem könnyű, ezért a démon sokszor a lángelme tulajdonságaival jelenik meg, a géniuszt majmolja.

A valóság sosem adja a tökéletest, a tiszta lényegét. Minden, ami a földön van, csak torzkép. Ezért östörekvése az embernek a romlással szembefordulás, a javulásra való törekvés. Innen a *megváltás*: nemcsak a szegények vágya, hanem a történelem östénye és módusa. Alakilag ez nem külön történeti kategória, de benne van a tökéletesség felé vivő minden törekvésben. A megváltásból következik a metafizikai erők szerepe a történelemben, mint ahogy az emberi szellem is kezdettől fogva vallást és hitet kíván. Metafizikai megváltási erő nélkül nincs történelem. Krisztus személyiségében a legmagasabb szellemi jelenséget látjuk, amely a világban megjelent, de azt is látjuk, hogy a legtökéletesebb se marad ment az árulástól, a gonosztól. Itt az egész történelem szimboluma: a vallástörténet csúcspontja egyuttal a történelmi tragikum csúcspontja. Minden, ami létrejön, romlásba hull, ámde a történelmi folyamatok alapjában egy metafizikai erő rejlik, amelynek ereje van a romlás megkötésére.

Az áttagolódásnak bizonyos rendje van. (4.) Milyen ez a rend: ez minden történetbölcselet döntő kérdése. Az eddigi történetbölcselet e részt a következő lehetőségeket ismeri: a körforgás, a haladás, a történelmi életkorok, a dialektika, végül az „egész“ kifejlésének elméleteit. A körforgás régi indiai tanítás felujjítását jelenti, de persze nem matematikailag egyenlő világok visszatéréséről van szó. Ez a történetbölcseleti elv az ujkori gondolkozásban nem sokat szerepel. Annál többet a haladás és a történelmi életkorok elméletei.

Korunk élet-halál harca is tulajdonképpen a *haladás* eszméje körül folyik le. Ahol és ameddig a haladás eszméje uralkodik, ott és addig a mechanisztikus, individualista világ-felfogás érvényesül, mint a francia felvilágosodás óta az európai korszakokban, legerősebben a darvinizmus óta. Fentebb érintettük már e tan jellemző jegyeit. Nagy politikai

szolgáltatokat tett, bár tartalmilag ellentmondásokkal van tele. Lényegéhez tartozik, hogy minden magasabb típus elértéktelelteti az eddigi típust, a jelent, vagyis minden haladás abban a pillanatban, mikor eléretik, már el is veszíti az értékét. Ezért a mechanikus haladás gondolata torzfogalom. A darvinizmus a „magasabb“ fogalmát tulajdonképpen becsempészi elméletébe, értékelést a gépiesből nem lehet levezetni: fából vaskarika. Hogy haladásról szólhassunk, előbb meg kell alapítani a norma, a cél, a magasabb és alacsonyabb érték fogalmait.

Ezt az ellentmondást a gondolkozók mindjobban érezték. Ezért egy másik tant állítottak a helyébe, különösen *Spengler*, amely szerint a történelem lényege a testi szervezet mintájára lejátszódó életkorok egymásutánja. E tan nem oly ellentmondó, mint a haladásé, mert az organikusból indul ki, amely a teleológiát is magába foglalja. De mégis naturalisztikus, mert a történelemben egy természeti törvény szerinti folyamatot tételez fel, amely pedig nem áll fenn.

A *dialektika* kétségkívül a történelem kulcsa. De fentebb láttuk, hogy csupán a tökéletlenség módusaként szabad azt tekintenünk.

Az „egész“ tanában az *áttagolóási rend* döntő fogalmai a lélektanból már ismert *alapítás* (*Gründung*) és kifejtés (*Entfaltung*). (5.)

A szellem első megjelenése az alapvetést, alapítást jelenti. Ezt az alapvetést kell aztán kiképezni, kifejteni. E kifejtés azonban nem egyszerü folytatása az alapító tettnek, hanem külön, teremtő folyamat. A szellemi jelenségeket sosem lehet a pusztá előzményekből, feltételekből magyarázni. Hogyan lehetne például egy Mozart vagy egy Goethe teremtő erejét a szüleiből és a környezetből kihozni? A szellemi megjelenése, a szellem első áttörése mindig titokzatos jelenség. Már a lélektanban fejtegetük azt az utat, amely a belső szemlélettől a cselekvéshez vezet. A meglátás, az intuíció mindig valami ujnak az előtörése a szellemi életben, a régi állapotnak mintegy az elejtését, ugyanakkor azonban a szellem gazdagodását is jelenti. Ezután az intuíció útján kapott feldolgozása következik. Ámde az ember nem élhet pusztá szemléletben, a külső cselekvés felé kell fordulnia. Amit az ember a szemléletben gyűjt, annak tettben kell kifolynia. A kifelé való hatással belső megerősödés jár, a szellem ment az időtől, nem öregszik: ez a legnyilvánvalóbb és legtitokzatosabb jelenség, amelyet a szellem életében látunk. De a cselekvésben, miután kettősségben történik, más lények felé való fordulás, közlés is van. Mint a misztikusok istene „diffusivum sui“, az ember is lényege, belső őstörvénye szerint ilyen önmagát kiöntő. Ha új szemlélet, intuíció által mássá lett, ezt a változást az egész

többi tagjaival is közölnie kell. A látottat, az intuiciót cselekvés útján kell megvalósítani: ime *a történelmi hivatás* fogalma. Az egyén nem magából él, elmélyülés nem lehetséges más lények felé való kitérés, tehát az egész átagolódása nélkül. Ebből következőleg csak két alaperény van: a kifelé való cselekvés erénye, a hősi és a belső elmélyülésé, a szenté. A kettő egymást kiegészíti: egy jelenségnek két pólusát jelenti.

Az alapvetés és kifejtés kategóriából néhány fontos történelmi fogalom következik. Az első a *történelem visszafordíthatatlansága*: a történelem csupán az alapvetés és kifejtés irányában folyhat. Ebből viszont következik, hogy régi állapotot szorosabb értelemben véve, sohasem lehet újra helyreállítani, a restaurációk is mindig más, megváltozott helyzetet jelentenek. A második fogalom a *történelmi mérték*: értéktelenség nélkül nem lehet történetírás, nincs „pártatlan“, állásfoglalás nélküli történetíró. De e mértékek nem szubjektívek: az egész tartalmából folynak. A történetíró feladata felismerni, mi valamely rendszernek lényege, komolysága, például egy bölcséleti iskolában, vagy egy művészi stílusban, azután magasabb egészi összefüggéseikben. Itt az oka annak, miért oly ritkák a nagy történetírók.

A kitagolás az alapvetésben, az átagolódás a kifejtésben lép előtérbe. Minthogy a kifejtésben vita propria, szabadság van, az átagolási rend nem olyan szigorú, mint a kitagolásé; ebből viszont a kitagolás rangelsőbbisége következik. De következik az is, hogy a kitagolás végzői mellett az átagolásnak nincsenek külön intézői. Ezért a kitagolási rend összes elemei előtérbe léphetnek az átagolás végzőiként: szellemi mozgalmak, szervezeti fokok, az egyes emberek, mint a szellemi vagy szervezeti egészek tagjai.

Ámde minek a történetét kell tulajdonképpen megírni, az államét, a társadalomét, vagy az egyes személyiségét? Kultur- vagy politikai, társadalmi vagy személyi történelem? A történetírásnak nyilván fel kell ölelnie a kitagolás összes területeit és pedig abban a viszonyban, amely az egészben elfoglalt tagi állásuknak megfelel. Tehát

a) szellemtörténet vagy kulturtörténet (vallás, tudomány, művészet, erkölcs). Ebben vezető ranggal a vallás- és bölcséleti történet bír,

b) szervezettörténet; egy kultúra szellemi tartalmi organikus alakot csupán a legmagasabb intézményekben, egyházban, államban nyernek, eszmék nem virágozhatnak intézményes ápolás nélkül,

c) a személyiségek története. A személyiségek jelentősége abban áll, hogy a szellemi és intézményes szervezet átagolásához járulnak hozzá, azokat teremtik meg.

Az alapvetés és kifejtés fogalmainak a történelem tényeiben igazolást kell nyerniök. Így jutunk mindenekelőtt az *alapítók* és *végrehajtók* megkülönböztetéséhez. Az elsők mindig elválnak az utóbbiaktól, az epigónoktól. Nem mintha a folytatáshoz kisebb teremtő képesség kellene: az alapító helyzetét történeti tagszerűsége, a *xxiqo'c* adja meg. Kant a német idealizmus megalapítója, de Schelling, Hegel teremtő erőben felülmulják. Kant hivatása volt megvívni a harcot az empirizmus ellen, Fichte, a romantikusok és a többiek betetőzik művét. A később fellépőt is lehet alapítónak tekinteni. Így Nagy Sándor atyjánál, Fülöpnél nagyobb mértékben alapító, ő a hellenizmus tulajdonképpeni megalkotója. Krisztus alapító, az apostolok folytatók. De folytatók a középkor szentjei is, az ájtatosság különböző irányjaival és az új alapra helyezkedés értelmében folytatók a reformátorok is.

Ámde hamisítók és tékozlók is vannak. Így jutunk a tökéletes és tökéletlen formák megkülönböztetéséhez. Az egyes embernél a születéssel szellem, személyiség támad és pedig egyszerre, egészként, titok gyanánt. Ezt a csodát, az alapítás csodáját, nem tudjuk megmagyarázni. Azután jön a kifejtés, elmélyülés, majd a szellem újabb áttörése, új alapítás. Az egyenes, tökéletes út schémája tehát a következő:

1	2	3
alapítás	kifejtés (mint elmélyülés)	(áttörés, megvilágosodás)

Az utolsóra csak akkor kerül sor, ha az alapvetés eddig elrejtett elemei annyira előtérbe kerülnek, hogy a kifejtés új színezetet nyer. A tökéletesség esetében a kifejtés teljesen az első alapvetés keretében marad. Ámde az élet mindenütt tökéletlenséggel, hibás formákkal van tele. A valóság sohasem tökéletes, sohasem egészen egészséges. Azért nagy igazság a *bünbeesés tana*: a teremtő hatalommal való önkényes visszaélés szimbóluma. De ez a fogalom már tulmegy a kategóriák tanán s a metafizikába tartozik. A kategóriák szempontjából csak az a döntő, hogy nincs teljesen egyirányú fejlődés, tökéletes áttagolódás. A tökéletlen áttagolódás menete: hibás alapvetés — hibás kifejtés — feloszlás (kaosz, megsemmisülés). Ámde a valóságban nem ilyen egyszerűen folynak a dolgok, egész sereg változat lehetséges arranézve, hogy hol áll be a hiba. Lehetséges például helyes alapvetés után hibás kifejtés; erre ellenkifejtés következik; ez jelenthet gyógyítást, de lehet eredménytelen kísérlet is. Most új alapítás jöhet, például a reneszánsz értelmében. Vagy a gyógyítás helyett romlás, pusztulás is lehet az eredmény. De kezdődhet a folyamat hibás alapvetéssel is; tévedés azt hinni, hogy a romlás mindig a végén van. Csak a haladás fogalmával adódnék ily egyszerűen

a történelem képlete. Hány nem sikerült próbálkozást, hibás alapítást látunk! „A történelem nem csupán események, hanem egyuttal elmulasztott alkalmaknak is szakadatlan láncolata.“

Alapítás és kifejtés folytonos visszavételekből és új kitagolásokból áll; ezek menetében vagy egészséges, folyamatos állandóság (korrelatív kontinuitás) érvényesül, vagy megakadás, megszakadás, *törés* (diskontinuitás) áll be. (6.) Az első tökéletes forma, a második tökéletlen. A törésre ellenhuzás (Gegenbruch) következhet. A történelem menete tele van ilyen törésekkel. Szellemi téren mint elszakadás, vagy mint megremevedés léphet fel. Így a politikában a forradalom, vagy a rossz konzervativizmus. Ellenhuzás a forradalomra a restauráció.

Az állandóság sem jelenti azt, hogy az átagolódásban minden a régiben marad és semmi se változik; csupán annyit jelent, hogy az alapításnak megfelelő folyamat, a helyes korreláció megőriztetik. A döntő kérdés éppen az, hogy mit ejt el és mit tart meg a kifejtés? A régiből az alapot mindig meg kell tartani. A helyes konzervativizmus nem is abban áll, hogy semmi se változik, semmi se tagoltatik ki újra, hanem abban, hogy az alap együtt megy az ujjal. Minden teljes szakadás nagyobb károsodással jár, mint romlott állapotok lassu átváltozása. A forradalmak kevésbé teljesítőképesek, mint a régi, megszokott berendezések megváltozásai. Rangban tehát az organikus átalakulás, a reform a revolúció előtt van. A forradalom nagy veszélye az is, hogy rendszeren nem igazán tehetséges emberek csinálják: olyanok, akikben beteges vonásaik miatt nincs teremtő nyugalom és biztonság. A nagy történelmi vezetők kerülnek a forradalmat. Az igazi reformátorok viszonylag csendben végzik el a változtatásokat.

Minden kitagolás, egy egész részeinek építménye fogalmilag akkor van bezárva, ha az összes részek teljesen megfelelnek egymásnak, vagyis az összes korrelációk megvannak benne. Ezért fogalmilag a tökéletes kitagolás időtlen. Ellenben az átagolásban levő „egész“ időileg nincs bezárva: és éppen ez a nyitottság adja az ingert a további lépésekre, tételzésekre. Ahol elégedettség, kész állapot van, ott hiányzik a teremtés ingere. Ez a *korreláció anautarkiajában* módusa, amelyet produktív korrelációnak, teremtő megfelelésnek is mondhatunk. (7.)

A törés következtében az egyén tagi helyzetében változás áll be, ebből ellentétek támadnak. A megfelelés hiányából előálló ellentétet *feszültségnek* (entonia) nevezzük. E kategória sokat ad a történetbölcseletnek; a feszültségekben van a történelem közvetlen hajtó ereje. Sőt az igazi történelem tulajdonképpen csak ezeket ismeri, zavartalanul tökéletes korrelációk-

ból folyó teremtést csak megközelítőleg találhat. A feszültség hajtó, termékeny ereje a dialektikának helyesebb fogalmát adja, mint a hegeli filozófia. A feszültséggel megmenthettük az ellentétnek, mint a történelem mozgató és megifjító erejének fogalmát, anélkül, hogy azt a történelem eredeti kategóriájának kellene mondanunk és a dialektika szinte mechanikus folyamatát el kellene fogadnunk. A feszültségek a tökéletlenség birodalmához tartozó, levezetett erők. Ennek ellenére is helyreállító, gyógyító szerepük van.

A feszültségek három területen lépnek fel: először a társadalmi egészekben és pedig *a)* a szellemi résztartalmakból és szellemi fokokból, *b)* a cselekvés résztartalmaiból és fokaiból eredhetnek. A társadalmakon belüli, a szellemben, erkölcsben, a cselekvési rendszerekben fellépő feszültségek alakítják a történelmet. Másodszor feszültségek lépnek fel a szellemi-társadalmi élet biológiai előfeltételeiben. Ilyenek *a)* a faj biológiai öröksége, *b)* a nemzedékek és a nemek közötti feszültségek. Végül harmadik területük a környezetből adódik.

A feszültségek általános következményei között az első annak áttekinthetetlensége, ami jönni fog: ugrás a sötétbe. Minden újítás, minden találmány, minden forradalom ilyen; ennek megindítói sohasem tudhatják, hová fog vezetni. Ugyancsak a következmények közé tartozik az elveszett pótolhatatlansága; már említettük, hogy a restauráció teljes mértékben lehetetlenség. Ha fel is támasztják a régit, az mindig más. A feszültségek kereszteződéséből ered a tragikum. Tragikus, ha az ember csak egy utat választhat, amely romlásba viszi, vagy több útja van, de mind pusztuláshoz vezet, mert egyik sem adja a teljes igazságot, mindegyikben van igazságtalanság. A tragikum nem a szubjektív bűnben, hanem a tagi helyzet megoldhatatlanságában, ellentmondásában gyökerezik.

A történeti alakulatok érzékenysége vagy szilárdsága a feszültségekkel szemben a legkülönbözőbb lehet. Meglepő például Magyarország gyenge ellenállóképessége Mohácsnál. Az arianizmus alig tudott nagyobb szilárdságot elérni, ellenben a kereszténység, minden üldözések ellenére, mindig ellenállóképesnek bizonyult.

A feszültség a tökéletesség irányában a végig való következetes kifejtés, a tökéletlenség irányában az időelőtti megszakadás vagy elsietés (*Überstürzung*) módusával bir. (8.) A történelemben a feszültségek ritkán élik ki teljes hatásukat, megszakadnak vagy túlhaladottak lesznek. A történetírást — bár öntudatlanul — mindig csak a feszültségek foglalkoztatták. De társadalomtudományi ismeretek híján nem tudta azokat tervszerűen beosztani és meghatározni. A történetírás alapja a szociológia. A feszültségek is a társadalmi egész kitagolási rendje szerint oszthatók be: 1) a szellemi részegyszek,

2) a cselekvés fajainak, 3) a fokoknak feszültségeire. Ha a szellemi élet, például a vallás terén törés áll be, új irány támad (igy a ferencesek a domokosrendiekkel szemben), ebből feszültség keletkezik. Különösen előtérbe lépnek az intézmények, szervezetek közötti feszültségek. Így a középkorban az egyház és állam közötti feszültség. E feszültségeknek is van bizonyos rangsoruk, amely a társadalombölcselet rangsorának felel meg. A rangelsőbbség a történetírás terén is megvan: a szellemi történet a politikai történet előtt van. Azt mondhatjuk, hogy a szellemtörténet a közvetlen, a politikai történet a közvetett történelmet foglalja magában.²⁵

A *forradalom, háború és gyarmatosítás* az állami élet feszültségeihez tartoznak, míg a kulturáthatások az élet egészét érintik. A forradalmakban a régi vezetőket félreállítják, ezek helyére készületlen vezető réteg lép. Nem lehet ugyanis egyszerre, kapásból vezetőket teremteni. Ezért törődnek annyit az iskolával a bolsevizmus és a fasizmus. A vezetők változtatásával ellentétes folyamat a vezetettek lassu, állandó cseréje. Ezt a vezetettek deklasszálásának nevezhetjük. Ennek legkirivóbb példája a régi rendi gazdaság feloszlása és a kapitalizmus meghonosítása folytán az egykori céhmestereknek és legényeknek leszorítása a „proletariátusba“. E részt nem annyira a szegénység, mint inkább a rendnélküliség, magárahagyatottság a jellemző. Ezért a kilökötteknek visszailllesztése megfelelő helyükre, testületekbe az egyetlen módszer e feszültségek megoldására.

A háborúról a társadalomtudományi részben szoltunk kiemelve azt a képességét, hogy nagy erőket tud teremteni. Ezért itt most részletesebben inkább a *kultura-keveredések, kultura-áthatások* kérdését tárgyaljuk. Minél erősebb egy vallás vagy egy tudományos rendszer, annál kevésbé alkalmas másokkal való összeolvadásra. Hogyan lehetséges ez egyáltalán? Csakis egyszerűsítéssel és az ellentmondások kiküszöbölése által. Tartalmilag a vallás és metafizika megőrzik rangelsőbbségüket. Ha e részt ez az ősfeszültség a kulturáthatások alkalmával megoldható, akkor megnyílik az út a többi feszültség kiegyenlítéséhez is. Ha nem, akkor kultura-szakadás, elválás, zavar áll be. Ha csak részben sikerül a feszültségek megoldása, akkor kulturák egymásfölötti rétegetődzése, vagy egyes részek félretevése következik. Így a Mária Terézia utáni korban a magyar nyelvet csaknem teljesen kiszorította a német. Később azonban az elnyomott szellemi rétegek ismét előtérbe kerültek. Mindez persze nem folyhat le nagy kultura-veszteségek nélkül.

Egy pillantás a történelemre megmutatja a kulturáthatá-

²⁵ Geschichtsphilosophie 237. l.

sok nagy jelentőségét. Legnagyobb szabásu példájuk talán Róma és a népvándorlás. Ilyen kulturáthatások a társadalmon belül is lejátszódhatnak. A szociális kérdés nem is más, mint a nép különböző rétegei, műveltek és műveletlenek, birtokosok és birtoktalanok között fennálló feszültségi állapot. Ezt elsősorban felülről, a nép nevelése útján kell megoldani. Az igazi tudomány és igazi költészet nem hozzáférhetetlenek a nagy tömegek számára. Viszont egységes kultúra nélkül egy nép nem maradhat fenn.

A társadalmon belüli szellemi életnek feszültségei rangban megelőzik a biológiai előfeltételekből származó feszültségeket. Ezek abból állnak elő, hogy 1) a népesség fiatalokból és öregekből, férfiakból és nőkből áll, 2) a fajok, 3) a természeti környezet különbségeiből.

Az első *a nemzedékek* problémája. Tévedés azt állítani, hogy a történelem főmozgatója a nemzedékek ellentéte és váltógazdasága lenne, ez a felfogás materializmushoz vezet. A férfi és nő közötti feszültség elsősorban a családi szervezetben mutatkozik. Ez a feszültség az emberi lét legmélyebb titkaiba, a fajfenntartás szolgálatára mutat vissza. Bár az erős nemiség kifejllettsége egyoldalúság, de ugyanakkor erős kettőségi, közösségi képesség alapja. A férfi elnőiesedése és a nő elférfiasodása egyaránt rombolólag hat. Mindkettő más kulturavak hordozója.

A faj kérdését a társadalomtudományi részben tárgyaltuk. Elég itt a „faji materializmus“ és az u. n. környezetelmélet elvetésére céloznunk. A fajok történetének is szellemtörténetté kell felolvadnia. „Faj a népeknek az a szellemi multja, amely testi lerakodást talált.“²⁶ Épugy a környezet sem mechanikus adottság. A „környezet“ is már az ember szellemi tette.

A társadalomtudományi részben elemeztük a társadalomnak, mint egésznek kitagolását. Ennek alapján állapíthatjuk meg az átagolás végzőit is, vagyis a „történeti hatalmakat“. Ilyenek mindenekelőtt általánosságban a nagy egészek, vallások, államok, dinasztiák, népek. A helyes kiindulás mindig az egészből történik s a legnagyobb hiba, amit történetíró elkövethet, a történeti individualizmus, az egyéneknek magukban való tekintése. Viszont az egész szellemi tartalmát csak az egyesek hozhatják ki: a feladat éppen az egyének tagszerűségének feltárása; az egyének története bele van kapcsolva a társadalomba, viszont a társadalom az egyénekben jelenik meg.

Az egész és feszültségeinek hordozói a *nagy egyéniségek*, mint Hegel mondta: a „világszellem üzletvezetői“, akik azt teszik, amire szükség van, ami időszerű. Platonnál és Fichté-

²⁶ U. o. 304. l.

nél az a nagy ember, aki az eszméket látja, közvetít az emberiség és az érzékfeletti világ között. Hegel viszont a „szenvédeley cselfogásáról“ beszél, amely az embert magával ragadja. A nagy emberhez tényleg hozzátartozik a teljes odaadás. Három dolog az, ami a teremtő szellemet vezérré teszi: intuiciós erő, áttagolási hatalom és odaadás. Az első személyes tulajdonság, a második a teremtő szellem tetteinek és gondolkodásának társadalmi tartalmára vonatkozik, a harmadik az egésztől, a közösségtől, az általánostól való áthatottságot jelzi. A személyi képesség önző és egész-ellenes használata a „rossz szellem“, a démon fogalmát adja.

Mindenképpen döntő az intuíció: az egyedüli eredeti, a szellem és élet őshatója. Ezért a teremtő szellem a világ uralkodója. Hogy intuíció csak kettősségben lehetséges, arra a lélektanban többször rámutattunk. De a nagy ember nem maradhat a szemléletnél, legfeljebb részben a vallás és bölcsélet terén. Tetté kell átváltani azt, ezért van szüksége akarat-erőre, áttagoló hatalomra és a közösségtől való áthatottságra is.

Ez a szellem egyedül termékeny magatartása. Minél kevesebb van ebből, annál szegényesebb, annál összezsugorodtabb az ember léte. „Werde allgemein!“ Légy általánosság: ez a szellem vezető törvénye. De ugyanez áll a vezetettekre is: ezeknek is oda kell magukat adniok, a vezért meg kell érdekelni. A nagy szellemek majdnem mindig olyan tömegekkel állnak szemben, amelyek nem veszik át őket. Gondoljunk például Platonra. Ezért van szükség közvetítőkre is.

A ma uralkodó felfogás szerint a teremtő szellemnek csak azok az ellenségei, akik nem veszik át, nem tartanak vele. Holott sokkal inkább úgy van a dolog, hogy a vezetőnek nem csupán a sekélyes, az őt elérni nem tudó az ellenfele, hanem még inkább a rossz szellem, az ellenlángész, a látszatnagyság. A történetírónak a hamis nagyságok történetét is meg kell írnia. Itt a „segítő szellemek“ ősi tanának mély értelme. És itt rejlik a megváltás eszméjének gyökere is. A nagy szellem szembeszáll a rossz hamis képeivel és korát sötét hatalmaktól szabadítja meg. Mint ahogy Krisztus a világ ellen küzd megváltóként, úgy minden nagy ember ama tévedések ellen, amelyek az ő területén léteznek. Minél kevesebb a megváltó jelleg egy nagy emberben, annál inkább áldozatul esik ő maga is a démoninak, a rossz szellemnek.

A vezetők rangsorát a társadalom részterületeinek rangsora adja meg. Elsők a vallásalapítók és a bölcsék, de ezek közvetlenül csak a szellem területén érvényesülnek. Állami tekintetben többnyire a vezetők oktatóiként lépnek fel. A politikai vezérek számára az időszerűség, a *zeitgeist* még erősebben áll fenn, mint a tiszta szellem területein. A történelemben

azonban a rossz szellemek is feszültségek hordozói. Itt van éppen a nagy ember történeti hivatása: szenvedést vesz magára, elpusztul a gonosz elleni küzdelemben, de küzdelme meghozza a maga gyümölcseit. Miután a kitagolás és áttagolás egyaránt mindig tökéletlen, feszültségek, ellentmondás, harc nélkül semmi sem juthat előbbre: itt a szenvedés nagy szerepe a történelemben. Sem egyén, sem nép nem emelkedhet fel szenvedés nélkül. Erős, spártai nevelés híján nincsenek nagy idők; ezért minden metafizikai korszak magasztalja a szenvedés tisztító erejét.

A kategóriatanban fejtegettük volt a „hasonképűség“ kategóriáját. Ennek az időben való érvényesüléséből adódnak a *leszármazás* és a *faji állandóság* módusai (9.) Minden csak hasonlóból ered, testi élet csak testi életből. A mechanikus kísérletek, hogy a nem élőből élő teremtésnek, megbuktak. Ami a kettőség a kitagolásban, az a leszármazás az áttagolódásra ávive, az időben. De hogy egyik lény a másikból keletkezik, az csupán a testi síkra áll, ennek legmagasabb formája a nemzés. Szellemi téren azonban más az eset. A kettőségnek, mint szisztematikus kategóriának megfelelő genetikus, történeti kategória a szellemi értelemben való leszármazás. Ez persze nem semmisíti meg az egyén szabadságát és saját életét. Ha például Aristoteles szellemileg Platontól származik, ez nem jelenti azt, hogy alapítása nem a sajátja. Egészek sohasem jelenhetnek meg hasonló ősök nélkül. Így jutunk az „első kezdet“ nagy kérdéséhez. Minthogy minden ember, minden állam, minden közösség egy előbbiből születik: ezen az uton nem lehet eljutni a kezdethez. Ennek tehát egy magasabb síkon kell feküdnie, abban a teremtésben, amely az áttagolás alapja. Ez persze a naturalista gondolkozás számára idegen, de meg kell gondolnunk, hogy a teremtés és a magasabb sík fogalmait a valóság szétfejtéséből nyertük.

A fokalkotó (abstufende) hasonképűség módusai az időben a periodicitás, az ifjonszületés és a korszak. A periodicitás azt jelenti, hogy a kifejtés mindig visszatérő módon veszi utját. Viszont az ifjonszületés azt, hogy mindennek elején alapítás van, semmit sem lehet csak a kifejtéssel elkezdni. Végül a korszakokban minden résztartalom megvan és éppen ezért hasonképűek, vagy mint Ranke mondta, mind „közvetlenül Istenben“. Miképpen választhatók el a történeti *korszakok*? A különböző egészeknek különböző a kifejlési idejük, ezért nincs is egyetlen, minden időre szóló korszakképzés, hanem sok egymásba szövődő rész-korszak van. Ez „a különböző egészek korszakainak egyidejűtlensége“. A korszakokkal kapcsolatban kell megemlítenünk a történelem ritmusát, vagy időmértékét is. Nagy korszakok sok eseményt torlasztanak össze az időbe, míg történetnélküli korszakok nagy események nélkül terjed-

nek szét. Végeredményben mindig a nagy emberek intuíciói azok, amelyek a történelem szivverését megadják, ezért nem minden korszak egyformán teremtképes.

Végül az időben való *viszszakapcsoltság* főkategóriáját kell elemeznünk. A visszszakapcsoltságnak kettős egysége van: a kitagolási (szisztematika) és az áttagolási (genesis). Az időben való visszszakapcsoltság sajátos megjelenési formái: emlékezés, hagyomány, nevelés. Ezek teremtik meg az idő egységét.

Felmerül még a történeti folyamatok meghatározottságának vagy indetermináltságának kérdése. A mult felé nézve determináltság, a jövő felé nézve szabadság uralkodik. De ez a multból eredő determináltság nem mechanikus oksági alapon értendő, csak annyiból áll, hogy a következmények úgy folynak, mint a szillogizmuséi a premisszákból. Ám a következményeknek eleget lehet tenni vagy nem: az új tett a maga módján mindig szabad. Történelem csak az, amit a multból nem lehet teljesen megmagyarázni. Ezért függnék össze szabadság és ítélet. A tag visszaélhet szabadságával, de a visszaélés magában hordja a büntetést: a hibát elkövető önmagát pusztítja el. A történelem nagy tanulsága: nem Isten büntet; ami lényegével, eszméjével ellenkezik, önmagát semmisíti meg: így működik a történelem ítélőszéke.

A „sors“ mibenlétét is a kategóriatanban elemeztük és láttuk, hogy fogalma nem ellentétes a szabadságéval. A sors dönt afelett, hogy az egyes milyen szabadságot kap. Az egészeknek is megvan a sorsuk, de azt az egyéneknek kell beteljesíteniök. A sorsnak való megadást nem lehet kikerülni. A lelkünk legmélyén működő rétegek, erők azok, amelyek a tudatos akaratot és gondolkozást formálják. Ezért úgy a legkeményebb, mint a legboldogabb sors igazolását csak a hitben, a tulvilági kiegyenlítő igazságban lehet megtalálni.

Hogy a szabadság- és sorsfogalmat egészen meghatározhassuk, szükségünk van a *véletlen* fogalmára is. Véletlen csak ott van, ahol az egyértelműség, egyféle irányu meghatározottság (akár mechanikus, akár teleológiai értelemben) hiányzik. Ez két oldalról lehetséges: önkényből, vagyis olyan szabadságból, amely nem követi az ideális, belső lényegét, vagy *magasabb rendből*. Az elsőből a történelmi véletlent legtöbbször nem lehet kimagyarázni. Ezért csak a második jöhet tekintetbe. Így jutunk a történelem magasabb hátteréhez, a *történelem metafizikájának* problémáihoz.

4.

A naturalizmus számára, mint már többször láttuk, a történelem is természetes folyamat: az emberiség „fejlődés“ útján az állatvilágból származik. E felfogás tulajdonképpen

történetnélküliséghez vezet, emellett a „cél“ fogalmát becsem-pészi mechanikus magyarázataiba. A naturalizmus hívei a tényekre szoktak hivatkozni, különösen az őslénytán tanulságaira. A valóság azonban, hogy e részt ismereteink tökéletlenek, nem tudhatjuk, mit fog tanítani a paleontológia ezer év múlva. Emellett az emberiség multjában a nyelv és művészet igen magas fokait látjuk, mindez az állattörténet és szellemtörténet ellentétét mutatja. El fog jönni az idő, amikor a természettörténetet újra a szellemtörténet útján fogjuk magyarázni. Ahhoz azonban, hogy valaki a „természettudományos gondolkozást“ legyőzhesse, mindenekelőtt a szellem kozmikus helyzetének megértésére kell törekednie. Az u. n. „fejlődési törvények“ hibásak. Mindenütt szabadság, csoda van. Csoda volt, hogy a kis görög államok ellen tudtak állani az óriási perzsa birodalomnak, csoda, hogy Mohammed egy maroknyi csapattal előretört a pusztákból és megalapította az izlámot. Csoda, hogy megjelent egy Platon, vagy egy Petőfi.

Téves a naturalizmus polygenetikus hipotézise is, amely szerint az emberiség többféle, majomszerű őslényből lett és ez magyarázza a fajokat. Ezzel az elmélettel elsősorban az emberi nyelvek és kulturák egysége állitható szembe. Bármenyire különbözők is a nyelvek, mindegyik alapjában ugyanaz a gondolkodásmód rejlik, ezért lehetséges a fordítás. Ugyanez a helyzet a vallás, a művészet és a szellem többi területein.

Az idealista felfogás a történelem teremtő jellegének elismeréséhez vezet. Mi történik? A keletkezés, a változás a történelem főkérdése. Ez pedig a teremtés fogalmához visz, a mozgató, a változást okozó, az előretörő áll a történelem kezdetén. Minél inkább belemélyedünk a történelem fogalmába, annál inkább ahhoz az eredményhez jutunk, hogy a világi történésnek világon tuli előfeltételei vannak. Csak a materializmus tagadhatja a történelemnek nem földi hátterét. Tudhatunk-e azonban valamit erről az időfeletti, történetelőtti valóról? Schelling, Szt. Ágoston valamennyire megpróbálták a lehetetlent, ám a teremtő erő, amely e világ mögött működik, olyan mélyről tör elő, hogy abban senki se tud horgonyt vetni. Talán egy útja mégis van: az extázis, a misztikus vízió, de viszont ez fogalmi megismerésbe nem önthető. Fogalmak útján nem érhető el a cél, épígy nem mithosz útján, mint azt Schelling vagy Platonnál látjuk, és nem érhető el a kategóriák által sem, amelyek csupán formálisak.

Mégsem egészen lehetetlenség megközelíteni a világtörténés általános elvét és pedig az egyén szellemén át, mert minden ember belső történelmének ugyanazon legmélyebb alapja, legmélyebb teremtő ereje van, mint az egész em-

beriség, mint a világ történetének. Ezért a történelem őselvét, ősirányzatát — „Istenből ki, Istenbe vissza“ — megismerni nincs megtagadva számunkra. És tényleg, a legnagyobb filozófusoknál a történet-felfogásának ez a módja uralkodik.

A metafizika problémáinak tárgyalásánál láttuk a teremtés tanának alapfogalmait. Kiindultunk volt az emberi teremtés folyamatából, a sugallatból, intuicióból és láttuk, hogy az emberi teremtő tevékenység mögött teremtetés van. Ellenben az isteni ősteremtésben nincs teremtetés, legmélyebb értelmében ez a világnak első, semmiből való létrehozását, azonfelül további fenntartását, folytató teremtését jelenti. Az ősteremtés anyag-, eszköz-, mintanélküli, közvetlen és fáradság nélküli *actus purus*, a teremtett benne marad Istenben, a teremtés nem egyszerűség, hanem mindennek teljessége, éppen ezért történetnélküli. Ellenben a folytató, fenntartó teremtés a régihez csatlakozik, ezért történeti jellegű. „Csak az első teremtés őskitagolás, minden, ami következik, áttagolás egészen az idők végéig“. Azonban ez a folytató, fenntartó teremtés is megkülönböztetendő az emberi, levezetett teremtő tevékenységtől, amely teremtetésből adódik.

Az Istentől való elválást Schelling az individuáció tényével magyarázta. Az individuáció önmagunk akarását jelenti Isten akarása helyett; ez az Én nyugtalanságának, boldogtalanságának alapja. A schellingi magyarázat azonban nem kielégítő: az individuáció magában nem fejti meg a nagy problémát, hiszen végső gyökerében minden Istenbe visszakapcsolt marad. A nagy kérdés: miért lépett a lélek a világi létbe? Miért állt elő a világ — holott ez a világi lét nem végleges, hanem elmuló, amely fölött egy magasabb van?

Az ősteremtés lényegéhez tartozik a közvetlenség. A közvetlenség mibenléte az ember előtt sem ismeretlen és éppen ezáltal lehet Isten közelébe emelkednie: áhítat, művészi élmény, megértés szellemünkben közvetlenül jelentkeznek. Ez a közvetlenség adja az élet mélységét, minél több van belőle valakiben, annál geniálisabb. Így egy Mozartban minden közvetlenül, nem kerülő utakon tör elő. Így ért meg közvetlenül mindent a gyermek. Minél mélyebben nyulnak alkotásai a közvetlenségbe, az ember annál teremtőképesebb. Azonban az embernél ez a közvetlenség megszakadó, míg Istenben csak közvetlenség van. De azt is mondtuk, hogy Isten minta nélkül teremt, nincsenek benne ideák. A közvetlenség időtlen, tehát történetnélküli. A világ keletkezését úgy lehetne megmagyarázni, hogy amilyen mértékben elvész a közvetlen: közvetett áll elő. Bár ez a közvetett csupán annyiban létezik, amennyiben alapjában, mögötte ott van a közvetlen és amennyiben a közvetett a közvetlent ábrázolja. Így a szellemi életben az

intuició a közvetlen, a feldolgozás a közvetett. A létben és az emberi alkotásokban a teremtetés a közvetlen, amelyet a teremtés feldolgoz, közvetíti. Ez a közvetítés éppen a történelem.

A teremtett világnak ez az őstulajdonsága, hogy benne közvetettség lép elő, alapjában pedig közvetlenség marad. Fentebb megkülönböztethetjük a teremtés háromféle fajtát: az ősteremtést, amelyet őskitagolásnak mondhatnánk, azután a folytató, fenntartó teremtést, a közvetlennek hatását a világra, végül a teremtett lények levezetett teremtését, amely a sugallaton és intuíción alapszik és a közvetlent közvetíti. A közvetlen a mindig megmaradó, az ősteremtés, amelyből a teremtett a maga teremtő erejét nyeri. Isten csak a lelket, a szellem-alapot, a „szikrát“ teremti szakadatlanul és időtlenül. A szellemben lévő különbségekből (differenciákból) egymásnak való megfelelésben áll elő a világ. Csak a materialista gondolkodás homályosította el a szellem nagyságát, amely kifogyhatatlan lehetőségeket, kimeríthetetlen bőséget jelent. Az élet művészete egyedül abban áll, hogy magunkat a mind magasabb átvételére előkészítsük.

Ámde a történet metafizikájának az *időt* is meg kell magyaráznia. Miért nem elég a kitagolás, miért van átagolás? A kulcsot a felelethez ismét a közvetítés fogalma adja meg. A közvetlen megélés állapotaiban, minő az extázis, képesek vagyunk magát a kitagoló alapot, a tiszta egészet megközelíteni. Az elmélyülés vagy elragadtatás perceiben a legmagasabb értelemben vett egységet, egészet, a megosztottság, a térbeliség, sőt időbeliség legyőzését érzjük meg. Ámde nem élünk szemléletben, nem élünk tiszta belsőségben, bár szellemünk közönséges, rendes állapotait is megkötött intuiciókként, elfátyolozott közvetlenségként kell felfognunk. „Megkötött“ olyan értelemben, hogy a közvetlent a közvetítő eltakarja. A közvetlen szemléletből vagy extatikus állapotból a rendes tudatállapothoz való visszatérésben az *embernek belső létalapjától és őszállapotától a világhoz vezető útját* láthatjuk. Ilyen módon saját élményként tapasztalhatjuk, mint térünk vissza a közvetlenből a közvetetthez. Így az intuíciónban is. Ez a közvetlenből a közvetetthez vezető ut egyúttal az az időfeletti idővé válásának, az egésznek, mint olyannak a kitagoláshoz és annak folytatásához, az átagoláshoz vivő útja. Közvetetté válás, átagolás, idő által lesz a szellem *történelemmé*.

A történelem lényege a folytonos átagolódás. Ez veti fel a *kezdet* problémáját. Ámde ez a probléma az idő síkján megoldhatatlannak, ellentmondónak mutatkozott; megoldása csakis a lét magasabb síkjába való felemelkedés útján található meg. Más szóval: a történelem kezdete nem tartozik a történelem világába. Ugyanezt mondja egyébként a teremtés

fogalma is, mely kezdetként a teremtetés előtti állapotra utal. Ebből következik, hogy a történelem mindig az időfeletti alapba való visszatérést jelenti, tehát a történelem minden pillanatban újra kezdődik.

Ha nem a világ, hanem az emberi faj kezdete után kérdezősködünk, akkor nem az őstörténet, hanem belsők felé kell fordulnunk. „Ismerd meg magadat“, ez az elv a történelemnek is a kulcsa. Az ember belső ősállapotába semmi se nyulik vissza oly mélyen, mint a *nyelv*. A nyelv eredetét illetőleg az empirikus elméletek még az árnyékát sem tudják adni annak, hogyan jött létre a szellemnek az az óriási alkotása, az a kimondhatatlan csoda, amit a nyelv képvisel. A nyelv lényege, hogy közvetlent — élményt, gondolatot — közvetítés — szavak, mondatok — útján kifejezésre juttat. Külső jeleket, szimbolumokat alkalmaz a belső, a közvetlen előhívására. Keletkezésének helyes magyarázata szerint a nyelv az emberi szellem ősállapotából ered, amelyben szellem közvetlenül kapcsolódott szellemmel. Nem valami alacsonyabból ered tehát, mint az empiristák vélik, hanem egy magasabb közvetlenség, az emberiség belső ősállapota, a kettősség közvetlensége a nyelv gyökere. És feladata éppen az, hogy ezt a közvetlenséget utólag ismét helyreállítsa, pótolja, a szellemi ősincset megőrizze. Ugyanez a helyzet a vallással, tudománnyal s a kultúra többi részeivel is. A történelem menete az, hogy közvetítés útján a közvetlenség állapotából előhossa a szellem kincseit. A legfőbb vezetés pedig abból az erőből indul ki, amely az embernek az érzékfeletti világhoz való viszonyából ered: a vallásból és bölcséletből. Vallás, tudomány, művészet mind az intuicióhoz, a közvetlenül látotthoz visz vissza. Hogy a közvetítés egyuttal elmélyülést és erősödést, a szellem közvetlenné tételére való hajlamot is rejt magában: ez a tény a történelem befejezését és végét jelzi. Örök történelem épugy nem lehetséges, mint határnélküli alak. Az utolsó ítélet tana is erre céloz. Kivülről tekintve, a világban mindenütt egy „alulról felfelé“ való irányt látunk, a csírából gyümölcs, a gyermekből felnőtt lesz. De ennek priusa a „felülről-lefelé“ vivő irány: egy világ- és érzékfeletti létből való képződés. Az építési terv, amely szerint az ember épül, már előbb készen van. Ebben a kettős mozgásban, amelyben a második bir rangelsőbbiséggel, vannak adva a világ történelmének alapelvei. Az idő is belső szerkezettel bir, két ellenkezően futó irányból áll: egyfelől a multnak a jelenbe, másfelől a jövőnek jelenbe vivő irányából. Minél inkább elmerül az emberi szellem, minél közelebb jut extatikus alapjához, annál inkább közeledik az örökkévalósághoz. annál inkább átmegy a történelem is az öröklétbe. A kettős irányt mutatja az is, hogy kétféle ember csinálja a történelmet, a bölcs, aki

együttal a szent és a hős, a tett embere. A többiek, így a legnagyobb művészek is, csak ezeket követik.

Az emberben megvan a történelem szentségének mély átérzése. Mert a világ alapja maga Isten. „Isten magát akarja a teremtésben és ezért a világ is csak Istent akarhatja. Ez minden történelem misztikus magva. És a kettősségben megmutatkozik, hogy nemcsak magunk számára, hanem az egész számára működünk és Isten számára, aki az aratás ura.“²⁷

²⁷ U. o. 448. 1

Kisléghi Nagy Dénes.

Közlemények.

Válasz Fenyő Miksának.

A Magyar Közgazdasági Társaság m. é. december 17-én tartott ülésén ismertettem a szesztermelés helyzetét Magyarországon. Tanulmányom teljes szövegben pedig a Közgazdasági Szemle január—februári számában jelent meg. Nagyon sajnálom, hogy az előadásom után felkínált vitailülésre az érdekeltek nem jelentek meg, nyilván nem kívánták a tudományos vita asztalára helyezni a szesz-kérdés bonyolult problémáit. Ugy látszik, jobbnak látták ezt a boncolást mellőzni.

Ezzel szemben Fenyő Miksa, a GyOSz igazgatója „Megjegyzés” formájában a Közgazdasági Szemle március—áprilisi számában reflektált tanulmányom megállapításaira. Sajnálom, hogy felületesnek, sőt úgy látszik, rosszhiszeműnek tartja működésemet, pedig, ha tudtam öt évig a nemzeti jövedelem-számítás ezernyi apró részleteiben elmélyülni, akkor biztos lehet Fenyő Miksa, hogy minden kérdéssel a rendelkezésre álló adatok alapján a legnagyobb részletességgel szoktam foglalkozni.

Adataim cáfolatában kétizben téved Fenyő Miksa. Elsősorban akkor, amikor az ipari szeszgyárak *szesztermeléséből* és a *nyersszesz átlagárából nyert értékösszeggel* kívánja cáfolni az általam „haszon és tökeszolgáltatásra” kimutatott összeget. Ezzel szemben az a megjegyzésem, hogy az *ipari szeszgyárak funkciója nemcsak a szesz termeléséből áll*, hanem a mezőgazdasági szeszgyárak által termelt szesz *finomításából* is, még pedig olyan arányban, hogy kb 1 hl termelt szeszre 2 hl mezőgazdasági gyárban termelt szesz finomítása jut, vagyis 1 hl szesztermelésre 3 hl szesz finomítása, denatúrálás, stb. Ez az oka annak tehát, hogy amikor 1 hektóliter nyersszesz évi átlagára 60 pengő volt, akkor finomítás és egyéb feldolgozás által ($3 \times 6 = 18$) az ipari szeszgyárak számára még kb 20 pengő többlet bevétel származik 1 hl szesz termelése mellett. Innen van az, hogy mindazok a számok, amelyeket Fenyő kifogásol, t. i. az *ipari szeszgyárak bruttó bevételéből az általuk termelt szesz 1 hl-ére eső összeg nagyobb, mint a nyersszesz átlagára*. Ez az oka annak is, hogy Fenyő kétségbevonja „a haszon és tökeszolgáltatásra” jutó összeg realitását és úgy gondolja, hogy ellentétben van a *termelt szesz értékével*. Igaza van, mert a termelt szesz értékéhez hozzájárulnak az ipari szeszgyárak egyéb hasznothajtó tevékenységei!

De szabad legyen felhívni Fenyő Miksa figyelmét arra, hogy az ipari szeszgyárak esetében „haszon és tökeszolgáltatásra” kiszámított tételek a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal ipar

statisztikai adatközléséből származnak, az *ipari szeszgyárak évről-évre történő adatszolgáltatása alapján*. Nem tettem egyebet, mint a gyárak által szolgáltatott bruttó termelési értékből levontam a gyárak által megadott nyersanyag, tüzelőanyag, munkabér és tisztviselőfizetés adatait. Kérdezem én Fenyő Miksát, miért tagadja meg az ipari szeszgyárak bevallásait?

Ha Fenyő Miksa engem felületességgel, sőt rosszhiszeműséggel vádol, szabad legyen nekem őt nem visszasérteni, hanem megdicsérni azért, hogy pusztá mellel rohan ütközetbe, még akkor is, ha az ipari szeszgyárak nem vértetik fel és támogatják őt ebben a küzdelemben.

Matolcsy Mátyás.

A Carnegie-alapítvány és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara együttműködése a világgazdaság ujjáépítése érdekében.

A Carnegie világbéke-alapítvány és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara közös bizottsága a világgazdasági ujjáépítésről szóló kiadványában¹ céltudatosan háttérbe állítja azokat a nagy eszméket, amelyek megvalósítása mindkettőnek végső célja és szakértői javaslatok alapján csupán azokat a rendszabályokat vizsgálja, amelyek alkalmasak arra, hogy az irányított külkereskedelem és a devizagazdálkodás mai korszakában a világgazdasági kapcsolatok ki-mélyítését gyakorlatilag előmozdítsák. A szakértők, akiket a közös bizottság munkálataiba bevont, magánszakértők, de mind nemzetközileg ismert szaktekintélyek és kiválasztásuk az egyes országokból olyként történt, hogy a bolsevizmus kivételével a legkülönbözőbb világnézetek képviselve vannak nem hivatalos alapon. Az egyes jelentésekből persze számos vonatkozásban kiütözik az ellentét a szabadelvűbb nyugateurópai-amerikai és a német, valamint olasz felfogás között. Mindazonáltal annyi a közös teendő a világkereskedelem normalizálása terén, hogy a szakértői bizottság gyakorlati végső következtetéseit annak minden tagja, tehát az angol, francia, svéd és svájci szakértő mellett a német szakértő, Predöhl professzor is magáévá tehetette. Az egyes jelentéseket is jórészt, a végső következtetéseket és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara ajánlásait pedig teljes egészükben ez a reálpolitikai szellem hatja át, amely tisztában van azokkal az óriási nehézségekkel, amelyek manapság még a világgazdaság gyökeres ujjászervezésének útjában állanak és éppen ezért a gyakorlati lehetőségek szakszerű mérlegelésével keresi a gyors kibontakozás útját.

De térjünk át magának a világgazdasági ujjáépítésről szóló kiadványnak egyes részleteire. Az előszóban Nicholas Murray Butler, a Carnegie alapítvány elnöke és F. H. Fentener van Vlissingen, a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara elnöke, mint a közös bizottság együttes elnökei beszámolnak e bizottság megalkulásáról és működéséről. A két előkelő nemzetközi szerv még 1935 első felében elhatározta hogy egy közös bizottságot alakít a világgazdasági kapcsolatok főkérdéseinek vizsgálatára. Ez a bizottság 1935 őszén meg is alakult és egyelőre két fő problémára: a kül-

¹ Weltwirtschaftlicher Wiederaufbau, Die Hauptprobleme der Gegenwart in Theorie und Praxis. Paris. Gemeinsamer Ausschuss Carnegie-Stiftung Internationale Handelskammer (évszám nélkül).

kereskedelem akadályainak lebontására és a valutastabilizálásra korlátozta munkakörét. A 19 tagu közös bizottság mindenekelőtt rajta kívül álló szakértők sorából egy hattagu szakértői bizottságot választott, majd 11 neves gazdasági szakértő közreműködését biztosította, úgyhogy összesen 17 gazdasági szakértő vett részt a közös bizottság munkálataiban. Már most a szóbanforgó kiadvány a szakértői jelentéseket tartalmazza és három részre oszlik:

1. Bertil G. Ohlin ugynevezett bevezető jelentésére a Nemzetközi gazdasági kapcsolatokról (17—169 o.), amely a kötetnek mint egy kétharmadát teszi ki,

2. T. E. Gregory összefoglaló jelentésére a 30 szakértői jelentésről² és

3. a szakértői bizottság gyakorlati végső következtetéseire, amelyek e bizottság ajánlásait is tartalmazzák.

A közös bizottság tagjai csupán a szakértői bizottság ajánlásaiért vállalják a személyes felelősséget, míg az egyes jelentésekért csakis a szakértők felelősek.

A szakértők előterjesztései, valamint a közös bizottság ajánlásai alapján a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara igazgatósága 1936 október havában (okt. 16-án) tartott ülésén maga is ajánlásokat³ tett, amelyek önálló kis (8 oldalas) füzet gyanánt jelentek meg.

Végül általánosságban még megjegyezni kívánjuk, hogy egyedül a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara ajánlásai számolhattak a francia frank múlt év őszén történt leértékelésével, míg a szakértői jelentések mind ezen nevezetes valutapolitikai esemény bekövetkezése előtt zárattak le.

Nézzük ezekután az egyes jelentéseket. Ami *Ohlin* svéd professzor *jelentését* illeti, ő a bevezetésben azon nézetének ad kifejezést, hogy a „vissza 1914-hez“ jelszava megvalósíthatatlan, mert „egy nemzeti és szociális, de se nem individualista, se nem szocialista felfogás“ tör utat magának. Minden nemzet népessége számára magas életszínvonalat akar biztosítani. A maga részéről nem pesszista, hanem lehetségesnek tartja, hogy a következő 50 évben is olyan gyorsütemű lesz a fejlődés, mint a XIX. század második felében, amidőn nem egy országban 100%-al emelkedett az életszínvonal. A világgazdasági szervezetnek⁴ alkalmazkodnia kell az új politikai, pszichológiai és technikai adottságokhoz. Stabílnak, de

² A 30 szakértői jelentés csupán angol nyelven jelent meg a közös bizottság kiadványainak I. kötete gyanánt a következő címen: *The Improvement of Commercial Relations Between Nations. The Problems of Monetary Stabilization.*

A „Világgazdasági ujjáépítés“ c. fent ismertetett kiadvány pedig a második kötetet alkotja.

³ *Währungsangleichung und Handelshemmnisse, Empfehlung von Massnahmen zur Besserung der zwischenstaatlichen politischen und wirtschaftlichen Beziehungen (Entschliessung des Verwaltungsrats der Internationalen Handelskammer vom 16. Oktober 1936.)*

Bericht des Präsidenten der IHK Dr. F. H. Fentener van Vlissingen über das von 17 führenden Wirtschaftssachverständigen der verschiedenen Länder unter Leitung des Gemeinsamen Ausschusses der Carnegie-Stiftung für den Weltfrieden und der Internationalen Handelskammer auf dem Gebiete der Weltwirtschaft erreichte Forschungsergebnis, auf das sich die nachfolgenden Empfehlungen gründen. Internationale Handelskammer, Paris.

egyben rugalmasnak is kell lennie. Konjunkturapolitikai szempontból lehetővé kell tennie egy aktív belső gazdasági politikát is olyként, hogy a pangás leküzdése és a hirtelen fellendülések megfékezése az egyes országokban a nemzetközi együttműködés jegyében álljon.

Ohlin hét fejezetben foglalkozik a világgazdaság ujjaszervezésének messze szétágazó kérdésével. Először szemléltetően vázolja a háboru előtti fejlődést (I. fejezet), továbbá a világgazdasági rendszernek az 1930—35. években bekövetkezett összeomlását (II. fejezet), majd a nemzetközi gazdasági kapcsolatok új rendezésének gazdasági és pszichológiai alapjait (III. fejezet) teszi vizsgálat tárgyává. A gazdasági nacionalizmus már a világháboru előtt rég fejlődésnek indult az „új” vagy „fiatal” országok industrializálásával. Ez a fejlődési irányzat nem egy vonatkozásban megváltoztatta a világkereskedelem képét, de azok a zavarok, amelyeket felidézett (egyik legújabb példájuk a japán dumping), csak átmeneti jellegűek. Az iparosodás folyamatának általánosulása végeredményben növelni fogja a világgazdasági forgalmat. Az viszont bizonyos, hogy immár feleuton vagyunk az autarkia felé. Ebből az állapotból azonban a szabadabb világkereskedelem felé kell visszatérnünk. Hiszen a kivételből élő ipari népesség egymagában az Északamerikai Unióban 10 millióra rug. Utópia lenne azonban, ha azt képzelnők, hogy a világkereskedelem éppolyan szabadabbá tehető, mint a háboru előtt. Az állam és az organizált magángazdaságok részéről gyakorolt ellenőrzés új társadalmi szervezetet kíván, amely bizonyos fokú gazdasági biztonságot nyújt a vállalatok számára. Manapság már a mérsékelt antidömping vámok jogosultságát sem lehet vitatni és indokoltnak látszik a külföldi befektetések ellenőrzése is.

A IV. fejezet a valutarendezés és a nemzetközi tőkemozgalom kapcsolatainak van szentelve. Ohlin a „se defláció, se infláció” jelszavát teszi magáévá. A legközelebbi években valószínűnek tartja egy „kétoldalú mozgékony valutarendszer” kialakulását,⁴ amely esirájában voltaképpen már meg is van. Ez a rendszer két valuta-csoportra oszlik, az arannyal meghatározott viszonylatban álló csoportra és a papirvalutacsoportra. A kiváló svéd gazdasági szakértő azonban nézetünk szerint tulbecsüli a devizahatáridő-üzlet jelentőségét a váltóárfolyamok ingadozásainak kiküszöbölése szempontjából és éppen ezért tulinagy súlyt helyez a mozgó paritásokra. Ellenben joggal mutat rá arra, hogy a valutapolitikai kibontakozás szemszögéből kedvező jelenségnek tekinthető a rövid- és hosszulejártu nemzetközi adósságok állagának lényeges csökkenése. Így Németországban a külföldi befektetésekből származó adósságteher fejenként — névlegesen — 5 dollárra esett vissza, ami az ausztráliai valamint újzélandi adósságteher $\frac{1}{5}$ -ének és az argentiniai adósságteher $\frac{1}{3}$ részének felel meg.

A kereskedelempolitika és a világkereskedelem fejlődésének összefüggéseit (V. fejezet) a svéd tudós főként népszövetségi adatok alapján világítja meg. A külforgalom korlátainak leépítésére alkalmas átmeneti eszközök közül súlyt helyez a „vámkontingensekre”, amelyek tudvalevőleg a kontingens erejéig mérsékelt vám mellett engednék be a kérdéses árut, míg a kontingens mennyiségét meg-

⁴ Utal errenézve Dag Hammarskjöld svéd pénzügyi szakértő jelentésére.

haladó behozatal automatikusan magasabb vám alá esnék. A vámkontingensek ezek szerint már lényegesen enyhébb korlátozásokat jelentenének, mint a tulajdonképpeni kontingensek, mert közvetlen behozatali tilalmakat nem alkalmaznának. Ezenkívül egy új diszkriminációs politikát is ajánl. A különbözeti politikának ez a homeopatikus gyógymódja abból állana, hogy a kevésbé protekcionisztikus államok különbözeti vámokkal sújtanák a túlzóan elzárkozó államokat. Kivánatosnak tartja továbbá a legtöbb kedvezmény záradékának a kontingensekre és a devizagazdálkodásra való kiterjesztését is. Végül találóan hangsúlyozza, hogy a nemzetközi kartellek és termelői egyezmények jelentősége viszonylag csekély a világgazdasági ujjáépítés szempontjából.

A mezőgazdasági világválságról (IV. fejezet) szerzőnknek az a véleménye, hogy azt az egyidejű ipari válság élezte ki olyan messzemenően. A fölös termelési kapacitás ugyan még búzában is aránylag csekély, viszont a népesség szaporodásának a buza-fogyasztó államokban mutatkozó hanyatló irányzata és a fejenkénti buza-fogyasztás visszaesése folytán a búzapiac jövő kilátásai még mindig nem tekinthetők rózsásaknak, ha csak nem jön létre egy észszerű nemzetközi egyezmény. Az önellátás irányzata az állati élelmiszerek terén — a magas buza- és takarmányárakkal karöltve — ezen fontos népélelmiszeri cikkek árát erősen megdrágította. Az agrárválság megoldásának előfeltételei a következő pontokban foglalhatók össze: 1. a mezőgazdasági népesség viszonylagos csökkenése az ipari államokban, 2. a fogyasztás emelkedése, 3. olesó élelmiszerek, 4. a búza vetésterületének csökkentése és 5. ipari expanzió. Az 1. pontra nézve azonban néhány megjegyzésünk lenne. A mezőgazdasági népesség relatív visszaesését Ohlin azért tartja szükségszerűnek, mert az egész népesség lassabban szaporodik, mialatt a technikai haladás újabban fokozottabb mértékben érvényesül a mezőgazdaság terén is. Ennélfogva a jövőben az élelmiszertermelés a nemzeti munkaerőknek előreláthatólag kisebb részét fogja lekötöni. Az agrárlakosság bizonyos mérvű csökkenése mindenesetre valószínűnek látszik. Azt hisszük azonban, hogy szakértőnk túlságosan általánosít az egyszeri amerikai tapasztalat alapján, amelynek tanulságai szerint 1919—1927 között 2½ millió mezőgazdasági munkaerőnek kellett más gazdasági ágakban elhelyezkedést keresnie. Reméljük, hogy ez a jellegzetesen amerikai folyamat a sűrűbb lakosságú és a mixed farming-ot űző európai államokban nem fog ilyen arányokban megismétlődni, mert ez nemzeti és szociális szempontból egyaránt súlyos veszélyeket idézne fel.

Igen figyelemreméltók a mezőgazdasági válságról szóló fejtegetések közül a katonai szempontokra vonatkozó velős megjegyzések. Ohlin szerint a szemtermelés erőszakolt fejlesztése olyan súlyos nemzetgazdasági áldozatokat igényel, hogy buza- és foszfátkészletek felhalmozása háboru esetére nemzetgazdasági szempontból kisebb költségekkel járna. Nagy gulyák és nyájak pedig éppenséggel értékes élelmiszertartalékokat alkotnak.

A jelentés egyik legérdekesebb része a „nyersanyagok, piacok, túlnépesedés és gyarmatok“ c. záró (VII. fejezet).⁵ A svéd profesz-

⁵ Számos értékes támpontot nyújtott ezen fejezet számára a Royal Institute of International Foreign Affairs „Raw Materials and Colonies“ (London, 1936) c. kiadványa.

szor át akarja vinni a köztudatba azt a gazdasági tényt, hogy a gyarmatoknak milyen kicsiny a jelentőségük a nyersanyagellátás szempontjából, amióta Anglia legnagyobb gyarmatai dominiumokká alakultak át. Bármily helytálló is azonban ez az érvelés tisztán gazdasági szempontból, azt hisszük, hogy a gyarmati nincsteleneket mégsem fogja teljesen meggyőzni.

A mű második része, *T. E. Gregory* professzor *összefoglaló jelentése* jóval rövidebb ugyan, mint Ohlinnak önálló könyvvel felérő bevezetése, de tömörségénél fogva tartalomban nem kevésbé gazdag és a közös bizottság szakértőinek 30 jelentését nem mozaik-szerűen, hanem szerves egységben foglalja össze. Két fő részre oszlik: a valuta- és kereskedelempolitikai részre.

Ami a valutarendszerek összeomlásának okait (I. fejezet) illeti, a jelentésekben általában az a felfogás jut érvényre, hogy a világdepresszió csupán kiélezte a valutáris helyzetet, de a mai valutáris bizonytalanság mélyebben fekvő okai a világgazdaság szerkezeti változásaiban keresendők, amelyek a válság megszűnése esetén is éreztetnék hatásukat.

Mortara olasz szakértő szerint már a világháború előtt is túlozták a világgazdaságban érvényesülő egyensúlyi erők hatályosságát. Különösen áll ez a külföldi kölcsönökre. Így a britt tőke lehetővé tette az indiai fonó- és szövőipar kifejlődését, ami az anyaország textilkivitelét ma már olyan súlyosan érinti.

Predöhl szerint a mai rendszabályok részben ideiglenes intézkedéseknek tekinthetők, részben azonban az évszázados gazdaságpolitikai fejlődés síkján mozognak. Utóbbi csoporthoz tartozik az agrárállamok industrializálása és az ipari államok reagrarizálása, mert ezek az átalakulási folyamatok már a védvamos politikával egyidejűleg megindultak a XIX. században. Nem véletlen műve, hogy az agrárpiacok mindenütt nemzeti szabályozásoknak vannak alávetve. Még a jelenkor aktív konjunkturapolitikája sem magyarázható meg kizárólag a világválság nyomásával.

Ezt a nézetet támasztja alá népesedéspolitikai érvek alapján az angol Hubert Henderson is. A nyugateurópai államokban ugyanis a népesség szaporodása már nem olyan gyorsütemű, mint azelőtt, ami a kérdéses országok agrártermékek iránti keresletét csökkenti, holott a mezőgazdasági technika fejlődésének üteme ujabban rendkívül meggyorsult.

Ehhez járul a számos abnormális tényező, amelyek közül Mlynarsky professzor a háború utáni aranydeviza-valuta hiányait állítja előtérbe. A jólismert lengyel szakértő azt a felfogást vallja, hogy ez a valutarendszer az aranyhalmazást és az aranyeloszlás egyenlőtlenségét lényegesen kiélezte és amellet a magánaranyarbitrázsra is végzetes befolyást gyakorolt. Ez arra vezethető vissza, hogy az aranydeviza-valutarendszer alapján álló országokban a magánarbitrázs csak az arany beözönlését mozdította elő, de nem az arany kiözönlését, minthogy a klasszikus aranyvalutához ragaszkodó országoknak, mint Angliának a devizáit fix árfolyamon lehetett eladni, ami kikapcsolta a váltóárfolyamok ingadozásának veszélyét. A tiszta aranyvalutás államok jegybankjai tehát hátrányszerű helyzetbe kerültek.

Számos szerző mutatott továbbá rá a rövidlejáratu tökemozgalom fokozott jelentőségére. A vándortökéket bizvást a valutapolitika

vészmadarainak és egyben békegalambjainak nevezhetnök. A bolygó-tökék nézetünk szerint a valutapolitikai bizonytalanság leghivebb tükrei.

Ezekután a politika problémáira (I. rész, 2. fejezet) kerül sor. Az alapvető kérdés az, hogy a valutáris ingadozások milyen hatást gyakoroltak a világkereskedelem megélénkítésére? A szakértők között nagy egyetértés mutatkozik abban a tekintetben, hogy a valutáris instabilitásnak idevágó hatásait lényegesen túl szokás értékelni. Ez az eszköz bizonyos államoknak nyújthat ugyan előnyöket, de azt is számottevő mértékben ellensúlyozhatja a protekcionizmus kiéleződése, amit a többi államban a valutadömping kivált. Henderson szerint a leértékelési versenyfutás a világkereskedelemre egyenesen deflatorikus hatást gyakorolt, ellenben az általános leértékelés aranyalapon növelhetné a jegybanktartalékokat és a világgazdaság újjáéledésére vezethetne. Közbevetőleg megjegyezve, ez volt az uralkodó angol álláspont a francia frank leértékelése előtt.

A különleges valutakérdésekkel foglalkozó jelentések közül kiemelkedik A. A. van Sandick munkálata. Ez a jelentés hathatósan megcáfolja azt a felfogást, amelyet különösen Keynes képvisel nyomtatékkal, t. i., hogy a határidőüzlet a valutabizonytalanságnak hatóságos ellenszere. Van Sandick kimutatja, hogy a devizakorlátozások gátolják a határidőpiac zavartalan működését. Manapság a fedezeti devizahatáridő-üzleteket többnyire csak tulmagas tételek mellett lehet megkötni. Egyrészt a valutáris ingadozások szitják a besszspekulációt, másrészt pedig a nemzetközi kereskedelem éppen ezen ingadozások reményében nem fedezi le egyes devizákban mutatkozó szükségletét. Ilymódon a határidőpiac irányzata sokszor rendkívül egyoldaluvá válik. Jó példák erre időnként a skandináv államok és különösen az aranyblokk-államok valutái. A jegybankok beavatkozása a devizapiacon legfeljebb a baj tüneteit leplezhetné el. Csak az ortodox aranyvaluta helyreállítása, vagy pedig — szabadvaluta esetén — a kasszapiac szabadelvű ellenőrzése teremthetne egészségesebb helyzetet a devizapiacon.

Magára a devizagazdálkodásra nézve Predöhl terjesztett elő részletes jelentést. A német szakértő véleménye szerint a devizagazdálkodás és az aranydevizavaluták között kisebb a különbség, mintsem azt feltételezni szokás. Ezzel szemben Gregory azzal érvel, hogy a devizagazdálkodás kihatása sokkal súlyosabb a javak és szolgálatok szabad nemzetközi cseréjére, mint azok a rendszabályok, amelyek aranydeviza-valutarendszer mellett biztosítják a paritás fenntartását.

A közeljövő problémáira (I—III. fejezet) nézve általában egybevág a szakértők véleménye aziránt, hogy minden nehézség dacára sürgősen nagyobb mérvű stabilitást kell biztosítani. A szóbanforgó megoldási lehetőségek közül nevezetes a „mozgó paritások” rendszere. Mises és Gregory határozottan ellenzik ezt a valutapolitikai módszert. Henderson is kétellyel viseltetik az aranypontok kibővítésével szemben. Teljesen igaza van abban, hogy ez a valutapolitikai segédeszköz csak akkor lehetne hatályos, ha az aranypontok kiszélesítése nagymérvű, pl. 10%-os lenne. Ilyenmérvű kibővítés viszont nagyfokú bizonytalanságot állandósítana a devizapiacon. A mozgóparitások rendszere pedig tágan értelmezve alig különböznék a jelenlegi (1936 derekán fennállott) állapottól. A moz-

góparitások alapján előzetes nemzetközi valutastabilizációs egyezményt legfeljebb olyan értelemben lehetne elképzelni, hogy az egyezményre lépő államok lemondanak arról, hogy a belföldi árak emelése, vagy a kivitel serkentése céljából értékeljék le valutájukat, kötelezvény magukat arra, hogy a jövőben csak az arany kiáramlása esetén, vagy hitelmegszorítás pótszereként fogják megváltoztatni valutájuk paritását.

Az aranypontok kiszélesítésének,⁶ valamint a változó paritások kérdéséhez a magunk részéről is néhány megjegyzést szeretnénk fűzni. Az aranypontok tágítása nyilvánvalóan nem egyéb, mint a mozgó paritások rendszerének bizonyos határok közötti megvalósítása, míg a szabadon mozgó paritások rendszere egybevág a szabadvaluta rendszerrel, amely olyan államokban, ahol bőséges a tényleges aranytartalék, valóban megérdemli, hogy papirvaluta helyett ezzel a jobbhangzású elnevezéssel illessék. A három szóbanforgó szakértő közül Henderson bizonyult a legelőrelátóbbnak. A jelentések lezárása után ugyanis rövidesen bekövetkezett a francia frank leértékelése és ennek nyomában az aranyblokk szétesése. Az aranyblokk volt államai közül pedig Franciaország és Svájc az aranypontok kiszélesítésének, más szóval a korlátolt mozgó paritásoknak a rendszerére tértek át, míg Hollandia, Anglia példájára, a szabadvaluta mellett döntött. Viszont azon hármás nemzetközi valutapolitikai egyezmény kapcsán, amelyet Anglia és Amerika kötött Franciaországgal, hogy megédesítsék számára a leértékelés keserű gyógyszerét, Anglia a szabadvaluta elvi fenntartása mellett akarja megkönnyíteni a világstabilizálás folyamatát. Nem ismerjük ugyan közelebbről ezen hármás gentlemen's agreement rendelkezéseit, amely egyébként a lovagiasság szabályai szerint 24 órára felmondható, de bizonyos, hogy az a Henderson által kívánatosnak jelzett értelemben a de facto stabilizálás célját szolgálja. Jellemző, hogy a korlátolt mozgóparitások rendszerét alkalmazó államokban akár ténylegesen (Franciaországban), akár kormányzati intézkedésen alapuló ideiglenes megrögzítés útján (Svájcban) már megtörtént a tényleges stabilizálás. Tehát még az aranypontok kiadós tágítása esetén is nyomban érvényesül a paritások megszilárdítására irányuló törekvés, mihelyt erre lehetőség nyílik. Igen örvendetes, hogy a Carnegie világbéke-alapítvány és a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara szakértői — Ohlin kivételével — vagy elvetik, vagy legfeljebb kétes átmeneti eszköznek tekintik a mozgóparitások különböző rendszereit. Ebben a tekintetben nagyon is szükség volt a nyomatékos állásfoglalásra a Keynes-féle ideológiával szemben, amely — legalább is a világhírű közgazda korábbi felfogása szerint — szélsőséges módon száll sikra a változó paritások eszméje mellett.

Dag Hammarskjöld az „Ideiglenes valutacsoportok“ hive, de azok politikai szempontokból való racionalizálását sürgeti.

A rövidlejáratu tőkemozgalom veszélyeinek csökkenéséről számol be F. G. Conolly⁷ a Nemzetközi Fizetések Bankjának becslése

⁶ Lásd errenézve e sorok írójának felszólalását is a Magyar Közgazdasági Társaságnak az aranyvaluta jövőjéről tartott vitájában (Közügazdasági Szemle f. é. március—áprilisi szám 288. o.)

⁷ Conolly Per Jacobssonnak, a Nemzetközi Fizetések Bankja gazdasági szakértőjének az asszisztense.

alapján. Eszerint a rövidlejáratu külföldi eladósodás 1930 végétől 1934 végéig 70 milliárd svájci frankról 29 milliárdra esett vissza. Antonin Basch cseh szakértő Középeurópa eladósodásának kérdését vizsgálja és a még fennálló nemzetközi adósságok konszolidálását sürgeti, sőt valutastabilizálási kölcsönöket is szükségesnek tart, ha nem is annyira materiális, mint inkább lélektani és morális hatás szempontjából. Ugy Conolly, mint Basch azt a nézetet képviseli, hogy a bizalom helyreállítása nélkül nem oldható meg a nemzetközi eladósodás problémája.

Nézzük ezekután Gregory összefoglaló jelentésének kereskedelem-politikai részét, amely a valutáris bizonytalanság és a protekcionizmus erősödése közötti összefüggést boncolja. Pasvolsky azt hangoztatja, hogy mindaddig, amíg a valutáris bizonytalanság tart, a kereskedelmi szerződésekbe, illetve egyezményekben fenntartásokat kell beiktatni a váltóárfolyamok megváltoztatásának esetére. Predöhl is ezt a nézetet vallja, csak hogy a különbséggel, hogy az autonóm gazdaságpolitikának csupán a válságtól függő szektorát akarja leépíteni, míg a fejlődés irányának megfelelő szektort — ilyennek tartja a kontingensek egy részét is — állandósítani akarja.

Egyike a legfontosabb fejezeteknek a vámpolitika technikai vonatkozásairól szóló III. fejezet. Viner és Rist egyöntetűen a feltételes legnagyobb kedvezmény rendszerének gyakorlati csődjét állapítják meg, ami szemelláthatóan kitűnik abból, hogy az Egyesült Államok 1922-ben a feltétlen legnagyobb kedvezmény záradékára tértek át. Viner konkrét javaslatokat is tesz arra nézve, hogy miként kell a jövőben megakadályozni a feltétlen legnagyobb kedvezmény záradékával való visszaélést, ami abban nyilvánult meg, hogy erősen protekcionista államok mások kölcsönös engedményeiből hasznot húztak, anélkül, hogy maguk engedményeket tettek volna. Ennélfogva a feltétlen legnagyobb kedvezmény záradéka ne legyen többé egy sablonos záradék, hanem legyen a vámszerződéseknek egyik leglényegesebb alkateleme és időtartama is essék egybe a szerződés egyéb rendelkezéseinek időbeli érvényével. A legnagyobb kedvezményt illetően azonban különböző politikát kell folytatni a szélsőségesen elzárkozó államokkal szemben.

Egy szakértő, aki ismeretlen óhajt maradni a nyilvánosság előtt, eredeti megfontolások alapján sürgeti az agrárprotekcionizmus irányváltozását az „élelmiszeri színvonal“ általános emelése érdekében. Szerinte a népegészségügy és a tömegcikk tengerentúli termelőinek érdekei egybevágóak. Európának fokozottabb tej- és tojás-termelésre kellene áttérnie, ami növelné a takarmánybehozatalt, viszont lépésről lépésre kedvezőbbre fordítaná a buza-, tengeri- és huspiac helyzetét. Az európai mezőgazdaság átállítása mellett szól először is az, hogy az állattenyésztés a föld termelékenységét emeli, ami nehéz időkben, amidőn kevésbé lehet műtrágya behozatalára számítani, megkönnyíti az élelmiszerek előállítását, másodsor pedig nagy nyájuk felbecsülhetetlen élelmiszertartalékokat jelentenek. A jelenlegi rendszer, amely olyannyira felkarolja a gabona- és cukortermelést, teljesen elhibázott.

Az összefoglaló jelentés utolsó része a két- és többoldalú egyezmények problémáját tárgyalja. Viner elvi ellensége a többoldalú szerződéseknek. Példának okáért a vámfegyverszüneti konferenciáért is egyedül a Népszövetség titkársága lelkesedett, amely mögött

nem áll tényleges hatalom. A vámfegyverszünet különben is a status quo megrögzítését jelentené, ez pedig semmiképpen sem kívánatos. Viner mindazonáltal egy tekintetben kivételt tesz, és pedig a kontingensrendszer leépítésére nézve nemzetközi egyezményt tartana célirányosnak. Pasvolsky pedig találóan emeli ki, hogy a lineáris vámleszállítási kísérletek eddig nem tudtak 10%-os vámmérséklésnél nagyobb eredményt elérni.

Végül Viner tárgyilagosan foglalkozik a hitelező és adós államok viszonyával. Azok a hitelező államok, amelyek a válság alatt az árubehozatalt vagy a tőkeexportot új korlátozásoknak vetik alá, bizonyos fokig morális jogcímét szolgáltatnak adósaiknak arra, hogy ne teljesítsék pontosan kötelezettségeiket.

A „Világgazdasági ujjaépítés“ c. kötetet a szakértői bizottság gyakorlati végső következtetései zárják le. Ennek a bizottságnak az elnöke Gregory, aktív tagjai pedig Boehler, Ohlin, Predöhl és Rist. A szakértői bizottság először is különválasztja azokat a kérdéseket, amelyekre nézve a szakértők véleménye eltér egymástól, ajánlásai viszont tulnyomórészt azokra a rendszabályokra terjednek ki, amelyekre nézve egyetértés mutatkozik; amellet azonban önálló szempontokat is érvényre juttat a szakértői bizottság. Gyakorlati megfontolásai közül különösen kiemelkednek a következők.

A kereskedelempolitikai tárgyalásokat megelőző taktikai vámelések módszerét el kell ejteni. A vámok általános és százalékos leszállítása helyett többoldalú egyezmények állapítsanak meg maximális vámokat, amelyeket csak különleges, előre megállapított esetekben lehessen tullepni. A bizottság tisztában van azzal, hogy a súlyvámok nagy vámkezelési előnyei folytán az értékvámokra való általános áttéréssel még a távolabbi jövőben sem lehet számolni, mindazonáltal ajánlatosnak tartja, hogy az értékvámok lehetőleg tért hódítsanak, mert a súlyvámok bizonytalanságban tartják a fogyasztót a vámtéher nagysága felől. Sürgős feladat egy nemzetközi vámindeks felállítása.

A behozatali kontingensek téves biztonssági érzetet keltenek, minthogy a belföldi versenyt jobban kiélezzik, mint a vámvédelem. Ehhez járul, hogy a kontingensek nemzetközi alku tárgyai, ha pedig egyszer belekerülnek a kereskedelmi szerződésekbe, elvesztik rugalmasságukat. Átmeneti megoldásként elfogadható a vámkontingensek rendszere. Mindenesetre könnyebb lesz kiküszöbölni az ipari kontingenseket, mint a mezőgazdaságiakat.

Európának világháboru utáni territoriális széttagolódása következtében regionális egyezmények is szükségesnek mutatkoznak. Különösen a balti államok és Középeurópa számára. De ezen szerződések egyenlő kedvezmények ellenében nyitva kell, hogy álljanak harmadik államok számára is.

A valutapolitikai teendők tekintetében a bizottság utal arra, hogy egyes technikai kérdések, mint az aranypontok kiszélesítése, az aranydevizavaluta célszerűsége, az aranynak kizárólagos nemzetközi fizetési eszköz gyanánt való alkalmazása, a fedezeti arány leszállítása, a jegybankok közötti kliring, valamint a jegybankoknak — a Nemzetközi Fizetések Bankja útján — hitel- és valutapolitikai téren való együttműködése tekintetében ellentétek mutatkoznak egyes szakértők között. Az aranyvalutarendszer helyreállításának kérdése azonban nem oldható meg tisztán technikai szempontok keretén belül. A szakértői bizottság ennél fogva a valutastabilizálás általános előfeltételeinek megteremtését javasolja. Minthogy ezen

javaslatait a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara igazgatósága kevés változtatással átvette, térjünk át a Kamara ajánlásaira.

A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara igazgatósága, amint azt már előrebocsátottuk, 1936 október 16-iki ülésében ajánlásokat tett a valuták egyensúlybahozatalára és a kereskedelem akadályainak leépítésére. Az ajánlások 13 pontból állanak. Az első 10 kereskedelem-, az utolsó 3 valutapolitikai. A kereskedelempolitikai ajánlások sikra szállanak a több- és kétoldalu kereskedelmi szerződések (1. és 2.) és a feltétlen legnagyobb kedvezmény elve mellett (3.). de azzal, hogy utóbbi vonatkozásban fenntartással lehessen élni a túlzottan protekcionisztikus államokkal szemben. Pártolja továbbá a Kamara egy nemzetközi szerv felállítását, amely összehasonlító számokat tenne közzé a protekcionizmus viszonylagos súlyáról (5.). Továbbá állást foglal a behozatali kontingensek fokozatos megszüntetése (6. és 8.), vámkontingensek átmeneti bevezetése (7.), a kamara által korábban felállított „méltányossági szabályoknak“ a kontingentálásoknál való figyelembevétele és regionális, valamint csoportszerződések mellett, feltéve, hogy utóbbiak a kereskedelmi forgalom kimélyítésére és a népek kibékítésére alkalmasak.

Valutapolitikai szempontból az ajánlások kívánatosnak tartják a paritások mielőbbi összhangba hozását és ezzel kapcsolatban örömmel üdvözik a hármas valutaegyezményt, amely a francia frank leértékelése alkalmából 1936 szeptember 26-án jött létre (11.). Továbbá javasolják, hogy a nagyhatalmak elvi valutapolitikai egyezményt kössenek (12.) alábbi pontokra nézve:

„A szerződő felek lemondanak a leértékelésről, mint a nemzetközi verseny fegyveréről;

biztosítják és kiterjesztik a váltóárfolyamok állandóságát, alkalmazkodva az egyes országok viszonyaihoz;

kikapcsolják a szezonális valutaingadozásokat;

elismerik egy stabilabb rendszerre való gyors áttérés sürgösségét.“

Végül az ajánlás utolsó pontja (13.) a devizagazdálkodás és a kliringrendszer fokozatos leépítését követeli.

A kamarai ajánlásokon kívül a külön kiadvány második és befejező része gyanánt van Vlissingen elnöki jelentése szerepel, amely a Carnegie-alapítvány és a Kamara közös bizottságának munkálatairól számol be. Ezt a jelentést bizonyos optimizmus hatja át a francia frank leértékelésével kapcsolatos hármas egyezmény hatása alatt, amely nemcsak valutapolitikai, hanem kereskedelempolitikai téren is megindította a nemzetközi együttműködést. Hiszen a múlt év őszén keresztülvitt francia, svájci és holland vámleszállítások valóban kedvező jelnek ígérkeztek. Azóta azonban a szóbanforgó kettős nemzetközi kooperációhoz fűzött remények kissé korainak bizonyultak. A nemzetközi politikai atmoszféra feszültsége, különösen az általános felfegyverkezési láz, elvágják az utat a gyors valuta- és kereskedelempolitikai kibontakozás előtt. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy a Nemzetközi Kereskedelmi Kamarának a közös bizottság munkálatain nyugvó ajánlásait olyan reálpolitikai szellem hatja át, hogy az ajánlások jelentékeny része még a mai feszült nemzetközi légkörben is megvalósítható. Másik részük pedig, amelyekre (mint a külföldi adósságok rendezésére) csak egy kedvezőbb világpolitikai helyzetben kerülhet sor, alapvető utmutatásul fog szolgálni a világgazdaság mélyrehatóbb ujjáépítésére.

ifj. Boér Elek.

A német építőipar időszerű kérdései.

A háboru utáni építkezések egyik legszembeötlőbb világjelensége, hogy elsősorban a lakóházépítkezésnek mesterséges megindításra és támogatásra van szüksége. Ez egyrészt az általános pénz- és tőkepiaci viszonyokban, másrészt pedig a házbirtok jövedelmezőségében és terheiben leli magyarázatát. A harmadik lényeges tényező, amely a lakóházak rentabilitásán keresztül érvényesül: az általános fogyasztóképeség, tehát a gazdasági konjunktúra.

Az elmondottakból következnek, hogy az építőtevékenység alkalmas arra, hogy általános gazdasági konjunkturát váltson ki, de azután fokozatosan magára hagyható akkor, ha a gazdasági élet működése megbízható módon lendületbe jött.

Ezt a fejlődést tünteti fel a német építési statisztika is. Amíg az 1929—30-as évek átlagában 78%-ban közületi támogatással létesültek a lakóházak, addig ez az arány az 1933—35-ös átlagban kb. 38%-ra csökkent. Természetes, hogy ezzel fordított arányban nőtt a magánépítetők száma, mely arány 1930—31-ben 51%-ot, 1933—35-ben pedig 75%-ot tett.

Kétségtelen, hogy állampénzügyi szempontból igen örvendetes ez a fejlődés. A pénzügyi kormányzat szempontjából igen előnyösnek látszik, ha megtakaríthatókká válnak azok a közvetlen és közvetett állampénzügyi erők, melyek annakelőtte az építkezések ösztökélésére fordítottak.

Azonban éppen a német építkezések élesen rámutatnak azokra a hátrányokra, amelyek a vázolt fejlődés nyomán nemzetgazdasági és szociális szempontból, végső fokon tehát állampolitikai szempontból adódnak. Amilyen természetes ugyanis, hogy az államháztartás számára könnyítést jelent, ha az építkezések teljesen, vagy tulnyomó részben nem közületi ösztönzések, hanem szabad finanszírozás eredményei, éppen olyan természetes velejárója ennek az is, hogy az építőipari termelés sokkal kevésbé simul utóbbi esetben az általános kormánypolitikai célokhoz.

Ez különösen kitűnik akkor, ha szembeállítjuk egyrészt azokat a célokat, amelyeket a német kormányzat az építési politika számára kijelölt és azokat az eredményeket, amelyeket — mennyiségi és minőségi viszonylatban — a német építkezések feltűntetnek.

Az utóbbi évek német állampolitikai célkitűzései tengelyében tudvalevően az ország gazdasági és társadalmi szerkezetének gyökeres átalakítása állott. Az ide tartozó részkérdések között lakáspolitikai szempontból különösen fontosak azok a törekvések, melyek a nagyvárosok tömegének fellazítására és a különböző telepítésekre irányultak. Utóbbiakhoz tartozik a szorosán vett mezőgazdasági telepítéseken kívül a városszéli telepítés, a városokon belül kertvárosok és villarayonok létesítése, stb. 1934-ben és 1935-ben az állami kedvezések következtében a lakóháztermelés igen nagy mértékben állott ezeknek a céloknak szolgálatában. A mezőgazdasági telephelyek lakóházain kívül igen nagy számban épültek villák, kertés családi házak, stb. Azonban már 1936. legelején — először Württembergben, később a birodalom többi részén is — egymásután nyilatkoztak a szakférfiak oly értelemben, hogy az építőipari termelés egyre jobban kisiklik az állami irányítás kezéből, ami pedig káros módon fog előbb-utóbb visszahatni a lakásépítkezésekhez csatlakozó gazdasági és szociálpolitikai törekvésekre.

Tény, hogy a keletkezett új lakások tömegében az utóbbi években sokkal kisebb arányban részesedett a nagyváros, mint azelőtt. Ez az arány 1930 és 1934 között a következőképpen alakult:

1930	46%
1931	43%
1933	26%
1934	22%

Az 1935. évben már ismét emelkedett ez az arány és elérte a 28%-ot.

Bármennyire kismértékűnek is látszik az 1935. év nagyvárosi építkezése, mégis figyelemreméltó jelenség ez, hiszen egyrészt lezárt a nagyváros aránya ismét felülmulta az 1933. évi arányt, másrészt pedig tekintetbe kell venni azt a körülményt, hogy a statisztika szigorúan a nagyváros közigazgatási határait veszi alapul, tehát a jelzett arányszámokban nem foglaltatnak benn azok az építkezések, melyek közvetlenül a nagyvárosok határai mentén létesültek. Mivel pedig a szóbanlevő nagyvárosok egyre jobban töltik ki a határaik között lévő területet, kétségtelen, hogy egyre inkább tolják háztömegeiket a közigazgatási határokon túlra.

Hasonlóképpen nem kívánatos irányt vett a német lakástermelés az utóbbi években a létesült lakások nagysága tekintetében. Amíg ugyanis 1933-ban a kislakások (maximálisan 2 szoba és konyha) aránya az egész termelés 45.6%-át tette, addig ez az arány, mely még 1934-ben 47.7%-ra nőtt, 1935-ben már csak 43.4%-ot tett.

Nem csoda, ha Németországban legújabbban a lakáspolitikával foglalkozó szakirók (Aichele, Breitmeyer, stb.) a kislakásos házak, kis családi házak, stb. építésének ismét fokozott állami támogatását sürgetik, annak ellenére, hogy az építőtevékenység általános színvonala ellen alig lehet kifogás.

Hogy a német építőipar általános foglalkoztatottsága milyen nagyarányú, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy különböző munkaszervezések, illetve munkalehetőségek halmozódása folytán szükségessé vált az építőipari munkák tekintetében birodalmi viszonylatban meghatározott rangsort felállítani. A német építőipart ugyanis nagy mértékben foglalkoztatják a különböző állami beruházások (fegyverkezési investíciók, birodalmi autóutak, egyéb utépítések), továbbá a lakóházépítés maga. Mivel már ezek a munkák is úgy szakképzett munkásokban, mint építőanyagok tekintetében hiányt okoztak, amellet pedig az új négyéves építési terv ismét további nagy munkalehetőségeket biztosít, nem volt elkerülhető az egész építőgazdaság erős megszervezése úgy a munkásfoglalkoztatás, mint az anyagfelhasználás terén.

Lakáspolitikai szempontból itt is közrejátszott az a körülmény, hogy a legutóbbi időszakban aránylag sok drága luxuslakás létesült, amit a birodalmi lakáspolitikai olcsó kislakások nagy tömegében való termelésével kíván ellensúlyozni. A tervbevetett intézkedések nagyrészt pénzügyi vonatkozásúak; amennyiben a szervezett jelzáloghitel (jelzálogintézetek, takarékok, biztosítók és társadalombiztosítók tőkái, stb.) számára szükségesnek látszik új lehetőségeket biztosítani és pedig nemcsak új objektumok finanszírozása, hanem a konverziók tekintetében is.

A szóbanlevő intézkedések közül első volt a birodalmi munka-

ügyi miniszter 1936 november 17-iki körrendelete, mely utasította az összes hatóságokat, hogy a munkáslakóházak építését az eddiginél nagyobb mértékben támogassák. A körrendelet értelmében közpénzek egyelőre kizárólag ilyen építkezések számára használtassanak fel. Hasonlóképpen a birodalmi kezességek fokozott mértékben fognak az ilyen létesítések szolgálatába állani. A körrendelet az egyéb támogatások módozatait is igénybe veszi, amilyen köztulajdonu területek olcsó rendelkezésre bocsátása, illetékek mérséklése, közművek olcsó bevezetése, stb.

Ugyancsak az 1936. év novemberében jelent meg a birodalmi gazdasági minisztérium rendelete, amely az egyes gazdasági ágazatoknak szervezési feladatait újból körvonalazta. A gazdasági érdekképviseltek az említett november 12-iki rendelet értelmében megszemenő üzemgazdasági funkciókkal bizattak meg és ennek értelmében az építőipari érdekelttség részletes munkaprogramot is dolgozott ki.

Látjuk tehát, hogy Németországban az építőipar kérdései komoly problémákat jelentenek ma is, állam és érdekelttség egyaránt igen behatóan foglalkozik azokkal, annak ellenére, hogy az építőipar — mint említettük — a legkitünőbb konjunkturális helyzetben van, hiszen az építőipari termelés, melynek értéke az 1928—29-es rekordévek átlagában 8.9 milliárd márkára rugott és a válság mélypontján (1932-ben) 2.2 milliárdra csökkent, becslés szerint az 1936. évben 9 milliárd márkával új rekordot ért el.

Villányi András.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Két könyv Középeurópáról.

- Major, Emil Endre*: Die Handelspolitik der Donaustaaten von 1919—1935, im Lichte der Strukturwandlungen. Bremen, 1936. 135 old.
- Draxler, Bruno*: Die Landwirtschaftskrise im östlichen Donaauraum. Petrovgrad (Jugoslawien) 1936. 153 old.

Az utóbbi hónapok eseményei mindinkább előtérbe állították a középeurópai gazdasági probléma fontosságát, mindinkább megérlelődik a mélyebben látók körében az a gondolat, hogy a Dunamedencében dúló válság csakis az összes középeurópai államok gazdasági összefogása által szüntethető meg, tehát a monarchia régi gazdasági egységének visszaállításával. E gondolat legbuzgóbb hirdetője a magyar Hantos Elemér, aki több mint egy évtizedes munkásságát teljesen az összefogás eszméjének áldozta és műveivel belevitte egész Európa köztudatába a közeledés szükségességét. Hogy tanai mily hatással voltak az e problémával foglalkozókra, azt legjobban az ismertetendő két könyv, köztük különösen Majoré mutatja meg.

A két könyv közül már átfogóbb tárgyánál fogva is *Majorét* illeti meg az elsőbbség. A szerző a dunai államok világháboru utáni kereskedelempolitikáját tárgyalja. Azon helyes meggondolásból indul ki, hogy a kérdés vizsgálatánál a monarchia szétomlása által előállott új helyzetet, mint adottságot kell alapul venni. A középeurópai válság okai ugyanis már a páriszkörnyéki békeszerződésekben gyökereznek, amelyeknek hatása a Szerző szerint gazdasági téren különösen három irányban vált érezhetővé: elszakadt a termelés helye a nyersanyag-előállítás helyétől, elvált a termelés és a fogyasztás területe és végül megszakadt a külkereskedelem és a pénzügy közötti kapcsolat is, amennyiben a hitelező államok nemcsak hogy többé már nem vevői a dunai államoknak, mint a háboru előtt, hanem bizonyos tekintetben még versenytársai is.

A kérdés szerencsés megalapozása után rátér szűkebb témájára, a dunai államok kereskedelempolitikájának ismertetésére, melyet három főkorszakra osztva tárgyal, fordulópontokul igen helyesen a valuta-stabilizálást (1924) és a világválság kitörését (1929) véve.

Az *első korszak* gazdasági életét még teljes mértékben uralja a politika, amely a háborus gazdálkodás főirányítója volt. A nemzetiségi kérdés rendezetlensége miatt az utódállamok között fellépő politikai feszültség megakadályozza, hogy a Dunamedence egysége

legalább gazdasági téren helyreálljon. Védővámokkal és behozatali korlátozásokkal zárkóztak el az államok egymástól és csak a kikerülhetetlen szükség hatása alatt kötöttek egyes kompenzációs üzleteket vagy állapítottak meg behozatali kontingenseket. Az államok minden törekvése e korszakban arra irányult, hogy minden tekintetben függetlenüljenek Középeurópától, közeledjenek nyugat felé, ezáltal is hangsúlyozni kívánván a nemzeti önállóságot és megerősíteni vélvén politikai szövetségeiket. E törekvés természetesen még inkább siettette a monarchia régi gazdasági egységének bomlási folyamatát.

A válság kezdetéig (1929) terjedő *második korszak*ban a kereskedelempolitika célkitűzései már önállósultak. A dunai államok mindegyike azon fáradozott, hogy területét, amely a monarchia gazdasági egységének csak egy heterogén töredékét alkotja, mesterséges eszközökkel egységes gazdasági területté képezze ki. Az önellátási törekvés megvalósításához a belföld nagy tökeszegénysége miatt külföldi hitelek igénybevételére volt szükség. A világháború befejezése óta a hitelező államok azonban már nem vevői többé az adós dunai államoknak, tehát az utóbbiak áruval nem, csakis valutával fizethetnek, aminek megszerzésére pedig csak egy mód kínálkozott: a kivitel fokozása. Előállott az a visszás helyzet tehát, hogy bár megtörtént a közeledés a kereskedelempolitika területén, az árucseré tekintetében, a termelés oldalán mégis fokozott mértékben autonómiára törekedtek az államok. E két merőben ellentétes irány követeése által előállott helyzet fenyegető voltát és főként a szóbanforgó országok kereskedelmi mérlegének passzív szaldóját azonban eltakarta az idegen tőkék beáramlása, ami annyira megtévesztően hatott, hogy ezt a korszakot általában a dunai államok szanálási periódusának nevezik.

Az előbbieken vázolt mesterséges egyensúly természetesen nem állhatott ellent a *harmadik korszak* kezdetét jelentő világválság megpróbáltatásainak. Az árak esésével és a külföldi kölcsönök visszavonásával a mesterséges eszközökkel fenntartott gazdasági szervezet is felborult és a kereskedelempolitika az így előállott zavarban csak a valuta értékének fenntartására törekedett. Belátták már ugyan, hogy az autarkia nem hasznos, de nem tudtak szakítani vele, hiszen a pénz értékét csak így lehetett fentartani. Elkeseredett harc indult meg az államok között a mérlegegyensúly biztosítása érdekében. A fáradságosan elért sikerek is azonban csak látszólagosak voltak, míg a régi kapcsolatok tovább bomlottak.

A középeurópai gazdasági élet alakulását vizsgálva a komolyan gondolkodók végül is belátták, hogy a helyzet javulása csakis egy, a gazdasági élet minden ágára kiterjedő *középeurópai összefogás* útján remélhető. Szerző szerint az együttműködésnek két útja lehetséges: a monarchia régi, békeszerződésekkel szétszaggatott gazdasági egységének helyreállítása, vagy egy Középeurópa-nélküli megoldás, azaz új államcsoportok kooperációja.

A gyakorlati megvalósulás felé mindkét irányban történtek kísérletek, a legtöbb reménnyel Szerző szerint a Hantos-féle *de jure* és *de facto* preferenciális rendszer kecségtet. A megváltozott viszonyok tekintetbevételével e tervnek megfelelően ujjaalakított Középeurópa szervesen csatlakozna azután a többi regionális jellegű gazdasági összefogáshoz és így állana helyre teljes egészében újra a világgazdaság egysége.

Már e gondolatmenet is megmutatja a mű jelentőségét. Szerző rövid összefoglalást igyekszik nyújtani a dunai államok világháboru utáni kereskedelempolitikájáról és e célját teljes mértékben sikerül is elérnie. A végső megoldás tekintetében nem törekszik ugyan eredetiségre, de a részletekben igen ügyesen olvassza össze szerves egésszé a középeurópai irodalom eddigi megállapításait, sőt az egyes okozati összefüggések megállapításánál eredetiséget is elárul. Mindvégig megőrzi objektivitását, amely e sok szempontból kényes kérdés tárgyalásánál szinte nélkülözhetetlen. Külön ki kell emelni előadásmódját is, amely könyvét érdekes olvasmánnyá teszi e problémákkal nem foglalkozók részére is, anélkül azonban, hogy elveszítené tudományos jellegét, melyet az állításait bőven alátámasztó statisztikai adatok, táblázatok, idézetek, stb. is alátámasztanak. Könyve mindenestre nyeresége a középeurópai problémákkal foglalkozó irodalomnak.

Draxler könyve a dunai agrárválság okainak és a válság-megszüntetés lehetőségeinek vizsgálatát tűzi ki célul, de a kérdést nem a szokásos módon, az angol klasszikusok árelméletén keresztül igyekszik megoldani, hanem *Spann* és követőinek (Heinrich, Lagler) univerzalisztikus tana, illetve az ennek alapját képező teljesítési elmélet segítségével.*) Szempontjának helytállóságát Szerző azon sombarti állítással véli alátámasztani, hogy a mezőgazdaság üzésénél vesztí el az egyén legjobban „homo-oeconomicus“ jellegét, aminek felismerése és az univerzalisztikus módszer alkalmazása különösen a válságtannál jelent szerinte e kérdéssel foglalkozó részére nagy előnyt.

Szerző könyvét két részre osztja, a kutató részben a válság-okokra, a második, a válságpolitikai részben a megszüntetés lehetőségeire igyekszik rámutatni.

A *kutató* részben Heinrich, illetve Lagler univerzalisztikus válságtanát követve először első a célváltozásokat, azaz a társadalmi *célok* rendszerében mutatkozó válságokat vizsgálja, azután a gazdasági eszközök szerkezetében jelentkezőket tárgyalja.

A *szellemi célvilágban* a múlt évszázad közepén a dunai államokban a liberalizmus uralomrajutása hozott mélyreható változást. Általa megszűnt az eddigi nagyfoku önellátás, nemzetközi munkamegosztás jött létre, melynek folyamányaként a dél-dunai államok adottságaiknál fogva egyoldalú mezőgazdasági termelésre rendezkedtek be. Azonban míg az ipari jellegű Nyugateurópában ez a munkamegosztás hatalmas fellendülést hozott, addig a déli agrárállamokban a nagy tökehiány következtében csak a birtok végnélküli elaprózódása és túlnépesedése következett be, ami viszont a termelés extenzivitásának lett okozójává. A világháboru után a nyugati államok újból az önellátás terére léptek, a lehetőség szerint visszashorították behozatalukat és ezzel együtt a déli agrárállamok elhelyezkedési lehetőségét.

A *politikai célvilág*ot századunkban a háborúk jellemzik, melyek tartama alatt a résztvevő országok mezőgazdasági termelése hatalmas mértékben lecsökkent. A tengerentúli államok ezzel szemben felhasználva a háboru következtében kínálkozó alkalmat, any-

*) V. ö. kisléghi Nagy Dénes: Az univerzalizmus bölceleti alapja. Közgazdasági Szemle 1936. 715—761. 1.

nyira kiterjesztették termelésüket, hogy a világpiacon fölöslegessé tették a dunai államokat. A krízis a politika oldaláról még csak fokozta Középeurópa új felosztása, amelynek jelentőségét az utódállamok merev elzárkózása még jobban hangsúlyozta.

A *vitális célvilágban* bekövetkezett változásokhoz a mezőgazdasági termékek fogyasztásánál tapasztalható eltolódások tartoznak. Ide sorolható a lakosság számának stagnálása, amely az élelmicikkek fogyasztási volumenét is befolyásolja, a vásárlóerő általános csökkenése és végül az élelmicikkek fogyasztásában tapasztalható kvalitatív változások (pl. áttérés a burgonya, kenyér, stb. fogyasztásról a hus, tejtermékekre).

A *gazdasági eszközök* szerkezetében mutatkozó válságokkal foglalkozva, Szerző a világ gazdaság, a Dunamedence által alkotott gazdasági kör és az egyes déli agrárállamok nemzetgazdaságának fókáin bekövetkezett korrelációs zavarokban keresi a magyarázatot.

A *világgazdaság fokán* ezeket egyrészt a tengerentuli mezőgazdasági államok szervezési tökéletessége (pool-ok szervezése), másrészt az agrártechnika fejlődése hozza létre, mely az eddig nem művelhető kevéscsapadéku vidékeken is lehetővé tette a buza-termelést.

A *Dunamedence fokán* a zavart a monarchia összeomlása okozta. Míg a birodalom fennállott, addig az egyes részek között fennálló szoros gazdasági kapcsolat révén sikerült az agrártermékek részére a világpiaci áráktól független áralakulást biztosítani. A monarchia felbomlásával keletkezett ipari államok azonban már hangsúlyozni kívánták önállóságukat, önellátásra rendezkedtek be és így a déli agrárállamok régi piacukat elveszítvén, kénytelenek voltak termékeikkel a világpiacon megjelenni, amelynek olcsóbb áraival azonban nagyobb termelő-költségük miatt nem tudtak lépést tartani.

Az *egyed-dunai államok gazdaságának fokán* jelentkező változásokat Szerző a spanni hármasszertartalmi felosztás alapján vizsgálja. A *közösségi érettség-fokán* (Gemeinsamtheitsreife) a változás az agrárszervezet, az iparpártoló kereskedelempolitika, a jegybankok inflációs és deflációs politikája tekintetében állott be. Az agrárszervezetet a világháborút követő földbirtokreformok változtatták meg. Ezek az utódállamokban nem jártak sikerrel, mivel az egyének kiválasztásánál a nemzetiségi szempontokat tolták előtérbe és nem fordítottak elegendő gondot a kiosztott birtokok életképességére, ami végül is a termelés minőségi és mennyiségi esésére vezetett. Az iparprotekciónista kereskedelempolitika az autarkia felé való törekvés eredménye. Nemcsak védővámfalakkal vették magukat körül az erre törekvő államok, hanem még agrártermékeik kivitelét is megnehezítették, aminek eredménye az agrárrolló nagymértékű tádulása volt. A jegybankpolitika kezdetben inflációra irányult, lehetővé téve ezáltal a régi gazdaadósságok könnyű törlesztését. Azonban a földművesosztály földéhsége és az időközben szükségessé vált beruházások újabb eladósodásra vezettek, ami a pénz stabilizációját követő deflációban oly súlyosan érezte hatását, hogy végül is a kormányok kényszerültek a megszorult gazdaosztály segítségére sietni moratóriumok, konvertálások segítségével.

Az *előérettségi fokán* (Vorreife) válságokként Szerző az oktatás és a tudományos kutatás terén tapasztalható óriási hiányokat

szerepelteti, amelyeket még csak fokozott a földreform, a földbirtok egy részének avatatlan kezekbe juttatása.

A résztartalmak utolsó rétegét a *termelési érettség foka* (Her- vorbringungsreife) alkotja, amely két csoportra: a piaci (Markt-) és érettségi fokra (Werkreife) tagozódik. Az előbbi fokon válságok- nak tekinthető egyrészt a mezőgazdasági hitel eldugulása, amelynek szerinte az általános bizalmatlanság az oka, másrészt a termékelhe- lyezés organizációjának és standardizálásának hátramaradottsága. Az előállítási érettségi fok területén válságokként először a közleke- dés és különösen a tengeri hajózás fejlődése szerepel, amely által a dunai államokat már az a veszély fenyegeti, hogy a tengerentuli államokkal szemben a Thünen-féle körök legkülső körzetébe szorul- nak. Nagy hátramaradottság jellemzi a dunai államokat mezőgaz- dasági termékeik időbeli visszatartása tekintetében is. Míg a magán gazdaságokat legtöbbször tökeszegénységük kényszeríti feleslegeik rögtöni eladására, addig a nemzetközi forgalomban a tárházak hiánya gátolja meg a szükség esetén való várakozást. Végül a Spann rendszer utolsó rétegében a termékek minőségi elmaradott- sága hat válságokként, ez azonban nem tekinthető másnak, mint a gazdasági élet magasabb rétegeiben bekövetkezett töke-, szakképzési és organizációs hiányok visszfényének.

A könyv második része, a *válságpolitikai rész* szervesen kap csolódik a kutató részhez és a válságból való kivezető utat keresi, mindvégig hiven kitartva Spann rendszere mellett.

Mivel a válság okai a gazdasági élet minden résztartalmán és fokán jelentkeznek, nyilvánvaló, hogy gyökeres megoldás is csak mindezekre kiterjedő orvoslás által lehetséges. Láttuk, hogy az okok egy része már a *világgazdaságban* gyökerezik, ezeket a közép- európai államok saját erejükből természetesen nem tudják kiküszö- bölni. A Dunamedence fokán jelentkezők ellenben már gyógyíthatók lennének a dunai államok *egy gazdasági közösségbe foglalása* által, amelyre nézve a Szerző a középeurópai eszme fáradhatatlan harco- sának, Hantos Elemérnek álláspontját foglalja el.

Ezen általános orvoslási mód mellett bőven foglalkozik Szerző az egyes *dunai államok nemzetgazdaságában* jelentkező válságjelen- ségek kiküszöbölésével, itt is Spann hármas résztartalmi felosztása alapján tárgyalva az anyagot. A legmagasabb fokon, a *közösségi érettségi fokon*, univerzalisztikus felfogásához hiven a megoldást a mezőgazdaság hézagtalan korporatív ujjaszervezésében látja, felső vezetéssel óhajtva megakadályozni a birtok elforgácsolódását és el- adósodását, a termelés mennyiségi és minőségi esését. Hasonlóan univerzalisztikus felfogás jellemzi Szerző kereskedelempolitikai fel- fogását is. Véleménye szerint a súlyos áldozatokkal létrehozott ipart nem szabad leépíteni, sőt még tovább kell fejleszteni és vissza kell állítani a parasztgazdaságok körében a múlt századbeli ön- ellátást. Az eladósodás tekintetében sem követhetjük Szerzőt, aki a gazdaadóságoknak a pénz vásárlóerejének emelkedésével arányos csökkentését követeli, bár tudatában van annak, hogy ezáltal a tu- lajdon sérthetetlenségét érinti. Az *előérettségi fokon* a minőség fel- javítása céljából a mezőgazdasági szakképzés további fejlesztését javasolja, valamint még szorosabb összeköttetést a mintagazdaságok, kutatóintézetek és a gyakorlati élet között. Végül a *termelő érettségi fok* piaci fokára vonatkozólag a hitelszervezet kiépítését és a termés-

elhelyezés organizálását tekinti célravezetőnek, amiket véleménye szerint különösen a korporatív szervezet tudna elősegíteni. Az előállítási érettségi fok területén a Hantos-féle megoldást tanácsolja a közlekedés és a tárházak tekintetében, míg a minőségi elmaradottság orvoslását a kvalitatív termelésre való fokozott áttéréssel véli orvosolni.

Áttekintésük alapján megállapíthatjuk, hogy Szerző könyve igen érdekes és jólsikerült kísérlet a középeurópai mezőgazdasági válságnak univerzalisztikus felfogás alapján való vizsgálatára. Nagy érdeme, hogy mindvégig ura marad anyagának, amit statisztikai adatokkal is bőven alátámaszt, megőrzi tárgyilagosságát és törés nélkül vezeti végig művén a spanni rendszert. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy szempontjának újdonságán kívül lényegileg nem hoz újat, csak új rendszerbe foglalja össze — anélkül, hogy az univerzalisztikus szemlélet által áttekinthetőbbé tenné — azt az anyagot, amelyet az angol klasszikus iskola eszközeivel dolgozó kutatók, élükön Hantossal, már azelőtt megállapítottak.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

Magyarország földbirtokviszonyai a z 1935. évben.
Kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1937.
1050 l.

A földbirtokpolitikai kérdések megítéléséhez — és ezek a kérdések a hitbizományi és telepítési törvények meghozatala után időszerepben nem vesztek, hanem még inkább nyertek — rendkívül fontos és értékes adatokat szolgáltat most a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, hogy közreadta „Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben“ című, nagyterjedelmű I. kötetét, mely ezeket a földbirtokviszonyokat törvényhatóságokként és községek szerint a legnagyobb részletességgel ismerteti. Földbirtokmegosztási viszonyaink vizsgálatánál két, egymástól az eredményekben jelentősen eltérő uton haladhatunk. Az egyik az, mely azt vizsgálja, hogy egy és ugyanazon földtulajdonos birtokában milyen nagy területű földingatlan van, illetőleg halmozódik össze. A másik az, amelyet ez a munka is követ és amely a földbirtokpolitika elhatározásánál irányadóbb lehet, amely ugyanannak a földtulajdonosnak egy község határában fekvő bármilyen kiterjedésű összes földbirtokát veszi számba, amelyből tehát helyes következtetések inkább vonhatók le abból a szempontból, hogy egyes birtokkategóriák milyen mértékben állják útját vagy teszik lehetővé a földbirtok helyesebb megosztódását. Valóban nagy és kitünő munkát végzett a Központi Statisztikai Hivatal ennek az 1050 oldal terjedelmű kötetnek kiadásával, mely ha nem is felel már minden kérdésre, de sok olyan kérdésre, melyre a megtámadhatatlan és megfelelő választ ebben a könyvben megkapjuk.

Az országban és egyes megyéiben, illetőleg városaiban lévő földbirtokok száma, területe és kataszteri tiszta jövedelme az egyes birtoknagyságcsoportok szerint minden földbirtokpolitika elhatározásának első alapfeltétele. Magyarországon összesen 1,898.267 a földbirtokok száma, ebből az 1 kat. holdnál kisebb földbirtokok száma 776.447. Ezek közül a legapróbb birtokok közül körül-

belül a fele olyan, amelyhez szántóföld nincs és a fele, amelyhez szántóföld is tartozik. Ezeknek az *1 holdnál kisebb földbirtokoknak* összes területe nem több, mint 312.403 kat. hold, amikor az *ország földbirtokainak területe* 16.081.844 kat. holdat tesz ki. Ezekhez a legapróbb birtokokhoz sorakoznak azután a mi viszonyaink között még *törpebirtoknak* számítható 1—5 kat. holdas földbirtokok, amelyeknek száma az egész országban 664.263, az összes földbirtokoknak 35%-a és ezek területe 1.620.942 kat. hold, az egész földbirtok területének kerekén 10%-a. Az igazi *kis-, közép- és nagy-parasztbirtok* az 5—100 holdas földbirtokból adódik össze, melyeknek száma 443.442, a földbirtokoknak 23.3%-a. Ezeknek a földbirtokoknak összes területe: 6.662.722 kat. holdat tesz ki és ez az egész földbirtok területének 41.4%-a. A *középbirtokoknak* számító 100—1000 kat. holdas földbirtokok száma 12.515, ezeknek területe pedig 3.523.683 kat. hold, ami az összes földbirtokterületnek 21.9%-a. Végül a *nagybirtok* hiteles adatait is megtaláljuk itt, amelyek szerint az 1000 holdnál nagyobb földbirtokok száma az országban 1560, tehát nem is egész 1‰, területük 3.962.094 kat. hold, ami a földbirtok egész területének 24.6%-át foglalja el.

Azt, hogy az egyes birtoknagyságcsoportokra mennyi esik a szántóföldből, kertből, rétből és más műveleti ágakból, ez a kötet nem mutatja ki, holott ennek jelentősége nyilvánvaló. ha figyelembe vesszük azt, hogy a *szántóföldterület* az ország földbirtokterületének 60.7%-át teszi ki, a *legelők* 10.6%-át, az *erdők* 20%-át. Ezzel szemben a községek és törvényhatóságok nagy földbirtokainál csak 20% esik szántóföldre és 20% a legelőre, a hitbizományoknál csak 38% a szántóföldre, 38% pedig az erdőre, a r. kat. egyházi birtokoknál 40% a szántóföldre és 33% az erdőre, úgyhogy földbirtokpolitikai szempontból ezeknek a nagybirtokoknak jelentősége más. mintha nagyobb területet foglalnának el az ebből a szempontból mégis legfontosabb szántóföldterülethöz, aminek egész területe 9.762.974 kat. hold.

A földbirtokok összes *kataszteri tiszta jövedelmét* 144.596.726 aranykoronában mutatja ki ez a munka, amiből a Dunántulra 57.958.895 ar. K., vagyis 40% jut, 6.375.965 kat. hold birtokterülettel, vagyis az egész ország birtokterületének 39.6%-a mellett. Az Alföldre a kat. tiszta jövedelemből 70.250.526 ar. Kor. = 48.5%, amikor az Alföld földbirtokterülete 7.278.277 kat. hold, az ország egész területének 45.2%-a. Az Északi Dombosvidékre a kataszteri tiszta jövedelemből 16.387.305 ar. Kor. jut (11.3%), a földbirtokból 2.427.602 kat. hold, vagyis 15%.

A munka következő fejezetéből kiemeljük az egészben vagy részben *haszonbérbe adott* földbirtokok számadatait. Ezekből látjuk, hogy a haszonbérben levő földbirtokok összes száma 157.922, területe pedig 2.798.477 kat. hold. A földbirtokok haszonbérbe adott területe úgy oszlik meg, hogy az 1000 kat. holdnál nagyobb földbirtokok területe 946.130 kat. hold, a középbirtokok területe 793.108 kat. hold. Az 1000 holdnál nagyobb birtokok fent látott területéből tehát kerekén 26% van haszonbérben, a középbirtokoknak pedig 22%-a. Ez kétségtelenül mutatja a haszonbérleti hasznosítási rendszer nagy elterjedését. Megtaláljuk a munkában azt az adatot, mely a „*védett földbirtokok*“ számára és területére, valamint a földbirtokrendezés főeredményeire vonatkozik. Ezek szerint a védett birtokok

száma 79.528, az összes földbirtokok számának 4%-a, területük 1,711.843, az egész területnek 10.6%-ával. A Dunántul a földbirtokok 3.5%-a, a birtokterület 8.9%-a „védett“, az Alföldön a birtokterület 11.7%-a, a birtokok 4.7%-a; az Északi Dombosvidéken a birtokok 4.8%-a, a birtokterület 11.9%-a van védettség alatt. A *földbirtokrendezés* főeredményeiből azt közli a kötet, hogy a földhözjuttatottak száma 389.307 volt, a nekik juttatott terület 705.468 kat. hold, a házhelyhez juttatottak száma 166.754, a reájuk eső terület pedig 39.178 kat. hold. A pénzügyminiszter által most kibocsátott rendelkezések szempontjából különösen érdekes lehet ezeket a számokat tudnunk.

Külön kimutatásokban csoportosítja a munka a *korlátolt és a szabadforgalmu* földbirtokokra vonatkozó adatokat. A korlátolt forgalmu birtokok összes területe 4,360.622 kat. hold, az ország egész földbirtokterületének kerek 27%-a, a szántóföldterülete 1,288.077 hold, az ország egész szántóföldterületének 13%-ával. A korlátolt forgalmu birtokokból az 1000 holdon felüli nagybirtokra 2,425.148 hold esik, tehát jóval több, mint a fele.

A korlátolt forgalmu földbirtok megoszlását részletesen mutatja ki a munka. Ész szerint 1. A *kincstári* földbirtokok területe 266.590 kat. hold csupán 66.391 hold = 25% szántófölddel és 119.201 hold erdővel, mikor az ország összes földbirtokainál — ismételjük — 60.7% a szántóföld és 20% az erdő területe. 2. *Községi, városi és törvényhatósági* földbirtokok összes területe 828.283 hold, 186.561 hold, tehát 22% szántófölddel és 164.752 hold legelőterülettel, mikor az országos legelőterület 10.6%. 3. A *közbirtokossági* és volt *urbéres* földbirtokok összes területe 917.568 hold, ebből legelő 564.119 hold, vagyis 61%. 4. *Köz- és magánalapítványi* földbirtokok területe 262.111 hold. 5. *Hitbizományi* földbirtokok összes területe 821.744 hold. Ebből szántóföld 38%, erdő ugyancsak 38%. 6. *Vitézi telkek* összes területe 33.000 hold, csaknem 90% szántófölddel. 7. A *róm. kat. egyházi és iskolai* földbirtokok 862.704 hold kiterjedésűek, amely területből szántóföldre kereken 40%, erdőre 33% esik. 8. A *görög katolikusok, református, ág. hitv. evangélikus, görögkeleti, unitárius egyházi és iskolai*, valamint az *izraelita* hitközségi és iskolai földbirtokok összes területe 143.600 hold. 9. Az *állami, községi, társulati és magániskolai* földbirtokok száma 2342, területe 88.343 hold. 9. A *hitelintézeti* földbirtokok száma 2342, területe 88.343 hold. Ezeknek a földbirtokoknak számából tulnyomó rész a 100 holdig terjedő birtokcsoportra esik; területéből 50% a 100—1000 holdas csoportra és 27% az 1000 holdon felüli csoportra esik. 11. Egyébb *részvénytársasági, egyesületi, stb.* földbirtokok területe 126.912 hold, nem több, mint 27% szántófölddel.

A *külföldi állampolgárok* szabadforgalmu földbirtokainak területe összesen 211.731 kat. hold, ebből nagybirtok 118.000 hold. A *kettős, vagy többes foglalkozásu* magyar állampolgárok szabadforgalmu földbirtokainak összes területe 1,007.541 kat. hold.

A munka legnagyobb része az ország *minden községére* nézve közöl részletes kimutatást mindarról, amit előbb országos viszonylatban tárgyalt, tehát a földbirtokoknak száma, azoknak birtokmegoszlása nagyságcsoportok szerint, a földbirtokok területi megoszlása, a haszonbérleti viszonyok, a védettség és a földbirtokrendezés főeredményei tekintetében. Amíg tehát az országos adatok sok

igen értékes támaszkodó pontot adnak a földbirtokpolitikához, a községi adatoknak ez az óriási halmaza a tüzetesebb és alaposabb kutatásoknak bő forrása lehet.

A Magyar Statisztikai Közlemények 99. kötete ez a nagy munka, amelynek megjelenését örömmel lehet üdvözölnünk, várva a további kötetek megjelenését, amelyek bizonyára felvilágosítást adnak majd néhány olyan fontos részletkérdésre nézve is, amely a földbirtokpolitikának még szükséges lehet.

Eber Ernő.

Schaffler-Glössl, Konrad: Volkswirtschaftliche Verfahrlehre. Kiadja Franz Deuticke, Leipzig und Wien, 1936. 78 oldal.

A közgazdaságtan története három módszervitát tart számon. Az első *Menger* és *Schmoller*, illetőleg az osztrák iskola és a német történeti iskola tudósai között merül fel és akörül forog, hogy melyik módszer felel meg inkább a gazdasági kutatások természetének: az elvont, elméleti, törvénykutató, amely tértől és időtől függetlenül érvényes, általános igazságokat keres; vagy az, amely a történelmi és társadalmi élet eseményeinek sokoldalú vizsgálatán alapszik és a gazdasági élet erkölcsi oldalát is figyelembe veszi. A második vita főszereplői egyik oldalról *Brentano*, *Max Weber*, *Julius Wolff*, másik oldalról *Schmoller*, *Herkner* és a szociálpolitikusok és azt a kérdést próbálják tisztázni, hogy a gazdaságpolitikai értékelések keretében meddig terjed a szigorú, objektív, tudományos megállapítások határa és hol kezdődik az irracionális, alanyi, érzelmi színezetű elemek beszűrődése. A harmadik módszervita napjainkban játszódik le és a kauzális és teleologikus nézőpontot állítja egymással szemben. E vita megindítója *Spann*, elmélyítői a köré gyűlő fiatal tudósok. Fellepnek mindenki ellen, aki szerintük az individualizmus, atomizmus, mechanikus szemlélet vagy elszigetelő módszer megcsontosodott követője.

A jelen munka is *Spann* iskolájából kerül ki. Szerzője azt a célt tűzi maga elé, hogy *Sombart* módszerét az univerzalizmus szemzőgéből bíráló alá vegye. Mondanivalóit három fejezetre osztja s nagy elméleti alapvetéssel s a kibontakozás teljességéhez szabott arányos felépítésben tárja elénk.

A) A közgazdaságtan fogalomalkotó munkájának gyökérszámai a filozófia talajába kapaszkodnak. A filozófia élesen elkülöníti egymástól a lét és érték fogalmait. A lét egyértelmű kifejezés a valósággal, létezéssel. A létezőnek a megismerése azt jelenti, hogy a valóság egy-egy részét vizsgálat alá vesszük és bizonyos meghatározott szempont szerint elemezzük. A benne mutatkozó törvényszerűségeket kereshetjük akár oksági, kauzális, akár célszerűségi, teleologikus összefüggések alapján. Az értékfogalmak is vizsgálat útján keletkeznek. Az értékelésnél már nemcsak tudomásul vesszük a világ tényeit, létező valóságait, hanem jónak, rossznak, szépnek, rutnak, helyesnek vagy helytelennek találjuk őket. A lét kérdésénél azzal foglalkozunk, hogy mi van, az értékelésnél azzal, aminek lennie kell. Az első problémacsoport az empirikus, reális megismerési módszert választja. Az utóbbi a normatív módszert. A normatív módszer azt jelenti, hogy az ember szabályokat alkot és a szabályokhoz méri az eredményt.

Ha a fogalmi megismerést behatóan vizsgáljuk, látjuk, hogy vannak olyan tudományok, amelyek törvények után kutatnak, általánosítanak, generalizálnak, azaz azt kutatják, ami mindig van. Ezek a természettudományok. Vannak ezzel szemben olyan tudományok is, amelyek az egyszer megjelenőt, az egyénit a maga elkülönültségében, sajátosságában akarják megismerni, azaz individualizálnak. Ezek a történettudományok. *Windelband* az előbbi tudománycsoport megismerési fogalmait nomotetikus fogalmaknak (nomos=törvény), az utóbbiakét idiografikus fogalmaknak (idios=sajátos, különös) nevezi. *Rickert* e fogalmi meghatározást tovább fejleszti. A természettudományok nomotetikus, generalizáló, közös jegyek után kutató természetét elfogadja ismeretelméleti alapnak, de a történettudományok individualizáló módszerét szükkörűnek találja. Ha ugyanis a történettudós minden adatot, történetet, ami egyszer előfordult a világon, elfogadna tudományos megismerésre méltó ténynek, akkor elveszne az adatok tömkelegében és áttekinthetlenségében. Szükség van tehát e második tudománycsoportban is valami rendező, kiválasztó elvre s ez nem lehet más, mint az érték fogalma. Amit a természet nyújt, az értékmentes (wertfrei). Egyszerűen van, létezik, akár jónak, akár rossznak ítélem. Viszont amit a kultúra hoz létre, az mindig ahhoz igazodik, hogy az emberi közösség általában mit tart értékesnek. A történettudományok tehát nem azt keresik egyszerűen, ami egyszer volt, hanem azt, ami valamilyen kulturértéket képvisel. Így a *Windelband*-féle tudományfeleosztás módosul, amennyiben *Rickert* természettudományokról és kulturtudományokról beszél.

A közgazdaságtanban is megvan a létezésnek és értékelésnek szigorú elkülönítése. A hagyományos közgazdaságtan is elválasztja egymástól a fogalmi megismerést és a gazdasági értékelést, vagyis a tiszta ökonomiát és a gazdaságpolitikát. *Windelband* alapján is megtalálhatjuk a kettősséget: beszélhetünk nomotetikus fogalmakat alkotó elméleti közgazdaságtanról és idiografikus módszerrel dolgozó, individuális fogalmakat alkotó gazdaságtörténetről. *Rickert* felosztása már nem vihető ilyen egyszerűen keresztül a közgazdaságtanban, miután becsusztatja az idiografikus tudományok principiumai közé az értéket. Az érték fogalma pedig mindig sok vitára adott okot a közgazdaságtanban. Tulajdonképp már a Menger—Schmoller-féle módszervitát is ez lobbantja ki. A módszervitát ma inkább kategóriavitának nevezhetjük, mert végeredményében akörül forog, hogy milyen általános fogalmi köröket, kategóriákat választunk megismerésünk, ítéletünk strukturájának.

B) Ismerteti a szerző *Sombart* módszer- és kategóriatanát, amint az a „*Drei Nationalökonomien*“ben elénk tárul. A neokantianus filozófia hatása alatt célul tűzi maga elé, hogy a közgazdaságtan különböző megismerési formáinak különös feladatait kijelölje és egymástól elválassza. A közgazdaságtanban háromféle megismerési formát különböztet meg: 1. Irányítót, (richtende, metafizikus), amelynek az a feladata, hogy a létesítendőre vonatkozó alapelveket felállítsa, vagyis a közgazdaságtan filozófiai megalapozását adja. E rész megfelel a mai gazdaságfilozófiának. Ez még nem igazi közgazdaságtudomány. 2. Rendezőt (ordnende, természettudományi), amely a gazdasági élet kvantitatív vonatkozásait és törvényszerűségeit tárgyalja és a tapasztalati tényekre racionális sémákat állít fel. Ez sem nyújtja még az igazi lényegét.

3. Megértőt (verstehende-kulturtudományi), amelyre ott van szükség, ahol a természettudományi eljárás csődöt mond, mert nem észlelni, hanem érteni akarunk. Ez az igazi közgazdaságtan, mert úgy kezeli tárgyát, mint kulturtudományt.

Az irányító közgazdaságtan legfőbb sajátása az, hogy értékkel. Feltárja a gazdasági élet helyes felfogását és meghatározását. Ehhez természetesen szüksége van felsőbb eszmére, amely mint elrendő, megvalósítandó cél megszabja a fejlődés irányát. Az irányító közgazdaságtan csak egy része az elméleti közgazdaságtannak. Messze van attól, hogy mindent felöleljen magába, annál is inkább, mert etikai értékelések nem tartozhatnak a közgazdaságtan keretébe. A rendező közgazdaságtan nem törődik a kulturösszefüggések feltárásával. Nem törekszik a gazdasági élet mélyebb megismerésére sem, hanem a természettudományokhoz hasonlóan időn és téren felülálló, általános érvényű megállapításokat ad. Éppen azért a rendező közgazdaságtan épülhet akár fiziokrata, akár objektív, szubjektív vagy kauzális kutatási módra, mert hiszen ugyanis a tényeket keresi. A rendező közgazdaságtan csak addig terjedhet, amíg megelégszünk racionális sémák alkotásával. Amint többet akarunk ennél, azonnal új területre kell lépünk, még pedig a megértő közgazdaságtan területére.

A gazdasági élet a kulturjelenségek körébe tartozik, azért nem elég a gazdasági jelenségek értékelése vagy rendezése, hanem megértésére is szükség van. A megértő közgazdaságtannak gyökerében kell tárgyát megragadnia és a gazdasági cselekmények belső szerkezetét, értelmi összefüggését megközelítenie. A megértő közgazdaságtan apriori ítéleteket alkot, amelyek nem a tapasztalásból erednek. De azért természetesen nem a metafizika keretében mozog, hanem a szubjektív és objektív adottságok értelmi összefüggéseit kutatja és általános kategóriáit értelmezi. *Sombart* a közgazdaságtant „értékmentes“ tudományként kezeli. Azt az elvet vallja, hogy az értékítéleteket ki kell zárni a közgazdasági vizsgálatokból, mert a tudományos megismerés első feladata, hogy megállapítsa és megismertesse, hogy mi van. Már pedig amíg az értékítéletek szerepet játszanak a tudományos vizsgálatokban, addig a létező objektív megértésére kevés figyelmet lehet fordítani.

C) A harmadik részben a *Sombart*-féle módszertant az univerzalizmus, illetve az egyetemes egész szempontjából bírálja a szerző. Véleménye szerint a nomotetikus és idiografikus fogalomalkotási módszerek éles elválasztása — amint azt a neokantiánusok nyomán *Sombart* is keresztülviszi — egyoldalúságra, az egyetemes egésznek erőszakos szétválasztására vezet. Végeredményében ez nem más, mint tiszta természettudományi módszer, ami a közgazdaságtannak nem felelhet meg. Csak az univerzalizmus felfogása tud e kérdésben rendet teremteni az Egész (Ganzheit) fogalmának bevezetésével. Az Egész nem esik szét individuális részekre olyan értelemben, hogy az egyes részek önálló ismeretelméleti tulajdonságairól beszélhetnénk, hanem csak rész-egészekre tagozódik. Ezek mindenike magán viseli továbbra is az Egész jellegzetességeit. Az Egész fogalma egyesíti az általános és egyszeri vonásokat, nem lehet tehát szó külön törvényalkotó és külön individualizáló eljárásról.

De nem lehet szó az érték és lét fogalmainak elkülönítéséről

sem. A „Sein“ és „Sollen“ egyaránt alkotó elemei az Egésznek. Az oksági vizsgálatok elhomályosítják a kitagolódási rend világos látását. Ha a közgazdaságtanban megmaradnánk továbbra is a nomotétikus vizsgálati módszer mellett, akkor a gazdasági törvényt kellene központi kategóriának tekintenünk. Már pedig a legfőbb gazdasági fogalom a teljesítmény-fogalom, amely csak teleologikusan, az egészre vonatkoztatott célszerűségében közelíthető meg. De helytelenül gondolja *Sombart* azt is, hogy az értékfogalom a maga szubjektív jellegétől sohasem tud megszabadulni. Hiszen a létnek, a lényegnek a kutatása sem más, mint a tökéletesség kutatása. A tökéletesség pedig okvetlenül csak objektív jegyek alapján állapítható meg. Az értékítéletek tehát benne gyökereznek a gazdasági jelenségeknek, mint az Egész kitagolt részeinek természetében s így a közgazdaságtan végső fogalmaitól, kategóriáitól nem választhatók el. *Sombart* tehát eleve lemond arról, hogy a gazdasági életet bizonyos magasabb szempontok szerint irányítsa s hogy abban az etikai vagy világnézeti szempontoknak helyet adjon. A „megértő“ kutatás is legfeljebb csak a gazdaságosság elvéig tud eljutni nála. Így az általa elismert gazdaságpolitikai befolyás is feltétlenül nélkülözi a felsőbb célkitűzéseket, mert azoknak az Egész eismerésében kell gyökerezniök. Az univerzalizmus szerint az igazi gazdaságpolitika már a kitagolódási követelmények vizsgálatából önként következik és így az elmélet és gyakorlat nem szakíthatók szét.

A szerző eredeti céljánál sokkal többet nyújt. Nemcsak a közgazdaságtan ismeretelméleti módszertanát állítja elének művében, hanem a gazdaságbölcsélet mélységeibe is alapos bepillantást enged. Problémái nem is közgazdasági problémák végeredményben, hanem filozófiaiak. Ezzel ugyan csak mesteréhez, *Spann*hoz marad hű, mert hiszen az univerzalizmus is a legtöbb kérdésre inkább bölcséleti, mint közgazdasági magyarázatot ad. Az univerzalizmus gondolatvilága egészen hatalmában tartja minden gondolatát. Nem is akar sajátmaga eredeti lenni, egyszerűen *Spann* szemével igyekszik megmérgetni *Sombart*ot.

Ha érdemileg akarunk hozzászólni a műhöz, akkor tulajdonképp az univerzalizmusnak a gazdaságpolitikáról alkotott felfogásával találjuk magunkat szemközt. *Spann* a gazdaságpolitika létjogosultságát tagadja, nem is tartja tudománynak. Szerinte legfeljebb csak gazdasági praxisról lehet szó. Ez viszont az államférfiúnak kell üznie. A lét és érték az univerzális Egész eszméjében összefonódnak, nem lehet tehát szó külön a létező gazdasági valóságot vizsgáló elméletről és külön az érték fogalmára támaszkodó gazdaságpolitikáról.

Az univerzalizmus e kérdésben ugyyszólván az egész közgazdaságtudománnyal szemben áll. De szemben áll a tapasztalattal is, mert nem idegen más tudományokban sem az a gondolat, hogy az elmélet megmarad a maga eszmei magaslatán, miközben kitermel maga mellett egy másik tudományt, hogy azon keresztül közelítse meg a gyakorlati életet. Így az orvostudomány elméleti vonatkozású tárgyai: a kémia, fizika, biológia, fiziológia mellett ott van az orvoslás, a terápia, amely azt tanítja, hogy hogyan kell az elméletet gyakorlativá tenni és adott esetekre célszerűen alkalmazni. Az elméleti neveléstudomány mellett ott vannak a gyakorlat tudományai: a metodika, didaktika, a nevelésügyi intézmények szervezetének tana.

A szociológia mellett kiépül a szociálpolitika. Az elméleti jogtudományok mellett a judikaturának számtalanfelé ágazó, a reális élettel egybefonódó részei. Bármilyen mélységes, szélesmedrű kérdéseket vet is fel az új elmélet, a közgazdaságtannak mégis az marad a feladatköre, hogy magának a szigorúan vett gazdasági életnek a jelenségeit megfejtse.

Schaffler könyvének hangja mindvégig emelkedett, tudományos és nyugodt. Ezt annál inkább javára írhatjuk, mert az univerzalizmus irodalma gyakran mutat fel olyan termékeket, amelyek feülről kezelnek minden velük ellentétes álláspontot. Stílusa elég érthető és világos. De olyan tömör és olyan roppant nagy filozófiai anyagot halmoz össze, hogy valóban derekas munkát végez, aki e 78 oldalt alaposan át tanulmányozza.

Takaróné Gáll Beatrix.

Don Salvador de Madariaga: The price of peace. Cobden-Sanderson kiadása. London, 1935. 28 oldal.

Ez a londoni *Cobden*-szövetség májusi ülésén spanyol közgazda és államférfi ajkairól elhangzott előadás azzal a mindig aktuális kérdéssel foglalkozik, hogy hogyan lehetne megteremteni a világbékét. Az első részben kifejti, hogy az általános béke biztosításának legfőbb eszköze a nemzetközi világegyesülés megteremtése. Ennek egyelőre nagy akadálya a túlzó nacionalizmus és annak egész ideológiája. Mert ahhoz, hogy az internacionális békés együttélés magaslatára emelkedjünk, fel kell áldoznunk bizonyos nemzeti önzéseket. Ez a béke ára.

Elsősorban le kell mondania minden államnak az önkényes és szabad külpolitikáról, hogy helyet adjon a nemzetközi kooperációnak. A fegyverkezés ne legyen nemzeti ügy, hanem álljon központi ellenőrzése alatt. Ennek elmaradhatatlan eredménye lesz, hogy helyreáll a szabadkereskedelem (itt találkozunk *Cobden*nel), mert tagadhatatlan, hogy az önellátó állapot a nemzeti fegyverkezések velejárója. A szabad kereskedelem és béke azonban rendszerint nehezen egyeztethetők össze, mert a piacokért való küzdelem sem más, mint a háborúnak egyik formája. Viszont nem tanácsos a gazdasági életben az egyéni kezdeményezést elfojtani, mert a kereskedelemnek a profitkeresés adja meg a lendületet. Meg lehetne oldani a kérdést olyan világgözüsségi intézmények felállításával, amelyek a gazdasági élet legfőbb kérdéseit kooperatív alapon szabályoznák. Így központilag kellene szervezni pl. a kereskedelmi tengerészetet, civilrepülést s a legfontosabb gazdasági cikkek (tüzelőanyagok, fémek, gabonamüek) termelését és szétosztását. A többi kereskedelmi ág a magánérdekek kezében maradhatna.

Az is igen fontos áldozat a béke megóvása szempontjából, hogy adja fel minden nemzet az aktív külkereskedelmi mérlegre való törekvés politikáját. Ez egyébként is öngyilkos politika, mert minden népnek aktív mérlege úgy sem lehet. A nemzetek összeségének mérlegét kellene egyensúlyba hozni és rendben tartani. Erre pedig legalkalmasabb szerv a *Népszövetség*. Pénzügyi szempontból is fel kell adni azt a tendenciát, hogy minden állam halmozza az aranyat és hitelt s más államokat pénzügyi függésben tartson. A gazdaságilag fejletlenebb államok finanszírozása nemzetközi ellenőrzés mellett történjék. A *Népszövetség* eddig is végzett már ilyen

irányu munkát, amelynek szép sikerei voltak és csak a nem-kooperatív erők által felidézett világkrízis akasztotta meg további fejlődésüket.

Ugyanilyen reformokra van szükség a gyarmati politikában is. Alljon a gyarmatügy nemzetközi ellenőrzés alatt s a nemzeti, elnyomó törekvések helyét foglalja el a mandátumos rendszer. A sajtószolgálat is kerüljön központi irányítás alá, mert a nemzeti sajtóügy sok káros túlzásnak és szélsőséges álláspontnak melegágya. Az internacionális együttműködésnek központi szerve a *Népszövetség* lehetne, ha maga is átesne bizonyos tökéletesedési folyamaton s egyesíteni tudná magában a világ minden nemzetét.

Az a gazdasági berendezkedés, amelynek *Madariaga* vázát adja, éppugy irányított gazdaság, mint a nemzeti önellátás politikája. Mindössze az a különbség köztük, hogy a korlátokat a szűkebb látókörrel kitolja a világgazdaság határait. Ugy látszik, mintha nem is annyira gazdaságpolitikai, mint inkább világnézeti különbség választaná el felfogását a nemzeti elzárkózás gazdasági politikájától és világnézeti felfogása diktálná, hogy nacionális keretek helyett internacionális méretekben gondolkozzék. Noha *Cobdenre* hivatkozik, nagyon messze áll azoktól az eszméktől, amelyeknek *Cobden* zászlóvivője volt.

Mégis a mai elzárkozó és túlzó egyoldalúságba temetkező gazdasági élet mellett olyan hatást tesznek ránk e szavak és tervek, mint valami távolról hangzó, kellemes zene. Szinte szeretnénk felerősíteni hangját, amellyel azt akarja tudomására hozni a világnak, hogy ha szakítunk is a szélsőséges liberalizmus elveivel, akkor is rátalálhatunk a világgazdaság egészséges kiegyenlítődésének arra a mesgyéjére, amely felé a haladó élet mutat.

El kell fogadnunk azt a gondolatát is, hogy ha mind a teljes szabadság, mind a nemzeti elzárkózás elveit felfüggesztjük, akkor a világgazdaságnak központi irányító szervre van szüksége és ez a szerv csakis a *Nemzetek Szövetsége* lehet. Egyetértünk vele azért, mert a Népszövetség minden erőtlensége mellett is magában hordja a csiráját annak a felsőbb hatalomnak, amely a nemzetközi gazdasági élet szerteágazó zürzavarában rendet és egységet teremthet.

Takaróné Gáll Beatrix.

Blaskovits Zoltán: Theorie des Kapitalismus. Debrecen, 1936. 44 oldal.

Magyar szerzőnek német nyelvű munkája van előttünk. Azt a célt tűzi maga elé, hogy a kapitalizmus szó használatához fűződő tévedéseket és szubjektív értelmezéseket eloszlassa s annak fogalmi tisztaságát és eleven tartalmát megvilágítsa.

Első lépés e célhoz a *liberalizmus és kapitalizmus* fogalmainak elkülönítése. Az első bizonyos társadalmi, a második gazdasági rendszert jelent. A liberalizmus keletkezésére nézve két elmélet áll fenn: 1. Az emberi szellem hozta létre. 2. A külső életkörülmények termelték ki. Lényegében ez az elválasztás erőltetett, mert a hatóokok kölcsönhatásokat is fejtenek ki. Az ipari forradalmak, találmányok, népszaporodás mindenestre döntő erejűek voltak kialakulásában. A liberalizmus legfőbb ismérve az, hogy a gondol-

kozó egyének szabad gazdasági együttműködése általános összhangot, egyensúlyt teremt. Ez az egyensúly lehet sztatikus, ha a termelés alkalmazkodik a szükségletekhez és dinamikus, ha az ellátás általános kiterjesztését célozza. Az egyéni és a közérdek a liberalizmusban harmonikusan kiegészítik egymást.

A *kapitalizmus sztatikája* című fejezetben ismeretelméleti elmélyedéssel vizsgálja a tőkefogalom fejlődését. Elutasítja a tőke materiális felfogását s a következő jellemző tulajdonságait emeli ki: 1. Vezető gondolata: a nyereségre törekvés. 2. Megjelenési formája: számolásra alkalmas. 3. Ható eszköze: a forradalmi technika. 4. Jogi alapja: a magántulajdon. A modern kapitalizmus megeremti a vállalatot. Ennek behatóbb vizsgálata is megerősíti azt a felfogást, hogy a kapitalizmusban a szellemi és anyagi erők együtt hatnak. — A *kapitalizmus kinematikájában* igen szépen és tömören jellemzi a Sombart által megkülönböztetett korai, teljes és késői kapitalista korszakokat. — A *kapitalizmus dinamikáját* elsősorban Schumpeter nyomán szemléli, majd életműködését és kísérő jelenségeit élénken jellemzi. Válságmagyarázata a tultermelés tanára támaszkodik. Érdekesen jellemzi az 1925. év után kialakuló hitelezési mentalitást. A fogyasztást hitelnyújtással próbálják elősegíteni. Ez a hitel azonban más természetű, mint a régi kapitalizmus hitele. Azelőtt a hitelező azért hitelezett, mert hitt a vállalatban, ma kényszerből hitelez, hogy azt, amit termelt, saját pénzén megvegyék tőle. Nagy hibának tartja a kapitalista befektetések túlméretezését.

A jövő fejlődésében két lehetőséget lát: a *szocializmust* és a *tervgazdaságot*. Az első, akár szocializmus, akár kommunizmus formájában jelenik meg, mindenképp az individualizmus-atomizmus tulhajtása s önzésen alapszik. Ezért nem biztosíthatja a jövő társadalom békés gazdasági életét és haladását. Sokkal kedvezőbb kilátásokat nyújt a jövő fejlődésére az olyan autark tervgazdaság, amelyben az állam a gazdasági szuverénitás. Az állami beavatkozás útja a kartelek továbbfejlesztésével biztosítható. Ha elérjük, hogy minden gazdasági ág kartelizálódjék, akkor végeredményben már csak egyetlen kartel lesz, maga az állam. A jövő tervgazdaságát át fogja hatni a nacionalizmus szelleme. Az osztályharc megszűnik, noha az osztályok megmaradnak. Az egyes foglalkozási ágak rendeket alkotnak. Új társadalmi berendezkedés alakul ki, amelynek irányelve lesz az állameszme s a magasabb erkölcsi erők érvényre juttatása.

Blaskovits könyve igen szépen, világosan, rendszeresen tárja elénk mindazt, amit a kapitalizmus fogalmának megvilágítására szükségesnek tart. Saját álláspontját az utolsó fejezetben fejt ki s amit e részben meggyőződésének vall, azt igen tervszerűen készíti elő. Általában könyve rendkívül áttekinthető, stílusa könnyed, ismeri az idevágó irodalmat s élvezetesen tud írni. Felfogása erősen a korszellem hatása alatt áll. A felsőbbrendű világszemlélet gazdagító, nemesítő hatása kiérzik tollából, ha a gyakorlati kivitelben szélsőséges elveket vall is. Tartalmi jellemzésébe nem merülhetünk nagyon bele, mert hiszen sajátmaga is inkább csak körvonalakat, mint sokoldaluan megvilágított képet ad.

Mégis talán felvethetjük a kérdést, miért kell egy fiatal magyar írónak ilyen kis munkát csak németül megjelentetnie. Másrészt ha már németül ír, a vonatkozó magyar irodalom pontos feltün-

tését szívesen láttuk volna. Például egyes részeken meglátszik Kisléghi Nagy Dénes: A gazdasági individualizmus válsága c. cikkének (Közg. Szemle 1933. évi 4—5. szám) hatása, nem ártott volna az irodalmi hivatkozások között ezt a cikket is megemlíteni.

Takaróné Gáll Beatrix.

Havas, Friedrich von: Grundgedanken zu einer Theorie der störungsfreien Geldschöpfung. Jena, 1936. 120. o.

Havas kutatásának tárgya lényegében a semleges pénz problémája. Az irodalom jó része a semleges pénzt passzív intézményként kezeli, amennyiben rendszerint így teszi fel a kérdést: milyen feltételeknek kell fennállaniuk, hogy a forgalmi gazdaságban a kibocsátásra kerülő pénzmennyiségek ne indítsanak el dinamikus változásokat. Ezzel szemben a szerző a semleges pénz fogalmát aktív gazdaság- és pénzpolitikai intézkedések egész rendszeréből vezeti le. Nála tehát nem az a kérdés, hogy minő feltételek mellett nem indítanak el dinamikus változásokat a kibocsátott pénztömegek, hanem az, hogy milyen gazdasági, illetőleg pénzpolitikát kell folytatni, hogy a pénz oldaláról a gazdasági élet menete ne befolyásoltassék? E tekintetben tehát Koopmans felfogásához csatlakozik, amint ezt maga is kifejezi. „A pénzellátás semlegesítése — idézi — felfogásunk szerint nem más, mint különleges esete a meghatározott aktív gazdaságpolitikai rendszabályok rendszeres alkalmazása elvének, amely szabályoknak csak felületes szemlélete mellett tulajdoníthatunk intervencionista jelleget s amelyeknek célja nem az, hogy az ideáltipikus, természetes gazdasági folyamatot megakadályozzák, illetőleg korrigálják, hanem éppen az, hogy megteremtsék azokat a feltételeket, amelyek mellett az ideáltipikus gazdasági folyamatok zavartalanul megvalósulhatnak.“ Szerző azonban levonja ennek a felfogásnak a helyes következményét s elkerüli az oly sok félreértésre okot adható és okot adott „semleges pénz“ megjelölést; e helyett a megfelelőbb „störungsfreie Geldschöpfung“, zavartalan pénzkibocsátás megnevezést használja.

Havas „pénzgazdasági csereközösségnek“ („geldwirtschaftliche Tauschgemeinschaft“) nevezi azt a gazdasági rendszert, amelynek ideáltipikus megvalósulási formájában minden jövedelem, amely valamely termelési periódusban keletkezett, csak a termelési periódus végén, vagyis akkor jelenik meg vásárló erő gyanánt a piacon, amidőn már piacra kerültek azok az áruk, amelyek termelő-költségeiből a jövedelem keletkezett. Ezzel a rendszerrel szembe helyezi a „pénz és hitelgazdaság“ rendszerét („Geld- und Kreditwirtschaft“), amelyben a pénz segítségével az árualaktól függetlenül jövedelmek nem várják meg azoknak a javaknak a piacra kerülését, amelyekből, mint költségelemek, erednek. Ennek a rendszernek szerző szerint az ideáltipusa az, amidőn egy adott termelési periódusban — a pénz segítségével — előreképzett jövedelmek éppen elegendők arra, hogy az előző termelési periódus egész társadalmi termelésének eredményét — természetesen változatlan árakon — megvásárolhassák.

A gazdasági élet jelenlegi tényleges szervezete sem az egyik, sem a másik említett rendszertípusnak nem felel meg, hanem a kettő között átmenetet alkot. A kiindulási rendszer a pénzgazdasági cse-

reközösség volt, amelyből az átmenetet a pénz- és hitelgazdaság rendszerébe a reálmegtakarítások tették lehetővé és pedig mindig a megtakarítások mértékében.

A tényleges és az eszmei gazdasági rendszerek megkonstruálása után szerző feleletet keres tulajdonképpeni kérdésére, vagyis arra, hogy miként kell történnie a pénzkibocsátásnak az egyes rendszerekben.

Az ideáltipikus pénzhitelgazdaságban a probléma megoldása kézen fekvő. Minden valódi jövedelmet pénzkibocsátással előre kell képezni, hogy az árak és az áruk elhelyezésének zavarai kiküldtessenek. A valódi jövedelmek alatt Havas azokat a jövedelmeket érti, amelyek tárgyi áruk előállításánál felmerült költségekből közvetlenül eredtek. Az áruk körét viszont azért korlátozza csupán a tárgyi árukra, mert csak ezek vihetők át fogyasztás céljából egy következő termelési periódusba, míg a tárgyilag nem objektívizálódó értékek és szolgálatok a termelésük periódusában kerülnek fogyasztásra. Ha egy ilyen ideáltipikus pénzhitelgazdaságban valamely valódi jövedelem az előbb említett követelmény ellenére még sem lenne előreképezve, vagyis egyes termelőknek meg kellene várni a termelési folyamatuk befejeződését, az áru elkészülését s csak ezután jelenhetnének meg vásárlóként a piacon, ennek az lenne az eredménye, hogy az előző termelési periódus termelési eredményével szemben csökkenne, az éppen befejezett termelési periódus termelési eredményeivel szemben viszont fokozódna a kereslet, ami pedig mind a két esetben árváltozásokat vonna maga után. Nyilvánvaló, hogy ezek az árváltozások monetáris természetűek.

Az ideáltipikus pénzhitelgazdaság pénzellátásának kérdése után a jelenlegi tényleges, általa átmenetinek nevezett gazdasági rendszer pénzellátásának problémájával foglalkozik. Végeredményben azt a szabályt állítja fel, hogy gazdasági életünk jelenlegi szervezeti fokán „minden valódi jövedelmet elasztikus pénzkibocsátással előre kell képezni, amennyiben ez az előreképzés, mint szervezeti szükségszerűség jelentkezik“. Arra a kérdésre pedig, hogy a jövedelemelőlegezés mikor tekinthető szervezeti szükségszerűségnek, azt a választ adja, hogy ez a kérdés a gazdasági élet mindenkori fejlettségi fokán részletes tényvizsgálat alapján állapítandó meg. Meg kell jegyeznünk hogy szerző eddigi vizsgálataiban feltételként állította, hogy valamennyi termelési periódus egyenlő hosszú s egy időben kezdődik és fejeződik be. A semleges pénzkibocsátás szabályának megállapítása után azonban szükségét látja, hogy az eddigi korlátozó feltételeit felfüggeszse, amit annál könnyebben tehet meg, mert felfogása szerint megállapításai a különböző időtartamu és egymást keresztező termelési periódusok rendszere mellett is érvényesek.

Ugy az ideáltipikus pénzhitelgazdaságra, mint a tényleges — átmeneti — pénzhitelgazdaságra vonatkozóan megállapított pénzkibocsátási szabályok természetesen csak olyan gazdasági rendszerre vonatkoznak, amelyek volumenje változatlan nagyságu. A következőkben külön vizsgálat tárgyává tétetik az az eset, amidőn a termelés egyik termelési periódusról a másikra állandó növekedésben van. A kérdés az, hogy emelkedő termelés mellett egyáltalán lehetséges-e olyan pénzkibocsátási politika, amely a pénzoldalról kiküszöböli az árváltoztató hatásokat? Szerző szerint ennek csak egy lehetősége

van. Az az eset t. i., amidőn a termelés emelkedése termelési periódusról termelési periódusra matematikai arányban történik. (Meg kell jegyeznünk, hogy szerző kétséget kizáró módon, tévedésből a termelés emelkedésének geometriai arányáról beszél, annak ellenére, hogy példájában megadott adatok matematikai arányban történő termelés-emelkedést mutatnak s hogy következtetései és megállapításai a geometriai arányban emelkedő termelés esetén nem alkalmazhatók. Lásd a munka 82. oldalát.) Ilyen esetben a termelés emelkedése arányának megfelelő nagyságu vállalkozói nyereség alakul ki és az árak — a termelés emelkedése arányának megfelelően — emelkedni fognak. A gazdasági életnek minden egyéb, a matematikai aránytól eltérő növekedése esetén a pénzkibocsátás zavartalansága, vagyis az, hogy a pénz oldaláról árváltoztató hatások ne induljanak ki, nem biztosítható.

Felületesen intézi el a szerző az u. n. hibás befektetések kérdését. Hogy ez a probléma szorosan összefügg kutatásának tárgyával, ennek megállapítását nem tudja elkerülni. Megoldás helyett azonban egyszerűen azt állítja, hogy a termelésnek a fogyasztáshoz való esetleges nem megfelelő alkalmazkodása nem lehet szempontja a monetárius teóriának, hanem az külön problémakört alkot. Midőn a megtakarításoknak a piaci keresleti viszonyokra való hatását vizsgálja, szerző részben hasonló véleményen van. Ha a meglévő termelési apparátus fenntartásához, illetőleg pótlásához szükséges összesen felüli megtakarítások eszközöltetnek, a keletkezett tőkék kétféle módon helyeztetnek el. Vagy hosszulejáratuan, vagy pedig rövidlejárátuan. Szerző szerint a két eset között lényeges különbség van. Ha ugyanis a megtakarítások hosszulejáratu kölcsönök formájában helyeztetnek ki, ennek a ténynek monetáris szempontból nincsen különösebb jelentősége, mert hiszen semmi egyéb nem történik, mint hogy a megtakarítást eszközlő, mint vásárló helyébe a kölcsönt felvevő, mint vásárló lép. A II. termelési periódusban előlegezett összes jövedelem áll szemben ez esetben is az I. termelési periódus egész termelési eredményével. Az a tény, hogy a kereslet iránya szükségszerűen megváltozik s a fogyasztási javak piaca felől a termelési javak piaca felé tolódik, Havas szerint — amint már említettük — olyan változásokat fog létre hozni, amelyek nem tekintethők monetárius eredetűeknek.

Másként áll a helyzet azokkal a megtakarításokkal, amelyek rövidlejáratu kölcsönök alakjában nyernek elhelyezést. Ez esetben az adott termelési periódusban eszközölt megtakarítások már a következő termelési periódusban felhasználtatnak és pedig jövedelem előlegezés (előreképzés) céljára, vagy girálpénzek módjára. Ilyen módon a II. termelési periódusban (vagyis akkor, amidőn a megtakarítások eszközöltettek) nem az összes előlegezett jövedelmek állnak szemben az előző termelési periódus termelési eredményével, hanem csak az összes előlegezett jövedelmeknek a megtakarítások összegével csökkentett része. A megtakarítások ugyanis csak a következő termelési periódusban fognak — mint előlegezett jövedelmek — vásárló erőt képezni. Az egész folyamat pedig abban fogja hatását éreztetni, hogy az I. termelési periódusban termelt reagibilis áruk ára csökkenni fog, míg az árváltozások iránt kevésbé érzékeny áruk egy része eladatlanul, raktáron marad.

Láng János.

Dietze, C. von: Preispolitik in der Weltagrarkrise.
Berlin, 1936. Weidmannsche Buchhandlung. 248+X. o

Dietze berlini egyetemi tanárnak ez a munkája a most elmúlt őszi megtartott, immár negyedik nemzetközi agrártudományos konferencia számára készült jelentést foglal magában, amely kiterjeszkedik mindazokra a jelentősebb árpolitikai intézkedésekre, amelyeket a mezőgazdasági válság következtében a különböző államokban megvalósítottak. Egyedül a németországi árpolitika ismertetése hiányzik a könyvből, mert a fent említett konferencia német előkészítői úgy határoztak, hogy ezt külön kötetben (B. Mehrens: Die Marktordnung des Reichsnährstandes) bocsátják rendelkezésre. Sajnos, ez az elhatározás némileg indokolatlanul megcsorbitja az előttünk fekvő értékes mű teljességét, hiszen ha a szerző meg tudta oldani a föladatot, hogy összesen negyven oldalnyi terjedelemben külön-külön ismertesse a dunai (Bulgária, Jugoszlávia, Románia és Magyarország), továbbá a középeurópai (Svájc, Ausztria, Csehszlovákia és Lengyelország) államok — a könyv beosztása és sorrendje szerint soroltuk föl azokat — újabb mezőgazdasági árpolitikáját, akkor nem lett volna akadálya annak sem, hogy munkájába a németországi árpolitika rövid összefoglaló képét is beleillessze. Így a német mezőgazdasági értékesítési árpolitikáról csak a záró szóban találunk néhány sornyi méltatást, s mivel ebben értékitélet is foglaltatik, még kevésbé indokolt, hogy ez értékitélet alapjául szolgáló tények ismertetése kimaradt a munkából.

A könyv négy részre oszlik. Első része a brit birodalomnak, második a brit birodalmon kívül álló fontosabb tengerentuli országoknak (Egyesült Államok, Argentína, Brazília és Japán), harmadik része az európai kontinensnek mezőgazdasági árpolitikáját tárgyalja s végül a negyedik rész a gumi-, tea-, cukor- és buzaértékesítésre vonatkozó nemzetközi megállapodásokat ismerteti. Az európai szárazföldre vonatkozó harmadik rész még külön államsoportok szerint való beosztást is alkalmaz, földközi-tengeri, dunai, középeurópai államokra, továbbá az északi és keleti tengerpart államaira, végül pedig Szovjetországra. Ez a beosztás ugyan inkább csak geográfiai jellegű és nem keres egymással összefüggő gazdasági és szociális áttekintést a hasonló mezőgazdasági strukturájú államok között, amint ezt például Milhoffer Sándor legutóbbi hasonló tárgyú magyarnyelvű munkájában láttuk, arra azonban kétségtelenül alkalmas, hogy az egyes államokra vonatkozó jelentősebb árpolitikai ismeretanyagot könnyen megtaláljuk a műben.

Csupán a dunai államokra vonatkozó rész előtt találunk egy egészen rövid összefoglalást, amely szerint Bulgária, Jugoszlávia és Románia kifejezetten parasztállamok, amelyekben a lakosságnak mintegy négyötöde mezőgazdasági foglalkozású, a termelés pedig kizárólag családi üzemekben, primitív technikai fokon és nyomasztó tökehiány mellett történik, viszont Magyarország jellege ezektől ugyan elütő, amennyiben a mezőgazdasági foglalkozásuk aránya kisebb és a termelés eredménye is kevésbé ingadozó, azonban az eladósodás súlya és a mezőgazdasági jövedelemnek a buzaértékesítéstől való függősége indokoltá teszik a szerző szerint Magyarországnak a dunai államok közé való besorozását. Ezt az indokolást mi meglehetősen érthetetlennek találjuk. Különös, hogy egyáltalában szükségesnek látja külön indokolni a dunai államok közé való

sorolását egy olyan államnak, amelynek a Duna völgyében ma is centrális helyzete van, a történelem folyamán pedig állandó és ki-magasló vezetőszerpe volt itt, egészen a trianoni katasztrófaig. Ilyen külön indoklásra nézetünk szerint semmi szükség nincsen, vagy pedig értelmét veszíti a dunai államok csoportjának beosztása, nem is szólva például arról, hogy a magyarországi mezőgazdasági eladósodás nem éri el a németországi mértéket és meglehetősen vitás az az érv is, hogy a magyar mezőgazdaságnak a buzaértékesítés volna a fő jövedelmi forrása. Ezek az érvek különösen elhibáztak azért, mert hiszen tulajdonképpen nem a dunavölgyi szempont alapján és tévesen sorozzák be hazánkat visszamaradt kulturájú Balkán-államok csoportjába. Világos, hogy hazánk termelési és társadalmi szempontok szerint közelebb áll Ausztriához és Csehszlovákiához, mint Jugoszláviához, Romániához vagy Bulgáriához s világos az is, hogy a dunai szempont alapján nehéz is lett volna Ausztriát és Csehszlovákiát innen kikapcsolni. A szerző tehát ebben a tekintetben súlyos tévedést követ el, mert az általa alkalmazott csoportosítás csak a mezőgazdasági kiviteli jelleg szerint jogosult, nem pedig a dunavölgyi alapelv szerint, amelyet a vonatkozó fejezet címéül választott, sem pedig a mezőgazdasági struktúra szerint, amelyet rövid indoklásában fölhoz. Így történik, hogy a dunai államok között sorrendben utolsónak tárgyalja hazánkat s Magyarország elsőrendű dunavölgyi jelentőségét ezen a módon leértékeli. Hogy ez a beosztás és az előtte álló rövid indokolás mennyiben rendeltetett alá a ma Németországban mindenhová kiterjedő politikai irányításnak, arra itt természetesen nem volna helyénvaló kitérni. Azonban a szerző által ilymódon csoportosított dunai fejezet előtt álló külön rövid indoklás határozottan téves és elüt a munka egészétől is, mert hiszen a többi fejezetek előtt egyáltalában nem találunk hasonló összefoglaló ismertetést.

A fenti elkedvetlenítő körülményektől eltekintve, a könyv terjedelméhez képest kielégítően — mintegy hat oldalon — és helytállóan ismerteti a magyarországi árpolitikai intézkedéseket. Egy ilyen összefoglaló, világviszonylatokra kiterjedő mű értékére általában helyes abból következtetnünk, hogy az általunk legjobban ismert hazai viszonyok tárgyalása megfelelő-e. Ezt a megbízhatósági próbát Dietze könyve teljes mértékben megállja, annál is inkább, mert a hazánkra vonatkozó adatokat az Ungarisches Wirtschaftsjahrbuch anyagából merítette és ez évkönyv kiadói külön is segítségére voltak a szerzőnek a magyar mezőgazdasági árpolitika ismertetésében. Ebből tehát joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a többi országok árpolitikai intézkedéseire vonatkozóan is hasonlóan helytálló forrásmunkát jelent ez a könyv (amit egyébként a külföldi anyag olvasásakor külön is megállapíthatunk), másrészt viszont ebből az alkalomból is fölismerhetjük, hogy hazai viszonyainknak a külföld számára való helyes megismertetésében milyen fontos szerepet töltenek be a saját honfitársaink által idegen nyelven kiadott összefoglaló művek.

Természetesen lehetetlen volna, hogy itt akárcsak nagy vonalakban is felsoroljuk az egyes államok mezőgazdasági értékesítési intézkedéseit, amelyeket ez a terjedelmes mű is egészen süritett formában ismertet. Általában kitűnik e munkából, hogy a mezőgazdasági árpolitika világproblémájának a gabonaárak állanak a középpontjában, viszont ezzel szemben Európa északi tengerparti

államaiban az állattenyésztés termékeinek árpolitikája van az előtérben. Jól kivehetők továbbá a gabonamonopólium alkalmazásánál fellépő nehézségek, amelyek sok esetben odavezettek, hogy a monopóliumot nem lehetett fenntartani.

Egészen külön vonatkozásokat képvisel Szovjetország mezőgazdasági értékesítésének tárgyalása, amelyből itt talán éppen ezért helyes néhány alapvető jelentőségű tényt fölemlitenünk. A békebeli árszínthez képest a gabonaárak mintegy 50%-os emelkedést mutatnak, amivel szemben a 12 legfontosabb élelmicikk fogyasztói ára az 1913. évi 100-as indexhez képest átlagosan 337-re emelkedett. még pedig abban a fogyasztói kategóriában (az ugynevezett normáleladásban), amelyet a szovjet a legjobban kedvezményez. A többi, kevésbé figyelembe vett társadalmi rétegek számára (u. n. kereskedelmi eladásban) 1196-ra — tehát közel tizenkétszeresére — emelkedett a legfontosabb élelmiszerek fogyasztói árszintje. Ez összefüggésben van a szovjet adópolitikájával is, amely különös ellentétben a szocializmusnak világszerte követett, fogyasztási adók ellenes magatartásával, az elsőrendű élelmiszerekre is hallatlan fogyasztási adókulcsot alkalmaz, pl. a rozslisztet 50—55%-kal adóztatja. Érdekes tanulság, hogy a jegyrendszert meg kellett szüntetni, mert a fogyasztásnak a kiosztás elvén alapuló gyakorlati módja csődöt mondott. Ehelyett az országban 5 területi öv szerint megállapított hivatalos fogyasztói árak érvényesek, amelyeket csak bizonyos mértékig korlátoznak az egyszerre vásárolható mennyiség maximálásával. Tehát maga az ár (pl. 1 kg. marhahus területi övek szerint 7—12 rubel, 1 kg. margarin 9.50—15 rubel, 1 kg. vaj 13.50—18 rubel) jelenti a fogyasztást korlátozó eszközt. Ugyanis a jegyrendszernek a fenntartása a zugkereskedelem egyidejű megmaradása mellett lehetetlennek bizonyult és ezért az új árak a régi hivatalos árak és a zugkereskedelmi árak közötti szinten állapították meg. Ezenkívül a termények mezőgazdasági beszolgáltatásában is új rendszer érvényesül, az átvételi árakat emelték és eltiltották azt, hogy a parasztságra — amely most már túlnyomóan kollektív üzemekbe tömörült — az eredeti hivatalos (szerződésnek nevezett) kirovásokon kívül külön beszolgáltatási kötelezettségeket állapítsanak meg a helyi hatóságok, amelyek még néhány évvel ezelőtt ezzel a módszerrel éppen a szorgalmasokat sújtották. Érdekes bizonyíték a kétféle árak által teremtett helyzetek tarthatatlanságára, hogy mikor az 1931. inséges esztendőben a szovjet a terménybeszolgáltatáson azzal akart javítani, hogy a beszolgáltatás teljesítése után megengedte a parasztnak, hogy terményeiket szabad forgalomban árusítsák, akkor ezzel nemhogy növelte volna, hanem csökkentette a beszolgáltatás mértékét, annyira hatással volt a parasztra a hivatalos ár és a szabad forgalmi ár között tapasztalt különbség. Továbbá a hus és a zsir központi (szövetkezeti) beszerzését kénytelenek a hatóságok túlnyomóan az év első negyedében végrehajtani, hogy az év további folyamán a parasztság az állatok levágásával ne vonja el azokat az állami élelmezési tervtől. S végül jellegzetességei a szovjet árpolitikájának az 5. számú területi övben (Távolkelet) megállapított s a többihez képest még külön elütően magas élelmiszerárak, amelyeket azzal magyaráznak, hogy ott nagy mértékben létesültek ipari növénykultúrák és ezenkívül ebben az övben állandóan hatalmas katonai csapatok állomásoznak.

A zárószóban elsősorban azt állapítja meg a szerző, hogy

aránylag kevés államban kapcsolódik az árpolitikai beavatkozás határozott vezető eszmékhez. Ebben a tekintetben kivételt jelentenek: Oroszország amely a paraszti családi gazdaságnak borzalmas következetességgel való megsemmisítésére törekszik (megjegyezzük, hogy e munka megjelenése óta ismét az egyéni parasztgazdaságok visszaállításáról érkeznek Oroszországból hírek); Olaszország, amely az előbbivel szemben éppen ellenkezőleg a rurális társadalmi irány, a parasztság és a családi gazdaság megerősítésének célját követi; s végül Németország, amely a fasizmusnak a szerző szerint tisztán politikai uralmán tulmenően és annál teljesebben érvényesíti a nemzeti szocialista világnézetnek és a parasztság népi jelentőségének megfelelő árpolitikát. Ezt az utóbbi nézetét a szerző csak annyiban indokolja, hogy utal a méltányos árakra, az áringadozások lehető kiküszöbölésére, valamint a parasztnak az élelmzési „csatában“ betöltött, szinte katonai szerepére, amelyet szükség esetén a nyereség elvének alárendelnek, de említettük az indokot, amelynél fogva ebben a munkában nem szerepelnek a német árpolitika tényei. A szerző továbbá még az Egyesült Államokban lát bizonyos eszmei irányt, ahol a földművelésügyek jelenlegi vezetője célkitűzéseit az emberi élet végső alapelveire vezeti vissza, de az említett kivételektől eltekintve a többi államokban csak vegyes (protekciónisztikus, szocialisztikus vagy szabadkereskedelmi gondolatokkal átitatott) árpolitikai elveket észlel, egységes cél nélkül s itt az elvek helyett inkább magukat az árpolitikai intézkedéseket tartja jellemzőknek.

Végső következtetése, hogy általában a legtöbb állam mezőgazdaságában kényszerű szindikalizálási irány lépett föl, amelyet ugyan a válság idézett elő, amely azonban tartós szabályozás jellegét látszik magára öltetni. Ezzel kapcsolatban a szerző két lényeges kérdés fölmerülését látja. Az egyik probléma, hogy miként lehet a családi gazdaságot beilleszteni egy központilag meghatározott szabályozásba, ez tehát a piacsabályozás és a társadalmi alkotmány alapvető kapcsolataiban idézhet föl feszültségeket. A másik lényeges kérdés szerinte, hogy a szindikalizálás tulajdonképpen ellentétes a családi gazdálkodás alapelveivel s így ha a családi gazdaságok öserejét kikapcsolják, akkor kérdéses, hogy ennek a válságokat leküzdő hatásait, amelyek eddig antikonjunkturális reakciókban nyilvánultak meg — pl. kedvezőtlen áralakulás fellépésekor még inkább fokozták a termelést a családi jövedelem fenntartása céljából —, honnan lehet majd pótolni?

Lipták László.

Berard, André: Du producteur au consommateur. Institut scientifique de recherches économiques et sociales. Librairie du recueil Sirey, Paris 1936. 141 o.

A Charles Rist vezetése alatt működő párisi gazdaság- és társadalomkutató intézet néhány mezőgazdasági élelmiszerpiac és az azokon eladásra kerülő termékek árai alakulásának tanulmányozását határozta el. Ennek a vizsgálódásnak első eredménye e könyv, amely négy könnyen romló élelmiszerrel: a barackkal, a paradicsommal, a szőlővel és a burgonyával foglalkozik. A szerző pártatlanul, az egyes gazdasági osztályok érdekével nem törődve, tudományos előítéletek nélkül figyelte meg, hogyan kerülnek a föld termékei a fogyasztóhoz.

Berard eljárása nemigen hasonlít az eddig ismertekhez. Nélkülözi az amerikai jelentések szétágazó adattömegét. Nem is egy konkrét gazdaság-közéleti vita kapcsán foglalkozik a közvetítési kérdésekkel, mint a svájci vagy svéd (áruházi szövetkezeti, stb.) hivatalos bizottságok. Nem hasonlít továbbá sem a német Handelsankét részletes, minden felölelni akaró módszeréhez, sem a tömör Balfour jelentéshez. Teljesen távol áll a nemzetközi kereskedelmi kamara „Kennzahlen der Handelsforschung“ cím alatt kiadott, eddig még egyedül álló nemzetközi adatgyűjteményétől is. Munkája szerényebb célokat tűz ki maga elé. Csupán bemutat, egyszerűen leírva néhány élelmicikk utját a termelőtől a fogyasztóig. Nagy horderejű, újszerű megállapításai tulajdonképpen nincsenek, azonban az olvasónak ugyancsak az a végső benyomása, hogy majdnem lehetetlen is ebben a kérdésben végső, megbízható következtetésre jutni. Aki ezt teszi, az gyakran nem veszi figyelembe a jelenségek bonyolultságát.

Berard vizsgálódásai eredményeként azonban érthetővé válik az olvasó előtt, hogy az értékesítési folyamat egy vagy más javításra szorul ugyan (pl. az eladók tájékoztatása tekintetében stb., stb.), de az is nyilvánvaló lesz, hogy a közvetítés majdnem áttekinthetetlen, nem általánosítható funkciója szinte minden esetben különleges, egymástól eltérő. Éppen ezért minden olyan javaslat, amely módosítást ajánl, alapos megfontolást igényel.

Berard mindössze két gyümölcs és két főzelék utját kíséri figyelemmel a termelő piactól a fogyasztóig.

Nem foglalkozik részletesen a kereskedelmi árkülönbözet (Handelsspanne) kérdésével. Az érdeklő, hogy hol, hány kézen megy keresztül a gyümölcs vagy főzelék és ezalatt árban mennyire növekszik. De a közvetítői kezek költségeinek, hasznának nem szentel sok figyelmet. Am így is, többször arra az eredményre jut, hogy a mezőgazdasági élelmicikkeknél az u. n. Balfour-arány — amely szerint a közszükségleti cikkek árának rendszerint $\frac{1}{3}$ része közvetítői árkülönbözet, az $\frac{1}{3}$ rész háromnegyed része pedig költség és közteher —, gyakran eltolódik a közvetítői költségek terhére.

A párisi csarnokokban ugyanabban a pillanatban is eltérő árak vannak ugyanarra a gyümölcsre vagy főzelékre. Ennek főképpen úgy a termelők, mint a közvetítők, valamint a fogyasztók piacfelőli tájékozatlansága az oka. A piacot a fogyasztó kormányozza, „a cikkek ára nem a termelési, hanem a fogyasztási helyen dől el“. Különösen áll ez a megállapítás a mezőgazdasági élelmicikkekre. A legkülönbözőbb vidékek termékei érkeznek egy eladási helyre. Éppen ezért elég, ha egy vidékről érkezik a szokottnál bővebb szállítmány, hogy ártson az összes többi vidékek cikkei árfolyamának is. Azonkívül a gyümölcs és főzelékfajták könnyen helyettesíthetők, ha valamely fajta drágább, a vevő másikat vesz. a drágább cikket kínáló kereskedő azonban, minthogy az élelmicikk romló, hogy nagyobb kára ne legyen, kénytelen áruján veszteséggel is tudni. Az élelmicikk értékesítés említett sajátosságai teszik világossá, hogy a fogyasztó piaci ár a termelési illetőleg a bevásárlási ártól teljesen független.

Rámutat Berard arra is, hogy az értékesítés költségei legnagyobb részt nem a cikkek értékétől, hanem a mennyiségétől függenek, tehát a jobb minőségű cikkek termelése automatikusan csökkenti az

árak százalékban kifejezett költségeit. Kifejti még, hogy a közvetítésnél felmerülő és a laikust méltán megdöbbentő költségek rendszerint a közvetítők hatáskörén kívül esnek. Éppen ezért az egyes közvetítői tevékenységet kifejtő egyedeknek másokkal való helyettesítése nem annyira az árakat változtatná meg előnyösen, mint inkább súlyos társadalmi felfordulást eredményezne.

Berard a négy élelmicikk mindegyikénél megismertet az értékesítés jellemző vonásaival. Leírja a főbb termelői piacnak gazdasági és társadalmi képét, az ott érvényben levő szokásokat. Érdekes megfigyelése, hogy a legtöbb francia termelőpiacon a vevők a piac megnyitásakor egy bizonyos idő előtt a piac területére nem léphetnek. Ez azt eredményezi, hogy várva a nyitást, egymásközt tájékozódnak, ki mennyit kíván venni, továbbá szemük előtt alakulván ki a kínálat (a termelő kocsikon kiterített áru), előre megbeszélik, hogy milyen legalkalmasabb módon viselkedjenek, nehogy egymással versenyezve, az árakat felferjék.

Berard a különböző piacok szokásait, jellegzetességeit, az áruk szállításának, elosztásának módját és a vásárcsarnokok rendszerét stb. olyan lelkiismeretes szemléltető pontossággal közli, hogy aki könyvét végigolvassa, a négy cikk értékesítési körülményeiről feltétlenül megbízható képe van. A könyvét letéve, mégis felmerül a kérdés, vajjon érdemes-e ezzel a témával minden jelentősebb végkövetkeztetés nélkül ilyen behatóan foglalkozni. Berard valóban nem ad feleletet, sőt fel sem veti azt a kérdést, amely az egész elosztási problémának a gerince. T. i. melyik az általa tárgyalt és megvilágított esetekben a közvetítés *legracionálisabb* módja?

Mindennek ellenére sem lehet könyvét feleslegesnek tekinteni. Az értékesítés, a kereskedelem, a „drágaság“ körüli felfogások és viták ugyanis különösen a háboru óta homályosabbnál homályosabb nézetek terjesztésére adtak alkalmat. Ismételve előfordult, hogy az árak alakulásáért a sajtó a fogyasztó közönség védőjeként a termelőket, ezek viszont a kereskedőket vagy fordítva vádolták és a tények felőli tudatlanságukban egymást üres téves szólammal támadták. Ezeknek a zavaros nézeteknek a tisztázására Berard tárgyilagos könyve nagyon alkalmas.

Gábor László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London, Vol. IV. No. 13. 1937 február.

Beveridge, Sir William: An Analysis of Unemployment II. A munkanélküliség időtartama szerint csoportosított statisztikák első sorban a rövid (három hónál rövidebb) munkanélküliség jelenségeit jellemzik. A szezonyszerű munkanélküliség az év két időszakában kulminál, az egyik időpont január, a másik június—július. A rövid munkanélküliség hullámozása természetesen követi a gazdasági helyzet változásait, anélkül azonban, hogy grafikonja a hosszabb munkanélküliség adataival egybeesnék. A három hónap óta nem dolgozók száma 1936 szeptemberben hozzávetőlegesen egyezett az előző konjunktúra ciklus csúcspontján 1929 -szeptemberében nyilvántartott „három havi” munkanélküliek számával, ezzel szemben az egy éve, vagy annál régebben nem dolgozók száma ezen 7 év alatt 45.100-ról 324.900-ra emelkedett. Ez a jelenség karakterisztikusan magán viseli egyes iparágak különleges válságának képét. 1929-ben a munkanélküliek 5.5%-a volt egy éve (vagy régebben) kereset nélkül, 1936-ban ez az arány 24.3%-ra szökött fel; a nagy depresszió súlyos emléke ez a tartós munkanélküliség. Még jobban kitűnik azonban az egyes válsággócok munkanélküliségének idült mivolta, ha a munkanélküliség tartamát kerületenként vizsgáljuk. Londonban a munkanélküliek 9%-a áll több mint egy éve munka nélkül, az inséges Skóciában 30% és Walesben 37%. A társadalom számára a munkanélküliek ezen kategóriája jelenti a legsúlyosabb problémát, mert a rövidtartamu munkanélküliségnek igen hatásos orvosszere a biztosítás, de a hosszú munkanélküliséget ez nem oldja meg. A munkanélküliségnek az életkorral való összefüggését a statisztika szintén megvilágítja. A levonható konklúzió az, hogy az életkor előrehaladásával a munkanélküliség arányszáma emelkedik és a magasabb csoportokban túlhaladja az átlagot, különösen a huzamosabb idő óta munka nélkül állóknál, akiknek igen nagy része esik az idősebb korosztályokra. — *P. B. White: The Working of the Pre-War Gold Standard.* A háborúelőtti aranystandard automatizmusát írja le. A fizetési mérleg egyensúlyának tartós felbomlása aranyvándorlást idézett elő, az aranyvándorlás az aktív országokban a fizetési forgalom megduzzadását, majd az árnívó emelkedését vonta maga után, a passzív országokban rendszerint ennek az ellenkezője következett be és így az árszínvonal eltolódásai a fizetési mérleg egyensúlyát helyreállították. Az aranyvándorlás azonban nem csupán az árnívó különbözeteinek volt a következménye, hanem elsősorban az egyes országok kamatlábszínvonala között fennálló eltéréseknek. A háborúelőtti aranystandard működésének érdekessége volt, hogy — bár a jegybankok kamatpolitikája rugalmasság tekintetében nem felelt meg az aranyautomatizmus játékszabályainak — a szabad kereskedelem és a szabad tőkemozgalom állandó kiegyenlített fizetési mozgalmat okozott. Jelenleg az egyensúlyi állapot felé elsősorban az árrendszer és hitel-

volumen összhangbáhozatalával lehetne közeledni. Az arany gyakran elkerülhetetlen vándorlása nem rázkodtatják meg a hitelszervezetet, ha a bankok kötelezettségeik és a jegybanknál tartott diszponibilitásaik között az állandó arányt betartják. Általában a bankok rugalmas politikája a hitelvolumen stabilizálása által nagymértékben hozzájárulhat a fizetési mérleg kiegyensúlyozásához. Végül a költség- és bérrendszer felépítése is hozzájárul a fizetési mérleget kialakító tényezőkhöz s emellett nagymértékben befolyásolja a foglalkoztatottság mértékét is. — *Hayek F. A.: Economics and Knowledge.* — *Coase, R. H. and Fowler, R. F.: The Pig Cycle in Great Britain: An explanation.*

V. B.

Internationale Rundschau der Arbeit.

1937 január.

Rosario Sottillero: Das berufliche Unterrichtswesen in Italien. Noha a fiatalságnak a leendő életpályákra való előkészítése igen régi hagyományokra tekint vissza Olaszországban, szakoktatás, mint általánosan szabályozott intézmény, ujkeletű. A céhek szabályzatai helyenként részletesen szabályozták az utánpótlás előkészítését és híres tanműhelyek is működtek századokon keresztül, melyek a céhrendszer széttörlésekor szüntek meg. Az ipari forradalom és a nagyipar kifejlődése idején egyes elszórt kísérletek jelentkeztek a szakoktatás megszervezésére (1838-ban az osztrák uralom alatt álló Milánóban és Velencében, 1833-ban a piemonti kormány által Novarában felállított iskola), ebben azonban elsősorban a magánosok, vállalkozók saját üzemük keretén belül és munkásszervezetek jártak elől. Az új olasz állam 1859-ben a lex Casati által tette meg az első lépést a nyilvános oktatás megszervezésére, a tulajdonképpeni szakoktatás megteremtésére azonban csak 1904-ben került sor. További törvények fokozatosan építették ki az intézményt, de kevés tervszerűséggel. A fasizmusra várt a modern szakoktatás megszervezésének munkája. Az alsófoku szakoktatást az 1932-es törvény szabályozza. Funkciója egyrészt a népiskolát végzettek általános továbbképzése a 14. életévig, másrészt a szakmai alapműveltség elsajátítása. Ez utóbbi célja szerint négyes tagozatu: mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hajózási iskolák. A tanítás ideje három év, célja a nagy tömegek gazdasági képzése. 1935—36-ban 1381 iskola és tanfolyam 176 ezer növendékkel foglalkozott. A középfoku szakoktatás négy típusban működik. 1. A szakiskola az előkészítő szakoktatás folytatása, mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi. Az ipari szakiskolák a tanonciskolák és tanműhelyek funkcióit egyesítik. A kiképzés ipari szakmák szerint specializálva folyik. 2. A szakintézet a gazdasági igazgatás számára nevel utánpótlást. Az alsó négy évfolyam általános ismereteket, a felső négy évfolyam mezőgazdasági, ipari, hajózási, kereskedelmi és földmérési magasabb szakismereteket tanít. Végzése művezetői, vagy mesteri oklevéllel jár. 3. A női szakiskola a női gyakorlati ismeretek elsajátítását célozza. Három évig tart. Elvégzése után mód nyílik a 4. női szakiskolai tanárokat képző intézet látogatására, mely két éves és háztartási ismeretekre, illetve kézimunkára képez ki tanerőket. A szakiskolát nem végzett munkások számára 18 éves korig kötelező a szaktanfolyamok látogatása. E tanfolyamok felállításában és tantervi alakításában a közigazgatás messzemenő szabadságot élvez. Az üzemek fennakadásának elkerülése végett csak azok iskoláztatása kötelező, akiknek munkaideje nem esik egybe a tanfolyam idejével. 1933—34-ben 612 középfoku szakiskolában és szaktanfolyamon 98.000 tanuló vett részt. Az 1935-ös törvény életre hívta a szakoktatásra felügyelő tartományi bizottságokat, melyek közjogi személységgel bírnak és képviselve vannak a tartományi gazdasági tanácsokban is. A mezőgazdasági szakoktatás a földmívelési tárca

keretébe tartozik, a parasztek számára vándortanfolyamokat tartanak, melyek főleg télen, legfeljebb 30 napig tartanak. A tartományokban e célra létesített bizottságok állítják össze a tantervet. A szakoktatás irányításában a szakmai egyesületek és szakszervezetek játszanak döntő szerepet, a Carta del Lavoro intenciói szerint. Az iskolákkal való együttműködés a legfontosabb probléma e tekintetben, mert az nemcsak az oktatás eredménye, hanem a munkakinálat szabályozása szempontjából is jelentőséggel bír. — *Guye, Robert: Versuch eines internationalen Vergleichs der Mieten.* A lakberek nemzetközi összehasonlítása igen fontos feladat (reálberek számítása, életnivőösszehasonlítás stb.). Az IAA. a munkások lakásviszonyaival kapcsolatban 1936-ban felvételeket készített 38 városban. A lakások osztályozásánál négy szempontot vett figyelembe: a lakóhelyiségek száma, a lakóterület, kiállítás és felszerelés, továbbá a lakás jellege. A lakás nagyságának megállapítása a két első szempont együttes figyelembevételével történik. A lakószobák száma az életszintet jellemzi, mert megadja a külön célt szolgáló helyiségek számát. A lakás felszerelése alatt a higiénát célzó helyiségek meglétét, vagy hiányát kell érteni. A lakás jellege társadalomlélektani szempontokból figyelemre méltó. Négy típust lehet e tekintetben megkülönböztetni: családi ház (akár önálló, akár sorház), kétlakásos ház, bérház (egy házban több, de egy emeleten kevés és különálló lakás) és bércaszárnya. E szempontok alapján a minőségi osztályozás úgy történik, hogy minden lakástípus egy-egy szempont alapján pontszámot kap, az így nyert pontszámokat összegezve, kapjuk a lakások általános minőségi indexét. Az összpontszám alapján való osztályozás párhuzamot mutat a felszerelés pontszámával és a lakások nagyságával és e párhuzam alapján lehet a felvételben érintett városokat a munkáslakások kvalitása szerint osztályozni. Az első csoportba tartoznak Canada háboru előtt, Anglia, Stockholm és Basel háboru után épült munkáslakásai, a legrosszabb minőséget képviselő csoportba francia és olasz városok háboru előtt és után épült munkáslakásai tartoznak. Ezen az alapon, főleg a lakásminőség összindexe alapján végezhető el a bérek nemzetközi összehasonlítása is. Az adatok csoportosítása 5 minőségi osztályon belül további 6 nagyságcsoportra nézve eszközöltetett, összesen 30 lakástípusra. A szerző az ily módon összeállított adatokból von le következtetéseket, elsősorban a béreknek a megélhetési költségek között elfoglalt helyéről. A módszer mindenestre finomításra szorul még, de máris levonható az a véglegesnek látszó tanulság, hogy a nemzetközi összehasonlítás csak egyes lakáskategóriák keretén belül hajtható végre, a lakásviszonyokat és az életnivőt jellemző egyetlen számadat előállításuk leközvetlenül nehézségekbe ütközik.

1937 február.

Kitaoka, J.: Das Japanische Gesetz über die Abgangsentschädigungen. 1937 január 1-én lépett életbe a japán törvény, mely előírja, hogy a munkaviszony megszűnése esetén az alkalmazottnak végkielégítés fizetendő. A tanulmány a végkielégítés intézményének japán megoldását ismerteti. Érdekessége az, hogy a munkás és munkaadó kényszertakarékosság útján állítják elő azt az alapot, melyből a végkielégítés folyósítása történik. A végkielégítés intézménye egyébként csak folytatása a japán patriarchalizmus százados hagyományainak. — *Vernon, H. M.: Der Faktor Mensch in der Unfallverhütung.* Rámutat arra, hogy az üzemi balesetek előidézésében milyen jelentős szerepe van a gépeken kívül az emberi magatartásoknak is. Ezen az alapon tesz javaslatokat a ma szokásos balesetelhárító berendezések átszervezésére. — Mindkét számot azonkívül gazdag szemle zárja le, mely a szociálpolitika és munkajog nemzetközi krónikáját tartalmazza.

R. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena Band 143, Heft 1. Januar 1936.

Keim, Walter: Die institutionelle faschistische Wirtschaft. — *Abel, Wilhelm: Der Preis in der landwirtschaftlichen Marktordnung.* Az utolsó 3 év alatt a német kormány a legtöbb mezőgazdasági árat kötelező hatállyal írta elő. Adolf Weber meghatározása szerint azonban ezek a hatósági árak nem jelentenek erőszakolt árszínvonalat, mert az „átmeneti ingadozásoktól megszabadított piaci áraknak” felelnek meg. Ez az állítás legfeljebb rövid ideig állhatja meg helyét. Az előre megszabott árak mechanizmusa természetesen sem a klaszszikus, tehát a piacautomatizmuson alapuló „okozati”, sem pedig az újabb „függvényszerű” egyensúlyi árelméletbe nem illeszthető be. A kötelezően megszabott árrendszerhez új árelmélet kidolgozása is szükséges, amely a piacot nem öncélú, független jelenségként fogja fel, hanem alárendeli annak a magasabb társadalmi célnak, amely az árszabályozást, szükségessé tette. Az árszabásnál három viszonylat szemszögéből kell kiindulni: 1. az egyes árak egymáshoz való viszonyából, 2. ugyanazon árunak az értékesítés különböző fokán előforduló árainak relációjából, 3. az áraknak időbeli alakulásából. Az ezen elvek alapján végrehajtott általános árszabályozás hatásában a természetes skálázó irányzaton felül a termelés, fogyasztás, felhasználás vagy jövedelem megadóztatásaként is érvényesülhet. Az árproblémával kapcsolatban van a mezőgazdasági termékek konzerválásának technikája is, miután ez az ingadozó termékek árkilengéseit ellensúlyozni képes. Kérdéses azonban, hogy az árszabályozó tevékenység meddig tudja a mezőgazdasági protekcionizmus országai-ban a jelenlegi magas agrárnívót tartani. A szabályozott cikkek árszínvonala az általános magas nyugateurópai élelnívó keretébe van beillesztve, hogy ez az élelnívó meddig tartható fenn, az kérdéses, s elsősorban attól függ, meddig tudja Európa készárú kivitelét a tengerentuli országokba irányítani. Mindenesetre elfogadható az a tény, hogy a jelenlegi mezőgazdasági árak nem foghatók fel már piaci jelenségként, őket az új birodalom a „piac síkjából a politika többdimenziós terébe emelte”. — *Scott, R. W.: Neues über Adam Smith.* — *Digby, Margaret: Genossenschaftswesen und gegenwärtige Agrarpolitik in Grossbritannien.* Az angol mezőgazdaságban hosszú ideig sokkal kevésbé volt a szövetkezeti eszme térhódítása észlelhető, mint az európai kontinensen, vagy a brit domíniumokban. Agrárpolitikailag a beavatkozás 1917-ig teljesen ismeretlen volt. A háború vége után először 1925-ben kísérelték meg az egyik mezőgazdasági ág állami felsegítését, ez a cukorrépatermelés volt, amely még máig is rá van utalva a támogatásra. 1932 óta sorozatosan következtek be az intervencionista rendszabályok az angol mezőgazdaságban, először a Wheat Act, majd az 1933. évi Marketing Act-ok (értékesítési törvények) formájában, amelyek a kumló, a burgonya, a zirsertés és szalonna, s végül a tej termelését, vagy fogyasztását szabályozzák. Ezek az intézkedések a termelőket kényszertársulatokba tömörítik, amelyek ugyan nem minden esetben foglalkoznak értékesítéssel, de mégis elsorvasztják a tulajdonképpen gazdaszövetkezetek életlehetőségeit, egyszersmind azonban gyakran csak áruhiány előidézésével akarják a termelői árakat fenntartani, ami a közönség és a fogyasztó szempontjából türehetetlen. — *Thurnwald, Richard C.: Die Kolonialfrage.* V. B.

Rivista di Politica Economica.

Roma, Anno XXVII. — Fasc. I. — gennaio.

Olivetti, Gino: L'imposta straordinaria sui dividendi. Az afrikai háborúval kapcsolatos nagyobb beruházások és a megtorlások az olasz vállalatok egy részének olyan nagy konjunkturát okoztak, hogy

a kormány kényszerítve volt a múlt év szeptemberében rendelettel megtiltani a forgótőke 6 százaléknál nagyobb osztalékok kifizetését, azzal a céllal, hogy az átmeneti és nagyrészt háborúból származó nyereségeiket a vállalatok inkább saját erősítésükre fordítsák. Egy hónap múlva azonban a kormány visszavonta a rendeletet és helyébe az osztalékok 6 százalékot meghaladó részére progresszív kulcsú rendkívüli adót vetett ki. Szerző szerint ezzel a kormány kettős sikert könyvelt el. Az új adóból elért jövedelmekkel egyrészt Abesszinia kiaknázásához új tőkét szerzett azon a címen, hogy a nyereség létrejöttének főoka amugyis az állam volt, másrészt nem gátolta meg, hogy a jobban vezetett, alacsonyabb termelési költségekkel dolgozó vállalatok nagyobb osztalékokat fizessenek a többiekénél, elérte a szeptemberi rendelettel célzott osztalékkorlátozást is és előrelátóan ezzel is megakadályozta, hogy a háboru befejezése utáni tulzott gazdasági optimizmus ne vonja maga után a tulberuházás káros következményeit. — *G. P. Veroi: Sintesi dei caratteri fondamentali dell'economia etiopica.* Szerző a régi abesszin császárság egyedüli hivatalos külkereskedelmi adatai, az Addis-Abeba—Gibuti vasúttársaság statisztikája alapján teszi vizsgálat tárgyává Etiópiának az olasz hódítás előtti igen csekély és az ország területével és természeti kincseivel arányban egyáltalán nem álló gazdasági jelentőségét a világgazdaság szempontjából. Majd sorra veszi az új gyarmatnak a mező-, erdőgazdaság, bányászat és kereskedelem szempontjából való gazdasági lehetőségeit s kifejti fellendítésének és az anyaország gazdasági érdekeinek is megfelelő kiaknázásának módozatait. — *Pergolesi, Ferruccio: Sindacalismo coloniale (cont. e fine).* Libia munkajogi törvényhozását és korporatív rendszerét, valamint pótlásként a tanulmány megjelenése alatt létrejött újabb szabályozásokat ismerteti. — *J. Singer: Il dollaro sotto il regime del Presidente Roosevelt.* Az amerikai elnök pénzpolitikájáról tájékoztat, részletesen ismertetve ezt egyes fázisaiban, első izbeni megválasztásától kezdve napjainkig. — *L. Franciosa: Vicende della bachicoltura e aspetti della gelsicoltura in Italia.* Prof. Albertario adataira támaszkodva vázolja az olasz selyemhernyótenyésztésnek az utolsó 35 évben tapasztalható nagymérvű visszaesését. Míg 1900-ban több mint 1 millió, addig 1934-ben csak 418.000 uncia hernyót neveltek fel; a technika fejlődése következtében, mely a gubók jobb kihasználását tette lehetővé, a selyemtermelés mennyisége csak kisebb mértékben esett (57 millió kg-ról 29 millióra). A hanyatlás okai a selyem árának hatalmas esése a külföldi, különösen a japán verseny következtében, a műselyem használatának elterjedése és pénzügyi tényezők. A továbbiakban arra a megállapításra jut, hogy még igen nagy lehetőségek rejlenek az olasz selyemipar számára, csak racionálisabb termeléssel a költségeket és ezáltal a selyem árát lejjebb kell szállítani és így tenni az amugyis jobb minőségű olasz árut versenyképesé a világpiacot uraló japán áruval szemben. — A gazdasági és pénzügyi szemlében: *L. Fornengo: Le società per azioni negli esercizi finanziari 1933—34 e 1934—35. — I risultati della riforma monetaria cinese. — L'industria pesante nell'India Britannica.* — Árszemle (A. Gulinelli). — Szállítási és közlekedési szemle: *A. Giordano: La penetrazione commerciale e marittima scandinava nel Mediterraneo e gli interessi italiani. — B. Maineri: La marina mercantile jugoslava.* — Törvényhozási szemlében: *La riduzione dei dazi di confine sui cereali. — Istituzione di un centesimo addizionale per fini di assistenza sociale.*

Fasc. II. — febbraio.

Pirelli, Alberto: L'attività dell'Associazione fra le Società italiane per azioni e l'evoluzione economica mondiale. Szerző e tanulmányát az elnökléte alatt álló Olasz Részvénytársaságok Szövetségének februári Rómában megtartott ülésén adta elő. Visszapillantva az olasz

részvénytársaságoknak az utolsó három évben tapasztalható fejlődésére, a világgazdasági konjunktura alakulása kapcsán a fasiszta korporatív törvényhozás megértő támogatásában leli a jelenség magyarázatát. Majd az olasz gazdasági önellátás kérdésére tér ki, amelynek szükségességére főként az afrikai háború kapcsán alkalmazott megtorlások hívták fel a figyelmet és kifejti, hogy az autarkiaira való berendezkedés még nem jelenti a külkereskedelmi forgalom teljes leépítését, sőt még csökkentését sem, csak annak minőségi összetételében fog létrehozni változást, feltéve, hogy a külföld sem zárkózik el az árucserre elől. — *B. Borriello: La marina da carico nell'avvenire della nostra marina mercantile.* Mussolininak már uralomra jutása első évétől kezdve az volt az alapelve a hajózás terén, hogy egy tengeri nagyhatalomnak feltétlenül szüksége van megfelelő arányú kereskedelmi flottára. Az elmúlt év végén a fasiszta törvényhozás a kereskedelmi hajóstársaságokat központosította s ezáltal lehetővé vált, hogy verseny kiküszöbölése mellett minden vállalat felkészültségének és berendezésének legjobban megfelelő utvonalon bonyolítsa le a forgalmat. A személyszállítás mellett azonban főként nyersanyagellátás szempontjából döntő jelentősége van a kereskedelmi hajózás másik ágának, a tengerhajózásnak is, amely több mint 50 százaléka az olasz kereskedelmi tengerészet globális sulyának. Rámutatva az általános világválság hatása alatti visszaesésre (1928: 2.4, 1935: 1.7 millió tonna globális suly), a teherhajózás fellendítését célzó kormányrendeleteket ismerteti és azt az álláspontot foglalja el, hogy az olasz hajógyártásnak be kell rendezkednie egységes típusu és ekként olcsóbban előállítható teherhajók gyártására. Ez lehetővé tenné azután a külföldi gyártmányok automatikus kiküszöbölését, amelyet a magasabb cél érdekében legalább kezdetben nem kíván erőszakos eszközökkel elérni. — *Giannini, Amedeo: La revisione delle leggi sul diritto d'autore.* Szerző, tekintettel arra, hogy a szerzői jogról szóló berni megegyezés felülvizsgálata céljából 1935. évre kitűzött brüsszeli kongresszus a megegyezés előrelátható kudarca folytán bizonytalan időre még mindig el van napolva, annak szükségét hangoztatja, hogy Olaszország, amely mindig az elsők között volt a szerzői jog kodifikálása terén, most is önállóan alkosson szerzői jogi törvényt. Erre annál is nagyobb szükség van, mivel Olaszországban a sajtó, a rádió, a mozi és a gondolatközlés egyéb eszközei mindjobban a közérdek szolgálatába kerültek és így a régi gondolatkörben fogant szabályozás nem felelhet meg az új követelményeknek. — *Macchiavelli, Enrico: I limiti allo sciopero nella vigente legislazione inglese.* A sztrájk jelenségével foglalkozva, létének tényezőit a kapitalizmusban és a liberális „laissez faire“ elvében találja meg. Ekként a liberális „intézményének“ tekintett sztrájknak három megjelenési alakját különbözteti meg: a) a bérjavítást célzó gazdasági sztrájk, b) politikai sztrájk, mely a baloldali pártok eszköze a kormánnyal szemben és c) a gazdaságban gyökerező, de könnyen a politikaiba átcsapó rokonszenvi sztrájk. A sztrájk angol szabályozását vizsgálva, különösen az 1906. és az 1927. évi „Trade Unions and Trade Dispute Act“-okat taglalja bővebben. Míg az előbbi nemcsak a gazdasági, hanem az együttérzést kifejező sztrájkokat is megengedte, addig az utóbbi a szocialista propaganda, a háború, a kommunizmus hatása alatt csak a gazdaságit ismeri el és a liberális elvek sérelme nélkül visszavezeti a sztrájkot természetes határai közé. Ezután a sztrájk helyzetét vizsgálja a szovjetekben, ahol megállapítása szerint ez nem is jöhet létre, lévén itt az egyedüli munkaadó az állam, mely dogmaszerűen képviseli a munkások érdekeit is és a fasiszta korporatív rendszerben, ahol a sztrájkot maguk a szemben álló felek törvényes érdekvédelmi küszöbölésük ki és csak akkor lép közbe az állam, ha a felek önbékítési akciója nem jár sikerrel. — *L. Magnino: Il problema*

delle materie prime in Giappone. A nyersanyagellátás folytatólagos biztosítottóságának fontosságát tárgyalva, rámutat azon indokokra, melyek az imperialista törekvésű japán birodalmat az önellátás útjára vezették. A japán összbehozatalnak a folyékony tüzelőanyagok, a textiliák, a vas és acél, több mint 70 százalékát képviselik, tehát érthető, hogy főként ezeknek kiküszöbölésére irányul a japán gazdasági körök önellátási törekvése, amely irányzat a japán ipar hatalmas fejlődése mellett különösen Mandzsukuo és Észak-Kína természeti kincseinek kihasználásában nyer igen erős támaszt. — *G. Tesoro: Classificazione giuridica delle entrate dello Stato.* Az állami bevételek alakulását vizsgálja az ujkori államban és tiszta jogi szempontból az állam jövedelmeit három főcsoportra osztja: a) az állami vagyontól, b) közterhektől és c) közadósságokból származó bevételek. Rámutatva az osztályozás nehézségeire, az egyes csoportok és ezek alcsoportjainak jellemzőit és megkülönböztető jeleit kutatja. — A gazdasági és pénzügyi szemlében: *G. Fontana: Il commercio estero della Cina.* — *B. Maineri: Il commercio estero della Francia.* — Pénzügyi szemle (A. Gulinelli). — Árszemle: *R. Bachi: Il mercato internazionale delle merci durante l'anno 1936.* — Szállítási és közlekedési szemle: *A. Pavone: Note marittime.* — Törvényhozási szemle: *Imposta ordinaria sui fabbricati.* — Jogtudományi szemle: *G. C. Trasporto di persone, danni al viaggiatore e conseguente responsabilità.*

Revue Economique Internationale.

Palais d'Egmont, Bruxelles.

Vol. I. No. I. Janvier 1937.

Solvay: Les taches prochaines du patronat belge. (A belga központi ipari bizottságban tartott előadás.) A gazdasági vállalkozás alap gondolata a haszon. A haszon jutalom, amelyben a közösség a vállalkozást azért részesíti, mert szükségleteit kielégíti. A vállalkozások vezetőit a haszon eléréseért kifejtett működésük során felelősség terheli a tőkével, a munkával, a fogyasztókkal és az egész közösséggel szemben. A verseny az ipar tökéletesedésének alapja. Kínövéseinek, valamint hátrányos következményeinek legjobb ellenszere a szakmai organizációba való tömörülés. Beszámol az állam közbelépéséről a munkabérek kérdésében. Belgiumban ez a paritásos bizottságok létesítésével igen sikeresnek bizonyult. — *Hauser, Henri: La question des matières premières et la redistribution des colonies et mandats.* Az egyenetlen élelmiszer- és nyersanyagelosztás rendkívül súlyos helyzetet teremt az államok egymáshoz való viszonyában. A „the haves” és „the have nots”-ok közötti ellentétek állandóan nagyobbak lesznek. A háborus veszély kikerülésére, mint feltétlenül biztos módszert ajánlják a gyarmatok és mandatok „ujraelosztását”. Versailles csak kiéleltette a helyzetet, azoknak adott, akiknek amugy is volt és elhanyagolta, sőt meg is fosztotta azokat, akik addig is rosszul voltak ellátva. Adjanak olaj, petróleum, cink, stb. termelési lehetőséget azoknak is, akiknek nincs és a gyarmati kérdés meg van oldva — mondja Németország és mondotta keletafrikai győzelme előtt Olaszország. A gyarmatokról alkotott vélemények revízióra szorulnak, mert: 1. a legfontosabb nyersanyagokban Európa szükségletét nem a gyarmatok fedezik, 2. a gyarmatok fenntartási költségei olyan terhet rónak a fenntartó állam adófizetőire, hogy kérdés, nem lenne-e gazdaságosabb anyagbeszerzésük, ha nem lennének saját gyarmataik (I. C. Greaves: A modern colonial fallacy), 3. a gyarmati kérdésben nem jönnek számításba az u. n. A-mandatok, mert ezek lassan önállóbbakká válnak, továbbá a „porte ouverte” gyarmatok, mert ezek gazdaságilag éppen olyan elbánásban részesítenek minden államot.

mint azt a hatalmat, amelyhez tartoznak. — *Hostelet, Georges: La question des revendications coloniales et la condition essentielle de la prospérité des nations.* Kérdéses, hogy a gyarmati probléma hatalmi természetű, vagy pedig gazdasági szükségletből származik. Az utóbbi esetben a kérdés megoldásához a gazdasági forgalom felszabadítása vezet. Lehetővé kell tenni, hogy a szabad forgalmat pénzügyi segítséggel támassza alá az elhelyezésre váró nemzetközi tőke. Mindezeknek azonban előfeltétele a nyugodt politikai légkör, amely a bizalom alapja. — *Eynac, Laurent: Le pétrole et la puissance, L'exemple français.* Ismerteti az olaj szerepét háború esetén. A francia olajpolitikát. Az import megnehezítése semmiesetre sem alkalmas arra, hogy adott esetben ezzel a nyersanyagokkal is kellő mennyiségben rendelkezzen az ország. — *Mahaim, Ernest: Le consommateur, les classes moyennes et les formes modernes du commerce de détail.* (II.) Tanulmányának második részében szemlét tart a különböző államokban a modern detailkereskedelmi vállalatformák (áruházak, egységáruüzletek, stb.) tekintetében elfoglalt álláspontok felett. Ismerteti a német, osztrák, svájci, francia, csehszlovák és belga törvényhozásnak a kiskereskedelem védelmében a modern detailkereskedelem terjeszkedését meggátolni igyekvő intézkedéseit. E szabályozások a részletkérdésekben elfoglalt szigorubb (német, belga) vagy enyhébb (francia, svájci, osztrák) álláspont ellenére kompromisszumos megoldást választottak: a kereskedő-középosztály védelmében megelégedtek azzal, hogy új vállalkozások létesítését, meglévők terjeszkedését ideiglenesen, vagy véglegesen megtiltották és e vállalatok üzletkörét bizonyos áruk forgalombahozatalának eltiltásával, vagy megszorításával a kiskereskedelem javára korlátozták. A fogyasztói érdek háttérbe szorult a parlamentben és törvényhozási szervekben erősen képviselt és jól megszervezett középosztály-csoportok protecionista nyomása alatt. Más álláspontot foglalt el ebben a kérdésben az Egyesült Államok és Svédország. Ez államokban a detailkereskedelmi modern vállalatformák ellen indított harcra a törvényhozás azzal reagált, hogy széleskörű tudományos vizsgálatot folytattak le. E vizsgálatok alapján azt az álláspontot foglalták el, hogy e vállalatok versenybeni előnyei túlnyomórészt szervezetük racionalizált voltában gyökerezik, olcsó áraikra a fogyasztók széles rétegeinek szüksége van, a kiskereskedelmet racionálisabb üzletvezetésre ösztönzik, ezen az alapon tehát megtagadták a törvényes beavatkozást a versenybe. Szerző véleménye szerint is ez a helyes út. A kiskereskedők száma állandóan erősen növekszik és ez a verseny éppen olyan súlyos számukra, mint a detailkereskedelmi nagyvállalatoké, nehézségeiknek főoka az, hogy kellő felkészültség nélkül alapítanak üzletet, üzletvezetésükben nem alkalmazkodnak a modern racionális elvekhez. Helyzetük javulását csak szervezkedéssel, bizonyos üzleti feladatok (bevásárlás, propaganda, stb.) közös eszközök útján való megoldásával érhetnek el. A fogyasztó szempontjából a nagyvállalatok versenye csak előny, a modern civilizáció fejlődésének vonalába esik és arra hivatott, hogy a nagy tömegek olcsó, korszerű és racionális ellátását elősegítse. — *Clerget, Pierre: Közlekedésügyi Szemle: A Pénzügyi Szemlében: E. B. D.: Incertitudes de la situation financière.* G. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közyülés.

Társaságunk 1937 május 7-én tartotta 43-ik rendes évi közgyűlését *Heller Farkas* elnöklete alatt. Nagy számban megjelent tagjaink sorából a következők nevét sikerült feljegyeznünk: Hege-düs Lóránt, Laky Dezső, Kaán Károly, Koós Zoltán, Székács Antal, Koós Mihály, Mutschenbacher Emil, Urbanovich G. Zoltán, Hantos Elemér, Dékány István, Surányi-Unger Tivadar, Vágó József, Neubauer Gyula, Andreich Jenő, ifj. Boér Elek, Theiss Ede, Óvári-Papp Zoltán, Fellner Vilmos, Székely Arthur, Görög Frigyes, Domány Gyula, Tihanyi Lajos, Gesztelyi Nagy László, Tölgyes Árpád, Schober József, Thegze-Gerber Ferenc, Malduri Maléter Jenő, Takaróné Gáll Beatrix, Major Róbert, Kecő István, Nötel Vilmos, Reitzer Béla, Mayersberg Dániel, Schütz László, Pető Miklós, Ladomérszky Lajos, Kovács Dezső, Kádas Kálmán, Richter László, Sebes László, Neszményi Dezső, Rostás László, Kálmán Leó, Kálmán István, Richter László, Franke Pál, stb. stb.

Heller Farkas elnöki megnyitója után *Kisléghi Nagy Dénes* főtitkár jelentését a társaság 1936. évi működéséről a közgyűlés egyhangulag elfogadta. Ugyancsak elfogadta a főpénztárnok jelentését és a számvizsgálóbizottság jelentését az 1936. évi zárszámadásokról, végül az 1937. évi költségvetést. A közgyűlés ügyésszé dr. György Ernőt, ellenőrré dr. Theiss Edét választotta meg. A számvizsgálóbizottság tagjaiul az 1937. évre megválasztottak: Ámon Károly, Domány Gyula, Görög Frigyes, Óvári-Papp Zoltán és Zsengeri Manó.

Végül *Surányi-Unger Tivadar* egyetemi tanár tartott előadást „Aralakulás és árszabályozás” címen.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Mai—Juni 1937.

Inhaltsauszüge.

Wolfgang Heller.

Zum 9. Mai 1937.

Die Ungarische Akademie der Wissenschaften schrieb im Jahre 1901 einen Wettbewerb für die Schilderung des damaligen Standes der Grenznutzentheorie aus. Das Richterkollegium beantragte die einzige eingelaufene Arbeit zur Belohnung und hob die Verdienste des Verfassers mit lobenden Worten hervor. Aus dem geöffneten Chiffrekuvert kam, wie es in den „Akademischen Nachrichten“ zu lesen ist, der Name *Wolfgang Hellers*, Ministerialhilfskonzipist, zum Vorschein.

Ich erinnere die Leser der „Ungarischen Volkswirtschaftlichen Rundschau“ gerne an dieses alte Ereignis jetzt, da wir den 60. Geburtstag Wolfgang Hellers feiern. Diese Arbeit war nämlich der Ausgangspunkt dieser an Erfolg und Verdienst so reichen Professoren- und Gelehrtenlaufbahn, welche dieser Stolz der ungarischen nationalökonomischen Wissenschaft in den seither vergangenen 36 Jahren durchlief. Unterdessen wurde der junge Beamte des Ackerbauministeriums ein berühmter Professor an einer der hervorragendsten Hochschulen des Landes.

Ein glücklicher Umstand in der Entfaltung der Gelehrten-eigenart Wolfgang Hellers war, als er theoretisch zu arbeiten begann, dass ihm zunächst die Geistesprodukte der berühmten Grenznutzentheoretiker zugänglich wurden. Wenn ich aber heute die lange Reihe der bedeutungsvollen Werke, welche die Volkswirtschaftslehre Wolfgang Heller zu verdanken hat, betrachte, weiss ich nicht, ob es nicht richtiger wäre, gleich zu sagen, dass die Grenznutzenschule grosses Glück hatte, indem ihr in Wolfgang Heller, diesem mit ausgezeichnete Kritik arbeitenden Nationalökonomem ein Anhänger und Fortbildner erwuchs. Denn Wolfgang Hellers Hand-

bücher, speziell aber seine deutsch erschienene „*Theoretische Volkswirtschaftslehre*“ verraten die selbständige Denkart und dadurch die Fähigkeit zur Schaffung eines Systems auf jeder Seite. Besonders das eben erwähnte, in jeder Beziehung erstrangige deutschsprachige Buch, dieses vollkommenste Produkt von Hellers Gelehrtenarbeit, welchem auch jenseits der Grenzen unseres Landes, wo immer man auch deutsch versteht, eine ungeteilte Anerkennung zukam und welches auch im Ausland dem Namen des ungarischen Verfassers Ruhm brachte, zeigt selbst dem uneingeweihtesten Leser sehr gut diese hervorragenden Eigenschaften Wolfgang Hellers und seine ausgezeichnete Vortragsweise. Wer sich aber selbst mit diesem Fach beschäftigt, liest dieses Werk nicht nur wegen der Fülle der Gedanken und Gesichtspunkte mit Genuss, sondern hauptsächlich deshalb, weil Hellers System gleich auf den ersten Blick gesünder erscheint, als selbst das seines grossen Meisters Wieser. Durch seinen klaren Aufbau, durch einen natürlichen Vortrag und durch das daraus ersichtliche grosse Können wirkt das Buch auch auf denjenigen, der sonst kein Anhänger der Grenznutzenschule ist und der sich Hellers Lehre überhaupt nicht oder nicht ungeteilt aneignen kann.

Hellers Kenntnis ist imponierend und beruhigend. Wer so viel kennt, dem glaubt der Leser, und kann auch glauben, dass er weder Überflüssiges, noch Unmögliches lehrt. Das kleinere Werk Hellers, „*Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie*“, das im Anfang der zwanziger Jahre, also ungefähr in der Zeit erschien, als nach dem Kriege Hellers ungarische Handbücher in rascher Reihenfolge veröffentlicht wurden, zeigt und erklärt auch gleichzeitig den wissenschaftlichen Weitblick und Reichtum seines Verfassers. Diese andere glänzende Leistung Hellers literarischer Arbeit erlebte schon in deutscher Sprache vier, immer wieder erweiterte und vervollkommnete Ausgaben. Die vollständig umgearbeitete und wieder stark erweiterte englische Ausgabe, welche die Verleger schon anzeigen, wird vom Fachpublikum mit dem grössten Interesse erwartet.

Auch Hellers wirtschaftspolitische Tätigkeit bedeutet eine erhebliche Bereicherung der Fachliteratur. Schon als Beamter im Ackerbaumministerium schreibt er über die Fragen des Aussenhandels. Im zweiten Jahrzehnt unseres Jahrhunderts wieder, als die Gesellschaftspolitik das am liebsten bearbeitete Gebiet der praktischen Volkswirtschaftslehre wird, publiziert Heller, als Sekretär der ungarischen Sektion des „Internationalen Vereins für gesetzlichen Arbeiterschutz“, eine Studie nach der anderen und zwar über die interessantesten gesellschafts- und arbeiterpolitischen Fragen.

Noch einmal kam das Glück dem seine Bahn schnurgerade und aufwärts strebenden Heller in den Weg. Ihn zog es vom Amt weg zur Professorenpraxis. Seine Begabung befähigte ihn längst dazu. Er wurde an die Technische Hochschule berufen und eben, als an dieser Hochschule kurz vorher der Lehrstuhl für Volkswirtschaft und dessen Unterrichtsmöglichkeiten im grossen Masse erweitert wurden. Der Fakultät wurde damals eine grosse, fertige Fachbibliothek gespendet, der sparsamste Finanzminister des Landes wieder stellte dem Lehrstuhl zahlreiches Hilfspersonal zur Verfügung. Nie hatte der Staat sein Geld besser angelegt als jetzt, denn die Bibliothek, die Lehr- und Forschungsmöglichkeiten kamen in die Hände Hellers, um seither immerfort die reichlichsten Früchte zu tragen. Ich erwähnte schon, dass Heller Glück hatte als Professor an die Technische Hochschule berufen zu werden. Dort konnte er nicht nur seinem Berufe leben, sondern fand auch die Möglichkeit zur Arbeit und zum Studium. Ein grösseres Glück aber hatte die Technische Hochschule, indem sie in die Reihe der Professoren der in Entwicklung begriffenen Fakultät für Volkswirtschaft Wolfgang Heller zählen konnte.

Ich glaube, dass dasjenige, was die Fakultät für Volkswirtschaft heute nicht nur ihrer Hochschule, sondern auch dem ganzen Lande bedeutet, hauptsächlich der unschätzbaren Tätigkeit Wolfgang Hellers zu verdanken ist.

Der Gefeierte des heutigen Tages studiert und unterrichtet immer noch, arbeitet unermüdlich und schafft immer schönere Werke. Erst kürzlich erschien von ihm der dicke Band des *Volkswirtschaftlichen Lexikons*. Dieses ausgezeichnete Werk ist eine sehr erweiterte und stark umgearbeitete Ausgabe eines kleineren, früher deutsch erschienenen Werkes von Heller, über welches man damals, wenigstens bei uns, sehr wenig gesprochen hat. Die ungarische Ausgabe zeigte jetzt auch den ungarischen Lesern, welche eine unschätzbare wissenschaftliche Leistung dieses seinerzeit publizierte, bescheidene kleine deutsche Werk war. Dieses ungarische *Volkswirtschaftliche Lexikon* erwähnt auch die heute lebenden Nationalökonomien. Nur ein Berühmter ist nicht erwähnt. Dies ist der Verfasser des Werkes selbst. Es würde mich freuen, wenn diese wenigen Zeilen, mit denen ich heute der Feier Wolfgang Hellers gedachte, fähig wären diesen Mangel zu beheben.

Akusius v. Navratil.

Die Lehren der landwirtschaftlichen Kreditkrise.

Der Aufsatz untersucht die spezifischen, nicht auf die internationale Agrarkrise zurückzuführenden Ursachen der ungarischen landwirtschaftlichen Kreditkrise, um hieraus Lehren für die Zukunft zu ziehen.

Die Vorkriegsverschuldung der Landwirtschaft des heutigen ungarischen Gebietes belief sich auf 3 Milliarden P; diese Schuldenlast wurde durch die Inflation fast völlig annulliert. Die Befreiung von der alten Schuldenlast trug stark dazu bei, dass die ungarische Landwirtschaft ihre in den Kriegsjahren erlittenen Verluste bis 1925 aus eigener Kraft zu überwinden vermochte. Andererseits machten sich aber die Nachwirkungen der Inflation in der im Jahre 1925/26 eingetretenen neuen Verschuldungsperiode in mancher Hinsicht ungünstig bemerkbar. Die Kreditgeber, in erster Reihe das Ausland, kalkulierten bei den der ungarischen Landwirtschaft gewährten Krediten eine spezifische Risikoprämie ein, so dass sich der Zinsfuss der langfristigen Kredite im Durchschnitt um \widehat{cca} 3% höher stellte als bei den ungarischen Vorkriegsanleihen, und ebensogross war die Spanne, die sich zwischen dem ungarischen und dem Zinsniveau derjenigen Länder zeigte, die von der Inflation verschont geblieben sind. Bei den Kreditnehmern hat die Erinnerung an die Inflationszeit den Sinn für die Realität geschwächt und eine Neigung zum leichtsinnigen Schuldenmachen erweckt.

In den Jahren 1926—1931 nahm die Landwirtschaft im Durchschnitt jährlich 300 Millionen neue Anleihen auf; dies ist ca das 3—4 fache der Kreditinanspruchnahme der Vorkriegszeit. Schon allein dieses Tempo der Verschuldung lässt es wahrscheinlich erscheinen, dass der grösste Teil der in dieser Zeit kontrahierten Anleihen nicht produktiv investiert wurde. Verschiedene Berechnungen in Bezug auf das Wachstum des nationalen Kapitalvorrats führten zu dem Ergebnis, dass von diesen gewaltigen neuen Schulden höchstens 10% für produktive Zwecke verwendet wurden, dass also der grösste Teil der aufgenommenen Neuanleihen aus dem Gesichtspunkte der Kapitalbildung bereits zum Zeitpunkt der Anleiheaufnahme verlorenging. Nach unsern Berechnungen sind 22% der in dieser Zeit in Anspruch genommenen Anleihen für Verbrauchszwecke und für die Deckung von Betriebsverlusten, 10% für Luxusinvestitionen und weitere 10% für die Leistung des Schuldendienstes verwendet worden, während der grösste Teil, 48%, dem Erwerb von Grund und Boden diente.

Die Verwendung der Anleihen für den letztgenannten Zweck zeitigte kreditinflatatorische Wirkungen und trug zur Steigerung der Bodenpreise gewaltig bei. In derselben Richtung wirkte sich auch das von den sozialen Spannungen hervorgerufene Verlangen nach Bodenbesitz aus. Die so erreichten hohen Bodenpreise ergaben, verglichen mit dem Bodenertrag, nur einen niedrigen Kapitalisationszinsfuß, während der grösste Teil der Bodenkäufe mit Hilfe von viel höher verzinsten Anleihen getätigt wurde. Diese Spanne zwischen Bodenertrag und Zinsenlast trug schon zur Zeit der Anleiheaufnahme die Keime künftiger Verluste in sich.

Ernst György.

Die Altersversicherung der selbständigen Kaufleute und Gewerbetreibenden.

Es ist nicht zu leugnen, dass von allen sozialen Klassen die Klasse der selbständigen Kaufleute und Gewerbetreibenden über die wenigsten sozialen Einrichtungen verfügt. Eine der wichtigsten Ursachen dieser Erscheinung ist wohl die, dass in der Vergangenheit die Mitglieder dieser Klasse mit ziemlicher Zuversicht darauf rechnen konnten, nach einigen Jahrzehnten redlicher Arbeit in ihrem Alter über ein genügend grosses Kapital zu verfügen. Die Erfahrungen der Weltwirtschaftskrise haben diese Zuversicht nicht wenig erschüttert und so kann es nicht überraschen, dass in der Gegenwart die Stimmen, die den Ausbau der Altersversicherung der Kaufleute und Gewerbetreibenden fordern, sich ständig mehren. Die Vertreter dieser Forderung vermögen sowohl im In- wie im Auslande auf zahlreiche gute Beispiele hinzuweisen. Im Inlande verfügen die Privatangestellten und die Arbeiterschaft über eine Altersversicherung von durchaus modernem Niveau. Neben den Arbeitnehmern haben sich auch die Zugehörigen mancher freien Berufe selbständige Pensionskassen errichtet, so die Rechtsanwälte und Assessoren, die Ärzte, Journalisten, Schauspieler, Postmeister, die öffentlichen Notare und neuerdings auch die Gutsinspektoren. Im Auslande ist hie und da sogar die Altersversicherung der Kaufleute und Gewerbetreibenden selbst schon verwirklicht, so in Rumänien, Belgien, Griechenland, Schweden, Bulgarien usw.

Auf Grund der Erfahrungen der aufgezählten Einrichtungen kann der Versuch unternommen werden, im Umriss einen Entwurf für den Ausbau der Altersversicherung der ungarischen Kaufleute und Gewerbetreibenden zu geben. Eine der wichtigsten Fragen, die hierbei beantwortet werden müssen, ist die, ob diese Altersversicherung im Rahmen eines bestehenden oder durch die Er-

richtung eines neuen selbständigen Instituts verwirklicht werden soll. Zahlreiche Argumente sprechen für die letztere Lösungsform. Die bisherigen diesbezüglichen Bestrebungen und Verhandlungen blieben deshalb völlig ergebnislos, weil die Kaufleute und Gewerbetreibenden über keine eigenen sozialen Kapitalien verfügten, — diese Kapitalien müssen also unbedingt gesammelt werden, um eine befriedigende Lösung erreichen zu können. Die Zahl der selbständigen Kaufleute und Gewerbetreibenden ist in Ungarn unbedingt gross genug (insgesamt 300.511 Seelen), um die Errichtung eines selbständigen Instituts auch aus dem Gesichtspunkte der Betriebstechnik und der Rentabilität zu rechtfertigen.

Die zweite entscheidende Frage, die einer Antwort harret, ist die Frage nach der obligatorischen, bzw. fakultativen Regelung der Altersversicherung. Die Antwort kann nur zu Gunsten der obligatorischen Versicherung ausfallen, da nur diese die notwendige breite Grundlage sichert, die bei verhältnismässig kleiner Belastung den Bezug einer verhältnismässig grossen Altersrente ermöglicht.

Von grosser Bedeutung ist ferner die Frage nach der Quelle der notwendigen Mittel. Diese Frage muss deshalb aufgeworfen werden, weil die bisherigen Vorkämpfer der Altersversicherung (der Kaufleute und Gewerbetreibenden) ganz unmögliche Vorschläge in bezug auf die Finanzierung der Versicherung gemacht haben. Wenn die Altersversicherung endlich verwirklicht werden soll, so muss gleich von Anfang an mit dem grössten Nachdruck betont werden, dass die Bereitstellung der Mittel weder vom Staate, noch vom Landes-Sozialversicherungsinstitut erwartet werden kann. Jede soziale Klasse muss ihre Wohlfahrtseinrichtungen aus eigener Kraft ins Leben rufen und die Lasten der Erhaltung dieser Einrichtungen selber tragen.

Was nun die Höhe der Prämien betrifft, so scheint die Aufstellung von 6 Pensionsklassen am einfachsten und zweckmässigsten zu sein. Den Mitgliedern stände es frei, in eine dieser Klassen einzutreten, bzw. nach Änderung ihrer Einkommensverhältnisse, in eine höhere, bzw. niedere Klasse überzutreten. Der Beitrag dürfte in der untersten Klasse wöchentlich 1 P, in der obersten Klasse wöchentlich 10 P betragen. Rentenberechtigt wären diejenigen Versicherten, die ihr 65. Lebensjahr erreicht und mindestens 10 Jahre lang Beiträge bezahlt haben, — und zwar stände diesen nicht nur die Altersrente zu, sondern gegebenenfalls auch Invalidenrente, Witwenrente und Waisenrente. Die Alters- und die Invalidenrente dürften aus zwei Teilen bestehen, erstens aus einem festen Grundbetrag in der Höhe von jährlich 120 P und zweitens aus Steige-

rungssätzen, deren jährlicher Betrag sich auf 20% der Gesamtsumme der bis zum Zeitpunkt der Pensionsberechtigung eingezahlten Prämien belaufen würde. Die Altersversicherung der Privatangestellten und der Gutsinspektoren hat die Steigerungssätze mit 19% der eingezahlten Beiträge festgesetzt, — es hat sich jedoch herausgestellt, dass die versicherungsmathematischen Berechnungen, die diesen Satz ergaben, zu pessimistisch waren.

Wir möchten hier noch einige Einzelbestimmungen empfehlen. Nach bewährten italienischen und belgischen Mustern könnten die Satzungen den Versicherten das Recht zugestehen, bereits nach beendetem 60. Lebensjahr die Ausbezahlung einer nicht vollen Altersrente zu verlangen. Ferner dürfte das Institut den Hinterbliebenen eines Mitglieds, das wenigstens 5 Jahre hindurch die Beiträge entrichtet hat, ein Bestattungsgeld zugestehen.

Infolge der zehnjährigen Wartezeit würde sich während der ersten 10 Jahre nach Errichtung des Instituts bei einer Mitgliederzahl von 300.000 Versicherten, die ohne Ausnahme in die niedrigste Beitragsklasse eintreten würden, ein Kapital von 180 Millionen P ansammeln. Da es jedoch sicher anzunehmen ist, dass der durchschnittliche Wochenbeitrag erheblich höher sein würde als 1 Pengö, so ist es gewiss, dass das Institut nach Ablauf der ersten 10 Jahre über noch bedeutendere Mittel verfügen würde.

Was die Organisation des Instituts anbelangt, wäre es wohl ratsam, diesem den Charakter einer öffentlichrechtlichen Institution zu geben. Es ist von grösster Bedeutung, dass die angesammelten Kapitalien vor Entwertung gesichert werden, — hierfür bietet aber der öffentlichrechtliche Charakter des Instituts die meisten Garantien, da im Falle einer Geldentwertung jede Regierung in erster Reihe die Revalorisierung der von solchen Instituten verwalteten Kapitalien durchführen wird. Auch das Landes-Sozialversicherungsinstitut und das Versicherungsinstitut für Privatangestellte sind Institute öffentlichrechtlichen Charakters und da die Kooperation mit diesen — betreffend die Überweisung der eingezahlten Beiträge und der erworbenen Rechte im Falle des Selbständigwerdens eines bisherigen Arbeitnehmers, bzw. in dem Falle, wenn ein selbständiger Kaufmann oder Gewerbetreibender sich genötigt sieht, sein Geschäft aufzugeben und bei einem Arbeitgeber Anstellung oder Arbeit zu nehmen, — von grösster Bedeutung für die Versicherten ist, so ist es auch im Interesse der Erleichterung dieser Kooperation der drei Institute zu empfehlen, dass das Altersversicherungsinstitut der Kaufleute und Gewerbetreibenden in derselben Form organisiert werde wie die obengenannten zwei Sozialversicherungsinstitute.

Was seine Verwaltung betrifft, müsste das Institut, der Natur der Sache gemäss, autonom und nur der Oberaufsicht des Handelsministers unterstellt werden.

Dionys Bikkal.

Geisteslehre und Gesellschaftslehre im System des Universalismus. (II.)

Fortsetzung des in der vorigen Nummer begonnenen Artikels. Nachdem die Seelenlehre auf Grund des Ganzheitsbegriffes und mit Hilfe der Hauptkategorien, Ausgliederung, Umgliederung und Rückverbundenheit entwickelt wurde, werden in der Gesellschaftslehre die Hauptrichtungen, Individualismus und Universalismus, sowie die Ausgliederungsordnung, Teilganzen und Stufen der Ganzheit „Gesellschaft“ erörtert. Als dritter Teil reiht sich den bisherigen Ausführungen die Geschichtsphilosophie an, in welcher wieder die naturalistischen und idealistischen Auffassungen einander gegenübergestellt und die aus der Umgliederung der gesellschaftlichen Ganzheit folgenden speziellen Kategorien der Geschichte und zum Abschluss ihr metaphysischer Sinn vorgetragen werden..

Dr. Dionys von Kislégghi-Nagy.

Kleinere Beiträge.

Erwiderung auf die „Bemerkungen“ Max Fenyös.

Fenyö versuchte meine im vorletzten Heft dieser Zeitschrift erschienenen Ausführungen über die industriellen Spiritusbrennereien damit zu entkräften, dass er auf die angeblichen Widersprüche hinwies, die zwischen den verschiedenen von mir angeführten Betriebsdaten bestehen sollen. Diese Widersprüche lösen sich aber sofort auf, wenn man die Bruttoeinnahmen der industriellen Brennereien nicht mit der Erlössumme der von ihnen erzeugten Spiritusmenge gleichsetzt, wie es Fenyö tut, — sondern auch die anderen gewinnbringenden Tätigkeiten der Brennereien mitberücksichtigt. Ich möchte noch erwähnen, dass die von mir angeführten Zahlen den industriestatistischen Veröffentlichungen des Ungarischen Statistischen Zentralamtes entnommen sind, also lediglich auf den Angaben der Brennereien selbst beruhen. Ich möchte nicht annehmen, dass Fenyö die Richtigkeit dieser Angaben in Frage stellen will.

Matthias Matolcsy.

Die Carnegie-Stiftung und die Internationale Handelskammer für den weltwirtschaftlichen Wiederaufbau.

Die Carnegie-Stiftung für den Weltfrieden und die Internationale Handelskammer haben im Herbst 1935 einen gemeinsamen Ausschuss zwecks einer erschöpfenden Untersuchung der Hauptprobleme der internationalen Wirtschaftsbeziehungen eingesetzt. Als erste Frucht dieser Kooperation ist der Band „Weltwirtschaftlicher Wiederaufbau“ (Paris) entstanden, der die Berichte der vom Ausschuss herangezogenen 17 Sachverständigen enthält. Die Berichterstatter sind zwar private, jedoch international anerkannte Sachverständige und sie wurden aus den verschiedenen Ländern in der Weise ausgewählt, dass mit Ausnahme des Bolschewismus die verschiedensten Weltanschauungen auf nicht-offizieller Grundlage vertreten sind. In den einzelnen Berichten tritt in mancher Beziehung der Gegensatz in Erscheinung, der die liberale Auffassung von der deutschen und der italienischen Auffassung trennt. Nichtsdestoweniger gibt es so viele gemeinsame Aufgaben auf dem Gebiete der Normalisierung der internationalen Wirtschaftsbeziehungen, dass die praktischen Schlussfolgerungen des Sachverständigen-Ausschusses seitens des deutschen, englischen, französischen, schwedischen und schweizerischen Sachverständigen gleichermaßen zur Annahme gelangten.

Der in Rede stehende Band umfasst die Sachverständigenberichte. Als selbständige Beilage dieses Werkes ist das kleine Heft über „Währungsangleichung und Handelshemmnisse“ erschienen, welches die grösstenteils auf den Sachverständigenberichten fussenden Empfehlungen des Verwaltungsrates der Internationalen Handelskammer — datiert vom 16. Oktober 1936 — veröffentlicht. Die Empfehlungen der Kammer enthalten handels- und valutapolitische Anregungen. Von den ersteren seien folgende hervorgehoben: die Verbreitung zweiseitiger Handelsverträge, nebst mehrseitigen regionalen und Gruppenverträgen, die Verallgemeinerung der unbedingten Meistbegünstigung, die Aufstellung eines internationalen Zollindex, die Beachtung gewisser Loyalitätsregeln bei der Kontingentierung und die vorübergehende Einführung von Zollkontingenten im Interesse eines sukzessiven Abbaues des Kontingentsystems. Auf dem Gebiete der Valutapolitik empfiehlt die Internationale Handelskammer die Angleichung der Paritäten, den Abschluss einer grundsätzlichen Verständigung zwischen den Grossmächten zwecks raschen Überganges zu einem stabileren

Sytem und schliesslich die allmähliche Abschaffung der Devisenkontrolle und des Clearings.

Die gespannte internationale Atmosphäre legt zwar zur Zeit fast unüberwindliche Hindernisse in den Weg einer raschen handels- und valutapolitischen Entwirrung, ein grosser Teil der von einem durchweg realpolitischen Geist getragenen Empfehlungen der Internationalen Handelskammer kann jedoch selbst bei der heutigen Lage unverzüglich in Angriff genommen werden. Jene Empfehlungen aber, die, wie die Regelung der internationalen Verschuldung, erst bei einer günstigeren weltpolitischen Konstellation verwirklicht werden können, dürften bei dem künftigen tiefgreifenden Wiederaufbau der Weltwirtschaft eine vornehme Rolle spielen.

Alexius Boér jun.

Aktuelle Probleme des deutschen Baugewerbes.

Staat und Interessengemeinschaften widmen in Deutschland den Problemen der Bautätigkeit trotz der vorzüglichen Konjunktur dieses Gewerbes auch heute noch die grösste Aufmerksamkeit. Der Wert der Produktion des Baugewerbes, der im Jahre 1932 auf 2.2 Milliarden Reichsmark herabsank, erreichte, nach den Schätzungen im Jahre 1936 mit 9 Milliarden RM einen neuen Rekord. Eine natürliche Folgeerscheinung dieser Konjunktur ist das Zurücktreten der staatlichen Unterstützungstätigkeit; während im Durchschnitt der Jahre 1929—1930 78% der Wohnhäuser mit Unterstützung von öffentlichen Körperschaften erbaut worden sind, fiel diese Verhältniszahl im Durchschnitt der Jahre 1933—1935 auf 38% herab. Aus staatsfinanziellen Gesichtspunkte ist diese Entwicklung freilich überaus erfreulich — sie hat aber andererseits zur Folge, dass die Leitung der Bautätigkeit immer mehr den Händen des Staates entgleitet, was sich freilich früher oder später ungünstig auf die mit der Bautätigkeit verbundenen wirtschaftlichen und sozialpolitischen Bestrebungen des Staates auswirken wird. Es melden sich z. B. in der deutschen Fachliteratur bereits Stimmen, die trotz der einwandfreien Lage des Baugewerbes, aus wohnungspolitischen Gründen den Bau von Kleinwohnungen und kleinen Familienhäusern wieder durch eine gesteigerte staatliche Unterstützung fördern wollen. Im November des vorigen Jahres ist auch schon eine Verordnung des Reichsarbeitsministers erschienen, die den Behörden die Weisung gibt, den Bau von Arbeiterwohnungen in gesteigertem Masse zu fördern. Für den Beschäftigungsgrad des deutschen Baugewerbes ist es

charakteristisch, dass, infolge der Häufung der Arbeitsgelegenheiten, die Rangordnung der verschiedenen Kategorien der Bauarbeiten festgelegt werden musste.

Andreas Vilner.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Zwei Bücher über Mitteleuropa.

Major, Emil Andreas: Die Handelspolitik der Donauländer von 1919—1935 im Lichte der Strukturwandlungen. Bremen, 1936. 135 S.

Draxler, Bruno: Die Landwirtschaftskrise im östlichen Donaauraum. Petrovgrad (Jugoslawien), 1936. 153 S.

Das gelungene Buch von Major gibt einen guten kurzen Überblick über die Handelspolitik der Donauländer in der Nachkriegszeit; obzwar er keine Originalität beansprucht, gelingt es dem Verfasser doch die Ergebnisse der umfangreichen Mitteleuropa-Literatur auf eine verdienstvolle Weise zu verwerten. Was die praktische Lösung der wirtschaftlichen Probleme des Donaauraumes betrifft, befürwortet er das von Elemér Hantos vorgeschlagene Präferenzsystem, das seiner Ansicht nach geeignet ist die Herauskristallisierung anderer regionaler Wirtschaftseinheiten zu veranlassen und so allmählich den zur Einheit der Weltwirtschaft zurückzuführenden Weg zu weisen.

Draxler untersucht die Ursachen und Heilungsmöglichkeiten der Agrarkrise des Donaauraumes auf der Grundlage des Spannschen Universalismus. Dieser neuartige Zug macht das Buch zu einer äusserst interessanten und anregenden Lektüre. Es muss auch anerkannt werden, dass der Verfasser sein Material völlig beherrscht, einen guten statistischen Unterbau gibt, seine Objektivität nie verliert und den universalistischen Gedankengang konsequent zu Ende zu führen weiss. Es ist jedoch andererseits nicht zu leugnen, dass er ausser der Neuheit seines Gesichtspunktes nichts Neues bietet; er gibt dasselbe Material, das die mit den Methoden der englischen Klassiker arbeitende Forschung bereits zusammengetragen hat, im Rahmen eines neuen Systems aufgebaut, — ohne jedoch dadurch eine übersichtlichere und instruktivere Darstellung des Gegenstandes erreichen zu können.

Michael Futó.

Einzelbesprechungen.

Die Grundbesitzverhältnisse in Ungarn im Jahre 1935. Herausgegeben von dem Ungarischen Statistischen Zentralamt. Budapest 1937., 1050 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Ungarische Statistische Zentralamt hat vor kurzem einen umfangreichen Band, betitelt „Die Grundbesitzverhältnisse Ungarns im Jahre 1935. Bd. I.“ veröffentlicht. Der Band enthält nach zusammenfassenden, das ganze Land betreffenden Angaben ausführliche Zahlen über die Grundbesitzverhältnisse der einzelnen Munizipien und Gemeinden. Die Zahlen sind nicht um die Persönlichkeit der Grundbesitzer gruppiert, sondern um die Einheit, die die Gemeinde bildet: es wird nicht danach gefragt, wie gross das Gesamtbesitztum eines Grundeigentümers im ganzen Lande, sondern danach, wie gross sein Besitztum innerhalb einer einzelnen Gemeindegemarkung ist. Dieses Verfahren ist aus grundbesitzpolitischem Gesichtspunkte unbedingt gutzuheissen, da es über die Besitzverteilung praktisch besser verwertbare Aufschlüsse gibt.

Von den zusammenfassenden Ergebnissen der Erhebung sollen hier einige wichtige angeführt werden. Die Zahl aller Grundbesitzer beträgt 1,898.267, deren Gesamtumfang 16,081.844 Katastraljoch fasst. Die folgende Tabelle zeigt die Verteilung der Besitztümer und der Bodenfläche auf die einzelnen Grössenklassen:

Grössenklasse	Zahl der Besitzungen	Gesamtfläche der Besitzungen Katastraljoch
Bis 1 Katastraljoch	776.447	312.403
1—5 „	664.263	1,620.942
5—100 „	443.442	6,662.722
100—1000 „	12.515	3,523.683
über 1000 „	1.560	3,962.094

Von den allerkleinsten Besitzungen unter 1 Katastraljoch verfügt nur ungefähr die Hälfte über ein kleines Ackerland. Auf die Zwergbesitztümer zwischen 1—5 Katastraljoch entfallen 35% der Besitzungen, aber nur 10% der Gesamtfläche, bei den Kleinbesitzungen zwischen 5—100 Katastraljoch sind die entsprechenden Verhältniszahlen 23.3% und 41.4%, bei den Grossgrundbesitztümern über 1000 Katastraljoch nicht ganz 0.1% und 24.6%.

Verpachtet sind insgesamt 157.922 Güter, deren Gesamtfläche 2,798.477 Katastraljoch beträgt. Hiervon entfallen 946.130 Katastraljoch auf den Grossgrundbesitz und 793.108 Katastraljoch auf die

mittlere Grössenklasse zwischen 100 und 1000 Katastraljoch. Von der Gesamtbodenfläche aller Grossgrundbesitztümer sind rund 26% von der Gesamtbodenfläche aller mittleren Besitztümer 22% verpachtet.

Die Gesamtfläche des gebundenen Grundbesitzes beträgt 4,360.622 Katastraljoch, also 27% der Gesamtfläche, auf das Ackerland entfallen hiervon jedoch nur 1,288.077 Katastraljoch. Mehr als die Hälfte des gebundenen Besitzes — 2,425.148 Katastraljoch — gehört zur Grössenkatgorie des Grossgrundbesitzes.

Ernst Eber.

Schaffler-Glössl, Conrad: Volkswirtschaftliche Verfahrenlehre. F. Deuticke, 1936. Leipzig—Wien. 78 S.

Der Verfasser — ein Anhänger Othmar Spann's — untersucht die Methodenlehre Sombarts aus dem Gesichtspunkte des Universalismus. Er gibt dabei nicht nur eine erkenntnistheoretische Methodenlehre der Volkswirtschaftslehre, sondern gewährt seinen Lesern — dem Beispiele seines Meisters folgend — auch in die Tiefen der Wirtschaftsphilosophie einen Einblick. Er schliesst sich auch darin O. Spann an, dass er die Berechtigung der Wissenschaft der Wirtschaftspolitik, bzw. den Wissenschaftscharakter dieser Disziplin leugnet. In diesem Punkte geraten allerdings die Anhänger des Universalismus zur überwiegenden Mehrzahl der Wirtschaftswissenschaftler in Gegensatz.

Beatrix Takaró-Gáll.

Madariaga, Don Salvador de: The price of peace. London. 1935. Cobden-Sanderson. 28 S.

Der Verfasser fragt nach den Voraussetzungen des Weltfriedens und betont, dass dieser nur auf Kosten der Aufopferung eines guten Teiles des heutigen extremen nationalen Egoismus erreicht werden kann. Auch im Wirtschaftsleben müssen die einzelnen Nationen auf die Willkür und Freiheit ihrer Wirtschaftspolitik verzichten und sich einer internationalen Kooperation unterordnen. Das internationale kooperative Wirtschaftssystem, dessen kurze Skizze der Verfasser bietet, trägt ausgeprägt den Charakter der Planwirtschaft. Der Unterschied zwischen seinen Vorschlägen und der Politik der nationalen Autarkie ist also nur der, dass er die engen nationalen Grenzen der gelenkten Wirtschaft auslöschen möchte, — dieser Unterschied ist wohl weniger wirtschaftspolitischen als weltanschaulichen Charakters. Er beruft sich zwar auf Cobden, seine Gedanken sind aber sehr weit von denen entfernt, deren Vorkämpfer Cobden war.

Beatrix Takaró-Gáll.

Blaskovits, Zoltán: Theorie des Kapitalismus. Debrecen, 1936. 44 S.

Der Verfasser setzte sich das Ziel, mit den Widersprüchen und Irrtümern die im allgemeinen Sprachgebrauch an dem Begriff des Kapitalismus haften, aufzuräumen, und sich zur vollen begrifflichen Klarheit durchzuringen. Im letzten Kapitel baut er auf einer systematisch vorbereiteten Basis seine eigenen Ansichten über die künftige Gestaltung der Organisationsform des Wirtschaftslebens auf. Er ist der Meinung, dass eine vom wirtschaftlich souveränen Staate geleitete autarkische Planwirtschaft viel günstigere Entwicklungsmöglichkeiten bietet als die sozialistische Wirtschaftsordnung.

Beatrix Takaró-Gáll.

Havas, Friedrich von: Grundgedanken zu einer Theorie der störungsfreien Geldschöpfung. Jena, 1936. 120 S.

Der Verfasser fragt nicht nach den Voraussetzungen, bei denen die emittierten Geldmengen keine dynamischen Veränderungen im Wirtschaftsleben verursachen, — er untersucht vielmehr die Frage, wie die Wirtschafts- und Geldpolitik beschaffen sein muss, um eine Beeinflussung des Wirtschaftslebens von der Geldseite her verhindern zu können. Der Gegenstand seiner Untersuchung ist also eigentlich das neutrale Geld, das er aber nicht als eine passive Einrichtung, sondern als das Produkt eines Systems aktiver wirtschaftspolitischer Massnahmen ansieht und deshalb auch mit dem treffenderen Ausdruck „störungsfreie Geldschöpfung“ bezeichnet. Er kommt zu dem Ergebnis, dass auf der heutigen Organisationsstufe des Wirtschaftslebens, die er als einen Übergang zwischen der sog. geldwirtschaftlichen Tauschgemeinschaft und der reinen Geld- und Kreditwirtschaft definiert, jedes wirkliche Einkommen durch eine elastische Geldemission im voraus gebildet werden muss, wenn dies als eine organisatorische Notwendigkeit erscheint. Unter wirklichen Einkommen versteht er diejenigen Einkommen, die unmittelbar den Kosten der Produktion von Sachgütern entspringen und auf die Frage, wann das Vorscheinen der Einkommen eine organisatorische Notwendigkeit ist, gibt er die Antwort, dass diese Frage nur auf Grund der Berücksichtigung der Entwicklungsstufe der Wirtschaftsorganisation, also nur nach eingehender Tatsachenforschung beantwortet werden kann. In einer dynamischen Wirtschaft, bei steigender Produktion, ist die Ausschaltung der von der Geldseite her wirkenden Preisbestimmungsfaktoren seiner Ansicht nach nur in dem einzigen Falle möglich, wenn die Steigerung der Pro-

duktion in arithmetischer Progression vor sich geht. Das Problem der Kapitalfehlleitungen schiebt der Verfasser etwas oberflächlich beiseite: er stellt einfach fest, dass das Ausbleiben der Anpassung der Produktion an den Verbrauch nicht in das Bereich der Währungstheorie gehört.

Johann Láng.

Dietze, C. von: Preispolitik in der Weltagrarkrise.
Berlin, 1936. Weidmann. 248 + X S.

Das vorliegende Buch bespricht die preispolitischen Massnahmen, die die verschiedenen Staaten während der landwirtschaftlichen Krise trafen; es ist ein Bericht, der der Weltkonferenz für Agrarwissenschaften 1936 vorgelegt wurde. Über die deutsche Preispolitik soll ein besonderer Band berichten und so blieb das Werk in dieser Hinsicht unvollständig. Auch mutet es seltsam an, dass Ungarn, trotz seiner zentralen Lage im Donaubecken und seiner führenden historischen Rolle in diesem Gebiete nur nach einer besonderen Begründung unter die Donauländer eingereiht wird, ferner dass neben ihm nur Jugoslawien, Rumänien und Bulgarien in dieser Gruppe Platz finden, während Österreich und die Tschechoslowakei, denen Ungarn auf Grund seiner höheren landwirtschaftlichen und sozialen Struktur unbedingt nähersteht, als den ersteren, in Gruppe der mitteleuropäischen Länder verlegt werden. In seinen Schlussbetrachtungen weist der Verfasser auf die Welttendenz zur landwirtschaftlichen Zwangssyndikalisierung hin, die durch die Krise hervorgerufen wurde, jedoch das Gepräge von einer dauernden Ordnung anzunehmen scheint. Hieraus ergibt sich seiner Ansicht nach einerseits die Gefahr von sozialen Spannungen infolge der Eingliederung der Familienwirtschaft in zentrale Organisationen, andererseits das Problem, ob die Wirtschaft, der anti-konjunkturellen Reaktion der Familienbetriebe verlustig gegangen, fähig sein wird, die Krisen zu überwinden.

Ladislaus Lipták.

Berard, André: Du producteur au consommateur. Institut scientifique de recherches économiques et sociales. Paris, 1936. Recueil Sirey. 141 S.

Das von Charles Rist geleitete Pariser Wirtschafts- und Sozialwissenschaftliche Forschungsinstitut hat sich neuerdings die Untersuchung der Märkte und des Preisbildungsprozesses einiger landwirtschaftlicher Produkte zur Aufgabe gemacht. Das erste Ergebnis dieses Programmes ist das vorliegende Buch, das Markt

und Preisbildung von Aprikosen, Tomaten, Weintrauben und Kartoffeln untersucht. Es gibt eine äusserst gewissenhafte, genaue Beschreibung der Bräuche und charakteristischen Züge der Märkte, des Transports und der Verteilung der genannten Produkte. Nach der Lektüre des Buches steigt jedoch im Leser der Zweifel auf, ob es der Mühe wert war, sich so eingehend mit diesem Thema befasst zu haben, ohne zu nennenswerten Ergebnissen gekommen zu sein. Berard gibt nämlich keine Antworten auf die auftauchenden Fragen und befasst sich mit dem Kernproblem, nämlich mit der Frage nach der rationalsten Art der Vermittlung zwischen Produzent und Verbraucher, überhaupt nicht. Trotz dieses Mangels hat aber das Buch den Verdienst, zu Klärung der Ansichten über Verwertung, Handel und Teuerung manches beigetragen zu haben.

2.

Ladislau Gábor.

Uj termelési elmélet a hatalom- és hitel-fogalom alapján.*

Tartalom: *I. Bevezető rész:* 1. Előszó: Sismondi a klasszikus elmélet ellen 2. Módszertani kérdések: a termelési probléma viszonya egyfelől az érték-problémához, másfelől a jövedelemeloszlás problémájához; 3. a termelési probléma klasszikus megoldásának alapelvei. — *II. Az új kísérlet:* 1. A dinamikus-qualitativ (szellemi) alapelv, 2. a közgazdasági hatalomelmélet, 3. a hitelmélet, tekintettel a tőke- és kamatelméletre. — *III. Befejezés:* 1. Az új termelési elmélet összefoglalása, 2. egy szorosabb értelemben vett nemzetgazdaságtan alapvetése, 3. a klasszikus módszertani vitának vázlatos megoldása, 4. néhány megjegyzés az új termelési elmélet jelentőségéről a közgazdasági gyakorlat számára.

I.

1. „Egy tudományt döntöttem meg, amelyre eddig mint változhatatlan igazságra tekintettek.“ Körülbelül ilyen szavakkal vezette be híres honfitársam, *Sismonde de Sismondi* több mint 100 évvel ezelőtt az ő „*Nouveaux Principes d'Economie Politique*“ című művének második kiadását. Ámbár Palgrave szótára e merész outsiderre akkoriban tréfás megjegyzéseket tett, mégis megdönthetetlen tény marad, hogy Sismondi volt az első közgazdasági elméleti kutató, aki olyan ütést mért a klasszikus angol közgazdaságtanra, amelytől az még a mai napig sem tudott egészen magához térni. Ez annál inkább figyelemreméltó, mert a klasszikus tanok ama nemzedék gondolatvilágában legalább is annyira szilárdaknak látszottak, mint pl. a newtoni fizika.

Némileg elfogódva, mingyárt bevezetésként azt a beismerést kell tennem, hogy mai előadásomban alig kisebb felforgató szándékaim vannak, mint aminőkkel annakidején nagy honfitársam, Sismondi fellépett volt. Bizonyos tekintetben az általa kezdett munkát akarnám befejezni, a klasszikus közgazdaságtan termeléselméleti alapelveit megbírálni és annak helyébe egy új termelési elméletet állítani. Ámde *Smith Adám* híres gazdaságtanának a termelési elmélet az alfája és omegája és a klasszikusok tanai között éppen azt becsülöm legtöbbre. Sőt szinte azt merném állítani, hogy Sismondi minden külső sikere dacára tudományunkat bizonyos tekintetben helytelen irányba terelte. Ő volt ugyanis az, aki először

* A Magyar Közgazdasági Társaságban f. é. február 11-én tartott előadás.

hangsúlyozta nyomatékosan a közgazdaságtanban a *szociális gondolatot*. Csak látszólag előzte meg őt ebben *Ricardo*. Ez pedig annyit jelent, hogy Sismondi gondolkozásában a jövedelemeloszlás problémáját rangsorban a termelés problémája elé helyezte. Később megpróbálom majd bebizonyítani, hogy az eloszlás problémájának a szorosabban vett közgazdaságtanban semmi keresnivalója nincs; egy külön sajátos tudományágba tartozik és *ennek* a megalapítója valószínűleg éppen Sismondi.

Én részemről azt merészkedem megpróbálni, hogy Smith Ádám tulajdonképpeni elméleti alapját, nevezetesen termelési elméletét *közvetlenül* támadjam meg, nem csupán közvetve, mint Sismondi, aki e részt, hogy úgy mondjam, csupán egy új tudományos módszer mellé állott. Az én szándékom, mint azt előadásom címe is jelzi, nem kevesebb, mint egy alapjában új termelési elmélet felállítása. Egykori tanárom, *Oppenheimer Ferenc*, egy alkalommal azt állította, hogy a termelőtan Smith Ádám óta egyáltalán nem tett lényeges haladást. Aki előadásomat végighallgatja, talán el fogja ismerni, hogy ez az állítás igaz. Oppenheimer egyébként maga sem tudott e részt újat felmutatni; tulajdonképpen csak Sismondi nyomába lépett, elfogadta az elégtelen fogyasztás teóriáját és miként Sismondi, a termelési elméletet ő is beleépítette az elosztás elméletébe. Ez azonban már tiszta módszertani szempontból is lehetetlenség, nyilván nem szabad minden további nélkül almákat és körtéket együtt összeszámolni.

Legyen szabad még megjegyeznem, hogy ezt a termelési és hiteleméletet, amelyet itt röviden ki akarok fejteni, már mintegy 13 évvel ezelőtt közöltem a „Schmollers Jahrbuch“-ban több cikkben. Ámde a közgazdaságtanban az orthodoxia nagyon hatalmas, mint azt Sismondi is említett bevezetésében meggyőző módon kifejtette volt.

2. Először is valószínűleg azt fogják ellenem felhozni: hiszen a termelési elmélet maga még nem az egész közgazdaságtan, legalább is az értékelmélet és az elosztás elmélete szintén beletartoznak. E kifogások miatt nagyon helyénvalónak látszik egy kissé a módszer kérdéseire is kitérni.

Ami először is az *értékproblémát* illeti, részemről mindekelőtt különbséget teszek „Ökonomik“ és „Sozialökonomik“, vagyis tiszta és közgazdaságtan között. A nemzetgazdaság ebbe az utóbbiba tartozik. Az értékprobléma *talán* a tiszta ökonómiának egyik kérdése; én azonban ezzel a tudománnyal itt tovább nem is foglalkozom. A nemzetgazdaságtan szempontjából az ökonómia vagy tiszta gazdaságtan csupán határtudomány, mint pl. a lélektan, vagy akár a matematika. A köz- vagy nemzetgazdának nem is kell azzal szükségképpen komolyan foglalkoznia. Minden közgazda gyakran használ

lélektani, vagy általános természettudományi fogalmakat is anélkül, hogy maga a lélektan vagy természettudomány művelője lenne. Egyébként a klasszikusok is ezt a gazdasági előtudományt csak mellékesen művelték. A tiszta gazdaságtant tulajdonképpen csak akkor építették ki teljesebben, amikor már a közgazdaságtan tekintélyes egyetemi tudományággá lett. Mindezen felül ma sok, hírnévnek örvendő közgazda teljesen el is fordul az értékelmélettől *Dietzeltől* kezdve *Casselig* és *Gottlig* és természetesen még inkább az egész institutionális iskola Amerikában. Magam is csatlakozom ezekhez a véleményekhez, amennyiben én is azt hiszem, hogy az értékproblémát elegendő az árprobléma keretében megtárgyalni.

Ezzel az *elosztás problémájához* jutok. Sok évvel ezelőtt a Conrad-féle „Jahrbücher“-ben megjelent „Produktivität und Soziabilität“ című cikkemben azt az állításomat próbáltam bizonyítani, hogy a jövedelemeloszlás problémájának a szoros értelemben vett közgazdaságtanban egyáltalában semmi keresnivalója nincs. A nemzetgazdaságtannak utolsó, annak legmélyére nyúló vezető fogalma — mint azt már a klasszikusok is tudták — a produktivitás, termelékenység, vagy piaci eredményesség problémája. A közgazdaságtannak mindenekelőtt javakkal és azoknak a piacra való hozásával kell foglalkoznia. Ezért alapproblémája a termelési probléma: „pro-ducere“ szó annyit jelent: piacra vinni. Viszont az elosztási probléma gondolatköre egészen más; itt mindenekelőtt emberekről és jövedelmekről van szó. Éppen ezen említett okoknál fogva meggyőződéseim szerint két teljesen különböző tudományról van szó. A legjobb esetben ezeket csupán az egészen formális és csupán külső egybekapcsolás (didaktikus) célját szolgáló *társadalmi gazdaságtan* fogalmával lehet összefoglalni.

A társadalmi gazdaságtannak ez az inkább imaginárius tudománya egyfelől a tiszta ökonómiával áll szemben, másfelől aztán két, tulajdonképpen különálló tudományra oszlik fel. Az egyik a nemzetgazdaságtan a szó szorosabb értelmében véve, a másik pedig az a tudomány, amelyet én talán *szocialisztikának* mernék nevezni, vagy amelyet, *Ruskind* és *Goldscheidet* követve, „embergazdaság“-nak is lehetne mondani. Ennek a szocialisztikának vagy embergazdaságnak vezető fogalma éppen a szociabilitás (mint azt így először *Dühring* nevezte); persze egyszerűen igazságosságot is mondhatnánk, ha nem fenyegetne ez esetben annak a vádnak a veszélye, hogy meg nem engedett módon értékitéleteket csempészünk be tudományunkba. Ámde bizonyos feltevések, tudományos hipotézisek *minden* tudomány számára elengedhetet-

lenek. E részt határozottan *Vaihinger* „Als ob“ bölcséletéhez csatlakozom.

Az u. n. *beszámitási elmélet*, amely valószínűleg egész Ricardóig megy vissza, egészen elhibázott kísérlet az elosztás elméletének a termelés elméletébe való beillesztésére. Itt tehát az ellenkező hibát látjuk, mint amelyet Sismondi és Oppenheimer a módszer tekintetében elkövettek. A beszámítási elmélet ugyanis nem azt a kérdést veti fel, hogy milyen jövedelmek jutnak bizonyos társadalmi osztályokra, vagy rétegekre, hanem azt, hogy milyen jövedelmek jutnak az u. n. termelési tényezőkre, minők a föld, a tőke és így tovább. Ez a kérdés azonban teljesen értelmetlen, sőt mondhatnánk képtelenség, mert hiszen jövedelemmel csak élő emberek tudnak valamit elkezdni, a termelési tényezőkkel kapcsolatban legjobb esetben *hozadékról*, illetve hozadékképességről lehet beszélni; ilyen értelemben próbálta meg például szép sikerrel *Navratil Ákos* a hozadék elméletének kiépítését.

3. A nemzetgazdaságtannak tulajdonképpeni problémája Smith Ádám értelmében a termelési probléma, a piacnak jószágokkal való ellátása. Persze csak későbbi kutatók látták azt tisztán, hogy szorosabb értelemben véve a termelési probléma a „tőkejószágokkal“ való termelés problémája; az utóbbiak helyett egyébként helyesebb termelési eszközökről, vagy (Oppenheimerrel) munkajószágokról beszélni. Én célszerűbbnek találom, ha különböző termelési folyamatokról szólnunk, a fejlett termelés pedig az volna, amit *Böhm-Bawerk* képletesen és éppen ezért kissé félrevezetőleg „kerülő utakon“ át való termelésnek nevezett és amit én röviden finanszírozott termelésnek, vagy még egyszerűbben finanszírozásnak neveznék. E gondolatok azonban (implicite) Smith Ádám klasszikus termelési tanában is benne vannak. Félreértések elkerülése végett csak annyit mondanék, hogy Smith számára olyan fontos fogalmak, mint piac, jószág, csere, pénz stb. nem bírnak közvetlen jelentőséggel, hanem csupán származékos jelentőséggel, éppen a piacellátás problémája szemszögéből nézve.

Smith Ádám és közvetlen hívei, valamint későbbi követői a termelési probléma magyarázatában békés, állandó, egyenletes társadalmi viszonyokból indulnak ki. Smith Ádám szerint a tulajdonképpeni fontos termelési eszközök az emberi munka, illetve a társadalmi munkamegosztás és egyesítés; Oppenheimer ezeket a termelési eszközöket egyfelől a fejletlen tiszta ökonómia, másfelől a kifejlett tiszta ökonómia termelési eszközeiként jellemzi. (E részt bizonyos tekintetben még tulmegy Smith Ádámon és egyuttal dogmatizálja őt.) Smith Ádám számára persze a termelési eszközökkel egy sikon vannak mondjuk a piac, az ár, a csere, a pénz, a

munkajóságok stb. Ennek az egész termelési elméletnek, amelyet lényegileg főiskoláinkon mai napig is egyoldaluan előadnak, tulajdonképpen jellemző jegyei, hogy egyfelől *statikus* állapotokból indul ki, másfelől *hatalommentes* gazdasági rendből, amelyben egyenlő és szabad cserélő felek állanak szemben egymással.

Azonban az egész hagyományos termelési elméletnek ezek az utolsó feltételei lényegileg mind tévesek. Ez az elmélet a valóságtól idegen alapfeltevésből indul ki, amelyet ma már nem lehet fenntartani. Alább következő fejtegetéseink éppen ennek a klasszikus termelési elméletnek tarthatatlanságát, különösen pedig feltűnő időszerűtlenségét akarják kimutatni.

II.

1. Most jövök elemzéseim főrészéhez, saját termelési elméletem kifejtéséhez. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy azokat a gondolatokat, amelyeket az alábbiakban előadok, tekintélyes és számottevő kutatók egyes részeikben már kifejtették és közzétették. Az én feladatom legfeljebb csak annyi, hogy más kutatóknak a gondolatait a közgazdaságtan összefüggő, bezárt rendszerévé egyesítem. Vagyis a következőkben több új elméletet, amelyeket az utóbbi időben különböző oldalakról hirdettek, egy áttekinthető egészé és időszerű, általános teóriává kell kiépítenem.

Tételeimet különösen két, illetve három elméleti, szellemi irányzatból merítem. Az elsőt nagy általánosságban úgy jellemezném, hogy a mennyiségi elmélettel szemben a minőségi, a *qualitativ* szellemi irányzatnak vagyok a híve; ez az irányzat az értékviszonyoknak nagyobb szerepet tulajdonít, mint a mennyiségi viszonyoknak. Minthogy azonban a *qualitativ* szó csak szerény megjelölés a lelki, szellemi magatartásra, ezt az alapfelfogást az anyagi, materiális elmélettel szemben *lélektani-ideális* felfogásként is jellemezhetnénk. A második szellemi gyökér abban az újabban erősen kiépített *dinamikus* közgazdasági elméletben rejlik, amely az azelőtti tulnyomóan statikus felfogás helyébe lépett. Tulajdonképpen e részt egy új közgazdasági mozgástanról van szó: én tehát egy állandóan változó, egyenlőtlen, legmélyebb gyökerében szabálytalan mozgás feltételezéséből indulok ki. Bizonyos tekintetben e két irányznak az összetalálkozásából áll elő az „új hitelemélet“ felé való fordulásom, amely új elmélet éppen egyrészt *qualitativ*, másrészt *dinamikus* feltételekből indul ki.

A *qualitativ* jellegű közgazdaságtan legfontosabb új képviselői között mindenekelőtt a romantikusokat említeném és közöttük a legfontosabb elméleti kutatókként talán *List Fri-*

gyest és *Spann Othmárt*. Ez az iskola tört először előre egy ujszerű termelési elmélet irányában, amit itt illő tisztelettel ezennel elismerek. List a „termelő erők“ fogalmával nagy lépéssel jutott előbbre Smith Ádámnál, Spann pedig List elméletét sikeresen építette tovább. Egyébként kifejezetten ki akarom itt emelni, hogy Spann metafizikai univerzalizmusát a leghatározottabban elvetem; azonban értékes szövetséges társat látok benne annyiban, hogy ő is egy szellemi, kvalitatív irányu közgazdasági elmélet kiépítésében hatalmas teljesítményekkel járt előttem. Ebben az összefüggésben különösen fontosnak látom a „magasabbrendű tőkejóságok“ fogalmát. *Liefmann Róbert*, *Sombart* és *Gottl* is tulajdonképpen ide tartoznak, ámde ők a szellemi irányba való fordulást kétségtelenül tulzásba vitték.

A határozottan dinamikus közgazdasági elmélet tulajdonképpen még nagyon fiatal. Amerikai hatás alatt (*Clark*) *Schumpeter* „A közgazdasági fejlődés elmélete“ c. művében lépett fel először erőteljesen a közgazdaságtan dinamikus felfogásának érdekében. Ámde az ő dinamikus felfogása még félig statikai elveken akadt meg. Ujabban a bécsi *Vogl Emanuel Hugo* tett közzé egy tisztán dinamikai beállítású, széles és bezárt gazdasági elméleti munkát, sajnálatos azonban, hogy az a mai napig is szinte észrevétlen maradt.

Az „új hitelemélet“ legfontosabb előhírnökeként talán *Macleod*, *Schumpeter*, *Hawtrey* és *Hahn* nevezendők meg. Ezek a tudósok a hitelt vagy közvetlen kapcsolatba hozzák a gazdasági fejlődéssel, mint mindenekelőtt Schumpeter, vagy pedig a hitelben valami kvalitásnak a megtestesülését, a lélekben gyökeredző bizalmat látnak. Ezenkívül az összes nevezett tudósok többé-kevésbé kifejezetten hangsúlyozzák a hitelfogalom elsőbbségét a tőke- vagy pénzfogalommal szemben.

2. Lassan közeledünk a tulajdonképpeni termelési probléma megoldása felé. Ebben az összefüggésben első általános kérdésem a következő: Mi tulajdonképpen a történetileg adott, vagyis a mai piaci gazdasággá fejlődött közgazdaságnak és ezzel általában a termelésnek legfontosabb, legelső feltétele? Más szóval a mai gazdaság és mai termelés alapvető empirikus feltételét keresem: mi a tulajdonképpeni valóság, amellyel szemben állunk és amelyet meg akarunk érteni? Ez az empirikus alapkiindulás lényegileg elválaszt egy Spann Othmár és mások erősen egyoldalú idealisztikus felfogásától. Már most erre a döntő kérdésre a következőképpen felelek: minden történetileg adott, tehát a mai társadalmi gazdaság részére is a *politikai hatalmi viszonyok* és pedig a hatalmi feszültségek az utolsó döntő és meghatározó tényezők. Éppen ezek a hatalmi feszültségek idéznek elő egy hallatlan társa-

dalmi és ezzel közgazdasági nyugtalanságot és bizonytalanságot. A mi mai társadalmi gazdálkodásunknak az alapjai semmiképpen sem békésen szemlélhető, mindig egyenletes viszonyokat jelentenek, mint azt Smith Ádám termelési elmélete és az összes egyetemi tanszékekről hirdetett termelési elméletek leírták.

Hatalmi politika alatt olyan politikát értek, amely nyomással és fenyegetésekkel, szükség esetén erőszakkal törekszik politikai előnyökre; a hatalom ellentéte a szabad kölcsönös segítség.

Legyen szabad e helyen egy rövid *történeti kitérést* tennem. Már a XVIII. és XIX. században az *állam* és az *állami hatalmi politika* a legnagyobb társadalmi realitások közé tartozott és ezáltal a gazdasági jelenségek alakulásában is nagyhatású tényezőként szerepelt. Ez az állítás azonban még fokozottabb mértékben áll az erősen középpontosított nemzeti államok kifejlődése, vagyis a múlt század hetvenes éveitől, valamint az ezzel meginduló általános európai vámvédelmi és fegyverkezési politika óta. Ettől kezdve szoktak beszélni „támadó protekcionizmusról“, vagy imperializmusról, amelyek a múlt század végén jutottak igazán erőhöz. Ezután következett a világháború és annak következményeként a túlzó nacionalizmus hulláma, különösen az 1929. évi wallstreeti válság óta. Számos, azelőtt demokratikus ország is vámok útján szinte teljesen bezárta magát, kiépítette a devizakényszergazdálkodást, az autarkiót, a parancsuralmat. Ma Európában mintegy vulkánon élünk. Éppen ezért a gazdasági lehetőségek sokkal kedvezőtlenebbek és különösen sokkal bizonytalanabbak, mint tudományunk megalapítása idején, a XVIII. század második felében.

Éppen ezen megfontolások alapján szilárd meggyőződésem, hogy minden közgazdasági kutatónak, aki nem akar csukott szemmel elmenni a valóság mellett, feltétlen kötelessége, hogy tudományos megállapításaiban elsősorban a fenyegető hatalmi viszonyokkal is számotvessen. Ötven évvel ezelőtt talán még kiindulhatott a tiszta ökonómia álláspontjából, ma azonban ez az eljárás a közgazdasági elmélet alapvetésében egyenesen lehetetlen, sőt ezért a felelősséget sem lehet vállalni.

Éppen ezért pozitív elméletemben mindenekelőtt a hatalom fogalmából indulok ki. Csodálatos módon éppen az ugynevezett osztrák határhaszoniskola nagy megalapítói — és ezt az iskolát szokták éppen tiszta ökonómiának nevezni — voltak azok, akik a hatalom fogalmát a gazdaságelméletbe akarták illeszteni: *Böhm-Bawerk* és *Wieser*. Próbálkoztunk azonban nem sikerült, mert hiába próbálták a hatalom-

fogalom számára egy ugynevezett „gazdasági kategóriát“ találni. Nem találtak megfelelő kifejezést és éppen ezért gazdasági elméletüknek legfontosabb meghatározó tényezőjét egyszerűen elejtették.

Persze olyankor, mikor a jövedelemeloszlás kérdéséről van szó, akkor — az ugynevezett beszámítási elmélet hiveinek kivételével — alig van olyan közgazda, aki a társadalmi hatalmi viszonyok alapvető jelentőségét tagadná. Ezek a hatalmi viszonyok okozzák éppen az igazságtalan és társadalomellenes jövedelemeloszlást: ez ezeknek a tanoknak az értelme. Legerősebb kifejtésüket *Marx* ugynevezett kizsákmányolási elméletében találjuk. Mint azonban már említettem, a jövedelemeloszlási elmélethez a közgazdaságtanban semmi közünk sincs és az a kutatót csak tévuttra vezeti.

Böhm-Bawerk a hatalom elméletéről irt, ismeretes értekezésében annakidején helytelenül állította fel a kérdést; nem az a kérdés: „hatalom vagy gazdasági törvény?“ Hanem helyesen így hangzik: „tisztá gazdasági, vagy hatalmi gazdasági törvény?“ Az egyébként oly mély gondolkozásu *John Stuart Mill* egyenesen kétségbeesik a hatalom közgazdasági szerepének a problémájánál. Szinte mulatságosnak mondható, lehetetlen megoldáshoz jut: azt tartja ugyanis, hogy az eloszlásban a hatalmi viszonyok szerepet játszanak ugyan, de a termelésben semmiféle szerepük nincs. Ujabban *Diehl Károly* nagyszabásu elméleti munkájában Millnek ezt a módszertanilag teljesen tarthatatlan állásfoglalását minden további vizsgálódás nélkül magáévá tette.

Hatalmi viszonyok alatt én elsősorban általános politikai feszültségeket, vagyis az államok közötti, vagy az egyes államokon belüli hatalmi viszályoknak, ütközéseknek állandó veszélyét értem. Olyan a helyzet, mintha állandóan zivatar előtti légnyomás nehezednék az egyes nemzetgazdaságokra, melyek többé-kevésbé mind erősen be vannak illesztve a világgazdaságba és mintha örökké a villámcsapások és a mindent pusztító jégesők fenyegetnék a világot. A mai közgazdaságnak ezek az „univerzális“ viszonyai — talán helyesebb általános politikai feltételeiről szólnunk —, ezek tartják állandóan nyugtalanságban és bizonytalanságban a gazdasági életet és teszik lehetetlenné az egyes országok gazdasági felvirágzását. Azt hiszem, hogy az alapvető ténybeli összefüggéseket ezzel eléggé megvilágítottam, most már csupán e tényeknek szigoruan elméleti fogalmi megragadásáról van szó, úgyhogy azokat a gazdasági, vagy legalább is a termelési elméletbe tudományosan be lehessen illeszteni.

Van már most egy elmélet, amely Böhm-Bawerk kívánsága szerint a társadalmi hatalmi viszonyokat egy gazdasági kategória segítségével akarja megragadni és azoknak a

jelentőségét a termelés szempontjából ki akarja fejteni. Oppenheimer és mások a *monopólium* fogalmával és különösen az osztályok monopóliumának fogalmával akarták ezt a szerepet megvilágítani. Ez a megoldás módszertanilag tényleg elfogadható ugyan, tartalmilag azonban sajnálatos csődöt mond. Régebbi értekezéseimben kimutattam, hogy Oppenheimer az ő monopólium-fogalma segítségével a hagyományos, lényegében statikai és időszerűtlenné vált gazdaságelméletet bizonyos értelemben még túlozta is és méginkább elfordította a valóság tényeitől. Azonkívül a monopólium-fogalom segítségével a hatalomnak a termelésre gyakorolt befolyását csak közvetve, nevezetesen az elosztási probléma kerülő útján át lehet megvilágítani. Ma azonban a közgazdasági elmélettel szemben az a sürgős követelmény áll fenn, hogy a hatalmi viszonyoknak hatását a gazdasági termelésre közvetlenül kimutassa.

3. A termelési problémára vonatkoztatva, második főkérdésem a következőképpen hangzik: miképpen lehetséges egyáltalán egy történetileg kifejlődött nemzetgazdaságban, bizonytalan és változó hatalmi viszonyok között a termelés finanszírozása? Közelebbről tekintve, e részt az a követelmény, hogy egy dinamikus, veszélyekkel teli gazdaságban hosszabb időtartamra berendezett és termelési jóságokat felhasználó, tehát befektetéseket kívánó termelés váljék lehetővé. Egy *dinamikus* termelési elméletet kell tehát felállítanunk, mint ahogy pl. Schumpeter egy dinamikus kamatelméletet állított fel. Minthogy Schumpeter dinamika alatt lényegileg csak fejlődést ért, nézeteitől persze sok tekintetben eltérek. Ő a kamatban tulajdonképpen csak a merész vállalkozó jutalmát, mintegy a kapitalisztikus uttörő prémiumát látja. Később ki fogom felejteni, hogy én a magam részéről a kamatban mindenekelőtt kockázati prémiumot látok. Mindamellettt elméleteink között vitathatatlanul közeli rokonság áll fenn.) Ezzel jutok végre itt előadott elméleti nézeteim legfontosabb és tulajdonképpen döntő pontjához. A mai, mint általában az egész u. n. kapitalisztikus gazdaság hatalmi feltételekből eredő politikai bizonytalansága és ingatagsága közgazdasági szemmel tekintve mindenekelőtt *bizalmi hiányt* jelent, ez pedig *hitelbizonytalansággal* és *hitelhiánnyal* egyértelmű.

Ezzel eljutottam hitelemelméletemig, amelyet oly sok oldalról támadtak. Hitel alatt én gazdasági bizalmat értek, objektív értelemben. E. H. Vogl csatlakozott hitelemelméletemhez. Mindenekelőtt kijelentem: elvileg minden kutatónak szabadságában áll, hogy maga határozza meg az általa alkalmazott fogalmakat. Ez annál inkább áll, minél több a homály és véleménykülönbség egy bizonyos fogalmat illetőleg a hagyományos tudományban. A hitelről írt könyvemben kimutattam,

hogy a mai közgazdaságtan nagyon távol áll a hitelfogalom egyértelmű meghatározásától. A legtöbb kutató egyáltalában lemond e fogalom pontos definíciójáról. Tankönyvekben rendszeren csak a későbbi fejezetekben mellékesen említik meg, akkor t. i., ha a válságprobléma tárgyalásához jutnak el, amikor is ezt a fogalmat többé nem nélkülözhetik és *Deus ex machina* módjára előkapják, mint ahogy azt régi görög tragédiáiról az istenekkel tették. *Hayek* például, aki az én hitel-elméletemet különösen hevesen megtámadta, sehol sem szánta rá magát a hitelfogalom pontos meghatározására, jöllehet testes könyvet írt a hitelről. Ezek pedig mégis csak nagyon különös állapotok. Én részemről a hitelt, a szó jelentését követve, egyértelműleg mint tárgyilag tekintett gazdasági bizalmat határozom meg. Persze viszonyt, nem pedig valami anyagit látok benne és nem vagyok köteles egy számbelileg vagy pláne anyagilag beállított elmélet követésére csupán azért, mert az utóbbi nem képes a jószágviszonyoknak — hiszen még „immateriális jószágok”-ról is szoktak beszélni — lényegét megérteni és felfogni. Én mindenesetre ragaszkodom az én hitel-definíciómhoz.

És most ismét visszatérek a termelési elmélethez. Az én termelési elméletemnek a *hitelhiány* és a *hitelbizonytalanság* fogalmi a fő kiindulási pontjai. Mindenki, aki hivatásánál fogva nem elméleti közgazda, mindenekelőtt pedig minden politikus elismeri, hogy Európa a politikai széttagoeltság és bizalmatlanság miatt szenved, ami tönkreteszi a gazdasági bizalmat és elpusztítja a hitel tulajdonképpeni forrásait.

A hitelhiány és hitelbizonytalanság fogalmával mindenekelőtt eleget tettem a módszertani követelményeknek és a hatalom fogalmát közgazdasági és azonfelül dinamikus gazdasági kategóriává változtattam át. A hitel kétségkívül gazdasági fogalom és ennek következtében a hitelhiány fogalma is az. Azt hiszem, hogy a hatalom fogalmának ezzel az átvezetésével a szigorú közgazdasági elméletbe a legnagyobb követelmények egyikét teljesítettem, amelyek eddig a közgazdasági elmélettel szemben fennállottak: ezzel ugyanis tulajdonképpen elértem az elméleti és történeti gondolkodás összeegyeztetését.

Néhány rövid szóval még a hitellelméletnek a termelési elméletre való *alkalmazásáról* kell szólnom. Hogy a hitel állandóan mozgásban lévő, hatalomtól irányított közgazdaságban a termelésben érvényesülhessen, külsőleg a *tőke* formáját kell felöltöztetnie. A tőke tulajdonképpen semmi más, mint tőkésített kamat, mint ahogy azt különösen Marx és Oppenheimer tisztán felismerték. A kamat azonban végeredményben nem más, mint kockázati prémium, mint azt már *Galiani* tudta és újabban Hahn is tanítja. Csalétek a magánvagyonnal bírók

részére, hogy a magas veszteségi veszélyek ellenére is a hatalom jogara alatt álló nemzetgazdaságban vagyონukat hosszú lejáratu termelési célokra befektessék. A hagyományos materiális elméletnek az az álláspontja, mintha maguk ezek a dologi vagyónok lennének a termelés tulajdonképpeni finanszírozó eszközei, teljesen hibás; holt dolog sohasem tud életet teremteni. Az összefüggés rövidre fogva a következő: a kamat segítségével felajánlott vagyónok arra szolgálnak, hogy a hitel, a bizalomnak ez a zsenge hajtása, olyan gazdaságban is felvirágozhassék, amelyet egyébként a gazdasági összeomlás veszélye fenyegetne és ahol nem volna tér egy olyan érzékeny és finom erő számára, mint amilyen az emberi bizalom. Mint már említettem, hitelelméletemnek alap gondolatait itt csak nagyon röviden érinthettem, remélem azonban, nem adtam alkalmat félreértésekre.

III.

1. Legyen szabad még néhány befejező szempontot előadnom, előbb azonban foglaljuk össze fejtegetéseim eddigi eredményeit. Az én új termelési és közgazdasági elméletemnek tulajdonképpeni kiinduló pontja szorosabb értelemben véve a történetileg adott közgazdaság bizonytalansága, aminek viszont legfontosabb okai a politikai és társadalmi hatalmi feszültségek. Ezeknek legfontosabb hatása a jószágok termelésére a hitelbizonytalanság és a hitelhiány. Hitel és gazdasági bizalom nélkül azonban magasabb fejlettségű közgazdaság nem létezhetik. Hogy azonban a mai, bizalmatlanságot ébresztő viszonyok dacára mégis hitel és bizalom kerüljön a gazdasági termelésbe, ahhoz kamatfizetés és ezzel tőke szükséges. Tágabb értelemben tőke a hitelnek csak megcsonkított formája; ilyen alakban a hitel mint jószág, vagy mint áru lép fel. Ezzel a gazdasági életnek legalább is egy szűkös termelés-finanszírozása válik lehetségessé.

2. Helyesen felfogva azonban az én új termelési tanom az egész közgazdaságtant új alapra helyezi. Ehhez persze egy teljes és érett rendszerre és külső kikerekítésre van még szüksége. Ez az én közgazdasági elméletem már legalább 15 év óta asztalfiókomban fekszik, remélem azonban, hogy egyszer nyilvánosságra hozhatom.

Az elmondottak után láthatják, mennyire különböznek közgazdasági felfogásom végső alapelvei a klasszikusok és valószínűleg az azóta fellépett összes teoretikusok nézeteitől. A főiskoláinkon ma uralkodó irány még mindig a statikus és kvantitatív felfogás jegyében áll, hiszen pl. a gazdasági egyensúly fogalma az egész elméleti kutatásnak egyik fő támpontja. Csak az én elméletem vonja le a *Sismondi, List*,

Marx és még néhány más elméleti outsider részéről felállított követelmény következményét, hogy t. i. a gazdaságtudománynak mindenekelőtt a hatalmi viszonyokat kell tekintetbe vennie; a hatalom fogalmát az egész elméletnek ugyszólván kiinduló pontjává teszi, tudatosan hatalomelméleti teória; ilyen módon a történészek kivánságának is eleget tesz, anélkül, hogy a deduktív, vagyis szigorúan tudományos módszerről le kel-
lene mondania.

3. Ezzel végül egy olyan állításhoz érek, amely nem kevésbé fogja Önöket meglepni; azt állítom, hogy elméletemmel megoldottam tudományunk klasszikus módszervitáját. Egyéb-
ként *Surányi-Unger* is a XX. század első negyedének gazdaságelméletéről irt fontos és az elméleti kutató számára nélkülözhetetlen könyvében rámutatott arra, hogy én a módszervita megoldásához legalább is lényeges adalékkal járultam hozzá. Én a hatalom gondolatát elméletem elejére teszem: ezzel a *Schmoller* vezetése alatt álló történészeknek a teoretikusokkal szemben emelt fő kifogásait kiveszem a kezükből. Ámde elméletem ennek dacára deduktív, ennek folytán a tiszta teoria hivei, *Menger Károly* követői is elvileg el kell hogy ismerjenek. Minden dogmatörténetileg csak valamennyire képzett közgazda tudja pedig, mily óriási teljesítmény lenne tudományunkban a módszertani vitát tényleg eldönteni.

4. Elméleti fejtegetéseimnek legfontosabb tulajdonsága azonban valószínűleg az, hogy ezek a teóriák minden tudományosságuk mellett is életteljesek, hogy a gazdasági gyakorlatnak tehetnek szolgálatot és ezzel hasznára lehetnek a ma élő embereknek is. Elméletem alapjában roppant egyszerű; van azonban egy közmondás: „simplex sigillum veró“, ezt eddig még senki sem cáfolta meg és én azt hiszem, hogy közgazdasági elméletem felette időszerű; még ahhoz is lényegesen hozzájárulhatna, hogy Európát az utolsó órában megmentse a fenyegető pusztulástól. A gazdaságpolitikai követelmények, amelyek belőle folynak, eléggé kézenfekvők; nem hatalom, erőszak, kényszer és háboru emelheti fel ismét az európai közgazdaságot, hanem kölcsönösség, szabadság, megértés és béke e cél elérésének eszközei. Remélem, nincs meszsze az idő, amidőn az én elméleti nézeteimet, mint különösen időszerűeket, el fogják ismerni. Fontos követelmény a mai tudománnyal szemben, hogy a ma annyira nehéz helyzetben lévő, létükért küzdő és jövőjükért aggódó népeknek megmutassa az utat és eszközöket, amelyek segítségével ebből a kétségbeejtő helyzetből megszabadulhatnak.

Honegger Hans.

Az aranykérdés.*

A legutóbbi öt hétben egy, a tantörténelemben sokszor szereplő kérdés elevenedett fel igen erőteljesen, némely spekuláns számára végzetes hatással: az *aranyprobléma*. Március elején Londonban járt Sprague professzor és azon teljesen egyéni véleményének adott kifejezést, hogy ha a spekulatív áremelkedés tovább tart, akkor Svédország, miután két exportcikkének ára különösen emelkedett, helyesen tenné, ha valutáját, mely a Kreuger-botrány következményeként a fontnál is kb. 10%-kal nagyobb értékcsökkentésen esett át, a válság előtti fontparitásra felértékelné. Miután Svédország fogyasztásának tekintélyes részét a külföldről fedezik és a svéd jegybank a parlament által utasított az életfenntartási költségindex stabilizálására, tekintve, hogy a svéd gazdasági helyzet még az angolénál is nagyobb mértékben javult és ha az életfenntartási költség emelkedik, bérharcoktól lehet tartani, ezen vélemény nem nélkülöz szilárd alapot. Közben megérkezett a svéd jegybank egyik kiküldöttje és a különböző közgazdasági fakultások véleményét kérte. Sprague fenti álláspontját igen sokan helyeselték és természetesen ez nem maradhatott sokáig titokban. Sajnos azonban igen sokan azon következtetést vonták le, illetve úgy értelmezték Sprague egy kijelentését — tekintélye Londonban a Bank of Englanddal a multban való szoros nexusa miatt igen nagy —, hogy ha Svédország az első lépést az arany relativ értékének, illetve az egyes valutákban kifejezett árának csökkentésére megteszi, úgy az amerikai hatóságok, melyek Anglia passzív pénzpolitikája által politikailag és pszichológiailag igen kellemetlen helyzetbe kerültek, meg fogják ragadni az alkalmat és ők is revalválni fogják a dollárt. Erre az amerikai pénzügyminiszternek indirekt uton teljhatalma van. Bár Rooseveltt az aranyárakat 35 dollárról csak 34.45-re tudná csökkenteni, de a verési díjat (seigneurage) a pénzügyminiszter belátása szerint állapíthatja meg. Ezért ezen hírek, amelyeket egy másik igen neves amerikai bankszakértő is megerősített, úgy

* A Magyar Közgazdasági Társaságban f. é. május 13-án tartott előadás.

az értékpapir, mint az árutőzsdéken hihetetlenül erős és azonnali megtorpanásra vezettek. A kósza hírek bizonyára nem jártak volna ily erős hatással, ha az utóbbi hónapokban a közönség hozzá nem értő széles rétegei elfelejtve az 1929—30. évek kínos tapasztalatait, igen nagy hitel igénybevételével nem vettek volna részt a megelőző hausse spekulációban és így nem teremtettek volna igen ingatag helyzetet az összes piacokon. Biztos, hogy az angol kincstári kancellár dilettantikus költségvetési beszéde is nagy és kínos meglepetéssel szolgált Angliában, ahol a Göring által hirdetett ricardianus tantételt: választani kell ágyuk és vaj között, egy ujszerűbb keynesi optimizmus váltotta fel, mely szerint az ágyuk rendelkezése a rendelkezésre álló vajhoz valahogy még a lekvárt is előteremti. De bármilyen erős is volt e két tényező potenciális hatása, kétségtelen, hogy a piacok demoralizálódását elsősorban az aranyérték csökkentését megjósoló hírek okozták. Ez mutatja, hogy az angol font elértéktelenedésével kezdődő és a francia devalvációt követő valutareform által befejezett pénzrendszer-átidomulás stabilitásában nem igen biznak az emberek, különben aligha ijedtek volna meg ennyire. A B. I. S. ezévi jelentése is foglalkozik már a kérdéssel és a bankárokat, különösen jegybankárokat jellemző deflációs nyíltsággal tárgyalja a kérdést. A nyugtalanság ma már a politikai körökre is átterjedt és a brit birodalmi konferencián Herzog tábornok, a délafrikai dominium miniszterelnöke napirendre kívánja tüzetni a kérdést. Az olcsó pénz politikáját, amely az 1933. évi kudarcot vallott világértekezleten a brit államszövetség közös platformja volt, az aranyhoz való viszony iránti érdeklődés váltja fel. Az angol kincstár egyelőre még erősen ellenzi tárgyalását, mert szeretné a birodalmi tanácskozás összhangját minden vitára alkalmas adható kérdés kikapcsolásával is biztosítani. Így pl. az u. n. ottawai egyezmények megújítását sem a konferencia, hanem külön kétoldalu tárgyalásokon akarják végrehajtani. Azonkívül igen félnek, hogy a dominiumok erős, sőt talán ellenállhatatlan nyomást fognak Angliára gyakorolni, hogy a mai aranyarat a font stabilizálása által megrögzítsék, erre pedig az angolok anélkül, hogy az Egyesült Államokkal a követendő politikára vonatkozólag megegyeztek volna, természetesen egyáltalán nem hajlandók.

Mi tehát a mai helyzet? Milyenek a lehetőségek és minők a kilátások?

A kérdést több részre kell osztanunk.

Az első probléma az arany termelésének mai technikai körülményei. Ehhez járul még az aranykinálat és kereslet nem monetarikus tényezők által való befolyásolása.

A második részkérdés a monetarikus aranykereslet alakulása az 1931 óta történt rázkódtatások nyomán.

A következő probléma az aranykérdés általános gazdasági vonatkozásainak tárgyalása. Ebből a szempontból a jól ismert és sokat támadott Cassel-Strakosch-Kitchin-Warxen-Rist-féle elméletek futólagos bírálata talán nem szükséges e fórum előtt. Azon kérdésnek vizsgálata, hogy az aranytermelés alakulása közvetlen vagy közvetve hogyan és mennyire befolyásolta és befolyásolhatja a gazdasági helyzetet, azonban elengedhetetlen.

Végül meg kell vizsgálnunk, hogy hogyan is állt elő a mai helyzet és milyen alternatívák előtt állunk, mely megoldás a legvalószínűbb és mily következményekkel kell számolnunk.

Lássuk tehát az első kérdést: az *aranykinálat alakulását* az elmúlt 7 év folyamán.

A válság hatásában előállott nagy gazdasági átalakulások között talán egy sem oly szembeszökő, mint az aranykinálat fejlődése. Nem szükséges e helyen ezen kérdéssel bővebben foglalkozni, hisz ezen probléma oly kimerítő viták tárgya volt e fórum előtt, hogy csupán jól ismert tényeket ismételünk. Az aranyszüke idején e kérdéssel Cassel, Kitchin és Strakosch propagandája nyomán a Nemzetek Szövetségének egy külön bizottsága foglalkozik, melynek munkájában egy ideig magam is alkalmazva voltam. Az aranytermelés 1900 óta a következő 5 éves átlagokat érte el:

Időtartam	Érték	Súly millió unciákban kb.
1901—05	\$ 323.000.000	16
1906—10	„ 434.000.000	21.5
1911—15	„ 460.000.000	22.5
1916—20	„ 392.000.000	19.5
1921—25	„ 361.000.000	18.6
1926—28	„ 403.000.000	20.0
1929	„	19.6

Ez évben, miután már a genuai konferencia aranytakarékosagra hívta fel az egyes államokat, a népszövetség következő hivatalos becsléseket adta a jövőre:

Év	Becslés (millió unciákban)	Tényleges termelés (millió unciákban)
1930	20	20.8
1931	19.6	22.3
1932	20.1	24.3
1933	19.4	25.3
1934	19.3	27.7
1935	18.6	30.9
1936	17.2	35.2

A legnagyobb növekedést Oroszország mutatja 577% emelkedéssel, a második Ausztrália 181%, a kisebb aranytermelők 148%, Japán 102%, Amerika 95 és Canada 93%. Az össztermelés 79%-kal emelkedett, Délafrika csak 9%-kal. A Brit Birodalom arányszáma ezáltal az 1929-i 72%-ról 1936-ban 53%-ra esett. Ebből Délafrika csak 32%-ot szállít az 1929-i 32%-kal szemben. Előbb az áresés, majd pedig az aranyértéknek a legtöbb országban kb. 70—85%-os emelkedése így az aranytermelést a Népszövetség jóslásával szemben, több mint 100%-kal fokozta. Az aranytermelés még most is fokozódik, mivel igen nagy tőkebefektetéssel jár és igen hosszú ideig tart, míg a bányák ténylegesen termelő fázisukat elérik. Mint még látni fogjuk, egyedül Angliában több mint 60 millió került befektetésre, közvetlenül a tőzsde útján új aranybányákba. Az új közvetett u. n. fináncházak által történő tőkebeszerzés legalább is ugyanolyan nagy volt. Ezenkívül a Szovjet is nagy befektetéseket eszközölt és a legújabb hírek szerint, több mint háromnegyed millió embert foglalkoztatnak és azt remélik, hogy 1939-ig, a mai második helyről — 1929-ben még csak a 4. helyen voltak 1.085 millió uncia termeléssel, a tavalyi termelésük 1.350 — az első helyre fognak kerülni, kb. 12—13 millió unciával. Miután az orosz termelés nem függ a szabad gazdaság értelmében vett költségektől, ezen termelés alakulását kizárólag politikai és katonai szempontok alapján döntenek el az orosz hatóságok. De a kapitalista országokban, elsősorban pedig Délafrikában sem találunk oly mérvű költségemelkedésre, mely a termelés mai irányának rövid idő alatt való megfordulását valószínűvé tenné. Eddig a bányák a rosszabb minőségű aranyérc feldolgozására vetették magukat. Így bár munkáslétszámuk 1930. óta kb. 50%-kal megnőtt, aranytermelésük alig emelkedett. Költségeik azonban még 1936-ban is estek az általános ár-emelkedés ellenére. Az u. n. Union Corporation csoport költségei tonnánként csak 15/11 tettek ki a válság előtti legalacsonyabb év 1931 16/1-ével szemben. A legtöbb szakértő szerint tehát az aranytermelés, ha csak a még alantiakban tárgyalt rendszabályokat nem léptetik életbe, nőni fog és 1939—40 körül 45—50 millió unciára is juthat. Az ideai termelést a tavalyinál kb. 10%-kal magasabbra t. i. 38—39 millióra teszik már is.

Ez azonban még nem a teljes kép. Az arany dollárban és fontban majdnem 70%-kal, ha a többi államot népességük számának arányában vesszük figyelembe (Union Corp. 1936. 5. p.) a világon pedig 85%-kal áll az 1929-i ára felett. Így tehát az aranytermelés értéke fontban majdnem 300% a válság előtti termelésnek t. i. kb. 245 millió font az 1930-i kb. 80 millió fonttal szemben. Idén már 275 millióra számítanak.

Az 1929-i 19.6 millió uncia termelés azonban nem állott teljes egészében a jegybankok és kincstárak rendelkezésére. India és China részére, valamint ipari célokra igen nagy arany mennyiséget ajánlottak fel. A Népszövetség szerint a válság előtti években 4—5 millió unciát importáltak Indiába és kb. ugyanannyira volt szükség China és az ipari kereslet kielégítésére. Így tehát 1920—29. között a termelésnek csupán 54%-a szolgálhatott a pénzrendszer aranyalapjának megnövekedésére.

A válság folytán ezen helyzet teljesen megváltozott. Az ipari keresletet a régi ékszer beolvasztásából származó aranykinálat teljesen kielégítette, sőt 1933—34-ben körülbelül 1.1 millió uncia került vissza a pénzrendszerekbe ebből a forrásból. Még 1936-ban is csak egy millió unciát fogyasztott az ipar. India és China kereslete még hihetlenebb módon csapott át kínálattá a válság nyomora, az ezüst-arany értékviszony változása és az arany kifejezett árának emelkedése következtében. Összesen kb. 300 millió mai font (=kb. 40 millió uncia) került a kelet feneketlen aranyvesztőjéből vissza a forgalomba.

A teljes kép tehát így fest (millió unciában):

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
1. Netto ipari kereslet	2.4	1.2	—	0.2	0.9	—	1.0
2. A Kelet kereslet ...	+3.1	—5.6	—10.9	—7.4	—7.2	—5.0	—3.6
3. Nem kereslet.....	+5.5	—4.4	—10.9	—7.6	—8.1	—5.0	—2.6
4. Termelés	20.8	22.4	24.3	25.4	27.8	31.0	35.0
5. Termelési célra rendelkezésre álló kínálat	15.3	26.8	35.2	33.0	35.9	36.0	37.6
6. Az arany pénztártartalék.....	569.2	596.0	631.2	664.2	700.1	736.1	773.7
7. Ebből kimutatott tartalék	534.7	550.9	580.6	581.9	627.4	643.6	682.8
8. Különbözet	34.5	45.1	50.6	82.3	72.7	92.5	90.9

A múlt évben piacra kerülő arany mennyiség tehát majdnem 270 millió font értékű volt. Ehhez járult azonban még a magánthezaurálási folyamat befejeződése az aranyblokk devalvációja után. Fenti statisztika szerint kb. 600—650 millió fontsterling értékű arany „tünt el“ a nyílt aranytartalékokból. Ebből kb. 80 millió mai font értékű lehetett Franciaországban, melynek kb. 40%-át beszolgáltatták a deviza kiegyenlítőhivatalba. Hollandiában kb. 7, Svájcban 10 millió fontot szolgáltatott be eddig. Londonban is igen sok aranyat adtak el magánosok, egyrészt mivel a devalvációk után repatriálták tőkéjüket, másrészt pedig a bizalmatlanság, amely eddig csak a nemzeti valuták ellen állt fenn, kezd átterjedni az aranyra.

A Nemzetközi Fizetések Bankjának jelentése szerint kb. 65—70 millió papirfont értékű arany került a titkos államtartalékokba a múlt év folyamán. Ezen fejlődés a folyó évben érezhetően meggyorsabbodott.

Ezen forrásból tehát még mindig ugy kb. 250 millió font értékű arany kerülhet a nyílt és titkos aranytartalékokba. A jövő fejlődés szempontjából nem számíthatunk arra, hogy az ipari kereslet nagyobb arany mennyiséget fog igénybe venni. Lehetséges, hogy vissza fog állni a válság előtti helyzet, de a mai aranykinálat mellett aligha változhat mélyebben a pénzkészletek nagy emelkedésére rendelkezésre álló arany mennyiség nagysága. Az is bizonyos, hogy az indiai kereslet is nőni fog az eljövendő évek folyamán. A nyersanyag áremelkedése India prosperitását kezdi visszaállítani és így valószínű, hogy a parasztság újra képes lesz takarékosagra és bizonyos, hogy a megtakarítások egy részét aranyvételre fogják felhasználni. Jávából máris jelentik, hogy kereslet mutatkozik aranypénz iránt. Indiában ez a helyzet egyelőre csak az arany-export csökkentésére vezetett; a kivitel a maximális kb. 65 millió fontról (1932) a múlt évben kb. 25 millió fontra esett. Nem valószínű azonban, hogy a válság előtti aranykereslet Indiában újra feltámadjon, miután közben az indiai bankrendszer is fejlődött és a bankbetétek népszerűsége, természetesen egyelőre csak a városokban, emelkedett. Így tehát azzal kell számolnunk, hogy a nyílt és titkos aranytartalékok a következő évek folyamán legalább a folyó termés teljes összegével emelkedni fognak. A világ aranytartalékai tehát az utolsó évek folyamán a válság előtti alig két és fél milliárd aranyfonttal szemben ma kb. 5½ milliárd papirfontra rugnak; ez az emelkedés páratlan a gazdaságtörténelemben. De a mai növekedés is mennyiségileg jóval nagyobb, mint 1850—76 között (4.2%) és 1896—1914 között (3.5%); egyelőre 4.8%-ot tesz ki, ehhez járul még az aranytartalékból visszavont egyszeri kb. 1—2%. A magánkincsek valutáris átalakítását természetesen az arany áresését bejósoló hírek erősen emelni fogják és ezért számoljunk le azzal, hogy a jövő években még nagyobb, de csak egyszeri monetárius aranykészlet emelkedés fog beállni.

Most már áttérhetünk a *második probléma* tárgyalására.

Az 1931-ik év vége után a vezető államok egymás után függesztették fel jegybankjaik, illetve kincstáraik aranybeváltási kötelezettségét. A fontos gazdasági nagyhatalmak között egyedül az Egyesült Államokban áll fenn törvényes aranybeváltási kötelezettség. Még Amerikában is, mint ahogy azt már említettem, a pénzügyminiszter jogosítva van a kezelési díjat, illetőleg a verési költségeket teljhatalmulag megállapítani. Ezüstvételek esetén az utóbbi a törvényes ár 50%-át teszi

ki. Az egyesült királyság az elmúlt évek folyamán igen nagymennyiségű aranyat vásárolt, azonban a törvényes aranybevételek árával változatlan a válság előttivel ($84/11\frac{1}{2}$), szemben és a kincstár, valamint az angol jegybank nem köteles a régi aranyár felett aranyat átvenni. Az eddigi aranyvételek a font külföldi értékének szabályozására szolgáltak és mivel az angol bank kimutatásaiban az aranyat az eredeti aranyparitás alapján kénytelen kimutatni, a kifizetések a kiegyenlítési alap útján történtek, amely alap kincstárjegyek kibocsátásával, illetve az aranyra a Bank of Englandnak való eladása által finanszírozza ezen vásárlást. Ezen mechanizmusra még az utóbbiak folyamán ki kell térni. A francia érmerendszer a legutóbbi devalváció után két egymástól meglehetősen eltérő aranypontra ismer. Jelenleg a frank-árfolyam az alacsonyabb aranypontra körül mozog, azt azonban még nem érte el. Amíg a politikai válság tart Franciaországban, addig nem valószínű, hogy a francia pénzrendszer nagyobb mennyiségű aranyat tudjon felvenni, annál kevésbé, mivel a francia fizetési mérleg nem túlsúlyos mértékben meglehetősen erős deficitet mutat és így feleslegre csak akkor lehetne számítani, hogyha a francia tőkés nagy mennyiségű tőke-visszahonosítást eszközölnének, amire ma kilátás nincsen.

A londoni, tehát a világpiacon az arany ezek szerint ma a dollár árfolyama, illetőleg az arany amerikai beváltási ára van alapozva oly módon, hogy az arany Amerikába való szállítási és biztosítási költségeit levonják az amerikai aranyárból és ezt átszámítják a megfelelő árfolyam alapján fontra. Ha az angolok meg akarják akadályozni az arany Amerikába való áramlását és ezáltal a dollárkinálat megnövekedését, úgy ezen újszerű, a dollár-árfolyam alapján mozgó aranypontra felelt kell a londoni piacon vásárlókként fellépniök. Az elmúlt évek folyamán ezt rendszeresen meg is tették, amikor a francia tőke-menekülés London felé a font dollárértékének emelkedésével fenyegett. Ujabb időben azonban csak időközönként vettek aranyat és valószínű, hogy a piac nyugtalanságát az angol hatóságok szembetűnő idegenkedése erősen fokozta. Miután a Bank és az Alap ösztartaléka valószínűleg több mint 800 millió font,¹ ezen idegenkedés érthető. A kisebb államok közül Svájc és Hollandia belföldi magánkézen levő aranyat felvettek és valószínű, hogy külföldről is vettek fel bizonyos mennyiségű aranyat. Azonban erre szintén nincsenek

¹ A kincstári kancellár időközben hivatalosan közölte az angol aranytartalék 1937. március 31-iki állagát, mely 703.6 millió fontot tett ki K 140/— unciánkénti aranyérték alapján. Időközben a francia pénzügyi zavarok miatt Anglia igen nagy aranyvásárlásokat volt kénytelen eszközölni.

automatikusan egy minimumár alapján kényszerülve és különben is kénytelenek lennének a nagyhatalmakat követni.

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államok kivételével az arany ma nem szerepel nemzetközi pénzként. Ha pedig csak egy országban, Amerikában van rögzített ára és ott is csak egy meglehetősen sántító aranystandard alapján, úgy nem szolgálhat a nemzetközi fizetési mérlegek kiegyenlítésére, hanem áruként szerepel, mely tehát azon országba exportáltatik, kivéve ha más országok önkéntesen nem lépnek fel a piacon vásárlókként egy magasabb árajánlattal.

Ezen helyzet Amerika szempontjából természetesen türehetetlen és nem csodálkozhatunk, hogy az amerikai hatóságok idegenkedéssel, sőt meglehetősen hisztériával tekintenek a jövő elé. Az amerikai fizetési mérleg sem viselheti megrázkódtató sok nélkül azt a nyomást, amelyet a teljes aranykinálat Amerikába való eladása jelent. Az amerikai fizetési mérleg a prosperitás helyreállta óta mind nagyobb deficitet mutat úgy az áruforgalom, mint a láthatatlan tételek mérlegében. Az aranyeladásoknak tehát a dollár fontárfolyamát már régen le kellett volna nyomniok, ha az európai és tengerentuli országokból nem indult volna meg egy igen nagy tőke-export Amerika felé. A kincstár jelentése szerint 1935. és 1936. év folyamán összesen 2607 millió dollárt is importáltak Amerikába a külföldi államok, ebből Anglia 830 millió dollárral szerepel.

Ha ezen tőkebeáramlás Amerikába megszűnne, úgy a helyzet azonnal kritikussá válnék. A dollár azonnal nyomás alá kerülne és amennyiben a külföldi jegybankok nem vennének aranyat, addig a pontig depreciálna, amelynél Amerikának az aranytranszakciókon felüli fizetési mérlege annyira megjavulna, hogy az ezáltal előálló dollárkereslet az aranyexportból származó dollárkinálatot éppen kiegyensúlyozná. Tekintettel a munkabérek és egyéb szociális terhek Roosevel politikája alapján való igen nagy emelkedésére, valamint arra, hogy az amerikai nemzeti jövedelem erősen növekedett az utóbbi évek folyamán, végül egy 1500 milliós exportfelesleg előteremtése, a dollár igen nagy elértéktelenedését tételezi fel. A dollár ily elértéktelenedése azonban a külföld számára (miután hipotézisünk azt tételezi fel, hogy kiviteli feleslegnek kell előállnia) igen nagy deflációs nyomást jelentene. Ezen tény jellemzi tehát a mai helyzet teljes instabilitását. tarthatatlanságát.

Ezen helyzet a pénzoldalon fekvő komplikációktól eltekintve reális szempontból annyit jelent, hogy Amerikának a mai aranytermelés fenntartása céljából egyéb gazdasági tevékenységét csökkentenie kell, miután mindkettőt fenntar-

tani infláció nélkül nem tudja. Ez azonban még nem tárja fel teljesen az amerikai belső problémákat. Az aranyimport ceteris paribus az amerikai bankbetéteket és a bankrendszer fedezetét emeli, azon kívül pedig legalább részben emeli a keresletet értékpapírok iránt és azok árát szintén emeli.

Ezen utóbbi esetben tehát az újonnan alkotott betétek az amerikai kézben fekvő értékpapírok eladása után az amerikai eladók kezeibe kerülnek és az általános keresletet emelik, áruk, illetőleg más értékpapírok iránt, tehát inflatörikus jelenségek.

Ha az aranybevitel pusztán az európaiak pénztartalékának emelésére szolgálna, akkor az amerikai pénzmennyiség emelkedik, de miután az átlag forgási sebesség az új nyugvó bankbetétek hozzáadása által csökken, a pénzoldalon változás még nem áll elő. A változást ebben az esetben az hozza magával, hogy a bankrendszer központi fedezete emelkedik és ezáltal a bankok a mai fedezeti arányszámok alapján 1:5 a korábban érvényben lévő fedezeti arányszámok alapján 1:10 arányban tudnak hitelt nyújtani, tehát hiteladási hajlamosságuk megnő, a kamatláb nyomás alá került és hitelkeretek emelésére, a kockázat alábecsülésére irányuló tendencia áll elő.

Amíg az amerikai gazdasági szervezet pangásban volt, addig úgy a dollár esése, mint pedig ezen inflatorikus pénzoldali hatás nemcsak hogy veszélyes nem volt, de Roosevelttől szempontjából kívánatos volt. A mai helyzetben azonban ez az irányzat a lehető legnagyobb veszélyekkel jár, miután Amerikában közeledünk a boom fázisához, ahol járulékos kereslet nem a termelés kiterjesztését, hanem áremelkedéseket, ezáltal hibás befektetéseket, végül pedig válságot idéz elő. Ezzel az amerikai hatóságok teljesen tisztában vannak. Éppen ezért az utolsó 18 hónap folyamán mindent elkövettek arra, hogy a beáramló aranyat neutralizálják. Az originális bankfedezeti arányszámokat háromszori emeléssel megduplázták. Ezáltal összesen 3 milliárd dollár aranyat neutralizáltak. Nem tudták természetesen neutralizálni a tőkeimportból a tőzsdére irányuló járulékos kereslet hatását, de legalább a hitel-multiplikációt meggátolták. 1936 december 21-én a kincstári államtitkár bejelentette, hogy az aranybeáramlás neutralizálása céljából az állam az angol kifizetések kiegyenlítési alapjának mintájára kincstárjegyeket fog kibocsájtani. Ezen eljárás mellett, mint azt Angliában az elmúlt évi májusi frankkrízis alapján tapasztaltuk, az aranybevitel deflatorikus hatást vált ki, mivel az aranyat meglévő bankbetétek államkincstárjegyek kibocsájtása által történő felhasználásával fizetik ki. A bankbetétek tehát változatlanul maradnak, a kincstárjegy forgalom emelkedik, tehát a rövidlejáratu kamatláb is emelkedő

tendenciát mutat. Ez természetesen a klasszikus arany teóriájának teljes fejetetejére való állítását jelenti. Amellett azonban a fejlődés belpolitikailag a kormány részére súlyos megéröltetést jelent. Amíg a tőkebeáramlás tartott, tehát amíg az arany nem váltott ki nyomást a dollárra, addig politikailag kinos hatást keltett az, hogy az európai államok ily mérvű tőkebefektetéseket eszközölnek Amerikában, amikor háborus adósságaik kifizetését, transfernehézségeikre való utalással beszüntették. A mai helyzet talán még veszélyesebb. A kincstárjegy kibocsájtás legalább is névlegesen, de amíg az arany csak Amerikában van megrögzített ára, tehát internacionális értékét alig lehet megállapítani, ténylegesen is az államadósságot növeli.

Amennyiben a kormány nem akarja, hogy az arany inflatorikus hitel-terjesztésre emelkedjen, az aranyvásárlások kamatköltségeket is okoznak, sőt előbbieik alapján a rövidlejáratu nemzeti adósság, mely ma Amerikában az összádósság egy tekintélyes részét teszi ki, terhét is emelik. A mai aranyimport irama alapján ez évenként $\frac{1}{2}\%$ -os kincstárkamatláb alapján, $2\frac{1}{2}$ millió, 1% -os kamatláb alapján 5 millió dollár többterhet jelent azon pillanatban, amikor a kormány mindent elkövet, hogy a költségvetés deficitjét csökkentse. Mindettől eltekintve azonban a külföld befektetései részben igen magas kamatot is hoznak, tehát közgazdaságilag Amerika közel 60 millió dollárt veszít. Az utolsó három évben 1428 millió dollár ára hosszulejáratu befektetést eszközölt a külföld Amerikában, amelyen ma valószínűleg legalább 50% -os nyeresége van és amelyre az amerikai vállalatok az eredeti vásárlási ár alapján számítva legalább 8% -os osztalékot fizetnek.

Kizártnak lehet tekinteni, hogy ezen fejlődést az amerikai kormány hosszú ideig tűrje és lehetséges, hogy a legutóbbi tőzsdekrach következményeként megszűnt, illetőleg megfordult tőkeáramlat által előidézett dollárgyengülés fogja végre kirobbantani a problémát és kényszeríti a nagyhatalmakat, hogy bizonyos megállapodásokra jussanak.

Rátérhetünk tehát most már a következő kérdés vitatására, t. i. arra, hogy az aranytermelésnek, illetőleg emelkedésnek milyen *közvetlen* vagy *közvetett* hatása van a gazdasági életre. Neubauer Gyula előadása után aligha szükséges, hogy visszatérjünk a Cassel—Kitchin-féle elméletre, mely szerint az aranytermelés, illetőleg az aranytartalékok nagysága és növekedése közvetlen arányos hatással bír az áralakulásra. Ugy a Kassel, mint a Kitchin-féle időtartamok alapján az ugynevezett normális árnívó stabilitásának fenntartására szükséges aranytermelést, illetőleg aranykészlet-növekedést megállapították. T. i. az 1850 és 1910 közötti kor az ilyen mérésekre ter-

mészletesen teljesen alkalmatlan. Eltekintve attól a körülménytől, hogy a két megadott évben merőben ellentétes gazdasági helyzet volt a világban. T. i. 1850-ben igen erőteljes fellendülés, míg 1910-ben gyenge pangás, ami természetesen a pénz oldalán fekvő tényezőket meghamisítja; amellet e korszakon belül oly átalakulások álltak be mindkét oldalon, hogy azok a statisztikai viszonzyszámokat éppen annyi értelemmel ruházzák fel, illetőleg értelemtől fosztják meg, mint amilyen a híres 95 százalékos megegyezés a neworleánsi banánbehozatal és a bostoni öngyilkossági quota között, vagy pedig a gólyák gottlandi tartózkodása és svéd nemzet szaporodása között. A pénzoldalon ezen periodus megábfoglalja az arany standard rendszeresítését Európában és Amerikában, főleg a német, francia és orosz aranykincs gyűjtését, mely az arany iránti keresletet természetesen erősen megnöveli, másrészt a nemzetközi bank és fizetési forgalom hihetetlen megnövekedését, mely az aranykeresletet tanto-quanto csökkenti. Az áru-oldalon magában foglalja ez a periodus a technikai fejlődés páratlan korszakát, mely ceteris paribus az árakat csökkenti. Tehát, hogyha egy költségcsökkentő felfedezés nem állt volna be, ugy adott arany mennyiség, illetőleg adott bankrendszer és fizetési szokások alapján az árszin magasabb lett volna. Végül magába foglalja az ipar és kereskedelem hihetetlen differenciálódását, mely természetesen emeli a pénzeszközök iránti keresletet, tehát ceteris paribus megint csökkenti az árakat.

Ezzel a teoriával tehát nem vagyunk kénytelenek foglalkozni. Foglalkoznunk kell azonban azzal a kérdéssel, hogy milyen közvetlen hatása van az aranytermelés emelkedésének az általános gazdasági helyzetre. Az aranytermelés ezen növekedése, ha Oroszországot — mely egyelőre még nem vásárolt aranyból árukat — leszámítjuk, 130 millió fontot tesz ki, melyből Dél-Afrika egyedül kb. 30 millió fontot ad.

A Dél-Afrika-i Unio ennek alapján importját 44 millió fontról 86 millió fontra emelte. A kereslet legnagyobb része Anglia felé irányult. A 40 millió alapján az angol nemzeti jövedelem, ha a keynesi számítások helytállóak, kb. két és félszeresével emelkedik. Az emelkedés tehát kb. a nemzeti jövedelem 2 százalékát teszi ki, ebből azonban le kell számítanunk egy bizonyos részt, mivel ez nem az aranytermelés emelkedéséből, hanem Anglia délafrikai befektetéseinek megnagyobodásából állott elő. Ezen összeg igen nagy lehetett, mivel az Economist szerint egyedül 35 és 36-ban 23,600.000 fontot hozsátottak ki új vállalatok Angliában, nem számítva a régi vállalatok tőkeemelési és egyéb transzaksióit.

Hozzá kell adnunk azonban ehhez az összeghez a délafrikai aranybánya-részvények angol tulajdonosainak jövedelem-

emelkedését. Tekintettel arra, hogy a nyereségemelkedés 1932 és 1936 között 14,650.000 fontról 32,000.000 fontra tett ki, e két összeg nagyrészt kompenzálódni fog. Az aranytermelés tehát, ha nem is számottevő, de nem elhanyagolható kereslet-emelkedést jelent. Fontosabb azonban a kérdés, hogy mi történik az arannyal, amely kitermeltetett.

Az arany kétféleképpen vásárolható meg azon ország szempontjából, amely importálja. Egyrészt kibocsájthat járulékos bankjegyeket és ez lenne a klasszikus aranymechanizmus követelménye, avagy pedig a folyó takarékolás, illetőleg adózás hozamát lehet ezen célra felhasználni.

Az első esetben az importáló ország fizetőeszköz mennyisége emelkedik és ha ezen pénz fogalomba kerül, úgy inflatorikus folyamattal állunk szemben. Második esetben ilyen folyamat nem áll elő, azonban a más célra rendelkezésre álló kereslet csökken. Ha takarékolásokat használunk fel e célra, illetőleg az adózás emelkedése a takarékolás mennyiségét csökkenti, úgy ceteris paribus a kamatláb emelkedik és ezáltal csökken megfelelően a más célú kereslet. Ha pedig a fogyasztást csökkentenők, úgy a *nem-aranytermelés* egész strukturája csökkentetik. Mindkét esetben az infláció elkerülése a kamatláb emelkedését és a termelés átszervezését tételezi fel. Ez vonatkozik arra az esetre is, ha a tünemény egy zárt országban egységes pénzrendszer mellett történik. Igen erősen komplikálja a helyzetet, ha az aranytermelés más országban játszódik le, mint az aranyfogyasztás, mivel itt még különös transfernehézségekkel kell számolnunk.

Erre a mai előadás keretében azonban nem térhetek ki.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az aranytermelés növekedésének hatását, úgy természetesen azonnal láthatjuk a hatásemelkedés nagy jelentőségét. Az angol netto takarékolás alig haladja meg a 450 millió fontot és az amerikai sem lesz sokkal több a Roosevelt-féle reformok hatásában, mint 1000—1200, legfeljebb 1500 millió font. Ezen összegből azonban le kell vonnunk 500 millió fontot a közháztartás deficitje folytán. A francia nemzet, mint olyan, ma nemcsak, hogy nem rendelkezik netto takarékolással, de valószínűleg egy legalább 10 milliárd frankos deficit áll fenn.

Az aranytermelés tehát a két egyedül számbajövő ország takarékolás-befektetési egyensúlyát igen erősen megbonthatja. Ha egyedül Amerikára zúdulna az arany, úgy azt biztos meg is fogja bontani.

A helyzetet nagymértékben komplikálja az a tév. hogy Hollandia és Svájc, talán Belgium és a Skandináv államok kivételével, alig van ország, amely a külföldi fizetés mérlegének feleslegét aranyba tudná vagy akarná befektetni —, bár-

milyen hasznos is lenne egy ilyen nemzetközi tartalék felállítására azon esetre, ha a jelenlegi fellendülés megszűnne. A legtöbb ország emelkedő exportját importjának fokozására kénytelen felhasználni, egyrészt, mert fegyverkeznek, másrészt, mert tőkeátlagát kell a válság után felujtani, illetőleg az életstandardot, mely annyira leromlott, hogy szociális veszélyekkel fenyeget, kénytelen emelni. Mindenek fölött pedig az országok legnagyobb része az elmúlt évtized folyamán a lehető legnagyobb mértékben eladósodott és ezen eladósodás pénzének befagyására vezetett. Ami kiviteli többlet tehát előáll és nem használtatik fel fenti célokra, ezen adósságok liquidálására kell, hogy felhasználtassék, nem pedig aranytartalék gyűjtésére. Még inkább azon államok pedig, mint pl. Skandinávia és az angol birodalom tengerentuli része, amelyeknek erősen emelkedett fizetési mérlegük feleslege, eddigelé ezen felesleget arra használták fel, hogy Londonban fontköveteléseket építsenek fel. — (Ez különben a magyarázata annak is, hogy bár Anglia fizetési mérlege hiányt mutat fel, mégis 150 millió fontot tudott Amerikába exportálni.) Így tehát megint csak arra a megállapításra kell jutnunk, hogy Anglia és Amerika bankrendszerének kell az aranytermelés megnövekedett hatását elsősorban elviselni, csak később lehet a többi államra számítani, ha csak nem akarjuk a huszas évek tulhitelezési panaszait ismételni. Az előző részben megállapítottuk azonban, hogy Amerika erre nem képes egyedül és kérdéses, hogy Angliával kapcsolatban módjában fog-e állni.

Az angol-szász kormányok, illetőleg bankhatóságok háromféle megoldás között választhatnak.

Az első esetben szintén két alternatíva nyílik:

1. Fenntarthatják az aranyárat és amellet sterilizálhatják az arany mennyiség megnövekedését, vagy pedig megengedhetik, hogy az arany mennyiség növekedése az árakra hasson és a bekövetkező áremelkedés által az aranytermelés csökkenjék, illetőleg a kereslet lassan megnövekedjék azáltal, hogy az adós államok adósságai elértéktelenednek és az adós államok is újra képesek lesznek saját exportfeleslegeik alapján aranytartalékaikat megnövelni.

2. A másik lehetőség az, hogy vagy az aranyárat csökkentik, vagy import-vámot tesznek aranybehozatalra valamilyen formában, mely alól esetleg a kincstárak, illetőleg jegybankok közötti arany forgalmat, mely a fizetési mérleg egyensúlyának fenntartására szolgál, mentesítik.

3. Végül pedig úgy mint a kaucsuk, vagy cin esetében, az aranytermelést közvetlenül is megszoríthatják, vagy úgy, hogy az egyes államok az aranytermelésre meglehetősen nagy

adót szabnak, vagy pedig közvetlenül szabályozzák az aranytermelést. (Oroszország esetében ez az egyetlen megoldás).

Lássuk csak, hogy a mai helyzet miből állt elő, mivel abból fontos következtetéseket vonhatunk le a jövőre. Az 1925. évi stabilizáció elsősorban az angol és francia helytelen, relatív aranyérték alapján történtek. A hozzáidomulás a nemzeti ar és költségek hozzáidomítása útján nem sikerült. Hozzájárult az instabilitás emeléséhez az is, hogy a legtöbb állam úgy aranykincsét, mint gazdasági fejlődését, elsősorban a befektetéseket külföldi hitelek alapján tudta csak fenntartani. Amidőn ezen hiteladás megszűnt, illetőleg a hitelek felmondattak, a valuták az aranyalapról letértek. Ha az angol kormány, miután a font-elértéktelenedés elérte azt a mérvet, amely az előzetes túlértékelést korigálta, újra stabilizált volna, tehát egy kb. 15, max. 20 százalékos depreciaáció alapján, ami 1932 elején könnyen megtörténhetett volna, úgy a mai krízis nem állt volna be. Ehelyett azonban az történt, hogy az egyes valuták közötti, most már a font javára előálló egyensúly-hiányt a többi valuták depreciaációjával kellett megszüntetni. Végül is ma ott tartunk, hogy az egyes valuták közötti viszony — kivéve talán a francia franké — tartható egyensúlyban van, mely egyensúly a válság előtti árfolyamoktól nem eltérő alapon éretett el.

Ezzel szemben természetesen az arany abszolút ára nem a kereslet és kínálat, hanem ezen incidentális viszony-egyensúlybomlások miatt tulmagasra emelkedett.

Fenti vizsgálatok alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy miután az arany sterilizálása még Amerika és Anglia kooperációja mellett sem igen lehetséges, azonban az első részben pedig arra a következtetésre jutottunk, hogy az aranytermelés költségeinek emelkedése és ezáltal a termelés lecsökkenése nagyobb áremelkedések esetén sem várható, a megoldás egy változatlan aranyár mellett az automatizmus fenntartásával aligha elképzelhető. Nem is tűnik fel természetesen az, hogy több mint 1 és fél millió munkás és szakértő legyen megkötve a mai helyzetben azzal a céllal, hogy egy fémet kiásnak a bányákból, hogy az nagy költséggel el legyen újra temetve.

A helyzet azonban nem egyszerű. A legfontosabb természetesen egy unilaterális, előkészítetlen megoldás elkerülése. Ha az arany árát Amerika unilaterálisan csökkentené, t. i. az a kérdést nem oldhatja meg. Bizonyos, hogy szörnyű krízis lenne Dél-Afrikában és valószínűleg az angol tőzsdén is, de ha Anglia akkor sem hajlandó aranyfelvételre, az aranyár csökkeni fog és az arany továbbra is Amerikába fog folyni, a dollárárfolyam pedig az amerikai bankpolitika, illetőleg fize-

tési mérleg alapján egyrészt az aranyexport nagysága által, másrészt az új aranyár által lesz megállapítva. Az aranyexport ebben az esetben azonban jó ideig valószínűleg nem fog nem fog csökkenni, de valószínűleg nőni fog, legalább mennyiségileg. Igaz ugyan, hogy a termelés csökken, de a kisebb államok és a magánosok bizalma véglegesen tönkre lesz téve és ők bizony igyekezni fognak aranyukért dollárt venni, amíg lehetséges. Az 1872. utáni ezüst-demonetizációs folyamat erre intő például szolgál. Másrészt óvakodnunk kell attól, hogy azt higgyük, hogy ha a két angolszász állam megállapodik a mai aranyár fenntartásában, abban az esetben stabilitás fog előállni. Már ma lehet látni, hogy ebben az esetben az aranybőség a sterilizáció letörésére fog vezetni, erre belső infláció következik, majd fünek-fának új nemzetközi hiteleket ajánlanak és végül egy ideiglenes boom után katasztrofális válság áll elő, mint ahogy 1929. után előállott. A defláció talán nem lesz éppen olyan mértékű, mint akkor éppen az aranytermelés nagysága miatt, példának okáért Oroszország semmi esetre sem fog újból gabonát piacra dobni, hisz lesz aranya, de éppen elég nagy lesz arra, hogy politikai nehézségeinket újra fokozza. A mai helyzet pedig tulságosan komoly, hogy elkerülhető komplikációkat ne kerüljünk el.

Az észszerű megoldás flexibilitást tételez fel, az arany árváltoztatása azonban az adott körülmények között nem flexibilitásra, hanem fluktuációkra vezetne. Ha ma nem is óhajtjuk az aranytermelés fokozódását, egészen biztosan lesz még oly időpont is, amikor az aranytermelés emelkedése nemcsak, hogy nem fog elvonni munkást más iparágaktól, de lehetővé teszi, hogy más iparágak egyáltalában dolgoznak. T. i. a kapitalista rendszernek feltétlenül szüksége van emelkedő árirányzatra, mert különben a kockázat mai nagysága miatt a befektetések nem lennének elegendők arra, hogy a gazdasági tevékenység stabilitása fenntartassék.

Az aranyár lecsökkentése ellen szól az a tény is, hogy egyrészt igen nagy tőkék pusztulnának el teljesen, másrészt a mai lélektani beállítás mellett, minden észszerűség ellenére, kialakult egy közvetlen kapcsolat az aranyár és az áruárak között, tehát az aranyár csökkentése deflációra vezethetne, amit a fellendülés ezen meglehetősen előrehaladott pontján még a felfegyverzés hatásai ellenére sem óhajthatunk. Ezenfelül a mai nemzetközi politikai helyzetben nem képzelhető el, hogy a fizetési mérlegek saldóit zökkenés nélkül és anélkül, hogy a bilaterálizmus ne fejlődjék, arany nélkül ki lehetne egyenlíteni. Pedig az aranyár csökkentése nemzetközi megállapodás nélkül az arany teljes demoralizációjára vezethet.

Ugyancsak ezen politikai helyzet miatt igen fontos az is,

hogy a jegybankok, illetőleg az egész bankrendszer megfelelő oly tartalékkal rendelkezzen, mely a bizalmat fenntartja. Nagy aranykészletek nélkül ma még nem képzelhető el. Így az aranyhoz fűzött bizalom romlása közgazdaságilag is igen nagy veszteség lenne.

Ha a kormányok az aranyár változtatás drasztikus átfogó fegyverét kellőképpen tudnák használni, úgy ez ellen elméletileg nem eshetne kifogás, sőt a mai ár és költségrendszerbe beférkőzött merevségek miatt talán jó is lenne. Amerika és Nagybritánia példája azonban mutatja, hogy erre nem képesek. A valutaárfolyamok ingadozásai, bár nem elsősorban a nemzetközi kereskedelem miatt, hiszen elég jó határidőüzlet alakult ki az utóbbi évek folyamán, de a lélektani hatásuk miatt nem megfelelő fegyver a gazdasági stabilitás megtartására.

Szükséges lenne egy nemzetközi konferenciát összehívni, mely az aranytermelés kérdését rugalmasan szabályozza közvetlen megállapodás alapján, mivel az első alternatíva az aranyár fenntartása mindkét formában lehetetlen helyzetre kell, hogy vezessen. A legfontosabb azonban, hogy mindez igen gyorsan történjék. Az angol kormány hibájából állt elő e helyzet és ha az angol kormány továbbra is a mai dilettantikus „*safety first*” alapján fog állni, úgy nem kétséges előttünk, hogy Amerika mihelyt a kongresszus elnapolja magát és a farmerérdekeltségek nyomása megszűnik, igen erőteljes lépésekre fogja magát elhatározni.

Még a konferencia előtt szükséges volna, hogy Anglia jóhiszeműségét azáltal tanusítaná, hogy a dollár mai árfolyamát megrögzíti olyképen, hogy aranyat vásárol. Ezen aranyvásárlásokat vagy úgy lehetne eszközölni, hogy az angol bank fiduciális tartalékát megszüntetik, (ezen fedezetet már 60 millióval csökkentették és aranyra cserélték ki — szóval van precedens rá), vagy pedig az angol hitelbanknál tartott tartalék aranyát 10 százalékról 20 százalékra emelik fel, ami ennél még valamivel nagyobb aranykeresletet jelentene. E két lépés mindenesetre megnyugtatóná az amerikaiakat és megakadályozna elhamarkodott unilaterális lépést.

Miután e két rendszabály 400 millió aranyat leköt, természetesen egyszerre mind legalább egyelőre tehermentesíti Amerikát. Természetesen ezt úgy kell végrehajtani, hogy a font ne értéktelenedjék el, tehát a mai titkos aranykészletből kell átteni aranyat a Bank of England-hez és az aranyvételeket csak oly mértékben szabad folytatni, hogy a dollár depreciálódása éppen, hogy megállítható — sem több, sem kevesebb.

Így tehát többhónapos időnyerést érünk el és az alatt elő lehet készíteni egy végleges megegyezést. Az aranyterme-

lés szabályozása pedig nem lehet igen nehéz, mivelhogy más, sokkal komplikáltabb termelési viszonyú áruk termelését is sikerült korlátozni.

Ha netán a jövőben újabb erős deflációs tendencia állna elő, akkor pedig még mindég lehetne változtatni a termelés megszorításán anélkül, hogy az egyes valuták aranytartalmát és egymáshoz való viszonyát kénytelenek lennének mindenféle másodlagos komplikációk előállása veszélyének ellenére végrehajtani.

A kérdés tehát nem megoldhatatlan, sőt nem is nehéz megoldani.

Azt hiszem azonban, hogy 10 év múlva visszapillantva e problémára, el fogjuk tudni újra mondani, amit ma is mondhatunk gazdasági életünk egyéb tájékain is, hogy „semmit sem tanultunk és mindent elfelejtettünk“.²

Balogh Tamás.

² Időközben az új kincstári kancellár nyilatkozata enyhített a pánikon. A probléma koránt sincs megoldva. A japán aranyeladások, az orosz kormány fokozott aranykínálata újra kirobbanthatja az aranyválságot. A dollár értékének hullámozása sajnos azt mutatja, hogy a hármas egyezség nem működik zavartalanul.

A gazdasági élet átmeneti formái.*

Ma már a szabad és korlátlan egyéni verseny alapján felépült gazdasági rend meggyőződéses hívei sem vonhatják kétségbe, hogy átmenetileg vagy végleges formában, de egyre szélesebb téren nyomul előre a kötött, dirigált vagy tervszerű gazdasági rend, egyre szélesebb területen szorítja háttérbe azokat a szabad gazdasági életformákat, amelyek a korai kapitalizmus kezdetétől a mai gazdasági világrendet megteremtették. A szabad versenyre és az egyéni termelési akaratra épített gazdasági életformák hatásterülete nemcsak földrajzilag szűkül, de az egyes államok határain belül is egyre korlátoltabb körben érvényesül az egyénnek, mint gazdasági alanynak szabad kezdeményező és rendelkező joga.

A mai gazdasági életrend e két összetevője, a szabad és a kötött gazdálkodás közötti verseny egész Európában folyamatban van, de az eredő vonalát ma még lehetetlen megvonni. Legkevésbé pedig Magyarországon, aminek oka talán abban kereshető, hogy a magyar gazdasági életben a harc a két ellentétes gazdasági életrend között nem tisztán gazdasági lobogók alatt folyik. Az elméletileg egyedül döntő gazdasági motívumok részben háttérbe szorultak, részben elhomályosultak. Kétségtelen viszont, hogy kis állam, amilyen Magyarország is, kettős figyelemmel kell, hogy kísérje a gazdasági átalakulásnak mai folyamatát és pedig azért, mert ennek az átalakulásnak legfőbb forrása végeredményben mindig a gazdasági szükség nyomása. Ez a nyomás kis államokban nagyobb nyomatékkal érvényesül, mint nagyobb gazdasági egységekben, amelyek sokkal kisebb kockázattal, sokkal nagyobb kísérleti anyagra támaszkodva és lényegesen szélesebb körben készíthetik elő és valósíthatják meg az átmenetnek azokat a formáit, amelyeket nekünk is követnünk kell. A kérdést, mely ütemben, a gazdaság mely szakaszain és mely határig térhet át egy közösség a régi szabad gazdasági rendről a mai kötöttebb ökonomikus életformákra, ma még lehetetlen eldönteni. A gazdasági fejlődést a politikai átalakulástól lehetetlen elvá-

* A Magyar Közgazdasági Társaság f. é. május 25-i ülésén tartott előadás.

lasztani, már pedig ma, az új európai életrend terjedésének éveiben az államok egy és más irányban, politikai és hatalmi érdekből talán erőteljesebben eltérnek az eddigi gazdasági formáktól, úgy hogy mire a végleges formák kialakulnak, bizonyos tulzások maguktól elsorvadnak. A gazdasági politika végső fokon mégis csak a józan ész gazdaságpolitikája és ezért kettősen fontos Magyarországra, hogy az Európában most kifermálódó új gazdasági rend kereteiből azokat a formákat válassza ki, amelyek az adott magyar viszonyoknak legjobban megfelelnek és amelyek a józan ész parancsaitól nem távolodnak el.

Ha már most az eklektikus vizsgálat módszerével összefoglaljuk a gazdasági átalakulásnak ma jelentkező átmeneti formáit, akkor ki kell kapcsolnunk az orosz kommunista állami és társadalmi rendszert, amely a kollektív gazdálkodás olyan szélsőséges és rideg formáját jelenti, hogy az erősen differenciált és bonyolult rétegződésű európai polgári államokba átültethető annál kevésbé volna, mert hiszen a kommunista termelési rend takarója alatt még ma is fennmaradtak és megállottak, sőt egyes kategóriákban, mint az északi háziipar körében, szaporodtak is az egyéni termelés ősi életformái. Ki kell kapcsolnunk az összehasonlító vizsgálat köréből az Egyesült Államokban kibontakozó Roosevelt-féle új gazdasági politikát is, mert az amerikai gazdasági rend terjedelménél, erőforrásainál és fejlődőképességénél fogva oly távol áll tőlünk, hogy az európai életrenddel egy nevezőre nem hozható. Ami már most a kisebb európai államokat illeti, Csehszlovákia, Ausztria, Jugoszlávia, Románia azon a kanyargó ösvényen, amely a szabad és kötött gazdálkodás között kigyózik, bizonyos vonatkozásokban meglehetősen eltávolodtak a régi szabad gazdasági formáktól, viszont a nyugati és északi államok, Hollandia, Belgium és a skandináv királyságok tulajdonképpen megőrizték a háborúelőtti szabad gazdálkodás rendjét. Megállapítható, amit már bevezetőben előrebocsátottam, hogy egyik állam a gazdasági szükség nyomása alatt erősebben adaptálódik a változott viszonyokhoz, mint a másik. Így az erősebb nyomás alatt álló Csehszlovákia gazdasága kötöttebb formákat mutat, mint Ausztriáé, Dánia talán szorosabb kötelékbe fűzte mezőgazdasági kivitelét, mint Svédország, azon egyszerű okból, mert a dán mezőgazdaság fokozott mértékben kellett, hogy alkalmazkodjék legfőbb piacának, az angolnak, növekvő kötöttségéhez. Kiindulópont és összehasonlítási alap számunkra tehát azoknak az európai nagyhatalmaknak a példája lehet, amelyek gyorsabb vagy halkabb ütemben korlátozták a gazdasági szabadságot.

Franciaország, a kontinens legnyugatibb állama, az

európai konzervatív kapitalista gazdasági rendnek sokáig legjelentősebb képviselője, a merev és formalisztikus francia gondolkodás következtében, amely a kartézianizmus kiirhatatlan öröksége, a kapitalizmus hőskorának vezető eszméit majdnem napjainkig megőrizte. A világgazdasági válság nyomása alatt Franciaország áttért ugyan külkereskedelmi forgalmában a kontingensek rendszerére, hosszú habozás után feladta tiszta aranypolitikáját is, de a Blum-kormány gazdaságpolitikáját végső fokon csupán a francia bortermelés és buzatermelés válsága tette lehetővé. Csak ez a válság hozta tető alá a törvényt, amely az „Office du blé”-t megteremtette, de ez még csak kísérlet, amelynek eredményeit nem ismerjük s így összehasonlító alapul sem használhatjuk fel. A fegyverkezési ipar államosítását tisztán politikai megfontolások diktálták, miután ez az államosítás a francia baloldal, főleg a szocialista párt egyik legrégebb követelése és így az egyes üzemek államosítása nem annyira termeléspolitikai, mint inkább belpolitikai mérlegelések eredményének tekinthető. A francia példa nem szolgálhat számunkra összehasonlítási alapul, hiszen központi gabonahivatal már régebben működött különböző elnevezések és formák keretében Kanadában, az Egyesült Államokban, Svájcban, ami pedig a néhány évvel ezelőtt felállított francia „Office du vin”-t illeti, ez az intézmény megérdemelné, hogy a magyar szakkörök behatóan foglalkozzanak vele, de általános és principiális jelentősége kevés.

Angliában a tiszta manchesterizmustól való eltávolodás nem a háború után, hanem jóval előbb, már 1912-ben Lloyd George szociális és adótörvényeivel indult el. Az angol állam a háborús tapasztalatok és a gazdasági válság nyomása alatt ma már egyre több ponton nyúl bele a gazdasági élet gépezetébe és határozott irányba tereli a maga tervszerű politikájával a gazdasági fejlődést. Arról nem is szólva, hogy az angol államkincstár bevételeinek háromötöde származik egyes adókból, ami a nemzeti jövedelem megoszlásának erőteljes korrektívumát jelenti. Külön hangsúlyoznunk kell azt, hogy Angliában az államkincstár a szociális szolgáltatások költségeihez évente 60 millió font sterlinggel járul hozzá, s ez az összeg az aggkori biztosítás költségeit beleszámítva, évi 80 millió font sterlingre tehető. Ennek az összegnek több mint fele nem egyéb, mint ugyancsak a nemzeti jövedelem elosztásának korrektívuma és azoknak a megadóztatása, akik „a kapitalizmus gyümölcseiből nagyobb részt kapnak, mint amennyi őket a szociális igazság szerint megilletné”.¹

¹ B. G. Swing: British State International Foreign Affairs. January 1937.

Ezen a közvetett beavatkozáson tulmenően az angol kormány, ha nem is tervszerűen, de gazdasági-, pénzügyi- és vámpolitikájával irányító befolyást gyakorolt elsősorban az angol termelésre. A Treasury és az Angol Bank a font leértékelése után alacsonyra leszorított kamatlábbal, új és energikus vámpolitikával arra kényszerítették az angol ipart, hogy az elavult üzemek átszervezését és összeolvasztását végrehajtsa. „A vámvédelem Angliában nemzeti politikát jelentett, a nemzeti és nem magánérdek figyelembevételét és nem szolgált mentőöv gyanánt elavult üzemeknek.“ A gyakorlatban ez úgy érvényesült, hogy a kormánynak a vámtételek felemelésével vagy leszállításával módja nyílt átszervezésre kényszeríteni az egyes iparágakat. A világválság kitörésekor az angol vas- és acélipar védtelenül és szervezetlenül állott a külföldről beáramló olcsó árukkal szemben. Az angol kormány bevezette az acél és vas vámját, de kötelezte a nehézipart, hogy szabályozza és racionalizálja a termelést és eladást, leállítsa és leszerelje a veszteséggel dolgozó elavult üzemeket s amikor ez az átszervezési folyamat tulságosan lassan haladt előre, a kormány megfenyegette az ipart a vámok leszállításával, mire az átszervezési folyamat meggyorsult, létrejött a vas- és acélipari szövetség, amely 1935-ben az európai kartell megalakulásához vezetett.

Ugyanez a közvetett, de igen hatásos módszer érvényesült az angol pamutipar átszervezésénél. Az Angol Bank 1929-ben megalapította a Lancashire Cotton Corporationt, hogy 10 millió orsó leszerelésével a termelést racionalizálja és koncentrálja. De miután 1933-ig csupán négy és félmillió orsót sikerült ezen az uton a termelésből kikapcsolni, a kormány 1934-ben megszavaztatta a parlamenttel a pamutfonóipari törvényt, a Cotton Spinning Industry Act-ot, amely az Orsóhivatalnak, a Spindles-Boardnak törvényes felhatalmazást adott a felesleges fonodák leszerelésére, a kártérítés megállapítására és fedezésére. Ugyanezen törvény kötelezővé tette a textilipar minden kollektív bérmegállapodását az összességre, ha azt a munkaadók és munkavállalók kétharmada elfogadja. Angol alkotmányjogi szempontból ez a törvény valósággal forradalmi újítást jelent, az ipari termelés szabadságának sértetetlen elvét áttörte és a tőke és a munka kollektivitására valósággal törvényhozói jogokat ruházott.

Az indirekt, de céltudatos és fokozatos beavatkozásnak ez a tipikus angol módszere a termelés igen sok szakaszán megfigyelhető, ezzel a módszerrel szabályozta az angol kormány a burgonya- és komlótermelést, teremtette meg az angol répacukoripart, újra szabályozta a tejgazdaságot, a disznótenyésztést, a bacon-produkciót és pedig vámok, behozatali kon-

tingensek, subvenciók és az ugynevezett Marketing Boardok révén, amelyek messzemenő beavatkozási jogot nyertek a termelés és a piac kérdéseibe. Mint jellegzetes példáját annak az angol módszernek, amely a régi egyéni termelést a világverseny által megkövetelt szigorubb keretekbe szorítja, az angol kereskedelmi flotta átalakulását hozhatjuk fel. Az 1935. évben megszavazott Shipping Assistance Act 10 millió fontot fordított hajóépítések állami támogatására, ugyanolyan összeget 1936. évben, azzal a feltétellel, hogy a tehergőzösök tulajdonosai és a hajóépítők racionalizálják az angol kereskedelmi flottát. Az építési segély feltétele az volt, hogy minden tonna új hajóür építését két tonna régi hajóür megsemmisítésének kell megelőznie. Miután azonban Anglia világtávlatokban gondolkodik, a megsemmisített régi hajóür külföldi is lehet. Az eredmény az volt, hogy gyorsított ütemben épültek új és modern tehergőzösök, az angol kereskedelmi flotta versenyképessége helyreállt és az elavult hajógyárakat leállították. Tizenkét évre elosztva 50 millió font sterlingbe kerül az angol államnak ez az átépítés, de miután csak kölcsönről van szó, ez az összeg fokozatosan megtérül. Az angol kormány a „Queen Mary” építéséhez szükséges szubvenciót csak akkor folyósította, amikor ennek előfeltétele gyanánt a két legnagyobb angol hajóstársaság, a White Star és a Cunard Line egyesültek. Ugyanaz az összefogó, centralizáló és racionalizáló akarat érvényesült az angol vasuti törvényben, a Railways Act-ben, amely 123 vasuttársaságot olvasztott négy vállalatba, valamint a Central Electricity Board, a londoni közlekedési vállalatok és általában Nagylondon, a London County Council közüzemeinek átszervezésénél.

A következtetés, amelyet ezekből a példákból levonni lehet, talán abban foglalható össze, hogy az angol gazdaságpolitika céltudatos tervszerűsége és a gazdasági rendbe beavatkozása mellett megőrizni igyekszik az egyéni kezdeményezést és a magánvállalkozásnak nemcsak külső formáit, de belső, az egyéni tehetségből és tudásból fakadó erőforrásait is. Csupán állami irányítás és ellenőrzés alá helyezi a termelést és az elosztást minden olyan esetben, amikor ezt a közérdek, az államhatalom magasabb célkitűzései és az angol állam katonai ellenállóképessége megköveteli.

Németország hozzánk földrajzilag, gazdaságilag és bizonyos tekintetben politikailag is közelebb áll. S ha, mint követendő példát tekintjük az angol tervgazdálkodásnak ezeket az óvatos és az egyén szabadságát a lehetőségig respektáló formáit, tekintettel kell lennünk arra, hogy az új német gazdasági rend kisugárzó ereje sokkal nagyobb és sokkal mélyebbre hat. Az új német gazdasági rend, amelyet egy német gazda-

ságpolitikus „Wehrwirtschaft“ névvel jelölt meg, alapjaiban és kezdetben ugyanabból az elvből indult ki, mint az angol, de a szabad gazdálkodás régi életformáitól egyre gyorsuló ütemben és összehasonlíthatatlanul messzebbre távolodott. Ez az új német gazdasági rend nem előre megállapított tervszerű program szerint épült, hanem mozaikszerűen lépésről lépésre alakult ki a szükség kényszerítő nyomása alatt. Az első megfontolás az volt, hogy a munkanélküliek minél nagyobb számát kapcsolják be politikai és szociális okokból a gazdasági folyamatba, a második megfontolás, amely 1934-től érvényesült teljes erővel, a német fegyveres hatalomnak maradék nélkül való visszaállítása volt. E két nagy cél érdekében épült ki az új német gazdasági rend, amelynek rendkívüli eredményeit és egyelőre beláthatatlan kihatásait tagadni hiábavaló és botor kísérlet volna.

Ez a kettős nagy cél a fejlődés természetes rendje szerint arra kényszerítette a német birodalmi kormányt, hogy lépésről lépésre nem csupán ellenőrzése, hanem vezetése alá is kényszerítse a német termelést, árueelosztást és közlekedést. A célt rendkívül nagy állami segítség nélkül lehetetlen lett volna elérni, ez viszont a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem ugyanolyan rendkívüli igénybevételével járt, amint ezt később hátor leszek kifejteni.

A munkanélküliek tömegeinek bekapcsolása a munkaidő megrövidítésével, a kettős foglalkoztatás megszüntetésével, az asszonyoknak a termelési folyamatból való kikapcsolásával, később, a felfegyverkezés korszakában, óriási állami rendelkezések segítségével történt. Az eredmény az volt, hogy már 1933-ban a munkanélküliek száma alacsonyabb volt, mint a konjunktúra tetőpontján, 1929-ben. A német tervgazdasági politika második szakaszában, 1934 nyara után, Németország ipari termelése páratlan lendületet vett. Messze vezetne, ha ezt a lendületet a részletekbe mélyedő számszerű adatokkal világitanám meg, csupán arra utalok, hogy 1933-ban a német nehézipar 70%-a volt üzemben kívül, 1934-ben már hat új kohót állítottak üzembe, ezeknek a száma egyre szaporodott s ma a német vasiparban 116 kohó dolgozik, holott 1932-ben mindössze csak 42 volt üzemben. E kulcsipar erőteljes fellendülésével karöltve járt a hozzákapcsolódó termelés kiszélesítése is, úgy hogy például a német személyautótermelés a nemzeti szociálista uralom első esztendejében megduplázódott és a német építkezések számadatai szerint 1933-ban 3.6 millió köbméter nyilvános épület épült, 1934-ben már 11 millió köbméter. Ezt a konjunkturát egységes, központi céltudatos akarat vezette, amelynek irányító elvei voltak: minél több munkáskezet foglalkoztatni, minél több hazai nyersanyagot felhasználni és a

hadikészültség esetére minél nagyobb számú pótanyagot készenlétbe helyezni. Ezt a célt azonban úgy kellett elérni, hogy a német pénzrendszer nyugalmi állapota meg ne zavartassék és a német fizetési mérleg egyensúlya meg ne romoljék. Ez a messzemenő feladat nem csupán államilag ellenőrzött, hanem államilag irányított gazdaságpolitikát is követelt, amely a háború utáni, organizált német kapitalizmusból nőtt ki.

Tul messze vezetne bennünket, ha a német gazdasági rend felépülésének egyes szakaszait sorra vennénk. Csupán a leglényegesebb szempontokra kívánok rámutatni. Ezek között első helyen áll a német kormány árpolitikája, amely nem egységes és általános ugyan, de tény, hogy az állami ármegállapításaival, behozatali engedélyeivel, állami megrendeléseivel jogot és módot nyert arra, hogy az áralakulást, ha nem is egységesen, de nagy vonalakban vezesse. A különböző Überwachungsstellen és Staatskontrollbureaus révén a német állam a piaci árat, mint a piac szabályozóját széles körben kikapcsolta. Ugyanilyen szervezett és tervszerű beavatkozással stabilizálta a munkabéreket, az ugynevezett Deutsche Arbeitsfront révén, de ugyanakkor kényszerítette a munkaadókat is, hogy a negyvenórás munkahetet bevezessék, mert minden állami megrendelésnek ez volt az előfeltétele. Magába a munkapiac alakulásába is tervszerűleg beavatkozott a német állam, kikapcsolva a lehetőségig a munkafolyamatból a nőket, akiknek a számát 550.000-re becsülik és azzal, hogy bevezette a „munkakönyv“ rendszerét s ezzel megfosztotta ugyan a munkaadót és a munkást a szabad mozgástól és a munkahely és munkásalkalmazás szabad választásától, de stabilizálta a munkapiacot és háború esetére biztosította a termelés számára a szükséges munkaerőket. Az ipari versenyt a kényszerkartellekkel és árvizsgáló bizottságokkal, a termelés megszorításával és bizonyos investíciók megtiltásával a lehető legszűkebb körre szorította, ezenkívül az import támogatásával mindig módjában áll az államnak új gyárak alapítását megakadályozni, külön investíciós tilalom kibocsátása nélkül is. Az árkartellek helyébe a kalkulációs kartelleket állította és ezzel egységesítette a termelési költségeket is. Magától értődik, hogy a fegyverkezéssel együttjáró közszállítások elosztása rendkívül erőteljes eszközt ad a német kormány kezébe, kényszeríti az ipart bizonyos pótanyagok felhasználására és gondoskodik a meglevő, vagy importált nyersanyagok egyenletes és céltudatos elosztásáról. A közlekedés terén az autógyártás és autótartás megkönnyítésével a hadseregnek óriási tartalékokat teremtett, úgy hogy a német autóipar ma már újabb gyárakat kénytelen építeni; azonkívül szabályozta a kormány a vasut és autók közötti versenyt, megteremtette a teherkocsitulajdonosok egységes szervét, 7000 kilométer hosszúságú új autóutak építését

határozta el, amelyből 1936 őszéig 1000 kilométer már kiépült, kényszerkartellbe kovácsolta a belső folyami hajózást, hozzáfogott új csatornák építéséhez, igen nagy áldozatokkal 30%-kal felfokozta két év alatt a német kikötők forgalmát, szánálta a hajósvállalatokat, kikapcsolta a versenyt a villamos vállalatok között és egységesítette az energiagazdálkodást.

A termelésnek és a közlekedésnek majdnem minden ágát felölelő ez a céltudatos és tervszerű beavatkozás azzal a logikus következménnyel járt, hogy a német állam ellenőrzése és vezetése alá kellett, hogy kerüljön a pénz- és tőkepiac is. Valamennyi hitelintézetet már 1934-ben az állami felügyelőhatóság ellenőrzése alá helyezték, amelynek döntő szava van a banküzlet minden ágában, a betétek elfogadásától és kamatoztatásától az osztalékok és tartalékok megállapításáig és a hitelek elosztásáig. Ezt a feladatot Schacht igen hosszú és tervszerű munkával érte el, amelynek részleteibe nem bocsátkozunk, csupán kiemelni kívánjuk, hogy a birodalmi kormány ma ugyyszólván diktátori hatalommal rendezi a hitelező pénzintézet és adós viszonyát, tőle függ új kölcsönök vagy részvények kibocsátásának engedélyezése, megállapítja az osztalék nagyságát és felhasználását, előírja a tartalékok investálásának részleteit és ezáltal a nemzet valamennyi liquid tőkéjét a saját tervszerű és céltudatos gazdaságpolitikájának szolgálatába állítja.

Ugyanez a tervszerűség és korlátlan beavatkozási jog jelentkezik a mezőgazdasági termelés terén, amely ugyyszólván teljes egységében egyetlen kényszerkartellben, az ugynevezett „Reichsnährstand“-ban egyesül. A mezőgazdasági termékek túlnyomó többségének áralakulását és elosztását piaci szervezetek, az ugynevezett Marktverbände szabályozzák, amelyeknek egyik feladata, megfelelő tartalékok gyűjtése háboru esetére. Ebből természetesen következik, hogy a német állam ugyanilyen tervszerűen szabályozza részben a behozatalt, részben az ugynevezett felhasználási tilalom segítségével (Verwendungsverbot) a fogyasztást, amely részben propaganda, részben szelíd nyomás révén az államnak leginkább megfelelő irányba tereltetik.

Külön fejezetbe foglalhatók a német kormánynak azok a tervszerű, igen költséges törekvései, amelyekkel a hazai nyersanyagbázist éppen katonai megfontolásból kiszélesíteni törekszik. Állami segítséggel a gyapju-, a kender-, a lentermelést fokozzák, a műselyemtermelést 29 millióról 48 millióra emelték 1935 végéig, az ugynevezett Spinnfaser-termelést megduplázzák, úgy hogy 1937 végére a német textilnyersanyagok mennyisége annyira emelkedik, hogy Németország 150 millió márkát takarít meg devizákban, bár maga a többtermelés több

mint 200 millió márkába kerül. Még sokkal nagyobb összegekbe kerül az a céltudatos törekvés, hogy a hazai érceket a lehető legnagyobb mértékben kihasználják, valamint a német szenekből folyékony hajtóanyagokat termeljenek. A német nyersolajtermelés négy év alatt 230 millió tonnáról 430 millió tonnára emelkedett; igen nagy mértékben emelkedett a szén, benzin gyártása is, valamint a többi, ugynevezett pótanyagok termelése, ami a birodalom legkülönbözőbb helyén elosztott új óriási üzemek építését és igen nagy összegek befektetését tette szükségessé. A német kormány e tervszerű és a gazdasági élet minden szakaszára kiterjedő szabályozó és irányító gazdasági, parancsuralmi jellegű beavatkozásának számszerű eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

A munkapiacon 1932-ben a foglalkoztatott munkásság száma 12,520.000 volt, 1936 júliusában 17,840.000. A segélyben részesülő munkanélküliek száma, ugyanezen időszakban 5,570.000-ról 1,017.000-re csökkent, de figyelembe veendő, hogy az állandó hadsereg létszáma ez időszakban 100.000-ról 750.000-re emelkedett. A gépipar kapacitásának kihasználása 1928-ban 100 egységet véve fel, 1932-ben 29.7-re csökkent, 1936 első negyedében 76.7-re emelkedett, a nyersacéltermelés ugyanezen időszakban 481.000 tonnáról 1,480.000 tonnára emelkedett, a nyilvános építőtevékenység 1932-ben 900 millió márká összegre rugott, a lakásépítés 800 millió márkát vett igénybe és a korrespondáló két szám 1935-ben 5 milliárdra, illetve 1,600.000-re emelkedett. Igen feltűnő az emelkedés a közlekedés motorizálásában. Az üzembe helyezett személykocsik száma 1932-ben 41.114 volt, a teherkocsiké 7.017, 1935-ben ez a szám 180.113, illetve 34.313-ra emelkedett s 1936 első felében 108.400 személykocsit és 21.500 teherkocsit helyeztek forgalomba. Ehhez képest a vezető német autógyárak forgalma az 1932. évinek sokszorosára nőtt. 1932-től 1935-ig bezárólag a német vasérc-termelés 1,340.000 tonnáról 3 millió tonnát meghaladó mennyiségre emelkedett, az alumíniumtermelés 1933-tól 1935-ig 18.9 millió tonnáról 70.7 millió tonnára, az alumínium-fogyasztás 34.3 millió tonnáról 93 millió tonnára ugrott; 1933-tól 1936-ig bezárólag a len vetésterülete 4.900 hektár volt, 40.600 hektárra, a kender vetésterülete 200 hektárról 5.200 hektárra, emelkedett, a műselyemtermelés 34 millió kilogrammról 55 millió kilogrammra, a Zellwolle termelése 4.5 millióról a tizszeresére, 45 millióra ugrott, a benzin-, benzol- és alkoholellátásból a hazai termelésre eső hányad 35.8-ről 51 százalékra emelkedett.

Ez a centrális vezető és irányító tevékenység a német birodalom határain belül játszódott le és ezután joggal vehető fel a kérdés, hogyan oldotta meg a német birodalmi kor-

mány a külföldi piacokkal fennálló szerves összefüggések, röviden, a külkereskedelem problémáját, ami annál súlyosabb feladat volt, mert hiszen a német birodalom termelésének 23%-át a nemzeti szocializmus uralomrajutása előtt külföldre exportálta. Kétségtelen, hogy ezen a téren még keményebb, tudatosabb és szigorubb ellenőrzésre volt szükség, ha megakadályozni kívánta a német kormány a belső árszint viharos emelkedését és ezzel a márka belső vásárlóerejének leromlását s ugyanakkor biztosítani kívánta a felfokozott hazai termelésnek a nélkülözhetetlen külföldi nyersanyagokkal való ellátását. Előre kell bocsátanom, hogy a szigorú reglementirózás csak lépésről lépésre történt és a teljes központosítás, amely ma virtuális külkereskedelmi monopóliumot jelent a német állam részére, csak az átalakuló viszonyok és a szükséglet nyomása alatt valósult meg.

Ami a kivitelről illeti, eleinte csak részletintézkedésekkel igyekezett a birodalmi kormány a kivitel fokozni, sperrmárkák, dollárbondok, scripsek burkolt exportprémiumot nyújtottak a kivitelnek. Csak 1934—35-ben határozta el magát a birodalmi kormány egy átfogó lépésre, a német Aranydiscontbank keretében felállított Exportausgleichskassa segítségével, amely a német ipar egész forgalmát 2—6%-ig terjedő illetékekkel megterhelve, 7—800 millió márka évi bevétel birtokában, lehetővé tette a német exportáraknak átlagban 25%-kal való csökkentését s ezzel külkereskedelmi vonatkozásban megszerzte a devalváció exportfokozó hatását anélkül, hogy a belső pénzrendszert és árszinvonalat megváltoztatta volna. Az iparvállalatok ugyanis ezt a kiviteli illetéket nem háríthatják át a fogyasztóra, hanem az osztalék, a tartalékok és a leírások rovására kénytelenek elszámolni. Ez volt az egyik zseniális Schachtzug. A másik lényeges beavatkozása a német kormánynak a kivitelbe az ugynevezett Askimárka, Ausländersendekonti rövidítése, amely a magánkompenzációt tette lehetővé, viszont a belső fogyasztást most már a kivitel terhére megdrágította.

A beviteli oldalon a vezető gondolat a német nyersanyagimport mindenáron való biztosítása volt. Az előzetes kísérletek még meglehetősen nagyszámu részt hagytak a magánüzletnek és az egyéni kezdeményezésnek. De miután az ellenőrző központok képtelenek voltak a rendelkezésre álló devizákat a katonai szempontoknak megfelelő rangsorban elosztani, s miután a clearingszerződések lebonyolítása során egymilliárd márkát meghaladó kényszeradóssága keletkezett a német gazdaságnak, 1934 szeptemberében Schacht a bevétel ellenőrzését tökéletesítette és egy zárt rendszer kereteibe szorította. Huszonöt Überwachungsstelle gondoskodik a birodalomnak fon-

tosság szerint való sorrendben előirt nyersanyagszükséglete fedezéséről, az állam most már egész mértékben felelősséget vállalt az egész belföldi importszükséglet fedezéséről, de a bevitelnek ez a generális kontrollja, ez a virtuális külkereskedelmi monopólium logikusan az egész német gazdasági élet generális ellenőrzéséhez vezetett.

Még a kiskereskedelem is érzi ma már, a fogyasztók rayonirozásával és a fogyasztás mennyiség és tárgyszerű megszabásával, az állam kormányzó kezét.

A német gazdaság egyre szorosabb és szigorubb vezetés alá szorított rend képét mutatja, amelyben az individuum, az egyéni vállalkozás köre egyre szűkebbre szorul, nemcsak azért, mert a vállalkozási körön belül a termelés és általában a gazdasági tevékenység minden szakaszában pontos előírások és állami normák szabják meg a tevékenység irányát és határait, hanem azért is, mert egyre keskenyebb sáv az, amelyen az egyének csoportulása, új befektetések, kockázatok vállalása révén új vállalatokat teremthet. Elég, ha e tekintetben a termelés teljes reglementirozására, a bevétel, főleg a nyersanyagimport pontos és tervszerű beosztására és főleg arra a tényre utalok, hogy az állam bizonyos iparágakban új vállalkozások alapítását, sőt meglévő vállalatokban új befektetések, üzemki-bővitések keresztülvitelét igen sok esetben megtiltja. Kivétel csupán a tudományos kutatás birodalma, ahol az egyéni munkának és kezdeményezésnek korlátlan és szabad tere van s ennek gyümölcse az a számos, rendkívüli fontosságú felfedezés, amellyel a német tudomány, főleg a vegyi tudomány a termelést az elmúlt években gazdagította.

Talán felesleges filológiai és terminológiai vitába bocsátkozni afelől, hogy a német gazdasági rend abban a formában, amelyben máig kialakult, államkapitalizmusnak, államszociálizmusnak, állami tervgazdaságnak, vagy államtól irányított gazdaságnak nevezhető-e. Az orosz kommunista propagandairódalomban egy időben feltűnően nagy szerepe volt annak a jelszónak, amely a termelés egyéni szektorát a szociális szektor javára kívánta tervszerűen és lépésről lépésre viszszaszorítani. Ennek a jelszónak a jegyében semmisült meg a középparaszti birtok, a kulakok rétege Oroszországban és keletkeztek a nagy termelőszövetkezetek, a kolhozok. Ez a jelszó, ha nem is tudatosan, de részben tudatalatt, részben a viszonyok kényszerítő nyomása következtében, mintha most a német gazdaságra nyomná rá a maga bélyegét. A termelés és általában a gazdaság szociális szektora, ha nem is kifelé, de belül, a vezetésben, irányításban és tervmegállapításban egyre nyomatékosabban érvényesül az individuális szektor terhére.

Ami már most e rendkívüli átalakulás költségeit illeti, a

német állam által teremtett és finanszírozott nagy konjunktúra költségeinek tulnyomó része egyelőre hitelből fedeztetik és pedig a következő formában:

A Reichsbank alapszabályainak szellemes átalakításával, leányintézeteinek racionális bekapcsolásával, a bankok, takarékpénztárak, biztosítók szelid nyomással történt igénybevételével teremtette elő Schacht birodalmi gazdaságügyi miniszter azt a körülbelül harmincemilliárd márkát kitevő összeget, amelybe az új német terv és hadigazdaság költségeinek fedezése 1937-ig került. Ebből az összegből 8.6 milliárd márka esett 1936 végéig állami váltókra, amelyekből kerekén 3.5 milliárd márka a birodalmi jegybank, egy milliárd a leányintézetek, 2.5 milliárd a bankok és 1.5 milliárd az ipar tárcájába került. Kerek összegben 3.5 milliárdot kincstári utalványok és adóutalványok formájában szerzett be az állam. Az állami kölcsönök összegei körülbelül 3.5 milliárdot tesznek ki, úgy hogy a birodalom e hitelműveletek révén 15 milliárdot kitevő összeget teremtett elő a konjunktúra finanszírozására, a fegyverkezési költségek, valamint a nyersanyag autarchia kiépítésének fedezésére. A birodalmi adóbevételek 1936 őszéig kerek 7 milliárd márka többletet mutatnak ki, önkéntes ajándékok és kiviteli illetékek címén közel 2 egynegyed milliárd márka folyt be a birodalmi pénztárba és munkanélküli segélyben 4 milliárdot meghaladó összeget takarított meg a német állam. A felsorolt tételek közül a legutolsó 4 milliárdos tétel nem jelent újabb megterhelést, vagy igénybevételt, a fennmaradó közel 24 milliárd márkát a német nemzeti vagyongból és jövedelemből meritette és investálta a birodalmi kormány.

E számadatokból kitűnik, hogy az irányított német gazdaság záróköve, a termelés pénzügyi szükségleteinek ellátása is igen tekintélyes mértékben átsiklott az állam kezébe és ezzel a rendszer egész terjedelmében kiépült. A körvonalak szilárdak és pontosan végigkísérhetők a gazdaság minden területén. S ha a fejlődés a mai irányban halad tovább, ezeken a körvonalakon belül, minden részletében egy következetesen megszervezett és a magánkezdeményezést, az egyéni akaratot csupán a végrehajtásra szorító új gazdasági rend fog kiépülni.

A német gazdasági rend, mint az átmenet legtipikusabb formája a két gazdasági életrend között, magában tartalmazza mindazokat az elemeket és megjelenési formákat, amelyek ismerete az átalakulási folyamat megítélésére szükséges. Mindenekfelett magában foglalja, bár átgyurt és átállított formában a másfél évtizedes fascista gazdasági rend eredményei és az általa teremtett szerveket is, azzal a különbséggel, hogy az átmenet *Olaszországban* rendkívül lassan és lépésről

lépésre történt, egy másfél évtizedes fejlődés folyamán. Iúzenfelül a gazdasági szükség soha sem jelentkezett Olaszországban azzal a kényyszerítõ nyomással, amely a német fejlõdést olyan aránytalanul meggyorsította. A Carta del Lavoro és a korporációs törvény az a két állomás, amely ezt a másfél évtizedre elosztott fejlõdést jelenti és a korporációkra felépített állami, társadalmi és gazdasági rend lényegében nem egyéb, mint átmenet az olaszok által démo—liberálisnak nevezett és legfelsõ állami irányítás alá helyezett gazdaság között. Mus solini 1935 október 6-án mondott milánói beszédében a korporatív gazdasági rendet, mint a termelésnek automatikus, tehát maguk a termelõk által reglementált rendszerét jellemezte. Ez a tömör meghatározás máris magában foglalja az egyéni kezdeményezésnek sokkal szabadabb mozgáskörét, mint amely akár a kommunista, akár az új német gazdasági rendben megtalálható. A korporatív gazdasági rend az olasz kommentárok, de a gyakorlati rendszer szerint is, mint lényeges elemet foglalja magában: a termelés önállóságát, a termelõk felelõségét önmagukkal, a közérdekkel, a fogyasztással és az állammal szemben, jelenti a termelésnek azt a feladatát, hogy saját-maga irányítsa, rendszabályozza és ellenõrizze gyártási és termelési programját és ezzel az állam szerepét önmûködõleg a legfõbb ellenõrzésre, irányításra és a termelési folyamat egyes alkatrészeinek lehetõleg harmónikus egységbe foglalására korlátozza.

Egy korábbi beszédében, amelyet a korporációk nagytanácsa elõtt 1933 november 14-én mondott, a Duce pontosan meghatározta azt az elválasztó vonalat, amely a korporációs, a kooperációra alapított gazdasági és állami rend szellemét a szabad versenyre és az osztályharcra felépített liberális termelési rendtõl elválasztja. E beszéd szerint a korporációs gondolat elismeri a kapitalista világrend létjogosultságát, mint amely végsõ alapjaiban a korporációs gazdasági és fascista társadalmi rendnek is megfelel. A különbség csupán az, hogy a kapitalizmus a gazdasági és politikai sikrõl a szociális sikra is áttevõdik, vagyis míg a liberalizmus e magyarázat szerint az önálló és független gazdasági alanyok termelési rendje egy teljesen szabad állami rendben, ezzel szemben a korporációs gazdaság a termelési csoportok és az állam gazdasági rendje is. A magántulajdon továbbra is integráns, egyéni jog marad, de szociális funkcióvá magasodik, aktiválódik, vagyis a magántulajdon birtokosa ezt a köz érdekében is fejleszteni és gyarapítani köteles.

Igen határozottan korlátozza maga a Carta del Lavoro az állam közbelépését és beavatkozását a termelési és elosztási folyamatba arra az esetre, amikor az individuális kezdemé-

nyezés bizonyos feladatok elvégzésére nem elegendő. Ezt a gondolatot a korporációs ideológia irodalma tovább fejleszti és megállapítja, hogy a korporációs rend alapja az automatizmus, vagyis az, hogy egyes termelési ágak, mint már rámutattam, a saját hatáskörükben kell, hogy megkíséreljék a termelés és fogyasztás szabályozását. Csak abban az esetben jogosult az állam közbelépése, ha az egyes termelési ágak a maguk törvényes képviselői, a szindikátusok és korporációk útján a termelést, illetve a fogyasztást szabályozni nem tudják. Egy szellemes meghatározás szerint az állami intervenció alapja az a tény, hogy az állam hivatva van a gazdasági élet egyenletébe az ismeretlen X-et, a fogyasztást behelyezni.

A korlátlan állami tervgazdaságot, tehát a kommunista államrendet, a legapróbb részletekig szabályozott állami beavatkozás és irányítás jellemzi, a német, mondhatnám „Obrigkeitswirtschaft“ a gazdasági autonomizmus rendszerét csak csökevényeiben őrzi meg, az angol rendszer az esetről-esetre jelentkező állami beavatkozás gondolatát képviseli, míg az olasz rendszer a potenciális, de nem feltétlenül érvényesülő állami beavatkozás gondolatának a rendszerbefoglalása. Mindkét esetben, Angliában nagyobb mértékben, Olaszországban szűkülő keretek között megmaradt a gazdaság autonomizmusának, az egyéni erők erőteljes érvényesülésének alapvető gondolata, a modern idők legnagyobb vívmánya. Mint érdekes tünet jelentkezik azonban az is, hogy a liberális hagyományok alapján álló angol kormány is kénytelen a termelés egyes ágait rendszeres csoportokba szorítani, illetve racionálisan megszervezni, ami, véleményem szerint, nagyon érdekes tünet és annak a kikerülhetetlen kölcsönhatásnak az eredménye, amelyet minden nagyszabású gazdasági kísérlet természetesen gyakorol.

Természetes az is, hogy a fejlődésnek egyes válságos szakaszaiban, és ilyen válság a fascizmus másfél évtizedes fennállása alatt kétszer száguldott át Itálián, az olasz állam sokkal mélyebben és erőteljesebben volt kénytelen belenyulni a gazdasági élet gépezetébe. Ismeretes az a nagy áldozatokkal végrehajtott átszervezés, amelyet az 1931-es válság, de már azt megelőzőleg is az olasz kormány az olasz bankrendszerben és a lombard nagyiparban végrehajtani kénytelen volt. Ez azonban nem principiális és programatikusan előre kitűzött akció volt, hanem esetleges velejárója a gazdasági fejlődésnek, amint hogy még Hitler előtt a Brüning-kormány óriási áldozatokkal volt kénytelen a német, és a Dollfuss-kormány az osztrák bank és hitelrendszert racionalizálni és egységesíteni.

Az olasz korporációs rendszer két pilléren, a szindikátusokon és a korporációkon nyugszik. A szindikátusok még lé-

nyegében fenntartották az osztályképviseletet és az ellentétes osztályérdekek képviselésének elvét, míg a korporációk már a munkaadók és munkavállalók szervezeteinek egybeolvasztását, tehát a gazdasági rend globális érdekképviselőit jelentik. A szindikátusok a maguk kilenc konföderációjával, a kétoldalu érdekképviselőnek alulról felfelé haladó hierarchiáját képviselik, míg a korporációk már nem bírnak önrendelkezési joggal és a hét nagy terület közvetlenül, állami szervek legfelsőbb állami vezetése alá tartozik.

Értékitéletet rendkívül nehéz mondani e nagyszabású kísérletekről, amelyek a mai nemzedék szeme előtt néha tapogatódzva, néha nyilegyenesen törnek előre s keresik az utat, amely a mai gazdasági anarchiából egy erőteljesen megalapozott új gazdasági rend felé vezet. Mint tapasztalati tényt meg lehet állapítani, hogy valamennyi tervgazdasági kísérlet, kivétel nélkül, az államalkotó társadalom vagyonának és jövedelmének rendkívüli igénybevételét jelenti. Ez az igénybevétel az orosz kommunizmusban a nemzeti vagyon nagy részének teljes megsemmisülésével járt, a nemzeti jövedelem elosztásának még ma is megállapítható anarchiájával és az új termelési rend felépítését ennek a nemzeti vagyonnak egyáltalán nem gazdaságos, költséges, pazarló, tehát a fejlődést gátló igénybevételével lehetett végrehajtani. A nemzeti vagyonnak és jövedelemnek ez a rendkívül erős igénybevétele mutatkozik, bár természetesen lényegesen enyhébb, emberibb és igazságosabb formában, abban a két államban is, amely a polgári rend, a magántulajdon és a kapitalizmus életformáinak egy részét megőrizve keresi az átmenetet az újabb, a kollektivitás gondolatára épített gazdasági rend felé. Figyelembe kell venni, hogy az európai államok regenerációs képessége igen nagy. Oroszország nyersanyagforrásai révén, Németország és Olaszország pedig lakosságának igen nagy szorgalma és termelő ereje segítségével az átalakításra fordított nemzeti vagyonnak lényeges részét pótolni tudta. A számítás tisztaságát az a körülmény zavarja, hogy a gazdasági rend átalakulásával egy időben és párhuzamosan, azok az európai államok, amelyek egy kollektív gazdasági rend alapjait fektetik le, óriási, egyre növekvő arányú fegyverkezéseket hajtanak végre, amelyek hatása két irányban mutatkozik. Az egyik a fegyverkezésre fordított nemzeti tőke, mint steril kiadás a gazdaság szempontjából elveszettnek tekinthető, tehát tiszta veszteség, a másik, hogy a fegyverkezés olyan állami konjunkturát jelent, amely független a gazdasági élet konjunkturális változásaitól és így rendkívül nehéz megállapítani, vajjon az a prosperitás, amely Németországban és Olaszországban kétségtelenül jelentkezik, mennyiben tudható bű a felfrissülő és átalakuló gaz-

dasági rendnek és mennyiben a nemzeti vagyonból táplált fegyverkezési konjunkturának. Egyebekben ez a kérdés nem csupán az átalakuló gazdasági rendszerekre áll, ugyanolyan joggal felvethető angol vonatkozásban is.

Gyakorlati következtetéseket a gazdasági rendszerek átalakulásának e jelenségeiből, a felvázolt átmeneti formákból levonni igen nehéz. Gyakorlati következtetéseknek két alapon kellene nyugodniok. Az egyik a nemzeti jövedelem változó eloszlásának pontos képe, a másik a belső áralakulások hűtükre. Minden gazdasági átalakulás a kollektív gazdálkodás jelszavának és gondolatának csak akkor felel meg, ha a nemzeti jövedelem elosztása igazságosabbá válik és ha a reáljövedelmek az árszínvonal eltolódása következtében nem változnak. Erről a két folyamatról pontos képet ma nem lehet felvázolni. A belső áralakulás tökéletesen káotikus Oroszországban, ahol a jövedelemeloszlás gyökeresen megváltozott, de a változás nyomában új, súlyos igazságtalanságok jelentkeznek. Erős az áreltolódás Németországban, bár tagadhatatlan, hogy e téren Schacht politikájának igen nagy sikerei voltak. Mindkét irányban a legnagyobb eredményeket Olaszország mutatja, ahol az áralakulás az óriási igénybevétel ellenére is, egyes cikket kivéve, aránylag stabil maradt és a nemzeti jövedelem eloszlása bizonyos tekintetben javuló irányzatot mutat. Magyar viszonyokra vetítve, az angol és olasz rendszer bizonyos kombinációja igéri a legtöbb eredményt, vagyis a gazdaság autonóm funkcióinak megőrzése az állam esetről esetre, a szükség szerint kívánatos, de mindig közérdekből végrehajtott vezetése és beavatkozása mellett.

Ami Magyarországot illeti, az állami beavatkozás a gazdasági élet egyes ágazataiba nem egységes és nem tervszerű. Legteljesebb a beavatkozás az állami szervek részéről a valuta- és devizarendbe, ami érthető és természetes, mert a Nemzeti Bank és a kormány által végrehajtott s igen szigorúan ellenőrzött devizarend nélkül azt a jelentős eredményt, amelyet a pengő vásárlóerejének megőrzése és a nemzetközi viszonylagos stabilitása jelent, alig érhattük volna el. A külkereskedelem terén fennálló korlátozások és beavatkozások bizonyos állami és termelési érdekekkel ugyancsak megindokolhatók, de a végrehajtás e téren nem sikerült olyan tiszta és közérdekű színvonalon, mint a devizagazdálkodásban. A külkereskedelem reglementirozása közérdekből történik, de nem mindig indokolt magánérdekek javára szolgál és indokolatlan privilégiumokat és monopóliumokat teremt. A magyar külkereskedelemnek a változott viszonyokhoz adaptálása még mindig zavaros, chaotikus és rendszertelen. Amennyiben, s ez legfeljebb a külkereskedelem egyes ágaira áll fenn, az állami vezetés,

irányítás és korlátozás valóban szükséges, a rendszernek, amelynek keretében ez a beavatkozás érvényesül, minden magánérdek fedezésétől mentesnek kell lennie s kell, hogy a legteljesebb, nyilvános ellenőrzés alá kerüljön.

A termelés területén az állami beavatkozás eddigelé kis mértékben érvényesült. Mint ritka eredményt kell kiemelnünk a magyar földművelésügyi kormányzat által évek során, minden reklám, feltűnés s erőszakos beavatkozás nélkül végrehajtott buzanemesítést, amely az ország buzatermelését egységesítette, a buza minőségét kikorrigálta s a piacrahozatalt megkönnyítette, anélkül, hogy erőszakos és büntető rendszabályokhoz nyult volna. Ez az állami beavatkozás ugy idézhető, mint a magyar szellemiségnek leginkább megfelelő forma s a legfinomabb középut, amelyet lehetőleg követnünk kell. Ipari téren az új ipartörvényben, az igen korlátolt mértékű állami beavatkozási lehetőségeken felül, szintén elismerést érdemlő, óvatos és okos módszerekkel érvényesül az állami beavatkozás az irányban, hogy a tultermelés megakadályoztassék és az áralkulás a rentabilitás és a közönség vásárlóképességének határait betartsa.

Általánosságban a magyar gazdasági életben — a külkereskedelem és a termelés egyes szakaszait kivéve — az állami beavatkozás nem általános és nem rendszeres, inkább, mint az angol, esetlegesnek mondható. Csak egy hibája van, nem mindig racionális, nem mindig szolgálja a közérdeket, a termelés nagy szempontjait s bár furcsán hangzik, a magánérdeket sem. A nagy hivatali apparátus nehézkedése, holt súlya lendíti a kereket hol ebbe, hol abba az irányba, ezért igen ajánlatos volna pártatlan vizsgálat útján leszegezni az állam különböző beavatkozási hatáskörét és tevékenységét a magyar gazdaságban, hogy a felesleges, káros és nyomasztó túlzásoknak elejét vehessük s a kinövéseket lenyeshessük.

Grecsák Richárd.

Mezőgazdasági munkásbiztosítás külföldön.

A magyar föld évszázadok óta dusan öntötte az aranykalászt, a zamatos gyümölcsöket, adta a nemzetvédelemnek legmegbízhatóbb és legkiválóbb katonáit, ugyanakkor azonban évszázadokon át az ismeretlenség homálya borult a magyar falura. Csak néhány év óta kezdik fürkészni a magyar rónákat s a kutatók e fáradozásuk közepette veszedelmes viharsarkokat fedeztek fel. Immár ki ne tudná, hogy az egyke, a tuberkulózis és egyéb társadalmi s népbetegségek tizedelik a magyar falvakat. A magyar ugar nem tudja lekötni szülőtteit. A városokból jövő fény csábitgatja. S elindul a falu népe, hogy emelje a városi proletárok számát. Csalogatja a magasabb munkabér, a kiépitett szociális védelem, az a tudat, hogy a városban betegség, megrokkulás, munkából kiöregedés esetén gondozásba veszik, a falvakban pedig ugy éli le életét, mint egy magára maradt pusztai remete.

A szociálpolitikusok már évek óta hangoztatják, hogy a városbatódulás elleni védekezés első követelménye a *szociális biztosítás* kiépitése a falvak dolgozó tömegei részére. Az orvosársadalom tagjai közegészségügyi védelmet sürgetnek a falu sorvadozó lakossága részére. Így lett a sorsközösségben élő magyar társadalom legsürgősebben megoldásra váró problémájává a magyar mezőgazdasági munkásbiztosítás bevezetése.

Szociálpolitikai, egészségügyi, orvosi szaklapjainkban tudományos felkészültséggel bonckés alá vették a megoldásra váró problémát, sőt nem egy terv látott az utóbbi években napvilágot. E javaslatok nagy lelkesedéssel széles alapokra, a szociális jólét minél erőteljesebb intézményesítésére fektették a fősulyt s buzgalmukban 100 millió pengős szociális felépítmeny tervezetét készítették el. Ennek a lendületes iramnak az lett a következménye, hogy a milliós számok hallatára a komoly intézkedő és végrehajtó szervek meghátráltak s a legszébb elgondolásokra az idő pora kezd ránehezedni. Csaknem minden terv — magyar mezőgazdasági munkásbiztosítási tapasztalatok hiányában — az ipari munkások szociális biztosításának eredményeiből indult ki. Bár az ipari munkások szociális biztosításánál szerzett évtizedes tapasztalatok okulásra alkalmasak, mégis úgy véljük, hogy biztosabb támpontokat kapunk a mezőgazdasági munkásbiztosítás kiépitéséhez, ha más

államoknak agrárlakosságuk védelmére bevezetett szociális biztosítását a végleges tervek előtt megismerjük. E megfontolások készítették a jelen sorok íróját, hogy a magyar mezőgazdasági munkások szociális biztosításának ismeretével a helyszínen tanulmányozza az osztrák, a francia és az olasz mezőgazdasági munkavállalók védelmére bevezetett és immár működő szociális biztosítási intézményeket, meghallgassa a külföldi szakférfiak tapasztalatait, tanácsait, megismerje azokat az előnyöket és hátrányokat, amelyek e biztosítási rendszerek működése során jelentkeztek. E tanulmányutnak eredményeit tartalmazzák az alábbi fejezetek.

A) *Mezőgazdasági munkásbiztosítás Ausztriában.*

Ausztriában a társadalombiztosítási törvényhozás kezdetét Ferenc Józsefnek a tizedik parlamenti ülészak megnyitása alkalmával, 1885 szeptember 26-án mondott trónbeszéde jelentette. Az osztrák kormány a trónbeszédben bejelentett szociális reformok megnyitásként már 1886 február 4-én bemutatta a munkások betegségi biztosításáról szóló törvényjavaslatát. A javaslat több módosításon ment keresztül, végül is 1888 március 30-án törvényerőre emelkedett s 1888 július 6-án életbelépett. Az eredeti javaslat ki akarta terjeszteni a betegségi biztosítást a mezőgazdasági munkásokra is, annak tárgyalása során azonban kialakult az a vélemény, hogy a mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatott munkavállalók szociális helyzete eltérő az ipari munkásság helyzetétől és szociális viszonyaitól, tehát az agrárnépesség betegségi biztosítása külön törvénnyel szabályozandó. A mező- és erdőgazdasági munkavállalók tekintetében az említett törvény végül is úgy intézkedett, hogy az egyes tartományok törvényhozása fogja e társadalmi réteg betegségi biztosítását szabályozni és kiegészíteni.

Az osztrák tartományok közül mindössze a salzburgi tartomány élt a törvényes felhatalmazással s 1888 november 29. napján hozott tartományi törvényében — amely csak 1901 december 6-án lépett életbe — kimondta községi betegsegélyző pénztárak alakítását a mezőgazdasági cselédek és napszámósok részére. Minden egyes község, avagy több község közösen állíthatott fel e törvény értelmében betegsegélyző pénztárakat. A pénztárak járulékokat szedhettek, melyek kétharmadát a munkavállalók, egyharmadát a munkaadók fizették. Amennyiben a bevételek a felmerülő költségeket nem fedezték volna, a községek kamatmentes kölcsönöket nyújthattak a pénztáraknak. Szolgáltatások fejében a biztosítottak orvosi gyógykezeléshez, gyógyszerekhez, gyógyászati segédeszközökhöz és kórházi ápoláshoz juthattak. A szolgáltatások tartamát a salzburgi tartományi törvény 60 napon jelölte meg.

A salzburgi példát a többi tartományok nem követték, azonban a mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosításának kérdése állandóan foglalkoztatta az érdekelteket. Az osztrák földművelésügyi minisztériumban 1908 május 29-én értekezletet tartottak, melynek tárgya a szociális biztosítás volt. Ennek eredményeképpen a kormány 1911-ben szociális reformprogramot mutatott be, melyben a mezőgazdasági munkavállalók kötelező biztosítása is szerepelt. A reformprogram megtárgyalása 1914-ig elhúzódott s annak végrehajtását a világháború akadályozta meg. A világháború befejeztével és az Osztrák-Magyar monarchia felbomlásával a mezőgazdasági társadalom szociális védelme még égetőbbé vált. Az egyes pártok a nemzetgyűlésen a mezőgazdasági munkások betegségi biztosításának szabályozását követelték. Végül is a kormány törvényjavaslatot nyújtott be, mely 1921 október 21-én törvényerőre emelkedett s 1922 szeptember 1-vel életbe lépett. A törvény kimondta, hogy minden egyes tartomány tartozik egy tartományi betegsegélyező pénztárt felállítani. Megindult a tartományi betegsegélyező pénztárak alakítása s minden egyes tartomány a saját körülményeihez képest alkotta meg a pénztárak szolgáltatásait, külön tartományi törvények alapján. A tartományi törvények a mezőgazdasági biztosítás terén a legváltozatosabb képet termelték ki, hol kezdetleges, hol haladóbb szellem érvényesült az egyes tartományi törvényekben. Időközben az ipari munkások szociális biztosításának reformja újból sorra került s ez vetette fel a mezőgazdasági munkások modernebb szociális védelmének a szükségességét. Akik a kérdést szívükön viselték, két szempontot igyekeztek érvényre juttatni: először is azt, hogy a kérdés egységesen nyerjen szabályozást egész Ausztria területén birodalmi törvény útján, a második törekvésük pedig oda irányult, hogy az új birodalmi törvény a betegségi biztosításon kívül a mezőgazdasági munkavállalók baleseti, továbbá öregségi és rokkantsági biztosítását is egyidejűleg szabályozza. Az ebben a szellemben készült törvényjavaslatot dr. Resch József 1927 november havában mutatta be az osztrák parlamentben, amely többszöri tárgyalás után 1928 szeptember 13-án, mint birodalmi törvény jelent meg az osztrák hivatalos lapban. Az új törvény 1929 január 1-én, illetve bizonyos részeiben 1930 január 1-én lépett életbe.

A mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosítását szabályozó „*Landarbeiterversicherungsgesetz*“ meghozatala, annak gyakorlati megvalósítása, fejlesztése terén óriási érdemei vannak néhai Dollfus Engelbert kancellárnak, aki mint a mezőgazdasági kamara igazgatója szóval és tollal küzdött a mezőgazdasági munkások szociális védelme érdekében s aki

számos beszédében kidomborította, hogy addig nincs *fejlődés mezőgazdasági téren, amíg az agrár lakosság szociális biztosítás áldásaiban nem részesül.* Dr. Dollfusz annyira szíven hordta a mezőgazdasági biztosítás sorsát, hogy még kancellársága idején is megtartotta a bécsi mezőgazdasági betegsegélyező pénztárnál viselt igazgatósági tagságát, hogy továbbra is közletről figyelemmel kíséresse a szociális biztosítás sorsát.

A bécsi, alsóausztriai és burgenlandi Landarbeiterversicherungsanstalt-nak első elnöke szintén Dollfusz volt, akit 1930 október 23-án választottak meg e tisztségre, s e tisztséget is haláláig megtartotta. Intézetének mihez tartás végett a következő irányelvet tűzte ki: „Unfälle verhüten ist besser, als Unfälle vertügen.“

Az 1928-ban hozott „Landarbeiterversicherungsgesetz“ egy-két pontját időközben az 1929 július 18-iki novella módosította. Érvényben van a törvénynek a kötelező betegségi, bal- eseti biztosításra és az öregségi gondozásra vonatkozó része, a rokkantsági biztosítási fejezete azonban a gazdasági nehézségek miatt a mai napig hatályon kívül maradt.

a) A mezőgazdasági munkások betegségi biztosítása.

Az 1928. évi Landarbeiterversicherungsgesetz értelmében betegség esetére biztosításra kötelezettek a) a mező- és erdőgazdasági, továbbá kertészeti üzemekben alkalmazott munkavállalók, b) vadászatnál, halászatnál foglalkoztatott személyek, c) mezőgazdasági és erdőgazdasági melléküzemekben, d) mezőgazdák termelő szövetkezeteiben alkalmazott személyek, e) mező- és erdőgazdasági munkaadók háztartási alkalmazottai. Nevezettek biztosításra kötelezettek, ha szolgálati-, munkaviszony, avagy tanuló szerződés alapján állnak a fenti munkaadóknál alkalmazásban.

Önkéntesen biztosíthatják magukat betegség esetére a kisgazdák és bérlők, akik saját maguk művelik földeiket. Az egyes betegségi biztosító pénztárak alapszabályaikban megállapíthatják, hogy legfeljebb mily nagyságu birtok tulajdonosai, avagy bérlői biztosíthatják magukat önkéntesen. Az önkéntes alapon biztosítottak ügyvitele külön elszámolási ágazatot képez.

A kötelező betegségi biztosítás alól feloldhatók a gazdák saját üzemekben foglalkoztatott családtagjai, nevezetesen: feleség, gyermekek, szülők, amennyiben a naptári év végét megelőző két hónapban a gazda írásban kijelenti, hogy az említett munkavállalókról megbetegedés stb. esetében saját maga fog gondoskodni. E nyilatkozatot évenként meg kell újítani, ellenkező esetben a biztosítási kötelezettség beáll.

Az osztrák törvény a biztosítottakat 9 napibérosztályba sorozza. E napibérosztályba sorozás azonban csak a jegyzékkel jelentő, nagyobb mezőgazdasági üzemek alkalmazottainál jön figyelembe, míg a kiscgazdaságokban foglalkoztatott munkavállalók az egyes betegsegélyző pénztárak alapszabályai szerint, valamennyien, munkabérükre tekintet nélkül, egy bizonyos (legtöbb esetben 5-ik) napibérosztályba tartoznak. A törvényhozó tisztában volt azzal, hogy a kiscgazdától írásbeli jelentéseket (bérváltozások stb.) alig várhatna. A tiroli pénztár alapszabályai szerint például a 16 éven aluli alkalmazottak a 2., a 16—18 éves munkavállalók a 3., a 18 éven felüli női munkavállalók a 4., a férfi munkavállalók az 5. napibérosztályba tartoznak, bérükre való tekintet nélkül. A törvényhozó a napibérosztályokat azért vette át az ipari munkavállalók szociális biztosításából, hogy a nagyüzemeknél jobban fizetett mezőgazdasági alkalmazottak megfelelő szociális védelemben részesülhessenek. A 9-ik napibérosztályba csak az erdőgazdasági és fűrésztelepi munkások tartoznak.

Az alábbiakban bemutatjuk a jelenleg érvényben levő napibérosztályokat s egyben megjelöljük, hogy az alsóausztriai betegsegélyző pénztár az egyes napibérosztályokban mily biztosítási járulékot szed alapszabályai értelmében. Minden egyes tartományban a betegsegélyző pénztár pénzügyi helyzetének megfelelően állapítja meg a biztosítási járulékot. Az egyes napibérosztályok legalacsonyabb bérhatárának bizonyos százalékában történik a járulék megállapítása. A legtöbb pénztár az alsó bérhatár 50-55-60 százalékában jelöli meg a járulékot. Az alábbiakban bemutatott alsóausztriai pénztárnál 55 százalékos kulcs van érvényben.

Napibérosztály	Napibér	Hetibér	Heti járulék
I.	0.80 sch-ig	4.8 sch-ig	— .33 sch.
II.	0.8—1.2 „	4.8—7.2 „	— .44 „
III.	1.2—1.8 „	7.2—10.8 „	— .66 „
IV.	1.8—2.4 „	10.8—14.4 „	— .99 „
V.	2.4—3.— „	14.4—18.— „	1.32 „
VI.	3.—3.6 „	18.0—21.6 „	1.65 „
VII.	3.6—4.8 „	21.6—28.8 „	1.98 „
VIII.	4.8—6.— „	28.8—3.— „	2.64 „
IX.	6-tól feljebb	36.— sch. felül	3.30 „

A pénztártól megállapított betegségi biztosítási járulék egy harmaddal csökken, ha a munkaadó a vele házközösségben élő munkavállalók hozzájárulásával kijelenti, hogy munkavállalóinak megbetegedésük esetén 6 héten át teljes ellátást

nyujt, avagy nekik a munkabérnek legalább 80 százalékát keresőképtelenségük esetén hat hétig folyósítja. Az említett kijelentést a munkaadók tartoznak minden naptári év végén megújítani s a kijelentés egy évig érvényben marad.

Minden egyes munkaadó köteles alkalmazottait azok felvételétől számított egy héten belül a megfelelő bejelentő-lapon bejelenteni, távozásuk után pedig egy héten belül kijelenteni. Nagyobb üzemek jegyzékkel jelenthetik be alkalmazottaikat a pénztárral történt megállapodás alapján.

A betegségi biztosítás szolgáltatásait az alábbiakban ismertetjük. A szolgáltatások 26 hétig — azoknak a biztosítottaknak, akik legalább 30 heti állandó munkaviszonnyal rendelkeznek 52 hétig — járnak, jelesül: orvosi gyógykezelés, gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök, szülészeti gondozás, táppénz a napibérosztályok szerint megállapított összegben. Kórházi ápolási költséget legfeljebb négy hétig vállalják a pénztárak.

A táppénz összegét a törvény az egyes napibérosztályban az alábbi tételekben állapítja meg:

I.	napibérosztályban napi	0.60	schilling
II.	„	„	0.80 „
III.	„	„	1.2 „
IV.	„	„	1.6 „
V.	„	„	2.— „
VI.	„	„	2.4 „
VII.	„	„	3.— „
VIII.	„	„	3.6 „
IX.	„	„	4.2 „

A szülészeti segélyezés tekintetében a következő tételek vannak érvényben. A biztosított nőnek a szülést megelőző hat hétre és azt követő hat hétig terhességi, illetve gyermekágyi segély jár, mely egyenlő a teljes táppénzzel. Annak az anyának, aki gyermekét maga szoptatja, további 12 hétig szoptatásisegély jár a féltáppénz összegében.

Az a biztosított nő, aki munkaadójával házközösségben él s attól a terhesség és szülés idejére teljes ételmezésben részesül, egy összegű szülészeti segélyt kap, melynek összegét a törvény 36 sch-ben jelöli meg, de az egyes pénztárak alapszabályai ennél magasabb összeget is megállapíthatnak. A bécsi pénztár például a következő összegeket folyósítja: az I—III. napibérosztályban 40, a IV. napibérosztályban 45, az V. napibérosztályban 56, a VI. napibérosztályban 67, a VII-ik stb. napibérosztályban 84 schillinget.

A temetkezési segély a törvényben megállapított minimális tételeknél magasabban is megállapítható. Ezek ösz-

szege a bécsi betegsegélyző pénztár alapszabályai szerint a következő: az I—III. napibérosztályokban 60 sch., a IV. napibérosztályban 80 sch., az V. napibérosztályban 100 sch., a VI. napibérosztályban 120 sch., a VII. napibérosztályban 150 sch., a VIII. napibérosztályban 180 sch., s végül a IX. napibérosztályban 210 sch.

A családtagok a táppénz kivételével, ugyanazokban a szolgáltatásokban részesülnek, mint a biztosítottak, nevezetesen orvosi gyógykezelésben, gyógyszerekben, gyógyászati segédeszközökben, szülészeti gondozásban. Családtagok kórházi ápolásban csak a pénztár választmányának határozata alapján, korlátolt időtartam alatt részesülhetnek.

Az egyes pénztárak alapszabályai, amennyiben a pénztár anyagi viszonyai megengedik, tulmenő segélyeket is megállapíthatnak.

A betegségi biztosítás alá tartozó osztrák mezőgazdasági munkavállalóknak a törvény szerint járó minimális pénzbeli segélyeit az alábbi táblázatba foglalva tüntetjük fel:

Napibér- osztály	Napibér	Táppénz napj összeg	Terhességi és anyaági se- gély 12 hétig	Szoptatási segély	Házközség ben élőknel egyszeri szü- lészeti segély	Temetkezési segély
I.	0.80 sch.-ig	0.60	0.60	0.30	36.—	60.—
II.	0.81—1.20 „	0.80	0.80	0.40	36.—	60.—
III.	1.21—1.80 „	1.20	1.20	0.60	36.—	60.—
IV.	1.81—2.40 „	1.60	1.60	0.80	36.—	64.—
V.	2.41—3.00 „	2.—	2.—	1.—	36.—	80.—
VI.	3.00—3.60 „	2.40	2.40	1.20	36.—	96.—
VII.	3.61—4.80 „	3.—	3.—	1.50	36.—	120.—
VIII.	4.81—6.— „	3.60	3.60	1.80	36.—	144.—
IX.	6.—sch.-en felüi	4.20	4.20	2.10	36.—	168.—

A mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítását Ausztriában jelenleg 9 tartományi betegségi biztosító pénztár (Landwirtschaftskrankenkasse) látja el. A kilenc pénztárnál átlagban mintegy 270.000 mezőgazdasági munkavállalót tartanak nyilván.

A fentiekben ismertetett szolgáltatások mellett a kilenc pénztárnál a költségek országosan a következőképpen alakultak az elmúlt években:

Év	Orvosi költség	Gyógyászati ellátás	Kórházi ápolás	Táppénz	Egyéb segélyek
	s c h i l l, i n g				
1926	2,081.282	650.351	992.713	2,070.908	578.346
1927	2,353.249	798.534	1,187.716	2,465.968	697.573
1928	2,375.363	816.487	1,374.610	2,540.175	661.007
1929	2,644.861	915.913	1,680.066	3,292.434	930.529
1930	3,305.027	1,134.145	2,270.753	3,719.000	1,124.463
1931	3,124.364	1,097.923	2,324.152	3,634.996	1,129.305

E számadatokból kitűnőleg a betegségi biztosítás szolgáltatásainak költsége — a biztosított társadalomnak, mind intenzivebb bekapcsolódása okán — évről-évre emelkedett. A szóban levő 9 tartományi betegsegélyző pénztár 1933. évre vonatkoztatott összefoglaló adatai a következők:

Betegségi biztosítási járulék fejében befolyt 13,671.000 schilling, egyéb bevételekkel együtt a pénztárak összbevétele 14,810.000 schilling volt. Ezzel szemben a természetbeni szolgáltatások összege 8,313.000 schilling, a pénzbeli szolgáltatások összege 3,358.000 schilling, az ügyviteli költségek összege 2,156.000 schilling, egyéb költségek 648.000 schilling, kezelési felesleg 335.000 schilling volt. A pénztárak 1934. elején már 6,835.000 schilling tartalékalappal rendelkeztek.

Az egyes szolgáltatások költségeinek szemléltetésére közöljük a stejermarki betegsegélyző pénztár 1936. évi jelentésében feltüntetett adatokat, melyek körülbelül megfelelnek az országos átlagnak. Az egy főre eső átlagos járulékbevétele 50.98 schilling volt. Ebből

táppénzre	7.28 sch.,	vagyis a járulékbevétele	14.28%-a
orvosi költségekre	8.11 „ „ „ „	„ „ „ „	15.91%-a
gyógyszerekre	2.51 „ „ „ „	„ „ „ „	5.02%-a
korhási ápolási költsége	15.15 „ „ „ „	„ „ „ „	29.72%-a
szülészeti segélyre	0.31 „ „ „ „	„ „ „ „	0.61%-a
temetkezési segélyre	0.19 „ „ „ „	„ „ „ „	0.38%-a
ügyviteli költsége	10.57 „ „ „ „	„ „ „ „	20.74%-a

Kevésbé alkalmas például szolgál a wieni betegsegélyző-pénztár. E pénztár Wien területén levő mezőgazdasági üzemek alkalmazottaira terjeszti ki működését. Évi átlagos járulékbevétele biztosítottanként 1936-ban 96.46 sch. volt. Ebből 1 biztosítottra esett 22.53 sch. táppénz költség, 15.51 sch. orvosi költség, 6.51 sch. gyógyszer költség, 19.82 sch. kórházi ápolási költség, 1.95 sch. szülészeti segély, 0.90 sch. temetkezési segély, 12.99 sch. ügyviteli költség.

A wieni pénztár viszonylagosan magas járulékbevételeivel és költségtételeivel kapcsolatban ki kell emelni, hogy nevezett pénztárhoz Wien területén működő 450 kertész, 135 gazda, 101 majoros, 32 szőlősgazda, 45 faskola stb. munkavállalói tartoztak, akiknek munkabéret a wieni ipari munkások magasabb bérei kedvezően befolyásolták, e bérek azonban az ausztriai mezőgazdasági munkások bérnívóját közelről sem tükröztetik vissza.

b) A mezőgazdasági munkások baleseti biztosítása.

Az üzemi balesetbiztosítást Ausztriában az 1887. december 28-iki balesetbiztosítási törvény vezette be, melynek ér-

telmében biztosítási kötelezettség alá estek többek közt azok a mezőgazdasági és erdőgazdasági munkavállalók is, akik oly üzemekben dolgoztak, ahol gőzkazán, avagy elemi erővel hajtott gép volt.

Az 1928. évi törvény a betegségi biztosításon kívül újból szabályozta a mező- és erdőgazdasági munkavállalók baleseti biztosítását is. Nemcsak a szolgáltatásokat fektették e törvényben modernebb alapokra, hanem a biztosítottak körét is nagy mértékben kiterjesztették. E törvény alapján jelenleg több mint 400.000 önálló kisgazda is részesül a balesetbiztosítás védelmében.

A törvény rendelkezései értelmében a baleseti sérültek az orvosi gyógykezelésen kívül, gyógykezelésük befejeztével, amennyiben keresőképességük a baleset következtében legalább 15 százalékkal csökkent, baleseti járadékot kapnak. E sérültek, havi járadékuk helyett, végkielégítést is kaphatnak, melynek összege 100 havi járadéknál több nem lehet.

A teljes keresőképtelenség esetén a napi alapbér 20-szorosát kitevő havi járadékban, tehetetlenség esetén a teljes alapbérnek megfelelő járadékban részesül a sérült. A baleseti járadékon kívül a sérült első gyermeke után a járadék egytizedét kitevő, többi gyermekei után a járadék egyhuszadát kitevő gyermekpótlékban részesül. Ha a sérült a baleset következtében elhunyt, az özvegy a teljes járadék egyharmadát kitevő összegű özvegyi járadékot kap, az árvák pedig a teljes járadék egyhatodát kitevő árvajáradékot kapnak. A teljesen árvák járadéka az apa járadékának egynegyede.

Az osztrák mezőgazdasági munkavállalók baleseti biztosításának törvényszerű szolgáltatásait az alábbi táblázatban összefoglalva mutatjuk be:

Napibér- osztály	Teljes járadék ¹⁾	Özvegyi járadék	Teljes árva járadék	Félarvák járadéka	Hozzá- tartozók járadéka	Temetke- zési segély (törvényes)	
						Alapszabály- ban megállá- pítható leg- magasabb temetkezési segély	egy összegben
s c h i l l i n g h a v o n t a							
I.	12.—	4.—	3.—	2.—	4.—	12.—	60.—
II.	16.—	5.34	4.—	2.67	5.34	16.—	60.—
III.	24.—	8.—	6.—	4.—	8.—	24.—	60.—
IV.	36.—	12.—	9.—	6.—	12.—	36.—	90.—
V.	48.—	16.—	12.—	8.—	16.—	48.—	120.—
VI.	60.—	20.—	15.—	10.—	20.—	60.—	150.—
VII.	72.—	24.—	18.—	12.—	24.—	72.—	180.—
VIII.	96.—	32.—	24.—	16.—	32.—	96.—	240.—
IX.	120.—	40.—	30.—	20.—	40.—	120.—	300.—

¹⁾ A járadékon felül még gyermekpótlékban is részesülnek a járadékosok.

A mezőgazdasági munkavállalók baleseti biztosításáról Ausztriában jelenleg öt intézet (Landarbeiterversicherungsanstalt) gondoskodik: ezek Wienben, Linzben, Grazban, Klagenfurtban és Innsbruckban székelnek. Az említett intézetek nemcsak a baleseti biztosítást, hanem az öregségi gondozást is ellátják.

A baleseti biztosítási járulék kirovására az alapja a következőképpen van megállapítva. A kisbirtokosok a földadó bizonyos százalékát fizetik baleseti járulék fejében és pedig Wienben a földadó hétszázalékát, Grazban, Klagenfurtban ötszázalékát, Innsbruckban tizszázalékát fizetik. A biztosításra kötelezett önálló kisgazdák és kisbérlők, akik családtagjaikkal együtt művelik meg a földet, a földadó tizenöt százalékát fizetik, mert az ezekkel járó járadékterhelés nagyobb. A bérjegyzékkel fizető mezőgazdasági üzemek a földadó hétszázalékát kitevő összegű baleseti járulékot tartoznak fizetni.

Az erdőüzemek tartoznak a fentiekben megjelölt baleseti járulékon felül még 20%-ot kitevő pótlékot fizetni a nagyobb kockázat és magasabb járadékok miatt.

A baleseti biztosításnál a munkaadókat semminemű írásbeli munka nem terheli. Munkavállalóikat nem kell be és kijelenteniök, mindössze csak balesetek alkalmával kell a községi jegyzőnél felvételni a baleseti jegyzőkönyvet. A baleseti járadék folyosítása esetén a betegségi biztosításnál nyilvántartott napibérosztály az irányadó azzal a különbséggel, hogy a baleseti járadékot mindig eggyel magasabb napibér osztály szerint kapják a sérültek. A kisgazdák baleset esetén az V. napibérosztálynak megfelelő járadékokat kapják.

Az osztrák mezőgazdasági baleseti biztosítás alá eső személyek száma 1936-ban mintegy 650.000 fő volt. A baleseti biztosítást végző öt mezőgazdasági intézetnél a bevételek és a kiadások 1934-ben a következőképpen alakultak:

	Bevételek	Kiadások
	S c h i l l i n g	
Wien	1,967.803	1,679.716
Linz	696.208	660.821
Innsbruck	271.485	264.131
Graz	397.651	346.397
Klagenfurt	164.406	19.693
Összesen	3,497.551	3,142.757

c) Öregségi gondozás.

Az 1928. évi Landarbeiterversicherungsgesetz a betegségi és baleseti biztosításon kívül szabályozza az öregségi és a rokkantsági biztosítást is. Minthogy azonban a gazdasági vi-

szonyok kedvezőtlenül alakultak, a törvény X. fejezetében kimondta, hogy egyelőre csak az „öregségi gondozás“ lép életbe, az öregségi és rokkantsági biztosításra vonatkozó szakaszokat pedig a gazdasági helyzet javulásakor külön törvény fogja életbeléptetni. Ez a mai napig elmaradt, úgyhogy Ausztriában a mezőgazdasági munkavállalók ezidőszerint csak öregségi gondozásban részesülnek. Az öregségi gondozás az érdekelteknek sokkal kisebb anyagi megterhelésével jár, természetesen ennek fejében a szolgáltatások köre is szűkebb. Az öregségi, rokkantsági biztosítás és az öregségi gondozás közti különbség nagyjában abban áll, hogy a gondozás a 65. évhez van kötve, míg rokkantsági járadék korai megrokkánás esetén is azonnal jár. Öregségi gondozás csak a 65, bizonyos esetekben 60 évet betöltött egyénnek jár, ennek elhalálása esetén a hozzátartozókról további gondoskodás nem történik: sem özvegyi avagy árvajáradék nem folyósítható.

Az öregségi gondozás fejében a biztosítottak a betegségi biztosítási járulék kiróvás alapjául szolgáló munkabér 10%-át fizetik egy hétre, ami a betegségi biztosítási járulék $\frac{1}{2}$ -ének felel meg körülbelül. Ennek az összegnek felét a munkaadók, felét a munkavállalók fizetik. Minthogy ez a járulék nem elégséges az öregségi gondozással járó költségek fedezésére, a teherviselésben résztvesznek a tartományok és az államszövetség is. A teherviselési számarányt a törvény a következőképpen állapítja meg: Az öregségi gondozással járó teher $\frac{1}{6}$ -át a Bund, $\frac{2}{6}$ -át az egyes tartományok (Land), $\frac{3}{6}$ -át pedig a munkaadók és a munkavállalók közösen viselik.

Az öregségi gondozást a Landarbeiterversicherungsanstalten végzik, tehát ugyanaz az öt intézet, mely a baleseti biztosítás ügyvitelét is végzi. Ennél az öt intézetnél az öregségi gondozással kapcsolatban az 1934. évben az alábbi bevételek, illetve kiadások mutatkoztak:

	Bevételek	Kiadások
	S c h i l l i n g	
Wien	1,123.604	2,025.067
Linz	1,096.110	1,740.594
Innsbruck	383.631	780.046
Graz	739.723	1,649.704
Klagenfurt	221.467	646.763
Összesen	3,564.547	6,842.175

Amint a fentebbiekből látható, a járulékvebétel nem fedte az öregségi gondozás költségeit. A 3,564.547 schilling azonban a törvényes bevételeknek csak a $\frac{3}{6}$ -át képezi, ehhez hozzájárultak a tartományok $\frac{2}{6}$ -dal, vagyis 2,389.876 sch-gel és az állam (Bund) $\frac{1}{6}$ -dal vagyis 1,194.938 schillinggel. E bevételi forrásokkal a kiadások teljesen fedezve voltak. Ezen

állami és tartományi támogatáson felül az állam hozzájárult e biztosítási ág ügyviteli költségeinek fedezéséhez is.

Az öregségi gondozás terén legközelebb novelláris uton változtatásokat fognak eszközölni. Informátorom szerint elfogják törölni azt a megszorítást, hogy csak az ellátatlan 65 évesek kaphassanak öregségi segélyt, hanem kivétel nélkül minden 65 évet betöltött mezőgazdasági munkavállalót részesíteni fognak öregségi segélyben.

Lássuk ezek után, miképpen állapítja meg a törvény az öregségi segély mértékét.

Mindenekelőtt a törvény kimondja, hogy az öregségi segélyre csak annak a mezőgazdasági munkavállalónak van joga, aki 65-ik életéve előtti négy évben legalább két évig mezőgazdasági munkavállaló volt. Ezek az igényjogosultak, ha az I—IV. napibérosztályba tartoztak (kis üzemekben alkalmazottak) havi 18 sch., az V. n. o.-beliek havi 22 sch., a VI. n. o.-hoz tartozók havi 26 sch., a VII. n. o.-hoz tartozók havi 30 sch., a VIII. n. o.-hoz tartozók havi 38 sch., a IX. n. o.-hoz tartozók havi 46 sch. öregségi segélyt kapnak. Azok a munkavállalók, akik a törvénytől megkövetelt utolsó két évben különböző napibérosztályba tartoztak a betegségi biztosítás szempontjából, a különböző napibérosztályok részére előírt segélyek mérlegelt középarányosát kapják segély fejében.

Amikor az 1928. évi törvénynek az öregségi és rokkantsági biztosításra vonatkozó fejezetei is életbe fognak lépni, e biztosítottak az alábbi táblázatba foglalt járadékokat fogják kapni. Az egyes tételek magukban foglalják az állami hozzájárulás összegét.

Napibér- osztály	Rokkantsági v. öregségi járadék	Özvegy	Félárva	Teljes árva	Házassági végkiel- gítés	Temetkezési segély elhalt járadékos után				
							j á r a d é k a			
							havi összege schillingben			
I.	18.—	9.—	4.50	6.75	72.—	36.—				
II.	18.—	9.—	4.50	6.75	72.—	36.—				
III.	18.—	9.—	4.50	6.75	72.—	36.—				
IV.	18.—	9.—	4.50	6.75	72.—	48.—				
V.	22.—	11.—	5.50	8.25	88.—	60.—				
VI.	26.—	13.—	6.50	9.75	104.—	72.—				
VII.	30.—	15.—	7.50	11.25	120.—	84.—				
VIII.	38.—	19.—	9.50	14.25	152.—	108.—				
IX.	46.—	23.—	11.50	17.25	184.—	132.—				

A járadékos kiskorú gyermekei után gyermekpótlék jár, melynek legkisebb összege havi 1.20 schilling. Amennyiben a járadékigénylő az igény megállapítása előtt különböző napi-

bérosztályokba volt besorozva, a járadék a napibérosztályok után járó járadék mérlegelt középarányosa lesz.

Lássuk ezek után, hogy Ausztriában az agrárlakosság mily megterhelését jelenti az érvényben levő szociális biztosítás.

A vonatkozó számszerű adatokat (1934. év) az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Betegségi biztosítási kötelezettség alatt állott 271.700, baleseti biztosítás alá tartozott (kisgazdák-
kal együtt) 675.600,
öregségi gondozásra biztosított volt 269.000 személy.

E biztosított társadalom biztosítási járulék fejében fizetett az 1934. év folyamán:

betegségi biztosításra ...	13,360.000	schillinget,
baleseti biztosításra.....	3,500.000	„
öregségi gondozásra.....	3,570.000	„
munkanélküli segélyre ..	330.000	„
összesen...	20,760.000	schillinget,

mely összegből a munkaadókra 11,570.000, a munkavállalókra 9,190.000 schilling esett. Ezen felül az öregségi gondozás terheinek fedezésére az állam 1,190.000 sch., a tartományok 2,390.000 sch., vagyis összesen 3,580.000 sch. hozzájárulást fizettek.

Az egyes biztosítási ágak szolgáltatásainak végösszege a következőképpen alakult:

betegségi biztosítás összes szolgáltatásai ...	10,720.000	schilling
baleseti biztosítás „ „ ...	3,150.000	„
öregségi gondozás „ „ ...	6,840.000	„
összes biztosítási ágak ...	20,710.000	schilling

költséget jelentettek.

Az egyes biztosítási ágakkal kapcsolatban felmerülő biztosítási járulékok heti összegét az alábbi táblázatba foglalva mutatjuk be:

Napibér- osztál	Betegségi b. járulék, ha a járulékalap 50%-ban nyert megállapítást ¹	Betegségi b. járulék ha a járulékalap 60%-ban nyert megállapítást ¹	Baleseti b. járulék	Öregségi gondozás járuléka	Rokkant- sági b. járulék ²
	h e t i j á r u l é k o k s c h i l l i n g b e n				
I.	0.30	0.36	0.03	0.06	0.12
II.	0.40	0.48	0.04	0.08	0.16
III.	0.60	0.72	0.06	0.12	0.24
IV.	0.90	1.08	0.09	0.18	0.36
V.	1.20	1.44	0.12	0.24	0.48
VI.	1.50	1.80	0.15	0.30	0.60
VII.	1.80	2.16	0.18	0.36	0.72
VIII.	2.40	2.88	0.24	0.48	0.96
IX.	3.—	3.60	0.30	0.60	1.20

¹ 50%-os kulcs van érvényben Salzburgban, Karintiában, 55%-os kulcs Alsó-ausztriában, 60%-os kulcs Wienben, Tirolban, Vorarlbergben és Burgenlandban.

² A rokkantsági biztosítás még nem lépett életbe.

Az osztrák mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosításával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a német példától eltérőleg, különálló törvények gondoskodnak e sajátos gazdasági adottsággal rendelkező társadalmi osztályok szociális biztosításáról. Az egyes biztosítási ágak kiépítése fokozatosan és a mezőgazdaság teherviselőképességének figyelembevételével történt. A törvényhozó számolt a mezőgazdasági munkaadók kulturnívójával s ezért az írásbeli formásokat igyekezett a legminimálisabbra lecsökkenteni. Nem jelentéktelen ügyviteli megtakarítást jelent az a körülmény, hogy az öregségi segély kiszámításánál nem kell a biztosítottakat évtizedekre visszamenőleg nyilvántartani, mert a járadékigény elbírálásához elegendő a 65 év előtti utolsó négy év munkaviszonyának a megvizsgálása. Mindamellet a mezőgazdasági munkásbiztosításra erős befolyást gyakorolt az ipari munkásoknál bevezetett társadalombiztosítási törvényhozás és ügyviteli eljárás. Ennek a rendszernek átvétele okozta azt, hogy a mezőgazdasági munkások betegségi biztosításának ügyviteli költsége a járulékbévételel 15—20%-a körül mozog.

Az osztrák mezőgazdasági munkavállalók és kisgazdák szociális biztosítása rendi alapon épült ki, az érdekelt társadalom munkaadó és munkavállaló tagjainak közös, megértő közreműködése révén. A nehézségeket néhány lelkes agrárpolitikus, a falu fejlődésének és haladásának uttörői, a földfiainak szerelmesei elhárították. Szerény magot hintettek el s e magból néhány év alatt magától kilombosodott, kiterébélyesedett az érdekelték közös megelégedésére az osztrák mezőgazdaság szociális gyümölcsökét hajtó fája. Gyümölcsei írt hoznak, ha betegség, ha baleset éri, ha a munkából kiöregszik, ha gyermekáldás köszönt be az osztrák földműves portáján.

B) Mezőgazdasági biztosítás Franciaországban.

A francia mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosítása különleges szelleménél és berendezésénél fogva megérdemli azt, hogy azzal behatóbban foglalkozzunk. Míg az osztrák társadalombiztosítás törvényeire, a társadalombiztosító szervek ügyvitelére rányomta a bélyegét a német iskola s ennek a nehézkes, cizelláló, aprólékos kimunkálásokban magát kiélő szellemnek következtében úgy Németországban, mint pedig ennek példáját követő Ausztriában és Magyarországon az ügyviteli apparátus hatalmas és költséges, addig a franciák, a maguk ésprit-jükkel a mezőgazdasági munkásbiztosítás terén legujabban kitermeltek egy könnyed formát, melynek legfőbb alapelve: minél kevesebbet zaklatni a munkaadókat és a biztosítottakat, minél kisebb költséggel szolgálni a társadalombiztosítás gondolatát.

A francia társadalombiztosítás törvényes alapját az 1928. április 5-i törvény vetette meg, melyet még életbelépte előtt módosított az 1930. április 30-i törvény. A módosított törvény végre 1930. július 1-én életbe lépett. E törvény egyik része szabályozza az ipari és kereskedelmi munkavállalók, a másik része a mezőgazdasági munkások betegségi, anyasági, rokkantsági, öregségi és elhalálozási biztosítását. Az ipari munkavállalók szociális biztosítása nagyobb zökkenők nélkül megindult, azonban a mezőgazdasági munkásbiztosítás csak nagyobb szabású ellenállás leküzdése után kezdhetett el működni. Néhány év tanulsága és a minden oldalról érkező jóakaratu kritika kitermelte az 1935. október 30-i törvényt, mely teljesen új alapokra fektette a mezőgazdasági munkavállalók szociális biztosítását.

Az új törvénynek alaptétele az egyszerűség. Az írásbeli munkákat az új rendelkezés a legminimálisabbra leegyszerűsíti azzal, hogy félreteszi a napibérosztályrendszert, s ehelyett egységes s amellet igen alacsony járuléktételeket vezet be, ugyanakkor azonban az egész társadalombiztosítást szigorúan pénzügyi alapokra fekteti. Az 1935. évi törvényes rendelkezés óta az összes biztosítási kötelezettség alá eső mezőgazdasági munkavállalók egyetlen egy osztályba tartoznak, mindössze a járulékfizetés szempontjából három csoportot állít fel a törvény: a 16 éven aluliak, a nők és a férfimunkások csoportját. E három csoportban egységes biztosítási járuléktétel mellett történik a tagok betegségi, anyasági, rokkantsági, öregségi és elhalálozási biztosítása. E járuléktételek a következők:

	Napi	Havi	Negyedévi
egységes járulék frankban			
16 éven aluli biztosítottak	0.60	12.— (2.40 P)	36.—
Nők	0.80	16.— (3.20 P)	48.—
Férfiak	1.—	20.— (4.— P)	60.—

Az említett járulékok felét a munkaadó, felét a munkavállaló viseli. A járulékokat a munkaadó tartozik befizetni.

Az új szellemtől áthatott törvénynek a másik alaptétele a pénzügyi szellem. Kevés költséggel adminisztrál, alacsony járulékkerhet ró az érdekeltekre, de ezzel szemben felállítja azt a tételt, hogy szolgáltatásokra csak annak lehet igénye, aki előbb a kötelezettségeknek eleget tett. Ahhoz, hogy valaki a társadalombiztosítás értékes szolgáltatásaihoz hozzájusson, előbb igazolnia kell, hogy a megbetegedés évnegyedét megelőző félévben a törvényszerű járulékokat befizette. Szülészeti segélyhez csak az juthat, aki igazolja, hogy a szülés évnegyedét megelőző egy évben 10 havi járulékot fizetett s ebből a tíz hónapból három hónap az év első negyedére esik. Ennek a két alaptételnek, az egyszerűségnek és a pénzügyi szellem érvényre juttatásának megfelelően alakult ki a francia társadalombiztosítás egész felépítése. Kiegészíti e két tételt a teljes szabadság szelleme, mely lehetővé teszi, hogy a munkás abba a betegsegélyző pénztárba lépjen be, amelybe akar, ahhoz az orvoshoz menjen, akit maga választ. Ennek a szabadságnak azonban — mint az alábbiakban látni fogjuk — meg kell fizetni az árát. Ezek után lássuk sorra az érvényben levő törvényes rendelkezéseket.

Mindenekelőtt vizsgáljuk meg, hogy a mezőgazdaság körében kikre terjed ki Franciaországban a biztosítási kötelezettség. Biztosítási kötelezettség alá esnek mindazok a munkavállalók, akik baleseti biztosítási kötelezettség alá tartozó mezőgazdasági üzemekben dolgoznak, továbbá az állattenyésztésnél, kertészetben, mezőgazdasági érdekképviselletekben, mezőgazdasági szövetkezetekben alkalmazottak, valamint a falvak kisiparosainál (kovács, bognár, kőműves, kádár, gépműhely) dolgozó munkavállalók, továbbá a bérlők és felesek, akik rendszerint csak maguk, avagy családtagjaik segítségével művelik földjüket és bérleményüket, végül a kigazda családtagjai, akik a családfővel együtt annak számlájára dolgoznak.

Nem esnek biztosítási kötelezettség alá az iskoláskorban lévő nyári alkalmi munkaerők.

A biztosítási kötelezettség elbírálása szempontjából még egy nélkülözhetetlen kellék az a körülmény, hogy a mezőgazdasági munkavállaló évi munkabére legalább az 1500 frankot (3—400 Pengőt) meghaladja. Az ennél kevesebbet kereső alkalmi napszámosok nem esnek biztosítási kötelezettség alá. A maximális határ az évi 25.000 frank kereset.

Végül a biztosítási korhatár 60 évben nyert megállapítást.

A törvény lehetővé teszi az önkéntes biztosítást: a kigazdák, bérlők, falusi kézművesek, kisebb vállalatok tulajdonosai stb., amennyiben évi jövedelmük 25.000 frank alatt marad, önkéntesen biztosíthatják magukat.

A biztosítási kötelezettség alá eső munkavállalókat köteles a munkaadó a munkaviszony kezdetétől számított nyolc napon belül az állami társadalombiztosító szervhez bejelenteni. A biztosítási kötelezettségbe lépő egyén számmal ellátott tagsági könyvecskét kap s ennek száma kíséri őt haláláig. E tagsági könyvecskén kívül minden biztosított évenként négy darab negyedévi biztosítási lapot (feuille trimestriel) kap. A munkaadó tartozik minden negyedévben a biztosítási járulékokat a munkavállalóktól elvett negyedévi lapok beszolgáltatása mellett befizetni. A befizetéskor a munkaadó jegyzéket készít munkavállalóiról s e jegyzékben feltünteti, hogy az egyes munkavállalókra mennyi járulék esik a globálisan fizetett összegből. A biztosítási szerv, e jegyzék alapján minden egyes munkavállaló negyedévi lapján nyugtatja a befizetett járulékot s ezzel igazolja a munkaadót, hogy ő a törvényes járulékokat munkavállalóiért lerőta. A munkaadó ezeket a negyedévi lapokat átadja tulajdonosainak, hogy a társadalombiztosítási szolgáltatások igénybevétele esetén ezek azonnal igazolhassák azt, hogy kötelezettségeikkel rendben vannak. E megoldással elesik a bürokratikus formaságok hosszú sorozata: jogosítások, nyomozások, külellenőrök kiküldése, mert hisz mindenki a biztosítási viszony kezdetén kapott tagsági könyvvel s az azóta gyűjtött negyedévi biztosítási nyugtákkal magát teljesen igazolni tudja. A családtagok szolgáltatásainak igénybevételehez még egy okmány kell: a családi könyv. A francia törvényhozás már évtizedekkel ezelőtt rendszeresítette a családi könyvecskét. Mindenki házasságra lépése alkalmával az anyakönyvi hivataltól családi könyvecskét kap, melybe a házassági közösségre lépő felek összes adatai szerepelnek. Amikor a család szaporodik, születések alkalmával az anyakönyvi hivatal a családi könyvbe bevezeti az újszülött adatait. Elhalálozások esetén a családi könyvben ugyancsak feltüntetik a beállott változásokat. A magyar társadalombiztosítás egyik legkényesebb problémája, a családtagok igényjogának a megvizsgálása ezzel az egyszerű hétköznapi családi könyvvel megoldódott Franciaországban.

A negyedévi biztosítási lap egyik oldala kockákkal is el van látva, hogy a munkaadó arra esetleg bélyegeket ragasztva röhassa le a biztosítási járulékot. A bélyeგრagasztásnak akkor van helye, ha rövid, néhány napos vagy hetes munkaviszonyról van szó. Ez esetekben a tényleges munkaviszony alapján bélyegeket ragaszt a munkaadó a negyedévi lap egyik kockájába, a bélyeget keltezással ellátja. A következő munkaadó — rövid munkaviszony esetén — ugyancsak bélyeget ragaszt a biztosítási lapra s ez esetben e kelettel ellátott bélyegek igazolják a munkavállalót abban a tekintetben, hogy fizetési kötelezettségeivel rendben van.

Láttuk, hogy a betegségi, anyasági, öregségi, rokkantsági stb. biztosítási szolgáltatások fedezésére a törvény egyetlen egységes járulékot állapított meg. E biztosítási feladatokat azonban nem egy intézet végzi el, hanem a betegsegélyző pénztárak a betegségi és anyasági, a tőkésítő intézetek pedig az öregségi, rokkantsági biztosítást látják el. Éppen azért a törvénynek gondoskodnia kellett arról, hogy az egyetlen egy tételben befizetett biztosítási járulékok megfelelőképpen elosztassanak a két intézmény között. Az elosztási arányt a törvény a következőképpen állapította meg:

	Betegségi, anyasági	Öregségi, rokkantsági
	biztosítási intézmény javára	
16 éven aluliak járulékaiból	10/12	2/12
Nők járulékaiból	10/16	6/16
Férfiak járulékaiból	10/25	10/20

Az említett arányokból kitűnik, hogy a törvényhozó az ifju munkások csekély járulékaiból a betegségi biztosító pénztárt nagyobb arányban részeltette a pénztárak pénzügyi egyensúlyának óvása érdekében, míg a tőkésítésre a későbbi években a járulék megfelelő hányada jut.

E járuléktételekből bárki megállapíthatja azt, hogy azok nemzetközi viszonylatban is alacsonyak. Mi a titka annak, hogy a francia társadalombiztosítás ily alacsony tételekkel egyensúlyban van? Nem más, mint az, hogy minden egyes szolgáltatás igénybevételénél a biztosítottnak is áldozatot kell hoznia. Ez az áldozatkövetelés részben méltányos, mert az, aki állandóan igénybe veszi a pénztár szolgáltatásait, kell, hogy valamivel több terhet vállaljon magára, mint aki azokat esetleg évtizedeken át nem veszi igénybe. Másrészt féket képez, nehogy a biztosítottak minden aprósággal orvoshoz szaladgáljanak, fölösleges orvosságokat össze ne gyűjtsenek, melyeket alig vesznek igénybe. E fékekre (ticket modérateur) az alábbiakban mutatunk rá.

A mezőgazdasági biztosítottaknak megbetegedés esetén jár orvosi gyógykezelés, gyógyszer és gyógyászati segédeszköz. Franciaországban a szabadorvosválasztás van bevezetve, aminek azonban az a velejáró hátránya, hogy a biztosítottnak kell fizetnie az orvosi honoráriumot. Ennek megtörténte után az orvos elszámolását és nyugtáját bemutatja a biztosított a pénztárnál. A betegsegélyző pénztárak külön jegyzékben közlik, hogy az egyes orvosi ténykedéseknek mennyi a tarifája. Ez az országosan érvényes tarifa rendszerint kevesebb az orvosok által kért díjaknál. A pénztárak ennek a tarifának is azonban legföljebb a 80 százalékát térítik meg, úgy hogy a biz-

tosítottnak magának kell viselnie a számla egy részét. A törvény megengedi, hogy a pénztárak a pénztári tarifának csak a 60 százalékát térítsék vissza, ha a pénztár anyagi helyzete kedvezőtlen. A gyógyszerekkel kapcsolatban is hasonló eset áll fenn. A biztosított kifizeti a gyógyszertárban a gyógyszer árát s a pénztártól utólag kéri a kifizetett összeg visszatérítését. A pénztárak a gyógyszer számláknak is csak a 80 százalékát térítik meg, a különlegességeknél (25 franknál drágább gyógyszereknél) pedig csak a 60 százalékot fizetnek vissza.

A keresőképtelen biztosított részére táppénz jár a keresőképtelenség hatodik napjától kezdve a betegség tartamára, de legföljebb hat hónapig. A táppénz a harmadik naptól kezdve jár, ha a biztosított három 16 éven aluli ellátatlan gyermeke van.

A táppénz összegét minden pénztár alapszabályaiban saját maga állapítja meg. Ellátatlan 16 éven aluli gyermekek után a táppénz naponként és gyermekenként 1 frankkal növekszik.

Kórházi ápolás esetén a pénztár a legalacsonyabb kórházi osztály ápolási költségeit téríti meg 20 százalék levonásával, amely különbözetet a biztosítottnak kell fedeznie. Az utazási költségeket a pénztár kívánatra megtéríti a biztosítottnak.

A betegsegélyző pénztárak a biztosítottak fentiekben ismertetett teherviselésének bevonásával sem lennének képesek a biztosítási feladatok elvégzésére, éppen azért a törvény úgy intézkedett, hogy a betegsegélyző pénztárak járulékbévételeik 60 százalékát kitevő összegéig állami támogatást kapnak évenként az állami költségvetés terhére. Ugyanakkor az öregségi és rokkantsági biztosítást végző intézetek bevételeik 30 százalékát kitevő évi állami támogatásban részesülnek.

A rokkantsági biztosítás szolgáltatásait csak az a biztosított igényelheti, aki a megbetegedés, megrokkánás előtt a megbetegedés negyedévét megelőzőleg két évi biztosítási tagsággal rendelkezik és e két év alatt személyi biztosítási számláján évenként legalább 100 frank járulékot könyveltek el, ha a megrokkant felnőtt munkás, 60 frank járulékot, ha a megrokkant biztosított nő és 20 frank járulékot, ha a megrokkant 16 éven aluli biztosított. A rokkantsági járadék e feltételek fennforgása esetén — ha a biztosított 30 éves kora előtt lépett biztosítási viszonyba — tizszerese az évenként befizetett átlagos rokkantsági járuléknak. Például, ha a biztosított után negyedévenként szabályszerűen lerótták a negyedévi 60 frank járulékot, ebből a 10/20 arány alapján 30 frank esett a rokkantsági biztosítási ágra, illetőleg ennyit könyveltek el a biztosított egyéni számláján. E befizetések egy év alatt 120 frank járulékot tesznek ki, melynek tizszerese, vagyis 1200 frank a rokkantsági járadék.

Ha a biztosított 30 éves kora után lépett biztosítási kötelezettség alá, akkor a 30 évet követő minden egyes évért $\frac{1}{30}$ -dal csökken a rokkantsági járadék, de az évi járadék összege semmiesetre sem lehet 800 franknál kevesebb, ha a biztosított négy évi járuléklervást, 700 franknál kevesebb, ha a biztosított három évi járuléklervást és 600 franknál kevesebb, ha a biztosított legalább két évi járuléklervást tud kimutatni. A járadékmegállapításnál csak azok az évek számítanak, amelyekben a férfi biztosított legalább 100, a női 60, a 16 éven aluli munkavállaló legalább 20 frank járulékot fizetett.

Minden egyes 16 éven aluli, kiskorú gyermek után évi 100 frank gyermekpótlék is jár.

Öregségi járadékra jogosult minden 60. életévét betöltött mezőgazdasági biztosított. Ha harminc év alatt személyi számláján minden évben legalább 120 frankot járulék fejében jóváírtak, öregségi járadéka egyenlő az évi átlagos járulék 20-szorosával, vagyis a jelzett esetben az évi járadék 2400 frank (kb. 500 P) lesz. A 16 éven aluli gyermekek után a járadék $\frac{1}{10}$ -ét kitevő gyermekpótlék is jár.

Temetkezési segélyre joguk van az elhalálozott hátramaradottainak az esetben, ha az elhalálozás előtti évben az elhalálozott számláján 100 (férfiaknál), illetve 60 (nőknél), illetve 20 frank (ifjúmunkás) járulékot írtak jóvá. Ez esetben az egyszeri segély egyenlő azzal a tőkével, mely megfelel az elhalálozás előtti évben jóváírt öregségi járulék tizszeresével.

A francia mezőgazdasági munkásbiztosítás alapvető gondolatai sok megszívlelni valót tartalmaznak, ugyanez azonban nem mondható el a szervezeti felépítésről, mely, bár a francia népléleknek a terméke s a nép gondolkodásának, természetének megfelel, nálunk aligha jöhetne tekintetbe.

A mezőgazdasági biztosítás két pilléren nyugszik: Először is működik egy hatalmas állami szervezet, amely hivatalos szervhez kell bejelenteni a biztosításra kötelezetteket, s amely hivatalos szerv látja el a biztosítottakat tagsági könyvecskével, negyedévi biztosítási lapokkal. Ugyanehhez az állami szervhez kell beküldeni a biztosítási járulékokat s ez nyugtatja negyedévenként a járulékok lerovását. Ezzel az állami szervezettel párhuzamosan kiépült a tagok betegségi és öregségi biztosítását ellátó intézmények hálózata.

Ezek az intézmények — mezőgazdasági kölcsönösségi pénztárak — gombamódra épültek ki. Minden biztosítottnak jogában van választani e pénztárak közt. A kiválasztott pénztár nevét bejelenteni az állami szervnek, mely azt tudomásul veszi s az illető biztosítási járulékait a kiválasztott intézményhez továbbítja. Azok részére, akik nem nyilatkoznak, avagy nem választanak betegsegélyező pénztárt, felállított a tör-

vény minden egyes tartományában egy külön tartományi intézményt, mezőgazdasági biztosítási szakosztállyal. A biztosítottak fele ezekhez az intézményekhez tartozik. Az öregségi és rokkantsági biztosítás feladatával külön tőkésítő intézmények foglalkoznak, amelyekhez az állami szerv átutalja a törvényben megállapított arány alapján a hozzá befizetett járulékok megfelelő hányadait. Van ezen felül néhány nagy viszontbiztosító szerv is, amelyekhez a pénztárak bevételeik bizonyos százalékát átutalják, hogy ezekből az összegekből a kezelési hiánnyal küzdő pénztárak támogatásban részesülhessenek. E bonyolult, a szabadság vizein felburjánzott intézmények hálózatára a következő számokkal világítunk rá.

Intézmények neve	P é n z t á r a k s z á m a			
	1932	1933	1934	1935
	v é g é n			
Mezőgazdasági kölcsönös b. pénztárak.....	295	297	292	268
Megyei pénztárak mezőgazdasági betegségi pénztári szakosztállyal	84	84	85	85
Öregségi biztosítást ellátó intézmények.....	81	82	82	82
Viszontbiztosítási uniók.....	36	36	36	36
Nemzeti nyugdíjpénztár.....	1	1	1	1
Általános garancia pénztár.....	1	1	1	1

Az említett pénztárak közül csak 206 pénztárnál volt önkéntes biztosítottak részére külön biztosítási osztály.

Amennyire terebélyes a biztosítási hálózat — mert a kimutatott pénztárak ismét nagyszámu fiókintézménnyel rendelkeznek — éppen olyan bonyolult az elszámolási mód is. A munkaadók a szóban levő intézmények felügyeleti hatóságához, az állami szervhez tartoznak a biztosítottakat bejelenteni és a biztosítási járulékot befizetni. Későbbi rendelkezésével a törvényhozó hozzájárult ahhoz, hogy a mezőgazdák közvetlenül az általuk alakított kölcsönösségi pénztárhoz fizethetik be a társadalombiztosítási járulékokat. Ezekből a járulékokból azonban a törvényben megállapított megosztási kulcs szerint bizonyos hányadot át kell utalni a tőkésítő (öregségi biztosítást ellátó) intézményekhez. A betegsegélyező pénztárakhoz átutalt összegekből viszont a pénztárak tartoznak bizonyos hányadot a viszontbiztosító uniókhoz befizetni, mely az egyes pénztáraknál esetleg jelentkező hiányokat megtéríti.

Annak a fentebb említett rendelkezésnek, hogy a munkaadók a járulékokat az egyes kölcsönösségi alapon működő pénztárakhoz közvetlenül, az állami szerv kikapcsolásával is befizethetik, az lett a következménye, hogy a munkaügyi mi-

niszter a társadalombiztosításról 1937 február 17-én tett jelentésében nem volt képes megállapítani, hogy a mezőgazdasági biztosító intézményeknek mennyi volt az összes járulékbevétele.

A szóban levő miniszteri jelentésből a mezőgazdasági biztosítottak számára vonatkozólag az alábbi adatokat találjuk:

	Kötelező	Önkéntes
1931 december 31-én	794.858	86.471
1932 december 31-én	927.216	118.349
1933 december 31-én	1,034.831	132.139
1934 december 31-én	1,107.112	137.038
1935 december 31-én	1,162.421	139.136

E számadatokból kitűnik, hogy részint az 1930-ban bevezetett, azóta azonban beszüntetett bélyegrendszer, részint a hiányos ellenőrzés következtében a mezőgazdasági munkavállalóknak a társadalombiztosításba bekapcsolódása nehezen ment s ma is még kétkedéssel vesszük az 1,000.000 főnyi taglétszámot, mert megítélésünk szerint, Franciaországban az agrárnépességnek nagyobbnek kell lennie. Az önkéntes biztosítottakat feltűntető számok arra engednek következtetni, hogy a társadalombiztosítás gondolata kezd tértfoglalni, hogy mind több és több kistulajdonos és falusi kézműves értékelni tudja a társadalombiztosítás nyújtotta szociális védelmet.

Ezek után lássuk, hogy a betegségi, anyasági és elhalálozási biztosítással kapcsolatban, mily költségek merültek fel az elmúlt években. (Az öregségi biztosítás a járadékfizetést a szükséges várományi idő hiányában még nem kezdte el).

Év	K ö t e l e z ő				
	betegségi	anyasági	elhalálozási	egyéb	összesen
	biztosítás költségei frankban				
1930-31	28,166.033	10,252.541	186.913	333.882	38,939.369
1932	56,765.545	18,003.489	1,397.336	1,848.844	78,015.214
1933	64,487.514	19,070.287	1,893.441	1,855.084	87,306.326
1934	58,108.385	16,981.682	1,707.624	1,505.636	78,303.327
1935	71,629.857	18,026.419	1,933.014	—	91,589.290

E számokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az 1930—1933. adatok végleges számok, az 1934 és 1935. évi adatok csak előzetes adatok, melyek valószínűleg még emelkedni fognak. Az egyéb költségek rovatban feltűntetett számok oly költségeket jelentenek, melyekről nem lehetett megállapítani, hogy szigorúan véve, mely biztosítási ághoz tartoznak.

Jeleztük előljáróban, hogy az önkéntes biztosítottakkal kapcsolatban különálló elszámolást kell vezetni. E biztosított rétegnél jelentkező költségek alakulását az alábbi számok tüntetik fel:

Év	Ö n k é n t e s				
	betegségi	anyasági	elhalálozási	egyéb	összesen
biztosítás költségei frankban					
1930-31	2.830.593	401.709	5.100	196.458	3,433.860
1932	6,467.228	1,043.967	83.757	162.165	7,757.117
1933	8,523.573	1,215.399	119.086	290.160	10,148.218
1934	6,757.114	1,080.169	124.622	231.422	8,193.327
1935	8,279.620	1,082.246	146.545	—	9,508.411

Ugy a kötelező, mint az önkéntes biztosítottak csoportjában a biztosítási költségek a taglétszám emelkedésének arányát messze meghaladva növekedtek. Ennek oka nem más, mint az, hogy mind nagyobb körben kezdik felismerni a társadalombiztosítás szolgáltatásait s ennél fogva, mind nagyobb számban veszik az intézmény szolgáltatásait igénybe. A költségtételek emelkedése valószínűleg még néhány esztendeig tovább fog tartani, míg a végső helyzet ki nem alakul.

Végül lerögzitjük az egyik Párizsban működő legnagyobb mezőgazdasági betegsegélyző pénztár vezetőjének véleményét a mezőgazdasági munkásbiztosítás működéséről. „Távolról sem szabad azt hinni — mondta az informátorunk —, hogy ez a biztosítási ág elérte a tökéletesség fokát. Erre ma még gondolni sem lehet. Minden esetre nagy haladást jelentett az 1935. évi törvény, mely szakított a napibérosztályba sorozással, mely megszüntette az 1930. évi törvénnyel, a gazdákra rótt bejelentési, kijelentési, munkabérváltozásjelentési kötelezettséget. Ma már nem esünk kétségbe, ha gazdától oly leveleket kapunk, melyeken hiányzik az aláírás, avagy, ha oly bejelentőlapokat kapunk, melyen az aláíráson kívül egy rovat sincs kitöltve. Belenyugodtunk abba, hogy itt százszázalékos tökéletes munkát ma még végezni nem lehet. Évek szükségesek ahhoz, hogy az agrár társadalom is beidegződjék bizonyos funkciók végzésére. Lehet, hogy ma még sokan távol állnak a biztosítás gondolatától, de ezeknek száma évről évre csökkenni fog, mert feleszmélnek arra, hogy kapcsolódásukkal csak saját maguknak okoznak kárt. Nem rendezkedtünk be arra, hogy kötéllal mindenkit beerőszakoljunk a biztosítási állapotba, mert előbb-utóbb, mind be fognak kerülni a táborunkba. Mindez nevelés, propaganda kérdése, amit kiegészít a pénztáraknak eredményes, jólfelfogott működése. Arról tehát le kell mondani, hogy tökéletes, cizelláló munkát végezzünk, de viszont arról nem szabad lemondani, hogy a társadalombiztosítást éppen azért, mert százszázalékos eredményt elérni az első években nem lehet, meg ne valósítsuk. A társadalombiztosítás fogja a falvak lakóit visszatartani a városba vándorlástól és fogja ránevelni a mezőgazdasági munkaadókat is a szociális gondolkodásra“.

C) *Mezőgazdasági munkavállalók biztosítása Olaszországban.*

Az olasz mezőgazdasági munkások biztosításának ismeretése előtt, rövidesen rámutatunk azokra a törvényekre s alapelvekre, melyeken a társadalombiztosítás Olaszországban nyugszik.

Olaszországban legelőször az ipari baleseti biztosítás törvényes alapjait vetették meg. Ezt a törvényt 1904 január 31-én hozták, időközben azonban többszöri változáson ment keresztül. Legutóbb az 1935 augusztus 17-iki törvénnyel újból szabályozták s modernebb alapelvekre fektették az ipari munkások baleseti biztosítását.

A mezőgazdasági munkavállalók kötelező baleseti biztosítását az 1917 augusztus 23-iki törvény mondta ki. Ez a törvény is számos változáson ment keresztül.

Az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági munkavállalók kötelező öregségi és rokkantsági biztosítását az 1923 december 31-iki törvény mondta ki. Ugyancsak az 1923 december 30-iki törvény vezette be az ipari és kereskedelmi munkavállalók munkahiány esetére szóló biztosítását.

Az anyasági biztosítást az ipari és kereskedelmi munkavállalók körében az 1923 szeptember 24-iki törvény vezette be. A tuberkulózis elleni kötelező biztosítást az 1927 október 27-iki törvény mondta ki. Ezeken a törvényes rendelkezéseken épült fel s fejlődik tovább a társadalombiztosítás Olaszországban. A törvények felsorolásából kitűnik, hogy a betegségi biztosítás mind máig nincsen törvényesen szabályozva Olaszországban. Az olasz Munkaalkotmány (Carta del lavoro) a XXVIII. pontjában megjelöli a társadalombiztosítás továbbfejlesztésének útját, amikor kimondja, hogy „a tuberkulózis elleni biztosítás bevezetése a kiépitendő betegségi biztosítás előhírnöke“.

A fasiszta kormány a testületi állam szellemének megfelelően a betegségi biztosítás kiépitését rábízta a munkaadói és munkavállalói szövetségekre, ezek közös megegyezés révén kötelesek a kérdést megoldani. Mindössze annak kimondásával gyakorolt nyomást az érdekképviselőkre, hogy érvénytelenek mindazok a kollektív szerződések, melyek nem tartalmaznak intézkedést a munkavállalók betegsegélyezése tekintetében. Bármennyire is tiszteletre méltó alapelveket jelent valamely rend, foglalkozási ág, társadalmi réteg szociális ügyei kiépitésének rábizása az illető rend, foglalkozási ág tagjaira, mégis az elmúlt évek tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a kérdésnek országos, törvényes alapon rendezése sokkal rövidebb idő alatt és sokkal hatékonyabban ment volna keresztül. Mindössze 1935-ben jöttek létre azok a komolyabb egyezmények az egyes munkaadói és munkavállalói országos csucs-

szervezetek közt, melyek úgy az ipar, mint a kereskedelem, mint pedig a mezőgazdaság terén a betegségyezés terén komolyabb — de azért ma is még nemzetközi viszonylatban kezdetleges — formákat termeltek ki.

Az olasz szociális biztosítási intézmények közt két nagyobb szabású intézmény működik jelenleg: az egyik az ipari munkások baleseti biztosítását végző intézet, mely 52 kölcsönösségi alapon működő biztosítóintézetnek 1933-ban történt összeolvasztása után jött létre s azóta egységesen látja el az ipari és kereskedelmi munkavállalók baleseti biztosítását, a másik kétségtelenül hatalmas intézmény az Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale, mely országosan ellátja az összes ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági munkavállalók öregségi, rokkantsági, anyasági, tuberkulózis elleni és munkanélküliség esetére szóló biztosítását. Ennek az intézetnek tartalékalapjai ma már közeljárnak a 10 milliárd lirához. Az intézettől nyújtott kölcsönök nagyban alátámasztják a fasiszta kormány beruházási programját.

A betegségi biztosítás ma Olaszországban kölcsönösségi alapon működő pénztárakon nyugszik. A gyáriparosok országos konföderatioja és a gyáripari munkavállalók országos konföderatioja közt 1930 március 6-án jött létre megállapodás, melynek alapján az ipari munkavállalók betegségi biztosítását vállalati és kölcsönösségi pénztárak látják el. E pénztárak kötelékébe 1934-ben, mintegy 1,400.000 biztosított tartozott, s évi 70 millió lira járulékbetéttel rendelkeztek. A kereskedelmi munkaadók és a kereskedelmi alkalmazottak országos konföderatiói 1929-ben megalakítottak egy országos betegségyező pénztárt, melynek alapszabályait 1929 október 24-én hagyták jóvá. Ennél az intézménynél 1934-ben mintegy 240.000 biztosítottat tartottak nyilván, akik után 33 millió lira járulék folyt be.

a) Mezőgazdasági munkások betegségi biztosítása Olaszországban.

Az olasz mezőgazdasági munkavállalók betegségi biztosítása felé az első komoly lépésnek a mezőgazdák és a mezőgazdasági munkavállalók nemzeti konföderációi által 1929. júl. 10-én megkötött egyezményt kell tekinteni. Ennek az egyezménynek II. fejezete kimondja, hogy „minden egyes tartományban a Munkaalkotmány szellemében s a kollektív szerződésekben foglalt rendelkezéseknek megfelelően betegségyező pénztárakat kell felállítani, melyek fenntartási költségeit egyenlő arányban a munkaadók és a munkavállalók viselik“. Ebben a nemzeti egyezményben azt is kimondták, hogy az összes tartományi betegségyező pénztárak összefogó szerve a

Betegsegélyző Pénztárak Nemzeti Szövetsége lesz, mely az egyes pénztárakat általános irányelvekkel fogja ellátni. Az egyezmény alapján 1929 november 22-én megalakult a nemzeti szerv, az egyes tartományi betegsegélyző pénztárak megalakulása elé azonban az időközben jelentkező gazdasági válság nagy nehézségeket gördített, úgy hogy mindössze három tartományban: Bergamóban, Bresciában és Cremonában alakult meg a tartományi betegsegélyző pénztár. A pénztárak megalakulása elé nehézségeket gördítettek a mezőgazdák, akik csak a községi betegsegélyezés kiszélesítéséhez akartak hozzájárulni, ezzel szemben a munkásszakszervezetek intézményes betegségi biztosítást követeltek. Végül is győzött a munkavállalók álláspontja, a mezőgazdák az elavult, mindössze kórházi ápolásra szorító beteggondozást elejtették. Az új megállapodás 1935 október 16-án jött létre a Palazzo Vittorióban, ahol az érdekelt felek nyolc tartományi betegsegélyző felállítását határozták el.

A Palazzo Vittorióban létre jött megállapodás körvonalazta a betegségi biztosítást is. Az egyezmény a betegségi biztosítással járó terhet a következőképpen állapította meg. A mezőgazdasági munkaadók tartoznak fizetni betegségi biztosítási járulék fejében minden egyes alkalmi férfimunkás után napi 0.30 lirát, női munkások és 15—18 év közti ifjumunkások után napi 0.20 lirát. Az állandó munkások (mezőgazdasági cselédek) után a betegségi biztosítási járulék összege évi 66 lira, a 15—18 év közti ifjumunkások és nők után évi 44 lira. Ezeknek az összegeknek felét a munkaadó a munkabérből levonhatja. Az egyezmény az 1935/36. mezőgazdasági évre kivételesen a munkabér 3 százalékát kitevő járulékot állapított meg, mely összeget teljes egészében a munkaadók vállalták magukra.

Az egyezmény értelmében biztosítási kötelezettség alá tartoznak az összes 15—65 év közötti mezőgazdasági munkavállalók.

Az egyezményhez mellékelte „betegsegélyző pénztári alapszabályminta“ a szolgáltatásokat a következőkben jelöli meg:

Táppénz illeti meg a keresőképtelen biztosítottakat a megbetegedés hatodik napjától kezdve legföljebb 120 napig az alábbi mértékben:

állandó fizetéses férfi munkavállalók táppénze napi	5.—	lira	(1.25 P)
„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „	3.—	„	(0.75 P)
rendszeresen alkalmazott férfi napszamosok „ „	3.50	„	(0.85 P)
„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „	2.—	„	(0.50 P)
„ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „ „	3.—	„	(0.75 P)
alkalmi női gyermekmunkások „ „	1.50	„	(0.35 P)

Joga van a biztosítottak a megbetegedés első napjától kezdve orvosi gyógykezelésre, de nincs joga ingyenes gyógy-

szerekre, gyógyászati segédeszközökre. A beteg szükség esetén kórházi, klinikai, szanatóriumi ápolásban részesíthető, melynek tartama legfeljebb 60 nap.

A biztosítottak egészségügyi ellátása végett még 1935-ben megállapodás jött létre a betegsegélyző pénztárak és a körorvosok országos szövetsége közt. A megállapodás értelmében, a községi és körorvosok a betegsegélyző pénztárak megbízott bizalmi orvosává válnak. Egy-egy körzeti orvoshoz azonban legfeljebb 2000 biztosított tartozhat. Amely községben több, legalább kétévi gyakorlattal rendelkező orvos van s a biztosítottak létszáma meghaladja a 2000-et, a pénztárak szabadon szerződhetnek további orvosokat is. Az orvosok tartoznak legjobb tudásukkal és lelkiismeretesen a betegeket ellátni. A pénztárak az orvosok rendelkezésére bocsájtják az ügyvitellel kapcsolatos nyomtatványokat. A megegyezés értelmében a községi és körorvosok minden biztosított után évi 7 lira orvosi honoráriumban részesülnek. A betegsegélyző pénztárak tartoznak a községi orvos rendelkezésére bocsájtani a körzetéhez tartozó biztosítottak jegyzékét s ezt minden év januárjában a változásoknak megfelelően kiegészíteni. Ugyancsak tartoznak a jogok elbírálása érdekében, minden egyes biztosítottat megfelelő tagsági igazolvánnyal ellátni.

Minden egyes községben a község vezetősége a helyi mezőgazdasági szakszervezetek közreműködésével egybeállítja a községben lakó mezőgazdasági munkások jegyzékét, melyben megjelöli, hogy az illető munkavállalók évenként átlag hány munkanapot teljesítenek.

Az olasz statisztikai adatok szerint, az említett egyezség alapján, mintegy 2,093.605 mezőgazdasági munkavállalóra fog kiterjedni a betegségi biztosítás. E társadalmi réteg betegségi biztosításának költségvetését a következőképpen állították össze:

Biztosítottak csoportja	Száma	Egy biztosítotttra eső átlagos évi		Összes költség lirában
		átlagos évi táppénz	orvosi és kórházi	
k ö l t s é g				
Éves férfi munkavállalók	236.192	26.75	21.90	11,490.741
Éves női és fiatalkoru munkavállal.	55.076	16.05	21.90	2,090.766
Állandó férfi mezőgazdasági munkások	438.378	18.70	21.90	17,798,146
Állandó női és fiatalkoru mezőgazdasági munkások	162.401	10.70	21.90	5,294.272
Alkalmi férfi napszámosok	876.756	16.05	21.90	33,272.890
Alkalmi női és fiatalkoru napszámosok	324.802	8	21.90	9,711.579
Összesen	2,093.605	—	—	79,658.394

Az egy főre eső fenti táppénzköltségek tapasztalati adatok eredményei. Az egy főre eső kórházi, szanatóriumi stb. ápolási költségek országosan 14.90 lirában jelentkeztek az első években, ehhez járul még fejenként 7 lira orvosi költség.

A fenti költségtételekkel szemben, az évi járulékbévétel 86,889.328 lirára becsülik, mely számításnak alapjánál a férfimunkásokra átlagban évi 66 lira, a női munkásoknál 44 lira járulékot vettek figyelembe, az állandó munkásoknál évi 200 munkanapot, az alkalmi munkásoknál évi 100 munkanapot és a férfimunkásoknál napi 0.30 lira, női munkásoknál napi 0.20 lira biztosítási járulékot vettek számításba. A bevételek és kiadások közt jelentkező 7 millió lira az ügyviteli költségeket kell, hogy fedezze.

A betegségi biztosítási kötelezettség alá tartozók körét 1937 február 17-én bővítették, amennyiben az érdekelt nemzeti szövetségek 1937 október 28-iki hatállyal a feleségek és telepések betegségi biztosítási kötelezettségét is kimondották. Ezek figyelembevételével, mintegy 4,000.000 mezőgazdasági munkavállaló fog a betegsegélyező pénztárak kötelékébe tartozni.

Olaszország 84 tartománya közül eddig mintegy 56 tartományban indult meg a betegségi biztosítás, a többiben a tartományi betegsegélyező pénztárak felállítása folyamatban van.

b) Mezőgazdasági munkások baleseti biztosítása.

A mezőgazdasági munkavállalók baleseti biztosítását 1917-ben vezették be. Jelenleg 18 kölcsönösségi alapon működő baleseti pénztár látja el e biztosítási feladatot. A 18 pénztár összekötő és irányító szerve a Federazione Nazionale Fascista delle Casse mutue infortuni agricoli, melynek alapszabályát az 1936 november 30-iki királyi dekretum hagyta jóvá. Ennek az intézménynek feladata a balesetelhárítási propaganda kifejtése, ügyviteli egyszerűsítések végrehajtása, újabb irányelvek kitűzése stb.

A jelenleg érvényben levő rendelkezések szerint baleseti biztosítási kötelezettség alá tartozik — nemre való tekintet nélkül — minden állandó és alkalmi mezőgazdasági munkás, továbbá kisbirtokosok, bérlők, telepések, ugyancsak ez utóbbiak felesége és gyermekei, amennyiben a gazdálkodásban részt vesznek. A baleseti biztosítási járulékokat a munkaadók viselik. Minden évben a területi miniszter rendeletileg állapítja meg, hogy a baleseti biztosítási költségek fedezésére mennyi járulékkerhet kell viselniük az egyes tartományoknak. Ennek az összegnek megállapításánál az előző év

költségei szolgálnak irányadóul. Az 1934. évben például egész Olaszország terhe 75.000.000 lira volt. Az egyes tartományok balesetbiztosítási terhét felosztják a birtokosok közt és pedig a földadó bizonyos százalékolása útján. A járulékokat a földadóval együtt hajtják be.

A baleseti sérülteket azelőtt végkielégítették, a legújabb rendelkezések alapján azonban járadékban részesülnek. Állandó keresőképtelenséget okozó baleset esetén, a sérült járadéka munkabérének 50 százaléka. Minden gyermek és a feleség után 10 százalékos gyermek-pótlék jár. A sérült elhalálása esetén, az özvegy özvegyi járadékot kap. Az özvegyi járadék egyenlő az elhunyt napibére $\frac{2}{3}$ -ának 50 százalékával, az árvajáradék a 20 százalékával. A baleseti biztosító pénztárak rendelőintézetek vannak ellátva és saját mentőautóikkal szállítják el a sérülteket.

c) Mezőgazdasági munkások anyasági biztosítása.

A törvényhozó 1936 augusztus 1-iki dekrétummal kiterjesztette az anyasági biztosítást a mezőgazdaságban foglalkoztatott minden 15—50 év közötti nőre is. E biztosítási ág költségeinek fedezésére a munkaadók évi 5 lira, a munkavállalónők évi 2 lira járulékot tartoznak fizetni. Az alkalmi munkások után fizetendő járulék napi 0.07 lira.

E biztosítás alapján minden szülőnő 100 lira egyszeri szülészeti segílyt kap. Ebből az összegből 40 lira az állami háztartás terhére megy. A mezőgazdasági munkásnőkön kívül a feleségek és telepesek feleségei is szülészeti segílyben részesülnek.

d) Mezőgazdasági munkások tuberkulózis elleni biztosítása.

Mint hogy Olaszországban a háború utáni években a betegségi biztosítás teljesen hiányzott, viszont ennek törvényes szabályozásától a gazdasági helyzetre tekintettel, el akartak tekinteni, átmenetképpen csak a tuberkulózis elleni biztosítást szabályozták az 1927 október 1-i törvénnyel. E törvényes rendelkezés értelmében e biztosítási kötelezettség alá tartozik minden 15 és 65 év közötti mező- és erdőgazdasági munkavállaló, amennyiben havi javadalma a 800 lirát meg nem haladja. Ennek a biztosítási ágnak költségeit évi 24 lira általános összeget kitevő járulékokból fedezik. Az alkalmi munkavállalók után a napi járulék 0.10 lira. Az említett összegek felét a munkaadó, felét a munkavállaló viseli. A biztosítottak házi, ambulatóriumi, szükség esetén szanatóriumi ápolásban részesülnek. E biztosítási ágot is az Istituto Nazionale Fas-

cista della Previdenza Sociale látja el, amely eddig 42 szanatóriummal s bennük 11.979 ágygal rendelkezik. Építkezés alatt áll további 22 szanatórium, melyekben 8769 férőhely lesz.

A törvényhozók látva azt, hogy a felesek és telepések nem élvezik ennek a biztosítási ágnek szolgáltatásait, holott sorai-
kat is veszélyezteti ez a népbetegség, 1936 március 19-én kelt dekrétummal kiterjesztették a tuberkulózis elleni biztosítást a telepésekre és a felesekre. Ezek biztosítása révén újabb 1,970.000 személyre (családtagokkal együtt) terjedt ki a gondoskodás. Egy év alatt befolyt a felesektől biztosítási járulék fejében 10,131.349 lira.

e) Gazdatisztek betegségi biztosítása.

A gazdatisztek és a földbirtokosok országos érdekképviselői szervei közt 1936 július 31-én létrejött egy egyezmény, melynek értelmében a gazdatisztek betegségi biztosítási kötelezettség alá tartoznak. Országos betegsegélyző pénztárt állítottak fel részükre, melyhez mintegy 60.000 gazdatiszt és erdész tartozik. A biztosítási költségek fele a munkaadót, fele a munkavállalót terheli.

f) Mezőgazdasági munkások öregségi és rokkantsági biztosítása.

Az ipari munkások öregségi biztosítását az 1923 december 30-i törvény vezette be. Ez a törvény kimondta a mezőgazdasági munkavállalók, sőt a felesek és telepések biztosítási kötelezettségét is, de ennek gyakorlati végrehajtása az érdekeltek ellenállása következtében megakadt. Érdemleges lépés e téren 1931 november 25-én történt, amikor a földbirtokosok és a mezőgazdasági munkavállalók országos konfederációi közt létrejött az egyezés ennek a biztosítási ágnek bevezetésére vonatkozólag. Az Istituto Nazionale Fascista della Previdenza Sociale 1932 januárjától megkezdte a mezőgazdasági munkások öregségi biztosításának végrehajtását. A biztosítási kötelezettség kiterjed minden 15 és 60 év közötti munkavállalóra, amennyiben havi illetménye 800 lira alatt marad. A megállapodás igen egyszerűen szabályozza a járulékokat. Mindössze két tétel van: az állandó éves szerződéssel lekötött munkavállalók évi járulékatartalánya 72 lira, a női és ifjúnakosoké évi 60 lira. Az alkalmi munkásoknál a napi járulék 0.30 lira, a nők és 20 éven aluli munkások járuléka napi 0.20 lira. E tételeket a munkaadók és munkavállalók fele-fele részben közösen viselik.

Rokkantsági járadékra joga van annak a megrokkant biztosítottnak, aki legalább 240 járulékhéttel rendelkezik és állandóan keresőképtelen. Öregségi járadékot csak a 65. élet-

évét betöltött s legalább 480 járulékhéttel rendelkező biztosított kaphat. A járadék két részből áll: évi 100 lírás állami fix hozzájárulásból és egy változó részből, mely egyenlő az évi átlagos lerótt járulékok $\frac{3}{10}$ részével. Minden 18 éven aluli gyermek után a járadék $\frac{1}{10}$ részét kitevő gyermekpótlék is jár.

A biztosított elhalálozása esetén az özvegy hat hónapig havi 50 líra segélyt kap.

Rokkantsági járadékot 1936-ban 10.312 mezőgazdasági munkás kapott 1,443.080 líra összegben.

Az olasz mezőgazdasági munkások biztosítását összegezhethetjük a következőképpen. Az öregségi és rokkantsági biztosítás igen egyszerű tételekkel, egyszerű alapelvek mellett működik. Szolgáltatásai szerények, de mégis jelentősek a falvakban. A betegségi biztosítási ág kiépítése folyamatban van, 84 tartományból eddig 54 tartományban állítottak fel betegsegélyző pénztárt, melyeknél 1,600.000 tagot tartanak nyilván. E biztosítási ág nem kiforrott, mert egyelőre ettől elszigetelten, különálló intézmény látja el az anyasági és a tuberkulózis elleni biztosítást, holott minden modern államban ezeket a feladatokat a betegségi biztosítás látja el. Szolgáltatásai közt hiányzik a gyógyszersegély. Mindamellet meg kell állapítani, hogy a szociális gondoskodás és a társadalombiztosítási szellem az olasz falvakban már utat tört magának.

Bikkal Dénes.

Közlemények.

Még egyszer Matolcsy Mátyás szesz-cikke.

A „Közgazdasági Szemle“ március—április havi számában rámutattam arra, hogy Matolcsy Mátyás az ipari szeszgyárakat támadó cikkében a gyáraknak hektoliterenkénti hasznáról elmélkedvén, ezt olyan összegben „állapítja meg“, mely sok esetben nagyobb, mint az illető évben elért, hivatalosan kimutatott és általa is idézett *bruttó szeszár*. Megkockáztattam azt az állítást, hogy ilyesmi csak politikussal történhetik meg, — tudóssal ritkán.

Matolcsy Mátyás a Szemle legutóbbi számában választ tett közzé, amelyben téves számításait most már azzal próbálja éppé egyengetni, hogy a „haszonra és tökeszolgáltatásra“ megmaradt összegek valóban nagyobbak lehettek a termelt szesz bruttó ellenértékénél (!!), mert hogy „az ipari szeszgyárak funkciója nemcsak a szesz termeléséből áll, hanem a mezőgazdasági szeszgyárak által termelt szesz finomításából is“.

Matolcsy ily módon második védelmi vonalat igyekszik elfoglalni, aminthogy mostani írása nagyon is emlékeztet a nagyháború veszteségeket takaró bulletinjeire. Az eredeti cikkben ugyanis kifejezetten az ipari *szeszgyártás* jövedelmezőségére nézve eszközölt számításokat és most utólag — miután rámutattam arra, hogy például F 46.80 bruttó szeszárból nehezen maradhat meg P 61.— haszon — arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ilyen furcsaságok nem az ő számításainak helytelen voltában, hanem abban lelik magyarázatukat, hogy „az ipari szeszgyárak funkciója nemcsak a szesz termeléséből áll, hanem a mezőgazdasági szeszgyárak által termelt szesz finomításából is“.

Kétségtelen ugyan, hogy a mezőgazdasági szeszgyárakban termelt nyersszesz finomítása az ipari szeszgyártástól teljesen különálló működés — aminthogy nem egy olyan szeszfinomító vállalat van az országban, amely nincs is szeszgyárral kapcsolatban —, de fogadjuk el mégis Matolcsy álláspontját és akkor kiderül, hogy ezt a második védelmi vonalat is nagyon ingoványos területen építi ki szerzőnk. Ezt számokkal igazolom példaképen az 1932/33. évre utalva, melyre Matolcsy hivatalos adatok alapján P 46.80 bruttó nyersszesz-árat és P 4.68 finomítási díjat mutat ki. Válaszában szerzőnk azt állítja, hogy az ipari szeszgyárak nemcsak a sajátmaguk termelte szeszt finomítják meg, hanem minden hektoliter általuk termelt szeszre még két hektoliter mezőgazdasági szeszgyárakban főzött szeszt is megfinomítanak. Ez az adat nem helytálló ugyan, miután az ipari szeszgyárakban egy hektoliter termelt szeszre jóval kevesebb jut, mint két hektoliter mezőgazdasági nyersszesz finomítása, de Matolcsy nagylelkűsége a számok kezelésénél nekünk is le-

hetővé teszi, hogy „kicsire ne nézzünk“. Higyjük el tehát egy percre Matolcsynak, hogy az ipari szeszgyárak például az 1932/33. évben egyfelől hektoliterenként P 46.80 bruttó nyersszeszárát érték el és másfelől a maguk termelte szeszért, valamint kétszeres mennyiségű mezőgazdasági nyersszeszért, tehát összesen háromszoros szesz-mennyiségért kaptak finomítási díjat. Adjuk már most hozzá a 46.80 pengő bruttó nyersszeszárhoz a Matolcsy által kimutatott bruttó finomítási díjnak, azaz 4.68 pengőnek a háromszorosát és akkor megkapjuk a Matolcsy válaszában körülírt, erősen felfelé kerekített számítási mód szerint az ipari szeszgyáraknak a gyártásból és a mezőgazdasági nyersszesz finomításából eredő *együttes bruttó bevételét*, még pedig egy hektoliter gyártott szeszre számítva. Ez az összeg 46.80 plusz 3-szor 4.68, vagyis 60.84 pengő. Kérem tisztelettel Matolcsy Mátyást, mivel tudja magyarázni, hogy abban az esztendőben, melyre ő „haszon és tőkeszolgálatra“ az ipari gyáraknál hektoliterenként 61 pengőt mutat ki, a gyárak összes bruttó bevétele — a nyersszeszárhoz az ő kívánsága szerinti mértékben hozzászámítva a finomítási díjat — hektoliterenként 60.84 pengő volt? Hogyan magyarázza ezt, hogyan hozza ki, milyen keresztretjévényel, milyen konjunkturakutató bűvészzel, hogy 60.84 összbevétel mellett 61 pengő „haszon és tőkeszolgálat“ mutatkozik, mikor a haszon és tőkeszolgálat logikusan *ennek a P 60.84 együttes bruttó bevételnek csak tört része lehet, miután ebből az összegből kell a gyáraknak összes költségeiket fedezniök.*

Ime, szerzőnk „második védelmi vonala“ az 1932/33. termelési évad adatainak alapulvételével, de hangsúlyoznom kell, hogy hasonló képet nyerünk más évek adatainak alapján is. *A szerző tehát nem ragaszkodik eredeti fejtegetéseiből ahhoz a tételhez, amelynek értelmében az ipari szeszgyáraknak hektoliterenként 46.80 pengő bruttó szeszárból 61 pengő jutott haszon- és tőkeszolgálatra, hanem most már megelégszik azzal a tétellel, hogy — a mezőgazdasági nyersszesz finomítását is beleértve — 60.84 pengő együttes bruttó bevételből maradt meg nekik 61 pengő haszonra és tőkeszolgálatra.*

Válaszának még egy passzusára akarok kitérni. Azt mondja Matolcsy Mátyás, hogy ehhez a kalandos „haszon és tőkeszolgálat“ számításához az adatokat a Központi Statisztikai Hivatal adatközléséből vette. Semmi okunk kételkedni a szerző állításában, csak azt kérdezzük — költői kérdés, melyre nem várunk választ —, hogyan van az, hogy egy állítólag tudományos methodussal és tárgyilagos-sággal dolgozó fiatal tudós, aki olyan önérzetesen hivatkozik a nemzeti jövedelem-számítás körüli aprólékos tevékenységére, nem vette észre azt a hatalmas ellentmondást, mely két tabellája között van és idézván a Statisztikai Hivatal adatait, nem kérdőjelezte meg azokat, nem írta oda, hogy itt valami baj van a számok körül, mert hogy a „haszon és tőkeszolgálat“ nem lehet nagyobb, mint a bruttóbevétel, sőt annyi sem lehet, sőt ennek csak egy kis része lehet. Ha ezt hozzáírta volna, akkor biznék öt esztendei elmélyedésében, mellyel a nemzeti jövedelem-számítás ezer apró részletét feltárta, de így — ne vegye rossznéven nekem — a legnagyobb szkepsissel vagyok e számítások iránt s barátilag ajánlom neki, hogy szánjon még öt évet a számok revíziójára.

Fenyő Miksa.

A fegyverkezési világkonjunktura.

Sokat vitatott kérdés, hogy a konjunktura jelenleg világszerte mutatkozó javulása egyfelől minő okokra vezethető vissza, másfelől pedig egészségesnek minősíthető-e. E kérdés megvitatása során különös jelentőséget nyer az a probléma, hogy a konjunkturális javulásban minő szerep jut a fegyverkezésnek s hogy azt a körülményt, hogy a konjunkturajavulás előidézésében a fegyverkezésnek kétségtelen nagy szerepe van, szorosan vett gazdasági szempontból miként kell megítélni. E kérdésnek Magyarország szempontjából közvetlenül nincs nagyobb jelentősége, mert a békeszerződések szabta korlátozások következtében Magyarország a fegyverkezési világversenyben nem tud részt venni. A kérdés helyes elbírálása azonban Magyarország szempontjából is nagyjelentőségű. A különböző államok konjunkturális fejlődése messzemenően összefügg s ezért Magyarország szempontjából sem közömbös, miként kell a világszerte folyó fegyverkezés gazdasági jelentőségét megítélni.

A fegyverkezési verseny a fontos ipari nyersanyagokat megrágította s ezáltal, valamint azáltal, hogy egyes magyar ipari termékek külföldön való elhelyezési lehetőségeit megjavította, a magyar gazdasági fejlődésre közvetlenül is hatást gyakorol. Ehhez közvetett hatások járulnak: a gazdasági helyzetnek a fontosabb külföldi országokban bekövetkezett, ugyyszólván általános, javulása a magyar gazdasági fejlődésre is visszahatott, míg másfelől azzal kell számolni, hogy a konjunktura esetleges újabb rosszabbodása Magyarországon is éreztetni fogja hatását.

Mindezek a szempontok merőben gazdasági vonatkozásuak. A politikai vonatkozásokat ekkor tehát teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Már pedig a konjunkturának azok sem egészen elhanyagolható tényezői. A fegyverkezés mind rohamosabbá váló üteme világszerte hozzájárul a nemzetközi politikai nyugtalanság /fokozódásához. Ez a nyugtalanság egyik oka annak, hogy a gazdasági élet bizalmatlansága növekszik és ezáltal a gazdasági helyzet alakulására is közvetlen hatást gyakorol. Ezt a hatást sem szabad lebecsülni, nem is szólva arról a lehetőségről, hogy a fegyverkezési verseny esetleg hatalmas országok között háborúra vezethet, s egy ilyen háború, mint azt a közelmúlt háború tapasztalatai alapján tudjuk, a semleges államok gazdasági életét is mélyrehatóan befolyásolná.

A következő fejtegetések azonban csupán a fegyverkezési verseny szorosan vett gazdasági hatásával kívánnak foglalkozni és az utóbb említett inkább politikai jelentőségű kérdéseket és e politikai vonatkozások gazdasági hatásainak érintését merőben el fogják hanyagolni.

A fegyverkezési kiadások gyors emelkedését három, a berlini Konjunkturakutató Intézet által közölt adat szemlélteti: 1913-ban a világ fegyverkezési célokra összesen kb. 14 milliárd pengőt költött, 1928/29-ben ez az összeg kb. 20 milliárd pengőre emelkedett, míg ezidőszerint kb. 40 milliárd pengő ily jellegű kiadással lehet számolni. Míg korábban a világ ipari termelésének kb. 4 százaléka volt fegyverkezési jellegű, addig 1936-ban ez a hányad már legalább 11 százalékot tett. Láthatjuk tehát, hogy az utóbbi években a fegyverkezés milyen fantasztikus mértékben gyorsult. 1936-ban Fran-

ciaország 56 százalékkal, Nagy-Britannia 39 százalékkal, az Észak-amerikai Egyesült Államok 38 százalékkal többet költött fegyverkezési célokra, mint 1928-ban. Japánban az ilyen célokra fordított kiadás 1928 és 1936 között több mint megkétszereződött, míg Oroszországban a korábbinak kb. 16-szorosára emelkedett, ha a rendelkezésre álló hivatalos adatoknak hitelt lehet adni. Igaz, hogy a fegyverkezési célokra fordított kiadásoknak Oroszországban végbenem nagy emelkedésénél a rubel időközben bekövetkezett elértéktelenedésének hatása is érvényesült.

Előbb a fegyverkezési célokra fordított kiadásokat az ipari termelés százalékában fejeztük ki, de a fegyverkezési kiadásokat a nemzeti jövedelem nagyságához is viszonyíthatjuk. A berlini Konjunkturakutató Intézet számításai szerint — a világszámokat nézve — 1928-ban a fegyverkezési kiadások a nemzeti jövedelemnek még csak 1 százalékát vették igénybe. 1936-ban ez az arány már 3 százalék körül volt. Az egyes országokat külön szemlélve azt látjuk, hogy a nemzeti jövedelemnek fegyverkezési célokra történő igénybevétele az Északamerikai Egyesült Államokban 1 százalékról 1 és fél százalékra emelkedett. Franciaországban 4 százalékról 7 százalékra, Japánban 4 százalékról 8 százalékra, Lengyelországban 5 százalékról 9 százalékra, a Szovjet Unióban pedig 2 százalékról 12 százalékra nőtt s csak Nagy-Britanniában maradt e tételnek 3 százalékos részesedése nagyjából változatlan mindaddig, míg a legújabb angol fegyverkezési program megvalósulása nem vette kezdetét. Mert az új angol fegyverkezési program, amelynek részletei ma már nagyjából közismertek, azt jelenti, hogy Anglia a fegyverkezés terén valóban heroikus erőfeszítéseket kíván tenni. Míg a nagy fegyverkezési láz megindulása előtt évenként e célra csupán kb. 114 millió font sterlinget költött, addig a következő 5 év során e célra összesen legalább 1500 millió fontot, évi átlagban tehát 300 millió fontot kíván fordítani. Az összeg nagyságáról fogalmat alkothatunk abból, hogy már a régebbi 114 millió font is kb. 3 milliárd pengőnek, vagyis a szorosan vett magyar államháztartás összes kiadásai négyszeresének felelt meg, míg az évi 300 millió font kb. 8 milliárd pengőt tesz, ami a magyar államháztartás egész kiadási összegének körülbelül tizszerese. Ennek az összegnek fegyverkezési célokra történő kiadása esetén az angol nemzeti jövedelemnek is kb. 7 és félszázalékát fogják hadi célokra elkölteni.

Tévedés volna azt hinni, hogy az utolsó esztendő konjunkturális javulása kizárólag a fegyverkezési kiadásoknak jelzett hatalmas arányu megduzzadására volna visszavezethető. Ellenkezőleg. A jelenlegi konjunkturajavulást is lényegében a gazdasági életnek ugyanazon automatikusan ható tényezői idézték elő, amelyek korábbi válságok idején is érvényesültek és a javulásnak folyamatát megindították. Ezek közé tartozik a népesség számának fokozatos emelkedése, aminek következtében a szükségletek fokozódtak. És mert épp a válság alatti kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt a termelési apparátus kapacitása nem változott, a népesség szaporodása következtében megnőtt szükséglet a fennálló termelési kapacitás jobb kihasználását, rentabilitásának javulását idézte elő. Másik tényezőként a tartós fogyasztási javakkal (pl. autóval, ruhával stb.) kielégíthető szükségletek tovább nem halasztható kielégítésének kényszere jelentkezett. E szükségletek kielégítését ugyanis csak bizonyos ideig lehet elhalasztani, előbb-utóbb azonban szükségszerűen

tömörült formában jelentkeznek és ezáltal a konjunktura javulását idézik elő. Harmadsorban és döntő jelentőséggel a konjunkturajavulás folyamatának megindítása terén a kamatszínvonal olcsóbbodása játszott szerepet. A válság során a tőkeigények alászálltak és ennek következtében a kamatszínvonal csökkent. Az alacsony kamatszínvonal mellett nagyszámu olyan befektetés vált rentabilissá, amely a magasabb kamatszínvonal mellett nem volt az. Ez vonatkozik például az új építkezésekre is. De új költségkímélő találmányok alkalmazásának is gyakran az az előfeltétele, hogy a segítségükkel elérhető megtakarítás nagyobb legyen, mint az alkalmazásukhoz szükséges tőke kamatszolgálata. És mert ez alacsony kamatláb mellett szükségszerűen kisebb, mint magas kamatszínvonal mellett, érthető, hogy a kamatszínvonal csökkenése számos új beruházás rentabilitását biztosította, ezáltal a beruházások eszközülésére is okot szolgáltatva. E beruházásoknak döntő jelentősége volt a konjunkturajavulás előidézésében.

A konjunkturális javulás megindulásának ezek voltak a fő tényezői. A fegyverkezés gazdasági hatását azért mégsem szabad alábecsülni, csak éppen téves volna azt hinni, hogy a fegyverkezés indította meg a javulás folyamatát. A fegyverkezés konjunkturális hatását már azért sem szabad alábecsülni, mert — mint láttuk — óriási összegeket hoz mozgásba. De azt, hogy a konjunkturális javulás folyamatát a fegyverkezés indította volna meg, megcáfolja már maga az a tény, hogy a súlyos válság letargiája idején a legtöbb országban a fegyverkezés növelésére is hiányzott a kezdeményező bátorság, úgyhogy a fegyverkezés nagyobb mérvű fokozására csak az általános konjunkturajavulás *megindulása után* került sor.

Ha a fegyverkezés gazdasági hatását vizsgáljuk, elsősorban arra kell figyelemmel lennünk, hogy a fegyverkezési célokra elköltött összegnek csak egy bizonyos hányadát fordítják szorosán vett fegyverkezési anyagokra. Tekintélyes a személyi kiadás-jellegű rész. Ez a hányad a hadsereg élelmezési költségeivel együtt 30—50 százalékra tehető, s az intenzív fegyverkezés idején természetesen az alacsonyabb százalékszámhoz áll közelebb. A kiadások jellege szerinti megkülönböztetésre figyelemmel kell lenni, mert a hadsereg személyi természetű, valamint élelmezési kiadásainak merőben más a konjunkturális jelentősége, mint a hadianyagra stb. elköltött összegeknek. Valóban nagy konjunkturális hatása csupán az utóbbiaknak van. Ezek ugyanis főképp fémek és általában a nehézipar termékei iránt teremtenek szükségletet. Az, hogy a fegyverkezés a szóbanforgó cikkeknek árát nagymértékben fokozza, csupán az egyik és nem is éppen legfontosabb hatása. Jóval nagyobb jelentősége van a következő körülménynek: a nehézipari termékek iránti kereslet a változó konjunkturák során jóval nagyobb mértékben ingadozik, mint az emberek személyes szükségletének kielégítését célzó u. n. fogyasztási javakat (pl. élelmiszert, de ruházatot is) előállító iparok termékei iránti kereslet. Eppen ezért az évek hosszú sorának átlagában jelentkező szükséglethez képest a nehéziparok kapacitása jóval nagyobb, mint a fogyasztási javakat előállító iparok kapacitása. A kereslet fokozódása ezért a nehéziparokban nagyobb konjunkturális jelentőséggel bír, mint a fogyasztási iparok termékeivel szemben mutatkozó, jóval egyenletesebb kereslet fokozódása. A fegyverkezés pedig épp az előbbit biztosítja, vagyis fokozza a nehéziparok termékei iránti keresletet. Ezáltal ezek az ipa-

rok kapacitásukat igen jól tudják kihasználni, konjunkturájuk megjavul. Minden konjunkturajavulás azonban továbbgyűrűzik. Ez adja meg a fegyverkezés konjunkturajavító hatásának elsődleges jelentőségét.

E kedvező hatások tartósságára azonban csak addig lehet számítani, amíg a nehézipar fennálló kapacitása a fegyverkezés által okozott szükségletet ki tudja elégíteni. Mihelyt a helyzet ugy alakul, hogy a fennálló kapacitás e szükséglet kielégítésére már nem elégséges, a piacon feszültség keletkezik. E feszültség levezetésére megindul a nehéziparok kapacitásának kibővítésére irányuló folyamat. Új vas- és hengerművek, gépgyárak keletkeznek, vagy pedig a meglévők bővítik üzemüket. Ezeknek az új üzemeknek létesítése, illetőleg a meglévőknek kibővítése szintén igénybeveszi a meglévő nehézipari kapacitás egy részét. Ezért az új üzemek létesítésének idején a nehézipar foglalkoztatottsága különösen kedvező. Azzal kell azonban számolni, hogy mikor a szóbanforgó új üzemek, illetőleg üzem bővítések elkészülnek, a nehézipar kapacitásának kihasználása egyszerre két okból is megromlik: egyrészt elmarad az üzem bővítésekkel kapcsolatos járulékos szükséglet, másrészt pedig a megmaradó szükséglet kielégítésére most már épp az új üzemek és üzemrészek következtében nagyobb kapacitás áll rendelkezésre, mint korábban. Mikor a nehézipar kapacitásának kihasználása a jelzett ok következtében szükségszerűen visszaesik, a konjunktúra hanyatlása is elkerülhetetlen s csak az lehet vitás, hogy a konjunkturahanyatlás mértéke súlyosabb, vagy enyhébb lesz-e. Amikor is hozzáfűzhetjük, hogy a jelenlegi gazdasági helyzet alapján jogosult az a következtetés, hogy az előbb-utóbb bekövetkező konjunkturahanyatlás csak kisebb arányú lesz és sulya semmi esetre sem fog a legutóbbi válságéval vetekedni.

Világos mindebből, hogy óriási különbséget jelent a konjunkturafejlődés szempontjából az, hogy a fegyverkezés csupán a meglévő kapacitás jobb kihasználását teszi-e lehetővé, vagy pedig annak bővítését teszi-e szükségessé. Előbbi esetben a munkaszerzésnek nagyon eredményes eszköze lehet, utóbbi esetben azonban, mint láttuk, konjunkturális szempontból veszedelmes, mert a hirtelen üzem bővítések által megélenkült konjunkturának megjön a bőjtje. *Ez a döntő kérdés, mikor a fegyverkezés konjunkturális hatását elbíráljuk.* Mert ilyen szempontból annak nincs különösebb jelentősége, hogy a fegyverkezés sokak szerint improduktív kiadás. Egy befektetés produktívitasának, vagy improduktívitasának a kérdése csak nagyon sok idő múlva érezteti hatását. A közvetlen konjunkturális hatás szempontjából azonban az említett különbségnek nincs jelentősége. Sőt munkaszerzési szempontból az improduktív befektetések kívánatosabbak, mert a gazdasági pangás idején a termelő kapacitás az adott szükséglethez képest amugyis igen nagy és egy produktív beruházás ezt az aránytalanságot csak még fokozná. Ezért merőben téves az az állítás, mely szerint a konjunkturajavulás csak azért ingatag, mert létrejöttében a fegyverkezési tevékenységnek is bizonyos szerep jutott. *A fegyverkezés gazdasági hatása nem a céltól függ,* hanem csupán attól, hogy mely iparágakat és milyen mértékben foglalkoztat s hogy finanszírozása milyen formában következik be. Ha például a vasutépítés ugyanazokat az iparágakat foglalkoztatná, mint a fegyverkezés és finanszírozása is

ugyanugy történnék, közvetlen konjunkturális hatása is azonos volna.

Rendkívül fontos kérdés az, hogy a fegyverkezés finanszírozása milyen módon történik: adók, vagy kölcsönök felvétele útján. E tekintetben ismeretesen országonkint más és más a helyzet. De még olyan országokban is, ahol a költségek nagyobb részét adóbevételből igyekeznek fedezni, mint pl. Angliában, a kölcsönfelvételt nem tudják egészen nélkülözni. Angliában u. i. az a terv, hogy a következő öt év mindegyikében fegyverkezési célokra elköltendő 300 millió fontból 220 millió fontot adóbevételből, 80 millió fontot pedig kölcsönökből finanszírozzanak. Olyankor, amikor a finanszírozás az adóbevételek fokozása útján történik, az új adók által növelt közteher a fegyverkezés finanszírozásának kedvező gazdasági hatását ellensúlyozhatja. Az intézkedésnek részben ez is a célja. Angliában azt képzelik, hogy azáltal, hogy fokozott adóztatással gondoskodnak a fegyverkezés költségeinek fedezetéről, a fegyverkezés konjunkturális nekilendítő hatását ellensúlyozhatják, amit azért tartanak szükségesnek, mert, mint láttuk, a fegyverkezés fokozódása azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a konjunkturát tulhajtja és ezáltal válsághoz vezet. Ez a remény azonban csak akkor jogosult, ha a fegyverkezés finanszírozására szolgáló adók olyan pénzeket vesznek igénybe, amelyek ellenkező esetben ugyanazoknak az iparoknak nyújtottak volna foglalkoztatást, mint amely iparokat a fegyverkezés céljaira fokozottan vesznek igénybe. Ha nem így van — és miért volna így? — úgy a szorosan vett fegyverkezési iparoknak tulságos igénybevétele mégis a szóbanforgó iparok kapacitásának növelésére ingerel, úgyhogy a fokozott adóztatás a fentebb jelzett veszélyeket még nem háritja egészen el. A fokozott adóztatás azonban mindenesetre jó arra, hogy megakadályozza az általános árszinvonalnak jelentősebb emelkedését, amely elkerülhetetlen volna akkor, ha a fegyverkezés finanszírozása kizárólag új kölcsönök útján, tehát bizonyos mértékig inflátorikus eszközökkel menne végbe. Lehetséges, hogy olyankor, mikor a fegyverkezés finanszírozására új kölcsönök szolgálnak, ezek az új kölcsönök kizárólag meglévő tőkéket kötnek le, ami azt jelenti, hogy ezen tőkéket nem más célra, hanem fegyverkezési célra veszik most már igénybe. Ebben az esetben az ilyen kölcsönfelvételeknek nincs különösebb konjunkturális jelentősége, mert hiszen csak a tőkék felhasználásának átirányulásáról van szó. Egy bizonyos idő múlva azonban már ennek is áremelő hatása lesz, mert a fegyverkezés nem fokozza a későbbi árukinálatot, míg a meglévő tőkék másirányú befektetése előbb-utóbb, többnyire az árukinálat fokozását is lehetővé tenné. Ha tehát a kölcsönök csak meglévő tőkéket is vesznek fegyverkezési célokra igénybe, az áraknak szorosan vett monetáris okokból még akkor is előbb-utóbb emelkedniök kell. Még inkább ezzel kell számolni akkor, ha a kölcsönfelvétel nem szorítkozik meglévő tőkék igénybevételeire, hanem a hitelkreatálás eszköze útján új pénztőkéket is teremt. Ekkor az árszinvonal emelkedése elkerülhetetlen, már pedig az árszinvonalnak ilyen okokból bekövetkező emelkedése a konjunkturát ugyan átmenetileg élénkítheti, de végső kihatásaiban a konjunkturális fejlődés megfordításának csiráját is magában rejti. Ez azonban ismét olyan hatás, amely a nagy állami kölcsönfelvételekkel függ össze, nem pedig azzal, hogy a kölcsönök hozadéka fegyverkezési célokra lesz felhasználva.

Ugyanez a hatás jelentkeznék akkor is, ha a kincstár ezeket az összegeket egyéb célokra fordítaná.

Mindebből láthatjuk hogy a fegyverkezési tevékenységnek konjunkturális hatását nem könnyű elbirálni. A fegyverkezés hozzájárul a gazdasági élet élénküléséhez, de egyúttal egyik előidézője annak a veszélynek, hogy a gazdasági helyzetnek fordulata, újabb rosszabbodása korábban következik be, semmint az egyébként fenyegetne.

Varga István.

Román törvény a mezőgazdaság szervezéséről.

A mezőgazdaság szervezéséről és serkentéséről Románia törvényt hozott, amelyet a hivatalos lap 1937 március 22-én megjelent számában tettek közzé. Ez a törvény tulajdonképpen két részből áll. Az első rész az államtól vagy az állam útján szerzett falusi mezőgazdasági birtokok elidegenítéséről és megterheléséről szól, a másik rész a mezőgazdaság törvényes irányítására, és „észszerűsítésére“ (racionalizálására) vonatkozó intézkedéseket tartalmazza.

Politikai szempontból talán az első rész az, amely minket jobban érdekelhet, hiszen ennek a rendelkezései azokra a földekre vonatkoznak, amelyek a kisajátítási törvények alapján Erdélyben és, a Bánátban ezer és ezer egyént juttattak földhöz. Az ilyen birtokok eladását vagy elajándékozását a törvény erősen korlátozza, a földművelésügyi miniszter jóváhagyásához és különféle feltételekhez köti. A magyar mezőgazdaság fejlesztésének szempontjából azonban a második rész az, amely minket különösen érdekelhet nemcsak azért, mert Románia szomszédunk és a mezőgazdasági kiviteli piacokon versenytársunk, hanem azért is, mert a mi mezőgazdaságunk munkájának irányítását és fejlesztésére hatható eszközök alkalmazását nem egyszer és nem egy helyen kívánták és próbálták törvényes formákba illeszteni és hivatalokba beosztani. A mezőgazdasági termelés irányítása és észszerűsítése érdekében a törvény szerint a román földművelésügyi miniszter egy hosszú tartamu általános tervezetet és egy egy évre szóló munkatervet állít össze az általános tervezet alkalmazására. Maga a törvény ezekre a tervezetekre nézve többet nem mond és ha a hosszú tartamu általános tervezetnek talán megfelelnek is ennek a törvénynek egyes részei, az egyéb munkaterv megállapítása kétségtelenül sokkal nehezebb feladat lesz, mert sokkal könnyebb eszményi tervezetet készíteni mindazokra nézve, amit jónak és üdvösnek tartunk, mint olyan rendelkezéseket tenni, melyekkel ez meg is valósítható.

A *talajművelésre és a növénytermesztésre* vonatkozó munkálatok irányítására vonatkozó törvényfejezetben tulajdonképpen radikális intézkedés az, amely a mezőgazdasági kerületek főnökeinek hatalmi körébe utal olyan intézkedéseket, amelyek az egyéni elhatározást a mezőgazdasági üzemvezetés tekintetében a legerősebben befolyásolják. A mezőgazdasági kerület főnöke intézkedik: a helyi viszonyoknak megfelelő észszerű *vetésforgó* alkalmazása érdekében és a törvény szerint, ha egy község belegyezik abba, hogy az egész község vagy a vidék tanyái részére egy művelési terv készíttessék nagy darabokba elosztott vetésforgó érdekében, ez a terv kötelező az illető összes községi vagy tanyai gazdákra nézve. A mezőgazdasági kerület

főnöke állapítja meg, hogy a kerületében levő minden községben minden évben mikor kezdhető meg a *tengeri törése*. Érthető, hogy a törvény itt az érdekelteknek jogot ad, hogy előterjesztéssel élhetnek a megyei mezőgazdasági hivatal igazgatójához, aki azonban véglegesen határoz ebben a romániai viszonylatban különösen fontos kérdésben. Intézkedik a mezőgazdasági kerületi főnök a *tarlók forgatása* és az őszi ugarok készítése, valamint a *vetőmagvak* tisztítása érdekében is. Nem hisszük, hogy ezek az egyéni szabad elhatározást korlátozó rendelkezések osztatlan megalégedést keltenének a román gazdák körében. Hogy a romániai növénytermesztés javítására szükség van, azt mutatják azok az adatok, melyek szerint a buza átlagos termése ott hektáronként 9.5 q. míg ugyanakkor Jugoszláviáé 10.8 q, Magyarorszáé 13.4 q; a tengerié Romániában 11.2 q, Jugoszláviában 15.2 q, Magyarországon 15.9 q. Észszerű vetésforgó, kellő időben végzett tengeritörés, a tarlónak őszi forgatása, mindez valóban hozzájárulhat a termés hozamok növeléséhez; azt hisszük azonban, inkább úgy, hogy ezeknek a munkáknak jó elvégzése vérebe menjen át a gazdáknak, minthogy hatalmi szóval kényszerítsék őket erre. A gyomok és arankafoltok irtására vonatkozó természetes rendelkezéseken kívül igen fontos lehet, bár aligha hisszük, hogy nagy megalégedéssel találkozunk majd Romániában az a rendelkezés, hogy az állati trágyának a belsegben való tartása május 15—október 15-e között csak akkor lehetséges, ha a belseg tulajdonosának a trágya lerakáshoz és elkészítéséhez szükséges trágyatelepe van és azt jókarban tartja. Ellenkező esetben ezek kötelesek a trágyát mezei területeken lerakni, vagy arra a trágyatelepre szállítani, amelyet a község a községi legelőn vagy más területen felállít. Aligha kell itt vázolni, hogy ez mennyi erőszakos intézkedésre, sérelemre és panaszra adhat okot és hogy adott esetben milyen függőségbe hozza a gazdát a politikai hatóságtól.

A *mezőgazdasági ismeretek és módszerek* terjesztését is programjául tűzte ki a törvény és a kisajátításból megmaradt állományból vagy a meglévő állami tartalékból kihasítja a szükséges területmennyiséget egy, az egész országra kiterjedő úgynevezett „mezőgazdasági központ”-hálózat, illetőleg kísérleti terek létesítése céljából. Külön része a törvénynek az, amely a magasabbrendű *magtermelés ellenőrzését* és serkentését tűzte ki céljául. Ennek előmozdítására Románia Mezőgazdasági Kutató Intézeténél az eredeti fajták bejegyzésére szolgáló törzskönyvet állítanak fel, amelybe bejegyzik a mezőgazdasági, szőlészeti, vagy borászati növényekből kitermelt eredeti fajtákat. A magtermelés felügyelete kiterjed arra, hogy az illető mag megfelel-e a tisztasági feltételeknek, hiányával van-e a ragályos betegségeknek és idegen testeknek és megfelelően magas termelési értéke van-e. Ezt a felügyeletet a törvény által felállított „elismerő bizottság” végzi, aki egyuttal jogosított kijelölni azokat a termelőket is, akiktől az állam, a megyék és a mezőgazdasági kamarák magkiosztási mozgalmaiknál elsősorban vásárolni kötelesek. A magkeresedelem ellenőrzését is megállapítja a törvény, kimondván, hogy a takarmánynövények magvaival, a lenmaggal, valamint a kerti növények magvaival való kereskedelem a földművelésügyi minisztérium ellenőrzése alá tartozik, amely ezt a jogkörét a megyei mezőgazdasági hivatalok útján gyakorolja. A *belföldi magkeresedelemre* vonatkozó rendszabályokat is megállapítja a törvény, amely a vizsgálatra és az ólomzárolásra vonatkozó intézkedéseket is tartal-

mazza. A törvény negyedik része a *közérdekű legelők* kihasználásának irányításáról szól és kimondja, hogy a községi, közbirtokosági, legelőtestületi, stb. legelők kihasználása a legelőüzemterv alapján történik és ennek megfelelően állítandó össze évenként a legelőkihasználási terv és ezeket a földmiveésügyi minisztérium illetékes osztálya állítja össze, úgy azonban, hogy a legelőtulajdonos ezért bizonyos díjat köteles fizetni. A legelők kimelésére és használatára vonatkozó műszaki és közigazgatási intézkedéseket is részletesen megállapítja a törvény. A jószándék és az észszerűség kétségtelenül jellemzi a törvénynek ezt a részét is, a magunk tapasztalata és az erdélyi viszonyok ismerete azonban arra a véleményre hozhat, hogy a törvény végrehajtása nem fogja kielégíteni a törvény intencióit.

Ez az új román törvény a föld művelésének valóban minden részletére kiterjed és ha szöveg és hivatal képes volna arra, hogy embereknek évtizedeken keresztül kialakult lelkiségét megváltoztassa, akkor bizonyára eredménnyel járnának a törvénybe foglalt intézkedések, amelyek a *szőlőtermelés és a kertészet* irányítását is felölelik. Ebből a célból egy országos szőlészeti és gyümölcsészeti térképet készítenek majd el; a földművelésügyi minisztérium legfelsőbb mezőgazdasági tanácsa véleménye alapján megállapítja azokat a szőlő- és gyümölcsfajtákat és azokat a válfajokat, melyek az országba behozhatók és Romániában művelhetők és szaporíthatók, és aki gyümölcsfát vagy szőlővenyigét ültet, szaporít, hoz be, vagy bocsát áruba, csak a megállapított fajtákat és válfajokat használhatja. Ellenőrzés alá kerülnek emiatt a szőlőoltványtelepek és gyümölcsfaiskolák és ezeknek az iskoláknak nemesak az eladott anyag hitelességét és egészségességét, valamint a forgalomba hozott oltványok számát kell igazolniok, hanem a vevők névsorát is közölni kell a minisztériummal, ami bizonyára nem minden aggály nélkül való, még ha a törvény szerint ezt a névsort titokban is kell tartani.

A termelt növények védelme céljából belföldi *növényegészségügyi rendőrséget* szerveznek a törvény értelmében, szabályozzák a behozatalt és az átmeneti forgalmat, ellenőrzik a növények ellenégeinek leküzdésére szolgáló anyagokat és a műtrágyát. Az *üzemanyag-, mezőgazdasági gép- és szerszámkereskedelem* ellenőrzése és erős megkötöttsége is egyik részét alkotja a törvénynek. Ahhoz, hogy mezőgazdasági gépeket és szerszámokat hozhassanak be, gyárthassanak az országban, vagy adhassanak el, az illető gyárak és kereskedők kötelesek alkalmazkodni a földművelésügyi miniszternek a Mezőgazdasági Műszaki Bizottság véleményezésével hozott intézkedéséhez és a minisztérium engedélye nélkül nem hozhatják a gépeket forgalomba. Ez a rendelkezés kétségtelenül érinti — még pedig nem kedvezően — a magyar mezőgazdasági gépipart és kereskedelmet is.

Az *állattenyésztés* irányítását is céljául tüzi ki a törvény. A földművelésügyi minisztérium évégett tanulmányozza a meglevő állatállományt és a javítási lehetőséget, a közgazdasági és környezetfeltételeket, amelyek az állatok nevelését, tenyésztését és jövedelmezőségét befolyásolják és a tanulmányok alapján a mezőgazdasági kamarák szövetségének véleményezésével a minisztérium megállapítja majd minden egyes háziállatfajra és a fajtára vonatkozóan a legnagyobb jövedelmezőségi, természetes tenyésztési és kihasználási vidékeket, úgy hogy az ennek alapján készülő állattenyésztési térkép által megengedett háziállatfajok és fajták terjesztését és elterjedését

lehet hivatalosan serkenteni. A köztenyésztést szolgáló tenyészapaállatokról való gondoskodás nagyjában a magyar rendszer szerint történik. Exportvásárok rendezése, az állati oltóanyagok használatának kiterjesztése, a vérfrissítés szüksége miatt behozott tenyészállatok segélyezése, a ménesek fellendítésének anyagi támogatása, az állatok tözsdei jegyzésének bevezetése, ménesek, mén-telepek, marha- és juhtenyészetek létesítése, a Nemzeti Állattenyésztési Intézet és az illető mezőgazdasági kamara közreműködése alapján, ezek azok az intézkedések, amelyekkel az állattenyésztést emelni kívánják.

Igen fontos része a törvénynek az, amely *a mezőgazdasági termékek forgalombahozataláról intézkedik*. A mezőgazdasági termékek két csoportba osztályozandók és pedig: az I. csoportba a kivitelre szánt mezőgazdasági termékek, a II. csoportba a belföldi kereskedőknek szánt mezőgazdasági termékek osztandók. A két csoport mindegyikének osztályai lesznek, amelyeket minden egyes termékre nézve külön, az osztályozási rendszer bevezetésekor a minisztertanács állapít meg. Az osztályozási rendszer bevezetése a minisztertanácsi napló alapján a Legfelsőbb Mezőgazdasági Tanács és a Legfelsőbb Közigazgatási Tanács véleményezése alapján kiadott királyi rendelettel történik. A törvény értelmében tehát a romániai mezőgazdasági termékek belföldi kereskedelme és kivitele csak az osztályozási rendszer alapján lesz eszközölhető. A mezőgazdasági termékek mindkét csoportjában ezeknek osztályozása azon típusok szerint történik, amelyeket egyébként a törvény által alakítandó Mezőgazdasági Termékek Osztályozó Legfelsőbb Tanács állapít meg a külföldi piacok kívánalmai és a belföldi piac kívánalma szerint. Az osztályozási rendszer alkalmazásának időpontjától kezdve az illető mezőgazdasági termékek csak osztályozási bizonyítvány alapján árusíthatók. Nem egészen világos az a szándék, amely a törvényhozót ennél az intézkedésnél vezette; világos azonban az, hogy a külföldi kivitt és a belföldi forgalmat nagymértékben megnehezíti majd, ha ezek a rendelkezések valóban életbe is lépnek.

Foglalkozik a törvény *a tudományos és kísérleti kutatómunkát végző intézetek működésének szabályozásával és összhangbahozatalával*. Ezek az intézetek: Románia Mezőgazdasági Kutató Intézete, a Nemzeti Állattenyésztési Intézet, az Erdészeti Kutató- és Kísérleti Intézet és a Nemzetvédelmi Minisztérium Időjárástani Intézete. Ezekben az intézetekben a tudományos és kísérleti kutatások a földmívelésügyi minisztérium utasításai szerint és felügyelete alatt esz- közlendők. A szemléltető- és népszerűsítő célzatu kísérleteket a mezőgazdasági kamarák, a különféle fokozatu mezőgazdasági és erdészeti iskolák és a földmívelésügyi minisztérium többi intézetei végzik. Ilyen vagy hasonló intézkedés a magyar mezőgazdasági kísérletügy szabályozásánál és összhangbahozatalánál is szükséges lenne és a román törvénynek ez az intézkedése talán impulzust is fog adni erre.

A mezőgazdasági megállapodásokra vonatkozó része a törvénynek úgy rendelkezik, hogy a mezőgazdasági megállapodások, tehát munkamegállapodások is csak írásban köthetők; de hogy ennek keresztülvitele Romániában, ahol oly sok az irástudatlan, mindenütt lehetséges-e, az más kérdés. Területek használatbeadására vonatkozó megállapodások legfeljebb csak 5 évre köthetők. munkára vonatkozó megállapodások csak pénzben és az illető mezőgazdasági év folyamán elvégzendő munkára vonatkozólag. A legnagyobb hasznóbért és a

mezőgazdasági munkálatra vonatkozó munkák legalacsonyabb bérét 3 évenként a Mezőgazdasági Megállapodások Megyei Bizottsága állapítja meg. Véleményünk szerint aligha lesz elkerülhető, hogy ez a 3 évenkénti megállapítás vagy a földtulajdonos, vagy a haszonbérlő és a munkaadó, illetőleg munkás érdekeit ne sértse. A mezőgazdasági munkarendszer elvégzése szempontjából fontos intézkedés az, hogy a megfelelő munkának a helységben leendő megkezdése előtti, valamint a minősített mezőgazdasági munkásoknak és a mezőgazdasági cselédeknek az alkalmazása csak akkor eszközölhető, ha ezek ily minőségben fel vannak jegyezve lakóhelyük községházán. E célra a község köteles az előirt könyvet vezetni. A törvény szerint minősített mezőgazdasági munkásnak csak egy oly vizsga letétele után ismerhető el valaki, amelyet minden évben az illető mezőgazdasági kamara rendez az egyes munkafajok számára. Románia ezzel az intézkedéssel a legfejlettebb nyugateurópai országok mezőgazdasági munkásrendszerén is tultenne és az a feltevés közelfekvő, hogy az élet ezt az elgondolást nem fogja fedni.

Érdekes és okszerű, valamint a belterjes gazdálkodás előmozdítása szempontjából nálunk is igen figyelemreméltó lehet a törvénynek 12. része, amely bizonyos *adómentességekről* és *adókönnyítésekről* intézkedik. Eszerint mindenféle állami, megyei és községi adó alól mentesek azok a területek, amelyeken egy minisztertanácsi napló által nemzeti szempontból hasznosaknak kimondandó növények termelnek. Ettől eltekintve, a földadóból 50%-os kedvezményben részesülnek 1937 április 1-től 1947 április 1-ig ugyanazon tulajdonos fél hektárnál nagyobb olyan területei, amelyeken gyapotot, rizst, csillagfürtöt, köményt, ricinust, komlót, cikóriát, mákot, ánizst, bagolyborsót, veteménymagot, virágmagot és orvosi növényeket termelnek. A földadóból 30%-os kedvezményben részesülnek ugyancsak tíz évre, ugyanazon tulajdonosok félhektárnál nagyobb azon területei, amelyeken lucernát, lóherét, baltacimot, zabosbükkönyt, szarvaskerépet, lencsét, babot, takarmányrépát, kendert vagy lent termelnek. Az ország pusztá vidéknek nyilvánított részein végzett telepítések után az illető tulajdonosoknak 15 évre szóló teljes földadómentességet nyújtanak és ugyanily mentességben részesülnek a művelésre alkalmatlan, omladékos és homokos területeken létesített füztelep, vagy erdősitések.

Vámilleték alól mentesek a földművelésügyi minisztérium által kiválasztott állatanyagot termelőként elismert intézetek és gazdaságok részére szükséges *tenyészállatok*, a Mezőgazdasági Kutató Intézet és a Mezőgazdasági Műszaki Tanács véleményezésével behozott olyan *gépek és szerszámok*, amelyeket az országban nem gyártanak; vágóhidak, tejgazdaságok, mezőgazdasági termékek megőrzéséhez, vágóhídi hulladékok feldolgozásához szükséges importált berendezések. 50%-os állami, megyei, vagy községi adómérséklésben részesülnek 10 éven át azok az ipari üzemek, melyeket a termelő, vagy a szakszervezetek, kamarák, a termelő egyesületek és szövetkezetek különösen falvakban állítanak fel a mezőgazdasági növények magvainak gépi tisztítása és szárítása, vagy a növényi és állati mezőgazdasági termékek feldolgozása végett, ha román (!) munkásokat alkalmaznak és ha vezetőik és segédszemélyzetük szakképzett románok. 25%-os állami, megyei és községi adómérséklésben részesülnek

azok, akik 10 éven át a mezőgazdasági standardizált élelmiszereket dolgoznak fel kivitel céljára.

Fontos és újszerű rendelkezések azok, amelyek egyfelől a mezőgazdasági növényi, illetőleg állati nyersanyagok termelői, másfelől az ezen anyagokat *feldolgozó iparágak* közötti viszony szabályozása céljából a törvényben foglaltatnak. Eszerint a földművelésügyi és az ipari és kereskedelemügyi minisztérium a törvény alapján iparágak szerint bizottságokat alakítanak, amely bizottságok megállapítják az évi megegyezés- és szerződésmintákat a növénytermelés feltételeiről, a nyersanyagok az illető gyárhoz való beszolgáltatásának módozatairól, a nyersanyag áráról a tényleges gyártási költségekhez viszonyítva, a fizetés módozataira és mindarra nézve, ami szükségesnek látszik a termelők és magánosok érdekeinek összehangolására, emellett a bizottságok megállapítják a gyártott termékek árát is. Ez a rendelkezés valóban az irányított gazdálkodás beteljesülését jelenti és olyan óriási jelentőségű a román mezőgazdaságra és a mezőgazdasági iparra nézve, aminek hatása ma alig látható előre, illetőleg kedvezőtlen hatása a kezdetlegesebb román viszonyok között csaknem előrelátható.

Kiegészítik a törvénynek előbb ismertetett rendelkezéseit a *mezőrendőrségi* intézkedések, a mezőgazdaság serkentésére szolgáló alapra vonatkozó intézkedés, a végrehajtó szervek létesítésére szolgáló rendelkezések és zárórendelkezések. A mezőgazdaság serkentésére szolgáló alap fenntartására szolgálnak a kihágásokból befolyó pénzbüntetések, a központi állattenyésztési alap a mezőgazdasági jövedelem utáni földadó 1%-os pótagója, a nemzeti ipar serkentéséről szóló törvény alá eső ipari vállalatok tiszta jövedelmének $\frac{1}{2}\%$ -a, a kataszteri és tagosítási tervmásolatok után hektáronkénti 3 lei illeték és a földművelésügyi minisztérium költségvetésébe évenként felveendő hozzájárulás.

Érdekes lehet ránk nézve ennek a törvénynek megismerése és végrehajtásának figyelemmel kísérése nemcsak az erdélyi magyarság szempontjából, hanem azért is, mivel ez a törvény olyan új elgondolásokat és terveket tár fel, amelyek a mezőgazdaság irányítása tekintetében és általános közgazdasági szempontból is figyelemre méltók. Hogy a törvények útja, mint a pokol útja, jószándékkal van kikövezve, az kétségtelen. De hogy ez az út Romániában minden vonatkozásban oda fog-e vezetni, ahová el akarnak és el kellene jutni, azt kétségesnek kell tartanunk, mert a törvény bizonyos intézkedéseinek végrehajtása és a közgazdasági életben vérréválása sokkal fejlettebb közgazdaságot és mezőgazdaságot tételez fel, mint amilyen a mai Romániáé. Ha azt olvashattuk most, hogy a belga földművelésügyi miniszter a földművelés irányítására külön bizottságot (Commission d'orientation agricole) szervezett és ha azt látjuk, hogy ez Belgiumnak Romániával szemben való összehasonlíthatatlanul nagyobb gazdasági fejlettsége mellett is mennyivel szűkebb körű és szerényebb feladatot kapott, akkor — anélkül, hogy ez a román törvényt érdekességétől megfosztaná —, azt a véleményünket kell kifejeznünk, hogy sok-sok rendelkezés, ami ebben a törvényben van, hosszú ideig még írott malaszt marad.

Eber Ernő.

A magyar selyem problémái.

A magyar selyem elnevezés alatt a magyar selyemtenyésztést értjük. Ez a foglalkozási ág a háboru előtt meglehetősen fejlett volt — a gubótermelés elérte a 2 millió kg-t is —, selyemiparunk is jelentékeny volt és az ország selyemáru fogyasztása is nagy összegeket tett ki.

A selyem tenyésztésével a falu és a kisváros lakossága foglalkozik és ezekből is a legszegényebbje, úgyhogy szociális és munkáskérdés szempontjából a selyemtenyésztés még külön jelentőséggel is bír. Emellett a selyem hazai nyersanyag, mely egy utána következő széles skálájú feldolgozó iparnak szolgál aránylag olcsó és biztosított nyersanyagul, úgyhogy jövedelemforrási jellege mellett iparpolitikai jelentősége is van.

Ez a két nagyszerű tulajdonsága, amilyennel a textilipar többi nyersanyaga közül egy sem rendelkezik, természetes, hogy kellő elismerésre talált már a háboru előtt is, ma azonban azt hiszük, nem kell bővebben magyaráznunk, jelentősége a békebeli viszonyokhoz képest hasonlíthatatlanul fokozottabb.

Érdekes vagy inkább elszomorító, hogy mind e két nagyszerű tulajdonsága mellett sem tudott a háboru után nálunk a selyem arra a termelési, feldolgozási és fogyasztási mennyiségekre eljutni, melyek pedig jogosan megilletnék, sőt ellenkezőleg, helyzete úgy alakult, hogy a pusztá fennmaradásáért is küzdenie kellett. Hazai termelési textilnyersanyagaink közül a háboru után legrosszabb helyzetben ugyan a len van, de utána közvetlenül a selyem következik, amelynek a műselyemmel fennmaradásáért éppen olyan ádáz harcot kellett vívnia, mint a lennek a pamuttal.

Ne vágjunk azonban az események elébe: a részletes tárgyalásnál úgyis rátérünk pontról-pontra az okokra, melyek a termelés, feldolgozás és fogyasztás visszaesését magukkal hozták, e helyen most foglalkozzunk közvetlen a háborut követő viszonyokkal.

Selyemtenyésztésünkre és egyszóval az egész magyar selyem kulturánkra az első csapást Trianon mérte. A kegyetlen és igazságtalan béke, mely elszakította az ország területének kétharmadát, a területtel együtt elrabolta eperfaállományunk majdnem háromnegyedét, amennyiben a háboru előtti 2,360.000 drb eperfából a megcsonkítás után csupán 627.000 drb maradt. Az eperfaállományon kívül elvesztettünk még 15 gubóraktárt és négy fonódát, úgyhogy közvetlenül a háboru után szinte újból kellett megteremtünk a selyemtenyésztés alapjait.

Gubótermelésünk ebben az időben 35.000 kg — 1905-ben volt már 2 millió kg-os gubótermelés is —, amelyet azután csak fokozatos munkával sikerült 500.000 kg-ig növelni. A tenyésztési kedv is alábbhagyott, a selyem ára is katasztrófálisan leesett, a selyemárak divatja is megfordult, úgyhogy ekkor ismét minden erejét meg kellett a Felügyelőségnek feszítenie, hogy a gubótermelést fenn tudja tartani. Ezeket a bajokat a műselyem okozta, amely ebben az időben kezdett komolyabb formában szerepelni, hogy azután pár év alatt — technikai előállítása tökéletesedvén — a selyemnek legádázabb ellenségévé válik. Mindazoknak a bajoknak, melyek ma a selyemfogyasztást gátolják, legnagyobb része a műselyemmel kapcsolatos, a selyemárak divatjának a csökkenése, a selyem katasztrófális áresése és a többi mind, mind a műselyem kiméletlen ver-

senyének a következménye. Ez a selyem-müselyemharc nekünk igazán nagy veszteségeket okozott, mert megakadályozott évenként legalább egy félmillió kg gubótöbbitermelést, hátráltatta hosszú ideig selyemiparunk kifejlődését és ezeken kívül jelentékenyen hozzájárult külkereskedelmi mérlegünk megterheléséhez. Látjuk tehát, hogy egy külföldi nyersanyag is milyen károkat okozhat, ha a bel-földi nyersanyag kellően megvédve nincsen. Ezzel rá is térhetünk a jelenlegi viszonyok tárgyalására.

A selyem tenyésztése és organizációja.

Selyemtenyésztéssel hazánkban kb. 250 éve foglalkoznak. A selyemtenyésztési kedv az idők folyamán hol lankadt, hol új erőre kapott, jelentős fejezethez érkezett Széchenyi és Kossuth propagáló munkája nyomán, igazi jelentőségre azonban csak akkor jutott, midőn Bezerédj Pál került a magyar selyemtenyésztés élére. Bezerédj Pál, aki a selyemtenyésztés valóságos apostola volt, 1880-ban megalapította az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőséget és ezzel hosszú időre megalapozta a magyar selyemtenyésztést. Az ő munkájának eredménye volt az, hogy Magyarország a háboru előtt a selyemtenyésztés terén az európai államok között a harmadik helyre került, tehát közvetlenül Olaszország és Franciaország után következett.

A selyemtenyésztés lebonyolítását ma is a Selyemtenyésztési Felügyelőség végzi, míg maga a selyemtenyésztés állami monopólium (1885 : XXV. t.-c.). A Felügyelőség jelenleg kormánymeghatalmazottból, 3 főfelügyelőből, 32 felügyelőből és 14 központi igazgatási tisztviselőből áll.

Feladatköre a gubók beváltása, egészséges peték tenyésztése, a peték ingyenes szétosztása, az eperfaállomány fenntartása és a selyemmel összefüggő minden propaganda irányítása és elvégzése.

A gubó beváltási árát minden évben a pénzügyminisztérium szabja meg, a peték kiosztása és a gubók kezelése minden évben egyforma, úgyhogy a Felügyelőség munkájának a legjelentékenyebb része a propagandára és az eperfaállomány növelésére irányul. A propaganda áll egyrészt előadások és sajtó útján való felvilágosító munkából, hogy minél többen tenyészsenek selyemhernyót, másfelől pedig pénzjutalmak és ajándéktárgyak kiosztásából, melyeket a legeredményesebb tenyésztők kapnak.

Az eperfaállomány növelése fák, facsemeték és eperfamag ingyenes kiosztásából áll, mely tekintve, hogy eperlevél nélkül nincs selyemtenyésztés, a Felügyelőség legfontosabb munkaköre. Erre nézve legszebb bizonyíték a Felügyelőség évről-évre megjelenő statisztikája, melynek legutolsó háromévi adatai a következők.

Ingyenes kiosztásra került:

Év	Eperfa-csemete	Eperfa	Eperfamag
1934	336.200 drb	85.950 drb	303.50 kg
1935	281.985 „	103.974 „	250.65 „
1936	186.635 „	105.420 „	264.00 „

Ezek szerint tehát évente mintegy 250.000 drb facsemete, 100.000 drb eperfa és kb 250 kg eperfamag kerül kiosztásra.

A selyemtenyésztés ideje minden év tavasza, amikor a Felügyelőség ingyen szétosztja a hernyókat és a hernyók felneveléséhez szükséges lyukgatott papirost. A tenyésztők munkája pedig ezek után az, hogy a begubózásig a hernyókat állandóan friss eperfa-levéllel lássák el a hernyókat száraz és szellős helyen tartsák, végül a gubókat a Felügyelőségnek eladják. A selyemhernyó tenyésztési ideje a kikeléstől a begubózásig 28—32 nap, tehát kerekén egy hónap. A szokásos kiosztásra kerülő 12.5 gr súlyu petéből átlag 30—35 kg gubó lesz. A gubókat minőség szerint I., II., III. osztályuakra bontják és jelenleg egy kg elsőosztályu gubó beváltási ára 1 pengő.

Gubótermelés és selyemipar.

Gubótermelésünk bár a már felsorolt okok miatt csak a legserényebb keretek között tartható fenn, évente mégis 0.5 millió kg-ot tesz ki.

A selyem tenyésztésével az országban évente átlag 20.000-en foglalkoznak mintegy 1950 községben. A termelt gubó átlagértéke 4—500.000 pengő.

A selyemgubó beváltási ára, mely a selyemtenyésztés tulajdonképpeni lelke és fenntartója, az utolsó évek folyamán rendkívül nagy változáson ment keresztül — 1927-től 1935-ig 3 pengőről 80 fillérre esett le — és csak legujabban emelkedett 1 pengőre.

A legutóbbi tíz év selyemtenyésztési adatai:

Év	A tenyésztők száma	A beváltott gubó mennyisége	A községek száma	A gubóért kifizetett összeg
1926	20.500	480.000 kg	1567	928.148 pengő
1927	23.680	376.000 „	1647	847.922 „
1928	20.681	436.000 „	1857	980.646 „
1929	20.914	524.000 „	1846	1,185.571 „
1930	29.091	772.000 „	2066	1,689.891 „
1931	22.370	494.000 „	1987	586.793 „
1932	21.819	613.000 „	1992	581.284 „
1933	21.950	506.000 „	1948	383.285 „
1934	18.620	424.000 „	1945	327.870 „
1935	16.163	236.000 „	1985	179.055 „
1936	21.207	493.000 „	1985	469.012 „

A beváltott gubót a Selyemfonódák Haszonbérlete Rt. gombolyíttatja le győri és tolnai fonódájában. Ez olyan részvénytársaság, melynek 51%-os részvénytöbbsége az állam kezében van. A magyar selyem (grége) árát is természetesen ez a részvénytársaság szabja meg és ugyancsak ez intézi a gubó és a grége exportját és importját is.

A grége további feldolgozása organzinná, trámává, kreppé stb. a selyemcérnázókban történik, míg szövetté, kötött és hurkolt áruvá,

himzésekké stb. a szövődékekben, kötött- és hurkolt-áru gyárakban, valamint háziipari műhelyekben. Ez utóbbi különösen most kezd jelentékenyebbé válni, amióta — pár éve — a magyar népies himzésekre, matyóbabákra, párnákra stb. a külföld is felfigyelt és belőle exportunk évről évre emelkedik. A selyem festését és nehezítését a kikészítőüzemek végzik.

Selyemfonódáink száma (működő) kettő, a selyemcérnázóké szintén kettő, a tépelt selyemfonódáké négy, a szövődéké pedig tizenhét nagyobb és számos kisebb, kéziszővőszékekkel dolgozó üzem. Más üzem vagy gyár a selyemiparhoz nem számítható, mert azok a selyem mellett pamutot és műselymet is dolgoznak fel. A selyemipar termelési értéke 1935-ben 28 millió pengő volt, melyhez 12 millió pengő értékű nyersanyagot használt fel. A munkáslétszám 4094-re rugott, a munkanapok száma 1,126.731 volt, a munkások fizetése 3,407.000 pengő, amelyből egy munkásra 868 pengő esett.

A selyemipar 1935-ös termelési értéke az 1929. évi legjobb konjunktura termelési értékétől 8%-al alacsonyabb. A pamutipar 1935-ös termelési értéke 164.7 millió pengő volt, a selyemipari termelés értéke ennek tehát csak a 17%-a.

A behozatal és a kivitel.

A selyem behozatala és részben a kivitele is érdekes megállapításokra ad alkalmat. Azt mutatják ugyanis ezek a számok, hogy egyfelől saját belföldi gubótermelésünket sem tudjuk idehaza feldolgozni, másfelől pedig selyemfogyasztásunk akkora, hogy a mai gubótermelésünk többszörösét is fel tudná használni. A selyem behozatalát és kivitelét három csoportban fogjuk tárgyalni. Első lesz a nyersanyag (gubó, selyemhulladék). A második a félgyártmány (fonal és cérna). A harmadik pedig a készáru (szövet, kötött- és hurkoltáru, csipke, bársony). Mind a három csoportban öt év adatait vesszük, amelyből három év a három legutolsó, két év pedig az, amely a háború után a legnagyobb értékkel szerepel.

I. Selyemgubó és selyemhulladék.

Év	Behozatal		Kivitel	
	mennyiség q	érték 1000 P	mennyiség q	érték 1000 P
1927	125	38	357	310
1928	29	14	499	445
1934	1721	280	179	20
1935	685	254	—	—
1936	1464	326	724	140

Itt megjegyzendő, hogy a behozatal teljes egészében selyemhulladék, a kivitel pedig selyemgubó; gubó behozatal vagy hulladék-selyem kivitel nincsen.

II. Selyemfonal és selyemcérna.

Év	Behozatal		Kivitel	
	mennyiség q	érték 1000 P	mennyiség q	érték 1000 P
1927	1909	7125	193	1445
1928	2177	9247	273	1906
1934	467	718	51	51
1935	234	313	388	402
1936	331	445	967	619

III. Készáru.

Év	Behozatal		Kivitel	
	mennyiség q	érték 1000 P	mennyiség q	érték 1000 P
1927	3476	34.501	715	5189
1928	3670	36.177	689	4990
1934	77	826	1	2
1935	176	920	—	—
1936	316	853	7	52

A nyersanyag behozatal és kivitel számai arra a meglepő tényre világítanak rá, hogy bár gubótermelésünk csekély, ebből kivitelre mégis jut: úgy látszik, fonódáink technikai felszerelése nem olyan, hogy a belföldi összes gubóminőségeket fel tudja dolgozni.

A selyemhulladék behozatal még ennél is meglepőbb. Meglepő egyrészt azért, mert évről évre növekszik, ahelyett, hogy a belföldön termelődnék ki, mint egy nagyobb gubótermelés hozadéka, meglepő másfelől azért, mert ilyen nagy értékkel szerepel. Így pl. 1935-ben 75.000 pengővel felülmulta az egész magyar selyemtenyésztés értékét.

A gubótermelés növelése ezek szerint már a nyersanyag behozatal alapján is véghezvihető.

A félgyártmányok, tehát a fonalak és cérnák külkereskedelmi forgalmára szintén ugyanazok érvényesek, mint a nyersanyagéra. Így 1927—28-ban behoztunk 7—9 millió pengő értékű félgyártmányt, de ugyanakkor ki is vittünk 1.5—2 millió pengő értékűt. A selyemfonal és cérna tehát meglehetősen nagyszabású kereskedelmi forgalom tárgya volt, ahelyett, hogy mint ipari termék a fogyasztás kielégítésére szolgált volna. A legutolsó évek adatai, bár kisebb összegekben, de ugyanezt mutatják, ami arra utal, hogy a fonal és a cérna nem a természetes és így a legrövidebb utat járja meg a gubótermelőtől a szövődéig, hanem közben külföldi utaztatással üzleti érdekek kissé megemelik az árát.

A selyemszövet és egyéb selyemkészáru behozatala és kivitele különösen 1927 és 1928-ban mutat nagy számokat. Behozatalunk ekkor 34—36 millió pengő volt, oly hatalmas összeg, mely azután a legkorlátlanabb teret nyújtja gubótermelésünk fejlesztésének. Jelenleg is egy millió pengő a szövetbehozatal, bár a selyemárak fogyasztása erősen csökkent, de még így is kockázat nélkül emelhető a mai félmillió kg-os gubótermelésünk mennyisége.

A selyem és műselyem harca.

Bevezetőben említettük már, hogy a magyar selyemtenyésztésnek a trianoni csapás és a selyem nagy áresése mellett még egy harmadik nagy ellenféllel is meg kellett küzdenie és ez volt a műselyem.

A műselyem, midőn a háboru után egyre tökéletesebb alakban és egyre olcsóbban jelent meg a fogyasztópiacon, mind kiméletlenebb versenytársává vált a selyemnek. Technikai tökéletesítésével mindenfajta textilcikké fel lehetett már dolgozni, olcsóságánál fogva meghódította elsősorban a kispénzü népréteget, amely így textiláru szükségletét az addig elérhetetlen „selyemből“ vásárolhatta, a műselyemgyártó országok pedig kiviteli prémiumokkal segítették elő exportját, úgyhogy pár évvel ezelőtt mindenki a hernyóselyem rövides megszűnését várta. A selyem tenyésztése, feldolgozása és fogyasztása nemcsak nálunk, de mindenütt a világon erősen csökkent, míg a műselyem évről-évre nagyobb mennyiségekben került feldolgozásra.

Ez szerencsére nem következett be.

Ehhez a végeredményben reális előnyökhöz azonban rövidesen még egy irreális, helyesebben illegális előny járult, amely a selyem-műselyem harcában a tulajdonképpeni magot alkotja.

A kereskedelemnek ugyanis egyik része — természetesen csak a lelkiismeretlen része — meghagyta a laikus nagyközönséget abban a hitében, hogy a műselyem jóság és tartósság szempontjából egyenértékű a valódi selyemmel és éppen ezért a selyem szót egyszerűen átvették az összes műselyem cikkek jelzésére. A leghitványabb műselyemárukat is mint „selyem“ árukat adták el, sőt az üzletekben nem is volt más, csak „selyemszövet“. Ez a tisztességtelen verseny, mely tehát mindenfajta műselymet valódi selyem gyanánt adott el, a hernyóselyemfogyasztásnak a legtöbbit ártott.

A vásárló közönség sorozatos panaszai azonban végre is felhívták a hatóságok figyelmét a selyem jogos sérelmére és a külföldön, de nálunk is egyre-másra születtek meg a Kereskedelmi és Iparkamarák ítéletei, melyek eltiltották a selyem szó használatát műselyem árak jelzésére. Ezek a tisztességtelen verseny gyűjtőnéven összefoglalható ítéletek ma már minden országban súlyosan büntetik a selyem névvel üzött visszaélést, abszolút, a bajt gyökerestül kiirtó hatásuk azonban még sincs. Nincs általános hatásuk egyrészt azért, mert csak feljelentésre hozhatók, így a nagyközönség jórésze vagy nem tud róla, vagy kényelemszeretetből elkerüli a hosszadalmas bíraskodást, másrészt pedig a kereskedők és fogyasztók jórésze nem ismervén a selyem és műselyem közötti különbséget, gyakran észre sem veszi, hogy selyem- vagy műselyemáruról van-e szó.

Ebben a kérdésben gyökeres változást csak a selyemárak kötelező minőségi megjelölése hozna, amely minden selyemárún mutatná a selyemtartalmat, ilyen selyemtörvény a külföldön már több helyen van is erről azonban részletesen a következő fejezetben.

Tennivalók.

A selyemtenyésztés nagyobbarányu fejlesztésének, ha emlékezetbe idézzük az elmondottakat, reális alapjai adottak. Behozatalunk nyersanyagban, félgyártmányban és készáruban oly tekinté-

lyes összegeket tesz ki, hogy egymagában már ez is biztos alapot nyújt a fejlesztéshez, ha azonban ehhez még hozzávesszük azt, hogy a gazdasági válság enyhülésével a selyemnek, mint a legnemesebb textilnyersanyagnak a fogyasztása feltétlenül emelkedni fog és ha megvalósul a selyemárak kötelező minőségi megjelölése, úgy a selyemtenyésztés fejlesztése feltétlenül indokolt. A mai félmillió kg-os gubótermelés tehát a mi viszonyainkhoz képest túl alacsony. Mindezekhez a kommerciális adottságokhoz hozzá kell számítanunk azt a két feltétlenül figyelembe veendő tény, hogy a selyem hazai nyersanyag és mint hazai nyersanyag éppen a legszegényebb városi és falusi lakosság foglalkozási ága, amely még áldozatok árán is kötelességünk tenné a selyemtenyésztés fejlesztését.

Az elmondottak figyelembevételével a selyemtenyésztés fejlesztése a következőképpen képzelhető:

I. A selyemárak kötelező minőségi megjelölése. Ez annyit jelent, hogy a jövőben minden selyemárún, tehát a fonalakon, cérnákon, szöveteken, nyakkendőkön, ingeken, bársonyon stb. rajta legyen, hogy tiszta selyem, kevert selyem vagy félselyem-e. Ez a három minőségi jelzés azt jelentené a selyemárakon, hogy a jövőben tiszta-selyem elnevezéssel csak azok az áruk árusíthatók, melyek legalább 85% hernyóselymet tartalmaznak, kevert selyemmel a 85—70%-ot tartalmazók, félselyemmel pedig a 70—50%-ot tartalmazók. Ezeket a kötelező minőségi jelzéseket törvény biztosítaná, illetőleg védené. Ilyen selyemtörvény tervezete már többször elindult a maga útjára, végleges megalkotásáig azonban még mind a mai napig nem jutott el.

II. A selyem fényüzési adójának az eltörlése. Ez az adó, mely a régi időkől maradt vissza, ma már a műselyem ezerféle minősége mellett a selyemre szinte büntetésként hat.

III. Ha megvalósul a selyemárak kötelező minőségi megjelölése, erőteljes és nagyszabású selyempropaganda szükséges a selyemárak fogyasztásának és a selyem új területeken való felhasználásának a fokozására. Egy ilyen a gyárak és a Felügyelőség együttes irányítása mellett végbemenő propaganda nemcsak a régi fogyasztóterületeket szerezhetné vissza, hanem a divatot is ismét a selyem felé fordítaná.

A selyempropaganda volna ugyancsak hivatott arra, hogy a népies himzések és népművészeti textiliák nyersanyagául hernyóselymet használjanak, sőt az exportra kerülő háziipari cikkeknél ezt elő is lehetne írni.

IV. Az Országos Selyemtenyésztési Felügyelőség fejlesztése. A Felügyelőséget elsősorban anyagiakkal kell bővebben ellátni, hogy az eperfaállományt erőteljesebben növelhesse, mely a selyemtenyésztés fejlesztésének legsarkalatosabb feltétele, hogy az eredményes tenyésztők között nagyobb számú pénzjutalmat oszthasson szét s főleg, hogy nagyobb szabású propagandát indíthasson a falvakban a selyemtenyésztők körében. Ez a széleskörű propaganda a mai viszonyok között, midőn a falun a selyemtenyésztést csak szükségfoglalkozásnak tekintik, nemcsak eredménnyel kecsegtet, hanem régóta esedékes is.

V. A selyemgubó beváltási árának az emelése. Erre a célra, ha valóban eredményt akarunk elérni, ma már feltétlenül komolyabb összeget kell fordítanunk. A 80 filléres és a jelenlegi egy-pengős gubóbeváltási ár, mely még a napszámot sem éri el, igen sok helyen fő oka volt a gubótermelés csökkenésének. A gubó be-

váltási árának emelését eddig a pénzügyminisztérium mindig azzal háritotta el, hogy nincs rá fedezet. Alkalmas módon azonban erre is lehetne fedezetet találni. Amint a külföldi nyersanyagok számára bevezettük az exportkasszát és a jutabeszerzés céljaira a kenderkompenzációt, ilymódon a selyemtenyésztés számára is lehetne hasonló megoldást találni. Egy ilyen kézenfekvő megoldás lenne pl. 150.000 pengőnek az exportkasszából való kihatása, mellyel egyszerre fel lehetne emelni gubótermelésünket 200—300.000 kg-mal.

A selyemtenyésztők száma 21.000, a selyemtenyésztő községké pedig 1985, itt tehát a fejlesztésre bő alkalom nyílik. A múlt évben egy tenyésztő átlagos keresete 22.11 pengő volt, ez kb. annyi, mint amennyi egy falusi kisember egész évi adója, ha tehát a még hiányzó községeket sikerül a selyemtenyésztésbe bevonni és a tenyésztők száma legalább 40.000-re emelkedik, ez éppen oda vinne pénzt, ahol az teljes egészében a kereskedelem vagy az állam vérkeringésébe kapcsolódik bele, illetve jut vissza. Köztudomásu, hogy falun egy-egy tízpengős is ritka és a falvak népe a bírósági tárgyalásokra a megye vagy a járás székhelyére gyalog jár, mert vasutra nincsen pénze, a faluban tehát egy ilyen 5—600.000 pengős munkaalkalom is nagy szó lenne.

A mi éghajlatunk alatt az eperfa jól díszlik s így a selyemtenyésztés sikerrel üzhető, a magyar grége minősége is elsőrangu, teljesen hiábavaló pénzkidobálás tehát, ha a mi selyemszükségletünket nem itthon termeljük, hanem a külföldről hozzuk be.

Ma a falu problémái közszájon forognak, a selyemtenyésztés a falu problémája, érdemes tehát, hogy közelebbről foglalkozzunk vele!

Pálincás András.

A Darányi Ignác Agrárakadémia pályadíjai.

A *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* június 2-i közgyűlésén számoltak be az ezuttal lejárt pályázatok eredményéről.

A *Darányi Ignác életét és működését* tárgyaló munkára kiírt 2.000 P-ös pályázatra érkeztek be ugyan munkák, de a kívánt mértéket egyik sem ütötte meg és így a Társaság a pályázatot újból meghirdeti. A *mezőgazdasági talajtani pályázat* eredményes volt, amennyiben a benyújtott tervezet alapján Kendi Finály István megbízást nyert a tétel kidolgozására. Ezen kívül dicséretben részesült az „acute et recte” című és a kukoricatermelés problémáit tárgyaló munka. Ezen utóbbi pályatételt 400 P-ös pályadíjjal és a növénynevelés jelentőségét ismertető munkára a Társaság újból kitűzte.

*

A *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* pályázatot hirdet a következő tétel kidolgozására:

Adórendszerünk agrárpolitikai bírálata és reformszükségei.

A pályamunkáknak a kérdést komoly terjedelemben és kimerítően kell tárgyalniok. Csak önálló értékű és oly munkák vétetnek az elbírálásnál figyelembe, amelyek teljesen kidolgozva, legépelve, két példányban és nyomtatásra kész állapotban nyújtatnak be.

A pályázat titkos, tehát minden benyújtott munkához a szerző nevét tartalmazó jelíges borítékot kell csatolni.

A pályadíj 800 P. Odaitélésével a Társaság megszerzi magának a munka kiadói jogát.

A pályázat beadásának határideje 1938 március 31-ike. A munkák a Társaság főtítkárságánál (IV. Szerb-u. 23., I. em. 25.) adandók be.

*

A *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* a *Darányi Ignác életét és működését* ismertető munkára 1935-ben kiírt pályázatot újból meghirdeti.

A munkának Darányi egyéniségén és tevékenységén kívül figyelmet kell fordítani az 1867-től 1918-ig terjedő korszak magyar agrárpolitikájára és annak különösen azon időszakára, amely Darányi működésének háttere volt. Alkotásainak ismertetésében különösen a munkaügyi törvényhozást, a birtokpolitikai kezdeményezéseket, a mezőgazdasági kísérleti ügy megalapozását, a szakirodalom támogatását és a demokratikus agrármozgalom fellendítését kell kiemelni, figyelemmel azokra a hatásokra is, amelyeket mindezek által Darányi az utána következő időkre gyakorolt, ezzel messze előre megszabva a magyar agrárpolitika irányait. A terjedelem lehetőleg 20 nyomtatott iv körül legyen. A pályadíj 2.000 P. Odaitélésével a Társaság megszerzi a jutalmazott munka teljes szerzői és kiadói jogát. A nem jutalmazott munkák a pályázat lejártja után a szerzőknek kérésükre visszaadandók.

A pályázat csak feltétlen értékű munkának adatik ki. A pályamunkát teljesen kidolgozva, gépelve és kinyomtatásra kész állapotban kell benyújtani. A pályázat titkos, tehát a kéziratok névtelenül, a szerző nevét és címét tartalmazó jelíges borítékkal adandók be.

A pályázatokat a Társaság főtítkárságánál (Budapest. IV., Szerb-utca 23. I. 25.) legkésőbb 1938 december 31-éig kell benyújtani.

*

A *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* 400 P-ös pályadíjat tűz ki az alábbi feltételekkel:

Fejtsék ki a *növénynevelés gazdasági jelentősége, eddigi eredményei és jövő feladatai a magyar növénytermesztésben.*

A tétel tervezetét 1938 január 31-éig kell a Társaság főtítkárságához (Budapest, IV., Szerb-utca 23. sz.) jelíges boríték kíséretében benyújtani. A legjobbnak ítélt tervezet szerzőjét a Társaság a tétel teljes kidolgozásával fogja megbizni. A kész munkát 1939 december 31-éig kell benyújtani végleges elbírálás végett. A díj csak komoly terjedelmű és önálló értékű, kidolgozott munkának fog kiadandó, még pedig úgy, hogy annak ellenében a Társaság megszerzi a munka kiadói jogát. A tétel kidolgozása szigorúan természettudományos, kritikai módon történjék, akként, hogy a szerző az irodalomban vagy egyébként gyűjtött részletes adatokat lehetőleg kimerítően tárgyalja.

*

A *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* újból pályázatot hirdet a következő tétel kidolgozására:

Fejtsék ki a *kukoricatermelés jelentősége mezőgazdaságunk szempontjából*, különös figyelemmel az üzemgazdasági vonatkozásokra; fejtsék ki továbbá, mik az okai annak, hogy az évek na-

gyobb számában behozatalra szorulunk és hogy lehetne-e a kukorica termelését biztosabb alapokra fektetni, vagy pedig annak pótlására más takarmányfélék termelését erőteljesebben felkarolni.

A pályázó vonja vizsgálatai körébe a kérdésnek nemcsak mezőgazdasági, hanem szociálpolitikai, valamint termeléstechikai (agronómiai) szempontjait is és kerek egészet nyújtó munkát szolgáltatson. A pályaművek terjedelme nem korlátoztatik.

A pályázat titkos. A munkák teljesen kidolgozva, gépelve és jeligés boríték kíséretében a Társaság főtitkárságánál (Budapest. IV., Szerb-utca 23. I.) nyújtandók, illetve küldendők be.

A *pályadíj 400 P.* Csak önálló értékű munkának adatik ki és vele a Társaság megszerzi magának a jutalmazott mű kiadói jogát. A nem jutalmazott munkák a jelentkezőknek visszaadatnak.

A pályamunkák benyújtásának határideje 1938. február 28.

IRODALOM.

Gyűjteményes munkák.

Struktur und Verfassung der Ungarischen Landwirtschaft. Hgb. von Internat. Ausschuss der ungarischen Agrarwissenschaftlichen Gesellschaft. Budapest. Darányi Ignác Agrártudományos Társaság. 1937. — 272 S.

Az 1934. évi nemzetközi agrártudományos konferencia alkalmával merült föl az a kíváncsi, hogy rendszeres szakirodalmi munkák készüljenek az egyes országok mezőgazdaságának szervezettségéről. Magyarországra nézve ezt a Darányi Ignác Agrártudományos Társaságnak az a németnyelvű kiadványa valósítja meg, amelyet most ismertetünk.

Az egyes fejezetek szakma szerint különböző szerzők tollából származnak; az egész munka azonban arányos és összefüggő egészben ismerteti a magyar mezőgazdaság mai alapjait és állapotát.

Magyarország talajairól Csiky János, az Orsz. Mezőgazd. Kamara talajtani osztályának vezetője ad ismertetést. Az ország három főrésze szerint: Dunántul, Alföld. Felvidék csoportosításban ismerteti a talajokat, mégpedig élénk szemléltető módszerrel, a geológiai fejlődés sikerült vázolásával. Ezzel eléri azt, hogy nemcsak a különféle talajokat, ugymint a meszes, kötött, szikes, homokos, tözeget, rét- stb. talajokat ismeri meg az olvasó, hanem látja a Kárpátok medencéjének mezőgazdasági szempontból való összefüggését. Egységes ugyanis ugy a Kárpátokból, mint az Alpokból származó talajváz és egységesek a talajváz kitöltő alluviális talajképződmények is. Ebből az összefüggő egységességből következik, hogy a rajtuk nyugvó mezőgazdaság, kertészet és erdőgazdaság is bizonyos összetartozó egységességet mutat. Talajismertetésében a Sigmond-féle osztályozás elnevezéseit alkalmazza. Az egyes talajnemek körülbelüli területének megjelölésével a különböző minőségű talajok egymásközi arányáról és jelentőségéről is tudomást szerez az olvasó.

Magyarország klímájának ismertetése Réthly Antal meteorológiai intézeti igazgató tollából származik — A Kárpátok övezte medencének klímája a medencéket jellemző összes hátrányokat és előnyöket mutatja: nagy a hőváltozás, kevés a csapadék, nagyok a szélsőségek, de megvan a szélvédettség és jók a besugárzási viszonyok. Hazánk klímája kontinentális, de mert földrajzilag átmeneti terület, a tengeri jellegű behatások is sokszor érvényesülnek. A szerző évszázados krónikákkal és feljegyzésekkel, főként a 30 éves átlagokkal cáfolja azt az alaptalan nézetet, hogy a lecsapolások és az ármentesítések következtében hazánk klímája megváltozott, illetve szárazabbá vált volna. A tudomány és a gyakorlati gazdálkodás szempontjából egyaránt igen értékesek azok a táblázatok, amelyek a légnyomás, hőmérséklet, levegőnedvesség, felhőzet, napfénytartam,

csapadék- és szélviszonyok ismertetésével hazánk klímájáról igen jó tömör képet nyújtanak.

A mezőgazdasági népesség statisztikáját Thirring Lajos miniszteri tanácsos írta. Csonkamagyarország népesedésének arculatát szerző több évtizedre visszamenőleg ismerteti és így a változást és a fejlődés irányát is sikeresen megvilágítja. A foglalkozási statisztika szerint az egykori tipikus mezőgazdasági Magyarország fokozatosan egy magasabb színvonalú, többoldalú agráripari állammá alakul. A súlypont azonban most is — a népesség 51.8%-ának östermelő foglalkozásával — a mezőgazdaságon nyugszik. Szociálpolitikailag is érdekesek és tanulságosak azok a népmozgalmi táblázatok, amelyek az utolsó évtized földreformjával vannak összefüggésben: a birtokosok száma nagymértékben (47.8%-kal) növekedett; a növekedés természetszerűleg a kisbirtokosoké. Az ipari fejlődés következtében a városbatódulás erősödik, a falu azonban ennek dacára nem néptelenedik el, lakossága növekedik, de természetes szaporodásának egy részét a város veszi föl.

Magyarország települési viszonyait Tátray István egyetemi magántanár ismerteti. Munkájában először történeti visszapillantást nyújt, majd a különféle települési formáknak adja tipikus példáit. A történeti rész egész röviden adja kitűnő magyarázatát a mai viszonyok kifejlődésének. A települési tipikus formákat pedig igen tanulságos falutérképekkel szemlélteti. A népesség tömörülésének ismertetésénél rámutat a település szélsőségeire. Végül jellegzetes számokban ismerteti a kisbirtok-elaprózódás nagy fokát és a tagosítás szükségességét.

A földbirtok viszonyairól és üzemeiről Konkoly-Thege Gyula, a Közp. Statisztikai Hivatal elnöke részletes tanulmányt közöl, amelynek előljárójában ismerteti a trianoni kényszerbéke okozta veszteségeket birtokterületben és különböző művelési ágakban.

A birtokviszonyoknál táblázatokkal ismerteti a különféle birtoknagyságok, művelési ágak, szabad és korlátolt forgalmu birtokok, saját kezelésű és bérleti gazdaságok területét, arányát, országos és országrészi viszonylatokban. A bérletek terjedelmének tárgyalásakor rámutat a tökehiányra, mint a bérbeadás egyik okára és kiemeli a kisbérletek szociálpolitikai jelentőségét.

Magyarországon a belterjes és a külterjes üzemek majd minden fokát fel lehet találni, mert az ország természeti és ökonomiai viszonyai igen változatosak. Az üzemek súlypontja általában a szántóföld és a belterjesség fokát is túltöbbségben a szántóföldön folytatott termelésnek belterjességi foka. főként a művelés minősége határozza meg. A szántóföld 2.2% ugar kivételével művelés, illetve termelés alatt áll. A szántóföld művelése általában annál jobb, minél nagyobb az üzem. A nagygazdaságok termésátlagai 10—20%-kal fellette állanak a kisgazdaságokénak. A belterjességre jellemző ipari és kereskedelmi növényekben, valamint a belterjes állattenyésztés alapjait képező magasfoku szántóföldi takarmánytermesztésben szintén a nagyüzemek vezetnek. E növényekből a nagyüzemek kétszer annyit termelnek a kisüzemeknél. Természetes, hogy a vetésforgók is belterjesebbek a nagybirtoknál. A belterjességet lényegesen fejlesztette a mezőgazdasági ipar, főként a cukorgyártás.

A trágyázás mérve egyrészt a talaj természetes tápanyaga szerint, másrészt a belterjesség foka szerint igen változatos. Az ország talaja káliumban, humuszban és mészben általában elég gazdag, úgy

hogy főképpen csak a foszforsav pótlása szükséges. Ez egész speciális magyar műtrágyának tartható. Talajviszonyaink tehát azt kívánják, hogy a trágyázás tengelye a természetes istállótrágya legyen mindenféle üzemviszonyok és intenzitási fokok mellett is. Ezt igazolják a tényleges állapotok; az ország szántóföldjének ugyanis több mint negyedrésze kerül évente istállótrágyázásra, míg a műtrágyázás 1927-ben csak 7.2%-ot tett ki, de a gazdasági viszonyok romlásával még ez is erősen visszaesett (körülbelül 1%-ig!) és csak újabban, az értékesítés javulásával, növekszik ismét a műtrágyázott terület.

Magyarország mezőgazdasági üzeme, úgy a termelésre, mint a trágyázásra nézve, általában középbelterjesnek minősíthető.

A rét a 20 holdnál nagyobb üzemekben nem mutat egymástól nagy eltérést (16.7—19.4%), de a 20 holdnál kisebb gazdaságokban a rétterület átlaga már 46.3%.

A mostani legelők legnagyobb része föltétlen legelő talaj; a legelőt más célra, vagy kaszálásra, csak ritkán és kismértékben lehet használni.

A kertgazdaság jelenleg már nem csupán a szoros értelemben vett bekerített kertekre szorítkozik, hanem jelentékeny szántóföldi területen is kerti termelést folytatnak, főleg zöldség és konyhakerti növények termelését. Érdekeselek a táblázatok; ezek szerint ugyanis kertgazdaságban, főként a szántóföldön folytatott kertészeti termelésben, nem az egyébként belterjesebb Dunántul vezet, hanem az Alföld.

A kerti termelés több ága némely vidéken egészen kiváló, sőt újabban a virágkertészet terén is a legjobb régi európai virágkertészeteknek rivalitást támasztottunk. A kimutatásokból hiányzik a korai burgonya és a csemegekukorica területe; ezek külön nem állapíthatók meg. A kertészeti terület tehát a kimutatásoknál jóval nagyobb.

A gyümölcstermelés, amely előbb nagyrészt a kisbirtokon nyugodott, újabban a nagyüzemekben is terjed, szántóföldön létesített gyümölcsösök formájában. A gyümölcstermelésben ezidő szerint a Dunántul vezet, kivéve a cseresznyét, meggyet és barackot, amelyek a Duna-Tisza közének híres speciális gyümölcsei.

A szőlőművelés újabban a csemegeaszőlő-termesztésben fejlődött erősen. Így évente mintegy 300.000 q-t értékesítenek. A nagy gazdasági válság idejében a szőlőművelés igen nagy nehézséggel küzdött, azóta a helyzet javult. A bortermelés lényegesen fejlődött, mert a szőlőterület $\frac{9}{10}$ része a neki való talajra van telepítve ($\frac{3}{10}$ rész hegyi szőlő, $\frac{6}{10}$ rész immunis homok) és csak $\frac{1}{10}$ rész nem immunis sík talaju szőlő.

Az erdőgazdaság a trianoni kényszerbéke előtti állapotokhoz képest nagy visszaesést mutat, mert erdeinknek csak $\frac{1}{5}$ része maradt a megcsönkített ország határai között. Trianon előtt faexportunk 63 millió pengőt tett ki évente, most pedig 37 millió pengő értékű fabehozatalra szorulunk. Erdészetünk azonban fejlődik, jelenleg tűzifa-szükségletünk $\frac{5}{4}$ -ét, a faszén-szükséglet $\frac{1}{6}$ -át, az épület- és szerszámfák $\frac{2}{5}$ -ét fedezni tudjuk. Az erdők okszerű használata szakszerű üzemtervek betartásának kötelezettségével biztosítva van.

A haszon- és igásállat-állományról szerző tömör táblázatot nyújt országrészek, állatnemek, számos állatmennyiség és ezek százalékos feltüntetésével. Állattenyésztésünk tömör ismertetéséből fő-

ként a külföldi olvasó kellő tájékozást nyerhet állattenyésztésünk állapotáról.

A holtleltár ismertetésénél az erőhajtású cséplőgépekről talá-
lunk táblázatot és az erőgépi talajművelés terjedelmét ismerhetjük
meg. Kellő gépfelszerelésük jóformán csak a közép- és nagybirtok-
koknak van. Nagy fejlődés alatt áll a motoros talajművelés. — Élő-
és holtfelszerelésben a mezőgazdasági üzemek általában szintén kö-
zépbelterjességet mutatnak.

Végül százalékos kimutatást láthatunk az egyes termelési
ágakból származó nyershozamról. Ezekből kitűnik, hogy hazánk
östermelésének sulya a talajon, főképpen a szántóföldön nyugszik,
amely után jelentőségre nézve az állattenyésztés következik.

A birtokpolitikával három tanulmány foglalkozik.

A háboru végén történt magyar birtokpolitikáról Mattyasov-
szky Miklós, az Orsz. Földbirtokrendezési Biróság tanácselnöke irt
összefoglaló tanulmányt, amely különösen külföldiek részére — akik
e téren természetszerűleg jórészt tájékozatlanok — becses rövid is-
mertetésül szolgál.

A birtokpolitika történetét három korszakra osztja; és pedig:
1. királyi és főnemesi, 2. liberális, 3. demokratikus birtokpolitikára.
— Az ősi birtokviszonyok 1848-ig tartottak. Akkor a jobbágyfelsza-
badítás kétségen kívül liberális ténykedés volt, de tulajdonképpen
nem a birtokviszonyok, hanem csak a munkarendszer változott meg.
A liberális korszakban a birtokok lemorzsolódása és elaprózódása
volt a főfolyamat; szoros értelemben vett irányított birtokpolitikai
ténykedés a telepítési törvényen kívül alig volt. A demokratikus bir-
tokpolitikának a krízisek nyitottak ajtót. A technika és a forgalom
fejlődésével agrárgazdaságunk megsegítésre szorult, ami birtokpoli-
tika terén a kisüzemek és kisbirtokosok szaporításában nyilvánult.
A békeidőben történtek komoly tervezések gyökeres birtokreformra,
megvalósításuk előtt azonban a világháboru véget vetett a régi vi-
szonyoknak. A háboru kitörésével csakhamar kezdetét vette az igazi
népies birtokpolitikai időszak. Ennek az volt a főjellegzetessége,
hogy mindenki földvásárlás által akarta megmenteni a folyton-
remló pénzben fekvő vagyonát. A világháboru alatt ennek követ-
keztében lényeges birtokváltozások történtek, számszerű, megbízható
adatok azonban nem állanak rendelkezésre.

A földreformot Kenéz Béla egyetemi tanár, volt miniszter is-
merteti; és pedig az u. n. tanácsköztársaság birtokreformjával. Ez
tulajdonképpen a nagybirtokok elkobzása volt és kiosztása a sze-
gény nép között, a termelés objektív kívánalmainak teljes elhanyag-
olásával, ami természetesen a termelési eredmények nagy vissza-
esésével járt. Szerencsére a forradalmak lezajlása után az új hely-
zetnek megfelelő földreform-törvények léptek életbe. Ismerteti a föld-
reform-törvényeknek elvi alapjait, az igénylők és az alakított bir-
tokok kategóriáit, az igénybevétel sorrendjét, a kártalanítás módo-
zatait, a végrehajtás szervét, az Orsz. Földbirtokrendezési Birósá-
got, ennek összetételét. Végül az eredményekről ad tömör, szám-
szerű adatokat és rámutat a földreform szociálpolitikai eredmé-
nyeire.

A földreform anyagi lebonyolításáról Czettler Jenő egyetemi
tanár, titkos tanácsos nyújt ismertetést. — Az anyagi lebonyolításról
azért kellett külön gondoskodni, mert a változó pénzügyi és ökonó-
miai viszonyok miatt a földreformban szereplő földek árának rög-

töni megállapítása nehézségbe ütközött volna. — Ismerteti mindazokat az intézkedéseket, amelyek időnként életbeléptek a birtok megváltási árának, illetve bérének, használati díjának, járadékának megállapítására. Végül a „Lebosz“-t és annak anyagi alapjait ismerteti.

A földforgalmat és öröklést Mátolcsy Mátyás, orszgy. képviselő ismerteti. Tanulságosak a földforgalomról összeállított kimutatásai. A földforgalom nálunk tulajdonképpen csak 1848-ban, a föld szabaddátételével vette kezdetét. Irányítás hosszú évtizedeken át nem történt, ezért a földforgalom sokban nem a közgazdasági és szociálpolitikai kívánalmakat szolgálta. A világháború előtti időben a parcellázás nagymérvű volt.

A földforgalom szorosán összefügg az örökösödési joggal. Ismerteti az országban szokásos örökösödési módokat, valamint az örökösödési illeteket; rámutat ennek progresszítására; az illeték progresszítása külön figyelemmel van a leszármazási, rokonsági fokra.

A munkásügyet Halács Ágoston, az Orsz. Mezőgazd. Kamara h. igazgatója sikerült tömör összefoglalásban ismerteti. — A munkaszervezésnél két szempont irányadó: 1. az üzemek, 2. a munkásnak érdeke. — A munkaszerződések elsősorban az üzem érdekét szolgálják, mert a teljesítendő munkát megjelölik és a munkáskezet biztosítják, de a díjazás kikötése által a munkás érdekeit is támogatják. — Ismerteti a különféle munkások — állandó cselédek, napszámosok, hónaposok, szakmányosok — szokásos díjazási módjait (készpénz, termény, földhasználat, állattartás, ellátás, terményrész stb.) és a szerződési időpontokat, időtartamot. — Az időleges munkának súlypontja az aratás és a cséplés, mert e munkákkal a kenyérmagszükségletet a munkások ugyyszólván egész évre megszerzik. Éppen ezért az állam szükségesnek tartja ennek a munkalehetőségnek biztosítását, elrendelte tehát az aratógépek üzemen kívül helyezését. Ha aratás nem jut mindenkinek, akkor legalább cséplési munkát kell biztosítani.

A munkanélküliség a mezőgazdaságban csak relatív, illetőleg időszakos, télen ugyanis az állandó cselédek is csak gyengén foglalkoztathatók, míg a legnagyobb munkaidőben sokszor munkáshiány van. — A világválság előtt egy-egy mezőgazdasági munkás évente 180—200 munkanapon dolgozott, illetve keresett, míg 1934—35-ben átlag csak 120 munkanapon. A szélsőség azonban nagy: Dunántulon 140—160 napot tesz ki a foglalkozás, míg az Alföldön csak 80 napot. A munkanélküliség leküzdése érdekében nagy összegeket fordít az állam közmunkákra és szükségmunkákra.

A munkásság szaporodása azonban állandó problémává teszi a munkanélküliséget. Megoldása az egész mezőgazdaságot átalakító szervezeti kérdés, ugyanis a munkások csak úgy lesznek kellőleg foglalkoztathatók, ha az ország mezőgazdasága az egyoldalú gabonatermelés mellett sok munkáskezet igénylő egyéb növények termelését is lényegesen növelni fogja. Ez viszont egyúttal igen fontos értékesítési kérdés.

Mezőgazdasági munkásjog és munkásbiztosítás ismertetése Takács E. miniszteri titkár tollából származik. — A mezőgazdasági munkás és munkaadó között a kapcsolat sokkal erősebb és többoldalú, mint más foglalkozásnál. Ez okból többször szükség van közigazgatási beavatkozásra. A mezőgazd. munkásügyeket elsőfokon a

rendes közigazgatási hatóságok intézik, felsőfokon azonban a földmivelésügyi miniszter. Intézkedési joguk van a m. kir. gazd. felügyelőknek, a mezőg. kamaráknak és egyéb gazdatársadalmi szervezeteknek. — Ismerteti a nyugdíj és egyéb kiterjedt biztosítások előmunkálatait.

Kisgazdacsaládok jövedelmi és életfenntartási viszonyairól Juhos Lajos gazd. akadémiai igazgató üzemstatisztikai kutatásai alapján 199 dunántúli kisgazdaság zárószámadásából nyújt ismertetést. Adatai és táblázatai az 1929—33. évek átlagát és az 1934. évi megállapításokat, vagyis a hanyatló időknek és egy javuló esztendőnek eredményeit tanulságosan egymás mellett tüntetik föl. A vizsgált kisgazdaságok általában igen változatos üzemet, sokoldalú termelést folytattak. Minél egyoldalubb volt az üzem, a válságos viszonyok annál nehezebben súlyosodtak rá. Feltűnő, hogy míg az egész kicsiny gazdaságoknak tiszta jövedelme lényegesen alatta áll a nagyobb területű gazdaságokénak, addig a mezőgazdasági jövedelem terén a legkisebb birtoktípusok messze kimagaslanak. A kisgazdacsalád kézi munkaerejének eredményes kihasználhatósága tehát óriási előnye a kisüzemeknek. — A szoros értelemben vett jövedelmi kimutatások mellett értékesek a házfogyasztásra és a piacra vitt termények arányának, a háztartási költségeknek, a háztartásban felhasznált naturáliáknak, a magánkiadásoknak és az index-áraknak táblázatai.

A kisgazda életviszonyairól és a technikáról Leopold Lajos egyetemi magántanár tanulmányát olvassuk. — A technika vívmányának alkalmazási lehetőségei szorosan összefüggnek a gazdák egyéb körülményeivel. A magányos tanyákon alig lehet okszerű munkamegosztásról szó, mert ott minden felmerülő munkát a gazdacsalád tagjainak kell elvégezniök. A termények házi fogyasztásánál és feldolgozásánál sok megy veszendőbe, szintén a racionális munka akadályai miatt. A nagy távolságok és rossz utak nemcsak a gazdálkodás és háztartás racionalizálásának akadályai, hanem egészségügyileg is nagyon károsak. Tanulságosak a tagosítatlanság kirívó példái. Rámutat a javulás lehetőségeinek irányaira.

A mezőgazdasági munkások kereseti és életviszonyait Kerék Mihály ismerteti. Munkabértáblázatai sok évre visszamenőleg tartalmaznak adatokat és így a bér hullámozását tanulságosan mutatják. A gazdasági válság a munkabéreket katasztrófálisan lenyomta. A bérek bár javulnak, de most is alacsonyok, úgy hogy legtöbbször csak a minimális élelmezést biztosítják. A ruházat már a táplálkozás rovására pótolható, ami az egészség rovására megy. A táplálkozás sokszor a minimális táperőt sem nyújtja. A lakásviszonyok is igen gyengék. — A munkakereseti napok száma, valamint a kereset abszolút értéke a világháború előtti viszonyokhoz képest igen alacsony. A munkásjóléti intézményeket és közigazgatást ismerteti.

Az eladósodottságról és az adósságrendezésről Koós Zoltán felsőházi tag irt rövid összefoglalót. Ismerteti a világválság következtében felgyülemlett gazdaterhet és ismerteti a terhek okozta krízis leküzdésére tett intézkedéseket. A gazdaadósság rendezése még egyáltalán nem tekinthető lezárt ügynek: a tevékenység és törekvés tovább folyik, hogy hosszabb rövidebb idő alatt megtalálja és végleg rendezze az állam a gazdaadósságok ügyét.

Az utolsó cikk az *ujabb agrártörvényhozás*. Nyizsalovszky Endre egyetemi tanár tollából. Szerző a földbérletek, a jelzálog, az

ingóhitel és a mezőgazdasági egyéb hitel érdekében hozott újabb törvényi és közigazgatási rendelkezéseket ismerteti.

*

Az egész munka rendkívül értékes különösen a külföld számára, mert valóban tömör összefoglalásban megismerteti a magyar mezőgazdaság alapjait és helyzetét, a legszakavatottabb szerzők kitűnő írásaival. A munka kétségtelenül több annál, mint ami az 1934. évi nemzetközi agrárkonferencia alkalmából kívánalomként fölmerült. Ez az oka annak, hogy mégis hiányosnak érzi az alapos olvasó. A munka ugyanis nemcsak a „szerkezetre és keretekre“ terjed ki, hanem az egész mezőgazdaságra. Ebben a tekintetben pedig hiányzik a mezőgazdaság termelésének és exportjának ismertetése. Ez annyira lényeges manapság, hogy az ember összefoglaló ismertetéseknél szinte tudat alatt keresi. Hasonlóképpen hiányosak az üzemstatistikai adatok. Ezek ugyanis nemcsak a Dunántul parasztságaira, hanem egyéb üzemkategóriákra és egyéb országrészekre nézve is rendelkezésre állottak volna. Végül a különféle mértékegységekkel való operálás, valamint némi ellentét a munkásviszonyok ismertetésénél, ami alig elkerülhető a különféle szerzőktől összeállított munkáknál, tartható némi simitandó hiányosságnak.

Prack László.

Colorado College Publication, General Series No. 208.
Study Series No. 21. Colorado Springs, Colorado. September,
1936. 120. old.

A közeli hónapokban fog ülésezni a *Colorado College*-ben a harmadik *Research Conference on Economics and Statistics*, amelyet az 1932-ben alapított *The Cowles Commission*, mint az *Econometric Society* affiliációja szokott megrendezni, a világ minden részéből összeseregglő közgazdák és statisztikusok részvételével. Ebből az alkalomból rövid ismertetést szeretnénk adni a konferencia céljáról és legutóbbi ülésének anyagáról.

A konferencia a mindennapi érdeklődés homlokterében álló problémák szakszerű megvitatását célozza, kiegészítve a közgazdasági és statisztikai tudományt szolgáló megállapításokkal. A szakelőképzettséget megkívánó viták szűkebbkörű szemináriumokban folynak le, míg a nagy közönségtájékoztatására és tudományos felvilágosítására rendezett nyilvános előadások hozzáférhetők minden érdeklődő számára. A konferencia vitaanyagát a *Colorado College Publication* hasábjain teszik közzé rendszeresen, hogy rendelkezésre álljon a távoli érdeklődők számára is.

Az 1936 jul. 6-tól aug. 8-ig tartó, eddigelé a második konferencia 32 értékes tanulmányát közli a General Series 208. sz. publikációja. A közgazdaságtan és statisztika köréből összeválogatott 32 értékes mozaikból néhány kiemelkedőbb és kevésbé elvont tárgyú előadás rövid gondolatmenetét hasznosnak találjuk közelebről is megismertetni:

Irving Fisher: Income in theory and income taxation in practice. A mai jövedelmi adó nem felel meg teljesen a jövedelem igazi elméleti értelmezésének. Nem minden jövedelemnek nevezett erőgyarapodás jövedelem, a szó szigorú értelmében. Viszont jövedelem sok, nem annak nevezett haszonélvezet. Nem helyes, hogy minden tiszta

bevétel jövedelemadóalap, tekintet nélkül arra, hogy azt haszonteljesítmények megvalósítására költik vagy éppenséggel vagyongyarápításra. Viszont a vagyon állagának felélése kifejezetten jövedelem mivoltu. A fogyasztást szolgáló kiadások és a különféle haszonteljesítmények együttesen alkotják az igazi személyi jövedelmet, miért is ez veendő adókötelesnek. Sajnos, ma még azonban az így elgondolt igazságosabb adóalap pontos megfogása igen körülményes. Mindazáltal a jövedelem statisztika fejlődésével párhuzamosan már bizonyos fejlődés ebben az irányban is észlelhető.

Carl Snyder: Monetary factors in trade cycles, price disturbances and depressions. Alig néhány évtizede még, hogy a hitel, a pénz, az árszínvonal, a forgalom, stb. jelenségeit a legkülönfélébb s sokszor ugyancsak ellentétes felfogásban tárgyalták. Az utolsó száz évre visszamenőleg összeállított megbízható statisztikai adatok segítségével ismertté vált mennyiségi összefüggések tették lehetővé itt a tisztánlátást. Ilyen összefüggés pl. *Newcomb* forgalmi egyenlete, amely a hitel nagysága, a forgalom trendszerű változása és az árszínvonal között állapít meg kapcsolatot. Az egyenlet alapján a hitelpolitika kínálkozik a leghatékonyabb lehetőségként a forgalom vagy akár az árszint irányítására. Példák erre: az 1907-es amerikai tőzsdéi pánik, az 1921-es krízis, stb.

U. a.: *The capital supply and national well being.* Az a minden idők legnagyobb anyagi jóléte, amely az Egyesült Államokban már néhány évtizede változatlanul tart és fejlődik, tisztán az újra beruházható tökefeleslegeket teremtő gazdasági tevékenység eredménye.

1850 óta a mezőgazdaságban a beruházott tőke hétszeresét érte el, úgyhogy pl. azt az élelmiszermennyiséget, amelyet száz év előtt három embernek kellett termelnie, ma egy is meg tudja termelni s ennek következtében a többi, más termelési tevékenységet folytathat. A mezőgazdaságban ma is az állandóan beruházásra kerülő tőkenövekmény 4%.

Az ipari termelés fejlődése, az ipari termelékenység természeténél fogva ezt messze felülmúlja. A gépkocsiiparban pl. az említett idő alatt a produktivitás 10—20-szorosára emelkedett. (Amerikában ma már minden három család közül kettőnek van saját autója.) Az ipari beruházások mai tőkeállaga legalább is felér 100 billió dollárral. Megemlítésre méltó, hogy az iparban az évi termelési növekmény átlagos értéke az utolsó 100 év alatt mindig 4—5% között mozgott, míg a beruházási tőkenövekmény 5—6% között volt. Más szóval az iparban, általában a tőke materiális termelékenysége lényegesen nem változott az utolsó száz év leforgása alatt.

A nagy jószághőség és az emberi munka produktívitásának szerfeletti emelkedése, hozta magával a reálbérek és jövedelmek soha nem sejtett magasságát. Mindazok tehát, akik e rendszer megbolygatásán fáradoznak, az esztelenség irányában dolgoznak.

Joseph Mayer, Pseudo-scientific economic doctrine. A közgazdaságtan alapvető fogalmainak: az értéknek, a költségnek, a haszonnak, az árnak történelmi értelmezése körül számos kifogásolható pontot lát. A klasszikus tárgyiasított értékelmélet tarthatatlansága közismert. Kétségbe vonja a csökkenő haszon törvényének egyetemességét, majd a munka és haszonáldozat egyenlősége szerinti szabad áralakulás általános lehetőségét. A szabad versenyt, mint olyat, csak esetlegességnak tekinti, különösen ma, midőn a gazdasági és

szociális átalakulás ugyis, a közjó érdekében történő, szabályozások felé halad. A csere tényálladékának, a cserenyereség doktrínájával szemben inkább pesszimiztikus jelentőséget tulajdonít, anélkül, hogy annak fontosságát tagadná. Sok vonatkozásban a határgondolatot is kétkedéssel fogadja.

A jelzett fogalmak tulságosan kötött, idealizált s a valóságtól sokszor igen távoleső tartalma a kutatót gyakran inkább akadályozzák a valóság megismerésében. Kétségtelen a neo-klasszikus irány már sok javítást és tökéletesítést hozott magával. Kivánatosnak tartja hangsúlyozni, hogy a kutató célja ne a doktrinákhoz való feltétlen ragaszkodás, hanem inkább a valóság tudományos megismerése legyen.

Herbert E. Jones: The nature of regression functions in the correlation analysis of time series. Idősorok kapcsolatainak kutatásánál felmerülő regressziós függvény jellegére a variabilitási koefficiensek viszonylagos nagysága, majd a ciklusok bizonyos hasonlóságára jellemző viszonyszámok segítségével igen értékes következtetések vonhatók. E viszonyszámok azonkívül még a helyes „lag” meghatározására is alkalmasak.

E. J. Working: Measures of the relative importance of independent variables in correlation analysis. A korreláció számítás régi törekvése megállapítani, több változós kapcsolat esetén, az egyes változók közrehatásának a fontosságát. A trigonometria és a vektoranalízis analógiáira utalva kimutatja, hogy az u. n. „ β ” szám a legalkalmasabb erre. Ez a számérték pedig nem más, mint az illető változónak tulajdonított és a tapasztalt átlagos négyzetes középeltérések hányadosa.

U. a.: *Effects of internal stresses on the price level.* A forgalmi egyenlet a gazdasági folyamatosság egyszerű, számszerű funkcionális kifejezése, amely azonban az okozati sorrendre nem ad kimerítő utmutatást. Érvénye ugyan általános, de folyamatváltozások esetére már nem magyarázó. Állandó tulajdonságot fejez ki, de nem tömörítheti magában az árnívónak az összes lehetséges, számottevő tényező felé mutatott érzékenységét. A folyamatváltozások inkább más, megfigyelt okozati összefüggések alapján magyarázhatók megjelen. Ezek az összefüggések többnyire azonban már a belső árfelépítés szerkezetéből folynak.

D. I. Vinogradoff: Remarks on the theory of foreign trade. A klasszikus külkereskedelmi elmélet, amely a komparatív költségek elvén épült fel, a mai változott külforgalmi viszonyok között bizonyos kiegészítésre szorul. A gazdasági önellátás szorgalmazása, valamint valutáris bizonytalanságok következtében a külkereskedelmi forgalom szabad alakulása alig képzelhető többé már el. Ennek következtében a régi elmélet kiindulási feltételei is megváltoztak, úgyhogy ma már egy új elméletet kell kialakítani, még pedig a változott körülmények alapulvételével.

Tord Palander: Instability in competition between two sellers. Kiindulva Cournot egyszerű feltevéseiből, a valóság megközelítése felé a probléma mindinkább többértelmű lesz. Valamelyest határozottá a kérdés tulajdonkép csak dinamikai tárgyalás útján válik. A mindig bekövetkező pillanatnyi egyensúly vagy egyensúlyok sorozata, lényegében a mindenkor piaci surlódások eredménye s sokban függ az általános gazdasági feltételeken kívül a harcoló felek kiindulási helyzetétől s ezzel egyuttal a helyi körülményektől.

Charles F. Roos: Some economic effects of wage regulation on interstate trade. A munkabérminimumok bevezetése, nevezetesen bizonyos, a megélhetési körülményekre tekintettel levő bérhatárok elrendelése igen erős belenyulás a munkapiaac alakulásába. A N. R. A. megszabott, szakmánként és vidékenként némiképp változó u. n. alsó bér-szintet. A hatás a munkavállalók és az ipar belső vándorlása lett, mert a törvény nem volt kellő tekintettel az egyes ipari települések sűrűségére, valamint a termelési és értékesítési feltételekre. További hatása volt még a szabályozásnak, hogy a bérek sokkalta jobban a minimum körül helyezkedtek el, mint éppenséggel a szabályozás előtt. A fajlagos bérek ugyan emelkedtek, de ezzel szemben a rövidített munkaidő következtében sok szakmában a heti kereset némi csökkenést mutat, amellett, hogy ezzel kapcsolatban sokszor a termelési költségek is emelkedtek.

R. A. Fisher: Inverse probability. Th. Bayes invers valószínűségi tétele, amely a statisztikai indukció lehetőségét fejezi ki, alkalmazható mindazon esetekben, amíg csak elegendő statisztikai adat áll rendelkezésre. Ha azonban igen kis számu megfigyeléssel rendelkezünk, bizonyos intuitív, de mindazonáltal matematikai jellegű (egyenlőtlenségekkel határolható) becslések segítségével meg van a mód arra, hogy olyan valószínűséghez juthassunk, amely a *Bayes*-félével közel egyenlő értékű. Az indukció e módját empirikus kutatók, intuitív alpon már régóta alkalmazták.

Corrado Gini: On the measure of concentration with special reference to income and wealth. *Pareto* ismert tapasztalati törvénye csak első megközelítést adja a szabályszerűségnek, a koncentráció mérvének kifejezésére éppenséggel közvetlenül nem alkalmas. Alkalmas lesz erre az olyan összefüggés, amely bizonyos jövedelem és a rajta osztozkodók száma között állapít meg kapcsolatot, még pedig akként, hogy az visszavetítettik az összes jövedelemelvezők számára. Ezen az alapon számos módszert dolgoztak ki a jövedelemeloszlási koncentráció mérésére; külön az összjövedelemre és külön-külön az az egyes jövedelmi fajtákra vonatkozólag. E számítások minden esetre majd közelebb fognak vinni az eloszlási törvényszerűségek kielégítő okozati megmagyarázásához is.

A. J. Lotka: Population analysis. A tapasztalati uton észlelt törvényszerűségekkel, amelyek népességvizsgálatok során eddigelé elegendőknek bizonyultak, ma már nem érhetjük be. Ezeken túlmenőleg kívánatos bizonyos szükségszerű kapcsolatok deduktív uton való kifürkészése is.

E. L. Dodd: The chief characteristic of statistical means. A statisztikai középértékek történeti fejlődését tárgyalva, rámutat azok reprezentatív jellegéből folyó, de rendszerint különböző, sajátosságaira. Ezzel kapcsolatban megemlíti azokat a törekvéseket, amelyek olyan funkcionális középérték értelmezését kívánják bevezetni, amely középérték e szempontból egységes lenne.

Harold T. Davis: Significance of analysis of variance of time series, Significance tests for periodogram analysis with application to prices of common stocks. Idősorok előre extrapolált értékei függnak a trendtől, a harmonikus elemektől és még az ezeken kívül álló körülmények okozta szóródásoktól. Szakaszonként lineáris trendnél a várható szórás elég jól jelölhető ki a bázis trendhez képest. A harmonikus elemek pontos ismeretével, természetesen az extrapoláció

még pontosabban történhet. Ennek alkalmazását ezután néhány gyakorlati példán ismerteti.

Nyilvános előadások: *I. Fisher: The depression, its causes and cures.* Az átélt válság voltaképp nem tultermelés következménye volt, sokkal inkább pénzhiányé. Pl. az 1933-as pénzforgalom az 1929-esnek mindössze csak felét tette ki. A jószágmegsemmisítések helyett inkább helyesebb kivezető ut a megfelelő pénzszaporítás, az infláció veszélyének gondos elkerülésével. Ezt célozza az 1935-ös banktörvény az új Federal Reserve Board útján, a jól megalapozott hitel- és bankpolitikával.

W. A. Shewart: Use of laws of chance in industrial development. A munkamegosztással együttjáró olcsó tömeggyártási lehetőség és a fogyasztás fokozódó normalizálása, szükségessé teszi a gyártmányok minőségének közelebbi szabályozását is. Empirikus toleranciák helyett kívánatos ma már inkább tervszerű tudományos statisztikai úton előre meghatározni a minőségi szóródásukat és megadni a lehetséges eltérések pontos valószínűségét. Ezzel mind a gyártás, mind pedig az értékesítés kapcsán sok felesleges járulékos költség takarítható majd meg. Az 1924-es Quality Control Chart már erre a célra volt szánva.

C. Gini: Problems of the international distribution of population and raw materials. A népesség- és a nyersanyagállomány egymásnak mennyiségileg meg nem felelő, sokszor ellentétes megoszlásának békés rendezése régi égető nemzetközi probléma. Sajnos, a világháborút követő politikai egyensúlyhiány a tényleges megoldás lehetőségét nem hozta közelebb, sőt sok vonatkozásban még messzebbre tolta ki.

A megoldás módja mindazáltal többféleképpen is elképzelhető: teljes autarkia, területi integráció, gazdasági integráció, szabad személy- és jószághelyváltoztatás biztosításával, a népesség szaporodásának, majd a szükségleteknek a szabályozása, esetleg a megszorítása, stb.

E módzatok legtöbbje azonban, annak következtében, hogy az egyes nemzetekre egyenlőtlen áldozatot kényszerítene, meglehetősen utopisztikus. Olyan kompromisszumos kiút látszik csupán megvalósíthatónak, amely az általános emberi haladással végig összhangba hozható.

Kádas Kálmán.

Könyvismertetések.

Kadosa Paul: Die Proportions-Krisentheorie. Bernina-Verlag. Wien—Leipzig—Olten. 1936. 119 oldal.

Szerző szerint a gazdasági válságproblémák terén főleg azért nem tudják a különféle törvényhozások, kormányzatok és gazdasági szervezetek a helyes eszközöket megtalálni, és alkalmazni, mert a *fogyasztás* gazdasági és szociális jelenségének nem szentelik a kellő figyelmet és a válságpolitikába nem fektetik be a fogyasztási probléma súlyának megfelelő erőt és intézkedéseket az állapotjavításra. A kiindulópontot tehát a fogyasztási oldalra kell áthelyezni. Teljesen hamis az a beállítás, amely a gépek és az arany szerepében keresi a válságok okait, amelyek a kölcsönös gazdasági szolgáltatások *egymásközi aránytalanságában* rejlenek, valamint a helytelen gaz-

dasági politikában. Az arányosságra, illetőleg az aránytalanságokra, mint betegségokozóra helyezi a fősúlyt és ezért elméletét is *Proportions-Krisentheorie*-nek nevezi. Végső következtetése, mint gazdaságpolitikai cél és válsághárító eszköz, a *fogyasztás racionalizálása*. Ennek elérése a kölcsönös gazdasági szolgáltatások közötti arányosságnak a visszaállításán keresztül vezet, mely célnak a szolgáltatásban ki kell küszöbölni a gazdasági élet számos visszaélését és a protekcionizmust. Ugyancsak ki kell küszöbölni az aránytalan szolgáltatási és ellenszolgáltatási viszonyhoz vezető túlzásokat, beieértve a munka jutalmazásának terét és mértékét is. Az arányosság szempontja és követelménye fennáll minden társadalmi renddel szemben. Az individuális, kommunisztikus vagy rendi társadalmi berendezkedésekkel szemben egyaránt magában foglalja az állam, a szellemi meg fizikai munka és a fogyasztás megbecsülését és helyes megértését egyaránt.

Éppen ezért szerző munkájának a célja a gazdasági arányosság mibenlétét megállapítani, mert hiszen — hozzátehetjük — enélkül tautológia volna minden „arányossági“ válságelmélet, hiszen a válság és aránytalanság fogalma annyira sűrölja egymást. Ugyancsak ezért főérdeme az aránytalanságok mibenlétének és kiküszöbölésének okait és eszközeit kutató vizsgálódás.

A kérdés legnehezebb része természetesen a terapia, a segítség, a válságok megakadályozásának a módja. Szerző szerint az államvezetést (a politikát stb.) a közgazdasággal s annak alakulataival a protekciónak a közbeeső láncszeme köti össze. Ezt kell elvágni és akkor beáll a gyógyulás. Mert ennek a közbeeső láncszemnek az elszakítása egyértelmű a fogyasztás racionalizálásával, amely feltétlenül beáll, ha az állam abbahagyja a közgazdaság protegálását, mely túlnyomórésztben a termelés és termelők javára történik.

Ennek a gondolatnak bővebb kifejtésében itt nem követhetjük a szerzőt, csak azt jegyezzük meg, hogy az általa kifejezett általánosságban túlzott optimizmust kell látnunk benne az organikus közgazdasági erőknek automatikus gyógyító befolyása tekintetében. Már maga a „közgazdaság“ fogalma is elvont általánosítás, úgyhogy az állami beavatkozás negatívumának a fokozása országonként és időnként más meg más eredménykombinációkhoz vezethet csupán, amelyek mindgyikéről a konkrét állapotoknak a beavatkozás konkrét mértékéhez viszonyítva lehetne csak közelebbi ítéletet mondani, vagy valószínűséget kifejezni.

Kadosa könyve egyébként, tárgyánál fogva, vonatkozásba hozható jóformán valamennyi gazdaságpolitikai problémával s ezért témájáról szinte korlátlan terjedelemben lehetne vitatkozni. Mindenesetre érdekes és vonzó olvasmány, melynek megítélése végredményben attól függ, hogy milyen mértékben értünk egyet a szerzővel, aki sok invencióval és a jövőbe vetett sok optimizmussal fejti ki gondolatait.

B. K.

Berdiajew Nikolai: Christentum und Klassenkampf.
Németül közreadja: Schor I. Kiadó: Vita Nova, Luzern 1936.

Mielőtt kézbe vettük volna a finom kiállítású, komoly tartalmat ígérő, 100 oldalra terjedő könyvet, utána néztünk, hogy vajjon ki lehet a szerző, akinek oroszos neve nálunk kevésbé ismert. Egyik legújabb kézilexikonunk a következőket írja róla: B. N. orosz filo-

zófus, született 1874-ben Kievbén. Párisban él mint emigráns. Eleinte marxi elveket vall, de később elfordul a materiális szocializmustól. Manapság ő az orosz metafizikai vallásfilozófia legfőbb képviselője. Magyarul megjelent tőle *Az új középkor. 1934.* E pársoros közlés már közelebb hozza hozzánk a szerzőt, ismerkedjünk meg hát legújabb művével is, amelyben társadalomtudományi álláspontját tárja elénk.

Az első rész az osztályharc tényével és elméletével foglalkozik. A világ az ellentétes erők harcának színhelye. A szervetlen világban kozmikus harc, a szervesben létfenntartási, a társadalomban osztályharc, a logikai szférában dialektikai ellentétek mutatkoznak. A polgári ideológia el akarja fedni, le akarja tagadni az osztályharcot azzal az érveléssel, hogy ma már rendi kiváltságok nincsenek, a törvény előtt is, gazdasági, jogi, politikai értelemben is minden ember egyenlő. De ez csak álcázása a dolgoknak: az osztályharc valójában fennáll s így állást kell foglalnunk vele szemben.

A történelem azt mutatja, hogy a régi világban nem találunk mai értelemben vett osztályharcot, mert a kasztrendszerben nemcsak társadalmi, hanem biológiai elkülönülés is van. Azonban a fejlődés folyamán az osztály-ellentétek mindjobban kiéleződnek. Beszél erről *Proudhon* is, *Sorel* is, de legkövetkezetesebben *Marx* fejti ki. Kétségtelen, hogy *Marx* a történelmi materializmusban a történelmi folyamatoknak egyoldalú, gépies magyarázatát adja, de az a meglátása nagy igazságot tartalmaz, hogy nemcsak a békés politika, hanem a politikai katasztrófák és forradalmak is osztály-jelleget mutatnak. A forradalmak társadalmi jellemzője rendszerint az, hogy a leigázott osztályok fellázadnak az uralkodó osztályok ellen. Addigi passzivitásukat aktivitás váltja fel s vezető szerepet vívnak ki maguknak az államban. Az osztályharc nem a szocialisták találmánya. A vezető osztályok épúgy gyakorolják, mint az elnyomottak, csak természetesen a fennálló rend védőinek magatartása mindig kevésbé szembetűnő, mint a feltörekvő elemeké.

A proletariátus fogalma *Marx*-nál kettős értelmet visel. Egyrészt a gyakorlati munkásosztályt jelenti, amelyet a kapitalizmus hívott életre és kizsákmányolás tárgyává tett, másrészt azt a messiási osztályt jelenti, amely hivatva van az igazság uralmát általánossá tenni. De e második értelmezéssel már *Marx* saját alapelvei vel lép ellentétbe, mert tiszta materializmusa ellenére is olyan képet alkot, amelyet nem a valóság, hanem a hit s a metafizikai víziók varázsolnak elé.

De tévedéseit még más nyomokon is kereshetjük. *Marx* nagy szerű szociálpatólógos. A kapitalizmusra vonatkozó diagnózisa rendkívül találó. De hiányzik nála az egészséges társadalmi folyamatok tisztánlátása, a szocializmus lélektanának kidolgozása. A proletariátus valóban a leginkább kizsákmányolt és felszabadításra szoruló osztály, de ez a tény magában még semmiféle erényt sem von maga után. A munkásság is egyénenként alakult osztály s tagjai lehetnek jók, rosszak, okosak, ostobák, erényesek, bűnösök, nemesek, romlottak. Egyetlen társadalmi osztály sem lehet a maga egészében jó, vagy rossz. Jók csak az emberek lehetnek s azok is csak akkor, ha felülemelkednek az osztályérdekeken. Sőt ha valamely társadalmi osztályt bizonyos gazdasági előnyök elérése, vagy a szerzési vágy termel ki és tart össze, akkor az már eleve magában hordja az alacsonyabbrendűség minden feltételét, mert a másik ember-

csoport rovására akar boldogulni. A marxista nem az emberben hisz, hanem a megváltó külső rendben, amely az embereket kényszerítő erővel jókká teszi. Az a proletariátus, amelyet a való élet felmutat, egészen más, mint amit *Marx* mithoszi magaslatról szemlél.

Marx nézőpontja a tiszta materializmus. Mégpedig, mint *ökonomiai materialista* a gazdasági életet veszi őstörténelmi oknak. Ezen a téren azonban nem sok a vitázni való, mert már *Max Weber*, *Trötsch*, *Sombart* eléggé kimutatták hogy az ökonomia az emberi szellem teremtménye s többet jelent, mint tiszta anyagi létet. Lenni: szellemiség, aktivitás, mozgató, erő, energia, iniciativa. A gazdasági erők, érdekek, osztályenergiák is szellemi eredetűek, ha nem is a magasabb szférához tartoznak. De *Marx* sem marad meg az anyagi világ területén. Gazdasági szemlélet alapján alkotott fogalmait szellemiesíti, sőt démoni, apokaliptikus értelemben burkolja. A burzsoázia az ő szemében egyrészt vérszopó, gyilkos osztály, minden haladás ellenzője, ösbűnök hordozója, amely önmagában halálra van ítélve. Másrészt az a világmegváltó osztály, amely megteremtette az intenzív gazdálkodást, industrializmust, kitermelte a proletariátus messiási osztályát. Az anyagi szemlélet túlszellemiesítése nyilvánul meg abban is, hogy Nyugateurópa filozófiai és teológiai áramlatait is a kapitalizmusra vezeti vissza. A materializmus és a szellemi világ közé ékelődő következetlenségek magukkal hozzák azt a határozatlanságot, amelyet *Marx* az intelligenciával szemben elfoglal. Sem a proletariátusba, sem a burzsoáziába nem tudja besorozni. A teremtő szellem túl van a marxi szocializmus sémáin. Érdekes volt pl. hogy amikor az orosz írószövetség be akart ékelődni a szakszervezetek közé, sehogy sem tudták megtalálni megillető helyét, mert csak az anyagi jószágtermeléssel kapcsolatos tevékenységet ismerik el munkának. Végre is az írókat a nyomdászok tesületébe sorzták be.

A marxi szociológia számára az osztály az ösrealitás. Az ember nem más, mint osztályának függvénye, az osztály pedig a termelés függvénye. Személyi ember nincs, csak osztályember. Ez azonban veszedelmes megszükitése az ember szellemi és történelmi lényegének, eltárgyasítása az embernek. Sőt azt jelenti, hogy nem az élő ember, hanem a holt ökonomika a történelmi lét hordozója. Ebben a felfogásban *Hegel* filozófiájának személyellenes jellege tükröződik vissza. S érdekes, hogy ez az antiperszonalizmus micsoda ellentmondásba torkollik: az ember felszabeditásáért indul harcba s végül is a személyiséget leigazza a minden emberi ábrázatot nélkülöző kollektívizmussal. Pedig a munkás nem egy szürke szám, hanem szabad polgár akar lenni. S éppen ebben van a marxizmus tragikuma.

A szocializmussal szemben áll a keresztyénség, amely abszolút értékeit nem a szociális életből, hanem a hit világából meríti. Felfogása szerint az emberi személyiség, a lélek szabadsága, a lelkiismeret szava felette áll minden más értéknek, azért a keresztyénség sosem támogathat olyan szociális rendet, amely a lelket veszélyezteti. A keresztyénség elismeri az osztályharc tényét, de ellenzi az általa való lealacsonyodást. S nem ezt tartja az egyedüli megoldásnak. Elfogadja a technika és ökonomia igényeit, de igazában a vallási, pedagógiai, kulturális újjászületéstől várja a megújulást. Keresztyén felfogás szerint a gazdaság központi értéke a

munka. A mai munka is rabszolgaság, mert a munkás szabadsága mindössze annyi, hogy eladhatja munkáját. A munkafeltételeket már rendszerint más szabja meg. Ezért a munka az ember sorsa. A munka problémájának kettős dimenziója van: 1. a munkafeltételek. Ezek a szociális renddel megváltoztathatók. 2. a munka metafizikai értelme. Ezt csak az a lelki ujjászületés tudja megoldani, amelyben a munka kötelességgé, hivatássá finomul. Az utóbbi szempont szervesen összefügg a munkafegyelemmel. Azért, ha nincs meg a munka személyfeletti értelmének elismerése, baj lehet a szociális társadalomban is. A mai munkaviszonyok nem állhatnak meg a keresztyénség bírálata előtt. A pénz misztikuma mindenkit kínoz. Az emberi jogok hirdetése — amint azt az egész művelt világban látjuk —, nem az emberi személyre, hanem a politikai emberre vonatkozik. Pedig a sorrend a következő: első a szabad, szellemi ember, második a gazdasági ember és csak harmadik a politikai ember.

Azonban az osztálygyűlölet sem oldhatja meg a kérdést. Azért sem, mert gyűlöletre nem lehet jövőt építeni s azért sem, mert felemás elgondolásából a legrikítóbb ellenmondások születtek. Pl. látjuk ma, hogy a kapitalizmus az egyéni szabadság és személyes kezdeményezésért száll sikra s amellett mindjobban felveszi a kollektív formákat (tröszt, kartel). A kommunizmus a kollektívizmust követeli s Oroszországban államkapitalizmust teremtett. Ott ugyanis csak állami szakszervezet van. Mindez hatalmas bizonyíték arra, hogy a szociális kérdéseknek nem a technikai és gazdasági jellege a fő, hanem az erkölcsi és szellemi. A technikai és gazdasági élet bármily magas színvonalán lehet az ember embertársainak ellensége és így mindig alacsonyrendű maradhat. Az emberek vagy osztályok közötti harc mindig meglesz, de ennek nem szabad személyi-nek lenni s magát az embert illetni. A harcnak el kell szellemiesülnie bizonyos magasabb eszmények elvi szolgálatára.

Tagadhatatlan azonban, hogy a keresztyénség mai alakjában is hiba van. Az egyház valamikor a patriarkális korra rendezkedett be s ma is ott akar élni. Pedig állást kell foglalnia és el kell döntenie, hogy kinek van igaza az osztályharcban. Még az egyház nyelvezetének is meg kell változnia, ha követni akarja a haladó életet s nem akar szakadást maga és hívei között. Tévedés az, hogy az egyház csak monarchikus, patriarchikus, vagy rendi államban tud virágozni. Sőt éppen az új rendben kell hathatós munkát végeznie, ahol a lélek annyi veszélynek van kitéve. Az egyháznak el kell ítélnie minden elnyomást, kizsákmányolást, elő kell segítenie az emberibb, igazságosabb jövedelemelosztást, vezetnie és irányítania kell a szociális harcot. Ha meg akarja nyerni a munkást a hitnek, akkor saját magának is el kell fogadnia annak jogos igényeit. S az eredmény bizonyára az lesz, hogy ha a keresztyénség elismeri a munkásság szociális igazságát, akkor a munkások is könnyebben meg fogják látni a keresztyénség örök igazságait. Ma is — mint a történelmi lét minden elhatározó percében —, a munkásosztály válaszuton van. De ne felejtse el senki, hogy problémái csak lelki megújhódással oldhatók meg igazán és gyökeresen.

Aki a társadalomtudományi irodalmat figyelemmel kíséri, láthatja, hogy a vallásos szocializmus képviselői manapság mindhangosabban hallatják áldásos szavukat, nemcsak a tudományban, de a politikai életben is és mindtöbb hivatalt állítanak zászlóik alá. A pro-

fán szocialistákkal szemben állnak, amennyiben azt hirdetik, hogy a szociális kérdésekben nemcsak gazdasági, de szellemi és lelki megoldatlanságok is vannak. A szocializmus és keresztyénség kibékítő egységének megteremtése nem új gondolat. Egyik legnagyobb hatású munka e téren *Foerster* világhírű svájci pedagógus *Christentum und Klassenkampf* című, 1908-ban megjelent műve, amelyet ugyszólván az egész művelt világon olvasnak. Eszerint is, éppugy mint szerzőnk szerint, a marxizmus legnagyobb fogyatékosága az, hogy az egyén társadalmi helyét és szerepét félreismeri. A társadalom ujjaszületését egyedül a gazdasági szervezet megjavításától várja.

Berdiajew inkább ezt a címet adhatta volna könyvének: „*Tul a marxizmuson*“, mert egészében elfogadja *Marx* álláspontját, csak végső következtetéseiben von le más elveket s ajánl más fejlődési utakat, mint *Marx*. Mély meggyőződés tölti be minden mondatát. A jelen zürzavarát és a szociális kérdéseket bizonyos nyugodtabb, emelkedettebb magaslatról nézi. Megérzik minden során, hogy nem harccal, hanem felvilágosítással akar győzni. Higgadt bölcsességét nemcsak a tudás, tanultság, hanem a tapasztalat és a történelmi események szeme előtt pergő filmjének szemlélete is finomította és érlelte. Gondolkodása, érveinek felsorakoztatása és átütő ereje arra mutat, hogy tisztult, felsőbbrendű világnézetét belső, lelki tusák árán szerezte meg. Saját maga is beszél könyvében marxi periódusáról, amelyből az mentette ki, hogy sohasem tudott a materializmus eszmevilágában maradéktalanul feloldódni. Utja *Schopenhauer*, *Kant* és *Fichtén* keresztül elvezette az igaz, szép és jó abszolút értékeinek birodalmához s ma már tudja, hogy az igazságot nem lehet egyik vagy másik társadalmi osztály szociál-ökonomiai feltételeihez kötni.

Stilusa szuggesztív erejű, szinte drámai hatása. Logikus okfejtése lépésről-lépésre halad. Az u. n. filozófikus előadásmódot alkalmazza, aminek jellemzője, hogy minden részt kisebb összefoglalással kezd és a következő részre mutató, átvezető kérdéssel zár le. Fejtegetései mindinkább eltávolódnak a megszokott talajtól s bölcselmi, metafizikai magaslatokra lépnek. A dialektika mestere. Valóságos szellemi torna, bizarr élvezet követni színes, plasztikus jellemzéseit, kontrasztikus szembeállításait, elmemetsző, éles megkülönböztetéseit. Egy-egy odavetett ecsetvonással pompás, szemléletes képet alkot. Klasszikus jellemző erejének példájaként álljon itt az arisztokrata, polgár és munkásról adott zsánerképének néhány mondata:

Az *arisztokrata* nem gazdasági egyed. Ha gazdag, munkáját karddal vagy örökséggel szerzi. Tipusa a munka kategóriája felett áll. Éppen ezért az arisztokratizmus a múlté. A *polgár* a megtestesült homo oeconomicus. A munka rabja. A *munkás* a megélhetés terhének, gondjának hordozója. A kulturából kevés, a szükségből, nyomorból sok jut neki. A munkás és polgár vérrokonok. A polgár olyan munkás, aki a szerencse sorsjegyét kihuzta s most fajtájának árulója lett. Az igazi osztályharc kettőjük között dul.

A szerző végkövetkeztetéseivel is kellene néhány bíráló sort füzünk, de erre alig találunk szavakat, mert nem akarunk e szigoruan tudományos folyóirat lapjain olyan kérdésekbe bocsátkozni, amelyeknek erősen érzelmi színezete van. De örülünk, hogy legalább nagy vonásokban olvasóink elé tárhattuk e szép, felemelő,

mély igazságokat kereső munkát. Lapjain a tudósnak és az érző embernek; a filozófusnak és a vallásos léleknek; a lelki arisztokratának és a szocializmus meggyőződéses hívének összhangosított, kiegyensúlyozott, egy sikra hozott szemlélete találkozik. Teljesen átértjük, átérezzük, elfogadjuk érveléseit és követeléseit. Magunk is hittetl hisszük, hogy a nagy gazdasági bajok és társadalmi ellentétek megoldása csak az egyes emberek lelkében lejátszódó megtisztulás, újjászületés, megdicsőülés árán remélhető.

Takaróné Gáll Beatrix.

Mellerowicz Konrad: Kosten und Kostenrechnung. Bd. II. Kostenrechnung. Teil 1. Grundlagen und Verfahrensweisen. Teil 2. Anwendung. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co. 1936. VIII. 266 p. — IV. 266 p. Bibl. 259—263 p.

A költségszámítás külföldi, főleg német- és angolnyelvű irodalma igen nagy. Alig találunk azonban olyan munkát, amely a tárgykört gyökerénél, a költségek elméleténél megfogva végigvezetne bennünket azon a hatalmas területen, amelyet költségszámításnak neveznek. A legtöbb munka rendszerint megelégszik egy részletkérdés, többnyire egyes iparágak alkalmazott költségszámításának tárgyalásával, anélkül, hogy a költségek problémájába behatolna. Pedig ezek alapos ismerete nélkül költségszámítás nincs. A költségszámítás gyakorlati keresztülvitele technikai kérdés, de hogy mit lehet és kell költségnek tekinteni, mi az egyes költségtényezők sajátossága, a változó gazdasági helyzetben miként viselkednek, az üzem gazdaságosságát hogyan alakítják, mely módon foghatók meg — ez a lényeg, amit csak kevés munka világít meg. Schmalenbach „Selbstkostenrechnung“-ja uttörő jelentőségű e téren, bár ez is inkább csak egy — igaz nagyjelentőségű — részletet, az általános költségeket veszi beható tárgyalás alá.

A költségprobléma német művelői közül most első helyre került Mellerowicz a költségekről és a költségszámításról szóló hatalmas munkájával. Ennek első kötete, a költségek elmélete, még 1933-ban jelent meg, most követte azt a második kötet, a költségszámítás, két részben. Az egyik rész a költségszámítás alapjait és módszereit, a másik a költségszámítás alkalmazását tárgyalja nagy körültekintéssel és éleslátással.

A Harmadik Birodalom kialakuló gazdasági strukturájában különleges jelentőséget nyer a költségszámítás, mert a rendezett gazdaságok szabályozott versenye csak az önköltségen alapulhat. A szerző tanulmánya erre figyelemmel is van s mintegy bevezetéképp tiszta képet ad a nemzeti szocializmus gazdasági célkitűzéseiről és gazdaságpolitikájáról. Vita tárgyát képezheti ugyan a megállapítás, hogy „Eine Wirtschaft mit Gewinnerzielung als eigentlichen Zweck ist zweifellos eine entartete Wirtschaft“, miután „Die Wirtschaft ist . . . nichts anderes als ein Instrument der Volksgemeinschaft“, amelynél a nyereség, mint elsődleges tényező helyét a „Dienst am Volke“ foglalja el s a tőke csak ennek szolgálatában áll; fejtegetései azonban tagadhatatlanul meggyőző erejűek és különös érdeklődésre tarthatnak számot.

A költségszámítás adatforrásának, a számadástan alapjainak és formáinak, a költségszámítás történetének, a számadástan és szervezés összefüggésének, valamint a költségszámítás céljainak rö-

vid, de igen áttekinthető ismertetése vezeti be a költségszámítás formáinak és értékelésének tárgyalását. A költségelmélet és a költségszámítás történetének és fejlődésének igen érdekes témája még feldolgozásra vár ugyan, a szerző érdeme azonban, hogy könyvében erre is — habár röviden — kitér és adatokat szolgáltat.

A költségszámítás formáinak ismertetésénél szűkebbre fogja a már sok szerző által tárgyalt üzemi könyvvitel és önköltségszámítás problémáit, annál behatóbban foglalkozik azonban a statisztikának és az üzemi előirányzatnak (budget), mint költségszámítási tényezőknek kevésbé ismert jelentőségével. Az üzem strukturája és az ellenőrzés szükségességének mértéke határozzák meg, hogy milyen mértékben alkalmazhatók statisztikai módszerek a költségszámításnál. Minél erőteljesebb tökeszükségletű, fix költségekkel terhelt, termelés technikailag bonyolultabb, a piactól függőbb és készítményeiben nagy változatosságú az üzem, annál fontosabb a statisztika az egyéb számítási módok kiegészítésére és tökéletessé tételére. Általában: az egyfajta terméket előállító és az osztó költségszámítási eljárással dolgozó üzemek a költségszámítás tisztán könyvelési rendszereivel beérhetik, a készítményfajták számának emelkedésénél, az üzemköltségek növekvő jelentőségénél és a termelés gyakori változásánál a statisztikai módszereknek fokozott jelentőségük van.

Az ellenőrzés szükségessége lép előtérbe azon üzemeknél, amelyek készítményeinek szilárd piaci ára van, vagy azok árát kívülről álló tényezők állapítják meg. Az üzemi jelenségek kölcsönhatásainak vizsgálata, az üzemi adatok összehasonlítása a könyvelés feladatát meghaladják s azok a statisztika munkakörébe tartoznak.

Az üzemi budgetnak költségeloirányzati része nemcsak költségszámítási, hanem üzemvezetési utakat is kijelöl.

A költségszámítás tengelye az értékelés, mely a kalkulációs érték, az elszámolási ár és a standardköltségek alapján eszközölhető. A kalkulációs érték a fogyasztott jószágok értékének számszerű megállapítása. A költségek értékelésénél különös figyelemmel kell azonban lenni azon tényezőkre, amelyek a költségelemek és az előállított termékek értékelését befolyásolják és amelyek különböznek a fogyasztott jószágoknak egy meghatározott időpont piaci ára és a költségszámítás célja szerint.

Az elszámolási árról megállapítja, hogy az üzem belső elszámolási céljaira megállapított ár. Schmalenbach a gyakorlati kalkulációs értékkel azonosítja az elszámolási árat. Mellerowicz vonatkozó, kétségkívül érdekes fejtegetései inkább csak tudományos elmefuttatás jelentőségével bírnak, mert az üzemi kalkulációs érték, a jószág gazdaságossága adja végeredményben az elszámolási ár megállapításának is alapját.

A költségek harmadik értékelési lehetőségét a standardköltségek megállapítása adja. Ez az értékelési rendszer az Egyesült Államokból indult ki. A standardköltségek állandó jellegű, nem folytonosan változó költségek, legalább is addig nem változnak lényegesen, amíg a termelési eljárásban, az üzem szervezetében, vagy a megbizások összetételében változás nem áll be. A standardköltségek értéke a standardmennyiségekből és az ár szorzatából tevődik össze. Miután a változó árnak a standardköltségeket nem szabad befolyásolni, ezeket a változásokat hatástalanítani kell standardárak segítségével. A standardköltségek előre megállapított normálköltsé-

gek, amelyek tudományos alapokon felépülve összehasonlító, irányköltségeket képviselnek. Az üzemi és piaci jelenségekkel rendkívül sokoldalú és szoros összefüggésben állanak, ami egészen természetes, ha tudjuk, hogy a standardköltségszámítás főfeladata az üzemi eredmény megállapítása és annak elemzése az indító okok tömege szerint. Ugy ezek, mint az elszámolási árak könyveléstechnikai elszámolása érdekes fejezetei a munkának.

Munkája második részében a költségszámítás célkitűzéseit tárgyalja a szerző oly kimerítő részletességgel és alaposan, mint azt előtte egy szerző sem tette. A költségszámítás három célkitűzése: az ármegállapítás, az üzemellenőrzés és az üzemirányítás jelentőségének megfelelő méltatást talál Mellerowicz munkájában.

Az önköltségszámítás eredményétől meglehetősen független az ár. Az árat befolyásolják a szabad-, a korlátozott- és a szabályozott verseny, mely utóbbinál az állam állapítja meg a verseny alapfeltételeit és módszereit, a megengedhető és megengedhetetlen verseny módok közötti határvonalat. Ez a verseny kizárja a tőke hatalmának érvényesülését és a tudás és a teljesítmény versenye, mely kifejezésre juthat a költségek magasságában és ezzel a kért árban, a teljesítmény minőségében, a nyújtott mellékteljesítmények fajtájában és mennyiségében. Ezt a versenyt jellemzi a teljesítményelv alkalmazása a piaci rend felépítésének elgondolásánál, versenynormák állami megállapítása az összesség érdekeinek megvédésével egyes kereseti- és hatalmi törekvéseivel szemben és külön-külön piaci rend létesítése mindazon gazdasági területek részére, amelyeken a tiszta teljesítményverseny érvényesülése nem látszik biztosítottnak.

Az árpolitikát a kereslet rugalmasságának szempontjából vizsgálva megállapítja, hogy minél merevebb a kereslet, annál nagyobb a lehetőség a költségeket az árba belevinni. Ismerteti a teljes és a részköltségkalkuláció összefüggéseit, a kalkulációs kiegyenlítés problémáját, a monopolárkalkulációval kapcsolatosan a magánmonopóliát, az árdifferenciálódást és a márkás áruk árképződését, majd rátér az állami árszabályozásra és foglalkozik az államilag szabályozott árak, az árelőirányítás, valamint az árharácsolás és uzsoraár kérdéseivel és hatásaival.

A költségszámítás abszolút jelentősége az üzemellenőrzésnél, kihasználhatósága az üzemirányításnál mutatkozik. Mellerowicz — mint a költségszámítás problémáinak és jelentőségének alapos ismerője — különös gonddal tárgyalja az üzemellenőrzést, amelynek legfontosabb eszköze a költségelemzés, vagyis azon költségösszefüggések megállapítása és megvizsgálása, amelyek az üzem helyzetét vagy a termelés lefolyását jellemzik. Az elemzés kétirányú: a költségstruktúra megállapítása és a költségalakulás megfigyelése. Ismerteti a gazdaságosság kiszámításának általános és módszertani kérdéseivel kapcsolatban a gazdaságosság-számítás lényegét és céljait, annak módszereit és alapelveit, a gazdaságossági jelzőszámok különböző fajtáit, a gazdasági összehasonlító-számításokkal kapcsolatosan az időösszehasonlítást, az üzemösszehasonlítást és a rendszeres üzemi fogyasztási és teljesítményellenőrzést (Soll-Ist-Vergleich), mely utóbbi alapját a standardköltségek és a költségelőirányzati értékek képezik, rendszere pedig a „legyen“ és „van“ szembeállítására és az eltérések elemzésére. Az eltérések mértéke a nor-

mától adja a gazdaságosság mértékét. A költségeltérések elemzése, a beszerzési piacok áringadozásainak, a termelésnél mutatózó fogyasztási ingadozásoknak, az emberi és gépi munka teljesítményingadozásainak és az egész üzem foglalkoztatottságingadozásainak vizsgálata utján történik. A nyereségeltérések elemzését az elhelyezőpiacok árainak és a forgalmi volumenek szempontjából kell végezni. Ezirányu fejtegetéseit számos példa bemutatásával teszi szemléltetővé és érdekessé.

Ezzel a rendszerrel szemben áll a pontozási rendszer, mely az üzemben belüli versenyen alapul s kevésbé az abszolút teljesítményértékekre, mint inkább a teljesítményrelációkra van figyelemmel. Ezt a rendszert alkalmazták Bedeaux és Haynes, akik munkabérendszere fiktív értékegységekre van építve s alapja az a munkamennyiség, amit egy perc alatt kell elvégezni; ez a teljesítménynorma, ami a bérszámítás alapja.

Az üzemi irányítás, az üzemvezetés kétféleképp eszközölhető: intuitív uton, vagy exakt számok alapján. Az előbbi nem nélkülözhető ugyan, főleg nehéz esetekben, a diszponálás azonban számszerű adatokat kíván. Az üzemi adatok gyakorlati kihasználása éppen ezen a téren eszközölhető nagy eredménnyel. Ezt fejtegeti a szerző munkája utolsó részében, bemutatva a költségszámítás eredményeinek ily irányu feldolgozását és alkalmazását az alárendelt feladatok elvégzésével megbízott személyek, a termelési csoportok és az egész üzem vezetői által.

Hivatott kezek irták a könyvet, amelyek nemcsak a tudós szemzőgéből, hanem a gyakorlat igényeinek figyelembevételével tárgyalják a költségszámítás tudományát.

Brunner Vilmos.

Annuaire International de Statistique Agricole 1935/36 et 1936/37. Rome 1937. 1011 p.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet ezen legújabb kiadványa — mint a cím is mutatja — nemcsak az 1935/36 termelési évről közöl adatokat, hanem — amennyire azokat beszerezni sikerült — az 1936/37. évről is. Ez utóbbiak azonban csak ideiglenes adatok. Az állatállományra és az árakra vonatkozó táblázatok összeállításánál is 1936. év végéig terjedő adatok szolgáltak alapul.

Újabb országok is bekapcsoltattak az adatszolgáltatásba, nevezetesen: Portugália, Annam, Cambodge, Cochinchina, Tonking. Új-Caledónia és Franciaország equátori afrikai tartományai. Kibővültek a csemegeeszőlőre s a kávéra vonatkozó kimutatások, a déli gyümölcsök sorában pedig külön vannak feltüntetve: a narancs, mandarin és citrom.

A népesség az összes világrészekben gyarapodott:

Világrész	L a k o s s á g		Négyzet- kilométerenként	
	1930	1935	1930	1935
Európa (Oroszország nélkül)	377,891.751	391,901.914	69.6	72.2
Oroszország	160,600.000	173,000.000	7.6	8.2
Észak-Amerika	167,543.935	176,322.396	7.5	7.9
Dél-Amerika	80.618.994	86.969.997	4.4	4.8
Ázsia (Oroszország nélkül)	—	1094,307.906	—	40.7
Afrika	142,188.769	149,387.739	4.7	4.9
Ausztrália és a csendes tengeri szigetek	9,812.926	10,216.457	1.1	1.2
	Ö s z e s e n	2082,106.409		

A világtermést a főbb mezőgazdasági terményekben az alábbi kimutatás tünteti fel:

Termény	Terület millió hektárban						Termés millió métermázsában					
	1926/30	1932	1933	1934	1935	1936	1926/30	1932	1933	1934	1935	1936
Buza	101.3 131.7	105.6 140.1	101.6 134.9	98.5 133.8	100 137	100.7	1021.8 1249.3	1049.4 1251.9	1040.1 1317.4	953.3 1257.4	969.7 1278	959.8
Rozs	19.3 46.1	18.9 45.1	18.7 44	18.4 42.4	19.2 42.7	18.9	239.1 461.3	254.4 474.6	266.2 508.1	237.7 439	246.1 459.7	229.1
Árpa	28.8 36.3	29.8 36.6	28 35.3	27.2 35.7	29.8 38.5	28.1	344.3 403.5	357.2 407.5	323.8 402.3	312.1 380.5	340.5 422.1	317
Zab	42 59.5	41.9 57.3	39.7 56.4	36.9 54.9	40.7 60	38	522.8 676.4	532.7 645.1	456.4 610.5	393.5 582.5	492.1 674.8	417
Tengeri	76.3 79.8	84 87.7	82.1 86.1	78.6 82.3	79 82.2	78.5	1069 1100	1271 1251	1053 1101	901 929	1060 1088	917
Burgonya	13.1 18.7	13.8 19.9	13.8 19.5	14 20.1	13.8 21.2	13.8	1427.2 1880.8	1633.2 2064.4	1535.2 2027.7	1681.9 2192	1513.4 2210.8	1631
Cukorrépa	2.2 3	1.8 3.4	2 3.2	2.1 3.3	2 3.3	2.1 3.3	543.5 637.9	489.4 555	516.7 606.6	556.2 669.8	520 682.1	560 720

Ehhez a kimutatáshoz megjegyzendő, hogy a rovatokba levő felső szám a bevetett területet s a terméseredményt Oroszország nélkül tünteti fel, az alsó szám pedig Oroszországgal együtt. 1936. évről ugyanis Oroszországból nem érkeztek be kellő időre a szükséges adatok. A búzával bevetett területnél nincs lényeges változás, a rozsnál, árpánál, zabnál és tengerinél 1936. évben némi csökkenés mutatkozik. A terméseredmények 1935-ben általában jobbak voltak, mint az előző évek, különösen rozs, árpa, zab és tengeriben. (1936. évi terméseredmények alatta maradtak az átlagnak, kivéve a cukorrépat, melynél igen jó volt a termés.) A búzánál a legnagyobb termésátlagot Németalföld érte el, hektáronként 29.2 q-át, azután következik Dánia 26 q, Belgium 25.6 q. Burgonyánál az 1936. év volt igen kedvező. Az összes európai országokban nagyobb volt a termés az átlagosnál. Termésátlagok hektáronként 1936-ban: Belgium 201.5 q,

Norvégia 183.3 q, Írország 181.9 q, Dánia 169.8 q, Németország 165.9 q, Magyarország 90.6 q.

A *csemegeeszőlő* terület és termés 1934/35-ben és 1935/36-ban tovább növekedett.

Az *állatlétszámra* nézve az évkönyv globális adatokat nem tudott közölni, mert a felvételek az egyes országokban eltérő alapon és különböző időben történtek. Hazánkban a létszám 1935-ben emelkedett a lovaknál, szarvasmarháknál, juhoknál, sertéseknél.

A *külforgalomra* vonatkozó táblázatok kimutatják az egyes terményeknél a behozatalt és a kivitelt az 1926—30. évi időszakban, továbbá az 1931, 1932, 1933, 1934 és 1935 években s külön kimutatják a behozatali többletet (+) vagy kiviteli többlet (—). (Millió mázsákban.)

Világrész	Buza és buzaliszt		Rozs		Árpa		Zab		Tengeri		Burgonya		Rizs	
	1934	1935	1934	1935	1934	1935	1934	1935	1934	1935	1934	1935	1934	1935
Európa Orosz ország nélkül	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+
	95·8	8·6	0·4	1·4	17·9	16·5	6·4	7·4	63·3	63·9	1·3	1·1	12·1	9·4
Oroszország	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
	2·3	7·2	1	0·4	1·8	5·8	1·4	1·5	1·2	0·4	—	—	0·2	0·3
Észak-Amerika	—	—	+	+	—	—	—	—	+	+	—	—	+	+
	52·4	40·6	1·7	2·2	2·1	2·2	0·7	0·6	1·4	12·2	0·17	0·37	2	1·2
Dél Amerika	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+
	37·9	27·3	1	2·3	6·3	4·4	5·6	4·1	55·2	70·7	0·15	0·12	0·5	0·1
Ázsia Orosz ország nélkül	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	16·9	15·8	0·2	0·02	3·8	1·5	0·3	0·2	6·4	4	0·09	0·05	20	14·7
Afrika	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+
	2·4	2·8	0·01	0·01	2·2	1·8	0·1	0·2	3·8	6·1	0·87	0·5	2·4	2·4
Ausztrália és a csendes tengeri szigetek	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+
	24·9	26·7	—	—	0·5	0·5	0·04	0·1	0·02	0·03	0·05	0·07	0·5	0·6

Európában a *buza és buzaliszt behozatal* 1935-ben mintegy 10 millió métermázsával visszaesett, ami nagyrészt az önellátásnak a következménye.

A *tengeri-behozatal* Észak-Amerikában 1935-ben az előző évekhez képest jelentősen nagyobb volt, amit a nagy szárazság által okozott rossz termés tett szükségessé. Ezzel arányban növekedett Dél-Amerika tengeri exportja. A rizsnél Ázsia a legnagyobb exportőr, de 1935-ben az előző évekhez képest mintegy 6 millió mázsával kisebb volt a kivitele.

A Mandzsukov-ra vonatkozó adatok 1932-től kezdve külön vannak feltüntetve. Ujítás, hogy a datolya forgalmáról is van külön kimutatás. Ez alkalommal is megjegyzem, hogy a kiviteli és beviteli adatok összegezése nem egyezik, mert egyes országoktól nem sikerült teljesen megbízható adatokat szerezni, továbbá az uszó és vasúton levő készletek is kimaradnak a nyilvántartásból.

A *buza és buzaliszt behozatalról és kivitelről* az alábbi kimutatás szolgál részletesebb felvilágosítással (millió métermázsában):

Év	Németország	Anglia	Magyarország	Jugoszlávia	Ausztria	Csehszlovákia	Olaszország	Dánia	Kanada	USA	Argentína	Ausztrália
1934	+	+	—	—	+	+	+	+	—	—	—	—
	2·2	56	5·2	1	2·8	0·028	2·4	3·8	51	4·5	49·4	25·3
1935	+	+	—	—	+	+	+	+	—	+	—	—
	1·3	54·7	4	0·3	2·4	0·9	2·7	3·7	50	6·6	39·7	27·3

Az Északamerikai Egyesült Államok, amelyek 1934-ben még exportáltak, 1935-ben a rossz termés folytán behozatalra szorultak.

A buza- és buzaliszt-készletek (1000 mázsában):

	1933	1934	1935	1936
Kanada	58.645	52.796	55.323	29.597
USA	112.258	86.055	47.357	47.075

Kanadában az 1936 július 1-én a következő évre átvitt buza- és buzaliszt-készlet, ugyszólván csak fele az eddigi készletnek, az Északamerikai Egyesült Államok készletei is (bár jelentékenyek) kisebbek voltak 1936. évben, mint az előző évek. Ezek nagyon fontos adatok, mert a tengerentuli buza-készletek csökkenése megszünteti azt a nyomást, amelyet eddig az európai piacra s a buzaárakra gyakoroltak.

A *mezőgazdasági termények áraitól* részletes és nagy gonddal kidolgozott adatokat közöl az évkönyv. Az árakat az 1931—36. években azokról a jelentős piacokról szerezték be, ahol az illető termény eladásra került (minden hét péntekjéről) s az illető ország pénznemében mutatták ki. Egy másik sorozat a táblázatoknak az összehasonlítás megkönnyítése végett az árakat aranyfrankra átszámítva közli, havonként.

Az *aranyfrankra átszámított buzaárakat* (métermázsánként) a legfontosabb piacokon a következő kimutatás tünteti fel:

Piac	Buza fajta	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Winnipeg	Manitoba I	10·76	9·33	8·34	8·52	9·53	10·57
Liverpool és London	Manitoba I	14·01	11·82	10·34	10·27	11·10	12·52
Chicago	Hardwinter	12·72	10·05	11·10	11·10	12·08	12·79
Buenos Ayres	Barlette	9·34	8·90	7·57	6·59	7·57	10·86
Berlin	Be földi	30·62	28·33	23·09	23·67	25·14	25·48
Budapest	Tiszavidéki	13·58	9·57	7·76	8·25	9·71	9·75

Az árak 1932-től kezdve folyton javultak s 1936-ban voltak a legnagyobbak.

Hasonló volt a helyzet a *tengeri áraknál*:

Piac	Tengeri fajta	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Chicago	Sárga Nr. 3	10·65	6·23	6·29	7·91	9·88	10·18
Liverpool és London	La Plata sárga	8·41	7·63	6·58	6·88	5·82	6·81
Liverpool és London	Afrikai fehér	9·75	8·23	7·15	7·90	6·26	—
Milano	Belföldi	14·55	18·15	13·37	14·50	18·98	19·15
Braila	Belföldi	6·45	5·78	5·28	6·57	6·55	5·68

Az évkönyv közli az egyes országok statisztikai hivatalai által a mezőgazdasági termények évi átlagos árai alapján kiszámított indexszámokat is.

Ezek közül a fontosabbakat az alábbi táblázat mutatja be:

Ország	Az összehason- lítás alapja	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Németország	1913=100	103·8	91·3	86·8	95·9	102·2	104·9
Anglia	1911/13=100	120	112	107	114	117	122
Olaszország	1928=100	69·1	65	55·2	55·9	64·6	—
Lengyelország	1928=100	68·3	58·9	52·4	46·8	43·8	54
USA	1909/14=100	87	65	70	90	108	114
Kanada	1926=100	56·3	48·4	51	59	63·5	70·1
Argentína	1926=100	63·8	59·1	56·9	70·5	72·1	86·6

Olaszország és Lengyelország indexszámai azért olyan alacsonyak, mert egy kedvező gazdasági év (1928) az összehasonlítás alapja. Kanada helyzete az Északamerikai Egyesült Államokhoz viszonyítva kedvezőtlen. Magyarországot illetően 1935. és 1936. évről havi indexszámok vannak közölve (1913 = 100): 1935 január — 75, december — 88, 1936 január — 84, december — 78.

Részletes adatokat találunk a műtrágyák forgalmáról és áráról, valamint a buza, tengeri és rizs tengeri szállítási költségeiről is.

A függelékben újabb adatok vannak a mezőgazdasági üzemek terjedelméről és kezelésük módjáról, amelyek azonban — mint az évkönyv ez alkalommal is megjegyzi — összehasonlításra és következtetésekre még nem alkalmasak.

Tóth Jenő.

Georgs, Hans: Die ländlichen Kreditgenossenschaften in der Kreditversorgung des Erbhofes. Beiträge zur Genossenschaftskunde, a Halle-wittenbergi egyetem szövetkezeti szemináriumának írásai, 4. füzet, Leipzig, Hans Buske. — 128 l.

A német törzsöröklési törvény (Reichserbhofgesetz) Németország mezőgazdaságilag mivelt területének több mint fele részére különleges szabályokat léptetett életbe, amelyeknek a mezőgazdasági hitel terén is fontos következményei voltak. Az eladósodás két oka: az örökösödés és a vétel következtében történő eladósodás esett és a törzsöröklési tőkék adósságrendezéséről szóló 1936 június 20-án kiadott rendelet a parasztot felszabadította az alól a nyomás alól, amely alatt éveken át nyögött. Ez a rendezés természetesen ugyan-

akkor a hitelezők érdekeit súlyosan érintette, de ez a kérdés olyan része, amelyet a jelen dolgozat szerzője egészen figyelmen kívül hagy, miután csak a jelenleg fennálló helyzetet ismerteti és annak várható kihatásaival foglalkozik. A törzsöröklési jog széleskörű alkalmazása a hitelélet számára új formák alkalmazását tette szükségessé. A hitel elsősorban személyi hitellé vált, amikor biztosítékként egyfelől csak a hitelt igénybevevőjének személyi megbízhatósága, másfelől a birtok hozadékképessége, végül pedig az a lehetőség áll rendelkezésre, hogy esetleg végrehajtási jogot lehet szerezni a birtok gyümölcsére. Ilyen biztosíték mellett mezőgazdasági hitelt valóban elsősorban csak szövetkezeti alapon lehet nyújtani.

G. ismerteti az új német törzsöröklési jog rendszerét, valamint azokat a lehetőségeket, amelyek a törzsöröklési birtokok hitelezését illetően jelenleg rendelkezésre állanak. Végül pedig áttekintést nyújt a falusi hitelszövetkezetekről. A könyv a kérdésnek jó áttekintését nyújtja, bár a kritikai szempontokat sajnálatosan nélkülözni kell.

Varga István.

Kállay Tibor: A munkanélküli jövedelemről és vagyonról. Cobden-könyvtár, 83. szám. 55 lap.

E kis füzet értéke valóban fordított arányban áll terjedelmével. A jövedelemeloszlás kérdésével foglalkozik egy mélyreható, közgazdaságtanilag jól megalapozott szociológiai tanulmány keretében. A munkanélküli jövedelmek filozófiai, szociológiai és politikai megítélésének a történelem folyamán végbement változásait taglalja ragyogó essay formájában. K. tárgyalási módja magas tudományos színvonalu, a tőle legtávolabb álló állásfoglalásokkal szemben is előkelően megértő, saját felfogása jelentőségének értékelésében pedig mértéket tartó. Liberális filozófiai felfogása és demokratikus politikai nézete azonban így is helyenkint kiütözik.

K. megvizsgálja, miként alakult a középkor óta az embereknek vélekedése a közgazdaságilag hasznos munkáról. A munkanélküli jövedelmet és általában a vagyont sok mai polgári politikus is csak azzal véli az immoralitás vádjával szemben megvédeni, hogy az csak látszólag biztosít munkanélküli szükségletkielégítést, mert a munka fogalmának ilyen, vagy olyan megállapításával, tulajdonképpen minden tulajdon az illetőnek vagy hozzátartozójának termelő munkájából származik. K. helyesen mutat rá, hogy az ilyen polgári védőbeszédnek egyfelől többnyire sántit az indokolása s hogy másfelől nyilvánvaló, hogy azok, akik a kommunista támadásokkal szemben kívánják a jövedelmet és a vagyont, ahol és amennyire csak lehet, a munkára visszavezetni, lényegileg már elfogadták a munkából eredő jövedelemnek és vagyonnak a munkanélkülinél magasabb értékelését, vagyis elfogadták legalább hallgatólag azt az elvet, hogy a társadalom termelő tevékenységében személyes erőfeszítéssel való részvétel az a „természetes“ alap, amelyre a társadalom termelés-eredményeiből való részesedési igény visszavezethető, vagy éppen visszavezetendő. Innen már csak néhány lépést kell tenni ahhoz, hogy a kommunista állásponthoz jussunk el. (16—17. l.)

És valóban, a közgazdaság különböző elméletirányait nem lehet aszerint osztályozni, hogy melyik vall polgári irányu és melyik szociálista irányu teóriát. A XIX. század közgazdájának egész elméleti műveltsége az angol munkaelméletből, vagy az azzal lényegileg

azonos perszonális szabadságelméletből indult ki és a jövedelemeloszlásnak természetes folyamát abban látja, hogy azok részesedjenek a jövedelemben, akik a termeléshez valamiképpen hozzájárultak. A kornak ebből az általános elméletéből egyképpen meritettek ugy a polgári, mint a szociálista politikusok. (28. l.)

K. a közgazdaságtan jelenleg divó jövedelemeloszlási elméleteiről is helyesen állapítja meg, hogy ezekben mindenütt a termelésben való részvétel a verbum regens, ami persze nem zárja ki, sőt inkább magával hozza, hogy kritika alá vétessék mindazoknak a jogcímeknek belső jogosultsága, amelyek a termelésben való részvétel alapján a közgazdaság termékeire igényt adnak. A szóbanforgó jövedelemeloszlási elméletek az automatizmust keresik a gazdasági életben, vagyis azokat a törvényszerűségeket, amelyek a gazdasági erők szabad játéka esetén érvényesek. Azt igyekeznek megállapítani, ami magától adódik, ami „természetes“. Az azonban, hogy valami természetes, még nem jelenti, hogy igazságos is. S ha vannak is kivételek, a nevesebb közgazdák tulnyomó többsége tisztán látja, hogy a politikai hatalom mindenkor befolyásolhatja a gazdasági automatizmusnak működését és hogy ilyképpen igazságosnak vélt érdekek érvényesítésére kívánható bizonyos irányban netán már meglevő közületi beavatkozásoknak megszüntetése, avagy bizonyos irányban netán hiányzó közületi beavatkozásoknak az aktiválása. (22—23. l.)

Ebből a kiindulásból jut el K. az orosz kommunista felfogásnak bírálatahoz. Felveti a kérdést, mi tulajdonképpen a kommunista internacionále értelme? Uj vallás-e az, uj erkölcsi világnézettel és a bűnnek egy uj fajtájával, amelynek neve „munkanélküli jövedelem“? Avagy kizárólag politikai trükköt lássunk-e a kommunista internacionálénak alapelvében, amely trükknek kieszelésére az adott alkalmat, hogy a nemzetgazdaságtannak klasszikusai és követőik a jövedelemnek és a vagyonnak fogalmával a munkának fogalmát kapcsolták egybe? (45. l.)

Az előbbi mellett szól, hogy Oroszország totalitási alapon, tehát a polgári gondolatokkal való kompromisszumoknak kizárásával rendezkedett be. Ha pedig valaki a maga eszméi számára totális érvényesülést akar biztosítani, ugy egyfelől rendkívül fel kell fokoznia a párttagoknak önérzetét, hogy ugy érezzék, hogy nekik missziójuk a társadalom rendjének az ő igazságuk szerinti megreformálása, másfelől pedig elvi ellenségei lesznek minden demokráciának, mert a a demokrácia a mindenkori többségnek az uralmát jelenti, tehát belső lényegében tartalmazza azt a lehetőséget, hogy időnkint más és más elv és elgondolás kerülhessen uralomra. Oroszországban tehát demokráciáról csak a hatalmi kérdéseknek a kizárásával lehet szó, vagyis olyan valamiről, ami nem politikai demokrácia. (36. l.) És erre annál inkább szükség van, mert monopolisztikus helyzetek Oroszországban is keletkezhetnek, a kizsákmányolásnak, a gazdasági szolgaságnak lehetősége ott se küszöbölhető ki. Nyilvánvaló, hogy a munkás szempontjából mindegy, ha egyszer a munkájának állítólagos többértékét nem tartja meg magának, hogy ezt a többértéket magántulajdonosok által, vagy politikai megbízottak által irányított gazdasági rendben kell-e leadnia. K. tehát felteszi a kérdést, hogy hiábavaló-e minden elmélet és minden törekvés arra, hogy az életet az alsóbb osztályok számára jobban elviselhetővé és ugyan-

akkor a mindenkori javakban való jövedelemeloszlást igazságosabbá tegyük? K. nem egészen szkeptikus, bár a megoldás útját nem jelöli meg. De tanulmánya ideálisan megfelel annak a követelménynek, amellyel fejtegetéseit befejezi: a szembenálló álláspontok képviselői ne igyekezzenek egymást meggyőzni és a saját utópiáikba belekényszeríteni, hanem igyekezzenek inkább egymást kölcsönösen megérteni és ezen az alapon kölcsönös koncessziókat tenni.

K. fejtegetéseit sok szellemes apercu teszi különösen élvezetessé. Így például: „fegyverrel csak embereket lehet megölni, elveket és programokat nem“. Ezért „ahhoz, hogy a végleges sikert biztosítsuk, nem elég az ellenfél katonáit legyőzni, hanem az ellenfél politikusait kell meggyőzni; nem elég a szembenállóknak a fegyvereit letörni, ha nem sikerült megtörni vezetőiknek a lelkét“. (12. és 13. lap.)

Varga István.

Tóth József: Közgazdaságtan reformerek számára.
Gergely R. könyvkereskedése, Budapest, 1937. 179 lap.

Ez a kis, mindenesetre érdekes könyv, címében többet ígér, mint amit nyújt. Ezért, ha értékét elbírálni kívánjuk, elsősorban azt kell pontosabban körülhatárolni, mivel foglalkozik. Közgazdaságtan alatt szokásszerűen olyan könyvet értünk, amely a közgazdaságtan elnevezésű tudománynak nagyjából egészét, vagy legalább is elméletének egész körét felöleli. Ezért, ha egy könyv címeként azt olvassuk „Közgazdaságtan reformerek számára“, szükségszerűen arra kell gondolnunk, hogy ez a könyv a közgazdaságtan egész problémakörének, főleg azonban elméletének olyan új beállítású taglalását nyújtja, amely a gazdasági élet szervezetének megváltoztatására törekvő gazdaságpolitikusok számára a jelenlegi helyzet éles bírálataát adja, ugyanakkor pedig a helyzet megváltoztatásának, megjavításának módozatait is kijelöli. *Marx* „Kapital“-ját lehetne ilyen reformerek számára való, közgazdaságtannak nevezni, beállítását, alapfelfogását illetőleg. *Tóth József* könyve egyáltalában nem mehet ilyen számba. Nem nyújt rendszeres közgazdaságtant, hanem csupán a hagyományos, individualisztikus közgazdaságtan néhány alapelveinek éles szemszögből vett, essay-szerű kritikáját, amely nagyjából azt mondja meg, hogy a szerző szerint miként nem szabad s miként kell egy rendszeres közgazdaságtant felépíteni, anélkül azonban, hogy ezt a rendszeresen felépített közgazdaságtant maga nyújtaná. Ezt azonban *Tóth* is tudja, s ezért könyvének címét azzal indokolja, hogy a reformerek tudatlanok, amiért is jó volna, ha tanulnának: „a reformerek jöjjenek minél előbb tisztába a dolgok valódi állásával és csak azután hangoztassák terveiket, amelyek száz eset közül kilencvenkilencszer a szakértők előtt komolyaknak nem látszanak“. (2. lap.) Ezzel a helyes indokolással minden jó közgazdasági tanönyv a reformerekhez szól, illetve azok jól tennék, ha elolvassák.

Ha *Tóth* könyvét nem annak alapján ítéljük meg, amit címében ígér, hanem annak alapján, amit tartalmilag nyújt, elismerőleg kell róla megemlékeznünk. A kötet az újabb magyar közgazdaságtani elméleti irodalomnak mindenesetre értékes alkotása. Főleg kritikai készsége figyelemreméltó.

A közgazdaság és a gazdaság fogalma között különbséget tesz. Heiyesen állapítja meg, hogy szokásszerűen sohasem beszélünk gaz-

daságtanról, hanem mindig közgazdaságtanról. Mégis, ha felütjük a közgazdaságtan címmel irt könyvek első oldalát, ott rendszerint gazdasági jelenségekről, gazdasági eseményekről, vagy gazdasági tevékenységről olvasunk, közgazdasági esemény és közgazdasági tevékenység helyett. Ez egyáltalában nem mondható logikusnak. „A gazdaság fogalma ugyanis vagy ugyanaz, mint a közgazdaságé, vagy nem. Ha ugyanaz, akkor azt kell kérdezni, miért beszélünk következetesen közgazdaságtanról, vagy olyan gazdaságtanról, amely előtt valamilyen jelző áll. Pl. a politikai, a nemzeti, a társadalmi jelző. Ha pedig e két szó által takart fogalom nem esik egybe, akkor meg nem értjük, hogy a fogalommeghatározásoknál miért nem a közgazdasági jelző a bevett s a tárgyalás során miért hagyják el a gazdaság szó mellől azokat a jelzőket, amelyek a könyvek címében félreérthetetlenül utalnak arra, hogy nem általában gazdaságról, hanem kizárólag közgazdaságról, nemzetgazdaságról, politikai vagy társadalmi gazdaságról akarnak minket tájékoztatni.“ (9. lap.)

Tóth szerint mégis helyes az, hogy a szóbanforgó tudomány nem gazdaságtannak nevezi magát, hanem közgazdaságtannak. A tudományos vizsgálatnak ugyanis nem az a célja, hogy azzal foglalkozzék, amit a gazdaság fogalma fed. A közgazdaságtan csak a közgazdasággal akar foglalkozni. Ebből levonja azt a következtetést, hogy helytelen a közgazdaság problémáinak taglalását az egyének szubjektív szükségleteinek taglalásával megkezdeni. A közgazdaság organizációját kell kiinduló pontul venni s mert a közgazdaság pénzgazdálkodás, ez csak a termelés és jövedelmek egyensúlyhelyezete lehet. *Quesnay* „tableau économique“-ja szerinte tökéletesen érzékelteti ezt a problémát és ezért a közgazdasági organizáció ehhez hasonló leírásából kellene a közgazdaság többi jelenségeit levezetni.

Tóthnak talán nincs teljesen igaza akkor, mikor a hagyományos közgazdaságtannal szemben azt a vádat emeli, hogy a *Quesnay*-féle problémáról nem vesz tudomást. A modern jövedelemeloszlási tan és pénzelmélet *Schumpeter* és *Zwiedineck-Südenhorst* nyomán hasonló felfogást vall. De mégis helyes, hogy ezt kidomborítja s rámutat arra a szakadékra, amely a közgazdaságtanban a szubjektív értékelés rendszerének leírása és a piaci gazdálkodás személytelenül jelentkező, mennyiségi problémái között különösen olyankor jelentkezik, amikor az árkérdést is nem mint az egész árrendszer, vagyis a jövedelmek és árak azonosságának problémáját, hanem nagyon robinsoni körülmények között kialakuló árak példája alapján taglalják. *Tóth* helyesen mutat rá ennek az eljárásnak fogyatékeire. A közgazdaságtan szokásos tárgyalási módja, „amikor az árproblémánál a közösség szempontját is figyelembe veszi, egy olyan árat kénytelen feltételezni, amely a közgazdaságban lappangó, de fel nem ismert törvényszerűségnek felel meg. Ezt az árat normális árnak, helyes árnak, vagy szükséges árnak mondták és az árelméletük elsősorban az ilyen árat magyarázta meg. Az életben tapasztalható eltérések megmagyarázásához pedig ismét csak a kereslet és kínálat játékára hivatkozhattak“. (49. lap.) „Amikor pedig a nehézségeket úgy akarták áthidalni, hogy a költségtényező pénzértékét vették számításba, circulus vitiosus-ba kerültek, mert a költségtényezők pénzértéke ár, tehát árat árakkal akartak magyarázni.“ (50. lap.) Már pedig az individuális árak is csak az árrendszer részeként, vagyis a többi árral való interdependencia alap-

ján magyarázhatók meg. És helyes az a megállapítás is, hogy „az individuális módszer egyik legjelentősebb sajátága az, hogy az árproblémánál mindig figyelmen kívül hagyja a közösség tényéből származó objektív ártényezőt, az adóterhet.“ (53. lap.) Ennek elhanyagolása az árelmélet súlyos mulasztása, amit nem ellensúlyoz, hogy a pénzügytan foglalkozik az adóáthárítás kérdésével.

Más kritikai megjegyzéseit is szerencséseknek tartom. A klaszikus közgazdaságtan a fiziokraták nyomán az önérdeket a közérdekkel harmóniában levőnek mondta. Később az önérdeket a közérdekkel egyenesen azonosították. E felfogásból egy erősen individualista izü közgazdaságtan fejlődött ki. Senkisé gondolt azonban arra, hogy ennek a két elvnek, az önérdeknek és a közérdeknek azonossága esetén ki lehetett volna induini a közérdekből is és így lehetett volna egy új módszert keresni annak kifejtésére, hogy mi az egyén érdeke a társadalomban. *Tóth* helyesen állapítja meg, (30. l.) hogy a közgazdaságtan elmulasztotta ezt megtenni. Objektíváló törekvései azonban némileg messze vezetnek. Helyesen állapítja meg ugyan, hogy a „közgazdaság egy organizmus, amely a benne élő egyedeket láncszerűen kapcsolja egybe és ebből az egybekapcsolásból származik az a közösség, amelynek szemlélete egészen független a piactól.“ (39. lap.) De mégis már tulzás, ha azt állítja, hogy ez az organizáció az embertől függetlenül is létezik. (40. lap.) Nem csupán helyes, de fontos megállapítása ismét, hogy olyankor, amikor jogi személyek folytatnak vállalkozást, ezeknek elhatározása sokban független azoktól a szorosán vett szubjektív értékitéletektől, amelyek egyébként a gazdálkodást irányítják. (144—145. lap.) Ez is oly körülmény, amely a közgazdaságtan szokásos rendszereiben nincs kellőleg kihangsúlyozva, amikor a gazdasági cselekvések mind az egyének szubjektív értékitéleteire lesznek visszavezetve.

Tóth közgazdaság alatt azt a társadalmi organizációt érti, ahol a társadalom nagy része minden szükségletet, másik része szükségleteinek nagy részét pénz közbenjöttével elégíti ki s az államnak pénzben fizet adót, de mindamelllett a pénz felhasználásakor mindenki tökéletes vásárlási szabadságot élvez. A meghatározás első fele elméleti szempontból nem túl jelentős, bár a közgazdaság hagyományos meghatározásával szemben szükítést, annak a pénzgazdálkodásra való korlátozását jelenti. De ennek a korlátozásnak nincs nagyobb jelentősége, mert a hagyományos közgazdaságtan is tulajdonképpen csak a pénzgazdálkodással foglalkozik, csak annak mechanizmusát írja le. A meghatározás második fele fontosabb. A pénzfelhasználás szabadsága alatt kettőt kell érteni: a vásárlási szabadságot a szükségletkielégítés szempontjából és a befektetés szabadságát a megtakarítások szempontjából. (59. lap.)

Az, hogy *Tóth* a vásárlási szabadság elméleti jelentőségét igen nyomatékosan aláhuzza, jogosult. Valóban, a közgazdaságtannak talán fő feladata azt megmagyarázni, miként alakul ki összhang kínálat és kereslet között akkor, amikor az utóbbinak irányítása szabad elhatározás tárgya. S *Tóthnak*, nézetem szerint, igaza van, ha azt hangsúlyozza, hogy e kérdésnek alapvető jelentősége többnyire nem lesz kellőleg kidomborítva. De nincs igaza, ha azt hiszi, hogy e kérdés szokásszerűen egészen elhanyagolt marad, mert meg lesz világítva, ha nem is szokott a közgazdaságtan elméleti fejtegetéseinek középpontjába kerülni, bár — ebben *Tóth*-tal egyetértek — oda kíváncznék. *Tóth* azonban kétségtelenül tuloz akkor, amikor a vá-

sárlási szabadságból gazdaságpolitikai rendszerező elvet csinál. Ugyanis például az orosz bolsevizmus sem tagadta meg a vásárlási szabadság elvét, s azt tulajdonképpen csak kis mértékben korlátozta, s minden korlátozását kifejezetten átmeneti bajnak minősíti. Ehhez járul, hogy a vásárlási szabadság tulajdonképpen mindenütt csak formai: materiális tartalma függ a jövedelemeloszlástól és az egyes cikkek áralakulásától. Ha tehát az utóbbiakat befolyásoljuk, ezzel a vásárlás irányára is befolyást gyakorolunk, vagyis korlátozzuk a vásárlás tulajdonképpeni szabadságát. *Tóth*, már az emberi méltóság érdekében is a szabadság eszméje mellett száll sikra, de ezt a szabadságot közgazdasági szempontból csak a vásárlás tekintetében kívánja érvényesíteni, míg minden más tekintetben a beavatkozásnak híve. Nem kifogásolja tehát a termelésbe és ennek következtében a jövedelemeloszlásba való beavatkozást s helyesli az áralakulás befolyásolását. Már pedig, ha ilyen tekintetben beavatkozunk, a vásárlás szabadsága is korlátozódik.

Konkrét kérdések közül *Tóth* részletesebben csak a tőke és pénz fogalmával foglalkozik. E kérdéseket illetőleg dogma-történeti fejtegetésekkel is találkozunk.

E fejtegetések során is végigvonul *Tóthnak* a gazdasági jelenségek objektiválására irányuló törekvése. Szerinte az ember, aki az individualizáló közgazdaságtanban az első helyre kerül, a helyesen meglátott közgazdaságtanban az utolsó helyre kell, hogy kerüljön. Ez talán túlzás, de *Tóthnak* mégis igaza van, amikor azt fejtegeti, „hogy az emberi elhatározások és akaratmegnyilvánulások milyen jelentőséggel vannak a közgazdasági organizációs folyamat szempontjából, csak akkor állapítható világosan meg, ha előbb magukat az organizációs tényezőket állapítjuk meg s azokat a tárgyi elemeket világítjuk meg, amelyek az emberi akaratot, mint formát veszik körül. A tárgyi tényezők az emberi akaratot korlátozhatják, vagy az emberi akaratmegnyilatkozás módját szabhatják meg. De a legfontosabb körülmény mégis az, hogy a közgazdasági organizációban rejlő tárgyi tények árulják el nekünk, hogy az embert a törekvésében, az esetek százféle alakulásában akaratának, vágyának, törekvésének, sőt szenvedélyének kielégítést keresve, milyen eszközök igénybevételéhez vezetik, amely eszközök igénybevétele a közgazdasági életet mindig másképpen és másképpen formálják“. (157. lap.) És igaza van akkor is, amikor azt hangsúlyozza, hogy „az emberek cselekedetei a valóságban mindig inkább a közgazdasági organizációs elvek ellen szegülnek, inkább csak akkor alkalmazkodnak hozzá, amikor a közgazdaság kényszerítő ereje más választási lehetőséget cselekedeteik között nem enged“. (158. lap.) És ezért nem egészen szerencsés a hagyományos közgazdaságtannak az a kiinduló pontja, amely szerint a szabad emberi cselekedet a gazdasági élet harmóniáját szükségszerűen biztosítja.

Tóth könyvének utolsó oldalai a gazdaságpolitikai beavatkozás kérdésével foglalkoznak. A könyvnek ez a része sajnálatosan el van nagyolva. Minden beavatkozást jogosultnak tart, ha a vásárlási szabadság elvét nem korlátozza, ha tehát az csak a termelés és az áruforgalom, vagy értékesítés oldalán történik. (163. lap.) Nem látja meg azt, amire már fentebb utaltunk, hogy az ilyenfajta beavatkozás tulajdonképpen a vásárlási szabadságot is korlátozza. *Tóth* a szerinte jogosult beavatkozási lehetőségeknek hosszú felsorolását adja, anélkül azonban, hogy részleteznél, hogy a helyes irányu beavatko-

zás elveit miben látja, ugyanakkor pedig hozzáfűzi, hogy „az a körülmény, hogy a közgazdaság az állami beavatkozást nem teszi lehetővé, nem jelenti egyúttal azt, hogy az államnak feltétlenül be is kell avatkoznia“ (176. lap.) Más szóval a beavatkozás célszerűségével nem foglalkozik — noha ezzel a látszat szerint szimpatizál — csak éppen azt kívánja hangsúlyozni, hogy a közgazdaság alapelve mindaddig érintetlen marad, míg a rendelkezésre álló vásárlóerő felhasználásának nincsenek komolyabb korlátai. Az utóbbi megállapítás ismét elfogadható: kétségtelen, hogy a jövedelemfelhasználásnak messzemenő korlátozása a közgazdaság szervezetét alapvetően megváltoztatná. Ez közgazdaságtanelméleti szempontból fontos megállapítás és *Tóth* érdeme, hogy e megállapításra jutott. A célszerűség kérdését azonban nem érinti és ezért e megállapításának a reformerek szempontjából nincs különösebb jelentősége. Az utóbbiak szempontjából ugyanis a célszerűség kérdését kell elbírálni. De, mert a célszerűség kérdése mindig az adott helyzethez igazodik, elbírálása mindig csak efemer értékű. Ezért *Tóth*nak meg lehet az az öntudata, hogy általános elméleti értékű megállapításaival maradandóbbat alkotott, semmintha — miként könyvének címében igéri — csupán a reformereknek nyujtana utbaigazítást.

Varga István.

Gundel Endre: Az idegenforgalom elmélete és gyakorlata. Kiadja az Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége. Budapest. 1937. 150 old.

Több mint három és fél évszázada annak, hogy az angol merkantilisták észrevették a passzív idegenforgalom jelentőségét a fizetési mérleg szempontjából. *Thomas Mun* „kis dolgokról“ ír, amiket öfelsége vámtisztjei nem tudnak mérlegbe beállítani, mint az utazók kiadásait és egyébeket. A probléma korai észrvételével nem áll arányban az a csekély figyelem, amelyben a közgazdászok az idegenforgalmat részesítették. A statisztikusok csak a múlt század utolsó évtizedeiben kezdték kutatni az idegenforgalom pénzbeli értékét. Magát az egész folyamatot először csak 1911-ben elemezték végig — *Herrmann v. Schullern zu Schrattenhofen* a *Conrads Jahrbücher*ben megjelent tanulmányában. A gazdaságpolitika is aránylag későn kezd törődni az idegenforgalom fejlesztésével. Még Olaszországban is csak századunk első éveiben kezdenek foglalkozni a turizmus politikájával.

A világháború után robbanásszerűen kitört utazási szenvedély felduzzasztotta az utasok sorait. Az utashullám áradása gazdasági problémává szélesült. Közgazdák foglalkoznak vele a fizetési mérleg, a statisztika, a közlekedés, a szállodai üzemtan stb. szempontjából, a gazdaságpolitikus pedig az utasforgalom irányításában talál új feladatokat. Érthető, hogy az idegenforgalom irodalma is kialakult.

Gundel Endre munkája doktori értekezés, ennek a műfajnak legjobb tulajdonságaival. Szerző teljesen ismeri a nálunk hozzáférhető irodalmat, széleskörű olvasottságát kritikai szellemmel használja fel. Alapos közgazdasági felkészültsége képessé teszi arra, hogy fejtegetéseit szilárd gazdaságtörténeti ismeretekre alapozza. A statisztikai fejezet elárulja, hogy a szerző otthonos a statisztika kevésbé egyszerű módszereinek alkalmazásában is, így helyesen magyarázza az átlagos tartózkodási idő kiszámítására vonatkozó

Ogilvie-féle eljárást. Az idegenforgalom vasuti tarifális kérdéseinek tárgyalásánál, a kedvezmények hatáskörének lemerésénél ráismerünk Neumann Károly szorgalmas tanítványára, míg a statisztikai fejezetek Fellner Frigyes iskoláját mutatják.

Gundel Endre munkáját nyereségnek lehet mondani az eléggé különböző értékű magyar idegenforgalmi szakmunkák mellett.

Nem értünk egyet az idegenforgalmi propaganda eredményeinek vizsgálata tekintetében vallott negatív álláspontjával (108. oldal). A propaganda eszközeinek a szubjektív piackutatás módszerével való vizsgálata mindenestre nálunk még kipróbálatlan, de inkább megkísérelendő, mint eleve elvetendő.

Gyömrei Sándor

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége
XXXV. évi jelentése az 1937. évi rendes közgyűléshez. Budapest, 1937. 240. l.

A gyáripari csúciszervezet évi jelentése, mint minden esztendőben, értékes adalék nem csupán a magyar ipar helyzete, hanem országunk gazdasági és szociális viszonyai, sőt az érvényesülő politikai és eszmeáramlatok tekintetében is.

A magyar gyáripar helyzete — amint az a Jelentésből megállapítható — a tárgyalt évben erős javulást mutatott. A szénbányák termelése 1935-höz viszonyítva 5.2%-kal nőtt és túlhaladta az 1929-i csúcspontot is. Érdekes, hogy a termelés legnagyobb részét maga az ipar vette föl. A vasipar konjunkturája 1933 óta állandó és ennek a folyamatnak legjellemzőbb kifejezője, hogy a nyersvastermelés a jelentés évében 3 millió mázsa fölé emelkedett (szemben az 1932-i 660.000 mázsával), a nyersacéltermelés pedig 5.5 millió mázsa fölé (szemben az 1932-i 1.8 millióval). Ez a hatalmas fejlődés részben a belföldi fogyasztás növekedésében, részben a megélénkülő kivitelben leli magyarázatát. Különösen említésre méltó körülmény ebben a vonatkozásban is az építkezéseknek 1935 óta fokozódó üteme. Cukoriparunk részben világpiaci, részben hazai tényezők hatása alatt állott. Mindkét viszonylatban elsősorban a fogyasztás növekedése volt érezhető, mely világviszonylatban meghaladta a termelést, míg a belföldi fogyasztás a legutolsó gyártási évadban jóval mérsékeltebbé vált. Erősen nőtt az előző évhez viszonyítva a szesztermelés (az 1936/37. termelési évadra megállapított keret 25%-kal haladja meg az előzőt): ugyancsak duzzadó számokat mutat az ásványolajfeldolgozó ipar is. A benzinfogyasztás egy év alatt 6.5, a petroléumfogyasztás 7.5%-kal emelkedett. Tízszázalékos növekedést tüntet föl a papírfogyasztás is. A faiparral kapcsolatban megemlíti a jelentés, hogy különösen a kivitel mutat örvendetes fejlődést, amennyiben a furnérkivitel 30%-kal, a bútorkivitel 24%-kal haladta meg az előző évit.

Az egyes iparágak tehát majdnem kivétel nélkül a növekvő fogyasztás jegyében működtek és a jelentés által felhozott nehézségek is jórészt a világpiaci kereslet rohamos fokozódásában gyökereznek. Különös figyelmet érdemel ebből a szempontból a nemzetközi fegyverkezés és a nyersanyagoknak azzal járó drágulása, mely nem egy magyar iparágban is termelési nehézségeket váltott ki. Különösen nehezévé vált a nyersanyagellátás a faiparban, egyes fémfeldolgozó üzemekben, mindenekelőtt azonban a papíriparban, hol a

cellulózeszállítások a külföldi hadi- és ruházati ipari kereslet folytán ismételten megakadtak és az ellátás csak rendkívül nagy árak mellett volt lehetséges.

A gyáripari helyzetjelentés szerves kiegészítései azok az állásfoglalások, amelyek különböző hatósági intézkedésekkel kapcsolatosak. Meg kell említeni ebben a vonatkozásban a tűzrendészeti és tűzbiztosítási kérdéseket, a légoltalom problémáját, a frontharcosok és állástalan ifjak elhelyezését, mindenekelőtt azonban a törvényhozás alkotásait: az ipartörvény-novellát, a városrendezési törvényt stb. Ebbe a körbe vág az Országos Ipartanács és az Árelemző Bizottság működése, míg a kari kívánalmak közül ki kell emelni a mérnöki munkafenntartás és a külföldi mérnökök kérdését.

A jelentés egyéb fejezetei közül különösen figyelmet érdemelnek azok, amelyek a szociális kérdésekkel és a külkereskedelmi kapcsolatokkal foglalkoznak. A szociálpolitikai kérdések terén nagyfontosságú a gyáripar szempontjából — üzemi tekintetben is — a nyolcórás munkaidő és a legkisebb munkabérek megszabása. A jelentés sérelmezi, hogy a „bérmegállapító bizottságok munkájában egyre érezhetőbbé válik az a törekvés, hogy a bizottsági munka a bérek alsó határának megállapítása mellett általában kiterjedjen a bérvizonyok szabályozására“. Hasonlóképpen súlyos terhet lát a gyáripar a fizetések szabadság és a családi bér kötelezővé tételében. Részletesen tárgyalja a jelentés a társadalombiztosítással kapcsolatos ügyeket is.

Kereskedelempolitikai tekintetben megállapítja a jelentés Németországnak vitathatatlan fontosságát, mellyel szemben 1935 óta Ausztria nem foglalja el külforgalmunkban a közelségének megfelelő helyet, míg Olaszország felé rendkívüli nehézségeket okozott a lira leértékelése. Igen figyelemreméltó ebben a vonatkozásban a magyar gyáripari érdekeltség következetes és határozott állásfoglalása a forgalmi szabadság helyreállítása érdekében. A jelentés rendkívüli optimizmussal néz azon — szerinte kívánatos — időszak elébe, mely a kötött devizagazdálkodás és az autarkisztikus vámpolitika helyett a szabad forgalom jegyében áll. Ezzel az elvi állásponttal szemben nem csupán azokra az előnyökre kell utalni, amelyeket a mai deviza- és vámpolitikai rendszerben gyáriparunk élvez és nem csupán azokra a veszélyekre, melyeket a forgalmi szabadság helyreállítása okozhatna, különös tekintettel kormányunk szociális programjára. (Maga a jelentés is utal erre, megállapítván, hogy „a béremelkedés kikezdi külföldi versenyképességünket“). De utalni kell arra a belső ellentmondásra is, mely iparunknak immár strukturálissá vált létalapjai és az idézett elvi állásfoglalás között fennáll. Világszerte és így nálunk is az ipar konjunkturáját jórészt az állami beavatkozás dönti el, történjék az a kereskedelem- és vámpolitika, vagy a beruházási politika útján, vagy bármi más (pl. adó- és illetékpolitika) által. Ezt éppen az ipari érdekeltségek jóideje felismerték, érthető tehát az az állandó küzdelem, melyet — többkevesebb eredménnyel — a közületi megsegítés érdekében vívtak és vivnak. Ezzel a következetes törekvéssel szöges ellentétben áll az az álláspont, mely világgazdasági tekintetből indul ki, mely féltve öröködi a vállalatok autonóm jogkörén és amely a teljes forgalmi szabadságtól, valamint a nemzetek pénzürtékeinek összhangbahoza-
talától egyrészt, a tőkeképződés folyamatának megindulásától másrészt várja az ipar felvirágzását. Hogy a tisztán gazdasági ténye-

zök háborítatlan érvényesülése mily messze esik a politizált gazdaság mai és holnapi állapotától, annak beszédes igazolása az a rendkívüli figyelem, melyet a jelentés politikai és világnézeti körülményeknek szentel. Mindazon személyiségek működését ismerteti, kik gyáripari szempontból fontosak, első sorban a szakminisztereket, valamint az érdekképviselői vezérférfiakat. *Villányi András.*

Kérékgyártó György: A szabványok hazánkban és külföldön. Alkalmazásuk a közszállításban. Budapest, 1937. 520 oldal.

„A termelésnek, a forgalomnak, a fogyasztásnak elsőrangú érdeke, hogy az üzletfelek jól megértsék egymást. Ennek egyik eszköze a szabvány...” Ezzel a mondattal kezdődik a több mint ötszáz oldalas könyv, melyben a Magyar Szabványügyi Intézet igazgatója, dr. Kérékgyártó György, miniszteri tanácsos foglalta össze a szabványügy hazai és nemzetközi tudnivalóit.

Úgy gondoljuk, a szabványosítás jelentősége messze meghaladja azokat a határokat, melyeket szerző idézett mondatában körvonalaz. A szabványosítás nemcsak pontosan meghatározott, szabatos fogalmi körülhatárolást jelent, hanem hatalmas lehetőséget a termelés, fogyasztás és forgalom racionalizálására, tehát olcsóbbá és egyszerűbbé tételére. Jelenti azonban egyszersmind korunknak sajátos fejlődési irányzatát és tünetét, vagy legalább is annak egyik legkézzelfoghatóbb és leggyakoribb megnyilatkozását.

A szabványosítás, normalizálás jellegzetes része annak a folyamatnak, mely hosszú évtizedek óta tart és egyre nagyobb számú területeire terjed ki az emberi együttélésnek. Ez a folyamat az egyéni sokféleség csökkenésében, a szélsőségek és szertelenségek visszaszorításában, az átlagok egyre növekvő uralmában, az általános egy-szintezésben jut kifejezésre.

Kétségtelen, hogy maga a folyamat az emberiség és főképpen az ember szemszögéből igen sok vonatkozásban káros és szomorú, époly kétségtelen azonban, hogy gazdasági és elsősorban műszaki téren fölötte kívánatos. Így nem csoda, ha a szabványosításnak ma már nagy irodalma, nemzetközi szervezete és számos komoly sikere van.

Az előttünk levő könyv két részre oszlik: egy általános és egy szakma szerinti részre.

Az első rész tartalmazza magáról a szabványról tudnivalókat: történeti visszapillantás, melyből megtudjuk, hogy Kína és a római birodalom óta mindenkor a központos államszervezetnek állott módjában a szabványok megállapítása és érvényesítése. Ugyanitt megtaláljuk a szabványosítás szempontjából fontos magyar törvényeket, rendeleteket, előírásokat, szokványokat, stb., a modern szabványosítási törekvéseket és a mai értelemben vett szabvány mibenlétét, a szabványosítás előnyeit, a szabványügyi intézetek és szervek ismertetését, a szabványok közszállítási alkalmazását. Külön pontban tárgyalja szerző a szabványok hivatását a biztosítás és az ipari racionalizálás terén.

A könyv második része sorra veszi a mértékegységekre, a műszaki rajzokra, a fémekre, a szerszámokra, a gépelemekre, gépekre, közlekedési eszközökre, villamos berendezésekre, építési munkákra, fatermelésre, textiliparra, vegyészeti iparra, bányászatra, mezőgaz-

daságra, közegészségügyre, stb. vonatkozó szabványokat. Minden résznél alapos tájékoztatáson kívül irodalmi utalást is találunk, hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Vannak a szabványosításnak — itt látjuk — oly területei, melyek a szorosan vett ipari határokon meglehetősen kívül esnek. Így egész általános fontosságuk a közegészségügyi előírások (ivóvíz, jég, gyógyszerek, kórházi anyagok stb.), a háztartási normák, melyek a lakáson és annak különböző részein kívül kiterjednek a butorokra, háztartási eszközökre és munkákra stb. Különösen időszerűek a tűzrendészeti és az ezzel kapcsolatos légoltalomra vonatkozó szabványok, melyekkel kapcsolatban megtaláljuk a legújabb hazai rendelkezések nyomán a robbanó-, gyújtó- és gázbombák elleni védekezéssel kapcsolatos szabványosítási feladatok és célok ismertetését. A legutóbb megjelent fővárosi építésügyi szabályzat-függelék rendelkezései különös fontosságot adnak a nemrég megalakult óvóhely szabványosító bizottságnak.

A szakmai fejezetek után szerző közli az ISA (a nemzetek szabványügyi intézményeinek nemzetközi szövetsége) ajánlásait az egyes országok szabványosításait illetően — ezek kivétel nélkül műszaki természetűek —, majd ismerteti a külföldi szabványjegyzéket, a MOSz-normákat és tervezeteket, végül utóbbiak szakma szerinti táblázatos összeállítását.

A könyv igen áttekinthetően tájékoztat minden idevágó kérdéssel és valóban hézagpótlónak nevezhető.

Villányi András.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

Milano — anno LII.

N. 1. — gennaio.

Fubini Renzo: Rileggendo Ferrara: Ferrara e Proudhon. A múlt század nagy olasz közgazdászának, Ferrarának gazdasági tanait veti össze Marx, illetve Proudhon tanításaival és kimutatja, hogy a kapitalisztikus gazdasági és történelmi materialista tanaik, az utalitarista filozófiát a racionalista felfogással összeegyeztető törekvések hasonlósága ellenére is lényeges és alapvető különbségek állanak fenn közöttük. — *Vianelli, Silvio: Sui concetti di intensità e di quantità saldata.* Hans Bolza: Ein neuer Weg zur Erforschung und Darstellung volkswirtschaftlicher Vorgänge c. műve alapján a népmozgalmra alkalmazza a Bolza által felelevenített mennyiségi függvény, azaz oly függvény fogalmát, amelynek csak pozitív értéke lehet (pl. születések, halálozások száma) és a két fentebbi függvény különbségének fogalmát, mely már negatív érték is lehet (pl. a születések és halálozások száma közti különbség), amely utóbbit Bolza szaldált mennyiségnek nevezi. — *Szádeczky-Kardoss, Tiberio de: Lo sviluppo economico dell'Ungheria.* A tanulmány kiterjedve a gazdasági élet minden szakára, statisztikai adatokkal alátámasztva és rámutatva a mindenkori politikai tényezők hatásaira, részletesen ismerteti a magyar gazdasági élet fejlődését a kiegyezés óta napjainkig. — *Recenti pubblicazioni.*

N. 2. — febbraio.

Vergottini, Mario de: Tavola di fecondità della donna italiana secondo l'età ed il numero dei figli avuti. Abból a gyakorlati, bár eddig még statisztikai adatokkal kellőleg alá nem támasztott feltevésből kiindulva, hogy a nők termékenysége az életkoron kívül nagymértékben függ attól is, hogy az adott időpontig hány gyermeknek adtak már életet és hány év óta élnek házaseséletet, statisztikai számítások segítségével táblázatba foglalja a fenti tényezők figyelembevételével a különböző koru nők törvényes szülési valószínűségét. — *Majorana, Salvatore: Se in finanza si possano avere fini non fiscali.* A közpénz igazgatásában határozva meg a pénzügy feladatát, nem osztja azt az általánosnak tekinthető nézetet, mely szerint a pénzügynek nem lehetnek extrafiskális céljai. A pénzügy céljait mindazon, országonkint, időnkint, körülményenkint változó és az állam feladatát képező célokban véli megtalálni, amelyekre a pénzügyigazgatás az anyagi eszközöket előteremti. — *Ossola, Rinaldo: Osservazioni sul nuovo contributo straordinario immobiliare.* A múlt év októberében kibocsátott és az afrikai hódítás gazdasági kiaknázásának lehetővé tételét célzó rendkívüli ingatlan vagyoadót ismerteti és jelentőségét, valószínű kihatásait méltatja. — *Recenti pubblicazioni.*

N. 3. — marzo.

Lenti, Libero: La fecondità legittima milanese secondo l'età di entrambi i genitori. Szerző tanulmányában azt az eddig elhanyagolt és statisztikai adatok hiányában igen nehezen megvilágítható kérdést teszi vizsgálat tárgyává, hogy a szülő nők termékenységét mennyire befolyásolja a másik szülő életkora. Milánóra végzett számításai és ezek alapján szerkesztett táblázatai révén megállapítja, hogy a termékenység maximuma akkor van, ha a férfi életkora 25—35 év között mozog, míg a nőé 20 év alatt van. — *Mortara, Giorgio: Sull' utilità economica delle colonie.* Szembeszáll a „beati possidentes“-nek a gyarmatok hasznát nem hajtó voltát hirdető felfogásával és a Népszövetségnek az év elején megjelent nyersanyag külkereskedelmi statisztikája alapján a gyarmatok gazdasági jelentőségének megvilágítása céljából kimutatja, hogy az ott szereplő 24 áru közül 8 aru világkereskedelmi forgalmát több mint 60%-ban a gyarmatok alkotják, másik 8 áru tekintetében a gyarmatok több mint 20%-kal szerepelnek és végül 6 nyersanyag külkereskedelmi forgalmát több mint 10%-ban a gyarmatok szolgáltatják. — *Reschitz, Bruno Grasser: Note sul mercato del pesce fresco in Italia.* A friss hal olaszországi helyzetére kiható tényezőket a szerző három csoportra osztja: a termelés nagy változósága, gyors romlása és a hosszabb időre való konzerválás nehézsége. Az egyes faktorok kihatását külön-külön teszi vizsgálat tárgyává, ismerteti a leküzdésre alkalmazott eszközöket és különösen hangsúlyozza, hogy a kérdés nem tisztán műszaki, hanem erkölcsi természetű is; fokozott propaganda segítségével kell egyrészt visszatéríteni a mindinkább csökkenő számú haltermelőket ösfoglalkozásukhoz, másrészt lehetővé kell tenni a nagyobb belföldi fogyasztást. — *Bolza, Hans (Würzburg): Sopra una concezione dinamica del prezzo.* Azon visszásság kiemelésével, hogy bár a konjunkturakutatás nyomatékosan felhívja a figyelmet az idő szerepére az egyes árak és az árszinvonal alakulásánál, a kereslet és kínálat függvényeinek alakulásával foglalkozó közgazdászok mégis figyelmen kívül hagyják az időt, megkísérli a matematika eszközei segítségével egy kétárus piacra vonatkozóan felépíteni az ár dinamikus tanát. — *Natoli, Sebastiano: C. A. Broggia e la moneta immaginaria.* A XVII. században élt olasz közgazdásznak a képletes és valóságos pénzről alkotott tanát eleveniti fel és azon lehetőségeket vizsgálja, amelyeket a képletes pénz alkalmazása korunkban a pénz értékének állandósítása tekintetében

magában rejt. — *Pagni, Carlo: Keynes contro i classici: una nuova teoria della occupazione, dell'interesse e della moneta.* Keynes: The general theory of employment, interest and money c. könyvét bírálja és annak eredményét abban foglalja össze, hogy a szerzőnek sikerült kimutatni a gazdasági egyensúly klasszikus elvének elégtelenségét és ezt azzal a pesszimiztikus felfogással helyettesíteni, hogy a gazdasági egyensúly biztosítása csakis egy állandó tekintélyi beavatkozás által lehetséges. — *Recenti pubblicazioni.*

N. 4. — aprile.

Giusti, Ugo: Aspetti territoriali del movimento demografico italiano negli anni dal 1930 al 1936. Az 1936. évi április 21-i népszámlálás ideiglenes adatainak első feldolgozását adja a tanulmány. Különös figyelmet érdemel a statisztikai felvétel azon adata, mely szerint az utolsó 5 év alatt az anyaország jelenlevő lakossága mindössze 1.35 millió lélekkel szaporodott, ami 6.4 ezrelék évi mértani átlagnövekedésnek felel meg, míg 1921—30-ban 8.6 ezrelék volt e szám. E jelenség okát a szerző részben a számlálás időpontjára eső nagymérvű Afrika irányuló katona és munkás kivándorlásnak, részben a két népszámlálás eltérő kritériumainak tulajdonítja. E fenti tényezők tekintetbevételével az évi átlagos szaporulat 9.3 ezrelékre becsülhető, ami az előző évtizeddel szemben jelentős emelkedést képez. A tanulmány további részeiben tartományonként részletezve a házasságkötés, születés és halálozás általában véve kedvező alakulását vizsgálja 1930—36. között a népszámlálás ideiglenes adatai alapján. — *Mortara, Mario: Problemi attuali dell'industria elettrica italiana.* A szerző a világválság által érzékenyen érintett olasz villányáram-fejlesztő ipar jelenlegi problémáit állítja össze és kísérli megoldani. — *Cozzi, Canzio: Armatori e spedizionieri nella raccolta e nell'istradamento dei traffici interoceanici.* A közlekedéspolitikai egyik fontos kérdésével, a tengerközi transito hajókereskedelem problémáival foglalkozik és különös tekintettel az olasz viszonyokra, főként az egyes kikötők háttérületét, ezek alakulására kiható tényezőket és az egyes kikötők és szállítóvállalatok egymással szembeni versenyét kiküszöbölni hivatott megoldási módokat taglalja. — *Recenti pubblicazioni.* — *Bibliografia economica italiana (settembre—dicembre 1936.).*

Rivista di Politica Economica.

Roma — Anno XXVII.

N. III. marzo.

Giannini, Amedeo: Ancora a proposito del Codice marittimo. E tanulmány folytatása szerzőnek a Rivistában a tengeri törvénykönyv reformja tárgyában irt értekezéseinek és az új kodex kibocsátása előtt tisztázandó kérdésekre hívja fel a figyelmet. — *Fossati, Antonio: Capitalismo e mercato nell'età del Comune.* F. Carli olasz kereskedelemtörténetének második kötete, *Il mercato nell'età del Comune* kapcsán, mely azzal az olasz középkori gazdasági élettel foglalkozik, melyet Sombart után a közfelfogás kapitalisztikusnak tekint, szerző összefoglalja a kapitalizmusról alkotott olasz és külföldi tanokat és megállapítja, hogy az olasz középkori gazdasági életben nem található meg a Hobson által főként a XIX. századi ipari fellendülés figyelembevételével a kapitalizmusra nézve jellemzőként lefektetett ismérvek, bár kétségtelenül a X—XIII. században Itália gazdasági élete nagy átalakuláson ment keresztül. A kora középkort jellemző feudális kézműiparosság lassanként háttérbe szorult, helyét az ipari központosság foglalta el, amiben nagy szerepe volt a tulvilágra tekintő, a gazdaságot megvető, ekként a gazdasági élet kifejlődését korlátozó kora-

középkori vallásos felfogás elhalványulásának. A koncentrációval karöltve főként a városok, tartományok közti érintkezés indult meg, aminek következtében a gazdasági életnek elsősorban forgalmi fázisa fejlődött nagyobb mértékben és így a szerző szerint az olasz középkorban legfeljebb kereskedelmi kapitalizmusról lehet beszélni és nem ipari és hiteléletiről, mint a XIX. században. — *Ritis, Beniamino de: Il nuovo West.* A Rooseveltt-kormány gazdaságpolitikai intézkedéseit és az ezek alapján kialakult amerikai gazdasági helyzetet vázolja, majd a kormány támogatásával a legnyugatibb részeken megindított hatalmas agrarizáló és iparosító akciókat ismerteti, amelyek azonkívül, hogy az USA megbomlott gazdasági egyensúlyát vannak hivatva helyreállítani, még politikai célokat is szolgálnak: a világ új sulypontja, a Csendes-óceán partvidékén képeznek támaszt az Egyesült Államok részére. — *Loffredo, Ferdinando: Applicazioni australiane del principio degli assegni familiari.* Ismerteti a munkások családi pótlékának jelenlegi nemzetközi helyzetét, Új Dél-Wales és Új-Zeeland hasonnemű intézményeit vázolja az európai rendszertől való eltérésük kiemelésével. — *Donvito, Giovanni: L'industria della seta nelle antiche provincie meridionali.* A Szemle egyik multévi számában szerző a délolaszországi gyapjútermelés multbani helyzetével foglalkozott, a jelen számban hasonló elvek alapján a selyem termelésével. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: Le dichiarazioni del Gran Consiglio del Fascismo. Movimento delle Società italiane per Azioni nell'anno 1936.* — *Szállítási és közlekedési szemlében: B. Maineri: Al traffico del Canale di Suez ed i suoi insegnamenti.* — *Törvényhozási szemlében: Imposta straordinaria immobiliare.*

N. IV. — aprile.

Balella, Giovanni: Il decennale della Carta del Lavoro. A fasiszta gazdasági élet talpkövének, a Carta del Lavoro tizéves évfordulóján szerző tanulmányát az Alkotmány jelentőségének vázolására szenteli és statisztikai adatokkal bőven alátámasztva, a politikai, szocialis és gazdasági téren a Carta elvi célkitűzései alapján elért eredményeket taglalja. — *Volta, R. Dalla: Il mercato nella storia economica dei Comuni italiani.* Carli olasz kereskedelem-történeti műve nagy hiányt pótol, hiszen az első tudományos felkészültséggel megírt könyv, amely a kora középkortól a községek koráig ismerteti az olasz gazdasági élet fejlődését. A mű főbb eredményeit ismerteti és bírálja. — *Espinosa, Agostino degli: Appunti di teoria della moneta.* Szerző tanulmányában a pénzmennyiség és a pénzvásárlóerő elméletével foglalkozik. Az e problémákat tárgyaló tanokat, amelyeket két csoportra: a statikus felfogású általános egyensúlyi tanra és a dinamikus felfogásra oszt, külön-külön tárgyalja és megállapításaiban mindenütt az államnak a pénz terén játszott szerepét helyezi előtérbe. — *Sprega, A. R.: L'autarchia economica nel settore dei combustibili.* Az olasz gazdasági önellátás megvalósításának egyik legnagyobb akadályát a tüzelőanyagok majdnem teljes hiánya képezi, hiszen az utóbbi évek átlagában a szilárd és folyékony tüzelőanyag szükségletét Olaszország 96—97%-ban külföldről volt kénytelen beszerezni, melyek ellenértéke 1926-ban több mint 3.5 milliárd lirát tett. Részletesen vázolja a külföldtől való függetlenülés érdekében kifejtett törekvéseket, kezdve azon az 1926. évi dekrétumtól, mely az ANCC-t a tüzelőanyagok feletti ellenőrzés céljából létrehozta, egészen az abesszin háború által előidézett és azóta állandósult korlátozásokig. — *Ronart, Otto: Andamento del commercio estero e dei prezzi in Olanda dopo la svalutazione.* A mult év októberi németalföldi devalvációnak az ország külkereskedelmi forgalmának megélénkítését előidéző hatását teszi vizsgálat tárgyává és különösen nagy figyelmet

szentel a belső árak és ezzel karöltve az általános életszínvonal alakulására, amely utóbbi különösen a kormánynak az elsőrendű cikkek árainak változatlanul maradása terén kifejtett politikája következtében lefelé irányuló tendenciát mutat. — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: Il problema delle materie prime. I debiti a lunga scadenza degli Stati Uniti. Nazionalismo economico nel Sud-America. Cumin, Gustavo: Produzione e consumo mondiale del caucciù.* — *Árszemlében: Bachi, Riccardo: I prezzi delle merci in Italia negli anni 1933—36.* — *Szállítási és közlekedési szemlében: L'Italia ed il duello anglo—francese il „Nastro-Azzurro“.*

The Economic Journal.

Vol. XLVII. No. 185. 1937. március.

Kahn R. F.: The Problem of Duopoly. A szabad piacon folyó verseny esetében az egyes eladók által eszközölt árváltoztatások problémáira a piacautomatizmus ad választ. Ha azonban a szabad versenyt kizárjuk és így kutatjuk az egyes cég árváltoztatásának piaci hatását a versenyben korlátolt számban résztvevő többi cég forgalmára, előáll az oligopolium (két résztvevőnél a duopolium) problémája. A duopolium állapotában egyetlen adott egyensúlyi helyzet van és bármely elmozdulás a duopoliumban résztvevők üzletpolitikáját már befolyásolja, illetőleg megindítja a duopoliumi verseny ár- és mennyiségvariációinak folyamatát. A versenytárs árleszállítása esetén két eshetőség képzelhető: *a)* az árak változatlanul maradnak, *b)* az eladott mennyiség változatlanul marad. Az első változat főként a deklarált vagy egységes áron forgalombahozott iparcikkekre, a második, elsősorban a nehezen raktározható nyersanyagokra vonatkozik. Mindkét változat azonban csak bizonyos ideig érvényesül, mert ennek eltelte után vagy az ár, vagy a forgalmazott mennyiség rendszerint megváltozik. A gyakorlatban a két extrém változat közötti középút esete következik és a duopolisztikus egyensúly így áll helyre. — *Guillebaud, C. W.: Davenport on the Economics of Alfred Marshall.* Marshall idejében az amerikai közgazdaság gondolatvilágán Marshall és az osztályok neoklasszikus iskolája uralkodott. Az amerikaiak között Davenport külön utakon járt és rendszere közel állt Walras és Pareto elméletéhez. Marshallról irt és halála után (1935-ben) megjelent műve (*The Economics of Alfred Marshall*) 30 év munkáját testesíti meg. A bírálathoz igen kemény, s elsősorban a „Principles“-ből vett idézetekkel foglalkozik, vagy inkább polemizál. A könyv nyelvezete nehéz és darabos, a szerző gondolatvilága távol áll Marshallétól, olyannyira, hogy 30 év elmélyedt kutatása sem tudta előtte felderíteni, mi volt a Marshall-féle járadék- és értékelmélet igaz és helyes magyarázata. — *Sutton, C.: The relation between Economic Theory and Economic Policy.* A politika, gazdaság és etika egymáshoz való viszonya nincsen tisztázva. A bölcsélet az emberek tényleges cselekedeteit és kívánságait pontosan elhatárolja attól, amit az embernek tenni vagy kívánni kellene. A közgazdaság ezt a „fogalmi eltérést“ gyakran elhanyagolja. A gazdaságelmélet első alapvető feltevése, hogy szabadon választható cselekedetek közül mindenki azon megoldás mellett fog dönteni, amely az egyén véges eszközeivel a lehető legnagyobb szubjektív szükségletkielégülést biztosítja. A második alapvető gondolat, hogy a szubjektív kielégülés egyetlen tárgyi mértéke az a magatartás (áldozatok, erőfeszítés), amellyel az egyén szükségleteit megszerezni igyekszik. A szubjektív kielégülés legmagasabb elérhető fokát a gazdálkodó egyén számára a szabad akaratból megállapított áron történő csere biztosítja. Ha a véges javak szabad egyezkedés folytán mindig ahhoz jutnak, akinek kereslete a legerősebb, akkor az egyéni szubjektív kielégülés

summája a társadalomban az elérhető legmagasabb fokra emelkedik. Ezek az alap gondolatok egyöntetűen és párhuzamosan a szabad verseny gazdaságpolitikai megvalósítása mellett szólnak, nem cáfolják azonban azt az ellenérvet, amely a laissez-faire elleni támadások leggyakoribb fegyvere: azt, hogy a javak jelenlegi megoszlása mellett a társadalom szükségletkielégítése jóval alacsonyabb színvonalu, mint egy megfelelőbb vagyoni arány mellett. Az utolsó évek gazdaságpolitikai irányzata a társadalom szükségleteinek maximális kielégítése helyett a szükségletkielégítés lehető egalizálását tűzte ki főcéllul, ami azonban csak azzal az etikailag helytelen feltevessel támasztható alá, hogy az állam számára minden egyed egyformán értékes. Ha ezt a téves tételt mellőzzük, akkor az állam számára a közgazdasági összefüggések ismeretében más út, mint a laissez-faire nem is marad hátra.

V. B.

Schmoller's Jahrbuch.

61. évf. 1937. 1. füzet.

Bräuer Karl: Wilhelm Stieda, ein deutsches Gelehrtenleben. Stiedának, Schmoller volt tanítványának és követőjének életét és gazdaságtörténeti munkásságát ismerteti. — *Lütge, Friedrich: Die Hufe in der thüringisch-hessischen Agrarverfassung.* — *Herrmann, Walther: Der Standort des Handwerks.* A mezőgazdasági és gyáripari telephelyválasztás kérdése mellett vizsgálat tárgyává kell tenni a kézműipar településének problémáját is. 1000 lélekre számítva a kisiparosok száma (Németországban 1926-ban 20) legkisebb a gyáripari centrumokban. Különösen erős a gyáripari centrumok környékén (elővárosok). A kisipar munkáslétszáma általában a telephely lakosságával arányosan növekszik. A telephely megválasztásánál döntő szempont a személyesen ismert vevőkör helye. Speciális tényezők: nyersanyag, erőforrás helyhezköttöttsége eltérő alakulást hozhatnak létre. A villamosság, mint erőforrás, újabban elősegíti a kisipar decentralizálódását, ma a kisiparnak a városokból való kihuzódását figyelhetjük meg a középkortól eltérően. Ezt elősegítik a költségtényezők (megélhetés, üzletbér) is. Falun a mellékfoglalkozásra való utaltság kérdése is jobban megoldható. A kisiparnak így vevőkörétől való eltávolódását csak bizonyos szervezetséggel lehet ellensúlyozni (raktár- és eladási szövetkezetek, kollektív reklám). Ezen a felismerésen kell a modern kézműipari politikának is alapulnia. — *Akerman: Bevölkerungswellen und Wechsellagen.* A Spiethoff-iskolához tartozó August Loesch hasonló című konjunktúra-etiológiai művét bírálja.

61. évf. 1937. 2. füzet.

Andrae, Wilhelm: Entstehung der Volkswirtschaft oder Ausgliederung. Bücher elméletével kapcsolatban a gazdasági fejlődés uralgó elméletét támadja. A spanni „kitagolás“ (Ausgliederung) fogalmának segítségével vitatja, hogy lehessen gazdasági fejlődésről, mint egyes tipikus gazdasági fejlődésfokok egymásutánjáról beszélni. Szerinte a fejlődés összes stádiumai a házigazdaságtól kezdve a világ-gazdaságig in potentia mindig megvannak. — *Mönch, Hermann: Das Wirtschaftliche und das Soziale als lebendige Systemprinzipien.* — *Tschemschiroff, Georg: Die bulgarische Hauskommunion (Zadruga).* Zadruga: vérrokonoknak családjaikkal együtt közös háztartásban való együttélése. 1891-ben Bulgáriában még 2163 ilyen házközösség állt fenn. A zadruga keretén belül autark házigazdaság folyik. A vezetés az apa, vagy legidősebb fivér kezében van, patria potestas nélkül, vezetését a tagok állandóan kikérendő akarata ellenőrzi. A piacra csak a végső feleslegeket viszi a zadruga, melyen belül a vagyon és kereset

teljes mértékben közös és abból mindenki szükséglete szerint részese-dik. A zadruga ősi délszláv agrárszervezet, mely a mezőgazdasági nagyüzem előnyeit (nagy terület, intenzív tőkebefektetés lehetősége) egyesíti a családi üzemével (munkaerő, érdekelttség). Fenntartásukat lehetetlenné teszi a parasztság körében elterjedő individualizmus, a szolidaris hagyományokat azonban igen jól lehet hasznosítani a modern szövetségek kiépítésében.

61. évf. 1937. 3. füzet.

Laum, Bernhard: Methodenstreit oder Zusammenarbeit. Hitlernek a gazdaságtudomány értékéről tett lesújtó nyilatkozata nyomán a mai német gazdaságtudomány helyzetével foglalkozik. A teoretikus iránynak a történeti iskola ellen felhozott vádját, hogy relativizálja a gazdaságtudományi ismereteket, visszafordítja és a gazdaságtudomány tekintélyének bukását a mereven szembenálló dogmák és elméletek következményének tartja. A két módszernek együtt kell dolgoznia határaik tiszteletbentartása mellett. — *Vleugels, Wilhelm: Über Leistung, Schwächen und tatsächliche Bedeutung der deutschen (österreichischen) Nutzwertlehre.* Azt elemzi, hogyan változik értelme az osztrák iskola értékelméletének a különböző ideáltipikus gazdasági valóságok keretein belül. — *Seraphim, Hans J.: Zur Theorie der volksgebundenen Wirtschaftsgestalt der Gegenwart.* — *Cramer, Karl: J. M. Keynes über Kapitalertrag und -anlegung.* — *Pedersen, Jorgen: Ernteschwankungen und wirtschaftliche Wechsellagen.* Brandaunak hasonló című könyvét bírálja. A világtermés értékével és mennyiségével való elszámolás helyett egyes fontosabb termékek helyzetének speciális vizsgálatát tartja helyesnek, mert ez kizárja a nagy hibaforrásokat.

R. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

1937 március.

45. Band, Heft 2.

Kína gazdasági fejlődése, helyzete, kiátásai és iparosodása. *Kung, H. H.: Chinas Industriewirtschaft im Aufbau.* A tengerentuli iparosodásban az európai gazdaságpolitika mindig az ujonnan kifejlődő versenytársat és saját hagyományos gazdasági fölényének, kiváltságainak veszélyes ellenfelét látja. Ezért érdeklődésre tarthat számot, ha a tengerentuli gazdasági világának számunkra legismertlenebb része, Kína a leghivatottabbak tollán keresztül és a kínai szemszög képében jelenik meg előttünk. A kínai iparosodás gazdaságtörténeti eredete és jelenlegi körülményei Kína pénzügyminisztere, dr. Kung cikkéből tárgyilagos és áttekinthető képben bontakoznak ki előttünk. Az iparosodás gyökerei az európai beszivárgás idejére nyulnak vissza, de a modern értelemben vett üzemalapítások csak a boxerlázadások idején vették kezdetüket, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy ezen alapítások fegyverkezési jellegűek voltak. A külföldi ipar azonban rövidesen felismerte a végtelen birodalom piacában rejlő eshetőségeket és magához ragadta az iparosodás vezetését. Külföldi vállalatok alakultak és a kínai ipar külföldi ellenőrzés alá került. Ez a helyzet a háború folyamán azonban lényegesen átalakult. A behozatal csökkenése és az árak emelkedése az összes iparágak fejlődését hatalmasan ösztönözte, különösen a textiliparét, amely ezalatt az idő alatt megkétszereződött. A háború befejeztével azonban a külföldi verseny kiélesedett és a kínai iparnak a külföld — dömpinggel és valutapolitikával sulyosított — versenyével szemben kellett helytállnia. — ami az egész gazdasági ag sulyos

megrázkódtatásával járt. A kínai ipar fejlődését a válság általános okain kívül az állandó tőkehiány, a technikai műveltség igen alacsony színvonala és a tudományos üzemvezetés hiánya is jelentősen hátráltatják. Az ipar főbb ágai: a pamut- és selyemfeldolgozás, a malomipar, amely az elterjedt közhit ellenére is rengeteg búzát dolgoz fel. (Kína 1934. évi búzatermése 660 millió bushel volt, tehát több, mint Kanada és az Egyesült Államok együttes termése.) Ujabban a jelentős iparágak közé sorolható a cigarettagyártás, továbbá az aránylag kevés tőkét igénylő és egyszerű gyufagyártás. A vegyipar, a kő- és föld-, a cement-, vas-, acél- és fémipar egészíti ki a kínai gazdasági fejlődés képét nyújtó egészet. Végül meg kell emlékezni a felmérhetetlen mennyiségű kőszénkészletek kiaknázásáról is, amely különösen Észak-Kínában teljesen korszerű eszközökkel és berendezéssel folyik. Egybevetve ezt a képet, arra a megállapításra juthatunk, hogy az alacsony munkabérek, a nagymennyiségű természeti kincsek és az egyedülálló fogyasztópiac az ipari fejlődés számára — politikai stabilitást feltételezve — kellő tőkeellátás és racionális gazdálkodás mellett, beláthatatlan tért nyújtanak az ipari fejlődésnek. *Fong, Hsien-Ding: Die Industrialisierung Chinas unter Berücksichtigung der ländlichen Industrien.* A kínai iparosodás nem az egyéni kezdeményezés, hanem az állami támogatás és a külföldi befolyások eredménye. Jellegzetessége a városokban és kikötőkben való sűrűsödés és a tulnyomóan kézművesipari irány. A modern értelemben vett iparosodást a politikai és materiális okokon kívül a nép lélektani jellemvonásai (ősök kultusza, statikus életfelfogás, kezdeményezési hajlam hiánya) is gátolják. A szó szerinti értelemben vett kínai ipar a Kínában letelepedett külföldi ipar versenyével szemben már csak azért is hátrányban van, mert ez utóbbit a „koncessziók“ számtalan terhes kötelezettségtől mentesítik. Az alig számbavehető vámvédelem a gyakorlatban ugyyszólván nem érvényesül, hiszen a csempészés feltartóztathatatlanul folyik. Az általános fejlődés mindig a kézműipar irányában halad; a legtipikusabb gyáripari ág a pamutfeldolgozás s ennek ellenére a fogyasztás négyötöd részét a kézi-szövőök látják el. A többi iparágak közül is csak az ölel fel európai értelemben vett gyárvállalatokat, amelyet más üzemi keretek között nem lehet folytatni. Egyébként azonban tulnyomó a manufaktura és a „Verlag“-rendszer alkalmazása. Természetes, hogy a nagyipar megjelenése egy-egy iparágban a primitívebb módszerekkel dolgozó vidéki ipargazdaságot végzetesen megrázkódtatja és egyensúlyi helyzetben súlyos elváltozásokat okoz, végeredményben azonban a modern értelemben vett fejlődés útja sem jelenti a vidéki iparágak alkonyát, sőt remélhető, hogy a tudományos szervezés eredményei és a technika haladása éppen a kisüzemi keretben dolgozó vidéki iparokat fogja átítatni, s ez esetben a jövő ezeké a decentralizált iparoké, amelyek a kínai nép jelenlegi lelki világába sokkal inkább beleillenek, mint a nagy gyárüzemek. — *Cheng, Hai-Fong: Die arbeitmässigen Voraussetzung für eine weitere Industrialisierung in China.* — *Chu, Chi: Die allgemeinen kapitalmässigen Voraussetzungen für die Industrialisierung Chinas.* — *Liang, Ssu-Mu: Spezielle Kapital- und Währungsprobleme im Zusammenhang mit der Industrialisierung Chinas.* — *Chen, Ho-Sen: Entwicklung und Ausbaumöglichkeit des chinesischen Transportwesens unter dem Gesichtspunkte der Industrialisierung.* — *Chun, Y.-S.: Die Bedeutung des Eisenbahnwesens für den Industrialisierungsprozess in China.*

Revue Economique Internationale.

Vol. I. No. 2. Fevrier 1937.

Wageman, E.: L'économie mondiale en 1937. A nemzetközi gazdasági tájékozódás lehetővé teszi a sarlatanizmus nélküli prognózist. A nyolcéves pliniusi gazdasági ciklus Cassel jóslatai ellenére pontosan lejátszódott, 1921-ben, azután pedig 1929-ben következett be a válság. Babona lenne azonban ebből arra következtetni, hogy az 1937. év így beleesik a ciklus váltópontjába. Jelenleg a fogyasztási és a termelési javak termelése közötti arány normális, szemben az 1929. évi állapottal, amikor a beruházások túlzott méretet öltöttek. Igaz, hogy a világgazdasági helyzetről alkotott képet erősen befolyásolja a fegyverkezés, amely a legtöbb országban a termelés igen jelentékeny részét jelenti és ez oly termelés, amely egyúttal fogyasztás is. Míg a század eleje óta minden régebbi gazdasági ciklusban a válság után a termeléshez képest a kereskedelem forgalmát jelző szám erőbben növekedett, addig az 1932 utáni években fordítva történt. Az 1932-es volument 100-nak véve 1936-ban a világtermelés jelzőszáma 129-et, a kereskedelmé csak 115-öt mutat. A világkereskedelem forgalmának visszamaradása a konjunktura alakulásától független, mélyebb okra vezethető vissza, a nemzeti iparosodás állandósodására, amely nemcsak a fogyasztási, hanem a termelési javak és a nyersanyag iparok autarchikus célból való létesítését jelenti. A nemzetgazdaságok új utjai a munkateremtés és a nemzeti pénzügyi ellátás és az autarchikus termelés irányában vezetnek. — *De Leener, Georges: Après dix années d'expérience. Le régime de l'exploitation des chemins de fer en Belgique.* Részletes ismertetése a belga vasutak vezetésében 1926-ban bekövetkezett változásnak és az 1926. óta elért eredményeknek. — *Lemoine, Robert J.: L'évolution économique et les organismes publics en Belgique.* A bank és hitelkérdés szociológiai szempontból tanulmányozandó. Ebből az eddig mellőzött szempontból kell a pénz és hiteljelenségeknek a tömegekre és a hiteléletre gyakorolt hatását megállapítani. A betétek gyarapodása, amely a gazdasági fejlődést megelőzi, azzal a következménnyel jár, hogy mind merészebb befektetésekre készíti a bankokat. Ez a fejlődés azonban a kapitalista rendszer relatív háttérbe szorulásába, autarchikus irányzathoz ütközik. Ez az ellentétes irányú mozgás a bankoknak okoz nehézséget. — *Loecky, Fr.: L'évolution de l'impôt sur les revenus en Belgique.* A belga jövedelmi adó-rendszer jellegzetességeinek ismertetése után rátér az 1919. óta azon keresztülvitt változtatások és reformok részletezésére. A jelenlegi bonyolult rendszer nehezen áttekinthető és kívánatos az 1919. évre való visszatérés. — *Mossé, Robert: L'économie planifiée et les crises.* Arra a kérdésre, vajjon a tiszta teljes tervgazdaság kikerülheti-e az általános túltermelés jelenségeit, Mossé igennel válaszol, azonban ez nem annyira a kapitalista rendszerrel való tökéletes szakítás eredményeképpen érhető el, mint inkább azoknak a feltételeknek a könnyörtelen betartásával, amelyeket a klasszikus gazdasági elmélet tartalmaz. Feltételezve ugyanis, hogy egy eszményi tervgazdaságban az áruk értéke a haszon hiányában a termelési költségekkel azonos, Jean-Baptiste Say-nek a piacra vonatkozó, a túltermelés lehetőségét tagadó törvénye lépne érvényre. — *Herisson, Ch.: La politique commerciale des Etats-Unis.* Hosszan ismerteti az amerikai külkereskedelmi politika hagyományos elveit, valamint azokat a módszereket, amelyeket a háború után a tarifák merevsége és az elbánások egyenlősége érdekében eredmény nélkül hoztak.

Vol. I. No. 3. — Mars 1937.

Loria, Achille: Une prétendue supercherie du libre-échange. Manoilescu szerint a nemzetközi szabadkereskedelem a szegény mezőgazdasági országok kihasználását jelenti a gazdag ipari országok javára. Elmélete igazolásául mezőgazdasági és az ipari termékekben

rejlő munkateljesítményeket hasonlítja össze és bebizonyítja, hogy a termékek értékéhez viszonyítva, az ipari cikkek aránylag kevesebb munkateljesítményt foglalnak magukban. Ebből azt a következtetést vonja le Manoilescu, hogy kiegyenlített értékű csereforgalommal a munkateljesítmények szempontjából az ipari ország jár jobban, kevesebb munkateljesítményért többet kap, kiuzsorázza a mezőgazdasági országot. Ennek az elméletnek a tarthatatlanságát bizonyítja Loria és arra is felhívja a figyelmet, hogy Manoilescu egyoldalúságában még a mezőgazdasági és ipari országok munkabérei közötti különbségeket sem vette tekintetbe. — *Mertens, André: Accord tripartite et mouvements d'or.* Az Egyesült Államokban az aranyblokk országai valutáinak devalvációja után arra számítottak, hogy az USA aranyallománya csökkenni fog, az aranyblokk országai aranyhitelezőinek repatriálása folytán. Ez azonban nem történt meg. A magyarázat nem az amerikai kereskedelmi mérleg alakulásában keresendő, hanem részint spekuláció, részint pszichológiai és politikai okokban. Az Egyesült Államok több módon igyekeztek az arany felhalmozását megakadályozni, de eredménytelenül, sőt az igénybevett eszközök sok esetben ellenkező hatást értek el. A nemzetközi valutapolitika feladatai: Reappréciálni azokat a pénznemeket, amelyeknek a kurzusa arannyal szemben nyilvánvalóan alacsony (dollár, svéd korona stb.). A nemzetközi átutalásokat szabadabbá tenni. Felfüggeszteni a külföldi kölcsönök kibocsátásának tilalmát. — *Oberascher, Leonhard: Le décalage du commerce extérieur de l'Allemagne.* Részletesen ismerteti a német külkereskedelmi helyzetet. A gazdasági élet a devizahiány ellenére megjavult. Hasonló a helyzet az export-import forgalomban, Németország partnereinek magatartását vizsgálja és bírálja a kétoldalu szerződéseket. — *Delhorbe, Florian: L'économie est toujours dirigée.* A gazdasági életet mindig dirigálták. Ha tehát a jövő fejlődési irányáról van szó, nem az a kérdés, hogy a gazdaságot irányítják-e vagy sem, hanem hogy ki irányítja és kinek az érdekében. Rist tiszta független gazdasági sikot beállító magatartása sem a gyakorlatban, sem az elméletben nem találhat igazolást. Minden gazdasági organizáció társadalmi hierarchián és a magántulajdon bizonyos rendjén épül fel. Teljesen függetlenül a mindenkori gazdasági rendszertől, azt mindenkor az az osztály vezeti, amelyik a hierarchia csúcsán van. A gazdasági élet képét a magántulajdon-elosztás, az állam pénzügyi politikája és a hitelpolitika befolyásolják. — *Lemoine, R. J. L'évolution économique et les organismes publics de crédit en Belgique.* Belgium általános liberális gazdasága ellenére legelső volt azok között, amelyek a hiteléletbe beavatkoztak. Ismerteti a beavatkozás fázisait: a Frére-Orban-féle liberális intervenciót s a válság során történt beavatkozást. Az eljárások óvatosságon és tapasztalatokon alapulók voltak. Az állami és a magán hitelorganizációk egymást jól kiegészítik. Ismerteti a hitel gazdasági és társadalmi jelentőségét az export szempontjából. — *Hennebicq, Léon: La crise et les banquiers anglais.* Mint minden évben, most is H. ismerteti a big five évváró beszédeit. Nem tudván belőlük kellőképpen kiigazodni, azt a következtetést vonja le, hogy azokból „speciális brit magatartás“ csendül ki. — *A Gazdasági Szemlében* a big five vezetőinek nyilatkozatai. *Hon. Rupert E. Beckett: La restauration du marché intérieur de la Grande-Bretagne.* — *The Rt. Hon. R. Mc. Kenna: Amélioration de la situation économique et politique de l'argent à bon marché.* — *M. Colin F. Campbell: La hausse des prix et la balance commerciale.* — *Edwin Fisher: Amélioration nouvelle de la situation économique générale.* — *Lord Wardington: Augmentation de la prospérité générale.* — *Pénzügyi szemlében: E. B. D.: L'emprunt français et le mouvement des capitaux.*

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Juli—August 1937.

Inhaltsauszüge.

Versuch einer neuen Produktionstheorie auf Grund des Macht- und des Kreditbegriffes.

Der Verfasser hält im Sinne von Adam Smith und vieler anderer *das Produktionsproblem* für das Wurzel- und Hebelproblem der ganzen Volkswirtschaftswissenschaft, von dessen Lösung alles weitere abhängt.

Die eigentliche Voraussetzung und wichtigste bestimmende Kraft der volkswirtschaftlichen Zustände in den wirtschaftlich höher entwickelten Ländern Europas und der Welt ist eine durch politische Machtspannungen ausgelöste furchtbare unablässige Unruhe und Unstetheit. Die Dynamik und vor allem die Machtverhältnisse müssen also, mindestens heutigentags zum letzten Ausgangspunkt einer theoretischen Volkswirtschaftswissenschaft genommen werden, die ihre Augen vor der nackten baren Wirklichkeit nicht ganz verschliessen will. In restlosem Gegensatz zu den Vertretern der „reinen Ökonomik“ vertreten wir also, im Anschluss an die historische Schule, die „machtbedingte Theorie“, ohne auf die deduktive Methode zu verzichten, und glauben dadurch den grossen „Methodenstreit“ eigentlich gelöst zu haben.

Die politischen Machtverhältnisse wirken besonders deshalb so kraftvoll, um nicht wertbetont zu sagen — schädlich auf die Volkswirtschaft und damit auf die einzelnen Nationalwirtschaften ein, weil sie das grundlegend wichtige Produktionsmittel, das wirtschaftliche Vertrauen untergraben. Sachlich betrachtetes wirtschaftliches Vertrauen aber ist nichts anderes als Kredit. Damit ist also die längst gesuchte nationalökonomisch eindeutige „Kategorie“ für den Machtgedanken gefunden: die grundlegende volkswirtschaftliche Wirkung der Macht ist die Kreditschädigung oder der Kreditmangel.

Die wissenschaftlich entscheidende Frage mit Hinblick auf das Produktionsproblem lautet: „Wie ist eine entfaltete, d. h. eine finanzierte, eine mit Werksgütern arbeitende Produktion unter der Voraussetzung einer mit Machtspannungen geladenen, unstillen, unruhigen Weltwirtschaftslage möglich?“ Und hier gelangen wir zu einer ganz neuen Produktionstheorie, die sich stark von der klassischen Produktionstheorie unterscheidet. Damit der Kredit.

das wirtschaftliche Vertrauen in einer derart unsicheren Weltwirtschaftslage erstehen, aufblühen kann, ist Kapital nötig. Kapital ist zunächst nur kapitalisierter Zins. Der Zins ist aber sozusagen das Lockmittel an die privaten Vermögensbesitzer, damit diese ihr Vermögen in den Dienst der gefahrenumwitterten Produktion stellen: er ist eine Art Risikoprämie, wie neuerdings auch Hahn und andere Theoretiker sagen. Nicht das stoffliche Vermögen ist aber die eigentliche Produktionskraft. Dieses wie seine wirtschaftlichen Einrichtungen, wie Banken, Wirtschaftsrecht usw., sind vielmehr nur die Pfänder die Garantie für die so empfindliche, aber grundsätzlich selten heilsame Kraft des Kredits oder Vertrauens.

Hans Honegger.

Das Goldproblem.

Die Umwandlung des Goldproblems ist sicher eines der auffallendsten Momente der Entwicklung vom Anfang der Weltkrise bis zum Einsetzen des nationalen Wiederaufbaus im Jahre 1932. Im Jahre 1930 befasste sich die Goldkommission des Völkerbundes noch mit der Frage der Goldknappheit und den Mitteln ihrer Beseitigung. Der bald darauf erfolgte Rückgang der Preise, darunter auch der Produktionskosten der Goldminen, die Umkehr des Goldstroms vom Osten nach Westen und schliesslich die Preissteigerung des Goldes in den wichtigsten Währungseinheiten haben die Lage völlig verwandelt. 1931 begann bereits die Steigerung der Goldproduktion und die Enthortung aus Indien und China. Im Laufe einiger Jahre sprang der Wert der jährlichen Golderzeugung von cca 85 Millionen Pfund Sterling auf fast 250 Millionen. Gleichzeitig war der industrielle Bedarf an Gold gegenüber der Vorkrisenzeit gesunken. Auch der monetäre Bedarf blieb eingeschränkt, da nach dem Aufgeben der Goldwährung die wichtigsten Länder auch die Pflicht aufgegeben hatten, Gold zu einem fixen Preise anzukaufen. Von den wichtigeren Ländern sind im Augenblick nur die Vereinigten Staaten verpflichtet Gold in unbeschränkten Mengen zum Preise von 35 Dollar je Unze anzukaufen. Und eine Steigerung der Nachfrage nach Gold ist in der nächsten Zeit nicht zu erwarten, da die meisten Länder ihre steigenden Exporterlöse für Rüstungszwecke, für den Wiederaufbau ihrer Kapitalstruktur und für die Hebung des Lebensstandards verwenden.

Die ganze Last der vermehrten Produktion fällt somit gegenwärtig auf die Vereinigten Staaten. So stark auch Amerika ökonomisch und finanziell ist, so würde diese Belastung auf die Dauer doch auch dort schwere Störungen verursachen. Der beunruhigendste Aspekt für die Vereinigten Staaten ist dabei die vermutliche zukünftige Produktionsentwicklung und die Goldpolitik der anderen Länder. Die Fortsetzung der jetzigen Entwicklung kann keineswegs ruhig hingenommen werden. Die Zahlungsbilanz der Vereinigten Staaten zeigt bereits ein kleines Defizit, und wenn Amerika nach wie vor der einzige Goldkäufer bliebe, so würde der Dollar unvermeidlich einem starken Druck ausgesetzt sein. Es

würde freilich höchst schwere Folgen haben, wenn Amerika eine einseitige Aktion, sei es durch Aufwertung des Dollars in Gold, sei es durch Einführung einer Importsteuer auf Gold, durchführen würde. Die erste Aufgabe scheint deshalb im Augenblick darin zu bestehen, eine enge Fühlungnahme zwischen Amerika und England herzustellen, — wofür die Gelegenheit jetzt sehr günstig erscheint.

Es ist noch viel zu früh, über endgültige Lösungsmöglichkeiten zu sprechen, aber das unglücklichste Verfahren wäre sicher die Senkung des Goldpreises, die zu einer Deflation in den Gold produzierenden Ländern, zu Störungen auf den Kapitalmärkten und zu einer letzten Erschütterung des Vertrauens zu der internationalen Währungspolitik führen müsste. Im Augenblick braucht man vor allen Dingen Zeit, um die Lage genau überblicken zu können und eine gemeinsame Aktion vorzubereiten. Sollte es sich herausstellen, dass eine Verminderung der Goldproduktion notwendig sei, so wäre eine international vereinbarte Steuer auf den Goldbergbau das beste Mittel, dieses Ergebnis zu erzielen. Dagegen würde eine plötzliche Stabilisierung des Pfundes auf Goldbasis das Goldproblem nicht lösen können. Heute, wo das Kapital sich schnell von Land zu Land bewegt und die Einrichtung eines internationalen Clearingsystems praktisch unmöglich ist, behält das Gold seine Rolle als Ausgleichsfaktor für internationale Zahlungen. Eine erneute Manipulierung des Goldpreises würde diese Funktion des Goldes, für die es keinen Ersatz zu geben scheint, untergraben.

Die Aufgabe besteht momentan also darin, eine Entwicklung zu verhindern, bei der die Gefahr plötzlicher und wenig durchdachter Lösungen wächst. Die englische Regierung hat zweifellos die Möglichkeit, wirksame Schritte in dieser Richtung zu tun. Der englische Währungsausgleichsfonds sollte, ohne formelle Verpflichtungen zu übernehmen, den Ankauf von Gold wieder aufnehmen und auf diese Weise eine weitere Entwertung des Dollars verhindern. Wenn gleichzeitig der durch Gold nicht gedeckte Teil des englischen Notenumlaufs herabgesetzt werden könnte, so würde dies das Vertrauen in den Vereinigten Staaten unzweifelhaft stärken. Eine weitere Massnahme zur Absorbierung von Gold, die keine Inflationsgefahr in sich birgt und keine übermässigen Kosten verursacht, bestünde in der Vermehrung der Goldreserven. Diese Massnahmen könnten die Sterilisierung von 400—450 Millionen Pfund Sterling Gold ermöglichen und so eine Atempause schaffen, ohne einem der Beteiligten die Hände zu binden. }

Thomas Balogh.

Die Übergangsformen der Wirtschaft.

Ausgehend von der allgemeinen Wirtschaftspolitik der beiden grossen Demokratien Westeuropas, hebt der Verfasser die innerpolitischen Motive der Wirtschaftspolitik des Kabinetts Blum hervor und spricht dann sehr eingehend von der sozialen Wirtschafts- und Finanzpolitik Englands. Die Eingriffe der englischen Regierung in die Privatwirtschaft beleuchtet er mit einigen interes-

santen Beispielen. Die englische Wirtschaftspolitik lässt sich nach seiner Auffassung als eine im wesentlichen nach wie vor individuelle Wirtschaftspolitik kennzeichnen in Einzelfällen ergänzt durch eine vom öffentlichen Interesse bedingte Einmischung des Staates.

Die deutsche Wirtschaftspolitik ist dagegen der äussere Ausdruck des totalen Staates in der Wirtschaft, eine Obrigkeits- oder Wehrwirtschaftspolitik, die den individuellen Sektor immer mehr beengt und im Begriffe steht die Volkswirtschaft zu einer vollkommen zentralisierten und bürokratisierten, die Einzelinteressen immer mehr unterdrückenden Wirtschaft umzugestalten.

Die faschistische Wirtschaftspolitik ist im Gegensatz zu der deutschen durch ein logischeres und organischeres Wachstum gekennzeichnet. Die italienische Wirtschaft kann als eine Ausdrucksform des wirtschaftlichen Automatismus definiert werden, kontrolliert und geleitet vom potentiellen, aber nicht unbedingt in Geltung tretenden Einmischungsrecht des Staates; eine Wirtschaft, die nach wie vor auf dem privaten Eigentum und der privaten Initiative beruht, sich aber auf zwei neue Pfeiler, die Korporationen und die Syndikate, stützt.

Im abschliessenden Teile kommt der Verfasser auf die Übergangsformen der privaten und der dirigierten Wirtschaft in Ungarn zu sprechen. Er führt aus, dass der Devisen- und Valutenverkehr fast restlos vom Staate kontrolliert wird, ferner, dass die auf dem Gebiete des Aussenhandels bestehenden Bindungen und Beschränkungen wohl mit gewissen Interessen des Staates und der Produktion begründet werden können, dass aber die Durchführung hier nicht so reinlich zu sein scheint und sich nicht auf dem hohen Niveau des öffentlichen Interesses bewegt, wie in der Devisenwirtschaft. Sie schuf einzelne unbegründete Privilegien und Monopole und liess Tendenzen zur Geltung kommen, die nicht immer wünschenswert waren, weil die Einsickerung des politischen Einflusses auf diesem Gebiete die rein wirtschaftlichen Motive stellenweise verfälscht hat. Auf dem Gebiete der Produktion war die Einmischung des Staates nur in geringerer Masse zu beobachten. Als ein selten erfolgreiches Beispiel dieses staatlichen Eingriffs kann die im Laufe vieler Jahre ohne gewaltsame Massregeln durchgeführte Veredelung des ungarischen Weizens angeführt werden. Auf industriellem Gebiete trat die staatliche Einmischung sehr vorsichtig und klug in Erscheinung, um die Überproduktion zu verhindern und die Rentabilität der Betriebe innerhalb der Zahlungsfähigkeit des Publikums zu wahren.

Im Allgemeinen kann man sagen, dass im ungarischen Wirtschaftsleben, einzelne Abschnitte des Aussenhandels und der Produktion ausgenommen, die staatliche Einmischung nicht allgemein und systematisch, sondern wie in England, bloss in Einzelfällen in Erscheinung trat. Dieses System ist freilich mit dem Fehler behaftet, dass es nicht immer rationell ist, nicht immer dem öffentlichen und — wie paradox dies auch klingen mag — auch nicht immer dem Privatinteresse dient.

Richard Grecsák.

Die landwirtschaftliche Arbeiterversicherung im Auslande.

Die Einführung der Sozialversicherung der landwirtschaftlichen Arbeitnehmer steht heute in Ungarn in der ersten Reihe der Lösung harrenden Probleme. Es wurden von Sozialpolitikern und Aerzten bereits zahlreiche Pläne hierfür ausgearbeitet, die jedoch zum Ausgangspunkt und zum Vorbild immer die Sozialversicherung der ungarischen industriellen Arbeiterschaft genommen haben. Unserer Ansicht nach bieten die Daten der ausländischen landwirtschaftlichen Versicherungsinstitute für solche Vorarbeiten viel bessere Anhaltspunkte als die der einheimischen industriellen Arbeiterschaft. Von dieser Erwägung ausgehend, soll hier eine Darstellung der Organisation und der Tätigkeit solcher ausländischer Institute gegeben werden.

In Österreich ist die Krankenversicherung der landwirtschaftlichen Arbeiter im Jahre 1922 eingeführt worden. Die letzte Regelung der Kranken-, Alters-, Unfall- und Invalidenversicherung ist im Landarbeiterversicherungsgesetz vom Jahre 1928 enthalten; allerdings funktioniert von diesen Versicherungszweigen die Alters- und Invalidenversicherung noch nicht, da die Durchführung des Gesetzes infolge der inzwischen eingetretenen wirtschaftlichen Schwierigkeiten aufgeschoben werden musste. Dafür sind aber die Landarbeiter, die ihr 65. Lebensjahr vollendet haben, einer Altersfürsorge teilhaftig. Die Krankenversicherung wird von 9 Landes-Krankenkassen die Unfallversicherung und die Altersfürsorge von 5 Landarbeiterversicherungsanstalten versehen.

In Frankreich ist die Kranken-, Alters- und Invalidenversicherung der landwirtschaftlichen Arbeitnehmer zuletzt durch ein Gesetz vom 30. Oktober 1935 geregelt worden. Alle Versicherten sind in 3 Beitragsklassen eingereiht und bezahlen in jeder dieser Klassen einen einzigen, innerhalb der Klasse einheitlichen Versicherungsbeitrag für alle Leistungen der Versicherung. Im Gegensatz zum österreichischen System haben die Versicherten in Frankreich nur dann einen Anspruch auf die Leistungen der Versicherung, wenn sie ihrer Pflicht zur Beitragszahlung nachgekommen sind.

In Italien ist die Alters-, Invaliden-, Mutterschafts- und Tuberkulosenversicherung gesetzlich geregelt, dagegen die Organisation der Krankenversicherung den Interessenvertretungen der Arbeitgeber und Arbeitnehmer überlassen. Die Landesverbände der beiden Klassen haben ihre diesbezügliche Tätigkeit im Jahre 1930 aufgenommen und schliessen seitdem miteinander Abkommen betreffend die Errichtung von Krankenkassen für einzelne Unternehmungen und für Provinzen. Gegenwärtig bestehen von den 84 Provinzen Italiens in 56 Provinzkrankenkassen, die 1.600,000 Landarbeiter zu ihren Mitgliedern zählen. Diejenigen Versicherten, die sich jährweise verdingen, entrichten einen Pauschalbeitrag der für die männlichen Arbeiter jährlich 66 Lire, für die weiblichen Arbeiter und die Jugendlichen unter 18 Jahren jährlich 44

Lire beträgt. Für die Gelegenheitsarbeiter ist ein Tagesbeitrag festgesetzt, der bei Männern 0,30 Lire, bei Frauen 0,20 Lire beträgt. Die Tuberkulosen- und die Mutterschaftsversicherung wurde durch neue gesetzliche Bestimmungen auch auf die Halbpächter und die Kolonen ausgedehnt.

Dionys Bikkal.

Kleinere Beiträge.

Noch ein Wort zu dem Aufsatz Matthias Matolcsys über die ungarische Spiritusindustrie.

In der letzten Nummer dieser Zeitschrift hat Matolcsy eine Erwiderung auf meine kritischen Bemerkungen drucken lassen. Er versucht darin, die Spitze meiner Feststellung, dass er bei den industriellen Spiritusfabriken höhere Gewinn- und Verzinsungsziffern pro erzeugten hl Spiritus nachwies als Bruttoeinnahmen, durch den Hinweis auf die unleugbare Tatsache abzubringen, dass die industriellen Spiritusfabriken neben der Spirituserzeugung auch andere gewinnbringende Geschäftszweige ausüben, so z. B. das Raffinieren des von landwirtschaftlichen Spiritusbrennereien erzeugten Spiritus. Eine nähere Untersuchung seiner Zahlen zeigt jedoch, dass die Bruttoeinnahmen der industriellen Spiritusfabriken die von ihm angegebene Gewinn- und Verzinsungsrate auch bei Berücksichtigung der Gewinne aus diesem Nebengeschäftszweig kaum erreichen.

Max Fenyő.

Die Rüstungskonjunktur.

Es wäre ein Irrtum zu glauben, dass der Konjunkturaufschwung der letzten Jahre ausschliesslich auf das ungeheure Anschwellen der Rüstungsausgaben zurückzuführen ist. Den ersten Anstoss zum Aufschwung gaben vielmehr auch diesmal diejenigen automatisch wirkenden Faktoren des Wirtschaftslebens, die bei früheren Konjunkturen die Besserung in die Wege geleitet haben. Dies zeigt schon der Umstand zur genüge, dass zu der Zeit, als die jüngstvergangene Krise ihren Tiefpunkt erreichte, die meisten Länder nicht den Mut hatten ihre Rüstungen in grösserem Masstab zu steigern, — sie begannen mit dieser Steigerung erst *nach* dem Einsetzen des Konjunkturaufschwunges.

Trotzdem darf man aber die wirtschaftliche Bedeutung der Rüstungen nicht unterschätzen, da sie bekanntlich ungeheure Geldsummen in Bewegung setzen. Bei einer näheren Untersuchung ihrer

wirtschaftlichen Wirkungen muss man vor allem darauf hinweisen, dass die Rüstungsausgaben nur zum Teile sachliche Ausgaben sind; die Personalausgaben, einschliesslich der Kosten der Verköstigung des Heeres, absorbieren 30 bis 50% der gesamten Rüstungsausgaben. Die konjunkturellen Wirkungen dieser Personalausgaben sind weitaus nicht so gross, wie der für Kriegsmaterial verwendeten Summen. Die letzteren steigern nämlich vor allem die Nachfrage nach den Produkten der Schwerindustrie. Die durchschnittliche unausgenützte Kapazität der Schwerindustrie ist aber viel grösser als die der Konsumgüterindustrien, was zur Folge hat, dass eine Steigerung der Nachfrage nach den Produkten der Schwerindustrie eine viel stärkere konjunkturfördernde Wirkung hat, als eine, stets viel gleichmässiger Steigerung der Nachfrage nach Konsumgütern.

Die gesteigerte Nachfrage nach Schwerindustrieerzeugnissen ist aber aus konjunkturellem Gesichtspunkte nur solange unbedenklich, bis die Grenze der Kapazität des bestehenden Industrieapparates nicht erreicht ist. Nach Überschreitung dieser Grenze kommt es zu einer Erweiterung der Kapazität, zu Betriebserweiterungen und Neugründungen, die freilich die Beschäftigung eben der Schwerindustrie noch weiter steigern. Wenn aber der Erweiterungsprozess schon abgeschlossen ist, muss die Ausnützung der Kapazität der Schwerindustrie notwendigerweise zurückfallen, was dann unvermeidlich zu einer Depression führt. Für die konjunkturelle Entwicklung ist es also von entscheidender Bedeutung, ob die Rüstungen nur eine bessere Ausnützung der bestehenden Kapazität herbeiführen, oder eine Erweiterung der Kapazität notwendig machen.

Der häufig betonte Umstand, dass die Rüstungsausgaben unproduktiv sind, hat aus dem Gesichtspunkte der Konjunkturgestaltung keine Bedeutung. Dagegen ist aber die Art der Finanzierung der Rüstungen äusserst wichtig. Wenn diese Finanzierung durch die Erhebung neuer Steuern erfolgt, so kann die Steigerung der öffentlichen Lasten die günstigen wirtschaftlichen Wirkungen der Rüstungsausgaben paralisieren. Daraus folgt freilich noch nicht, dass auf diese Weise auch die spätere Depression vermieden werden kann; dies wäre nämlich nur dann der Fall, wenn die neuen Steuern solche Gelder absorbierten, die sonst ebenfalls die Beschäftigung der Schwerindustrie gesteigert hätten, — was freilich völlig unwahrscheinlich ist. Bei einer Finanzierung durch Anleiheaufnahme muss man unterscheiden, ob die Anleihen sich auf bereits

vorhandene Kapitalien oder aber auf Kreditschöpfung stützen. Im ersten Falle werden keine besonderen unmittelbaren konjunkturellen Wirkungen zu bemerken sein und nur nach einiger Zeit wird sich eine gewisse Preissteigerung melden, weil ja die Rüstungen im Gegensatz zu anderen Verwendungsarten des Geldkapitals das zukünftige Warenangebot nicht vergrössern. Im zweiten Falle wird sich die Preissteigerung sofort einstellen, — was aber freilich keine Spezialität der Kreditschöpfung für Rüstungszwecke ist.

Stephan Varga.

Ein rumänisches Gesetz über die Organisation der Landwirtschaft.

In Rumänien wurde in diesem Frühjahr ein Gesetz über die Organisation und die Förderung der Entwicklung der Landwirtschaft erlassen. Der erste Teil dieses Gesetzes regelt die Veräusserung und die Belastung der vom Staate erhaltenen oder mit Hilfe des Staates erworbenen Besitztümer; der zweite Teil enthält Bestimmungen über die staatliche Lenkung und Rationalisierung der Landwirtschaft. Das Gesetz macht dem Landwirtschaftsminister zur Pflicht, einen auf lange Sicht gearbeiteten allgemeinen Plan und ausserdem jährlich detaillierte spezielle Arbeitspläne für die Förderung und Organisierung der Landwirtschaft auszuarbeiten. Über die Aufgaben, die im Rahmen dieser Reformarbeit zu lösen sind, gibt der Inhalt des Gesetzes Anhaltspunkte. Die ins Einzelne gehenden Verfügungen des Gesetzes betreffen die Bearbeitung des Bodens, die Pflanzenzucht, die Verbreitung landwirtschaftlicher Kenntnisse und neuer Methoden, die Verwaltung und Benutzung der Gemeindeweiden, den Weinbau und die Gartenwirtschaft, Massnahmen der Pflanzenhygiene, die Kontrolle des Handels in landwirtschaftlichen Betriebsstoffen, Maschinen und Geräten, die Förderung der Tierzucht, den Absatz der landwirtschaftlichen Produkte, die Organisation der einschlägigen wissenschaftlichen Forschungs- und Versuchsarbeit, die Steuer- und Zollbegünstigungen der Landwirtschaft, die Regelung des Verhältnisses zwischen den landwirtschaftlichen Industriezweigen und den Landwirten, die diejenigen Rohmaterialien produzieren, die von diesen Industriezweigen verarbeitet werden, und endlich das Flurpolizeiwesen.

Das Gesetz ist aus agrarpolitischem Gesichtspunkte äusserst interessant. Seine Verfügungen sind zweifellos zweckmässig und fortschrittlerisch und zeugen von einem aufrichtigen guten Willen. Freilich ist es leichter, allgemeine Leitprinzipien für wünschens-

werte Reformen aufzustellen als die vom Gesetz vorgeschriebenen jährlichen konkreten Arbeitspläne festzulegen. Und noch viel schwerer wird es sein, die Intentionen des Gesetzes in die Wirklichkeit umzusetzen, — die ausserordentlich hohen Zielsetzungen des Gesetzes würden ja bei der Durchführung auch einem Lande mit viel höher entwickelten Volks- und Landwirtschaft wie diejeniger Rumäniens auf sehr grosse Schwierigkeiten stossen. Wenn man die viel bescheideneren Aufgaben der neuen belgischen Commission d'Orientation Agricole mit dem rumänischen Programm vergleicht und gleichzeitig den grossen Niveauunterschied der Landwirtschaft der beiden Länder in Betracht zieht, so muss man zu der Überzeugung kommen, dass ein guter Teil der Bestimmungen des rumänischen Gesetzes noch lange Zeit nur ein Wunschtraum bleiben wird.

Ernst Eber.

Probleme der ungarischen Seidenproduktion.

Die ungarische Seidenerzeugung ging von 2 Millionen kg in der Vorkriegszeit auf 0.5 Millionen kg in der Nachkriegszeit zurück. Durch den Trianoner Friedensvertrag hat Ungarn 4 Seidenspinnereien, 15 Kokonlager und 1.7 Millionen Maulbeerbäume verloren. Die Anfänge der Raupenzucht gehen in Ungarn auf 250 Jahre zurück, ihr eigentlicher Begründer war aber Paul Bezerédi, der im Jahre 1880 das Landesinspektorat für Seidenzucht organisierte. Diese Regierungsstelle setzt sich heute aus dem Regierungsbevollmächtigten, 3 Oberinspektoren, 32 Inspektoren und 14 Beamten zusammen; sie verteilt Eier unter den Züchtern, sorgt für die Anpflanzung von Maulbeerbäumen, für die Erhaltung des Baumbestandes und löst die Kokons ein. Sie teilt jährlich 350,000 junge Bäumchen aus und löst die Kokons gegenwärtig zum Preise von 1 Pengö ein.

In Ungarn befassen sich in 2000 Gemeinden cca 20,000 Züchter mit Seidenzucht. Die eingelösten Kokons werden zur Hälfte von einer staatlichen Aktiengesellschaft in 2 Spinnereien abgehaspelt; es bestehen ausserdem noch 2 Zwirnereien und 18 Webereien. Der Wert der jährlichen Produktion der Seidenindustrie beträgt 30 Millionen Pengö, die Zahl der beschäftigten Arbeiter beläuft sich auf 4100. An Rohstoff führt das Land jährlich 1500 dz im Werte von 0.3 Millionen Pengö, an Halbfabrikaten 350 dz im Werte von 0.5 Millionen Pengö, an Fertigwaren 300 dz im Werte von einer Million Pengö. Eine erwähnenswerte Ausfuhr hat das Land

nur in Kokons und Seidenwaren, — der Wert der beiden Posten beläuft sich jährlich auf ca. 0.8 Millionen Pengö. Vor einigen Jahren war die Seideneinfuhr noch viel beträchtlicher, — es wurden Seidengarn und Seidenwaren im Werte von 30—40 Millionen Pengö jährlich eingeführt.

Die Hauptursache des Rückganges der ungarischen Seidenproduktion und des Seidenverbrauchs muss in dem unlauteren Wettbewerb der Kunstseide erblickt werden, — im unsoliden Handel wurde nämlich sehr häufig Kunstseide für reine Seide verkauft. Für eine Förderung der Seidenproduktion und eine Hebung des Seidenverbrauchs fehlen in Ungarn die Voraussetzungen nicht: die Einfuhr an Seidenwaren ist ja noch immer beträchtlich und ausserdem ist auch anzunehmen, dass nach der Überwindung der Krise sich die Nachfrage nach Seidenwaren steigern wird. Es sind hierzu aber auch staatliche Massnahmen erforderlich u. zw. 1. obligatorischer Qualitätsvermerk auf allen Seidenwaren (staatliche Marken, die das Mengenverhältnis, der in der Ware enthaltenen Reinside angeben); 2. die Aufhebung der Luxussteuer auf Seide; 3. eine grosszügige Propaganda im Interesse des Seidenverbrauchs; 4. der weitere Ausbau des Landesinspektorats für Seidenzucht und schliesslich 5. die Erhöhung des Einlösendpreises der Kokons. Energische Massnahmen würden unbedingt zum gewünschten Erfolg führen, da ja die natürlichen Gegebenheiten für die Raupenzucht in Ungarn günstig sind und die Qualität der ungarischen Seide vorzüglich ist. Eine zielbewusste Förderung der Seidenproduktion und des Seidenverbrauchs würde in erster Reihe den Urproduzenten, dem Dorfe, zugute kommen.

Andreas Pálincás.

Preisausschreiben der Ignaz v. Darányi-Gesellschaft für Agrarwissenschaft.

LITERATUR.

Sammelwerke.

Struktur und Verfassung der Ungarischen Landwirtschaft. Hgb. vom Internat. Ausschuss der ungarischen Agrarwissenschaftlichen Gesellschaft. Budapest. Darányi Ignác Agrártudományos Társaság 1937. — 272 S.

Auf der internationalen agrarwissenschaftlichen Konferenz des Jahres 1934 ist der Wunsch zum Ausdruck gekommen, dass über die Organisation der Landwirtschaft in den einzelnen Ländern systematische Darstellungen hergestellt werden. In Ungarn hat die Ignaz Darányi-Gesellschaft für Agrarwissenschaft durch die Herausgabe des vorliegenden deutschsprachigen Bandes diesem Wunsche Genüge getan. Die einzelnen Kapitel dieses Werkes stammen aus der Feder der hervorragendsten Fachleute; trotz des Sammelwerkcharakters gelang es jedoch, die Einheitlichkeit und den proportionierten Aufbau des Werkes zu wahren. Die Aufsätze und Mitarbeiter der Veröffentlichung sind die folgenden: Johann Csiky, Direktor der Abteilung für Bodenkunde der Landwirtschaftlichen Landeskommission schrieb über die Böden Ungarns, Anton Réthly, Direktor des Meteorologischen Instituts, über das Klima Ungarns, Ministerialrat Ludwig Thirring über die Statistik der landwirtschaftlichen Bevölkerung, Privatdozent Stephan Tátray über die Siedlungsverhältnisse, Julius Konkoly-Thege, Präsident des Statistischen Zentralamtes, über die Bodenbesitz- und Betriebsverhältnisse, Nikolaus Mattyasovszky, Senatspräsident des Landesgerichtes für Grundbesitzregelung, über die ungarische Bodenpolitik bis zum Ende des Weltkrieges, Universitätsprofessor Béla Kenéz über die Bodenreform der Nachkriegsjahre, Universitätsprofessor Eugen Czettler über die finanzielle Abwicklung der Bodenreform, Landtagsabgeordneter Matthias Matolcsy über den Umsatz in Grundbesitz und über das Erbrecht, August Halács, stellvertretender Direktor der landwirtschaftlichen Landeskommission, über das landwirtschaftliche Arbeiterwesen, Ministerialsekretär E. Takács über das landwirtschaftliche Arbeitsrecht und die Arbeiterversicherung, Ludwig Juhos, Direktor einer landwirtschaftlichen Akademie, über die Einkommensverhältnisse und die Lebenshaltung der Kleinlandwirte, Privatdozent Ludwig Leopold über die Lebensverhältnisse der Kleinlandwirte und die landwirtschaftliche Technik, Michael Kerék über die Erwerbsverhältnisse und die Lebenshaltung der landwirtschaftlichen Arbeiter, Oberhausmitglied Zoltán Koós über die Verschuldung der Landwirtschaft und die Schuldenregelung und schliesslich Universitätsprofessor Andreas Nyizsalovszky über die neuere Agrargesetzgebung. — Schon diese Inhaltsübersicht gibt ein Bild von der Reichhaltigkeit der Veröffentlichung, die unzweifelhaft mehr bietet als eine Darstellung

der „Organisation und Rahmen“ der ungarischen Landwirtschaft. Aber eben weil die Arbeit ein fast vollständiges Bild über die Lage und die Verhältnisse der ungarischen Landwirtschaft gibt, vermischen wir die Kapitel über die landwirtschaftliche Produktion und den landwirtschaftlichen Export, die aus einem solchen Werke nicht fehlen dürften, und empfinden auch das mitgeteilte betriebsstatistische Material als lückenhaft.

Ladislau Prack.

Colorado College Publications. General Series, No. 208 Study Series. No. 21. Colorado Springs, 1936.

Die Verhandlungen und Vorträge der im vorigen Sommer von der Cowles Commission veranstalteten zweiten Research Conference on Economics and Statistics sind jetzt unter den Veröffentlichungen des Colorado College erschienen. Die Konferenz bezweckte die Besprechung und Klärung aktueller wirtschaftlicher Probleme, gleichzeitig aber auch die Arbeit an der volkswirtschaftlichen und statistischen Theorie. Demgemäss war ein Teil der abgehaltenen Vorträge für das grosse Publikum bestimmt, — diese waren auch der breiten Öffentlichkeit zugänglich, ein anderer Teil war wieder an die Fachwissenschaftler adressiert, — diese fanden vor einem engeren Kreise in Seminaren statt. Der inhaltsreiche, wertvolle Band enthält 32 Aufsätze aus den verschiedensten Gebieten der Wirtschaftstheorie und Wirtschaftspolitik.

Koloman Kádas.

Einzelbesprechungen.

Kadosa, Paul: Die Proportions-Krisentheorie. Wien-Leipzig-Olten, 1936. Bernina-Verlag. 119 S.

Der Verfasser betont, dass bei der Untersuchung und Lösung des wirtschaftlichen Krisenproblems immer von der Seite des Verbrauchs ausgegangen werden muss. Es ist seiner Ansicht nach völlig falsch, die Krisenursachen in Momenten, wie die Rolle der Maschinen oder die des Goldes, zu suchen, da die Ursache einer jeden Krise die Unverhältnismässigkeit der gegenseitigen wirtschaftlichen Leistungen und die verfehlte Wirtschaftspolitik sei. Er kommt zu dem Schluss, dass das letzte Ziel der Wirtschaftspolitik und das einzige Krisenbehebungsmittel die Rationalisierung des Verbrauchs sei. Um jedoch diese erreichen zu können, muss die Proportioniertheit der gegenseitigen Leistungen der Wirtschaftssubjekte wiederhergestellt werden. Er ist bestrebt, das Wesen der wirtschaftlichen Proportionen und die Methoden für die Beseitigung der Disproportioniertheiten aufzuklären. Er betont die Notwendigkeit der Aufhebung von jeglichem Protektionismus, da dieser immer zu disproportionierten Leistungen führt und da er — vielleicht zu optimistisch — der automatischen Heilkraft des freien Spiels der organischen wirtschaftlichen Kräfte eine entscheidende Bedeutung beimisst.

K. B.

Berdiajew, Nikolai: Christentum und Klassenkampf.
Übersetzt von I. Schor. Luzern, 1936. Vita Nova.

Im grossen und ganzen akzeptiert Berdiajew den Standpunkt Marxens, in seinen letzten Konsequenzen und seinen die zukünftige Entwicklung betreffenden Empfehlungen schlägt er jedoch von denen Marxens völlig abweichende Wege ein. Er betrachtet die chaotischen sozialen Fragen der Gegenwart von einem überlegenen, erhabenen Standpunkt aus. Seine ganze Denkweise, die Gruppierung seiner Argumente zeigen, dass ihn lange innere Kämpfe zu seiner geklärten Weltanschauung geführt haben. Es gelang ihm, den Weg zur Welt der absoluten Werte zu finden und sich zu der Überzeugung durchzuringen, dass die Wahrheit nie in den sozialökonomischen Forderungen einer Klasse beschlossen sein kann.

Beatrix Takaró-Gáll.

Mellerowicz, Konrad: Kosten und Kostenrechnung. Bd. II. Kostenrechnung. Teil 1. Grundlagen und Verfahrensweisen. Teil 2. Anwendung. Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co. 1936. VIII. 266 S. — IV. 266 S.

Unter den deutschen Forschern des Kostenproblems rückte jetzt Mellerowicz durch sein umfangreiches Werk über die Kosten und Kostenrechnung an die erste Stelle. In der sich entwickelnden Wirtschaftsstruktur des Dritten Reiches kommt der Kostenrechnung eine besondere Bedeutung zu, da der geregelte Wettbewerb der dirigierten Wirtschaft nur auf die Selbstkosten aufgebaut werden kann. Der Verfasser nimmt auch Rücksicht hierauf und gibt als erstes ein klares Bild über die wirtschaftlichen Zielsetzungen und die Wirtschaftspolitik des Nationalsozialismus. Die Zielsetzungen der Kostenrechnung behandelt der Verfasser mit so erschöpfender Ausführlichkeit und Gründlichkeit, wie bisher niemand. Die drei Ziele der Kostenrechnung: die Preisfestsetzung, die Betriebskontrolle und die Betriebsdisposition finden in seinem Werk die ihrer Bedeutung zukommende Würdigung. Das vorzügliche Werk behandelt die Probleme der Kalkulationswissenschaft nicht nur vom Standpunkt des Wissenschaftlers aus, sondern auch mit Rücksicht auf die Anforderungen der Praxis und auf die neuen Richtungen der Wirtschaftsführung.

Wilhelm Brunner.

Annuaire International de Statistique Agricole 1935/36 et 1936/37. Rome 1937. 1011 S.

Der neueste Jahrgang des Jahrbuches enthält wieder ausführliche Zahlen aus allen Ländern der Welt über die Anbauflächen und die Ernteergebnisse der wichtigen landwirtschaftlichen Produkte und über den Viehbestand. Die Ernteergebnisse waren in den Jahren 1935 und 1936 überall ausgiebiger als in den vorhergehenden Jahren. Die Preise der landwirtschaftlichen Produkte in den Jahren 1931--36 sind in der Landeswährung und auf Goldfranken.

umgerechnet angegeben. Die Preise haben sich bei den meisten Produkten gebessert.

Eugen Tóth.

Georgs, Hans: Die ländlichen Kreditgenossenschaften in der Kreditversorgung des Erbhofes. Beiträge zur Genossenschaftskunde, hrsg. vom Seminar für Genossenschaftskunde an der Universität Halle-Wittenberg, Heft 4. Leipzig, H. Buske. 128 S.

Die Arbeit gibt eine Darstellung des Systems des Reichserbhofgesetzes und der Möglichkeiten der Kreditversorgung der Erbhöfe. Es ist klar, dass die Erbhofbesitzer fast ausschliesslich nur Personalkredit in Anspruch nehmen können. Unter solchen Umständen muss der landwirtschaftliche Kredit freilich vorwiegend auf genossenschaftlicher Grundlage organisiert werden, — der Verfasser gibt auch eine gute Übersicht über das ländliche Kreditgenossenschaftswesen. Die Darstellung des ganzen Problemkomplexes muss als gelungen bezeichnet werden, die kritischen Gesichtspunkte gehen der Arbeit jedoch leider völlig ab.

Stephan Varga.

Kállay, Tibor: Über das arbeitslose Einkommen und Vermögen. Cobden-Bibliothek, Nr. 83. 55 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Wert dieses Heftchens steht in umgekehrtem Verhältnis zu seinem Umfang. Es gibt in der Form eines glänzenden Essays eine Darstellung der Wandlungen der philosophischen, soziologischen und politischen Beurteilung der arbeitslosen Einkommen im Laufe der Geschichte. Der Verfasser weist darauf hin, dass die theoretische Bildung der Volkswirtschaftler des 19. Jahrhunderts von der englischen Arbeitstheorie oder von der mit dieser im Wesen identischen persönlichen Freiheitstheorie ausging, was zur Folge hat, dass alle diese Theoretiker die natürliche Gestaltung der Einkommenverteilung darin erblicken, dass diejenigen ein Einkommen geniessen, die an dem Produktionsprozess in irgendeiner Form teilgenommen haben. Diese Theorie diente den bürgerlichen sowohl wie den sozialistischen Theoretikern gleichfalls zum Ausgangspunkt. Die Ausführungen des Verfassers stehen auf einem hohen wissenschaftlichen Niveau und zeigen trotz seiner unverkennbaren liberalen Weltanschauung und demokratischen politischen Einstellung stets Verständnis für gegnerische Ansichten.

Stephan Varga.

Tóth, Josef: Volkswirtschaftslehre für Reformer. Budapest, 1937. Gergely. 179 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Titel dieses Buches hat mit seinem Inhalt sozusagen nichts zu tun: es enthält keine systematische Volkswirtschaftslehre und auch nichts, was speziell an die Reformer adressiert

wäre. Wenn man jedoch von dem schlecht gewählten Titel absieht, so muss man dem Buch eine anerkennende Kritik zuteil werden lassen. Es enthält eine scharfe, essay-artige Kritik einiger Grundprinzipien der herkömmlichen individualistischen Volkswirtschaftslehre, u. a. des Begriffs der Wirtschaft und der Volkswirtschaft, der subjektiven Bedürfnislehre, einiger Probleme der Preislehre, der Begriffe Kapital und Geld und des Problems der wirtschaftspolitischen Intervention. Der Verfasser will in diesen Kritiken zeigen, auf welchen Grundlagen und wie eine systematische Volkswirtschaftslehre seiner Ansicht nach aufgebaut werden müsste, ohne jedoch diese systematische Volkswirtschaftslehre selber bieten zu wollen. Der Band ist ein erheblicher Gewinn für die neuere ungarische wirtschaftstheoretische Literatur; besonders das kritische Talent des Verfassers ist anerkennenswert.

Stephan Varga.

Gundel, Andreas: Theorie und Praxis des Fremdenverkehrs. Budapest 1937. 150 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Fremdenverkehr als wirtschaftliches Problem wurde bis vor kurzem sowohl von der Wirtschaftstheorie wie von den Wirtschaftspolitikern fast völlig vernachlässigt. Erst als in der Nachkriegszeit die Reiselust vorher nie gekannte Ausmasse erreichte, begann sich eine Literatur des Fremdenverkehrs zu entwickeln. Die vorliegende Arbeit ist eine Inauguraldissertation, die von ausgehnter Kenntnis der einschlägigen Literatur und gesundem kritischen Geist des Verfassers zeugt. Seine Ausführungen sind auf eine solide wirtschaftshistorische Bildung basiert und zeigen, dass er auch die komplizierteren statistischen Methoden gut zu handhaben weiss. Nicht einverstanden sind wir mit der negativen Stellungnahme des Verfassers in bezug auf die Ergebnisse der Fremdenverkehrspropaganda.

Alexander Gyömrei.

XXXV. Jahresbericht des Landesverbandes der Ungarischen Fabrikindustriellen, vorgelegt der ordentlichen Generalversammlung des Jahres 1937. Budapest, 1937. 240 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Bericht zeigt deutlich eine wesentliche allgemeine Besserung der Lage der ungarischen Fabrikindustrie im Berichtsjahre (1936.) Fast alle Industriezweige fühlten bereits den Stimulus des steigenden Verbrauchs. Der Bericht verzeichnet auch manche Schwierigkeiten, aber auch diese sind zum grössten Teile auf das rapide Anschwellen der Nachfrage auf den Weltmärkten zurückzuführen; besonders die durch die allgemeine Aufrüstung verursachte Teuerung der Rohstoffe hat einigen ungarischen Industriezweigen ernste Schwierigkeiten verursacht. Wie immer, lässt sich der Bericht auch diesmal ausführlich über die wirtschafts- und sozialpoli-

tischen Massnahmen des Jahres aus; unter den letzteren haben die neuen Bestimmungen über den Achtstundentag, die Minimallöhne, den bezahlten Urlaub und den Familienlohn ernste neue Lasten der Industrie aufgebürdet. Sehr interessant ist es, dass der Bericht entschieden für die Wiederherstellung des freien internationalen Verkehrs eintritt und die Abschaffung der gebundenen Devisenbewirtschaftung und der autarkistischen Zollpolitik herbeiwünscht. Auffallend ist diese Stellungnahme deshalb, weil die Fabrikindustrie dieser Devisen- und Zollpolitik manche wesentliche protektionistische Vorteile verdankt und auch stets bestrebt war, sich möglichst viele solche Vorteile zu erkämpfen.

Andreas Villányi.

Kerékgártó, Georg: Die Normen in Ungarn und im Auslande. Ihre Anwendung bei öffentlichen Lieferungen, Budapest, 1937. 520 S. (In ungarischer Sprache.)

Das vom Direktor des Ungarischen Normeninstituts verfasste erschöpfende, wertvolle Werk zerfällt in einen allgemeinen und einen speziellen Teil. Der erste enthält Allgemeines über Wesen und Ziele der Normung, einen historischen Überblick, ferner eine Zusammenstellung der einschlägigen ungarischen Gesetze, Verordnungen, Vorschriften und Bräuche, eine Darstellung der modernen Normungsbestrebungen, der Organisation der Normenausschüsse und Institute und schliesslich der Anwendung der Normen bei öffentlichen Lieferungen. Der zweite Teil bespricht der Reihe nach die verschiedenen spezifischen Normen betreffend die Masseinheiten, die technischen Zeichnungen, die Metalle, die Geräte, die Maschinen und Maschinenbestandteile, die Verkehrsmittel, die elektrischen Einrichtungen, die Bauarbeiten, die Holzproduktion, die Textilindustrie, die chemische Industrie, den Bergbau, die Landwirtschaft, die öffentliche Hygiene, das Feuerwehrewesen, den Luftschutz usw., — also auch diejenigen Normen, die ausserhalb des eigentlichen Gebietes der Normung, der Industrie, liegen. Jeder einzelne Abschnitt ist mit Literaturnachweisen versehen.

Andreas Villányi.

Az univerzalizmus gazdasági tanai.

Tartalom: I. Individualizmus és univerzalizmus a gazdaság-elméletben. II. A gazdaság meghatározása és formái. III. A teljesítmény és az eszköz. IV. A teljesítmény fajtái. A képződmények. V. A gazdaság résztartalmi és fokai. A nemzetgazdaság. VI. A termelékenység fogalma és fajtái. VII. A gazdasági érték problémája. VIII. A csere és az árképződés. IX. A jövedelem eloszlása. X. A gazdaság négy alapformája. A rendi gazdaság. XI. A gazdaság szerepe az ember életében. XII. A közgazdaságtan módszertana.

„Denn wohl ist allein das Einzelne die letzte, greifbare Wirklichkeit, aber bloss, insofern Ganzheit darin sich darstellt. Alles Einzelne für sich ist wek, aus der Ganzheit erst empfängt es Kraft des Daseins, Wahrheit und Leben.“

Spann: „Tote und lebendige Wissenschaft.“ 152. l.

A gazdag termésben, amely *Spann Othmár* sokoldalú irodalmi tevékenységének eredményeként áll előttünk, a közgazdasági tanulmányok igen jelentékeny részt foglalnak el. Pályája kezdetén érdeklődésének legfőbb tárgya és állandó törekvése a társadalom fogalmának s benne a gazdaság helyzetének meghatározása, a közgazdaságtan logikai szerkezetének, a lélektanhoz és természettudományokhoz való viszonyának s egyéb hasonló problémáknak tisztázása. Doktori és habilitációs értekezései is e tárgykörben mozognak. Ugyanakkor számos statisztikai tanulmányt tesz közzé, legnagyobb részét a törvénytelen születések vizsgálatáról és ennek kapcsán a család szociológiájához nyújt új, értékes adalékokat. 1911-ben jelent meg „*Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf dogmengeschichtlicher Grundlage*“, amely azóta huszonnégy kiadást ért el. 1918-ban került a könyvpiacra közgazdaságtani főműve, a „*Fundament der Volkswirtschaftslehre*“, amelynek 4-ik kiadását (1929.) használtuk. 1921-ben követte ezt a „*Der wahre Staat*“, amely 1931-ben érte meg harmadik kiadását. 1922-ben Spann több nagyobb értekezését gyűjtötte össze a „*Tote und lebendige Wissenschaft*“ című könyvében, amely új dolgozatokkal bővülve 1935-ben a negyedik kiadáshoz jutott el. Az 1930-ban kinyomatott „*Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre*“ egy berlini előadását s az ahhoz fűződő vitát tartalmazza. Az 1931-ben közzétett „*Fluch und Segen der Wirtschaft*“ c. rövidebb dolgozat a gazdaság etikai szerepét fejtegeti. Közben nagyszámu értekezése, előadása jelent meg

különböző folyóiratokban, ezeknek egy részét összegyűjtve tartalmazza az 1935-ben megjelent „*Kämpfende Wissenschaft*“.

Alábbi elemzéseinkben Spann Othmár fent jelzett művei alapján igyekeztünk legfontosabb tételeinek összefoglaló megismertetésére.*

I.

INDIVIDUALIZMUS ÉS UNIVERZALIZMUS A GAZDASÁG-ELMÉLETBEN.

Az univerzalizmus társadalomtudományi tanainak elemzésénél láttuk,¹ hogy a gazdaság a társadalomnak, mint egésznek, sajátos része, tagja, a közgazdaságtan tehát a szociológiának sajátos részterülete. Az individualizmus és univerzalizmus ellentéte, amely a társadalomtudomány egész történetén átvonul, ilyenmódon szükségképpen megmutatkozik a közgazdaságtan terén is. Valóban, a különböző iskolák elveinek különbsége elsősorban a társadalom és gazdaság egymáshoz való viszonyának különböző felfogásából ered. Bármennyire sokfélék is a tanok, amelyekkel a közgazdaságtan történetében találkozunk, végeredményben e részt is csak kétféle módszeres kiindulás lehetséges: minden elmélet alapjában vagy az individualizmus, a maga atomisztikus felfogásával, vagy az univerzalizmus organikus felfogása rejlik. Ha e két felfogást egymással szembeállítva a köztük levő különbségeket jellemezni akarjuk, az *individualista közgazdaságtan* fogalmi építményében a következő elveket látjuk:

Először is a módszerben azt a törekvést, hogy a tudományos kutatás a gazdaság *természettörvényeit* találja meg. Az individualista közgazdaságtan abban a korban keletkezett, amikor a felvilágosodás ünnepelte a maga győzelmét. A fiziokraták, később Smith és Ricardo ennek tanaiból merítették s a többiek őket követték. Az individualista elmélet az *egyeselek cselekvéséből* indul ki: ez az individualista közgazdaságtan első rendszer-elve. E részt hasonlít a természetjogi állambölcsülethez, a társadalmi szerződés elméletéhez. Már a *fiziokraták* is azt tanították, hogy minden embernek ősjoga sorsát a lehető legkedvezőbben alakítani. Ebből következik a második elv: az *önérdeké*; a csak önérdékből cselekvő ember, a homo

* Tanulmányunkba beleillesztettük régebbi azonos tárgyú kisebb dolgozataink egyes részeit. „A gazdaság metafizikájához“ Közgazd. Szemle 1931 8—9. sz. „Az univerzalizmus államelmélete“, u. o. 1931 9—10. sz. „Gazdaság és technika“, u. o. 1932 12. sz. „Az univerzalizmus gazdasági kategóriái“. Balás-Heller-émlékkönyv 1937.

¹ L. a Közgazdasági Szemle f. é. 3-4. és 5-6. számait.

oekonomikus az elmélet alapja. Ezek az egyes emberek összehalálkoznak a piacon, ebből a találkozásból automatikusan, gépiesen adódnak a gazdasági jelenségek. Ime a harmadik rendszerhordozó gondolat: a gazdaság *természetes rendjének*, az „ordre naturel“-nek tana, amely rend egyértelmű az egyének közötti gátnélküli, szabad forgalommal. Ilyen módon a gazdasági jelenségek lényegét csak a forgalom tünetényei, a *csere* és *árképződés* adhatják. És e tünetények nem is föltétlenül az egyes emberek szándékaiból állnak elő; például a pénzt senki se találta fel, hanem „automatikusan“ keletkezik: a legforgalomképesebb áru. Minden gazdasági jelenség ilyen automatikusan, természettörvényi szükségszerűséggel folyik le. Ez a felfogás megfelel a felvilágosodás ismeret-ideáljának, amelyet legjellemzőbben a *Laplace*-féle formula fejez ki. Ez a módszer a gazdaság-elméletben is az okozati-mechanikus felfogást juttatta diadalra, mint ahogy a történelem értelmezésében is például Marx mechanikus evolucionizmusához vezetett.

Valóban, már *Quesnay*-nél, de még inkább *Smith* *Adám*-nál a csere- és értékjelenségek állnak az elmélet központjában. És pedig a piacon árumennyiségek kerülnek egymással viszonyba. Ez a kiindulási alap vezet a közgazdaságtan matematikai formulája felé. Exakt módszer, matematikai formulák, előbb általánosak, később mind szövevényesebbek jellemzik ezt az irányt; gondoljunk például a pénz kvantitás-elméletére, a forgalmi egyenletre. Ez a matematikai formulákba való levezetés, az automatikus törvényszerűségek megállapítása szükségképpen folyik az individualizmus gazdasági felfogásából. Ezért áll központjában a mechanikus érték- és árelmélet. Mig *Smith*, *Ricardo*, *Marx* az értéket a munkamennyiségből vezeti le, a *határhaszon-elmélet* hívei az egyéni haszon mennyiségével próbálkoznak. *Cassel* ellenben egészen kihagyja az értéket és egyszerűen a piacon egymással szembe kerülő mennyiségeket hozza vonatkozásba. A matematikai módszer azonban egyfelől nem egyéb, mint tautologia, másfelől nem veszi tekintetbe a kvantitativ formában ki nem fejezhető jószágokat, amilyen például a feltaláló eszméje, vagy egy kereskedelmi szerződés. Azért is téves, mert a „*ceteris paribus*“ elv, amelyet formuláinál feltételként alkalmaz, a közgazdaságban nem vihető keresztül: például ahhoz, hogy nagyobb mennyiségű vas kerüljön „kinálatként“ a piacra, az egész közgazdaságnak át kell alakulnia. Itt nem lehet izolálni egy tényezőt, mint a fizikai kísérleteknél, ez éppen úgy ellentmondás, mintha a lélegzést légüres térben akarnánk vizsgálni.

Az elmélet központja tehát az érték- és árelmélet; ez alkotja a jövedelemeloszlás elméletének is az alapját. A *jöve-*

delem-eloszlás tana csupán alkalmazott, különös árelmélet: ez az individualizmus utolsó rendszerhordozó elve.

Szükségképpen következik az individualista felfogásból, hogy csak egyféle gazdasági politika lehetséges: a minden téren — áralakulás, ipar, kereskedelem, munkaszerződés stb. terén — való *szabadságé*.

Nehezebb feladat röviden jelezni az univerzalizmus gazdaságtani elveit. Jóllehet ez a felfogás régibb, mint az individualizmus, sem Platon, sem Aristoteles, sem a scholasztika, sem a merkantilizmus nem adta zárt rendszerré való kidolgozását. Épigy nem találjuk meg azt a német romantikusoknál, nevezetesen *Müller Ádámnál* sem, bármennyire is őt lehet az individualizmussal szemben az ujkori univerzalista közgazdaságtan megindítójának tekinteni. *Spann* az első, aki megpróbálta az univerzalizmus módszeres elveit a gazdasági élet minden területén rendszeresen alkalmazni.

Az *univerzalizmus gazdaságtanának* első rendszerhordozó elve, hogy nem az egyénből, hanem a társadalomból mint *egészből* indul ki. A gazdaság, mint azt a társadalomtudományi tanok fejtegetésénél bemutattuk, a társadalom egészének az a részterülete, amely az eszközöket szolgáltatja. Ezek az eszközök a társadalom önértékeinek, mint céloknak megvalósítására szolgálnak, ilyen módon részesednek a célvilág méltóságában; másfelől azonban az anyagi megvalósítás a természet, az okság világában történik, ezért az „eszköz“ a technika világa felé is mutat. E két világot szigorúan el kell választani, amit az „eszköz“ fogalmának később következő részletes elemzése útján fogunk elérni. Ez az elemzés fog elvezetni a gazdaság fogalmi meghatározásához is.

Az univerzalizmus második rendszerhordozó elve tehát az *eszköz* fogalma lesz. Ámde nincs eszköz magában, a gazdaságban mindig eszközök egészét, organizmusát látjuk, mint ahogy a célok is együttességben, egészként jelentkeznek. De ha a gazdaság maga is egész, akkor annak is bizonyos *kitagolási rendje* van. Ime a harmadik rendszerhordozó fogalom. Emlékezzünk a kategóriák tanából és azoknak a lélektanban és társadalomtudományban látott alkalmazásából, hogy a kitagolási rend egyfelől részegészeket, résztartalokat, másfelől fokonkénti felépítettséget jelent.

Az egész fogalmából és az egyesek tagszerű bennefoglaltságából alkategóriákként a *teljesítmény*, funkció, valamint a *rang* döntő fontosságú rendszerhordozó elvei következnek. Tag csak az lehet, ami az egész életében valamilyen funkciót végez, valamit teljesít. Valamit jószággá nem is anyagi tulajdonságai, hanem funkciói tesznek. A gazdaság teljesítmények egésze, organizmusa. A rangelsőbbség fogalma viszont annyit jelent, hogy egyes tagok másokkal szemben

logikai primátussal bírnak. E fogalmat egyébként az eddigi fejtegetésekben részletesen megismertük, értelme a gazdaság területén való alkalmazásából még jobban meg fog világosodni. A teljesítmény-fogalom mutatja legjobban, mennyire téves az individualizmus önérdékfogalma: a legégetőbb lelki kívánság sem teremti meg a gazdaságot; ahhoz, hogy az egyén gazdálkodhassék, *beilleszkedés* szükséges a gazdaság adott épületébe. Ez a beilleszkedés, taggá levés éppen a lényeg.

Ilyen módon elesik az absztrakt egyén és az önérdék és az autonom gazdálkodóknak a piacon való összetalálkozása. Elesik a piacnak és árnak központi jelenségként való beállítása is, az individualista elméletek alaptévedése. A *piacot* nem is egyes emberek összeáramlása jellemzi, lényegét egyénfeletti feltételek, *egyénefeletti funkciók* adják: a közgazdaság különböző fokai, ágai, üzemei közötti összekötő kapocs, általa vitetnek át áruk más funkciós ágakba. Nem is egyes emberek jelennek meg a piacon, hanem gazdasági egészek, például üzemek képviselői. De ezek sem gépiesen találkoznak össze, hanem tagszerűen egymásba vannak illeszkedve, egymásra vannak beállítva. És a piac nem is gondolható el bizonyos szervezettség nélkül: szabályok, szokások, pénz stb. ennek a szervezettségnek jelei. A piac nem semleges, passzív terület, hanem teremtő jellege van.

Ha a gazdaság „egész” jellegét s az egyes gazdálkodók tagszerűségét szem előtt tartjuk, akkor tévesnek látjuk az individualizmus árelméletét is. Szabadverseny esetén az individualizmus szerint ugyanazon áru részére csak egyetlen ár lenne a piacon. Holott éppen szabadverseny esetén minden árnak különböznie kell, mert a szabadverseny nem szüntetheti meg minden funkciót, minden üzemet, minden piac megismételhetetlen, egyszeri tagszerűségét. Egyébként a tapasztalat is ezt mutatja, például semmiféle árbitrázs sem képes a tőzsdék közötti árkülönbségeket teljesen kiegyenlíteni. De a piaci jelenségek kvantitatív kifejezhetősége, például a kereslet és kínálat számbelisége sem lehet soha teljes. Mert minden jószágban vannak mennyiségileg kifejezhetetlen teljesítmények is, például kereskedelmi szerződés, találmány. A funkció, a minőség mindig az első, a mérés, a kvantitatív viszony csupán levezetett.

Ilyen módon az univerzalizmus részére kiinduló pont az egész gazdaság a teljesítmények kitagolási rendjével. Teljesítmény az ár előtt van, a teljesítmények tana tehát megelőzi az árelméletet. A jövedelem-eloszlást sem az ár határozza meg, a jövedelem nem is az egyes munkák, földek, tőkék, hanem a magasabb egészek összhozadékaiból keletkezik. A világgazdaság összhozadéka felosztódik a nemzetgazdasá-

gokra, a nemzetgazdaságé az egyes termelési ágakra, ez az egyes üzemekre, végül az egyes üzemtagokra. Ebből is látni, mily nagy tévedés „a teljes munkahozadékhoz való jog“ kívánsága. Például egy vasesztergályos munkája számtalan más teljesítményt aktualizál, a feltaláló, a konstruktőr, a fűtő, az üzemvezető, a könyvelő, de a politikus, a jogász stb. teljesítményeit is. Munkájában az egész mult is jelen van. „Jede einzelne Leistung trägt die ganze Volks- und Weltwirtschaft in sich“.² Minden hozadék közös hozadék.

A gazdaság, mint szolgáló eszközök összessége, magukkal a célokkal nem foglalkozik, föltételezi az értékeket, az egész kulturrendszer. De ha a célok egyszer adva vannak, akkor az eszközök kitagolt építménye vagy helyes, vagy helytelen lehet. Így jutunk a *helyes gazdaság* fogalmához. Például ahhoz, hogy egy sörgyárat, mint helytelenül gazdálkodó üzemet „Mieswirtschaft“-ként megbélyegezzünk, ahhoz nem fűződik az alkoholra vonatkozó értékítélet, csak az eszközök hibás felépítettségéről van benne szó. De ha van helyes és helytelen gazdaság, akkor a gazdasági organizmus funkcióit jelző árrendszer is helyes vagy helytelen lehet. Így áll elő a helyes vagy *igazságos ár* problémája. Az igazságos ár tehát nem valami szubjektív ítélet, hanem a gazdaság belső, tárgyi követelményei értelmében az. Mint ahogy a szillogizmusnál a logikailag helyes a premissákból következik, úgy a gazdaságban is.

Gazdaságpolitikailag a tagoltság elvének megfelelőleg az univerzalizmus szerves kötöttségeket kíván. Ezek a *korporatív rendi gazdaságot* adják.

Az univerzalizmus alapelve tehát: „Es gibt kein Tun des Einzelnen vor dem Ganzen der Wirtschaft“. Nincs tehát homo oekonomikus. Ámde azért a gazdaság az univerzalizmus szerint is meghatározott, ha nem is a természettudományi okság, hanem a következtetés értelmessége alapján. A gazdaságban mint az eszközök épületében visszatükröződnek a célok, vagyis az egész társadalom, az egész kultúra.

Miután a fentiekben nagy általánosságban vázoltuk az univerzalizmus közgazdaságtanának rendszerhordozó alapelveit, a következőkben részletesebb boncolását adjuk. Így nézzük mindenekelőtt, mint a helyes módszeres kiindulás első követelményét, a gazdaság fogalmi meghatározását.

² Tote und lebendige Wissenschaft. 32 l.

II.

A GAZDASÁG FOGALMA ÉS FORMÁI.

Az univerzalizmus társadalomtudományi tanainak elemzésénél láttuk s fennebbi fejtegetéseink során emlékezetünkbe idéztük a gazdaságnak, mint sajátos részterületnek helyzetét, funkcióját a társadalom egészében. Láttuk nevezetesen, hogy a gazdaság a közösség nagy, öncélú tartalmainak, minők a valóság, tudomány, művészet, vitalitás, az *eszközöket* szolgáltatja. A gazdaság helyes meghatározásánál tehát nyilván az „eszköz”-fogalom lesz központi, döntő jelentőségű. Az eddigi meghatározások legfőbb hibái: egyrészt a technika és gazdaság összekeverése, ebből ered például *Quesnay* felfogása, hogy csak az őstermelés, az anyagi jószág létrehozása termelékeny; másrészt a lélektani elemnek a gazdaság fogalmába való belevívése, a fogyasztásnak a gazdaságba való beleillesztése, például *Menger*-nél és híveinél. Holott sem a technikának, sem a lélektanának nincs közvetlen köze a gazdasághoz, a lelki és technikai tényezők a gazdálkodásnak csak külső segédmomentumai, de más síkon fekszenek. A helyes meghatározás hijával függ össze, hogy a szociális és individuális momentumok elválasztása, nemkülönben az absztrakt ökonomia és a történeti-tapasztalati gazdaság közötti viszony tisztázása sem sikerülhetett. Egyesek már a gazdaság fogalmát egészen el akarják hagyni tudományunkból. Viszont a szociál-jogi iskola, *Stammler* és hívei, amely a gazdaságban a jogi normák között lefolyó élet tartalmát látja, ezt a fogalmat nagyon megszükiti.

Pedig a gazdaság fogalmának szigorú meghatározása az egész gazdaság-elmélet felépítése szempontjából döntő fontosságú: végeredményben ez az a kristallizációs pont, amely körül az alapfogalmak elhelyezkednek. Ezért vizsgáljuk most közelebbről a társadalomtudományi részben nyert nagyon általános meghatározást és igyekezzünk a gazdaságnak részletesebb és pontosabb fogalmi definícióját adni. A társadalom, mint láttuk, szellemiség és szemben a természet okozatosságával: értékek és az ezen értékeknek szolgáló eszközök világa. Az értékek öncélok, amelyeknek igazolásához nincs szükségük valami magasabbra, hanem azt önmagukban bírják, így a szent, a jó, az igaz, a szép. Érték az, ami önmaga számára törvény, aminek érvénye van. A valóság az értékek mögött elmarad, ennél fogva az értékek a tények világában az irányító elvet, a normát jelentik.³ Az értékek

³ „Wert ist sonach alles, was kraft seines eigenen Wesens gilt, was kraft seines sinnvollen inneren, apriorischen Gesetzes, was kraft seiner apriorisch-kategorialen Bestimmtheit gilt; im Gegensatz zu der hinter dieser Wertgeltung zurückbleibenden Wirklichkeit heisst dann der Wert eine Norm, ein Sollen.“ Fundament der Volkswirtschaftslehre. 21. l.

nem egyenként, magukban, hanem egy értékrendszer tagjaként, más értékekkel együttesen lépnek fel és egymáshoz meghatározott viszonyban állanak: magasabbak és alacsonyabbak, rangsort alkotnak, amelyben legfelül a legmagasabb érték áll, például a szent, vagy a legfőbb jó, vagy a boldogság. Egészen más képet mutat az okság világa: itt nincs érték, nincs nagyobb vagy kisebb, csak ok és okozat, előbbi és későbbi van, amelyek mint feltétel és következmény egymással mechanikus, értelmetlen kapcsolatban állnak. Az okság világában nincs is norma, ez a „van“, a „Sein“, míg az értékeké a „kell“, a „Sollen“ világa.

Az értékek tiszta eszmeiségét, érvényességet jelentenek és attól függetlenül léteznek, hogy a valóságban megvannak-e: az igazság akkor is igazság, ha egy igaz ember sincs a világon. Realizációjuk az anyagi és lelki valóságban egész más síkra tartozó kérdés, mint érvényességük. Ha egy értéket meg akarunk valósítani: *céllá* válik. Ez a megvalósítás már most a lét síkján, az okság világában történik: az anyagi-technikai, fiziológiai, pszichikai kauzalitások útján. Az az oksági kapcsolat, az a kauzalitás, amely értékeket valósít meg: *eszköznek* neveztetik. Ilyen módon az eszköz összekötő kapocs az értékek világa és az oksági világ között. Erre az képesíti, hogy az okok és okozatok láncolatából, a természeti összefüggésekből olyanokat választ ki, amelyek alkalmasak az érték megvalósítására. Éppen ez az *értékre való vonatkoztatottság* teszi az oksági összefüggést eszközzé: ezt az értékre való vonatkoztatottságot nevezzük a teleológiai, axiológiai vagy finalis jegynek az eszköz fogalmában. Az eszköz: állomás a cél felé vezető uton; jogosultságát ettől a céltől kapja, annak szolgál s mint ilyen maga is értékkel bír.

Az eszköz fogalmában tehát két egymást kizáró elem található: mint oksági kapcsolat a kauzalitás világába, technikai, mechanikus folyamatok szövevényébe tartozik, de mint értékmegvalósító, mint előcél, maga is tag az értékek rangsorában. Például a kenyér eszköz a fizikai létfenntartás szolgálatában. A kenyeret nem önmagáért, öncélként állítjuk elő, csupán előcél a létfenntartás öncélja érdekében. Látnivaló itt az eszköz *teleológiai* értelme, a célhoz való viszonyítottsága, a cél értékében való osztozása. De ha meg is értettük, hogy a kenyeret csupán eszközként a létfenntartás céljából, tehát nem öncélként termeljük, felmerül a kérdés: miért éppen kenyeret termelünk, miért éppen a kenyeret állítjuk a létfenntartás szolgálatába? És erre azt kell felelnünk: Azért, mert a kenyérnek természeti tulajdonságai alkalmassá teszik azt erre a feladatra, mert a kenyér oksági alapon megadja a szervezetnek a szükséges táplálékot. Ime a *kauzális* vonatkozás a kenyérben, mint eszközben. E példa

jól megvilágítja, hogy az eszköz egyfelől jogosultságát, értelmét attól az értéktől, céltől kapja, amelynek megvalósítására szolgál, de másfelől az eszköz a természeti világban uralkodó oksági kapcsolatokon nyugszik, azok alapján állhat éppen az érték megvalósításának szolgálatába. A német nyelv tömörségével *Spann* ezt úgy fejezi ki, hogy az eszköz egyrészt „ein Inbegriff von Wertbezug“, másrészt „ein Inbegriff von Ursächlichkeit“.

Látnivaló, hogy az eszköz fogalmában két egymással összeegyeztethetetlen, külön világ, szellem és anyag találkozik, az eszköznek, úgy mondhatnók, *Janus-arca* van: egyfelől a cél felé néz, amelynek szolgál, amely nélkül nem létezhetnék, amely értékét adja, másfelől az oksági, mechanikus világ felé fordul, amelynek alapján ez a szolgálatás lehetővé válik.

Az eszköznek ezt a jellemzett fogalmát némileg komplikálja az a körülmény, hogy az eszközöknek sokszor saját értékük is lehet, önmagukban véve is jogosultsággal bírnak. Például a tudomány nyilván öncélú érték, eredményei azonban eszközökként egyéb célok szolgálatába állíthatók: így a geometria eszközként szerepel a hidépítésnél. Az ilyen eszközöket, amilyenekkel főleg a szellemi élet terén találkozunk, amelyek gazdaságon kívüli területről erednek és öncélusággal is bírnak: „*magasabbrendű eszközöknek*“ nevezzük. Másrészt a céltartalmak változnak, egyik értékrendszer szerint legmagasabb cél lehet az, ami egy másik rendszerben csupán eszköz. *Tiszta eszköznek* azt mondhatjuk, ami akár egy egyénnél, akár egy népnél csakis valamely tőle különböző cél elérésére szolgál és maga sose lesz céllá. Ide tartoznak általában szólva az összes ugynevezett dologi javak, vagy mind az olyan munkák, amelyeket fáradságos vagy tisztátalan jellegük miatt önmagukért sose végeznének el. Ezek tényleg mindig csak előkészítői, előstádiumai a célnak. Végül vannak olyan tevékenységek, amelyeket önmagukért végzünk, de egyuttal mégis valamely más cél elérésére is szolgálnak. Így valaki nagy gyalogturákat csinál élvezetből, de ez ugyanakkor az orvos által ajánlott eszköz is egészsége fenntartására. Főleg a szellemi foglalkozásoknak lehet ilyen jellegük.

A *munka* maga mindig eszköz, amennyiben egy cél elérésére szolgál. De amennyiben erőink foglalkoztatása vagy erkölcsi értéke szempontjából folytatjuk: öncél, tehát nem eszköz. Így a pap, az államférfi, a költő munkája öncélok, az élet legnagyobb értékeinek teremtései, de lehetnek egyuttal eszközök is, így a költő tevékenysége, amennyiben művével — mellékes célként — pénzt is keres. A munkának ez az öncélusága sokkal erősebb mértékben megvan, mint általá-

ban hiszik, még a durva munkát végzőktől is azt kívánjuk, hogy kedvvel, szeretettel, ne csak pusztán a keresetért dolgozzanak. A munka emez öncéluságának a kultura szempontjából óriási fontossága van, mert így veszi el a munka pusztá eszközjellegét és így válik hivatássá. (*Entwirtschafung der Wirtschaft.*)

Az állam teljesítményei öncélúak, amennyiben az igazságosság, az erkölcsi rend megvalósítását szolgálják, de eszközök, amennyiben belenyulnak az emberek gazdasági tevékenységébe. Épigy például a nevelés ismeretek átruházásának eszköze, de öncél, mint tanító és tanítvány kettősége, mindkettőre értékes, új szellemi világ teremtője.

A célok *tartalmát* illetőleg megkülönböztethetjük: 1. a testi élet folyamataival összekötött célokat, vagy a vitalitás céljait, eszközei a táplálék, orvosság stb.; 2. a magasabb szellemi célokat, a vallás, tudomány értékeit, eszközei például a templom, könyv. Azután vegyes célokat, amelyek ismét sajátos eszközrendszereket hoznak mozgásba, ilyenek: 3. a segéd-cselekvések céljai, így a közléséi, eszközei az írás, nyomtatás és a szervezéséi, eszközei a tagdíjak, adók; 4. magasabbrendű segéd-cselekvések céljai, politika, háboru; 5. mint közbeeső helyzettel bíró terület az önálló cél és vegyes cél között: a nevelés. Ilyen módon a célok szerint, amelyeknek a gazdaság szolgál, megkülönböztetünk: 1. *létfenntartásra szolgáló gazdaságot*, 2. *kulturgazdaságot*, 3. *szervezeti gazdaságot*, amely a szervezés részére való eszközök előteremtésével foglalkozik, 4. *politikai és háborus gazdaságot*, ennek tudománya a pénzügytan, végül 5. *nevelő gazdaságot*. Az első kettő a primér gazdasági ágak, a második kettő származékos, a primer gazdaság segédágai, az ötödiknek közbeeső helyzete van, egyrészt levezetett, másrészt önálló gazdaság. Ilyen módon tulajdonképpen három nagy területe van a gazdaságnak és ez az osztályozás azért fontos, mert élénken rámutat arra, hogy *a gazdaság az élet összes céljaitól függ*, nem csupán a fizikai létfenntartást szolgálja.

A gazdaság elemzett fogalmából következik, hogy 1. a gazdaság maga nem cél és semmiképpen nem is lehet az, csupán eszköz. Ilyenmódon a fogyasztás elválasztatik a gazdaságtól. 2. Minden, ami öncél, másféle helyzettel bír az emberi társadalomban, mint a gazdaság. Végül 3. a gazdaság csupán az eszközök építményével foglalkozik, a többi társadalomtudományi szak ellenben a célokkal. Ezért a közgazdaságtan alapjában különbözik minden más társadalomtudománytól.

Az eszközöknek és céloknak szigorú megkülönböztetésében, elválasztásában rejlik a gazdaság fogalmának legfontosabb titka. A gazdaság eszközszerűsége és szolgáló jellege

okozza, hogy nem lehet vezetőszerpe a történelemben és társadalomban, mint azt az ugynevezett történelmi materializmus állítja. Azok a népek, amelyeknél a gazdaság mindenek felett uralkodó jelleggel bír, üres, lendületnélküli, nagy szellemi termelésre képtelen társadalmak. Ugyanez áll az egyénekre is.

Az eszköz elemzett fogalmának segítségével elérhető a gazdaság és *technika* területének pontos elhatárolása is. Az a meghatározás, amelyet a gazdaságról adtunk: eszközök célok szolgálatában, a technikára is alkalmazható. Mi tehát a különbség? Az, hogy a technika kizárólag az oksági kapcsolat alapján tekinti az eszközt, amelynek felhasználásával a cél elérhető. A gazdaság az eszköz teleológiai, a technika ellenben kausális vonatkozása. Éppen ezért, midőn gazdaságról van szó, az összes célokat tartjuk szemünk előtt s a gazdálkodás lényegéhez éppen a *válogatás* tartozik: vajjon kenyeret vagy szövetet termeljünk-e, vajjon templomot vagy várat építsünk-e, vajjon hadi vagy népjóléti célokra vegyük-e igénybe a lakosság eszközeit? A gazdálkodás csak akkor merül fel, ha *célok sokaságával* állunk szemben. Ellenben a technikánál mindig egy adott célról van szó, a technikánál azt keressük, hogy az adott célt milyen módon, hogyan lehet legjobban elérni, a módok közül melyik a legtökéletesebb? Ugyhogy a gazdaság főkérdése: vajjon? Vajjon milyen célra áldozunk eszközöket? A technika főkérdése: hogyan? Hogyan, milyen eszközzel érhetem el legjobban célomat? Gazdasági kérdés: vajjon világíttassuk-e a várost? Technikai kérdés: milyen világítás a legmegfelelőbb?

Tiszta technikával állunk szemben, midőn nem törődünk azzal, hogy valami olcsó-e vagy drága, midőn gazdasági szempont nem játszik közre tevékenységünkben. Így például a tiszta tudományos célu, laboratóriumban folyó kutatásnál. Vagy tiszta technikát láthatunk az u. n. szabad jóságoknál, például a rendes körülmények között gazdálkodást nem kívánó lélegzés technikájánál. Némileg, bár nem ennyire tisztán, a technikai szempont a gazdasági elé kerülhet a háborúban, ahol, amennyire csak lehetséges, a költségekkel nem törődve, mennél tökéletesebb technikára igyekezünk. Rendes körülmények között azonban a technika a gazdasággal szorosan összefüggő „gazdaságilag formált technika“. A gazdaság állapítja meg azokat a feltételeket, amelyek mellett a technikai célelérés kereshető. Gondoljunk például egy új találmány gazdasági kihasználására. A gazdaság a technikával szemben logikailag első.

Láttuk tehát, hogy a technika lényegében a célelérés kausalitására irányul, a gazdaságnak ellenben a cél és eszköz teleológiai viszonya a tárgya. Miben áll már most ez a vi-

szony? Ha ezt tisztáztuk, akkor végleg megkaptuk a gazdaság fogalmát.

Előcélnak a végcélhoz való pusztá viszonya még nem jelent megvalósított, hanem csak latens, lappangó gazdaságot: olyan állapotot, amelyet „gazdaságnélküliségnek“ nevezhetünk. Ha t. i. az eszközök feles mennyiségben állnak rendelkezésre, mint például rendes körülmények között a levegő a lélegzésnél, minden cél tetszés szerint elérhető. Gazdaság csak akkor keletkezik, ha nincs az összes célok számára megvalósulási lehetőség, ha hiányosak, szűkösek az eszközök, mert ilyenkor a végcél érvényessége az eszköz, mint előcél érvényességi feltételévé lesz és ez a körülmény alapítja meg az élő gazdaságot. Ez kétféleképpen nyilvánul meg: mint az eszközök kiegyenlítése, amennyiben az előcélok a végcélok között fontosságuk, érvényességi fokuk mértéke szerint felosztatnak: ez a *kiegyenlítés elve*. A másik elv a *takarékoskodásé*, ez annyit jelent, hogy a kiegyenlítés alapján nyert előcél teljes érvényességében meg kell tartani, amellet meg kell maradni, ellenállva a pillanat csábításainak.

A gazdaság meghatározó jegyei tehát: 1. eszközök összessége célok részére teleológiai értelemben, 2. az eszközök szűkössége, 3. eme szűkösség megnyilvánulási módjai: kiegyenlítés és takarékoskodás, kitarás. Praktikusán a célok csaknem korlátlan mértékben érvényesülnek és még fokozhatók. Különböző fajtáik és fontosságaik ellenére, egymással összefüggésben állanak: ilyen értelemben szólhatunk egy célrendszeréről, célok „egészéről“. Ezért egy cél sosem érvényesül magában és magában nem is valósítható meg teljesen, hanem az összes célok elérési fokában kiegyenlítésre van szükség. Nem lehet például egy háztartásban gyönyörűen berendezni a lakást és a táplálkozásról lemondani. Ellenben az eszközök nem korlátlanok, hanem nagyon is korlátozottak, szűkösek. Ebben áll éppen az ember függősége a külső természettől, de képességeink is korlátozottak, azért az embernek a belső természettől való függősége is fennáll. A szűkösségből következik, hogy a célok érvényességi fokának megfelelően az eszközök is *rangsorba* állítatnak. Ez pedig jelenti: 1. az eszközök rangszerű elrendezését, lemérését és 2. a legfontosabb célok részére eszközök ráfordítását, áldozását. E célrafordítás, rászánás a funkció, *teljesítmény* kategóriáját rejti magában. Teljesítmény a célban való részvételt, a cél elérésének egy darabjává, előcélává válást jelent. A „gazdasági elv“ értelme, hogy a nem elegendő eszközök mellett még lehetséges célelés megtörténjék.

Összefoglalva e nem könnyű elemzéseket, a gazdaság lényegét a következő meghatározók adják:

1. az eszköz kijelölése, ráfordítása bizonyos szolgálatra,

teljesítményre a célelérésnél (Funktionswidmung), 2. az eszközök rangsorszerű lemérésének eredményeként. És pedig a célok oldala felé: ez a lemérés az egész célrendszer szempontjából az eszközök kiegyenlítése. Az eszközök felé: takarékoskodás, kitartás a rangsor mellett. Vagyis: gazdaság eszközöknek rangszerűen rendezett feláldozása (Widmung) célok részére kiegyenlítő és takarékos mérlegelés által, célok tulajdon nagy száma, vagy ami ugyanaz, eszközök szükössége mellett. Tárgyilag, a társadalom részeként tekintve: a gazdaság rangszerűen tagolt eszközök rendszere célok szolgálatában.

Az eddigi fogalmi meghatározási kísérletek csupán a tiszta, a teljes gazdaságot tartották szem előtt, holott a valóságban a gazdaságnak más formái is vannak. Fennebbi definíciónk alapján a következő formákat különböztethetjük meg: 1. mérlegelés és ráfordítás tiszta formában: tiszta gazdaság; 2. vétkezés a helyes mérlegelés, rangsor és a rangsorszerű ráfordítás ellen: gazdaságellenesség; 3. vétkezés a takarékoskodás ellen: gazdasági ingatagság; 4. nincs szükség mérlegelésre és kiválasztásra, mert felesleg van jószágokban: gazdaságnélküliség; 5. a mérlegelés csak korlátolt határok között történik, mert az eszköz egyuttal célt is képvisel: függő gazdaság; végül 6. a célok érvényessége változik: gazdasági áttagolódás. Nézzük e formákat közelebbről.

A *gazdaságellenességnek* (Unwirtschaftlichkeit) kétféle faja lehetséges: vagy nincs meg egy helyes gazdasági terv elkészítésének képessége, vagy ez megvan ugyan, azonban a kitartás hiányzik. Az első esetben az eszközök „kiegyenlítetlenül” fordítatnak a célokra. Ez a szorosabb értelemben vett gazdaságellenesség. Ide sorolható az az eset is, amidőn a gazdaság nem alkalmazkodik az új módszerekhez, például valaki faekével szánt. A gazdaságellenesség másik faja a célok észellenes változtatása, a könnyelműség, kitartás hiánya. A szorosabb értelemben vett gazdaságellenesség inkább a termelő, míg az utóbbi, az ingatagság a fogyasztó gazdaság jelensége. Gondoljunk például egy bohém háztartásra.

Gazdaságnélküliség akkor áll elő, ha nincs meg az eszközökben való szükösség, ha tehát a feladat csupán technikai. Ez csak határesetként lehetséges.

Ha az eddigi célok követését új cél változtatja meg: akkor *gazdasági áttagolódás* áll elő. Ez állandó folyamat, egyik példája a divat, legnagyobb példája a háború. Az ilyen új beállításokból eszközök megsemmisülése (elszegényedés) következik, de értékemelkedés (gazdagodás) is beállhat. Innen a konjunktúra és a válság. Ugyanez az eset azonban nemcsak a célok, hanem az eszközök változásából is bekövetkezhetik.

Függő, levezetett gazdaság vagy *mellékgazdaság* az olyan eset, mint mikor például a tudományt magáért a

megismerésért műveljük, de ez egyuttal hasznos célnak is szolgál. Ilyenkor szoktunk „magasabbrendű eszközökről“ beszélni. Az önmagáért akart célt tudatosan vagy tudattalanul felhasználjuk azért, mert adva van. Az eszköz megteremtése maga nem tartozik a gazdaság területére. Ezért ezekre az eszközökre nézve az a fontos elv áll fenn következményként, hogy olyan cselekvések és szellemi javak, amelyek egyszerre lehetnek eszközök és célok, nem a kínálat, hanem csak a kereslet oldalán vannak a gazdasági törvényeknek alávetve és erről az oldalról teljesen, amarról egyáltalán nem tartoznak a gazdasághoz. Más területen folyó tevékenységnek mintegy a hulladékai. A szellemi erők „nemesebb törzsű eszközök“, tiszta céltevékenység melléktermékei. Ez a nemzeti vagyon fogalmának szempontjából is fontos megállapítás: nemcsak a kész jószágok, hanem a „produktív erők“, tudomány, művészet is tekintetbe jönnek. A tiszta céltevékenység olyan kincseket rejt magában, amelyek a gazdaságot is emelhetik.

III.

A TELJESITMÉNY ÉS A JÓSZÁG FOGALMAI.

Nézzük ezek után, milyen a gazdaságnak, mint a társadalom nagy résztartalmának felépítése, organizmusa? A gazdaság fogalmi meghatározásában két alaptényezőt találtunk: a mérlegelést, kiválasztást és a ráfordítást, feláldozást. Az utóbbi azt mondja, hogy az eszközök a célok elérésére valamilyen szolgálatot, funkciót végeznek; épen a funkciók összessége, élő organizmusa a gazdaság. Így kapjuk a gazdaság egészének tagjaiként a teljesítményeket. A gazdaság teljesítmények, funkciók rendszeréből áll, a funkciók végzői, viselői a felhasznált eszközök. Módszertanilag ez alapvető felismerés, ilyen módon a *teljesítmény* fogalma kerül a gazdaság kategoriáinak élére.

A gazdaság másik lényeges részeként a „mérlegelés“, kiválasztás mutatkozott. Ennek eredménye a teljesítmények rangszerű elrendezése, ami csakis a célelérés mértéke szerint történhetik. Két gép nagyobb teljesítményt nyújt, mint egy, a vasut nagyobb, mint a postakocsi. A célelérés mértéke adja meg a teljesítmény- vagy funkció-nagyságot. A teljesítmény nagyságát *haszonnak* nevezzük. A haszon, mint összehasonlító, számítási mérték adja a gazdasági *érték* fogalmát. A mérlegelés épen a funkció-nagyságok vagy értékek rangszerű összehasonlításában áll. Az eszközök teljesítmény-nagysága az egyéni cselekvésben a „szubjektív“ értékelmélet, az egyénfeletti cserében az „objektív“ értékelmélet vagy árelmélet tárgya. A gazdaság mint teljesítmények organizmusa egyuttal funkció-nagyságok vagy *értékek* és *árak* építménye.

Mindebből következik, hogy a közgazdaságtannak két nagy ága van: 1. A teljesítmények tana (funkció-tan) és 2. A teljesítmények nagyságának tana (érték- és árelmélet). Míg a hagyományos közgazdaságtan az utóbbiból indul ki és minden gazdasági kutatás alapjának az áralakulás törvényszerűségeit tekinti, az univerzalizmus a teljesítmények tanát tartja primernek. Nem értékelés, hanem funkció, szolgálat az első a gazdaságban, nem az árképződés, hanem a teljesítmények tagolódása az első a cserében.

A gazdaság tehát, mint egész, funkciókban, teljesítményekben tagolódik ki, jelenik meg. Mint más szellemi területeken, itt is ilyen módon a *kitagolódás rendje* a vizsgálódás első célja. A kitagolódás a gazdaság területén is, mint egyéb területeken, *résztartalmakban* és *fokokban* történik. E résztartalmak és fokok különböző *ranggal* birnak.

A rang módszertanilag nagyfontosságú fogalma — mint azt már többször láttuk, de nem tartjuk feleslegesnek ismételni — *logikai prioritást* jelent, tehát nem értékszerinti becslést, hanem csupán azt a tényt, hogy egy résztartalom, egy fok, egy funkció fogalmi feltétele, logikai priusa, alapja más résztartalmaknak, fokoknak, funkcióknak. Például a feltalálás nyilván logikailag megelőzi a fizikai megvalósítást. Ami előbbrevaló, annak *rangelsőbbisége* van a későbbivel szemben. Nem kíván bővebb kifejtést, hogy a genetikai sorrendnek nem kell ugyanannak lennie, mint a logikai rangviszonynak: ami fogalmilag előbb van, genetikusan (reálisan) későbbi lehet. A rangelsőbbiség más kifejezésekkel logikai primátus-, fogalmi előbbvalóság-, fogalmi elsőségként jelölhető.

A gazdaság egészének *résztartalmaiként*, mint alább közelebbről is látni fogjuk, a *közösségi érettség*, az *előérettség* és a *létrehozási érettség* területeit különböztethetjük meg.

A fokok építménye viszont a világgazdaságból a nemzetgazdaságon, annak alsóbb tagozatain és az üzemi gazdaságon át megy lefelé az egyes gazdasági tagokig.

Ilyen módon az „oldaltagozódás“ és „mélységszerinti tagozódás“ jelenségeit röviden előlegezve, térjünk át a különböző teljesítményi fajokra s a teljesítmények terén mutatkozó különböző kategóriákra. A teljesítmények viselőit, hordozóit nevezzük épen *eszközöknek* és ezek között mindenekelőtt vezetőket és vezetetteket, aktív és passzív eszközöket különböztetünk meg. Vezető vagy aktív eszköz az olyan, amely teljesítményével más teljesítményeket is kivált, magával visz. Ilyen csak az emberi cselekvés, a munka lehet. Passzív eszközök először is az anyagi dolgok és a szerszámok. A passzív eszköz neve *jószág*. Tehát nem az anyagi jelleg, hanem a *funkciós helyzet* az irányadó a jószág mibenlétére nézve. Ebből következik, hogy nem csak anyagi jószágok vannak, hanem

szellemi dolgok, sőt a munka is felöltheti a jószág jellegét. Az itt fellépő vitás kérdések tisztázására először is különbséget kell tennünk *feltétlen* és *feltételes* jószágok között. Az előbbieket csak passzív elemekként szerepelhetnek, csak az aktív teljesítménnyel való együtt-teljesítményként. Ha azonban egy gazdasági cselekvés egy magasabbal szemben passzíve viselkedik, akkor viszonylag az is passzív elemmé lesz: az ilyen tehát feltételes jószág. Így tekinthető például jószágnak a munka is funkciók helyzete szerint.

Világosítsuk meg a mondottakat egy példával: 1. Az esztergályos a maga padjával egy teljesítmény-rendszert, gazdasági egészet alkot: ebben cselekvései, munkája az aktív elemek, míg a pad, egyéb szerszámok, nyersanyagok passzív eszközök. 2. Ha ugyanezt egy műhely nagyobb egészébe beillesztve nézzük, ebben, mint sajátos egészben aktív funkció a munkavezető teljesítménye, ellenben az esztergályos munkája a műhely magasabb viszonylatában passzív: jószág. 3. Még felsőbb egész felé haladva: egy gépgyárban passzív elemek az épületek, gépek, nyersanyagok, segédanyagok, de az összes munkások, sőt tisztviselők is, nemkülönben a szabadalmi jogok, eljárási titkok stb. Ellenben aktív funkció az igazgatók, a mérnökök munkája, mindazoké, akiknek tevékenysége fogalmilag a „gyár“ legfelső vezetésébe sorozható. 4. A gyár-vállalat egy kartelbe lép, elvileg a kartel-vezetőség, az abban résztvevők tevékenysége az egyetlen aktív elem, a többi passzívnak tekinthető. 5. A kartel a nemzetgazdaságba, annak bank-, hitel-, forgalmi viszonyaiba van beillesztve. Itt a pénz, a jogrend, a kereskedelmi szerződés, az adók a legfelső vezető elemek. Mindebből látszik a *jószág-fogalom relativitása*. Áll ez még a közösségi érettség teljesítményeire is, amelyek aktívak, amennyiben organizáló tevékenységet jelentenek, de passzívvá, jószágokká lesznek, ha az egyes vállalatok felhasználják azokat.

E példa is mutatja, hogy a jószágfogalom fokozatos fogalom: ezért kell éppen különbséget tenni a feltétlen és feltételes jószágok között. Legnagyobb mértékben feltétlen jószág az anyagi jószág, mert mindig passzív elem marad; legkisebb mértékben a munkateljesítmény, amely csak annyiban viselkedik passzív elemként, amennyiben egy magasabb munkával áll szemben, annak a számára pusztán eszköz. Közül vannak az immateriális jószágok (ismeretek, jogok), amelyek egyéb teljesítményekkel való szoros kapcsolatuknál fogva majd több, majd kevesebb passzív jelleget tüntethetnek fel. Feltétlen jószág az, amely technikai alapjainál fogva az aktív eszköznek szükségképpen mindig csak *segédalkatrésze* lehet, maga sosem lehet vezetővé.

Már most a passzív elem közelebbi jellemzése és a jószág

fajainak ilyen módon való megkülönböztetése végett emeljük ki annak jegyeit. A passzív elem, vagyis a jószág fogalmában benne rejlik: 1. A vele való rendelkezés lehetősége, piaci értelemben eladhatósága. 2. A viszonylagos ritkaság. Ebből az utóbbiból megérthető, hogy az u. n. „szabad jószágok“ funkciós elemek, eszközök ugyan, de nem gazdasági jószágok, mert fölös mennyiségük folytán nem kell mérlegelni azokat. Az állam jogi és közgazdasági teljesítményeinek is megvan a (feltételes) jószág jellegük, ha a velük való rendelkezés és eladhatóságuk korlátolt is. Gondoljunk például a törvénykezési illetékre, amellyel persze csak a gazdasági költséget térítjük meg, de nem a jogi teljesítményt, amely normatív megítélés tárgya.

De, mint az eszköz fogalmánál már láttuk, vannak közöttük olyanok, amelyeknek nem csak gazdasági eszköz-jellegük van, hanem egy társadalmi célrendszerbe is tartoznak: ezek a „*magasabbrendű jószágok*“. Sok jószág tehát nemcsak azért viszonylagosan jószág, mert csak relative passzív elem, hanem abban az értelemben is, hogy egyszerre cél is, nem csupán eszköz. A jószág relativ (fokozati) jellege tehát kettős: a teljesítmény passzivitásából és eszközszerűségéből folyó. Egy orvos vagy egy költő munkája nem gazdasági tevékenység, hanem öncél, mint ilyen a tudomány vagy művészet társadalmi célrendszerébe tartozik. De gazdasági célt is szolgál: egészség védelme, szórakozás nyújtása. Emellett mind e tevékenységeknek is eszközökre van szükségük. Például az orvosnak műteremre, a költőnek színházra.

Az u. n. „komplementáris“-javak fogalma annyit jelent, hogy a jószágok épúgy, mint a teljesítmények, csak kölcsönöségben létezhetnek, megfelelnek egymásnak; magában álló jószág csak határesetként képzelhető. Egy zárt gazdaság összes jószágai komplementárisak, korrelációs viszonyban állanak.

Meg lehet még különböztetni a lappangó, latens és valószínű javakat. Az elsőhöz tartoznak például a még ki nem használt ásványi termékek vagy a tehetségek, vagy a „szabad javak“, amelyek rendszeren fölös mennyiségben vannak, de a helyzetek változása következtében a szűkösség viszonyába kerülhetnek. Így a víz, vagy a levegő a városban gazdasági jószágok. Tulajdonképpen nincsenek is abszolút értelemben szabad jószágok, csak viszonylagosan, csak latensen szabad jószágok vannak. A „szabad jószág“ fogalma csak határfogalom.

A jószágról adott eddigi elemzéseinket hasznosíthatjuk a tőke fogalmánál. A tőke alaptulajdonsága: a *teljesítmény közvetett jellege*. A tőke a gazdaság minden fokán a törzseszülőket jelenti. A dologi tőke fogalma ilyenmódon a jószág fogalmából vezetődik le, nem a termelési kerülő út a lényege, hanem az összes teljesítmények lefolyásánál való közreműkö-

dés, vagyis a teljesítmény közvetettsége. A jószág fennebbi elemzése alapján tőke alatt nemcsak a közvetett teljesítményű anyagi jószágokat, az u. n. „dologi tőkét“, hanem az egész „szellemi tőkét“ is értjük. A nemzetgazdaság szellemi tényezői azonban csak annyiban nyernek jószág és ezzel tőkejellegget, amennyiben passzive viselkednek. A nemzetgazdaság nagy összefüggésében már most mindezen elemek passzív eszközök, kivéve az államférfi legmagasabb, vezető aktivitását.

A jószág fogalom alapján a *nemzeti vagyon* fogalmára is némi világosság vetődik. A nemzeti vagyon nem állapítható meg a részletek atomisztikus összegeként. A nemzeti vagyon az összes passzív és aktív teljesítmények egésze. Épen ezért nem csupán a nemzetgazdaság részeinek állomány-felvétele a fontos, hanem azok tagi jellegének számbavétele is. A dologi javak leltárához még hozzáadandó: 1. A munkaerők leltára. 2. Az összes immateriális jószágoké, amennyiben az aktív erők és dologi jószágok mellett, amelyekkel össze vannak kötve, önállóan, magukban megfoghatók. Például a találmányok, üzleti viszonyok. 3. Külön kérdést jelentenek az u. n. „magasabbrendű tőkék“, a jogszolgáltatás, adóztatás stb. teljesítményei. Ezeket külön nem lehet beszámítani, mert a statisztikába az e teljesítményeket végző munkaerők (hivatalnokok) fizetései felvételtek. 4. A szabad természeti erők, az u. n. szabad jószágok. Jó levegő, napfény stb. az országoknak nyilván külön értéket ad: ezek egyrésze a termények árában ((például az olasz bornál) felszámítást nyer, de hogy például az idegenforgalmi intézmények, szállodák értékelése által teljesen számbavéttetik-e, azon legalább is kételkedni lehet. 5. Ez a meggondolás az u. n. lappangó (latens) jószágokhoz visz. Tirol természeti szépségei sokkal kevésbé vannak kihasználva, mint Svájciéi, ugyanígy Magyarország nyersanyagai kevésbé, mint Németországéi. Nem lehet attól sem eltekinteni, hogy egy nemzetgazdaságban bőven vannak ilyen latens jószágok, a másokban nem. Az aktuális nemzeti vagyon mellé a latens nemzeti vagyon járul. 6. Tekintetbe veendő, hogy bizonyos jószágok elhasználatlanok. Már az anyagi jószágok között is vannak ilyenek, például egy kép, amelyet százezrek megnézhetnek. Még inkább ilyenek az immateriális jószágok: művészi játékok, ismeretek, végül a „magasabbrendű tőke“ körébe tartozó szellemi javak. Minthogy ezeknek a hatását számbelileg nem lehet kifejezni, ebből az következik, hogy a gazdaságban a pontos értékszámítás egyáltalán nem lehetséges. Ezért nem is helyes az a föltevés, mintha egy nemzetgazdaság jószágait árak szerint leltározni lehetne. 7. A számokban való kifejezés megoldhatatlanságát fokozza még az összeleltár tagjainak egymáshoz való viszonylagossága, egymástól való függése. 8. Ez a viszonylagosság még

fokozódik a világgazdaságba való sajátos beillesztés folytán. Hiszen ebből vezetődik le a világgazdaság hozadékában való részesedés. A nemzetgazdaságnak a világgazdaságban való mindenkori tagi helyzete számbelileg nem ragadható meg.

Hogy a részek árak szerint való összegezése mennyire tökéletlen, azt jól láthatjuk a munkaerőnél. Így túlnépesedés nyilván alacsony bérekben és életszintben, tehát a munka alacsony értékében jut kifejezésre. Mindamellett egy sok millióval túlnépesedett ország munkaereje még az ilyen alacsony bérek mellett is sokkal nagyobb összeget adhat, mint amennyi a munkaerő felhasználhatóságának megfelel.

Mindez nem jelenti azt, hogy a nemzeti vagyonbecslések értéktelenek volnának, sok tekintetben plasztikus képet adhatnak. Az eddigi becslések azonban túl alacsonyak voltak, mert a munkaerőt nem vonták bele, kevésbé voltak tekintettel a nemzeti vagyon élő növekedési és alkalmazkodó képességére, a latens vagyonra. A fentebbi elemzések rávilágítottak a többi tényezőre is, amelyek a nemzeti vagyon árakban való pontos kiszámíthatatlanságát okozzák.

A jószág fogalom a *gazdagság* fogalmát is megvilágítja. Az eszköz méltóságát a céltól kapja, amelynek szolgál. Azért a „gazdagságot“ sem lehet meghatározni külső árak összegeként. Mert két vagyon számbelileg egyforma lehet, rendelkezése szerint különböző. Gazdag az, aki nagynak szolgál — a gazdagságnak csupán az ágai vannak az eszközök külső értékében, gyökerei a célok belső értékében rejlenek.⁴

IV.

A TELJESITMÉNYEK FAJAI. A KÉPZŐDMÉNYEK.

Eddigi fejtegetéseink alapján a „termelési tényezők“ téves tana helyébe a „*kitagolási rend*“ tana lép. És pedig a gazdaság primér teljesítmény-elemei általában 1. a részegészek és fokok, azután különösebben 2. a vezetett teljesítmény (pl. nyersanyag), 3. a vezető teljesítmény (pl. esztergályos), 4. a korábbi stádium vezető teljesítményei (pl. mérnök), 5. a magasabbrendű teljesítmények (pl. kollektív szerződés). Mindennek világosabb megértése végett nézzük mégegyszer az esztergályos fenntebb már érintett példáját. A vasesztergályos tevékenységében a konkrét vezető funkció a munkája (1), vezetett az esztergapadé és az abban munkában lévő anyagé (2). Ámde minden alsóbb, részegész csupán a fölötte álló magasabb egész együttes teljesítményeivel tud termelni (3). A mér-

⁴ „Reich ist, wer Grossem dient — der Reichtum hat nur seine Wipfel im äusseren Wert der Mittel, seine Wurzeln im inneren Wert der Zwecke.“ Fundament 211.

nök, aki a rajzokat készítette, a feltaláló, a vállalkozó, mind ott állanak láthatatlanul az esztergapad mellett és az üzem, a szakszervezet, az állam stb. is ott vannak a maguk együttes funkcióival.

Smith vagy Marx felfogása, hogy a munka az egyetlen termelési tényező, épp úgy téves, mint Quesnayé, aki csak a földet tartotta termelési tényezőnek, vagy a mai általános tanítás, hogy a természet, munka és tőke a termelési tényezők. A „tőke“, mint azt fennebb a jószág elemzésénél már láttuk és alább részletezőbben is látni fogjuk, helyesen „közvetett teljesítményként“ tekintendő. Ellenben a „természet“ nem sajátos termelési tényező: úgy a munkában, mint a jószágban hatékony, amabban mint „tehetség“, lélektani és pszichofizikai adottság, emebben mint fiziko-kémiai és fiziológiai adottság. A munkába és jószágba oltott természetet „kifejlett természetnek“, teljesítményeit *kifejlett teljesítmény-elemeknek*, a nem használt természetet (munkapotenciában, földben stb.) *lappangó teljesítmény-elemeknek* nevezhetjük.

Cselekvés és jószág, mint vezető és vezetett elemek a gazdaság épületében szükségképpen nem egyforma ranggal bírnak. Csak a vezető eszköz, a munka tekinthető a gazdaság tulajdonképpeni elemi jelenségének (bár, mint láttuk, a magasabb cselekvéssel szemben az is passzívvá lehet). A vezető eszköz eme primátusa a munka egyedüli produktivitását hirdető — egyébként téves — tannak helyes magva.

A céléléréshez való viszonyuk szerint a teljesítmények lehetnek közvetlenek vagy használati teljesítmények és közvetett vagy tőketeljesítmények. *Használati teljesítménynek* (1) nevezzük az olyant, amely egyenesen, közvetlenül a végső cél elérésére irányul. Rendesen nem egyetlen teljesítmény, hanem azok egész nemzetsége vezet egy végső célhoz. Például valaki az erdőben gombát szed, otthon elteszi, később megfőzi és elfogyasztja: mindezek a cselekvések sorban a végső célt szolgálják. Ellenben a kosár vagy edény elkészítése már „kerülő utat“, közvetett teljesítményt jelent. E közvetett teljesítményeket, cselekményeket és jószágokat, nevezzük tőkefunkcióknak (2), végzőiket *tőkéknek* vagy a gazdaság törzseszközeinek. Ilyenek például a gépek. Látnivaló, hogy e megkülönböztetés nem technikai, hanem a teljesítmény célvonatkozásán alapszik. Ezeknek a tőkefunkcióknak pozitív szerepétől megkülönböztethető a *negatív tőketeljesítmény* (3), amely védelmi berendezésekben, akadályok elhárításában áll. Még távolabbi közvetettséget képviselnek azok a funkciók, amelyek úgy a használati, mint a tőketeljesítmények alapjait, feltételeit teremtik meg. Gondoljunk például egy kereskedelmi szerződésre. Ezeket „*magasabbrendű tőketeljesítményeknek*“ (4) nevezzük. Lényegüket a szervezés vagy rendezés alkotja. Ide tartoznak:

1. Beosztás, előkészítés az egyéni munkában. 2. Az üzem keretén belül a munkások egymásba nyúló tevékenységének szabályozása, igazgatása. 3. Az üzemek közötti szervezés és végül az egész közgazdaságban a törvényhozás, közigazgatás, bíraskodás által végzett teljesítmények, amelyeket a közösség segítségének mondhatnánk. Egy nemzetgazdaságban ezek végzői az állam, a közhivatalnokok, politikusok. Végül külön kell említenünk a teljesítmények sorában azok előkészítését: feltalálást és nevelést. Ezeket *előfunkcióknak* (5), végzőiket *előtőkéknek* nevezhetjük. Ilyen például egy nagy üzemben a kísérleti laboratórium.

A felsorolt öt teljesítmény-fajta mellett van még egy, az, amely a készletekben, tartalékokban rejlik és minden funkció későbbi elvégzésének lehetőségét jelenti. Jelenlegi jószágokat későbbi használati vagy tőketeljesítmények részére mintegy nyugvó állapotban tart vissza. Ezek mindenféle funkcióra felhasználhatók, épen azért a tartalékokat a sokféle teljesítményképeség vagy az „*általános funkció- potencia kategóriájának*“ (6) nevezhetjük. E részt nem szabad felednünk, hogy az egyes funkciók és azok végzői nincsenek magukban, hanem egymást kölcsönösen föltételezik, kiegészítik, ezért mind rokonságban vannak egymással és egymást többé-kevésbé helyettesíthetik.

Összefoglalva a mondottakat, a teljesítmények felépítését némileg fához hasonlíthatnánk: a törzs a magasabb rendű tőkét, az ág az egyszerű tőkét, a gyümölcs a használati teljesítmény eszközt képviseli. A gyökér az előteljesítmény, végül a mag az összes teljesítmények nyugvó formájának, potenciájának szerepét játssza.

Mind a közvetlen, mind a közvetett funkciók időben folynak le, ezen az alapon meg lehet különböztetni *célközeli* és *céltávoli teljesítményeket*. A céltávoli teljesítmények eredményei, amennyiben jószágokban öltenek testet: csirajószágok, a célközeliékké: élvezeti jószágok. Csirajószágokat és kész jószágokat egyaránt meg lehet különböztetni úgy a használati, mint a tőketeljesítmények területén. Például a fütési célokra az időben kidöntött fa már használati jószág, de még nem kész, csira, ellenben a tűzhely mellett álló, felapritott fa kész használati jószág. Teljesítmény mint termelés annyit jelent, hogy későbbi funkciók céljaira jelenlegi teljesítményeket fordítunk; teljesítmény mint felhasználás pedig annyit jelent, hogy előbbi teljesítményeket jelenlegi céljainkra áldozunk. Egy funkció mint későbbi teljesítmény feltétele: termelés, mint korábbi teljesítmények igénybevevője: felhasználás. Az östermelés és a végső élvezés fokait kivéve minden teljesítmény egyszerre termelési és felhasználási stádiumot jelent. sőt az utolsó aktus is annyiban termelés, hogy későbbi gazdálkodás feltétele, így például az embernek ennie kell, hogy később me-

gint dolgozhassek. Látnivaló ebből, hogy termelés és felhasználás lényegileg egyfélék, csakis egyetlen gazdasági folyamat van.

A teljesítmények eddigi megkülönböztetéséhez még egy járul akkor, ha az egyes gazdaságok között forgalom, csere áll fenn. Nevezetesen a forgalmi gazdaságban meg lehet különböztetni azokat a teljesítményeket, amelyek a csere előtt végeztek el; ezek sajátos színezettel bírnak, együttségüket a csere előtti vagy üzemi stádiumnak mondhatjuk; ellenben mindazt, ami a cserében történik, csere- vagy piaci stádiumként jellemezhetjük.

Egy embernek összes gazdasági cselekményei egymáshoz vannak alkalmazva, illeszkedve, megfelelnek egymásnak, mert végeredményben céljai egységes összefüggésében gyökereznek. Ellenben midőn az emberek egymással cserélnek, mindegyik külön, saját célokkal bír: ezek különálló teljesítményeit csakis a közgazdaság egészéből kiinduló erő tudja egymáshoz alkalmazni, összhangba hozni, befolyásolni. Ezt az erőt *versenynek* nevezzük. A verseny tehát egyfelől a teljesítmények egymásba illesztésének, befolyásolásának kategóriája s mint ilyen a teljesítmények tanába tartozik, másfelől azonban, mint alább látni fogjuk, morfológiai jelenség. Az organizált közgazdaságban a verseny helyére parancs és büntetés léphet, ami annyit jelent, hogy a teljesítmények befolyásolása nem az egyes gazdálkodók céljaitól függően, hanem a közgazdaság sajátos össz-célja alapján történik.

A gazdaság teljesítményeinek egészét végül az eredmények igazolják. Az eredmény-kategória neve *termelékenység*, ez a közgazdaság legszövevényesebb fogalma, amelyet éppen ezért később részletesebben elemezzük.

Eddigi vizsgálódásaink csak az egyes teljesítményeket magukban nézték. Most ezek formális egyesítését, egészekben való összesítését kell néznünk; ez adja a teljesítmények *morfológiáját* vagy alkattanát. Mindenekelőtt szemünk előtt tartandó, hogy egy teljesítmény sohase lép fel magában, nem is állhat magában; csak különböző cselekmények és jószágok teljesítményei együttesen vezethetnek egy célhoz. Például egy nyíl ellövésének egyszerű cselekményében funkciója van a kéznek, az ijjnak, a nyilvesszőnek, szemnek stb. Az egymást kiegészítő teljesítmények emez összekapcsolódásai, helyesebben kitagolódásai a cselekmények viszonylag zárt egészét jelentik: ezeket *képződményeknek* nevezzük. Ezekre nézve döntő jelentőségű megkülönböztetés, hogy jelenségeik egyetlen egyén cselekvésén belül, vagy többek összeműködésének keretében játszódna-e le. Egy Robinson gazdasága, vagy egy zárt házigazdaság *egygyökerű* vagy *monogenetikus* gazdaság, a benne előforduló képződmények *egygyökerű képződmények*.

A több gazdasági egység összeműködéséből származó jelenségeket és képződményeket „sokgyökerű“, „polygenetikus“, „fogalmi gazdasági“, „kongregális“ névvel jelezzük. A polygenetikus képződmény alappéldája a csere.

Ámde a valóságban a gazdasági jelenségek és elemeik többszörösen adva vannak egymás mellett. Ezt a többszörös adottságot „tömeg“ vagy „halmazat“ szóval fejezzük ki.

Lássuk most mind e fogalmakat közelebbről.

Ismételten hangsúlyoztuk, hogy egy cél vagy egy teljesítmény se léphet fel magában, izoláltan, hanem csakis egy egész tagjaként. Az ugyanazon célnak szolgáló összes cselekmények és jószágok egy funkciós építményt, *képződményt* (teljesítmény-nemzetséget) alkotnak. Egygyökerű a képződmény, ha csak *egy* fölötté álló egészben, például egy robinsoni gazdaságban van benne. „Földmivelés“, „házépítés“, „vadászati“ ilyen képződmények Robinson gazdaságában, részeik egy-egy viszonylag önálló cél kitagolódásaként mutatkoznak, ezért viszonylag önálló funkciós, szolgálati ágai a gazdaságnak.

Minden képződmény a teljesítmények bizonyos felépítettségével, *strukturával* bír. Megkülönböztetjük a tárgyi és az alaki, formális strukturát. Tárgyilag egy képződmény különböző tartalmu és fajtu teljesítményekből tevődik össze. Például a házépítés nagyobb mértékben áll tőketeljesítményekből, mint munkából. Azonban a struktúrának a formális felépítettsége a fontosabb. A struktúra formális törvénye az *egymáshoz illesztettség*, a részek egybehangolása, megfelelése, korrelációja. A *korreláció* annyit jelent, hogy az egyes teljesítmények ugyanazon célnak szolgálnak és csak a többi résztől kiegészítve, azokkal megfelelésben, egy egész tagjaként nyernek értelmet és valóságot. Miként a képződmény részei, a teljesítmények, úgy maguk a képződmények is mint a gazdaság ágai egymással szigorú korrelációs viszonyban állanak. Mint ahogy például az élő szervezetben tüdő, szív, gyomor stb. megfelelnek egymásnak, egymáshoz vannak illeszkedve: éppen így, mondjuk egy gyárban a gépek, a munka, a könyvelés. Vagy akár egy nemzetgazdaságban: bányászat, mezőgazdaság, ipar stb.

A korreláció mögött végül is az egész gazdaság egysége áll. Az egymáshoz alkalmazottság, a kölcsönös megfelelés, a korreláció okozza, hogy egyetlen részben történő változás átmegy az egészre, az összes többi részre is. Például egy gép másfajta való kicserélése a munka, az irányítás, az árak tekintetében, egyszóval mindenütt új alkalmazkodást, új összeillesszettséget eredményez. Mint ahogy a mesében a hercegnő minden tollon és paplanon át megérzi a borsószemet, úgy a gazdaságban is az eszközök korrelációs összefüggése megérzi a legkisebb változást, legkisebb egyenetlenséget. Ez az egy-

másba szövődöttség a mechanika „egyensúly“-törvényéhez hasonlítható, a gazdaságban azonban helyesebb az „egymásnak való megfelelés“ vagy a „kiegyenlítetttség“ állapotáról, „statikus“ gazdaság helyett „kiegyenlített gazdaságról“ beszélni.

A teljesítmények strukturájának kategóriájaként, formális felépítési elveként ilyen módon a megfelelés, a korreláció mutatkozott. Azonban a formális mellett egy tartalmi korreláció is van, amelyet helyesebben a *hasonképűség kategóriájának* nevezhetünk. Ez annyit jelent, hogy a legjobb teljesítmény a többiek részére mintaképül, irányvonalul szolgál s így a többi teljesítményt is alakítja. A legjobb szabómester a maga munkájával, mint példával, minden külön tevékenység nélkül emeli a többi szabó teljesítményét is. Nem közömbös, hogy egy gazdasági ágban mekkora a csuésteljesítmény, mert ezek viszik magukkal a többit. A jó munkás eredménye hatásával benne van a többi eredményében is. Itt a fontossága különösen a vezető állásban lévők funkcióinak, mert a többi ahhoz igazodik. Ezt a viszonyt „hasonképűségnek“ nevezzük; a kifejezést egyébként már a kategória-tanból ismerjük. Annyit jelent, hogy az alsóbb elvileg hasonmása, képe a felsőbbnek. Ámde ez sosem valósul meg teljesen, csak törekvés marad, úgy hogy a magasabb állandó példaként áll az alacsonyabb előtt: ezért e kategóriát a „példaiság“ kategóriájának is mondhatjuk. De nevezhetnők *teremtő korrelációnak* is: itt nem arról van szó, hogy a tagok egymáshoz illeszkednek, hanem arról, hogy a nagy teljesítmény képzőleg, teremtőleg hat a kisebbre, azt magához hasonlóvá formálja.

Már most a képződmény „élete“ a teljesítmények lejátszódásából áll. A teljesítmények lejátszódása folytonosan megismétlődik és ezekben az ismétlésekben a képződmény élete vagy egyformán folyó állandóságot vagy változásokat tüntet fel. Minden gazdaság ciklikusan visszatérő körforgás, a célok mindig újra érvényesülnek. A képződmény formális építő elve a korreláció, tartalmi elve a példaiság, élet-törvénye a körforgás vagy *periodicitás*. A fentebb fejtegetett hat teljesítmény-fajból öt a gazdasági folyamat megismétlődését tételezi fel: a tőketeljesítménynek, például egy szerszáménak, többnyire nem volna értelme a többszöri igénybevétel nélkül, épígy a negatív, a magasabbrendű tőke és a tartalék latens teljesítményfajának sem. Sőt az előteljesítmény, oktatás és feltalálás is csak az ismétlés által nyer értelmet. Minde teljesítmények a jövőre vonatkoznak. Azt az időt, amely az eszközök egy csoportjának felhasználásában a körforgás újakezdéséig, a megismétlésig eltelik: „gazdasági periodusnak“, „gazdasági fordulónak“ nevezzük. A gazdasági periódus kategóriája a teljesítmények és képződményeik időtulajdonságát vagy élettartamát jelöli meg.

Ámde, ha a célok változnak, nem ismétlődhetik meg ugyanaz a folyamat. Épp így az eszközök változásánál sem. Ennélfogva az egész képződmény változáson megy át: eszköz (vagy cél) változásából a rangsor újjáépítése következik. Ez a folyamat az *áttagolódás* vagy *eltolódás* folyamata: a szó tágabb értelmében vett *gazdasági fejlődés*. Míg fentebb a teljes korreláció állapotában — statikus állapotban — lévő gazdaságot „ki-egyenlített“ gazdaságnak neveztük, az ilyent dinamikus állapotban, helyesebben „eltolódásban lévő“, „fejlődő gazdaságnak“ mondjuk. A változások továbbadása nem megy mindig zavarok nélkül: innen a *válság*. A válság csak a pillanat keresztmetszetében jelenti a korreláció zavarát, folyamatként tekintve a fokozatos eltolódást jelenti, amely több-kevesebb erőszakos átformálódással vezet az új korreláció létrejöttéhez. Gondoljunk például a szövőgép által okozott válságra.

Az egygyökerű gazdaság fogalmánál fogva a célok egységes rendszere alatt áll, felépítésének meghatározóiként a teljesítmény-fajokat, a teljesítmény időbeli fokozatait (célközelség, céltávolság) és a gazdaság strukturális elemeit ismerjük meg. A teljesítmény-fajok csoportjai szerint az egygyökerű gazdaságban megkülönböztethetjük az *üzemi és élvezeti érettséget* a használati és tőke-teljesítményeken belül, vagyis a jószágok előállítását és felhasználását; továbbá a *magasabbrendű tőketeljesítményt*: beosztást, rendtartást, végül a *feltalálás és oktatás*, ismétlés rendszerét. Közelebbről mindezeket nem az egygyökerű, robinsoni gazdaságban, hanem az élő, valóságos gazdaság tárgyalásánál fogjuk látni.

Ha két vagy több gazdaság egymást kiegészítve organikusán összeműködik, ezáltal egy új, magasabb egész tagjaivá lesznek. Az ilyen gazdaság lényegileg különbözik az egygyökerű képződménytől: többgyökerű, polygenetikus, forgalmi-gazdasági, kongregális vagy végül magasabbrendű képződménynek nevezzük. Tipikus forgalmi-gazdasági jelenség a *cseré*. Ha valaki sőt cserél el fegyverért, a két fél cselekvése egymást kölcsönösen feltételezi, az egyik nyilván csupán a másikkal együtt, tehát tagszerű minőségben lehetséges. A cseré nem is több, előbb magában is kész cselekmény összetételéből áll, hanem az egyes cselekmények egy egész organikus részeiként egymáshoz vannak alkalmazva. A cserében a felek fölött álló egész tagolja ki az egyes cselekményeket, nem pedig azokból tevődik össze. Itt a döntő különbség az atomisztikus elvvel szemben, amely a cserét önállóknak képzelt gazdasági cselekmények mechanikus eredményének tekinti, holott univerzaliztikus felfogás szerint organikus jellegű folyamatról, a cserélőket mintegy szervekként magába foglaló, fölöttük álló képződményről, a felek egymásnak való adásra és egymástól való kapásra beillesztett tagi jellegéről van szó.

A csere által a jószágok a legközelebbi magasabb funkciósfokra kerülnek. Ha a cserélők a saját céljaikat követik is, mégis minden a polygenetikus képződmény virtuális terve szerint illesztődik össze. Ezt nevezhetjük éppen *kongregális* vagy *magasabbrendű korrelációnak*.

A magasabbrendű képződmény építményét a kölcsönös *teljesítmény-váltás* jellemzi. Teljesítmény-váltás alatt azt értjük, hogy egy jószág egy képződményből átmegy a másikba és ott végez funkciót. Ez a funkció-váltás feltétel a magasabbrendű képződményben szereplő egyes gazdaságok felépítésében is, más szóval a magasabbrendű képződmény primer az egyszerűvel szemben; ismét látjuk, hogy az utóbbiaknak nem mechanikus összeadásáról, hanem részekként való kitagolásáról van szó. A forgalmi gazdaság strukturájának egysége abban áll, hogy különböző egygyökerű célok benne mint egy bizonyos célegésznek — kulturkör, nemzet, rend, család — részei tagolódnak ki. Mig az egygyökerű képződmény a saját belső gazdasági céljában nyeri minden teljesítménye egységét, a polygenetikusnak ez az egységi célvonatkozása csak közvetve van meg, a részek, az egyes tagok kölcsönös egymáshoz illesztettségében, egymásra vonatkozásában gyökerezik.

Mig az egygyökerű gazdaságban a teljesítmény nagyságát értéknek nevezzük, a többgyökerűben ebből *ár* lesz. A fentiek értelmében az ár nem szubjektív értébecslésekből jön létre, hanem a — nemzeti és világ gazdasági — teljesítménytagolódás kifejezője: tehát természeténél fogva *organikus* ár: egy eszköz teljesítménynagysága az összes eszközök egyénfeletti összefüggésében. Az univerzalizmus érték- és árelméletét alább részletesen elemezzük. A fenti megjegyzésekre csak az összefüggés kedvéért volt szükségünk.

Többek együttes gazdaságának az eddig elemzettnél más eredete is lehet: ha tudniillik nem szerves kapcsolatukról, hanem pusztán egymásmellettségükről, többszörösségükről van szó. Ekkor a *tömeg* vagy *halmazat* fogalmával állunk szemben. Ugyanaz a — gazdaságon kívül eredő — jelenség többször, sokszor fordul elő: ezen empirikus tömegjelenségek vizsgálata a statisztika feladata. A tömegeknek nincs alkatuk, de visszatükrözik a többször előforduló képződmények és azok részeinek tagolódásait: más szóval az egyes jelenségek halmazatai a maguk módján megismétlik e jelenségek alkati függéseit. Ezért a statisztikának minden tömeget lehetőleg kongregális tömegként kellene felfognia, vagyis az egyes tömegadatokat egészi összefüggéseik alapján vizsgálni. Nem közböbs az sem, hogy az egyes képződmények ritkábban vagy gyakrabban halmozódnak-e. Módszertanilag azonban az a fontos, hogy a halmazat nem a kitagolási rendhez, hanem a gazdaság külső állagához tartozik. A gazdaságot élővé és va-

lódivá épen az egyes tényezők gyakorisága teszi, ez adja az eszmei strukturától való eltérés számtalan változatát, amelyek egy gazdaságot történetileg megismételhetetlen, egyéni jellegűvé tesznek. Ezért nem hasonlít sohasem egy gazdaság teljesen egy másikhoz, mint ahogy nem teljesen egyforma két falevél se.

Eddigi elemzéseinkből az *objektív elem elsőbbsége* tűnik ki a szubjektívvel szemben. Nem az önérdék, a lélektani indító ok, hanem az *objektív kitagolási rend* a döntő. Ilyen módon a *verseny* mibenlétét is helyesen tudjuk értelmezni; fennebb már láttuk azt, mint a teljesítmény-módosítás, befolyásolás kategóriáját. Morfológiailag tekintve a szabad halmazmozgás következménye: a halmaz, mint tervnélküli, atomisztikus tömeg elvileg magában foglalja a verseny tényét; ahol gazdasági törekvések terv nélkül ismétlődnek meg, ahol sok vevő és eladó arányítás nélkül áll szemben egymással, ott az ugyanazon természetű teljesítmények szükségképpen felül akarják mulni egymást, versenybe kerülnek. Teljesen a verseny nem is hiányozhatik seholse, ahol élő gazdaság van előttünk. Hatása kettős: egyfelől a struktúra-nélküli tömegnek mégis bizonyos alkatot tud adni és másfelől a forgalmi gazdaság bizonyos egységesítésének organuma, nélküle az teljesen chaotikus, atomisztikus tömeggé esnék szét. Van azonban romboló hatása is, mint azt a válságok és a proletariátus keletkezése történetileg igazolják. Ámde a szabad versenynek is föltétele, hogy magasabbrendű tőke legyen előtte, az egyének pusztá önérdékéből nem jöhetne létre.

V.

A GAZDASÁG RÉSZTARTALMAI ÉS FOKAI. A NEMZETGAZDASÁG.

Miután megismerkedtünk a teljesítmény és képződmény fogalmaival és azok belső strukturájának kategóriáival, nézzük most közelebbről a *gazdaság kitagolási rendjét*, a résztartalmakat és fokokat és azok rangelsőbbségi viszonyait, azután végül a nemzetgazdaságnak, mint legmagasabb képződménynek felépítését. Az individualista elméletek tulajdonképpen nem tudták kidolgozni a nemzetgazdaság igazi fogalmát, miután csak az egyének közötti atomisztikus forgalmi gazdaságot látták, ezek összeségeként pedig a világgazdaság adódik. Csak az univerzalizmus kategória-tana tudja a nemzetgazdaság élő egészét megértetni.

A kategóriák tanában részletesen elemeztük s fentebb, a III-ik fejezetben is már idéztük a kitagolási rend fogalmát. Az egész a részekben jelenik meg, ebből „oldaltagozódás“ szerint a résztartalmak, „mélység“ szerint a fokok, végül logikai

jelentőség szerint a rang kategóriái adódtak. A gazdaság nagy részterületeit az alábbi táblázat szemlélteti:

<i>I. Közösségi érettség</i> (magasabbrendű tőke)	<i>II. Előérettség.</i>	<i>III. Létrehozási érettség</i>
1. eredeti	1. <i>Feltalálás</i>	1. <i>Piaci érettség</i>
2. levezetett és kiegészítő	2. <i>Oktatás</i> (Köztük áll a tulajdalmány önálló alkalmazása: tervezés, „konstrukció“).	a) a pénzé (hitel, bank, tőzsde)
3. vezető — kisegítő		b) az árué (árukereskedelem)
4. magasabb vagy alsóbb fokértékű		2. <i>A mű érettsége</i>
		a) időbeli érettség
		b) helyi érettség (szállítás)
		c) anyagi érettség
		3. <i>Élvezeti érettség.</i>

A *közösségi érettség* (Gemeinsamkeitsreife) azoknak a teljesítményeknek területe, egésze, amelyek mindenki által mindenki részére végeztetnek (piaci rend, pénz, kereskedelmi szerződés stb.). A közösségi érettség teljesítményei a gazdaság számára organizatórikus funkciók: a *magasabbrendű tőke* megteremtése. E részt is többféle megkülönböztetés tehető. Így vannak eredeti teljesítmények, például kereskedelmi jog, és levezetettek: ennek gyakorlati alkalmazásai. Tartalmilag is megkülönböztethetjük e teljesítményeket aszerint, hogy mely rész, vagy mely fok számára jelentenek magasabbrendű tőkét. Például a szabadalmi jog az előérettség, a váltójog a pénz piaci érettsége számára, a világszabadalom a világ gazdaság, a nemzeti szabadalom a nemzet gazdaság számára végez funkciót. Különbség tehető még aszerint, hogy a közösségi érettség az államtól vagy más köteléktől ered-e, továbbá, hogy az állam vezetőleg vagy kisegítőleg nyújtja-e e teljesítményeket. A magasabbrendű tőke, a közösségi érettség funkcióinak tulajdonságai: 1. kötelező voltak, 2. teremtő természetük és 3. viszonylagos elhasználhatatlanságuk. Ugyanazon építési szabályzat alapján milliószor lehet építkezni.

Az *előérettség* (Vorreife) feltalálásból és oktatásból áll. A kettő között a tervező, a konstruktőr foglal helyet.

A *létrehozási érettség* (Hervorbringungsreife) a) a piaci érettség (Marktreife) és b) a mű érettsége (Werkreife). A teljesítmények, amelyek a jószágoknak a piaci érettséget megadják, ismét feloszthatók a *pénz* és az *áru piaci érettségét* nyújtó teljesítményekre. A mű érettsége az, amit rendszeresen szemünk előtt tartunk, amidőn termelő gazdaságról szólunk. Ismét időbeli, helybeli és anyagi érettségből áll. Utolsó stádium az *élvezeti érettség* (Genussreife).

Ha már most ezeket a résztartalmakat egymáshoz való viszonyukban tekintjük, nyilvánvaló, hogy egyesek a többinek logikai feltételei, tehát egymáshoz *rangelsőbbség* viszonyában állanak. Ezeket a rangelsőbbégeket az alábbi 12 tételben lehet kifejezni:

1. A közösségi érettség az előérettség előtt van. A szabaddalmi jog nélkül sok találmány nem jönne létre; épígy az iskolák szervezete logikai feltétele az oktatásnak.

2. A közösségi érettségen belül az eredeti a levezetett előtt van; továbbá az államtól származó a többi előtt, az irányító a kiegészítő előtt.

3. A közösségi érettségen belül az előbbálló résztartalmakra és fokokra irányuló teljesítmények a későbbállók előtt vannak.

4. Előérettség a létrehozási érettség előtt van.

5. Az előérettségen belül feltalálás az oktatás előtt van.

6. Közösségi érettség a létrehozási érettség előtt van. Erre jó példa egy kereskedelmi szerződés: ez nemcsak áruk külföldre szállítását teszi lehetővé, hanem az egész termelésre vezetőleg hat.

7. A létrehozási érettségen belül piaci érettség a termelői érettség előtt van. Ez annyit jelent, hogy amennyiben egy jószág piaci eladásra van rendelve, az eladás biztosítása, vagyis a „piaci érettség“ logikai feltétele a termelésnek.

8. A piaci érettségen belül a *pénz piaci érettsége* az áru piaci érettsége és a termelői érettség előtt van. Ennek a tételnek értelmét meg kell világítanunk. A pénz magasabbrendű tőke, az áru ellenben csak szerszám vagy élvezeti cikk, ennél fogva a pénz piaci érettsége előtte van az áru piaci érettségének: *hitel a kereskedelem és termelés előtt van*. Ez azt jelenti, hogy árukat csak pénzzel lehet piacéretté tenni, a pénz piaci érettsége tehát fogalmi feltétele az áruk piackésszé tételének. E tételt egyébként így is lehet formulázni: *finánc-tőke az ipari tőke előtt van; vagy: kölcsön és kölcsönközvetítés a termelés előtt van* (amennyiben idegen tőke kell hozzá). E mondat a mai liberális-individualista gazdasági rendszer mellett szomorúan hangozhatik, ha meggondoljuk, ennek alapján mily vezető fontosságot kell tulajdonítanunk a tőzsdéknek és nagybankoknak. A gazdaságpolitika azonban megszüntetheti a káros kinövéseket a pénz piaci érettségének közhasznú átalakítása útján. Ez leginkább a rendi hitelszervezet által volna elérhető, de részben elérhető a bankok felügyelete, állami és községi bankok stb. útján is.

9. A mű érettségen belül az időbeli érettség a helyi érettség előtt van. A nyersanyagok megtartása a termelés feltétele, gondoljunk például a vetőmagra.

10. A mű érettségén belül a helyi érettség megelőzi

az anyagi érettséget. Másképp ez annyit jelent: Forgalom a jószágok technikai értelemben vett termelése előtt van. Ebből a közlekedési politika elsőbbsége következik a termelési politikával szemben.

11. Az összes résztartalmakon belül a tőkeérettség a kész termékek érettsége előtt van. A termelés mindenütt a csirajószágoktól a kész jószágokig folyik. De ez nem egyirányú folyamat, mert mindenütt szerszámokat is alkalmaz, közvetett (tőke-) teljesítményeket: ezek feltételei a közvetlen teljesítmények termelékenységének.

12. Az összes résztartalmak teljesítményeinek egyforma családjain belül az élvezeti érettség az előfokai előtt van. Mert a célélérés nyilván logikai feltétele az összes előbbálló cselekvéseknek.

A *fokokban*, mint emlékezünk, az összes résztartalmak jelen vannak. Itt tehát a következő kérdések lépnek fel: 1. Melyek a gazdaság fokai? 2. Milyen jellemző változások állnak be a résztartalmakban az egyes fokokon? 3. Milyen rangelsőbbségek állanak fenn a fokok között?

A fokok építményét a következő táblázat mutatja:

Világgazdaság;

Nemzetgazdaságok szűkebb körei;

Nemzetgazdaság;

A nemzetgazdaság területi alsóbb részei: területi gazdaság;

A nemzet- és világgazdaság tartalmi alsóbb egészei: gazdasági kötelékek (kartellek, konszernek, szakszervezetek stb.);

Üzem;

Üzemtag;

Háztartás, az egyes gazdálkodó saját szükségletgazdasága általában;

Háztartástag, vagyis az egyes gazdálkodó, mint a háztartás tagja.

Legfelül tehát a fokok szerinti tagolódásban a *világgazdaság* áll. Ez természetesen feltételezi az alsóbb egészek saját életét, „vita propria“-ját is. De a világgazdaság kitagolási gazdagsága (Fülle) csekély, ezért kitagoló hatalma a gazdag életű nemzetgazdaság felett csak kevés területre terjed ki. Ez annyira mehet, hogy egy nemzetgazdaság egészen önállósulhat, egészen elvonhatja magát a világgazdaságtól. De történetileg ezt sehohsem találjuk. A nemzetgazdaság zártságának és gazdagságának oka: *átható, gazdag magasabbrendű tőkéje*. A világgazdaság felett nincs világállam, mint ahogy a nemzetközi jogban sincs az egyes államok fölött világjog, csak az egyes nemzeti államok szerződésai. Mindamellet a nemzetgazdaságok a világgazdaság különböző tagjai, organumai: így

vannak nyersanyag-termelő, iparos, kereskedő, hajózó stb. országok. A világgazdaság közösségi érettsége sajátos magasabbrendű tőkéje: a kereskedelmi, hajózási, munkavédelmi stb. szerződések. Sajátos piaci érettsége is van: világfinanszírozás, világkereskedelem, nemzetközi bankvilág.

A világgazdaság és nemzetgazdaság között a *nemzetgazdaságok körei* állanak, például az európai vagy amerikai gazdaság az ázsiaival szemben, az angol a kontinenssel szemben.

Szemben a világgazdasággal a *nemzetgazdaság* magasabbrendű tőkéje egységes és mindenre kiterjedő, a nemzet sajátos céljai szerint alakított és annyira átható hatása, hogy a nemzetgazdaság terményeinek árát elvileg a világgazdasági verseny útján sem lehet kiegyenlíteni. Mert a *magasabbrendű tőke átvitelének lehetetlensége* útját állja az árak kiegyenlítésének. A nemzetgazdaság magasabbrendű tőkéje alkotja a világgazdaságét is. Viszont a nemzetgazdaság aktualizálja a világgazdaságot, taggá lesz benne. Ez a taggálevés tárgyi szükségsszerűségből történik, mert teljes önellátás csak nagy veszteségek mellett gondolható el. A nemzetgazdaság formális-organizatórikusan *legmagasabbrendű képződmény*, de tárgyilag felette áll a világgazdaság, amely viszont formális-organizatórikus szempontból *levezetett képződmény*.

A nemzetgazdaságban a *piaci érettségnek* is sajátos módjai vannak. A kereskedelem és csere más feltételekkel bír, mint a világgazdaságban. Egyrészt a közösségi érettség által is (más piaci rend), de másrészt sajátos termékei által is. A világkereskedelem különösen nyers- és féltermékeket foglal magában, a nemzetgazdaságban a pénz- és árukereskedelem tervszerűen a gazdaság összes erőire irányul.

Tartományok, megyék, községek „*területi gazdaságok*”-ként jellemezhetők, bennük sajátos magasabbrendű tőke (szociálpolitika, adó) érvényesül. A területi alsóbb tagozatok mellett az egyes ágak szervezeteiként a *gazdasági kötelek, egysülések* jönnek számba, ezek végül erős kiépítettségben a *hivatási rendekké* nőnek ki. Ezek az egyes gazdasági ágakon, rész-tartalmakon belül teremtenek sajátos, felsőbbrendű tőkét: cég, kartell, szakszervezet stb. Ezek teljesen kiépítve a gazdasági *testületeket* adják, összeségük pedig a gazdaság, mint *összrend*. Minél inkább szerveződik a gazdaság, mint összrend, annál inkább háttérbe szorul a gazdaságnak állami formálása.

Mindezen említett felsőbb és alsóbb egészeknek tagjai az *üzemek*. Az üzem közösségi érettségét egyfelől az üzemi rend, másfelől a kereskedelmi organizáció képviseli. Az *üzemtagok* a vállalkozótól a munkásig mind *szervei* az üzemnek. Tagi jellegükből folyik az a tulajdonságuk, hogy saját gazdaságként a *háztartást* felépíthetik. Itt a magasabbrendű tőkét a házi

rend stb. képviseli. A háztartás is termelő üzem, amely a nyersanyagoknak az *élvezeti érettséget* adja meg. A háztartásnak mint egésznek, ismét megvannak a maga tagjai.

Ilyen módon áttekintettük a gazdaság fokenkénti felépítettségét, láttuk a különböző gazdasági fokokat. Ezt végiggondolva látjuk, mennyire a lényeggel ellentétes az általános forgalmi szabadság eszméje, amelyet az individualizmus mechanikus módon követelt. Mindenütt meg kell őrizni a fokokat, mint élő egészeket és ki kell építeni azokat, természetesen nem abszolút és egoisztikus, hanem organikusan helyes módon. Ebből gazdaságpolitikailag nem csupán a „vámvédelmi politika“, hanem a „kartell-politika“, sőt „háztartási politika“ stb. követelménye következik.

A rangokat illetőleg a fokokra nézve is áll, hogy *a magasabb egész az alacsonyabb előtt* van. Vagyis világgazdaság a nemzetgazdaságok köre előtt, ez a nemzetgazdaság előtt, nemzetgazdaság a területi gazdaság előtt; mindezek a köteléki gazdaság vagy hivatási rend előtt vannak. Nemzetgazdaság és hivatási rend az üzem előtt, üzem az üzemtag előtt, üzemtagság a háztartás előtt van.

Bármennyire is nyilvánvaló mindez, bizonyos, hogy *a felsőbb fok elsőbbsége az alsóbb felett nem bir mindenütt ugyanazzal a jelentőséggel*. Látjuk ezt különösen a világ- és nemzetgazdaságnál. Ez onnan ered, hogy *a felsőbb egész kitagolási hatalma* mindig minden fokon ugyanaz, de a kitagolási *gazdagság* (Fülle), a saját élet bősége nem mindig a magasabbé, minden fokon különböző. A nemzetgazdaság a gazdaságnak csaknem minden részét, területét kitagolja, míg a világgazdaság csak viszonylag keveset. A teljes, bezárt kitagolási gazdagságot, bőséget *önellátásnak, autarkiának* nevezzük. Az alsóbb egész sose érhet el tökéletes önellátást, viszont mindig a legteljesebb saját életet, vagyis a lehető legnagyobb önellátást kell elérnie. Minden gazdasági egész csak lényegének megfelelő legnagyobb kitagolási bőség vagy viszonylagos autarkia által éri el saját életét.

A nemzetgazdasági autarkia eszményi célokként saját területi bázist, saját nyersanyag-, tőke- és hitelbázist, kereskedelmi, közlekedési és hajózási bázist, munkásbázist, végül sajátos magasabbrendű tőkét, egyszóval: *saját funkciós alapot* kíván, amennyire az elérhető. Ezek az eszményi célok alkotják minden univerzalista gazdaságpolitika alapját. A saját kitagolási gazdagság megvalósítása oly érték, amely a világgazdasági termelés piaci árelőnyei fölött áll.

E gazdasági felfogás ideálja tehát, hogy minden gazdasági egésznek sajátos viszonylagos önellátást biztosítson. És pedig *az alsóbb fok önellátása a felsőbb előtt jár*. Bár a magasabb egésznek rangelsőbbsége van az alsóbbal szemben,

azonban a magasabb nem nyeli el az alsóbbat, különben a kitagolás elve — az alsóbb egészek képződése, saját élete — ellen vétkezik. Az organikus sohasem homogén és megfordítva. Világgazdaság csak annyiban lehetséges, amennyiben nemzetgazdaságok vannak és ezek egymástól különbözők. A nemzetgazdaságnak csak annyira kell a világgazdaság tagjává válnia, amennyire belső kitagolásának teljessége nem érhető el, vagyis bizonyos produktív erők, teljesítmény-ágak kifejlesztetleneknek látszanak, viszont mások olyan természetes feleslegeket adnak, hogy azokkal a hiányzók pótolhatók. A nemzetgazdaság helyes viszonyát a világgazdasághoz nem a szabad kereskedelem jellemzi, hanem mindkettő kitagolási gazdagságának megőrzése az önellátásra törekvő nemzeti gazdaság alapján. Mert nem lehet pótolni a nemzetgazdaság egyes részágainak, egyes területeinek hiányait az olcsó világpiaci ár előnyeivel, semmi se pótolhatja azt, hogy a nemzetgazdaság ágainak gazdagságával saját élet-, erő- és egészségben gyarapodik. A tagok teremtő korrelációját nem szabad feláldozni. Innen a régi merkantilista tétel, hogy jobb a saját árut két tallérral megfizetni, mint az idegent eggyel.

Ez a követelmény azonban nemcsak a nemzet, hanem a területi gazdaságra is áll, persze nem olyan értelemben, hogy az vámokban vagy más effélékben nyilatkozzék meg. Épígy a kötelékekre és hivatási rendekre is. Az üzemekben is megvan a törekvés, hogy az előtermékeket maguk állítsák elő, bizonyos foku önellátást szerezzenek. Ez a fok az üzem tagi helyzetétől függ. Az üzemtag kitagoló bősége gyenge. Viszont a munkamegosztásos gazdaságban a túlzott mechanizálás miatt könnyen saját életének elszegényítése és károsodása áll be. A háztartás is sajátos önellátással bír. Ma valóban látunk ismét ebbe az irányba való haladást, a földbirtokreform, a kis gépek, fogyasztási szövetkezetek erre mutatnak. Ma már látjuk a veszteséget, amelyet az állam és a gazdaság a háztartás gazdasági kiűritése és a proletár család felbomlása útján szenvedett. A háziasszonyok szerepét a vállalkozókéhoz lehet hasonlítani. A nyersanyagok, de a szerszámok is a háztartásban érik el az élvezeti érettséget.

Ami végül a résztartalmak és fokok viszonyát illeti: a résztartalmak összesége az egyes résztartalmak előtt van, ami annyit jelent: a fok a résztartalom előtt van. Ebből gazdaságpolitikailag következik, hogy nem egyes, absztrakt üzletágakat kell pártolni, hanem mindig a világ-, vagy nemzetgazdaság mint egész adja meg a keretet. Természetesen következik korábbi elemzéseinkből, hogy minden résztartalomban a vezető teljesítmény elsőbbséggel bír a vezetettel szemben. A teljesítmények tiszta lényegének analízise a gazdaságpolitika alapvetését is nyújtja. Ennek két főelve: a magasabbrendű tőke és az önellátás elvei.

*

Mindezek után eddigi elemzéseink összefoglaló megisméltéseként nézzük még egyszer a *nemzetgazdaság* szervrendszerét, amelyek a magasabbrendű korreláció kategóriája alapján illeszkednek egymáshoz és együttvéve a közgazdaságnak mint funkcióknak egészét adják. Mindenekelőtt beszélhetünk azokról a teljesítményekről, amelyek a termelés körébe tartoznak s együttvéve a létrehozási érettség területét alkotják. Ezen belül megkülönböztethetők a termelői, a fogyasztási és a piaci érettség stádiumai. A termelésileg befejezett jószág nemzetgazdaságilag még nem kész, még nem érett. A kávé Braziliában, a papiros a gyárban csak technikailag készült el, de nem gazdaságilag. A jószág előállítója ezeknek csupán a műbeli érettség állapotát adja meg. E teljesítmények tipikus végzői a gyár, a földbirtok, a bányász: ezek az anyagi befejezettséget, érettséget szolgáltatják. Ennek megőrzésére, időben való készentartására, az „időbeli érettség“ megadására szolgálnak a raktárházak, hűtők és más effélék teljesítményei. A termelői érettség teljesítményeihez lehet sorolni a biztosítási berendezéseket is. Végül a kellő helyre juttatás, a „helyi érettség“ funkcióinak végzése a közlekedési eszközök feladata.

A piaci érettség megteremtésére a kereskedelem teljesítményei szolgálnak. Időbelileg itt a funkciókat a spekuláció végzi el. Az aktív elemnek, a munkának a piacot a munkaközvetítés képződményei biztosítják. Míg a nagykereskedelem a piaci érettség terén mintegy az őstermelésnek felel meg, a kiskereskedelem a fogyasztási érettség stádiumához áll közelebb. A pénz piaci érettségét a bankok, tőzsdék szolgáltatják. A bankok funkciója, hogy a nemzetgazdaság rendelkezésre álló tőkét magukhoz szívják és a felhasználókhöz juttassák: hitellel és tőkével végzik a kereskedelmi és spekulációs teljesítményeket.

Az „élvezeti érettség“-et azok a jószágok érik el, amelyek utoljára átmenve a piacon a fogyasztói gazdaságba jutnak, hogy ott megkapják az utolsó csiszolást. Ez tehát tulajdonképpen csak a mű érettségének befejeződése. Képződményei a háztartás, vendéglői, idegenforgalmi ipar, de idetartozik például a színház is. Nem minden teljesítmény megy át a piacon, vannak olyanok, amelyek csak a fogyasztás folyamatával érik el a termelői érettséget: így a személyes szolgálatok, például a cselédség vagy akár az állam bizonyos teljesítményei.

Amde a termelés, létrehozás most elemzett területét megelőzi a közösségi és előkészítési érettség. A szervezett gazdaságban az egyes funkciók kezdettől fogva tagszerűen bele vannak illesztve az egészbe. De az individualista gazdaságban is az összes teljesítmények csak az egészben bennfoglalva végezhetők, csak az élhet, aminek közösségi, tagszerű jellege van. Az egészbe való bekapcsoltságról, bennfoglaltságról gondoskodik

a magasabbrendű tőke, egyszerűbben: a szervezés funkciója. Ide sorolhatók mindazok az aktív és passzív eszközök, amelyek a nemzetgazdaság egységét megteremtik, az egyes teljesítményeket beillesztik, tagokká teszik. Így a piaci szabályzat, kartellek, szakszervezetek, községek, testületek stb., végül az állam tevékenysége. A nemzetgazdaság legfőbb szervezője az állam. Azonban nem szabad felednünk, hogy az állam gazdasági tevékenységet nem mint állam fejt ki, gazdasági értelemben az állam magasabbrendű tőketeljesítmény eszköze.

Ezeknek a közösségi érettséget, társadalomba való beillesztést szolgáltató teljesítményeknek a megértése alapvető fontosságu. A régi közgazdaságtan annyira nem látta ezeket, hogy az államférfi, a hivatalnok, a bíró munkáját nem egyszer kénytelen volt improduktívnek jellemezni. Holott például az államférfi teljesítményének vezető termelékenysége van. Minden munka, minden jószág úgy a termelés, mint az előkészítés területén csakis úgy jöhet létre, ha segítőként ott van mellette a közösség a maga teljesítményeivel. A kereskedő külföldi üzleteket a kereskedelmi szerződések, belföldieket a kereskedelmi és váltójog és egyéb magasabbrendű tőke segítségével köt. Ilyen magasabbrendű tőke a pénz is, amely nem egyszerű technikai eszköze a cserének, hanem teremtő teljesítménnyel bír: arra kényszeríti a gazdaság minden tagját, hogy állandóan vonatkozással legyen a többire; összekötve azokat, egyike a legtágabb körű magasabbrendű képződményeknek.

Végül utolsó részegésként a gazdasági előkészítés területéről és eszközeiről kell szólnunk. A gazdaság nem úgy születik, mint Pallas Athéne, aki felfegyverkezve ugrott ki Zeus fejéből. Minden cselekvés, minden teljesítmény módját fel kellett találni és tovább kell adni. Innen az előkészítés két nagy funkciós ága: feltalálás és oktatás. Amaz mintegy *szellemi őstermelésnek* mondható. Hogy feltalálás és oktatás mennyire teremtő fontosságúak, azt alig kell hangsúlyoznunk. Az előkészítés teljesítményeinek alakulása egyébként a *célok* fejlődésének is a kérdése. Itt az a pont, ahol a gazdaság megint visszatér a társadalomba, amelyen át a társadalom egész szellemiségével, az egész értékvilággal, a tudás haladásával van összekötve. A középkori értékszemplélet belső biztossága kevésbé hajtotta az embereket a teremtő előkészítés teljesítményei felé. Másféle az ujkor a maga fékezhetetlen vágyával a világ meghódítására. Ime ez a példa is mutatja, mennyire az eszme a mozgatója minden gazdaságnak.

Az elemzett részterületekkel a maga egységében áll előttünk a nemzetgazdaság, különböző ágaival, különböző funkcióival, mint a társadalom magasabb egészének egyik sajátos része tagja. A gazdaság, mint szolgáló eszköze mindazon céloknak, amelyek a társadalomban fellépnek, az organizmus véréhez

hasonlít, amely kivétel nélkül áthatja és táplálja az összes tagokat és bizonyos értelemben életének és virágzásának mintegy a műhelye.

VI.

A TERMELEKENYSÉG FOGALMA ÉS FAJAI.

A termelékenység fogalma a gazdaságból szükségszerűen következik. Ha a gazdaság fogalmában benne rejlik, hogy a cél „még lehetséges“ része, mértéke eléressék, nyilván akkor sikeres, akkor „termelékeny“ a gazdaság, ha ez a lehetséges rész tényleg eléretett. Termelékeny tehát minden, ami eredményesen gazdálkodni segít. A tantörténetben a termelékenység helyes felfogása csak nehezen tört utat, bár a merkantilisták felfogása alapján nem volt téves. De Quesnay fogva maradt a technikában és nem látja a szellemi östermelést. Smith Ádám se tud lényegileg szabadulni e felfogástól, hiszen a szolgák, államférfiak, szabad foglalkozásuak, művészek munkáját improduktívnek tekintette. Ebből a felfogásból ered az u. n. „származékos jövedelmek“ tana is. E materialista felfogással szállott szembe Müller Ádám és List, később Menger is, de ők sem jutottak végig kidolgozott termelékenységi elmélethez. A helyes felfogáshoz akkor jutunk, ha gazdasági definíciókat és a teljesítmények fogalmát vesszük kiindulásul. Csakis az lehet termelékeny, ami minden részében a céleléréshez visz, *a gazdasági termelékenység az összes részeknek funkció-kifejtésében rejlik, általános eredmény-kategória.*

Azok a tényezők, amelyeknek együttesen részük van a cél elérésében, mint fennebb láttuk, a résztartalmak és fokok, azután a teljesítmény-elemek (cselekmény és jószág), a teljesítmény-fajok (használati és tőkefunkció), továbbá a korreláció és periodicitás, valamint a magasabbrendű korreláció kategóriái. A teljesítményfajokhoz járul még a funkció-nagyság vagy értékszámítás, végül a teljesítmény-módosítás kategóriája.

Mindezekből kiindulva, a produktivitás fogalmának felépítésében mindenekelőtt a teljesítmény-elemekre nézve megkülönböztethetjük a munka, a cselekvés termelékenységét, mint *vezetőt* szemben a jószággal, mint *vezetett* vagy *függő* termelékenységgel. A teljesítmény-fajokra nézve különbséget tehetünk a használati és a tőketeljesítmény termelékenysége között; ez a *szorosabb értelemben vett termelékenység* vagy eredményesség (Ergiebigkeit). Az ismétlésre, periodicitásra vonatkozólag az időben való tartós bőséget, vagy *virágzást*, a teljesítménynek a képződményben betöltött tagi helyzete szerint a viszonylagos vagy *magasabbrendű termelékenységet*,

a teljesítménynek a gazdaságban való fázisa szerint *célközeli és céltávoli termelékenység*et lehet megkülönböztetnünk. Mindezekon felül az eredmény mint egész szempontjából még az jön tekintetbe, hogy a gazdaság céloknak szolgáljon: *az eszközök rendszerének célérvényessége*. Végül újabb sajátos szempont a termelékenység változása, amely szerint a gazdaságnak a produktivitás szempontjából való *haladását* vagy *visszafejlődését* lehet megkülönböztetni.

Midőn ilyen módon nem az állítólagos „termelési tényezők“-ből (munkából, tőkéből és földből), hanem a gazdaság funkciós egészeiből és tagjaiból indulunk ki: ezzel a termelékenység és hozadék tanát összhangba hozzuk a jövedelem-eloszlás tanával.

Nézzük ezek után egyenkint a termelékenység különböző, fennebb felsorolt fajait.

Amit munka és tőke a célelérés, tőkeképződés és magasabbrendű tőkeképződés területén teljesítenek, az határozza meg közvetlen vagy szoros értelemben vett termelékenységüket, amelyet megkülönböztetésül „eredményesség“ vagy „hatásfok“ („Ergiebigkeit“ vagy „Wirkungsgrad“) szóval jelölhetünk. Ez az a kézzelfogható teljesítmény, amelyet egy funkcióhordozó egy cél számára végez. E részt megkülönböztethetjük a használati teljesítmény, a tőke-, és a magasabbrendű tőketeljesítmény hatásfokát. Ellenben az előteljesítmény nem sorolható minden további nélkül ide: ez csak előkészítése minden gazdaságnak, ezért ennek termelékenysége is előkészítő, feltételadó termelékenység.

Az „eredményesség“ fogalmát lehet tisztán funkciós alapon tekinteni, mint célelérést *magában véve* és lehet a teljesítmény-nagyság szempontjából, értékösszehasonlítás alapján. Az utóbbi, az összehasonlítás alapján lehet az eredmény sikertelen, az első szerint minden teljesítmény hoz valami hasznot, mert valamennyire eléri a célt.

Lehetséges eredményesség egyetlen gazdasági periódusban. De ha ezek visszatérését, megismétlődését nézzük: az ilyen egyszeri eredményesség rablógazdálkodást jelenthet. Ezért kell megkülönböztetni az egyszeri sikerességet a tartós virágzástól, prosperitástól.

Azonban az egyes teljesítmények eredményessége sose áll magában, tehát termelékenységük is csak viszonylagos. Ezért mind csupán más gazdasági ágakkal és fokokkal összefüggésben szemlélendők. Így kapjuk a *magasabbrendű termelékenység* fogalmát. E részt megkülönböztethetjük: a) a célközeli és céltávoli fázisok magasabbrendű termelékenységét, b) a különböző részegészek és gazdasági fokok termelékenységét. Elvileg a termelékenység független a céltávoli vagy célközeli jellegtől, éppigy a részegésztől vagy foktól

is: azonban mind e tekintetben a korrelációs viszony bir jelentőséggel. Az, hogy valamely teljesítmény az első vagy utolsó fázisba, a legmagasabb vagy legkisebb fokba tartozik-e, nem tesz különbséget a teljesítmények termelékenységében, mert az nem a fázistól vagy a foktól, hanem a *viszonylagosságtól, arányosságtól* függ. „Hieraus folgt die grundsätzlich gleiche Fruchtbarkeit aller Berufe — wenn die Verhältnissmässigkeit gewahrt ist.“

Ez az arányosság egyszerű dolog egy Robinson gazdaságában, de nem ilyen egyszerű a forgalmi gazdaságban. A munkamegosztás alapján az egyes gazdaság nem láthatja, nem állithatja be a saját tevékenysége arányait, csupán a piacon kapott ár után igazodhatik: elválík egymástól az egyes gazdaság, a magángazdaság termelékenysége (rentabilitás) és a nemzet- vagy világgazdaság egészének termelékenysége; az utóbbi éppen a viszonylagos vagy *magasabbrendű termelékenység*. Hogyan, milyen mértékkel lehetséges az egyes teljesítmények arányosságának megítélése? Nyilván mindig a magasabb képződmény egysége, legfelül a nemzet- és világgazdaság egysége az, amely a magasabbrendű termelékenység fogalmának mértékét adja. Egy alsóbbrendű teljesítmény magasabbrendű termelékenysége attól függ, hogy a magasabb egészekben milyen közvetlen és közvetett kitagolási következményei vannak.

A szabad verseny az, amely az egyes teljesítményt megfelelő eredményességre ösztönzi, megalkotva azt az egységet, amelynek alapján egy soktagu építményben magasabbrendű termelékenységről lehet beszélni. Az ilyent *feltétel-adó termelékenységnek* (bedingende Fruchtbarkeit) nevezhetjük. Ugyanilyen a szabad versenyt helyettesítő „organizáció“ termelékenysége. De ilyen feltétel-teremtő minden előteljesítmény termelékenysége is, a feltalálás és tanítása. Ma is évezredek találmányainak termelékenységével élünk. És minden új találmány hozzáad valamit e „termelékenységi tőkéhez“. Minden ilyen feltételadó termelékenység vagy fenntartó (oktatás), vagy újító (feltalálás).

A termelékenység különös fajai az *önálló és függő termelékenység* (a fölé- és alárendelt gazdasági eszközök termelékenysége). Mint ahogy a cselekvés egyedül primer, vezető eleme a gazdaságnak, a jószág pedig vezetett, így termelékenységeik is. A jószágcsoporthok szükségképpen csak a vezető cselekvés mértéke szerint lesznek termelékenyek (aktív és passzív, használó és használt termelékenység). A tőke termelékenysége is *használt, passzív termelékenység*. Ezzel, a primer, *vezető termelékenység* fogalmával minden munka, de nevezetesen a szellemi munka központi jelentőségű jogaihoz jut. A különböző foglalkozási ágak termelékenysége a bennök levő vezető szel-

lemi termelékenység eredménye. Minél szellemibb a munka, annál vezetőbb, alapvetőbb az egész gazdaság számára, minél szellemnélkülibb, annál inkább közeledik az illető foglalkozási ág, hivatási rend termelékenysége a dologi jószágok passzív termelékenységéhez. A munka eredeti, vezető termelékenységét már Smith Ádám látta. De aszerint, hogy a munka passzívvá válik, elveszti vezető jellegét, így egy munkás munkájának termelékenysége a vállalkozóéval szemben használt; de használó, vezető jellegét mindig megtartja a holt szerszámokkal és segédeszközökkel szemben.

Minden gazdaság formális, állandóan adott feltételei a célok. Ha egy virágzó, dolgozó és termelő gazdagság elveszti céljait, egyszerre terméketlenné válik. A *célérvényesség* azonban nem tévesztendő össze a termelékenységgel: az utóbbi az eszközök teljesítmény-eredménye adott célok számára. Ha a célok változnak, az eszközök rendszere, a gazdaság is új beállítást kíván. Meg lehet különböztetni olyan változásokat, amelyek a belső fejlődésből következnek és olyanokat, amelyek kényszerű változásokként jellemezhetők, mert nem jelentenek állandó, csak kényszerhelyzetből eredő változást és később a régi célokhoz való visszatérés rejlik bennük. Betegség, tévedés, háború olyan életcélokat termelnek ki, amelyek a rendes viszonyok visszatérésével újra eltűnnek. Azért az ilyen változások nem okozhatnak állandó virágzást. Ennélfogva a háborús gazdaság épügy mint az orvosi, célirányos és eredményes, de nem tartós, nem minden részében sikert jelentő.

Az eddigi fejtegetések világot vetnek az egyes hivatás-csoportok (foglalkozási ágak) gazdasági termelékenységére is. Ismeretes Smithnek még Quesnayre visszamenő különbségtévése eredeti és származékos jövedelmek között. E tan téves volta nyilvánvaló. A személyes szolgálatok éppen úgy benne vannak a nemzetgazdaság évi termelésében, mint a mezőgazdasági és ipari munka eredményei. De a személyes szolgálatok legtöbbször keletkezésükkel egyidejűleg használatnak el, míg az ipari munka többnyire tartós jellegű teljesítményt végez. Csak külső jellegű szemléleti mód vezethet arra a felfogásra, mintha a szolga jövedelme a munkaadótól, a színészé a nézőtől volna származtatható. Ha a kalácsot a cukrásztól veszik, a cukrász jövedelme eredeti, ha a szakácsnő készíti, akkor az származékos lenne. Egy foglalkozási ág helyes megítélése két szempont alapján történhetik: 1. termelékenységének feltétele, hogy eredményes legyen és 2. hogy más foglalkozási ágak teljesítményéhez arányban álljon. Ha például egy országban túl sok hivatalnok van, nyilván csak a tulsok a terméketlen, nem maga a hivatalnoki munka.

Ha általában a foglalkozások termelékenységét vizsgáljuk, a következőket állapíthatjuk meg: 1. a foglalkozási rendek

termelékenysége független a céltartalomtól; csupán az arányosságot kell megtartani. Hogy valaki elsőrendű életszükségleti vagy fényüzési cikket termel-e, az magában véve közömbös a termelékenységre nézve. Mert egy hivatási rendnek mint résznek termelékenységét saját fogalma alapján csak magasabbrendű termelékenységként lehet megítélni. Mindig a gazdagságtól, a bőségtől függ, mily messzire mehet a szükségletkielégítés. Minél gazdagabb egy gazdaság, annál kevésbé fontos célok érhetők el: tehát annál több nem elsőrendű fontosságú munka válik termelékennyé és megfordítva. A gazdaság jóléti fokának kérdése, milyen kevésbé fontos célok érvényesülhetnek még gazdasági célokként. Az adott érvényességi síkon és (a benne szükségképpen adott) arányosságon belül minden teljesítmény egyenlő fontosságú. Ez az ugynevezett *äquipollencia* elve.

2. De a különböző foglalkozások termelékenysége épp úgy független tevékenységük célközeli vagy céltávoli jellegétől is. Például a tanítórend teljesítménye nyilván termelékeny, de teljesítményei, mint gazdaságfentartó rendé, céltávoliak.

3. Független továbbá a foglalkozások termelékenysége a közgazdaság építményében elfoglalt helyüktől is. Csak az előérettség körébe tartozó teljesítmény élvez külön helyzetet. Mert a feltaláló és az újat, az eddiginél többet adó tanító tevékenysége járulékos termelékenységgel bír, ebben gazdasági haladás rejlik.

4. Végül a foglalkozások termelékenysége független ama célok értékéről vallott itélettől is, amelyeknek szolgálnak. Csak az a lényeg, hogy a célok a gazdaságban tényleg adottak legyenek. Az érvényességükről való döntés nem a gazdaság körébe tartozik.

A mondottak szerint minden foglalkozási ág termelékeny, amennyiben konkrét teljesítménnyel járul hozzá a közgazdasági összhaszon-teremtéshez. A kereskedelem és a spekuláció, amely lényegében piaci érettséget ad, elvileg nem állhat hátrább a termelékenység szempontjából, mint a mezőgazdaság vagy ipar. De persze csak akkor, ha a neki rendelt organizatorikus és árkiegyenlítő funkciókat tényleg teljesíti. Ellenkező esetben e foglalkozások parazitákat nevelnek. Parazita, aki semmiféle teljesítménnyel nem segíti elő a nemzetgazdaság céljainak elérését, az ilyenek tehát tényleg származékos, levezetett a jövedelme. A hivatalnoki osztály termelékenysége a magasabbrendű tőke létrehozásában áll, vagyis a közgazdaságban való szervező együttműködésből ered. Tipikus e részt az államférfi termelékenysége, aki törvényhozás, adó, szerződések, oktatás, szociálpolitika stb. terén a legbelső és legtartósabb segítséget nyújtja minden termelői, piaci és előteljesítmény számára. Az államférfi a közgazdaság minden erejének pozitív képzője.

Az eddigi fejtegetésektől független kérdés a foglalkozási ágak fizetése, jövedelme, az a probléma, hogy egyes tevékenységek jutalmazása nem túl magas, vagy túl alacsony-e.

A termelékenység változásainak területén meg lehet különböztetünk a gazdaság eszközeiben és céljaiban való *haladást* és *visszafejlődést*. Csak az eszközök terén való haladás a valódi értelemben vett termelékenységi haladás. Míg a célokban való változások nem a termelékenységre, hanem a gazdaság erkölcsiségére és értelmességére vonatkoznak. Az eszközök termelékenységében való változás csak azoktól az elemektől indulhat ki, amelyeknek feltételadó (bedingende) termelékenysége van. A munka mellett ilyenek a teljesítmény feltételei: szabad verseny és szervezés. Továbbá az előteljesítmények: feltalálás és oktatás, ezekhez még a teljesítmény „kerülő utjainak” kiszélesítése járul. Mind e teljesítmények addig maradnak termelékenyebbek, mint a többiek, amelyek helyébe lépnek, amíg a pótoltak nincsenek egészen kiszorítva, vagy míg a közgazdaság egészében az összes korrelációk újra ki nem képződtek. Aki gőzgépet használ, annak termelékenységi előnye van, mindaddig, míg lovakat használó üzemek is működnek. Valamennyi gőzgép-használó üzemnek fokozott a termelékenysége, amíg az árban kifejeződő korrelációk lóüzemre vannak beállítva.

VII.

A GAZDASÁGI ÉRTÉK PROBLÉMÁJA.

Az érték- és árjelenségek magyarázatára a közgazdaságtan történetében eddig három nagy elméletet dolgoztak ki, ezek a munka-érték és a határ-haszon elméletei és a tiszta matematikai teoriák. Az első főként Ricardo és Marx nevéhez fűződik. E ma már meglehetősen elintézettnek tekinthető elmélet szerint a jószágok értékét az előállításukhoz szükséges munkamennyiség szabja meg. Az érték megkocsonyásodott munka. Alapvető fontosságú az a belőle folyó következtetés, hogy a technikai termelékenység emelkedésével nem érhető el értékemelkedés. A határhaszon-elmélet lényege ismeretes: egy készlet egyes darabjai csökkenő haszonnal bírnak, az egész készletet az utolsó darab haszna alapján értékeljük. Árelméletben ez a tan a határpárok felállításához vezetett, elég e részt emlékeztetnünk Böhm-Bawerk példájára, a 10 ló-vásárlóra. A határhaszon-elmélet jellemző vonásai a szubjektivizmus, individualizmus és pszichologizmus. Alulról, az egyénből indul el, szemben az univerzalizmus módszerével, amely szerint az egyéni gazdasági cselekvés előtt mindig ott van egy kitagolt gazdasági képződmény s az egyén gazdasági cselekvése csupán eme képződmény egészébe való beilleszkedés által nyer

valóságot. A tagszerűség, a tagi jelleg teszi az egyes cselekvéseket gazdaságiakká. Az individuális cselekvésnek egyénfeletti alapja és eredete van, az egyéni cselekvés egyénfeletti premisszák alapján történik, ezért nem lehet azt pusztán szubjektíve magyarázni. A piacon nem is szubjektív értébecslések találkoznak össze, hanem gazdasági egészek képviselői, az ár maga szerves összekötések, tagolási folyamatok kifejezője.

De az u. n. Gossen-féle törvény, amelyen a határhaszon-elmélet alapszik, magában is tarthatatlan. Benne van ugyan az „egész“ gondolata is: az egyes jószág értéke, ára a „készlet nagyságától“, helyesebben a jószág-organizmustól függ. De nem igaz, hogy a készletek emelkedése mindig csökkenő haszonnal jár. Először is sok olyan szükséglet van, amelyet csak egészen, együttességben lehet kielégíteni. Egy könyv új oldala, egy orvosság új grammja, egy új kő a ház építésénél nem jelent csökkenő hasznot. De különösen nem áll fenn e törvény az elhasználható jószágokra, például egy találmányra. Végül leginkább megdől azon a tényen, hogy magukban álló, izolált célok nem léteznek, a célok összefüggnek, egységet alkotnak. Nem lehet a jószágmennyiségeket sem mechanikusan feldarabolni. A szellemi célokra egyáltalán ez az u. n. törvény nem alkalmazható, hiszen itt a kielégülés mindig újabb vágyakat is támaszt, a legmagasabb szellemi célok nem is elégíthetők ki. De nem érvényes az ugynevezett reáltőke, továbbá az előtőke és magasabbrendű tőke jelenségeire sem.

A Gossen-törvény alaphibája, hogy a szükségleteket mechanikailag tekinti célok helyett és a haszonteljesítményeket egyenként nézi egy egész tagjai helyett. Figyelmén kívül hagyja az átalakító hatást, amelyet az egyes célelérés más célelérésekre gyakorol; egy kiegyenlített egésznek csak egyetlen, feloldhatatlanul egységes haszna van.

Mint láttuk, a gazdaság eszközök organizmusa, összessége célok számára. Az eszközök csak annyiban azok, amennyiben a céleléréshez valamit szolgáltatnak. A gazdaság szolgálatok, teljesítmények, funkciók építménye. De e teljesítményeknek, szolgálatoknak nemcsak tartalmuk, hanem nagyságuk, érvényességük, rangjuk is van: a teljesítmény nagysága egy képződményen belül az értéket, a képződmény feletti magasabb összefüggésben, egészben pedig az árat adja. Ugy az érték, mint az ár a teljesítmények, funkciók tagi felépítettségének kifejezője. Miképpen történik ez a kifejeződés: ez éppen az érték- és áralakulás problémája. Az ár sohasem mechanikus eredő, „munkamenyiségek“ vagy „hasznok“ atomjainak szintézise, hanem az értelmes következtetéshez hasonlóan fejezi ki a tagolódást. Már most az eszközök kitagoltsága maga lehet helyes vagy helytelen s az ár, mint a ta-

golódás kifejezője, ismét lehet helyes vagy helytelen. „Igy adódik a gazdaság helyes tagolódása helyes kifejezésének fogalma s az mint az ár tiszta lényegének fogalma, avagy mint igazságos ár mutatkozik.“⁶

Már most az egész lényegéből folyik, hogy az *egyenlő fontosság* vagy *äquipollentia* elve az, amely által eredetileg a „teljesítmény-nagyság“, az „érték“ meghatározódik. Ezt a fogalmat kell most részletesebben megvilágítanunk. Lényege az, hogy egy kiegyenlített egészben, vagyis egy olyan egészben, amelynek részei, tagjai egymáshoz a tökéletes korreláció, a tökéletes megfelelés viszonyában állanak, az összes részek egyformán nélkülözhetetlenek a közös funkció-szint (Leistungsstand) eléréséhez; tehát — miután semmi sem lehet több, mint nélkülözhetetlen — egyformán fontosak. Ha például az emberi szervezetet nézzük, tökéletes egészségéhez, jóléréséhez összes szerveinek teljes együttműködése szükséges. A tökéletes egészség állapota nemcsak a szív és a tüdő, hanem a kisujj teljesítményétől is függ. Hogy ez az egészségi állapot elérhető legyen, ahhoz a kisujjnak, mint általában *minden* szervnek, *minden* tagnak funkciója szükséges, ezek mind egyformán nélkülözhetetlenek, mind egyenlően fontosak. Csak ha egy kisebb cél-eléréssel beérjük, ha tehát nem a tökéletes egészséget látjuk célként, akkor elmaradhat a kisujj a maga szolgálatával, de nem maradhat el például a szív, akkor megkülönböztethetünk nélkülözhető és nélkülözhetetlen tagokat. De az előbbi cél-elérési szinthez, a teljes egészség állapotához az összes tagok egyformán nélkülözhetetlenek voltak. Ugyanigy a gazdaság organizmusában: egy bizonyos cél, például egy ipari üzem meghatározott eredményességéhez egyformán nélkülözhetetlen, egyformán fontos a gőzgép, a nyersanyagok, a vezető, a munkások, a tanoncok stb., egyszóval az összes tagok funkciója, különben a célt nem lehet elérni, ugyanazt a teljesítményszíntet nem lehet megtartani. Persze, ha kisebb eredménnyel beérjük, ha lejjebb szállítjuk az eredményességi célt, akkor kirekeszthetők bizonyos gépek, bizonyos munkák, viszont eme kisebb szint eléréséhez a megmaradt funkciós elemek ismét nyilván egyenlően nélkülözhetetlenek, fontosak. Ugyanigy például egy jövedelem elköltésénél. Ha valaki 10.000 pengőt költ el jólátgondolt, helyes módon és egyszerre jövedelmének egytizedrésze esik, akkor lehetetlenség a régi célelérés, régi gazdasági terv, életszínvonal. Ez mutatja éppen, hogy az első esetben elért szinthez minden egyes pengő egyformán fontos volt. Viszont az új, alacsonyabb életszint egészében a megmaradt pengők lesznek ismét egyenlően fontosak.

⁶ So ergibt sich der Begriff des richtigen Ausdrucks einer richtigen Gliederung der Wirtschaft und er erscheint als reiner Wesensbegriff des Preises oder *gerechter Preis*. (T. u. l. W. 184 l.)

Megértjük a mondottak alapján, mit kell értenünk *äquipollentia*, egyenlő fontosság alatt: az összes teljesítmények, funkciók nélkülözhetetlenségét egy gazdasági képződményben egy meghatározott teljesítmény-szint előidézésére. Már fennebb a termelékenység fogalmának fejtegetésénél láttuk s a most mondottakból is nyilvánvaló, hogy például egy nemzetgazdaság egészében a különböző foglalkozási ágak, rendek termelékenysége független tevékenységük tartalmától, a lényeg az arányosság megőrzésében rejlik: egy bizonyos jóléti fokhoz, egy bizonyos gazdasági szinthez egyformán nélkülözhetetlenek az összes foglalkozási ágak, nincs is e tekintetben különbség az életszükségleti és fényüzési cikkek termelői között. Minél magasabb a nemzeti életszinvonal, annál inkább szerepelnek a termelékeny tevékenységek között fényüzési termelések. Az összes teljesítmények egyenlő fontosságának, az *äquipollentiának* elve nem más, mint a korreláció, a szerves megfelelés építési törvénye, a gazdaság összes ágainak, eszközeinek egymásra való beillesztettsége, egymás által való meghatározottsága.

Az *äquipollentia* fogalma különösen egy Egész teljesítmény-szintjének *változásainál* válik világossá. Ezek a változások egy képződmény teljesítmény-szintjének emelkedését vagy csökkenését jelentik. E részt a következő alapesetek lehetségesek: *a)* Egy képződményben eredményemelkedés áll elő, tehát a tagok korrelációja, egymáshoz illeszkedése *egyes tagok többteljesítménye* által változott; e járulékos teljesítmények (főleg tőkeszaporodás, előérettség, magasabbrendű tőke) addig *termelékenyebbek*, mint a régiek, míg az új korreláció, egymáshoz illeszkedés teljesen helyre nem állott. A változás idejére tehát a járulékos teljesítményeknek *nagyobb fontosság* jut. *b)* Vannak esetek, amelyekben az optimum megközelítőleg már eléretett, tehát csak egyoldalú többáldozat lehetséges. Így ha a munkát és tőkét a földben megkétszerezük, az eredmény nem lesz kétszeres: itt a járulékos teljesítmény *csökkenő nagyobb fontosságáról* szólhatunk. Végül *c)*, ha egy képződményben bizonyos tagok kisebb teljesítménye által változik meg a korreláció: a kisebb teljesítő elemek mindaddig terméketlenebbek lesznek, mint a régiek, amíg az új állapot kiegyenlítettége helyre nem áll. Ilyenkor a gyengébb teljesítmények *kisebb fontosságáról*, értékrombolásról szólunk.

Tekintve, hogy új és nem könnyen követhető fogalmakról van szó, foglaljuk össze mégegyszer a mondottakat. Látjuk l., hogy a helyes gazdaság-elméletben nem az egyes teljesítmény és egyes teljesítmény-nagyság jön tekintetbe, hanem a teljesítmények egysége, mint egész, például egy üzemé. Nem az egyes teljesítmény, hanem a képződmény funkcióinak egészei a gazdaság valóságai. Az egyes teljesítmény fogalma el-

lentmondást rejt magában, mert minden tag csak annyiban teljesít, annyiban végez szolgálatot, amennyiben ellenteljesítmenyt, ellenszolgálatot kap. Minden funkció már lényegénél, fogalmánál fogva más funkciókra van alapítva: tagjellegű. Ez jelenti éppen azt, hogy csak teljesítmény-egészek vannak, a magában álló teljesítmény nem is absztrakció, hanem a lényeggel ellenkező feltevés. Gondolhatunk itt akár az élő szervezet tagjainak, akár a gazdaság részeinek funkcionálására: egy szerv a többit feltételezi, nélkülök nem létezhetik. Ha azonban minden teljesítmény tükre a többinek, egy teljesítményszint számára minden nyilván minden egyes teljesítménytől függ. Ez éppen az egyenlő fontosság, az *äquipollentia* elve. Ez ugy is fogalmazható, hogy 2. a képződmény-teljesítmény nem esik belső rétegekre, minden rész egyformán nélkülözhetetlen, tehát egyformán fontos. Ámde 3. tekintet nélkül a képződmény teljesítmény-egységére és a tagok teljesen egyenlő fontosságára: egy képződmény tagjai *tartalmilag* különbözőképpen járulnak hozzá a teljesítmény-szint eléréséhez. A teljesítmények tartalmi különeműsége mellett fennáll azonban azok egyenlő fontossága. 4. Az egyenlő fontosság *nem* nagyság- és mértékfogalom, csak negative meghatározott, az összes tagok egyenlő nélkülözhetetlenségét jelző. Számszerűség, mérték csak közvetve jut a gazdaságba, a technikai-anyagi kitagoló-dási viszonyok közvetítése útján. Ezt a megállapítást későbbi elemzéseink jobban tisztázni fogják.

Az *äquipollentia* elve ellen több kifogás hozható fel: így mindenekelőtt az *életfontos* és *nem életfontos funkciók* megkülönböztetése. A szív teljesítménye nyilván mégsem ugyanaz, mint a kisujjé. Errenézve azonban azt gondoljuk meg, hogy ha az emberi élő szervezetnek levágnák bizonyos részeit: fülét, két kezét, lábát, azért a szervezet még vegetálhatna, mert a szív működne. De mire jó a szív, ha nincs semmi, ami az életet érdemessé teszi élni? A tartalmilag nélkülözhetőbb tag éppen a teljessé tevésre, a gazdagságra mutat, míg a nélkülözhetetlen az alap. Ime ez a meggondolás is mutatja, hogy az egyes tagoknak nem magukban van fontosságuk, hanem más tagokkal együtt. Értéket csak az egész ad a tagnak, egyszerre, együttességben más tagokkal. Csak kölcsönös érték van.

A határhaszon-elmélet hívei a hasznok mérhetőségét tanítják. Ezzel szemben azt állítjuk, hogy a teljesítmények és hasznok nagysága nem mérhető, nem határozható meg számbelileg. Még kevésbé a hasznok érzetei. Hogyan lehetne például egy szomszúság-érzés erősségét számbelileg kifejezni? A képződmény teljesítmény-nagysága egy *egység*, nem osztható részekre, ezért egyes teljesítmények nagysága sem magában, sem más teljesítményekhez mérve *nem mérhető*. Az egyes tel-

teljesítmények rangja, érvényessége különböző, de e megkülönböztetés nem lehet quantitativ mérés alapja. Például nem mondhatjuk, hogy a sziv ezerszer több, mint a kisujj, a tábornok 500-szor több, mint az őrmester. Ennek oka az, hogy a teljesítmények nem egyszerűen fokozatos intenzitás-viszony alapján különböznek egymástól, hanem minden teljesítmény *sajátos ranggal* bír. Miért nem 500-szor több a tábornok az őrmester-nél? Mert nem 500 őrmester munkáját végzi, hanem *valami mást*. Ugyanigy nem mérhető össze a gőzgép és a munka, a vezető és a munkás stb. Mindegyiknek megvan a maga rangja, amely magasabb vagy alacsonyabb, több vagy kevesebb érvényű, de ez a több vagy kevesebb nem quantifikálás következménye, nem mennyiségbeli viszonyt, hanem mást fejez ki. Nem így a fizikában: ott egy mozgás 10-szer vagy 100-szor gyorsabb lehet, mint egy másik. Amennyiben ugyanazt a kvalitást, „mozgást“ gondoljuk, e megkülönböztetésben tiszta számszerűség rejlik. Ennek a számszerűségnek, mennyiséginek *látszata* a gazdasági teljesítményeknél onnan áll elő, hogy az átmenetek az egyik teljesítmény-fajtól a másikhoz csekélyek. Hogy a gőzgép és a munka teljesítményei különbözők és hogy e teljesítmények nem fejezhetők ki számbelileg, az nyilvánvaló. De még a látszólag egyféle teljesítményt nyújtó élvezeti cikkek-nél is fennáll e tény, amennyiben például az első pohár víz más cél eléréséhez segít, mint a tizedik, vagyis *más minőségű*, nem pedig más mennyiségű (intenzitású) élvezetet nyújt. Minden teljesítmény megismételhetetlen és egyetlen, speciálisan, nemcsak intenzitásban különböző másoktól. Ezért rangját nem pusztán intenzitás-viszony jelzi. A tartalmi különbségek között rangkülönbségek vannak, de ezek nem határozhatók meg számbelileg. Mint ahogy például Petőfi nagyobb, jobb, értékesebb, mint Lisztnyay Kálmán, de nem tizszer vagy százszor stb.

Ámde hogyan lehet ilyen körülmények között magyarázni a jószágoknak egymáson való lemeréseit, amelyeket tapasztalatilag látunk a természetes cserében és az árban? Ha egy fiú egy almát odaad 8 szilváért, akkor 1 alma 8 szilvába kerül, 8 szilvát ér: ezekre a tényekre támaszkodnak végül is az összes elemzések, amelyek a haszon mérhetőségét állítják.

Ez a mérés *közvetett*; magukban véve nem számbeli viszonyok kifejezése. Létrejövése a következő módon történik:

A célok bizonyos rangviszonyban állanak és ennek megfelelőleg az alkalmazott eszközök is bizonyos rangviszonyban tagoltatnak ki. Ilyen módon adódik az eszközök meghatározott, szerves, értelmes építménye, organizmusa, ez azután *utólag* külső jellegű lemerések szerint és e közvetett értelemben quantitative is tekintetik. A teljesítő cselekmények például *utólag* munkaórák szerint, a cselekvő emberek számuk szerint, a fel-

használt dologi jószágok súlyuk szerint stb. megszámlálhatók. Így lehet beszélni 1000 munkaóráról, 100 munkásról, 20 kazánról, 10 tonna vasról.

Ilyen módon áll elő a jószágok utólagos, közvetett mennyiségi meghatározottsága. És csakis ez a közvetett kvantitatív meghatározottság az alapja a cserénél és az árban a számoknak és mértékeknek. Ha például a célok és eszközök egyébként adott tagolása mellett a mezőgazdaság egy bizonyos helyzetében 10 juh jut egy marhára, akkor cseréjük első alapját a 10:1 arány fogja adni.

Ez azt jelenti, hogy a cserében és árban szereplő mérték és szám nem bizonyítja a teljesítmény-nagyságok mérhetőségét; mert mérték és ár nem első és önálló jelenségek, hanem csupán levezetettek, csak közvetve megnyilvánulók. Első a teljesítmények értelmes tagoltsága; csak közvetve tekinthető ez mennyiségileg meghatározottként, de *magyarázni* nem lehet mennyiségből, hanem csupán az egész lényegéből és tagoltságából.

Mégegyszer hangsúlyozzuk: a gazdaságban fellépő mennyiségi viszonyok csak *kifejezői és jelzői a gazdasági eszközök értelmes tagolódásának*, de nem mértékei a teljesítményeknek. Ebből következőleg a teljesítmény-nagyságok nem is mérhetők.

Érték és ár között nincs lényegbeli, csupán fokszerinti különbség. „Érték“ a teljesítmény nagysága egy képződmény saját életén belül, „ár“ a teljesítmény nagysága képződményfeletti összefüggésben. Értékképződés és értékszámítás (Wertbildung és Wertrechnung) nem ugyanaz.

Az univerzalizmus rendszergondolata megkívánja, hogy az érték és ár jelenségeinek vizsgálatánál abból az alapvető tételből induljunk ki, hogy *a teljesítmény, a funkció az érték előtt van s a teljesítmény, a funkció az ár előtt van.*

A gazdasági értéknek, gazdasági jószágértéknek objektív és szubjektív értelme van. Objektív értelemben a képződményben való teljesítmény-nagyságot jelenti, szubjektív értelemben *a)* annak fontosságát a személyek részére, *b)* amaz objektív teljesítmény-nagyságok becsléseit a gazdasági személyek által. Ha azonban, mint többször hangsúlyoztuk, nem az egyes teljesítmény nagysága, hanem a képződmény teljesítménye az első, akkor nyilvánvaló, hogy az egyes teljesítmény érték-becslése az egyes gazdálkodók által nem lehet az elmélet kezdete. A képződmény teljesítményének tagolódása az első, ennek felismerése, becslése csak levezetett. A gazdálkodó számára adva van a teljesítmények építménye, organizmusa, ennek tárgyi követelményeit fel kell ismernie és le kell olvasnia, hogy magát beleilleszthesse. *A belső, a lélektani folyamat csak közvetett; közvetlenül a gazdasági egész tárgyi*

követelményei vannak adva. Tapasztalatilag így is van: a vállalkozó üzemének helyzetét, tagoltságát itéli meg, a magasabb képződményekhez, nemzeti- vagy világpiacokhoz mérve azt, a munkavezető a maga osztályának, az államférfi az egész nemzetgazdaságnak tagoltságát, teljesítmény-szintjét nézi. És a képződmény összképéből száll le minden gazdálkodó az egyes jószágok és azok teljesítményeinek megítéléséhez. Ebből általános következtetésként levonhatjuk, hogy mindenütt *csak az egészből lehet lefelé az egyesre értékelni, soha az egyestől fel az egészre.* A becslés nem a szubjektív-től az objektív felé, hanem megfordítva, az objektív-től a szubjektív felé történik. Az egész képződmény teljesítmény-szintje az első, az egyes rész teljesítmény-nagysága a levezetett. Az egyes teljesítmény nagysága csak az egész számára végzett funkcióból határozható meg. Ebből következik összefoglalólag:

A teljesítmények egésze az egyes teljesítmény előtt van.

A teljesítmény a teljesítmény-nagyság előtt van.

A teljesítmény-nagyságok egésze az egyes tagok teljesítmény-nagyságai előtt van. Röviden: *az összhaszon a rész, a tag haszna előtt.* Ez nem erkölcsi, hanem analitikus megállapítás.

Íme az univerzalizmus alapkategóriája: az egész a részek előtt van. Módszerének megfelelőleg az értéket sem a részekből építi fel, mint a határhaszon-elmélet, hanem az egészből indul ki és pedig az äquipollentia elvének alapján. Tehát:

a jószágok mint egy összteljesítmény tagjai az egyenlő fontosság szerint becsültetnek (I.).

A gazdasági változásokat szem előtt tartva:

a képződmény áttagolódásának mértéke szerint az egyenlő fontosság helyére a nagyobb fontosság és kisebb fontosság lépnek (II.).

Az első tételből a következő további megállapítások adódnak: ha a képződmény összteljesítménye (Leistungsstandja) magasabb, akkor az egyes teljesítmények egyenlő fontosság szerint magasabbra becsültetnek, ha alacsony, alacsonyabbra. Egy képződmény teljesítmény-egésze azonban szintén nem csak önmagától, hanem mindenképp előtt a fölötte álló magasabb képződménytől függ. Például egy munka-teljesítmény értékét az üzem, az egész, ezét a magasabb képződmény, a nemzetgazdaság adja meg és így tovább fel egészen a világ-gazdaságig. Nem a „szám“, hanem a tagi jelleg a fontos. Ha egy képződmény funkciója sok tagtól függ, akkor az összes tagok sokat „érnek“, ha kevéstől, e kevés tag az egyenlő fontosság szerint azért nem „ér“, nem „számít“ többet. *Mindig a képződmény egész teljesítményének kell a tagokban megjelenennie.*

A kategória-tanban elemzett tételek segítségével ezek után meg tudjuk valamennyire világítani, miképpen alakul ki az egyenlő fontosság elve ellenére az értékelések különbözősége. Gondoljunk mindenekelőtt a visszakapcsoltság kategóriájára. Ez a teljesítmények terén annyit jelent, hogy későbbi, alacsonyabb funkciók mindig bele vannak kapcsolva a korábbi, magasabb funkciókba. Például egy esztergályos munkája vissza van kapcsolva a feltalálóéba. De ez a tétel azt is jelenti, hogy ugyanaz a tag (a feltaláló teljesítménye) a gazdaság épületében többször megjelenik, többször adva van. Ez ismét alapvető fontosságú tétel. A gazdaság eszményi strukturáját nemcsak fokok és résztartalmak, hanem az egyes részek *többszörös tagvolta* is meghatározza. *Minden egyes teljesítmény többször jelenik meg, többszörös léte van.* Ezzel a megállapítással kezünkben van az egyenlő fontosság belső működésének titka. Ugyanis a teljesítmények többszöri léte az egyenlő fontosság többszöröződéséhez és ezzel egyenlőtlen értéknagyságok képzéséhez visz. Ha a funkciók különböző gyakoriságban szerepelnek, akkor „együttes fontosságuk“ (Mitwichtigkeit) különböző, különböző gyakori szereplésükből pedig különbözően gyakori „együtt-teljesítmények“ (Mitleistungen) következnek. A teljesítmény kitagolódásában ezt a folyamatot nevezzük a *belső értékfejlésnek* (innere Wertentfaltung). E nem könnyű kategóriát igyekszünk az alant következő elemzésekkel világosabbá tenni.

Ami először is a többszörös együttadottságot (Mitgesetzsein) illeti, ez annyit jelent, hogy *a magasabb fok teljesítményei az összes alsóbb fokokban megjelennek, azokban együttes teljesítményt végeznek.* Így egy kereskedelmi szerződés (magasabbrendű tőke világgazdasági fokon) megjelenik a végrehajtó vámrendeletekben (magasabbrendű tőke nemzetgazdasági fokon), azután lejjebb menve, az egyes üzemek organizációjában is ott van. Épp így idézhetnénk a világszabadalmat vagy más példákat.

Ugyancsak *2. a rangban elsőbb, magasabb résztartalom teljesítményei megjelennek a későbbi résztartalmakban:* a magasabbrendű tőke az előérettségben, az előérettség a létrehozó érettségben. Így a kereskedelmi szerződés ott van minden szállításban. A „váltójog“ magasabbrendű tőke ott van a hitelügyletekben, a kereskedelemben, a piacon, a létrehozás különböző fázisaiban stb.

Mindez eléggé megmutatja az összes előbbálló teljesítmények többszörös jelenlétét. Ugy is kifejezhetnők ezt a tételt, hogy a magasabb fokok együttműködnek, együtt teljesítenek az alsóbbakkal, a magasabb résztartalmak együttműködnek az alacsonyabbakkal. Viszont másrészt az is nyilvánvaló, hogy az előbbálló teljesítmények a későbbiek nélkül nem válhatnak

valósággá. A feltaláló teljesítménye a konstruktőr és a munkás nélkül nem érhet el gazdasági valóságot. A rangelsőbbiség nem jelenti a kölcsönösség megsemmisülését sem a felsőbb, sem a későbbi teljesítmény részéről.

Végül 3. *Minden teljesítmény egyszerre több egészben lehet tag.* Egy égő lámpa, amely mellett többen vannak, egyszerre szerepelhet például a tanulás, a feltalálás, a varrás, a szórakoztató olvasás, akták elintézése stb. képződményeiben.

Ilyen módon megtettük az utat az egyenlő fontosság elvétől a *belső értékkifejlésig*, a különböző értéknagyságok képzéséig. Ez a következő tételek szerint folyik le: 1. *Minden teljesítmény egyenlő fontosság szerint egyenlő alaprészt kap.* Csak érzékeltetés végett jelezzünk minden részt 1-gyel, valóban ezt számbelileg kifejezni lehetetlenség; akkor a különböző résztartalmak teljesítményei a következő képet adják:

Magasabbrendű tőke	1
Előérettség	1
A pénz piaci érettsége (hitel)	1
Az áru piaci érettsége (kereskedelem).....	1
A többi létrehozási érettség (a mű érettsége)..	1

5 egyenlő alaprészt.

A kép természetesen nagyon le van egyszerűsítve, így egyebek között nem vettük tekintetbe a vezető és vezetett teljesítményeket, teljesen önkényes az 5-ös szám is, ha mindent figyelembe vennénk, sokkal nagyobb számokhoz jutnánk. Látnivaló, hogy ebben a számításban az egyenlő fontosság elve alapján még egyenlő értékelés uralkodik. Különböző értéknagyságok képzéséhez csak a teljesítmények többszöröződése visz és pedig:

2. *Az előbbvaló résztartalmak annyiszor kapják meg részüket, ahányszor későbbi résztartalmakban újra megjelennek, ahányszor azokkal együttműködnek.* Nagyon leegyszerűsítve a gazdag valóságot, ezt a következőképpen érzékeltethetjük: Ha a magasabbrendű tőke teljesítményét 1-gyel jelöljük, ez az összes utánavaló részegészekben egyszer hat, tehát

Magasabbrendű tőke	1	} 5
Előérettség.....	1	
A pénz piaci érettsége (hitel).....	1	
Az áru piaci érettsége (kereskedelem)..	1	
A mű érettsége szűkebb értelemben ...	1	

Ebből a magasabbrendű tőke részére az 5-ös számot kapjuk. A valóságban ez az 5-ös persze önkényes, ha a felsőbb-rangu tőke milliószer jelenik meg az alsóbbakban, éppígy jelezhetnénk milliókkal is.

Továbbmenve az előérettség résztartalmához és annak

teljesítményét is 1-gyel jelölve, ott a 4-es számhoz jutnánk. Továbbfolytatva ezt, a következő összképet kapjuk:

Magasabbrendű tőke	1	}	5				
Előérettség	1	}	4				
A pénz piaci érettsége (hitel)	1	}		3			
Az áru piaci érettsége (kereskedelem) ...	1	}	2				
A mű érettsége szűkebb értelemben	1	}		1			

A vastag számok jelzik, hányszor hat rangjánál fogva az illető teljesítmény az alsóbb részekben; ahányszor szerepel, annyszor kapja meg az alaprészt és ezáltal nagyobb értéknagyságot nyer, mint azok, amelyeknek alsóbb rangjuk van és így kevesebbszer végeznek együtt-teljesítményt.

Ugyanigy van ez a fokoknál. 3. *Az összes teljesítmény-ágak magasabb fokainak teljesítményei annyszor kapják meg alaprészüket, ahányszor alsóbb fokokon újra megjelennek.* Számbelileg ezt úgy érzékeltethetnénk, hogy a magasabbrendű tőke értéke, ha a világgazdasági fokon „5“-tel jeleztetnék, a nemzetgazdasági fokon is kapna egy egységet, úgy hogy „6“-ot tenne ki és így tovább. Ismét hangsúlyozzuk a számok puszta jelképességét.

Ha végül tekintetbe vesszük, hogy rangjára való tekintet nélkül ugyanaz a teljesítmény, mint azt fennebb láttuk, sokszoros tagiságot nyerhet, akkor azt is kimondhatjuk, hogy 4. *minden teljesítmény annyszor kap egy részt, ahányszor gazdasági képződményekben egyszerre tagként szerepel.* Ha például egyszerűség kedvéért csupán kétszeres tagságot tételezünk fel, akkor az eddigiek alapján a magasabbrendű tőke részére $2 \times 6 = 12$, az előérettség részére $2 \times 5 = 10$ stb. számbeli értékjelzőt kapunk. A magasabbrendű tőkék és általában az előbbálló teljesítmény-módok rendszerint gyakoribb tagisággal bírnak, mint a későbbiek. Ezért sokkal nagyobb értéket is érhetnek el. Érthetővé válik ezáltal, hogy egy jó kereskedelmi szerződésért akár háborút is viselnek, amit a legértékesebb egyszeri szállításért nem tennének meg az országok.

Az eddigi fejtegetések rávilágítanak, hogy a különböző részekben át miképpen folyik le az egyenlő fontosság kifejlése érték-kozmoszá.

Kisléghi Nagy Dénes.

(Folytatás a következő számban.)

A magyar mezőgazdaság jövedelmezősége.

A mezőgazdaság helyzetének alakulását igen különféle adatokkal igyekeznek megvilágítani. A mezőgazdasági termények és termékek áralakulását jelző indexszámok mellett az agrárrolló alakulását jelző adatot, valamint a mezőgazdasági termelés egészének vagy pedig piacrakerülő részének értékére vonatkozó adatokat szokták e célra elsősorban felhasználni.

De mindezen adatok értéke korlátolt.

A mezőgazdasági termények és termékek áralakulására vonatkozó indexszámoknak sokféle fogyatékosága van, ha azt a mezőgazdasági konjunkturaalakulás jelzőjeként kívánjuk felhasználni. Az egyes termékek áralakulása — *ceteris paribus* — a rendelkezésre álló mennyiségnek is függvénye. Nagy termés mellett tehát az árindexszám szükségszerűen esik, kis termés mellett emelkedik. Ebből azonban még egyáltalában nem következik az, hogy kis termés a nagy termésnél kedvezőbb. Másik fogyatékosága — mint minden indexszámnak — hogy alakulása a választott bázistól függ s ez bizonyos mértékig azt a látszatot kelti, mintha a bázis a normális helyzetet tüntetné fel. Ha tehát az árindexszám 100 alá esik, úgy ennek az a látszata, mintha sajnálatos, a mezőgazdaság helyzete szempontjából kedvezőtlen áresés következett volna be, míg ha az indexszám 100 fölé emelkedik, ez már a helyzet kedvező fordulatának volna fokmérője. Ezek a következtetések azonban nyilván jogosulatlanok, mert minden indexszám bázisa szükségszerűen önkényes — önkényes még akkor is, ha bázisul több év átlaga szolgál. Ez az önkényesség akkor sem csökken, ha az indexszámot mérlegeljük. Ellenkezőleg, a mezőgazdasági árszint mérésekor az árindexszám komponenseinek mérlegelése a hibaforrásokat csak növeli. Mert ha például a bázisidőszakban a búzatermés nagy és ennek megfelelően egy q buza ára alacsony volt, a bekövetkezett ár-emelkedés jelentősége túlméreteződik abban az esetben, ha ennek az ár-emelkedésnek indoka a búzatermés nagyságának visszaesése, mert nyilvánvaló, hogy ebben az esetben jogosulatlan a buza ár-emelkedését a bázisidőszakból vett nagy súlyllyal mérlegelni. És ennek megfordítottja igaz természetesen abban az esetben, ha a búzatermés a bázisidőszakban alacsony

és ára ennek megfelelően magas volt. Ebben az esetben a buza árának a termés növekedése következtében végbemenő olcsóbodása nem jutna a mérlegelés során kellő kifejezésre akkor, ha a mérlegelést a bázisidőszak alacsony sulyával hajtánók végre.¹

Az agrárrollóindex is számos félreértésre adhat alkalmat. Egyik fogyatéka az, hogy nincs arra tekintettel, ha az árváltozás a termés nagyságának változása következtében következett. Másik fogyatéka pedig, hogy a bázisidőszak árviszonyait normálisaknak tünteti fel, noha ennek természetesen semmi jogosultsága sincs. Ez az utóbbi hiba az agrárrollóindexnél még fokozottabb mértékben érezteti hatását, mint az egyszerű árindexnél, annak következtében, hogy az agrárrollóindexnél kétféle árucsoport árviszonylatát hasonlítjuk egymással össze.

A mezőgazdasági termelés egész értékének alakulását jelző adat az előbbieknél tökéletesebben mutatja a mezőgazdaság helyzetének változásait. Mégis, ennek az adatnak is van még kétirányú fogyatéka: az első az, hogy a mezőgazdasági termelés értékéből még nem lehet közvetlenül a mezőgazdasági termelés rentabilitására következtetni, mert az utóbbi a termelés során felmerülő költségek, valamint a mezőgazdasági termelés hozadékából fedezendő fix terhek — adóssági kamatok, adók stb. — nagysága is befolyásolja. Másik fogyatéka, hogy a mezőgazdasági termelés értékének tekintélyes hányada nem piaci jövedelem jellegű, hanem részben a mezőgazdasági termelés során költségelem (mint pl. a vetőmag, az állattartás és hizlalás takarmányszükségletének értéke stb.), részben pedig a mezőgazdasági lakosság saját, a piactól független fogyasztása. Az ezzel kapcsolatos hibát akkor küszöböljük ki, ha csupán a mezőgazdasági termékek piacrahozatalából származó vásárlóerő nagyságát állapítjuk meg, miként ennek megállapítására a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* vonatkozó indexszámával törekszik. A mezőgazdasági termékek piacrahozatalából származó vásárlóerő ingadozásának aránya egyik évről a másikra szükségszerűen jóval nagyobb a mezőgazdasági termelés egész értékének ingadozásánál. Kis termés esetén ugyanis a piacrakerülő mennyiség a termés csökkenésénél aránytalanul nagyobb mértékben zsugorodik össze és megfordítva. De a mezőgazdasági termékek piacrahozatalából származó vásárlóerő sem jelzi tökéletesen a mezőgazdasági konjunktúra alakulását, mert a mezőgazdasági termelés költségeinek változásaira nem lehet közvetlenül figyelemmel. Erre csupán a szóbanforgó adat további felhasználás

¹ Étienne Varga: Problèmes des indices. Journal de la Société Hongroise de Statistique. 1934. Nos. 1—2.

nálása során lehetünk tekintettel. De ezeknek a számításoknak is számos hibaforrása akad, már azért is, mert nagyrészt becsléseken alapulnak.

Ezért sokkalta tökéletesebben lehet a mezőgazdaság rentabilitásának kérdését számtartásstatisztikai adatok alapján elbírálni. Ennek az eljárásnak is vannak természetesen hibaforrásai. Akkor volna a szóbanforgó vizsgálati szempont érvényesítésének tökéletes eszköze, ha az ország egész mezőgazdaságát felölelő számtartásstatisztikai adatgyűjtés, illetőleg ilyenek hiányában olyan adatgyűjtés állana rendelkezésre, amely kellő számú és jól megválogatott üzemek adatait dolgozná fel úgy, hogy a feldolgozás során nyert eredmény a statisztikai módszer matematikai követelményeinek megfelelően reprezentatív statisztika-számba mehetne. Ennek előfeltétele — mint azt minden statisztikai tankönyv kifejti — hogy a figyelembevett üzemek kiválasztását merőben a véletlenre bizzák és hogy az üzemeknek legalább is 10%-át vegyék figyelembe. A különböző országokban rendelkezésre álló mezőgazdasági számtartásstatisztikai adatgyűjtések sajnos egyik követelménynek sem felelnek meg. Többnyire ugyanis az üzemeknek csak igen kis hányadára vonatkoznak, s az üzemek kiválasztása sem felel meg a matematikai véletlen követelményeinek. Az adatszolgáltatásra való vállalkozás önkéntes és ezért abban mindenütt többnyire csak jobban vezetett üzemek vesznek részt, aminek következtében a nyert átlagos adat a tényleges átlagnál kedvezőbb. De ez csak abból a szempontból hiba, hogy ily módon a nyert adatoknál mindig azzal kell számolni, hogy azok a mezőgazdaság állapotát a tényleges helyzetnél valamelyest kedvezőbb színben tüntetik fel. Gyakorlati szempontból ezzel szemben ez bizonyos mértékig előnyös, mert hiszen *sok tekintetben majdnem fontosabb az, hogy minő lehetne a mezőgazdaság helyzete, semmint az, hogy milyen ténylegesen.* A gazdaságpolitikának utmutatással kell szolgálni, miként lehet a helyzeten javítani. Ha tehát mégis elég nagyszámú — bár a statisztikai reprezentáció szempontjából nem is elég — üzemre vonatkozó számtartásstatisztikai adatok alapján azt látjuk, hogy a mezőgazdaság helyzete bizonyos szinten mozog, joggal hivatkozhatunk arra, hogy az így kialakuló átlagnál is kedvezőtlenebb helyzetben levő üzemek vezetői elmaradottságukért nagyrészt saját magukat okolhatják. A jól feldolgozott üzemi számtartás tehát utmutatással szolgálhat a mezőgazdaság rentabilitásának növelésére.

Magyarországon az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület Üzemstatisztikai Bizottságának* érdeme a mezőgazdasági számtartásstatisztika kiépítése. Munkájában segítséget talál a *készthelyi és debreceni Gazdasági Akadémiák*, valamint

néhány év óta a *Műegyetem mezőgazdasági osztálya Üzemtani Tanszékének*, valamint a Földmívelésügyi Minisztérium alá tartozó *Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézetnek* működésében. A különböző helyeken folyó munka egységesítése és közös feldolgozása az OMGE Üzemstatisztikai Bizottságának érdeme. Ez a bizottság 1927 óta „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei” címen kiadványsorozatot közöl, melynek hivatása, hogy a magyar mezőgazdaság jövedelmezőségéről rendszeres tájékoztatást nyújtson. Kevés érdekesebb és hasznosabb feladat képzelhető, mint a magyar gazdasági élet döntően fontos ágáról, a mezőgazdaságról s annak legégetőbb kérdéséről: rentabilitásáról rendszeres, évről-évre megjelenő áttekintést nyújtani. Hiszen nem egyszer kellett agrárországunknak közeli iparos államok magasszinvonalu mezőgazdasági irodalmán szegyenkezni, mikor nálunk a legsürgősebb kérdések szószóló nélkül maradtak s a legérdekesebb adatok heverték szerteszét és vártak a rendező kezek munkájára.

A mezőgazdasági üzemstatisztika munkája fáradságos, aprólékos adatgyűjtésen alapszik. Egyes üzemek számtartása tanuságán kell elindulni s csak a szétszórt adatok összehordása után lehet az elméletet segítségül hívni. A megvizsgált üzemek száma az első évben csupán 186, az utolsóban 358 volt, ami a magyarországi mezőgazdasági üzemeknek még mindig csak igen csekély hányada. Külföldön általában jóval nagyobb anyagon szoktak elindulni, ha teljesértékű reprezentatív példával akarnak szolgálni. Ennek ellenére a magyar statisztikában szereplő anyaggal is megelégedhetünk. A feldolgozás során az anyagot két szempont szerint, három országrész és három nagyságcsoporth képvisezőjeként csoportosították. Ilymódon külön átlagadat tájékoztat a nagy-, a közép- és a kisbirtokok jövedelmezőségi viszonyairól, valamint azoknak különbségeiről az Alföldön, Dunántulon és az Északi Dombvidéken. Az OMGE munkájának kétségtelen fogyatékosága, hogy az egymásra következő esztendőkből adatot szolgáltató gazdaságok száma és összetétele, valamint különböző szempontból átlagos jellegzetessége lényegesen megváltozott, úgy, hogy az egyes évekre vonatkozó adatok összehasonlítása sok tekintetben félrevezető. Az egyik évről a másikkra tapasztalt különbségek és változások ugyanis részben nem a gazdasági viszonyok megváltozásának tulajdoníthatók, hanem az említett körülménynek. Ez a hibaforrás vesztett jelentőségéből, amennyiben az OMGE 1935. évi jelentésének közzétételekor külön feldolgozta azoknak a gazdaságoknak adatait is, amelyek mind 1934-ben, mind 1935-ben szolgáltatottak adatokat. — Következő fejtegetéseink inkább elvi jelentőségűek s ezért az említett hibaforrásra és annak követ-

kezményeire nem voltunk tekintettel, bármily súlyosan gátolták ezek az egyes évre vonatkozó adatok összehasonlítását.

Az OMGE számtartásstatisztikája a mezőgazdaság üzemi eredményeit rendkívül sok szempontból dolgozza fel. A cél a mezőgazdaság jövedelmezőségének megállapítása. Ilyen szempontból három fogalomnak tulajdonít döntő jelentőséget: a mezőgazdaság tiszta hozamának, az üzemi nyereségnek és a mezőgazdasági jövedelemnek úgy, hogy az alkalmazott többi fogalom csak e három fogalom megkonstruálását kívánja lehetővé tenni. Mindhárom fogalom a kiadások és a bevételek különböző szempontok szerinti összehasonlításának eredménye. A következőkben azt igyekszünk majd igazolni, hogy az OMGE fogalomcsoportosítása, bár megegyezik a külföldi üzemszámtartási vizsgálatok módszerével, a közgazdasági elmélet szempontjából kifogásolható. Pedig, mint minden rendszerezésnek, a mezőgazdasági üzemszámtartására épített fogalomalkotásnak is az elmélet követelményeinek kell megfelelnie, mert csak így szolgálhatja helyesen gyakorlati céljait.

I.

Az első fogalom, amellyel az OMGE dolgozik, a tiszta hozam fogalma. Ez nem más, mint a nyershozam és az üzemköltség különbsége. Nyershozam alatt a gazdasági üzemben egy év leforgása alatt előálló összes értékgyarapodás értendő. Ebből le kell vonni az üzemköltséget, aminek a nyershozam előállítása érdekében teljesített költségáldozatokat nevezik, mint pl. a munkaköltséget, folyó üzemköltséget, értékleírásokat és készletcsökkenéseket. Az OMGE pontos és körültekintő feldolgozása e tételeket aprólékosan részletezi. E tételek közül azonban egyik-másik adat, nevezetesen egyes adónemek és a gazdálkodó munkabérigénye nem sorolható joggal a mezőgazdaság üzemköltségei közé.

A részletesen felsorolt adók közül a jövedelmi- és vagyoadó, a házadó, az általános kereseti- s a borfogyasztási adó, továbbá az egyházi adó a gazdálkodónak mezőgazdasági üzemtulajdonosi mivoltával semmiesetre sem függ össze, a rokkantellátási adó valamint a községi- és vármegyei pótdó is csak fenntartással számítható oda. Mi megelégedtünk az előbb felsoroltak levonásával, melyek az adókiadásoknak kb. egynegyedét teszik. Az említett adónemeknek figyelmen kívül hagyása azért indokolt, mert általános kereseti- és jövedelemadó mindennemű kereső foglalkozást terhel. A fizetett adó nem tekinthető az illető foglalkozási ág költségelemének, mert a mutatkozó tiszta jövedelem után fizetik. Vagyoadót is mindenki tartozik fizetni, akinek bármilyen formában jelentkező vagyona van. És ha igaz is az, hogy a különböző

foglalkozási ágaknál a kereseti-, jövedelem- és vagyonadó-alap megállapítása különböző mértékben közelíti meg a tényleges helyzetet, állíthatjuk, hogy a mezőgazdaságot nem szokták ilyen szempontból különösen kedvezőtlenül elbírálni. A házadó és borfogyasztási adó pedig fogyasztási adók, amelyeket közvetve vagy közvetlenül mindenkinek meg kell fizetni, aki lakást vesz igénybe (kivéve, ha ideiglenes házadómentességet élvez) vagy bort fogyaszt. Ha tehát a mezőgazdaság üzemi eredményeit kívánjuk megállapítani, semmi esetre sem vehetünk szorosan vett fogyasztási, vagy pedig olyan adókat figyelembe, amelyeket a gazdálkodás eredményeképpen adódó keresetből, illetőleg jövedelemből kell fedezni. Az egyházi adót is, valamint mindazon pótagadót, amelyeket a felsorolt adónemek után vetnek ki, természetesen ugyanilyen szempontból kell elbírálni.

Hasonlóan bonyolult a gazdálkodó munkabérigényének kérdése, mely az üzemköltségnek állandóan kb. felét kitevő munkabértétel jelentős része.

A munkabér nagyságának megállapítása, mint a többi költségtételé is, az egyes üzemek részletes adatszolgáltatása alapján történt. A kiadvány pénzürtékre átszámítva mérlegelt átlagokban részletezi az egyes munkáskategóriáknál nyújtott természetbeni szolgáltatásokat és terménybéreket. Figyelembe veszi továbbá a férfi-, női- és gyermekmunka díjazásának különbségét s a munka időtartamának a különböző termények megmivelésénél keletkező eltéréseit.

E pontosan felsorolt munkabéradatokkal szemben a „gazdálkodó munkabérigénye“ már elméleti megfontolás eredménye. A számítás alapjáról csupán egy helyen, az 1933. évről szóló jelentésben történik említés, ahol megtudjuk, hogy a kiscgazdaságoknál a gazdálkodó munkabérigényét redukált férfimunkanapokban² állapították meg. Ez indokoltnak lát-

² „A felsorolt különböző munkáskategóriák munkaidejének kiszámítása és az összehasonlíthatóság biztosítása tekintetében a következőképpen jártunk el: Az éves gazdasági alkalmazottak közül a teljesbérűeket 330 munkanappal, az esetleges félbérűeket pedig félannyi idővel vettük számításba. A hónaposok és napszámosok munkáját a megadott munkaidő szerint számítottuk át férfi munkanapokra oly módon, hogy egy nyári férfi munkanapot, 1,5 téli férfi munkanapot, 1,5 nyári női munkanapot, 3 téli női munkanapot és 3 nyári gyermek munkanapot számítottunk egy redukált férfi munkanapnak. A részes művelőknél a megművelt növények kézimunkaerőszükségletéből indultunk ki és cukorrépánál 38, takarmányrépánál 30, burgonyánál 23, tengerinél 22 redukált férfi munkanapot számítottunk kat. holdanként. Az aratómunkásokat illetően az azok által learatott területet vettük alapul és egy arató párra 12 kat. holdat számítottunk s ugy ezeknek, mint a cséplőmunkásoknak a munkaidejét a fentemlített kulcs szerint számítottuk át redukált férfi munkanapokra. Az esetleg előforduló egyéb szakmáymunka átszámítása szintén az átlagos teljesítmény alapján történt. Ily módon sikerült a nagy- és középüzemek által fel-

szik, mert a kisüzemek jobbára csak olyankor vesznek segítséget igénybe, amikor a munka torlódik és ezért a munkabér idényszerűen az átlagosnál magasabb. Ezért nem volna helyes az általuk teljesített munkát az évi átlagos napszám-bérek alapján teljes férfi munkanapokkal értékelni. Megtudjuk továbbá — és ez természetes is — hogy a gazdálkodó munkabérigényének nagysága a földbirtok terjedelmével fordított arányban áll. Így a kisbirtokon a gazdálkodó munkabérigénye, mint költségelem, fontos szerephez jut s ennek tulajdonítható, hogy kisbirtokon a munkabérigény az üzemköltségnek jóval nagyobb része, mint a másik két birtokkategóriánál. Így például 1935-ben az összes üzemköltségből munkaköltség volt:

	nagy- ü z e m n é	közép- ü z e m n é	kis- ü z e m n é
	49%	50%	58%
s ennek 5%-a	10%-a	63%-a	illetőleg az összes üzemköltségnek
2.5%-a	5%-a	36.5%-a	

volt a gazdálkodó munkabérigénye.

Látva a kisüzemnél e magas, viszont a nagybirtoknál elenyésző százalékszámot, felmerül a kérdés, hogy egy valóban érdekes szemponton túl, melyet e fogalom megvilágít, van-e értelme a gazdálkodó munkabérigényét a felsorolt költségtételek között szerepeltetni?

A közölt adat mindenesetre alkalmas annak megvilágítására, hogy mennyiben nyújt a birtok a gazdálkodónak és családtagjainak megélhetést. Ennek a szempontnak elsősorban a kisbirtoknál van jelentősége, mert a többi üzemnagyságnál a gazdálkodó munkabérigényének jelentősége a birtok növekedtével érthetően fogy. De a kisbirtok szempontjából is veszélyes és félrevezető a gazdálkodó munkabérigényét pénzértékben a költségek között szerepeltetni. A gazdálkodó munkabérigénye nem költségelem, mert költség alatt helye-

(A 2. jegyzet folytatása.)

használt összes munkanapokat kiszámítani és egymással összehasonlíthatóvá tenni.

A kisüzemekre vonatkozóan a számítás természetesen más módszerrel történt, mert ezeknél a gazdacsalád munkája volt a legjelentősebb tétel, míg az alkalmazott munkások munkaideje aránylag kisebb szerepet játszott.

Az adatszolgáltató kiscgazdaságok vezetői részletesen feljegyezték a gazdaságban végzett munkanapjaikat, továbbá az esetleg igénybevett fizetett munkások munkaidejét és az erre vonatkozó adatokat a számadási év folyamán a számtartási adatokkal együtt küldték be a számtartási központokba. A keszthelyi, a debreceni gazdasági akadémiák mellett működő számtartási központok és az Országos Üzeni Intézet számították át azután a szóbanforgó adatokat redukált férfi munkanapokra." (Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1933. évben. Budapest: „Pátria“ 1935. 56. 1.)

sebb valóságos pénzbeli vagy természetbeni szolgáltatásokat érteni, míg a gazdálkodó munkabérigénye nem talál pénzbeli kielégítést. Az pedig, hogy a tisztahozam mely részét fordítjuk a gazdálkodó munkabérigényének ugyanis csak képletessé nem tényleg végrehajtott kielégítésére, közgazdasági szempontból elég közömbös körülmény. Döntő fontosságú viszont a következő szempont figyelembevétele: a kisbirtok jelentőségét tudvalevőleg az adja, hogy a gazdálkodónak és családtagjainak állandó, biztos munkaalkalmat nyújt,³ oly biztos munkaalkalmat, amellyel a nagybirtokrendszer mellett a nincstelen mezőgazdasági munkás ily állandósággal nem számolhat. Ennek hatása közismerten két irányban érvényesül: egyrészt hozzájárul ahhoz, hogy a kisbirtok területi egységeinek ára magasabb legyen a nagybirtok egyes egységei áránál, mert a kisbirtok vevője azt mint munkalehetőséget is értékeli. Másrészt azonban tekintetbe jön az is, hogy a mezőgazdasági napszámosok munkabére piaci értékelésének kialakulásánál egyik tényezőként befolyást gyakorol a munka bizonytalansága és az, hogy a mezőgazdasági napszámosok munkaerejüket az év során csak hiányosan tudják értékesíteni. Más szóval: egy napra eső munkabérük alacsonyabb volna abban az esetben, ha az egész év során folyamatosan munkalehetőség állna rendelkezésükre. Ez kitűnik abból, hogy a gazdasági cselédek egy napra eső munkabére alacsonyabb a napszámosok egy napra eső bérénel.⁴ Helytelen összehasonlítási alapot nyerünk tehát, ha a gazdálkodó munkabérigényét a mezőgazdasági napszámosok munkabérigényével számítjuk. Ez az utóbbi *csak akkor nyújtana összehasonlítási alapot, ha a kisbirtokos és családtagjai munkaerejüket a mezőgazdasági napszámosok munkabérének megfelelően az év annyi napján értékesíthetnék idegeneknél is, mint ahány napot saját üzemükben dolgoznak*. De mert erre nem számíthatnak, a szóbanforgó számítási alap *a kisbirtokos és családtagjainak munkabérigényét elnagyoltan képviseli*. E megállapítással összefüggésben azonban nagyon nyomatékosan kell arra utalni, hogy a „munkabérigény“ ki-

³ V. ö. Sering, Max: Die deutsche Landwirtschaft unter volks- und weltwirtschaftlichen Gesichtspunkten. Berlin: Parey 1932. 47. l.

⁴ E megállapítás talán különösen hangzik, mert általában a gazdasági cselédek helyzetét kedvezőbben szokták megítélni, mint a napszámosokét. A gazdasági cselédek megélhetése valóban sokkal könnyebb, mert az állandó lakás s az egész évre biztosított jövedelem felmérhetetlen többletet jelent a napszámosok bizonytalan kereseti lehetőségével szemben. Az elemző munkánál mégis a napi jövedelemmel kellett számolni, mely — a szövegben jelzett oknál fogva — a napszámosoknál nagyobb, mint a cselédekénél, még akkor is, ha, miként azt Matolcsy teszi, minden természetbeni szolgáltatás pénzértékét is számba veszik.

fejezés használata inkább csak összehasonlítási alapot kíván teremteni, de semmiesetre sem szolgálhatja a gazdálkodás tényleges nyereségének megállapítását. Az utóbbi szempontból ugyanis helyesebb költség alatt csupán valóságos pénzbeli vagy természetbeni szolgáltatásokat érteni.

Az OMGE által a mezőgazdaság tiszta hozamára vonatkozóan megállapított adatokat a következő táblázatban foglaltuk össze:

I. számú táblázat
Az OMGE szerinti tisztahozam.

I holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Nyershozam	142·36	117·99	125·13	139·57
Ebből levonandó: az üzemköltség.	142·60	106·42	109·52	116·18
Eredmény: a tisztahozam.....	-0·24	+ 11·57	+ 15·61	+ 23·39

A nyershozamnak és az indokolatlanul magasán tartott üzemköltségnek különbsége az OMGE adatai szerint tehát igen alacsony tiszta hozamot eredményezett, sőt az 1932-es válságmély idején az eredményt negatív előjelű szám fejezte ki. Ha ezzel szemben az üzemköltség között nem szerepeltetjük a felsorolt adónemeket, valamint a gazdálkodó munkabérlényét, az a négy év átlagában közel 30 százalékkal lesz kisebb, mint amilyen összeggel az I. számú táblázaton szerepel. Így az eredmény természetesen jóval kedvezőbb az OMGE szerinti tisztahozamnál. A vonatkozó számítás eredményeit a következő táblázat közli.

II. számú táblázat

Az OMGE „tisztahozam“ fogalmának megfelelő mezőgazdasági „vállalkozás hozama“.

I holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Nyershozam	142·36	117·99	125·13	139·57
Ebből levonandó: az üzemköltség ¹	120·02	81·20	83·38	87·45
Eredmény: a vállalkozás hozama.	+ 22·34	+ 36·79	+ 41·75	+ 52·12

¹ Az OMGE az adónemek felsorolásánál csak közép- és nagyüzemek adóköltségét közli. Mi feltételeztük, hogy az összes üzemek holdankinti adóköltége ugyanakkora, mint a nagy- és középbirtokok átlagáé.

A II. számú táblázatban nyert eredményt a „vállalkozás hozamának“ nevezzük. E fogalommal a közgazdaságtanban rendszerint nem találkozunk, mert a jövedelemeloszlásra vonatkozó tanításban épp a vállalkozói nyereség megállapításánál magángazdasági szempontok nagy szerephez jutnak. Magángazdasági szempontból pedig adóssági kamatokat, valamint — mezőgazdasági bérlet esetében — a kifizetett bérösszegeket, a nyereséget kisebbítő költségként mindenestre figyelembe kell venni. Az ily módon kialakuló vállalkozói

nyereségnek is kétségtelenül nagy közgazdasági jelentősége és hatása van. Szociális szempontból nem közömbös, hogy a vállalkozók sorsa — különösen a mezőgazdaság esetében, ahol számuk igen nagy — miként alakul, mert ez a jószágok iránti kereslet fejlődését is befolyásolja. Ha pedig a vállalkozók nagyfokú eladósodottsága tömegesebb fizetésképtelenségeket idéz elő, ennek továbbgyűrűző hatása szintén kihat az általános gazdasági helyzet alakulására.

Ha azonban közgazdasági szempontból indulunk ki, a vállalkozói nyereség említett, bizonyos mértékig magángazdasági színezetű fogalmával legalább egyenlő, valószínűleg azonban még nagyobb jelentőségű a *vállalkozás hozamának* nevezhető fogalom. Ez alatt a vállalkozói nyereségnek tárgyasítását értjük, vagyis konkrét esetben azt, hogy a mezőgazdasági üzem minő tiszta hozamot biztosít, függetlenül attól, hogy abban tulajdonosai, bérlői és hitelezői miként részesülnek. Közgazdasági szempontból a mezőgazdasági üzem helyzetét csak ennek az adatnak alapján lehet elbírálni.⁵

A mezőgazdasági helyzet elbírálására tehát a „vállalkozás hozamának“ megállapítása alkalmasabb eszköz, mint az OMGE által megállapított tisztahozam. Ez a „vállalkozás hozama“ pedig a legkedvezőtlenebb 1932. évben sem volt negatív előjelű és 1935-ig tetemesen emelkedett, összeg szerint többel, mint az OMGE szerinti „tisztahozam“.

II.

A második fogalom, melyet az OMGE tisztázni akar, az „üzemi nyereség“, értve alatta a nyershozamnak és a termelési költségnek különbségét. A termelési költség nagyobb az üzemköltségnél, amennyiben az üzemköltséghez a cselekvő tőke kamatigényét is hozzászámítják.

Az OMGE cselekvő tőke alatt az állótőke (telek, meliorációk, épületek, ültetvények) és az üzemtőke (állattőke, eszköztőke, forgótőke) összegét érti, mint az általában szokásos. E tényezők közül legfontosabb a telek értéke, melyet a munka eleinte a kataszteri tisztajövedelem bizonyos számmal való szorzata útján, majd az utolsó kötetben a forgalmi érték alapján állapított meg. Az 1927. évről szóló első kiadvány a telekértéket a kataszteri hozadéki számítás alapján a forgalmi becserérték szerint megállapított értéknél kb. 25%-kal veszi ki-sebbnek. Az 1932. évről szóló kiadvány még azzal érvel e szá-

⁵ A vállalkozás hozama a vállalkozói nyereség fogalmával szembeállítva megfelel a „közgazdasági rentabilitásnak“ a „magángazdasági rentabilitással“ való szembeállításának. V. ö.: Varga István „Adalékok a magyar gyáripár helyzetének konjunkturális alakulásához“. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 8. számú különkiadványa. Budapest 1935. 12. l.

mitás mellett, hogy a „földértékre vonatkozóan a való helyzetet kifejező forgalmi értékadatok majdnem teljesen hiányoznak, mert egyrészt a birtokeladások legnagyobb része kényszereladás jellegével bír és az így kifejezésre jutó földárak nem tekinthetők a föld értékét kifejezőnek, másrészt viszont sok esetben — különösen a főváros közelében — a spekulatív tőkebefektetés iránt megnyilvánuló kereslet esetleg magasabb földárakat eredményezett“.⁶ Ezért meglepő, hogy az utolsó kiadvány mégis a forgalmi becserkék szerinti telekérték meghatározásra tér át s a telekértéket vagy a forgalmi érték szerint, vagy pedig — ahol az ismeretlen volt — a haszonbér 4%-os tőkésítése alapján állította be a számításba.

Hogy függ mindez össze az üzemi nyereség kérdésével? Ugy, hogy ezt a változó módon megállapított telekértéket hozzáadták a mezőgazdasági üzemben tevékeny egyéb tőkék értékéhez s az így nyert összegnek minden évben változatlanul 4%-os kamatigényét az üzemköltséghez csatolták. Az eredmény a kiadványsorozat szerint a termelési költség, melyet a nyershozamból levontak (I. III. sz. táblázat). Így jutottak az általuk üzemi nyereségnek nevezett adatahoz, amely szerint a magyar mezőgazdaság — a válságmély óta ugyan évről-évre javuló irányzattal — de mindig veszteséggel zárta le könyveit.

III. számú táblázat

Az OMGE szerinti üzemi nyereség.

I holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Nyershozam	142·36	117·99	125·13	139·57
Ebből levonandó: a termelési költség ¹	180·20	138·94	143·53	152·67
Eredmény: az üzemi nyereség ...	-37·84	-20·95	-18·40	-13·10

¹ = üzemköltség + a cselekvő tőke kamatigénye.

A III. számú táblázaton bemutatott negatív eredmények nem tükröztetik hiven a mezőgazdaság helyzetének tényleges alakulását. 1932—1935 között a konjunktura javuló volt s a telekérték — már a pengő elértéktelenedése következtében is — fokozatosan növekedett. Miután a telekérték az OMGE által megadott „cselekvő tőke“ legnagyobb tétele, annak nagysága a telekérték növekedésével szükségszerűen nagyjából párhuzamosan alakult. Vizsgáljuk meg elméleti példán, hogy az OMGE értékelési eljárásának mi a következménye. *Előfordulhat, hogy növekvő hozam mellett a veszteség csupán a telekértéknek a számításban történő növelése következtében emelkedik.* Már pedig e telekérték különböző körülmények követ-

⁶ „Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1932. évben.“ 32. l. A magyarázat nem egészen meggyőző, mert ha a szövegben jelzett körülmények érvényesültek, úgy épp ezek határozták meg a föld tényleges forgalmi értékét a különböző vidékeken.

keztében nagyobbodhatnak. Így például emelkedni fog akkor, ha bizonytalan pénzérték mellett a föld az értékállandóságnak egyik kifejezője és így mobiltőkék a pénz elértéktelenedésétől való félelem miatt földben keresnek elhelyezést és az ezáltal támasztott kereslet révén a föld értékét felhajtják. Nyilvánvaló, hogy ez a körülmény a mezőgazdaság jövedelmezősége szempontjából közömbös. Növekvő hozam mellett növekvő veszteség adódhatik továbbá akkor is, ha a számítás során alkalmazott kamattétel magasabb annál a kamattételnél, mellyel a földbirtok értékének megállapításakor a hozamot tőkésíteni szokták. Ha a hozamnak a földérték megállapítása szempontjából szokásos tőkésítési kamattétele 4%-nál alacsonyabb — például 2%, mint azt a magyar mezőgazdaság tekintetében többnyire feltételezik — úgy különös jelenséget tapasztalunk akkor, ha e 2%-kal tőkésített hozamnak állandóan 4%-os kamatozását várjuk. Ugyanis a következő sémának megfelelően az adódó veszteségnek félrevezető módon annál nagyobb kell lennie, minél kedvezőbb a konjunktúra, minél magasabb hozamot tőkésítünk a 2%-os kamattételnek megfelelően, hogy a telek értékét megkapjuk.

1. évben hozam	20 P,	telekérték	1000 P,	kamatigény	40 P,	veszteség	20 P
2. „ „	30 P,	„	1500 P,	„	60 P,	„	30 P
3. „ „	40 P,	„	2000 P,	„	80 P,	„	40 P

Nyilvánvaló, hogy a séma szerint adódó eredmény nem felelhet meg a való helyzetnek, az OMGE által alkalmazott eljárás tehát nem mutatja meg azt, hogy a mezőgazdaság helyzete tényleg miként alakult. A közgazdaságtan rég tisztázta azt, hogy a telekérték a gazdálkodás eredményeképpen adódó hozam tőkésítésének következménye, amit még különböző jövőbeli kilátások eszkomptálása is befolyásol. A közgazdasági összefüggések logikai sorrendjének felborítását jelenti tehát az az eljárás, mely a jelzett módon kialakuló telekértékből indul ki és a telekértéknek a piaci szokásoknál magasabb kamatigényt tud be. Ezzel szemben a gazdasági összefüggéseket szem előtt tartva először a gazdálkodás eredményeként adódó nyereséget kell megállapítani, mely számítás szempontjából a telekérték nagysága mellékes. A telekérték csupán a föld iránti keresletet jelző adat, mert a kereslettől függ, hogy a földjára milyen kamattétellel tőkésítődik a földérték kialakulásakor. Az üzemi nyereség kiszámítása szempontjából azonban a telekértéket nem kell tekintetbe venni.⁷ A telek jövedelemforrás: vagyon és nem jövedelem, melynek értékinga-

⁷ „Die Wertschwankungen einer Ertragsquelle haben mit dem Ertrage nur soweit etwas zu tun, wie sie durch unterlassene Unterhaltungsausgaben oder durch Ausgaben für Erweiterung dieser Ertragsquelle verursacht wurden. Im übrigen betreffen sie nur das Vermögen.“ Aereboe, Fr.: Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. (6. Aufl.) Berlin: Parey 1923. p. 672.

dozása nem érintheti közvetlenül a mezőgazdasági üzemi nyereséget, sőt megfordítva: az üzemi nyereség részét alkotó földjáraadék alakulásából lehet a föld értékére következtetni. Ezért nem szerencsés az évente eltérően megállapított telekérték állandó és igen magas láb szerinti kamatigényét a termelési költséghez hozzászámítani s ebből az üzemi nyereséget leszűrni, amit ennek következtében állandóan negatív számok ábrázolnak.

A mezőgazdaságban tevékeny tőkék értékének megállapítása nem lehet kiindulópontja hasonló számításoknak, csak eredménye. Ezért helyesebb az „üzemi nyereség“ fogalma helyett a fentebb már előadott szempontokra való tekintettel a „vállalkozás hozama“ fogalmának megfelelő adatot levezetni és azt a mezőgazdaság különleges helyzetének figyelembevételével tovább felbontani.

Az OMGE által közölt adatok alapján a „vállalkozás hozamának“ alakulásáról a II. számú táblázat tájékoztat. E számításban az OMGE „tisztahozam“ fogalmának megfelelő, de mégis helyesbített eredményt neveztek el a vállalkozás hozamának. A nyert adatsor kommentálása során utaltunk már azokra a szempontokra, amelyekből e fogalomnak jelentőséget tulajdonítunk. Ott is jeleztük azonban már, hogy a „vállalkozás hozamának“ megállapítása mellett a vállalkozói nyereség fogalmát mennyiben tartjuk fontosnak. Az e fogalomnak megfelelő adat megállapítására azonban csak később kerül majd sor.

Előbb a „vállalkozás hozamára“ vonatkozó adatot fogjuk boncolni. Meg fogjuk vizsgálni, hogy a vállalkozás hozamának egy része minősíthető-e *tiszta vállalkozási hozamnak*,⁸ vagyis nagyobb-e a bruttó „vállalkozási hozam“ a vállalatban fekvő tőke egyébként elérhető kamatánál és a vállalkozás tulajdonosai és azok családtagjai közvetlenül meg nem fizetett munkája bérénel? Ilyesmire törekszik — bár más elnevezések alatt — az OMGE is.

Mindenesetre nagyon sajnálatos, hogy a kockázati elem tekintetbevételéről le kell mondani. Ez azonban szükségszerű, mert a kockázati elem nagysága adatok híján nem mérhető fel. De szem előtt kell tartani, hogy ezáltal helytelen képet nyerünk a valóságról, s ez a fogyatékos az OMGE számításainál is jelentkezik.

A mezőgazdasággal kapcsolatosan a kockázati elem több irányban érvényesül. Egyfelől a termés hozamnak és az ár alakulásnak ingadozása jelent bizonytalansági tényezőt, aminek megfelelően szokásszerűen a mezőgazdaság rentabilitásá-

⁸ Ezt a fogalmat a tiszta vállalkozói nyereség mintájára alkottuk.

nak kielégítő vagy ki nem elégítő voltát csak sok (10—15) év átlagában szabad elbírálni. A vizsgált időszak szempontjából azonban sokkal fontosabb kockázati elemet jelent a pénzürték ingadozásával kapcsolatos veszteségek elhárításának vélt lehetősége. A földbirtok ilyen lehetőséget képviselt. Ezért a vizsgált időszakban a kockázati elem a kalkulációba negatív előjellel volna beállítható.

Fentebb említettük, hogy az üzemi nyereségre vonatkozó számításával az OMGE is olyasmit igyekszik megállapítani, mint mi a „tisztá vállalkozási hozam“ kiszámításával. Az OMGE számításainak elvégzésekor bizonyos alapvető körülményekre nincs figyelemmel. Így — mint erre fentebb már utaltunk — néhány olyan kiadási tételt is költségként kezel, amelyet meggyőződésünk szerint az üzem (vállalkozás) hozamának megállapításakor figyelmen kívül kellene hagyni.

De más fogyatékokra is fel kell a figyelmet hívni.

Igy a gazdálkodó saját munkájának bére tekintetében adódó nehézségeket már vázoltuk, amikor kifejtettük, hogy az OMGE által alkalmazott összehasonlítási módszer szükségszerűen félrevezető.

Miként lehetséges mégis a „vállalkozás hozamának“ további boncolása? A „vállalkozás hozamából“ a mezőgazdaság különös jellegére való tekintettel levezetett fogalmaknak megfelelő eredményeket és azok alakulását kell megvizsgálni. Lássuk először, mi marad a vállalkozónak földjáraadék és saját munkájának bére, valamint tisztá vállalkozói nyereség fejében. A vállalkozás bruttó hozamából tehát — a kockázati elem figyelmen kívül hagyásával — a saját tőke kamatát is kikapcsoljuk. A keresett eredményt úgy nyerjük, hogy a nyershozamból nemcsak az üzemköltséget vonjuk le, hanem az üzemtőkének kamatigényét is, amikor is ezt a kamatigényt a pénzürtézetek betéti kamatlábának⁹ megfelelően állítottuk számításba. (L. IV. számú táblázat.) Ennek az eljárásnak jogsultságát az adja meg, hogy az üzemtőkének értéke más közgazdasági törvény szerint alakul ki, mint a teleknek értéke. Az utóbbi a földjáraadéknak szükségszerűen igen alacsony kamatláb mellett történő tőkésítéséből keletkezik, míg az üzemtőke értékét az újrabeszerzési, illetve újraelőállítási költség adja meg. És míg a telektőke naturálgazdasági szempontból nem változtathat alakot, addig az üzemtőkénél naturálgazdasági szempontból is fennáll annak a lehetősége, hogy az amortizáció során eltérő alakot öltson.

⁹ 1932 = 4.9%, 1933 = 4%, 1934 = 3.5%, 1935 = 3.3%.

IV. számú táblázat

A vállalkozás bruttó hozamából földjáraadéokra és a tulajdonosok és családtagjai munkája fejében maradó rész.

1 holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Nyershozam ¹	142·36	117·99	125·13	139·57
Ebből levonandó: termelési költség	127·78	86·74	88·28	92·08
Eredmény: földjáraadéokra stb maradó rész.....	+ 14·58	+ 31·25	+ 36·85	+ 47·49

¹ = üzemköltség — (gazdálkodó munkabérigénye + egyes adónemek) + az üzemtőke kamatigénye.

A IV. számú táblázat a vállalkozás bruttó hozamából földjáraadéokra és a tulajdonosok és családtagjaik munkája fejében maradó összegeket mutatja ki, állandóan pozitív előjelű s a vizsgált években meredeken emelkedő számok alakjában. Ennek az összegnek további elemzését is megkísérelhetjük, még pedig két szempont szerint. Előbb igyekeztünk a tulajdonosok és családtagjaik munkájának értékét a fentebb kifejtett elgondolások szerint a gazdasági cselédek munkabére alapján értékelni. E tétel levonása után világlik ki az, mi maradt a mezőgazdasági üzemeknek földjáraadék fejében (l. V. számú táblázat).

V. számú táblázat

A földjáraadék.

1 holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
A vállalkozás hozamából földjáraadéokra és a tulajdonosok és családtagjaik munkája fejében maradó rész.....	14·58	31·25	36·85	47·49
Levonandó: a gazdálkodó munkabérigénye a gazdasági cselédek munkabére alapján	14·01	15·98	16·60	18·49
Eredmény: a földjáraadék	+ 0·57	+ 15·27	+ 20·25	+ 29·00

Az V. számú táblázatból láthatjuk, hogy a földjáraadék mindig pozitíven alakult. A gazdálkodó munkabérigényét fel-tüntető számadatok eltérnek az OMGE által megadottaktól, mert azt — mint fentebb említettük — nem a napszámber, hanem az állandó alkalmazottak bére alapján számítottuk ki.¹⁰

¹⁰ E munka elvégzése bizonyos nehézségekkel járt. Az OMGE ugyanis csak holdankint mutatja ki a gazdálkodó munkabérigényét s nem a személyenkint elvégzett munka mennyiségét. Annyit megtudunk, hogy a gazdálkodó munkabérigényének megállapításakor a napszámberét vették alapul, mely az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentései szerint következőképen alakult:

Számolni kell természetesen azzal, hogy a IV. számú táblázat eredményének felboncolása a rendelkezésre álló összehasonlítási adatok bizonytalansága következtében történhetik a másik oldal felől is, vagyis olyképen, hogy a földbirtok értékének kamatigényét állapítjuk meg és ezt követőleg azt vizsgáljuk, miként értékesült a saját üzemben végzett mezőgazdasági munka. Ezért a VI. számú táblázatban azt is kiszámítottuk, mi marad a vállalkozás bruttó hozamából a tulajdonosok és családtagjaik munkájának bére fejében, ha a pontosan meg nem állapítható földjára helyett a mezőgazdaságban fekvő tőke kamatigényét vonjuk le. A VI. számú táblázatban a telekértéket — amely a cselekvő tőke legnagyobb tétele — kétféleképen állítottuk számításba: a Földmivelésügyi Minisztérium által a szóbanforgó évekre megállapított értékekkel és — elméleti aggályaink ellenére — az OMGE által

(A 10. jegyzet folytatása.)

1930. év átlagában férfi napszámber	2.68	pengő
1931. „ „ „ „	2.28	„
1932. „ „ „ „	1.72	„
1933. „ „ „ „	1.38	„
1934. „ „ „ „	1.37	„
1935. „ „ „ „	1.22	„

Az 1930. évi népszámlálás szerint 218.044 kereső gazdasági cseléd volt, akiknek összes jövedelmét Matolcsy Mátyás az 1930/31. év átlagában 123.1 millió pengőre becsüli. (Jövedelemeloszlás Magyarországon. Különlenyomat a Közgazdasági Szemle 1936. évi 5—6. számából, 9. l.) Eszerint egy gazdasági cseléd évi jövedelme 565 pengő, azaz napi 1.71 pengő volt, ha évi 330 munkanapot számítunk. A munkanapok e száma ugyan soknak tűnik, de az OMGE ennyivel számol (l. fentebb a 2. számú jegyzetet), mi pedig a lehetőséghez képest alkalmazkodni kívánunk az OMGE számítási alapjaihoz. Vagyis 1930/31-ben a gazdasági cselédnek 1 napra eső bére kerekén 30%-kal volt kisebb az átlagos 2.48 pengős férfi napszámbernél, aminek okát az I. részben már megemlítettük. Ha adatok híjján feltételezzük, hogy ez a 30%-os eltérés minden évben azonos volt, úgy a következő összehasonlítást tehetjük:

	1932	1933	1934	1935
A gazdálkodó munkabérigénye holdankint				
az OMGE kimutatása szerint	20.01	22.83	23.71	26.42
— a gazdasági cselédek munkabére alapján				
számítva	14.01	15.98	16.60	18.49

E két adatsor a napszámber alakulásával ellentétes irányt mutat. Azt, hogy olyan években, mikor a mezőgazdasági munkabérek csökkentek, az egy holdra eső „gazdálkodó munkabérigénye“ emelkedett, csak azzal magyarázhatjuk, hogy az OMGE statisztikai anyagát idővel változtatta és bővítette. Valószínűleg évről-évre munkaintenzívebb üzemeket vizsgáltak meg, ezért nőtt az üzemköltségek között a munkaköltségeknek mind abszolút, mind százalékszerű nagysága. Ezt a hibaforrást az OMGE számsorával párhuzamosan alakuló második számsor is továbbviszi s így a való helyzet időbeli alakulásáról mi sem adunk helyes képet. Be kellett érni azzal, hogy az adatok elnagyolt voltára rámutattunk anélkül, hogy érdembeli változtatást eszközölhetünk volna

meghatározott telekértékkel. De a kamatigényt mindenkor a pénzintézetek betéti kamatlábjának megfelelően számítottuk ki és nem szerepeltettük — miként azt az OMGE teszi — állandó kamatlájjal, mert a piaci helyzet követelményeivel kívántunk számolni. Ez nagyon fontos különbség, mert a vonatkozó kamatláb az utolsó esztendőben (1934—1935) alacsonyabb volt annál a 4%-nál, melyet az OMGE a számításokban szerepeltetett. Jogosulatlan volna a magasabb kihelyezési kamattételekkel dolgozni, mert ha a gazdálkodó szorosán vett üzleti megfontolások alapján kívánja azt elbírálni, érdemes-e gazdálkodást folytatni vagy sem, első sorban azzal a másik alternatívával kell számolnia, hogy gazdaságát értékesítve az ellenértéket bankban kamatoztatja.

A VI. számú táblázat adatai tekintetében nagyon nyomatékosan kell arra utalni, hogy a vállalkozás „összehasonlító hozamát“, illetve „-veszteségét“ feltüntető adatsorának csak magángazdasági értelmezése van. Az „összehasonlító“ hozam illetve -veszteség ugyanis ebben az esetben azt jelenti, hogy — racionális vagy irracionális okokból — a földérték a hozadéki értékhez képest túl magas, mert ezt a hozadéki értéket a földjáraadéknak a betéti kamatláb szerinti tőkésítése adja.

A „vállalkozás összehasonlító hozama“ nem tekinthető a mezőgazdasági jövedelmezőség szempontjából elsődlegesen fontos fogalomnak. Inkább összehasonlító értéke van, mert nem valamely valóságos kiadás következtében előállott értékcsökkenést mutat ki, hanem csupán — másfajta jövedelmezőség, mint amilyen a bankbetéti kamatlábszerinti kamatozás — fokmérőjén mért kisebb vagy nagyobb mezőgazdasági jövedelmezőséget.

A VI. számú táblázatból azt láthatjuk, hogy a szóban-

VI. számú táblázat

A vállalkozás összehasonlító hozama.¹¹

1 holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Vállalkozás hozama	22·34	36·79	41·75	52·12
Ebből levonandó:				
cselekvő tőke kamatigénye a)	40·40	31·06	28·37	27·50
„ „ „ b)	40·79	32·47	29·75	29·21
Eredmény: a vállalkozás összehasonlító hozama a)	-18·06	+ 5·73	+13·38	+24·62
Eredmény: a vállalkozás összehasonlító hozama b)	-18·45	+ 4·32	+12·00	+22·91

a) = a Földművelésügyi Minisztérium által megadott telekértéknagyság figyelembevételénél.

b) = az OMGE által megadott telekértéknagyság figyelembevételénél.

¹¹ Az adat értelmezése tekintetében a szöveg megszorításai figyelembe veendőek.

forgó összehasonlítási szempontnak megfelelően mi maradt a gazdálkodók munkabérigényének kielégítésére. Az így nyert adatnak természetesen csak nagyon korlátolt a jelentősége, már azért is, mert különböző üzemtípusokon belül egészen eltérő volt a tulajdonosok és családtagjaik által végzett munka.

Mégis az V. és VI. számú táblázatban felhasznált adatok alapján folytathatjuk az összehasonlítást. Ha ugyanis a IV. számú táblázatban kimutatott eredményből, amely a földjáradék és a tulajdonosok és családtagjaik munkája fejében maradó összeget tüntette fel, levonjuk egyfelől az V. számú táblázatban szereplő munkabérigényt, másfelől a VI. számú táblázatban szereplő kamatigényt, úgy tisztázhatjuk azt, hogy az így megmaradó tiszta vállalkozási hozam miként alakult (l. VII. számú táblázat). Az így nyert adat megítélésekor azonban mindenesetre szem előtt kell tartani egyfelől, hogy a VI. számú táblázatban a telektőke kamatigényét valószínűleg némileg eltulzottan szerepeltettük, mert a földjáradéknak szokásos tőkésítése a betéti kamatlábnál alacsonyabb kamattétellel történik annak következtében, hogy a földtulajdon részben bizonyos előszereteti értékkel bír, részben pedig a pénzérték ingadozásai ellen vélt védelmet nyújt. Ez az utóbbi körülmény — mint már jeleztük — a kockázati prémiumot negatív előjelűvé változtatja. De ha még e körülményektől elvonatkozunk, akkor is továbbmenően figyelemmel kell arra lenni, hogy a tiszta „vállalkozási hozam“, ha negatív előjelű, nem tényleges kiadás, hanem csupán utalás valamely elmaradt haszonra. Rámutat arra, hogy a tulajdonosok ezekben az esztendőekben jobban jártak volna, ha a mezőgazdasági üzem folytatása helyett földbirtokukat értékesítve az ellenértéket bankban kamatoztatják és saját és családtagjaik munkáját — amennyiben ilyent végeztek — másoknál való munkavállalás által értékesítették volna.

VII. számú táblázat

A tiszta vállalkozási hozam.

1 holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
A vállalkozás bruttó hozamából, földjáradékra és a tulajdonosok és családtagjaik munkája fejében maradó rész	14·58	31·25	36·85	47·49
Ebből levonandó:				
1. a gazdálkodó munkabérigénye.	14·01	15·98	16·60	18·49
2. a cselekvő tőke kamatigénye..	40·40	31·06	28·37	27·50
Eredmény:				
a tiszta vállalkozási hozam	-39·83	-15·79	-8·12	+ 1·50

A VII. számú táblázatból valóban az világlik ki, hogy a mezőgazdasági vállalkozás tiszta hozama az 1932—1934 években negatív előjelű volt. Ez tehát azt jelenti, hogy ezekben az években a gazdálkodó nagyobb jövedelemre tett volna szert, ha gazdálkodását felszámolja, a földbirtok és az instruktus értékesítéséből befolyó pénzt bankban kamatoztatja, saját munkáját pedig más üzem szolgálatába állítja. De a jelzett különbség évről-évre csökkent és 1935-ben már némi pozitív többlet mutatkozott. De a korábbi években mutatkozó veszteséggel, helyesebben elmaradt haszonnal szemben állt minden évben *a)* a pénzértékváltozás veszélyének kiküszöbölése, *b)* az ingatlan értékelkedésének reménye és *c)* annak valószínűsége, hogy a konjunktura megfordulása utáni időben a „vállalkozási tiszta hozam“ ismét pozitív lesz. Mindez, illetőleg mindennek reménye okozta, hogy a vállalkozási tiszta hozam a válság idején negatív előjelű volt. Hogy azonban ezek a negatív számok nem fejeznek ki tényleges veszteséget, hanem csupán összehasonlító adatoknak minősítendőek, már fentebb kifejtettük.

III.

Eddigi fejtegetéseink során az OMGE által megállapított üzemi nyereség fogalmával a „vállalkozás hozamának“ fogalmát állítottuk szembe, az utóbbit többféleképpen boncolva. Ne felejtsük el, hogy e fogalmak inkább közgazdasági, mint magángazdasági jellegűek. Fentebb már említettük, hogy a „vállalkozás hozamának“ közgazdasági jellegű fogalmával szemben áll a vállalkozói nyereség inkább magángazdasági jellegű fogalma, amelynek megállapításánál már az üzemek által tényleg kifizetett adósságkamatokra és földbérösszegekre is tekintettel kell lenni. Az OMGE ugyan nem állapítja meg a vállalkozói nyereséget sem, de „mezőgazdasági jövedelem“ címén mégis oly adatot számít ki, amely a vállalkozói nyereség fogalmának megfelelő adatahoz nagyon közel esik. Az OMGE a mezőgazdasági jövedelem kiszámításakor ismét a tiszta hozamból indul ki, amelyből azonban levonja a mezőgazdasági vállalkozó (termelő, illetőleg bérlő) által kifizetett adósságkamatot és haszonbért, másfelől hozzáadja a gazdálkodó és családtagjai munkabérigényét. Mindezt azért teszi, mert a mezőgazdasági jövedelem szerinte „a tiszta hozamnak az a része, amely mint egyéni jövedelem a gazdálkodó rendelkezésére áll“. A VIII. számú táblázat bemutatja, hogy az OMGE szerint miként alakult ez a mezőgazdasági jövedelem.

VIII. számú táblázat

Az OMGE szerinti mezőgazdasági jövedelem.

I holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
Tisztahozam	-0·24	11·57	15·61	23·39
Ebből levonandó:				
a) az adósságkamat.....	6·24	4·52	4·95	3·85
b) a haszonbér.....	—	1·08	3·32	3·23
Ehhez hozzáadandó:				
a gazdálkodó munkabérigénye .	20·01	22·83	23·71	26·42
Eredmény:				
a mezőgazdasági jövedelem	+13·53	+28·80	+31·05	+42·73

Az OMGE által közölt adatokból a mezőgazdaság helyzetének tényleges alakulására *csak ebből* az adatsorból lehet következtetni és nagyon sajnálatos, hogy a közvélemény a sokféle közölt adatsor közül nem éppen erre az adatsorra figyelt fel. Ez az adatsor mindenkor pozitív előjelű. Csak ezeket az adatokat lehet más gazdasági ágak eredményeivel összehasonlítani. Mindennemű gazdasági tevékenység célja a megélhetésről való gondoskodás, de a megélhetés eszközeit nem szokás költségelemként számításba venni. Miként a kiskereskedőnél nem szerepel munkájának bérigénye a kiadások között, ugy a gazdánál sem lehet azt az effektív kiadások közt felsorolni.

A VIII. számú táblázat adatait legfeljebb annyiban nem fogadhatjuk el a vállalkozói nyereség kifejezőjeként, mert kiindulópontja: a tisztahozam olyan kiadási tételeket is tartalmaz, melyeket nem tartunk indokoltnak. Ezt már többször megemlítettük s így a IX. számú táblázathoz, melyet a VIII. korrekciójaként adunk, nem kell különösebb magyarázat. A tisztahozam helyett az annak megfelelő „vállalkozás hozamát”-ból indulunk ki.

IX. számú táblázat

A vállalkozói nyereség.

I holdra esik évente pengőben	1932	1933	1934	1935
A vállalkozás hozama	22·34	36·79	41·75	52·12
Ebből levonandó:				
a) az adósságkamat.....	6·24	4·52	4·95	3·85
b) a haszonbér	—	1·08	3·32	3·23
Eredmény:				
a vállalkozói nyereség.....	+16·10	+31·19	+33·48	+45·04

A IX. számú táblázatban az adósságkamat és haszonbér levonása után a megmaradó összeghez nem kell a gazdálkodó munkabérigényét — mely természetesen a vállalkozói nyereség egy része — hozzáadni, mert azt a „vállalkozás hozamából” mint költséget nem is vontuk le. Mikor a II. számú táblázaton a vállalkozás hozamát kiszámítottuk, nem vontuk le a nyers-

hozamból a többi üzemköltséggel a gazdálkodó munkabér-igényét, mint azt az OMGE tette, midőn az I. számú táblázaton a tisztahozamot, mint a nyershozam és az üzemköltség különbségét adta meg.

Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a vállalkozói nyereségnek erősen magángazdasági színezete van. Az adósságkamat és a haszonbér magángazdasági kiadások, arra szolgálnak, hogy a gazdálkodó a földet birtokában megtartsa. Ha azt akarjuk megállapítani, hogy a mezőgazdasági üzem milyen eredményt ért el, közgazdasági szemszögből kell a kérdést vizsgálni, mint ahogy azt a mezőgazdasági vállalkozás hozamának megállapításánál tettük.

Mint már oly gyakran, e helyt is felmerül a kérdés, hogy szabad-e tudománynak a módszeres munkával megismert igazság közlésén túl valamilyen irányba befolyásolni akarni a hangulatot? Az agrárpolitika, mint már neve is mutatja, erősen a gyakorlati életben gyökerezik s így nehéz önmagának elszakítani az élő valósághoz fűződő szálait, másszóval, nehéz tárgyilagosságát megőriznie. A tudomány szempontjai nem mindig azonosak a gyakorlati érdekekkel, ezért oly kényes feladat tudományból és politikából összefont műfaj számára az állásfoglalás.

Senkisé fog kételkedni az OMGE adatgyűjtőinek lelkiismeretes megfigyeléseiben, körültekintő, szorgalmas munkájában, világosan szerkesztett táblázatai értékében. Az adatokból leszűrt összefüggések csoportosítása azonban már helyenkint kihívja a kritikát. A bírálat ugyanazon adatokból indult ki, csak néhány számtani művelettel többet vagy kevesebbet végzett az adatokon s az eredményeket másképp nevezte el. Mert kérdés, hogyha csak szavakon mulik valami, ne a közgazdaságtan kialakult tudományos rendszerének megfelelő kifejezéseket keressük-e? Hiszen csupán erről van szó, mert az a tény, hogy a magyar mezőgazdaság tisztahozama, illetőleg vállalkozási hozama (I. és II. táblázat) 1935-ben 23.39 pengő volt, mint az OMGE mondja, vagy 52.12 pengő, mint a bírálat említi, egyaránt rossz helyzetről tanuskodik, mert egy hold mezőgazdasági terület népességének megélni egyik összegből épp oly kevésbé könnyű, mint a másiktól. S hogy az üzemi nyereség (III. és IV. táblázat) az 1935. évben —13.10 pengő, vagy +17.49 pengő volt, nem változtat azon, hogy a magyar agrárviszonyokat sem az egyik, sem a másik számítás alapján nem látjuk rózsás színben. A magyar mezőgazdaságról alkotott képet tehát ugysem a számok, hanem maguk a tények döntenek el; csak a módszeres munka szempontjából hívjuk fel a figyelmet arra, hogy az elmélet szabályainak megfelelő adatokat állapítsunk meg. Az elméleti pontosság elhanyagolása — ha nem is közvetlenül — de végső kihatásaiban a gyakorlat rovására mehet.

A magyar mezőgazdaság helyzete igen súlyos, függetlenül a gazdasági konjunkturától, agrárválságtól, kiviteli lehetőségektől, áralakulástól. E tényezők hozhatnak ugyan enyhülést, vagy megnehezíthetik a helyzetet, de nem változtatnak azon a tényen, hogy a magyar mezőgazdaságban nagy strukturális kérdések várnak megoldásra. Mert ha a mezőgazdaság jelentősége a termelés szempontjából csökkent is, a lakosság foglalkoztatottságának szempontjából továbbra is nyilvánvaló minden más termelési ág nál nagyobb fontossága.

Korek Valéria.

A londoni nemzetközi cukoregyezmény.

1937 május 6-án került Londonban aláírásra a „cukor termelésének és forgalmának szabályozására vonatkozó“ nemzetközi egyezmény. Az aláíró hatalmak: Délafrika, Ausztrália, Brazília, Belgium, az Egyesült Királyság, Kína, Kuba, Csehszlovákia, San Domingo, Franciaország, Németország, Haiti, Magyarország, India, Németalföld, Peru, Lengyelország, Portugália, Szovjetország, az Északamerikai Egyesült Államok és Jugoszlávia, összesen 22 állam kötelezte magát, hogy az egyezményt, amely 1937 szeptember 1-én lép életbe, legkésőbb ez év végéig törvényhozási úton ratifikálja. Ha a törvénybeiktatás körül itt-ott lehetnek is bonyodalmak, az egyezmény, mint az érdekelt államok akaratnyilvánítása szabályozza a következő öt évre a cukornak, e jelentős közszükségleti cikknek termelési viszonyait s így ebből, valamint a cukortermeléshez fűződő mezőgazdasági és egyéb érdekek szempontjából nagy fontossággal bír.

Az egyezmény jelentőségének és rendelkezéseinek megértéséhez ismernünk kell a cukorkérdés mibenlétét az egyes résztvevő államokban.

A szignatárius hatalmak között ugyanis mint fogyasztó, ugyanis mint termelő területé, *Nagybritannia* helyzete a legbonyolultabb.

Nagybritannia alatt a cukoregyezmény vonatkozásában Anglia, Skócia, Wales és Északírország (Egyesült Királyság) értendő elsősorban. Ez a területileg nem tulságosan nagy gazdasági közület a világgazdaságban az előkelő vásárló szerepét tölti be. Pénzügyi erejére nézve jellemző, hogy 3—400 millió angol font körül ingadozik az az egyenleg, mellyel árubehozatalának értéke évente árukivitele értékét meghaladja; tőkekihelyezéseinek kamatai, biztosítási és szállitmányozási díjbevételei utján képes e roppant összeget akként pótolni, hogy pénzügyi mérlege egyensúlyban marad. Emellett az angol üzletárssal való összeköttetés a fair play jegyében, a legkellemebben bonyolódik le; kifogásolás alig fordul elő, átutalási nehézség nincs. Lakosságának jómódja és táplálkozási iránya emellett a cukorfogyasztás terén különösen előtérbe állítja; a

kis Dániától eltekintve, az Egyesült Királyság fejkvótája (évi 55 kg) az egész világon a legmagasabb.

Érthető tehát, ha az Egyesült Királyság évi cca 2½ millió tonna fogyasztást jelentő piaca az összes exportérdekeltségek elhelyezési törekvéseinek gyújtópontjában fekszik. E piac ellátásában három érdekcsoport osztozik: a külföldi termelők, az angol világbirodalom Nagybritannián kívül fekvő részei s végül magának az Egyesült Királyságnak belső cukortermelése.

Az utolsó évek fejlődése során szembeszökő a világ e legszabadkereskedőbb államának cukorellátása körül is az önellátás mind messzebbmenő érvényesülése, még pedig úgy az Egyesült Királyság saját cukoriparának fejlesztése, mint a birodalom gyarmatai, főleg pedig a dominiumok cukorpolitikája terén és segítségével.

Míg a világháboru előtt Nagybritanniának egyáltalán nem volt saját cukoripara, 1925-ben már 8, 1926-ban 12, 1928 óta pedig 18 cukorgyára működik. Ez a cukoripar 1933-ban 500.000, 1934-ben 650.000 tonnára állított elő belföldi répából, amely mennyiséggel természetesen az importszükséglet csökkent. Ebben a fejlődésben döntő része van az állami segélynek. Jelenleg az angol kincstár 100 fontonként (azaz cca 45 kg-ként) 5 shilling körül mozgó támogatást nyújt a belföldön gyártott cukor után, ami évente kb. három millió angol font terhet jelent az angol adófizető számára. Körülbelül ugyanily összegre rugnak a birodalmi cukorimportoknak nyújtott vámvisszatérítések és a finomító gyáraknak nyújtott kiviteli prémiumok, amelyek lehetővé tették az angol cukornak, mint versenycikknek megjelenését az európai piacon. E tulzott pénzügyi áldozat és a vele járó gyors termelési fejlődés 1936-ban arra birták a kormányt, hogy az Egyesült Királyság répaterületét 375.000 acreben (150.000 hektárban) kontingentálja és a cukoripart egységes szervezetben egyesítse a termelési költségek leszorítása érdekében. Ez a reorganizációs törvény egyúttal az államsegély magasságát a cukor világpiaci árával hozza kapcsolatba és így a brit kincstár pénzügyileg érdekeltté lett egy megfelelőbb világpiaci ár kialakításában, amely körülmény a cukoregyezmény ez irányú törekvéseinek egyik fő lélektani támasza volt.

A dominiumok és a koronagyarmatok helyzete a különböző földrajzi és egyéb előfeltételeknek megfelelően más és más. Ausztrália és a Délafrikai Unió, valamint számos gyarmat, közöttük különösen *Mauritius*, *Brit-Guyana*, a *nyugat-indiai szigetek*, a Csendes Oceánon, a *Fidsi szigetek* és a *kelet-afrikai gyarmatok* visznek ki cukrot; cukoriparuk és exportképességük fejlődése nagyrészt Ottawa és az annak szellemét visszatükröző angol vámrendszer következménye, amelynek

értelmében a gyarmatok és a dominiumok cukra jelentős vámpreferenciát élvez az Egyesült Királyságok vámvonalán. Az Empire ezért az angol fogyasztási szükséglet ellátásában jelentős részt vesz, amely rész az összimport felére, mennyiségileg az 1936. évben kb. 1,000.000 tonnára¹ emelkedett.

Mindezen önellátási törekvések gyengítették az utolsó évek folyamán a külső termelők angliai behozatalát, amelyek között Kuba, San-Domingo és Peru érdekeltek elsősorban; összes részesedésük az angol importban 1936. évben egymillió tonnának felelt meg. (A Brit Birodalom kötelékébe tartozó országokból származó, Angliába bevitt cukor mennyisége szintén egymillió tonna volt.) Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ez a mennyiség az egész szabad piac szükségletének, vagyis azon szükségletnek, mely az egész világ cukorfeleslegét felveszi, közel egyharmadrésze és hogy ezen kereslet elmaradása a cukorpiac legkomolyabb megrázkódtatását jelentené, úgy az angol cukorbehozatal nagy fontosságát nem kell külön kiemelni. Innen magyarázható a nagy előzékenység, amelyet a konferencián a felsorolt tengerentuli államok az angol kivánságokkal szemben tanusítottak s amelyre egyébiránt készíti őket az Egyesült Királysággal szemben erősen aktív kereskedelmi mérlegük is. A fenti három állam Angliába 1936. évben kivitt cukormennyiségének ellenértéke közel 5 millió fontot tehet ki, míg ezzel szemben egész áruimportjuk Angliából 2,300.000 fontra rughatott; nem kellene egyéb, mint a ma annyira szokásos clearingszerű elszámolás bevezetése, azaz valami árucsereforgalmi egyezmény-féle és e fogyasztásban gyenge államok elvesztenék legjobb vevőjüket anélkül, hogy magának a szorosán vett cukortörvényhozásnak megváltoztatására angol részről szükség volna. Az így kieső cukorbehozatalt a Brit Birodalom maga is könnyen tudná pótolni. Noha a Londonban uralkodó kereskedelempolitikai felfogás a kényszerclearing bevezetését minden viszonylatban perhorreszkálja, ez a veszély az angol kormány helyzetét ezen tengerentuli országokkal szemben a konferencián erősen alátámasztotta.

A londoni cukoregyezménynek a Brit Birodalomra vonatkozó rendelkezései a fenti tényállás alapján ítélhetőek meg helyesen. Mindenekelőtt sikerült az angol kormánynak az Egyesült Királyságok belső termelését mai felnövekedett magasságában (618.000 tonna nyersértékben) az egyezmény nemzetközi védelme alá helyeznie, ami összhangban van a segéllyel támogatott 375.000 acre terület cukortermelésével. *Ausztrália* és *Délafrika* kiviteli lehetőségei számszerűleg korlátoztattak ugyan, de egész kiviteli tevékenységük kulmináló számaival,

¹ Az alábbiakban egy tonna 1000 kg nyerscukor, amelynek cukortartalma a fehércukor $\frac{9}{10}$ -e.

vagyis 406.000, illetve 209.000 tonnával. A gyarmatoknál, melyek az 1936. évben egymillió tonnán felül exportáltak, erős nyomással sikerült e szintén maximálisan elért mennyiséget 7%-kal redukáltatni 965.000 tonnára. (Ebből Barbados 120.000, Brit-Guyana 190.000, a Fidsi-szigetek 150.000, Mauritius 300.000, Trinidad 150.000 tonna.) Emellett az angol birodalom fogyasztási, illetve importszükségletének növekedése aránylagos, tehát cca 65%-os részében fenntartatott az Egyesült Királyság, Ausztrália és a Délafrikai Unió részére.

Kanada nem szerepel az egyezmény aláírói között. Cukoripara csak kis részben fedezi félmillió tonnányi fogyasztását, melyet a Csendes Óceán szigeteiről és egyéb gyarmati vidékekről fedez; mindazonáltal elvi kijelentést tett olyirányban, hogy belső iparát mesterséges protekcionizmus útján növelni nem szándékozik. *Egyiptom* és *Irország* részint könnyen elhelyezhető, aránylag csekély exportfeleslegük, részint ön-ellátó politikájuk miatt szintén nem irták alá az egyezményt; utóbbinál talán más okok is közrejátszottak.

Noha a brit birodalmi kormány birtokállományát majdnem teljesen megtudta az egyezmény keretén belül óvni, az Empire nádtermelő köreiből ezt a sikert korántsem fogadták lelkesedéssel, mert az étvágy az évek folyamán igen megnövekedett. Merev ellenállást mindazonáltal úgy látszik csak *India* mutat, amelynek képviselője az egyezmény aláírását mellőzte s ahol a parlamenti jóváhagyás körül komoly nehézségek merültek fel. Indiát ugyanis az egyezmény arra kötelezi, hogy csak a szomszédos Burmába exportálhasson, ami egyértelmű *India* kizárásával a világpiacról az egyezmény ötéves tartamára. Az indiai cukoripar jelenlegi helyzetében e megkötést tulságosan messzemenőnek tartja.

Történelmi alapon az indiai cukoripar és a mögötte álló közvéleménynek a londoni cukoregyezménnyel szemben kezdettől fogva tanúsított elutasító magatartása semmi esetre sem indokolható meg. A háboru előtt *India* 800.000 tonna cukor importjára volt reászorulva, ami a fogyasztás jelentékeny emelkedése ellenére az utolsó években 200.000 tonnára süllyedt. Mivel a behozatali szükséglet háromnegyed részét hozzávetőlegesen mindig *Jáva* fedezte, amely ilvmódon fokozatosan kiszorult legnagyobb felvevő piacáról, nemcsak a jávai cukoriparban, a hollandi tőkeelhelyezés e klasszikus területén következtek be komoly megrázkódtatások, hanem az így hontalanná vált cukor a kínálatot a szabad, vámmal nem védett piacon növelte. A cukor világpiaci árának igen kedvezőtlen alakulásában az indiai cukoripar rohamos fejlődésének kétségtelenül nagy része volt. E fejlődés menetének illusztrálására szolgáljon, hogy még 1929-ben *India* roppant területén csak 24 cukorgyár állított elő közvetlenül nádból cukrot; ma viszont e gyá-

rak száma 137 s azok termelése megközelíti az egymillió tonnát az 1929. évi hetvenezer tonnával szemben. Emellett az indiai cukorellátás oroszánrészt szolgáló u. n. gur (primitív módon nyert cukortartalmu lé) termelése is hatalmasan megnövekedett s azt a folyó évre már közel 4,400.000 tonnára becsülik. Ha ezt a mennyiséget nyerscukorértékre számítjuk át 55% alapon, úgy az indiai cukorellátás 3,300.000 tonna fölé emelkedik, vagyis a kb. 3,500.000 tonna fogyasztást túlnyomóan már a belföld fedezi. A cukornáddal beültetett terület az utolsó öt év alatt 30%-kal emelkedett s ma 4,000.000 acret (1,600.000 hektárt) meghalad. Ezen gyors fejlődés mellett figyelemreméltó, hogy a cukornád mennyiségi termés átlaga, valamint cukornyeredékének százaléka Indiában még igen alacsony; fejlett kísérletügyi intézményei és tevékeny kormánypropaganda e tényezőket tehát előreláthatólag lényegesen fel fogják javítani s akkor a cukortermelés még a náddal beültetett terület növelése nélkül is emelkedni fog. Ez év tavaszán az indiai cukoripar már exportra készült fel s e szándékát a londoni egyezmény tilalomfájának felállítására nélkül kétségtelenül rövidesen valóra is váltotta volna.

Az angol világbirodalom mellett az *Amerikai Egyesült Államok* alkotják bolygóikkal a cukorvilágpiac másik naprendszerét. Az Egyesült Államok helyzete azonban áttekinthetőbb. Nyersértékben kifejezett cca 6,000.000 tonnás fogyasztásán három érdekcsoport osztozik: a belföldi és a vámentesen importáló gyarmati termelők, kiknek gárdája nád- és répatermelő vidékekre oszlik el, továbbá a Fülöp-szigetek és Kuba. Miként Nagybritánia az 1936. évi reorganizációs törvénnyel, úgy az Egyesült Államok a két év előtt hozott cukortörvénnyel, a Jones-Costigan Act-tel készítették elő a londoni egyezményt. E törvény számszerű kontingenseket állapított meg az egyes érdekcsoportok részére, amelyeket a földművelésügyi kormány a szükséglet arányában szabadit fel, műnyelven liberál. Legujabban e fixkontingensek átalakítása százalékos arányszámra került szóba a következő alapon: Egyesült Államok és gyarmatai (Hawai, Portorico, Virgin-szigetek) kb. 55%, mégpedig belföld 30, gyarmatok 25%; a fennmaradó kb. 45% megoszlanék Kuba (29%) és a Fülöp-szigetek (16%) között. Az 1936. évi statisztika szerint az Egyesült Államok szükségletének ellátása ekként oszlott meg: Portorico 830.000, Fülöp-szigetek 950.000, Hawai 890.000, Kuba 1,740.000, egyéb államok 69.000, belföld (nád- és répacukor) 1,550.000 tonna.

Mivel az Egyesült Államok fogyasztási területe ezek szerint már a londoni egyezmény előtt rendezett volt, az amerikai kormány csupán azt a kötelezettséget vállalta, hogy saját, valamint gyarmatai szükségletét a jövőben szintén legalább is a mai arányban fogja a szabad piacról fedezni. Ez a kötelezett-

ség a mai állapot szerint Kuba termelésének oroszánrészt képező 1,750.000 tonna átvételét nemzetközi egyezmény útján is biztosítja, miáltal ez a tetemes mennyiség a világpiac szempontjából megszűnik kínálat gyanánt jelentkezni.

Külön nyert rendezést a *Fülöp-szigetek* cukorexportjának ügye. E szigetcsoport tudvalevőleg az Egyesült Államokkal egyetértőleg politikai kapcsolatának felbontását Amerikával oly módon határozta el, hogy tiz évi átmeneti idő után, 1945. évben teljesen elnyeri politikai önállóságát. Ez önállósági törekvések legnagyobb kerékkötője kezdettől fogva a cukorkérdés volt. A Fülöp-szigetek összkivitelének 45%-a 1936-ban cukorra esett; a szigeteken 350.000 hektár területen folyik cukornádtermelés 46 cukorgyár részére; az évi cukortermelés éveken át meghaladta az egymillió tonnát. A Jones-Costigan törvény hatálya óta, mely az egyetlen számottevő kiviteli piac, az Egyesült Államok felé kivihető cukormennyiséget kontingentálta, a Fülöp-szigetek cukortermelése is irányított termeléssé vált. 1936-ban 870.000 tonnát exportáltak a szigetek az Egyesült Államokba, ugyanekkor a belfogyasztás mindössze 80.000 tonna volt! Emellett termelési költségeik erősen meghaladják az Egyesült Államok területén velük találkozó versenytárs, Kuba termelési költségeit, úgy, hogy versenyképességüket a Kubával szemben fontonként 0.90 centet kitevő vámkülönbözet képes csupán biztosítani. Ezek szerint a Philippinák cukoriparának és így egész közgazdaságuknak existenciális bázisa az északamerikai kontingens magasságán és a vámmentességen nyugszik. Az Egyesült Államokkal való szakítás ezért mérhetetlen közgazdasági hátrányokkal járhat a szigetekre nézve. Ezen a gondjukon akként próbálnak segíteni, hogy az exportcukor után 1941. évtől kezdve az önállóságot jelentő 1945. évig emelkedő skála szerint nevelő jellegű kiviteli vám van tervbevéve; 1942 szeptember 1-ig viszont a londoni egyezmény a Fülöp-szigetek jelenlegi 880.000 tonnás exportlehetőségét oly értelemben biztosítja, hogy amennyiben ezen időtartamon belül az Egyesült Államok ezt a 880.000 tonna nyersértékű behozatali kontingenst csökkentenék, úgy a csökkentett mennyiség erejéig a Fülöp-szigetek jogosultak az Egyesült Államok helyett a szabad piacra exportálni. Az ilyen módon a szabad piacon megjelenő esetleges többletcukor által előidézhető kínálat elkerülése végett viszont az Egyesült Államok kötelezték magukat arra, hogy ily mennyiségeknek megfelelő quantumot a szabad piacról többletként át fognak venni.

Egyik legfontosabb és mindenesetre legnehezebb feladata volt a londoni konferenciának az u. n. *nyílt- vagy szabadpiac* rendezése. Ezen a piacon talál elhelyezést az a cukormennyiség, amely sem vámkedvezményeket, sem zárt kontin-

gensekben részesedést nem élvez és amelyen a földrajzi vagy szállítási viszonyok sem olyanok, hogy a cukorversenytársak kizárásával tudjon vevőjéhez eljutni. Ezen a piacon tehát a legkülönbözőbb országokból származó nád- és répacukrok szabadon versenyeznek egymással. Az utolsó évtized önellátási törekvéseinek folytonos előrehaladása folytán a szabad piac vevőköre folytonosan csökkent. Oly országok, melyeknek termelési előfeltételei a legkedvezőtlenebbek voltak, nagy előállítási költségeik dacára cukrot kezdtek gyártani s elzárkóztak a világpiac elől. A balti államok, Írország, részben Anglia, Perzsia, Ausztria, Ausztrália, Brazília, Argentína, mint láttuk, Brit-India és még számos ország cukoriparát oly mértékben fejlesztette, hogy idegen cukorra vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben van ráutalva. Az angol és amerikai törvényhozás által a saját birodalmaik vagy érdekszférájuk területéről származó cukroknak nyújtott előnyök ugyancsak nagymértékben szűkítették az elhelyezési lehetőséget a nem védett cukor számára. Ez a fejlődés odavezetett, hogy míg a háboru előtt a 16—18 millió tonna körül mozgó világtermelés fele nem a termelés országában, hanem a szabad piacon került eladásra, 1931-ben a világ termelésének már csak közel egy-negyede, 1936-ban pedig már alig egytizedrésze, kb. hárommillió tonna tudott a szabad piacon elhelyezkedni. Érthető, hogy a csökkenő kereslet és a növekvő kínálat kettős nyomásának a cukor szabad piaci ára nem tudott ellentállni s az még az 1929-ben kezdődő gazdasági válság kitörése előtt hanyatlni kezdett. A londoni cukorjegyzés (96% tisztaságú nyerscukor hundredweightenkint, azaz kb. 50¼ kg-kint) az Egyesült Királyság kikötői paritásában kifejezve 1927-ben átlagosan 13 sh 9 d, 1928-ban 11 sh 7½ d, 1929-ben 9 sh 0.5 d, 1930-ban 6 sh 7 d, 1931-ben 5 sh 9 d, 1932-ben 4 sh 1 d, 1933-ban 3 sh 6 d, 1934-ben 2 sh 11 d volt, amely időponttal a cukor árhanyatlásának mélyére jutott.

Pedig a nyiltpiaci ár nemcsak az ezen a mindinkább összeszűkülő piacon létrejött áruüzletek alapja, hanem kihat a cukor árára többé-kevésbé a világban mindenütt, ahol nincsenek az állam részéről szabályozott fix cukorárak.

1931-ben a Brüsszelben aláírt és a kezdeményezője, *Chadbourne* amerikai ügyvéd nevén ismert egyezmény megkísérelte ezért a szabad piacra toluó cukormennyiségek korlátozását oly módon, hogy az egyezményben résztvevő államok, amelyek kivétel nélkül exportállamok voltak, a nyiltpiacra szállítható cukormennyiségeiket 5 évre terjedő időszakra: 1931—1936 szeptember 1-ig kontingentálták, hogy ezáltal a tulságos kínálatnak gátat vessenek.

A kontingensek megállapítása (nyerscukorértékben, de 1016 kilogrammos tonnákban) a következő volt:

Kuba kiviteli kontingense	805.000 tonna,
Jáva kiviteli kontingense	2,300.000 tonna,

mely utóbbi 1932-től 1936-ig évente 100.000 tonnával emelkedik.

Németország kvótája (1000 kilogrammos tonnákban) 500.000 tonna, amely 2 év után 300.000 tonnára száll alá.

Lengyelország kiviteli kontingense kb.	308.000 tonna,
Magyarország kiviteli kontingense kb.	84.000 tonna,
Belgium kiviteli kontingense kb.	30.000 tonna,
Csehszlovákia kiviteli kontingense kb.	570.000 tonna.

Mint a londoni jegyzések fent közölt sorozatából kitűnik, a Chadbourne-egyezmény célját nem tudta megvalósítani, a cukor ára tovább esett a világpiacon. Ez ártendencia okai körül, éppen mert azokat eltüntetni kívánták, rendkívül sok vita folyt; nagyjában a következőkre utalhatunk:

1. a cukor termelése nagyobb mérvben emelkedett, mint a fogyasztás, illetve felette maradt annak 1932 végéig;
2. ennek folytán 1927 és 1933 között nagy készletek halmozódtak fel, amelyek kínálata állandóan a fenyegető lehetőségek közé tartozván, nyugtalanította a piacot;
3. a világgazdasági válság általános árubesszt idézett elő, melynek kihatásai természetesen a cukorárakra sem maradtak befolyás nélkül. Ha mindazonáltal a Chadbourne-egyezmény az abban inaugurált kontingentálási rendszerbe belefoglalhatta volna az összes cukorérdekeltségeket, úgy a cukorpiac ily megszervezése a cukor árát bizonyára szilárdabban tudta volna alátámasztani s így a súlyos károkat okozó árhanyatlást kiküszöbölni.

Sajnos, úgy a Brit Birodalom, mint az Egyesült Államok távolmaradtak a Chadbourne-egyezménytől és a résztvevő államok a világ cukortermelésének is csak 40%-át képviselték. Ily módon következhetett be az az igazságtalanság, hogy amíg a Chadbourne-államok termelésüket az egyezménynek megfelelően korlátozták, a kívülálló 60% szabadon, sőt még szabadabban kiterjeszthette azt; így még a mostani londoni egyezmény sem hunyhatott szemet a cukortermelésben bekövetkezett eltolódások felett, amelyek a Chadbourne-államok hátrányára 1931 óta bekövetkeztek.

Mindennek ellenére a Chadbourne-egyezmény az export szabályozásának gondolatát a cukortermelés egy jelentékeny szektorában meg tudta valósítani s ezáltal becses előkészítőjévé vált a londoni egyezménynek, amely a világ kb. 29,000.000 tonnát kitevő termelésének már 85%-át szervezi meg.

A cukorpiac megszervezésének egyik legfontosabb feladatköre a szabadpiac szükségletének megállapítása volt avégből, hogy a szabadpiacra exportáló államok kiviteli összmenyisége ahhoz legyen szabható; kiindulási pontja lévén az a

helyes elv, hogy amíg a kettő között az összhang megteremtve nincs, egészséges áralakulás sem képzelhető. A második cél az így megállapított össz-exportkvóta felosztása az érdekelt államok között. A kvóták felosztásáért folytatott helyenkint elkeseredett viták odavezettek, hogy a londoni konferencia kénytelen volt bizonyos feltevések alapulvételével a világ összes szükségletét a ténylegesnél magasabban kalkulálni. A világ, helyesebben a szabad piac összes szükséglete ugyanis *Licht* adatai szerint 1936 végén nagyjában a következő volt (nyersértékben):

A Brit Birodalom netto szükséglete	1,012.000 tonna
Európai importállamok (Norvégia, Görögország, Svájc, Finnország, stb.)	595.000 tonna
Franciaország és gyarmatai	244.000 tonna
Amerikai importállamok (Chile, Uruguay, stb.)	253.000 tonna
Afrika importszükséglete	103.000 tonna
Kína importszükséglete	445.000 tonna
Maláji államok, Indochina és egyéb Ázsia	768.000 tonna
Ujzéland és egyéb Oceánia importja	84.000 tonna
	<hr/>
	Összesen: 3,504.000 tonna

A szabad piac egész szükséglete tehát az egész világpiac szükségletének csak 12%-a; annak fontossága azonban, mint láttuk, az egész cukortermelésre kihat. A londoni egyezmény ezzel szemben a következő exportkontingenseket osztotta szét (nyersértékben):

Belgium és Belga Kongo	20.000 tonna
Brazília	60.000 „
Kuba	940.000 „
Csehszlovákia	250.000 „
San-Domingo	400.000 „
Németország	120.000 „
Haiti	32.500 „
Magyarország	40.000 „
Hollandia és gyarmatai	1,050.000 „
Portugália és gyarmatai	30.000 „
Peru és gyarmatai	330.000 „
Lengyelország és gyarmatai	120.000 „
Szovjetország	230.000 „

Összesen: 3,622.500 tonna

Franciaország és Jugoszlávia ezenkívül 47.500 tonnás együttes tartalékvótában részesültek, melyből Jugoszláviát legfeljebb 15.000 tonna illeti meg.

Noha a kiosztott exportkvóták, különösen tekintettel a Csehszlovákiának az első három évre kiosztott külön kontin-

gensre, a szabadpiac szükségletét meghaladják, ezt a számszerűleg amugy sem túlságosan nagy különbözetet csökkentik bizonyos korrekтивumok. Elsősorban is az egyezmény által szervezett állandó tanács tultermelés esetén mindenkor jogosult a kontingenseket leszállítani, mégpedig a legkritikusabb első évben (1937/38) 5%-kal, amely redukció azonban, tekintettel a kedvező fogyasztási adatokra, nem fog keresztülvitetni. Ezenfelül több állam nem fogja kiviteli kontingensét teljesen kihasználni. Ugyanis a kontingens ki nem használását semmiféle szankció nem sújtja és ez okból minden résztvevő delegátus iparkodott országának minél több lehetőséget fenntartani az egyezmény ötévi időtartamára. Már az egyezmény maga több államnak lemondását kvótája egy részéről tartalmazza, az első 1937/38. évre; nevezetesen lemondott Belgium 5000, Németország 70.000, Magyarország 20.000, Lengyelország 20.000, Szovjetország 11.500, Franciaország pedig a tartalékkvótából 25.000 tonnáról.

Legnagyobb kontingenshez jutottak természetesen a nagy tengerentuli nádtermelő országok, így elsősorban Kuba és Jáva, mely utóbbira Hollandia egész kontingense esik. Hollandia ugyanis anyaországa tekintetében mindennemű exportjogosultságról lemondott s csak gyarmataival szemben tartott fenn magának szabad forgalmat.

Kuba egyike azon államoknak, amelyek cukortermelésüket az utolsó évtizedben a legnagyobb mértékben korlátozták. Míg belső fogyasztása már évtizedek óta mindössze 150.000 tonna körül mozog, addig cukortermelése 1925/26-ban megközelítette az 5.000.000 tonnát, amely 1930-ig kb 4.500.000 tonnára szállt alá. Ez a roppant mennyiség az Egyesült Államokban és a szabad piacon nyert elhelyezést. A Chadbourne-egyezmény már csak 816.000 metrikus tonna szabadpiaci exportkvótát biztosít a kubai köztársaságnak, míg a Jones-Costigan-törvény óta az Egyesült Államokba 1.750.000 tonnát exportálhat. Így a belső fogyasztással együtt kb. 2.700.000 tonna elhelyezése biztosított részére. Noha sajnálatos belső zavarai a termelés menetét időnkint megakasztják, az az utolsó években 2.500.000—3.000.000 tonna körül mozog s így a londoni kvóta nagyjából kielégíti érdekeit. Kuba földrajzilag és politikailag az Egyesült Államokhoz áll közel, amely az ezen ország egyik főfoglalkozását képező cukoripart messzemenőleg támogatja nemcsak a kontingensmegállapítás körül, hanem a kubai cukornak 100 fontonként nyújtott 90 centes vámpreferencia útján is. Ezenkívül Amerika a legújabb időkben bevezette az u. n. Contract No. 4. kötésformát, amely lehetővé teszi, hogy a new-yorki cukortőzsdén Kuba bármely kikötőjéből szállítható cukrot háboru esetére is kötelezőleg lehessen vásárolni. Ellensu-

lyozni kívánták ezáltal Kuba azon hátrányát, amelyet az általa a világpiacra, különösen Angliába szállított cukor tekintetében a jelentékeny fuvardijemelkedések folytán elszenvedni kénytelen s amelyet természetesen a Kuba-cukor londoni jegyzése kifejezésre juttat. A hajófuvarozás díjtételei ugyanis 1933-tól 1937 közepéig 80%-kal emelkedtek s már a békebeli színvonal 150%-át érik el. A londoni egyezmény e speciális helyzetet méltányolva megengedte, hogy míg más államok csupán évi cukortermelésük 25%-ának megfelelő mennyiséget tarthatnak tartalékban, addig Kuba az Egyesült Államok által biztosított kontingens 30%-án felül a szabad piacra szánt kvótája javára 300.000 tonnát tartalékolhasson (kb 32%): A 4-es számú Contract szabad funkcionálása, amely Kuba értékesítési politikájának főszöke, megkívánja a nagy készletek tárolását. Érdekes, hogy hasonló kedvezményben (30%-os készlettartás) részesült Magyarország is, sajátos külpolitikai helyzetének és Jáva termelési viszonyainak figyelembevételével.

Jáva a Chadbourne-egyezményben biztosított kontingensének kb 40%-ával volt kénytelen beérni. Az összes cukortermelő területek közül Jáva sinylette meg legjobban a cukorválság következményeit. Miként Kuba, ugy korábban Jáva is csekély belfogyasztás (jelenleg kb 300.000 tonna) mellett kiterjedt cukoriparral rendelkezett, amelynek létét így mindig az export biztosította. A cukortermelés átalakulása az önellátás jegyében elsősorban Jáva piacait zárta el a behozataltól; vonatkozik ez Nagybritanniára és főleg Brit-Indiára, amely Jáva legfőbb vevője volt s melynek rohamos átalakulását importországból exportországgá fentebb megismertük. Emellett eltérőleg Kubától, Jáva egész exportja a szabad piacra gravitál s ott éveken át védtelenül állott annak összes viharaival szemben. Versenyképességét csökkentette a hollandi forint magas intervalutáris árfolyama is, amely csak 1936-ban tért le az aranyalapról. Jáva cukortermelése ezért rohamos esést tüntet fel. A Chadbourne-egyezmény előtt még 178 cukorgyára működött, melyek termelése 1927-ben 2,400.000, 1928-ban 2,700.000, 1929-ben 3,200.000, 1930-ban 2,700.000 tonna volt. Az 1931. és 1932. évek még emelkedést hoztak (cca 2,800.000 tonna termeléssel); 1933-ban már csak 99 gyár dolgozott, 1,700.000 tonna termeléssel, 1934-ben 47 gyár 700.000 tonnával, 1935-ben 39 gyár 650.000 tonnával, 1936-ban 35 gyár 500.000 tonnával. A cukortermelés méretei tehát egy évtized alatt egyötödrészre zsugorodtak össze. A holland kormány, melynek a jávai cukorgyárat patronizáló bankok súlyos veszteségei is gondot okoztak, ezért egyik lelkes propagálója volt a piac szanálásának így a londoni egyezmény létrejöttének. Jávát az egyezmény 500.000 tonna cukorkészlet

tartására jogosította fel. A hosszú vegetációs idő folytán ugyanis a jávai cukor később jelenhetik csak meg a piacon, mint más cukor s így nagyobb készletek tartása szükséges az eladás folytonosságának biztosítására. Viszont Jáva versenyképességét növeli, hogy Peru mellett a legkisebb termelési költségekkel dolgozik, miután a nád minősége igen jó és a munkabérek alacsonyak; alacsonyabbak, mint a közelfekvő és azonos kulturnívóju Fülöp-szigeteké.

San Domingo és *Peru* exportkvótái megfelelnek az utolsó évtized statisztikai számainak. Mindkét állam ugyszólván kizárólag exportra termel cukrot, belfogyasztásuk igen csekély.

Az európai államok közül *Csehszlovákia* kapta a legnagyobb kiviteli kvótát. Delegációja különösen nehéz helyzetben volt, mert az agrárérdekeltség nyomása alatt ez az állam éppen az 1936/37. évben felemelte a répatérületet, mégpedig 147.500 hektárról 13%-kal 167.000 hektárra, viszont cukorkivitele az utolsó években oly alacsonyra süllyedt, hogy a kínálat növelését jelentette volna a szabad piacon, ha a konferencia hozzásegíti Csehszlovákiát régebbi exportvolumenje egy további részének visszaszerzéséhez. Csehszlovákia ugyanis 1926/27-ben 712.000, 1927/28-ban 787.000, 1928/29-ben 666.000 tonnát exportált, viszont már 1933/34-ben csak 157.000, 1934/35-ben 222.000 és 1935/36-ban 163.000 tonnát. A csehszlovák delegáció ezért késhegyig menő harcot folytatott egy legalább 400.000 tonnás kontingens eléréséért, mely harcot csak a konferencia végső fázisában sikerült leszerelni. Ez annál nehezebben ment, mert Anglia, amelynek a nagy nádtermelő országokra részint közvetlenül, részint közvetve erős befolyása van, Csehszlovákiától már évek óta nem vesz át cukrot, s így ez a leghatásosabb fegyver, a vevő taktikai felsőbbbsége, nem állott a kapacitálás céljaira rendelkezésre. Végül megkönnyítendő a kvóta megállapítását, Csehszlovákia alapkottingensén felül 1937/38-ra 90.000, 1938/39-re 60.000 és 1939/40-re 25.000 tonna külön kontingenshez jutott avégből, hogy répatérületét e csökkenéssel párhuzamosan leépíthesse.

Tetemes kontingenst kapott még Lengyelország, Németország és Szovjetoroszország. *Lengyelország* 120.000 tonnás kvótája teljesen összhangban van az utolsó évek — igaz, erősen csökkentett — adataival. *Németország* az utolsó öt évben egyáltalán nem volt exportállam. Hogy mégis kontingensre tartott igényt, annak oka gazdasági programjában keresendő, amely mezőgazdasági termelésének erős belterjesítését tűzte ki célul s ennek folytán az export lehetőségét fenn kívánta magának tartani (ugyanígy ítélendő meg egyébként Franciaország kvótaigénye is). Németország előkelő szerepet játszott a konferencián s képviselője a brit, az amerikai és a francia delegátussal egvütt tagja volt az azt vezető négyes bizottság-

nak. *Szovjetország* az utolsó évek során különösen Ázsia felé irányuló élénk exporttevékenységet fejt ki, melynek jövője nagyrészt attól függ, hogy belső fogyasztása mennyire fog tovább emelkedni (fejkvótája csak 13.6 kg évente), amit iparosító és többtermelési politikájának alakulása fog eldönteni. Mindenesetre nagy feltűnést keltett, hogy alig hat héttel az egyezmény aláírása után Kubával tárgyalások indultak meg 150.000 tonna kubai cukornak Oroszországba történő szállítására, amely egyébként eredménytelen tárgyalás különös fényt vet Oroszország exportképességére.

A többi államok (*Belgium, Brazília, Haiti, Magyarország, Portugália*, mely utóbbinál csak Moçambique és Angola termelnek cukrot) általában exportstatisztikai adataikhoz mért kvótákhoz jutottak.

Kina ígéretet tett, hogy importszükségletét az egyezmény tartama alatt lehetőleg nem csökkenti. Mivel Kina a szabadpiac egyik jelentékeny vásárlója, ez a kötelezettségvállalás hozzájárul a piac konszolidálásához.

Több hatalom nem vett részt a londoni egyezményben. *Japán*, melynek szándékait különösen Mandsukuo tekintetében homály fedi, megfigyelőt küldött a konferenciára; *Olaszország, Ausztria, az északi államok, Románia, Törökország* távolmaradtak. Noha általában ez államok passzivitása egyfelől önellátó jellegük, másfelől számszerűleg nem jelentékeny súlyuk folytán nem veszélyezteti az egyezmény várható eredményeit, a Chadbourne-egyezmény tapasztalatai alapján előnyösebb lett volna, ha a világtermelés egésze beolvadt volna az új szervezetbe, nehogy a cukoripar ezen outsiders oldalaról kockázatnak legyen kitéve. Különösen Olaszország bevonása lett volna kívánatos ebből a szempontból, mivel Abesszinia feltárása kapcsán állítólag cukoriparfejlesztő elgondolásai is vannak.

A londoni konferencián sok szétágazó, sőt ellentétes érdeket kellett összeegyeztetni. Míg az 1931. évi brüsszeli konferencia csak termelő államokat gyűjtött össze, melyek mindnyájan cukoriparuk és azon keresztül mezőgazdasági termelésük érdekeit védték, itt a nagy fogyasztó területek, elsősorban az angolszász birodalmak játszották a vezető szerepet. Míg ezért a Chadbourne-egyezmény a termelés nagymérvű kiterjesztésének és a készletek ezzel járó felszaporodásának kívánt gátat vetni és ezzel az egyes nemzeti cukoriparokat megmenteni, addig a londoni egyezmény már azt tűzte ki céljául, hogy a termelés és a fogyasztás, azaz a kereslet és kínálat egyensúlyát nyugvópontra juttassa, vagvis stabilizálja. A londoni egyezmény szövege arról tanuskodik, hogy leszámolni törekedett a jelenlegi adott helyzettel s csupán annak megváltoztatása esetére teremti meg továbbra is a kereslet és kínálat össz-

hangját. Az előfeltételek ma annyiban kedvezőek, hogy a világfogyasztás évek óta meghaladja a világtermelést; ha pedig a fogyasztás csökkenne, vagy emelkednék, a termelés megfelelő átidomulásában a szignatárius államok aránylagosan vesznek részt.

A leggyakorlatibb értékű kérdés, amely a konferencia előtt és után is mindenkinek ajkára tolult, természetesen a cukorár kérdése. Míg a Chadbourne-egyezmény céljához hiven, a cukor világpiacon árát felemelni, vagy legalább is az árzuhanást megállítani törekedett, a londoni egyezmény a piac megszervezésétől már csak oly árszínvonal fenntartását várja, amely „ugy a termelőkre, mint a fogyasztókra nézve méltányos”. Ez az óvatos fogalmazás a nagy angolszász fogyasztó államok befolyását tükrözi vissza, amelyek egy magas cukorár által a fogyasztóközönség körében előidézhető szociális visszahatásoktól éppen annyira huzódoznak, mint másrészt azon zavaroktól, melyeket a földgömb legkülönbözőbb helyein a cukortermelés kedvezőtlen előfeltételei válhatnak ki. Ezért a cukorára vonatkozólag az a nézet alakult ki, hogy egy hundredweightenkint ($50\frac{3}{4}$ kg) 8 angol shilling körül mozgó, tehát a mai árnál valamivel magasabb ár lesz az, melyre a konferencia által alakított tanács és végrehajtóbizottság a piac szabályozása útján törekedni fog. Őszintén meg kell mondani, hogy egy ilyen cukorár mellett csak az olcsón termelő nádfeldolgozó államok találják meg számításukat s ezért a legtöbb állam továbbra is kénytelen lesz cukoriparát, melynek e nagyfontosságú közszükségleti cikk előállítása és a hozzákapcsolódó mezőgazdasági érdekek nézőpontjából oly nagy a jelentősége, más módon, így elsősorban a belső piac terén támogatni.

A cukortermelés bonyolult problémáján felül azonban a londoni konferencia magasabb politikai szempontból is közérdeklődés tárgya volt, amit bizonyos külső jelek is erősen ki-domborítottak. Már annak összehívása is az 1933. évben — Északamerikának a valutakérdésben elfoglalt emlékezetesen merev magatartása folytán — eredménytelenül szétoszlott világgazdasági konferencia vezetősége részéről történt. Ramsay MacDonald volt brit miniszterelnök, mint e konferencia elnöke és Colijn holland miniszterelnök, mint e konferencia gazdasági bizottságának elnöke voltak az összehívók és a cukorértekezletet ők nyitották meg. MacDonald, az angol titkos tanács elnöke, tehát a kabinet egyik vezető tagja, a cukorkonferencia egy havi időtartama alatt munkaidejét mint elnök nagyrészt a konferenciának szentelte s nehéz feladatában messzemenő támogatásban részesült Norman H. Davis, Roosevelt elnök „külön nagykövete” részéről, akit az elnök köztudomás szerint széleskörű meghatalmazásokkal látott el a világ-

gazdaság nagy kérdéseinek megoldására irányuló fáradozásai-
ban. Mellettük, mint harmadik tényező, Spinasse francia ke-
reskedelemügyi miniszter lépett fel nagy sullyal; e hármas
bizottság Moritz német kiküldöttel egészült ki. Ez a négytagu
vezetőtanács az egyes delegációkat az angol külügyminiszte-
rium u. n. Locarno-termében idézte maga elé s azok megpuhi-
tása körül Sir Frederick Leith-Ross, Anglia másik képviselője
fáradhatatlanul, az illető érdekeltségre szabott egyéni érvek
latbavetésével működött. A cukorkonferencia balsikere ezért
nemcsak a cukorpiacon, hanem más világgazdasági tereken is
nagy erkölcsi és anyagi károkat idézett volna elő s Anglia és
az Egyesült Államok, mint az egész földkerekségen a legszét-
ágazóbb érdekszférákkal biró hatalmak érezték volna meg
elsősorban e káros következmények gazdasági, sőt politikai
súlyát. E két világhatalom képviselőinek érdeme, hogy a cu-
korkérdésben sikerült a nemzetközi együttműködés útját meg-
találni.

Halász Ferenc.

Közlemények.

A különböző kontinensek közötti árkülönbségről.

Van egy sajátos közgazdasági tünemény, amelynek eddig ugylátszik, nem szenteltek kellő figyelmet. Ez a tünemény a különböző kontinenseken kialakult árszinvonalakban való különbség. Ma általában elfogadott tétel, és ez széles határok között jogosult is, hogy a földfelület különböző részei között szoros összefüggés áll fenn és minden, az egyik részben mutatkozó gazdasági jelenség ilyen vagy olyan formában, előbb vagy utóbb, a többi részekben is meg fog nyilvánulni. Ettől a gazdasági jelenségek között fennálló kölcsönös függéstől nyilván azt a következményt kellene várunk, hogy a föld művelt népektől lakott, különböző területei között tökéletes kiegyenlítés álljon be. A valóság azonban tudvalevőleg nem így fest. Hogy lehet már most ezt a látszólagos paradoxont megmagyarázni?

Mindenekelőtt fel kell tünnie, hogy azok az országok, amelyekben Európával szemben magas árszinvonalat láthatunk, egy-két évszázaddal ezelőtt rendszerint még gyarmatok voltak. És ez a megállapítás bizonyos fokig a történeti okokat illetően meg is adja a probléma megoldását. Hiszen végeredményben minden gazdasági jelenség magyarázatát azokban a lelki indítékokban találja, amelyek a gazdálkodó egyéneket arra bírják, hogy hatásuként egy bizonyos irányban, ne pedig egy másik irányban cselekedjenek. Melyek voltak már most azok az okok, amelyek az európai gyarmatosítókat hazájuk elhagyására bírják? Eltekintve a nem tisztán gazdasági okoktól, minők a kalandvágy vagy a személyes okokból való menekülés kényszere, fel kell tételeznünk, hogy a főok mindig az a reménység volt, hogy a távoli országokban többet lehet keresni, mint otthon. A kivándorlók ugyanis tudták, hogy az emberi munka hozadéka a gyarmatokban nagyobb volt, mint a régi kontinens országaiban.

Az emberi munkának ezt az európai országokénál magasabb hozadékát lényegében két tényező magyarázza meg. Az egyik a lehetőség, hogy ama, gazdaságilag még fel nem tárt országokban nagyobb fáradság nélkül nemesfémeket vagy más olyan kincseket lehet találni, amelyekből Európában semmi vagy csak nagyon kevés volt. A másik tényező a buja növényzet, amely a ritka népsűrűsége való tekintettel a gyarmatosoknak rendkívül extenzív gazdálkodást tesz lehetővé; ez a gazdálkodás a közvetlenül vagy közvetve végzett munka mértékéhez mérve igen nagy mértékben eredményes volt. Másrészt azonban ezen országok alacsony műveltségi foka azt okozta, hogy a meggazdagodás vágyával ott letelepedett embereknek a régi világ minden kényelméről többé-kevésbé le kellett mondaniok. Persze sokan abban a reményben vándoroltak ki, hogy majd egy

szép napon visszatérnek és élvezni fogják munkájuk gyümölcseit. Addig azonban e távoli vidékeken jól vagy rosszul, de meg kellett élniök. Bármennyire el is voltak határozva az emberek, hogy a jobb jövő reményében bizonyos nélkülözéseket magukra vesznek: a szükös mindennapi kenyér mellett mégis csak vannak bizonyos dolgok, amelyekről nem szívesen vagy egyáltalán nem tudnak lemondani.

Ily okokból keletkeztek a vidéken szállodák és iparok, persze kezdetben csak kezdetleges formákban. Abban a mértékben fejlődtek azután tovább, amely mértékben a gyarmatosok száma gyarapodott és a gyarmatosok megbékültek a gondolattal, hogy az általuk gazdaságilag megművelt területeken végleg megtelepednek. Ez a kereskedelem és ez az ipar, amelyeket „járulékos“ szóval jellemezhetnénk, nagyon kedvezőtlen körülmények között fejlődött ki, szöges ellentétben azokkal a körülményekkel, amelyek a gyarmatosok eredeti és fő tevékenységéhez az indítékot adták. Ha mindenki számára könnyű volt magát élelmezni és talán aranyat találni, másrészt sokszor nyilvánvalóan nagyon nehéz volt még oly szerény otthont is alapítani. Első pillanatban hajlandók lennénk azt hinni, hogy egy olyan országban, ahol mindenütt lehet élelmiszereket s azonfelül nem túl nagy fáradsággal nemesfémeket is találni, egy ilyen országban olcsón lehet élni. Holott éppen az ellenkező igaz. Mert végeredményben mi határozza meg a létfenntartás költségeit? Egyfelől az a viszony, amely a rendelkezésre álló fizetési eszközök s a velük megszerezhető jószágok között fennáll; másfelől a nélkülözhetetlen és az inkább nélkülözhető jószágok közötti arány. Mindenki tudja, hogy nem a nélkülözhetetlen jószágokban való bőség az, amely a gazdagság érzelmét felkelti. Ellenkezőleg, annál gazdagabbaknak számítunk, minél kisebb áldozatokkal, minél magasabb mértékben tudunk nélkülözhetetlen jószágokat is beszerezni. Nélkülözhetetlen dolgokban való szükségleteink általában csak szük keretek között mozognak; feltéve, hogy nem vagyunk kénvtelenek e jószágoknak egy bizonyos, fizikai természetünk által meghatározott határmennyiségénél kisebb mennyiséggel megelégedni: egyébként nem sokat érint, hogy nagy bőségben bírjuk azokat. Ellenben az anyagi létfenntartásunk szempontjából nélkülözhető dolgokból rendszeren annál többet kívánunk megszerezni, minél ritkábbak azok. Ilyen módon minden nehézség nélkül megértjük, hogy a gyarmatokban (vagy egykori gyarmatokban), amennyiben az emberek a legélémbb szükségletek kielégítésén túlmenő életszínvonalra törekedtek, miért voltak az életköltségek mindig sokkal magasabbak, mint Európában s miért magasabbak az esetek tulnyomó többségében ma is. Mert emez országok közül sok nagyon gazdag nemesfémekben, amelyek fizetési eszközök gyanánt felhasználhatók (gondoljunk p. o. Délafrikára, óriási aranytermelésével); másrészt csaknem mind kitűnnek ama körülmény által, hogy a nélkülözhető jószágok viszonylag nehezen szerezhetők meg.

Azonban fölmerül a kérdés, hogyan történhetett az, hogy a magasabb létfenntartási költség ezekben az országokban azután is továbbra is megmaradt, mikor tulajdonképpeni gyarmati jellegüket már oly mértékben elvesztették, hogy anyagi tekintetben alig különböznek már a régi kontinens színvonalától? Valóban azt kellene hinnünk, hogy az árszínvonal említett különbsége hatalmas áru-

forgalmat indít meg az alacsony életfentartási költségekkel bíró országokból a magasabb költségű országok felé s hogy ennek az áru-folyamnak előbb-utóbb a teljes árkiegyenlítést kell eredményeznie; különösen áll ez, ha tekintetbe vesszük a mind intenzívebbé váló nemzetközi közlekedési lehetőségeket. Mindezek ellenére a földrészek közötti távolság lenne az akadály, amelyet a technika minden vívmánya csak tökéletlenül tud kirekeszteni? A felelet e kérdésre csak igenlő lehet. Ha szomszédos országokban, például Európa országaián szinte tökéletes árkiegyenlítés állt be, ez elsősorban annak a körülménynek tulajdonítható, hogy a szűkebb és tágabb értelemben vett fogyasztók jobban vannak tájékoztatva a szomszédos országokban kialakuló árakról és az általános gazdasági helyzetéről, mint ahogy az a különböző kontinensek fogyasztói között lehetséges, akiket széles óceánok választanak el egymástól. Ezenfelül egy európai országban az egyes fogyasztónak könnyebben a módjában van, hogy ezt vagy azt az árut egy szomszédos országban beszeresse anélkül, hogy nagyszámu közvetítő és ügynök szolgálatait vegye igénybe, mint ahogy ez a földrészek közötti vételeknél szokásos. Valóban, közismert tény, hogy az egyes kontinensek közötti gazdasági vonatkozásokat a körülmények szerint változó mértékben közlekedési és kereskedelmi vállalatok monopolizálják. Gyakorlatilag ugyiszólván lehetetlenség — hogy csak egy példát említsünk — egy Európában élő magánszemélynek saját számlájára, teszem, egy métermázsza búzát vásárolnia Amerikában vagy Ausztráliában. Mint ahogy e földrészek lakójának sem fog eszébe jutni, hogy ilyen vagy olyan gép vásárlása végett közvetlenül egy európai gyárhoz forduljon. Éppen ennek a körülménynek ügyes kihasználása magyarázza meg a sokszor jelentékeny nyereségeket, amelyeket a tengerentuli kiviteli és behozatali kereskedelem elérni képes. Az amerikai vásárló, aki nem lehet azzal egészen tisztában, mibe kerül egy bizonyos cikk Európában, rendszeren beleegyezik abba, hogy ha csak olcsóbb az áru, megvegye azt Európában, még ha az amerikai áruval szemben az árkülönbség egészen jelentéktelen is. Ilyen körülmények között érthető, hogy a különböző földrészek árszínvonalai közötti különbség azt a tendenciát mutatja, hogy továbbra is fennálljon, a mind élénkebbé váló csereforgalom és a tökéletesedő közlekedési lehetőségek dacára. Vajjon ez az árkülönbség hátrányt jelent-e az egyik vagy a másik földrész fogyasztóinak érdekeire nézve a maguk összességében avagy előnyt? A felelet a kérdésre alig lehet kétséges. A régi és új kontinensek közötti gazdasági összeköttetések azzal a keletkezésük által magyarázható sajátossággal bírnak, hogy azok a termékek, amelyeket az új földrészek a régi világnak küldenek, elsősorban élelmiszerek és nyersanyagok, ellenben Európa gyarmataiba vagy olyan területekre, amelyek azelőtt gyarmatai voltak, elsősorban olyan készítményeket küld, amelyek a kevésbé fontos szükségleteknek felelnek meg. Mindebből látható, hogy a régi kontinensnek nem fűződik semmi érdeke sem ahhoz, hogy az árszínvonal említett különbségét eltűnni lássa, miután éppen ez teszi képessé arra, hogy sűrű népessége részére a szükséges cikkek, gabonát és húst, olcsóbb áron tudja megszerezni. Másfelől ez a különbség módot ad az új földrészeknek, hogy gabonafeleslegeiket könnyebben helyezték el külföldön. Ennek folytán ez az árkülönbség legalább is ma még a világgazdaságban tagadhatatlanul hasznos szerepet játszik. Eltűnése éppen ezért csakis akkor

lenne kívánatos, ha az öreg kontinensnek többé nem lesz rá szüksége — és ez a lehetőség ma távolabb áll, mint valaha —, hogy élelmiszereket és nyersterményeket a tengerentuli államokból szerezzen be.

De bizonyos fokig a társadalmi igazságosság szerepét is betölti, mert Európa szűk területre összezsúfolt lakosságának — amelynek létért való küzdelme sok tekintetben sokkal keményebb, mint az új kontinensek ritkább népességéé, ahol sokkal több még a lehetőség arra, hogy az ember egzisztenciát teremtsen magának —, kedvezőbb életfeltételeket tesz lehetővé. Ez a tény ugyanakkor meglassítólag hat az új kontinensek felé tóduló, kedvezőbb életkörülményeket kereső kivándorlók áramlására és ezáltal meglassítja a népesség kiegyenlítésének folyamatát, amely felé végeredményben az egész föld fokozatosan halad.

Ezek a fejtegetések megmutatták, hogy ez a probléma, amelyet itt csak röviden és szükségképpen felületesen érinthettünk, nem egy tekintetben beható tanulmányozást érdemelne.

Genf.

A. de Claparède.

De Viti de Marco pénzügytani rendszere.*

A közgazdasági tudomány fejlődését az utolsó évek folyamán az egységes elmélet kiépítésére irányuló törekvések határozzák meg. Komoly eredményeket értek el ezek a törekvések a közelmúltban a mindezideig kettészakadt pénzügyelmélet és árelmélet egyesítése terén és komoly eredményekre nyújtanak kilátást azok a törekvések is, amelyek az ugyancsak széjjelcsúszó árelmélet és konjunkturaelmélet egységesítését célozzák. Ezekbe az egységesítési törekvésekbe kapcsolódik bele Antonio de Viti de Marco-nak, a kitűnő olasz közgazdának az elmúlt évben angol nyelven is megjelent hatalmas pénzügytani műve, amely alapvetésében és minden részletében teljes következetességgel a közgazdaságtan és pénzügytan egységének elvét juttatja érvényre. Gyökereiben a munka már az olasz gazdaságtudományi irodalom 1885—1900-as fénykorának éveibe nyúlik vissza, teljes betetőzést de Viti rendszere azonban csak az 1928. és 1934. évi olasz, az 1932. évi német és az 1936. évi angol kiadásokkal nyert és tudományos jelentőségét a befejezettség mellett az adott tantörténeti helyzetben különösen fokozza az a körülmény is, hogy egy élet munkásságát alkotó eredményei az általános elmélet legfontosabb és legalapvetőbb törekvéseinek irányában hoztak megoldásokat.

A közületi gazdálkodás jelenségei de Viti de Marco felfogásában az általános gazdálkodás jelenségeinek integráns részét alkotják, a közületek pénzügyi ténykedése véleménye szerint kiválóan gazdasági jellegű, a közületi gazdálkodás jelenségeinek magyarázatára pedig mindezeknek megfelelően az alapvető és nélkülözhetetlen elemet a közgazdasági elmélet tudománya nyújtja.

A közháztartásban, a pénzügytan tudománya de Viti de

* De Viti de Marco, Antonio, *I primi principii dell' economia finanziaria*. Roma. Sampaolesi, 1928. 400 l.; u. a., *Principii di economia finanziaria*. Torino. Einaudi, 1934. XXXII, 425 l.; u. a., *Grundlehren der Finanzwirtschaft*. Tübingen. Mohr, XXVIII, 334 l.; u. a., *First Principles of Public Finance*. London. Cape, 1936. 435 l. Ismertetésünk az angol kiadás: n alapul és az utalások ennek a kiadásnak lapjaira vonatkoznak.

Marco felfogása értelmében az értékelmélet elveit a magánosok gazdálkodásának vizsgálódási területéről a közület gazdálkodásának vizsgálódási területére ülteti át. Véleménye szerint a közháztartás-tan azokat az elveket teszi vizsgálódás tárgyává, amelyeknek a közület gazdálkodását alá kell rendelni, hogy a közszolgáltatások kiválasztása, mennyiségük meghatározása, költségeik megcsztása és a többi közháztartási funkció a legkisebb költségek elvénél megfelelően, vagyis oly módon történjék, hogy a magánosok lehető legkisebb anyagi áldozatával a közszükségletek lehető legnagyobb mennyisége nyerjen kielégítést. Amint tehát de Viti de Marco felfogásában az általános gazdasági jelenségek a magánjavak termelésének és fogyasztásának elméletébe illeszkednek, úgy illeszkednek rendszerében a közháztartás, az állampénzügy jelenségei a közületi javak termelésének és fogyasztásának elméletébe.

Mindazonáltal vannak okok, amelyek a közgazdaságtan és a közháztartás-tan rendszerének felépítésében eltéréseket okoznak. Ezek az eltérések részben az egyéni szükségletek és a közületi szükségletek eltérő jellegéből, részben pedig az egyéni gazdaság és a közületi gazdaság aktív alanyainak, a természetes személynek, az egyes embernek és a jogi személynek, az államnak eltérő természetéből adódnak.

Az egyéni szükségletek de Viti de Marco szerint csupán egyéntételeznek fel, az egyéni szükségletek az egyes szükségletének arányában elégíthetők ki és összegük az egyének szükségletének aritmetikai összegeként tevődik össze. A közületi szükségletek viszont az egyéni szükségletektől, illetőleg ezek összegétől eltérőleg társadalom létét feltételezik, egyének és csoportok gyakran ellentétes érdekeinek eredőjeként adódnak és az egyének pozitív és negatív szükségleteiből kialakuló algebrai összegként foghatók fel.

Még fontosabbak azonban azok a különbségek, amelyek az egyes ember, mint az egyéni gazdaság aktív alanya és az állam, mint a közületi gazdálkodás aktív alanya között fennforognak és ezek a különbségek de Viti de Marco rendszerében egy rendkívül fontos methodológiai kiindulásnak és különbségtételnek lesznek forrásává. A pénzügytan de Viti de Marco szerint nem indulhat ki az általános közgazdaságtan *homo economicus*ából, mint módszertani alapról, hanem a fizikai ember methodológiai absztrakcióját alkotó *homo economicus* helyett a jogi személyként minősülő állam methodológiai absztrakcióját kell megalkotnia. Míg azonban a *homo economicus* a közgazdaságtan részére egységes módszertani kiindulást nyújt, addig a pénzügytannak az alkotmányok alapvető eltérőségének megfelelően az államról kétféle methodológiai absztrakciót kell megalkotnia. De Viti de Marco így pénzügytani rendszerének módszertani kiindulásában a monopolisztikus és a kooperatív állam között tesz különbséget, amelyek közül az első az abszolút politikai alkotmányok mellé van rendelve és a közszükségletek kielégítésében polgáraival szemben monopoláratat érvényesít, míg a második a demokratikus államok korrelátuma és a közszolgáltatásokat az állampolgároknak a költségelv szerint nyújtja. Míg azonban de Viti de Marco a kiindulásban ily módon éles különbséget von a demokratikus és az abszolút alkotmányu államok között, addig lényeges fejtegetései elsősorban a kooperatív államra vonatkoznak és a monopolisztikus állam pénzügyi gesztiója csak a normálistól eltérő, rend-

kivüli és bizonyos mértékig alárendelt jelentőségű esetként nyer tárgyalást.

A közgazdaságtan és pénzügytan egységét azonban ezek az előbbieken tárgyalt, nem jelentéktelen különbségek nem bontják meg. Az állam résztvesz a forgalomban, mert magánjavakat vesz és ad el. Az állampolgárok magánjavakat szolgáltatnak és belőlük az állam közületi javakat termel. Végül pedig az állam által szolgáltatott közületi javak a magángazdaság termelését, forgalmát és fogyasztását is befolyásolják, úgyhogy a közületi gazdálkodás az egyének gazdálkodására a gazdálkodás mindhárom fázisában lényeges befolyást gyakorol és az általános gazdasági egyensúly kialakulásának figyelmen kívül nem hagyható, alapvetően fontos elemét alkotja.

A közgazdasági elmélettel ilyenképpen szervesen összefonódó pénzügytani elméletének középpontjába de Viti de Marco az adótan általános részét állítja. Az adótan általános részében az adó fogalmának meghatározása és az adó ártörvényének megállapítása mellett az adó technikai, jogi és gazdasági megoszlásának problémáival foglalkozik. Az adó technikai megoszlásának tárgyalása során az egyetlen adó és a többszörös adórendszer, valamint az egyenes és a közvetett adók problémáját taglalja. Az adók jogi megoszlásának tárgyalása kapcsán viszont az arányos, fokozatos és csökkenő adókról, az adódiszkriminálásról, továbbá a létminimum adóztatatlanságáról van szó. Az adótan általános részének betetőzését azonban az adók gazdasági megoszlásának tárgyalása jelenti: itt de Viti de Marco az adóáthárítás (shifting), a tényleges teherviselés (incidence), az adó továbbgyűrűződésének (diffusion), az adó alóli menekülésnek (evasion) és az adókonszolidálásnak (consolidation) problémáival foglalkozik és különösen figyelemreméltó gondolatokkal járul hozzá az adóáthárítás elméletének teljes kiépítéséhez.

Az adó de Viti de Marco felfogása értelmében az az ár, amelyet az államnak minden polgár köteles fizetni, hogy a részéről fogyasztásra kerülő közszolgáltatások költségének ráeső hányadát fedezze. Minthogy pedig az általános közszolgáltatások fogyasztása a térbeli és időbeli szétosztódás, de különösen a közjavaknak a magánjavak termelésében eszközi jellege következtében kiegyenlítődik, szerző szerint nagy általánosságban helyesnek tekinthető az a tétel, hogy minden állampolgár közjavakat jövedelme arányában fogyaszt és helyesnek tekinthető az az elméleti és jogalkotási irányzat, amely az adók és közszolgáltatások ellenértékiségének elvéből kiindulva, az adórendszer kialakításában a gazdasági erők szabad játékára épít, minden arbitrárius elemet lehetőleg kikapcsol és ezáltal egy szilárdabb politikai egyensúly biztosítását célozza.

Az adó fogalmának ez a meghatározása, valamint a közjavak fogyasztása és a jövedelem között megállapított összefüggés de Viti de Marco egész rendszerére és beállítottságára nagyon messzemenően jellemző, fokozott figyelmet érdemelnek azonban gyakorlati szempontból is az adótan általános részében azok a fejtegetések, amelyek a közvetlen és közvetett adózás viszonyára, az arányos, fokozatos és csökkenő adóztatásra és az adóztatás túlnyomóan gazdasági jellegű problémái közül az adóáthárítás elméletére vonatkoznak.

A közvetlen vagy közvetett adóztatás kérdésében a szerző azt az álláspontot foglalja el, hogy a pénzügyi célok megvalósulását a legmegfelelőbbben az egyenes és közvetett adókból felépülő rendszer tudja biztosítani, mert az ilyen összetett rendszer alkalmas csak az

egyed adók adóalapjának megállapításánál fellépő aránytalanságok kiküszöbölésére, mert ez a rendszer az adóalap pontosabb és finomabb megragadását teszi lehetővé és mert ez a rendszer a közvetett adók bekapcsolása révén az adószedésnél érvényesülő frikciós erőket lényegesen csökkenteni képes.

Az arányos vagy fokozatos adóztatás kérdésében de Viti de Marco ugyancsak kiegyenlítő álláspontot foglal el. Véleménye szerint abból a tényből, hogy az állampolgárok általános közszolgáltatásokat jövedelmük arányában fogyasztanak, nem vezethető le az a következmény, hogy az adókat minden jövedelmi fokon a jövedelem meghatározott arányában kell az állampolgárokra kivetni. De másrészt a fokozatos adókivetés elve sem vezethető le véleménye szerint az áldozatok egyenlőségének elvéből, mert egyrészt a magasabb jövedelmi fokon a jövedelem kialakításában növekszik az áldozatok nagysága és csökken a jövedelemből származó élvezetnek a foka, másrészt pedig annak feltételezéséből, hogy az egyén szempontjából az egymásra következő jószágrészeknek csökkenő értéke van, az is következik, hogy az egyén közületi javak járulékos egységeinek csak csökkenő értéket tulajdonít. Az értékelmélet elveiből így közvetlen levezetéssel sem az arányos, sem a fokozatos adóztatás helyességét levezetni nem lehet, amiért véleménye szerint a kérdést a politikai beállítottság és az adórendszer összefüggése, valamint az adóztatás különböző mértéki alakításának különböző gazdasági és állampénzügyi hatásain keresztül kell eldönteni. Ahol a politikát maradéktalanul az egyéni és osztálykiváltságok elleni állásfoglalás uralja, ott megállapításai szerint az arányos adóztatás eszménye az uralkodó, ahol viszont a széles tömegek vannak uralmon és ahol a tömegek privilégiuma áll a politika előterében, ott a túlsúly mindig a fokozatos adóztatás híveivé lesz. Gazdasági és állampénzügyi szempontból az a helyzet, hogy az arányos adóztatás kevésbé befolyásolja kívülről a gazdasági erők szabad játékát és inkább marad ezeknek az erőknek szempontjából semleges, míg a fokozatos adóztatás ezzel szemben a nagy vagyonok keletkezésének akadályául szolgál, az ingatlanvagyon ingósítását, a vagyonok kivándorlását okozza és ezáltal végsősorban adóelvonást is eredményez. A politikai és gazdasági tényező egybevetése után mindezek értelmében de Viti de Marco szerint az a legalkalmasabb politika, amely a takarékoság motivumának megőrzése végett a közép- és nagyvagyonokat arányosan adóztatja, politikai okokból pedig a vagyonosodással növekvő adóbevételekből a kisebb jövedelmek adóterhének csökkentésére a költségvetési helyzet javulása által lehetővé tett, megfelelő adókedvezményeket nyújt.

Az adóáthárítás elméletében de Viti de Marco élesen szembe fordul az uralkodó elméleti irányzatokkal. Az adóáthárítás uralkodó elméletének, véleménye szerint, két rendkívül súlyos, alapvető hibája van. Az egyik annak feltételezése, hogy az adó az egyén és társadalom szempontjából egyaránt veszteségnek, kárnak minősül, a másik pedig az, hogy oly hatásokat tulajdonítanak az adóknak, mintha azok közvetlenül a kínálatnak tényleges vagy feltételezett csökkentése révén hatnának az árak emelkedésének irányában. Véleménye szerint ezekkel a felfogásokkal szemben tény az, hogy az adók növelése révén vagy növekedhet, vagy változatlan maradhat, vagy pedig csökkenhet a termelés költsége és megállapítható az, hogy az adók ármódosító hatásait közvetlenül és szükségszerűen

szerüen a kereslet, nem pedig a kínálat oldalán keresztül fejtik ki. Az adók emelése által lehetővé tett kiadások nem hagyják változatlanul, vagy emelik, vagy csökkentik az egyes termelők áruja iránti keresletet és az uralkodó elmélettel szembenálló véleménye szerint a kínálat változása a kereslet változásához való alkalmazkodásnak következménye. Az adóáthárítás elméletében ezeknek a megállapításoknak figyelembevétele véleménye szerint elengedhetetlenül szükséges és az adóáthárítás elméletének kiépítésében de Viti de Marco ezeket az elveket mind a szabad verseny, mind a monopólium eseteire vonatkozó vizsgálódásai során következetesen keresztül is viszi. Szabad verseny esetében azok a termelők, akiknek termékei iránt megnövekedett a kereslet, termelésüket ki fogják terjeszteni, azok pedig, akiknek termékei iránt a kereslet csökkent, igyekezni fognak a megnövekedett keresletű termékek termelésére áttérni, úgyhogy az elsődleges adóáthárítás, illetőleg adóáthárulás szabad verseny esetében, az idő folyamán, bár a valóságban frikcióktól akadályozva, kiküszöbölődik. Monopólium esetében viszont az a megállapítás, hogy az adóemelés a monopolnyereség terhére történik, csak abban a valószínűtlen, elméletileg alig feltételezhető esetben helytálló, ha a kereslet az illető termék iránt változatlan marad. Abban az esetben viszont, ha az illető termék iránt a kereslet növekszik, a monopoltermelő a termelést kiterjesztheti, az árat felemelheti és az adóterhet némiképpen részben vagy egészben a fogyasztóra háríthatja. Sőt részleges adóáthárítás még abban az esetben is lehetséges, ha az adó következményeként az illető termék iránti kereslet csökken, mert a monopoltermelő a kínálatot csökkentheti, az árat felemelheti és így módon az adó egy részét a fogyasztóra háríthatja. Ez az analízis csupán az egyenes adókra vonatkozik, az állandó költségekkel történő termelés eseteire áll meg és netto vagyonszármazásában történő adóztatást tételez fel, de az alapvetőként kiemelt principiumok alkalmazásával az adóteher másféle meghatározásának, a növekvő és csökkenő költségeknek, valamint a közvetett adóztatás esetének analízise is keresztülvihető. A lényeg a két új elv felállításában van és már a nyújtott részleges analízis is mutatja, hogy de Viti de Marco munkássága az adóáthárítás elméletének eredményeiben alapvetően fontos, lényeges változásokat hozott.

Az adótan általános részét megelőzően de Viti de Marco a patrimoniális jövedelmek, az illetékek és céladók problémáival foglalkozik. Megállapítja azokat a törvényeket, amelyek értelmében az állam patrimoniális tulajdonát magánosokra ruházza, behatóan tárgyalja az állami erdőket és vasutakat, mint a domaniális és patrimoniális tulajdon közötti átmeneteket, meghatározza az illeték fogalmát, alkalmazhatóságának feltételeit és megállapításának ártörvényeit, részletesen foglalkozik a vasuti és postai tarifákkal, a tarifák fogalmával és fajtaival, mindezeket követőleg pedig a céladóval, mint az illeték és az adó közötti határesettel és mindezek a fejtegetések nemcsak önmagukban tartalmaznak sok figyelemreméltót, de élesen ki-domborítják az állam magángazdasági és adóbevételei közötti fokozatos és szerves átmenetet is.

Az adótan általános részét követőleg viszont de Viti de Marco az egyenes és közvetett adók egész rendszerének részletezett és kimerítő tárgyalását nyújtja. Rendszerében először az egyenes, majd pedig a közvetett adókat veszi tárgyalás alá, behatóan foglalkozik

a földadónak, a házadónak, az ingó vagyon hozadékára kivetett adónak, a kiegészítő jövedelemadónak, továbbá a fogyasztási adónak, a pénzügyi monopóliumoknak, a vámoknak, az élők közötti és halálesetre szóló tulajdonátruházás adóinak technikai és politikai problémáival, a technikai kérdések tárgyalása során különös figyelmet szentel az adókivetés alapjául szolgáló jövedelemrészek megállapításának, míg a politikai vonatkozású tárgyalások során különös élességgel azt a tényt domborítja ki, hogy a radikális fokozatosság, a munkajövedelmek javára érvényesülő különböztetés és a magas örökösödési adó párhuzamos politikai törekvéseknek a hatásokban is párhuzamos megnyilatkozása.

Munkájának befejező, a rendkívüli közháztartástánról szóló fejezetében végül de Viti de Marco két problémát tárgyal. Az egyik az államhitel elméletének kérdése, míg a másik az állampénzügyi infláció problémája. Az infláció tárgyalásában egy igen éles és kimunkált analízist nyújt, mely azonban lényeges elemeiben nem tartalmaz újat, viszont az államhitelnek általa megalkotott elmélete éppen eredetiségénél és önállóságánál fogva érdemel különös figyelmet. Az államhitel elméletére vonatkozó érvelése abból a megállapításból indul ki, hogy rendkívüli kiadások felmerülése esetén az állam vagy rendkívüli vagyonadót vehet ki, vagy pedig megfelelő összegű kölcsön kibocsátásáról gondoskodhatik és alapvető tételként azt szegezi le, hogy rendkívüli vagyonadó kivetése esetén is kölcsönügyletek lebonyolására kerül a sor, mert a fundált vagyonhoz ragaszkodók rendkívüli adókötelezettségük teljesítésére pénzkölcsönöket lesznek kénytelenek felvenni. De Viti de Marco véleménye szerint viszont kedvezőbb, ha nem a magánosok, hanem maga az állam veszi fel a kölcsönt, mert az állam adóként nagyobb biztonságot nyújt és alacsonyabb kamatot tartozik fizetni, továbbá mert az állami kölcsönök kötvényes konstrukciója tetszés szerinti időpontban történő visszafizetést, de egyszerűságra a hitelező részére kötvényeladással tetszés szerinti időpontban való realizálást tesz lehetségessé. A rendkívüli állami kiadással kapcsolatos teher így kisebb lesz az állampolgárok részére, mert ennek a megoldásnak kapcsán alacsonyabb kamatot kell fizetni, mert a rendkívüli kiadás fedezésébe külföldi hitelezők is bevonhatók, de legelsősorban, mert a kötvények forgalma révén a tőkeösszeget mindig éppen azok fogják befektetni, akik a rendelkezésükre álló megtakarításokat éppen kötvények formájában kívánják elhelyezni. De a rendkívüli vagyonadóval szemben az állami kölcsönök kibocsátásának még továbbmenő előnyei is vannak. Az állami kölcsönök kibocsátása esetében teherviselőkké lesznek a szabadfoglalkozásuak és alkalmazottak is, akik pedig egy rendkívüli vagyonadó alól azon a címen, hogy nincsen vagyonuk, mentesültek volna. Végül pedig figyelembe veendő még az a körülmény, hogy az államkölcsönök demokratizálódása a kölcsönrel kapcsolatos teher csökkentését eredményezi, mert amint a népesség széles rétegei vásárolnak és jegyeznek kölcsönöket, az állampolgárok kamatbevételeiket lényegileg saját adójukból fizetik, úgyhogy a kamatteher megszűnik tényleges teher lenni és eltolódást az állampolgárok egyéni költségvetésében lényegileg nem okoz. Mindezek az érvek és szempontok szükségszerűvé teszik de Viti de Marco szerint azt a következtetést és megállapítást, és ebben van de Viti de Marco államkölcsönelmé-

letének lényege, hogy a rendkívüli vagyonadóval szemben az állam rendkívüli kiadásainak fedezésére az államkölcsön a gazdaságosabb és alkalmasabb eszköz.

De Viti de Marco fentebbiekben vázolt, valóban nagyvonalu pénzügytani elméletének leglényegesebb eredményei az arányos és fokozatos adóztatás elméletének kiépítésében, az új adóáthárítási elmélet kialakításában és az állami hitel elméletének megalkotásában vannak. Mindezekben a konkrét elméleti eredményeken felül még alapvető jelentőségűek, amint arra már előljáróban rámutattunk, azok a módszertani elvek is, amelyekben de Viti de Marco pénzügytani rendszere felépül és amelyeket munkája bevezető fejezetében teljes részletességgel kifejt. Munkájának messzemenő elméleti jelentőségét nem befolyásolja az a körülmény sem, hogy részletei ellen gyakran, de olykor fontos tanításai ellen is jogosult kritika hangozhatik el, mert megállapításai a bennük kétségtelenül fellelhető hibák ellenére már jelenlegi alakjukban is a pénzügytani tudomány fontos előbbrevitelét jelentik és még messzenyúló fontosságú jövő fejlődésnek lehetnek forrásává.

De Viti de Marco munkájának minden érdeme ellenére azonban észlelhetők hibák és vannak ellentmondások már a munka módszertani megalapozásában is. Rendkívül nagy a közgazdaságtan és pénzügytan egyesítésére irányuló törekvés jelentősége, de a közgazdaságtannak és pénzügytannak de Viti de Marco értelmében való meghatározása végeredményben alkalmatlan az egyéni és közületi gazdálkodás egész szférájának egybefoglalására. A közgazdaságtan de Viti de Marco felfogása szerint a legnagyobb haszonra a legkisebb áldozattal törekvő ember gazdasági cselekvését, a pénzügytan pedig az államnak azt a tevékenységét vizsgálja, amellyel az a magánosok lehető legkisebb anyagi áldozatával a közszükségletek lehető legnagyobb mennyiségének kielégítésére törekszik. Viszont a közgazdaságtannak és pénzügytannak ez az egymáshakapcsolódó felfogása a gazdasági és közházartási jelenségek jelentős részét a közgazdaságtan és pénzügytan vizsgálódási területéből kizárja és következetesen keresztülvive kikapcsolja a pénzügytan területéről azokat a jelenségeket is, amelyek de Viti de Marco helyes felfogása szerint a monopolisztikus állam pénzügyi gesztiója alá esnek. Amikor de Viti de Marco rendszerének kifejtésében a demokratikus, kooperatív állam pénzügyi gesztiójának az abszolút, a monopolisztikus állam pénzügyi gesztiójánál nagyobb fontosságot tulajdonít, akkor a kiindulásnak ez a hiányossága érezteti hatását, amikor viszont a kooperatív és monopolisztikus állam közötti különbséget, legalább elméletben, mégis megvonja, olyan helyes módszertani elvet érvényesít, amelynek megfelelő módosításokkal történő alkalmazása nemcsak a pénzügytani, de a közgazdaságtani elméletben is szükséges és kívánatos lenne.

Kritikai álláspont érvényesíthető de Viti de Marco rendszerében az adó fogalmának meghatározásával és a közjavak fogyasztásának elméletével szemben is. Az adó fogalom meghatározásánál de Viti de Marco relatív adóelméleti álláspontot foglal el, amelynek értelmében az adó az az ár, amelyet az állampolgár a részéről fogyasztásra kerülő közszolgáltatások megfelelő költséghányadának fedezésére fizet és amelyből szerző a közjavak fogyasztására és a jöve-

delmeknek arányosságára vonatkozó elmélet értelmében az arányos adóztatás helyességére utaló következtetéseket von le. Az egyén által egyénileg fogyasztott közjavak pénzbeli értéke azonban véleményünk szerint semmiképpen sem határozható meg. A közjavaknak a közülettől függetlenül egyének által ugyanis csupán egy töredéke állítható elő és csupán ennek a töredéknek tekintetében szolgálhat a magángazdaság előállítási költsége a közszolgáltatás értékelésének alapjául. A közjavak egy másik, jelentős részénél viszont a társadalmi hasznosságnak az egyes egyénre eső hányada egyáltalában nem állapítható meg és így nem állapítható meg az (a költséghányad sem, amely a közszolgáltatás költségeiből az egyén által fogyasztott részre esik. A jövedelem és a közjavak fogyasztása között de Viti de Marco által megállapított összefüggés így teljesen fiktív alapokon nyugszik, aminek következményeképpen nemcsak az a tétel dől meg, hogy az egyén közjavakat jövedelme arányában fogyaszt, de megdől a relativ adóelméleti álláspontnak jogosultsága is, amely szerint az egyén adóképpen a részéről fogyasztásra kerülő közszolgáltatások árát fizeti. A relativ adóelméleti álláspontnak az adóztatás mértéki alakítására utaló következményeit így nemcsak az a de Viti de Marco által a későbbiekben tett megállapítás küszöböli ki, hogy az állam a közszolgáltatások árának meghatározásában az állampolgárok között diszkriminálhat, de kezdettől fogva kizárja az ilyen következtetések levonásának lehetőségét az a körülmény, hogy a következtetések praemissául szolgáló tételek megfelelően megalapozva nincsenek. Az adó fogalom meghatározására és a közjavak fogyasztására vonatkozó elmélet de Viti de Marco rendszerének két legsúlyosabban bírálható része és messzebbmenő következménye az itt kétségtelenül észlelhető hiányosságoknak a rendszer egésze szempontjából csak azért nincsen, mert ezeknek a részleteknek az adóztatás mértéki alakításának elméletére, de egyáltalában a rendszer egészére vonatkozóan is csak közvetett jelentőségük van.

De továbbmenve érvényesülhet bírálat de Viti de Marconak az adó mértéki alakítására vonatkozó elméletével szemben is, habár a részletek tekintetében érvényesülő kritika nem igen gyakorolhat befolyást arra a gondos mérlegeléssel kialakított és véleményünk szerint helyes végső következtetésre, hogy az adó legmegfelelőbb megosztását a degresszív adórendszer biztosítja, amelyben a kis jövedelmek kedvezményekben részesülnek, míg a közép- és nagyjövedelmek arányos adóztatás alá esnek. Nem helytálló azonban a részletekben az a megállapítás, hogy a jövedelem növekedésével a közületi javak járulékos egységeinek aránylagos értéke csökken, mert ez a megállapítás a jövedelem és a közjavak fogyasztásának arányosságára vonatkozó, alapjában helytelen elméletnek az értékelmélet általános elveivel történő vonatkoztatásából adódik, amint nem helytálló és nem fenntartható az a tétel sem, hogy a jövedelem megszerzéséhez szükséges szubjektív áldozat a megszerzett jövedelemmel arányos, mert ez a tétel járadékszerű jövedelmek nemlétezését tételezi fel. A magasabb jövedelmek alacsonyabb határhaszna meg nem cáfolható és alapvető gazdasági jelentőségű tény, amelynek az adókivetés és adóbeszedés szempontjából számos, a gyakorlatban figyelmen kívül nem hagyható és politikai és gazdasági szempontból nagyon is nagyszúlyú következménye van. A magasabb jövedelmek alacsonyabb határhasznából adódnak a fokozatos adóztatás melletti leg-

fontosabb gazdasági érvek és éppen ezek az érvek eredményezik, hogy gazdasági szempontok is szólnak a fokozatos adóztatás mellett, úgyhogy nem csupán a politikai elem belevegyülése, de gazdasági vonatkozások is az arányos és fokozatos adóztatási elvek egyesítéséből kialakított, ugynevezett degresszív adóztatási rendszer helyességét támasztják alá.

Nem hagyhatók végül megjegyzés nélkül de Viti de Marconak az állami hitel elméletére vonatkozó megállapításai. De Viti de Marco állami hiteleméletében nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az állam rendkívüli kiadásainak fedezésére az államkölsön a rendkívüli vagyonadónál gazdaságosabb és alkalmasabb eszköz, de talán még fokozottabban ki kell emelni, hogy a vagyonok tulajdonosai államkölsön felfektetése esetén vagyonadótól szabadulnak, míg a vagyontalanok, akik vagyonadó alá nem estek volna, fokozott terhet kénytelenek viselni. Ugyancsak nagy erővel hangsúlyozza de Viti de Marco az államhitelem demokratizálódásának tehercsökkentő hatását és ugyancsak kevésbé emeli ki, hogy a tanulatlan munkás és a nagytőkés csak igen speciális feltételek mellett lesz egyenlő arányban az állam hitelezőjévé és hogy a jelenleg rendszerinti gazdasági adottságok mellett milyen ritkán fordulhat elő az, hogy a kölsönök demokratizálódása révén széles tömegek ne érezzék tényleges teherként az állami hitelek töke- és kamatterhét.

Nem kétséges ilymódon, hogy de Viti de Marco pénzügytani rendszere sok ponton szorul korrekcióra, de munkájának nagyszerű értéke így is megmarad. Nem kétséges, hogy de Viti de Marco számos vonatkozásban alkotott alapvetően újat és nem kétséges, hogy az irodalomban sok mélyen begyökerezett tévtant oszlatott széjjel. Hatalmas rendszert alkotott és tüneményesen írt meg részleteket. Az adóáthárítás új elmélete a tudománynak nagy haladását jelenti, figyelmen kívül nem hagyható, fontos eredményeket hozott módszertani téren, az adó jogi megoszlásának elméletében és az állami hitekre vonatkozó elméletben. Számos, a rendszer egésze szempontjából kisebb jelentőségű részlet is valóságos remeke a pénzügyi irodalomnak, hogy példaképpen csak az illeték árproblémáira, az állami monopóliumok elméletére vagy a vámok pénzügyi elméletére mutassunk rá. Gondolkodása metszően éles és logikus, gondolatfűzésének világossága még a fordításokban is kifejezésre jut és gyakran kiragadott mondataiban is látnoki meglátások nyilvánulnak. Munkáján a valóban nagy tudós szelleme érzik és méltatására Einaudi professzorral együtt azt kell mondanunk, hogy lehet, hogy követésre készlet, lehet, hogy bírálatot vált ki, de munkája mindenképpen a tudomány fejlődését jelenti.

Nötel Rudolf.

Elvek és célok a magyar nyersanyaggyártásban.

Nyersanyaggyártás a hazai források jobb kihasználását, nyersanyagfeltárást, kutatómunkát, külföldről származó és belföldivel nem pótolható nyersanyagok beszerzésének megkönnyítését jelenti, vagyis tudatos tevékenységet a hazai iparnak lehetőleg hazai anyagokkal való táplálására.

Szükséges-e nyersanyaggyártás Magyarországon s ha igen, milyen elvek szerint kell történnie? Az első kérdésre feleletet ad nyersanyaghelyzetünk. Kiviteli feleslegünk egy nyersanyagból,

az alumíniumérből van. Öt nyersanyagból: gyapju, kender, len, selyem és növényi olaj önellátók vagyunk, illetve szükségletünk tulajdonos részét magunk fedezzük. Ipari nyersanyagszükségletünk tetemes részével, 26 különböző alapanyaggal pedig jórészt a külföldre szorulunk. Ez a helyzet már egymagában érthetővé teszi, hogy a nyersanyagokkal gazdaságosan kell bánnunk.

Iparunk nyersanyagellátásában túlzottan külföldre utaltsága nem egészséges állapot. Mindig bekövetkezhetnek ilyen esetben helyzetek, amikor megakad az utánpótlás és ez helyrehozhatatlan károkat okozhat. A válság éveiben a nyugati valuták hiánya, jelenleg a világszerte jelentkező nyersanyagszűke bontja meg a külföldről származó ipari alapanyagok behozatalának folytonosságát. Ez az erősen függő helyzet zavartkeltő.

A nemzetgazdaság biztonságának követelménye, amely a politikai biztonság követelményéből sarjadt ki, ugyancsak igazolja a nyersanyaggazdálkodás szükségességét. Esetleges háború, gazdasági elzárás, szankciók esetén védtelenül áll a saját nyersanyagokban szűkölködő ország. Tehát gondoskodni kell a gazdasági biztonságról. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a követelmény *csak látványosan mutat rokonságot az önellátás elvével. Nem gondolható nyersanyagautarkira az ország,* de az iparnak a külföldi anyagforrásoktól való függőségén lazítani kell. Ez az egyik szempont. A másik szempont pedig: az itt termelt nyersanyagokat itthon kell feldolgozni, illetve, ha lehet itthon kell termelni a nyersanyagokat, meg kell teremteni a magyar iparnak a magyar földről való szervezettebb kapcsolatát. Ez nemcsak az iparfejlesztés további menetének útjából háritaná el a belső ellenállást, hanem az ipari termelésnek megalapozottabb biztonságot adna s egyúttal az agrármunka egy területén a könnyebb értékesítését is lehetővé tenné. Tehát nem önellátás, hanem a saját erők felhasználása.

Mindezt összefoglalva, a magyar nyersanyaggazdálkodás *behozatali vonatkozásban a külföldi nyersanyagok megszerzésének a megkönnyítésére törekszik.* A másik vonalat a *hazai iparnak külföldi nyersanyagoktól való lehető függetleníse adja,* ami belföldi nyersanyagok termelését, feltárását, előállítását, helyettesítő vagy pótlóanyagok gyártását jelenti.

Minden nyersanyaggazdálkodásnak első feladata megállapítani, melyek azok a nyersanyagok, amelyekre az iparnak szüksége van és milyen nagy ez a szükséglet. Előbbi feladat könnyű: megoldható az ipari termelés, behozatal és hazai termelés adataiból. Nehezebb munka a szükséglet mennyiségének a megállapítása. A termelés állandóan változó folyamat. Áttekinteni azt, hogy mennyi lehet a szükséglet a jövőben, majdnem lehetetlen. Csak rövidebb időközökre következtethetünk előre. Így tehát csak az addig tapasztalt legnagyobb szükségletből, mint az évi felhasználás alaplímértékéből indulhatunk ki, de természetesen itt is a mindenkori termelési helyzetnek megfelelő korrekciókat kell az adott gyakorlati megoldásnál alkalmazni.

A magyar nyersanyaggazdálkodás belföldi vonala, vagyis az iparnak külföldi anyagoktól való függetleníse hármassal jelleghő:

1. *Átállítás,* ami jelenti az eddig felhasznált külföldi nyersanyagnak magyar eredetű, de ugyanazzal a nyersanyaggal való felcserélését;

2. *Helyettesítés*, vagyis az eddig használatos anyagok helyett olyan más belföldi származású anyagok alkalmazását, amelyek a rendeltetésnek pontosan megfelelnek;

3. *Pótlás*, azaz szintetikus uton való előállítás a nyersanyagoknak, amelyek eddig természetes formában, de nehezen megszerezhetően állottak rendelkezésre.

A magyar gazdasági életben a nyersanyaggyártás mindhárom irányának jelentősége van. Agrárszempontról a termelés jelentékeny hányadának idehaza való értékesítése, a nyersanyagtermelés kiterjesztése, újabb — a magyar mezőgazdaságnak megfelelő — termelési ágak felhasználása, kedvező fejlődéssel biztat. Néhány szemléltető példát is felsorakoztathatunk ennek az állításnak igazolására:

Átállítás: Textiliparban 1936-ban lent, kendert, gyapjút különféle formában importáltunk mintegy 9 millió pengő értékben. Ez teljesen átállítható hazai beszerzésre, hiszen ezeket az anyagokat a magyar mezőgazdaság termeli.

Helyettesítés: Textiliparban a pamutnak, ahol lehet, lennel, jutának kenderrel való helyettesítése, a lencsalmának fonállá való feldolgozása, a selyem népszerűsítése, stb. mindmennyi lehetőség a pamutnak bizonyos határokig hazai anyaggal való helyettesítésére. A vegyi iparban: a benzinnel szesz, kenőolajjal ricinussal keverése. Szappangyártásban koprának napraforgómaggal, halzsirnak ugyancsak napraforgómaggal helyettesítése és még számos egyéb lehetőség járható utnak bizonyult.

E példákon kívül az ipari nyersanyagtermelés ugyancsak sok kedvező értékesítési és termelési momentumot tartalmaz, az agrár-gyártás szempontjából. A hazai cellulózgyártás tengericsutkát, somkórót és más anyagokat hasznosíthat. A mügyapju a soványtej értékesítését lehetővé teszi. Ilyen példát még igen sokat lehetne említeni, amelyek mind azt illusztrálnák, hogy a nyersanyaggyártás új utakat nyit a mezőgazdasági termelésnek és ehhez a magyar ipart, mint vásárlót biztosítja. Aligha túlzunk — mai nyersanyagimportunk adataival számolva — ha 50—55 millió pengőre becsüljük azt a nyersanyagértéket, amellyel a magyar mezőgazdaság rövid időn belül az eddigi termelésen felül elláthatja az ipart.

Ipari szempontból ugyancsak fontosága van a nyersanyaggyártás jelzett vonatkozásainak. Az átállítás eddig nem gyártott anyagok előállítását jelenti. A marónátron, cellulóz, cserzőanyag, műselyem, alumínium, müpamut, benzol, koksz, mübenzingyártás mindmennyi új iparfejlesztési lehetőség. Ez a törekvés tulajdonképpen az ipar természetes fejlődésének vonalában fekszik. Az újonnan keletkező iparok mindig a legkönnyebb érvényesülési lehetőséget, tehát a fogyasztóképes kész áruk előállítását keresik. A fejlődő ipar már nem hátrál meg a nehézségek elől, lefelé is épít, vagyis lassanként a félgyártmányok, végül pedig a gyártható nyersanyagok előállítására is berendezkedik. A magyar ipar erősen fejlődött a háború után, a devizális nehézségek pedig a fejlődés újabb irányára fordították figyelmét. *A hazai ipari nyersanyagtermelés megkezdését tehát nem a devizanehézségeknek köszönhetjük, ezek csak siettették az amúgy is előbb-utóbb meginduló folyamatot.* A nyersanyaggyártással a magyar ipar új és tág fejlődési lehetőségű munkaterülethez jut.

Az ipar nyersanyagellátásának hazai forrásokra való átállítása nem tekinthető csupán új iparágak létesítésének vagy az agrárgazdálkodás új lehetőségeinek szemszögéből. A hazai bányakincsek feltárása szintén ebbe a feladatkörbe tartozik. A kaolin, tűzálló anyag és üveghomok előfordulások feltárása függetlenítheti iparunkat külföldi forrásoktól. Újabb bauxittelepek, mangánérclelőhelyek, vasérctelepek kutatása sikerrel jár. A rézbányászat fejlesztése, a melléktermékek kitermelése eredményesnek ígérkezik. Különös fontosságú az olajkutatás munkája, mely éppen a közelmúltban járt Bükkszéken kedvező eredménnyel. A földgáztelepek fellelése nemcsak üzemanyag szempontból szükséges, hanem azért is, mert belőlük sok ipari nyers- és segédanyagot lehet kigyártani. Az összes bányászati nyersanyag aligha található meg az ország területén, de a kutatások folytatása mégis sok nem várt eredményt mutathat fel.

A nyersanyaggazdálkodás helyettesítési törekvései az agrárvonatkozásnál nem kisebb szereppel bírnak, ipari viszonylatban is. Csak a legfontosabbakat említve: réznek alumíniummal, hangyasavnak ecetsavval, benzinnel földgázzal, stb. helyettesítése sok esetben üdvösnek bizonyultak.

A szintétikus anyagok előállítása, illetve külföldi eredetű természetes nyersanyagoknak mesterségesekkel való pótlása, szintén elsőrendű feladata a nyersanyaggazdálkodásnak. A műbenzingyártás, a műpamut- (vistra, fiocco), műgyapju-, műselyemgyártás technikailag megoldott kérdések s ha egyéb szempontokból is megfelelnek, akkor alkalmazásukkal nem lehet késlekedni. Egyes ilyen műanyagok, mint pl. a műpamut, már alkalmaztattak, másokkal folynak a kísérletek.

A nyersanyaggazdálkodás hármass jellege (az átállítás, helyettesítés és pótlás) és ennek gyakorlati jelentkezése az említett példák-ból világosan kiütökzik. Másik, de ezeket kiegészítő fontos iránya a nyersanyaggazdálkodásnak a *takarékosság és a kísérleti munka*. A takarékosság jelenti, hogy olyan üzemi berendezéseket kell szerkeszteni, amelyek a nyersanyagok minél jobb kihasználását, feldolgozását teszik lehetővé. Ez a munka tulajdonképpen a racionalizálás és szabványosítás feladatkörébe tartozik és így ezt a tevékenységet végző szerveknek kell ebben az irányban dolgozniuk. A takarékossághoz tartozik elhasznált nyersanyagok regenerálása is. Az ócskavas-, makulatura-gyűjtés, olajregenerálás stb. sok új nyersanyag felhasználását teszi feleslegessé.

Az *állandó, megszervezett kísérleti munka* kiegészíti a nyersanyaggazdaság gyakorlati feladatait. Milyen külföldi nyersanyagot lehet nélkülözni, helyettesíteni, pótolni, a talált hazai nyersanyagokat milyen célra lehet hasznosítani, erre feleletet csak rendszeres kísérleti munka adhat. A földgáz sok ipari nyersanyagnak alapja, milyen célokra lehet felhasználni, mit lehet belőle előállítani, a szesznek motorhajtásra használása, bauxitnak vassá feldolgozása, fának, cellulozének különféle nyersanyagokra átalakítása, stb. mindmeggannyi kísérletezést igénylő feladat. Rendszeres nyersanyaggazdaság, rendszeres kísérleti munka nélkül elképzelhetetlen.

Ez a nyersanyaggazdaság feladatköre. Nyomatékkal kell azonban kiemelni, hogy eredményes technikai eljárások és sikeres kuta-

tások esetén sem érvényesülhetnek a gyakorlatban minden esetben a felsorakoztatott alapelvek. *A nyersanyaggazdaságnak megvannak a szigorú határai, amelyeket átlépni csak rendkívüli esetekben lehet. Ezek a tiszteletbentartandó határok: a minőség és az ár.* Autárk (elképzelhetetlen) gazdálkodás esetén, vagy pedig amíg a külkereskedelem árvonatkozásokban is állami irányítás alatt áll és a külföldi versenyviszonyokat számtalan korlátozás befolyásolhatja, addig a nyersanyaggazdálkodás korlátlanul érvényesülhet, ár, minőségi különbségek nem játszanak különösebb szerepet. Mibelyt azonban a külkereskedelem szabadabb levegőhöz jut, nyomban érvényesülnie kell a nyersanyaggazdálkodás két fontos korlátjának: minőségben megfelelnek-e a belföldi nyersanyagból készült iparcikkek a külföldi nyersanyagból készült áruknak, és a hazai nyersanyagok vagy szurogátumok ára állja-e a versenyt a külföldi vagy eredeti természetes nyersanyagokéval. A jó nyersanyaggazdaságnak, ezekre a szempontokra feltétlenül ügyelnie kell és ha a helyzet megjavítható, úgy erről mielőbb gondoskodnia.

Az említett határokon kívül van még egy szempont, amelyre ügyelni kell. Ez pedig tartalékolása azoknak a belföldi nyersanyagoknak, amelyeknek szükében vagyunk. A könnyen kifogyó nyersanyagokat inkább külföldről kell beszerezni. Kár olyan belföldi nyersanyagot kitermelni, melynek sovány az előfordulása, vagy kár drágán termelni akár ipari, akár agrár nyersanyagokat, amíg külföldit kedvezőbben, folyamatosan, esetleg magyar termények, vagy termékek ellenében vásárolhatunk. E szempont alá tartozik az is, hogy az ipari nyersanyagot lehetőleg idehaza kell feldolgozni és nem nyersállapotban kiszállítani.

E megállapítások természetesen nem jelentik azt, hogy a nyersanyaggazdaságnak ne kellene a rendkívüli esetekre felkészülnie. Adódhatnak alkalmak, amikor minden belföldi nyersanyagforrást igénybe kell venni. Így pl. a devizagazdálkodás nehéz éveiben, vagy akár most, amikor egyes anyagokban a világpiacon hiány mutatkozik, szükség lenne minden határszemponttól eltekintve, hazai forrásokra.

A nyersanyaggazdaságnak a kutatást, a kísérletet, tehát minden határszemponttól függetlenül el kell végeznie. Fel kell tárnia az összes hazai nyersanyagforrásokat, megállapítania azok kiterjedését, teljesítőkéességét, termelési- és költségviszonyait, egyszóval mindazt a részletet, amely az ipari felhasználás kiaknázás szempontjából fontos. Leltárba kell foglalni az ország nyersanyagforrásait és lehetőségeit, hogy szükség esetén bármelyiknek üzembeállítás-késedelem nélkül megtörténhessék. A magyar ipart lehetőleg függetleníteni kell a külföldtől, hogy egészségesebben fejlődhessék. Enne szükségességét éppen a közelmúlt nyersanyag gondjai indokolják.

Mi történjék — ha e szempontot érvényesítjük — azokban a esetekben, ha nem nyersanyagok feltárásáról, hanem nyersanyaggyártásról van szó, ez a kérdés joggal kerülhet elő. Nem lehet kétség abban, hogy a magyar ipar egyes ágai annyira fejlettek és annyi nyersanyagot használnak fel, hogy ezek gyártására való berendezkedésnek rentábilisnak kell lennie. Celluloze, marónátron, műelyem, stb. gyártására be kell rendezkednie az iparnak. Mübenzin, mügyapju és más szintétikus vagy eredeti nyersanyagoknál, melyek-

nek ára esetleg felülmulná az általuk nélkülözhetővé tett természetes nyersanyagét, olyan termelési tartalékkereteket kellene létesíteni, amelyek egyéb anyagot állítanak ugyan elő, de szükség esetén teljesítőképességben kiterjeszthetők és a nyersanyag gyártására átállíthatók lennének. Lényeg mindenesetre az, hogy feleslegesen nem kell kihasználni a belföldi forrásokat, már a külkereskedelmi érdekekre való tekintettel sem.

A nyersanyaggazdaság kifejtett elveivel kapcsolatban, feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy ez a munka nem jelent és nem jelenthet teljes autárkiára való törekvést, hanem jelenti a magyar ipar nyersanyagellátása biztonságának, főleg pedig a magyar földdel való szervezesebb kapcsolatának kiépítését.

Kecső István.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A Navratil emlékkönyv (1935) és a Balás-Heller emlékkönyv (1937).

Ünnepi dolgozatok Navratil Akos születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulója alkalmából. Kenéz Béla előszavával. Szerkesztették Kenéz Béla, Judik József és Varga István. Budapest: Gergely 1935. 472 l.

Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából. Szerkesztették Laky Dezső és vitéz Surányi-Unger Tivadar. Budapest: Gergely 1937. 496 l.

A két esztendővel ezelőtt megjelent Navratil emlékkönyvet és az idei Balás—Heller-emlékkönyvet, melyekkel tudósgárdánk hatvanadik életévük betöltése alkalmából ajándékozta meg nagynevű ünnepeit, méltán nevezhetjük *Kenéz Béla* szavaival „az egész magyar tudományos élet hálája reprezentatív megnyilatkozásainak”. Az együttvéve közel ezer oldalra terjedő két mű sokféle témát ölel fel — hiszen nem kevesebb mint negyvenhárom tanulmányt tartalmaz — s így a közgazdaságtani olvasóközönség nagy része e műveket alkalmasint nem folytatólagosan fogja áttanulmányozni, hanem újból és újból elő fogja őket venni, ott ütven fel ez emlékkönyveket, ahol éppen érdeklődési körébe vágó fejtegetéseket talál. A két maradandó becsü kötet tartalmának ismertetése talán némi utmutatásul szolgálhat az olvasónak, jóllehet ez ismertetés — ha első pillanatra hosszasan látszik is — egy-egy ünnepi dolgozat tartalmáról csak igen vázlatos képet adhat.

„Gondolat a csillagokról közömbös ezekre nézve; gondolat a társadalomról *része*, sajátos alkotó eleme a társadalom világának”, mondja *Dékány István* a Balás—Heller-emlékkönyvbe irt tanulmányában, mely a társadalom természetéről alkotott képzetek négy alaptípusa és az ezeknek megfelelő szociálpolitikai elgondolások közötti elvi vonatkozásokat tárgyalja. A szociológus Dékány Istvánnak ez a megállapítása a maga tudományágáról a közgazdaságtanra nem lenne közvetlenül vonatkoztatható, miután a *közgazdasági elmélet* fogalmilag nem része, nem alkotó eleme a *közgazdaságnak*. A gazdaságelmélet és a gyakorlati gazdálkodás közötti kapcsolatok mégis igen szorosak, mindenesetre sokkal szorosabbak, mint azt általában hinni szokták. A mai világ közvéleménye ugyanis valósággal telítve van közgazdasági elméletekkel, ha persze elméleteit többnyire nem is nézi azoknak, hanem gyakorlatnak „tiszteli” őket. Ezek az úgynevezett gyakorlati felfogások azonban néhány

empirikus adatra alapított egészen felületes és következetlen *teóriák* szoktak lenni és a gyakorlat, a közgazdasági élet sok tekintetben szomorú valósága nem kevésbé áll az ilyen elméletek hatása alatt. A kérdést tehát nem úgy kell feltenni, hogy legyenek-e elméleteink a közgazdaságról, vagy sem, hanem úgy, hogy igyekezzünk-e mentől jobb, mentől következetesebb, a valósággal mentől inkább harmonizáló elméletekre szert tenni, vagy pedig érzjük be azzal a silány, de nagyon hatékony tömegáruval, melyet irodákban, tőzsdéken, magánlakásokban és szerkesztőségekben egyaránt osztogatnak.

A *Navratil Akosnak*, valamint *Balás Károlynak* és *Heller Farkasnak* felajánlott emlékkönyvek bizonyosságot tesznek arról, hogy az elmélet gyakorlatalakító szerepe élénken foglalkoztatja tudományos életünk legjelesebb képviselőit is. Ez nemcsak a feldolgozott témák nagy részének gazdaságpolitikai jelentőségéből tűnik ki, hanem közvetlenül abból is, hogy a kimagasló tanulmányok némelyike *expliciten* a gazdaságpolitika elméleti alapjaival foglalkozik. Ezt mindjárt *Heller Farkas* Navratil emlékkönyvbéli tanulmányáról is elmondhatjuk, mely a gazdasági liberalizmus elméletét ismerteti és bírálja. Heller itt arra mutat rá, hogy a liberális iskola nem kívánja a közérdeket az egyéni szabadság követelményével szemben háttérbe szorítani, amidőn *laissez faire*-t hirdetett, hanem azt a fellegást vallotta, hogy a szabadon érvényesülő piaci erők hozzájárulnak a köz szempontjából legkívánatosabb gazdasági egyensúlyt. A szerző ugyanakkor azonban kifejti azt is, hogy a piaci erők szabad megnyilvánulását korunk gazdasági életében magánérdekeltségek is lényegesen gátolják (monopóliumok) s így az állam, ha ma a benyomavatozás álláspontjára helyezkednék, éppenséggel nem azt az állapotot valósítaná meg, mely a liberalizmus ideáljának volna tekinthető. Hasonló megállapításra jut e tekintetben *Neubauer Gyula* is, aki a Balás—Heller-emlékkönyvben igen szellemes elméleti műveletet végez, amidőn egy eszményi bölcsességgel felülről irányított „tökéletes gazdaság”-ból vezet le a megköfötttségek nélküli piaci gazdaságot, mely önműködően teljesíti mindazt, amit a bölcs diktátor ideáltípusa hatalmi szóval rendelne el. De *Neubauer* is megállapítja, hogy részint a gazdasági erők mozgékonyságának hiányossága, részint pedig a monopolisztikus helyzetekből eredő merevedések gazdaságpolitikai beavatkozás híján is megmásítanák a szabad piaci erők eredeti hatását. Ezenkívül *Heller Farkas* is, *Neubauer Gyula* is (utóbbi főleg a Navratil-emlékkönyvbe írt tanulmányában) rámutatnak arra, hogy az államhatalom a valóságban nem kizárólag gazdasági természetű célok szolgálatába állítja gazdaságpolitikáját, holott az előbb említett „tökéletes gazdaság” persze csak gazdasági szempontból „tökéletes”. A magyar gazdaságpolitikának ezeket a nemzetgazdasági talajban gyökerező „heteronóm” céljait tárgyalja *Surányi—Unger Tivadar* ugyancsak a Navratil-emlékkönyvben. A múlt század elejére visszatekintve, ismerteti ezek fejlődésének irányvonalát és az irányvonaltól való hullámszerű elhajlásokat. Megállapítja, hogy „többé-kevésbé egyenes ilyenmü irányvonalat általában csak több évszázad fejlődésének távlatában szoktunk kapni”, amikor is „a hangsúly kezdetben a külső, majd a belső hatalmi politikán szokott lenni; később a szociálpolitikái, végül pedig a kulturpolitikái törekvések nyomulnak előtérbe”. Rövidebb időtartamokra vonatkozó vizsgálódások során az irányvonaltól való elhajlások viszonylag nagy szerephez jutnak, amire az itt vizsgált idő-

szakon belül a világháború és a háború utáni évek szolgáltattak jó példát a maguk tulnyomóan hatalmi természetű célkitűzéseivel. Egy és ugyanannak a gazdaságpolitikai eszköznek részint heteronóm, részint autonóm célok szolgálatába állíthatóságát Balás—Heller-émlékkönyvbéli tanulmányaiban tárgyalja Surányi-Unger, itt azt emelven ki, hogy az árszabályozás, melynek nehézségeit egyébként tisztán látja, nem csupán a szociálpolitikának válhatik eszközévé, hanem a konjunkturpolitikának is és az utóbbinak keretében — a szokásos hitelpolitikai eszközökkel ellentétben — *differenciált* beavatkozást tesz lehetővé a gazdasági élet különböző területein. Az árszabályozás problémájának kapcsán emlékszünk meg *Varga István*nak a drágaság kérdésével foglalkozó tanulmányáról is (Balás—Heller-émlékkönyv), melyben a szerző arra a megállapításra jut, hogy „ha a drágaságot valami rosszként, nem kívánatosként fogjuk fel, akkor beszélhetünk drágaságról, ha az életszínvonal csökken”. Lényegileg ugyanez a gondolat jut kifejezésre abban a megállapításában is, hogy „általános drágaság” akkor mutatkozik, ha az árak emelkedése áruhiány következménye. Mindezek a munkák a való gazdasági élet egészét, vagy legalább is a gazdasági élet egészén végigvonuló gyakorlati problémákat szemlélnék az elmélet nézőszögéből és ezt teszi *Balogh Tamás* érdekes tanulmánya is (Navratil-émlékkönyv), mely a legutóbbi nagy válságot közvetlenül megelőző idő óta követett gazdaságpolitikának országonként különböző elméleti hátterére világít rá. Ismerteti azokat a tévhiteket, melyeknek a válság előidézésében lényeges részük volt, majd pedig azokat a felfogásokat melyek a krízis második felében terjedtek el és végül hangsúlyozza, hogy a gazdaságpolitika elméleti alapjainak tisztázása és nemzetközi összefogás nélkül aligha vehet egészséges irányt a fejlődés.

Felsorolásunkat általános gazdaságpolitikai vonatkozású tanulmányokkal kezdtük, de kezdhettük volna azokkal a munkákkal is, melyek egy másik általános témakörrel, a közgazdaságtan elhatárolásának, sajátos szemléleti módjának és módszertanának problematikájával foglalkoznak. *Navratil Ákos* Balás—Heller-émlékkönyvbéli tanulmányát is ide sorolhatjuk. E tanulmányában Navratil ugyanis a *közgazdasági* és *magángazdasági* szempontok egymáshoz való viszonyára mutat rá, elsősorban a jövedelem fogalmával kapcsolatosan. Nagyon meggyőzően fejti ki, hogy magángazdasági *vonatkozások* a jövedelem problémájának vizsgálatánál nem zárhatók ki, sőt már a fogalom meghatározásánál sem. Hasonló a helyzet a gazdasági élet sok más jelenségének a megítélésénél is s így teljességgel céltalan volna az a törekvés, hogy magukból a jelenségekből hámozzuk ki és távolítsuk el, akár a közgazdasági, akár a magángazdasági elemeket. Ezzel szemben valóban megkülönböztethetünk közgazdasági és magángazdasági *szemléletet*. „A közgazdaságtan erősebben vehetné figyelembe a magángazdasági jelenségeket, mint azt eddig tette, viszont jól tenné, ha vizsgálódásai során fölös magángazdasági szemlélettől szabadulni igyekeznék”. A közgazdaságtan tárgykörének és módszertanának kérdésével kapcsolatosan konkrét problémákat tárgyal *Theiss Ede* is a Balás—Heller-émlékkönyvben megjelent rendkívül értékes tanulmányában. Ismerteti az *oekonometriának*, vagyis azoknak a módszereknek a lényegét, melyeknek segítségével nemcsak a közgazdaságtani törvényszerűségek matematikai kifejezésére, hanem a valóságos mennyiségi összefüggések

megállapítására és statisztikai verifikálására törekedhetünk. De Theiss — mint mondtuk — nem marad meg a módszer általános jellemzésénél, hanem az oekonometrikus iskola problémakörét közelebbről is ismerteti. Ha csak nagy vonalakban is, de látjuk, hogy miként vezetett a fejlődés a Walras-féle egyenlet-rendszertől a Moore-féle dinamikus egyenletrendszerhez és a „mozgó egyensúly“ fogalmához s hogy azután hol kapcsolódott a kutatásba a szóbanforgó újabb irány. Egyebek között a konjunkturastabilizálás terén vár a szerző az oekonometriától nagy teljesítményeket. Rajta kívül *Kádas Kálmán* is érdekesen mutat rá a Balás—Heller-émlékkönyvben a matematikai módszer előnyeire. („Ahol a valóság mennyiségekkel kapcsolatos, ott lépten-nyomon mindig mennyiségi összefüggésekkel is fogunk szembekerülni.“) *Erődi-Harrach Béla* a strukturális szemlélet közgazdaságtani alkalmazása mellett foglal állást és a társadalomgazdaságnak, mint egésznek a kutatását tüzi ki célul (Balás—Heller-émlékkönyv). A szerző kiemeli, hogy a társadalomgazdaság egysége nem metafizikai konstrukció, hanem ellenkezőleg empirikus valóság. *Kisléghi Nagy Péter* — ugyancsak a Balás—Heller-émlékkönyvben — az univerzalizmus gazdasági kategóriáiról ír Spann tanítására alapítva. A közgazdaságtanban elsősorban a teljesítmények tanát látja, melyet kiegészít a teljesítmények nagyságának tana (érték- és árelmélet). Egymáshoz korrelációs viszonyban álló teljesítmény-csoportokat különböztet meg („képződmények“nek nevezi őket) és a legmagasabbrendű „képződmény“nek a nemzetgazdaságot tekinti. Hangsúlyozandó azonban, hogy felfogását messzemenő *módszertani tolerancia* jellemzi. „A módszerek különbözősége, gazdagsága — ugymond — egy tudomány fejlettségének bizonyítéka, virágzásának feltétele.“ *Varga István* a Navratil emlékkönyvben — Balás—Heller-émlékkönyvbéli tanulmányról már fentebb volt szó — azt az álláspontot fejt ki, hogy az egyes tudomány-
szakok deduktív okoskodással nem is rendszerezhetők eredményesen, miután valamennyi tudomány-
szak egy és ugyanannak a valóságnak a megismerésére törekszik s így voltaképen csak arról lehet szó, hogy a *kutató* saját ismereteinek korlátjaira való tekintettel a valóságnak csak egy részletét vizsgálhatja. *Moór Gyula* a gazdasági élet és a jogi rend közötti összefüggés problémájával foglalkozik a Navratil emlékkönyvben. Jogilag nem szabályozott közgazdasági jelenségeket, nem-gazdasági tartalommal bíró tételes jogszabályokat és végül jogilag szabályozott közgazdaságot különböztet meg, ehelyütt természetesen a legutóbb említett kategóriát vizsgálván a legbehatóbban. Közgazdasági szempontból különösen érdekes a jogi beavatkozás különböző fokainak meghatározása és jellemzése. (Az első fokon a jog csupán az egyéni akaratok számára biztosított szabadság zavartalanságán örködik, a második fokon a jog az együttműködést szabályozza, de a szabályozás végrehajtását az érdekeltekre bizza; a harmadik fokon viszont a szabályozás végrehajtását is saját szervei feladatává teszi.) *Andreich Jenő* az árelméletnek etikai tényezők figyelembevételével való átépítése mellett foglal állást, avégből, hogy az így keletkező árelmélet képes legyen a szociális ár lényegét megmagyarázni (Balás—Heller-émlékkönyv). *Mattyasovszky Miklós* a Navratil-émlékkönyvben a világháborúnak a közgazdaságtanra gyakorolt hatásait tárgyalja. *Guothfalvy-Dorner Zoltán* a gazdasági szervezés alapkérdéseivel foglalkozik a Balás—Heller-émlékkönyvben. *Zelovich László* ugyanitt a többnyire magángazdasági szem-

pontból tárgyalt spekuláció közgazdasági szerepét fejti ki, számos érdekes problémát tárgyalva — így például a határidős ügylet jelentőségét vizsgálva — és megállapítja, hogy a kockázat a spekulációt nemcsak lehetővé teszi, hanem közgazdasági szempontból szükségessé is.

De most már rá kell térnünk az értékes tanulmányoknak arra az ugyancsak jelentős csoportjára, melynek tárgyköre könnyebben sorozható a közgazdaságtan egy-egy ugynevezett „ágához“, illetve egy-egy ugynevezett segédtudományhoz, mint a fentebb említett munkák nagy részéé. Ez azonban persze nem jelenti azt, hogy a most említendő munkák kevésbé általános érdeklődésre tarthatnak számot, mint a fentebbiek. Aligha akadhat olvasó, aki például *Laky Dezső* fejtegetéseit „Csonka-Magyarország népének halandóságáról“ (Balás—Heller-émlékkönyv) érdeklődési körén kívül állónak tekintené. E tanulmány mielőtt voltaképpen tárgyára rátérne, Nagy-Magyarország népeességi mozgalmának főtényezőit ismerteti és megmutatja, hogy a mult század nyolcvanas éveitől egészen a világháború kitöréséig a természetes szaporodás alig változott (1881—1885 : 11.3, 1913:11.1 ezer lélekre számítva), holott az elveszületések ezer lélekre számított arányszáma az említett időszak folyamán 44.6-ról 34.3-ra csökkent. Utóbb azonban a születési és halálozási arányszámok csökkenésének párhuzamossága megszűnt; a csonka ország születési arányszáma az 1931—35-i időszakig 22.4-re esett vissza, de ez már a természetes szaporodásnak 6.6-ra való visszaesését okozta. A tanulmány főtémája az 1920—21. évi és az 1930—31. évi halandóság összehasonlítása. E tízéves időszak folyamán az egész lakosságra vonatkozó halálozási arányszám 21.3-ról 16.1-ra (vagyis 24.4%-kal) csökkent, ez az átlagos visszaesés azonban egymástól nagyon eltérő komponensekből tevődött össze. Az egyes korosztályokat tekintve azt látjuk, hogy a visszaesés az 1—9 évig terjedő korosztálynál a legjelentősebb (55—56%), a magasabb korosztályoknál azonban már jóval csekélyebb (az 50—59 éveseknél 18.2%, a 60 éven felülieknél már csak 12.2%). A csecsemőhalandóság a vizsgált időszak folyamán száz születésre számítva 19.3-ról 15.7-ra csökkent. Rendkívül érdekesek azok az eredmények is, melyekre a halandóság visszaesésének törvényhatóságokénti és foglalkozási ágankénti összehasonlítása vezet.

Elsősorban a pénzügytan körébe tartozónak kell tekintenünk *Balás Károly* Navratil-émlékkönyvbéli tanulmányát, melyben a szerző a vámok és az egyedáruságok hatását tárgyalja a jövedelemeloszlásra. A szerző tanulmánya szempontjából három jöszágkategoriat különböztet meg. Az első kategóriába azok a jöszágok tartoznak, melyek csereforgalom útján kerülnek behozatalra és a megvámolás után a belföldön ismét a csereforgalomba jutnak, a második kategóriába azokat a jöszágokat sorozza, melyek ugyan csereforgalom útján jutnak el a megvámoláshoz, de a belföldön nem kerülnek többé csereforgalomba, a harmadik kategóriába pedig ama jöszágokat, melyeknek behozatala a csereforgalom körzetén kívül történik. A szerző rámutat arra, hogy a vám csupán az első két kategóriánál hat mint áradó és a szóbanforgó áradó szétosztódásának (diffúziójának) csak az első kategóriánál van meg a lehetősége. Az állami és közületi egyedáruságok keletkezését, illetőleg eladási tevékenységét nem tekinti adóztatásnak és megállapítja, hogy az egyedárusági cik-

kek árának egy részét csak akkor tekinthetjük *adószerű* tehernek, ha a szabadforgalmi árral szemben ártöbblet mutatkozik. Ugyancsak nagyrészt a pénzügytan körébe tartozik *Szádeczky-Kardoss Tibor* értékes fejtegetése az „adóztatás és nemzeti jövedelem“ problémájáról (Balás—Heller-émlékkönyv). A tanulmány azt vizsgálja, miként lehet a közterhek súlyát valamely országon belül és országonként összehasonlítani. Hangsúlyozza, hogy a közterheknek társadalmi rétegenkénti és vidékenkénti megoszlását egy országon belül is lehetetlen nyomon követni. Ebben a vonatkozásban alaposan világítja meg az adóáthárítási folyamat jelentőségét. A nemzetközi összehasonlításoknál nem szabad a fejenkénti terhekből kiindulnunk, mert azonos fejenkénti teher különböző nemzeti jövedelem mellett nem esik azonos sullyal a latba. Kiemeli azonban a szerző azt is, hogy a különböző országokra vonatkozó nemzeti jövedelmi adatok összehasonlításánál igen nagy nehézségekkel kell megküzdenünk (gondoljunk például az egymástól elütő becslési módszerek, valamint a pénzérték problémájára) s hogy így csak azoknak a tényezőknek az ismertetéséről lehet szó, melyeknek figyelembevétele az ilyen összehasonlító adatok kiküszöbölhetetlen hibaforrásait legalább is csökkenti. *Szász Lajos* az adóztatási lehetőség határáról ír a Navratil-émlékkönyvben és arra a megállapításra jut, hogy ezt a határt számszerűleg kifejezni nem lehet. E kérdés megoldásánál a pénzügyi kormányzat „művészetté finomul“. *Szász* rámutat arra is, hogy magasabb adóztatás elviselhetőbb lehet, mint alacsonyabb, ha az előbbinek egyetemes gazdasági kihatásai kedvezőbbek, mint az utóbbinak. A Balás—Heller-émlékkönyvben *Bene Lajos* a magyar városok háztartási statisztikáját teszi alapos tanulmány tárgyává.

A *mezőgazdasági politika* kérdéseit tárgyaló tanulmányok közül *Fellner Frigyes* Navratil-émlékkönyvbéli munkája a magyar földbirtok szétdaraboltságának problémájával foglalkozik. Rámutat arra, hogy törpebirtokaink száma (0—5 hold) összes földbirtokaink számának 71.43%-át teszi, viszont területük az összes földbirtokok területének csupán 10.71%-os hányada. Ennek az aggályos tünetnek egyik lényeges oka a földbirtoknak természetbeni felosztása az örökösök között. Felveti a kérdést, vajjon a törzsörökösödési jognak (Anerbenrecht) magyar talajba való átültetése segítene-e a bajokon. Az általános törzsörökösödési jognak behozatalát helytelenitené, viszont kifejti, hogy az 1920-as földbirtokreformtörvény szűkebb határok között — az u. n. „családi birtokra“ nézve — elismerte a törzsörökösödési jogot fakultatív alapon. A szerző arra is rámutat, hogy a törzsörökösödési jog intézménye a magyar örökösödési jog alapelveivel annyiban összeegyeztethető, hogy a köteles rész törvényeink szerint általában nem követelhető természetben, hanem csak pénzértékben. Ha viszont olyan praecipuum illeti meg a törzsörököst, amely a többi örökösnek a köteles részt sem hagyja meg, akkor a két elv természetesen ütközik. *Schneller Károly* ugyancsak a Navratil-émlékkönyvben a magyar mezőgazdasági termelés átalakításának problémáját tárgyalja. Érdekes fejtegetéseinek elején elvileg intervencionista álláspontra helyezkedik, de a mezőgazdasági termelés intenzitásának és jövedelmezőségének emelkedését elsősorban mégis gazdaságpolitikánknak a szabadkereskedelem irányában való elhajlásától várná, ha tisztán látja is, hogy e cél megvalósításának a nemzetközi politikában gyökerező feltételei vannak. Kívánatosnak tar-

taná egyebek között a kereskedelmi növények, a takarmányfélék, a gyümölcs, dohány stb. termelésének kiterjedését a gabonatermelés rovására. A földbirtok egyenletesebb megoszlását az átírási illetéknek differenciálása révén igyekeznek elérni és pedig oly skála segítségével, mely azt venné tekintetbe, hogy a vevő mily kategóriához tartozik. *Mattyasovszky Miklós* a Balás—Heller-émlékkönyvben — Navratil-émlékkönyvbéli tanulmányáról már fentebb volt szó — a jogi személyek jelentőségét tárgyalja a földbirtokpolitika szemszögéből. *Schweng Loránd* ugyancsak a Balás—Heller-émlékkönyvben dinamikus mezőgazdasági politika szükségességére mutat rá.

A külkereskedelem, a fizetési mérleg és a világgazdaság problematikáját tárgyaló tanulmányokra rátérve öt értékes tanulmányról kell megemlékeznünk. A Navratil-émlékkönyvben *Judik József* „a világgazdasági válság és a fizetési mérlegek“ kérdésével foglalkozik. A fizetési mérleg egyensúlyának megteremtésére irányuló gazdaságpolitikai eszközöknek öt főtipusát különbözteti meg (1. az aranyalap feladása; 2. a valuta és az arany közötti kapcsolat új alapra helyezése; 3. az árszínvonal leszállítása; 4. a nemzetközi fizetéseket eredményező ügyletkötések szabályozása; 5. a devizaforgalmi korlátozások). Ezeket ismertetve és bírálva arra a következtetésre jut, hogy egyik eszközről sem állitható, hogy eredményesség tekintetében feltétlenül kiemelkednék a többi közül, hanem csak azt lehet mondani, hogy *adott körülmények között* az egyik vagy másik a legkevésbé hátrányos. Kétségtelen azonban, hogy nemzetközi gazdasági kibontakozás addig nem lehetséges, amíg az egyes országok az egyensúly elérésének céljából egymással homlokegyenest ellenkező politikát követnek. A szerző kifejti, hogy bizonyos korlátozó intézkedések még akkor is jogosultak lehetnek, ha az illető közzgazdaság pillanatnyi helyzete nem teszi azokat szükségessé, miután segítségükkel a pénzügyi válság későbbi kitörése esetleg elkerülhető, vagy enyhíthető. Ily körülmények között azonban elsősorban csak a nemzetközi tőkeforgalom feletti ellenőrzés kiépítése mutatkoznék kívánatosnak. *Hantos Elemér* mind a Navratil-émlékkönyvben, mind pedig a Balás—Heller-émlékkönyvben világgazdasági problémát tárgyal. A Navratil-émlékkönyvben megjelent tanulmánya a világpiac háboru utáni változásai-val foglalkozik és abból a megállapításból indul ki, hogy a legfontosabb változást a világkereskedelem és világtermelés, valamint a világgazdaság és a nemzeti gazdaságok közötti funkcionális kapcsolatok felbomlásában kell látnunk. Hangsúlyozza, hogy a „gazdasági javakkal való legjobb ellátás szabad világgazdaság mellett van adva“ és így „a cél, amelynek elérésére törekednünk kell: szabad és erőteljes nemzeti gazdálkodás a szabad és erőteljes világgazdaságban“. Balás—Heller-émlékkönyvbéli tanulmányában Hantos „Az új ipari forradalom“ címen a nagyjelentőségű újabb kémiai találmányokkal okozati összefüggésben álló világgazdasági átalakulásokat tárgyalja és az ezekkel kapcsolatosan felvetődött súlyos problémákra világít rá. *Szigeti Gyula* a Balás—Heller-émlékkönyvben „A fizetési mérleg egyensúlyban tartásának kérdése a háboru utáni Magyarországon“ című tanulmányában a külföldi kölcsönök produktivitásának elméleti problémáját fejti ki igen érdekesen, majd a háboru utáni magyar fizetési mérleg alakulását ismerteti egészen 1935-ig bezárólag. Számszerű adatokból kiindulva mutat rá azokra a körülményekre, melyek a kötött devizagazdálkodás bevezetését 1931-ben szükségessé tették és

végül azokat a feltételeket tárgyalja, melyeknek teljesülése a devizakényszergazdálkodás fokozatos leépítését lehetővé tenné. A három főfeltételt a következőkben határozza meg: 1. oly megállapodás a hitelezőkkel, mely kamat és törlesztés címén nem ró reánk az elviseleténél nagyobb transfer-terhet; 2. oly *szabad* arany- és devizakészlet a Nemzeti Bank kezében, mely a nemzetközi értéktorgalom zavartalan lebonyolítását lehetővé teszi; 3. az elzárkózás lényeges enyhülése azokban az országokban, melyeknek külkereskedelmi forgalmunkban a legjelentősebb szerep jut. *Mórotz Kálmán* ugyancsak a Balás—Heller-émlékkönyvben „Váltóárfolyam és produktivitás“ címen főleg azzal a problémával foglalkozik, hogy a váltóárfolyam megváltozása (emelkedése vagy süllyedése) esetén mily kísérőjelenségek között és a közgazdaság adatainak mily eltolódása után jön létre az új egyensúly. Fejtegetéséből kitűnik, hogy a válasz nagymértékben függ attól, hogy az illető közgazdaság a konjunkturának melyik fázisában van.

Nagyrészt a pénz- és konjunkturaelmélet körébe tartoznak *ifj. Boér Elek* Navratil-émlékkönyvbéli értékes fejtegetései „a naturál- és réalgazdaság pénzgazdasági jelentőségéről“ és Balás—Heller-émlékkönyvbéli tanulmányának („Tőke és tőkeképződés“) is van vonatkozása ehhez a problémakörhöz. Előbb említett tanulmányában a szerző a naturál- és a réalgazdaság azonosításának téves voltára mutat rá, hangsúlyozván, hogy a naturálgazdaság kezdetleges, pénzmentes gazdálkodási forma s mint ilyen lényegileg gazdaságtörténeti fogalom, holott a réalgazdaság ugyszólván a pénzgazdaságnak árucidala. Álláspontja szerint az a felfogás, hogy a pénz bizonyos funkcionak gondolati kiküszöbölése révén („semleges pénz“) valamilyen egyensúlyi állapothoz érkezőnk el a naturál- és a réalgazdaság téves azonosításán alapszik. Ebből a szemszögből ismerteti és bírálja Wicksell, Mises és Hayek elméleteit. A Balás—Heller-émlékkönyvben megjelent tanulmányában *ifj. Boér Elek* főleg a tőkeképződés forrásaival és forgalmi gazdasági fázisaival foglalkozik. *Rostás László* a Navratil-émlékkönyv keretében azt a problémát tárgyalja, hogy a mezőgazdaság helyzetének alakulása mennyiben jöhet tekintetbe, mint konjunkturátényező. Érdekes fejtegetései során megállapítja, hogy a konjunkturaciklus az agrárgazdálkodás tüneményeivel nem magyarázható meg. Azok az elméletek, melyek a konjunkturaciklusnak ilyen magyarázatát igyekeztek adni, empirikusan megcáfolhatóknak bizonyultak. Ezzel szemben kétségtelenül mutatkozik *összefüggés* a mezőgazdasági jelenségek és az ipari körzetben észlelt dinamikus események között, csak hogy ezek az összefüggések sokkal bonyolultabbak, semminthogy a konjunktura egyes fázisait a termésadatokból, vagy a mezőgazdaság bevételéből kiindulva lehetne elméletileg levezetni. A szerző tanulmánya végén arra is rámutat, hogy az összefüggés fennállása és jellege elsősorban mely tényezőkön mulik.

A közlekedés elméletének és a közlekedési politikának körébe tartozó munkák közül *Neumann Károly* tanulmánya a közlekedési eszközök fejlődésének kedvezőtlen gazdasági hatásaival foglalkozik a Balás—Heller emlékkönyv keretében. Ezeket a kedvezőtlen hatásokat három csoportba osztja. Az első csoportba oly hatásokat soroz, melyeknek oka abban mutatkozik, hogy a közlekedés tulfejlődött a gazdasági feladatainak kielégítésére alkalmas méreteken, a máso-

dik csoportba oly hatásokat, melyek azon mulnak, hogy a közlekedés saját feladata körének ellátásánál kedvezőtlen mellékhatásokat vált ki és végül a harmadik csoportba azokat a hatásokat sorozza, melyek helyeseknek elismert gazdálkodási elvek érvényesülésének a megnehezülésében mutatkoznak. A szerző megállapítja, hogy ezeknek a kedvezőtlen mellékhatásoknak közös, mélyebb oka a közlekedési vállalkozás magángazdasági értelemben vett érdekeinek a közgazdasági érdek fölé helyezése. Hangsúlyozza, hogy a helyes közlekedési politika a kedvezőtlen hatásokat enyhítheti és részint elkerülhetőkké is teheti. Ifj. *Fellner Frigyes* a Balás—Heller-émlékkönyvben a világgazdasági válságnak a közlekedésre gyakorolt hatásait tárgyalja és érdekesen mutat rá a válság előtti túltermelés következményeire a közlekedési eszközök terén.

A XIX. század magyar gazdaságtörténetében gyökerező egy-egy érdekes témát dolgoznak fel a Navratil emlékkönyvben *Hegedüs Loránt* és *Csizik Béla*. *Hegedüs Loránt* rendkívül élvezetesen megírt tanulmányában kimutatja, hogy Kossuth Lajos ismeretes állásfoglalása az önálló magyar vámterület érdekében voltaképpen arra vezethető vissza, hogy Kossuth *sui generis* gazdaságpolitikai álláspontját alárendelte a nemzeti politika szemszögéből kialakult politikai felfogásnak. 1842-ben, a Pesti Hirlap hasábjain megjelent cikksorozatában ugyanis List Frigyes nézeteit ismerteti és gazdasági szempontból még a német vámszövetséghez való csatlakozást is helyeselné, viszont nagyon határozottan rámutat arra, hogy ez a lépés — egyebek között a magyar iparosság nagy részének német származása folytán — politikailag a legsúlyosabb veszélyeket rejtene magában. Ekkor azonban a Habsburg Birodalomhoz tartozó országok közötti vámszövetséget még ez országok közös érdekében állónak mondja. Meglehetősen nyilvánvaló tehát, hogy későbbi állásfoglalására a közös vámterület ellen ugyancsak általános politikai természetű — ekkor már az osztrák magatartásra vonatkozó — aggályai vezették Kossuthot. Erre vall egyébként későbbi állásfoglalásának indokolása is. *Csizik Béla* ugyancsak a Navratil emlékkönyvben a Wekerle Sándor nevéhez fűződő pénzügyi alkotásokat ismerteti és méltatja. Főleg Wekerle első pénzügyi államtitkárságának, majd pénzügyminiszterségének idejét (1887—1895) tárgyalja. Ebben az időszakban, melynek kezdetén még Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, de melynek utolsó három esztendejében Tisza Kálmán közvetlen utódjának: Gróf Szapáry Gyulának a lemondása után már Wekerle állott a kormány élén, esik az aranyvaluta bevezetésére irányuló nagy valutareform előkészítése, sőt voltaképpeni megvalósítása is, valamint az államháztartás modernebb alapokra helyezése és rendbehozatala. De *Csizik* érdekes tanulmánya Wekerle második (1906—10) és harmadik (1917—18) miniszterelnökségének és pénzügyminiszterségének idejére is kiterjed.

Az általános érdeklődésre számot tartó szövetkezeti problémával foglalkozik a Navratil emlékkönyvben *Kuncz Ödön* és a Balás—Heller-émlékkönyvben *Ihrig Károly*. *Kuncz Ödön* tanulmánya elején az 1844-ben Owen Róbert hatása alatt alakult rochdale-i szövetkezet alapelveit ismerteti, tekintetbe véve a „Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége“ által kiküldött Bizottság idevágó munkásságát, illetve 1934 évi jelentését. Fejtegetései során a szerző arra a megállapításra jut, hogy a vásárlási visszatérítés gondolata az a voltaképpeni rochdale-i

alapelv, mely valamennyi szövetkezetnek legbensőbb lényegét kifejezésre juttatja. (Egyebek között hangsúlyozza, hogy a nemtagoknak árusítás tilalmi *nem* tekinthető ilyen alapelvnek.) A szövetkezet gazdasági lényegét a következő jogi körülírással kívánja megrögzíteni: „A szövetkezet olyan kereskedelmi társaság, melynek célja a tagok gazdasági tevékenységének a kölcsönösség alapján való előmozdítása vagy biztosítása és amelynek tagjai a társaság céljához a vagyoni szolgáltatásokon kívül a vállalatban való közreműködéssel, vagy annak igénybevételével is hozzájárulnak“. *Ihrig Károly* tanulmánya a szövetkezeti járadék kérdésével foglalkozik. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a szövetkezet működése is többletet hoz létre a költségen felül, egyrészt ugyanazon módon, mint a vállalkozóé általában, de másrészt ezenfelül a szövetkezés különleges gazdaságossága folytán is. De a „vállalkozói nyereséget szociális szempontból elfogadhatóbb jövedelmi jogcímre alakítja át“ és ebben látja a szerző a szövetkezet jövedelemmegosztási szerepének a lényegét. Kifejti, hogy a szövetkezet legalább is jövedelemmegosztási szempontból nem tekinthető „vállalat“nak és ebből azt a következtetést vonja le, hogy a vállalatától eltérő megítélésre és elbánásra tarthat igényt, valahányszor a jövedelemmegosztással kapcsolatos következményekről van szó (pl. adóztatás). Megállapítja, hogy a voltaképpeni szövetkezeti alapelvek a járadék fogalmával függnek össze.

Végül külön kell rámutatnunk *Kisléghi Nagy Dénes* „Mandeville meséje a méhekről“ című kitünő versfordítására és az ezzei kapcsolatos szellemtörténeti méltatásra, mely a Navratil emlékkönyvbe íródott s melyet — szemben a szerző Balás—Heller emlékkönyvbéli tanulmányával — nehezen tudtunk volna fenti ismertetésünk félig-meddig szerves menetébe beilleszteni. Befejezésül meg kell azonban említenünk, hogy *Kisléghi Nagy Dénes* e munkája nemcsak arra ad alkalmat az olvasónak, hogy a XVIII. század szellemi életének egy sajátos és jellemző tünete fölött gondolkodóba essék, hanem esztétikai értékével is hála kötelezi az olvasót.

Ennyit a két mű tartalmáról. Az ünnepeltek, akik eredményekben gazdag életüknek hetedik évtizedébe léptek, bizonyára a Gondviselés szép ajándékának tekintik, hogy a magyar tudományos irodalmat ezen a közvetett uton is megtermékenyíthették. A hála egy része ezért is nekik jár.

Fellner Vilmos.

Könyvismertetések.

Rostás László: Konjunkturaelmélet és konjunkturapolitika. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Gróf Széchenyi István alapítványából hirdetett jutalommal kitüntetett pályamunka. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1937. 339 lap.

Heller Farkas és *Navratil Akos* nevével jegyzett előszó elmondja, hogy a *Magyar Tudományos Akadémia* 1927-ben pályázatot hirdetett a következő címmel: „A konjunkturaelmélet alapjai, a konjunkturakutatás módszere és eddigi eredményeinek bírálata.“ A pályázóknak az egész munka tervezetét és egy kidolgozott fejezetet kellett benyújtani. A pályázat nem járt eredménnyel, mire a pályakérdést megismételték. Erre érkezett be *Andreich Jenő* és *Rostás László* külön dolgozata, amelyek közül az első főképpen a

módszertani rész tekintetében, a második pedig a konjunkturaelmélet alapvető kérdéseinek kidolgozásával nyerte el a bírálók tetszését. Így kaptak mindketten megbízást a pályamunka megírására azzal a tárgyköri megosztással, hogy *Andreich Jenőnek* a konjunkturakutatás módszertanát, *Rostás Lászlónak* pedig a konjunkturaelmélet alapkérdéseit kellett kidolgoznia. A kidolgozott munkák elfogadásra találtak, a pályázók a jutalomdíjat elnyerték és az Akadémia a munkák kiadását magára vállalta. A két jutalmazott munka elsejeként most *Rostás László* könyve már itt fekszik előttünk.

Rostás könyvének elolvasása meggyőzhet mindenkit arról, hogy az akadémiai kitüntetés méltó szerző méltó munkáját érte. Nemcsak nagy tanulmányra, nagy olvasottságra és elmélyedésre vall ez a könyv, hanem sok tanulsággal és ösztönzéssel is szolgálhat azok számára, akik elolvassák. Eppen ezért akkor, amikor ez érdemes könyv bírálatára vállalkozunk, egészen szigorú mértéket alkalmazunk, mert ez a könyv elég erős arra, hogy kibírja a beható kritikát.

Rostás elsősorban a konjunktura fogalmát igyekszik megadni, valamint az empirikus *konjunkturakutatás*, az általános elvek megállapítására törekvő *konjunkturaelmélet* és a gyakorlati irányú *konjunkturapolitika* viszonyát meghatározni. Ezt követően a konjunkturaelméletek bírálatos ismertetését és rendszerezését helyezi előtérbe, ezután tér csak át újból a konjunkturakutatás problémáira, míg végül a konjunkturapolitika feladatait és eszközeit vizsgálja meg.

A konjunktura meghatározásánál a feladat abban áll, hogy külön kell választani a gazdasági élet egyéb jelenségeit a konjunktura tünetenyeitől, különösen pedig különbséget kell tenni a piaci folyamatok és a konjunktura lefolyása között.

Ezenkívül azonban tekintettel arra, hogy a konjunktura a gazdasági élet mozgásjelenségei közé tartozik, az is megvilágításra szorul, hogy hogyan függ össze a konjunktura a gazdasági élet nyugalmi állapotával és a gazdasági élet szerkezeti jelenségeivel. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a konjunkturát, mint a gazdasági dinamika megnyilvánulását, a gazdasági statikával is kapcsolatba kell hozni. *Rostás* emellett úgy látja, hogy a konjunktura a gazdasági fejlődés tünetenye, mely ennél fogva a fejlődésnélküli gazdasági állapottal is ellentétbe kerül.

A konjunkturajelenségek magyarázatánál *Rostás* nagy nyomatékkal emeli ki azt a különbséget, amely a konjunktura okai és tünetei között fennáll. A konjunkturaelméletek sok változatával szemben ugyanis nagy fontossága lehet annak, hogy különbséget tudjunk tenni azok között az elméletek között, amelyek a konjunkturatüneteket okokká léptetik elő és azok között, amelyek az okokat és tüneteket jól meg tudják egymástól különböztetni. Sok régi vitakérdésnek kell veszítenie a jelentőségéből, ha a konjunkturatüneteket helyesen ítéljük meg s ha például azonkívül hogy a tüneteket okok gyanánt nem kezeljük, abba a hibába sem esünk bele, hogy a tünetek létezését tagadjuk csak azért, mert azokat okok gyanánt el nem fogadhatjuk. Ez különösen az általános tultermelés kérdésével, ezzel a régi vitaponttal szemben tehet hasznos szolgálatot, mert amennyire megindokolható, hogy az általános tultermelés a konjunkturás válságnak oka nem lehet, annyira felesleges mingyárt

az általános tultermelés létét, mint pusztán konjunkturatiünetét is tagadni. *Rostás* nagyon helyesen elismeri, hogy az általános tultermelés, mint konjunkturatiünet fennállhat annak ellenére, hogy a rossz konjunktúra magyarázatául, tehát okaképpen, nem fogadható el.

Az általános tultermelés lehetetlenségét tulajdonképpen már a *Say*-féle piacelmélet bizonyította be. *Say* abból indult ki, hogy mivel minden árut végeredményben áruval vásárolnak, ennél fogva általános tultermelés azt jelentené, hogy minden egyes áruból többet termelnének, mint minden másikból, vagyis az áruk termelése ugyszólván önmagához képest volna tulsok, ami persze fogalmi lehetetlenség. Ezzel a logikai igazsággal ellentétben állnak a rossz konjunktúra tünetei, amelyek valóban egy általános tultermelés képét mutatják. Ebből a dilemmából elsősorban az a feltevés látszik kivezető utnak, hogy ez az általánosnak látszó tultermelés tulajdonképpen csak egy részleges tultermelésnek felel meg, amely azonban elég széleskörű ahhoz, hogy az általános tultermelés képzetét keltse fel. A részleges tultermelés feltevésével szemben azonban felvetődik a kérdés, hogy melyik termelési ág most már az, ahol tultermelés nincsen, sőt éppen termelési hiány van a tultermelésben levő termelési ágakhoz viszonyítva. Ilyen termelési ágra pedig rámutatni nem lehet, úgyhogy az általános tultermelés logikailag megcáfolt lehetősége és tünetileg megállapítható látszata mellett a részleges tultermelés csupán egy tünetileg fel nem lelhető logikai lehetőség marad.

A tultermelési elméleteknek ebből a zsákutcájából a fogyasztáshiányelméletek igyekeznek kiutat találni. Hogy valamilyen tultermelés fennáll, az kétségtelen abból, hogy eladhatatlan árukészletek vannak a piacon. Ha ezek az eladhatatlan áruk egymással volnának csak kicserélendők, akkor nem kellene mást csinálni, mint az egyik áru eladóját a másik áru eladójával csereviszonyba hozni, mert fel kell tételezni, hogy az egyik áru eladója nem akar mást, mint a maga eladhatatlannak látszó áruját a másik áru eladójának ugyancsak eladhatatlannak látszó árujával kicserélni és viszont. A valóság azonban nem ez. Kölcsönösen mindegyik áru eladója el akarja ugyan adni a maga eladhatatlannak látszó áruját, de nem akarja megvenni azt az árut, amely a másik eladónál látszik eladhatatlannak. Kézenfekvőnek kell tehát gondolni, hogy olyanok hiányoznak a vevők sorából, akik az eladók sorában helyet nem foglalnak. Így fordul át a rossz konjunktúra tultermelési magyarázata oly magyarázatba, amelyet fogyasztáshiánynak szoktunk nevezni. Azért vannak eladhatatlan árukészletek, mert ez árukészletek eladóin kívül más vevőkre is szükség van, ezek pedig valamilyen okból nem tudnak vásárolni, mert a fizetőképességük hiányzik, noha a szükségleteik megvannak az eladhatatlanoknak látszó árukra.

A fizetéseképtelen fogyasztók hatályos keresletet nem tudnak kifejteni a piacon és így náluk szükségletek fedezetlenül maradnak, vagyis fogyasztáshiány fog előállni, viszont a hatályos keresletből az ő hatálytalan keresletük hiányozni fog, tehát a piacon kereslet-hiány fog jelentkezni és ehhez képest a kínálat oldalán feleslegek, vagyis eladhatatlan készletek fognak mutatkozni. A fogyasztáshiányelméletek tehát a tultermelésnek valamilyen formában való fennállását nem tagadják, csak amíg a tultermelési elméletek vitája

akörül folyt, hogy a tultermelés általános vagy részleges-e, addig a fogyasztáshiányelméletek a súlypontot arra a kérdésre tolják el, hogy a tultermelésben abszolút vagy relatív tultermeléssel van-e dolgunk. Abszolút tultermelés volna, ha az embernek minden szükséglete száz százalékig fedezve volna és ezen felül mutatkoznék termelési felesleg. Ilyen tultermelésről persze ma beszélni nem lehet és így a tultermelés a piacon csak relatív, még pedig a hatályos kereslethez viszonyítva állhat csak fenn. A fogyasztáshiányelméletek tehát az ellentétet nem a különböző termelési ágak között keresik, hanem a termelés és a fogyasztás között állítják fel.

Ha azonban az ember azt kérdezi, hogy miért nem hatályos azoknak a kereslete, akiknek a szükségletei kielégítésre nem talál-
nak, akkor mégis csak azt kell mondani, hogy azért, mert olyan áru kínálatával akarnak más áruk irányában hatályos keresletre szert tenni, amely árujuk iránt kellő kereslet nem mutatkozik. Ez áll a teljesen munkanélküliekre, akiknek a munkaerőkinálata a tulkinálat és ez áll mindazokra is, akiknek a bérjövedelme a szükségleteik kielégítésére nem elegendő, mert árujukból, különösképpen a tanulatlan munkából, túl nagy készletek vannak a piacon. Visszajutunk tehát a tultermelési elméletek gondolatkörébe, mert hiszen a fogyasztáshiány is egy bizonyos fajta tultermelésből áll elő, tudniillik különösképpen a tanulatlan munka feleslegéből, amelynek eladhatatlan készlete ugyanúgy csökkenti az eladók fizetőképességét, mint bármely másféle eladhatatlan árukészlet eladóiét. Egy bizonyos haladás azonban mégis van a megoldás felé s ez az, hogy a munkaerőben egy olyan árut találunk, amelynek eladhatatlan készletével szemben olyan ki nem elégített szükséglet nem található, amely közvetlenül munkaerőre irányulna, másrészt pedig a nem munkaerőből álló eladhatatlan árukészletekkel szembenálló kielégítetlen szükségletek elsősorban a munkaerő eladójánál mutatkoznak. A már szinte hirhetté vált „poverty amidst plenty“ tehát a fogyasztáshiányelméleteken keresztül élesen megvilágítható, mert amint egyrészt fennáll a bőség a termelés oldalán tultermelés alakjában, úgy fennáll a hiány is a fogyasztás oldalán a munkanélküliek és általában a tanulatlan munka fogyasztáshiánya alakjában.

A fogyasztáshiányelméletek igazolhatósága szempontjából a baj csak az, hogy a munkanélkülieket a jó konjunktúra tulnyomórészben újra munkába állítja és a béreket is megjavítja. A konjunktúra tehát okozza a munkásviszonyok megjavulását és romlását, nem pedig megfordítva, ha mindjárt a munkásviszonyok a konjunktúrára vissza is hatnak. A munkanélküliség a rossz konjunktúrának legfájdalmasabb és legfeltűnőbb tünete ugyan, de nem előzménye és nem oka. Amikor a munkanélküliség jelentkezni kezd, akkor a konjunktúra már megromlott. Amikor pedig a munkanélküliség csökken, akkor azért csökken, mert a konjunktúra már megjavult. A munkanélküliség tehát inkább csak tünet a konjunktúra lefolyásában, semmint a konjunktúra oka és előidézője.

A fogyasztáshiányelméleteknek van azonban egy kevésbé feltűnő érdemük és ez az, hogy a termelés és fogyasztás szembeállításával a termelési és fogyasztási javakat hozták egymással ellentétbe, mert hiszen a munkaerő eladhatatlan készlete termelési jószág, míg a munkások fogyasztáshiánya fogyasztási javak hiányából áll. Ez az az út, amelyen a tultermelési elméletek részére a továbbfejlődési lehetőség megnyílott.

Rostás ezeket a lényegében tultermelési elméleteket, amelyek a termelési és fogyasztási javak ellentétéből építették fel konjunktura-magyarázatukat, tultökésítési elméletnek nevezi. *Rostás* maga is egy tultökésítési elméletet ad elő, mint a saját konjunktura-magyarázatát. A tultökésítési elméletek alapgondolata, hogy a termelt termelési javak, vagy tőkejavak, termelése sokkal nagyobb termelési kilengésekben folyik le, mint a fogyasztási javaké, mert a fogyasztási javaknak csak kis termelésnövekedése vagy csökkenése is sokkal nagyobb, mondhatni többszörös termelésnövekedést, illetve csökkenést idéz elő szükségképpen, még pedig termeléstechnikai okokból, a termelt termelési javaknál. Ha ugyanis egy termelési ág tőkejavainak egytizedét pótolja rendszeresen elhasználódás folytán és termelését ezenfelül egytizeddel kiterjeszti, ez a tőkejavak előállítóinál a termelés megkétszerezését idézi elő, mert náluk a tőkejavak egytizedének a pótlása a teljes foglalkoztatottságot jelzi, a tőkejavaknak egytizeddel való szaporítása tehát a termelés megkétszerezését okozza. Ugyanigy a tőkejavak egytizedes szaporításának elejtése, illetve helyesebben folytatólagos abbanahagyása, a termelésnek a felére való összezsugorodásával egyértelmű. A tultökésítési elméletek ezzel bizonyítottnak veszik, hogy a termelési javakat előállító iparágak a jó konjunktúrában a tultökésítésre valósággal rákényszerülnek, ami aztán a termelés-kiterjesztésnek pusztá megállásával is visszaesést idéz elő ezekben az iparokban. A tultökésítési elméletek ezzel a konjunktúrának lényegében mintegy termeléstechnikai magyarázatát adják, aminek legjellemzőbb példáját szolgáltatja maga *Rostás* akkor, amikor az orosz szovjet termelési berendezkedését kapitalisztikusnak, az orosz gazdasági viszonyok alakulását a kapitalisztikus konjunktúrákkal alapjában egyezőnek minősíti, miközben ezt a kapitalisztikus berendezkedést tulajdonképpen nem látja másban, mint abban, hogy a termelési technika Oroszországban is a kapitalista országok termelési technikájával azonos.

Azt hisszük azonban, hogy a tultökésítési elméletek a termelési javak iparának kétségtelenül fennálló nagyobb érzékenységet erősen túlozzák. Ha ugyanis kiindulunk egy nemzetgazdaságból, amelynek nemzeti jövedelme 20 milliárd és nemzeti tőkéje 60 milliárd, akkor a tőke felét állótökének és az évi pótlást egytizednek véve 3 milliárd volna a tőkejavak rendszeres évi termelése. Ha pedig a nemzeti jövedelem egytizedét takarítanak meg évente és ennek fele menne állótökére, akkor a tőkejavak termelése csak 1 milliárddal emelkednék, vagyis 3 milliárdról 4 milliárdra. Ez pedig nem megkétszerezése a tőkejavak termelésének. Kétségtelen ugyan, hogy időnkint a pótlások egyrésze is elmarad, viszont azonban a megtakarításokból eredő beruházások teljesen sohasem szünetelnek.

A tultökésítési elméleteknek termeléstechnikai lényege elsősorban ez elméletek materiális, jószágyszerű változatainak felel meg, amivel szemben a monetárius tultökésítési elméletekben a tőkemegtakarításoknak és tőkeberuházásoknak egymástól eltérő alakulása szerepel fő magyarázó ok gyanánt. Érdekes és jellemző, hogy korunk egyik sokat emlegetett gazdaságpolitikusa a monetárius tultökésítési elméletből kanyarodott vissza ujabban egy fogyasztáshiányelméletbe (*Keynes*), minek megfelelően a monetárius konjunkturapolitika céljának a munkaerő teljes foglalkoztatását jelölte meg.

A monetárius tultökésítési elméletek egyébként jól kifejezésre juttatják a konjunkturaelméleteknek azt a törekvését, hogy a konjunktura-folyamat magyarázatát lehetőleg egy főokra vezessék vissza. A konjunktura végeredményben egy piaci folyamat. Minden piacon vevők és eladók, tehát kereslet és kínálat, állanak egymással szemben. Minden piaci folyamat valamilyen egyensúlyra törekszik a keresletnek és kínálatnak valamilyen kiegyenlítése révén. Ez a kiegyenlítés azonban csak egyszeri eredmény, míg a piac folytonos, az egyensúlyt kereső helyzetek pedig megismétlődnek. E mögé a folytonos piac mögé már azokat az erőket is oda kell képzelni, amelyek a piac folytonosságát táplálják, ezek pedig a kínálat mögött a termelés, a kereslet mögött pedig a fogyasztás, illetve az emberi szükségletek időszakos megismétlődése. A kereslet és kínálat kiegyenlítése a folytonos piacon tehát a termelés és fogyasztás kiegyenlítésével egyértelmű. A termelés és fogyasztás egyensúlyát az az egyenlőségi viszony juttatja kifejezésre, amely szerint minden fogyasztási jószág eladási ára a termelési költségeivel, tehát a termelésénél felhasznált termelési javak árával egyenlő. Ez az egyenlőség a különböző fogyasztási javak árának összhangját is jelenti, mert ezeknek a különböző fogyasztási javaknak közös termelési javai, közös termelési költségelemei vannak. A valóságos piachoz azonban a megtakarítások és beruházások is hozzátartoznak, vagyis ez a folytonos piac nemcsak változatlan terjedelmű, hanem növekedő is. Ami a fogyasztási javaknál az eladási ár, az a megtakarításoknál és beruházásoknál a tőkejavaknak a beruházások jövedelmezőségétől függő eladási ára. Ami pedig a fogyasztási javaknál a termelési költség, illetve a termelésüknél felhasznált termelési javak ára, az a tőkejavaknál is a termelési költség, illetve a felhasznált termelési javak ára. A tőkejavakra vonatkozó egyenlőségi viszony azonban ennél fogva már mást is jelent, mint a fogyasztási javaké, mert a jövedelmezőség kiszámításához a már beruházott tőkejavak jövedelmének helyesebben nyereségének tőkésítésére is szükség van, mert ez határozza meg a tőkejavakra irányuló keresletet. Ez a tőkésítés pedig egy új elemnek bevonását is szükségessé teszi a számvetésbe, nevezetesen a kamatot. Ha a kamat magassága olyan, hogy a tőkejavaknak termelési költségeitől függő kínálata, tehát az új tőkejavaknak *kínálati ára* és az e tőkejavakra irányuló kereslet, mely utóbbi az e tőkejavakkal egynemű régi tőkejavak jövedelmezőségétől függ, tehát az új tőkejavak *keresleti ára* egyenlő, akkor a tőkejavak piaca is egyensúlyban van. A tőkejavak piaca azonban egyidejűleg a termelési javak közösségén keresztül a fogyasztási javak piacaival a jövedelmezőség kérdésétől függetlenül is összefügg, úgyhogy mondani lehet, hogy a tőkejavak piacának egyensúlyával az egész közgazdaság egyensúlyi helyzete is kifejezésre jut. Ez egyensulynak csak egy eleme marad tisztázatlan és ez éppen a kamat magasságának a kérdése. Így kerül előtérbe, mint végső piac az, amelyen a kamat magassága eldől. Ez pedig a pénzben eszközölt megtakarítások tőkésítési célra való felajánlásának és a pénzben heverő szabad tőkék beruházási célra való keresésének, röviden a megtakarítások és beruházások piaca, a tőkepiac. A monetárius tultökésítési elméletek az ezen a piacon kialakuló kamattételtől teszik függővé a konjunktura alakulását és a közgazdaság egyensúlyi helyzetét. Az a kamat, amely a pénztőke piacán kialakul, a piaci kamat. Az a kamat pedig, amely a tőkejavak piacának egyensúlyi helyzetéhez szük-

séges volna, a természetes kamat. Miután a piaci kamat a természetes kamattól hoi felfelé, hol lefelé rendszeresen eltér, illetve a felfelé való eltérést követően lefelé és viszont tér el, ezzel a jó és rossz konjunkturák váltakozása magyarázhatónak látszik. A kérdés csak az, hogy az egyensúlyeltolódások eseteiben mindig csak a kamatnál lehet-e és kell-e éppen a kiegyenlítődést keresni. A monetárius túltökésítési elméletek veszélyes következménye egy aktív konjunkturapolitika ajánlása monetárius eszközökkel, mely eszközök távol attól, hogy a meglevő egyensúlyzavarokat kiküszöböljék, új egyensúlyzavarokat idézhetnek fel.

Minden konjunkturaelmélet egy vagy több egyensúlyzavart keres, amelynek vagy amelyeknek megmagyarázásától az egész konjunkturafolyamat felderítését várja. Mivel a konjunkturafolyamat csak az egyensúlyzavarral kezdődik, azért azt lehet mondani, hogy minden konjunkturaelmélet valamilyen gazdasági egyensúlyhelyzetből indul ki. Nagyon jól kifejezésre juttatja ezt *Rostás* is akkor, amikor elismeri, hogy a gazdasági élet bizonyos egyensúlyi alapon épül fel és ezt követően felsorolja a konjunkturális egyensúlyzavarok jellegzetes eseteit. Szervesen adódik ebből a konjunktura-tannak a gazdasági egyensúlytannal, a statikával való kapcsolata. Tulzás volna azonban ebből mingyárt arra következtetni, hogy a gazdasági statika tanításaiból egy konjunkturaelméletet kellene levezetni, vagy hogy a gazdasági statika tanításainak helyessége attól függne, hogy le lehet-e belőlük egy konjunkturaelméletet vezetni, igen-e vagy nem. Az angol közgazdasági klasszikusokat meg szokás azzal vádolni, hogy az ő egész gondolkodásuk statikai volt. A valóságban ők a statika és dinamika megkülönböztetését egyáltalán nem is használták. De akik a statikát és dinamikát megkülönböztették és megkülönböztetik, azok sem úgy használják ezeket a fogalmakat, ahogy ezeket a fizikában értik. Így mindjárt *Clark*, akitől az egész megkülönböztetés elsősorban ered, világosan megmondta, hogy az ő gazdasági statikája nem egy halott világ képét adja, hanem egy olyan társadalomét, amely él és cselekszik, csak éppen változatlan módon teszi ezt: „This society acts and lives but does so in a changeless manner.“ (Distribution of Wealth, 1899. 400. l.) Még ha egy ilyen statikus gazdaság és társadalom sem fordul elő a valóságban, ebből sem következik, hogy *Clark* statikafogalma a mechanika statikafogalmával egyezik. *Rostásnak* ezzel ellentétes fejtegetései nyilvánvaló félreértésen alapszanak. Már közelebb áll a mechanikai statikához a *Schumpeter*-féle statika, amelyet megalkotója pillanatfelvételnak nevez, vagy a *Marshall* statikafogalma, amely szintén egy pillanatra van beállítva. A gazdasági statika egyensúlya talán nem szerencsés elnevezés, mert hiszen amit a közgazdaságtanban statikai egyensúlynak neveznek, az egy olyan egyensúly, amelyben minden gazdasági erő egyensúlyban van egymással *annak az egynek a kivételével* (elvileg ez is több erőből áll), amely a gazdasági élet *egyenletes mozgását* végzi és egyensúlyzavar az, amikor a gazdasági életnek ez az egyenletes mozgása van megzavarva. Talán helyesebb volna ezért kinetikai egyensúlyról beszélni, hogy így kifejezésre juttassuk azt a különbséget, ami a valódi statikai egyensúlyal szemben, amelyben az összes erők egyensúlyban vannak egymással, fennáll. A gazdasági egyensúly valóban csak a halál egyensúlya volna, ha az összes erők egyensúlyban, tehát nyugalomban lennének, de a gazdasági egyensúly az élet egyensúlya,

mihelyt az egyenletes mozgás erői a többi erők egyensulya, tehát nyugalmi helyzete folytán zavartalanul működhetnek. Nem az az elválasztó vonal gazdasági statika és dinamika között, hogy az előbbi a mozdulatlan, az utóbbi pedig a mozgás állapota, hanem az, hogy az előbbi az egyenesvonalu egyenletes mozgásé, az utóbbi pedig az egyenlőtlen vonalu, egyenetlen mozgásé.

Azt sem tudnók a gazdasági statika rovására írni, hogy belőle egy konjunkturaelméletet levezetni nem lehet, mert ez a statikai elméletnek nem is lehet feladata. Az egyensulyzavarok megvizsgálása elsősorban a gazdasági empiria feladata. A konjunkturakutatásnak kell az anyagot összehordania ahhoz, hogy egy helyes konjunkturaelmélet felépíthető legyen. A konjunkturakutatás nyersanyagából persze a helyes elmélet nem ugorhat ki, mint Zeus fejéből Pallas-Athéné, de azért mégis csak a konjunkturátünetek vizsgálati anyaga az az építőanyag, amelyből a konjunkturaelmélet épülete felépíthető. A helyes konjunkturaelméletnek azonban a gazdasági statika tanításaival is meg kell teremtenie a kapcsolatot, mert ez is egyik próbaköve annak, mindaddig, amíg a gazdasági statika tanításai meg nem cáfolhatók, hogy a felállított konjunkturaelmélet helyes. Az empirikus konjunkturakutatás szükségessége tehát még nem a gazdasági statika tanításainak tagadása, de az lenne a konjunkturaelmélet, ha kiderülne, hogy helyes konjunkturaelméletet a gazdasági statikához való utólagos kapcsolódás lehetőségével felállítani nem sikerül.

A gazdasági statika, az egyenes vonalu egyenletes mozgásu kinetikai egyensulya, a stacionér egyensuly mellett a közgazdaságtan az egyenletesen előrehaladó, egyenletes gyorsulással fejlődő gazdaság egyensulyát is ismeri. Ez a progressziv gazdaság, a *Cassel* „gleichmässig fortschreitende Wirtschaft“-ja, szintén kinetikai egyensulyban van, de itt az egyszerű továbbhaladáson felül a fejlődés erői is kiegyensulyozatlanul, szabadon érvényesülnek, míg az összes többi erők egyensulyban vannak. Ez a progressziv gazdaság egyben elméleti példája annak, hogy a gazdasági élet fejlődését egyensulyzavarok nélkül is el lehet képzelni. *Rostás* ezzel szemben hajlik afelé az álláspont felé, hogy a konjunkturák a gazdasági fejlődés szükségszerű, sőt kívánatos jelenségei, mert nélkülük ez a fejlődés legalább is nem volna ilyen gyors ütemű. Ha ellenben figyelembe vesszük, hogy minden jó konjunkturát visszaesés követ, akkor nem elég a gyors ütem bizonyítására, hogy a visszaesések ellenére is fejlődés mutatkozik. Az, hogy a konjunktura kizárólag a gyors ütemű fejlődést feltüntető kapitalisztikus gazdaság tüneténye, nem bizonyíték amellet, hogy a konjunkturás zavarok nem hibák, vagy hogy ezek a zavarok kiküszöbölhetetlen hibák. Amikor a konjunkturapolitika a fellendülés mérséklésére törekszik, hogy a pangást és válságot elkerülje, kétségtelenül helyes célkitűzéssel él, még ha alkalmazásra kerülő eszközei nem is volnának célravezetők. Hiszen nyilvánvaló, hogy a fellendülésnek azok az eredményei, amelyeket a pangás visszafejleszt, nem igazi eredmények s amellet mások azok, akik a tulfejlődés előnyeit élvezik és megint mások azok, akik a visszafejlődés hátrányait megszenvedik. Ha igaz az, hogy a fellendülés alatt elkövetett hibák az okai a rákövetkező pangásnak és válságnak, akkor jó értelme van egy olyan politikának, amely ezeknek a hibáknak az elkövetését meg akarja előzni. Nem szólhat ez ellen az sem, ha egyelőre ez csak kísérletezés marad. Viszont egy olyan álláspont, amely szerint a konjunkturás változások pangási és vál-

ságidőszakaikkal a kapitalisztikus gazdasági rend elkerülhetetlen velejárói, nem szolgálhat a konjunkturák igazolásául, hanem csak azt jelentheti, hogy a konjunkturák a kapitalisztikus gazdasági rend szervei hibái, amelyek kiküszöbölendők a kapitalisztikus gazdasági rendből, ha ez lehetséges, vagy pedig a kapitalisztikus gazdasági rend fejlesztendő idővel oda, hogy a konjunkturás változások ebben az új rendben legalább is enyhébb formában, mindenesetre nagy pangások és súlyos válságok nélkül, jelentkezzenek. A konjunkturás változások egyik legsúlyosabb tünete éppen abban van, hogy a rossz konjunktúra a nemzeti jövedelem jelentékeny összehúzóerővel jár együtt, ami még akkor is igen aggályos, ha a nemzeti jövedelem megoszlásában egyidejű kedvezőtlen változás nem áll be, holott ez is feltételezhető. Épp ezért a konjunkturaváltozás egyik fontos jellemzőjének kell szerintünk tekinteni a nemzeti jövedelem konjunkturás hullámzását. *Rostásnak* ezzel ellenkező álláspontját a *Varga István* konjunkturafelfogásával szemben nem tudjuk osztani. Nem arról van szó nézetünk szerint, hogy a nemzeti jövedelem alakulása a konjunktúraalakulás egyetlen jellemzője, arról ellenben igen, hogy a konjunkturaindexek sorában egyike a legfontosabbaknak. Itt *Rostás*, úgy látszik, a konjunkturalmélet öncélúságát mintegy tulhajtja, holott másutt mintha az ellenkező végletbe esnék, így akkor, mikor azt mondja, hogy a konjunktúraokokat csupán addig kell kutatnunk és magyaráznunk, ameddig azokat a konjunkturapolitika szemszögéből hasznosítani tudjuk. A könyvben ehelyütt idézett kanti tanulmány cím sem mentheti ezt az álláspontot, különösen, mivel a kanti cím az elmélet és gyakorlat ellentétéről tévesen szerepel kanti bölcsesség gyanánt, mert ez nem *Kant* megállapítása, hanem egy közfelfogás kifejezése, amelyet *Kant* bírált.

Rostás nagy készültséggel írott könyvének minden gondolatmenetére és állásfoglalására természetesen lehetetlen itt kitérni. Szolgáljon ehelyett összefoglaló ítéletül az a megállapításunk, hogy a konjunkturaprobléma minden részletébe kitünő bepillantást és a további tájékozódáshoz jó útbaigazítást nyújthat ez a könyv, amely a konjunkturaproblémának eddig legteljesebb magyar monografiája.

Neubauer Gyula.

Illyefalvy I. Lajos dr.: Budapest Székesfőváros Áruforgalma. Budapest, 1936.

Abban a sokoldalú, gazdag kiadványsorozatban, amely Budapest székesfőváros egyesítésének hatvanadik évfordulója alkalmából készül a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal kiadásában, most jelent meg a *Budapest áruforgalmát* ismertető, főleg grafikus rajzokból álló munka *Illyefalvy I. Lajos dr.* igazgató gondos szerkesztésében.

Ez a külső kiállításra különösen tetszetős munka három részből áll. Az első rész 18 grafikus oldalon a fővárosi áruforgalom alakulásának *áttekintését* nyújtja a három testvérváros egyesülésének időpontjától napjainkig, tehát 60 év távlatában. Ezek az összefoglaló adatok leginkább csak a *vasuti* és *hajózási* áruforgalmat ölelik fel, míg az újabb időkből származó adatok már az egyre növekvő jelentőségű *közuti* forgalmat is számbaveszik.

A közölt adatok 1932—1934-ig mutatják Budapest áruforgalmát.

Ugy a grafikus ábrázolások, mint a kiadvány táblázatos

anyaga kizárólag csak az áruforgalom *suly* szerinti alakulásának megfigyelésére és közlésére szorítkozik, de — tudomásunk szerint — kísérlet történt arra nézve is, hogy a nagyon hézagos értékforgalmi adatok alapján a fővárosi áruforgalom érték szerinti alakulását is számbavegyék.

Természetes, hogy ha csupán az áruforgalomban résztvevő nyersanyagok és fogyasztási cikkek *tömegét* vesszük számításba, a főváros, mint önálló gazdasági egység, állandóan passzív egyenleggel zárja áruforgalmának mérlegét. Merőben más képet kapnánk a főváros áruforgalmi egyenlegére nézve, ha *érték* szerint is módunk volna *rendszeresen* mérlegelni az áru felhozatal és az elszállítás adatait. A főváros gazdasági jelentőségét egy ilyen feldolgozás tárná fel teljes valóságában, mert megmutatná, hogy a fővárosba hozott nyersanyagoknak és élelmiszereknek milyen értékű mennyiségét fogyasztja el maga a milliót meghaladó népességű város és mit jelentenek érték szerint azok az árumennyiségek, amelyeket a főváros részben saját gazdasági erőforrásaiból, részben pedig az ideszállított nyersanyagok ipari feldolgozása révén produkál, illetőleg a fővárosból elszállít. Minthogy azonban egyelőre hiányzik az áruforgalom értékadatainak *rendszeres* számbavétele, meg kell elégednünk a mennyiségi adatok vizsgálatával. Bár még ez a *mennyiségi* számbavétel sem tekinthető — különösen a régebbi évekre vonatkozóan — teljesnek, mégis az egész szakirodalomban szinte *páratlan becsü* a fővárosi Statisztikai Hivatalnak ez a mostani uttörő kezdeményezése, amelyhez hasonlót az összes világvárosok statisztikai szolgálata körében is hiába keresünk.

A kiadvány visszatekintő adataiból megtudjuk, hogy 1874-től 1911-ig szakadatlanul növekvő mennyiségű árutömeget vonzott magához, illetve szállított el Budapest gazdasági élete. 1912-ben, a Balkán háború idején, már némi *hanyatlás* váltotta fel az addigi emelkedő irányzatot, amely hanyatlás a világháború évei alatt rohamossá vált. A háború idején mintha elvesztette volna Budapest addigi központi szerepét az áruforgalom irányításában. 1911-ben még 86.7 millió q-nyi áru érkezett vasuton és hajón Budapestre, 1918-ban már csak 42.8 millió, tehát feleannyi mennyiség.

Katasztrófálissá vált az áruforgalom hanyatlása 1919-ben a kommunizmus idején. Az akkori felhozatal (19.3 mill. q) alig haladta meg a 80-as évek Budapestjének áru felhozatalát, amikor a főváros lakossága még csak 370.000 volt az 1920-ban számbavett 929.000-rel szemben. Az élelmiszer- és tüzelőanyaginség nehéz évei voltak a fővárosban ezek az idők, amely inséges viszonyokból csak lassan bontakozott ki a főváros lakossága az 1920-as évek elején.

A pénzürték állandósítása után ismét rohamosan növekedni kezdett a főváros áruforgalma, olyannyira, hogy az évtized végén már csaknem elérte a békeévek áruforgalmának mértékét. Igaz, hogy főleg csak a *felhozatal* oldalán. Budapest milliós népe, *mint fogyasztótömeg*, a normális gazdasági viszonyok beálltával ismét visszaállította régi jelentőségét, de *mint termelő*, a trianoni viszonyok között már nem volt ennyire ellenálló és fejlődőképes. Termelvényeinek külső fogyasztópiacát nagyrészt elveszítette a régi országterület feldarabolásával és a vidék fokozatosan elsorvadó fogyasztóképesége nyomán, valamint az új gazdasági területek elzárkózó rendszere következtében.

Legjobban látszik a főváros gazdasági áruforgalmának eme trianon-okozta vesztesége a *dunai forgalom* hanyatlásán, amelyen leginkább a főváros egykori virágzó malomiparának és gabonakereskedelmének elsorvadása látszik. A hajózási áruforgalomban 1911-ben 6.9 mill. q áru került elszállításra Budapestről. Ezzel szemben a háboru utáni legkedvezőbb, 1929. évben is csak 2.21 mill. q árut szállítottak el a Dunán.

Általában 1929-ben érte el a főváros gazdasági áruforgalma a háboru óta a *legmagasabb* csucst. Ezzel szemben 1932-ben mutatkozott meg legjobban a gazdasági válság hatása, amikor mindössze 54.3 mill. q árut hoztak fel a fővárosba (*vasuton és hajón*) és csak 10.84 mill. q-t szállítottak el. Jellemző a főváros gazdasági viszonyainak alakulására, hogy az áruekszállítás még 1933-ban is *hanyatlott*, de a felhozatalban már ekkor megindult a javulás. Az 1934. évi 55.3 milliós árufelhozatal kb. az 1906. évi színvonalon állott (53.9), míg az elszállított 12 millió q-nyi árumennyiség alig érte el a *80-as* évek átlagos forgalmát.*

Az elszállítási forgalom nagyarányu hanyatlása következtében egyre kedvezőtlenebbé válik a főváros áruforgalmi mérlege, amelyben t. i. ezt a vasuton és hajón szállított áruk *sulyszerinti* tömege alapján meg lehet állapítani. 1874-ben még csak 7.2 mill. q volt az áruforgalom passzív egyenlege, amely 10 évenként a következő módon nőtt: 11.5, 11.8, 23.9, 32.8, 33.6 és végül 1934-ben 43.4 millió q áru. Eszerint ma a főváros áruforgalmi egyenlege, a szállított áru *mennyiségét* tekintve, sokkal kedvezőtlenebb, mint bármikor az utolsó 60 év során. Kétségtelen, hogy a főváros ezt a passzívumot az *értékforgalom* számláján nemcsak kiegyenlíti, hanem erős aktívummá is változtatja, mert a fővárosból *elszállított*, legnagyobb részt *értékes* iparcikkeket képviselő áruk jelentős jövedelmi forrást biztosítanak a főváros gazdasági élete számára. Ennek ellenére is megállapítható, hogy az *áruekszállítás* sokkal kisebb mértékben fejlődött az utolsó 60 év alatt, mint az *árufelhozatal*, ami egyik kétségtelen bizonyossága a főváros mindjobban növekvő *fogyasztókétségének*. Az 1874. évi áruforgalom mennyiségének (=100) alapulvételével 1929-ben a felhozatal indexértéke 572 volt, míg az elszállításé csak 323, öt évvel később, a gazdasági válság enyhülése idején (1934.) a felhozatal indexértéke 419, az elszállítása ellenben csak 198 volt 1874-hez viszonyítva.

Országos szempontból is igen figyelemreméltóak a főváros hat évtizedes áruforgalmának alakulásáról szóló grafikus rajzok, amelyekről nemcsak a főváros békebeli fejlődő gazdasági életének és

* Az 1929. évi felhozatal 75.6 millió q volt. Az újabban közzétett adatok szerint a két legutolsó év vasuti és hajózási áruforgalma a következőképpen alakul:

É v	Felhozatal	Elszállítás	E b b ő l h a j ó n	
			Felhozatal	Elszállítás
m i l l i ó m é t e r m á z s a á r u				
1935	57.60	13.00	11.95	1.06
1936	62.03	13.40	13.92	1.71

Lásd Budapest Székesfőváros Statisztikai Zsebkönyve, szerk. *Illyefalvy I. dr.* 1937. évfolyam 309. l.)

háboru utáni küzdelmes évtizedeinek, hanem az egész kiegyezés utáni magyar korszaknak örvendetes és szomorú mozzanatai visszatükröződnek. Jellegzetes adatok azok is, amelyek szerint a vasuti és hajózási áruforgalomból az elmúlt évtizedek során a felhozatalnak 16—24%-a érkezett *vízúton*, az elszállításoknak pedig 12—22%-a esett a hajóforgalomra.

A vasuti hálózat kiépülése nyomán rohamos mértékben nőtt a *vasúton érkező* áru mennyisége. Az 1874. évi 10.3 milliós felhozattal szemben 1914-ben 45.7 millió, 1934-ben pedig 44.2 millió volt a vasúton Budapestre szállított árumennyiség, míg az elszállítás 10.3, 22.8. illetőleg 10.5 millió q-t képviselt a jelzett időszakokban. Az 1934. évi, mintegy 547.000 vasuti kocsirakománynak megfelelő árut 30 államvasuti és három helyi érdekű vasuti feladó-, illetve kirakó-teherpályaudvar bonyolította le a fővárosban. A nagyvasuti áruforgalomnak 51%-át hat nagy fővárosi teherpályaudvar bonyolította le. A fővárosba érkező árumennyiséggel szemben mindössze 24%-ot képviselt a vasúton *elszállított* áruk mennyisége, sőt a HÉV pályaudvarain és a hajózási állomásokon mindössze 13%-os a felhozattal szemben az elszállított áruk mennyisége, ami azt jelenti, hogy a fővárosból kiinduló tehervonatok háromnegyed részben (a HÉV vonatok és a hajók csaknem $\frac{1}{10}$ -ed részben) *üresen térnek vissza*, hogy újabb rakományokat hozzanak a főváros felé.

Illyefalvi I. Lajos dr. munkájának egyik fejezete a fővárosi áruforgalom alakulását *fontosabb árucsoportok* szerint is bemutatja és pedig 1925-ig a Statisztikai Hivatal *régi* csoportosítása alapján, 1926-tól *új* csoportosítási rendben. Itt kapunk áttekintést az egyes termelési ágak (mezőgazdaság, ipar stb.) áruforgalmi szerepéről is, valamint (1934-ről) az egyes termelési ágaknak *vármegyék szerint* változó fontosságáról. Az áru felhozatalban természetesen az östermelés, valamint az ipari nyersanyagokat és energiaforrásokat szolgáltató bányászat és kohászat termékei képviselik a legnagyobb tömegeket (1934-ben 86.4%-ot), míg az elszállítási forgalomban a budapesti gyárpar és kézművesipar árucikkei jutnak nagyobb jelentőséghez. A felhozatalban legkiemelkedőbb a *tüzelőanyagok* tömege. A háboru előtt ezekre esett a felhozatal 28%-a, a háboru után — a gabonaneműek és hüvelyesek felhozatalának roppant arányu visszaesése következtében — már 47%.

Gabonaneműekből és hüvelyesekből évente 9—10 millió q áru érkezett a háboru előtt Budapestre. Ez a mennyiség az emlékezetes 1919. és 1920. évben 1.5, illetve 2.1 millió q-ra hanyatlott, de 1926-ban már ismét 5.6 millió q-t képviselt, viszont a gazdasági válság mélypontján, 1932-ben, újra csak 2.4 millió q volt. Ez árucsoportban a *buzafelhozatal* a háboru előtti években általában évi 6 millió q volt, amivel szemben a fővárosból elszállított liszt és egyéb örlemény mennyisége szintén 6 millió q körül hullámzott. A békebeli maximális forgalmat képviselő 1911. évben 13.7 millió q gabonanemű és hüvelyes felhozattal szemben 7.7 millió q *örleményt* exportált Budapest a területén kivüleső fogyasztópiacok felé. Ezzel szemben 1930-ban mindössze 2 millió q volt Budapest örlemény-exportja, sőt 1932-ben az egy millió q-t is alig haladta meg.

Az áruforgalomnak sulyszerint harmadik legjelentősebb tétele az ásványok, fémek, vas- és acélárak, valamint az építőanyagok voltak, amelyek együttes tömege az utolsó békeévekben meghaladta

az évi 15 millió q-t. Az élőállatok, továbbá az élelmicikkek és zsiradékok felhozatala is rendszerint meghaladja az évi 1 millió q-t.

Igen érdekes összehasonlításban látjuk *Illyefalvi I. Lajos dr.* munkájában az 1930. körül elhatalmasodó gazdasági válság hatását a főváros áruforgalmára, illetőleg az árufogyasztás alakulására nézve. A mintegy 30 millió mázsányi *fűtő- és világítóanyagok* tonyomó részét elfogyasztja a főváros gazdasági, illetve háztartási szükséglete. Alig egy-két millió q kerül elszállításra a tüzelőanyagokból. Elég jelentős exportja van Budapestnek ezzel szemben a földék, kövek és tégláruk csoportjában, amelyek a fűtőanyagok után a legnagyobb tömegű árucikket képviselik a fővárosi áruforgalomban. A Budapestre hozott élelmicikkek sulya mintegy 4—5 millió q körül hullámzik. E fogyasztási cikkek tekintetében a gazdasági válság éveiben is *alig hanyatlott* a fővárosi piac felvevőképessége. Ezzel szemben az építkezéshez szükséges nyersanyagok felhozatala — az építkezés meglassulása nyomán — mintegy harmadára hanyatlott az 1926. évi mennyiségeknek.

Jellegzetes grafikon mutatja *Illyefalvi I. Lajos dr.* nagyértékű munkájában a vas- és acélárak, valamint a gépek forgalmának alakulását. Ebben az árucsoportban a gazdasági válság előtt 2 millió q-nál nagyobb mennyiségek *érkeztek* Budapestre. A felhozatal a gazdasági válság mélypontján felére esett és csak 1934-ben kezdett ismét javulni. Ugyanezt a hullámmozgást látjuk a vas- és acélipari *export* terén is, amely a főváros gazdasági életének egyik legfontosabb erőforrása. 1929-ben 1.8 millió q-ra emelkedett a fővárosból *elszállított* acélárak és gépek mennyisége, amely 1932-ben 0.75 millió q-ra hanyatlott s még 1934-ben is csak 1.1 millió q volt.

Hasonló képet mutat az *élőállatok* forgalmának alakulása is 1926 óta. Ebben az időben általában egy mill. q fölött állott az évi felhozatal, amely 1931 után 0.9 millió q-ra esett. A csökkenés kisebb mértéke mutatja, hogy a főváros sokkal jobban tudta tartani saját fogyasztóerejét, mint termelvényeinek fogyasztópiacait. Ugyanezt látjuk a zöldségfélék és gyümölcsök forgalmában is, amely 1928 körül évi 1 millió q felhozatalával érte el csuespontját, amivel szemben az 1934. évi felhozatal mindössze 20%-kal alacsonyabb. A felhozott zöldségfélék és gyümölcsök legnagyobb részét maga a főváros fogyasztja el, úgyhogy e tekintetben legnagyobb jelentőségű fogyasztópiaca a magyar árunak.

A különböző élvezeti cikkek (bor, szesz, dohány) felhozatala is *alig érezte meg* jelentősebben a gazdasági válságot. Ezzel szemben azokban a cikkekben, amelyeket a főváros exportál, pl. szeszesitalokat, sört, égetett italokat, a válság idején a *felére csökkent* az elszállítási forgalom.

Míg a kiadvány első részének grafikonjai a fővárosi áruforgalom időbeli, tehát *dinamikus* alakulását mutatják, a további fejezetek az 1933. évi áruforgalom részletezése alapján a *forgalom keresztmetszetét*, mintegy *sztatikus* viszonyait tüntetik fel. Így az egyik kartogram bemutatja a csonkaország községeit aszerint, hogy melyek szállítanak közvetlenül Budapestre árut és melyek nem. Másik rajzon az egyes járásokat ábrázolja színes grafikon a főváros felé irányuló közúti forgalomban való részesedésük intenzitása szerint. Igen érdekes és szemléletes az a grafikon, amely a vasutvonalak forgalmának növekedését mutatja a főváros irányába haladóan.

Vármegyei részletezésben látjuk más rajzok során az 1933. évi

áruforgalmat közlekedési eszközök, termelési ágak s ezeken belül főbb árucsoportok szerint. Két oldalon a *külföldi* eredetű áru felhozatal adataival ismerkedünk meg szemléletes grafikonok során.

A kiadvány II. része mintegy 80 grafikus oldalon kimerítő részletességgel tárgyalja a 67 legfontosabb árucikk felhozatalát. Az összehasonlíthatóság érdekében minden egyes cikkről azonos besztású grafikonok készültek. Az itt részletesen vizsgált 67 árucikk az összes áru felhozatal 90%-át képviseli súly szerint, tehát ez az összefoglalás joggal tekinthető teljesnek és kimerítőnek. E 67 árucikket 17 árucsoportban összefoglalva, vármegyei részletezés szerint is bemutatja a kiadvány. Ezek az árucsoportok: élőállatok, — gabonaneműek, — hüvelyesek, — húsaruk, halak és rákck. — élelmickek, — élvezeti cikkek, — zöldség, zöldsézelék és gyümölcs — dohány, gyapju és bőrök, — vegyitermékek, — vas- és acélárak, gépek, — fonal, szövet, kézmű- és rövidárak, — fűtő- és világítóanyagok, — ásványok, fémek, agyag- és üvegárak, — földek, kövek és téglák, — és végül különfélék csoportja.

Ez árucsoportok vármegyei összefoglalása után ismét *árucikk*ekre oszlik a részletezés és mindenik árucikkről egységes grafikonok és térképek mutatják be az illető áru forgalmának alakulását, illetőleg felhozatalát 1926-tól 1934-ig, részletezik a forgalmat közlekedési eszközök szerint s végül szemléltetik az 1933. évi felhozatal *járások* szerinti megoszlását és bemutatják a feladóállomásoknak Budapestre való távolságát.

Az áru forgalom zömét alkotó 67 árucikk sorában súly szerint a következő áruk szerepelnek *legnagyobb jelentőséggel*: a szén (1933-ban az összes felhozatal 32.3%-a), tűzifa (9.9%) és a kövek (9.2%), amely három áru súly szerint több mint felét tette az 1933. évi felhozatalnak. Ezeken kívül a következő áruk jelentősége emelkedik ki a budapesti felhozatalban: buza (3.9%), földek (2.9%), a tej és tejszín (2.6%), nyers és megmunkált fa (2.5%), ásványolaj (2.1%), vas- és acélárak (2.0%), liszt és dara (1.7%), burgonya (1.5%), cement és hidraulikus mész (1.2%), bor és bormust (1.1%), papiros és papírárak (1.1%).

A kiadványnak eme legrészletesebb grafikonjai minden egyes fontosabb árucikk tekintetében bemutatják szemléletes módon a legfontosabb *beszerzőpiacokat*. Hogy milyen nagytömegű árumennyiségeket vesz fel ezeken a beszerzőpiacokon a főváros, mint fogyasztó és feldolgozó tényező, arra nézve is érdemes megemlíteni egy-két adatot. Az 1933. évi belföldi szénfelhozatal pl. kereken 20 millió q volt, a fővárosba hozott tűzifa súlya meghaladta a 6 millió q-t. Alig kevesebb ennél az építő kövek súlya. A felhozott buza mennyisége már nem érte el a 2.5 millió q-t, a tej és tejtermékeké pedig 1.5 millió q körül állott. Egy millió q-t meghaladó mennyiségben hoztak a fővárosba még nyers- és megmunkált fát, ásványolajat, vas- és acélárut, lisztet és darát. A többi fentemlített jelentősebb áruk súlya 0.5—1.0 millió q között váltakozott.

A közuton folyó áru forgalomról csak 1933-ból való adatai vannak a Statisztikai Hivatalnak, míg a korábbi időről szóló grafikonok nem tartalmazzák a — kétségtelenül igen jelentős árutömegeket mozgató — *közuti* forgalom adatait. Az 1933. évi adatok azonban annyiban is teljeseknek mondhatók, hogy a közuti forgalom adatait is tartalmazzák, amelyeket elsősorban vármegyei csoportosításban,

másodsorban pedig járásonkénti részletezésben mutat be mintegy 80 oldalon a mű II. része.

A kiadvány III. részét alkotó táblázatos anyag közzétételével az a cél vezette a Statisztikai Hivatalt, hogy egyrészt lehetővé tegye a fővárosi áruforgalom mélyebb tanulmányozását, másrészt, ahol a térkép kis mérete miatt a részletek nem eléggé kivehetők, a táblázatokból a pontos adatok járásonként megállapíthatók legyenek.

Ennek a tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt nagybecsű munkának összeállításánál az a cél vezette *Illyefalvi I. Lajos* igazgatót, hogy meg nem cáfolható számokkal és tényekkel bizonyítsa, *mennyire egymásra van utalva Budapest és az ország*, ez a két nagy gazdasági egység, amely csak közös küzdelmekkel és kölcsönös áldozatkészséggel érheti el jövő boldogulását. Különös fontossága van ama jelentős, valóban vezetőszerp kidomborításának, amelyet Budapest Csonkamagyarország gazdasági életében betölt, éppen ma, amikor a veszített háború, a gyászos emlékü forradalmi idők és a még ma is érezhető gazdasági válság nyomán a főváros és a vidék lakosságán bizonyos csüggedés uralkodik s amikor divatos jelszavakkal ellentétet igyekeznek szítani a főváros és a vidék népessége között. Bizonyíték kíván lenni ez a nagy gonddal összeállított kiadvány, egyrészt a főváros jövőjét féltők, másrészt a főváros tultengő jelentőségétől aggódókkal szemben arra nézve, hogy a székesfőváros gazdasági életereje a küzdelmes évek megpróbáltatásai ellenére is töretlen s hogy Budapest, mint az ország szive a maga nagy történelmi és gazdasági hivatásának teljes tudatában az egész hazával együtt *vállvetve* kíván harcolni és verejtékezni mindnyájunk közös céljáért, a boldogabb és megelégedettebb magyar jövővért.

Afra Nagy János.

Cs. Szabó László: Doveri átkelés. Cserépfalvi kiadás. Budapest, 1937. 203 l.

Cs. Szabó László könyve tulajdonképpen kívül esik azon a szorosán vett körön, amelynek tudományos művelése és szemmel-tartása Szemlénk feladata. A szerző azt akarja bemutatni, hogy a párizskörnyéki békék által létrehozott versaillesi-weimari-locarnói Európa 18 esztendő alatt milyen változásokon ment keresztül, illetve, hogy ezeknek a változásoknak 1936-ban tett utazása során milyen jeleivel találkozott. Több szempont azonban mégis idesorolja ezt a mindenképpen érdekes és élvezetes olvasmányt. A belpolitikai és külpolitikai változásoknak gyakran érdekes párbeszéd formájában való és így liktető tempóju ismertetése természetesen minduntalan a közgazdasági problémák egész sorát érinti. Különösen Anglia megváltozott helyzetének a leírása az, ami tele van közgazdasági vonatkozással. Ezen belül főleg az érdemel figyelmet, ahogyan összefoglalja azt a hatalmas utat, amelyet Anglia közgazdasága a világháború óta a világgazdasági válságon keresztül az 1932-ben megindult zárt belföldi konjunkturáig megtett: Anglia „a szabadkereskedelem és nemzetközi munkamegosztás egykori hajnoka” eljutott oda, hogy ő „adott példát az elszigetelt fellendülésre”, s ezzel az egymástól elzárt nemzetgazdasági konjunkturák korszakát indította meg.

Tulajdonképpen mindaz, amit itt a szerző elmond, ismert és

szemünk előtt lejátszódott esemény, de *ahogyan* Cs. Szabó László ezeket a részeket leírja, a mód teszi könyvét közgazdasági szempontból is említésre méltóvá. A költők és gondolkodók nagy barátja ő és irásának minden során az tükröződik, hogy maga sincs messze a szépiróktól s ez a szépen írni tudás nem hagyja cserben a közgazdasági részeknél sem.

A megírás módján tulmenően is különösen érdekes az angol konjunkturális helyzetnek szétbontása egyfelől az *olcsó font*, *olcsó nyersanyag*, *olcsó pénz* által megindított és már hanyatló *természetes* magánkonjunkturára és a fegyverkezés okozta nekilendülő *mesterséges* konjunkturára. Megfékezésére szerzőnk többek között a vámmérséklést tartaná megfelelőnek, amely a csupán belföldi fellendülés által nem érintett nemzetközi iparágak helyzetét is javítani volna alkalmas.

Az angol konjunktúra jövőbeni alakulásáról és szédelgésbe átfordulásának megakadályozásáról megkockáztatott jóslatai azért érdemelnek figyelmet, mert azok a változások, amelyeket politikai és személyi téren könyvében előre jelez, tényleg sokszor bekövetkeztek s ez a körülmény szerzőt az angol élet alapos ismerőjének és világos megítélőjének mutatja.

A könyv egyébként a közgazdasági részektől eltekintve is igen érdekes és élvezetes olvasmányul szolgál, bár néhány helyen a megéleventített alakokkal való párbeszéd talán kissé erőltetettnek tűnik fel.

Mórotz Kálmán.

Báró Malcomes Béla: A gazdasági hatalom. Budapest, 1937. — 148 l.

A szerző — mint a könyv sűrű idézetei mutatják — sokat elolvasott az újabb német antiracionalisztikus irodalom termékeiből. Talán ezzel is összefügg, hogy rövid egymásutánban intézi el az egy kalap alá fogott kapitalizmust és szocializmust, bolsevizmust és demokráciát, liberalizmust, pacifizmust, internacionalizmust, szabadkőművességet, individuálizmust, amelyek szerinte mind a materializmusnak megnyilvánulási formái. Mindehhez itt nem sok iszólnivalónk volna, de mégis megemlítjük a könyvet mint annak bizonyítékát, hogy gazdasági vonatkozású kérdésekben a lélektani, bölcseleti, szociológiai stb. ismeretek — amelyek megalapozottságát és egységét itt nem vizsgáljuk — a gazdasági elméleti és gyakorlati okfejtést nem pótolhatják. Máskülönben nem történnék meg, hogy míg a szerző az egyik oldalon *Simmelre*, *Zieglerre*, *Ortegay Gassetre* *Max Weberre* stb., stb. hivatkozik, addig például a zsidóság gazdasági törekvéseinek jellemzésénél a „*Chaldeus*“ álnévvel megjelent ismert pamfletra hivatkozik, mint forrásműre. És akkor nem hemzsegne dolgozata olyan általánosításoktól, amelyek mellett a bíráló nem mehet el szótlánul, mert azok a komoly gazdasági reformmunkát egyre lehetetlenebbé teszik.

Néhány példa a sok közül: a szerző szerint a *kapitalista* szellemnek fontos eleme a *számítás* (25. lap). Ezt a kapitalizmus minden kommentátora kiemelte, de a fenti formulázás megtévesztő, mert a számítás — bár ha az nem is feltétlenül pénzben történik — *minden* gazdálkodás fontos eleme. A szerző szerint a kapitalizmusban — amelyet ugyan nem definiál — csak két osztálynak van lehe-

tősége: a milliomosoknak és a proletároknak: holott közismert, hogy a való fejlődés ezzel ellenkező képet mutat. Továbbá: „a liberokapitalizmus céltudatosan morzsolta fel a polgári osztályokat“ (27. lap), holott — el is tekintve a „liberokapitalizmus céltudatosságának“ kifejezésében rejlő fogalmi ellentmondástól, — sok országban nagyobb számú polgári osztály csak e rendszer idején keletkezett. A szerző szerint ebben az — általa ugyan időbelileg el nem határolt — korban a munkásság életszínvonala nem javult; a gazdaságtörténet úgy tanítja, hogy éppen a tőkegazdag országokban többet javult, mint bármikor azelőtt. Az sem áll, hogy a gazdaság csak ebben a korban vált hatalmi kérdéssé; ha a szerző egy pár excellence gazdasági tárgyú könyvben ilyen irányú műveket — pld. *Lexis, Wieser, Oppenheimer* műveit — is idézne, tudná, hogy a politikai hatalmi szó mindig döntően befolyásolta a gazdaságot. A demokráciáról a vélemények eltérhetnek, de a tényekkel ellenkezik egyszerűen azt állítani, hogy a parasztság elnyomója, holott (anélkül, hogy ezzel minden kérdést megoldott volna) a legtöbb országban ez szabadította fel a parasztságot. Különben a szerző maga írja (56. l.), hogy demokratikus elvekkel gazdasági hatalmat gyakorolni nem lehet!

Mindezeknél fogva nem vitázunk a szerző végső követelményével sem, amely egyébként csak laza összefüggésben van az igen szétágazó fejtegetésekkel. Ez a követelmény úgy szól, hogy a *tömeg vezetői az állami hatalom uraival karöltve vegyék el a vezető gazdasági pozíciókat azoktól*, akik a szerző szerint nem szavatolják oly mértékben az államot fenntartó rétegek gazdasági igényeinek kielégítését. Ezt a hangot ma már eléggé ismerjük; de minek kell mindehhez *Roheimre, Maeterlinckre, Dopschra* és sok más íróra hivatkozni, akiknek műveiből ugyan lehet mondatokat idézni, de akiknek szellemisége a szerzőtől nyilvánvalóan idegen? És minek ezt a teljességgel *materialista* követelést a materializmus elleni támadás köntösébe öltöztetni?

Major Róbert.

Kun Lajos: Egy baranyai falu földműves és bányász népének szociális higiéniája. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem közegészségügyi intézetének közleménye. Pécs 1937. — 128 l.

A pécsi egyetem új magántanára, mint tisztiorvos, olyan alaposan és részletesen ismerteti *Komló* község viszonyait, hogy arra szociográfiánkban alig találunk példát. Ez nem könnyíti meg a könyvrőli való referátumot, mert a község társadalmi és gazdasági életének legtöbb megnyilvánulására kiterjedő helyzetrajzból céltalan volna egyes adatokat kiragadni, másrészt meg a könyv annyira mentes a világnézeti és politikai aláfestéstől, hogy nem nyújt etekintetben módot a mellette vagy ellene történő állásfoglalásra. De éppen teljes tárgyilagossága révén a könyv maga is propaganda a szociográfiai propaganda ellen, amely — mint a végszóban áll — egy község ismertetését csak példának használja fel egy, a maga vagy mások által megalkotott vélemény igazolására. A szerző szerint a felületes szemlélőnek a kutatáskor valóban elsősorban a magyar falvaknak közös jellemző vonásai tűnnek szemébe. De mennél jobban elmélyed a részletes vizsgálatba, „annál inkább előtűnik az élet szövevényessége és a község sajátos egyénisége. Annál óvatosabbakká leszünk az álta-

lánosításban, értéktételek és viszonyok javítására vonatkozó javaslatok kimondásában“.

Komló községgel kapcsolatban ez annál nehezebb lenne, mert itt a *földművelő* lakosság mellett sokkal nagyobb számú *bányamunkás* is él. Ez a teljes helyzetképet — a könyvben ugyanis több van, mint amire címe mutat — megnehezíti, de értékesebbé is teszi. Különkülön kapjuk itt a földművesek és bányászok szociális higiéniájának ismertetése mellett a gazdasági, társadalmi és kulturális élet teljes, pontos adatokkal alátámasztott leírását, valamint a két csoportnak, a két foglalkozási ágak egymásra gyakorolt kölcsönhatását is. A szerző hangsúlyozza, milyen nehéz, különösen a földművesektől a kellő adatokat megszerezni, viszont ilyen munkáknál a falu hivatalos és hivatalos vezetőinek beleegyezésére és segítségére is szükség van. Szerintünk erre a kérdésre nem minden községgel kapcsolatban olyan könnyű a felelet, mint itt, ahol a viszonylag jobb birtokmegosztás és főképp a virágzó bányászat folytán a gazdasági helyzet kedvezőbb, mint falvaink legtöbbszörében. Amit a szerző a tipizálás ellen ír, az sem áll egyenlő mértékben a különleges jellegű Komlóra és pl. egyes alföldi vidékeink egymás mellett fekvő, csaknem tisztára agrárjellegű falvaira, amelyeknél a közös vonások sokkal inkább kiütöknöznek. De el kell fogadnunk azt az álláspontot, hogy a műfajok összekeverése veszélyes: a társadalmi leírás ne legyen előítéletes és ne vezesse azt egyedül a reformok vágya, mert ez a legjobb szándéku kutatóknak is megnehezíti a való tárgyilagos megismerését. Pedig, hogy ehhez nem elég a szociológiai, esetleg politikai műveltség, hanem átfogó természettudományos, orvosi és gazdasági előtanulmányok is kellenek, azt ez a könyv is mutatja. Ha hazánk különböző községtípusairól ilyen szakszerű, oknyomozó leírások kellő számban állanak majd rendelkezésünkre, akkor a reformer nem fog (ha nem akar) a sötétben tapogatózni, amikor viszonyainkat bírálja és azokon változtatni kíván.

Major Róbert.

Veres Péter: Számadás. Révai kiadás. Budapest 1937. 385 l.

Veres Péter neve nem ismeretlen azok előtt, akik a magyar élet jelenségeit és az arról írott munkákat olvassák és figyelemmel kísérik. „A rideg paraszt“ című könyve a tiszántúli magyar paraszt klasszikus jellemrajza. Emellett a Válaszban és más folyóiratokban és lapokban megjelent cikkei, tanulmányai eléggé ismertté tették nevét az újságolvasó közönség előtt. Ez a könyve önéletrajz. Ő *Számadás*nak nevezi, mert ebben számol be életének eddigi eseményeiről. S meg kell állapítanunk, hogy a beszámoló nagyon jól sikerült. Egy egyszerű falusi paraszt vagy munkás, sokszor cselédembernek látszólag eseménytelen, de mégis rengeteg problémával teljes életét írja meg ebben a mintegy 400 oldalas könyvben. Megismerünk belőle egy tanulmánygyó, becsületes, jellemes embert, aki bátor, határozott és mindig egyenes uton akar járni.

A könyv érdekesen írja le a szerző családjának, paraszti sors-társainak az életét. Leírja az ispánt, a zsidó bérlőt, a számadót, a községi előljáróságot, a többi béresgyerekeket és mindezekben nagy-szerű megfigyelő képességet árul el. Az utóbbi években divatos lett a paraszti élet rendjének rajzolása. Ő a maga életén át látszólag kicsiny eseményeket, de mégis sokszor országos jelentőségű kérdése-

ket tár fel. Soraiból állandóan kicsillan a természet szeretete. A tanítójára kellemesen emlékszik vissza, megállapítja, ha jó a gyerek, jó hozzá a tanító is. Jellemzők életének családi érzései, ragaszkodással ír részeges mostohaapjáról, édesanyjáról, majd feleségéről. Akaratereje példátlan. Felfelé törni, különbnek lenni a többinél, ez ad erőt sokszor gyenge fizikumába. Erős benne a szocialista osztályhoz való szítás. Az pedig, ahogy a háborút leírja — és ez a rész könyvének mintegy kétharmada — új oldalról mutatja be a népek nagy küzdelmét. Egy egyszerű közkatona írása ez a vele történt eseményekről, egy jó magyar, becsületes, fajtáját szerető és a normálisnál lényegesen nagyobb képességekkel rendelkező egyén írása. A háborus baka életét, annak minden találékonyágát, jellemnyességét senki olyan alapos megfigyelőkészséggel és őszintén le nem írta, mint ő.

Csodálatosan tud visszaemlékezni — ma 40 éves — gyermekkorának apró csinytevéseire, keserveire, küzdelmeire és nyomoruságára. Jól le tudja írni, miként élt az ő korában egy béresgyerek, egy szegény nincstelen asszony, egy cseléd, egy napszámos, hogy bántak vele, mivel foglalkozott, mivel táplálkozott és hogyan ruházkodott. Jó tanuló volt, eszes gyermek, azért szerették az iskolában. Mindig a könyveket kereste és bujta, mert mindenből tanulni igyekezett.

Reformátusnak született: „igazán mélyen vallásos voltam a legtisztább református hitből. Káromkodni nem mertem soha és néha még imádkoztam is.“ Sajnos, később elvesztette vallásos hitét és hitetlen lett. Azonban mindig imádkozott és tisztelte az Istent, különösen nehéz háborus nyomoruságai közepette. 14—15 éves korában lett pogány, mert akkor már szocialisták közé járt dolgozni, akiktől a vallásellenes szemléletet megtanulta. Nagy ember szeretett volna lenni és mindig az járt az eszében, hogy fajtájának vezetője lesz, azért képezte magát állandóan, azért olvasott, azért harcolt és azért szenvedett. Önérzetes ember volt és utálta a szolgáltságot. „Ha még nem is volna anyagi nyomoruság, ha olyan jól tudná táplálni a mai rendszer a munkásokat is, mint az urakat, még ennek a szolgáltságnak a megszüntetése is megérné az új világért való harcot.“ A szocialista egyetben megismerkedett a radikális-szocializmus írásaival. Ekkor írja: „szívem az osztályomé, az eszem a szocializmusé.“

Könyvének nagyrésze, mint említettük, a háborúval kapcsolatos. Leírja a baka ruházkodását, élelmézését, erkölcsi és fegyelmi életét. Elmondja, hogyan huzzák ki magukat egyesek, hogyan végezték el az összes tanfolyamokat. Jó megfigyeléseket tesz a vele egy-egy csapatban szolgáló idegen fajú katonákon, akiknek nyelvét úgy, ahogy megtanulta. A tisztek viselkedésére és életére is jellemző dolgokat mond el. Mind tudjuk ezeket a háborúból, de egyszerű közlegénynek a meglátásai mégis új szint adnak a megfigyeléseknek.

Majd hosszú, keserves élete következik a forradalomban való részvétele miatt. A román bevonulás után elhurcolják, mint direktóriumi vezért. Helyzete igen keserves. Itt mondja el, „hogy a szegény ember táplálásának még azon a határon túl, ahol a mi alföldi népünk él, milyen változatai vannak. Sültök, mamaliga, zsirtalan bab, savó, ez volt az egész életünk“. Itt Romániában megismerte a román erkölcsöket, amelyekről nagyon helyes leírásokat ad. Szerel-

mese volt a földnek és maga írja Románia munkás-életével kapcsolatban: „a földet és a vidéket nagyon szeretem. Ha én ezen a vidéken bérlet, vagy felesformában földhöz jutnék e között az elmaradt nép között, nagyon könnyen boldogulnék a földművelésben is, de különösen az állattenyésztés terén.“ Leírja, hogy mint foglyot milyen helyiségbe adták ki munkára, milyen helyzetük volt ottan, stb. Végül meghatóan írja le a feleségéért és gyermekeiért való aggodalmát és utánuk való vágyát.

Veres Péter könyvének a szelleme, amely tulzottan erős és öntudatos szocialista izü, egyeseknek talán ellenszenves, de a könyv is, írója is megérdemlik azt, hogy róla, mint a magyar fajtanak egy értékes, öntudatos, felfelé törekvő példájáról e helyen is megemlékezzünk

Gesztelyi Nagy László.

Bauer, Victor v.: Zentraleuropa, ein lebendiger Organismus. Brünn—Leipzig 1936. VIII. 254. l. 4°, 3 színes térképmelléklettel és 14 szöveg közötti ábrával.

A könyv érdekes új szint visz be a középeurópai problémával foglalkozó irodalomba. Míg az e kérdéssel foglalkozó komoly értékű könyvek ugyszólván kivétel nélkül gazdasági szempontból vélik alátámasztani a Dunamedence összetartozandóságát, addig a szerző bár szintén tudományos alapokra helyezkedik, elődjeitől eltérőleg népélettanilag megokolt és filozófiailag kiépített világnézetével kísérli meg a kérdés megvilágítását. Ez az új szempont és azon elv érvényrejuttatása, hogy a politika megelőzi a közgazdaságtant okozza, hogy nála a gazdasági szempontok háttérbe szorulnak. Mindössze a könyv utolsóelőtti 10 oldalán nyer megvilágítást a dunai probléma közgazdasági szempontból. De még ez a rész sem tekinthető önállónak, mivel itt nagyjában Hantos Elemérnek immár a szakirodalomban, nemzetközi kongresszusokon általánosan elfogadott eredményeit teszi magáévá szerző, bár a páneuropaizmusról vallott felfogása homlokegyenest eltér a magyar tudósétól, mivel szerinte e fogalom tisztán formai momentumokon alapszik és nem organikus valóságon.

Az embert és a földet tagadhatatlanul erős szálak fűzik össze, melyek éppen a középeurópai kérdés tárgyalásánál a később ismeretendő okoknál fogva semmiképpen sem hanyagolhatók el, mint ahogy azt az e problémával foglalkozó tudósok már eddig sem hanyagolták el, csak nem hangsúlyozták ki. Még a háboru elején, 1915. tavaszán alakult meg Bécsben az Institut für Kulturforschung, mely céljául kizárólag a fenti összefüggés vizsgálatát és az ezen, részben inponderábilis tényezőkből létrejövő törvényszerűségek felkutatását tűzte ki. Ennek egyik alapító tagja maga a szerző, aki ismertetésünk tárgyát képező könyvében minden tekintetben az intézet szempontjait és kutatásainak eredményét kívánja érvényesíteni.

Az egyén megfigyeléséből indul ki Bauer, mikor az embert a földdel összekötő szálakat vizsgálja. Ennek során megállapítja, hogy az egyén fejlődése az emberi élet két alappillérenek, az élet-erőnek és a tapasztalatoknak állandó kölcsönhatásából, folytonos kicserélődéséből áll, mint ahogy az élet sem más, mint a minden organizmusban megtalálható ellenpólusok közötti állandó hatáskiváltódás. Magáévá téve a társadalomról való organikus felfogást, a

fenti megállapítás eredményét a népekre, mint az egyes egyének organikus összefogására alkalmazza és ezen az új alapon kísérli meg a megoldást.

A mű első része az emberiséggel, mint a legnagyobb organizmussal és annak tagozódásával foglalkozik. A természettel való összefüggés szempontjából két főcsoportot különböztet meg, a tengeri és a kontinentálist, majd E. Hanslik felosztását fogadva el, biológiailag az összemberiséget fehér, sárga és ind népekre osztja. A fehér és a többi népek között foglalnak helyet a közvetítő népek, a Középeurópa és a Baltikum, Keleteurópa és az Orient lakói, akik nemcsak földrajzilag, hanem magas életerejük, alkalmazkodóképességüknel fogva is átmeneti, sőt közvetítő szerepet játszanak.

Európa alkatát taglalja a második rész. Vizsgálata kapcsán növény-, állattani, földrajzi, éghajlati, faji stb. szempontokból egyaránt rámutat Középeurópa különállására és közvetítő feladatára, majd a különféle tényezők összehatásképpen kialakult Középeurópának, mint biológiai organizmusnak határait keresi. Ezeket az általánosnak tekinthető felfogástól nagymérvben eltérőleg nyugaton a Danzig—Trieszt, keleten a Königsberg—Odessa és délen a Valona—Konstantinápolyt összekötő vonalban találja meg. Későbbi kutatásai szempontjából legfontosabb szempont a faji, melynek kapcsán a középeurópai emberi a maritimális természetű nyugati népek és a kontinentális jellegű keletiek közti átmenetnek és közvetítőnek tekintti. E szerep azért nagyjelentőségű, mivel a nyugati népek, amelyek a tengerekkel állandó összeköttetésben és így a közlekedés révén a világ többi részével a kontinentális népeknél közvetlenebb kapcsolatban állanak, nagymérvű fejlődésük folyamán igen sok tapasztalatra tettek szert, aminek kapcsán az élet létéről vallott előbb ismertetett felfogás alapján életerejük annyira elfogy, hogy sorvadás következne be, ha a keleti népek szinte kimeríthetetlen — mivel más irányban még alig igénybevett — életerejükkel a nyugat segítségére nem jönnének és azt nem ujtánák fel. Európa két pólusa, a nyugat és kelet közti állandó kicserélődési folyamat a fentebb elhatárolt Középeurópa területén megy végbe, ahol e feladat több évszázados teljesítése következtében már maga a lakosság is magán viseli ezen átmeneti jelleget. Nagyrészt szlávok, tehát keletiek ugyan az itt élő népek, de nagymértékben el vannak nyugatiasodva, éppen úgy, mint ahogy az ittlakó nyugati eredetűek is a kelethez asszimilálódtak. A keleti népekhez sorolt magyar különleges helyet foglal el közöttük, politikai adottságaik és a nyugat számára gyakran egész érthetetlen magyar életmód egyaránt magukon viselik szerző szerint az Orienttel való többszázados kapcsolat jellegét. Az Orient, amely a nyugat—kelet közt végbemenő cserefolyamatnál az erjesztő szerepét játsza, a magyaron kívül Középeurópában az európai átlagon jóval felüli zsidósággal van képviselve, amelynek helyzetét különösen részletesen vizsgálja.

A harmadik rész Középeurópával, mint az európai organizmus sejtmagjával foglalkozik. Ezt az elnevezést azért érdemli ki Középeurópa, mivel Európa nagy közvetítő területei közül a fenti kicserélődési folyamat ily mértékben, mintegy szervezeti szükségszerűséggel csak Középeurópában megy végbe. A másik nagy terület, a Baltikum csak elsimitja a nyugat—kelet közti ellentétet, de nem segíti elő az életet képező kicserélődési folyamatot, aminek jele az erjesztő, az orientális elem szerepének lényeges csökkenése a Baltikumon. Snyder vércsoport-kutatásai alapján teszi vizsgálat tárgyává a Középeurópát lakó egyes népeket, részletesen kimutatja a

kelet- és nyugattól való jellembeli eltéréseiket, illetve, különösen a magyarral kapcsolatban az Orient hatását. Természetesen nem kerülheti el a nemzetiségi kérdés tárgyalását sem, amellyel kapcsolatban ismerteti a különféle háború előtti és utáni kisebbségi politikákat, majd ezek hatálytalan, sőt egyenesen károsnak nyilvánítása után a kisebbségeknek az őket bíró ország, sőt az egész organizmus szempontjából a kicserélődés kapcsán való óriási jelentőségére mutat rá konkrét példák kíséretében.

Középeurópa szellemi sejtmag szerepét vizsgálja a negyedik rész első fele. Abból kiindulva, hogy a nyugati ember a tapasztalatok hordozója, míg a keleti a fiatalos életerőé. Középeurópában találja meg Európa szellemi sejtmagját. Ezen az organikus közvetítő területen nyeri el legnagyobb aktivitását a szervezet: a gazdag tapasztalat itt párosul a nagy életerővel, ami különösen a nyugat—kelet és az Orient találkozását képező Bécs városára áll, egyszerűsmind magyarázatát adva e városnak az erők szabad érvényesülése esetén játszott fontos szerepének.

A negyedik rész második fele Középeurópa generatív sejtmag szerepével foglalkozik, s a nyugati és keleti, illetve orientális népek jellemvonásainak és egymásra hatásaiknak tisztázása után a fajok keveredésének kérdését taglalja és elutasítva a fajtisztaság mellett állástfoglalók tanait, az emberi s a növény-, állatvilágból vett példák kapcsán a keveredés előnyös voltát hirdeti, bár elismeri, hogy bizonyos, a Snyder-féle vércsoport-táblázat egymástól távolos fajok között ez igen hátrányos is lehet. A középeurópai ember, aki a nyugat—kelet és az Orient legbensőbb biológiai összműködésének eredménye, magában egyesíti letompítva egyszerre a nyugati intelligenciát a keleti életerővel és az orientális alkalmazkodó képességgel, lekicsinyített képét alkotja az európai organizmusnak és éppen ezért döntő jelentőségű az egész szervezet szempontjából.

Az utolsó részben, a szintézisben, a történelem fonalát követve, az egyesülés iránt Középeurópában folyton megújuló törekvések kidomborítására helyezi a fősúlyt. E törekvések igazolják, hogy a terület nemcsak népelettanilag van a legszorosabban összekapcsolódva, de történetileg is mintegy belső szükségszerűség alapján egymásra van utalva. Ez a tény még inkább megerősíti a régi monarchia területi összefogásának szükségét és Bismarck azon mondását: „Wenn Österreich nicht bestände, müsse man es erfinden“. Különösen Bécs és a Középeurópában inkább kisebbségi szerepet játszó németiség jelentős voltát emeli ki, majd a nemzetiségek helyzetével kapcsolatban egy általános érvényű középeurópai kisebbségi jog alkotásának szükségességét hirdeti, mely lehetővé tenné, hogy egész Európa népei egy harmónikus egységgé olvadjanak össze. Ez ugyanis mindaddig nem történhetik meg, míg a sejt-magon, a nemzetiségek kliringházának tekinthető Középeurópán belül a különböző nemzetiségű és kulturájú népek egyesülése államszövetség és később szövetséges állam formájában létre nem jön.

A fenti eredmény leszögezése után, organikus felfogásához hiven csak mintegy mellékesen foglalkozik a kérdésnek a gazdasági élet oldaláról való vizsgálatával. Azon az állásponton áll, hogy „Politik geht vor Wirtschaft“, mivel ezen utóbbi csak egyik életfunkciója az organizmusnak, amelynek egészségi állapota attól függ, hogy milyen a szervezet belső alkata és a szomszéd szervezetekhez való viszonya. Mégis foglalkozik a kérdéssel, mivel ő is fel-

ismeri, mint Hantos, akinek művéből oldalakat idéz e rész kapcsán, hogy a gazdasági közeledés hatalmas eszköze lehet a politikaiénak. Rövid áttekintést nyújtva a középeurópai államokban uralkodó autarkias elzárkózó irányzatokról, rámutat a legtöbb kedvezményes rendszer veszélyeire és ő is a regionális egyesülés előnyeit helyezi gazdasági tekintetben is előtérbe.

A középeurópai kérdés végső megoldásának útja szerző szerint feltétlenül a meglévő feszültségek enyhítéséből indul ki. Le kell tompítani a földrajzi határok jelentőségét, szabad teret kell nyújtani az egyes nemzetiségekben rejlő, faji adottságaiknál fogva eltérő, de az organizmus szempontjából éppen ezért döntő fontosságú erőknél, mivel csak így töltheti be Középeurópa az adottságainál fogva neki rendelt szerepet: elősegíteni a nagy organizmus, egész Európa egészséges vérkeringését és ennek révén megmenteni a nyugati civilizációt.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a fentiekben vázolt rövid áttekintés nem nyújt hű képet a könyvről, csak a gondolatmenetet adja, ami mellett a politikai, gazdasági és szellemi élet Középeurópát érdeklő igen sok és érdekes eseménye nyerbő megvitatást, sőt igen sok kérdés több ízben is. Ezen utóbbi momentum igen jellemző a műre, amely tudományos jellegre való törekvése mellett is elbeszélő jellegű, tele érdekes idézetekkel, események, összefüggések kiemelésével. Ezek kedvéért néha oly hosszasan megszakítja a kérdés tisztázásának továbbvitelét, hogy alig lehet folyamatos olvasás mellett kihámozni az egységes gondolatmenetet. Ebben nagy része van a könyv elméleti alapjának, a nagyrészt imponderábilakkal dolgozó organikus felfogásnak is, amely kikerülhetetlenül maga után vonja, hogy olykor jelentéktelen, sőt igen vitatható tények, vélt összefüggések döntő szerephez jutnak, ami természetesen egész rendszere szilárdságának kárára lehet.

Feltétlenül nagy nyeresége a morva szerző könyve a középeurópai irodalomnak érdekességénél, tudományos felkészültségénél és a mindig elérni kívánt tárgyilagosságánál, s már pusztán azon ténynél fogva is, hogy hasonló jellegű munka még nem foglalkozott Európa ezen égető problémájával. Ha el is ismerjük a könyv érdemeit, nem hallgathatjuk el azon szerény nézetünket, hogy sokkal meggyőzőbb és az elősegíteni vágyott cél szempontjából is sokkal hatásosabb a dunai összefogásnak a műben háttérbe szorított közgazdasági szempontokból való hangsúlyozása, egyrészt mivel a közgazdasági élet tényei kevésbé vitathatók, másrészt, mivel az emberek anyagi érdekeik terén győzhetők meg a legkönnyebben.

Futó Mihály.

Kuczynski, Jürgen: Löhne und Ernährungs-kosten in Deutschland, 1820 bis 1937, Gotti. D. Meyer, Liepaja, 1937, 45 lap.

A kis füzet csupán statisztikai adatokat tartalmaz. De mert ezek mindeddig nem voltak összegyűjtve, a kiadvány rendkívül becses. Az adatok általában az 1820—1913. időszakra vonatkoznak, bár természetesen nem teljesen egységesek, miként az adatsorok egy része nem is teljes. A kis füzet összeállításának nehézségét jelzi az előszónak azon állítása, hogy a szerző többek között nem csupán

a németországi szakszervezetek valamennyi jelentését tanulmányozta át, de 5000 kereskedelmi és iparkamarai évkönyvet is átnézett.

A füzet nagyjából abszolút számokat közöl. K. összeállította az építő-, fém-, textil-, fa-, nyomdász-, vegyészeti iparra, közlekedésre, valamint bányászatra vonatkozóan általa összegyűjtött munkabéradatokat, még pedig a legtöbbet a városok hosszú sorára nézve s a forrásmunkáit mindig megjelölve. Adataiból munkabéradatokat számított ki, amelyeknek bázisa 1900 = 100. Míg azonban az abszolút adatok 1913-mal, illetőleg 1914-gyel záródnak, addig az indexszámok az 1924—36. évekre, ill. 1937 első felére terjedő időszakra nézve is ki vannak számítva. A legtávolabbi visszavezethető adatsor a bányászatra vonatkozik, amelynek munkabéradatja 1820-ban 31-en állt, 1936-ban pedig 167-ig emelkedett. Ez azonban már egy visszaesés után van, mert 1930-ban az indexszám 200 felett állt. 1930 óta egyébként minden iparágban csökkentek a munkabéradatok, sőt pl. az építőiparban kb. 40%-kal. De az indexszám ebben az iparágban is még 163-on áll. A helyzetről képet ad a következő összeállítás:

Német munkabéradatindexszámok.

1900 = 100.

Év	Építő- ipar	Fém- ipar	Textil- ipar	Fa- ipar	Nyomda- ipar	Vegyé- szeti ipar	Közle- kedés	Bányá- szat
1820	37	—	—	—	51	—	—	31
1825	—	30	—	—	—	—	—	27
1830	35	31	34	33	52	—	—	28
1850	44	43	36	40	58	—	—	35
1875	79	85	82	95	92	—	99	83
1885	74	81	86	71	88	73	83	73
1900	100	100	100	100	100	100	100	100
1913	139	123	124	138	129	146	141	125
1924	134	124	127	137	130	147	149	135
1930	257	185	203	262	234	251	235	206
1937 I. félév	163	148	170	195	184	202	196	167

A füzet utolsó táblázata 1820—1937. évre vonatkozóan (ismét 1900 = 100 bázissal) létfenntartási indexszámokat is közöl. Az előbbi táblázatban szereplő években ez az indexszám a következő volt:

A németországi létfenntartási költségek alakulása.

Év	1900 = 100
1820	58
1825	38
1830	56
1850	53
1875	103
1885	93
1900	100
1913	131
1924	175
1930	186
1937, I. félév	156

Az összeállításnak érdekessége, hogy a munkabéradatindexszámok 1924-ben nagyjából ugyanazok voltak, mint 1913-ban. A létfenntar-

tási költségek azonban 1924-ben jóval magasabbak voltak, mint 1913-ban, ami más szóval a reálbérek csökkenését jelenti. 1924 után 1930-ig azonban a reálbérek ismét emelkedtek, mert a munkabérek nagyon jelentős emelkedésével szemben a létfenntartási költségek csupán kisebb mértékben drágultak. 1930 óta a reálbérek az építőipartól eltekintve nagyjából változatlanok maradtak, mert a bér-csökkenések kb. megfeleltek a létfenntartási költségek 20%-os olcsóbbodásnak. Csupán az építőiparban estek a bérek lényegesen többel, 40%-kal.

A reálbérek alakulásáról a közölt adatok alapján természetesen nem lehet végleges képet nyerni, s különösen nem lehet ezek alapján a munkásság szociális helyzetét megítélni, mert az adatok által felölelt közel öt negyedévszázados időszak folyamán az igények is rendkívül megváltoztak, amire K. módszere, amely a létfenntartási indexszámoknál azok összetételét időnkint láncindexszerűen változtatja meg, csak részben van tekintettel. Ezt K. természetesen jól tudja s az adatok felhasználásánál ezért óvatosságra int.

A könyv mindenképpen hézagpótlónak minősíthető és kétségtelenül még sok tanulmánynak fog alapul szolgálni.

Varga István.

Müller, Johannes: Wirtschaftskunde von Deutschland auf wirtschaftsgeographischer und wirtschaftsgeschichtlicher Grundlage. Hans Buske, Leipzig, 1936. VIII+359 lap.

Miként a legtöbb országról, mindeddig Németországról sem igen állt jó gazdaságstatisztikai leíró jellegű könyv rendelkezésre. M. könyve ezt a hiányt, ha nem is maradéktalanul, mégis pótolja. Sajátossága, hogy az általános rész, amely Németország gazdasági életéről hivatott áttekintést nyújtani, viszonylag rövid, a könyv nem is egészen $\frac{1}{4}$ részét veszi igénybe, míg a könyv nagyobb része Németország egyes tájegységeit tárgyalja.

Az általános rész Németország lakosságának foglalkozás szerinti tagozódásnak ismertetése után a mezőgazdaság alapjelenségeivel (földbirtok, klíma, birtokmegoszlás, termelési ágak, állattartás) foglalkozik, majd a halászatot, az erdőgazdaságot, a bányászatot és a bányakincseket tárgyalja. Ezt követi a német ipar tárgyalása. Ez az általános résznek legterjedelmesebb fejezete. Az ipari település kérdéseinek elméleti megfontolásokon nyugvó alapjelenségeinek tárgyalása után a fontosabb iparágak kialakulásával, elhelyezkedésével és jelentőségével külön-külön foglalkozik, végül pedig Németország fontosabb ipari vidékeit írja le. Az általános rész zárófejezete a kereskedelmet és közlekedést tárgyalja.

A jóval terjedelmesebb második, különös rész, Németországot 21 tájegységre bontja s mindegyik tekintetében mindazon kérdésekkel röviden foglalkozik, amelyek az általános részben is tárgyaltak. A tagolás tájegységek alapján történik és nem alkalmazkodik a jelenlegi, illetőleg a tervezett új politikai tagozódáshoz.

A könyv hasznos kézikönyv és arra is alkalmas, hogy szélesebb néprétegek számára Németország gazdasági viszonyainak megismerését megkönnyítse. Kívánatos volna, hogy hasonló népszerű könyv pl. Magyarországról is megjelenjék. De a könyvnek mégis számos fogyatéka van. Elsősorban rendkívül kevés a szám-

adat és ott, ahol számok mégis említettnek, a történeti fejlődésre vonatkozó számadatok többnyire hiányoznak. Sajnálatos továbbá a gazdasági jelenségek megismerését is megnehezíti, hogy a nép szociális viszonyaira, a nemzeti jövedelem tagozódására, munkabérvizonyokra, az árszinvonalkülönbségekre stb. vonatkozóan a könyv nem tartalmaz adatokat. Az álló népeiségre és a népmozgalomra vonatkozó statisztikai adatokra, valamint az állami és közületi pénzügyek rövid ismertetésére is szükség volna, mert mindez befolyásolja a gazdasági élet alakulását. A közölt térképek számát is jó lett volna gyarapítani és tökéletesebbé tenni, mert ezek a térképek csak éppen a tájegységek határainak, városainak és folyóinak, valamint vasutvonalainak ábrázolására szorítkoznak, de még léptéket sem közölnek. Hiányzik továbbá egy áttekintő térkép, valamint a különböző gazdasági ágazatoknak térbeli elosztását feltűntető térképek.

Varga István.

A Magyar Téglá- és Agyagárusok Országos Egyesületének jelentése az 1936. évi jubileumi közgyűléshez. Budapest, 1937. 63 l.

Magyarországon a kerámiai ipar ma ugy mennyiségileg, mint minőségileg jelentős tényező. Nemcsak a belföldi szükségletet elégíti ki, hanem termékei külföldre is utat törnek maguknak.

A Jelentésben mélyenszántó tanulmány ismerteti a magyar agyagipar történetét. Az agyagiparok mindenütt ősrégi történelemre tekintenek vissza. A magyar agyagiparnak is első emlékei az ókorból valók. A gyárak közül 1800 előtt 16 téglagyár keletkezett, ezek között 5 Horvát-Szlavonországban. Az igazi, a gyáriparrá való fejlődés a mi századunkra esik. 1900 és 1910 között 251 téglagyár létesült, közöttük 38 horvát-szlavon. A Jelentés a háboruelőtti kerámiai iparba befektetett tőkét kerekben 100 millió koronára becsüli. A felnőtt munkások száma 25.140 volt.

A világháború és az azt befejező trianoni szerződés az agyagiparban is nagy megrázkódtatást idézett elő és a termelést új, nagy feladatok elé állította. Az ipar igyekezett e csapásokat mielőbb kiveherni és megfelelni az új helyzetnek. Fokozatosan kikapcsolta a külföldi munkaerőket, ma már mindenütt magyar mérnökök és technikusok látják el a munkát, akik hazai nyers- és üzemanyagokkal igyekeznek pótolni a külföldről behozott anyagokat. Így kerámiai iparunk a magyar autarkisztikus törekvéseket hathatósan előmozdítja. Ennek következtében cserépkályhagyártásunk is a háború után nagyobb fejlődésnek indult és ma már minden behozatalt feleslegessé tesz. Az új magyar kályhatípusok szerencsés szerkezete a magyar szén gazdaságos felhasználását is lehetővé teszi.

A háború után a világgazdasági válság rázkódtatta meg a kerámiai iparokat. 1928-ban a kerámiai ipari munkásság létszáma több mint 19.000, 1933-ban csak 8000. Ugyanebben az időben a kifizetett munkabérek összege 24 millióról 7 millió pengőre zsugorodott. Az 1928. évhez viszonyítva a téгла árindexe 1933-ban 66-ot mutat, ugyanennyi a cserép árindexe is. 1935-ben a téгла árindexe már csak 60! Az elmúlt évben az átlagos ipari árszint még mindig kerek 20 százalékkal volt az 1929. évi árszint alatt.

Részletesen beszámol a Jelentés az Egyesület 1936. évben kifejtett működéséről és ezzel kapcsolatban az egész magyar építőipar

rövid keresztmetszetével is megismertet. Az 1936-os esztendő a nagyhatalmak példátlan arányu fegyverkezési versenyét hozta. A fegyverkezésből származó konjunktura elsősorban a nyersanyagpiacon mutatkozott. A bekövetkezett árugrások szinte példa nélkül állanak a gazdaságtörténelemben.

A magyar kerámiai ipar szemszögéből megállapíthatjuk, hogy az autarkisztikus és valutáris intézkedések, továbbá a fegyverkezési verseny árnyoldalai, a nyersanyaghiány és drágulás súlyosabb kárcokat okoztak az iparnak, mint amilyen előnyt jelentettek a fegyverkezésből folyó kedvező világgazdasági mozzanatok.

A Jelentés panaszolja, hogy a kerámiai iparok a kormányhatóságok részéről nem részesültek abban a támogatásban, amit nemzetgazdasági jelentőségüknei fogva jogosan megérdemelték volna. A gyáriparelles hangulattal az illetékes tényezők nem elég határozottan szállottak szembe. Márpedig nem szabad türni, hogy az iparelles jelszavak erőre kapjanak, mert nemzeti jövedelmünk 30%-a ipari eredetű, amiből 20% esik a gyáriparra.

A speciális építkezési konjunktura vizsgálatánál a Jelentés megállapítja, hogy Budapesten és a Dunántulon az építkezések alakulása kielégítő volt, míg pl. Debrecen környékén a gyárak üzemi kapacitásuknak alig 10%-át használhatták csak ki. Budapesten 1936-ban 6229 lakás létesült 21.185 szobával. Az élénk fővárosi építőtevékenység ellenére is állandóan csökkent az üresen álló lakások és egyéb bérlemények száma, aminek magyarázata abban rejlik, hogy az építőipar kulcsipar lévén, az egész gazdasági életre élénkítőleg hat és az így keletkező nagyobb vásárlóképesség és magasabb életszínvonal révén a lakáspiaci kereslet erősen tulszárnyalja az új lakástermelésből eredő kínálati többletet. De egyuttal azt is meg kell állapítani, hogy a nagyobb kereslet sem tudta az ipari termékek árszínvonalát emelni.

A jubiláris jelentéshez *Bornemisza Géza* miniszter írt előszót
Grossmann László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London, Vol. IV. New Series, No. 14. May 1937.

Zawadzki, Wl.: *Changes in the Price Level under the Influence of Maladjustment of Supply and Demand.* Az árváltozások két legrégibb elmélete egymással szögesen ellentétes következtetéseken alapul. A kompenzációs elmélet szerint, ha valamely jószág ára a kereslet és kínálat viszonyának eltolódása folytán csökken, akkor ezt egy más árucikk emelkedése megfelelően ellensúlyozza, s így az általános árszínvonal változatlan marad. Ezzel szemben a kumulációs elmélet azt vallja, hogy az egyes cikkek áresése a vásárlóerőt csökkenti, s ezáltal további áreséseket idéz elő. A modern gazdaságtudomány egyik feltételezést sem fogadja el teljesen. A kérdés az, hogyan reagál a kereslet és kínálat változásaira az árszínvonal. Megoldásánál elsősorban azt kell feltételezni, hogy a pénz teljesen semlegesítve van, tehát az árszínvonal mentes a pénzoldalról eredő behatásoktól. Az erre irányuló elemzés szerint a „semleges“ pénz forgalma esetén minden jószág akkor éri el ármaximumát, amikor a kínálat (a hasznot magábanfoglaló) önköltségi áron elhelyezhető mennyiség felső határát elérte. Ter-

mészertes, hogy a gyakorlati életben a „semleges“ pénz elképzelhetetlen, s így az árképződésben az „aktív“ pénz árama irányítja az értékelést. Tény, hogy bizonyos mértékű elszigetelés és egyes fikciók alkalmazásával a kereslet és kínálat erőinek a piacon való mérkőzése tisztán is megfigyelhető, de a komplex és kölcsönös monetáris behatások ezt a képet mindig elhomályosítják. — *Hall, W. F.: Some Technical Aspects of the Finance of Rearmament.* Az angol felfegyverkezéshez szükséges kölcsöntőke előteremtésével kapcsolatos finántechnikai műveletek ismertetése és vizsgálata. — *Arakie, Ralph: Industrial Fluctuation.* Keynes, Hicks és Hayek hatása alatt íródott monetáris konjunkturaelméleti tanulmány. Vizsgálódásai elsősorban az árunak a termelőtől a fogyasztóig megtett útján észlelhető bizonytalansági tényezőkre terjednek ki. Elemzi a spekuláció szerepét, amely ártechnikai értelemben magáraveszi a sokak kockázatát s így a bizonytalansági elemet csökkenti. Ezekután a kamatláb változásainak a konjunktura-ciklusra gyakorolt hatását igyekszik megközelíteni. A tőkeképződés és kamatalakulás jelenségei az új tőkebefektetéseken keresztül szintén az árrendszerben csapódnak le. Ezek a jelenségek olyan eltolódásokat eredményezhetnek (konjunktura- és válsághullámok), amelyeket már az alapjelenségek kiküszöbölésével vagy megfordításával sem lehet lefékezni. Ilyen esetekben a konjunktura képét a jegybankok pénzpoltikai cselekményei már nem befolyásolják eléggé s ez a kormányzat beavatkozásához vezet. A „hitelbázis“ kiterjesztése munkateremtés vagy munkanélküli segélyek révén megszokott eszköz, ami azonban rendszerint csak névleges növelése a vásárlóerőnek. Az állam u. i. ha nem rendelkezik likvid vagyonnal, készpénzt igénylő műveleteket változatlan értékű pénzzel csak akkor tud végrehajtani, ha más céloktól vonja el a hitelt. Kivétel az olyan állam, amely a rossz konjunktura idejére előre tartalékol pénzkészleteket. Ezt a politikát azonban eddig csak egy államnál észleltük: a maláji államszövetségnél, amelynek ezen tevékenységét furcsa módon „orthodoxnak“ nevezték el. — *Beveridge, Sir William: An Analysis of Unemployment. III.* A munkanélküliség tagozódása vizsgálatának harmadik és befejező része, elsősorban a munkanélküliség nemek szerinti megoszlását elemzi. Az adatok tanúsága szerint a nők munkanélküliségi arányszáma jóval csekélyebb a férfiakénál és időtartama szintén jelentékenyen rövidebb. Ez a különbség Angliában annyira kirívó, hogy több ízben felmerült a két nem közös munkanélküliségi biztosításának birálata. Sokan méltánytalannak tartják, hogy a jóval kisebb munkanélküliségi kockázatot viselő nők a férfiakkal azonos pénztárba és azonos díjtételek mellett fizessék a biztosítást. Napvilágot látott ennek kapcsán az a gondolat is, hogy a nőket külön alapon biztosítsák. Ezzel szemben azzal érveltek, hogy a férfiak magasabb munkanélküliségi aránya elsősorban a nehezebb iparok fokozott konjunkturaérzékenységének, másodszorban pedig annak tudható be, hogy a munkanélküliségnek legjobban kitett idősebb dolgozó korosztályokban a férfiak arányukon jóval tulmenően vannak képviselve. Végeredményben a munkanélküliséget jellege szerint három részre lehet osztályozni: *a) frikciós* (surlódási) és idényszerű, ami kb. 6–8%-ra tehető; *b) tartós munkanélküliség*, ami rendszerint az ipar (és a fogyasztás) szerkezeti változásainak következménye és ezidő szerint kb. 4%; *c) ciklikus munkanélküliség*, ami a konjunktura lecsapódása. A tanulmány azzal a megállapítással végződik, hogy a felfegyverkezés elsősorban a ciklikus munkanélküliséget csökkenti, s mesterségesen meghosszabbítja a konjunkturát anélkül azonban, hogy a konjunkturavonal munkanélküliségi behatásait tartósan befolyásolná. — *Ponsonby, G. J.: The new Conditions of Entry into the Road Hauling Business.* — *Edwards, R. S.: Farmers and Income Tax.*

The Economic Journal.

London, Vol. XLVII. June 1937. No. 186.

Ohlin, Bertil: Some notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment. Ohlin e cikkben főleg Keynes „General Theory of Employment, Interest and Money“ c. művében a kamatról kifejtett nézeteit taglalja. A kamatszínvonalat, mint a hitel ellenszolgáltatását, árát a hitel iránti kereslet, illetőleg a hitelkinálat szabályozza. Ez képezi a kamatelmélet egyik gyakorlati alapját, csatlakozik ehhez a megtakarítások és befektetések kölcsönviszonylata a kamatláb színvonalának változásaival, végül a kamatelmélet harmadik része a megtakarított összegeknek a pénzpiacon való megjelenésekor tapasztalható tüneteket és az ebből eredő összefüggéseket tanulmányozza. A Keynes-féle felfogásnak két jellemző pontja, hogy gondolatfűzését monetáris kifejezésekben építi fel Marshallal és Pigouval szemben, akik a pénzrendszer a gazdasági élet „fátylának“ tekintik. Keynes ennekfolytán sokkal könnyebben adhat a piaci jelenségekre (amelyek végeredményben árjelenségek), magyarázatot, mint Marshall iskolája. A másik, sokkal mélyebbenszántó jellegzetessége a keynesi elméletnek a rendszerint hallgatólágosan feltételezett „eredendő monetáris egyensúly“ elvének mellőzése. Ezen elgondolás alatt azt értjük, hogy az ár- és jövedelemelosztási elméletek az egyes árjelenségeket nagyrészt csak saját szűk körükben való hatásuk szempontjából elemzik, anélkül, hogy szükségesnek tartanák azok hatását a pénzrendszer egésze szempontjából is vizsgálni. Ez a módszer azon a fent említett nézetten alapszik, hogy a pénzrendszer u. n. eredendő egyensulya a részjelenségek behatását nem engedi érvényesülni. Keynes a pénzrendszer dinamikus voltát felismerve, elemzéseinél nem indul ki ebből a feltevésből, hanem a részjelenségeket szintétikusan vizsgálja s így a pénzrendszerben beállott eltolódásokra könnyebb és kielégítőbb magyarázatot talál.

— *Keynes, John Maynard: Alternative Theories of the Rate of Interest.* Keynes cikke vitába száll azzal a feltevessel, hogy a „General Theory of Employment, Interest and Money“-ben lefektetett kamatelmélet és fogalom egyeznék a svédek, továbbá Hicks és Robertson által elfogadott magyarázattal. A vitatott feltevések szerint a hitelkinálat összege egyenlő a megtakarítással, a hitelkereslet pedig az investíciók összegével egyezik, s mindkettő egyaránt a kamatláb színvonalának függvénye. Másrészt azonban — mondja a svéd iskola reprezentáns képviselője, Ohlin — a kamatlábat nem befolyásolja a megtakarítások és befektetések közötti viszonylat megteremtése, mert megtakarítások és befektetések — pénzelméleti szempontból — ex definitione azonosak. Ez — Keynes szerint — teljesen távolesik a Keynes-féle kamatelmélettől, amely a kamatlában par excellence pénzrendszerbeli jelenséget lát, s a kamatot a jelenlegi pénzdiszpozíció és a jövőbeni pénzkövetelés közötti időbeli különbség áthidalásának tekinti. A Keynes által vallott felfogás szerint a megtakarítás és befektetés közötti egyensúlyt nem a kamat, hanem a jövedelmek színvonala alakítja ki. A kamatlábat mindenkor a pénz birtokosainak megítélése határozza meg, annak elbírálása, hogy mennyivel tartják kevésbé előnyösnek a kihitelezés által keletkező pénzkövetelést, mint magát a rendelkezésre álló pénzt. Ennek a fiktív hátránynak társadalmi ára: a kamat. — *Lerner, A. P.: Statics and Dynamics in Socialist Economics.* — *Allan, G. G.: The Concentration of Economic Control in Japan.* A Japánról szóló gazdasági leírásokban állandósult paradoxonként szerepel az a két tétel, hogy Japán nagyipara az u. n. „monopolkapitalizmus“ legmodernebb alakulatainak, jól kiépített kartelszervezeteknek kezében van. Nagy vertikális koncernek és holdingok birják és ellenőrzik az egyes iparágakat, szabályozzák a termelést, szállítást és eladást. Másrészt nem-

kevésbé igaz, hogy — a kifejezetten nehéz iparágaktól eltekintve — a modern kapitalizmus módszerei nagyon kevésbé hatották át a termelés, beleértve a gyáripari (vagy a Japánban gyakori manufaktúrás) termelést is. Ennek magyarázata nagyrészt Japán egyenetlen gazdasági fejlődésében (s ebből kifolyólag rapszódikusabb beérésében) található, amely lehetővé teszi, hogy a négy vezető pénzdinasztia befolyását az ország egész gazdasági életére rányomja. Ezek saját érdekeltségeik kiépítésével megszerezték a világgazdasági kapcsolatokat, amelyeket ma már olyan mértékben monopolizálnak, hogy nélkülük még a kisebb gyáros sem folytathatja tevékenységét. Ez a tény egyszerre teszi feleslegessé és lehetetlenné a kisebb üzem kommerciális felépítményének kifejlődését. — *Prest, W.: The Problem of the Lancashire Coal Industry.* — *Reddaway, W. B.: Special Obstacles to Full Employment in a Wealthy Community.* — *Clark, Colin: National Income at its Climax.* A történeti előzmények és az elméleti számítások egyaránt levonható tanulsága, hogy az angol nemzeti jövedelem (egyszersmind a gazdasági tevékenység is) 1937. őszén kulminál és 1938-ban a válság előreláthatólag megkezdődik. A kormány kötelessége, hogy közmunkákkal, megfelelő hitelpolitikával háritsa el az elkerülhetetlen válság várható lökéseit. V. B.

Giornale degli Economisti e Revista di Statistica.

Milano — anno LII.

N. 5. — maggio.

Franciosa, Lucchino: Distribuzione delle colture e appoderamento fondiario in Italia. Az 1929. évi kataszteri adatokra támaszkodva Olaszország mezőgazdasági viszonyairól ad képet a három részre oszló tanulmány. Az első részben azt a kérdést teszi vizsgálat tárgyává a szerző, hogy az anyaország 310.000 km²-re becsülhető termékeny földje, tekintetbe véve a területi elhelyezkedést is, hogyan oszlik meg az egyes termelési ágak között. A második rész a földbirtoknak az emberhez való viszonyával foglalkozik. Statisztikai táblázatokban foglalja össze, tekintettel a talajalakulásra, országreszenként a földbirtoknak a kataszterbe felvett földterület nagyságához és a művelési egységek számához viszonyított megoszlását a különböző nagyságu birtokkal rendelkező gazdák közt. A befejező részben a gazdálkodás jogi oldalára tér ki és megállapítja, hogy az összes birtokegységek tulajdonosok maguk a tulajdonosok művelik. — *Campolongo, Alberto: Il commercio italiano con l'estero durante le „sanzioni“.* A szankciók korszaka, 1935 december 1-től 1936 július 31-ig nagyjelentőségű változásokat hozott létre az olasz külkereskedelem alakulásában; a megelőző év azonos időpontjához viszonyítva 32%-ot esett a külkereskedelem volumenje. Ez főként az olasz kivitel 44%-os eséséből adódott, bár az ellenszankció következtében a behozatal is negyedére esett. Ismerteti a külkereskedelem összetételében a szankcióellenes államok javára bekövetkezett előnyös eltolódást és az önellátás kiterjesztésének szükségessége mellett leszögezi az afrikai háborúk idején alkalmazott gazdasági megtorlások eredménytelen voltát. — *Di Fenizio, Ferdinando: Sui risultati della nuova politica agraria germanica.* A tanulmány voltaképpen szerzőnek a német agrárpolitikáról írt és jelenleg nyomtatás alatt lévő könyvének utolsó összefoglaló fejezete és a német tervgazdaságnak a mezőgazdaság terén 1933-tól kezdve napjainkig elért eredményeit ismerteti. — *Rossi, Bruno: Nuove applicazioni dell metodo di traslazione allo studio dei fatti sociali.* Az Edgeworth-Kaptyeyn által felfedezett translációs módszert alkalmazza egyes jelenségek vizsgálatára (halálozás, eljegyzés, munkabér, légnymás valószínű alakulása stb.), s megállapítja, hogy a társadalmi tények világában már kis idő tekintetbevételével is kielégítő eredmények érhetők el a módszerrel, ami nagy gyakorlati alkalmasságának bizonyítéka. — *Recenti pubblicazioni.*

No. 6. giugno.

Demaria, Giovanni: Aspetti probabili della capitalizzazione coloniale. Az alig egy éve megszerzett Abesszinia gyarmatosításának kérdésével foglalkozik és megállapítja, hogy a kolonizáció hagyományos módozatai közül, tekintettel Mussolininek „munkabirodalmi” célkitűzésére, sem a nagy tőkeberuházást igénylő és emellett a gyarmatoknak az anyaországtól való eltávolítását elősegítő iparosítás, sem pedig a benszülött lakosság teljes kihasználását eredményező és ekként ellentéteket szító mezőgazdasági kiaknázás sem felel meg. A követendő út a harmadik lehetőség, a római típusu gyarmatosítás, amely lehetővé teszi egyrészt a nagy olasz népfellegek levezetését, másrészt biztosítja a gyarmat megtartása és fejlesztése szempontjából oly fontos nyugodt légkört. A gazdasági kiaknázásnak a gyarmat és a benszülött lakosság természeti adottságainak és az anyaország gazdasági helyzetének, szükségletének és főként önellátási törekvésének megfelelően kell alakulnia. Így elsősorban a gyapot, a kávé, a nyersbőr, olajmagvak, gyapju, stb. jönnek számításba, annál is inkább, mivel ezeket Olaszország eddig olyan államokból hozta be, amelyekkel szemben nemcsak erős passzívja áll fenn, de amelyek katonai szempontból sem állanak az ország mellett. A gyarmat hasznosítása természetesen nagy tőkefelkészültséget igényel, amelynek egy részét az állam vállalja magára, főként a vezetésében levő bányákét, más részét, még pedig a legjelentősebb gazdasági kincsek kiaknázását, a korporációk által előteremtett magántőke s végül eddig elenyésző csekély részét az önként kínálkozó magántőke szolgáltatja, amelynek nagyobb mérvű bevonásának módozatait keresi a szerző. — *Mancini, Guglielmo: L'attuale organizzazione monetaria della Germania.* Nagy tanulmányt szentel a német pénzügyi helyzet megvilágítására a világháború utáni első éveket követő válság kitörésétől kezdve napjaink elzárkózásáig. Különös részletességgel ismerteti az 1929-es válság folyamán bekövetkezett pénzügyi korlátozások mindinkább tökéletesedő módozatait és azok eredményeit. — *Gambino, Amedeo: Su alcuni orientamenti critici delle teorie economiche odierne.* Különösen a válságok folyamán merül fel a kérdés az elméleti közgazdászok körében, hogy az eltérések a gyakorlati élet tényei és az elméleti tételek között mire vezethetők vissza. A tudósok egy része azon álláspontra helyezkedik, hogy nem kell szakítani a régi tanokkal, azokat tovább lehet fejleszteni, hiszen a napjainkban tapasztalható változás csak lassu átalakulás eredménye, s nem egy erőszakos forradalomé. Az ellentétes álláspont éppen ezt vitatja és ennek egyik legjelentősebb olasz harcosa, G. Arias római professzor, munkájában már teljesen szakít a klasszikus tanokkal, mivel szerinte a napjaink s a jövő gazdasági élete, a korporativizmus egészen új nemcsak gazdasági, de etikai és politikai alapokon nyugszik. Szerző Durbin és Rosenstein-Rodan irataira való hivatkozással azon véleményének ad kifejezést, hogy valóban az egyensúly-elméleti felfogás már nem felel meg napjaink gazdasági élete megvilágítására, miértis egy olyan, a reális élethez közelebb álló irányban kell folytatni kutatásokat, mint Arias tette. — *Recenti pubblicazioni.*

Rivista di politica Economica.

Roma — anno XXVII.

N. V. — maggio.

Olivetti, Gino: Popolazione e spazio nell'economia mondiale. Az emberiség földrajzi megoszlásának és a földterületnek az egyes népek közötti megosztásának vizsgálatából kiindulva arra az eredményre jut, hogy túlnépesedéstől ugyan nem kell még tartani, de egyes nagysűrűségű területtel rendelkező népre vonatkozólag mindenesetre fennáll

az a veszély, hogy további fejlődésüknek a terület- és a nyersanyag-hiány egyaránt útját fogja állni. Ezek részére, melyek közé Olaszország is tartozik, a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok újrafelvétele mellett csak egy segítőeszköz van — a születések korlátozását a nemzet felesleges, mivel nem kényszerű öngyilkosságával tekintvén egyenlőnek —: a gyarmati területek újraosztása. — *Palomba, Giuseppe: Appunti per uno schema probabilistico delle fluttuazioni economiche.* A gazdasági konjunktúra alakulása számtalan tényező hatásának eredője, a felismerhető faktorok mellett igen nagy szerep jut a véletlennek, azaz az ismeretlen, vagy rosszul felismert törvényszerűség alapján változó, egymástól független, nagyszámu kis tényező jelenlétének. A fellendülés és a depresszió jelenségeinek vizsgálatából indul ki, s leszögezve a statikus szemlélet eredménytelenségét, a valószínűségi módszert tartja a legmegfelelőbbnek a gazdasági fluktuációk vizsgálatánál és ez alapján építi fel elméletét. Végezetül a kollektív érdeket szem előtt tartó és ezáltal a véletlen szerepét nagymértékben korlátozó korporatív gazdasági élet előnyeit taglalja az ipari konjunktúra alakulása kapcsán a változó tényezőknek tág teret nyújtó liberális gazdasági elvekkel szemben. — *De Castro, Diego: L'economia corporativa di S. E. Benini.* A Rivista 1936. szeptember-októberi számában Prof. Agostino gedli Espinosa hosszú és általunk is bőven ismertett tanulmányban tette bírálat tárgyává Benini Lezioniját, melynek most ez az értekezés jön védelmére. Ebben szerző rámutat részletes fejtegetései kapcsán arra, hogyan értelmezte Benini a kifogásolt tanait. — *Venturoli, Argo: Il commercio estero.* Arra a gyakran felvetődött kérdésre kíván választ adni a szerző, hogy a világkereskedelem volumenjének az utóbbi években tapasztalható csökkenése a világkonjunktúra alakulására, avagy a nemzetközi kereskedelem mindinkább csökkenő hasznosságára vezethető-e vissza. Elméletileg és statisztikai adatokkal bőven alátámasztott fejtegetései révén arra az eredményre jut, hogy mindkét ok kétségtelenül érzeti hatását, s különösen a második okra, az egyes nemzetek gazdasági életében bekövetkezett azon szerkezeti változásokra hívja fel a figyelmet, amelyek mind nagyobb és az elmúlt évszázadban még el sem képzelhető önállóságot tesznek lehetővé az egyes országok gazdasági élete számára. — *Ferrazzi, Leone: Le vicende del mercato italiano dei titoli a reddito variabile dal dopoguerra al 1934.* Az olasz nem fixkamatotású kötvények piacának alakulásával vizsgálja a háboru befejezése óta 1934-ig R. Bachi-nak a Rivistában havonta megjelenő ki-mutatásai alapján és diagrammával ellátott tanulmányával azokra a tényezőkre és hatásaikra mutat rá, melyek a fenti időben a kötvények indexének alakulására befolyással voltak. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: La ripresa della lotta per il controllo mondiale dei petroli.* — *Árszemle (R. Bachi).* — *Szállítási és közlekedési szemlében: Le sanzioni e la nostra marina mercantile.*

No. VI. — giugno.

Borriello, B.: Il turismo nell'economia nazionale. Az idegenforgalom különösen fontos szerepet tölt be Olaszország külkereskedelmi mérlegében: a rossz agrártermés idején szükségessé vált behozatal, továbbá az állandóan behozandó nyersanyagok árának kiegyenlítéséhez szolgáltatja a nemes valutát, azonkívül, hogy a belföldi ipart és kereskedelmet fokozott mértékben foglalkoztatja. A világkrízis és az afrikai háboru alapjaiban ingatta meg az idegenforgalmat, melynek továbbfejlesztése a fentiek alapján a teljes önellátás eléréséig az állam létérdeke. Két irányban kell kiterjednie az idegenforgalmi propagandának, egyrészt az országba csábítani az idegeneket, mely feladatot a sajtó- és propagandaügyi miniszter látja e' idegen-

forgalmi szervezetek segítségével, másrészt a látogató idegen tartózkodási idejét lehetőség szerint meghosszabbítani, amely a helyi szervek feladatát képezi. — *Pierro, Mariano: La politica economica di Roosevelt e le sue più recenti ripercussioni.* Roosevelt elnök ujjáépítő munkásságának eredményeit ismerteti és az Egyesült Államokban létrejött új társadalmi egyensúlyt főként a szakszervezeti hálózatban a két leghatalmasabb szervezet (C. I. O. és A. F. of L.) egymással szembe fordulásának tulajdonítja. — *Espinosa, degli Agostino: Ancora del diagramma fondamentale di S. E. Benini.* A szerző és prof. De Castro között a Rivista előző számaiban Benini közgazdaságtana felett megindult vita folytatása. — *Algarra, J.: Le statistiche della distribuzione.* A disztribúció fogalmát kutatja és szűkebb értelmét a közvetítő kereskedelemben találja meg, a forgalmi szakasznak a szállítási tevékenység melletti második részében. Rámutatva a szó eredetére, az ezirányú statisztikai vizsgálatok történeti kifejlődését és nagy gyakorlati hasznosságát taglalja az Egyesült Államokból való eredetüktől kezdve a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara 1937 nyarán megtartott berlini kongresszusáig, amelyre e kérdést a kamara állandó külön szerve, a Bureau International pour l'Etude de la Distribution készítette elő. — *Taralietto, Giuseppe: Aspetti economici dell'autarchia.* A gazdasági önellátás feltételeit keresi és ennek alapján leszögezi, hogy az autarchiális gazdaságnak nemcsak a gazdasági élet mind a három fő termelési ágát felölelőnek, tehát teljesnek (completo), hanem igazgatottnak is kell lenni. Részletesen ismerteti a gazdasági önellátás három fő alakját: *a)* a terület és a közigazgatás egységén felépülő rendszer, *b)* a tenger-hatalmon alapuló gazdasági rendszer és végül *c)* a politikailag és katonailag alávetett más államok gazdasági élete feletti uralmon nyugvó autarkia, s Keynes-re utalva arra a megállapodásra jut, hogy a nemzeti gazdasági önellátás fényezés ugyan, azonban olyan előnyökkel jár, hogy alkalmazása sokszor indokolt, ami részben okát adja a külkereskedelmi forgalom mindinkább csökkenő jelentőségének. — *Görner, Alexander: L'Azienda delle Ferrovie Germaniche.* A német vasutársaság 1936. évi üzleti eredményét és üzemteljesítményét veti össze a válság előtti s alatti évekével. A továbbiakban az utóbbi években létrejött üzemtökéletesítéseket, modernizálásokat, stb. vázolja, majd végezetül a vasutnak a nemzeti jövedelem szempontjából való fontosságára mutat rá, amit legjobban az világít meg, hogy a vasutársaság közvetlenül 5.6%-át szolgáltatja Németország nemzeti jövedelmének. — *A gazdasági és pénzügyi szemlében: G. L.: L'esercizio finanziario 1935—36 e le spese per la spedizione in Etiopia.* — *Le finanze locali negli esercizi 1935 e 1936.* — *L'avvenire dell'oro.* — *Il commercio italo-ungherese.* — *Pénzügyi szemle (A. Gulinelli).* — *Közlekedésügyi szemle: B. Maineri: La nostra marina velica.* — *Törvényhozási szemle: Sebastianini. A.: Un nuovo orientamento nell'attività dei Consigli Provinciali delle Corporazioni.* — *Jogtudományi szemle: G. C.: Trasporti ferroviari.*

F. M.

Internationale Rundschau der Arbeit.

1937. március.

Die 21. und 22. Tagung der IAK (I). A Genfben 1936 október 22—24. lezajlott nemzetközi munkaügyi értekezletet ismerteti, melyen a hajósok munkavédelmének kérdései szerepeltek. — *Kamii, Yoshio: Der wirtschaftliche Aufschwung Japans.* Az 1932-ben bekövetkezett fellendülést az állami kiadások expanziója (fegyverkezés és közmunkák) és a kivitel kiterjesztése okozták. A finanszírozás az adók emelése helyett kölcsönök útján történt, az államadósság rendkívül megduzzadt. A kivi a yen leértékelése és a japán munkásságnak az alacsony bérek me. t is nagy munkateljesítménye segítette elő. Ezt szolgálta

a kisüzemeknek termelőszövetkezetekbe való tömörítése és export-szövetkezetek létesítése is. A munkanélküliség csökkent, de a bérjövedelmeket csak a munkaidő meghosszabbítása útján lehetett fenntartani. Így a szociális kérdések megoldatlanul maradtak, a mezőgazdaság válságán nem lehet további iparosítással segíteni. A javulást csak a nemzetközi áruforgalom és vándorlás felszabadítása hozhatja meg.

1937. április.

Martin, P. W.: Der gegenwärtige Stand der Planwirtschaft. A világgazdasági válság megszűntével sem mutatkozik hajlam a szabad gazdasághoz való visszatérésre. A probléma most az, hogyan kellene megszerezni az eddig tervtelenül és alkalmoszerűen bekövetkező intervencionista lépéseket. Az ilyen tervgazdaságnak három jellemzője van: kezdeményezés, rendszer és határozott célkitűzés. Ezek előfeltételei ma legtöbb helyen mind nemzeti, mind nemzetközi vonatkozásban hiányzanak. Ma a tervgazdaság „vegyes” rendszere uralkodik (intervenció és egyéni kezdeményezés), de ez is alkalmoszerűen, előkészítés nélkül és többnyire hatalmi csoportok nyomására. Hogy e rendszer mellett a tervgazdaság célja elérhető legyen, szükség van a belső kereslet emelésére, a nemzetközi gazdasági élet felszabadítására és a tervgazdaságot irányító, kellő technikai és hatalmi eszközökkel felszerelt tervgazdasági szervekre. — *Die 21. und 22. Tagung der IAK (II) [folytatás].*

R. B.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles. Palais d'Egmont.

Vol. II. No. 1. — Avril.

Hauser, Henri: La concurrence internationale et le problème de l'Economie dirigée. A klasszikus közgazdaság alapvető eszméinek módosítására szükség van. A földrajzi értelemben vett munkamegosztás téves feltételeken nyugszik. A „természetes” és „mesterséges” termelések megkülönböztetése ugyanis nem fedí a valóságot. Ennek a tételnek elfogadhatatlanságát legjobban a cukor példája mutatja. A cukor a XVIII. században tipikus trópusi termény volt, később feltűnt a kontinensen a „pótlék”. Az 1815-ös béke ez új „mesterséges” ipar részére tulságosan korán jött és ez el is pusztult volna az angliai nádcukor-kinálat során, ha a cukorrépatermelő államok nem védték volna meg iparukat. Ennek az erős védelemnek köszönhető, hogy ma a cseh, francia, lengyel és német cukorrépa „természetes” nemzeti iparrá fejlődött. Ugyanez a helyzet a kémiai festőanyagoknál, amely Németország „természetes-ipara volt a háboru előtt s majdnem olyan „természetes” ipara ma Franciaországnak és az Egyesült Államoknak. A híres német cipőipart pedig magában Németországban veszélyezteti a később keletkezett „mesterséges” Bata-féle cseh cipőipar. A kezdetben mesterségesen védett iparok megerősödve természetessékké váltak, csak az a sajnálatos, hogy a kezdeti védettség később ritkán szűnik meg és inkább növekszik. A védelem oka rendszerint az, hogy a magas munkabérekkel rendelkező állam félti iparát az alacsony munkabérekkel dolgozóktól. A magas bérek magas vámokat eredményeznek. Az elzárkózáshoz s a nemzeti iparnak védelméhez nagyban hozzájárul a nemzetközi politikai helyzet, a háborura való készülődés is. Nem lehet elhallgatni végül a legtöbb kedvezmény elvét, mely a jó kereskedelmi szerződések kötését akadályozza meg, mert lehetetlenné teszi a preferenciális elbánást, annak ellenére, hogy az egyes államok álszent kontingenspolitikája kézenfekvő kijátszása ennek az elvnek. A háboru előtt sok közgazda hibázott a világ termelékenységének fejlődésének lebecsülésével. Bonnak van igaza, aki szerint a fordított Malthus-

teoria az igaz, azaz az emberiség növekszik számtani, a javak pedig mértani sorrend arányában. 1913—1918-ig az emberiség száma 10 százalékkal, a gabonatermelés ezzel szemben 18 százalékkal emelkedett. A termelés és az elzárkózás párhuzamos növekedése az intervencionizmust hozta magával. Az állam célja ezzel eredetileg az volt, hogy a gazdasági életet ért károkat kiegyenlítse. Egy nemzetben belül az állami beavatkozás azonban rendszerint nem más, mint a gazdaságilag erősebb érdekében tett intézkedések sorozata. Nemzetközi beavatkozás, illetőleg nemzetközi irányítás ma még nem létezik, de ha létrejönne, valószínűleg ugyanezen irányelv alapján valósulna meg, azaz az erősebb elvén. A mai helyzetet legjobban Bonn szavai jellemzik: „irányítás nélküli irányított gazdaságban élünk“. — *Pollet E.: L'empire Britannique.* A májusi birodalmi konferenciával és az angol birodalom külkereskedelmi politikájával foglalkozik. — *V. d. Nahmer: La lutte de l'Allemagne contre le chômage.* A nemzeti szocializmus munkapolitikáját ismerteti: a munkaközvetítést, a munkanélküli biztositást, az adószelvényekkel való munkaalkalom-teremtést és a munkanélküliség leküzdésének jelentőségét. — *Bastide, Ch.: Réflexions sur la monarchie Anglaise.* A király lemondásával kapcsolatos reflexiókkal a királyi hatalom csökkenését, az egész birodalom szociális szerepének megnövekedését és a demokrácia egyenetlenségeit elemzi. — *Lemoine, R.-J.: L'évolution économique et les organismes publics de crédits en Belgique.* A belga állami hitelszervek gazdasági fejlődésével foglalkozik, a hitelintézetek politikai és történelmi fejlődését vizsgálja és a nyilvános hitelintézetek egynevezőre hozását javasolja. — *A Gazdasági Szemlében: L'insécurité juridique.* A Sofina évi jelentéséből vett közlemény, amely az állammal és a hatósággal kötött szerződések be nem tartásának súlyos következményeit tárgyalja, a Sofinának Németországban elszenvedett szerződési sérelmeivel kapcsolatban. — *A Pénzügyi Szemlében: La question du dollar.* — *A Tudományos Szemlében: A francia kereskedelmi és iparügyi minisztérium „Centre d'Information Économique“-jének ismertetése.* Ez a gazdasági tájékoztató központ a kereskedelmi minisztérium keretében két célt tűzött ki maga elé: központosítását a könyv-, vagy folyóirat alakjában megjelent nemzetközi időszerű műveknek, amelyek úgy az üzleti élet embereinek, mint a közigazgatásainak hasznára lehetnek; továbbá dokumentumoknak olyan rendszerezését, amely lehetővé teszi a gyors és tartós használatot. A központ könyvtárból és folyóirat archivumból áll. Mindkét helyen egy külföldi, mint belföldi anyagot, tárgy- és szakmaszerinti sorrendben csoportosítanak és az egyes tárgykörre vonatkozó közlemények összesítve vannak. Ennek az új folyóirattárnak a létesítése valószínűleg alapja lesz egy gazdasági világ-archivumnak.

Vol. II. No. 2. Mai.

Tizenegy olaszbarát cikk, az olasz imperium sikeréről. *Hennebique, Léon: L'Empire Italien.* Bevezetőt képező tanulmány, idézeteket tartalmaz a szerző több mint 30 évvel ezelőtt megjelent Kelet-Afrikára vonatkozó művéből. — *Newmann, E. Polson: La conquête italienne de l'Abyssinie.* Részletek az angol szerző Italy's conquest of Abyssinia című könyvéből. Olaszország abessziniai foglalása mindenképpen indokolt és szükséges volt. Olaszország a háboru után nem kapott olyan juttatásokat, amilyeneket megérdemelt volna. Ha Abesszinia elfoglalása erkölcsi szempontból kifogásolható is, végeredményben Olaszország a katonailag első sorban álló államok közé került. — *Volpi di Misurata, Giuseppe: La construction politique de l'Empire.* Ismerteti az 1928. évi olasz abesszin megállapodást, Etiópia szerződészségeit. — *Sani, Mario: La conquête italienne de l'Empire au point de vue militaire.* Részletezi az etiópiai háboru történelmi precedenseit, a katonai előkészületeket és az első hadműveleteket, majd azt követőleg a

tembiai csatákat és az ogádeni ütközetek nagyobb eseményeit. — *Mariani, Vittorio Giulio: Ressources minérales de l'Empire d'Ethiopie. Leur rendement possible.* Különböző fontosabb ércek kiaknázása várható Abessziniában: arany, platina, ezüst, réz, vas, metán-ércek, ólom, azonkívül só és sovány olaj stb. — *Orsini, Paolo d'Agostino: Le problème hydro-électrique de l'Empire.* A hidro-elektrikus problémák megoldása jelentős, különböző tavak e célból való kihasználásra igen alkalmasaknak látszanak. — *Maugini, Armand: Premiers aperçus sur la mise en valeur agricole de l'Empire.* A mezőgazdaság és állattenyésztés módja rendkívül primitív. Nagy feladatok hárulnak Olaszországra a termelési problémák, telepítés és az ország lakossága kulturális színvonalának emelésével kapcsolatban. — *Pellegrineschi, A. V.: Le développement économique de l'Empire. Sa première étape.* Az olasz foglalás előtti időszakban a termelés igen elmaradt volt. Még kolonizáló-munka kezdetén van Olaszország, mégis a most már elért eredmények igen kedvezőek. — *Gabelli, Ottone: L'organisation politique et militaire de la Lybie sous le régime fasciste.* Libia súlyos helyzetét ismerteti a fasció előtt. Majd Olaszország hódító utjáról és ennek következtében az általános viszonyok javulásáról számol be. — *Cristaldi, Raimondo Dr.: L'oeuvre immense accomplie par le fascisme en faveur de la Libye.* — *Lessona, Alessandro: Le bilan du ministère de l'Afrique italienne.* — *Gazdasági szemlében: Leder mann, L.: Points sombres dans le tableau de la nouvelle prospérité américaine.* — *Pénzügyi szemlében: E. B. D.: Le budget Britannique.*

G. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Október 7-én *Éber Antal* elnöklete alatt *Hegedüs Lóránt* ny. pénzügyminiszter tartott előadást „Beszámoló az 1921. évi valutakísérletről“ címen. A rendkívüli számban összegyűlt hallgatóság az előadást nagy tetszéssel fogadta. *Hegedüs Lóránt* tanulmányát a Közgazdasági Szemle nov.-decemberi számában közöljük.

*

Október 14-én *Éber Antal* elnöksége mellett *Kienböck Viktor*, az Osztrák Nemzeti Bank elnöke adott elő: „Die Hindernisse des internationalen Zahlungsverkehrs“ címen. Az előadáson igen nagy számban jelentek meg politikai, tudományos és gazdasági életünk kiválóságai, az osztrák követség s az érdeklődők nagy tömegét a Kereskedelmi és Iparkamara díszterme alig volt képes befogadni. *Éber* elnök üdvözlő szavai után az illusztris előadó bevezetéképpen részletesen foglalkozott mindazokkal az okokkal, amelyek a legutóbbi időben a nemzetközi fizetési forgalomban fellépő crös zavarokat okozták s amelyek mindmáig fennállanak. Mindenekelőtt a különböző államokban bevezetett nemzetközi forgalmi korlátozásokról beszélt, majd rátért arra a kedvezőtlen hatásra, amelyet a különböző pénzügyértékesítőket a nemzetközi fizetési viszonylatban okoztak. Felvetette azt a kérdést, vajjon a különböző pénznemeknek az aranyalaphoz való rögzítése nem vitt-e bizonytalansági tényezőket a nemzetközi fizetési forgalomba. Sokszor felmerült az a kérdés, vajjon nem a rendelkezésre álló arany mennyiségének és értékének ingadozásai okozzák-e az államok közötti fizetési forgalomban beálló ne-

hézségeket. Másrészt viszont az a kérdés is felmerült, vajjon nem a fulnagy aranytermelésre vezethető-e vissza az árak egészségtelen emelkedése.

Mindeme kérdések vizsgálatánál általában nem veszik kellőképpen tekintetbe azt a körülményt, hogy az aranytermelés rendkívül gyors növekedése a legutóbbi évek folyamán éppen arra volt visszavezethető, hogy az aranytermelés a pénznemek értékcsökkenése következtében csaknem azonos színvonalon mozgó termelési árak mellett természetsszerűleg sokkal hasznathajzóbbá vált. A pénznemek értékének mesterséges megállapítása szerves összefüggésben áll az aranytermelés nagyságának számszerű adataival. Az arany értékének állandóságát a legnagyobb mértékben befolyásolják a különböző pénznemekkel való üzérkedések. A bizonytalanság kiinduló pontja tehát nem az arany tulajdonságaiban, hanem sokkal inkább a különböző valutapolitikusok mesterséges intézkedéseiben keresendő, bár mindenestre bizonytalanságot rejt magában az arany termelésének és felhasználásának módja is. Az arany kétségtelenül a legelőnyösebb eszköz a pénz alapjának megállapítására. E tekintetben döntő szerepet játszik az a messzemenő bizalom, amelyet a nagytömeg az arany iránt tanusít. Éppen ezért az arany belátható időn belül a különböző pénzegységek értékmérője marad még akkor is, ha tagadhatatlanul velejárnak is bizonyos hibák.

Ezenfelül a devizagazdálkodás is gátolja a nemzetközi fizetési kapcsolatok kifejlődését. A devizagazdálkodás a tőke menekülése és a saját pénznemet veszélyeztető üzérkedés elleni védelem szempontjából időlegesen szükséges lehet, de oly óvatosan kell ezt a devizagazdálkodást folytatni, hogy ne sujtsa a törvényes keretek között mozgó fizetési forgalmat. A devizagazdálkodás tehát nem szolgálhat a kereskedelempolitikai tevékenység eszközéül.

Megfelelő és kielégítő nemzetközi fizetési forgalom helyreállításához szükségesnek tartja különböző előfeltételek megvalósítását. Mindenekelőtt elengedhetetlennek látszik az az eltökélt szándék, hogy az egyes országok ismét helyreállítsák a különböző pénznemek bizonyosfoku aranyparitását. Nemzetközi egyezmények, amelyek a pénznemek értékét állandósítják, nagyjelentőségűek lehetnek ugyan, az egyezményeket azonban az egyes államokban csak akkor lehet hathatósan és állandóan megvalósítani, ha az állami háztartásokat mindenütt egyensúlyba hozzák és rendezik a hiteléletet. Ha azonban ez az eset nem következik be, akkor a nemzetközi megállapodásokat az egyes államok belsejéből újabb zavar és újabb elértéktelenítés fenyegeti. Az ilyen természetű megállapodásoktól tehát mindaddig nem szabad csodát várni, amíg nincsenek meg kellő mértékben az előfeltételek. Ez azonban még a távolabbi jövő megvalósítandó céljai közé tartozik.

A közbeeső időben föltétlenül szükséges és ajánlatos olyan intézkedések megtétele, amelyek legalább is enyhíthetnék a nemzetközi fizetési kapcsolatokban jelenleg még fennálló rendezetlenséget. A pénzügyi politikai előmunkálatokat a közületek háztartásai területén kell végezni. Még ha a fegyverkezés elkerülhetetlen és nemzetközi szükségesség, akkor sem szabad felhagyni azzal a törekvéssel, hogy e fegyverkezés mértékét összhangban tartásák a nemzetgazdasági erejével. Igen nehéz dolog azoknak a határoknak a megjelölése, amelyekben belül valamely gazdasági életet fegyverkezési kiadásokkal terhelni lehet anélkül, hogy a gazdaság ezzel összeomlanék. A jövő-

ben be nem váltható, hanem mindig újabb és újabb ígéretekkel kicserélendő fizetési ígéretek halmozása igen aggályos ut lenne. Valamely állam háztartása csak akkor tekinthető rendezettnek, ha az áttekinthető gazdasági erők arra engednek következtetni, hogy a vállalt kötelezettségeket valóban be is tudja majd tartani az illető állam.

Azok az államok, amelyeknek pénznemét az országhatárokon túl alacsonyabban értékelik, mint az illető ország belsejében, ugynevezett szabályozó intézkedésekhez nyulnak. De gyakorlati szempontból tekintve, igen lényeges a megfelelő alkalmas időpont megválasztása. Ausztriában néhány évvel ezelőtt a már beállott pénzértékesítőnek a világpiaci árak esésének idején történő elismerése kevesebb nehézséget okozott, mint ahogyan például az ilyen intézkedés az általános árszínvonal emelkedésének idején okozhatott volna. Etekintetben természetesen alaposan fontolóra kell venni azt, hogy mennyiben függ a belső árszínvonal a külföldi behozataltól, továbbá tekintetbe kell venni azt a jelentőséget, amelyet az egyes behozandó áruk a lakosság ellátása szempontjából jelentenek és végül tekintetbe kell venni a dolgozó lakosság életszínvonalát és annak rugalmasságát. Hasonló lépések teljes sikere bizonyos mértékben mindig függ olyan körülményektől, amelyeket nem lehet előre pontosan meghatározni.

A nemzetközi fizetési forgalom korlátozásait a különböző politikai szempontoktól eltekintve, csak akkor lehet legyőzni, ha több országban, különösen pedig a pénzügyi tekintetben vezető országokban, megtalálják a helyes és alkalmas utat. Az egyes államokban igen hamar éreztetné üdvös hatását bármilyen közeledés az ilyen szellemben történő valóban építő pénzügyi politikához.

Az előadás után igazgató választmányunk Kienböck Viktor elnök ur tiszteletére társasvacsorát rendezett a Gellért-szálló márványtermében, amelyen Heller Farkas alelnökünk üdvözölte előadónkat, aki válaszában a Magyar Közgazdasági Társaság virágzására iritette poharát.

*

Október 21-én *Heller Farkas* elnöklete alatt *Prion Willy*, a charlottenburgi műegyetem tanára tartott nagy érdeklődéssel fogadott előadást: „Fragen der deutschen Kredit- und Finanzpolitik“ címen. Az előadás teljes szövege magyar fordításban a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában fog megjelenni. Előadás után *Prion* professzort, nejét és leányát a Hungária-szállóban rendezett vacsorán láttuk vendégül.

*

Október 28-án *Eber Antal* elnöklete alatt *Pivány Jenő*, a Pénzügyintézet Központ h. igazgatója olvasta fel: „Az Amerikai Egyesült Államok hitelszervezete és a pénzintézetek revíziója“ című tanulmányát. A nagy tetszéssel fogadott előadást a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

September—Oktober 1937.

Inhaltsauszüge.

Die wirtschaftlichen Lehren des Universalismus. (I.)

Nachdem in zwei vorangegangenen Abhandlungen die philosophischen Grundlagen, sowie die Seelenlehre und Gesellschaftslehre des Universalismus besprochen worden sind, schreitet dieser Artikel zur Entwicklung der wirtschaftlichen Lehren Othmar Spann's vor. Der Gegensatz Individualismus-Universalismus wird auch auf die Wirtschaftstheorie angewendet und die systemtragenden Gedanken beider Richtungen festgestellt. Sodann wird die Begriffsbestimmung der Wirtschaft und eine Unterscheidung ihrer verschiedenen Formen gegeben. Die Theorie des *Mittels*, der *Leistung* und des *Gutes*, die verschiedenen Arten der Leistungen und *Gebilde*, die *Teilganzen* und *Stufen* der Wirtschaft, und deren Kategorien werden untersucht und als höchstes Gebilde die *Nationalwirtschaft* mit ihren verschiedenen Leistungssystemen dargestellt. Die ganzheitliche Auffassung wirft ein neues Licht auch auf das *Produktivitätsproblem*. Einer der schwierigsten, aber auch lehrreichsten Punkte der Spann'schen Lehre ist wohl die *Werttheorie*, in deren Mittelpunkt der Begriff der Gleichwertigkeit steht.

Dionys Nagy von Kislégh.

Die Rentabilität der ungarischen Landwirtschaft.

Die Rentabilität der Landwirtschaft ist am besten anhand vorbetriebstatistischer Zahlen zu beurteilen. Die alljährlich erscheinenden Veröffentlichungen des Ungarischen Landesagrikulturvereins (OMGE) benutzen diese Methode, um die Lage der ungarischen Landwirtschaft zu schildern. Der Reinertrag, der Betriebsgewinn und das landwirtschaftliche Einkommen werden zahlenmässig festgestellt. Die begrifflichen Grundlagen der Berechnungen sind aber aus wirtschaftstheoretischem Gesichtspunkte völlig falsch und bedürfen einer Revision. Die nachgewiesenen Reinerträge sind darum

niedriger als man vermuten möchte, weil die Betriebskosten mit dem Lohnanspruch des Landwirtes belastet sind. Dieser Lohnanspruch gehört aber dem Unternehmergewinn und nicht den Betriebskosten an. Der *Betriebsgewinn* ist deshalb so niedrig, weil man — und das ist der grösste Fehlgriff — vom Rohertrage mit den Betriebskosten auch den Zinsanspruch der in den landwirtschaftlichen Betrieben wirkenden Kapitalien in Abrechnung bringt. Ein Teil dieser Kapitalien ist der Boden, dessen Wert gerade vom Ertrag des landwirtschaftlichen Betriebes abhängt; er ist also ein Ergebnis des Wirtschaftens und kann deshalb nicht im vorhinein als Kostenbestandteil vom Rohertrage in Abzug gebracht werden. Der dritte Begriff, der des *landwirtschaftlichen Einkommens*, beruht schon auf richtigen Erwägungen (er entspricht nämlich dem Begriff des Unternehmergewinns), aber auch die hier errechneten Zahlen sind ungenau, insofern sie auf Grund der beiden erwähnten falschen Begriffsbildungen kalkuliert werden.

Als Korrektur werden hier der Unternehmungsertrag, die Bodenrente und der Unternehmergewinn berechnet.

Valerie Korek.

Das Londoner internationale Zuckerabkommen.

Am 6. Mai 1937 wurde in London ein internationales Abkommen betreffend die Regelung der Produktion und des Aussenhandels des Zuckers von 22 Staaten unterschrieben.

Durch das Abkommen werden in erster Reihe die Verhältnisse Grossbritanniens geregelt, dessen Lage infolge seiner doppelten Beschaffenheit als Produzent und Konsument am verwickeltesten ist. Das Vereinigte Königreich verbraucht jährlich ca. zweieinhalb Millionen Tonnen Zucker und dieser Verbrauch wird teilweise vom Auslande, teilweise vom Britischen Empire selbst bestritten. Es gelang der britischen Regierung, die derzeit ungefähr 65%-ige Beteiligung des Empire an der Befriedigung des britischen Konsums vertragsmässig sanktionieren zu lassen.

Neben dem Britischen Weltreiche bilden die Vereinigten Staaten von Amerika die zweite grosse Interessensphäre des Zuckerhandels. Der Jahresbedarf der Vereinigten Staaten beträgt ungefähr sechs Millionen Tonnen. Ausser dem Inlande haben an der Befriedigung dieses mächtigen Konsums das Kolonialreich, ferner die Philippinen und Kuba Anteil. Die Vereinigten Staaten verpflichteten sich nun, den Anteil des freien Marktes, praktisch also Kubas Anteil, auch in der Zukunft in dem jetzigen Ausmasse unberührt zu lassen.

Die schwierigste Aufgabe der Londoner Konferenz war jedoch die Regelung des sog. offenen oder freien Marktes. Die Absatz-

möglichkeiten des ungeschützten Zuckers wurden in den letzten Jahren durch die fortschreitende Autarkiebewegung und die verschiedenen britischen und amerikanischen Präferenzen beträchtlich eingeengt. Das Streben der Exportstaaten, die Produktion zu nivellieren, führte zum sog. Chadbourne-Abkommen, welches in Brüssel im Jahre 1931 für die teilnehmenden Staaten Ausfuhrkontingente festgesetzt hat. Die Aktionsfreiheit der Aussenstehenden, das stetige Anwachsen der Vorräte und die Weltwirtschaftskrise machten bedauerlicherweise die Wirkung des Chadbourne-Abkommens zunichte.

Nach langwierigen Verhandlungen wurde nun in London der Gesamtbedarf des freien Marktes unter den Exportstaaten aufgeteilt und es gelang diesmal, 85% der Weltproduktion (ca 30 Millionen Tonnen) zu vereinigen. Die grössten Kontingente erhielten naturgemäss die grossen überseeischen Rohrzucker-Produktionsländer und zwar Kuba und Java. Kuba war gezwungen, seine Zuckerproduktion im letzten Jahrzehnt stark einzuschränken, obwohl der Kubazucker in den Vereinigten Staaten bedeutende Zollpräferenzen und andere weitgehende Begünstigungen geniesst. Die Zuckerproduktion Javas muss dagegen ausschliesslich auf dem freien Weltmarkt Absatz suchen. Die Desorganisation dieses Marktes bekam daher am empfindlichsten Java zu spüren, die Zuckerproduktion schrumpfte hier auf ein Fünftel des Jahres 1925 zusammen. Die holländische Regierung setzte deshalb alles daran, Java zu einem angemessenen Kontingente zu verhelfen.

Unter den europäischen Staaten erhielt die Tschechoslowakei die grösste Ausfuhrquote. Die Gesetzgebung der Republik erhöhte erst im Jahre 1936 die Rübenfläche. Nach schwierigen Verhandlungen wurden deshalb der Tschechoslowakei für die ersten drei Jahre des Abkommens Sonderquoten zugestanden.

Über die Auswirkungen der Konferenz auf den Preis des Zuckers sind die Meinungen geteilt. Die zwei grossen angelsächsischen Reiche, Grossbritannien und die Vereinigten Staaten, sind, als mächtige Konsumenten, gegen eine übermässige Verteuerung des Lebens; andererseits sind sie an der Zuckerproduktion in den verschiedensten Ländern der Welt stark interessiert. Die Aspirationen der Konferenz gehen auch nicht über einen „räsonablen“ Preis hinaus. Andererseits ist den eifrigen Bemühungen dieser Mächte das Zustandekommen eines Vertrages zu verdanken, der dem desolierten Zustande des Zuckermarktes hoffentlich ein Ende bereiten wird.

Franz v. Halász.

Kleinere Beiträge.

Über den Preisunterschied in verschiedenen Kontinenten.

Zwischen den verschiedenen Teilen der Erdoberfläche bestehen heute bereits so enge Beziehungen, die die Annahme berechtigt erscheinen lassen, dass jede wirtschaftliche Erscheinung in einem derselben sich früher oder später auch in den anderen auswirken muss. Dem ist aber bekanntlich nicht so, u. a. auch in bezug auf die Preisentwicklung, das Preisniveau, nicht. Zur Lösung dieses scheinbaren Paradoxons gibt die Beobachtung den Schlüssel, dass diejenigen Länder, in denen man ein höheres Preisniveau als in Europa feststellen kann, in der Regel noch vor ein bis zwei Jahrhunderten Kolonien waren. Die Lebenskosten in den Kolonien — wenigstens was ein über die Befriedigung der elementarsten Bedürfnisse hinausgehendes Lebensniveau betrifft — waren (und sind in der grossen Mehrzahl der Fälle auch heute noch) deshalb höher als in Europa, weil viele dieser Länder an Edelmetallen, die als Zahlungsmittel Verwendung finden können, besonders reich sind und weil sie sich andererseits fast alle durch den Umstand auszeichnen, dass die entbehrlichen Güter in ihnen verhältnismässig schwer aufzutreiben sind.

Aber wie, wird man sich fragen, konnte es kommen, dass der höhere Lebensunterhalt in diesen Ländern weiter bestehen blieb, nachdem sie ihren eigentlichen kolonialen Charakter fast völlig verloren haben. Auf diese Frage gibt es nur eine Antwort: Die erhebliche Entfernung zwischen den Erdteilen ist ein so gewaltiges Hindernis im Wege des wirtschaftlichen Ausgleichs, dass es durch alle Fortschritte der Technik und der Wirtschaftsorganisation nur unvollständig ausgeschaltet werden konnte.

Bedeutet nun diese Preisdifferenzen einen Nachteil für die Konsumenten des einen oder anderen Kontinents oder einen Vorteil? Dem alten Kontinent gestatten sie, die für seine dichte Bevölkerung notwendigen Bedarfsartikel, Getreide und Fleisch, zu geringeren Preisen zu erwerben, den neuen Kontinenten ermöglichen sie aber eine leichtere Unterbringung ihres Getreideüberschusses im Ausland. Der berührte Unterschied im Preisniveau erfüllt also in der Weltwirtschaft — wenigstens heute noch — eine unzweifelhaft nützliche Rolle.

A. Claparède.

Das finanzwissenschaftliche Lehrgebäude de Viti de Marco's.

Neuerdings zeigt die Entwicklung der Wirtschaftswissenschaft ein ausgesprochenes Streben nach Synthese. In diese Strömung fügt sich auch das im vorigen Jahr in englischer Sprache erschienene gewaltige finanzwissenschaftliche Werk de Viti de Marcos ein, das

sowohl in seiner Grundlegung wie in seinen Einzelheiten mit absoluter Folgerichtigkeit auf dem Prinzip der Einheit der Volkswirtschaftslehre und der Finanzwissenschaft aufgebaut ist. Die Erscheinungen der Staatswirtschaft bilden seiner Ansicht nach einen integranen Teil der Wirtschaftstätigkeit im allgemeinen. Jeder Versuch, diese Erscheinungen zu erklären, muss also notwendigerweise von der allgemeinen Wirtschaftstheorie ausgehen. Die Staatswirtschaftslehre untersucht die Prinzipien, die die Wirtschaftsführung der öffentlichen Körperschaften beherrschen müssen, damit die Auswahl der zu lösenden öffentlichen Aufgaben und die Höhe der darauf verwendeten Kosten dem Prinzip der minimalen Kosten entsprechend geschähe; der Leitgedanke der Finanzwissenschaft ist also, ebenso wie der der Volkswirtschaftslehre, das Wirtschaftlichkeitsprinzip. Freilich gibt es trotz dieser gemeinsamen Grundlage auch einige Abweichungen im Aufbau der Finanzwissenschaft vom System der Volkswirtschaftslehre. Diese Abweichungen entspringen dem Unterschied, der einerseits zwischen dem Wesen der individuellen und der öffentlichen Bedürfnisse, andererseits zwischen der Natur der Träger der individuellen und der öffentlichen Wirtschaft besteht. Neben diesen grundlegenden methodologischen Prinzipien bietet das System de Viti de Marcos im einzelnen sehr wertvolle Ergebnisse, besonders in der Theorie der proportionierten und der fortschreitenden Besteuerung, der Steuerüberwälzung und des staatlichen Kredits. Das grandiose Werk zeigt auch manche Fehler und Widersprüche, sogar in der methodologischen Grundlegung, — diese vermögen jedoch den Wert, den die grosszügige Konzeption und einige meisterhaft ausgearbeitete Kapitel dem Werk verleihen, nicht zu schmälern.

Rudolf Nötel.

Prinzipien und Ziele der Rohstoffbewirtschaftung in Ungarn.

Ist in Ungarn eine Rohstoffbewirtschaftung notwendig? Auf diese Frage gibt die Tatsache eine Antwort, dass Ungarn von allen industriellen Rohstoffen nur vom Aluminium über einen ausführbaren Überschuss verfügt, den Bedarf seiner Industrie mit 5 weiteren Rohstoffen (Wolle, Hanf, Flachs, Seide und Pflanzenöl) im grossen und ganzen selbst zu decken vermag, in seinem Bedarf an 26 weiteren industriellen Rohstoffen aber vorwiegend auf die Einfuhr angewiesen ist. An eine autarkische Rohstoffversorgung des Landes ist also nicht zu denken, wohl aber an eine zielbewusste Rohstoffbewirtschaftung, die Sparsamkeit in der Rohstoffverwendung, daneben aber auch eine gewisse Lockerung der Abhängigkeit der ungarischen Industrie von den ausländischen Rohstoffen anzustreben hat. Damit ist nicht nur die Frage nach der

Notwendigkeit der Rohstoffbewirtschaftung in Ungarn bejahend beantwortet, sondern gleichzeitig auch die beiden Leitprinzipien angedeutet, nach denen diese Rohstoffbewirtschaftung einzurichten ist. Es muss vor allem die Beschaffung der unumgänglich notwendigen ausländischen Rohstoffe erleichtert, gleichzeitig aber der Verbrauch an ausländischen Rohstoffen soweit wie möglich eingeschränkt werden. Zu diesem Zwecke muss nicht nur die Produktion von Rohstoffen bzw. von Ersatzmitteln, die im Inland hergestellt werden können, sondern auch die Entwicklung von Industriezweigen gefördert werden, die im Inlande produzierte Rohstoffe verarbeiten. Auf diese Weise kann eine organischere Verbindung der ungarischen Industrie mit dem ungarischen Boden erreicht, ein innerer Widerstand aus dem Wege der Industrieförderung weggeräumt und gleichzeitig die Absatzverhältnisse der einheimischen Landwirtschaft verbessert werden. *Stefan Kecsó.*

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Zwei Festschriften.

Festschrift für Ákos Navratil aus Anlass der 60. Wiederkehr seines Geburtstages und des 30. Jubiläums seiner Tätigkeit als Universitätsprofessor. Hrsg. von Béla Kenéz, Josef Judik und Stefan Varga. Mit einem Vorwort von Béla Kenéz. Budapest, 1935. Gergely. 472 S. (In ungarischer Sprache.)

Festschrift für Karl Balás und Wolfgang Heller aus Anlass der 60. Wiederkehr ihrer Geburtstage. Hrsg. von Desider Laky und Theo Surányi-Unger. Budapest, 1937. Gergely. 496 S. (In ungarischer Sprache.)

Die zwei starken Bände enthalten zusammen 43 Aufsätze aus den verschiedensten Gebieten der Wirtschaftswissenschaften. Das hohe Niveau der zwei Festschriften rechtfertigt ein wenigstens flüchtiges Aufzählen der Aufsätze; zur Orientierung werden wir hierbei die in der Festschrift Navratil erschienenen Arbeiten mit (I.), die in der Festschrift Balás-Heller erschienenen aber mit (II.) bezeichnen.

Stefan Dékány untersucht die prinzipiellen Zusammenhänge, die zwischen den vier Grundtypen der Anschauungen über die Natur der Gesellschaft und zwischen den sozialpolitischen Konzeptionen bestehen, die diesen Anschauungen entsprechen (II.).

Den theoretischen Grundlagen der Wirtschaftspolitik ist eine ganze Reihe von Aufsätzen gewidmet. Wolfgang Heller bespricht und wertet die Theorie des wirtschaftlichen Liberalismus (I.); Julius Neubauer leitet aus der Konstruktion einer mit ideeller Weisheit von oben geleiteten Wirtschaft die von staatlichen Eingriffen und Beschränkungen freie Marktwirtschaft ab (II.) und spricht in einem anderen Aufsatz von den heterogenen, nicht-wirtschaftlichen Zielen der staatlichen Wirtschaftspolitik (I.). Mit den hetero-

nomen Zielen der ungarischen Wirtschaftspolitik befasst sich Theo Surányi-Unger (I.), der in einem anderen Aufsatz über die Fälle spricht, in denen dasselbe wirtschaftspolitische Mittel teilweise autonomen, teilweise aber heteronomen Zielen dient (II.). Stefan Varga untersucht Wesen und Bedeutung der Teuerung (II.). Thomas Balogh beleuchtet den theoretischen Hintergrund der Wirtschaftspolitik der verschiedenen Länder seit den letzten Vorkrisenjahren (I.).

Mit methodologischen und verwandten Fragen befassen sich Ákos Navratil, der das Verhältnis volkswirtschaftlicher und privatwirtschaftlicher Gesichtspunkte zueinander untersucht (II.), Eduard Theiss, der das Wesen und in grossen Umrissen auch das Forschungsgebiet der Ökonometrie bespricht (II.), Koloman Kádas, der auf die Vorteile der mathematischen Methode in der Volkswirtschaftslehre hinweist (II.), Béla Erödi-Harrach, der sich für die strukturelle Betrachtungsweise in der Volkswirtschaftslehre und die Erforschung des Wirtschaftslebens als Ganzes einsetzt (II.), Dionys Kisléghi-Nagy, der auf Spann'scher Grundlage von den wirtschaftlichen Kategorien des Universalismus schreibt (II.), Stefan Varga, der nachzuweisen versucht, dass die verschiedenen Wissenschaften auf deduktivem Wege nicht befriedigend systematisiert werden können, da sie ja alle dieselbe einzige Wirklichkeit zu erkennen suchen (I.), Julius Moór, der sich mit dem Zusammenhang von Wirtschaftsleben und Rechtsordnung befasst (I.), Eugen Andreich, der sich für eine Neugestaltung der Preistheorie unter Berücksichtigung ethischer Faktoren einsetzt, um auf diese Weise zu einer Erklärung des sozialen Preises zu gelangen (II.), Nikolaus Mattyasovszky, der die Wirkung des Weltkrieges auf die Volkswirtschaftslehre untersucht (I.), Zoltán Guothfalvi-Dorner, der sich mit den Grundproblemen der wirtschaftlichen Organisation befasst (II.) und Ladislaus Zelovich, der die volkswirtschaftliche Rolle der meistens aus privatwirtschaftlichem Gesichtspunkte untersuchten Spekulation beleuchtet.

Die übrigen Aufsätze gehören dem Gebiet eines spezifischen Zweiges, bzw. einer bestimmten Hilfswissenschaft der Volkswirtschaftslehre an. Rein statistischen Charakters ist Desider Laky's Aufsatz über die Sterblichkeit des Volkes von Rumpfungarn (II.). Vorwiegend finanzwissenschaftlichen Inhalts sind die Aufsätze Karl Balás', der die Wirkung der Zölle und der staatlichen Monopole auf die Einkommenverteilung untersucht (I.), Tibor Szádeczky-Kardoss', der die Probleme des Verhältnisses zwischen Besteuerung und Volkseinkommen behandelt (I.), Ludwig Szász', der über die möglichen Grenzen der Steuerlast schreibt (I.) und Ludwig Bene's, der die Statistik des Finanzhaushaltes der ungarischen Städte analysiert (II.).

Problemen der Agrarpolitik sind die folgenden Studien gewidmet: Friedrich Fellner befasst sich mit der Zersplitterung des ungarischen Grundbesitzes (I.), Karl Schneller behandelt das Problem der Umstellung der ungarischen landwirtschaftlichen Produktion (I.), Nikolaus Mattyasovszky bespricht die Bedeutung der juristischen Personen für die Bodenpolitik (II.), Roland Schweng weist auf die Notwendigkeit einer dynamischen Agrarpolitik hin (II.).

Probleme des Aussenhandels, der Zahlungsbilanz und der Weltwirtschaft behandeln 5 Studien. Josef Judik befasst sich mit den Problemen der Zahlungsbilanzen in der Weltwirtschaftskrise (I.). Elemér Hantos untersucht die strukturellen Änderungen des Weltmarktes nach dem Weltkriege (I.) und diejenigen weltwirtschaftlichen Umwälzungen, die auf die wichtigen chemischen Entdeckungen der neuesten Zeit zurückzuführen sind (II.). Julius Szigeti bespricht die Gestaltung der ungarischen Zahlungsbilanz in der Nachkriegszeit (II.), während Koloman Mórotz die Frage untersucht, wie die Datenänderungen der Volkswirtschaft und die Begleiterscheinungen sind, die nach einer Änderung des Wechselkurses das Entstehen des neuen Gleichgewichtes begleiten (II.).

Dem Gebiete der Geld- und Konjunkturtheorie gehören die zwei Aufsätze Alexius Boér's über die geldwirtschaftliche Bedeutung der Natural- und Realwirtschaft (I.) und über das Kapital und die Kapitalbildung (II.), ferner eine Studie Ladislaus Rostás' über die Bedeutung der Lage der Landwirtschaft als eines konjunkturellen Faktors (I.) an.

Karl Neumann schreibt über die ungünstigen wirtschaftlichen Wirkungen der Entwicklung der Verkehrsmittel (II.), während Friedrich Fellner jun. die Wirkungen der Weltwirtschaftskrise auf die Entwicklung des Verkehrswesens untersucht (II.). Roland Hegedüs befasst sich mit der Stellungnahme Ludwig Kossuths für die zollpolitische Selbständigkeit Ungarns (I.). Béla Csizik bespricht und wertet die finanziellen Schöpfungen Alexander Wekerles (I.). Edmund Kuncz bespricht die Grundprinzipien der im Jahre 1844 gegründeten Rochdaleer Genossenschaft (I.). Ein Aufsatz Karl Ihrigs ist dem Problem der Genossenschaftsrente gewidmet (II.). Schliesslich gibt Dionys Kisléghi-Nagy eine glänzende, auch dichterisch sehr gelungene Übersetzung und gleichzeitig eine kulturgeschichtliche Würdigung der Mandeville'schen Bienenfabel.

Wilhelm Fellner.

Einzelbesprechungen.

Rostás, Ladislaus: Konjunkturtheorie und Konjunkturpolitik. Preisgekrönt und herausgegeben von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Budapest, 1937. 339 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt zur Einleitung eine Begriffsbestimmung der Konjunktur und bestimmt dann das Verhältnis, in dem die empirische Konjunkturforschung, die Konjunkturtheorie und die Konjunkturpolitik zueinander stehen. Hierauf folgt eine systematische Besprechung und Kritik der verschiedenen Konjunkturerklärungen, dann eine Einführung in die Problematik der Konjunkturforschung und schliesslich eine Darstellung der Aufgaben und Mittel der Konjunkturpolitik. Nur auf die Methodik der Konjunkturforschung erstreckt sich das Buch nicht, weil diese für einen zweiten Band, der in Bearbeitung Eugen Andreich's binnen kurzem erscheinen wird, vorbehalten ist. Rostás' eigene Konjunkturerklärung ist eine Art Überkapitalisationstheorie. Diese Gruppe der Konjunkturerklärungen geht von dem Gedanken aus, dass die Produktion der Kapitalgüter viel grösseren Schwingungen ausgesetzt ist als die der Konsumgüter. Während der Konjunktur werden die Produktionsmittel produzieren-

den Industriezweige zu Überinvestitionen gezwungen, so dass sie nachher schon den einfachen Stillstand der Produktionsausdehnung als einen peinlichen Rückschlag empfinden müssen. Diese Theorien — und mit ihnen auch Rostás — geben eigentlich eine produktions-technische Erklärung der Konjunktur und übertreiben die an sich unleugbare Empfindlichkeit der Produktionsmittelindustrien nicht wenig. Obzwar wir aber mit der Stellungnahme und den Ergebnissen Rostás' nicht immer einverstanden sind, geben wir bereitwillig zu, dass das Buch eine wertvolle Arbeit und eine äusserst gelungene Einführung in die Problematik der Konjunkturforschung ist.

Julius Neubauer.

Illyefalvy, I. Ludwig: Der Warenverkehr der Stadt Budapest. Budapest. 1936. (In ungarischer Sprache.)

Aus Anlass des 60-jährigen Jubiläums der Vereinigung der Städte Buda und Pest hat das Hauptstädtische Statistische Amt vor 3 Jahren die Herausgabe einer vielscitigen, reichhaltigen Publikationenreihe begonnen. In deren Rahmen ist jetzt ein wertvolles, hauptsächlich aus graphischen Darstellungen bestehendes Werk über den Warenverkehr der Hauptstadt erschienen, redigiert von Ludwig I. Illyefalvy. Das Werk besteht aus drei Teilen. Der erste Teil gibt eine Übersicht über den Warenverkehr der Hauptstadt in den 60 Jahren seit der Vereinigung. Sowohl die graphischen Darstellungen wie auch die Zahlentabellen des Bandes beschränken sich — in Ermangelung eines ausreichenden Datenmaterials über den Wert der bewegten Warenmengen — auf die Mitteilung der Gewichtszahlen des Warenverkehrs. Auf dieser Grundlage ergibt sich selbstverständlich stets eine für die Hauptstadt passive Warenverkehrsbilanz. Auf die Darstellung der Entwicklung des Warenverkehrs in den 60 Jahren bis zum Jubiläum folgt eine Analyse des Querschnitts des Verkehrs auf Grund der Zahlen des Jahres 1933. Es wird z. B. gezeigt, welche Gemeinden des Landes an dem Warenverkehr Budapests teilgenommen haben, wie gross die Beteiligung der einzelnen Landkreise an dem auf den Landstrassen abgewickelten Warenverkehr der Hauptstadt war, wie sich die einzelnen Komitate je nach Art des Transports, nach den einzelnen Produktionszweigen und innerhalb derer nach Warengruppen an dem hauptstädtischen Warenverkehr beteiligt haben, wie sich die Einfuhr von Auslandswaren gestaltete usw. Der zweite Teil des Werkes enthält — ebenfalls in graphischen Darstellungen — ausführliche Angaben über die wichtigsten in die Hauptstadt eingeführten 67 Waren, die insgesamt 90% des Gesamtgewichtes der eingeführten Waren repräsentierten. Der dritte Teil enthält das Zahlenmaterial, auf Grund derer die Zusammenstellung der graphischen Darstellungen der ersten beiden Teile erfolgte.

Johann Afra-Nagy.

Cs. Szabó, Ladislaus: Überfahrt nach Dover. Budapest. 1937. Cserépfalvi. 203 S. (In ungarischer Sprache.)

Dieses Buch ist ein kein wissenschaftliches Werk und auch nicht ausschliesslich wirtschaftlichen Fragen gewidmet. Der Verfasser berichtet in packender Form darüber, welche Wandlungen das Europa der Pariser Friedensverträge in den letzten 18

Jahren durchgemacht hat, bzw. welche Wandlungen er auf seiner Reise im Jahre 1936 festzustellen vermochte. Da jedoch einerseits die wirtschaftlichen Erscheinungen und Ereignisse in seiner Darstellung eine äusserst wichtige Rolle spielen und da er andererseits die im einzelnen wohlbekannten Tatsachen auf eine äusserst fesselnde und plastische Weise vorzutragen weiss, die seinem Werke unabhängig von dem Inhalt auch einen erheblichen belletristischen Wert verleiht, glauben wir das Buch auch dem Leserkreis unserer Zeitschrift empfehlen zu müssen.

Koloman Mórotz.

Malcomes, Béla Freiherr von: Die wirtschaftliche Macht.
Budapest, 1937. 148 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch ist ein schlagender Beweis dafür, dass in bezug auf Fragen wirtschaftlichen Charakters die philosophischen, psychologischen, soziologischen usw. Kenntnisse (mit deren Solidität bei Malcomes wir uns nicht befassen wollen) die wirtschaftswissenschaftliche Schulung nie ersetzen können. Das Fehlen jeglicher wirtschaftswissenschaftlicher Beweisführung ist in diesem Buche so eklatant, dass es sich erübrigt, uns in eine Diskussion über die Schlussfolgerung des Verfassers einzulassen. Diese Schlussfolgerung, die übrigens nur einen sehr lockeren Zusammenhang mit den weitverzweigten Ausführungen des Verfassers zeigt, lautet wie folgt: Die Führer der Massen und die Handhaber der staatlichen Macht haben sich zu vereinigen, um die leitenden wirtschaftlichen Positionen denjenigen zu entreissen, die keine Garantie für die Befriedigung der wirtschaftlichen Bedürfnisse der staatserhaltenden Schichten in vernünftigem Masse bieten. Keine neue Forderung, — es ist nur nicht leicht einzusehen, warum es hierzu notwendig war, eine lange Reihe von Zitaten aus verschiedenen Autoren anzuführen, deren Geist dem Verfasser gänzlich fremd ist und warum diese völlig materialistische Forderung in die Form eines Angriffs gegen den Materialismus eingekleidet werden musste.

Robert Major.

Kun, Ludwig: Die soziale Hygiene der Ackerbauer und Bergarbeiterbevölkerung eines Dorfes im Komitate Baranya. Veröffentlichung des Instituts für Öffentliche Hygiene an der Universität Pécs. Pécs, 1937. 128 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Arbeit gibt eine musterhafte Darstellung der sozialen Verhältnisse des Dorfes Komló. Sie schildert eingehend die soziale Hygiene der landwirtschaftlichen und der Bergarbeiterbevölkerung, gibt eine genaue, zahlenmässig gut unterbaute Beschreibung des wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Lebens des Dorfes und eine sehr gelungene Schilderung der Wechselwirkungen, die die beiden Gruppen der Dorfbevölkerung aufeinander ausüben. Der Verfasser ging von dem völlig gutzuheissenden Prinzip aus, dass eine soziographische Arbeit wie die seine, von Vorurteilen völlig frei sein muss, also auch nicht von dem Wunsche nach Reformen und Verbesserungen beherrscht sein darf, weil dies bereits der objektiven Erkenntnis der Wirklichkeit den Weg versperren würde

Robert Major.

Veres, Peter: Rechenschaft. Budapest, 1937. Révai. 385 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser dieses Buches ist ein einfacher landwirtschaftlicher Arbeiter, dessen Name dem ungarischen Leserpublikum jedoch nicht unbekannt ist. Sein vor einigen Jahren erschienenenes erstes Buch gab eine klassische Charakteristik des ungarischen Bauern der Theissgegend. Das vorliegende Buch ist eine Selbstbiographie, die den Verfasser als einen lernbegierigen, geraden und tapferen Mann zeigt. Veres schildert in seiner Lebensgeschichte das Leben *des* ungarischen Kleinlandwirtes und landwirtschaftlichen Arbeiters und beleuchtet an hand der bescheidenen kleinen Ereignisse seines Lebens wirtschaftliche und soziale Probleme von hervorragender Bedeutung. Die bewusste, etwas übertriebene sozialistische Einstellung Veres' tut dem Wert des Buches keinen Abbruch.

Ladislau Gesztehy-Nagy.

Bauer, Victor v.: Zentraleuropa, ein lebendiger Organismus. Brünn-Leipzig, 1936. VIII, 254 S.

Das Buch bringt einen interessanten neuen Ton in die Literatur des mitteleuropäischen Problems. Während die bisherigen Vorkämpfer des Zusammenschlusses der Völker des Donaubeckens sich fast ausschliesslich auf wirtschaftliche Argumente beriefen, versucht jetzt Bauer die Frage von völkerbiologischem und weltanschaulich-philosophischem Standpunkte aus zu beleuchten. Er weist auf den spezifischen Charakter Mitteleuropas hin und betont besonders die rassische Zusammengehörigkeit der mitteleuropäischen Völker, die einen Übergang zwischen den maritimen westlichen und kontinentalen östlichen Völkern bilden. Seine ganze Problemstellung, aber auch sein Leitprinzip „Politik geht vor Wirtschaft“ lassen die wirtschaftlichen Gesichtspunkte und Argumente fast ganz in den Hintergrund treten; die kurze Zusammenfassung dieser Seite des Problems, die er zum Abschluss bietet, ist grösstenteils in Anlehnung an die Arbeiten Elemér Hantos' geschrieben. Trotz aller Anerkennung der Verdienste des Werkes, können wir uns des Eindrucks nicht erwehren, dass die wirtschaftlichen Tatsachen weniger disputable Argumente geliefert hätten als die Imponderabilien, auf denen Bauers System zum Teil aufgebaut ist.

Michael Futó.

Kuczynski, Jürgen: Löhne und Ernährungskosten in Deutschland 1820 bis 1937. Gottl. D. Meyer 1937. 45 S.

Mit der Zusammentragung und Veröffentlichung der statistischen Zahlenreihen, die den Inhalt dieses Heftchens ausmachen, hat der Verfasser eine äusserst verdienstvolle und dankenswerte Arbeit geleistet. Die veröffentlichten Zahlen beziehen sich grösstenteils auf die Jahre 1820 bis 1913. Sie sind naturgemäss nicht völlig einheitlich und auch nicht überall vollständig, — aber auch das Auffinden des von Kuczynski zusammengetragenen Materials muss eine ungeheure Arbeit erfordert haben. Über die Entwicklung der Reallöhne gibt dieses Material freilich kein endgültiges Bild, da im Laufe der fünfviertel Jahrhunderte, die Kuczynskis Zahlenreihen erfassen, die Bedürfnisse sich ungeheuer verändert haben, was die vom Verfasser angewandte Methode, die periodische kettenindexartige Änderung der Zusammensetzung der Lebenshaltungsindexe, nur zum Teil zu berücksichtigen vermag.

Stefan Varga.

Müller, Johannes: Wirtschaftskunde von Deutschland auf wirtschaftsgeographischer und wirtschaftsgeschichtlicher Grundlage. Leipzig, 1936. H. Buske. VIII, 359 S.

Dieses Buch ist das erste gute wirtschaftsstatistische Werk beschreibenden Charakters, das über den Aufbau des deutschen Wirtschaftslebens ein zusammenfassendes Bild zu geben trachtet; neben seinen Vorzügen weist es aber auch manche Mängel auf. Das mitgeteilte Zahlenmaterial ist äusserst spärlich, besonders was die historische Entwicklung betrifft. Ein grosser Mangel ist das völlige Fehlen einer Schilderung der sozialen Verhältnisse, der Gliederung des Volkseinkommens, der Lohnverhältnisse, der Preisniveauunterschiede usw.; aber auch die stehende Bevölkerung, die Bevölkerungsbewegung, ferner die Haushaltsführung des Staates und der Gebietskörperschaften betreffenden Zahlen dürften nicht ganz fehlen, da ja auch diese die Gestaltung des Wirtschaftslebens mit beeinflussen.

Stefan Varga.

Bericht des Landesverbandes der Ungarischen Ziegel- und Tonindustrie über das Jahr 1936. Budapest, 1937. 63 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Bericht enthält aus Anlass des Jubiläums des Landesverbandes einen historischen Überblick über die Entwicklung der ungarischen keramischen Industrie. Zu einer richtigen Fabrikindustrie wurde diese erst am Anfang dieses Jahrhunderts, — in den Jahren 1900 bis 1910 wurden 251 neue Ziegelfabriken gegründet. Das in der keramischen Industrie der Vorkriegszeit investierte Kapital wird auf rund 100 Millionen Kronen geschätzt; die Zahl der erwachsenen Arbeiter betrug 25.140. Der Zusammenbruch im Jahre 1918 hat auch die keramische Industrie auf eine schwere Probe gestellt; das Hauptergebnis des notwendig gewordenen Umstellungsprozesses war eine fast völlige Ausschaltung der ausländischen Arbeitskräfte und Rohstoffe. Eine neue grosse Erschütterung brachte die Weltkrise; während die Zahl der in der keramischen Industrie beschäftigten Arbeiter im Jahre 1928 19.000 überschritt, betrug sie 5 Jahre später nur noch 8000. Die Gesamtsumme der ausgezahlten Arbeitslöhne fiel in derselben Zeit von 24 Millionen Pengö auf 7 Millionen Pengö, — der Preis des Ziegels um 40%. Auf den historischen Überblick folgt eine eingehende Darstellung der Lage der Industrie im Jahre 1936. Es lässt sich hierüber abschliessend feststellen, dass die autarchischen und die Devisenmassnahmen, ferner die ungünstigen Folgeerscheinungen des Rüstungsweltstreits, der Rohstoffmangel und die Teuerung, der keramischen Industrie wesentlich mehr Schaden als Nutzen gebracht haben.

Ladislau Grossmann.

Beszámoló az 1921. évi magyar valuta- kísérletről.*

1921. nyarán a newyorki nagy Columbia egyetem azt határozta, hogy három európai pénzügyi szakférfit hiv ki Amerikába s kérdez meg, feleljenek arra a kérdésre: hogyan lehet a pénzügyi káoszt legyőzni? Ez a három ember: Keynes Maynard John, a cambridgei egyetem tanára, Cassel Gusztáv stockholmi egyetemi tanár és csekélységem volt, aki akkor a magyar pénzügyi tárcát viseltem. Cassel és Keynes ki is mentek és szerény véleményem szerint, nagyon erősen befolyásolták a későbbi amerikai valutafejleményeket, különösen Rooseveltnél elnök ur reformját. Sajnos, én összetörtem kísérletemben és egy év múlva jelentettem Amerikának, hogy nem mehetek ki.

Kegyeskedjenek úgy tekinteni, mintha most ott állanék a Columbia-egyetem gyönyörű diszes csarnokában, amely mellett nagy footballpályák és evezőcsarnokok láthatók és most elmondom Önöknek azt a kísérletet, amelyet én nagyon megszenvedtem, hiszen öt évi munkaképtelenséggel kellett megfizetnem érte, s amely meg is akadt, ha úgy tetszik, kudarc volt, de amely, úgy hiszem, oly érdekes eredményekre vezetett, amelyeket egyszer elő kell tárnom. Ezt a mai napig azért nem tettem, mert be kellett várnom a valutafejlődésnek olyan tüneteit, amelyek, úgy hiszem, érdeklődésre tarthatnak számot éppen az 1921-iki magyar valutakísérlet szempontjából.

Hozzáteszem, hogy nagyérdemű utódom, Fabinyi Tihomér pénzügyminiszter ur engedélyével a pénzügyminiszterium irattárából kiemelhettem azokat az aktákat, amelyek Önöket érdekelni fogják, így tehát nem csupán emlékezőtehetségemre vagyok utalva beszámolómban. Sem a kísérlet előzményeit, sem elgondolásom számadatait nem fogom itt előterjeszteni, azért, mert egy külön tanulmányban „A pénz sorsa és misztériuma” címmel megírtam s az még ez év folyamán meg fog jelenni az Egyetemi Nyomda „Gazdasági Világ” című gyűjteményes kiadványában.

Mi volt a kísérlet célja? Az, hogy egy teljesen összetört,

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1937. október 7.-i ülésén tartott előadás.

megesonkitott, kirabolt és lelkileg is magáramaradt országban, oly időben, amikor fontos kormányzati tényezők attól féltek, hogy ha nem akad hirtelen egy cövek, amelyhez oda lehet kötni gazdasági életünket, újra forradalmak lesznek, teremtsünk önmagunknak oly fizetési eszközt, amely egyuttal értékmérő. Mert ez a pénz. Minden egyéb fizetési eszköz, amely nem értékmérő, pénzutánzat, vagy annak hamisítása.

Az én kísérletem teljesen el volt szigetelve, mert sem arra, hogy a külföld segítsen, sem arra, hogy aranyunk legyen, nem számíthattunk, sőt arra sem, hogy részvénytársulati alapon nemzeti bankot hozzunk létre. Tehát meg kellett kísérlni, hogy semmiből hogyan lehet egy országnak a maga erejéből értékmérőt teremteni. Az újabb események ezt a kísérletet ismét érdekessé teszik. Aki szives lesz adataimat meghallgatni, támpontot fog nyerni arra, hogy hogyan kell a magyar valutakérdésnek tovább fejlődnie, sőt azt hiszem, ezen kísérlet alapján némi jóslásokat tehetünk az egész pénzügyi elmélet és a világváluta fejlődése szempontjából.

Az elgondolás azon alapult, hogy négy oszlopra felépítve megteremtsem a magyar önálló értékmérőt, amely fizetési eszköz. E négy oszlop volt: 1. azonnal és hirtelen — mert forradalmak között nincs idő — megszüntetni az államháztartás hiányát; 2. megállítani a bankóprést; 3. ezt a valutát bekapcsolni a világválutába és 4. ha lehetséges, ezzel kapcsolatban a földreformot is megvalósítani. E négy tényező együttes és egybevágó közrehatása teremtette volna meg a magyar pénzrendszert.

Ami a terv első rendszabályát illeti, Bud János tisztelt barátom a pénzügyminiszteri székben több ízben elismerte azt, hogy a forgalmiadó, amelyet én népszerűségem árán behoztam, a magyar államkinestár rendszerének ma is legfontosabb alapja. Ha egyebet nem mondok önöknek, mint azt, hogy ez az adónem 139 milliót hoz, földadóban pedig 31 millió van kivéve, mutatja fontosságát. Terveznem kellett gyorsan egy adót, amely megszünteti az államháztartás deficitjét. Hogy miért a forgalmiadót hoztam be, amit más államok is kisebb-nagyobb szerencsével utánóztak? Tisztában kellett lennem azzal, hogy nem vagyunk Anglia; egy összetört országban az állam és a polgárok között annyira megromlott a viszony, hogy egyenes adókkal nem lehet előremenni és idő sincs rá. A napoleoni háborúk után nem volt más pénzügyi fedezet, mint az akeizák. Minden falu határán megállították a szekeret és megadóztatták. Miután ma már a közlekedési eszközök annyira fejlődtek, hogy ezt nem lehet megtenni, behoztam egy általános akeizát, a forgalmiadót, két kisebb jelentőségű fogyasztási adón, t. i. a gyufaadón és a szivarkapapír megadóztatásán kívül.

Kétszázalékos forgalmiadóra gondoltam és ennél is maradok, mert az a meggyőződésem, hogy ez az optimuma ennek az adónak. Azok a kísérletek, amelyek fel akarták ezt az adót három százalékra emelni, azt bizonyították, hogy három százalék kevesebbet hoz, mint két százalék. Azoknak, akik azt mondják, hogy ez egy erkölcsstelen, antiszociális adónem, azt felelem: igen. Igazságtalan és antiszociális adó, de kényszerű következménye a háborúnak. Ebből a szörnyü teherből tanulhatják meg utódaink, hogy az emberölés mindig rossz üzlet: győzőnek és győztesnek, kicsinyben és nagyban egyaránt.

A pénzügytani háztartás egyensúlyának helyreállítását ezzel befejezettnek tartottam.

Következett a vagyonváltság. A cél az volt, a magyar nemzet vagyonából annyit kiemelni, hogy egy értékmérő alapja legyen, a kiemelés pedig történik akként, hogy amennyi vagyonváltságot bevonok, annyival apasztom a bankjegyek számát. Tehát a quantitás-elmélet alapján állottam és állok ma is. A pénz értéke elsősorban attól függ, hogy mennyi pénzjegy bocsáttatik forgalomba.

Schober Béla tisztelt barátom, aki akkor államtitkárságot töltött be, statisztikát vezetett és megállapítottuk, hogy mi azon kilenc hónap alatt, amíg kísérletem össze nem tört, egyetlenegy pénzjeggyel nem szaporítottuk a pénzjegymennyiséget, ellenben olyan mértékben, amint a vagyonváltságot felhasználtam arra, hogy bevonjam a pénzjegyeket, matematikailag emelkedett a magyar pénz értéke külföldön. Elértem azt, ami az egész világ valutatörténetében ismeretlen, hogy kilenc hónap alatt Svájcban egy centimeről 2.85 centimera, tehát majdnem 200 százalékkal emelkedett a valutánk. A quantitás-elmélet alapján fogyasztottam a bankjegyek mennyiségét és a hatás ténylegesen megnyilvánult, annál is inkább, mert — és ez a második mozzanat, amely feltétlenül szükséges volt — a közönség tényleg hitt abban, hogy csakugyan megállítottam a bankóprést.

A reform harmadik része abból állott volna, hogy valutánk bekapcsoltassék egy világvalutába, még pedig Wekerle Sándornak az volt a kívánsága: a frankvaluta alapján. Itt látszik utólag az első műszaki hiba. Én tudniillik azon az alapon állottam, hogy öt svájci frankig kell emelnem a valutát és akkor stabilizáció áll elő. Ma, amikor tudjuk, hogy 12.500 koronát kellett egy pengőért adni, ez nevetségesnek látszik. De nem olyan nevetséges, ha tekintetbe vesszük, először, hogy 1920—21-ben 40 százalékkal csökkent az arany értéke, másodszor pedig, hogy Wekerle Sándor, amikor első ízben megbeszéltem vele a gyűjtőfogházban ezt a kérdést, azt hitte, hogy valutánkat meg lehet menteni 25 százalékra való devalvációval, később pedig azon erősködött, hogy ne 5, hanem 10 svájci

frank legyen a megoldás. Teleszky János szintén a 10 százalékos svájci frankot gondolta az értékmérő szintjének. Méltóztatik látni, mennyire nem voltunk tájékozva arról, hogy az ország mily mélyre esett. De egyik ország sem tudta az új pénzlábat első kapásra eltalálni. Tudjuk, hogy az angoloknak sem sikerült. Én a frankhoz annyira ragaszkodtam, hogy elmentem akkor a francia követhoz és azt mondtam: Nézzék, a német márka össze fog omlani. Ha Franciaország csakugyan azt akarja, hogy Európában ő legyen a közgazdaság vezetője, menjünk át mi a frankvalutára, de segítsenek. Tudom természetesen, hogy a mi valutánk nem lesz francia frank, amint hogy külön jegyeztetik a svájci frank és a belga frank, de a magyar franknak is ki fog alakulni az értéke és ami a fő, ugyanabban a matematikai arányban fog állni az aranyhoz, mint a többi frank. Ez azt jelenti, hogy ha egyszer a szabadkereskedelem helyreáll, a különféle frankvaluták olyan meghatározott arányba fognak jutni egymással, hogy az európai valutastabilizációt a legjobban megfogják közelíteni.

Arra a megjegyzésre, hogy ezt már egyszer megpróbálta a latin unió és 1865-től 1880-ig a próbálkozással a francia, belga és olasz frank megbukott, azt feleltem, hogy édesapám, Hegedüs Sándor könyveiben olvasható, hogy a latin unió azért bukott meg, mert bimetallista akart lenni.

Az elgondolásnak ez a része a vagyonváltság lett volna, ami azután meg is akasztotta a kísérletet, mert amíg az ingó tőkéhez nyultunk, nem szólt senki semmit, de mihelyt az ingatlanra került sor, be kellett adnom a lemondásomat. A gondolat az volt, hogy ha én másfélmillió hold földet elveszek vagyonváltságban, azt az akkor még sok pénzzel ellátott kisgazdák között a magántulajdon alapján eladom, a bejövő bankjegyeket megsemmisítem és akkor stabilizálom 5 frankon a magyar valutát.

Ebből annyi lett, hogy körülbelül félmillió hold állami föld gyült össze. Az utódaim erre vettek fel kölcsönöket: haszna tehát ennek is volt. Keresztülvinni azonban nem tudtam, aminek a legfőbb oka az volt, hogy szervezetem nem volt alkalmas ennek a munkának a véghezvitelére, dacára annak, hogy a pénzügyminisztérium kiváló tisztikara nagyszerűen támogatott. Külön ki kell emelnem a Popovics Sándor elnöklése alatt működő Állami Jegyintézetnek támogatását is és abban Tabakovits Dusán barátom működését.

Nekem még nemzeti bankom sem volt. Meggyőződése az, hogy nagyobb bizalmat kelt ugyan, ha a jegykibocsátó bank részvénytársasági alapon működik, de a különbség a valuta szempontjából nem abban van, hogy a jegykibocsátó intézet állami intézet vagy részvénytársaság, hanem abban, hogy az állam ne nyuljon bele és pénzt ne csináljon. Mert állami inté-

zetet is lehet jól vezetni és lehet jegybankot is elrontani. Mit jelent az államjegyekkel való játék? Néhány évvel ezelőtt a newyorki bankárok ülésén úgy magyaráztam meg, hogy mi az infláció: Ez azt jelenti, amikor egy fedezetlen csekk, nagyzási hóbortjában, államjegynek nevezi ki magát.

Amikor rátérek a következtetésekre, amiket levonok, sajnálom, hogy először a pénzügyminiszter urral fogok szembekeverülni. Annak, hogy akkor megkaptam a Columbia-egyetem meghívását, nem az én személyes varázsom az oka, hanem egészen más. Öexcellenciája is most egy zseniális gesztussal, csekély anyagi áldozattal, olyan hitelt szerzett Amerikában az országnak, hogy szerintem ki kellene mennie Amerikába, mert ezt az összeköttetést másként, mint személyi alapon megkapni nem lehet. Amerika társadalma ugyanis nincs államosítva, mint a miénk és ezért ott minden csak személyi hatáson alapszik. Az amerikai társadalomnak más a szinképelemzése, mint a miénknek. Az, aki Amerikában döntő: a gazdasági közvélemény. Európát úgy tekinti, mint mi Egyiptomot: az ő civilizációja bölcsőjének; mi muzeum vagyunk neki, mint nekünk a piramisok és Tutankhamon sirja. Csak két élő kérdés van, ami az amerikaiakat Európában érdekli: a rákbetegség gyógyítása és „hogyan kell legyőzni a pénzügyi káoszt?” Tehát ott vagyunk, ahol felolvasásom elején, a feladott problémát illetőleg. Ezért jó volna, ha a pénzügyminiszter ur kihasználná amerikai sikerét.

Az én egész kísérletem szöges ellentétben van azzal, amit most különösen a németek hangoztatnak, hogy „der Staat ist der einzige Geldschöpfer“ (az állam az egyetlen pénzteremtő). Ezzel szemben fanatikusan hirdetem, hogy csak az állam nem tud pénzt csinálni, az állam nem tud olyan fizetési eszközt teremteni, amely értékmérő. Az államnak meg kell várnia, amíg a magántársadalom a saját erejéből tud valutaalapot teremteni és vigyáznia kell, hogy ne hamisítsa meg államjegyeivel a pénzt. Első tétel: csak az állami közület nem tud pénzt teremteni, hanem egy dolga van: védje meg a polgárok által teremtett értékmérőt és akkor biztosítani fogja annak állandóságát. Amint a rendőrség elfogja azt, aki hamis kétpengőst veret, akként az állam magát akadályozza meg abban, hogy államjeggyé ne degradálja a pénzt.

Ebből a gondolatból kiindulva azt állítom, hogy nincs stabilizáció és nincs valuta, ha az állami költségvetés nincs egyensúlyban. Nem szabad deficitnek lennie, mert különben nemcsak az adókat kell felemelni, hanem összedül a valuta. Az, hogy most három évig céltudatos munkával államháztartásunkból eltűnt a deficit, sokkal nagyobb dolog, mint akár a sajtó, akár a politikusok méltányolják, de ennek aztán állandónak kell lennie. Nem volnék méltó arra, hogy itt beszéljek,

ha nem mondanám meg őszintén, hogy ügyelni kell arra, hogy miután ezt ügyesen sikerült elérni, biztosítani kell, hogy az államháztartás költségvetése, különösen a most következő három évben, meg ne bontassék. Hiszen elsősorban türehetetlen a nyugdíjterhek növelése. Ezt az évenként 6 millióval növekvő holt terhet nem bírjuk el. Akkor, amikor a Statisztikai Hivatal kimutatja, hogy Magyarországon 12 évvel megnőtt az emberek életkora, amikor ma azt olvassuk, hogy mind 75 évesek leszünk, de ugyanakkor 10—12 évvel hamarabb küldjük nyugdíjba az állami alkalmazottakat, ez olyan pénzügyi szakadék, amelybe a legzseniálisabb pénzügyminiszterek is beleeshetnek.

Első valutaelméleti tételtem tehát az, hogy az állam nem tud pénzt teremteni; amit teremt, az nem pénz, hanem valami hamisitvány. Forgalmat lehet azzal is csinálni, amint forgalmat bonyolít le a Beszkárt a tantuszaival, vagy a borbély a bérletjegyeivel. Ezért kellett várnom mostani beszámolómmal addig, amíg a magyar államháztartás egyensulya helyreállott.

Második tételtem a következő:

Babona az, amit hallunk, hogy a pénz egyenlő az arannyal. Hogy ezt megcáfoljam, meg kellett várnom, amíg az az ország, amely azt hitte, hogy aranyalapon áll, Franciaország, belebukott az aranyvalutába. Mert nem az arany a pénz, hanem egészen más. Mint köziró én már évek óta mindig hónapról-hónapra pontosan megmondtam azt, hogy mikor fog megbukni a francia valuta. Az, amit én mondtam, hogy valuta akkor keletkezik, ha belőle értékmérőt csinálunk, szuggesztív tény. Nem elég, ha valaki értékmérőt teremt, hanem kell, hogy ezt el is higyjék neki.

Szuggesztíó nélkül valuta nem tartható fenn, addig, míg a nemzetközi aranyvaluta ideje elérkezik, az pedig még nem érkezett el. Nem tartható fenn azért, mert a valuta sem nem papiros, sem nem arany, hanem az embernek az értékhez való viszonya. Egy viszony, amely filozófiai alapon áll, szuggesztíó nélkül fenn nem tartható.

Miniszterségem alatt — ezt most már elmondhatom — elfogtuk egy tőlünk délkeletre fekvő ország kémjének jelentését, aki azt mondta, hogy az a sikerem, hogy egy svájci centimeről 2.85-re emeltük fel a valutát, onnan van, hogy titokban, törvényhozási engedély nélkül, 500 millió koronát nyomattam ki és azt szétosztattam. Ez jellemző nemcsak azért, mert nálunk bezárnák azt a pénzügyminisztert, aki a törvényhozás tudta nélkül pénzt bocsát ki, hanem azért is, mert éppen a valutakisérletem teljes félreismerésén nyugodott; mert a kvantitás-elmélet alapján, mihelyt pénzt nyomattam volna, összetört volna a valuta.

Menjünk át az arany kérdésére. A Népszövetség látta, hogy itt az aranykérdésnél van valami, amit ők nem értettek.

1929-ben kiküldték az aranybizottságot, amelynek szakértőit tényleg aranyban fizették. A bizottság 1932-ben megjelent hatkötetes munkájában megjósolja, hogy az egész árdepresszió-
nak oka az, hogy kevés az arany. Folyton kevesebb lévén az arany, lemegy a buza és minden termék ára. 1932. februárjában, mielőtt ez megjelent, a Magyar Tudományos Akadémiában előadást tartottam és azt állítottam, hogy mindebből nem hiszek egy szót sem, soha aranyszükén a válság nem fog mulni. Azt mondtam, hogy nem hiszek a jóslatban, mert aranyszüke soha nem lesz és akik erre építenek, el akarják terelni a figyelmet arról, hogy az ártatlan arany helyett ők követtek el olyan területi csonkításokat, vagy üznek olyan rossz gazdasági politikát, amely miatt az arany nem tud funkcionálni. Ezt az álláspontot hirdetem azért, mert mindig így találtam. Ma is előttem van, amidőn kamaszkoromban édesapámnak, a pénzügyi bizottság akkori előadójának, Suez Ede bécsi geológiai tanár könyvével szemben, amely azt kívánta, hogy az aranyvaluta helyett a bimetallizmusra térjen át a világ, mert szerinte az aranyérc kimerülőben van és nem lesz elég arany a valutához, édesapámnak az volt a meggyőződése, hogy az emberiség mindig fog új aranytermő területeket találni, vagy régi bányáit jobban kiaknázni, aranyszüke tehát nem következik be. Ez ma bevált. De nem hittem és nem hiszek az aranyszükében azért sem, mert a következő példa minden időkre eldöntötte ezt a kérdést. A Népszövetség megjósolta számokban, hogy a világ 400 millió dolláros átlagos évi aranytermelése annyira csökkeni fog, hogy 1934-ben nem lesz több, mint 340 millió aranydollár. Amint megjelent e jelentés, az aranytermelés úgy kezdett emelkedni, hogy tavaly már 450 milliót termeltek. Látjuk, hogy 1915 óta a világ egész aranykincse 57 százalékkal gyarapodott. De itt van egy másik tényező, amelyre 1932-ben szintén ráirányítottam a figyelmet. Feltéve azt a lehetetlen helyzetet, hogy valamely év aranytermelése nem fedezné a pénzítéshez szükséges mennyiséget, akkor tekintettel arra, hogy immár évtizedek óta a kitermelt aranynek körülbelül 57 százaléka Indiába és a távol keleten tűnik el és kincské alakul, miután ott az ingó vagyonnak más formáját nem ismerik: mielőtt nem lenne valamely esztendőben elég kibányászott arany, kétségtelenül, mondtam 1932-ben, az következnie kell, hogy ezek az aranykincsek megindulnának és átváltoznának aranypénzzé. Szó szerint beállott ez az eset, amidőn, valószínűleg éppen a Népszövetség helytelen aranyelmélete folytán, 1932-től 1936-ig megindult a kincské tett arany keletről és Kína és India négy és fél milliárd értékű aranyat adtak el a felhalmozott kincsekből Európának és Amerikának.

Ezért bizom abban, hogy az emberiség soha-soha arany-

szükében nem lesz és hogy minden valutaelmélet hibás, amely ezt veszi alapul. Téved a valutaelmélet, ha erre számít, hiszen ez az évenként kibányászott 400—450 millió dollár arany a világ aranykészletének csak legfeljebb 2 százaléka, így tehát lehetetlen, hogy ez lényeges befolyással lenne az arany árképződésére. Az ilyen elgondolás annyiban téves, hogy a búzából és az agrártermékekből indul ki; de az aranyat nem fogyasztjuk el, kivéve azt a kis mennyiséget, amely fogorvosi munka alakjában a halottak állkapcsába kerül. Ez az elveszett arany minimális ahhoz képest, ami megvan, tehát összetévesztették a búzastatisztikát az aranyéval. Az évenként termelt arany oly kis aránya a világ folyton halmozódó és el nem használt aranykincsének, hogy nem lehet befolyással az arany áralakulására.

Van azonban egy további és azt hiszem végső, abszolút érv. A délafrikai bányakamara jelentéséből azt olvasom, hogy az aranyat a színes lakosság bányássza és a színes lakosság csak annyi bért kap, hogy életét élelmiszerekkel fenntarthatja. Ha igaz volna az az elmélet, hogy oly kevés arany lesz, hogy aranyszüke következik be és le fog esni a búzának és élelmiszereknek az ára, akkor le fogják szállítani a néger munkások bérét és akkor érdemes lesz azokat az óriási hánydákat, ahol érc van és amelyek ma milliónyi tonna mennyiségben a termelési költségek drágasága folytán nem aknáztatnak ki, kitermelni. Az arany tehát örökre magában tartja azt a nagyszerű egyensúlyt, amelynek folytán csak az lehet az emberiségnek igazi valutája. Az arany az egyetlen földi termék, amely önmagában egyensúlyozni tudja árának változásait, még pedig akár a termelés, akár a fogyasztás részéről következzenek is be az ingadozás. Mindebből következik, hogy ha egyszer nemzetközi valuta lesz, az csak az aranyvaluta lehet. Ez második tétel.

Midőn a pénzügyminiszterséget vállaltam, akkor egyik utmutatóm volt Casselnak hihetetlenül világos három memorandum, amelyet 1920-ban a belgiumi nemzetközi konferencia elé terjesztett, s amelyben az aranyvalutát sürgette. Most pedig eltért az aranyvalutától. Meg kell állapítanom azt, hogy az egész újabb angol és amerikai irodalom elfordult az aranytól. Ezért mondtam, hogy Casselnak és Keynes Maynardnak nagy befolyása volt az egész valutakérdésre és elsősorban az Amerikában felmerült indexvaluta gondolatára. Ennek a nagy pálfordulásnak oka egyrészt az volt, hogy csakugyan hittek az aranyszükében, amelyet ma már megcáfoltnak kell tartanunk. Az újabb angol és amerikai kimutatások és kormánynyilatkozatok már attól félnek, hogy az orosz aranydumping folytán túl sok arany lesz és ezért sterilizálásra gondolnak. Másrészt ez az elméleti fordulat az aranyvalutával

szemben azért következett be, mert Anglia, az aranyvaluta őshazája, 1931. szeptemberében szintén eltért az aranyvalutától és ezt a világnak követnie kellett. Evvel szemben meg kell állapítanom azt, hogy akár Cassel, akár Keynes, akár Morgan-Webb és követőik könyveiben közzétett statisztika csak azt bizonyítja, hogy Anglia, midőn a világháboru után Winston Churchill pénzügyminiszter indítványára visszatért az aranyvalutára, túl magasan értékelte a fontot. Amennyiben már akkor észrevette volna Nagybritannia, hogy ő is mit vesztett a háboruban, vagyis, ha már akkor 30 százalékkal devalvált alapon ment volna vissza az aranyvalutára, akkor az aranyvaluta, nézetem szerint, Angliában fenntartható lett volna és ezek az aranyellenes elméleti állásfoglalások nem jöttek volna létre.

Ha már most éppen Casselnek és Keynes-nek, kikkel együtt kellett volna előadnom a Columbia-egyetemen, a tanai és részben irányváltóztatása folytán bekövetkezett az, hogy a nagy amerikai Egyesült Államok, dacára annak, hogy a világháboru eseményei folytán a világ aranykészletének több mint a felét magukhoz vonta, mégis Rooseveltnél 1933-iki elhatározása szerint önként feladta az aranyalapot és így devalvált a dollárt, ez történt azon elmélet alapján, amely az indexvalutát tartja a világ értékmérőjének. Főharcosa, mint tudjuk, Irving Fisher. Evvel szemben álláspontom — és ez harmadik tételem — az, hogy az indexvalutát szerencsétlennek tartom. Ez abból áll, hogy 700 cikk árát veszik alapul, ez szolgál indexül és ehhez igazodják az aranynek az ára. A bimetalizmus azért bukott meg, mert kisült, hogy lehetetlenség két különféle termékkel mérni az értéket azért, mert mindegyiknek más a mennyisége és más az előfordulása. Hogy legyen akkor lehetséges 50, vagy 700 különféle cikktől függővé tenni, hogy mi az értékmérő? Egyetlen rossz gyapottermés már az értékmérőt változtatná meg. De ennek az elméletnek más baja is van. Ez az indexvaluta, vagyis az, hogy az árszinvonalra szállítsam le az arany árát, csak addig jó, míg lemegyek vele. Tessék majd megpróbálni feltölteni arannyal a fontot, vagy a gummidollárt felfelé emelni és az adósokat rávenni arra, hogy most az állam által több arannyal megtöltött pénzzel fizessenek. Ez teljes képtelenség. Ez bizonyítja tehát, hogy az index nem valuta, mert az igazi értékmérőnek, úgy mint a hőmérőnek vagy bármely más fizikai mérőeszköznek, fel- és lefelé egyaránt mozgékonynak és rugalmasnak kell lennie. Az indexvaluta olyan, mint a mesebeli halász esete, aki a holdat a tőből akarta kifogni. Az index tudniillik maga a tükör és nem értékmérő.

E fejtegetések visznek arra, hogy miután nem hiszek indexvalutában és nemzetközi valutának egyedül az aranyat

tartom, eljutok a következő tételhez, amely akként szól, hogy mint minden matematikai igazságot, úgy a valuta igazságát is meg lehet fordítani. Ez hangzik így: „A nemzetközi valuta csak az arany lehet, de az arany csak nemzetközi valuta lehet“. Itt következik az az esemény, amelyet meg kellett várnom, hogy tizenhat év előtti kíséretem igazoltassék: izoláltan az aranyvalutát még Franciaország sem tudta fenntartani; az aranyblokknak éppen azért, mert blokk, meg kellett buknia. Amint nem lehetséges, hogy egy ember egyedül legyen egészséges egy városban, amint nem lehetséges, hogy egy ember egyedül legyen gazdag egy társadalomban, úgy lehetetlenség, hogy az arany egy-egy országnak monopóliuma, illetőleg kizárólagos értékmérője legyen és a többiek ne kapjanak belőle, mert ez megfosztja az aranyat nemzetközi jellegétől és éppen a hitelezőkre nézve lehetetlenné teszi, hogy adósaikkal a gazdasági élet törvényei alapján érintkezésben maradhassanak.

Ha egy állam összeszedi magának a világ összes aranyát, ez csak tönkremenésre vezet, mert megakasztja az arany igazi funkcióját, a nemzetközi forgalom lebonyolítását. A washingtoni kormány büszkén mondta, hogy a világ aranyának már több mint fele átment az Egyesült Államokba. Most kénytelen sterilizálni az aranyát, mert fél saját aranyától és kivált, amióta így nő az aranytermelés, az aranyvaluta van a legnagyobb veszélyben, mert még Amerika sem képes egyedül fenntartani azt, csak akkor, ha sikerül azt megosztani a többi nemzetekkel. Ebből következik, hogy mindaddig, míg az aranyat magukba szivott országok nem veszik észre, hogy saját valutájukat is csak akkor tarthatják fenn, ha azt nemzetközi értéké teszik — ehhez pedig feltétlenül szükséges, hogy a szabad kereskedelemhez közeledjenek —, mindaddig minden ország valutája igazgatott, vagyis manipulált valuta marad, még akkor is, ha azt — mint Franciaország próbálta — arannyal akarja fedezni. A szuggesztió erősebb, mint az arany és ez mutatja megint a pénz miszteriumának igazi jellegét. Szuggesztált valuta az a rendszer is, amit mi nagyon ügyesen a felpénzben bevezettünk és itt rendkívüli érdemei vannak Imrédy Bélának, a Magyar Nemzeti Bank nagytekintélyű elnökének.

Mindezeket most már foglaljuk össze először elméleti, sőt azt mondhatom, metafizikai szempontból. Rendkívül érdekes és meglepő az eredmény, amelyhez jutunk. Most van háromszáz éve annak, hogy Descartes megírta halhatatlan művét, a „Discours de la méthode“-ot és Franciaország nagy kulturájához hiven méltán ünnepli meg az 1637. évi nagy eseménynek háromszázadik évfordulóját a világkiállítás megrendezésével. Descartes zseniális munkájával megkezdte a modern filozófiát, amely egyaránt szakított a klasszikus ókor ama tétová-

zásával, mely végül is a következő tételig jutott el: „Semmi sem bizonyos, még az sem, hogy semmi sem bizonyos.“ De éppen úgy szakított a skolasztikával is, mely teológiai alapon állván, sohasem lehetett alkalmas arra, hogy a tudományok általános alapelvei általa kimunkálhatók legyenek. Descartes után Kant és Schopenhauer vitték tovább ugyanazon nyomon a modern bölceletet és eljutottak ahhoz a megingathatatlan tételhez, hogy — az ő nyelvükön szólva — van Subjekt és van Objekt, de a világot sem az Objekt sem a Subjekt nem képezik, hanem azok egymáshoz való viszonya. A hangsúly és bizonyosság a viszonyban van, amint azt Schopenhauer nagy művének címében pontosan kifejezte: „Die Welt als Wille und Vorstellung.“ (A világ akarata és elképzelés.) Mi most az 1921. évi magyar valutakisérlet alapján eljutottunk ahhoz a pénz-bölceleti tételhez, hogy „Das Geld als Wille und Vorstellung“. (A pénz akarata és elképzelés.) Mit jelent ez? Jelenti először azt, hogy — miként már említettem — az állam nem teremthet pénzt, hanem a nemzet gazdasági akarata és hogy mindaddig, míg nemzetközileg az aranyalapon a valuta nincs rendezve, a szuggeszió alaptétele a valutának és így a magyar értékmérőnek is.

Most már azt kérdelem, mit várhatunk a jövőre nézve egyrészt a magyar valuta, másrészt a világvaluta kifejlődése terén?

A magyar valuta szempontjából nagy szerencsének tartom, hogy külföldi hitelezőinkkel kiegyezve, három évet kapunk. Ezen három év alatt meg kell kísérelnünk azt, hogy a felpénz a szabad piac áralakulásának tárgya legyen. Akkor lassanként felbonthatók a devizakorlátozások, annál inkább, mert a valuta sorsa nem a devizakorlátozásokon, hanem a magyar államháztartáson fog eldőlni. Ha sikerül állandósítani azt, hogy nincs deficit, akkor itt semmiféle veszély nincs. Amikor pénzügyminiszter voltam, Rasin, a nagy cseh pénzügyminiszter, beszédet tartott, amelyben azt mondotta, hogy nagy baj, hogy miután Hegedüs megszüntette a devizakorlátozásokat, a cseh tőke most egyszerre Magyarországra menekül. Mert a tőkének az a természete, hogy csak odamegy, ahonnan ki is tud jönni. Ez az igazság ma is igaz.

Ami most már a világ valutaalakulását illeti, a legutóbbi hónapokban tanultuk meg a következőt:

Az aranyvaluta, ha egyoldalú bajokat csinál, akár van, akár nincs. Franciaország összeszedte, ami ingó tőke volt Európában, a Banque de France pincéjében fölséges boltozatokat épített, összegyűjtött 85 milliárd aranyat és most rájön arra, hogy 50 milliárd eltűnt. Mi történt? A francia nép a francia aranyon angol papirost vett.

Van mód rá, hogy a világvaluta helyrejöjjön. Ez az,

hogy a világ nagy államai, amelyek aranytartók, kölcsönadják az aranyat azon nemzetek jegybankjainak, amelyek hajlandók közeledni a gazdasági szabadság felé. Az aranykölcsön ára az legyen, hogy a vámtarifa lemegy, vagy hosszú időre lekötetik, tehát stabilizáltatik. Akkor bekövetkezik a pénzstabilizáció s akkor ezek az országok fizetőképessé fogják tenni azokat a nemzeteket, amelyek azért nem tudnak fizetni, mert egyrészt nincs szabad forgalmuk, másrészt nincs aranyuk.

Sem az állam nem tud valutát teremteni, sem az arany nem valuta, hanem az emberek bizalma az, ami a valuta lényegét képezi. Ez az a misztérium, amelyet meg kell érteni.

Az én kísérletemnek kudarcba kellett fullnia két okból, amiért senkit sem lehet vádolni. Az egyik az: liberális ember ne akarjon politikai tényező lenni akkor, amikor konzervatív korszak van, már pedig minden háború után konzervatív korszak következik. A másik az, hogy az én szervezetem nem volt alkalmas erre a szerepre, bármilyen sok támogatóra találtam is.

Ha visszatekintek arra, hogy 17 évvel ezelőtt öt évi nehéz betegséggel fizettem meg kísérletemet, hogy öt évi idegfájdalmat és ötször háromszázhatvanöt álmatlan éjszakát szenvedtem át utána, azt mondom Önöknek ma: nem bántam meg. Megérte azért, mert bár a göreb összetört és a tégely szétment, ha most összeragasztom darabjait, azt mondom, hogy ott megláttam a világ legnagyobb valutáját, az igazságot. És mert ezt a Columbia-egyetemen nem mondhattam el, elmondtam most Önöknek.

Hegedüs Loránt.

A mai adóprobléma.

1. A modern adónak különösen két jellemző sajátosága nagyfontosságú: egyrészt készpénzben fizetendő az, másrészt ma több adót visel a modern emberiség, mint bármikor azelőtt. Mindkét körülmény a mai jövedelemeloszlás természetével függ össze, s ezért a mai adóproblémát csakis a jövedelemeloszlás ismeretén keresztül lehet megérteni és javítani. Mint-hogy a modern adóban készpénzt követel az állam, az adóz-tatás kiindulópontja helyesen csak a pénzbeli jövedelemelosz-lás figyelembevételére lehet. Az egészséges jövedelem a modern pénzgazdaság korában az árbevételekből keletkezik, illetőleg ezekre vezethető vissza és az a pénzbeli jövedelem, mely nem vezethető vissza valamely árbevételre, többé-kevésbé infláló pénzösszeg.

Közelebbről nézve a dolgot, adóztatni általában véve két főmódon lehet. Vagy úgy, hogy az adóalanyok bevé-teleit nyomozzuk ki és a költségtételek levonása után számít-juk ki az adótétel pénzbeli összegét, vagyis *bevételemaradvá-nyokat* teszünk adótárggyá, vagy pedig ezzel mintegy ellen-tétes módon, t. i., hogy nem bevételemaradványokat teszünk adótárggyá, hanem az árösszegeket ragadjuk meg és azokhoz csapjuk hozzá az adó összegét. Az előbbit főleg az ugynevezett egyenes adónak, az utóbbit pedig közvetett adózásnak hívjuk, mi pedig residuális, illetőleg áradóknak nevezzük őket a ma-gunk részéről. A modern adóztatás legnagyobb művészete a residuális és az áradóknak egymással való kellő arányba ho-zásában és súlypontjaiknak egymást felváltó kellő áthelyezé-sében áll. (Lásd e tárgyról Áradók és residuumadók, Finanz-archiv, Jhrg. XLVIII. Bd. 2. S. 1—17, valamint Adólikviditás Pénzügytár XXIV. fej.) A személyi és tárgyi szempontból való megkülönböztetések szerintem nem hatolnak a dolgok ter-mészetének a gyökeréig. Végeredményben ugyanis minden adónál *valakit* adóztatnak meg és egyuttal minden adónál *va-lamit*, tehát tárgyi szolgáltatást is kívánunk. Ettől eltekintve azonban éppen a modern gazdasági élet fejlődésében alakul-nak ki olyan adótárgycsoportok, amelyeknél a jövedelmi adók intézményében annyira kifejezésre juttatott személyes haszná-lat és rendelkezés lehetőségeinek szempontja háttérbe szorul egyéb tekintetekkel szemben. A szolgáltatóképességükbeli mennyiségüknél fogva legnagyobb adótárgyaknál, pl. a mo-

dern nagy társulati vagyonoknál a jogosult, illetőleg végeredményben tulajdonos személyek nagy száma, anonym volta, stb. háttérbe szorítja a jövedelmi adó személyi szempontjai kidomborításának szociális és közgazdasági érdekek által javasolt szükségességét. Ezért a fejlődés iránya a tárgyi adóalapok kimélyítésének és differenciálódásának irányában is haladhat és halad tovább, vagyis a tárgyi adók jelentősége ismét növekedhetik.

Az adók célja az államháztartás, illetőleg az adóztató felsőbbbség szükségelt eszközeinek az előteremtése, vagy az ahhoz való hozzájárulás. Helytelen dolog szerintünk e mellé a másik, u. n. szociális adócélnak az odaállítása. Az államnak kétségtelenül vannak szociális céljai és feladatai — még pedig ma sokkal inkább, mint bármikor —, azonban ebből korántsem következik, hogy ezeknek az adó által való közvetett előérésére irányuló törekvés a maga általánosságában úgy volna odaállítható, mint az adóztatásnak második főcélja. Ezt a felfogást a katedrai szocializmus vitte bele a közgazdaságtanba, illetőleg a pénzügyi tudományba, azonban elmondhatjuk, hogy elhamarkodottan és a józan pénzügyi érdekeket és szükségességeket nem mindig figyelemreméltató akkori szocialisztikus irodalmi és politikai áramlatok hatása alatt tette azt. Nem vette kellő figyelembe azokat a sérelmeket és károkat, amelyek annak folytán jöhetnek létre, hogy az adót szociálpolitikai eszközzé tesszük, ahelyett, hogy ne bolygatnók meg annak eredeti hivatását, t. i. hogy az adó pénzügyi eszköz maradjon, vagyis a pénzügyi eszközöket és javakat teremtsen elő az állam, illetőleg az adóztató felsőbbbség számára. Akkor, amikor az állam például a társadalmi egyenlőtlenségnek, a jövedelemeloszlásban való igazságtalanságnak az adók által való megszüntetését, javítását kívánja, igen tökéletlenül, csak igen nagy sérelemmel, nagy károkat okozóan és igen költségesen teheti meg ezt. Felfogásunk szerint helytelen tehát az adót úgy pénzügyi, mint szociális eszköznek odaállítani. A helyesebb pénzügyi politika és elmélet feladata ezzel szemben az adót a maga eredeti hivatásának visszaadni és e hivatásnak sérelme nélkül való pénzügyi eszköznek tekinteni azt, s ennél fogva azokat a módokat és eljárásokat keresni, amelyek értelmében és amelyek figyelembevételével ez a pénzügyi eszköz a lehető legjobban működik, vagyis a lehető legtöbbet jövedelmez az állam számára és a lehető legkevésbé terheli meg az adófizető polgárokat. A szociális célok követése az állam számára már csak az adóbevételekből, a helyes államháztartási elvek szerint előteremtett összegek felhasználásával történhetik meg helyesen csupán. Nem pedig azért, hogy az adót az osztályharc eszközévé téve, az adóforrások rombolásával

próbáljuk a vagyon- és jövedelemeloszlásbeli aránytalanságot enyhíteni, anélkül azonban, hogy ezen a módon az államnak pénzügyi szempontból való szolgáltatóképességét is hasonló arányban fel tudnók fokozni. Figyelembeveendő itt az a körülmény, hogy az állam akkor, amikor szociálpolitikai szempontból jelentékeny *vagyonrészeket* vesz el a polgáraitól, ezeket épügy folyókiadásainak a fedezésére költi el, mint amikor *jövedelemrészeket* vesz igénybe adóztatási célból. Az állam ugyanis a termelési és gyümölcsötzetési célokra szolgáló vagyontárgyakat és vagyonalatrészeket nem mint tőkét kezeli, hanem folyókiadásaira költi jövedelmek gyanánt. Az így elköltött vagyon- és adóforrás-jellegű értékek elengedhetetlenül a meglevő adóforrások összegének egy bizonyos hányadát csökkentik és az ennek folytán hiányzó adóforrásmennyiségeket nem lehet másként pótolni, mint a nagy tömegek jövedelmeinek, mint adóforrásoknak mennyiségéből.

2. A túlméretezett adók pénzügytani szempontból való romboló hatásának megismeréséhez az adólikviditás és az adóforrások konzerválásának jelentőségbeli megértésén keresztül kell eljutnunk. Korunk osztályharcias és gyakran felületes szociálpolitikai mentalitása, mely a szociálpolitikában pusztá osztozkodási feladatokat látott elsősorban, a társadalmi igazságtalanságok egyik fő kiigazító eszközének gondolta el a nagy s emiatt adóforráspusztító adókat. Ez a felületes felfogás azonban nem vette észre, hogy a túlméretezett, vagyis a pénzügyileg racionális méreteket túlhaladó adók általában csak negatív szociális funkciókat tudnak betölteni, hogy t. i. elveszik, megkisebbitik, szétrobbantják a vagyonokat és adóforrásokat, de a pozitív szociális hatást nem tudják biztosítani. Pozitív és szociális hatásuk tehát inefficiens. Többnyire legfeljebb a kinstár pillanatnyi gazdagodását tudják biztosítani, de végeredményben ezt is antiszociális áron, mert minél több adóforrást pusztítanak el, a közterheknek annál nagyobb hányadát kell a vagyontalan tömegeknek elviselniök. Mind ebből láthatólag a helyes szociális és pénzügyi politika alapelveül azt kell odaállítanunk, hogy az adókat, illetőleg a közbevételeket *mindig pénzügyi eszközöknek kell tekinteni elsősorban* és az állam csak a helyes pénzügyi elvek és eljárások előfeltétele mellett és azoknak megvalósítása után valósítsa meg a kétségtelenül egyre hatalmasabb arányokban növekedő szociális feladatait, amelyek pénzügyi szempontból is egyre nagyobb terheket rónak reá. Ne igyekezzék azonban sohasem a *pénzügyi források és szempontok sérelmével szociális politikát csinálni*. A bármely pénzügyileg elhibázott adópolitikából származó károkat ugyanis végeredményben csak a nagy tömegek áldozataiból kell és lehet csupán megfizetni. A mai jöve-

delemeloszlás és a benne képződő fizetési hatalmak annyira egyetemlegesek és egymásbaszövődő hatásuk, hogy az egyik kategóriával szemben elkövetett pénzügyi sérelmek, vagy helytelen eljárások kétségtelenül az egész összességgel szemben, illetőleg az egész összességnek a jövedelemképződésével szemben is gyakorolják hatásukat.

A katedrai szocializmus, illetőleg a szociáldemokrácia abban az optimista hitben élt, hogy az általános jövedelmi adó lesz az az egyuttal szociálpolitikai eszköz is, amelynek segítségével nemcsak a jövedelemeloszlásban mutatkozó egyenlőtlenségeket lehet jelentékenyen enyhíteni, hanem egyuttal az állam számára elegendő bevételeket is szerezni az u. n. közvetett (forgalmi és fogyasztási) adók háttérbe szorításával. A tapasztalatok azt mutatták azonban, hogy kétségtelen, hogy a jövedelmi és örökösödési adó segítségével jelentékeny változásokat lehet előidézni a vagyon- és jövedelemeloszlási struktúrában, de annál kevésbé lehet ezekkel az adókkal elegendő jövedelmet szerezni a modern állam számára. Ellenben a túlméretezett adók adóforrásromboló hatásai nagyon is éreztethetik pénzügyileg irracionális következményeiket. Ennélfogva nemcsak hogy nem csökkenthetik jelentékenyen a csupán keresetükből élők nagy tömegeinek szükségszerű adóterheit, hanem ellenkezőleg, csak ezeknek a fokozására hathatnak közre előbb-utóbb. Vagyis rá kell jönnünk végre annak a felismerésére, hogy *a pénzügyileg helytelen adópolitika szociálpolitikai tekintetben is csak káros hatású lehet.* Ennek figyelembe nem vétele legfeljebb csak azzal védhető, hogy a katedrai szocializmus nem ismerte fel még eléggé a modern fizetés-hatalmak keletkezésének módját és körülményeit a modern jövedelemeloszlás keretében. Az osztályharc alapján álló szocializmusnak pedig annyira a támadó él volt a jellegzetessége a vagyonos osztályokkal és adóforrásaikkal szemben, hogy nem is törekedhetett ebben az irányban tárgyilagos megismerésre. A nevezett fizetési hatalmak ugyanis a jogügyletek, főleg pedig az adás-vételi jogügyletek milliárdjaiban születnek meg, érzésben tehát nem közömbös az, hogy milyen mennyiségű árösszegeket termelő jogügylet keletkezik a társadalomban. Helyes pénzügyi politika mellett ezek az árjövedelmet termelő jogügyletek szaporodnak meg, helytelen mellett pedig megcsökkennek. Ezen az előfeltételen keresztül csökken vagy növekszik a modern államok népességének adóbevételét biztosító képessége is.

3. A most említett szempontok figyelembevételé után a jövedelmi adó szerepét is más szemmel kell tekintenünk, mint ahogy azt a katedrai szocializmus tudományos képviselői, illetőleg a szociáldemokrata programnak képviselői látták. (Erfurti program.)

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy gyakorlatilag nem találhatunk a jövedelmi és a hozadéki adók között olyan mélyreható különbséget, amint azt a modern jövedelmi adóra vonatkozó elméletek általában véve körvonalazták. A hozadéki adók tárgyi merevsége és a jövedelmi adóknak a személyes viszonyokhoz simuló természete egészen más lett a gyakorlatban, mint ahogyan ezt az elmélet feltételezte. Minél inkább biztos és elegendő jövedelmet akarunk ugyanis elérni a jövedelmi adó által, annál inkább fel kell használni a jövedelmi adóalap kinyomozásánál is a hozadéki adók technikája által nyújtott, vagy hozzájuk hasonló tárgyi szempontokhoz fűződő rögzítési módokat. Annál inkább kellett oly elegendő nagyságu adóalapok kinyomozásában keresni biztosítékokat, amelyeket tehát így a tárgyi adók tapasztalatai nyújtottak. Ez a körülmény sokkal inkább tárgyiasította a jövedelmi adó személyi jellegét, mint amennyire enyhítette a hozadéki adók merevségét a személyes viszonyok figyelembevétele, amire olyan előszeretettel hivatkoznak az elméletben, mint annak példájára, hogy a hozadéki adók miként alakultak át jövedelmi adókká, illetőleg személyes jellegű adókká. A tárgyi és személyi szempont tehát nem jelent elég mélyreható különbséget a hozadéki és a jövedelmi adó között. Mind a kettő ugyanis residuális adó, a kettő között a fő különbség azonban abban áll, hogy a jövedelem végsőbb természetű residuum, mint a hozadék.¹ A jövedelemeloszlás útjában a modern viszonyok között ugyanis először pénzre kell cserélni a hozadékot, hogy jövedelmünk legyen és a modern jövedelmet úgy fogjuk fel, legalább is elméletben, mint amely pénzösszeg félretételében maradt meg tisztán az adóalanynak. Eszerint az életet, a jövedelemeloszlás valóságát követő különbség szerint a jövedelmi adó és a hozadéki adó között az lett volna a helyes megkülönböztetés a gyakorlatban is, ha a gyakorlatban is szigorúan követték volna azt az elvet, hogy a jövedelmi adónál valóságos készpénzbeli residuumokat kell megadóztatni. Ez azonban nem történt meg, hanem többnyire csak „értékeket“ adóztatnak meg mind a jövedelmi, mind a hozadéki adókban likvid pénzösszegek helyett. Sőt ennek az iránynak az üzleti könyvelés szellemében való továbbfejlesztéseképpen a vagyoni és jövedelmi kategóriákat azonosító könyvelésbeli számolási értékeket tettek adótárggyá, ugyancsak valóságos likvid jövedelmi residuumok helyett. Tehát a hozadéki és a jövedelmi adó nem ezeknek az adóknak a jövedelemeloszlásbeli hatása és természete szerint nyert kiépítést a gyakorlatban, hanem ellenkezőleg, a modern könyvvitel elvei szerint absztrahálták őket még mindjobban az élet valóságá-

¹ Lásd erről szerző: Pénzügytan XIV. és XXI. feje.

tól. Így azután, mind a hozadéki, mind a jövedelmi adóknál valószínűségi likvid residuumok helyett elvont könyvelési értékeket tettek meg adótárgyakká. Nem vették figyelembe azt, hogy minden számadásnál, könyvelésnél csupán egyféle számokkal lehet könyvelni, amely összesített könyvelési adatok nem vehetők figyelembe az egységes számbeli kategóriák mögött lévő funkcióbeli különbségeket. Az a nyílt kérdés, amely a modern jövedelmi adóztatásnál is fennforog ekként, hogy az adótárgyak könyvelési értékei mögött mekkora likvid jövedelem-maradványok, vagy mekkora csereértéknek megfelelő termélmennyiségek vannak, egyre inkább előtérbe tolta itt is az adóztatás technikájában a tárgyi biztonsági szempontokat. Idővel tehát a legtöbb állam mindinkább kénytelen volt a jövedelmi adó klasszikus elveitől eltérni és a kincstár szempontjából való óvatos értékmegállapításokkal dolgozni. Vagyis a fejlődés folytán, mint mondtuk, a személyi adók inkább tárgyiasodtak, mint amennyire személyiesedtek a tárgyi adók.

Legfigyelemreméltóbb fejlődés a modern államháztartásokban azonban az, hogy a modern közbevételeknek egyre nagyobb hányadrésze kerül ki azokból a közszolgáltatásokból, amelyeket általában közvetett adóknak neveznek (forgalmi vagy fogyasztási adók, vámok, illetékek), s amelyeket magunk részéről — szerintük találóbban — áradóknak nevezünk. Ezeknek a jellegzetességük abban áll, hogy a csereforgalmat a maga mozgó, dinamikus állapotában ragadják meg és a mozgásban levő árakból kanyarítanak el egy-egy hányadrészt a kincstár javára.

A modern államháztartások legújabb fejlődése ekként azt mutatja, hogy egyszersmindenkorra le kell mondani arról a szocialisztikus pium desideriumról, amely azt hitte, hogy a jövő fejlődésében a közterhek egyre nagyobbodó részét lehet majd a jövedelmi adóból fedezni és hogy a forgalmi és fogyasztási adókat, mint szükséges rosszakat, ennek megfelelően egyre inkább háttérbe lehet majd szorítani. Ezt a célkitűzést tehát ma már korántsem lehet az adóztatás céljának tekinteni, hanem a dolgok fejlődésének természete szerint az adóztatásnak is más ideálokat, más célokat kell optimum gyanánt kitűznie. A mai pénzügyi politikának nem lehet ekként többé célja a jövedelmi és örökösödési adók olyan kifejlesztése, hogy általuk a modern államháztartások terheinek tulnyomó részét viselni lehessen. Sokkal inkább az az előtérben levő kérdése a modern pénzügyi politikának, hogy mint lehessen a közvetett adókat, illetőleg az áradókat *szociálisabbá* tenni és azoknak antiszociális jellegét lehetőleg megszüntetni. Szerencsére ez a probléma sem teljesen megoldhatatlan. Ma már korántsem nézhetjük úgy az áradókat, mint szükséges rosszakat és mint szociális visszaéléseket, amelyeket

meg lehet szüntetniük. Egyrészt el kell ismernünk, hogy ezek ma a közbevételeknek legfontosabb forrásai, másrészt pedig számos tapasztalat van arra nézve is, hogy mely körülmények és módok azok, amelyek ezeknek az adónemeknek az anti-szociális jellegét is jelentékenyen csökkenthetik. Ennek a megértése és kimunkálása az adóáthárítás problémájának tanulmányozási körébe esik. Röviden csak arra utalunk itt, hogy a közvetett, illetőleg az áradóknál az adóáthárítás és adó diffúzió jelensége az, amely a leginkább alkalmas ezen adófajták antiszociális jellegének a megszüntetésére. Ha ugyanis valami adótárgyra vagy ügyletre kivetett adó áthárítása annyira sikerül, hogy valamelyik fogyasztási, vagy forgalmi adó alá eső árucikk áremelkedése folytán a munkabérek és a fizetések is emelkednek, akkor ez az adó voltaképpen diffundálódott a társadalomban, mert a fizetések vagy munkabérek emelkedésével az emberek visszakapták azt, amit a drágulás alapján fizetni kénytelenek. Ily módon a fogyasztási és forgalmi adónak, mint költségelemnek bizonyos egyetemleges elviselése áll elő a társadalomban és a költségelemnek terhét a társadalomnak egyre szélesebb és szélesebb rétegei az általános áremelkedésben viselik el. Ez a jelenség, amely a drágulás problémájával függ természetesen össze, egyik legfontosabb adópolitikai jelenség is, amelynél az államnak a pénzügyi célja a drágulás hullámát arra felhasználni, hogy abból minél több adóbevételt használjon ki és hasítson ki a maga számára. Mindez természetesen szükségessé teszi, hogy az adópolitika ezentul szigorúan és pontosan figyelje meg a gazdasági élet konjunktúráit is, mert ezzel áll összefüggésben az a kérdés, hogy az áradókat mennyiben lehet alkalmazni, illetőleg mennyiben lehet azokat a residuumadókat kiegészítésére felhasználni, amint azt már más helyütt kifejtteni igyekeztünk.

4. Nem érthetünk továbbá egyet a feltétlenül egységes jövedelmi adókulcsnak az elvével sem. Az általános jövedelmi adó elvei szerint ugyanis mindenfajta jövedelem összesítésével kell az adóköteles tiszta összjövedelmet megállapítani és ezt az összesített jövedelmet minden részjövedelmi egységre érvényes egységes kulccsal megadóztatni. Eszerint, ha valakinek jövedelmében egyrészt szerencsejátékszerű jövedelmi alkatrészek vannak (amelyeket pl. konjunkturaszerű nyereségek folytán ér el), másrészt, ha ezenkívül fáradságos és keserves termelőmunkával elért jövedelemrészei is vannak, mind a két fajta jövedelmét összesítve, egységes adókulccsal kell megírni. Ez ellene mond az illető jövedelmi residuumok természetének és jövedelemeloszlásbeli, valamint közgazdasági funkciójának is. Ha ugyanis a termelővagyonokat és a termelővagyonokból előálló jövedelmeket tulságosan nagy adókkal rójuk meg,

ugy adóforrásokat rombolhatunk le, munka- és megélhetési alkalmakat tehetünk tönkre. Ha azonban pusztá konjunkturális nyereségeket, szerencsejátékszerű jövedelmeket adóztatunk meg erősen, akkor voltaképpen inflált összegeket, illetőleg infláló jellegű jövedelmeket, vagy közgazdasági érdekekkel ellentétes infláló tevékenységből származott vásárlóerőket fölözünk le az állam számára, anélkül, hogy vele reális adóforrásokat semmisítenénk meg, anélkül, hogy valakinek munka- és megélhetési alkalmait csökkentenénk ezáltal. A pénzügyi politikának bizonyos elmaradottságára vall szerintünk az, hogy a különféle jövedelemfajták egymástól különböző jövedelemeloszlási funkcióit fel nem ismerve, továbbra is ragaszkodik az egységes kulccsal való megadóztatás elvéhez, különösen a jövedelmi adónál. Mert meg kell itt jegyeznünk, hogy a jövedelmek között nemcsak összeg szerinti különbségek vannak, hanem különbség van jövedelem és jövedelem között, abból a szempontból is, hogy minő gazdasági és jövedelemeloszlásbeli funkciónak a következménye az egyik és a másik jövedelem.

A pénzügytan irodalmában régen halljuk ugyan hangoztatni azt az elvet, hogy az ugynevezett fundált jövedelmeket, vagy általában a vagyonból származó jövedelmeket erősebben, a nem vagyonjövedelmeket pedig gyengébben kell megadóztatni. A szociális igazságosság szempontja tehát a fundált jövedelmek erősebben való megadóztatásában tükröződik eszerint vissza. Addig míg a régi típusu vagyonok, főleg ingatlanvagyonok adták a legnagyobb jövedelmeket, elegendőnek látszott az elvnek ilyen egyszerű értelmezése, amely főleg az ingatlanvagyonok, illetőleg általában a vagyoni jövedelmek erősebb megadóztatásában nyert kifejezést. A megváltozott gazdasági életben azonban hatalmas új jövedelmi fajták alakultak ki, minek folytán a mai kapitalizmus korszakában a következő adóztatási sorrend volna felállítható a megadóztatás erőssége tekintetében. Legerősebben kellene megadóztatni a konjunkturális, főleg spekulatív nagy nyereségeket. Másodsorban következnek a termelő nagytőkék és ipari vállalatok, azután a nagybirtok-üzemek, azután a kisebb tőkék üzemei, azután a kisebb tőkékkel támogatott dolgozó közép- és kistermelő vállalatok, majd a csekély tőkével segített munkabérek és fizetések és végül legutolsó sorban a pusztá munkabérek, illetőleg a kisebb fizetések.²

² Lásd Pénzügytan IX. fejj. 4. pont.

Az Amerikai Egyesült Államok hitel-szervezete és a hitelintézetek revíziója.*

I. A Hitelszervezet.

Az Amerikai Egyesült Államok, mint tudjuk, szövetségi államot alkotnak, amelynek tagállamai elméletben teljes szuverenitással bírnak, de jogaik egy részét átruházták a szövetségi államra. Mint az amerikai közjogászok mondani szokták, „az államok inhaerens jogaik egy részét a nemzetre delegálták“. Így tehát bizonyos ügyek, mint pl. a külügy, hadügy, vámügy, a pénzrendszer, a tagállamok közötti kereskedelem és közlekedés, stb. kizárólag a szövetségi állam jogkörébe tartoznak, míg a többi ügyeket a tagállamok megtartották saját jogkörükben, bár vannak esetek, amelyekben a két jogkör átlépi egymás határát. A politikai berendezkedés eme bifurkációja rányomta bélyegét az amerikai hitelszervezet kialakulására is, úgyhogy az Egyesült Államok hitelszervezete általában két főcsoportra osztható, aszerint, amint a hitelszervek a szövetségi kormánytól, illetőleg a kongresszustól, vagy pedig az Uniót alkotó 48 állam valamelyikének kormányától, illetőleg törvényhozásától kapott engedély alapján működnek. Megjegyzendő, hogy Amerikában a „szövetségi“ (*federal*) és „nemzeti“ (*national*) szavakat oly értelemben használják, mint nálunk az „országos“ kifejezést, míg az „állami“ (*state*) elnevezés csak a tag-államokra vonatkozik.

A szövetségi törvények és a szövetségi kormány engedélye alapján működő hitelszervek között első sorban az ugynevezett *nemzeti bankok* (*National Banks*) említendők. Az Egyesült Államok közvéleménye a köztársaság megalapítása óta ellene volt a „pénzhatalom“ összpontosításának, kezdetben csak a politikusok, később pedig — a nagy egyéni vagyonok létrejötte után — egyes pénzemberek vagy pénzcsoportok közellenes befolyásától is való félelemből. Ennek az idegenkedésnek tulajdonítható, hogy — bár a köztársaság létének első félszázadában kétszer (1791-ben és 1816-ban) alapítottak az Angol Bank mintájára központi bankot — mind a kettőt a

* A Magyar Közgazdasági Társaság 1937 október 27-i ülésén tartott előadás.

husz évre szóló engedély-okirat lejártával felszámolták. Ugyanennek az idegenkedésnek tulajdonítható a fiókok felállításának eltiltása vagy erős korlátozása is, amiről később még szó lesz.

A XIX-ik század második felében, amikor az Egyesült Államok területe az Atlanti Óceántól már a Csendes Óceánig terjedt, még egy nehézség merült fel a centralizáció ellen: az országnak nem volt gazdasági értelemben vett központja, területe pedig meghaladta egész Európa területét. Az az ösztön-szerű vágy, hogy a politikát a gazdasági élettől lehetőleg távol tartsák, a köztársaság megalapítása óta arra bírta az amerikaiakat, hogy a nagy gazdasági gócpontoktól távoleső kisebb városokat válasszák ki az egyes államok fővárosaivá. Így például, New York állam fővárosa nem a 7 milliós New York város, hanem a 127,000 lakossal bíró Albany; Illinois fővárosa nem Chicago, amelynek 4 millión felüli lakossága van, hanem Springfield szerény 72,000 lakossal; Pennsylvania fővárosa nem a közel 3 milliós Philadelphia, hanem a 80,000 lakost számláló Harrisburg. Magát a szövetségi fővárost, Washington-t is „semleges“ területen, a Maryland és Virginia államokból kihalított Columbia kerületben építették fel, lakossága pedig 1860-ban még csak 100,000 volt, s az 1930. évi népszámlálás szerint sem érte még el a félmilliót. Mellesleg megemlítve, a gyakran „a demokrácia klasszikus hazájának“ nevezett Egyesült Államok fővárosa nemcsak nem gazdasági gócpont, hanem önkormányzattal sem bír. Három kormánybiztos kormányozza, a kongresszus szavazza meg a költségvetését és állapítja meg adóit és a lakosságnak nincs szavazati joga, sem a kongresszusi, sem az elnökválasztásoknál.

Mint hogy a bankjegykibocsátás nem volt egységes elvek szerint szabályozva, a kongresszus 1863-ban, a polgárháboru idejében, behozta a decentralizált nemzeti bankrendszert, részben azért is, hogy a kincstár által kibocsátott kötvények könnyebb elhelyezésre találjanak. A nemzeti bankok minimális részvénytőkét először 50,000 dollárban, 1900-ban pedig 25,000 dollárban állapították meg, s ezek az intézetek fel voltak jogositva az általuk a szövetségi kincstárban letétbe helyezett szövetségi kötvények 90%-a, 1900 óta pedig 100%-a erejéig bankjegyeket kibocsátani, a forgalomba helyezett bankjegyek összege azonban a kibocsátó bank részvénytőkét nem haladhatta meg. A jegykibocsátással foglalkozó állami bankokat 10% bankjegy-adóval sújtották, úgyhogy ezekre a jegykibocsátás megszűnt nyereséges üzletág lenni, s így a nemzeti bankok, amelyeknek csak 1%, 1900 óta pedig csak 1/2% bankjegy-adót kellett fizetniök, valóságos privilégiumot kaptak a jegykibocsátásra. (Az 1933. évi szövetségi banktörvény a részvénytőke minimumát úgy

állapította meg, hogy az 6000-nél kisebb lakosságu községekben 50,000 dollár, 50,000 lakosig terjedő városokban 100,000 dollár és 50,000-nél több lakossal bíró városokban 200,000 dollár legyen.)

A nemzeti bankoknak nincsen semmiféle közös szervezeteük. Engedélyezésükre és ellenőrzésükre a szövetségi pénzügyminisztériumban külön ügyosztályt, a bankjegyforgalmi ügyosztályt szervezték, a bankjegyforgalmi ellenőr (*Comptroller of the Currency*) vezetése alatt. A bankjegyforgalmi ellenőr minden évben a kongresszus képviselőházának elnökéhez jelentést terjeszt be nemcsak a nemzeti bankok állapotáról, hanem az egész ország hitelszervezetéről is, amely jelentésben egyuttal felhívja a képviselőház figyelmét a banktörvények esetleges hiányosságaira, sőt javaslatot is tesz új jogszabályok alkotása iránt. E jelentések nagy szakértelemmel vannak megszerkesztve és a hiteléletnek ugyszólván minden részletére kiterjedő, bőséges statisztikai adatokkal kiegészítve, úgyhogy a bankjegyforgalmi ellenőr évi jelentései, amelyek 800 oldal körüli terjedelemben nyomtatásban is megjelennek, valószínűleg az egész világon a legtökéletesebb pénzügyintézeti statisztikát foglalják magukban.

A bankjegyforgalmi ellenőr a rendelkezésére álló revizori kar útján minden működő és minden zárgondnoki kezelésben lévő nemzeti bankot évenként legalább egyszer megvizsgál. A nemzeti bankok száma 1922 óta, amikor 8244 ilyen intézet működött, állandóan fogy. 1935 június 30-án 5431 nemzeti bank állt fenn, amelyeknek együttes saját tőkéje 3086 millió dollár és betétállománya 18,979 millió dollár volt, a reviziók költsége pedig, amelyet a revideált intézetek teljes összegben megtérítettek, az 1934/35. kincstári évben 2,762,810.06 dollárt tett ki. 1936 végén a nemzeti bankok száma 5325, betétállománya pedig 23,106 millió dollár volt.

A nemzeti bank-rendszer nem felelt meg minden tekintetben a kitűzött céloknak; legnagyobb hiányosságának azt tartották, hogy a bankjegyek kibocsátása — amelyre a nemzeti bankoknak privilégiumuk volt — nem bizonyult eléggé „rugalmas“-nak, vagyis nem tudott a tényleges szükséglethez kellően alkalmazkodni. A hiányosságok kiküszöbölése végett a kongresszus 1908-ban országos bizottságot (*National Monetary Commission*) küldött ki a helyzet tanulmányozására, amely 1910-ben terjesztette be jelentését.

Főképe e jelentés alapján a kongresszus 1913-ban meghozta a szövetségi tartalék-rendszer (*Federal Reserve System*) megalapítására vonatkozó törvényt, amelyet azóta többféleképpen módosított. A szövetségi tartalék-rendszer — amely nevét onnan vette, hogy a kötelékébe tartozó pénzügyintézetek a törvényekben előírt betéti-tartalékaiknak nem készpénzben tar-

tandó részét nála kötelesek elhelyezni — az egymástól teljesen független egyedekből álló nemzeti bank-rendszerrel szemben nagy lépést jelent a központosítás felé és igen elmés módon igyekszik a területi megosztást és a bankok önkormányzati jogát összeegyeztetni a központi ellenőrzéssel és irányítással. Ugyanis az országot a közgazdasági viszonyoknak megfelelő 12 szövetségi tartalék-kerületre (*Federal Reserve Districts*) osztották fel és ezek mindegyikében felállítottak egy szövetségi tartalék-bankot (*Federal Reserve Bank*) mint külön részvénytársaságot. E bankok bankügyletet csak saját tagintézeteikkel kötnek, tagintézeteiknek hitelt nyújtanak, náluk rendszeres revíziót tartanak, tőlük időközi jelentéseket kérnek be, a szövetségi kormány számára pedig különféle megbízásokat végeznek el. E tekintetben tehát ügykörük nagy hasonlatosságot mutat fel a Magyarországon három évvel később alapított Pénzügyi Központéhoz. Természetesen vannak lényeges különbségek is, mert eltekintve a részvénytársasági formától és attól, hogy a legnagyobb tagintézetek is kötelező revízió alá esnek, a szövetségi tartalék-bankok bankjegykibocsátással is foglalkoznak.

A bankjegyek fedezetéül eredetileg hat hónapnál nem hosszabb lejáratu, leszámított kereskedelmi, ipari vagy mezőgazdasági váltók szolgáltak, később arany és kincstári aranybizonylatok (*gold certificates*) ellenében is bocsáthattak ki bankjegyet. A fedezeti arány minimuma 40%-ban van megállapítva, de a tartalék-bankok aranytartaléka már évek óta jóval meghaladja a forgalomban lévő bankjegyek 100%-át, s a bankjegyforgalom és a betétállomány együttes összegének 80%-a körül mozog.

A kincstár nem vállalt a tartalék-bankoknál részvényérdekeltséget, minthogy a nemzeti bankok előírt részvénybefizetései minden kerületben elegendőknek bizonyultak a minimális részvénytőke (4 millió dollár) összehozására. Minden nemzeti bank köteles belépni annak a tartalék-banknak a kötelékébe, amelynek kerületében van a székhelye, de állami bankok is felvehetők, s természetesen ezek is kötelező revízió alá esnek.

A tizenkét különálló szövetségi tartalék-bank között az összekötő kapcsolatot a Washingtonban székelő Szövetségi Tartalék-Tanács (*Federal Reserve Board*) alkotja, amely működésüket koordinálja, ellenőrzi, s újabban mind nagyobb mértékben irányítja. A tanács eredetileg tisztán a köztársaság elnöke által kinevezett tagokból állt; elnöke a mindenkori pénzügyminiszter volt, s hivatalból tagja volt a bankjegyforgalmi ellenőr is. Az 1935. évi szövetségi banktörvény megváltoztatta a tanács összetételét, s kiterjesztette hatáskörét a tartalék-bankok rovására, ellenben csökkentette a kormány befolyását, s ennek

megfelelően a tanács nevét is megváltoztatta. Hivatalos elnevezése most *Board of Governors of the Federal Reserve System*, vagyis a Szövetségi Tartalék-rendszer Kormányzó Tanácsa és sem a pénzügyminiszter, sem a bankjegyforgalmi ellenőr nem tagja többé. Tagjainak száma most hét, akiket ugyan szintén a köztársaság elnöke nevez ki, de a kinevezések csak a szenátus hozzájárulásával emelkednek jogerőre. A kinevezések tizennégy évre szólnak, de oly módon, hogy minden két évben egy-egy tag szolgálati ideje lejár, a kiszolgált tag azonban további tizennégy évre újból kinevezhető. A tanács tagjai évi 15,000 dollár fizetést és tényleges utazási költségeik megtérítését kapják, kötelesek teljes idejüket a tanács ügyeinek szentelni és szolgálati idejük alatt, valamint még két évig azután is, semmiféle hivatalt, állást vagy alkalmaztatást sem vállalhatnak olyan pénzintézetnél, amely tagja valamely szövetségi tartalék-banknak.

Minden szövetségi tartalék-bank maga választja meg igazgatóságát, még pedig részben a tagintézetek igazgatói, részben a bankokon kívül álló iparosok, kereskedők és mezőgazdák köréből. Az igazgatóság elnökének és az őt helyettesítő első alelnöknek a megválasztásához a washingtoni kormányzótanács hozzájárulása szükséges. A tagintézetek részvényeik után legfeljebb 6% osztalékban részesülhetnek, a megmaradó nyereség az illető tartalék-bank tartalékalapjához csatolandó. 1934-ben a tartalék-bankok felhatalmazást kaptak arra, hogy meglévő ipari és kereskedelmi vállalatoknak is — bizonyos előfeltételek fennforgása esetén — akár közvetlenül, akár valamely tagintézet útján kölcsönt folyósítsanak.

Az 1933. és 1935. évi szövetségi banktörvények azt a jogot, hogy a külföldieknek nyújtandó kölcsönökről tárgyaljanak, megvonták a tartalék-bankoktól és kizárólag a kormányzó-tanácsnak tartották fenn. Az ugynevezett „nyílt piaci műveletek“ (*open market operations*) irányítására Washingtonban külön bizottságot (*Federal Open Market Committee*) állítottak fel, amely a kormányzó-tanács tagjából és a tartalék-bankok által delegált öt tagból áll. A kormányzó-tanács felhatalmazást kapott továbbá ugy a kihelyezési, mint a betéti kamatlábak maximálására, valamint a tagbankoktól megkivánt betéttartalék arányának bizonyos határok között való felemelésére vagy leszállítására.

A szövetségi tartalék-rendszernek tehát három eszköz áll rendelkezésére, amelyekkel a forgalomban levő fizetési eszközök mennyiségére, valamint a hitelek kiterjesztésére vagy csökkentésére befolyást gyakorolhat. 1. A váltóleszámitási kamatláb szabályozása, ami aránylag kisebb jelentőségű, mint hogy az Egyesült Államokban a váltó-leszámitás nem olyan nagy üzletág, mint az európai kontinensen. 2. A betétfedezeti

tartalék arányának emelése vagy csökkentése, s ez által a tagintézetek pénzfeleslegeinek lekötése vagy felszabadítása.

3. A „nyílt piaci műveletek“, ami alatt bizonyos állampapíroknak és a szövetségi kormány által financirozott intézmények kötvényeinek a nyílt piacon való vásárlása vagy eladása értenőd.

A kormányzó-tanács minden szövetségi tartalék-banknál évenként egyszer revíziót tart, s mindegyiktől heti és havi jelentést kap, amelyek összesítését nyilvánosságra hozza. Kiad továbbá egy tartalmas havi folyóiratot (*Federal Reserve Bulletin*), s évenként az egész szövetségi tartalék-rendszer működéséről részletes jelentést terjeszt be a kongresszus képviselőházának elnökéhez. A kormányzó-tanács hivatalos helyiségei most épült fényes palotában vannak, ahol külön jogügyi osztály, titkárság, gazdaságstatisztikai és tanulmányi osztály és könyvtár áll a tanács rendelkezésére. Magának a tanácsnak a számadásait is minden évben felülvizsgálják, még pedig a clevelandi tartalék-bank revizorai útján.

Az Egyesült Államokban 1936 végén működő 15,628 pénzüintézet közül 6376 intézet volt a szövetségi tartalék-rendszer tagja. Ugyanakkor a 12 szövetségi tartalék-bank együttes saját tőkéje 241 millió dollárt, betétállománya 7076 millió dollárt, forgalomban levő bankjegyeinek összege 4279 millió dollárt, aranytartaléka pedig 9112 millió dollárt tett ki, vagyis a tartalék aránya a bankjegyforgalom és a betétek együttes összegéhez 80.2% volt. A szövetségi tartalék-bankok fel vannak jogosítva fiókok felállítására, de csak 10 bank élt ezzel a jogával s ezek összesen 25 fiókot létesítettek.

1929 végén hosszantartó gazdasági válság tört ki az Egyesült Államokban, amelynek méreteit megvilágítja az, hogy 1930-ban 1350, 1931-ben 2293, 1932-ben 1453 és 1933-ban 4000 pénzüintézet volt kénytelen fizetéseit beszüntetni. A bajbakerült pénzüintézetek, vasutak, biztosító-társaságok és egyéb vállalatok szanálása végett 1932-ben, még a Hoover-féle adminisztráció alatt, külön szövetségi törvény alapján létrejött a *Reconstruction Finance Corporation*, amelynek 500 millió dollárnyi részvénytőkéjét teljes összegében a szövetségi kincstár fizette be. A *Reconstruction Finance Corporation*, amelynek közhasználatu, rövidített elnevezése *Refico*, a szövetségi tartalék-bankoktól saját elfogadványa, vagy a megsegített intézetektől kapott elsőbbségi részvények és kötelezvények (*debentures*) ellenében még 1000 millió dollárt meghaladó kölcsönt vett fel, részben kormánygarancia mellett. Jelentősége nagyon emelkedett a Roosevelt-féle adminisztráció alatt, amely különféle kormányakeiók financirozására is felhasználta és e célból 2600 millió dollárt meghaladó összeget bocsátott rendelkezésére.

Mintegy 2000 bajbajutott pénzügyintézet talpraállításában segédkezett. Joga van minden adósánál revíziót tartani.

1936 végén a *Reconstruction Finance Corporation* által kölcsönökben, kötvényekben, elsőbbségi részvényekben és szövetségi intézmények törzsrészvényeiben kihelyezett összeg 2089 millió dollárra rugott, amely összegből a pénzügyintézeteknek közvetlenül nyújtott kölcsönök 350 millió dollárt tettek ki.

Mint ahogy az amerikai mezőgazdák igen nehezen juthattak hosszulejáratu kölcsönhöz, 1916-ban a kongresszus meghozta a szövetségi mezőgazdasági kölcsön-törvényt (*Federal Farm Loan Act*), amelynek értelmében a Washingtonban székelő mezőgazdasági kölcsön-tanács (*Federal Farm Loan Board*) irányítása mellett 12 szövetségi földhitelbankot (*Federal Land Banks*) állítottak fel, amelynek részvénytőkéjét részben a szövetségi kincstár szolgáltatta. E bankok kerületi beosztása nem azonos a szövetségi tartalék-bankokéval. A szövetségi földhitelbankoknak tagjai lehetnek a farmerek alapította helyi hitelszövetkezetek is, amelyek a bankokra engedményezik jelzálogos kölcsöneiket. Az engedményezés alapján a szövetségi földhitelbankok a mi zálogleveleinkhez hasonló kötvényeket bocsátottak ki, amelyeknek az 1930-ban kitört válság előtt mindig kész piacuk volt.

Az 1923. évben hozott mezőgazdasági hitel-törvény (*Agricultural Credits Act*) értelmében *Federal Intermediate Credit Banks* név alatt új típusu földhitelintézetek létesültek. A név szószerinti fordítása „szövetségi közbeneső hitelbankok“ s az elnevezés nem az intézetek földrajzi elosztására, hanem a hitelek lejáratára vonatkozik. Ugyanis szüksége mutatkozott a szövetségi földhitelbankok által nyújtott hosszulejáratu törlesztéses kölcsönökön és a hat havi lejáratra nyújtott rendes bankhiteleken kívül középlejáratu, vagyis öt évre terjedhető mezőgazdasági hiteleknek is. Tizenkét ilyen „közbeneső hitelbank“ létesült ugyanazokon a helyeken, ahol a szövetségi földhitelbankok székhelye van. Ezek a „közbeneső“ intézetek is részvénytársasági formában működnek s mindegyiknek 5 millió dollár a részvénytőkéje, amelyet teljes egészében a szövetségi kincstár fizetett be. Ezek az intézetek fel vannak hatalmazva öt évnél nem hosszabb lejáratu, adómentes kötelezvények (*debentures*) kibocsátására és eladására, amelyek összege azonban az illető intézet saját tőkéjének tizszeresét meg nem haladhatja. E kötelezvények 4%-kal kamatoznak s a kamat megfizetését a szövetségi kincstár garantálja. E kötelezvények túlnyomórészt a *Reconstruction Finance Corporation*-nél vannak elhelyezve.

1933 volt a nagy hitelintézeti reformok első éve. Ekkor

jött létre a *Farm Credit Administration* nevű új testület, amelynek irányítása és ellenőrzése alá került valamennyi intézmény és bizottság, amelyek mezőgazdasági hitellel foglalkoztak. Amit az amerikai kormány a mezőgazdaság megsegítésére és irányítására 1933-tól kezdve tenni igyekezett, és nagyrészt tett is, arról — amerikai módra — csak szuperlativuszokban lehet beszélni. Az *Agricultural Adjustment Act* nevű törvényt az Egyesült Államok legfelső bírósága a szövetségi alkotmányba ütközőnek nyilvánította ugyan, de az ily módon érvénytelenné vált törvényt, más hasonló célú törvénnyel helyettesítették, amelyből kihagyták az alkotmányellenes rendelkezéseket.

Jelenleg a fentemlített szövetségi földhitelbankok és „közbeneső“ hitelbankokon kívül 12 termelési hiteltársulat (*Production Credit Corporation*) egyenként 7 és félmillió dollár részvénytőkével, egy szövetkezetek központi bankja (*Central Bank for Cooperatives*) 50 millió dollár részvénytőkével és 12 szövetkezetek kerületi bankja (*Banks for Cooperatives*) egyenként 5 millió dollár részvénytőkével működik. Ezen kívül a földhitelbankok kormánybiztosa (*Land Bank Commissioner*) fel van hatalmazva, hogy a rendelkezésére bocsátott külön alapból a földhitelbankok által nyújtott kölcsönök kiegészítésére vagy oly kölcsönökre, amelyeket a földhitelbankok szabályzata nem enged meg, méltánylást érdemlő esetekben közvetlenül a farmereknek hitelt nyújtson, felhasználva erre a földhitelbankok szervezetét. A fentemlített valamennyi szervezet székhelye azonos a 12 földhitelbanki kerület székhelyével és e szervezeteknek külön személyzetük, de közös igazgatóságuk van, ügyvitelük és számadásaik felülvizsgálatáról pedig a *Farm Credit Administration* gondoskodik.

1936 végén a szövetségi földhitelbankok által folyósított törlesztéses kölcsönök összege 2064 millió, a földhitelbankok kormánybiztosa által folyósított törlesztéses kölcsönök összege 837 millió dollár volt. Ugyanakkor a szövetségi „közbeneső“ hitelbankok a termelési hiteltársulatoknak, a szövetkezetek kerületi bankjainak és egyéb központoknak összesen 171 millió, közvetlenül egyes hitelszövetkezeteknek pedig 1.6 millió dollár kölcsönt nyújtottak. A termelési hiteltársulatok kihelyezései 105 millió és a szövetkezetek központi bankja, valamint a szövetkezetek kerületi bankjainak kihelyezései 70 millió dollárt tettek ki. Ezek az összegek együttvéve csaknem elérik a 3300 millió dollárt.

A pénzügyintézeteknél elhelyezett betétek biztosításának kérdése már évtizedek óta kísért Amerikában. Az 1930-ban kezdődött nagyszabású bankbukás a kérdést ismét aktuálissá tette, úgyhogy az 1933. évi szövetségi banktörvény megalkotá-

sánál a kormány és a kongresszus igyekezett erre is megoldást találni a *Szövetségi Betétbiztosító Társulat* (Federal Deposit Insurance Corporation) megalkotásával. Alaptőkéjéhez a kincstár 150 millió és a 12 szövetségi tartalék-bank 139 millió dollárral járult hozzá, míg a biztosított bankok betétállományuk $\frac{1}{2}\%$ -át voltak kötelesek a társulat részvényeiben elhelyezni, szükség esetén pedig a betétállomány $\frac{1}{4}\%$ -áig terjedhető pótbefizetésre is kötelezhetőek lettek volna. A betétbiztosítás a szövetségi tartalék-rendszerbe tartozó intézetekre nézve kötelező, a nem-tagintézetekre nézve önkéntes volt. Ez a rendszer a gyakorlatban nem vált be, miért is az 1935. évi szövetségi banktörvény keretében a betétbiztosítást más alapokra fektették. Az új törvény szerint is a betétbiztosítás a szövetségi tartalék-bankok tagjaira nézve kötelező s a nem-tagokra nézve önkéntes, azonban a biztosított intézetek nem kötelesek a Szövetségi Betétbiztosító Társulatnál részvényt jegyezni, hanem biztosítási díj fejében, betétállományuk $\frac{1}{12}$ százalékát kötelesek évenként befizetni. A biztosítás egy-egy betétnél csak 5000 dollárig (takarékpénztáraknál az intézet választása szerint 2500 vagy 5000 dollárig) terjed. Ez a rendszer a betétbiztosítás költségének aránytalanul nagy részével a nagybankokat terheli. Így pl. a *Chase National Bank* 1936. évi jelentésében megemlíti, hogy állandó költségei évenként mintegy 1.5 millió dollárral emelkedtek (betétbiztosítási díj címén), holott 2000 millió dollárt meghaladó betétállományának csak mintegy 10%-a volt biztosítva.

A fizetéseképtelenné vált intézetek betevőinek érdekeit a Szövetségi Betétbiztosító Társulat háromféleképpen védelmezi. 1. Abban az esetben, amikor valamely banknak bezárását saját illetékes felügyeleti hatósága elrendeli, a Társulat a bezárt bank minden egyes betevőjének maximum 5000 dollárig terjedő betétkövetelését ugyszólván azonnal kifizeti. 2. Ha megvan a lehetősége annak, hogy a fizetéseképtelen bankot valamely egészséges intézet magába olvassza, a Társulat költséget nyújt a banknak, vagy megvásárolja aktívumait, feltéve, hogy ezáltal kisebb veszteség éri a Társulatot, mint a bank felszámolása esetén. 3. Abban az esetben, amikor valamely bank felszámolására a Társulat nyer megbízást, az 5000 dollárt meghaladó betétköveteléssel rendelkező betevők a lehető legmagasabb egyességi kvótára számíthatnak, minthogy a Társulat a legelőnyösebb felszámolást biztosítja.

A Szövetségi Biztosító Társulat fel van jogositva a biztosított intézeteknél revízió tartására.

1936 végén a biztosított pénzüintézetek száma 14,030 volt, még pedig pedig 6376 szövetségi tartalék-bank tagintézet és 7654

nem-tagintézet. A betétbiztosítás megkezdésétől 1936 végéig 75 bank bezárását rendelte el az illetékes felügyelő hatóság. E bankok 88,912 betevőjének 21.99 millió dollár összegű betétkövetelése 18.13 millió dollár erejéig nyert fedezetet biztosítás útján. 446 betevő kivételével valamennyinek a követelése teljes összegben volt biztosítva.

Az *Egyesült Államok Postatakarékpénztára* a közönséggel szemben betétgyűjtő intézmény, a szövetségi kormánnyal szemben azonban hitelszerv, minthogy a betéteket — bizonyos tartalék visszatartásával — kizárólag szövetségi állampapírok, vagy a szövetségi kincstár által garantált kötvények vásárlására fordítja. A Postatakarékpénztár a harmadik helyettes postaügyi miniszter (*Third Assistant Postmaster-General*) ellenőrzése alatt áll. Betétállománya 1936 december 31-én 1260 millió dollárt tett ki, amely összegből 1100 millió dollár volt szövetségi állampapírokban elhelyezve.

A fent ismertetett hitelszerveken kívül a Roosevelt-kormány a válság leküzdésére még egyéb, többnyire ideiglenes jellegű intézményeket is létesített, amelyeket részben vagy egészben a szövetségi kincstár finanszírozott. Ezek ismertetése azonban meghaladja a jelen értekezés kereteit; a rájuk vonatkozó adatok megtalálhatók a bankjegyforgalmi ellenőri évi jelentésében és a szövetségi tartalék-rendszer kormányzótanácsának havi folyóiratában.

Az 1933. évi szövetségi banktörvény előírja, hogy a szövetségi tartalék-bankokhoz tartozó pénzügyintézetek minden egyes *affiliációjuktól* olyan jelentést kötelesek betérjeszteni, amelyből pontosan kitűnik a közöttük és a tag-bank között fennálló viszony minden egyes részlete. Együttal kötelezővé tette a tag-bankok *affiliációinak* a szövetségi tartalék-bankok által való felülvizsgálatát és a tag-bank saját tőkéjének 10 százalékban maximálta egy-egy *affiliációban* levő részvény- és hitelérdekeltséget, kettőnél több *affiliáció* esetén pedig valamennyire nézve együttesen a saját tőke 20%-ában. Bizonyos esetekben azonban ennél nagyobb érdekeltséget is megengedett.

Minthogy minálunk, jogszabály hiányában, többször eredménytelen vita tárgyát alkotta az a kérdés, hogy mi érthető „*affiliáció*“ alatt, nem érdektelen az „*affiliáció*“-nak az idézett törvény szerinti definíciója. Annak előrebocsátásával, hogy az angolban használatos „*control*“ szó ebben a vonatkozásban nem „*ellenőrzés*“-t, hanem „*döntő befolyás*“-t jelent, a

törvény idevágó szövege* magyarba a következőképpen ültethető át:

Az „affiliáció“ kifejezés magában foglal minden olyan társulatot, üzleti trust-öt, egyesületet vagy hasonló szervezetet,

1. amelyben valamely tag-bank a szavazórészvények többségét, vagy az előző igazgatósági tagválasztás alkalmával szavazásra felhasznált részvények több mint 50%-át bírja vagy befolyása alatt tartja, vagy bármily más módon az igazgatósági tagok többségének megválasztására döntő befolyást gyakorol;

2. amelyben döntő befolyással bírnak valamely tagbank olyan részvényesei, akik bírják vagy befolyásuk alatt tartják a tagbank részvénytöbbségét, vagy több mint 50%-át azoknak a részvényeknek, amelyek az előző igazgatósági tagválasztásnál vagy pedig trusteeek által a tag-bank részvényesei javára felhasználtattak;

3. vagy amelynél az igazgatósági tagok többsége valamely tagbank igazgatóiból áll.

Az egyes államok törvényhozásától vagy kormányától kapott engedély alapján működő hitelszervek főbb típusai a következők:

Állami bankok (*state banks*), amelyeket közönségesen kereskedelmi bankoknak (*commercial banks*) szoktak nevezni.

A Magyarországon — jobb kifejezés hiányában — bizalmi bankoknak nevezett trust-társulatok.

A részvénytársulati takarékpénztárak (*Stock Savings Banks*).

A kölcsönösségen alapuló takarékpénztárak (*Mutual Savings Banks*).

Magánbankok (*Private Banks*).

Hitelszövetkezetek (*Credit Unions*.)

Az 1935 június 30-iki összesített adatok szerint 8420 kereskedelmi bank, 999 trust-társulat, 341 részvénytársulati takarékpénztár, 571 kölcsönösségen alapuló takarékpénztár és 246 magánbank, összesen tehát 10,577 állami bank működött az Egyesült Államok területén, amelyeknek összes vagyona meghaladta a 34,000 millió dollárt, saját tőkéjük mintegy 4750 millió dollárt, betétállományuk pedig mintegy 29,000 mil-

* The term „affiliate“ includes any corporation, business trust, association or similar organisation, 1. of which a member bank owns or controls a majority of the voting shares or more than 50 percent of the number of shares voted at the preceding election of directors or controls in any other manner the election of a majority of its directors; 2. of which control is held by shareholders of a member bank, who own or control a majority of the shares of such bank or more than 50 percent of the number of shares voted at the preceding election of directors or by trustees for the benefit of the shareholders of a member bank; 3. of which a majority of the directors are directors of a member bank.

lió dollár volt. Az 1936 végéről rendelkezésre álló adatok szerint az állami bankok száma 10,303, betétállományuk pedig — a bankközi betétek levonásával — 30,595 millió dollár volt.

A keleti, vagyis a régiebb államokban a takarékpénztárak csaknem kivétel nélkül kölcsönösségen alapuló intézmények, míg a részvénytársulati alapon szervezett takarékpénztárak tulnyomólag az újabb államokban vannak elterjedve.

A magánbankok azelőtt nem álltak valamennyien kötelező revízió alatt. New York államban például azelőtt csak azok a magánbankok estek kötelező revízió alá, amelyeknek átlagos pénztári forgalma egy bizonyos összeget meg nem haladt, vagyis éppen a világhírű legnagyobb magánbankok — mint J. P. Morgan & Co., Brown Brothers, Speyer & Co., Kuhn, Loeb & Co., stb. — voltak a revízió alól kivéve. Az 1933. évi szövetségi banktörvény ennek az állapotnak véget vetett, amennyiben valamennyi magánbankra nézve előírta a kötelező revíziót, de rájuk bízta a választást, hogy az állami bankfelügyelő, vagy a szövetségi bankjegyforgalmi ellenőr revíziójának vetik-e magukat alá. New York államban a magánbankok, egy-két kivétellel, az állami revíziót választották.

Jelenleg már mind a 48 államban van külön *bankfelügyelőség*, amelyeknek elnevezése államonként különböző ugyan, de amelyek valamennyien a banktörvények végrehajtásának és az állami engedély alapján működő hitelszervek ügy- és üzletvitelének ellenőrzésével foglalkoznak. Három államban a bankok és a biztosító társulatok ellenőrzése *egy* ügyosztályban van egyesítve. A hitelszervek ellenőrzésének mértéke és módja az egyes államokban különböző, amennyiben a gazdaságilag fejlettebb államokban az ellenőrzés szigorubb, mint a fejletlenebb államokban. A lényeg az, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az összes bankok — akár szövetségi, akár állami törvények alatt működnek — kötelező revízió alá esnek, amely alól a híres newyorki mammuth intézetek, mint pl. a National City Bank, Guaranty Trust Company, stb. és a nagy magánbankok, mint J. P. Morgan & Co., stb. sincsenek kivéve.

Revízió alá esnek természetesen a *fiókok* is. Mint már fentebb említettem, Amerikában a közvélemény általában ellene van a fiók-rendszernek, mert attól tart, hogy a „pénzhatalom“ néhány nagybank vagy pénzesoport kezébe kerülhet. A helyzet jelenleg az, hogy 9 állam a fióknyitást teljesen megtiltja, 17 állam csak bizonyos helyeken — többnyire csak a bank székhelyén — engedi meg, 17 állam bizonyos feltételek mellett az egész állam területén megengedi, 5 állam pedig a kérdést egyáltalában nem szabályozza.

New York állam banktörvénye 50,000-nél nagyobb lakossággal bíró városokban megengedi a *bankoknak* és *trust-társu-*

latoknak egy vagy több fiók nyitását saját székhelyükön, megengedi továbbá bankoknak és trust-társulatoknak fiók nyitását saját állami bank-körzetük területén bármely községben vagy városban, ha ott bank, trust-társulat vagy takarékpénztár nem működik, sőt abban az esetben is, ha az illető községben vagy városban már van bank vagy trust-társulat, de a fiókra az ott működő bank vagy trust-társulat beolvasztása végett van szükség. Első osztályu városban működő *takarékpénztár* csak egy fiókot nyithat, s azt is csak székhelyén. A fióknyitási engedély bizonyos tőkekövetelményekhez is van kötve. Az engedély megadása előtt a bankfelügyelőnek meg kell vizsgálnia, hogy a fiók nyitása a közönség érdekeinek szempontjából kívánatos-e vagy nem. A bankfelügyelő megengedheti bármely banknak vagy trust-társulatnak New York állam határain kívül, az Egyesült Államok más államaiban vagy külföldön fiók nyitását.

Nemzeti bankoknak a bankjegyforgalmi ellenőr adhat engedélyt fióknyitásra olyan helyeken, amelyeken az illető állam törvényei megengedik a fióknyitást, de a fiókot felállítani akaró nemzeti banknak, az illető állam lakosságához képest, legalább 100,000, 250,000, illetve 500,000 dollár érintetlen részvénytőkével kell birnia. Az 1 millió dollárnál nagyobb alaptőkével biró nemzeti bankoknak meg van engedve, hogy külföldön fiókot nyithassanak. Amerika egyik legnagyobb bankjának, a 168 millió dollár saját tőkével és 1650 millió dollár betéttel biró *National City Bank*-nak például 72 fiókja van székhelyén (New York városában) és 72 fiókja 23 külföldi országban, de vidéki fiókja egy sincs.

II. A Hitelintézetek Revíziója.

Minthogy New York állam lakosság, vagyon és gazdasági fejlettség tekintetében az első helyet foglalja el az Uniót alkotó 48 állam között, s így a banktörvények és a pénzügyi revízióknál folytatott eljárás is ebben az államban mondhatók a legtökéletesebbeknek, úgyhogy azok más államok és a nemzeti bankokra vonatkozó rendelkezések mintáiul szolgáltak, céljainkra elegendő, ha a New York állami banktörvényeknek a bankfelügyelőségre és a pénzügyi intézetek revíziójára vonatkozó rendelkezéseit és a bankfelügyelőség által követett revíziós eljárást ismertetem.

New York állam törvényhozása 1838-ban hozta meg első összefoglaló banktörvényét, amelyet azóta természetesen többféleképpen módosított és kiegészített. 1914-ben a banktörvényeket egy törvényben egyesítették (*Chapter 369 of the Laws of 1914*), s ez az a törvény, amely — bizonyos kiegészítésekkel — ma is érvényben van.

New York állam *banktörvénye* alá a következő társulatok és egyének esnek:

1. Bankok (*Banks*), amelyeket közönségesen kereskedelmi bankoknak szoktak nevezni.

2. Magánbankárok (*Private Bankers*).

3. Trust-társulatok (*Trust Companies*).

4. Takarékpénztárak (*Savings Banks*).

5. Értékpapir-kereskedelmi társulatok (*Investment Companies*). Ezek olyan részvénytársulatok — a biztosító társulatok kivételével —, amelyek értékpapírok vételével és eladásával foglalkoznak, de nem bankok vagy bankárok számára.

6. Biztos megőrzési társulatok (*Safe Deposit Companies*).

7. Személyi hitel-társulatok (*Personal Loan Companies*). 300 dollárig terjedő személyi hitelt nyújtó részvénytársulatok.

8. Személyi hitel-ügynökök (*Personal Loan Brokers*) 300 dollárig terjedő személyi hitelt nyújtó egyéni cégek.

9. Takaré- és kölcsönszövetkezetek (*Savings and Loan Associations*).

10. New York állam földhitelbankja (*Land Bank of the State of New York*). Szövetkezeti alapon működő intézet, amelynek tagjai takaré- és kölcsönszövetkezetek.

11. Hitelszövetkezetek (*Credit Unions*).

Az utolsó évtizedekben a fejlődés olyan irányt vett, hogy a legtöbb trust-társulatnak van bankosztálya, a nagyobb kereskedelmi bankoknak pedig trust-osztálya, s mindkettőnek takarékosztálya is.

A banktörvény végrehajtásával az állami bankügyosztály (*Banking Department*) van megbízva. Ennek vezetője a *bankfelügyelő* (*Superintendent of Banks*), akit az állami szenátus jóváhagyásával a kormányzó három évre nevez ki és akinek semmiféle pénzügyi intézet vagy magánbankár üzletében nem szabad érdekeltséggel birnia. Fizetése évi 12,000 dollár s köteles 50,000 dollár erejéig óvadékkötvényt (*bond*) adni. Ő nevezi ki a négy helyettes bankfelügyelőt, a szükséges irodai személyzetet és a revizorokat, valamint megállapítja illetményeiket. A bankfelügyelő, a helyettes bankfelügyelők és a revizorok kötelesek az alkotmányban előírt hivatali esküt letenni. Néhány év óta a bankfelügyelő mellett szintén a kormányzó által a törvényhozás hozzájárulásával kinevezett banktanács (*Banking Board*) is működik.

A bankfelügyelő a bankügyosztályban legalább husz évig szolgálatot teljesített helyettes bankfelügyelőt, revizort vagy tisztviselőt, aki szolgálatának ellátására testileg vagy szellemileg alkalmatlanná vált, nyugdíjállományba helyezheti. A nyugdíj összege az utolsó két évben az illetőnek fizetett illetmények havi átlagának fele, amely a nyugdíjasnak a bank-

ügysztyály bevételeiből havonként fizetendő. (Amerikában a tisztviselők általában nem kapnak nyugdíjat.)

Revizor (*bank examiner*) nem lehet oly intézet vagy magánbank zárgondnoka (*receiver*), amelynek ügyeit ő vizsgálta volt meg, de kinevezhető a bankfelügyelő által mint külön megbízott a felszámolás lebonyolításában való segédkezésre. Revizor sem közvetlenül, sem közvetve nem vehet igénybe hitelt bármely, a banktörvény alá eső társulattól vagy magánbanktól, vagy ilyennek bármely tisztviselőjétől, és nem fogadhat el pénzt vagy egyéb értéket ajándék alakjában sem. Az ez ellen vétő revizor a bankfelügyelő által állásától elmozditható.

Mielőtt az állam valamely pénzintézet alapítására az engedélyt megadná, a bankfelügyelő köteles megállapítani, vajjon az alapítók „jellem, felelőssége és általános alkalmassága“ olyan-e, amely az illető hely közönségében bizalmat gerjeszthet az alapítandó intézet iránt és vajjon annak megalapítása megfelel-e a közérdeknek. Az engedély-okirat elnyerése után is csak akkor kezdheti meg az intézet a működését, amikor a bankfelügyelő megfelelő vizsgálat után az alaptőke befizetéséről és a törvény egyéb rendelkezéseinek betartásáról bizonyítványt adott ki. E bizonyítványt az engedély iránti kérvény beadásától számított hat hónapon belül kell kiadni; e határidő eltelte után a bizonyítvány nem adható ki.

A törvény részletesen előírja, hogy milyfajta intézeteknek milyen értékpapirokat kell a bankosztálynál biztosítékul letétbe helyezniök és hogy a bankfelügyelőnek miként kell azokat kezelnie.

A bankfelügyelő köteles minden kereskedelmi bankot, trust-társulatot és magánbankárt minden folytatólagos 15 hónapon belül legalább kétszer, a felügyelete alá eső többi társulatot vagy egyént pedig minden naptári évben egyszer vagy személyesen vagy revizorok által meglátogatni és megvizsgálni.

A revízió kiterjed az intézet vagyoni állapotának, a belső ügykezelésnek, az igazgatóság működésének, a kihelyezések fedezetének, az üzlet biztonságos és előrelátó vezetésének, valamint a törvény betartásának megvizsgálására, továbbá minden olyan tárgyra, amelyet a bankfelügyelő saját belátása szerint előír. Ujabban a törvény erre vonatkozó 39-ik §-át kiegészítették az affiliációk bevonásával, amelyek definíciója azonos a szövetségi banktörvényben foglalt, fennebb idézett definícióval. New York állam törvénye szintén feljogosítja a bankfelügyelőt az affiliációk — még pedig úgy a lemenő, mint a felmenő affiliációk — tényleges megvizsgálására. Sőt még ezen is tulmegy, amennyiben előírja, hogy a bankfelügyelő revíziót tarthat bármely társulatnál (*corporation and associ-*

ation) vagy közkereseti társaságnál (*partnership*), amely üzleti összeköttetésben áll a revízió-köteles intézettel, feltéve, hogy a bankfelügyelő kérelmére ennek szükségességét vagy kívánatosságát annak elbírálása végett, hogy a revízióköteles intézet alaptőkéje meg van-e támadva, vagy a betétek biztonsága veszélyeztetve van-e, az állami legfőbb törvényszék egy bírása megállapítja.

A bankfelügyelőnek, illetőleg az általa kinevezett helyettes bankfelügyelőknak és revizoroknak jogukban áll tanukat megidézni (*to subpoena witnesses*), őket megjelenésre kényszeríteni, eskü alatt kihallgatni és ezzel kapcsolatban a vonatkozó könyvek és iratok bemutatását követelni. Ha valaki az idézésre nem jelennék meg, akkor őt a polgári perrendtartás (*Civil Practice Act*) 406-ik §-ának alkalmazásával a bankfelügyelő, illetve a helyettes bankfelügyelő vagy revizor eskü alatt kiállított nyilatkozata (*affidavit*) alapján bármely törvényszék (*court of record*) bírása a *sheriff* útján előállíthatja és ha az előállított elfogadható ok nélkül megtagadja a vallomást vagy a könyvek vagy iratok bemutatását, elzárhatja mindaddig, míg a kívánt felvilágosítást meg nem adja, illetőleg a törvényeknek megfelelően szabad lábra nem helyeztetik. A banktörvény szerint pedig ezen felül még 200 dollár birságot is tartozik fizetni minden napra, amíg a megtagadott felvilágosítást meg nem adja vagy a könyvek megvizsgálását meg nem engedi.

A *revizori jelentések* bizalmasan kezelendők és nem hozandók nyilvánosságra, kivéve, ha a bankfelügyelő véleménye szerint nyilvánosságra hozataluk az igazság céljait vagy a közönség érdekeit szolgálná. Ily esetben a bankfelügyelő a jelentést részben vagy egészben, hirtapilag vagy általa választható más módon közzé teheti, ezzel a jogával azonban a gyakorlatban nem igen szokott élni.

Minden bank, trust-társulat és magánbankár a bankfelügyelő által legalább háromhavonként egyszer megállapítandó napokon, minden takarékpénztár és biztos megőrzési társulat évenként kétszer és minden egyéb, a banktörvény alá eső vállalat évenként egyszer a bankügyosztályhoz *jelentést* köteles küldeni a bankfelügyelő által előírandó kérdésekről és formában. Ezeket a jelentéseket a pénzügyintézet elnöke és pénztári főnöke, illetőleg a magánbankcég valamennyi tagja közjegyző előtt eskü alatt köteles aláírni. A jelentés be nem küldése, vagy valamely megkívánt részlet kihagyása esetén a bankok, trust-társulatok, magánbankárok és takarékpénztárak 100 dollár, a többiek 10 dollár birságot kötelesek fizetni a késedelem minden napjáért, hacsak a bankfelügyelő halasztást nem engedélyez.

A bankok és trust-társulatok e jelentéseit a bankfel-

ügyelő 30 napon belül összesítő kimutatásokban egyesíti, amelyekben minden bank, illetőleg trust-társulat adatai intézetenként külön sorban vannak kimutatva. Ezek a kimutatások az előirt hirdapokban közzé teendők, s ezen kívül külön iveken is kinyomandók.

A bankfelügyelő indokolt esetben *halasztást* adhat: egy évig terjedőleg valamely engedélyezett intézet működésének megkezdésére; tiz, illetőleg husz napig terjedőleg az előirt jelentés betérjesztésére; általa jónak látott időre a valamely követelés biztosítása céljából megszerzett ingatlan értékesítésére.

A bankfelügyelő azonnal a saját kezelésébe veheti (*take possession of*) a banktörvény alá eső intézetek és magánbankok bármelyikének üzletét és vagyonát, ha megállapítja, hogy az intézet, illetőleg magánbankár:

1. megszegte engedélyokiratának vagy bármely törvénynek rendelkezéseit;

2. üzletét meg nem engedett vagy a biztonság követelményeinek meg nem felelő (*unauthorised or unsafe*) módon vezeti;

3. vagyoni állapota nem egészséges és biztonságos;

4. képtelen üzletének biztonságos és expediens módon való folytatására;

5. alaptőkéje meg van támadva;

6. fizetéseit felfüggesztette;

7. a bankfelügyelő valamely törvényes rendeletét elmulasztotta, vagy vonakodott végrehajtani;

8. megfelelő felszólítás után vonakodott könyveinek és ügyeinek megvizsgálását a bankügyosztály által kiküldött revizornak megengedni;

9. megtagadta ügyeire vonatkozólag az eskü alatti kihallgatást.

A saját kezelésbe való átvétel ellen tiz napon belül felbbezni lehet az állami legfelső törvényszékhez.

A bankfelügyelő a kezelésbe átvett intézeteket, illetőleg magánbankokat vagy felszámolhatja, vagy helyzetük javulása esetén megengedheti reaktiválásukat és az általa megfelelőnek vélt feltételek mellett visszaadhatja őket saját kezelésükbe; azonban a reaktiválás feltételei között nem szerepelhet az alaptőke leszállítása.

A bankfelügyelő 1935. évi jelentéséből — amely korántsem oly részletes, mint a bankjegyforgalmi ellenőré — kitűnik, hogy a bankügyosztály külön felszámolási csoportot létesített, s annak keretén belül külön ingatlanirodát szervezett a felszámolás alatt lévő intézetek ingatlanainak kezelése és értékesítése végett. 1935-ben csak három kis hitelszövetkezetet

vett a bankfelügyelő felszámolás végett át. A bankügyosztály 1935-ben több mint 11 millió dollárt vett kölcsön a *Reconstruction Finance Corporation*-tól a felszámolások meggyorsítása céljából. Vidéken mindössze 25 intézet volt felszámolás alatt 4 külön helyettes bankfelügyelő vezetésével, akikhez 29 tisztviselő volt beosztva. New York városban csak egy intézetet említ a jelentés mint felszámolás alatt lévőt.

A felszámolási eljárásra vonatkozólag a banktörvény részletes rendelkezéseket tartalmaz.

A bankfelügyelő Albany-ban (New York állam fővárosa) hivatalos helyiségeinek egy, a közönség számára nyitva lévő részében minden hét péntekjén egy hirdetmény-táblára saját aláírásával, vagy távollétében, a helyettesítésével megbízott helyettes bankfelügyelő aláírásával ellátott *hirdetményeket* köteles kifüggeszteni, amelyek az ügyosztály működéséről hétről-hétre általános felvilágosítást nyújtanak. A törvény 20 pontot ír elő a hirdetményekbe való felvételre. Ezek közül felemlítendő a kiadott engedélyokiratok felsorolása név és cím szerint, a megtagadott engedélyokiratok felsorolása, a székhelyváltoztatásra, az alaptőke felemelésére vagy leszállítására, fióknyitásra, fuzióra vagy cégváltoztatásra adott engedélyek. Továbbá a bankfelügyelő által kinevezett minden egyes helyettes bankfelügyelő, revizor és tisztviselő neve, lakása, hivatalos címe, illetményei és a kinevezés napja. Ezen kívül a kezelésbe átvett intézetek és magánbankok, valamint a gondnokokul kinevezett külön helyettes bankfelügyelők neve és lakása, továbbá minden felszámolás befejezése vagy reaktiválás utján való megszüntetése.

A bankfelügyelő minden évben az állami törvényhozáshoz *jelentést* köteles betérjeszteni az ügyosztály működéséről, a felügyelete alá tartozó intézetek és magánbankárok vagyoni állapotáról, az év folyamán felszámolás alá került intézetekről, az alkalmazottak neveiről és illetményeiről és az ügyosztály kiadásairól. Javaslatot is tehet a banktörvény módosítása vagy kiegészítése iránt.

A bankfelügyelő 1935. évi jelentéséből kitűnik, hogy a bankügyosztályban 4 helyettes bankfelügyelő, 1 ügyész, 49 tisztviselő, 147 véglegesített revizor és 10 ideiglenes minőségű revizor működött. (A bankfelügyelő 1935-ben meghalt s állását az első helyettes-bankfelügyelő töltötte be.) A véglegesített revizorok között 3 nő is volt. A revizorok — néhánynak kivételével, akik 2400 dollártól 2600 dolárig terjedő évi fizetést kapnak — napidíjat kapnak tényleges munkaidejükre. A napidíjak 8 dollártól 25 dollárig terjednek; 10 dolláron aluli napidíjat csak 11 revizor kap.

A bankügyosztály kiadásai az 1934/35 kincstári évben a következők voltak:

Revizorok fizetése és költségei	680,604.36 dollár.
Egyéb személyi kiadások	131,298.58 dollár.
Egyéb utiköltségek	3,985.97 dollár.
Dologi kiadások	42,373.61 dollár.
Összes kiadás	858,262.52 dollár.

A kiadásokat a pénzügyminisztérium előlegezi és azok teljes összegükben megtérülnek, minthogy a reviziókkal felmerülő tényleges kiadásokat azonnal felszámítják az illető intézetnek, a többi kiadást pedig az intézetek összes vagyonának arányában felosztják közöttük. Ha valamely intézet nem fizetné meg a reviziós költségeket, a bankügyosztály a nála biztosíték gyanánt letétbe helyezett értékpapirokból elégítheti ki magát, ilyen eset azonban ember-emlékezet óta nem fordult elő.

A banktörvények bizonyos *üzletviteli korlátozásokat* irnak elő, amelyeknek a kereskedelmi bankokra és trust-társulatokra vonatkozó részeit a következőkben ismertetem:

A követelések biztosítása céljából megvásárolt ingatlanokat azonnal az illető intézet nevére kell iratni. Ezeket öt éven belül értékesíteni kell, kivéve abban az esetben, ha a megvásárolt épületet az intézet saját irodahelyiségéül használja fel, vagy ha a bankfelügyelő a körülmények mérlegelése után az eladásra halasztást engedélyez. 1935 január 1-től kezdve nem szabad olyan vállalatnak, amely tulajdonában tartja az intézet által irodahelyiségül használt épületet, erre az épületre, vagy az illető vállalat részvényeire, illetőleg kötvényeire kölcsönt nyújtani. Az összes ingatlanokba fektetett tőke az intézet alaptőkéjét meg nem haladhatja.

Kereskedelmi bank vagy trust-társulat nem nyújthat semmiféle egyénnek, közkereseti társaságnak, be nem jegyzett egyesületnek, részvénytársaságnak, vagy politikai testületnek közvetlenül vagy közvetve a saját tőke 10%-át meghaladó kölcsönt vagy hitelt. E korlátozás alól bizonyos kivételeknek van helye az Egyesült Államoknak, New York államnak és ez utóbbi államban fekvő városoknak és községeknek nyújtandó hitelek, vagy az ezek által kibocsátott kamatozó kötvények vásárlása tekintetében. New York városában levő intézet az Unióhoz tartozó bármely más államnak, külföldi államnak, vasutnak vagy közhasznú vállalatnak a saját tőke 25%-áig nyújthat hitelt, amely meghatározott piaci értékkel bíró kézizáloggal való biztosítás esetén a saját tőke 40-szereséig emelhető.

Más pénzintézet vagy biztosító társaság (*moneyed corporation*) részvényeiből csak e részvények 10%-áig szabad saját számlára részvényeket vásárolni. Ez a korlátozás csak

1935 január 1-én lépett életbe és nem vonatkozik a *Discount Corporation of New York* és a Nemzetközi Fizetések Bankja részvényeire. Az említett időpont előtt megszerzett részvények tovább is megtarthatók.

Ingyatlanfedezet mellett kölcsön csak akkor folyósítható, ha a fedezetül szolgáló ingatlan jelzálogos terhe nem haladja meg az intézet saját tőkéjének 10%-át és ha a nyújtandó kölcsön az előző jelzálogos terhekkal együtt nem haladja meg az igazgatóság részéről kiküldött bizottság által megállapított becsérték kétharmad részét. New York városában lévő intézetnél az ingatlanfedezetre nyújtott kölcsönök együttes összege nem haladhatja meg az intézet összes vagyonának 15%-át. 1500-nál kevesebb lakossággal bíró községben, ha ott nincsen takarékpénztár, az intézet összes vagyonának 40%-át és minden egyéb városban az intézet összes vagyonának 25%-át.

Sem az intézet, sem annak valamely igazgatósági tagja, tisztviselője (*officer*) vagy egyéb alkalmazottja nem vásárolhat meg váltót vagy egyéb adóslevelet névértéken alul. Az ez ellen vétő intézet vagy személy a szóbanforgó váltó vagy adóslevél névértékének háromszoros összegét tartozik birságként megfizetni.

Az az igazgatósági tag, aki a saját bankjával szemben valamely kölcsönért vagy hitelért közvetlenül vagy közvetve kötelezettségben áll, évenként legalább egyszer, vagy a bankfelügyelő kivánságára bármikor, köteles vagyoni helyzetéről a bankhoz részletes kimutatást beterjeszteni, kivéve, ha tartozása annak összegét legalább 15%-kal meghaladó, s meghatározott vagy piaci értékkel bíró kézizáloggal van fedezve.

Ha valamely intézet tisztviselője valamely más banknál kölcsönt vesz fel, vagy kötelezettséget vállal, erről a következő év január havában a saját intézete elnökéhez írásbeli jelentést kell beterjesztenie.

Megjegyzendő, hogy Amerikában az *officer* szónak részvénytársaságokkal kapcsolatban más jelentése van, mint nálunk a *tisztviselő* szónak. Ugyanis minden részvénytársaságnak négyféle *officer*-je van, ugymint elnök, alelnök, kincstárnok (*treasurer*) és titkár. Az utolsó három címmel egynél több személy is felruházható.

Saját intézeti részvényekre kölcsön nem nyújtható és ily részvények meg sem vásárolhatók, hacsak a részvények megvásárlása egy előzőleg jóhiszemben nyújtott kölcsönnél felmerülhető veszteség elhárítása céljából nem szükséges; azonban az ily módon megszerzett részvényeket is hat hónapon belül értékesíteni kell. Ha valamely intézet e rendelkezést megszegi, a kölcsön vagy vételár kétszeres összegét tartozik birságként megfizetni.

Nem szabad tudva akár közvetlenül, akár közvetve pénzt

vagy egyéb vagyontárgyat kölcsönadni arra a célra, hogy valaki intézeti részvényeket vásárolhasson vagy birtokában megtarthasson, kivéve ha a kölcsön biztosítékának meghatározott vagy piaci értéke legalább 15%-kal meghaladja a kölcsön összegét. E rendelkezés megszegése a kölcsön kétszeres összegével egyenlő birsággal jár.

Kereskedelmi bank vagy trust-vállalat nem nyújthat kölcsönt sem közvetlenül, sem közvetve az intézet bármely tisztviselőjének (*officer*), igazgatósági tagjának, vagy alkalmazottjának az igazgatósági tagok többségének írásban kifejezett hozzájárulása nélkül. Ha ilyen tisztviselő, igazgatósági tag vagy alkalmazott valamely más társulat részvénytöbbségét bírná, vagy azt befolyása alatt tartaná, az ennek a társulatnak nyújtott kölcsön olybá veendő, mintha az illető tisztviselőnek stb. nyújtatott volna. Ha valamely intézet vagy annak tisztviselője megszegi ezt a rendelkezést, akkor minden egyes esetben a kölcsönadott összeg kétszeresét köteles birsággként megfizetni.

1936 július 1 óta kereskedelmi bank vagy trust-társulat nem lehet affiliációs viszonyban olyan társulattal, egyesülettel, vagy hasonló szervezettel, amely főképpen részvények, kötvények és egyéb adósleveleknek kibocsátásával, aláírásával, nagyban vagy kicsinyben, vagy szindikátusi részvétel útján való elhelyezésével foglalkozik.

A banktörvény bizonyos *előírásokat* tartalmaz a *könyvelés módjára* és az üzleti eredmény kiszámítására nézve is, amelyekből a következőket emelem ki:

Semilyen vagyontárgy sem könyvelhető el bármiféle könyvelési módszer alkalmazásával valamely más egyén vagy társaság nevére, vagy olyan számlára, amelynek elnevezése nem felel meg a vagyontárgy jellegének.

Részvények és fixkamatozású értékpapírok a tényleges beszerzési áron könyvelendők és a nyereség kiszámításánál ezek az értékpapírok nem értékelhetők az amortizációs értékben, vagyis a beszerzési értékhez nem adható hozzá, vagy abból nem vonható le semmi sem, hogy az illető értékpapír értékét az esedékességi értékhez közelebb hozza. Ez a rendelkezés nem értelmezendő úgy, hogy megakadályozná az értékpapíroknak piaci áron való értékelését.

A saját üzleti helyiségül szolgáló épületeket a bankfelügyelő külön engedélye nélkül nem szabad beszerzési áron felül értékelni.

Minden intézet köteles a könyvek vezetésében a bankfelügyelő utasításaihoz alkalmazkodni. Ennek elmulasztása vagy megtagadása esetén minden napi késedelemért 100 dollár birságot kell fizetnie.

A tiszta nyereség kiszámításánál a bruttó jövedelemből levonandók: az összes kifizetett, valamint a lezárás napjáig számítandó rendes és rendkívüli költségek; az intézet adósságai után kifizetett vagy a lezárás idejéig járó kamatok; elvesztett vagy kétes követelések. Ilyeneknek tekintendők azok a nem perelt követelések, amelyek után egy év óta nem folyt be kamat, valamint azok a követelések, amelyeket bíróilag megítéltek, de az ítéletet két éven belül nem hajtották végre. A nyereségbe hátralékos kamat nem számítható be, kivéve a kézizálogra adott kölcsönök után, ha ez utóbbiakat a törvény rendelkezéseinek megfelelő korlátok között adták.

Az esetleges tiszta veszteségnek a tartalékalapot meghaladó része az alaptőke terhére könyvelendő, s ily esetben osztalék mindaddig nem fizethető, amíg a hiányt akár befizetés, akár későbbi nyereség által helyre nem hozták.

Az intézetnek végleges bejegyzést tartalmazó könyvei és nyilvántartásai, beleértve a kartothekákat és letétjegyeket (*deposit tickets*) is, legalább a legutolsó bejegyzés keltétől számított hat évig megőrzendők.

Minden intézet látra visszafizetendő betéteire *tartalékot* köteles tartani, még pedig: ha az intézet székhelye legalább másfél millió lakossal bíró járásban (*borough*) van, 18%-ot, ha székhelye olyan járásban van, amelynek lakossága az 1 milliót meghaladja, de a 1½ milliót el nem éri, 15%-ot, s ha az intézet székhelye az állam területén ennél kisebb lakossággal bíró járásban van, 12%-ot. Ezekből a tartalékokból legalább 12%, illetőleg 10%, illetőleg 4%, készpénzben tartandó, kivéve, ha az intézet a szövetségi tartalék-bank tagja, amely esetben a tartalékoknak a szövetségi tartalék-rendszerrel szóló törvény rendelkezései értelmében megállapított részét a tartalék-banknál köteles elhelyezni.

A kereskedelmi bankok, trust-társulatok, magánbankok és értékpapir-kereskedelmi társulatok által nyújtott kölcsönök után felszámítható *kamat* az előzetesen számított évi 6 (hat) százalékot meg nem haladhatja. Ennél magasabb kamat felszámítása, átvétele vagy tartalékolása a kölcsön után felszámított vagy megállapított teljes kamatösszeg elkobzását (*forfeiture*) vonja maga után, az adós pedig a teljes kamatösszeg kétszeresét követelheti a kölcsön-adótól, ha ez iránt a tulajdonos követő két éven belül keresetet indít. Az intézet vagy magánbank székhelyén kívül fizetendő váltók vagy egyéb adósságlevelek beszedéseért észszerű díjnak a 6% kamaton felül való felszámítása meg van engedve. A kézizálogra nyújtott legalább 5000 dollárnyi előlegek után fizetendő ellenszolgáltatás a felek közötti szabad alku tárgya.

Az intézet ügyeit az *igazgatóság* vezeti, amelynek legalább öt tagból és az alaptőke nagysága szerint legfeljebb

tizenöt, husz, illetve huszonöt tagból kell állania. Minden egyes tagnak amerikai állampolgárnak, a tagok többségének ezen kívül New York állam polgárainak és lakosainak, legalább háromnegyed részüknek New York állam vagy a vele szomszédos államok polgárainak és lakosainak kell lenniök. Minden igazgatósági tagnak esküt kell tennie a reá háramló kötelességek szorgalmas és becsületes teljesítésére, valamint arra is, hogy jóhiszemű birtokosa és tulajdonosa a törvény és alapszabályok előírta részvényeknek és az intézet könyvein az ő nevéen nyilvántartott részvényeknek, és hogy ezek a részvények nincsenek zálogul lekötve valamely kölcsön vagy tartozás biztosítékául. Ez az eskü aláírandó és törvényesen hitelesítendő, azután pedig késedelem nélkül a bankfelügyelőhöz küldendő. A banktörvény szerint minden igazgatósági tagnak legalább tiz intézeti részvénnyel kell birnia, amelyek együttes névértéke legalább 1000 dollár.

Az igazgatóság törvényes kötelezettségeiből kiemelendők a következők:

Minden hóban legalább egyszer rendes igazgatósági *ülést* kell tartani. Ha a jelenlevőknek határozatképességéhez szükséges szám (*quorum*) nincs az alapszabályokban előírva, az igazgatóság maga határozhatja meg ezt a számot, amely azonban ötnél kisebb nem lehet. Az igazgatóság jegyzőkönyvbe foglalt határozattal köteles egy vagy több tisztviselőt kijelölni, akik minden rendes igazgatósági ülésre minden egyes igazgatósági taghoz, vagy az igazgatóság által kijelölt és legkevesebb öt tagból álló végrehajtó bizottsághoz írásbeli jelentést terjesztenek be az összes új kölcsönökről, megújításokról és tulintéztvényezésekről (*overdrafts*) fedezeteik leírásával együtt, valamint értékpapírok vételéről és eladásáról. A jelentésből kihagyhatók azok a tételek, amelyeknek összege nem éri el a saját tőke egytized százalékát, vagy legalább 1000 dollárt, azonban az 50,000 dollárt elérő kölcsönök vagy értékpapír-tranzakciók semmiesetre sem hagyhatók ki.

Az igazgatóság köteles maga, vagy az általa kijelölt három tag útján minden hat hónapban az intézet könyveit, okmányait és ügyeit alaposan megvizsgálni, aminek folyamán különös figyelem fordítandó azoknak a kölcsönöknek az elbírálására, amelyeket az intézet saját tisztviselőinek (*officers*), vagy igazgatósági tagjainak, vagy olyan cégeknek nyújtott, amelyekben ezeknek érdekelttségük van. Az igazgatóság ezekhez a revíziókhöz olyan segéderőket is alkalmazhat, amilyeneket jónak lát. Ha az intézet tagja a szövetségi tartalék-rendszernek, illetőleg a newyorki clearing-egyesületnek (*New York Clearing House Association*), vagy mindkettőnek, amelyek maguk is revíziót tartanak tagintézeteiknél, akkor az igazgatóság az előírt második vizsgálatot nem köteles

megtartani. Az igazgatóság vizsgálatáról befejezése után azonnal írásbeli jelentést kell szerkeszteni, azt eskü alatt aláírni és az igazgatóság ülése elé terjeszteni, a jelentés hiteles másolatát pedig a bankfelügyelőhöz küldeni. A jelentésnek az intézet valódi vagyoni állapotát kell feltüntetni a kétes és leírandó követelések, valamint a feltételes kötelezettségek tételével jegyzékével és részletesen ki kell terjeszkednie a tisztviselők és igazgatósági tagok tartozásaira is. Ha az igazgatóság elmulasztaná a jelentés beterjesztését, az intézet a késedelem minden napjáért száz dollár birságot köteles fizetni.

A bankfelügyelő vagy valamely helyettese által az intézethez vagy valamely tisztviselőjéhez (*officer*) intézett minden értesítés, amely az intézetnél tartott revízióra vonatkozik, vagy tanácsot vagy javaslatot tartalmaz az üzletvezetésre vonatkozólag, az igazgatóság legközelebbi rendes ülése elé terjesztendő és a jegyzőkönyvbe beveendő.

Minden évben, szeptember 1-je és 10-ike között, minden intézet köteles az utolsó öt év alatt *fel nem vett* s ötven dollárt elérő *betétekről, részvény-osztalékokról* és az intézet egyéb kötelezvényei után járó kamatokról tételével *jegyzéket* készíteni, s azt a bankfelügyelőhöz beterjeszteni. Ezt a jegyzéket az intézet köteles két egymásra következő héten az előírt hirdalpokban is közzétenni. E rendelkezés megszegése esetén minden napi késedelemért száz dollár birságot kell fizetni.

A fentiekben ismertettem New York állam banktörvényének azokat a rendelkezéseit, amelyeket a New York állami revizoroknak a *revízióknál* szem előtt kell tartaniok. Láttuk, hogy New York államban minden, a banktörvény alá eső pénzintézet és magánbank, tekintet nélkül nagyságára, kötelező állami revízió alatt áll. De az állami revízió nem az egyedüli, amelynek ezek az intézetek alá vannak vetve. Itt van először a saját igazgatóságuk által, esetleg az intézeten kívül álló hivatasos revizorok (*public accountants*) bevonásával, évenként kétszer megtartandó revízió. Ha az intézet tagja (aminthogy New Yorkban minden számottevő intézet tagja is) a szövetségi tartalék-rendszernek, akkor az illetékes tartalék-bank is tart nála revíziót, ha pedig tagja (aminthogy minden valamire való intézet tagja) a newyorki clearing-egyesületnek, ez utóbbi is megrevideálja az intézetet. Igen sok intézet a nagy válság alatt kölcsönt vett fel a *Reconstruction Finance Corporation*-tól; amíg azt vissza nem fizeti, e társulatnak is joga van felülvizsgálat tartására. Végül a betétbiztosításra kötelezett intézetek kötelesek magukat a Szövetségi Betétbiztosító Társulat revíziójának is alávetni. Ez utóbbi két intézet részéről a revízió nem oly részletes, mint a többi revízió, de a New York

állami intézetek így is ugyyszólván egész éven át készenlétben állanak valamilyen revízióra.

A newyorki szövetségi tartalék-bank által lefolytatott revíziók körülbelül ugyanazon a vágányon haladnak, mint az állami bankfelügyelő revíziói.

A revíziókat előzetes bejelentés nélkül, rajtaütésszerűen hajtják végre. A revízió ily módon ugyan több időbe kerül, mint ha az intézetnek előzőleg időt adunk különféle adatok és kimutatások összeállítására, de az amerikai eljárás kétségtelenül emeli a revíziók preventív hatását és megnehezíti esetleges szabálytalanságok elpalástolását.

A felülvizsgálatokban résztvevő revizorok száma 1 és a teljes revizori kar mintegy 160 tagja között váltakozik, a revízió tartama pedig 1 naptól több hónapig terjed. Példa gyanánt felhozhatom a *Manufacturers' Trust Company* revízióját. Ez — amerikai fogalmak szerint — egy nagyobb középintézet, de nagyobb a legnagyobb budapesti banknál. 19 fiókja van New York városában, saját tőkéje mintegy 88 millió dollár, összes vagyona 616 millió dollár, betétállománya pedig 508 millió dollár. Ennek az intézetnek az év elején tartott felülvizsgálataiban 156 revizor vett részt 1 naptól 33 napig terjedő foglalkoztatás mellett, ami együttesen 1202 revizornapot tett ki.

A revizorok a főintézetnél és a fiókoknál egyidejűleg jelennek meg, még pedig pénztárnyitás előtt, és minden pénzeszekerényt, kabinetet és egyéb tartályt, amelyekben az intézet értékeket vagy okmányokat tart, lepecsételnek. A pecsétet csak a revizorok törhetik meg, s ők csak akkor törik meg, ha a lepecsételt szekrény, stb. tartalmát ellenőrizni akarják, vagy az intézet folyó munkájának biztosítása végett tartalmát fel kell szabadítaniok. Ily esetben pontos jegyzék vagy leírás készül a felszabadított értékekről és okmányokról.

Az előirt ürlapokon készült revizori jelentéseket lefényképezik. Az eredeti példány mint állandó okmány őrizetbe kerül, egy ugynevezett photostat-másolatot félretesznek a következő revízió vezetője számára, egy másikat pedig — a bizalmas természetű följegyzéseket tartalmazó ivec nélkül — elküldenek a megrevideált intézethez. Ezt megelőzőleg a bankügyosztály a jelentést gondosan felülbírálja és elemzési ivecet állít össze az intézet helyzetéről. Mindezek alapján készül el a bankfelügyelő észrevételező levele, amelyet a jelentés fényképmásolatával együtt küldenek az intézethez. Az észrevételező levélben a bankfelügyelő rámutat azokra a dolgokra, amelyek kedvezőtlen megítélés alá esnek, s amennyiben az intézet a banktörvények rendelkezéseit megszegte, vagy a bankfelügyelő utasításait nem vette figyelembe, záros határidőt tűz ki a hibák helyrehozására.

Ha szükségesnek látszik, az igazgatóság, vagy annak egy reprezentatív bizottsága felkérhető, hogy a bankfelügyelőnél vagy valamely helyettesénél személyes megbeszélésre jelenjék meg. A tőkestruktúra gyengesége esetén annak megerősítése követelhető, amire nézve a bankügyosztály esetleg terveket dolgoz ki az igazgatóság elé való terjesztés céljából.

Pivány Jenő.

Az általános költség-törvény és a mezőgazdasági földjára-dék.

Régebben kétféle költség-törvényt különböztettek meg: az emelkedő költségek törvényét, mely a mezőgazdaságban uralkodna és a csökkenő költségek törvényét, mely az iparra lenne jellemző. Az emelkedő költségek törvénye szerint a föld hozama megmunkálásának növelése esetében a termelési költségek növekedésénél kisebb mértékben emelkedik, vagyis a föld hozamát csak aránylag magasabb, emelkedő költségekkel lehet fokozni. A csökkenő költségek törvénye alatt ezzel szemben azt értjük, hogy a gyár- és iparban a termelés fokozása esetében a termelési költségek kisebb arányban emelkednek a termelt áruk mennyiségénél, vagyis a termelvények egységére eső költségek csökkennek.

Az újabb kutatások¹ megszüntették e megkülönböztetést és a két költség-törvény helyébe az egységes költség-törvényt állították, amely minden üzemágra egyformán vonatkozik és amely a következőképpen hangzik: a költségek akkor a legkedvezőbbek, amikor a termelési tényezők a legkedvezőbb arányban vesznek részt a termelésben. Ez az u. n. optimalitási törvény nem zárja ki, hogy a különböző termelési ágakban igen különböző költség-törvények uralkodjanak. Így például a mezőgazdaságban a föld rendkívül merev termelési tényező, könnyen megtörténhetik, hogy ez a termelési tényező a többi termelési tényezőhöz viszonyítva, kedvezőtlen arányban vesz részt a termelésben és így könnyen előállhat az emelkedő költségek jelensége.

Ha meg akarjuk vizsgálni az iparban uralkodó költség-törvényt, úgy abból a megfigyelésből kell kiindulnunk, hogy az ipari költségek nagysága a termelt áruk mennyiségétől függ. Tegyük fel, hogy az ipari termelési költségek $K = F(x)$. Az ezen függvény által meghatározott görbe esetenként más és más, különbözik üzemágak szerint, más üzemenként, sőt ugyanarra az üzemre nézve is megváltozhatik.

¹ Dr. Konrad Mellerovitz: *Kosten und Kostenrechnungen*. Berlin, 1933. I. kötet, 342 oldal.

Mellerovitz említett munkájában (a 390. oldalon) a következő példát hozza fel:

$$\text{Legyen } K = F(x) = \frac{1}{10}(x-70)^3 + 100(x-70) + 76.000$$

$$k = \frac{F(x)}{x} = \frac{1}{10x}(x-70)^3 + \frac{100(x-70)}{x} + \frac{76.000}{x}$$

$$dk = K' = F'(x) = \frac{3}{10}(x-70)^2 + 100.$$

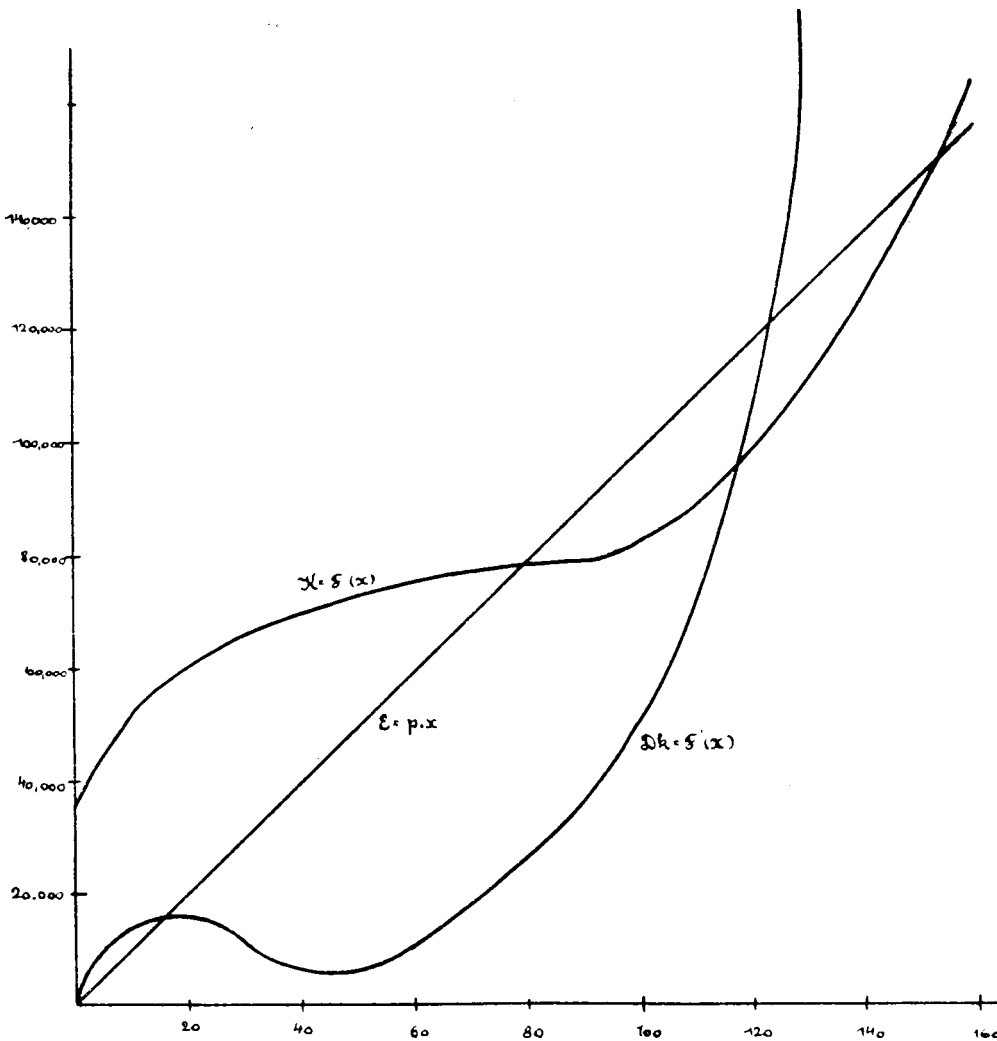
$$Dk = x K' = x F'(x) = \frac{3}{10}x(x-70)^2 + 100x.$$

Ezen függvények segítségével a következő táblázatot állíthatjuk össze:

x	K=F(x) Össz- költségek	$k = \frac{F(x)}{x}$ Egység- költségek	Dk = x F'(x) Összhatár- költségek	dk = F'(x) Határ- költségek	E = p.x Össz- bevétel	N = px-K Össz- haszon
I	II	III	IV	V	VI	VII
—	34.700	—	—	1.570	—	—
10	48.400	4.840	11.800	1.180	9.500	—38.900
20	58.500	2.925	17.000	850	19.000	—39.500
30	65.600	2.186	17.400	580	28.500	—37.100
40	70.300	1.757	14.800	370	38.000	—32.300
50	73.200	1.464	11.000	220	47.500	—25.700
60	74.900	1.248	7.800	130	57.000	—17.900
70	76.000	1.085	7.000	100	66.500	— 9.500
80	77.100	963	10.400	130	76.000	— 1.100
90	78.800	875	19.800	220	85.500	6.700
100	81.700	817	37.000	370	95.000	13.300
110	86.400	785	63.800	580	104.500	18.100
120	93.500	779	102.000	850	114.000	20.500
130	103.600	796	153.400	1.180	123.500	19.900
140	117.300	837	219.800	1.570	133.000	15.700
150	135.200	901	303.000	2.020	142.500	7.300
160	157.900	986	404.800	2.530	152.000	— 5.900
170	186.000	1.094	527.000	3.100	161.500	—24.500

A második rovat mutatja, hogy az első rovatban közölt áruk összelőállítási költsége mekkora? A harmadik rovat az áruegységekre eső termelési költségeket, az ötödik rovat az utolsónak előállított áruegységekre eső termelési költségeket (a határköltségeket). A negyedik rovat, hogy mekkora lett volna az össztermelési költség, ha valamennyi előállított árut a határtermelési költségek terhelték volna. A hatodik rovat mutatja az összbevételt, ha az áruegység ára 9.500, a hetedik rovat az össznyereséget.

A második, negyedik és hatodik rovat adatainak ábrázolásával a következő görbéket kapjuk.

1 sz. ábra.

Üzemtani szempontból e görbék által meghatározott következő pontok birnak jelentőséggel.

Az össztermelési költségek görbéjének és az összbevételek görbéjének első metszőpontját (jelen esetben 81.35-nél) nevezzük haszonküszöbnek. Mert az ennél kisebb mérvű termelésnél az áruk eladási ára a termelési költségeket sem fedezi. Ezen pontnál a bevétel éppen fedezi a termelési költségeket és csak az ennél nagyobb foku termelésnél mutatkozik haszon. Az össztermelési költségek és az összhatártermelési költségek görbéjének metszéspontjánál a legkedvezőbbek a költségek (jelen esetben 117.55-nél), mert ekkor az áruegységre eső termelési költségek a legalacsonyabbak. Az összhatártermelési költségek és az összbevétel görbéjének a metszéspontjánál a legkedvezőbb a haszon (jelen esetben 123.23-nál), vagyis ekkor a legnagyobb az üzem tiszta haszna. Végül az össztermelési költségek és az összbevételek görbéjének a második metszéspontjánál megszűnik az üzem jövedelmezősége.

Az elmondottak jellemzésére közöljük még a következő, a gyakorlati életből vett példát.² Az Egyesült Államok egyik öntődéjének termelési költségfüggvénye az 1929. évi január—1930. évi októberi adatok szerint volt:

$$K = F(x) = 0.011754273543 x^3 - 3.78061772724 x^2 + 469.571368684 x - 1913.2156565$$

$$k = f(x) = \frac{K}{x}$$

$$dk = F'(x) = 0.035262820629 x^2 - 7.56123545448 x + 469.571368684.$$

$$Dk = dk \cdot x = x F'(x).$$

A termelés indexe. A havi átlag-termelés =100	A termelés tonnákban	Egység-költségek tonnánként	Össz-termelési költségek	Össz-termelési költségek	Egység-költségek	Egység-határ-költségek	Összhatár-termelési költségek
az öntőde tényleges termelési költségei				a fenti egyenletek által meghatározott értékek			
50	31.5	435	13.702	13.583	431	180	8.983
60	37.7	400	15.100	15.189	402	143	8.570
70	44.0	370	16.280	16.463	374	113	7.915
80	50.5	345	17.422	17.474	346	90	7.228
90	56.7	325	18.443	18.294	322	75	6.722
100	63.0	305	19.215	18.992	301	66	6.607
110	69.2	285	19.736	19.639	284	65	7.096
120	75.5	265	20.007	20.305	269	70	8.400
130	82.0	256	20.992	21.062	257	83	10.731
140	88.2	250	22.062	21.980	249	102	14.300
150	94.5	240	23.152	23.129	244	129	19.319

Az öntőde ezen idő alatt sem a legkedvezőbb termelési költségeket, sem a legnagyobb hasznot soha el nem érte.

Hasonlítsuk össze a Mellerovitz által ismertetett költségfüggvényeket a mezőgazdaságban uralkodó költségfüggvényekkel. A mezőgazdaságban uralkodó költségfüggvények matematikai alakja lényegesen különbözik az itt ismertetett ipari költségfüggvényektől. Így például Friedrich Areboe: Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre (Berlin, 1923) című könyvének 227. oldalán a következő adatokat közli:

² Mellerovitz idézett munkája 349. oldal.

Rittergut Cummeltiz-en 1902-ben végzett kísérlet szerint negyedhektáronként termett mázsa (a 50 kg) burgonya

	istálló trágya nélkül	62.00	(62.00)
	50 mázsa istállótrágyával trágyázva	78.50	(78.69)
100	„ „ „	90.20	(90.50)
150	„ „ „	99.20	(98.85)
200	„ „ „	104.70	(104.75)
250	„ „ „	107.40	(108.50)

Ezen adatokat a következő matematikai függvénnyel fejezhetjük ki:

$$Y = 119 - \frac{57}{2^x}$$

Ha ezen függvény független változójába behelyettesítjük a negyedhektár trágyázására fordított istállótrágya mennyiséget (100 mázsát, azaz 50 métermázsát egységnek véve) úgy megkapjuk a fenti táblázatban zárójelben megadott termésmennyiséget. Látjuk, hogy a függvény által kiszámítható terméseredmények egészen meglepően azonosak a tényleges terméseredménnyel.

Ez a függvény azonban nem költségfüggvény, hanem hozadékfüggvény. Hogy Mellerovitz ismertetett ipari költségfüggvényeivel összehasonlítható legyen, át kell alakítanunk e hozadékfüggvényt költségfüggvénné.

E célból először is fel kell cserélnünk a függő és a független változót. Kapjuk így a következő függvényt:

$$Y = \frac{\log(57) - \log(119 - x)}{\log 2}$$

Ha ezen függvény független változójába behelyettesítjük a negyedhektáronként termelendő burgonya mennyiséget, úgy a függő változó meghatározza, hogy hányszor 100 mázsa (50 métermázsas) istállótrágyával kell a földet megtrágyázni, hogy ezt a termést elérjük.

Tegyük fel, hogy 100 mázsa istállótrágya értéke, kihordási és kiszórási költsége 20 pengő (illetve 50 pengő), de az első termelési évet ebből a költségekből csak 40% terheli, mert a tapasztalatok szerint az istállótrágyázás összehatásának 40%-a érvényesül az első évben, 60%-a pedig a következő években). Tegyük fel továbbá, hogy a burgonyatermelést negyedhektáronként 70 pengő fixköltségek terhelik (A talaj előkészítésének, a vetésnek és az ápolásnak a költségei.) Végül vegyük a burgonya szedési és behordási költségeit mázsánként 20 fillérrel. Akkor a burgonya termelési költségeit a következő költségfüggvény határozza meg:

$$K = \frac{\log(57) - \log(119-x)}{\log 2} \cdot 20 + 0.2x + 70$$

E költségfüggvénybe behelyettesítve a negyedhektáronként termelendő burgonyamennyiséget megkapjuk a negyedhektáronkénti termelési költségeket.

A differential-költségfüggvény:

$$dk = \frac{2^y}{39.33} \cdot 20 + 0.2$$

Az összdifferential-költségfüggvény:

$$dk \cdot x = \frac{2^y}{39.33} \cdot 20 \cdot x + 0.2x$$

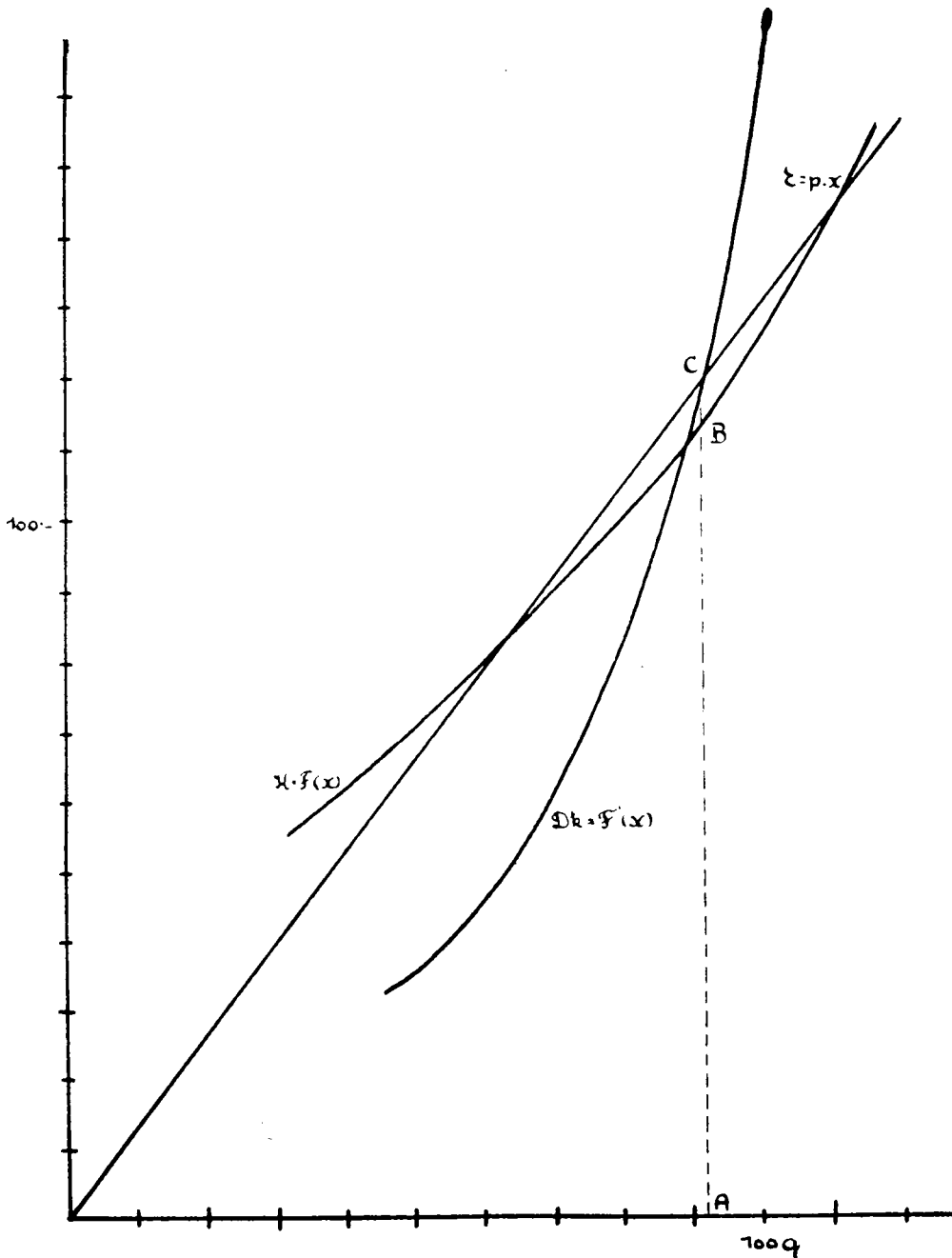
Tegyük fel továbbá, hogy egy mázsa (50 kg) burgonya ára 1.30 pengő, akkor Mellerovitz ipari költségtáblázatához hasonlóan a következő táblázatot állíthatjuk össze:

A termés negyed- hektáron- ként mázsa burgonya	Az össztermelési költségek negyed- hektáronként	Az összhatar- termelési költsé- gek negyed- hektáronként	A negyed- hektáronkénti termés értéke	A negyed- hektáronkénti tisztá haszon
62	82.40	43.—	80.60	—1.80
70	88.36	55.—	91.—	2.64
80	96.80	76.—	104.—	7.20
90	107.50	108.—	117.—	9.50
100	121.40	170.—	130.—	8.60
110	145.40	277.—	143.—	—2.40

A táblázat adatainak ábrázolásával a következő grafikonot kapjuk:

Látjuk tehát, hogy a mezőgazdasági összköltségfüggvény, az összdifferentialköltségfüggvény és az összbevételek ábrázolásával épügy megkapjuk az össztermelési költségek és az összbevételek első metszéspontjánál a haszonküszöböt, az össztermelési költségek és az összdifferentialtermelési költségek metszéspontjánál a legkedvezőbb termelési költségeket (az optimális termelési költségeket), az összdifferential termelési költségek és az összbevételek görbéjének metszéspontjánál a legnagyobb tiszta hozadékot és az össztermelési költségek és az összbevételek második metszéspontjánál a tiszta hozadék megszűnésének pontját, mint ahogy azt Mellerovitz az iparra vonatkozólag kimutatja.

A költségfüggvényeknek ezen pontjai a mezőgazdaságban azonban egész más jelentőséggel bírnak, mint az iparban. Mert míg az ipari, a kereskedelmi és a közlekedési vállalatok igen gyakran dolgoznak a legmagasabb tiszta nyereséget biz-

2. sz. ábra.

tosító termelési foknál kisebb intenzitással (a fenti példában ismertetett amerikai öntőde 1929 januártól 1930 októberig soha a legnagyobb tiszta nyereséget biztosító termelési intenzitást el nem érte!), addig a mezőgazdaságban észszerű gazdálkodás mellett mindig a legmagasabb tiszta nyereséget biztosító termelési intenzitással kell termelni, ha a termés nagysága az időjárás bizonytalansága miatt nem is lesz mindig a legnagyobb. Mert amíg az ipar a termelésnél mindig tekintettel kell, hogy legyen arra, hogy mennyi termelvényt tud el-

adni, a mezőgazdasági termelésnél erre tekintettel lenni nem szoktak. Éppen ez az oka annak, hogy a mezőgazdasági termelvények ára sokkal erősebben ingadozik az ipari termelvényekénél, a mezőgazdasági termelés eme rendszertelensége gyakran vezet tultermelésre, míg az ipar általában igyekszik a tultermelést elkerülni, inkább leállítja, vagy korlátozza üzemét. A mezőgazdaság üzemét korlátozni nem szokta, még kevésbé szokta azt leállítani. Legfeljebb az árcsökkenésnek megfelelő mértékben csökkenti a termelési intenzitást, de akkor is a legmagasabb tiszta nyereséget biztosító termelési intenzitás elérésére törekszik.

Megállapíthatjuk tehát, hogy bár a mezőgazdasági költségfüggvényben éppúgy, mint az ipari költségfüggvényben (vagy a kereskedelmi és közlekedési vállalatok költségfüggvényében), mielőtt a termelési költségek elérik az optimális pontjukat, csökkenőek, vagyis a termelvény egységére eső költségek csökkennek és csak az optimalitáson túl emelkedőek, vagyis emelkednek a termelvény egységre eső költségek, csökkenő költségek mellett termelés a mezőgazdaságban nem folyik, mert észszerű gazdálkodás mellett a termelést azonnal az optimális termelési költségek mellett kell elkezdeni.

Bár így a gazda észszerű gazdálkodás mellett (ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a gyakorlatban az észszerűség ellen gyakran vétének), az optimális termelési költségeknél kisebb intenzitással gazdálkodni nem fog, mégis csak a legritkább esetben fog az optimális termelési költségeken termelni. Akkor ugyanis, ha az optimális termelési költségek véletlenül éppen azonosak a legnagyobb tiszta nyereséget biztosító termelési költségekkel. Ez akkor van, amikor az ár vonal az össztermelési költségek görbéjét éppen csak érinti. Minden más esetben a gazda a legnagyobb tiszta nyereséget biztosító termelési költségekkel fog termelni.

A gazda munkájának ellenértéke és a befektetett tőke kamata a termelésnek épp oly költségtétele, mint például a kifizetett napszám, a trágya értéke stb. A burgonyatermelésnek fentemlitett költségeiben ezeknek is be kell számítva lenniök. Ez esetben az ezen termelési költségeken felüli tiszta nyereség a mezőgazdasági üzem természete miatt földjáraadék. A mezőgazdasági költségfüggvények meghatározzák tehát a földjáraadékot és az a legnagyobb tiszta nyereséget biztosító termelési költségekkel elért termés értéke és a termelési költségek közti különbség.

Példánk esetében a 2. sz. ábrában a legnagyobb tiszta nyereséget biztosító termelési költség $A-B$, a termés értéke $A-C$, a földjáraadék tehát $B-C$.

A megadott költségfüggvényből oly módon számítjuk ki

a földjáraadékat, hogy keressük az összdifferentiálköltségek görbéjének és az összbevételek görbéjének metszőpontját.

$$dk \cdot x = p \cdot x ; dk = p ;$$

$$\frac{2^y}{39.33} \cdot 20 + 0.2 = 1.30 ; Y = 1.111.$$

Vagyis a tiszta nyereség akkor a legnagyobb, ha a földet negyedhektáronként 111 mázsa (50½ métermázsa) istállótrágyával trágyázzák. A negyedhektáronkénti termés megállapítására ezen értéket be kell helyettesítenünk az

$$Y = 119 - \frac{57}{2^x} \text{ ozadékfüggvényben a független változó}$$

helyébe.

Ha $X = 1.111$, akkor $Y = 92.61$.

Ekkor a termelési költség: fix költségek . . .	70.— pengő
111 m. trágya à 20 f . . .	22.20 „
92.60 m. burgonya szedése és behord.	
à 20 f	18.52 „
Összesen . . .	<u>110.72 pengő</u>

A negyedhektáronkénti tiszta nyereség a fenti feltételek mellett a legnagyobb 111 mázsa istállótrágya alkalmazásánál, amikor a termelési költségek 110.72 pengőt tesznek ki negyedhektáronként, a termés 92.60 mázsa burgonya és annak értéke (à 1.30 pengő) 120.38 pengő. A legnagyobb tiszta nyereség 9.66 pengő negyedhektáronként. Ez a tiszta nyereség a földjáraadék.

Levezetésünkből láthatjuk, hogy a földjáraadék az összdifferentiál termelési költségek és az össztermelési költségek közötti különbséggel egyenlő. Ha e kettő véletlenül egybe esik, akkor nincs földjáraadék, ez a határtermelő, akinek a létét az irodalom oly sokat vitatta. Ha az árvonal nem metszi az össztermelési költségek görbéjét, akkor a föld oly gyenge minőségű, hogy adott árviszonyok mellett azt megművelni nem érdemes. Földjáraadék akkor keletkezik, amikor az árvonal nem csak érinti, de metszi is az össztermelési költségek görbéjét.

Hein János.

Az univerzalizmus gazdasági tanai. (II)

VIII.

A CSERE ÉS AZ ÁRKÉPZŐDÉS.

Ha egy lótenyésztő egy gabonatermelővel cserél, a csere természetét az individualista elméletek úgy magyarázták, hogy maga a lótenyésztő és maga a gabonatermelő lépnek fel önálló cserélő felekként, mintegy atomokként a piacon. És ezek a gazdasági atomok mintegy mechanikai okság alapján hatnak egymásra.

Máskép az univerzalizmus. Mi történik például, ha A részvénytulajdonos eladja a részvényeit B-nek? „A“ kilép a részvénytársaságból, amelynek eddig részese és irányítója volt és más valaki, B, lép a helyébe. Nem a személyek a fontosak, hanem az, hogy egy üzemben, egy egészben történt valami változás. Nem is a lélektani motivumok a döntők, hanem a cselekmények által a gazdasági képződményben végbement változás. Ugyanigy a fentebbi példánál: itt arról van szó, hogy a lótenyésztő üzem terméke átmegy a gabonatermelő üzembe, az előüzemből a felhasználóba. Minden cserefolyamatban így van: a csere a jószágot a következő, magasabb funkciós fokra viszi át. Mindig a gazdaság egésze és tagjai változnak, alakulnak a cserében: ez az univerzalista magyarázat lényege. A cserélő nem atomisztikusan, primér módon, magában, hanem egy gazdasági egész képviselőjeként, helyesebben: tagjaként tekintetik. A csere nem is önálló tünemény, hanem *organikus kapcsolatok kifejezője és összekötője*: a gazdaság különböző ágai és fokai azok, amelyeknek üzemei a cserében termékeiket egymásba illesztik. A csere: megvalósulása, láthatóvá válása amaz egészeknek, amelyeknek a cserélők pusztá tagjaiként funkcionálnak. Ezek az egészek a jószágot egy magasabb fokra, nagyobb célközelségbe vagy végleges funkcióra viszik fel. De éppen ezért a piac sem csupán passzív jelenség, hanem maga is szervezeténél fogva teremtő jellegű: a piaci rend és szokások formájában magasabbrendű tőke funkcionál. „A csere szabad, de a piac szervező eszközei által is meghatározott formája egy, az egyesek számára előre adott, de utolsó konkrétizálódásában még meg nem valósult, tehát előzőleg

csupán virtuálisan létező Egész aktualizálódásának, amely egésznek a csere végbevétele által a cserélő gazdálkodók tagjaivá lesznek.“⁷

Hibás az individualista elmélet kedvelt példája, hogy két nomád törzs véletlenül találkozva cserél egymással. A véletlen csak mint határeset képzelhető. A lényeg, hogy a két gazdaság kezdettől fogva egymásra van beillesztve, egymást kiegészíti: egymással szerves közösségben áll. Az egyik például só előtermelője a másik részére, a másik vasé az első részére. Nem is kész jószágok cseréltetnek ki, mint az individualista tanok feltételezik, hanem a jószágok csak egymás által nyerik végleges, kész formájukat.

Ugyanigy az ár tüneménye. Individualista felfogás szerint az ár a kicserélt áruk arányaival, az u. n. csererelációval egyenlő. Ha például 20 rőf vászon=1 kabáttal vagy x pengővel, akkor 20 rőf vászon ára 1 kabát vagy x pengő. Tehát az ár individualista módon egyes áruk vagy cselekmények összehatalálkozásából magyaráztatik. „Kereslet“ és „kinálat“ az egyes cserecselekmények összegét jelenti: ennek a summázásnak „törvényszerűségeit“ próbálják az egyes elméletek megállapítani. Másképp az univerzalizmus. Ha a csere a gazdasági képződmények organikus összekötési módja, ha a piac maga is szervezően meghatározza a cserecselekményeket: akkor az „ár“ is nyilván nem a cserélt áruk pusztá mennyiségi viszonya, hanem „az egymással kapcsolódó tagok és képződmények organikus összekötő értékének kifejezője, jelzője.“⁸ Egy kabát x pengőért, nemcsak annyit jelent, hogy valaki egy kabátot vesz, hanem azt, hogy a kabáttermelés, a kinálat organikusan meghatározott viszonyban — ez éppen az ár — áll a következő fokhoz, a kabátelhasználáshoz, a kereslethez.

Miután a nemzetgazdaság: egész és nem pusztá halmozat, minden elő-, utó- és melléktermelésnek szerves korrelációban, tagszerű viszonyban kell egymáshoz állnia. Ez a viszony az első, az ár ennek pusztá kifejezője: index, nemzetgazdasági tagoltságok mutatója. Nem „szubjektív értékitételek“ eredője tehát, ellenkezőleg: a gazdálkodók szubjektív értékitéletei csupán a következmények, amelyek a gazdaság építményének tárgyi követelményeiből folynak.

Ez a felfogás az *organikus ár* fogalmához vezet. Az ár-elmélet feladata azt megállapítani, milyen folyamatok által, milyen módon történik az egész tagoltságának ez a kifejezése.

Az árjelenségek lényegét a következő tételek világítják meg:

1. Az ár csak kifejezési forma, viszony, arányosság kifejezője.

⁷ Tote und lebendige Wissenschaft. 93.

⁸ U. o. 55.

2. Az ár a gazdasági eszközök egészének, tagoltságának kifejezője (organikus ár).

3. Egy bizonyos árat elért, egy bizonyos árral jelzett jószág sajátos helyet foglal az egészben (az árak egyszerisége).

4. Az ár annak a változásnak irányát is kifejezi, amely az egészben lefolyik.

5. Végül az ár, amennyiben a gazdaság *helyes* építményének *helyes* kifejezője: alakilag és tartalmilag helyes vagy *igazságos* árnak mondható (ahol a célok helyességének természetesen adottnak kell lennie).

Ha már most e tételeket közelebbről nézzük, az elsőből és másodikból látjuk, hogy az ár nemcsak mennyiséget fejez ki, például adott mennyiségek „keresletét“ és „kinálatát“, hanem inkább e mennyiségek jelentését, értelmét. De az ár, mint tagok organizmusának kifejezője, mindig praktikus döntést is tartalmaz, ítéletet a végrehajtandó ujjátagolásról.

Továbbá, miután minden árunak a nemzet- és világgazdaság egészének kitagoltságában meghatározott helye van: az ár nemcsak a mögötte álló egészet, hanem azt a sajátos helyet is kifejezi, amelyen az árral jelzett, értékelt áru áll. Innen ered, hogy ugyanannak az árunak más ára van Pesten és egy faluban, ugyanaz a sütemény más árral bír a kávéházban, mint a cukrásznál: más kitagoltságot, más korrelációt fejez ki. Ugyanaz a jószág különböző kitagoltsági összefüggésekben nem ugyanaz, hanem különböző egészek különböző tagja. „Egyforma“ jószágoknak a dolog lényegénél fogva mindenütt különböző áraik vannak.

Ha viszont például egy könyvnek az ára mindenütt ugyanaz: ezt a könyvkereskedelem céhszerű szervezete okozza. Minél nagyobb a szabad verseny, szükségképpen annál inkább előtérbe jut az egyforma áruk árainak különbözősége a különböző gazdasági összefüggésekben.

Ebből következik, hogy a nemzetgazdaság egészének minden helyén ugyanaz a jószág az egészet más, sajátos módon tükrözi vissza, tehát más árral fejeződik ki. Következik továbbá, hogy egy árunak a nemzetgazdaság összes többi jószágaihoz való csereviszonya nem egyértelmű; tehát egy jószág ára nem is számítható ki, számban nem is fejezhető ki teljesen, mindig tartalmaz *irracionális* elemet is. Ismeretes például, hogy egy gyár ugyanolyan munkateljesítményekért nem ugyanazt a bért fizeti, mint egy másik. (Feltéve, hogy szervezés, kollektív bérszerződés nem egyenliti ki a béreket.) Téves az az individualista feltevés, hogy a szabad verseny által, legalább is annak eszményi formájában, az árak teljesen kiegyenlíthetők. Ellenkezőleg, minden darab jószágnak más árral kell bírnia, miután mindegyik a nemzet- és világgazdaság különböző tagjaként szerepel. Nem a szabad verseny, hanem

a szervezés egyenlitheti ki az árakat (kartell, tarifaszerződés, stb.). És ez a kiegyenlítés tulajdonképpen ellentétes az egész, az organizmus természetével, amely különbözőséget követel. De ha minden ár különleges, sajátos ár, abból az is következik, hogy minden igazi ár monopoloid ár, ami minden cselekvés, minden jószág tagi helyzete megismételhetetlenségének folyománya.

Ha az ár eltér az eddigitől, az nyilván alapjainak változását jelenti. Az árváltozás jelentősége tehát ott van, hogy a gazdasági eszközök tagolódásában *eltolódás* van folyamatban. A gazdaság mindig él, mozog, az árak változnak: az árak változása tehát egy bizonyos irányban való áttagolódást tükröz vissza.

Az individualista gondolkozás a mechanikus okság alapján áll és ennek alapján keresi az ártörvényeket. Ettől a gondolkozásmódtól az univerzalizmus szabadulni akar. Természetesen itt is megvan a meghatározottság, de az „egész—tag“ kategória alapján. A kereslet és kínálat törvénye sem vak mechanizmust jelent; a kínálat nagyobbodása csak azáltal és annyiban fejeződik ki új árban, amennyiben az eszközök, illetve teljesítményeik ujjátagolódása, ranghelyzetükben való változás jut benne kifejeződésre. Az ártörvények korrelációs, tagolódási törvények, de sose gépiesek.

Az individualista árelmélet egyuttal a jövedelem-eloszlást is adja. Az univerzalizmus szerint azonban nem az ár szabja meg az eloszlást, hanem az eloszlás az árat. Vagyis az összes gazdasági eszközök tagolódása határozza meg az eloszlást. A jövedelemeloszlás nemcsak személyes jövedelem-képződés, hanem az összes eszközök összfelhasználását foglalja magában, amely előtt ismét az összes teljesítmények állanak. A személyi jövedelemeloszlás csak utolsó kifejezője az összfelhasználásnak.

Összefoglalólag ismételjük, logikailag mindig a teljesítmény az első, míg az individualista felfogás szerint az ár az első, az árakból alakul ki a későbbi gazdasági folyamat. Az univerzalizmus számára első a gazdasági árak, cselekvések organizmusa, egésze, az összes részek egymásba illeszkedő összterve. Ebből vezetődik le minden, az ár is. Az ár csak kifejezi, de nem hozhatja létre a tagolódásokat, azok változásait, mozgását.

Ha például egy új vasérctelepet fedeznek fel, akkor a vasnak és vaskészítményeknek viszonya az összes többi árukhoz megváltozik: megváltozik a gazdaság tagolódása, az eloszlás, az árak. Az árak maguk semmit se jelentenek, csupán a megtörtént változást hozzák kifejezésre. Ugyanigy történik egy új eljárás felfedezésénél. Az árváltozás magyarázata nem is történhetik teljes bizonyossággal és egyértelműséggel. Az

árak változása, például emelkedése előre is mutathat, ez esetben az áru emelkedett fontosságát, szükösségét jelenti. De visszafelé is mutathat, a kereslet visszafejlődését is jelentheti.

„Nicht das Durcheinander augenblicklicher Nachfrage- und Angebotschwankungen, sondern die Ganzheit der Volks- und Weltwirtschaft ist die Grundlage der Preisbildung.“⁹

*

Miután az előző fejezetben láttuk az érték-kifejlés mibenlétét és az *értékkozmosz* kialakulását, most a csere és az ár mibenlétének rövid univerzalisztikus megvilágítása után próbáljuk megmagyarázni az *árak kozmoszát*. Ehhez az átmenetet azok az együttljesítmények adják, amelyeket meg lehet, de nem kell megfizetni. Ennek megértéséhez vegyük elő még egyszer az elhasználhatatlanság fogalmát. 1. *A rangelsőbb fokok és résztartalmak teljesítmény-végzése az alsóbbakban, valamint az egyidejűleg többszörös tagiség az elhasználhatatlanság módusa szerint történik*; és ennek a teljes vagy részleges elhasználhatatlanságnak fontos következményei vannak az árképződésre, mert

2. *Az elhasználhatatlan teljesítményt meg lehet fizetni; de nem okvetlenül kell megfizetni, mert nem használták el.* Másképpen van ez az elhasználható teljesítménynél: aki az ilyent elhasználja, annak azt, ha az eddigi gazdaságot fenn akarja tartani, ki is kell pótolnia. Egy pohár málnaszörpöt, ha megisszuk, pótolni kell, egy hegedűjátékot, amelyet ezren hallgatnak, tehát részben elhasználhatatlan, nem ezerszer, csak egyszer kell pótolni, a feltaláló eszméjét, amely teljesen elhasználhatatlan és nem lesz kevesebb felhasználása által, egyáltalán nem kell kipótolni.

E tényekben döntő fontosságú jelenséggel állunk szemben, amely az értékképződéstől az utat mutatja az árképződéshez: ez a jelenség az empirikus árképződés rendkívül nagy *szabadsága*. Például egy kereskedelmi szerződést szinte határtalan magasra lehet értékelni, miután számtalanszor alkalmazzák azt. Ha minden egyes alkalmazásakor megalkotójának díjat fizetnének, mintegy az ügynöki díj mintája szerint, a gazdasági számítás nyilván akkor is helyes maradna. Ámde a kereskedelmi szerződést tisztviselők kötik, akiknek a fizetése szervezetenleg meg van állapítva, ezért a szerződésnek ez a magas értéke árban rendszeren sose jut kifejezésre. Csak kivételes történeti példáit látjuk annak, hogy egy kondottieri, vagy egy háttérben maradó közvetítő egész vagyont kaphat kedvező szerződések létrehozásáért. Az ilyen ár gazdaságilag lehetséges és helyes, tekintve a szerződés elhasználhatatlan al

⁹ Tote und lebendige Wissenschaft. 71. 1.

kalmazhatóságát. Itt az elméleti alapja a gyakorlati gazdasági számítás széles határainak és bizonytalanságának.

Az elhasználhatatlanság a jószágok külső mennyiségi viszonyaiban nem fejeződik ki közvetlenül. Mert ha egy kereskedelmi szerződést vagy egy találmányt bármennyiszer lehet alkalmazni, anélkül, hogy elhasználódnék, akkor az közvetlenül mennyiségi viszonyokba nem hozható. Ámde az elhasználhatatlan teljesítmény közvetve kifejeződik az alsóbb teljesítmények eredményességében, abban, hogy azok több jószágot fognak létrehozni. Vagyis

3. *Az előbbálló résztartalmak és fokok, valamint a többszörös tagiség ott, ahol a teljesítmény a jószágok külső mennyiségi viszonyaiban fejeződik ki, a kvantitatív viszonyokra közvetett befolyással bírnak.*

Ha ezek a tételek első percre nem is oly könnyen áttekinthetők, mint az individualista elméletek egyszerű sémái, már rávilágítanak a gyakorlati élet árképződési és áreltolódási folyamatára, annak nagy ellentmondásaira és egyenetlenségeire, mint azokat a személyes tapasztalat, az árstatisztika és gazdaságtörténet mutatja.

Mielőtt már most tovább haladnánk, idézzük még egyszer emlékünkből eddigi fejtegetéseink eredményeit. Ezek alapján megkülönböztethetjük: 1. A teljesítmények kitagolódását, rendjét (Leistungsordnung). 2. A teljesítmény-nagyságok rendjét, az értékrendet (Wertordnung). 3. A teljesítmény kitagolódásának külső számbeliségét (äußere Aufwandsordnung der Leistungen), amely a teljesítmények technikai-anyagi alapjai által keletkezik. Végül az 1—3 alapján az árrendet (Preisordnung).

A kifejtett értékkozmoszt az jellemzi, hogy sok elhasználhatatlan teljesítményt többszörösen tartalmaz. Ha az összes elhasználhatatlan teljesítményekért térítést kellene adni, elképzelhetetlenül magas árak jönnének ki. Minden szerszám, az őskorból származó technikai eszközök ismerete, fogásai, de a jog, a kereszténységgel kapcsolatos gazdasági morál, a tanítás, a betű, stb., stb., mind mint elhasználhatatlan ősteljesítmények mindenkor megfizetendőek volnának. Néha látjuk is, hogy egy szabadalom birtokosa, vagy egy hitel megszerzője óriási „províziót“ kap, de valamennyi megfizetése esetén halálatlanul magas árak volnának. Ebből következik, hogy a kifejtett értékkozmosz az árképződésnek nem állandóan hatékony feltétele, csak a *felső határt* alkotja, amelyet az áralkulás egészen sohasem ér el. A gyakorlati gazdaság kénytelen az elsőrangú teljesítményeket nagy mértékben megfizetetlenül hagyni. Marxista nyelven ez a megállapítás a *többlet-érték-elmélet megfordításaként* jellemezhető.

Azonban az eszményi felső határon kívül az árképződés-

nek még egy *alsó határa* is van. Matematikailag azonban ezt is épp oly kevésbé lehet meghatározni, mint a felső határt. Támpontjai a külső technikai-anyagi, mennyiségi viszonyokban rejlenek. És pedig különböző módon, aszerint, hogy: *a)* a gazdaság eddigi, kvantitatív arányai továbbviteléről, *b)* azok továbbfejlődéséről, vagy *c)* visszafejlődéséről van-e szó. Mind a három esetben más módon kell fenntartani a jószágok külső mértékarányait, tehát az árképződés alsó határa különbözőképpen fog alakulni. Az alsó határra nézve a következő általános tétel áll:

4. *A teljesítmények egyenlő fontosság szerint lépnek egymással külső kvantitatív viszonyokba.* Ez természetesen úgy értendő, hogy nem az egyes jószágok magukban tekintve egyenlő fontosak, hanem az egészből leszállva, mindig az egyes alsóbb teljesítményi ágak egészei jönnek tekintetbe. Ezekben az ágakon belül ismét az alsóbb egészek és így tovább lefelé az egyes tagokig. *Egyenlően fontos minden csak ugyanazon a fokon álló taggal, teljesítményi ággal hasonlítva össze.* Az összhaszon, az összteljesítmény felosztása az egyenlő fontosság elve alapján csak a *közvetlen tagok* között történik. Ámde az is tekintetbe jön, hogy a funkciós ágak tartalmában nem egyenlően vannak elhasználhatatlan teljesítmények, továbbá az, hogy az egyes részek egyszerre több egészben vannak benne. Például az „állattenyésztés” ágban a marha- és juhtenyésztés elvileg egyenlő fontosságu; de csak akkor, ha egészen tisztán nézzük ezt az ágat, mint olyat és eltekintünk attól, hogy a marha- és juhtenyésztés különböző módon szerepelnek különböző részterületeken, különbözőképpen vannak a nemzetgazdaságban és különbözőképpen tartalmazznak magasabb együttes teljesítményeket. Például a juhok és marhák mást teljesítenek, mint igavonók, másképpen szerepelnek a hus-, a bőr-, stb. iparban, éppen ezért különbözőképpen tartalmazznak elhasználhatatlan teljesítményeket is. Csak ha mindezeket nem nézzük, adódik a gazdasági ágak és külső mennyiségek egyenlő értékelése egyenlő fontosság alapján.

Hogy a kvantitatív arányok akkor sem egyértelműek, ha pontosan meghatározott jószágmennyiségekről van szó, arra nézve elég az előbbi példát tovább elemezni: Ha 10 juhra 1 marha jut, 10:1 fejezné ki értékarányukat; ámde ezek a mennyiségek egészen mást jelentenek, ha a két teljesítmény-ágot, a juhtenyésztést és marhatenyésztést 1. a gazdaság egyéb részeihez és 2. az utánuk következő ágakhoz viszonyítjuk, amelyeknek a tenyésztések előfokai. Egészen más arányok jönnek ki például a tej, a sajt, a trágya, a gyapjufonal, az orvosszerek, stb. ágainál. Emellett arra is kell gondolnunk, hogy melléktermények nélkül nincs termelés. Mindezeknél fogva a kvantitatív viszony, amelyben egy gazdasági ág, rész a többi

ágakhoz áll, részben áttekinthetetlen, részben különböző jelentőségű. *Ugyanaz a technikailag meghatározott jószág quantitative nem ugyanaz, ha egyszerre különböző vagy változó tagjellegében tekintjük.* Valóban el kell szokni a gazdaságtanban is a materialisztikus gondolkozástól. A mennyiség mögött meg kell látni a szellemit.

További fontos szempont, hogy a külső mennyiségek, mint kvantitatív arányok a pótlás mértéke szerint jönnek tekintetbe. Ez a pótlás lehet a régit megtartó, fokozódó vagy hanyatló, vagyis emelkedő vagy eső árakkal történhetik. Ez a tény érteti meg az ugynevezett *szabad jószágok* fogalmát is: levegő, víz, stb. csak annyiban lépnek a gazdasági jószágok külső, kvantitatív viszonyaiba, amennyiben pótlásuk szükséges, vagyis gyakorlatilag nem viselkednek úgy, mint elhasználhatatlan jószágok. Ami gazdaságilag kimerithetetlen, elhasználhatatlan, annyiban nem ölt kvantitatív jelleget.

Amde nem vezet-e mindez kaoszhoz? Lehetnek-e ilyen módon a kvantitatív arányok az árképződés alapjai és feltételei? Ehhez a szilárd alapot az elsőbbség, a rang adja meg. Az előbbálló résztartalom kvantitatív mértéke elsőbbséggel bír a hátrábbállóval szemben, a magasabb fokú az alacsonyabbal szemben, végül ezeken belül a vezető teljesítményé a vezetettel szemben, a célközeli a céltávolival szemben. Ebből adódnak a következő alapvető tételek: A közösségi érettség funkcióiért adott árak minden más árat megelőznek, logikai feltételei annak, hogy más árak egyáltalán fizetessenek. Gyakorlatilag e tétel csak annyiban áll, amennyiben az árképződés szervezés útján másképp nem szabályoztatik. Ugyancsak: a feltalálásért adott árak elsőbbséget élveznek a szerkesztéssel és tanítással szemben. Viszont a tanításért fizetettek megelőzik a későbbi résztartalmak árát. A hitelért fizetettek elsőbbséget élveznek a létrehozási érettség egyéb árai előtt és így tovább. Ugyancsak: a vezető teljesítmények árai a résztartalmakon és fokokon belül elsőbbséget élveznek a vezetett funkció áraival szemben; például a tőke árai a használati jószágokéval szemben.

Az *árak rangelsőbbségének* fogalma első pillanatra meglepő, de gyakorlatilag látjuk például, hogy a nagypiac a vezető, utána igazodnak a többi árak. Ugyancsak vannak az árak szempontjából vezető üzemek. E fogalom egyébként elrejtve benne van a mai hitellelméletben is, amidőn a termelés szempontjából a kamatot, a hitel árát meghatározó jelentőségűnek, tehát vezetőnek mondják. De ott van Ricardo elméletében is, abban a tételben, hogy a legkedvezőtlenebb termelő költségei a döntők, a vezetők, a többiek járadékhoz jutnak.

Hogy már most ármagyarázatunk utolsó tételéhez jussunk, nyuljunk vissza még egyszer kiindulási pontunkhoz. Ha 10 juhot adnak a cserében 1 marháért, akkor 1 juh ára $\frac{1}{10}$

marha. A szokásos (individualista) magyarázat szerint a cserében az áruk egymáson quantitative leméretnek. Ugyanez az eset, ha a pénz, mint „legforgalomképesebb áru“ ékelődik közbe. Az árnak ez a magyarázata azonban csupán külsőleges. Mert az ár valójában nem csupán az áruk egymáson át való pontos lemérése, hanem, mint láttuk, a teljesítmények organizmusának kifejezője. Az ár nem is „eredő“, amelyet a „kinálat és kereslet“ mechanikusan meghatároz. A csere maga a piaci érettség folyamata, teljesítmény-váltás, a teljesítmények átmenete egy másik ágba. A pénz sem csupán semleges nevező, hanem szervező, magasabbrendű tőke. Az árképződés nem pusztán adás és vevés, hanem maga is egy közvetítési funkció, sőt ezenfelül *gyakorlati gazdasági elhatározás* rejlik benne, mert amit valaki vesz és elad, nem magánügy, hanem először a részes gazdasági ágakat, végül az egész gazdaságot érinti.

Az ármagyarázat főkérdése tehát: milyen alapokon, milyen feltételek szerint történik az árképződésben megmutató gazdasági elhatározás? Univerzalista felfogás szerint a gazdálkodó cselekvései feltételeit nemcsak és nem is elsősorban magából meríti. Mindig csak tagként cselekszik, a teljesítmény-ágak, az üzemek, a háztartások és egyéb képződmények tagjaként. Ezért a gazdálkodó személyének szubjektív oldala csak közvetve, de nem primér módon jut érvényre. Az árképződésnek azok a meghatározó tényezői lesznek hatékonyakká, amelyek a részes képződmények építményének élet- és tárgyi követelményeiből folynak: ezeket a gazdálkodóknak mintegy el kell olvasniok. Az ár azután egy olyan elhatározás következménye, amely maga is a résztvevő gazdálkodók mindenkori tagjellegének kifejezője. Ha szubjektíve a gazdálkodó nem is törődik az egész építménnyel, abban, hogy a vétel- és eladásnak mindig közvetve vagy közvetlenül a piac, az üzemek, a háztartások követelményei szerint kell megtörténnie: egyénfeletti momentum rejlik. Az individualista magyarázatnak alaphibája, hogy a cserében és a piacon mindig csak két személyt tart szem előtt. Holott, ha a piaci szokásokra, jogokra, kötelékekre, továbbá a különböző gazdasági ágak lépcsőzetes felépítésére, stb. gondolunk, akkor megértjük, hogy az egyén a piacon csak tagi minőségében jelenik meg s az egész alakítólag benne van.

A gazdasági egészek élet- és tárgyi követelményei, valamint külső mértékviszonyai különböző formákban nyilvánulnak meg. Különösen a *kereslet* és *kinálat* és a *költségek* formájában. Ezeket a követelményeket mindig — akár szabad-, akár kötött gazdaságban — a következő két mondatban fejezhetjük ki:

1. Egy gazdasági képződmény által tartja fenn a maga organizmusát, hogy előbbálló teljesítményeket, — elhasznál-

hatalatlanokat is — vesz fel. E követelmény, mint *kereslet* lép elő és 2. Teljesítményei eredményével maga is beilleszkedik a következő képződménybe: *kinálat*.

A *kereslet* tehát azt kívánja, hogy 1. ugyanazon teljesítmény-sik előbbi fázisainak eredményei és 2. előbbálló rész-tartalmak és fokok teljesítményei felvétessenek. Például a takács 1. bőröket és cserzőanyagokat; 2. találmányokat, szabadalmakat, kereskedelmi szerződést stb. vesz fel. Ámde az utóbbiak a piacon csak részben lépnek fel formális keresletként, mert nagyrészt maguktól áramlanak a felvevő képződményhez, nem kell irántuk kereslettel fellépni. Például a takács üzeme felhasználja a munkások iskolai tanultságát, de nem jelenik meg közvetlenül kereslettel az iskolai képzés iránt stb. Végül 3. a kereslet sohasem egyenként, elszigetelten egy teljesítmény iránt, hanem tagi összekötöttségben, korrelációban lép fel. És éppen mert ezek az összekötöttségek változók, lehet a kereslet „rugalmas“.

Ugyanilyen megállapítások tehetők a *kinálatról* is. Mindezek alapján kereslet és kinálat egészen más képet mutatnak, mint a hagyományos materialisztikus, matematikai felfogás szerint. Kereslet és kinálat még akkor sem egyértelműleg meghatározott nagyságok, ha piac-technikai értelemben adott mennyiségekről van szó: például 1000 juh piaci felhajtásáról. Mert kedvező esetben utban levő és egyéb jószágokat fognak az ottlévővel egyszerre ajánlani, kedvezőtlen esetben visszatartani. Mint ahogy a tőzsdén a határidő-üzletben sem lehet megkülönböztetni a valóságos és fiktív árut, úgy a többi piacon sem. De ha el is fogadnánk a pontos kvantitatív meghatározottságot, a más áruk keresletéhez és kinálatához való viszony, mint már fennebb is láttuk, meghatározhatatlan. Hogy mindez mégsem vezet kaotikus helyzethez, az annak köszönhető, hogy a kinálatokban és keresletekben mindig egy *vezető* kvantitás alakul ki. A vezető kinálatok (keresletek) kvantitatív arányai elsőbbséggel birnak az árra nézve. És ezzel a vezető kinálat (kereslet) az árat magával viszi a vezetettbe. Világosabbá teszi ezt a némileg nehezen követhető tételt egy példa. Ausztráliában eredetileg a gyapju világpiaci helyzete határozta meg a kinálatot, ez mint vezető vitte magával a hus stb. kinálatát. Más lett a helyzet a husfagyasztás feltalálása után. Akkor a juhhus is a világpiacon vezető helyzetbe került, ezért most jobbhusu fajokat is termeltek. Miután a kinálatoknak a keresletekhez való viszonyai vezető vagy vezetett helyzet szerint különböző jelentőségűek: ezért van az, hogy ugyanazon termék különböző felhasználásánál különböző a kereset.

A kinálati ár szempontjából azonban az is döntő jelentőségű, hány elhasználatlan teljesítményt kell megfizetni.

Innen újra egy meghatározhatatlan elem az árszámitásban. Mert hogy szervező vagy feltaláló teljesítményeket meg kell-e fizetni vagy nem, magasan-e vagy alacsonyan, azt senki se tudhatja előre.

De az elhasználhatatlan és mennyiségi formába nem öltöztethető teljesítményeknek még egyéb jelentőségük is van. Nevezetesen az, hogy 1. minden kereslet felvesz meg nem fizetett, előbből való teljesítményeket, de 2. minden kínálat nyújt is előbb álló, meg nem fizetett teljesítményeket. Emlékezzünk a munkások tanultságának stb. fentebb idézett példájára. Mindebből általánosságban mondható, hogy 3. minden kínálat kitagolás eredménye, előbbi teljesítményektől, „hozadéktól“ függ; de ugyanígy minden kereslet is. Mert miből fizetnék? És ez a tény, hogy kínálat és kereslet kitagolás vagyis előbbi teljesítmények eredményei, a tagok összefüzttsége folytán ugy a saját képződmény, mint az összes résztvevők, végül az egész gazdaság eredményességére mutat vissza. Ezzel feltártuk az árelméletnek a termelékenység tanával való összefüggését. Azonban lényeges különbség, hogy a kereslet már beillesztett, betagolt eredményességet mutat, a kínálatnak még be kell válnia. Ebből következőleg a kereslet rangban a kínálat előtt van, a vevő az eladó előtt.

Ami már most a költségeket illeti, ezek sem léphetnek fel egyértelműleg meghatározott mennyiségekként, mert 1. külső tömegek a felhasználás szerint különböző képződményekkel kerülnek viszonyba és 2. egy képződmény egyszerre különböző teljesítményeket hoz létre, lehetetlenség tehát az egyes teljesítmény-fajra eső költségeket megállapítani. Már pedig a termelési jóságok mind többféle, különböző termékeket hoznak létre. Ha például egy juh költségei meg is állapíthatók, milyen kulcs szerint lehetne azokat a különböző teljesítmények (hus, zsír, csont, gyapju, stb.) között felosztani? A költségek végül is mind össze vannak kötve, a gazdaság összes eredményeit együtt nyerik. De 3. a költségek nem is technikai kvantitásokból, tömegekből állanak, hanem csupán árakból lehet azokat kiszámítani. Már pedig az összes árak megismételhetetlen, egyszeri árak, ezért nem határozhatók meg quantitative a költségek sem pontosan. Végül 4. a költségek annyiban sem határozhatók meg quantitative, amennyiben mennyiségi formában kifejezhetetlen teljesítményekről van szó. Technikailag egyforma költség-jóságok különböző együtt-teljesítményeket zárhatnak magukba. (Például a kivitelre szánt juhhus a kereskedelmi szerződést.)

Ha e fárasztó és különösen ily kivonatos formában nem könnyen követhető boncolgatás után visszatekintünk az ár-képződés jelenségeire, összefoglalva még egyszer megállapíthatjuk, hogy kereslet, kínálat és költségek nem eredeti, hanem

csupán felületi jelenségek, a kitagolás megjelenési módjai. Ezért magukban nem is az ármeghatározók. A quantitások, amelyek kereslet, kínálat és költség mögött állnak, az árképződésnek csak iránymutató támpontjai, amennyiben az *alsó határt mutatják*, míg a *felső határt* az értékfejlés jelzi. De természetesen ezek egyike se határozható meg matematikailag.

Ha ezek után eredményeinket összehasonlítjuk az individualista árelméletekkel, akkor láthatjuk, hogy az utóbbiak elkerülhetetlenül mind a matematikába visznek. Teóriáik azonban a valóságtól teljesen idegen szerkesztmények. Téves a költségek, kereslet és kínálat eredeti nagyságokként való felfogása. A gazdaságban csak közvetett mennyiségek vannak és ezek nem a kezdetei a gazdaságnak, hanem az organizmus, a tagépitmény követelményeiből adódnak. Hibája az individualista elméletnek, hogy nem ismeri a „rang“ kategóriáját, a pénzt csak semleges, technikai eszköznek tekinti, stb. Persze egyszerűsége és konstruktív átlátszósága nagyobb, az univerzalizmus gondolati feladata nehezebb.

Ha univerzalista módszerrel az árat a gazdasági ki- és áttagolódás követelményeiből magyaráztuk, akkor megértjük, hogy az ár mindenütt más árakkal korrelációban, mint *összekötött ár* mutatkozik. Minden ár más árakkal korrelációban áll, egyszeri, megismételhetetlen. Ilyen módon tagadjuk az árak teljes kiszámíthatóságát, de viszont jogaihoz juttattuk a valóságot. A tapasztalat igazat ad e felfogásnak. Így a világháború alatt a gabona árának maximálása azt okozta, hogy azt takarmányként használták fel, a gabona kínálata hus, zsir, stb. formájában jelent meg. A kínálatot sohasem lehet magában, határozott nagyságként megállapítani, mert másokkal függ össze. Az árstatisztika is éppen ezért abban az irányban fejlődik, hogy mindinkább *összefüggő* árak jellemzését adja. Így különösen az indexszámok útján. A mérlegelt indexnél pedig az árak mellett éppen a jószágok mennyiségeit is tekintetbe veszi. Az univerzalizmus szerint árolló van mindenütt, mert az árak csak a nagyságok viszonyából adódnak.

Ámde vizsgálnunk kell még az *áttagolódás* hatásait az árakra. Már láttuk e részt a „pótlás“, illetve a „továbbfejlődés“ és „visszafejlődés“ jelenségeit. Fontos e részt, hogy a várt jelenségeket a gazdálkodó előre számításba veszi, ha eléggé biztos felőlük. Ha ezt nevezzük spekulációnak, azt mondhatjuk, hogy a spekuláció a helyes gazdálkodáshoz tartozik. Éppen az eljövendő áttagolódás mértéke szerint nem az éppen fennálló kitagolási viszonyok, hanem a várt kitagolódás az alapja az áralakulásnak. A történetileg adott árak nemcsak az adott nagyságviszonyoknak, hanem a jövő áttagolódásban várhatóknak is ki-

fejezői. Ez által történik, hogy az adott tagolódások nem egyenlő fontosság szerint kezeltetnek, hanem tekintetbe veszik a teljesítménynövekedésnél várt többfontosságot és a teljesítmény-csökkenésnél várható kisebb fontosságot. A jelennek a jövő méreteit is számba kell vennie. A többfontosság főesetei a találmányok, a magasabbrendű tőke szaporodása, stb.

A kitagolódás, mint tudjuk, a különböző részekben, mint alsóbb egészekben át történik. Ámde mindezeknek is sajátos életük van, mindegyikben van valami, ami másban nincs meg. Ez az árakra vonatkoztatva annyit jelent, hogy ha a képződmény saját életén belül eltérés van az összkitagolásnak a felsőbb és alsóbb egészekben való arányaitól, az gazdaságilag helyesnek mondható. Ez a megállapítás pedig nem kevesebbet jelent, minthogy a szabad verseny által az ugynevezett egyforma jószágok árai kiegyenlíthetetlenek. Az árkülönbségeket csak mesterségesen, szervezés által lehet kiegyenlíteni. Mindezek ismét arra mutatnak, hogy az ár számbelileg nem teljesen kifejezhető valami. „Der Preis ist die Rechnung des Unrechenbaren.“ Nem önkényes, nem is teljesen meghatározatlan, de csak bizonyos határokon belül, ezek a határok pedig szintén nem matematikailag meghatározottak. Helyes gazdálkodásnál is különböző árakat lehet fizetni. „Az árszámítás történetisége és irracionálitása a gazdaság helyes fejlődésénél is széles határokon belül különböző árakat enged meg, annyiban tudniillik, hogy az elhasználatlan teljesítmények kisebb dotálás mellett is továbbmehetnek.“¹⁰

Az ár természete szerint a gazdaság organizmusából folyik, tehát természete szerint *organikus* ár. Ez megmutatkozik az *árrendben*, abban t. i., hogy az árak egymáshoz megfelelési viszonyban állanak, maguk is közvetve egy organizmust alkotnak. Ha az ár egy helyes építménynek helyes kifejezése: akkor *igazságos* ár. „Az igazságos ár tehát nem szubjektív kívánságok és mértékek szerint az, hanem objektív mérték szerint, amely az egész gazdaság helyes kitagolásában rejlik“.

Az individualista tanok a pénzt semleges számolási egységként fogják fel. Az univerzalizmus szerint a pénz minden gazdaságban benne van, annak szervezését jelenti, magasabbrendű tőke, amely nem hagyja érintetlenül a jószágok kvantitatív kitagolási viszonyait, hanem maga is hozzájárul alakításukhoz. Ez módot ad az u. n. inflációk megértésére is. A papírpénzszaporítás nem egyszerűen a pénzegységek megszaportítását jelenti, hanem 1. az áruk egymás közötti árviszonyaiban súlyos eltolódások állnak be és 2. az árumennyiségek egymáshoz való viszonyaiban is változások állnak elő és pedig a

¹⁰ T u. 1 W. 280 l.

pénz kiáramlási utjai szerint. Bármennyire paradoxként hangzik az első pillanatra: a pénz maga is az áralakulás irracionális alkotórésze.

Az árak bizonytalan, ingatag jellege a gyakorlati életben is megmutatkozik. Így a mérleg értékelési kérdéseinél, vagy a leírásoknál. Milyen alapon történjék az értékelés? Ugyanide vágnak az önköltségszámítás nehézségei, a „rezsi“ felosztása a különböző költségelemekre, stb. E kérdések *elméletileg megoldhatatlanok*; a gyakorlat szükségképpen különböző utakon halad. Még a könyvvitel sem ad pontos nagyságokat. Ezt megdölgöndolva megértjük az üzemek gyakori ármegállapításainak nagy ingadozásait. A gyakorlat mindig a régi árakra támaszkodik.

Az eddigi fejtegetésekből azt is megértettük, hogy ha ősidők óta minden teljesítményt meg kellene fizetnünk, akkor minden gazdaság lehetlenné válnék. Éppen mert nem kell megfizetni, lehetséges „der goldene Überfluss aller Wirtschaft.“ Viszont minden gazdálkodó le is ad megfizetetlen, előbbálló, elhasználhatatlan teljesítményeket. Mindebből a marxi többlet-érték-elmélet megfordítása s „a teljes munkahozadékra való jog“ képtelensége következik.

Elméletünk megmagyarázza a járadékok és adók fogalmát is. A *járadék*-képződés alapja a rangelsőbbtség: ez által a vezető, szellemi teljesítmények beillesztettek az ár- és jövedelem-alakulásba. A régi elméletben szereplő „származékos jövedelmek“ a teljesítmények helyes építményében nem keletkezhetnek. Viszont az *adók* nem egyebek, mint a magasabbrendű tőkékért felszámított árelemek. Éppen ezért mind átháríthatók. „Adómegelőzésről“ (Steuerüberholung) akkor szólhatunk, ha az adók produktív következményeik által a megterhelésen tulmenőleg termelékenyen hatnak.

Elméletünk jobban megmagyarázza a versenyt és a monopóliumot is. Az utóbbi sokszor sajátos magasabbrendű tőke következménye. Máskor, ritkaság esetén, a teljesítmények folyomában elfoglalt jó helyzete.

A hatalomnak ott van befolyása az árakra, 1. ahol nem számíthatók ki, bizonytalanok, 2. ahol a gazdaság áttagolódásban van. Végül a hatalomnak azért is van befolyása, mert a gazdaság lehet helyes vagy helytelen, tehát a hatalom által a helyes irányba vihető.

IX.

A JÖVEDELEM ELOSZLÁSA.

A *jövedelem-eloszlás* individualista elméletének alap-
hibái, hogy az alábbi téves feltevésekből indul ki: 1. Már kész jószágok kerülnek a piacra. 2. Ezeket a gazdálko-
dók magukhoz váltják, így történik meg eloszlásuk. 3. A
piacon csak elhasználható jószágok vannak. 4. A piaci folya-
mat maga semmit se ad hozzá a jószágokhoz. 5. A jövede-
lem-eloszlás csupán az árképződés egy különös esete. És-
pedig milyen módon történik meg a jövedelmek szétáramlása?
6. A „termelési tényezők“ szerint.

Ezzel szemben az univerzalizmus tételei: 1. Nem kész
árúk jönnek piacra, a jószágok mind csak kölcsönösség alap-
ján egymás által keletkeznek. 2. Nemcsak elhasználható, ha-
nem elhasználhatatlan jószágok is a „piacra“ kerülnek, ha nem
is ugyanazon technikai formában. 3. Maga a piac is hozzá ad
valamit a jószágokhoz, amennyiben azokat más termelési
szakaszba viszi át. 4. A jószágok elosztása nem a piacon való
árképződés által történik. 5. Azok az elosztási irányok, ame-
lyeket az individualista iskolák munkabér, földjáraadék, tőke-
kamat címen ismernek, nem léteznek. A termelési tényezők
tana technikai, nem gazdasági elmélet. Itt a fiziokratiz-
mus eredete. Technikailag tényleg igaz, hogy minden a
földön és munkán, amely „előbbi munkára“, tőkére nyul visz-
sza, alapszik. 6. Az eloszlás elemei nem az árban, nem is a
termelési tényezőkben, hanem a kitagolási rendben, vagyis
a teljesítmények tagolódásában rejlenek.

Az eddigi elmélet nem is tudott kielégítő eredményhez
jutni, se Ricardo, se Marx, se a határhaszon-iskolák; minde-
niütt ugyanaz az alaphiba: csak technikailag adott jószágokat
tekintenek a gazdaság részeiként, elhasználhatatlan jószágok-
ról nincs szó. Másképp az univerzalizmus: az ár a tagok épít-
ményének kifejezése; az árelemeknek tehát a kitagolási rendre
kell visszamenniük: ezek pedig a részegészek, a fokok, másod-
rendű rangelsőbbiségek, továbbá a több vagy kevesebb fontos-
ság az áttagolódás mértéke szerint. Ebből a következő
funkciós elemek adódnak, amelyek minden árban együttes
téritést kapnak:

A) *A részegészek.* 1. Téritések a közösségi érettség funk-
cióiért, adók, tagdíjak, üzemszervezés rezsije, állam, köz-
ség, üzemek jövedelmei. Ezek azután továbbadódnak mint
tisztviselői fizetések, vagy szervezési jutalékok. 2. Téritések
az előérettség funkcióiért, feltaláló díj, tanítói fizetés, a
konstruktőr jövedelme. 3. Téritések a pénz piaci érettsége
funkcióiért, hitelért, kölcsönkamat, províziók. 4. Téritések
az áru piaci érettsége funkcióiért, kereskedelmi nyereség, al-

kuszdij, arbitrázs. 5. Térítések az üzemi érettség funkcióiért, amely technikailag anyagi, helyi és időérettségként különböztethető meg: termelői, szállítási díj, üzleti kereset stb.

B) *A fokok.* A részegészek meghatározott fok-értékek szerint lépnek fel: Például világkereskedelem, nemzeti kereskedelem, helyi kereskedelem. A részegésznek jutó térítés mellett térítés lehetséges a magasabb fok teljesítményei számára, például a külföldi szabadalmakból kapott díjak, a külföldi kölcsönökből nyert kamat világgazdasági fokértékkel bírnak.

C) Ehhez járulnak még a részegészekben belüli rangelsőségek: 1. térítés a célközeli teljesítményért a céltávollal, a vezetőért a vezetettekkel szemben. Ez a vezetettség azonban viszonylagos: ami felfelé vezetett, az lefelé vezető. Általában vezető az olyan teljesítmény, amely előbbállóként magát továbbadja és az utána következőt teremtoleg alakítja; vezetett teljesítmény, amely átvesz. „Führend ist die gestaltende, geführt die auswirkende Leistung“. Így a feltaláló vezető a szerkesztővel, az utóbbi a munkással szemben. A vasesztergályos vezető a géppel szemben, amennyiben a gép általa jut a benne levő előbbi teljesítmények aktualizálásához, de a gép vezető a munkással szemben, mert előírja a munkásnak a teljesítményeit. Így állnak elő a jövedelemnek további elosztásai.

Mindez mutatja a régi teoria tulgyszerű, semmitmondó voltát. Ha például a „munkabért“ nézzük, látjuk, hogy az a gazdaság különböző részegészei szerint igen különböző. A közösségi érettség keretén belül ismét sokféle, a tisztviselő, a szerző stb. jövedelmei, mindegyik alapvonása, hogy a munka a későbbi résztartalmak számára termelékeny legyen. Lehet-e azonban egy feltalálónál munkabérről beszélni, vagy egy bankigazgatónál, vállalkozónál? Mindez mutatja, hogy nincs lényegében azonos munkajövedelem, nem is lehet tehát szó általános bérelméletről.

Ámde az eddig tárgyaltakon felül áralkatrészek az *áttagolódásból* is folynak (a több vagy kevesebb fontosság alapján). Így a régi készletek, tőkék elértéktelenednek, teszem, új találmányok által (Verluste aus Leistungsbranche). Viszont a fejlődésben olyan funkciós elemeknek kell térítést juttatni, amelyek eddig nem vettek részt a teljesítmény-eredményben. Ezek: a) nevelési tőke a népszaporulat számára, b) felszerelési tőke a munkaszaporulat számára, c) az abszolút felszerelési szaporulat vagy abszolút tőkészaporulat, ha fejenként a gazdálkodókra több gazdasági eszköz esik, mint eddig. Ismeretes, hogy különösen a technikai haladások több közvetett teljesítményt, vagyis tőkét kívánnak. Jövedelmi formák szerint mindezek az árelemek például adók formáját ölthetik fel (állami iskolák stb.), de minden más formában is jelentkez-

hetnek, különösen a bank, kereskedő, vállalkozó és feltaláló jövedelmeként, amennyiben t. i. a jövedelmek az üzlet kiterjesztésére fordíthatnak.

Az egyes térítések (árrészek) magasságát nem lehet pontosan meghatározni. Téves az elmélet eddigi eljárása, amely szerint az árelemek egyszerűen elszámoltattak. Még ha a teljesítmény-nagyság egészét meghatározottnak vennénk is, az árrészek belső tagolódását nem lehet pontosan meghatározottnak tekinteni, mert abban erős eltolódások lehetnek a gazdasági elhatározások szerint, amelyek az eloszlásban mindig szerepelnek. Éppen ezen elhatározások szerint adódik a gazdaság építményének és termelékenységének különböző fejlődése. „Der Sinn der Verteilung ist stets die Sicherung des Lebenskreislaufes der Wirtschaft.“ Ezt a megállapítást a tapasztalat is igazolja. Így az adók emelése nyilván más jövedelmi ágakban való csökkenést jelenthet, amiből a gazdaság hanyatlása következhetik. De az adóemelés lehet termelékeny is, ha következménye a teljesítmények tagolódásának jobb átépítése. Éppen így tudotálható a tőkének jutó térítés, jövedelem, aminek következménye a tulkapitalizáció és alacsony munkabérek. Viszont a munkabérek emelése a munkakedv, a belső piacok emelkedését idézheti elő, ugyanakkor megakaszthatja a tőkefejlődést és végül hanyatláshoz vezethet. Ilyenféle tagolódási változások állhatnak be jövedelem-eltolódások által. Jövedelem-változások viszont csak a gazdaság áttagolódási képessége szerint lehetségesek — Verteilung ist vor Preis!

Különösen fontos a jövedelem-eloszlás terén is a teremtő és végrehajtó teljesítmények közötti különbség. Emlékezzünk elemzésünkre, amely szerint a rangelsőbb teljesítmények megjelennek a későbbiekben, míg az utóbbiak saját életük segítségével aktualizálják azokat. Nem közömbös, hogy egy későbbi helyezéssel teljesítmény sok vagy kevés előbbállót aktualizál-e. Már most 1. a rangelsőbb teljesítmény annyiszor kap térítést, ahányszor a későbbiekben újra megjelenik: *Schöpfungslohn*. 2. Azok az alsóbbbrangu teljesítmények, amelyek több előbbi teljesítményt aktualizálnak, magasabb térítést kapnak, mint azok, amelyek keveset: *Auswirkungslohn*. Itt a minősített vagy tanult munka magasabb bérének magyarázata: itt több előbbálló teljesítmény aktualizálódik.

Az egyes *résztartalmaknál* előálló jövedelem-jelenségekre nézve a következő megállapítások tehetők:

1. A közösségi érettség teljesítményei elhasználhatatlanok. Nem egyenként, hanem összefüggésben, szervesen lépnek fel s mint elhasználhatatlanok, számtalanszor újra megjelennek. Például egy kereskedelmi szerződés. Ezért lehetségesek itt az óriási különbségek egy miniszter szerény jövedelme és például egy közvetítőnek juttatott nagy összeg kö-

zött. Ugyanigy van ez az alsóbbbrangu közösségi érettség teljesítményeinél: egy polgármester, még inkább egy kartellvezér jövedelme sokszorosa lehet a miniszterének. *A népek jólétének nagy része éppen a közösségi érettség teljesítményeinek csekély javadalmozásán mulik.* (A Marx-féle értéktöbblet-elmélet megfordítása.) 2. Az előérettség teljesítményei terén például egy feltaláló óriási jövedelmet kaphat, de éppen így kaphat semmit is. Szabályosabb a tanításért járó térítés. Az utánteremtő konstruktőr vagy művész mintegy közbeeső helyzetet foglal el. Egy művész javadalma néha nagyon magas lehet, éppen teljesítményének részben való elhasználhatatlansága miatt. Aktuális példa erre a „film-csillagok“ fizetése. 3. A pénz piaci érettségének teljesítményei sajátosan termelékenyek, összeköttetést teremtve a hitelező és a hitelt igénybevevő között új közösséget hoznak létre. Márpedig minden egész teremtése elvileg termelékeny. E sajátos termelékenység megtérítése a *kölcsönkamat*.

Külön fejtegetést kívánna a *fokok* tana a jövedelmek szempontjából, de itt csupán az üzembről és vezetőjéről, a *vállalkozóról* akarunk szólni. Ennek jövedelmét legjobban az egész fokai alapján tudjuk megérteni. A vállalkozói nyereségnek is nyilván bizonyos funkciókból kell erednie. Ha az üzemet nézzük, az a nemzetgazdaság organizmusában egy meghatározott fokot jelent, amelynek jellegzetes tulajdonságai: 1. sajátos, belső magasabbrendű tőkéje, az üzemszervezet. Azután 2. felfelé sajátos beillesztést kell keresnie a piacba. Ez olyképpen történik, hogy a vállalat termékeinek meg kell adni a piaci érettséget. A második funkció a kereskedelmi igazgató, az első az üzemvezető feladata. Annak tehát, amit *vállalkozási nyereségnek* mondunk, két alaprésze van és pedig 1. a kereskedői nyereség (Händlergewinn) és 2. a szervező bére (Organisatorenlohn). Ehhez járulnak egyéb térítések, amelyek csak átmennek a vállalkozó kezén, ő számolja el azokat, de nem mint vállalkozónak jutnak részül, nevezetesen *a)* a feltaláló teljesítményének térítése, ha a vállalkozó feltaláló is, *b)* a végrehajtó munkáért neki járó „munkabér“, *c)* kockázati prémium, *d)* kölcsönkamat, *e)* adók, végül *f)* a dinamikus feladatokra jutó térítés: az üzem megnagyobbítása, hogy ezáltal a népszaporulat felvétessék. Amennyiben a vállalkozó ezt a jövedelmi részt nem erre a célra fordítja, az a mai individualista gazdaság hibája. De mindenképpen áll, hogy a vállalkozói nyereség bizonyos részei a gazdaságnak, mint egésznek továbbfejlesztésére fordítandók. Hogy egyébként a kereskedelmi és organizációs teljesítményekre jutó térítések nagyobbak, mint a végrehajtó munkára jutók, az e tevékenységek rangelsőbbiségéből következik. Ez persze nem jelenti azt, hogy az individualista gazdasági rend-

ben a vállalkozói tevékenység szabadsága és nyeresége károkat is nem okozna.

Természetes, hogy a jövedelem-eloszlás összefügg a termelékenységgel. A termelékenység problémáját másutt részletesen elemeztük, elég itt emlékeztetnünk 1. minden termelékenység viszonylagosságára és kölcsönösségére. 2. az emelkedő és csökkenő hozadék tanára és végül 3. az elhasználhatatlan jószágok fontos szerepére. Eppen az utóbbiaknak igen nagy a jelentőségük egy ország jólétére: „Egy gazdaság technikai színvonala, kereskedelmi színvonala, organizatorikus színvonala főként az elhasználhatatlan és megfizetetlen teljesítmények gyümölcse, amelyek benne mindig működnek. Nem egy absztrakt szorgalom, mint Smith Ádám véli, mértékadó egy gazdaság termelékenységére nézve, hanem az a körülmény, hogy az egyszerű műhelyi munkában sok előbbálló teljesítmény (felsőbbrendű tőke, előérettség stb.) aktualizálódják.“

Egy hátrábbálló képződmény sem teremt az előtteálló nélkül, egy alsóbbfoku képződmény sem hoz hozadékot a felsőbb nélkül. A felsőbbek hozadékainak odavezetése az alsóbbakban való aktualizálódás útján történik. Így a feltaláló gondolatát végül az esztergályos — az üzem utolsó tagja — valósítja meg. A világgazdaság a nemzetgazdaság üzeimben aktualizálódik. És e részt a következő rangelsőbbiségek állnak fenn:

1. A világgazdaság összteljesítmény-eredménye a nemzetgazdaságé, mint amannak tagjáé, előtt van.

2. A nemzetgazdaság összteljesítmény-eredménye vagy összhozadéka alsóbb egészei előtt van.

3. Ezek összteljesítmény-eredménye az üzemek hozadéka előtt van.

4. Az üzemé az üzemtagé előtt van.

5. Az üzem tagjának összteljesítmény-eredménye a háztartásé előtt van, végül

6. A háztartás összhozadéka a háztartás tagjaié előtt van.

Viszont az aktualizálódás értelmében az egész csak a tagokban jelenik meg. Vagyis

1. A teljesítmény-eredmények útja felülről lefelé, nem pedig alulról felfelé megy.

2. A magasabb fokok hozadékai nem mennyiségeket adnak, hanem csupán az alsóbb fokokba való *betagolódási lehetőséget adják*, ezen a betagolódási lehetőségen belül az aktualizálódás lehetőségét. A felülről lefelé vezető utat odavezetésnek (Zuleitung), az aktualizálást felvételnak (Aneignung) mondhatjuk (Gesetz der „auswirkenden Aneignung“).

¹¹ T. u. I. W. 339. 1.

A különböző részek, amelyeket az egyes nemzetgazdaságok a világgazdaságtól kapnak, egyik legfőbb alapját jelentik a nemzetgazdaságok különböző jólétének. Itt a fő magyarázata annak, hogy az angol munkás bére nagyobb, mint a magyaré. Ugyanez a helyzet a nemzetgazdaság és alsóbb egészei között le egészen az üzemekig.

Hogy egyenlőtlen jövedelmek, járadékok vannak, az a hozadékban való előnyös részesedés (Vorzugsanteil) következménye. Ugy Ricardo, mint a határhaszon-elmélet a járadékot differenciális jövedelemként magyarázta, amely végül is „kizsákmányolás“, mások gazdasági hozadékából való levonás által keletkezik. Ezzel szemben a helyes magyarázat, hogy a járadék: előnyös javadalmazás, előnyös teljesítményért („eine Vorzugsvergütung für eine Vorzugsleistung“). Minden teljesítmény eredménye „nyereség“, minden ár nyereség-ár. A járadékoknál vezető teljesítményekért adott nagyobb részesedésekről van szó. Minden előbbrevaló teljesítmény nagyobb eredményt érhet el, ezért nagyobb részt kap az összeredményből.

A közösségi érettség területén nagyobb eredmények éretnek el minden későbbi résztartalommal szemben. Épígy a többi részegészeknél és fokoknál is. És a másodrendű rangokat illetőleg is ez a helyzet. Nem mások hozadékából való levonásról van tehát szó, hanem elvileg ezekre a teljesítményekre az a megállapítás áll, hogy a gazdaság egészét jobban szolgálják, mint amennyit belőle vesznek. Bármennyit kap is egy feltaláló, amit ad, a találmánya még többet, még nagyobb gazdagítást jelent az összgazdaság számára.

Egészen helytelen az individualista tanok nagy egyszerűsítése, midőn csak munkajövedelmet, tőkejövedelmet stb. akar megkülönböztetni. A teljesítmények végzőinek nemcsak egyetlen teljesítmény-faj térített meg, hanem szükségképpen sok, mert minden teljesítmény sokféle előbbálló teljesítményt visz megvalósuláshoz és minden teljesítmény sok egészben egyszerre tag. Láttuk ezt fennebb a vállalkozó példájánál. Ugyanigy elemezhetjük a munkás jövedelmét is.

A munkabérben van 1. *elemi munkabér*, amit a vita propriáért kap, de ehhez járul 2. az *aktualizálási bér*, amely azért adatik, mert a munkás megtanult irni, olvasni, szakismerete, morálja van, tehát magasabbrendű tőkét aktualizál. 3. ezenfelül a *magasabb fokok aktualizálásáért fizetett térítések*. Ezek alapján kap egy ausztráliai munkás magasabb bért, mint az angol, ez, mint a magyar stb. Végül 4. a *másodrendű rangelsőbbiségekért adott térítés*, a tehetségért, megbízhatóságért, vagyis a vezetett vagy vezetett helyzetért járó rész. Ugyanez áll más teljesítményekre is.

A teljesítmények építménye, organizmusa mellett tekin-

tetbe jön a teljesítmény-eredmények abszolút mennyisége is (Wohlstandshöhe). Nem egyformák az anyagi-technikai alapok, föld, éghajlat, tehetség. Ezért a tömegjövedelmek alapja egy *nemzetgazdaság abszolút teljesítmény- és jószágbősége*. Csak e feltétel alapján jutnak érvényre azok a különbségek, amelyek a rangelsőségekben rejlenek. Ez a tétel is megvilágítja minden jövedelem és ár történetiségét és megmutatja mennyire tévesek a tisztán absztrakt, Ricardo, Marx, Menger stb. nevéhez fűződő jövedelem-eloszlási elméletek.

Ugyane tételből következtetés vonható le a magasabbrendű tőke és a jövedelem-eloszlás kapcsolatára. A magasabbrendű tőke mindenütt ott van, alakítja a teljesítmény-tagolódást, tehát az elosztást is. Gondoljunk csak e részt például a szociálpolitikára. Minél nagyobb az abszolút teljesítményszint, az abszolút jólét, annál inkább lehet magasabbrendű tőke útján alakítani a jövedelem-elosztást, annál hatékonyabban érvényesülhet a szociálpolitika.

Ha az árak és jövedelmek alakulása nem mechanikus, akkor a kormányok és köztisztviselők változtathatnak a jövedelem-elosztáson és az árakon, amennyiben intézkedéseik összhangban vannak a gazdaság kitagolási rendjével, helyes továbbfejlődésével és a nemzeti kultúra érvényes céljaival. A „hatalom vagy gazdasági törvény?” kérdésre az individualista elméletek téves választ adtak, viszont a történeti iskola minden beavatkozást lehetségesnek tartott. A helyes álláspont szerint a gazdaságnak nem fizikai törvényei, hanem a logikai törvényekhez hasonló törvényei, értelmes összefüggései vannak. Olyan befolyásolások, amelyek összhangban vannak a gazdaság organizmusával, sőt amelyek annak követelményeit az árban érvényre jutni segítik, az ilyen beavatkozások megfelelő hatással bírnak és egy helytelen építményt helyessé, helytelen árkiefejezést helyessé változtathatnak át, vagyis az igazságos árhoz és a megfelelő jövedelem-elosztáshoz vezethetnek.

Fejtegetésünk végére értünk. „Az egyenlő fontosság elve; a rangelsőbb megsokszorozódása az alsóbban; a szinte mágikusan ható elhasználhatatlanság elve, amely e részt uralkodik; a számbeliségnek pusztán közvetettsége a gazdaságban; a kvantitatív mérések pontosságának hiánya még a kereslet, kínálat és költség területén is; az itt fellépő vezető viszonyok; az áttagolódás; az árképződés szabad játéka, amely organikus természetét sose tagadja meg; azután a jövedelem-elosztás terén: az u. n. termelési tényezők helyére a kitagolási rend elemeinek állítása; ezen elemek kölcsönös áthatoltsága; a jövedelmi források sokszoros volta; a teremtő és aktualizáló bér megkülönböztetése; az értéktöbblet elméletének megfordítása az eredmények levezetése felülről le-

felé; a nagyobb rész a vezető teljesítményért elve — ezek az új, legfontosabb állomásai megtett utunknak. A gazdaság folyamata többé nem számok és tömegek hamis fényében, hanem az élet világosságában tűnik elénk.“

X.

A GAZDASÁG NÉGY ALAPFORMÁJA. A RENDI GAZDASÁG.

Az a felfogás, amely a tudomány feladatát csak annak megállapításában látja, hogy mi van, de azt nem keresi, mi legyen: nem veti fel a kérdést a gazdaság lényegének legjobban megfelelő gazdasági forma iránt. Holott nem nehéz belátni, hogy az, mi legyen, minden Sollen, annak, ami van, a Sein-nak követelménye, nem pedig szubjektív valami. A gazdaság helyes formáját is a dolog fogalmának, természetének megértése határozza meg. A gazdaság helyes rendje az, amelyet a gazdaság fogalmából, természetéből meritünk.

Négy gazdasági formát lehet megkülönböztetni: 1. a tiszta forgalmi gazdaságot vagy tiszta oekonomiát; 2. a tiszta tervgazdaságot vagy kommunista gazdaságot; 3. a testületileg vagy rendileg meghatározott gazdaságot és végül 4. a szabadon irányított gazdaságot vagy mérsékelt kapitalizmust. E négy forma közül az első teljesen utópisztikus, a második elvileg szintén utópisztikus ugyan, de bizonyos határesetként megvalósítható; a szabadon irányított gazdaság átmeneti történeti lehetőség; és a *rendileg megkötött gazdaság* az egyedüli valóságos gazdasági forma. A történelem csak rendileg megkötött gazdaságokat ismer, a szabadon szabályozott gazdaság viszonylag rövid ideig tartó betöréseivel.

Az első forma, a tiszta oekonomia a külső látszathoz csatlakozó gazdaság-elmélet formája, amelyet az individualizmus klasszikusai annyira kiépítettek, hogy mai gondolkozásunk a „valódi“ gazdaságot alig tudja másképp elképzelni, mint emez atomisztikus forgalmi gazdaság formájában. Ennek jellemző jegyei: a gazdaság individuális eredete, ebből következőleg a szabad forgalom, végül a magántulajdon elve. Mindezzel szemben eléggé láttuk, hogy az egyén magában, mint olyan, csupán absztrakció. De ha ettől eltekintve teljesen szabadnak gondoljuk ezt az egyént, abból nem közzgazdaság, hanem kaosz áll elő. Kaosz kettős értelemben: először teljes szabadság mellett nincs jog, nincs morál, törvény, pénz stb, nincs meg tehát a közösség segítsége. De másodszor nem is tudná senki, mit csináljon, teljes tervnélküliség, összevisszaság állna be. A valóságban nem is lehetséges soha ilyen minden fék nélküli kapitalizmus. A történelem kapitalista betörései mindig jól tagozott rendi gazdaságokba történtek és a fennálló

gazdaságban alapjában csak apró változtatásokat végeztek. Nem lehetséges teljes „automatizmus“. Egészen önállóaknak képzelt egyének gazdasági „forgalma“ lehetetlenség.

De mindezek felül, mint fentebb részletesen fejtegettük, tévedés a gazdaság *egyéni* eredetének hite. Az egyéni cselekvés előtt áll mindig a gazdaság egésze, organizmusa, ebbe illeszkednek az egyes egyéni cselekvések. A forgalom nem is „összetalálkozás“, hanem egyes cselekvések nem organizált beillesztési módja már előbb adott, de végső konkrét formájukban még nem kitagolt egészekbe.¹² Még a börzén is a vásárlók és vevők mögött azok a mérlegelések állanak, miképpen illesszék be cselekményeiket a gazdasági egészek organizmusába. A látzólag teljesen önkényesen cselekvő szabad spekuláns tevékenysége is elvileg abban áll, hogy a fennálló, vagy eljövendő gazdasági egészek követelményeit kifürkéssze és aszerint cselekedjék.

De miképpen vehet részt az egyén a gazdasági egészekben? Éppen szubjektivitásának elvesztése által. Az egyének csak úgy érintkezhetnek egymással, ha gazdasági céljaik és gazdasági eszközeik közösek: ez pedig annyit jelent, hogy hasonló szellemi világhoz tartoznak, szellemi közösséget alkotnak. Az egyesek tagiságának a kultura szellemi életegészeiben már adva kell lennie, mielőtt tevékenységükkel belépnek a gazdaságba. Minden forgalmi gazdaság célok által összekötött gazdaság és csak e célközösség által lehetséges. A cél által kötött, szellemi egyformaságon alapuló gazdaság: nemzeti gazdaság. Nemzetgazdaság és individuális forgalmi gazdaság: ellentétek. A tiszta forgalmi gazdaság a valósággal ellentétes fogalom.

A teljes *tervgazdaság* vagy *kommunista* gazdaság az egészet egyforma atomokból akarja összeállítani. Itt a részek „vita propria“-ja hiányzik: a gazdasági csoportok és tagok között teljes egyenlőség uralkodik. Ez a gazdasági forma a nemzetgazdaságot először atomizálja és azután centralizálja — ez is utópisztikus. Egy egész sohase állhat egyenlő darab-ból és soha sincs összerakva. A kommunizmus határesetként lehetséges ott, ahol szűk körben belső, szellemi közösség és cél-egyenlőség uralkodik, például az őskeresztény községekben, vagy szerzetekben, amelyek askétikus alapokon nyugszanak. E határesetektől eltekintve az egésznek meghatározásánál fogva organikus különbségekkel kell birnia.

A *korporációs* vagy *rendileg kötött* gazdaság a történelem valóságos gazdasági formája. Mesterien kiépítve látjuk

¹² „Verkehr ist die Form des Sich-Eingliederns in vorgegeben Ganzheiten, die aber ihrer letzten Verwirklichung nach noch nicht konkret, sondern nur virtuell bestehen.“ (T. u. l. W. 3 269 l.)

a középkori városi- és céh-gazdaságban. De a földesuri kuriák, az újkori kartellek, szakszervezetek is idetartoznak. Ez a forma elkerüli a két előbbi hibáit: elismeri az egész magasabb valóságát és a tag levezetett saját életét is. A rendi gazdaság abban áll, hogy a gazdaság egyes részei, területei szigorubban vagy lazábban szervezve vannak, ezáltal egy nép összgazdaságának tagoltsága a legfontosabb gazdasági ágakba viszonylag állandó, de úgy befelé, mint le- és felfelé mozgékonyság uralkodik.

A rendi, korporációs gazdaság alapja, hogy aránylag kis körök célközösségén nyugszik és ennek megfelelőleg az eszközök laza közösségét alapítja meg. „Genossenschaftliche Wirtschaft“-nak is nevezhető volna. Összefogja a viszonylag egyenlőket, úgy hogy egyenlők között egyenlőség uralkodik. A gazdaság maga: öszrend, a foglalkozási ágak részrendek vagy hivatás-rendek. A rendeknek viszonylagos önkormányzatuk van, bennük szakértelem és az életben gyökerező vezetés elve érvényesül. A tulajdon formája rendileg kötött tulajdon vagy feudális tulajdon.

Rendileg kötött gazdaság nemcsak a középkor formális céhrendszere, hanem minden olyan gazdaság, amely kötöttségek szerint van alakítva és ezáltal viszonylag egyforma gazdasági körökre tagolódik, e körökben az alsóbb egészek befelé szorosabban, felfelé azonban lazábban vannak megkötve. Ilyen módon a rendi gazdaságban van egy darab úgy a kommunista, mint a forgalmi gazdaságból. Veszélye viszont e formának a megmerevedés: az eszköz győzelme a cél fölött. Ennek következménye a szellemi világ lázadása az eszközök világa ellen, amely a kornak és célnak többé meg nem felelő kötöttségeket mutat. Példa erre a reneszánsz és humanizmus korai kapitalizmusával.

Elképzelhető, hogy a rendi gazdasági kötöttségek úgy bensejünkben, mint egymáshoz való viszonyukban annyira meglazulnak, hogy a gazdaságnak csak néhány alapjelensége van szabályozva és megkötve. Így például a háboru előtt bizonyos nagyon általános szabályok állottak fenn a munkaszerződésre, de ezeken belül szabad volt a szerződés. Vagy voltak bizonyos vámok, de egyébként szabad volt a forgalom stb. Ez a *szabad szabályozott gazdaság*, amely a szociálpolitika, vámpolitika, merkantilista politika és más effélék útján röviden mint „mérsékelt kapitalizmus“ mutatkozik.

Ez természeténél fogva csak átmeneti forma, mint állandó, abszolút forma utópisztikus is, miután csakis rendi kötöttség talaján keletkezik, csak testületi kötöttségek örökölt kincséből élhet. Az ugynevezett kapitalizmus nem az individualista atomizmus megvalósulása, hanem fogalmilag és történetileg is csak korporációs tagolódások leomlása alapján

lehetséges. Az egyesek gazdasági „szabadsága“ csak azáltal vált lehetővé, hogy kereslet és kínálat, termelés és fogyasztás, árak, nyereség, tőke, munka, piac stb. már meghatározott, hagyományos tagozottságban voltak adva. A mérsékelt kapitalizmus sem jelenti soha azt, hogy a gazdaság egyesek szabad cselekményeiből alakul. Csupán régi rendileg rendezett viszonyok viszonylag viharos, válságszerű átalakulását és egy gyökerevesztett proletáriátus képződését jelenti. Két rendi korszakot köt össze.

A mondottak irányítást adnak a gazdaságtörténethez is. Bücher ismert fejlődésfokai tévesek, már csak azért is, mert „zárt házigazdaság“ nincs, nem is lehetséges atomisztikusan egymás mellé állított „házigazdaságok“-ból álló közgazdaság. Mint ahogy a középkori céhrendszer sem atomisztikus egymásmellettség. A gazdaságtörténetnek a nagy egészeket kell megkeresnie és az egyes jelenségeket tagsági jellegükben meghatározni. A történelem alapigazsága, hogy minden gazdasági történés rendi jelleget mutat. Még az 1789-ben szétszakított rendi kötöttségek helyébe is a kapitalizmus alatt új kötöttségek léptek, kartellek, kamarák, szakszervezetek, kollektív munkabérszerződések, szociálpolitikai intézmények stb.

*

Ha mindezek után fölvetjük a kérdést, milyen gazdasági berendezkedést állítsunk programként magunk elé, a felelet csak egy lehet: a kapitalizmus által megbontott rendiség helyreállítására, új formájú korporatív gazdaság megalkotására kell törekednünk. Mi a multból elsősorban az *individualizmust* örököltük, a liberalizmussal, a manchesterizmussal és a demokráciával. Az individualizmus kulturtartalma, a kötetlenség, a gazdasági korlátok hiánya okozza, hogy a szellem kifelé fordul, az egyén magára hagyva belsőleg elszegényedik s ennek ellensúlyozására a külső élet és gazdálkodás teremtő fejlesztésének szenteli erejét. A világtörténelem individualisztikus korszakai mind kapitalisztikus jellegűek. Itt a mai rohanó, féktelen kapitalizmusnak is a legmélyebb, szellemi gyökere. Ezzel jár a gondolkozás ametafizikus és utilitarisztikus, végül kozmopolita jellege és a tulzó racionalizmus, a tudás tulbecsülése, a „felvilágosodás“ kultusza. Az individualizmus civilizációt teremt, de letöri az igazi, belső kulturértékeket.

A liberalizmus az individualizmus politikai elmélete: az egyének atomisztikus összetételéből, a mechanikus többség elvéből építi fel a népszuverénitász tanát, holott a helyes elv nem az, hogy a több, hanem hogy a jobb uralkodjék. Valóban, a nagy gondolkozók és költők Platontól Hegelig és Euripidesztől Goetheig elvetették, mint kultura-ellenest, a demokráciát. A kapitalizmus viszont gazdasági individualizmus, azonban

eszméileg nem a mindenki harcát a szerződéssel megszüntető természetjog alapján áll, mint a politikai liberalizmus, hanem a szabad versenyben az erősebb győz a gyengébb felett. A kapitalizmus nem gazdasági liberalizmus, hanem gazdasági macchiavellismus. A szocializmus, mint annak a kapitalizmusból született ellenfele, nem is egyéb, mint az a törekvés, hogy a természetjog elvei a gazdaságban is megvalósíttassanak. A kapitalizmus igazi gyengéje, mint minden individualizmusé, szellemi téren van, hiszen gazdaságilag tagadhatatlanul a termelő erők óriási kifejtését eredményezte. Azonban az egyént gyökértelenné, magában álló, létbizonytalansággal küzdő, testületi szellembe be nem illesztett atommá teszi. Ez a minden szellemi és erkölcsi közösségtől való elszakadás a kapitalizmus válságának igazi gyökere.

A *marxizmus* már most, a szocialista törekvések legnagyobb sikerű formája, meg akarná szüntetni a szabad gazdálkodás hátrányait, de megtartani előnyeit. De vajjon lehetséges-e ez és nincs-e a marxizmus mögött valami önámítás? A marxizmus gazdasági tanaiban az az egész individualizmust és felvilágosodást jellemző törekvés jut diadalra, hogy az eszményt, a lelket materializálja. Az egész élet a gazdaság körül mozog, igazi tartalmát az adja. Szorosabban az államelméletet tekintve, Marx elvei gyökerében egyfelől anarchizmust, másfelől pszichológiai utópiát találunk és ha szociológiai szemmel választjuk szét elméletét: individualisztikus és univerzaliztikus tanok kaotikus keverékeként tűnik fel előttünk. Így individualisztikus jellegű egyebek között az egész gazdasági élet felfogása, amelyet „árúk“ mechanikus összeségének tekint, az objektív érték és többletérték fogalma, az osztályharcból eredő macchiavellisztikus államfelfogás; egyenesen anarchisztikus az egyének szabad egyesülését és az uralomnélküliséget megvalósító jövőendő kommunista állam eszménye s a szabad kényszermentes munka, valamint az autark egyén ideálja. Ellenben univerzaliztikus jelleg fedezhető fel „a társadalmilag szükséges átlagmunka“, a tőke-koncentráció, az egyénnek, mint a környezet reflexének tanában, továbbá abban, hogy az egyén fogalma helyébe az osztály lép s hogy a termelés szocializálása a gazdaságnak (bár mechanikus) szervezését jelenti. Egészen véve a marxizmus: *a természetjog az államról a gazdaságra vive át*. Tulnyomóan az individualizmus jegyében áll, de a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételének hirdetésével univerzaliztikus színezetet vesz föl, végcélja pedig: anarchizmus. Marx az univerzalizmus álarcában küzdött és győzött, de individualisztikus céloknak szolgált. Mégis, maga ez a tény mutatja, hogy az individualizmussal szemben korunk az univerzalizmust kívánja.

Az *univerzalizmus* eszméit először a német romantika

juttatta diadalra. Eredménye a német kultúra nagy fellendülése. Ezt a gondolkozást mindenekelőtt az jellemzi, hogy a tudomány terén nem éri be a pozitivizmussal és a mechanikus okság elvével, sajátos szellemi tudományokat, gazdaságtant, nyelvészetet speciális módszerekkel ápol, intuíciót kíván indukció helyett, metafizikát a pusztá, relativ tapasztalattal szemben. Hirdeti a nemzetnek, mint sajátos szellemi organizmusnak létét és követeli a szociálpolitikával a kapitalizmus szabad formáinak megkötését. Az univerzalizmus eszmekörében a külső, materiális szempontok hátrább szorulnak a belső élet javára, ezért ezt a külső életet szabályozzák, formákba szorítják. Az embert gazdasági tevékenységében is szervként illesztik bele a társas organizmusba: a kapitalizmus helyébe a *rendi gazdaság lép*. Mindebből viszonylagos állandóság és a mainál kevésbé rohanó technikai fejlődés is következik.

A történelem csakis rendileg tagozott államokat ismer, a demokratikus és kapitalisztikus hullámok, amelyek megmerevült rendi szerkezeteket elsöpörtek, mindig csak új, lazább kötöttségeket hozhattak a régiek helyére, de sose tudtak a rendi és testületi formáktól egészen elszakadni. Korunk főproblémája éppen a *gazdasági rendek ujjáépítése*. Ebben egyfelől a meglévő állapotokat kell alapul vennünk, másfelől arra ügyelnünk, hogy a rendi tagozódás ne legyen merevvé s az alsóbb és felsőbb rendek között az átmenet lehetősége az egyén részére megmaradjon. A tulajdon ugyan formailag magántulajdon, lényegileg azonban csak köztulajdon van és ez a köz érdekében való korlátozásokban jut kifejezésre, ami a tulajdonnak hűbéri jelleget ad. A modern „hűbéri“ jog kialakulásának kezdeteit már lehet is látni, például a járadék-birtokban, vagy a kollektív munkaszerződésekből a vállalatot terhelő kötelezettségekben. Általán a *tarifa-szerződésekben*, amelyek egyfelől a munkaadó-szervezeteket, másfelől a szakszervezeteket egyaránt kötelezik, egybefoglalják, ipari téren a jövő rendi fejlődés alapjait láthatjuk. Ezek a szerződések, amelyek részletesen szabályozzák a munkaviszonyt, bizonyos céhszerű kötöttséget jelentenek. Sőt ott, ahol a bértarifa mellett a termékek ártarifája is ott van, ez már bizonyos céhbeli árszabályozásnak tekinthető. Ilyen szempontból tekintve a *munkaadók és munkások szervezetei* is már nem csupán érdekesoportok, hanem egy modern egységes foglalkozási ág vagy rend tagozataiként foghatók fel. És bennük más rendi kötöttségek kezdeteit, sajátos hitelszervezést, a termények minőségére, gyártási módjára vonatkozó megállapodásokat, a közvetítés, a tanácsügy szervezését, szociálpolitikai intézmények, szövetkezetek stb. létesítését látjuk. A testületi kötelékeknek természetesen hatósági és bírói tevékenységet is kell kifejteniök és saját adókkal bírniok. A további fejlődésben nagy szerep vár a kü-

lönböző hivatásűzők *kamaráira*, a munkástanácsokra és hasonló szervekre, amelyek együttvéve vezetők útján a központi gazdasági testületet, a rendek házát alkotják. Miután az állam funkcióinak jelentékeny részét a rendi szervek veszik át, a központi állam rendje a nagy politikai feladatok megoldásának szentelheti figyelmét s a rendek felett csupán a legfőbb felügyeletet gyakorolja. Ez az állam nem is a tömegekből, alulról felfelé épül fel, mint azt a mai individualisztikus államnál látjuk; élén a rendek vezetőivel az államfő áll hivatalnokaival és saját bevételi forrásokkal. Ilyen szervezet mellett a párturalom helyébe a *szakszerűség uralma* lép.

Annak elkerüléséről pedig, hogy a rendek, különösen a vezetők, meg ne merevüljenek és annak biztosításáról, hogy a magas képességű egyének felemelkedése megtörténhessék, a neveléssel, a képzés mennél általánosabbá tételével kell gondoskodni. Nem szabad elfelejtenünk, hogy lángelmék és nagy tehetségek ritkák, ezek érvényesülése tehát mindenképpen fontos az olyan államban, amely a teremtő szellemi értékek vezető szerepén nyugszik. Ezért döntő jelentőségű, akár *Platonnál*, a nevelés, amely alatt nem ismeretek halmozását, hanem belső képzést kell értenünk, és a szellemi élet általános magas színvonala.

A rendi állam és rendi gazdaság megvalósításának kezdeteit lehet látni a fasiszta Olaszországban és a nemzeti szocialista Németországban. Megítélésüknél nem a kezdéssel szükségképen járó tökéletlenségek, hanem az állami és gazdasági szerkezet átalakulásának elvi jelentőségű szempontjai veendőek tekintetbe.¹³

XI.

A GAZDASÁG SZEREPE AZ EMBER ÉLETÉBEN.

A gazdaságtan individualisztikus felfogásának a gyökerében, mint láttuk, az a tétel rejtőzik, hogy az emberi gazdálkodás mechanikus kényszerűség, gépiesen lejátszódó törvények uralma alatt áll, ezek megállapítása tehát a természettudományokéhoz hasonló módszer segítségével történik. Például a klasszikus iskola tanítása szerint adva vannak az egyének, akár az atomok, önértékük határozza meg cselekvéseiket s ezek összeszővődéséből a piacon úgy alakulnak ki a csere tüneteinek, mint amily szükségzerű szabályosság szerint folyik le, teszem, a billiárdgolyók összeütközése. Ez a matematikai-mechanikus felfogás a klasszikus iskola tartalmának leglényegesebb vonása, ebből önként adódik mindenféle beavatkozás lehetőségének tagadása. Minden hiába: a munkabér

¹³ V. ö. egyebek között: Kämpfende Wissenschaft. 8 1.

nem lehet nagyobb, mint a munkás létfenntartási költsége — tanítja Ricardo. Minden hiába: a szegénység, a nyomor elkerülhetetlenek, nem mindenkinek terítettek a természet asztalánál — tanítja Malthus. Nem lényeges ebből a szempontból az eltérés a határhaszoniskola híveinél sem: ők is matematikai mechanikus törvényeket, természettudományi szükségszerűséget keresnek. *Marx* Ricardo munkaérték-elmélete alapján áll, de ezenfelül ő a gazdálkodás fejlődésében is sajátos törvények érvényesülését tanította: a koncentráció, a tőkehalmozódás törvényeit. A kapitalisztikus gazdasági rend, *Marx* szerint, magától, a benne rejlő szükségszerűségek folytán fog átalakulni kommunisztikussá. És a gazdálkodásnak, mint alapépítménynek, átalakulásával fog járni a „felépítmény“, az egész társadalom átformálódása. Mindez mechanikus meghatározottsággal játszódik le, a gazdaság a döntő tényező. Az ember a gazdaságé, nem a gazdaság az emberé.

Mindezek a pár szóval vázolt tanok a gazdálkodást a természettudományok módjára, törvényeken alapuló kényszerűségként fogják fel, ahol az emberi szabadságnak nincs keresni valója. A gazdálkodás teher, rabszolgaság, törvényei ellen épügy nem lehet fellázadni, mint ahogy nem lehet ellenszegülni a fizika törvényeinek. Bár a felvilágosodás tulzó hívei bizonyos gyönyörrel hirdették a minden téren érvényesülő gépies determinizmus tanát, e felfogás szerint a gazdálkodás változtathatatlan törvényeivel, mint valami átok sulya nehezedik az emberre.

Egészen más kép tárul fel előttünk, ha az élettelen matematikai-mechanikus szemlélet helyett a gazdálkodás szellemi, univerzalisztikus felfogása alapján nézzük a jelenségeket. Ez a felfogás a gazdálkodást az emberi társadalom szellemi egészébe illeszti bele, ennek az *egésznek* azt a részét, organikus, élő tagját látja benne, amely a társadalomban felmerülő *célok* eszközeit tartalmazza.

Ámde ebből a felfogásból következőleg a gazdaság, mint a célokat szolgáló eszközök egésze, lényegileg más rendeltetéssel bír, mint az individualisztikus iskolák elméleteiből folyik. Az eszközök birodalma részesedik a célok birodalmában, visszatükrözi azt: a célok összeségét, az egész kulturvilágot, amelynek szolgálatában áll. Az eszközök, mint a célok előfeltételei, szintén szellemi értékek: az utóbbiak világa beleáramlik az eszközök világába. Valóban, még a vitális célok, a testi szükségletek kielégítése is szellemiséggel van tele, amint azt egy askéta vagy epikureus életideálja bizonyítja. A gazdálkodás csak annyiban tűnhetik fel nem szelleminek, amennyiben technikai-anyagi alapjai, feltételei folytán a természet világához van kötve.

A gazdálkodás ilyen szellemi felfogása nem jelenti an-

nak tulzó eszményesítését, a valóságtól való elszakadást, sőt e szemlélet szerint osztozik az élet nehézségeiben s nem mentes annak tragikumától. Különösen olyankor érezzük súlyosnak a gazdálkodás terhét, amikor az élet anyagi felfogása kerekedik felül, mint a mi individualisztikus korunkban. Ha a célok veszítenek szentségükből, veszítenek az eszközök is.

Felülemelkedve azonban a gazdálkodásnak e felfogásán, hogy az a célok egészének szolgálatában áll és innen *közvetve* nyeri értékét s még magasabb szempontból tekintve azt, olyan rendeltetését is látjuk, amely *közvetlenül*, magában véve is az emberi élet részére áldásossá teszi azt. Így mindenekelőtt az embert *ereje megfeszítésére* készíti. Mert az ember egyfelől szellemiségét csupán egy másik szellemmel való kapcsolatból, a közösség tagjaként nyeri, de másfelől a szellemi világgal való kapcsolata mellett az érzéki, anyagi világ kozmoszával is szükségképpen kapcsolatban van. Hiszen a gazdálkodás alapját távolról sem csupán a testi szükségletek alkotják, még a legtisztább szellemi célok is, minőket a vallás vagy művészet jelentenek, szintén anyagi eszközöket, a természet világa felé való fordulást, annak legyőzését követelik, az ember testi, szellemi és erkölcsi erőinek megfeszítését kívánják. Ebben az erőfeszítésben, képességeinek érvényesítésében fejlődik ki éppen életünk legbensőbb tartalma. Ahol az embernek könnyű a dolga, ott ereje, képességei elszunnyadnak. Itt a gazdálkodás nagy szerepe az ember szellemiségének megteremtésében és itt a *szorgalom* mély gyökere: saját énünk kifejtését, az élet termékenységét jelenti. A gazdálkodás révén a birkózó ember Antaeusként mindig újra érintkezésbe jut a földdel és új erőt nyer onnan.

De a második áldásos hatása a gazdálkodásnak, hogy az embert a természettel való foglalkozás *tárgyszerűsége*, az anyagi világ okozatiságával való számolásra kényszeríti. Az eszközökben van valami a természetből és éppen ezen természeti tartalmuk adja meg a kulcsot a technika helyes szemléletéhez. Mert elsősorban a technika nyújt módot ahhoz, hogy a természet okozatos tüneményeihez férközhesünk. A szerzőkben, gépekben a természetben uralkodó kauzalitás jut érvényre. És a gép éppen a benne rejlő kényszerűség, törvényei változhatatlansága, a munka számára parancsokat jelentő működése által fegyelemre, tárgyszerűsége, a valóság iránti érzékre és így önuralomra neveli az embert. Viszont amennyiben a munkát mechanizálja, áldásból átokká válhatik. Tehát nem magában a gépet, csupán lélekölő, a gazdálkodás magasabb rendeltetésével ellentétbe kerülő formáit kell elítélni. Egyébként is mai gazdálkodásunk ürességéért, a természettől való elidegenülésünkért nem a technikát kell

vádolnunk. A technika mindig csak szolgáló szereppel bír. A mi korunk főbaja a célok süllyedésében, a vallásos és metafizikai érzék hiányában, a minden vonalon érvényesülő, túlzó individualizmusban rejlik.

És itt jutunk a gazdálkodás harmadik nagy hivatásához: csupán a természettel, az érzéki világgal való megismerő összekapcsolódás útján tudunk *annak fölébe emelkedni*, igazi szellemiséghez jutni. Saját testiségünkön, a természet külsőségén keresztül haladunk annak belső megértése felé, csak így tudjuk az eszközök világán, a gazdálkodáson felülemelkedve, az igénytelenség és aszkézis magaslatát elérni. Mert az aszkézis éppen a természet fölé való emelkedést jelenti annak belsejébe, metafizikai alapjába való behatolás révén. Aki buja, csapongó, anyagi életnek hódol, az még az érzéki világban maradt elmerülve, annál a gazdálkodás nevelő hatása, amely az erőfeszítésen és tárgyszerűségeen át a szellemi világ magasabb fokára vezet, még nem teljes. Igaz, hogy e felfogással szemben azt hozhatnák fel, hogy éppen ellenkezőleg a gazdálkodás és az anyagi világgal való küzdelem akadályozza ennek az emelkedésnek. Azonban az ember nem ugorhatja át a természetet, hogy fölébe kerüljön, meg kell vele birkóznia. Ebben az erőfeszítésben az ember, félreértve a gazdálkodás etikai értelmét, gyengesége folytán sokszor nem a természettel való benső összekapcsolódás és az élet elmélyítése, hanem az anyagi rész felé sodródik. De ha a gazdálkodás helye jól van elrendezve az életben s az egyén jól beillesztve a maga megfelelő rendjébe, akkor megéri annak mély jelentőségét s a gazdálkodás terhes súlyt jelentő átka áldássá válik.

XII.

A KÖZGAZDASÁGTAN MÓDSZERTANA.

Az univerzalizmus közgazdasági tanainak elemzése után foglaljuk össze a következőkben methodológiai elveit. Láttuk, hogy a közgazdaság sajátos fogalmai a teljesítmény, funkció és a teljesítmény-nagyság fogalmai. Teljesítmény a célelérés része, a célelérést magábazáró fogalom. A cél elérésében épügy, mint az eszköz fogalmában két meghatározó van: a cél, amely értéket és az elérés, a megvalósítás, amely okozatiságot jelent. A teljesítmény teleológiai értelemben nem a cél realizálása, hanem érvényessége előcél gyanánt, részvétellel az egész életfolyásában. Azonban az előcél csak kauzalitás alapján, fizikai, kémiai, biológiai okozatiság alapján való-sítja meg a végső célt. Itt rejlik éppen, mint azt láttuk volt, az eszköz fogalmának Janus-arca: a teleológikus és a kauzális arc. Azonban az első a primer, a második, a kauzalitás,

szolgáló jellegű: az eszköz a *cél által* emeltetik ki az okok és okozatok vak természeti folyamából és illesztetik bele elő-cél gyanánt a célok egészébe. Az eszköz célrészesedése adja *funkciós fogalmát*, kauzalitása *genetikus fogalmát*.

Mindezeknél fogva, ha minden gazdaságot teljesítmények épületének, organizmusának tekintünk, kétféle módon szemlélhetjük azt: egyfelől nézhetjük a teljesítmények végzőit magukban, mint természeti, kauzális jelenségeket, amelyeknek meghatározott fizikai, kémiai, biológiai, lélektani tulajdonságaik vannak. Például egy gépben a gőz, az emelő, stb. egy mechanikai erőrendszert alkotnak és ennek a jelenségeit a természettudományok módján, tehát nem gazdaságtudományilag vizsgálhatjuk. Emellett a szemléleti mód mellett azonban ott van a másik: amikor tulajdonképpen nem is magukat a dolgokat nézzük, nem okozati összefüggéseik érdekelnek, hanem a szolgálatot, a funkciót tekintjük, amelyet mint részek az egész számára végeznek: így a gőz mozgatója a gépnek, ezzel a funkcióval rész az egészben.

E példa mutatja, hogy a közgazdaságtan és a társadalomtudományok számára tekintetbe jövő összes fogalmaknak kétféléknek kell lenniök. Az egyes jelenségeket szemlélni lehet természeti, kauzális lényegeket gyanánt, eltekintve funkciós- és cél-összefüggéseiktől — és szemlélni lehet őket a célrendszerben, a gazdasági rendszer egészében végzett szolgálatuk, abban való tagságuk alapján. Az első esetben fogalomképzésünk a *genesziszre*, a másodikban a *funkcióra* vonatkozik. Jól megvilágítja a mondottakat a *gép* már idézett példája: egy gép, miután az is eszközök zárt rendszere, a maga egészében a gazdasághoz, mint eszközök összrendszeréhez hasonlít. Ennélfogva egyfelől fizikai tulajdonságai szempontjából vizsgálható: akkor a géprészek *genetikus fogalmait* kapjuk. De értelmes összefüggésként is nézhetjük, mint érvényes eszközök szisztémáját egy cél számára: akkor az egyes részek szerepe, jelentősége, szolgálata lép előtérbe, a géprészek *funkciós fogalmai*. Aki ezt a teljesítmény-fogalmat elhagyja, az elől eltűnik a funkciós összefüggés, az tisztán kauzális p. o. fizikai, de nem gazdasági jelenségeket, lényegeket lát maga előtt.

Ugyanígy vagvunk a többi gazdasági tüneménnyel is. Például az értékjelenségeket tekinthetjük általános lélektani szempontból, akkor megkapjuk az *érték-genezis* lélektani teóriáját, a hiányérzet, feszültség, élvezet stb. fogalmaival. Ettől szigorúan elválik az érték, mint egymásba nyuló cselekvések rendszerének, egészének tagja: nem lélektani, érzelmi tünemény, hanem teljesítmény-nagyság, tehát objektív jelenség. Hogy a „teljesítés“-nek, mint célelésnek lelki megjelenési formája is van, az éppen az érték genetikus,

de nem gazdasági fogalmára tartozik. A „szubjektív“ érték helyett helyesebb is monogenetikus vagy egyéni gazdasági, „objektív“ helyett közgazdasági, polygenetikus értékről beszélni. Mert mindkettőnek objektív nagyságokkal van dolga.

A teljesítmény-fogalom és a genetikus-fogalom elválasztása szigorúan megkülönbözteti a gazdaságtudományt a technikai és lélektani szemléleti módoktól. Miképpen állunk azonban azokkal a *törvényekkel*, amelyeket a közgazdaságtan régi eredményei gyanánt ismerünk? Vannak-e törvények a közgazdaságtanban? Az u. n. osztályozó törvényszerűségek és azok általánosító „nomothetikus“ jellege tekintetében a közgazdaságtan teljesen hasonlít a természettudományokhoz. Például gondoljunk az Engel- vagy Schwab-féle törvényre. E törvények a teljesítmények értelmes egymásutánjában szükségszerűséget állapítanak meg. A közgazdasági törvények mind vagy a funkció-kapcsolatok vagy funkció-nagyság-kapcsolatok általános, nomothetikus fogalmai. Mint ilyenek, ugyanolyan formális alkattal bírnak, mint a természettudományi törvények. Ezt a tényt a közgazdaságtan megismerési célja magyarázza meg: a közgazdaságtan nem vizsgálja magukat a célokat, csak az eszközök célrészeseződését, azt, amit éppen teljesítménynek nevezünk, valamint a teljesítmények és teljesítmény-nagyságok rangsorában érvényesülő összefüggéseket. Honnan ered azonban ez a szükségszerűség, törvényszerű meghatározottság a teljesítményekben és miféle fajtáju?

Mindenekelőtt szükségszerűség van a *gazdasági számításban*. A céloknak mindig csupán egy része érhető el; innen a gazdasági elv: mérlegeld helyesen az eszközöket a célélérésben, add nekik a helyes rangsort. Ezzel a mérlegeléssel azonban a vas szükségszerűség területére jutunk; innen a *gazdasági logika*. A gazdasági logika: számolás az eszközöknek a célok számára való érvényességi fokával; hogy e számításban szükségszerűség és határozottság van, akár a mechanikában, az világos.

A második szükségszerűség a funkciók kapcsolataiban rejlik: ezek a funkciók egymással az értelmes megfelelés, korreláció szigorú viszonyában állanak. A *szisztematika* tehát époly szükségszerű, mint a számítás.

Eddigi szemlélődésünk a teleológiai síkon maradt, az eszköz-cél viszony területén. Ámde, mint annyiszor láttuk, az eszköz éppen egy kauzalitás alapján nyer részeseződést a célban. Eszköz éppen annyit jelent, hogy egy magában véve értéktelen okozatiság előcéllá lesz. Az előcélok szigorú rangsora és szisztematikája éppen abban bírja alapját, hogy minden előcélnak egy okozatiság az alapja. Éppen ezáltal lehetségesek 1. az értékszámítás törvényei (a genetikus törvények,

mint segédfogalmak mellett), mint meghatározott rangsортörvények, 2. a teljesítmény-szisztematika törvényei (kauzális és technológiai segédfogalmak mellett), mint a tagoknak az érték-egészben való részesedését kifejező törvények. Végül 3. egyetlen cél változásával az összes célok változása, egyetlen előcélval az összes előcélok változása: más okozatisághoz való kapcsolódás jár. Ebből következik, hogy adott célok és eszközök mellett csak *egy* kombináció a „gazdasági“, vagyis az eszközöknek csupán *egy* rangsora a helyes, az előcéloknak csak *egy* organizmusa a megfelelő.

Nézzük már most a közgazdaságtan logikai felépítését. Láttuk a közgazdaságtan két alapfogalmát: a funkciót és a funkció-nagyságét. Ebből következőleg a közgazdaságtan két nagy részre oszlik: a teljesítmények tanára és a teljesítménynagyságok tanára. Az utóbbi ismét két részre oszlik: az individuális vagy monogenetikus érték tanára és a forgalmi érték vagy ár tanára. Mindkét esetben a kutatás tárgya: 1. a teljesítmény-nagyságok képződése, keletkezése és 2. azok a folyamatok, amelyek által ezek a nagyságok a gazdasági számítás számára mértékadó alapul szolgálnak.

A jószágok teljesítmény-nagyságai különbözők. Még egy készlet különböző egységei is különböző hasznot hoznak. Ez mutatja, hogy a teljesítmény-nagyság nem tiszta kvantitás, hanem csak egy *qualitás indexe*. De ugyanazon készlet különböző egységei kezdettől fogva különböző céloknak szolgálnak s e részt a célok „kiegyenlítésének“ törvénye érvényesül. Végül a nagyság-képződés törvényeként érvényesül az a tény is, hogy nem minden érték bir egyforma, eredeti jelentőséggel, csak a vezető-értékek, a primérek, a többiek levezetett nagyságok szerint képződnek. Míg az értékelmélet a *nagyság-képződés törvényeivel* azt ragadja meg, hogy az egyes eszközöknek milyen rész jut a célelésben (haszon), addig a *nagyság-számítás törvényei* azt mutatják, milyen nagyságok mértékadók az eszközök rendszerének felépítésében.

Másféle a teljesítmények elmélete. A *formális* elméletet már fennebb érintettük. A *dologi* elmélet terén az első lépés azoknak a teljesítményeknek a megállapítása, amelyek speciálisan jellemzik a funkciók végzőit. Mint teljesítmény-végzőket megkülönböztetjük elemi funkció végzőkként a cselekvést és jószágot, továbbá a szövevényes teljesítmény-végzőket: az egygyökerű és többgyökerű képződményeket. A teljesítmények elmélete ilyen módon két részre oszlik: 1. az egyszerű és 2. a magasabbrendű teljesítmények elméletére. A közgazdaságtan eddig csak az érték- és árelméletet dolgozta ki, a teljesítmény-elmélettel alig foglalkozott.

A teljesítmények puszta elemi összefüggésein túl meg-

állapíthatók azok a törvények, amelyek szerint egy teljesítmény vagy egy funkciós ág megfelel a többinek, amelyek szerint azok egymással össze vannak kötve. A *monogenetikus korrelációs törvények* azok, amelyek egy üzem vagy egy Robinson gazdaságára érvényesek. Ilyen monogenetikus teljesítmény-korrelációs törvények a föld csökkenő hozadékának törvénye, Marx koncentrációs törvénye, az Engel és Schwab-féle törvények stb. A *polygenetikus korreláció törvényei* azok, amelyek a csere, eladás, vásárlás képződményeiben érvényesülnek. Ilyen például Gresham vagy Fullarton törvénye. A polygenetikus korrelációk sajátja, hogy tömegjelenségek, hogy halmazatokban lépnek fel. Ebből új jelenségek állanak elő: a tömeg tagolódása, a halmazat belső arányai. Éppen ez az arányosság, amely a korreláció halmazott fellépéséből áll elő: adja meg egy törvény jellegét és jelentőségét. Ezt jól megvilágítja például a *kereskedelmi mérleg*: kongregális halmazat, a külfölddel kötött összes üzleteknek tömege. Aktív kereskedelmi mérleg annyit jelent, hogy az aktív külföldi üzletek felülmulják a passzívakat. Vagyis az aktív és passzív résztömegek hasonlítatnak össze. Mindebben eddig még nincs törvényszerűség. De ha azt mernők állítani, hogy egy állandóan passzív kereskedelmi mérleggel bíró ország iparos ország (hitelező ország); állandóan aktív mérleggel bíró pedig agrár ország (adós ország): akkor a mérlegnek, mint halmazatnak törvényszerűségét úgy fejeznők ki: adós országban az aktív külföldi ügyleteknek felül kell mulniok a passzívakat. Ennek a törvényszerűségnek az alapja egy monogenetikus korreláció: minden adósnak többet kell eladnia, mint vásárolnia. Ez a monogenetikus korreláció bele van illesztve a külföldi eladás és vásárlás polygenetikus képződményébe.

A magasabbrendű teljesítmények között éppen olyan korrelációknak kell lenniök, mint az egyszerűek között. Így például a különböző gazdasági ágak között kölcsönösségnek kell fennállania. Thünen a mezőgazdaság termelési ágainak kozmoszában állapította meg e korrelációkat, List is, midőn a gazdasági ágak kölcsönösségét termékenynek mondotta, ezzel azt a törvényszerűséget konstataálta, hogy egy nemzetgazdaság képződményei között megfelelésnek, korrelációnak kell uralkodnia. Eddig a magasabbrendű megfelelés egyetlen, szigorú következetességgel kiépített törvénye *Thüenené* a földművelési rendszereknek a piac körüli elhelyezkedéséről. Emellé lehetne állítani az ipari műhelyi érettség, ipari termelés területén egy hasonló törvényt, amelyet a *piac nagysága törvényének* nevezhetnők: minél nagyobb a piac ugyanazon áru részére, annál nagyobb a specializálódás és ezzel egyszersmind a gazdaság funkciós termelékenysége is.

Ez a törvény már Smith Ádám bevezető fejtegetéseiből levezethető.

A gazdaság nemcsak teljesítmények, hanem teljesítmény-nagyságok, értékek és árak rendszere. A *teljesítmények* és a *nagyságok közötti összefüggések* törvényei nem önálló törvények, hanem csupán a teljesítmény-korrelációk alkalmazásai árkorrelációkra. A teljesítmény mindig primer, amely csak teljesítményt befolyásol, nem közvetlenül az árat.

A képződmény alkata és élete korreláción és körforgáson (periodicitás) nyugszik. Ha a gazdasági történet ciklusa nem ugyanazon módon tér vissza, akkor ebből *a)* magának az illető képződménynek változása, átagolódása, *b)* az összes többi képződményekkel való összefüggésben is eltolódás következik. Ezeket a változásokat fejezik ki a „*fejlődési törvények*“. Így például új divat folytán változhatnak a célok, ebből szükségképpen egy belső átagolódás, mint külső átagolódás, eltolódás áll elő. De változhatnak az eszközök is (például egy új gépet találnak fel). *Szorosabb értelemben vett fejlődési törvényekről* beszélünk, amidőn e törvények az eszközök változását fejezik ki megmaradó célok mellett. Különösen új falalmányok, szervezési módok, új tanítási rendszer, vállalkozói eszmék, sőt a magasabbrendű tőke változásai hívják elő e fejlődést. Akár célok, akár eszközök változásáról van szó: a megzavart korreláció helyreállítása adja az *eltolódás törvényeit*. Ilyen például (formális értelemben, nem tárgyi helyességénél fogva) Marx tőke-akkumulációs törvénye. Ide tartoznak a válság- és konjunktura-elméletek, vagy a magasabbrendű tőke változását követő korrelációs változások. Jó példái az utóbbinak a pénzszaporítás, infláció által beálló eltolódások.

Miután az eddigiekben láttuk a közgazdaságtan logikai felépítését, megállapíthatjuk, hogy a *közgazdasági megismerést* a következő hét fokozatban lehet felépíteni:

1. A teljesítmények természetének s az őket megvilágító fogalmaknak elemzése — a közgazdaságtan logikája és módszertana.

2. A teljesítmények elemi teóriája — a gazdaság mibenlétének és az alapfogalmaknak tana.

3. A gazdaság formális felépítésének elmélete — a teljesítmények morfológiája vagy alkattana.

4. A teljesítmények és azok kapcsolatainak, valamint a korrelációknak és a halmazatoknak dologi, tartalmi elmélete, amelynek csúcspontja a nemzetgazdaság strukturájának tana.

5. Ez a tartalmi elmélet fejlődéstan is, mint a belső átagolódás és az eltolódás törvényeinek összessége.

6. A teljesítmény-nagyságok tana, vagy érték- és árel-

mélet — a munka, föld, tőke árának és a vállalkozói nyereségnek sajátos területeivel.

Mind e tanok együttességét *elméleti közgazdaságtannak* nevezzük. Főrészei gyanánt megkülönböztethetjük:

- I. A módszertant (1).
- II. A teljesítmények elméletét (2—5).
- III. Az érték- és árelméletet. (6).

Az elméleti közgazdaságtanhoz járul még: 7. A leiró közgazdaságtan: *a)* a teljesítő elemek, munka és jószág történeti és statisztikai leirása, elemi gazdasági isme; *b)* a közgazdaság építményeinek, a gazdasági ágaknak a műhelyi, piaci, élvezeti, közösségi és előérettségi fokon való leirása: magasabb gazdasági isme.

A közösségi érettség gazdasági rajza egyuttal a „gazdaságpolitika“ leiró ismertetése is.

Míg az eddigi közgazdaságtan az árelméletet tette a közgazdaságtan központjává, az univerzalizmus szerint primer a teljesítmények tana. Ezzel visszaveri a kauzális-individuális betörést, amely Smith és Ricardo elméleteiben aratott győzelmet, és helyreállítja a tudomány természetes állapotát. A közgazdaságtan tehát nem okozatiságon, hanem az *egész elvén alapuló, normatív tudomány*. E tudományoknak három faja különböztethető meg: 1. célteremtő (spekulatív metafizika), 2. célmagyarázó (például jogászat), végül 3. az előcélok, eszközök összefüggéseit magyarázó tudomány (közgazdaságtan). Az előbbiektől az a lényegi különbség választja el, hogy a célok rangsorának megállapításához nincs köze. Adott célok mellett azonban változhatnak az eszközök. ezeknek több rangsora lehetséges. Miután többféle okozatisághoz kapcsolhatók: többféle kauzalitás szolgálhat előcél gyanánt. A közgazdaság fogalmi mindig teljesítmény-fogalmak és nem vizsgálendók genetikusan. A genetikai fogalmak csak segédeszközök, nem léphetnek be a közgazdasági fogalmak organizmusába. Azok a természeti adottságok, amelyek teljesítmény-végzők-ként a gazdaság funkciós rendszerének alapjában rejlenek: egyfelől az emberek a maguk cselekményeivel, másfelől a külső természet anyagaival és erőivel. Ezért a genetikai segéd-fogalmaknak két főcsoportja van: a pszichofiziológiai és a mechanikai-kémiai, vagy technológiai terület.

Ha a gazdasági szemléletnek a lélektani szemlélethez való viszonyát nézzük, ez a viszony mindenekelőtt azért fontos, mert az eredeti, a gazdaságot felépítő teljesítmény genetikai oldalról az „emberi cselekvés“: lelki jelenség. Azonban közelebbről vizsgálva látjuk, hogy a lélektani fogalmak egyetlen gazdasági jelenségre se illenek. Lehet-e itt appercepcióról, ösztönökről, feszültségekről stb. szólni? Emellett lélektani fogalmak csak individuális teljesítmény-elemekről (a munkáról)

lehetségesek, de sohasem akár egyéni, akár kongregális képződményekről (például: bank). Tőke, piac, magasabbrendű tőke stb. nem is birhatnak lélektani alappal, mert genetikus fogalmuk nem is lehetséges. Az utóbbiak mindig csak a dologi komponensekre, a funkció-végzőkre vonatkoznak, nem a kollektivumokra. De az elemi funkcióviselőknél is döntő a különbség: a gazdasági jelenségek az eszközök világában, a lélektaniak a tiszta kauzalitás világában mozognak. Legjobban látni ezt, ha párhuzamosan egymás mellé állítjuk a gazdasági és a vele kapcsolatos lélektani folyamatokat.

<i>Lélektani folyamat</i>	<i>Gazdasági folyamat</i>
szükséglet	cél (meghatározott érvényességgel)
erőfeszítés	teljesítés a cél számára (mint „cselekvés“ a passzive teljesítő „jóságokkal“)
kielégülés	célelés.

A kettő összekeverése súlyos methodológiai hiba. A szükséglet nem gazdasági kategória. Nem szükséglet, hanem *cél* a gazdaság kiinduló pontja. Épigy a szükségletkielégítés pszichológiai momentuma sem tartozik a gazdaság körébe; a fogyasztás tana nem is része a közgazdaságtannak.

Ami a közgazdaságtannak az ugynevezett alkalmazott tudományokhoz való viszonyát illeti: érészt a technológia, magángazdaságtan és gazdaságpolitika jönnek tekintetbe. Tulajdonképpen olyan külön tudomány, amelynek alkalmazás a tárgya, nem létezik. Így voltaképpen nincs is külön *gazdaságpolitika*, csak gazdaság-elmélet van s az államférfi gazdálkodásának történeti-leíró ábrázolása. Mi játszódik le a gazdaságpolitika területén? Vita a célokért — ez nem tartozik a gazdaságtudomány körébe; azután adott céloknál vita az eszközök felől. De olyan tudomány, amely megmondja, hogy az egyes célok számára minő eszközök szükségesek, hogyan osztassanak be azok, nincsen, itt a gyakorlati ember intuíciója a döntő, annak segítségével építi fel a helyes rangsort. A tudomány nem léphet ki a tiszta megismerés köréből.

A *magángazdaságtan* technikákat ad a cselekvésre: könyvvitelt és egyéb ügyességeket. A *technológia* viszont az ismereteket nyújtja, amelyek genetikus, kauzális fogalmai ama folyamatoknak, amelyek a jóságok termelésénél, megőrzésénél stb. tekintetbe jönnek.

Nézzük végül röviden a közgazdaságtan belső módszerére vonatkozó következményeket. A gazdaság meghatározásából folyik a gazdasági cselekvés szigorú belső logikai szükségszerűsége, ebből viszont a gazdaság belső törvényszerű-

sége és a közgazdaságtan, mint törvényeket megállapító tudomány. Kérdés már most, hogy a fogalma és belső törvényei szerint meghatározott gazdaság magyarázata a gazdasági *valóságnak* is magyarázata-e? Ezt úgy az absztrakt, mint a történeti iskola tagadta, a történeti iskola csak az empirikus gazdaságot egész társadalmi meghatározottságában, az absztrakt iskola viszont csak a „tisztá“ gazdaságot, elgondolt izoláltságában, akarta magyarázni. Menger és iskolájának tévedése éppen az a feltevés, hogy van egy „absztrakt“ gazdaság, amely elvileg különböző a valóságtól. Holott ilyen feltevés nem állhat meg. A módszer-vita eldöntésének egyetlen útja az univerzalizmus eljárása: a teoretikus szemlélet kizárólag az absztrakt eljárást alkalmazhatja ugyan, de az „egész“ elvének és kategóriáinak segítségével nem egy mesterséges, a valóságtól különböző gazdaságot ismer meg, hanem az élő, teljes gazdaságot, ahogy az a történetben és társadalomban megjelenik.

A módszer problémájának sulypontja mindig az a kérdés marad, milyen viszonyban áll a gazdaságtan a társadalomtudományhoz? Ha a gazdaság a társadalomnak egy része, akkor nyilván az egész társadalom mibenlétének, természetének megismerése vezet egy részének a megismeréséhez is. A társadalom felfogását illetőleg pedig csupán kétféle felfogás lehetséges: individualizmus és univerzalizmus. Minden gazdasági elmélet mögött ezek egyike rejtőzik. Bár egyedül az univerzalizmus magyarázata a helyes, némely területen, mint gondolati kísérlet, termékeny lehet az atomisztikus felfogás is. Ez a körülmény okozza, hogy a közgazdaságtan széles területein mindkét iránynak lehetséges egyformán objektív tudománya. Az atomisztikus feltevés módszertanilag mindig meg fog tartani bizonyos helyet, de érvényességének hatását és hipotétikus jellegét nem szabad elfelejteni.

Már magában a gazdaság fogalmában szükségképpen benne van egy társadalomtudományi teória is; meghatározása: „eszközök rendszere célok számára“, mint társadalmi részterületet tekintve az univerzalizisztikus felfogást, mint az autarkként felfogott egyén életének részét tekintve az individualisztikus felfogást tartalmazza. Ezért a gazdaságkutató nem kerülheti el a társadalomtudományi állásfoglalást. És ezt a tudomány története is bizonyítja: úgy Quesnay és utódai, mint Müller Ádám és utódai a gazdaság-elméletet társadalomtudományi alapon művelték.

Kisléghi Nagy Dénes.

Közlemények.

Az arany új helyzete a világgazdaságban.

1929-ben az aranyprobléma lényegét egy, a világgazdasági termelés ütemével és a hitelvolumen terjeszkedésével lépést nem tartó, elégtelen és különböző nemzetek között egyenlőtlenül elosztott arany mennyiség alkotta. Ma a probléma egy ponton ugyanaz maradt: ami az arany egyenlőtlen nemzetközi elosztását illeti, de a többi ponton lényegesen megváltozott, sőt az 1929 előtti évekkel diametrálisan ellentétes irányban fejlődött.

A világ monetáris aranykészletei 1929-hez viszonyítva, igen nagy mértékben növekedtek meg. Míg 1932-ben a világ összes monetáris aranykészletének értéke 11,512.000.000 dollár volt, 1936-ban ez összeg 22,697.000.000-ra duzzadt meg: majdnem duplájára. Ma egyedül az Egyesült Államok aranykészlete meghaladja a 12 milliárd dollárt, tehát több, mint a világ összes monetáris aranykészlete volt 1932-ben. Míg a világ monetáris aranykészlete 1931-ben 53.5% arányban fedezte a világ jegybankjainak látra szóló kötelezettségeit és bankjegyforgalmát, ez az arányszám 1936 végén már 73.5%-ra szökött fel. A monetáris aranykészletek értékmegnövekedése nagyrészt a dollár és a font devalvációjából származott aranyértékemelkedés következménye. Az abszolút mennyiség-növekedés részben az aranytermelés hatalmas méretű emelkedésének, részben a távolkeleti aranykészletek likvidálásának következménye. Csak a felfedezések korának nemesércözönlése, vagy a múlt század 50-es éveiben, mikor a kaliforniai és ausztráliai aranyat tárták fel, majd a század vége felé, mikor a transvaali aranymezőket fedezték fel: csak e korszakokban volt az aranytermelés megnövekedésének aránya hasonlítható ahhoz az aranylávához, mely a világot, illetve, mint látni fogjuk, leginkább az Egyesült Államokat és Angliát a legutóbbi években előntötte. A világ aranytermelése 1915 után csökkent, 1929 és különösen 1932 után ugrásszerűen emelkedett. Az 1929. évi termelés 19,673.000 uncia mennyisége 1936-ban 35,254.000 unciára, kb 1.100.000 kilogrammra, tehát az 1929. évi termelésnek majdnem duplájára emelkedett: a termelésnek fontban kifejezett értéke pedig — tekintve, hogy egy finom uncia arany értéke 84 Sh-ről 140 Sh-re ment fel — az 1929-es év 80,000.000 fontjáról 1936-ban 250,000.000 fontra szökött fel.

A világ aranytermelése az aranystandard összeomlási folyamatának kezdete óta nőtt meg ennyire. A dollár és a font 41%, illetve 44%-os leértékelése, tehát az arany dollárban és fontban kifejezett árának 66% illetve 69%-kal történt megnövekedése s az ezáltal az arany és egyéb áruk árindexei között támadt nagymértékű diszparitás az aranybányászatot felette nyereséges üzletté tette. A Rand

aranyérdekeltségei, a délafrikai aranybányák nyereségeiket az utóbbi években megsokszorozták; hogy erről meggyőződhesünk, elegendő, ha a londoni piacon jegyzett u. n. *Kafir* értékek — az aranybánya érdekeltségek — mérlegeit és az általuk kiöntött bsztalékokat tekintetbe vesszük.

De az elmúlt években a világ aranytermelésének országok szerint való elosztásában is fontos eltolódások történtek. Még 1929-ben a Brit világbirodalomhoz tartozó dominiumok — Délafrika, Kanada és Ausztrália — a világ aranytermelésének 72%-át szállították; ez az arányszám 1936-ban 53%-ra csökkent. Viszont a fontos aranytermelők sorában megjelent egy új ország, melynek része a világ aranytermelésében 1929-ben még csak 6% volt. Ez az ország — Szovjetország — 1936-ban a világtermelésnek már 22%-át állította elő. Oroszország aranytermelése 8 év alatt több mint a tizszeresére szökött fel és ma, Délafrika után a második helyen következik a világ aranytermelőinek sorában; csak utána következnek az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália. A felsorolt öt állam termeli a világ aranyának $\frac{4}{5}$ -ét. A Szovjet kivételével a többi aranytermelő állam termelése az eljövendő években az arany árától és az aranybányászat költségeinek nagyságától fog függni. Ezek a tényezők nem játszák ugyanazt a szerepet a Szovjet aranytermelésében. Már pedig az, hogy Oroszországnak az utóbbi években hatalmasan megnövekedett aranytermelése és aranykínálata állandó, vagy amint azt optimista közgazdászok remélik, csak átmeneti jelenség-e: ez az eljövendő évek aranyproblémájára döntő befolyással lehet.

De a világválság kezdete óta egy másik folyamatot is észlelhetünk az aranykérdésben, melynek eredménye szintén a piacra kerülő arany mennyiségek megduzzadása volt. A távolkeleten mindig igen nagy mennyiségű aranyat halmaztak fel. Ebből a világválság kezdete óta igen sok került a piacra és a bázeli Bank az 1931 és 1936 között Indiából, Kinából és Honkongból Angliába és az Egyesült Államokba szállított arany mennyiségét 42 millió unciára becsüli, ami 140 Sh-es árában kb. 294 millió font értékkel egyenlő. Ez az aranykészletlikvidálás ugyanakkor történt, amikor Európában a devalvációk és a gazdasági válság következtében igen sok töke aranyban keresett menekvést. Európában csak a jelen év folyamán váltotta fel a gazdasági válságévek „auróphiliáját“ egy „auróphobiás“ folyamat, s ez év elején, mikor a nemzetközi piacon az aranyár csökkenésétől félték, igen nagy mennyiségű, eladdig teaurált arany került a piacra. Az Európában így rejtékéből előkerült arany mennyiségét nehéz felbecsülni, a bázeli Bank jelentésében ezt kb 1 milliárd aranyfrankra teszi.

Az 1929 óta megváltozott aranyprobléma tényezőit így — az arany oldaláról — nagy vonásokban ismerjük. Óriási mértékben megnövekedett termelés, politikai és gazdasági okokból folyó aranykészletlikvidálások: mindezen okok az 1929—1932-es években a népszövetségi kutatóbizottság által akkor észlelt helyzettel ellentétes fejlődést eredményeztek.

Akkor azt feltételezték hogy a rendelkezésre álló arany mennyiség elégtelen a világgazdasági termelés és hitelszükséglet monetáris kielégítésére; ma a közgazdászok azt vitatják, hogy a fennálló arany mennyiség túl nagy és felborulással fenyegeti a világgazda-

ság egyensúlyát. Kienböck osztrák jegybankelnök nemrégiben a Közgazdasági Társaságban tartott előadása alkalmával már rámutatott arra, hogy az előbb vázolt mindkét feltevés tévedésen alapszik. Amí a jelen helyzetet illeti, csakugyan igen kérdéses, hogy vajjon túl nagy-e a rendelkezésre álló arany mennyisége és hogy a világ monetáris és abból következőleg gazdasági békéjét tényleg károsan befolyásolhatja-e. Különben is szembe kell szállanunk azzal a gazdasági, de szociális szempontból is igen vitatható állásponttal, amely az aranykérdésre, mint *centrális* problémára vezeti vissza a nemzetgazdaságok, de a világgazdaságnak is komplex megnyilvánulásait és különösen az azokban mutatkozó zavartüneteket. Az arany elvégre csak támasza a gazdasági élet egyik fontos közvetítő tényezőjének: a pénznek és ha a világgazdaság szervezetében zavarok, vérkeringési hibák észlelhetők, azokat téves mindig csak az aranyra visszavezetni. Nem állít-e fel téves diagnózist az az orvos, aki egy általános vérkeringési zavar esetében külső szimptomákban, pl. a beteg kezeiben keresi a hibát, mondva, hogy azok nem végzik feladatukat kielégítően, amikor valószínűleg jobban tenné, ha mélyebben keresné a baj gyökerét?

Jelenleg nem a világ monetáris és hiteligenyei szempontjából rendelkezésre álló arany mennyiségében látnám a veszély okát, hanem sokkal inkább az arany igen *egyenlőtlen elosztásában az egyes nemzetek között*. Ez pedig kétségtelenül az aranyon kívülálló, sokkal mélyebben gyökeredző okoknak következménye.

Ha már most vizsgálódásainkat az aranyra vonatkozólag tovább folytatjuk, lássuk, hogy hová vándorolt az a hatalmas arany mennyiség, amely a növekedett termelés és a készletek likvidálása következtében az utóbbi években piacra került. Kik voltak a vevői e hatalmas aranykinálatnak? Elegendő a Népszövetség gazdasági szakosztálya által kiadott statisztikákba egy pillantást vetni, hogy megállapíthassuk, hogy az elmúlt években piacra került arany mennyiségek igen nagy része az Egyesült Államokba és Angliába özönlött. Az összes többi államok aranyvásárlásai — már amennyiben aranyvétel szempontjából egyáltalában számításba jöttek és aranymérlegeik nem voltak veszteségesek — eltörpülnek az említett két állam aranyvásárlásai mellett. Már 1936 végén az Egyesült Államok a világ jegybankaranyrezerváinak 47.8%-a felett rendelkeztek; Franciaország 12.4%, Anglia 11%, Oroszország 4.9%, Svájc, Belgium, Spanyolország, Argentina, Hollandia, Japán, egyenként kb 2%, Svédország, Olaszország, Kanada, egyenként kb 1%, az összes többi jegybank pedig együttvéve a világ monetáris aranykészletének csak kb 5%-a felett rendelkezett. Az utóbbi hónapokban Franciaország része csökkent, az Egyesült Államoké és Angliáé pedig növekedett.

Maradnak tehát Anglia és az Egyesült Államok, mint potenciális aranyvásárlók. Amíg ez a két állam a mai árfolyamon átveszi az aranyat, addig természetesen nagyobb változásoktól tartani nem kell, mert az aranyat egyéb tényezők mellett az is megkülönbözteti más árucikkektől, hogy ára a kereslet-kinálat törvénye — állandó potenciális kereslet fennállván — nem hat ugyanabban a mértékben, mint a többi árucikkre.

Hogyan lehet azonban az aranykinálatot csökkenteni? Mert ez érdeklő elsősorban a nyugtalankodó közgazdászokat. Ha elfogadjuk egy pillanatra azt a feltevést, hogy a piacra kerülő arany tényleg

tulméretezett, akkor feltehetjük magunknak azt a kérdést, hogy mi is lehet ennek a következménye? Hogy ezt a kérdést különböző oldalról megvilágíthassuk, nézzük meg, hogy mi történne abban az esetben — ez *casus extremus* —, ha az Angol Bank és a Federal Reserve Bank visszautasítanák az arany átvételét? Ez nem teljesen elméleti feltevés, mert hiszen az erre vonatkozó gyakorlati javaslatok nagyszámuak az amerikai és angol gazdasági irodalomban. Az arany kötelező átvételének megszüntetése az arany demonetizálásához vezetne. A dollár ma aranyalapon áll. Amíg az amerikai kincstár egy bizonyos árfolyamon adott mennyiségű aranyat átvesz — jelenleg 35 dollárért egy finom unciát —, addig a dollár legalább is egy bizonyos aranyalapon áll. Ha azonban ezt a kötelezettséget megszüntetik, akkor az arany, megfosztva leghatalmasabb potenciális vevőjétől, csak úgy, mint minden más árucikk, a kereslet és kínálat törvényeinek megfelelően találná meg az árát. Hogy ez mit jelentene, arra nézve elegendő meggondolnunk, hogy 1936-ban az ipari, iparművészeti és egyéb nem monetáris célokat szolgáló arany az azévi teljes kínálatnak csak 5%-a volt. Elképzelhető tehát, hogy mily árra eshet szabad piacon az arany, s hogy mily nagy az aranybányatulajdonosok és részvényesek félelme egy ily rendszabálytól. Bár a jövőbe nem tekinthetünk és az arany-problematika kaleidoszkópszerű változásai megnehezítenek mindenfajta prognózist, mégis jogosultnak látszik az a feltevés, hogy ily rendszabály jelenleg nem fenyeget. Mégpedig több okból, először is azért, mert a világ pénzrendszereinek olyan megrázkódtatását jelentené ez, melyért a felelősséget egy kormány sem vállalná egyedül. Aztán azonban lássuk csak, hogy miért is özönlik az a sok arany az Egyesült Államokba. Ennek egy része természetesen „ideges tőke“, rövid lejáratú befektetések, amerikai kifejezéssel u. n. „hot money“, melynek a jelen pillanatban New York vagy London több biztonságot látszik nyújtani, mint más országok. Az Amerikába özönlő arany nagy része azonban áruk ellenértéke. Áruért csak áruval, szolgáltatással, kölcsönök útján vagy arannyal lehet fizetni. Ne felejtjük el, hogy már a Népszövetség „aranybizottságának“ megállapításai szerint 1929-ben az arany egyenlőtlen nemzetközi elosztását az eredményezte, hogy az Egyesült Államok áruszállításaik ellenében elégtelen mennyiségben fogadtak el árut, az adós államok adósságaik tőke- és kamatszolgáltatásait és áruszükségleteiket csak arany ellenében bonyolíthatták le. Már pedig 1929 óta a vámfalak és a nemzetközi kereskedelmet korlátozó intézkedések gordiusi csomója még csak jobban megduzzadt: áruért — tekintve, hogy a nemzetközi kihitelezések minimálisra csökkentek — még fokozottabb mértékben, mint ezelőtt, csak arannyal lehet fizetni. Mi történne tehát akkor, ha az Egyesült Államok kiadnák a rendeletet, hogy az utolsó árucikket, amit eddig még vámmentesen beengedtek, ezentul nem lehet behozni oda, vagy csak külön engedéllyel? Mivel fognak akkor fizetni az államok az amerikai áruért? Ha ezt a gondolatmenetet végig követjük, akkor láthatjuk, hogy ha csak a jelenlegi helyzetben lényeges változások be nem állanak, úgy valószínűleg az arany demonetizálása.

Mily más intézkedésekkel lehet akkor az aranykínálat nagyságát csökkenteni? Számításba jöhetne egy nemzetközi terméskorlátozási egyezmény. Ez ellen egyesek azt hozzák fel, hogy ily intézke-

dés az aranyat közönséges árucikké alacsonyítaná le, akár a buza, a pamut, vagy az aluminium, s ez az aranyba vetett hitet, az u. n. „aranymisztikumot“ megcsorbítaná. Ezt az ellenvetést nem találom teljesen megokoltnak. Nagy optimizmusról tanuskodik az, aki azt hiszi, hogy az aranymiszticizmus ma még változatlanul fennáll, s keserves lesz azoknak felébredése, akik még benne hisznek. De ha ilyen irracionális tényezőktől el is tekintünk, akkor is igen súlyosnak kell minősíteniük azokat az akadályokat, amelyek egy ily nemzetközi terméskorlátozó egyezmény megkötése, majd keresztülvitele elé tornyosulnak. Gondoljunk csak azokra a nehézségekre, amelyek a buzatermelés nemzetközi korlátozása elé gördültek, s vegyük tekintetbe, hogy ha már az amerikai és brit világbirodalombeli aranytermelők közötti terméskorlátozási egyezmény is nehéznek látszik, mennyivel nehezebb Szovjetországgal ilyfajta megegyezést kötni, vagy éppen azt hinni, hogy egy ilyen egyezményt a Szovjet be is tartana. Egészen mások ezen a téren Oroszország érdekei.

Ellensúlyozni lehetne a túlnagy aranykinálatot a fogyasztás növelésével. Az egyik módozat erre az aranyérmek forgalombahozatala lenne, a másik magánbankok és jegybankok aranytartálékainak növelése. Aranyérmek forgalombahozatala csak valutastabilizációval kapcsolatosan járna eredménnyel, mert hisz különben Gresham törvényei szerint „a papírpénz megint kiüzné az aranyat“. A francia kormány például 1935-ben nagymennyiségű százfrankos aranypénzt veretett a Poincare-frank aranyértékének megfelelőleg. Ezek az aranyérmek még mindig a francia Nemzeti Bank pincéiben hevernek, vagy esetleg már megint beolvasztották őket.

A bankok aranykészletének növelése is csak nemzetközi megegyezéssel lesz lehetséges. Marad az arany átvételi árának csökkentése, melynek réme már az egész évben kísértette a tőzsdét, s amelynek lehetőségét Roosevelt április havi és Sir John Simon június havi kijelentései, sőt az arany piac legutóbbi szilárdulása sem zárja ki teljesen. Az aranyárcsökkentés keresztülvihető lenne az aranypontok közötti differencia növelésével is. Természetes, hogy Anglia habozna ily rendszabály keresztülvitelével, mert ellene a dominiumokbeli aranybányaérdekeltségek éles küzdelmet fejtenek ki. Ezeknek érvei azonban nem meggyőzőek, mert egy mérsékelt — mondjuk 10—20%-os — aranyárcsökkentés nem érintené túl érzékenyen az aranybányák érdekeit, hisz ezek, az aranytermelés lukratív volta következtében, az utóbbi években nagyrészt aranytartalomban szegény ércek bányászására tértek át, s a gazdag éretartalmukat kevésbé jó konjunktúra idejére tartogatták. Az aranyárcsökkentése némiképp ellensúlyozná az arany ára és a többi árucikk árindexe között az utóbbi években keletkezett nagy diszparitást, azonban csodákat — már ami az aranytermelés lényeges csökkenését illeti — ettől a rendszabálytól sem szabad várni, mert hisz ez, mint már mondtuk, Oroszország termelésére kevés befolyással lenne.

Ismételten megemlítettük az arany ára és egyéb áruk árindexei között fennálló diszparitást. Ha tekintetbe vesszük az arany árának emelkedését 1929 óta és azt összehasonlítjuk egyéb áruk nagybani eladási árának indexével, akkor szembe tűnő a diszparitás a két árgörbe között. Míg az arany ára 1929 és 1937 között fontban kifejezve 66.6%-kal emelkedett, a nagybani árindex 1937-ben Angliában 6%-kal *alacsonyabb* volt, mint 1929-ben. Az Egyesült Államokban az arany ára 1929 óta 69.3%-kal emelkedett, a nagybani árindex pedig 7.9%-kal

csökkent. Még feltűnőbb ez a diszparitás más országokban. Ha az 1929-iki árnívót 100-zal egyenlővé tesszük, akkor az arany ára pl. Argentínában 1937-ben 238.5, az egyéb áruk indexe 90.1; Ausztráliában 211.8, a nagybani árindex 84.4: s a sort folytathatnók. Fel lehetne hozni ezek ellen az összehasonlítások ellen azt, hogy az 1929-iki magas árnívót vesszük alapul. De még ha az 1931-es abnormálisan alacsony árindexeket vesszük figyelembe, akkor is pl. Angliában az arany ára 1937-ben 56%-kal, a nagybani árindex pedig mindössze 22.4%-kal emelkedett, az Egyesült Államokban pedig az arany 69.3%-kal, a nagybani árindex 15.1%-kal emelkedett csupán 1931 óta. Véleményem szerint ez a *feltűnő diszparitás a jelenlegi aranyproblémának egyik főtényezője.*¹

Mint láttuk, Anglia az aranyár csökkentését birodalmi politikai szempontokból nem kezdeményezheti, de különben is az arany és egyéb áruk árai között fennálló diszparitás oly ország szempontjából, mely hatalmas aranykészletek felett rendelkezik, s amely oly nagyarányú költségekkel járó felfegyverkezési programot visz keresztül, mint Anglia, jelentős előnyökkel jár.

Az aranyár csökkentésének terve viszont mindinkább népszerű lesz az Egyesült Államokban. Az ottani közvélemény azt érzi, hogy az arany jelenlegi magas árán való átvétele, mely az amerikai közgazdaságra igen nagy terheket ró, tulajdonképpen egyértelmű a brit világbirodalombeli aranybányászat szubvencionálásával. Sok közgazdász azt állítja, hogy az aranyárleszállítás deflatorikus hatású lenne, tehát az általános árnívó csökkenését vonná maga után. Ezt a felfogást osztja az amerikai közvélemény egy része, mely az amerikai tőzsdék lanyhaságát az utóbbi hónapokban az aranyár csökkentéséről szóló híreknek tulajdonítja. Nem lesz azonban nehéz felvilágosítani az amerikai közvéleményt arról, hogy a tőzsdék lanyhasága Roosevelttel ingadozó gazdaságpolitikájának következménye, másrészt pedig, hogy az arany dollárban kifejezett árának csökkenését nem kell szükség-szerűleg a többi áruk dollárban kifejezett ára csökkenésének követnie. Ez utóbbi félelem abból a feltevésből indult ki, hogy 1932-ben a dollár esését, vagyis az aranyár emelkedését nyomon követte az áruár-emelkedés. Ez a *post hoc ergo propter hoc* következtetés természetesen nem helyes, mert hiszen 1932-ben nem a dollár arcsökkenése, hanem sok egyéb intézkedés okozta az áruárak emelkedését. Elméletileg sem helyes az a feltevés, hogy pl. az aranyár 10%-os csökkenésével az általános áruindex is ilyen mértékben csökkenne, mert e feltevés azt jelentené, hogy a jelenleg felhalmozott aranykészletek monetárisan teljesen ki vannak használva; másodsorban pedig, hogy az arany árakban kifejezett értéke konstans. Tudjuk, hogy a feltevések egyike sem helytálló. Liberális — antideflációs — hitelpolitika megakadályozhatja az áruk esését, aminthogy 1931-ben restrictív — antiinflációs — hitelpolitika meg tudta akadályozni Angliában az áruk nagyobbszabású ár-emelkedését.

Jelenleg az amerikai kormány — elsősorban politikai okokból — mint már említettük, meglehetősen ingadozó gazdaságpolitikát kénytelen folytatni. Míg egyrészt a prosperitást minden rendelkezésére álló eszközzel és elsősorban olcsó hitelpolitikájával elősegíteni igyekszik, addig a nyersanyagárakat — és különösen a felfegyverkezési programm keresztülvittele és hatalmas közmunkáinak szempontjából fontos nyersanyagok árának emelkedését — letörni igyekszik. Aranypolitikája is kétélű. A Federal Reserve Bank tagbank-

jainak tartalék követelményeit múlt év júliusában 50%-kal, majd ez év januárjában újabb 50%-kal, a törvény által megengedett legmagasabb nivóra emelte fel, ami tulajdonképpen egyértelmű a bankok által nyújtott ingyen kényszerkölcsönnel. Mig tehát ezzel az amerikai kormány egyrészt a hitelinflációt megakadályozni, vagy legalább is korlátozni igyekszik, a nagytömegű arany átvétele és kincstárjegyekkel való fizetése, ha nem is azonnal, de végeredményben — minden sterilizációs alap ellenére — ki fog hatni a hitelmennyiségre. A folytonos aranyvásárlás, melyben csak az elmúlt hónapban állt be némi enyhülés, egyben az államadósságot is növeli, mert ha a Federal Reserve Bank tagbankjainak kötelező tartalékletétei kamatmentesek, nem úgy az aranyvásárlás ellenében kiadott kincstárjegyek. Az amerikai kincstár az általa kiadott kincstárjegyek után, melyek ellenében a „valuta kiegyenlítő alap“ eddig kb. 1100 millió dollár értékű aranyat vett át, kb $\frac{3}{4}$ % kamatot fizet, ami évente kb 8,000.000 dollár kamatterhet jelent. Érthető, hogy a büdzsénehézségek ezáltal csak megnövekednek. A Federal Reserve System tagbankjai reserva követelményeinek felemelése a teher egy részét a bankokra hárítja át; a külföldi befektetések tervbevett megadóztatása szintén megkönnyitené a kincstár terheit. De a büdzsénehézségek könnyítésére rendelkezésére áll Rooseveltnek még egy másik eszköz, melyhez eddig belpolitikai okokból nem akart nyulni: az *erősebb adóztatás*, mert az adóztatás mértéke az Egyesült Államokban — különösen, ami a jövedelmi adót illeti — messze elmarad az európai országok és különösen Anglia mögött. Ezt az eszközt ajánlotta már Rooseveltnek ez év tavaszán Eccles, a Federal Reserve Board elnöke és erre az eszközre, mindennemű politikai megfontolás ellenére is, előbb-utóbb rá fog fanyalodni a Kongresszus. Másképp aligha fogja elkerülni a mindinkább deficités büdzsé veszélyeit és aligha fogja tudni folytatni a hatalmas méretű közmunka- és közsegély-politikát. Már pedig közmunkák és közsegélyek politikai klientélát szállítanak Rooseveltnek. Ez évben e téren már nagy csökkentések történtek: e kiadások terén további redukció politikai szempontból veszélyes lehetne.

Ezek lennének főbb vonalakban az amerikai aranyár-redukció gazdasági és politikai háttérének tényezői. Az arany átvételi árának mérsékelt redukciójával talán sikerülne az arany és egyéb árucikkek árindexei között jelenleg fennálló diszparitást némiképp korrigálni és ezáltal az aranykinálatot is csökkenteni. Tény az, hogy egy ilyen árcsökkenés, vagyis pénzértéknövelés az adósságok terheit növelné és így természetesen igen óvatosan kellene azt kezelni, keresztülvitele is csak emelkedő árirányzat mellett lenne javasolható.

Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a világtermelés emelkedő irányzata mellett nem állitható, hogy a rendelkezésre álló arany mennyiség túl nagy lenne a világgazdaság monetáris szükségletei szempontjából. Jellemző arra, hogy a közvélemény és különösen a gazdasági szakkörök lelkületében mily mély nyomokat hagyott a gazdasági válság, hogy ma 1937-ben, mikor a nyersanyagtermelés elhagyta még az 1929-es rekordnivót is, mikor az ipari termelés 1932-es nivóhoz viszonyítva kb 60%-ra emelkedett és — egyes kivételektől eltekintve — nem felhalmozott készletekről, hanem ki nem elégített szükségletekről beszélhetünk, amidőn a világkereskedelem az 1932-es nivóhoz képest kb 30%-kal emelkedett: hogy még ily körülmények mellett úgy gondolkodunk, mintha nem is egy felfelé

irányuló gazdasági ciklusban élnénk, hanem még mindig a gazdasági világválság kellős közepén. Pedig tisztába kell jönnünk azzal, hogy ha a ciklusgörbe csúcspontja talán közel is van — mint azt a javíthatatlan pesszimisták állítják —, jelenleg mégis egy felfelé ivelő termelési és gazdasági időszakban élünk, *túgoló hitelszükségletekkel és végeredményben emelkedő árakkal*. Az emelkedő árnívóhoz emelkedő aranytakaróra van szükség, már amennyiben az arany demonetizálásának eszméjétől el akarunk tekinteni. Az emelkedő aranytermelést mérsékelt és elővigyázatos árredukció révén esetleg befolyásolni lehet, de nem kell azt hinni, hogy a jelenlegi aranykinálat veszélyes lenne. Bár az angol kormány intencióit igen nehéz kifürkészni, nem utasíthatom el azoknak a londoni bankköröknek felfogását, amelyek azt állították, hogy az ez évi „aranypánik“ egyenesen kedvére volt a kincstárnak, mert ez a magánosok aranyrezerváit piacra hozta. Ezzel magyarázták azt is, hogy a pánik kitörése és Roosevelttel megnyugtató kijelentései után az angol kincstári kancellár még két teljes hónapot várt, míg aztán júniusban megnyugtató nyilatkozatot tett ő is közzé.

Az angol és amerikai kincstárak így hatalmas arany mennyiségekre tettek szert, ami gazdasági hatalmi helyzetüket igen megerősítette. Az arany *hatalmat* jelent, különösen háború esetében, mikor a nemzetgazdaságok külföldről beszerzendő szükségleteiket csak aranyban fedezhetik. Az aranykérdésnek ezt az oldalát nem szabad szem előtt téveszteni. Talán ezért is nem hajlandók ezek a nagyhatalmak arra az utra áttérni, mely az aranykérdés organikusabb megoldását eredményezné és lehetővé tenné az arany kiegyenlített nemzetközi elosztását; ez az út a nemzetközi kereskedelem és különösen a külföldi kihitelezések béklyóinak feloldásához vezetne. A kérdésnek erre a részére a befejezőben fogok kitérni.

Az angol és amerikai kincstárak elegendő arany felett rendelkeznek, hogy a dollár és a font ellen intézett minden támadást kivédjenek.

Az Egyesült Államok aranyrezervái 1932-ben 8.9% fedezetet nyújtottak összes bankjegyforgalmuknak — a jegybankok látra szóló kötelezettségeinek; 1936 végéig ez a fedezet 56.8%-ra szökkent fel. Ugyanabban az időperiódusban az említett aranyfedezet Németországban 11.2%-ról 0.8%-ra esett: az arany egyenlőtlen nemzetközi elosztásának látható jeleként. A helyzet ma más, mint 1931 és 1932-ben volt: a rövidlejáratú befektetések, a „hot money“ hisztérikus mozgásai nem okoznak többé fejtörést, mert az angol bank újonnan épített pánccsoszobái és Kentucky-i Fort Knox pánccsoszobái végre elég aranyat tartalmaznak, hogy pénzelvonások ne izgassák többé se a City-t, se a Wall Street-et. Másrészt annak a biztonságnak a kedvéért, melyet nemzetközi konfliktusok esetében óriási aranytömegek birtoklása nyújt, e két kormány, illetve országaik polgárai szívesen hajlandók áldozatot hozni és terheket elviselni. A fenti két cél elérése ma az arany főfeladata. Ezek mellett két klasszikus feladata: bankjegykibocsátás fedezetéül szolgálni és a nemzetközi fizetési mérlegek differenciáinak kiegyenlítését lehetővé tenni, legalább e két ország szempontjából, másodlagos szerepet játszik.

A klasszikus aranystandard korában az arany kitünően szolgáltatta az automatikus „kiegyenlítő“ szerepét. Ha egy országba — mint ma az Egyesült Államokba és Angliába — sok arany özönlött, ez ország részben külföldi befektetéseit és kihitelezéseit növelte, rész-

ben az aranybeözönlés által előállott hitelinfláció az árnívót emelte, miáltal ez ország exportlehetőségei csökkentek, behozatala növekedett; így az arany megint kiözönlött és újabb egyensúlyi helyzet állt elő. Ma részben a világkereskedelem ismeretes guzsbakötése akadályozza ezt a kiegyenlítődési folyamatot, részben a különböző „valuta kiegyenlítő alapok“ feladata, hogy a beözönlő arany a hitelvolumenre befolyást ne gyakoroljon és árinflációt elő ne idézzon. Ezért is hívják ezeket az alapokat gyakran „sterilizációs“, vagy „neutralizációs“ alapoknak, mert az arannak a pénzegységre és a hitelvolumenre gyakorolt hatását igyekeznek semlegesíteni. Az amerikai sterilizációs alap pld. az 1936-os év végétől ez év augusztusáig 27 millióról 1335 millió dollárra növekedett. Csak az elmúlt hónapban volt egy kisebbfajta megkönnyebbülés, amely 300 millió dollár értékű aranyat megint a rendes hitelmederbe irányított. Az arany automatikusan kiegyenlítő szerepét tehát részben ezek az alapok vették át. Új monetáris technika van kialakulóban. A régi aranystandard, a klasszikus közgazdászok aranystandardja más gazdasági és szociális előfeltételeken alapult. A klasszikus aranystandard a személyi szabadság, a vállalkozás, a vándorlások, a tőke- és áruforgalom szabadsága, korának monetáris technikája a szabad verseny lehetőségére épült. Ezek a természetjog és a fiziokraták bölcselétére felépült elméletek oly világban, melynek berendezései igen nagy mértékben irányítottak, vagy éppen szocializáltak, nem érvényesülnek. Az állam mind több feladatot vesz át polgáraitól és a magánvállalkozástól. A szabad kereskedelem termékeny földjét elnyelni készül a magas védvámok, behozatali és kiviteli engedélyek és tilalmak, a kontingensek és bilaterális kliringszerződések vulkánja. Vulkanikus talaj, termékeny talaj: hihetjük-e, hogy nyomában újabb, szebb élet derül, jobb életstandard a különböző nemzetek polgárainak mind nagyobb rétegei számára? Ezt a jövő lesz hivatva eldönteni.

Ha az aranystandardtól való eltérés meg is rázkódtatta a világgazdaságot, az új pénzegységek és különösen a dollár és font stabilitása — ha nem is *de jure*, úgy legalább *de facto* stabilitása — meglepő volt sokak számára. Az aranyözönlések ellenére a font értéke — aranyhoz viszonyított árfolyama — az elmúlt két esztendőben alig változott többel, mint 2%-kal. A svájci frank-dollár reláció sem változott többel, mint kb $\frac{1}{8}$ %-kal a múlt őszi ujjászervezés óta.

Az új monetáris technika, ahogyan Sir Charles Addis egy legutóbbi kitűnő cikkében nevezi, a hitellelet stabilitását is hathatósan szolgálta. Az Angol Bank leszámítolási kamatlába öt év óta egyenlően 2% maradt: ily stabilitás még a régi, háború előtti aranystandard korában is meglepő lett volna.

Az eddig mondottak úgy tárgyalták az aranyproblémát, mintha az a Brit világbirodalomnak és az Északamerikai Egyesült Államoknak és azok pénzegységeivel összefüggő pénzrendszereknek magánügye lenne és fontossággal csak számokra birna. Igaz, hogy e két ország állásfoglalása tényleg döntő az arany szempontjából, tekintve, hogy ők az arany leghatalmasabb potenciális vevői; tény az is, hogy e két ország a világ kereskedelmének jelentős részét bonyolítja le, minden az aranyra vonatkozó elhatározásuk döntő fontosságú lehet a világ többi államaira. Nem szabad elfelejteniök azonban, hogy van a jelenlegi aranyproblémának egy másik megoldási

lehetősége, mely az aranyban szegény országok érdekeit szem előtt tartva, a világgazdaság egyetemes érdekeit szolgálná. E másik megoldás az aranyproblémának egyik krónikusan beteg pontját, az arany egyenlőtlen nemzetközi elosztását lenne hivatva, ha nem is gyógyítani, de legalább is elviselhetőbbé tenni.

Azok között az értekezések között, amelyek a legutóbbi időben az aranykérdésről megjelentek, kezem ügyébe akadt egy amerikai szerző műve, aki tiltakozik az ellen, hogy az emelkedő aranykinálat és annak átvételéből származó terheket Amerika és Anglia egyedül viseljék. A szerző az aranykérdés megoldását abban látja, hogy a többi Nemzeti Bank is viselje e teher egy részét és *halmozzon fel aranyrezervákat*. Azt hiszem, sokan egyetértünk e szerző javaslatával. Annál inkább sajnálatos, hogy ő adós maradt azzal a felvilágosítással, hogy vajjon *hogyan*, mily módon vegyenek a többi jegybankok aranyat, mivel fizessék azt meg? Már pedig itt van a kérdés magva. Aranyat csak áruszállítások, vagy a láthatatlan kivitel különböző tételei ellenében vehetnek az államok. Az aranyban gazdag országok töke kivittel lehetővé tehetnék az arany kiözönlését, de e hitelek töke- és kamatszolgáltatását az adós államok megint csak áruval, vagy más szolgáltatásokkal törleszthetnék. E két mód nyilván a legalkalmasabbnak látszik a jelenlegi „arany nyomás” megkönnyítésére és az egészségesebb világgazdasági csereforgalom megindítására. Ki kellene dolgozni egy olyan tervzetet — és ez embrionális formában a Népszövetség gazdasági bizottságának javaslataiban már létezik —, mely a világkereskedelmi korlátozások fokozatos leépítésével megindítaná az aranyforgalmat az adós és aranyban szegény államok felé. Nem látom azonban ezt másképp megvalósíthatónak, mintha az aranyban gazdag államok az eddiginél többet *vesznek* — akár áru, akár egyéb szolgáltatások formájában — az aranyban szegény államoktól. Mert a világkereskedelem *globális* emelkedése — ha csökkentené is az aranykérdés élet — az aranyelosztás egyenlőtlenességét alig érintené, mert hisz aranyban csak a fizetési mérlegek „csucsait”, differenciáit egyenlítik ki és nem valószínű, hogy a végösszegek emelkedésével a differenciák is emelkednének. Más helyzet állana természetesen elő, ha az aranyban gazdag államok egyoldaluan növelnék külkereskedelmüket és határozottan *többet* vennének a többi államtól, mint amennyit oda eladnak. E cél megvalósítására még messzebbmenő lépésekre és engedményekre lesz szükség, mint amilyeneket Amerika a Cordell Hull-féle kereskedelmi szerződésekben biztosít.

Őszintén meg kell azonban vallanom, hogy bármennyire is ezt az utat tartja követendőnek a Népszövetség, nem látom sok jelét annak, hogy a nagyhatalmak — ha csak igen nagylelkű kijelentéseket a Népszövetség plénuma előtt cselekedetnek nem tekintünk — erre az utra mielőbb rátérnének.

Hátramarad akkor egy másik, szintén hathatós módszer: a nemzetközi tökeforgalom felvétele és a nemzetközi kölcsöntevékenység kiszélesítése. Több reményem van e módozat keresztülvitelének lehetőségeire, még pedig nem annyira gazdasági, mint politikai okokból. A magánkihitelezések jelentős emelkedéséhez a közeljövőben nem fűzhetünk vérmes reményeket. Amíg a City és a Wallstreet bankárai az aranyban szegény országokat még mindig többé-kevésbé mint teljesen még nem szanált, tönkrement adósokat kezelik, addig

a magánkihitelezések nagyobb mértéket nem ölthetnek. Fennmarad az államközötti kölcsönök lehetősége, melyekhez Anglia és az Egyesült Államok aranybőségére való tekintettel sokkal több reményt fűzök. Hogy ezek teljesen politikai színezetűek lesznek, aziránt nem forog fenn kétség: de ez csak növeli optimizmusomat ily kölcsönök lehetősége iránt. Az állami kihitelezéseket aztán nyomon követhetnék a nemzetközi adósságok végleges rendezése és a devizakényszer-gazdálkodás fokozatos leépítése után a nemzetközi magántőkeforgalom fellendülése, mely már inkább gazdasági szempontok által befolyásolt. A gazdasági világ stabil pénzegységeket, szabadabb világkereskedelmet, a nemzetközi tőkebefektetések felvételét és a nemzetközi vándorlások szabadabbá tételét óhajtaná.

Befejezőül csak ismételhetem, hogy nézetem szerint az arany-probléma, mint annyi más fontos gazdasági kérdés, inkább politikai, mint gazdasági természetű. Nincs azonban ezen semmi csodálkozni való. Tudományunkat már a XVII. század elején egy francia szerző, Antoinede Montchrestien: *Economie politique*-nak keresztelte.

Ledermann László.

A tengeri gazdaságpolitikai jelentősége Magyarországon.

A Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara 1936-ban felkérte a Darányi Ignác Agrártudományos Társaságot, hogy a kamara által adományozott 400 P terhére pályadijat tüzzön ki a következő tételre: „Fejtsék ki a kukoricatermelés jelentősége mezőgazdaságunk szempontjából, különös figyelemmel az üzemgazdasági vonatkozásokra; — fejtsék ki továbbá, mik az okai annak, hogy az évek nagyobb részében behozatalra szorulunk és hogy lehetne-e a kukoricatermelést biztosabb alapokra fektetni, vagy pedig annak pótlására más takarmányfélék termelését erőteljesebben felkarolni. A pályázó vonja vizsgálatai körébe a kérdésnek nemcsak mezőgazdasági, hanem szociálpolitikai, valamint termeléstechikai (agronómiai) szempontjait is és kerek egésznek képező munkát szolgáltatson. A pályaművek terjedelme nem korlátoztatik.“

A pályadij eredménytelen volt, mert bár három pályamunka érkezett be, a kérdésnek kamaránk által kitűzött szempontjait még csak nem is érintették. így a Darányi Ignác Agrártudományos Társaság a pályadijat 1938 február 28-i határidővel ismételen kitűzte.

Kamaránk elnöksége és igazgatóválasztmánya azért látta szükségesnek e kérdés ilyen irányu feldolgozását, mert napról-napra világosabb lesz és kamaránk is állandóan érzi, hogy a kukoricatermelés jelentősége fokról-fokra emelkedik, nemcsak mint valuta-szerző eszközé, hanem a kisemberek és még inkább a hizlalás szempontjából, mert feleslegessé teheti minden olyan erőtakarmány behozatalát, amelyért eddig részint nemesvalutát, részint igen értékes cikkeket kellett adnunk a külföldnek.

A földmivelésügyi kormány szintén belátta ennek a kérdésnek nagy nemzetgazdasági jelentőségét és a buzatermelés egységes megszervezése után most már a kukoricatermelés egységes megszervezését tűzte ki céljául. Ebben az irányban már kísérletek is vannak, kísérleteket végez kamaránk is, különösen Bács megyében, ahol a kukoricatermelés jelentősége és területe nagyobb a buzatermelés jelentőségénél és területénél. E kísérletek alapján megállapítani

kivánjuk, hogy mik azok a tényezők, eszközök és lehetőségek, amelyek mellett a tengeritermelést nagyobb mértékben tudjuk felkarolni és külkereskedelmi forgalmunknak is jelentősebb tényezőjévé tenni.

A földmivelésügyi kormány a folyó évi kedvező tengeri termés kilátásokra tekintettel Kukorica Bizottságot állított fel, amelynek feladata, hogy a kukoricapiac helyzetét figyelemmel kísérje és mintegy támogató, illetve ellenőrző szerv legyen az intervenciós vásárlással megbízott Futura mellett. A bizottság tagjai a földmivelésügyi minisztérium, a mezőgazdasági érdekképviselők és a Külkereskedelmi Hivatal megbízottai. Ugyancsak intézkedett a földmivelésügyi minisztérium, hogy főleg a kistermelők és mezőgazdasági munkások, illetve a gazdasági cselédek stb. részéről eladásra kerülő csöves tengeri oly áron kerüljön felvásárlásra, hogy az eladók megfelelő védelmet nyerjenek az esetleges áruzsorá vagy árrombolás ellen. Ugyancsak a termelők és eladók érdekeinek megóvására góréépítési hitelek folyósítását is elrendelte a földmivelésügyi minisztérium. E hitelek céljaira mintegy 1½—2 millió pengő keret állapított meg, amelyből főleg kisgazdákat akartak részesíteni. A tengeri ár-emelkedése miatt azonban ez intézkedésekre nem volt szükség.

Magyarországon a buza után a kukoricát termesztik legnagyobb területen. Míg ugyanis az őszi és a tavaszi buza termőterülete az ország szántóföld-területének kerekén 29%-ára, a kukorica termőterülete (átlagosan 1 millió 120 ezer hektár) kerekén 21, sőt a takarmánykukorica (csalamádé) termőterületével együtt közel 22.5%-ra rug.

A legutóbbi 12 év átlagtermései hektáronként:

1925	20.8 q	1931	13.8 q
1926	18.3 „	1932	20.7 „
1927	16.3 „	1933	15.9 „
1928	11.9 „	1934	18.6 „
1929	16.0 „	1935	12.3 „
1930	13.3 „	1936	22.7 „

Ha a 12 évi termésátlagot, 16.7 q-át 100-zal fejezzük ki, akkor az előbbi átlagtermések a következő arányszámokkal jelezhetők: 124.5, 109.6, 97.6, 71.3, 95.8, 79.6, 82.6, 124.0, 95.2, 111.4, 73.7 és 135.9. Ezek a számok még jobban rámutatnak a nagy termésingadozásokra. Oka ennek elsősorban Magyarország szárazsága és szélsőségekre hajló klímája; ez különösen az olyan növényekre van kedvezőtlen hatással, amelyeknek igényei a nedvességgel és a hővel szemben egyformán nagyok. Ez a magyarázata az általában nem nagy országos átlagterméseknek is, hiszen megfelelő viszonyok között a termesztett kulturfajták közepes termése 25—30 és 37 q 1 hektáron, a tenyésztő hosszúsága és a fajta termőképessége szerint.

Magyarországon körülbelül 50 fajta kukorica van mivelés alatt, de az egységesítésre, azaz a termesztett fajták sokféleségének kiűszöbölésére irányuló munkálatok már folyamatban vannak.

Kukoricatermesztésre kisebb-nagyobb mértékben Magyarországnak jóformán minden vidéke alkalmas. Az eddigi tapasztalatok szerint az egységesebb termesztés nézőpontjából Magyarország 4 körzetre lesz osztható. Bizonyos, hogy a termesztési körzetek kialakítása, kapcsolatban a legjobb termesztési értékkel bíró fajták elter-

jesztésével, lényegesen elő fogja mozdítani a termelés biztosságát, a termékek emelkedését és az azokban mutatkozó ingadozások mérséklését.¹

A tengeritermés eredményeinek bizonytalansága és napról-napra fokozódó gazdasági jelentősége következtében gyakran felmerült az a gondolat hogy nagyobb területen kell termelni kukoricát, hogy a hizlalási tevékenység nagyobb teret kaphasson. Ezzel kapcsolatban legyen szabad először is összehasonlítást tennünk a buza tőzsdei átlagára és a tengeri átlagára között annak a kimutatására, hogy miként viszonylik a buza árához a kukorica ára és hogy milyen óriási hullámnak van kitéve éppen amiatt, hogy a terméseredmények állandóan változók.

A tengeri átlag-értéke a budapesti tőzsdén 1925—1936-ig a buzához viszonyítva a következőképpen alakult.

	B u z a	T e n g e r i
	p e n g ő	
1925	32.50	15.59
1926	31.50	17.60
1927	31.60	22.—
1928	28.40	27.20
1929	22.—	21.—
1930	18.—	12.—
1931	12.—	14.—
1932	12.—	13.—
1933	11.18	7.36
1934	13.14	10.39
1935	16.91	13.77
1936	16.62	12.51

Nézzük meg most a tengeri külkereskedelmi forgalmának adatait az 1924—1936. években, amelyekből e kérdés közgazdasági jelentősége bontakozik ki.

Tengeri.

	B e h o z a t a l		K i v i t e l	
1924	226.000 P	10.403 q	7,157.000 P	318.397 q
1925	566.000 „	30.373 „	32,585.000 „	1,763.255 „
1926	6.000 „	454 „	21,583.000 „	1,414.547 „
1927	5,092.000 „	252.857 „	7,293.000 „	343.564 „
1928	4,582.000 „	151.322 „	12,954.000 „	457.485 „
1929	5,912.000 „	228.069 „	15,362.000 „	804.788 „
1930	1.387.000 „	101.822 „	15,730.000 „	1,001.502 „
1931	13,660.000 „	1,148.709 „	1,037.000 „	72.028 „
1932	5,603.000 „	486.211 „	2,301.000 „	255.471 „
1933	érték 500 P-n alul		14,913.000 „	1,984.487 „
1934	„ 500 „ „		2,400.000 „	279.180 „
1935	30,256.000 P	2,515.419 q	624.000 „	42.148 „
1936	23,599.000 „	2,161.064 „	419.000 „	26.952 „
	90,889.000 P	7,086.703 q	134,358.000 P	8,763.804 q

¹ L. fentieket bővebben *dr. Surányi János*: Kivitelre mit és hol termesszünk? c. Külkereskedelmi Hivatali kiadványban.

Ha e statisztika adatait nézzük, úgy feltűnik az, hogy a kukoricabehozatal 1924—1936 végéig sokkal jelentéktelenebb összeget tesz ki, mint a kivitel ugyanez idő alatt, mert behoztunk 13 esztendő alatt 7,086.703 q tengerit 90,889.000 P értékben és kivittünk ugyanez idő alatt 8,763.804 q-át és pedig 134,358.000 P értékben. Ez a behozatal és kivitel is óriási hullámvásznak van alávetve. Volt pl. olyan két esztendő, 1933-ban és 1934-ben, amikor a behozatal 500 pengőn alul maradt, ellenben volt olyan esztendő három, amikor 10 millió felett volt, 1931-ben 13.6 millió, 1935-ben 30.2 millió és 1936-ban 23.5 millió. Kivitelünk ebben a 13 esztendőben főleg a következő években szerepel nagyobb tételekben: 1925-ben 1.7 millió q, 1926-ban 1.4 millió q, 1930-ban 1 millió q és 1933-ban 1.9 millió q. 10 millió P értéken felül 6 esztendőben vittünk ki kukoricát. Abból a 13 esztendőből, amit itten felsorolunk, a behozatal nagyobb tételei voltak 1927-ben, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1935 és 1936-ban. 13 esztendőből tehát 8 esztendőben voltunk kénytelenek jelentős mennyiségű kukoricát behozni. Igaz, hogy ugyanezekben az esztendőkben kivittünk is volt körülbelül ugyanolyan mennyiségben, sőt egyik-másik évben lényegesen nagyobb mennyiségben, mint a behozatalunk.

Ha most tíz év átlagában, 1927—1936 végéig a tengeri ideális szükségletét 19 millió q-ában jelöljük meg, akkor meg lehet állapítani, hogy ezekben az években a hiány összesen 25 millió q-ban jelentkezik, amelyből a többlet 14 millió q-át levonva, tényleges hiány 10 év alatt 11 millió q-ára tehető. Ez évek szerint:

Év	Termés-eredmény 1.000 q	Kivitel 1.000 q	Behozatal 1.000 q	Ideális évi szükséglet 1.000 q	Hiány 1.000 q	Többlet 1.000 q	Évi átlagár P
1927	17.361	343	252	19.000	2.000	—	22.—
1928	12.596	457	151	19.000	7.000	—	27.20
1929	17.941	804	228	19.000	1.000	—	21.—
1930	14.070	1.001	101	19.000	5.000	—	12.—
1931	15.176	72	1.148	19.000	4.000	—	14.—
1932	24.320	255	486	19.000	—	5.000	13.—
1933	18.093	1.985	—	19.000	1.000	—	7.36
1934	20.981	279	—	19.000	—	2.000	10.39
1935	14.183	42	2.518	19.000	5.000	—	13.77
1936	25.930	26	2.161	19.000	—	7.000	12.51
10 év alatt össze- sen	180.651	5.264	7.045	—	25.000	14.000	—

A fentiek alapján 10 évi össztermés	(1000 q-ban)	180.651
10 „ „ behozatal	(1000 „	7.045
Összesen		187.696
10 „ „ kivitel		5.264
10 évi átlag belső szükséglet		182.432
1 „ „ „ „		18.243.000 q

1927—1936-ig össztermés volt 180,651.000 q, behozatal volt 7,045.000 q, összesen 187,696.000 q. A kivitel volt 5,264.000 q, így tehát tíz évi átlagos belső szükséglet 182,432.000 q. Átlagban tehát egy évi szükséglet megfelel évi 18,243.000 q-ának.

Jelenleg a tengeri, mint jó valutaszerző kiviteli cikk is jelentkezik, mert kereslet van utána az exkliringes országokban is, ami

nagymértékben hat a tengeri jelentőségének és értékének megítélésére. Ez azért is fontos, mert a kliringes követeléseink sokszor olyan nagy mértékben emelkednek, hogy felhasználni sem tudjuk s így kívánatos, hogy az exkliringes országokba induljon meg bizonyos kivitel. Ha nézzük a kivitel adatait, úgy meg kell állapítani, hogy a folyó esztendő félévi időszakában nemcsak a kliringes, hanem az exkliringes országokba is emelkedett a kivitel, még pedig jelentős mértékben és ennek tulajdonítható, hogy egyes cikkeink a háborus feszültség következtében a nemzetközi piacokon nagy értéket jelentenek. Ha megnézzük e helyzetet, a következő képet kapjuk erre vonatkozólag:

Ez év január-juliusi időszakában kliringes exportunk többlete ekként alakult: Németország 10.9, Olaszország 35.04, Románia 7.8, Bulgária 0.2, Ausztria 11.7, Csehország 6.2, Jugoszlávia 8.8, Törökország 1.2, Görögország 4.6 millió pengő. Ha a kiviteli többletekből levonjuk a behozatali többleteket, marad 40.5 millió pengő kiviteli többlet a kliringes piacokon. Az exkliringes piacokon elért kiviteli többlet 42.3 millió, az előző év hasonló időszakában elért 31.9 millió kiviteli többlettel szemben. (Ide tartoznak tudvalevően: Svájc, Anglia, Belgium, Hollandia és az Egyesült Államok.)²

Az utóbbi időben különösen az a kérdés foglalkoztatja a gazdaságszociológusokat és az állami kormányzatot, hogy a tengeri-kivitel forszírozza-e, amelynek jelenleg igen nagy piaca van az exkliringes országokba s amelyeken keresztül jó valuta jön be az országba, vagy pedig sertéshizlalási tevékenységet folytasson a tengeri felhasználásával és a hizott jószágot vigyük ki, amelyet leginkább csak német és olasz piacon tudnánk értékesíteni s így kliring követelésünk emelkedik lírában és márkában. Mind a két álláspontnak vannak védelmezői. Az exkliringes kivitel elsősorban a kormányzat és a Nemzeti Bank pártolja, hogy jó valutát tudjon szerezni, hogy legutóbb vállalt fizetési kötelezettségünknek meg tudjunk felelni s a Nemzeti Bank valutakészletét emelni tudjuk. Ez nagyon helyes a Nemzeti Bank szempontjából, de nézni kell itt a gazdák szempontjait is. A gazda tudja azt, hogy a jó valuta előnyeit ő kevésbé élvezi. Ez előnyt jelent a Nemzeti Bank számára, előnyt jelent az ipar számára, amely ezáltal nyersanyaghoz jut és előnyt jelent a kormányzat, az ország számára. A gazdát azonban az is érdekli, hogy ő mikor kap többet a terményéért: ha tengeriben, vagy sertésen keresztül adja-e el a maga termését? Meg lehet állapítani, hogy a hizott sertésben a gazda jobban tudja értékesíteni a sertést, a kukoricát, tehát a gazdára előnyösebb ez. A gazda ugyanis azt nézi, hogy ha Németországnak adjuk el a hizott sertéseinket, amelyekben a tengerit értékesítjük, pengőben nagyobb összeget kap, mintha sovány sertést és tengerit ad el külön. A gazdára közömbös az, hogy márkát kapunk, mert önála nem a márka érvényesül, hanem a nagyobb pengő összeg. Kétségtelen, hogy ha a kukoricát nyersen visszük ki, a pengőben kifizetett érték kisebb, mintha feldolgozva husban, zsirban, avagy élő sertésben visszük ki, de nagyobb a deviza bevétel, még pedig azért, mert a legnagyobb sertéshizlalás számára a német piac a biztos felvevő, míg a kukorica ma nemes valutáért is bárhol elhelyezhető. Itt három érdek ütközik egymással. A kukoricafelesleggel rendelkező birtok a kukoricakivitel mellett van, mert nagyobbarányu kivitel esetén

² Uj-Gazdaság, 1937. X. 15.

jobban felmegy a kukorica ára, mintha itthon marad. A másik a sertésstenyésztő és hizlaló, főleg kisgazda és nagyipari hizlaló, a kukorica itthontartása mellett van, mert ily módon olcsóbban jut az abrakhoz s a kész sertésen többet kereshet. A harmadik érdek a Nemzeti Bank devizaszerző érdeke — amely közelebb van a kukoricakivitel mellett kardoskodó gazdához —, amelynek (azonban az is fontos szempont, hogy a sertésnevelő és hizlaló gazda ne járjon rosszabbul, mint aki a kukoricát nyersen eladja. Annyi bizonyos, hogy a folyó évi kukoricafelesleg mellett mintegy 50—60 milliányi nemes valutát lehetne behozni.³ Már pedig a gazda igen sok tekintetben hoz áldozatot a közért, nem látszik tehát indokoltnak, hogy ebben az irányban ismét a gazda hozzon áldozatot. (A lóértékesítésnél hoz áldozatot, mikor a külföldre megvett lovak árát nem kapja meg teljesen, mert annak egy része a honvédség számára vásárlandó lovak árához csatoltatik. Áldozatot hoz azért, mert nem használ aratógépeket, hogy a mezőgazdasági munkásoknak több kereseti lehetőségük legyen, stb.)

A kukoricakérdés jelentősége még abban is kidomborodik, hogy a kisgazdaközönség a maga baromfiját és sertését jobban tudja ezáltal értékesíteni. Az ország egyes vidékein, pl. Makó környékén a libatömés igen jelentős iparággá fejlődött a gazdatársadalomnál és a kukorica értékesítése ezuton sokkal nagyobb hasznot jelent a gazda számára, mintha azt nyersen adja el. De abból a szempontból is fontos a kukoricakérdés, hogy a kisgazdatársadalom tudjon a maga számára egy-egy disznót hizlalni, ami nemcsak államérdek, hanem munkásérdek is. Ha a szegény embernek van zsirozója, jobban bírja tavasszal és nyáron a munkát. Emellett a baromfitenyésztés szempontjai is nagymértékben szólnak amellelt, hogy a kukoricatermelés eredményei itthon maradjanak. Idevonatkozólag egy érdekes statisztikát vagyunk bátrak az alábbiakban közölni:

Baromfi-kivitel.

Év	Élő baromfi		Leölt baromfi		Tojás		Libahus, libamáj, libaszir	
	Érték millió P	Mennyiség kikerekítve q	Érték millió P	Mennyiség kikerekítve q	Érték millió P	Mennyiség kikerekítve q	Érték millió P	Mennyiség kikerekítve q
1930	12.—	55.000	36.—	166.000	19.—	131.000	10.—	46.000
1931	10.—	51.000	35.—	185.000	15.5	119.000	11.3	55.000
1932	6.—	47.000	16.—	131.000	6.4	63.000	2.9	18.000
1933	4.—	41.000	22.8	190.000	9.5	115.000	6.1	47.000
1934	3.—	31.000	25.—	237.000	8.—	95.000	6.1	53.000
1935	2.5	27.000	24.—	225.000	7.7	82.000	7.1	61.000
1936	2.6	26.000	19.6	179.000	6.—	69.000	5.5	41.000

Élő baromfi érték visszaesés 1930-ról 1936-ra 12 milliőról 2.6 millióra
 Leölt „ „ „ 1930-ról 1936-ra 36 „ 19.6 „
 Tojás érték „ „ 1930-ról 1936-ra 19 „ 6.— „
 Libamáj, libahus, libaszir „ „ 1930-ról 1936-ra 10 „ 5.5 „

Összesen... 77 milliőról 33.7 millióra
 Kerek 43 millió pengő veszteség.

(Staub Elemér adatai.)

* Pesti Hirlap 1937 okt. 6. Nagyobb kukoricakivitel vagy nagyobb sertés hizlalás?

Igy merül fel az a gondolat — amelyet különösen Szentjóbystaub Elemér, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara elnöke hangsúlyoz —, hogy nem volna-e célszerű tengeri-bő években, amilyen éppen a mostani, tárolni a tengerit szűk esztendőre, hogy a baromfitenyésztés és a hizlalási tevékenység ne törjön meg, ne csökkenjen, hanem állandó vonalat, sőt emelkedést mutasson. E célra a mezőgazdasági kamarák felkutatják a tároló helyiségeket, a kérdésnek ez a része tehát meg volna oldva. Sokan azt vetik ez ellen, hogy nem lehet ilyen nagyösszegű pénzürtéket tartani évről-évre. Legjobban ellenzi azonban e gondolat megvalósítását a Nemzeti Bank, amelynek a tengeriért bejövő jó valutára inkább ma, mint holnap van szüksége.

A kukorica és kukoricaszár mint takarmány is elsősorú részint a csalamádén, részint a kukoricaszáron és a darán keresztül, a lemorzsolt kukoricának a csutkája pedig tüzelőanyag. Emellett legujabban, mint Szabó Lajos, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara helyettes igazgatója mutatta ki, a cellulózgyártás egyik nyersanyagaként szerepel a kukoricaszár, amely a többi, e célra alkalmas anyagokkal, mint somkóró, pozdorja, tifaövények, stb. megvethetné alapját egy hatalmas mezőgazdasági iparnak, a cellulózgyártásnak, amely amiatt nagyjelentőségű, mert Európában, főleg az északi államokban olyan nagymértékű fakipusztítás folyik, hogy a cellulóze hovatovább megfizethetetlen cikk lesz, pedig nem nélkülözhető egyetlen állam közgazdasági életében sem.

Nagyon sok kívánnivaló van még nálunk a kukoricatermelés terén is. Különösen a kisgazdaságok kukoricatermelésének elhanyagolt voltára kell felhívni a figyelmet. E tekintetben igen nagy feladat vár a kormányzatra, a mezőgazdasági kamarákra, a Növénytermelési Hivatalra, részint a kukoricafajta egységes elterjesztése, a legjobb fajták elszaporítása, a gyenge fajok kiküszöbölése révén és még egy egészen rövid tenyészidejű kukoricafajtának kitenyésztése terén, amely részint tarlóba volna vetendő, részint a gyakori árvizek miatt sokszor csak júniusban vethető el, tehát olyan kell, amely szeptember végére már így is beérik. Sok kívánnivalót hagy hátra a tengeri kapálása és gondozása is. Egészen biztos, hogy ha a kétszeri kapálás megrögzött szokása elmarad s háromszor-négyszer-öttször fogják megkapálni a kukoricát a kisgazdaságokban is, biztos és eredményes lesz a kukoricatermelés, mert jobban bírja a nyári szárazságot, amely ellen legtöbbször küzdeni kell, nagyobb lesz a termés hozam és biztosabb az eredmény.

A kukoricakérdés minden tekintetben felette fontos; nem egyszer szegeztük már le azt az álláspontunkat, hogy a kisember boldogulásának az útja a sertésen keresztül vezet. Minden kisember úgy kezd: van egy fias kocája és akkor annak a szaporulataiból jut pénzhez, hizlal magának télire és vesz egy tehenet, a tehénből majd lovat, aztán majd bérel, vagy egy kis földet vesz, vagy házat épít, szóval számtalan eset tanuskodik amellett, hogy a kisember boldogulása az ország majdnem minden részében a sertésen keresztül indul meg. Ezt látjuk a gazdasági cselédeknél, a harmaños művelőknél, akiknek az a fontos, hogy különösen a kukoricabetakarítás után legyen rendes ára a kukoricának, amire a kormány a folyó esztendőben igen jelentős lépést tett, amikor a Futura és más kereskedők révén beleavatkozott az árakba felvásárlással s megakadályozta azt.

hogy 3—4 pengős kukoricaár tartsa magát, főképp akkor, amikor ezek a szegény kisemberek hozzák piacra a maguk terményét. Ennek következtében most olyan ár alakult ki — 5.50, 6.50, 7.— P —, amelyen régen volt ősszel ilyen nagy termés idején. Ha a kormány most bele nem avatkozik a kukorica áralakulásába, 4 P-nél magasabb ár nem igen lett volna elérhető. Ez azonban kell, hogy a jövőben is érvényesüljön így, hogy amikor az őszi spekuláció rohan a kisemberek ellen, megvédje őket az árlerontástól.

Érdekes, hogy Németországban is óriási mértékben fogtak hozzá a kukoricakérdés felkarolásához. Amint egyik német újság írja,⁴ a Tengeritermelő Társaság Berlinben háromnapos kurzust tartott a gazdáknak, amelyen a tengeritermelés technikáját, a tengeri szárítását, a fajta-kérdést ismertették, egyúttal a tengeri felhasználását a mezőgazdaságban és az iparban, azonkívül a tengeri betegségeket és kártevőket ismertették filmbemutatóval. Egy másik német újság⁵ más oldalról foglalkozik a tengeritermelés kérdésével. A tengeritermés három különböző időben kerül aratásra: 1. augusztusban, mint zöldsztakarmány, 2. szeptemberben, mint siló takarmány, 3. októberben, mint szemestengeri. A zöldsztengeri, ha ez sűrűn van vetve (csalamádé), legkésőbbben a virágában vágandó, a siló tengeri ellenben a teljes tápanyag kihasználás érdekében legjobb, ha zsengecsöves. A szemestengerinél a teljes kiérés minden tekintetben kívárandó. A teljesen megérett tengericsövek még 35% nedvességet tartalmaznak, amiből 15%-ot szárítással el lehet venni és a morzsolás csak azután ajánlatos. A szakszerű szárításra legnagyobb figyelmet kell fordítani. A szárítási kérdésen mulik Németországban egyáltalán a tengeri biztos termelése, amit az utolsó években mindinkább növekvő termőterületek bizonyítanak.

Kétségkívül megállapítható, hogy a tengeritermelés kérdése igen nagyjelentőségű nálunk, sok tekintetben jelentősebb, mint a buza, mert nemcsak a földdel bírónak ad bevételt, hanem ad a harmadosoknak, konvencióos cselédeknek, akiket olyan helyzetbe hoz, hogy sertéstenyésztés és hizlaláson keresztül a boidogulást a maguk számára biztosítják, egyúttal a megélhetésüket is egy-egy sertés meghizlalásával, vagy egy koca szaporulatainak az értékesítésével jobban tudják elérni.

A mezőgazdasági kamarák, így elsősorban a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, a versenytermelés keretébe a tengeritermelést is felvette, azonkívül Bács megyében több helyen kísérletet állít be, hogy figyelje, vizsgálja azokat a jelenségeket, amelyek mellett a kukoricatermelés biztosabb, eredményesebb és állandóbb lehet.

Ha ki tudjuk használni a megfelelő konjunkturákat, úgy a tengeri fölösleg pótolni fogja a buzatermelés elmaradásából származó készpénz csökkenést. Folyó idényben eddig már 580.000 q tengerit sikerült nemes valutájú államokba kivinni, részint az északi államokba és Angliába és még mintegy 4—500.000 q-át kívánna a kormány ugyanilyen államokban nemes valutáért értékesíteni. Most azonban a tengeritermés emelkedésével kapcsolatban a hizlalási tevékenység is megélénkült és az az oka aztán annak, hogy a piacok tengeri tulzsufoltsága az utóbbi időben kissé megszűnt.

⁴ Wochenblatt der Landesbauernschaft Sachsen, 1937 okt. 10-i száma.

⁵ Landbau und Technik 1937 szeptemberi száma.

Fentiekből nyilvánvaló, hogy a kukoricatermelés napról-napra jelentősebb lesz ebben az országban és pedig három szempontból. Először, mint jó valutát szerző termelési ág, másodszor, mint nyersanyag — disznónak és kukoricának — a hizlaláson keresztül jobb értékesítési módja és harmadszor a kisember boldogulásának egyik alapfeltétele. Éppen ezért kukoricatermelési politikánkat ezekhez az adottságokhoz kell igazítani és mindent el kell követnünk, hogy e téren a fejlődés, a biztosabb termelés és az egyenletesebb eredmények biztosíthatók legyenek.

Gesztelyi Nagy László.

A világtermelés és az árak alakulása 1936/37-ben.

Annak a változásnak vizsgálata, mely a világ gazdasági válsága és a jelenlegi gazdasági helyzet között van, kétségtelenül érdekes lehet reánk nézve nemcsak retrospektív szempontból, hanem a jövő alakulásának megítélése szempontjából is. Az imént elmúlt, talán még el sem múlt válságnak és az újabb, már talán muló konjunkturának összehasonlítása hasznos tanulságokat vetíthet a gazdaságpolitikus számára a jövőbe és ez annál eredményesebb lehet, minél megbízhatóbbak azok az adatok és számok, melyek a közel-múlt évekre és a jelen időre vonatkoznak. A világ gazdasági helyzetét valóban, hűen tükrözteti vissza az a statisztika, mely a termelés és fogyasztás méreteit, a világgépezetek alakulását, az ipari tevékenység nagyságát, a világkereskedelem mennyiségét és az árak alakulását mutatja. Ennek a statisztikának keretén belül vannak azután azok a részletek, melyek a mezőgazdasági termelést a nem mezőgazdasági termeléssel, az élelmezési cikkek produkcióját a más nyersanyagok produkciójával vetik össze és az ipari termelést országoként és szakmánként vizsgálják, az áralakulás kutatásánál megint különbséget téve világrészek, országok és termelési ágak között.

Nagy figyelmünkre érdemes tehát a Népszövetségnek „*La production mondiale et les prix 1936—37*” címen most megjelent munkája, mely az előbb körvonalazott problémakörben, mint a gazdasági megállapításoknak valóban illetékes fóruma, olyan statisztikát tesz közzé, melyből a világválságos és a legutóbbi konjunkturális éveknek helyzetalakulása megfigyelhető.

A *világtermelés* mikénti alakulásának vizsgálatánál az 1925—1929. évet 100 indexszámmal jelölve azt láthatjuk, hogy az összes alapanyagok termelésének 1929-ben 106, 1932-ben 97, 1936-ban 107 indexszáma volt, vagyis tehát *az elmúlt év már túlhaladta az 1929. év termelését*, ami pedig a korábban elért eredmények maximumát jelelte. az 1932-ben mutatkozott legmélyebb indexpontot, pedig már több mint 10%-kal túlhaladta. Szétbontva az alapanyagok előállítására irányuló tevékenységét mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termelésre, azt fogjuk látni, hogy a mezőgazdasági termelésnél az 1929. évi 103 ponttal szemben az 1936. évi termelés 104 pont volt, az 1934. évi legalacsonyabb 101 ponttal szemben, ami azt mutatja, hogy a mezőgazdasági termelés a maga kevésbé irányítható és szabályozható volta mellett kisebb esést tüntet fel a legrosszabb évben és kisebb emelkedést a javulás útján, mint a viszonyokhoz könnyebben alkalmazkodó nem mezőgazdasági termelés, amelyiknél az 1929. évi 114 ponttal és az 1932. évi 75 ponttal szemben 1926-ban 120 pon-

tot találunk. Hasonló a helyzet, hogyha a figyelt alapanyagokat élelmezési termékekre és más nyersanyagokra választjuk el. Az élelmezést szolgáló termékek (amelyek természetesen túlnyomó részben mezőgazdasági termékek) az 1929. évi 103 ponttal szemben 1936-ban 106 indexszámmal jellemezhetők az 1931. és 1932. évi legalacsonyabb 103 indexszámmal szemben, míg más nyersanyagok termelése az 1929. évi 112-ről és a legalacsonyabb 80-ról 113 indexszámra emelkedett.

A világgazdasági helyzet alakulásánál azonban nemcsak az egyes évek termelését, hanem a *készletek* nagyságát is nagy figyelemre kell méltatnunk és itt a változás különösen nagy, amennyiben az 1925—29. évek 100-as indexszámával szemben a készletek az 1929. évben 120 indexszámmal jellemezhetők, a válság legsúlyosabb éveiben, 1931-ben és 1932-ben a készletek igen nagy mértékben 142, illetőleg 141 pontszámra emelkedtek, hogy azután 1936-ra 108 pontszámra essék ezeknek mennyisége vissza. *Az alapanyagok készletének csökkenése tehát igen nagymértékű volt* és az utóbbi évek helyzetének alakulására igen nagy befolyást gyakorolt.

Ami az *ipari tevékenység* fejlődését illeti, a Népszövetség szükségesnek tartja, hogy ezt két vonatkozásban ismertesse: az egyik az egész világ ipari tevékenységének fejlődése Szovjetország nélkül, a másik az egész világ ipari tevékenységének fejlődése Szovjetországgal együtt. Azért történik ez, mert az indexszámok azt mutatják, hogy a világ ipari tevékenysége Szovjetországgal együtt 1936-ban mintegy 10%-kal nagyobb, mint 1929-ben, míg ha Szovjetországot kihagyjuk a számításból, akkor az ipari termelés 4—5%-kal kisebb volt, mint 1929-ben. Európában Szovjetország kihagyásával a helyzet olyannak látszik, hogy az 1936. év körülbelül megfelel az 1929.-nek, míg Észak-Amerikában mintegy 10%-kal kisebb volt.

A *világkereskedelembé kerülő áruk* mennyisége 1936-ban 95 indexszámmal még mindig igen messze van az 1929. évi 111 indexszám mögött, de jelentékenyen meghaladja a legrosszabb, 1932. évi 82 indexszámot.

A *nagybani árak* legtöbb országban jelentékenyen emelkedtek. Az alapanyagoknak nagy részénél az áremelkedés igen erős volt, különösen az év második felében. Ez az emelkedés az 1937. év első harmadában is tartott, míg a második harmadban többé-kevésbé erős árcsökkenések jelentkeztek. Általában a nagybani árak emelkedése nagyobb, mint a kicsinybani áraké és a nyersanyagok áremelkedése nagyobb volt, mint az iparcikké. Sok esetben és különösen a mezőgazdasági terményeknél a kicsinybani árak elérték a válság előtti évek árait.

Elemezve az alapanyagok termelését világrészek szerint és csak a legfontosabbakat emelve ki, azt találjuk, hogy Európában (Szovjetországgal együtt) az 1925—29. évi termelést megint 100-nak véve, 1936—37-ben az egész termelés 113 indexszám volt az 1929. évi 109 és 1932—33. évi legalacsonyabb 100 indexszámmal szemben. Észak-Amerikában 1936—37-ben 91 volt a termelési indexszám az 1929—30. évi 103 és a legalacsonyabb 1934—35. évi 81 indexszámmal szemben. Ennél a vizsgálatnál azonban *figyelembe kell venni a világ népességének gyarapodását is* és ha az erre vonatkozó adatokat a Népszövetség nem is tartja egészen kifogástalanok-

ak, mégis úgy becsüli, hogy Kína kivételével a világ népessége az utolsó 10 évben mintegy 1.1%-kal emelkedett, ami tehát 12.8%-nak felel meg. Ha pedig az 1925. évi 95 indexszámmal jelzett világtermelést az 1935. évi 107 indexszámmal hasonlítjuk össze, akkor egy ugyancsak 12—13%-os emelkedést találunk, ami azt mutatja, hogy 1936-ban a népességhez viszonyítva a világtermelés körülbelül ugyanazon a szinten állt, mint 1925-ben, 1929-el szemben azonban jóval kisebb volt. Ehhez azonban meg kell jegyezni minyárt, hogy a jelzett időszakban az ipari termelés nagyobb mértékben nőtt, mint a nyersanyagok termelése.

Az összes alapanyagoknak az egyes világrészek között való megoszlására nézve azt látjuk, hogy 1925—29-ben Európa Szovjet-országgal együtt ezeknek 43.5%-át, Észak-Amerika 30.3%-át állította elő, míg 1936-ban Európa 45.9%-ot, Észak-Amerika csak 25.6%-ot. Az alapanyagokból a mezőgazdasági tevékenységre eső termékek mennyiségét fentebb már láttuk. 1928. óta ez a termelés erős stabilitási mutató, míg a mezőgazdasági terménykészleteknél igen nagy változások láthatók. Ezek a készletek az 1925. évi 80 pontszámról 1933—34. évben 152 pontszámra emelkedtek, hogy 1936-ban 115 pontra essenek vissza. A mezőgazdasági termények fogyasztása az 1928. évtől kezdve az 1932. év első harmadáig jelentősen csökkent, a következő években emelkedett, az élelmezést szolgáló mezőgazdasági termények és az ipart szolgáló nyersanyagok fogyasztása a legtöbb országban emelkedni kezdett, ami a készletek növekedését visszatartotta. A fogyasztás emelkedése 1936—37. év telén bizonyos mértékben lassabbá válik és az utolsó két év folyamán határozott negatív összefüggést látunk a készletek alakulása és a mezőgazdasági cikkek áralakulása között. A készletek növekedése ezeknek a termékeknek árcsökkenésével járt, a készletek fogyatkozását határozott áremelkedés követte.

A tényeknek ez az alakulása a világ mezőgazdasági termelésénél lényeges változásokat okozott. A mezőgazdaságban a válságot nem a termelési oldalon, hanem az értékesítési oldalon kell keresni és a javulás is nem a termelés kiterjesztésében, hanem az árak emelkedésében mutatkozik. A mezőgazdasági termelés strukturája azonban egyes országokban és az országok egyes csoportjainál megváltozott, aminek oka elsősorban a mezőgazdaság védelme azokban az országokban, melyek eddig behozatalra szorultak. Ez a védelem emelte a termelést ezekben a korábbi importországokban, viszont azonban — és ezt mi Magyarországon jól érezzük — azoknál az országoknál, amelyek mezőgazdasági terményeik egy részét kénytelenek külföldön értékesíteni, a mezőgazdasági termelésnek csökkenése, vagy átszervezése vált szükségessé.

Az élelmezést szolgáló cikkek termelésénél határozottan megállapítható az, hogy az állati eredetű cikkek termelése nagyobb mértékben emelkedett, mint a növényi eredetű cikkeké. Az 1925—1929. évet 100-nak véve, 1930—34-ben az egész világon a növényi eredetű élelmezési cikkek termelésének indexszáma 104 volt, ugyanannyi, mint 1936-ban, 1 ponttal alacsonyabb az 1930-as, 1932-es, 1933-as években és 3 ponttal magasabb, mint a legalacsonyabb, 1934-es évben. Az állati eredetű cikkek termelése 1936-ban 112 indexszámot mutat az 1930—34 évek 109 indexszámával szemben. Ezt a számot csak az 1934. évi éri el, míg az 1930. évi legmélyebb ponttal szemben

7 pontos emelkedés van. Ha a kenyéradó gabona, a tej, meg a vaj indexszámait összehasonlítjuk, akkor ez a fejlődés egész világosan látható.

Ami a minket annyira érdeklő *buzát* illeti, az utolsó 3 évben a rendelkezésre álló buzamennyiségek *a szükségletnél alacsonyabbak voltak* és a készletek jelentékenyen a válság előtti időszak színvonalára alá estek. Az 1937 augusztus 1-i buza-világkészletek 60%-kal alacsonyabbak, mint az 1934 augusztus 1-én megállapított maximális készletek voltak. A buza elsősorban érdekelvén minket, az erre vonatkozó adatokat részletesebben ismertetjük. Az egész világon (Szovjetország kivételével) a búzával bevetett terület 1936—37-ben 96 millió hektár volt, az 1925—29. évi átlagos 95 millió Ha-ral szemben, *az 1932. évi legmagasabb 100 millió hektárral szemben.* A termés mennyisége *1936—37-ben 91 millió tonnával a legalacsonyabb volt 1925 óta* és a legmagasabb 1932—33. évi 102 millió tonnával szemben 11 millió tonna csökkenést mutat. Ami a buza fogyasztásának mennyiségét illeti, *az 1936—37-ben 98 millió tonna volt a legkisebb az utolsó 6 évben.* Ami végül az egyes buzakampányok végén talált készletek mennyiségét illeti, az 1936—37. évben 13 millió tonna áll szemben az 1925—29. évi 21 millió tonnával szemben. Az utolsó 6 évben 1933-ban 31 millió tonna volt a legmagasabb készlet és még 1935—36-ban is 20 millió tonna volt. Az Egyesült Államok, Kanada, Argentína és Ausztrália termése az 1925—29. évek 44.4 millió tonnájáról 1936—37-ben 34.1 millióra esik, a dunai exportáló államoké ugyanezen idő alatt 8.3 millióról 10.4 millióra emelkedik, Európa importáló országaié pedig 26.6 millióról 27.6 millió tonnára.

Még néhány legfontosabb cikk helyzetét akarjuk az alábbiakban ismertetni. A finomított *cukor* termelése millió métermázsában 1925—26-ban 238, 1936—37-ben 276 volt, a fogyasztás ugyanezen idő alatt 235-ről 277-re emelkedett, míg a készletek mennyisége 79 millió q volt az első figyelt időszakban és ugyanannyi volt 1935—36-ban is (az utolsó év eredményei még ismeretlenek), de 99 volt 1930—31-ben és 1934—35-ben. A világ *hustermelése* (a marha-, sertés, borjühúst és birkát számítva ide) az 1930—34. évi 105 átlagos indexszámról 1936-ig 108 indexszámra emelkedett. A *tejé* 112-ről 115-re, a *vajé* 119-ről 131-re, a *margariné* 102-ről 105-re. A *kávé* világtermelése az 1935—36-i 19.6 millió q-ról 1936—37-ig 22.1 millió q-ra emelkedett, de 1933—34-ben 25.9 volt, míg a fogyasztás 13.5-ről 15.4-ig emelkedett és ez a legmagasabb indexszám volt az utóbbi években. A *tea* termelési és fogyasztási helyzete sokkal egyenletesebb és itt változások alig találhatók.

Az iparcikkek előállítására szolgáló mezőgazdasági termények termelése is emelkedést mutat. 1936—37-ben 111 indexszámmal jelzik ezt, ami jelentékenyen magasabb, mint a hozzá színvonalon legközelebb eső 1929—30. évi indexszám. Ezek között a termények között a *gyapot* termelt mennyisége ezer tonnákban kifejezve 1936—37-ben 6850, míg a hozzá legközelebb eső évben, 1929—30-ban csupán 5750, a fogyasztás 1935—36-ban 5468 volt a legalacsonyabb 1932—33. évi 4850-nel szemben. A *gyapotkészletek* 1936-ban 11.846 ezer bált tettek ki, ami az 1929. évvel szemben körülbelül 20%-os emelkedést, de az 1932. évvel szemben mintegy 40%-os leesést jelent. A *gyapju* világtermelése ezer tonnákban kifejezve 1935—36-ban 1633 volt, az 1932—33. évi legmagasabb 1688-al szemben. A 9 legnagyobb fogyasztó

ország fogyasztási mennyisége nem nagy változásokat mutat, ellenben a készletek jelentékeny csökkenése állapítható meg az export-országoknál, mert 1932—33-ban még 97 ezer tonna volt a készletmennyiség, 1936—37-ben pedig már csak 30 ezer tonna.

A nem mezőgazdasági eredetű nyersanyagok termelésében igen jelentékeny emelkedés mutatkozik az 1936. évre kimutatott 120 indexszámban, ami 6 ponttal nagyobb, mint a hozzá legközelebb eső 1929. évi. és 45 ponttal nagyobb, mint a legalacsonyabb, 1932. évi. Ezek között az anyagok között a kaucsuktermelést 1934 június 1-én restringálták és a szabályozott termelésben megállapított kiviteli országok az 1934-re csupán 87.5%-ot, 1935-ben 67.5%-ot, 1936-ra pedig 62.5%-ot vihettek ki. Az év végén kaucsukban a világkészletek ezer tonnákban kifejezve 1936-ban 516-ot tettek ki az 1925. évi legalacsonyabb 156-al és 1934. évi legmagasabb 757-el szemben. A világ széntermelése 1929-el szemben 1936-ban 93 millió tonna csökkenést mutat, de ennél sokkal nagyobb mértékben haladja meg az 1932., 1935. évi és az 1925. évi termelést. Az európai széntermelésre, amelynek legnagyobb részében a széntermelés szabályozva van, nagyjában ugyanaz a helyzet, mint a világ széntermelésénél. A készletek a termeléshez képest nem nagyok és a fogyasztás 1933 óta meghaladja a termelést. A petróleum világtermelése millió barillokban kifejezve 1936-ban 1850 volt az 1931. évi 1432-vel szemben, a fogyasztás 1758 volt 1417-el szemben. Az 1936. évi petróleumfogyasztás 30.4%-kal haladta meg az 1932. évi legalacsonyabb fogyasztást. A vas termelése az 1929. évek 100 indexpontjával szemben 1936-ban 106 volt az 1929. évi legmagasabb 115 és 1932. évi legalacsonyabb 46 indexszámmal szemben. Az acél termelését 120 indexszám jelzi az 1929. évi hozzá legközelebb eső 117 indexszámmal és az 1932. évi legalacsonyabb 49 indexszámmal szemben.

A világ ipari termelése mintegy 25%-kal volt magasabb 1936-ban, mint az 1925—29. évek termelése és az 1929. évi termelést is 10—11%-kal haladta meg. Szovjetország gyors industrializálódása nagy részben járult hozzá a helyzetnek ilyen alakulásához, de ha ezt leszámítjuk is, akkor is azt találjuk, hogy Európa 1936-ban nagyobb mennyiségű iparcikket állított elő, mint 1929-ben, viszont Észak-Amerikai ipari termelése még nem érte el az 1929. évit. Az igaz, hogy a javulás elég alacsony színvonalnál kezdődött meg: 1932-ben a világ ipari termelése az 1929. évi termelésnek csupán 69%-át tette ki. Az évi növekedés az egész világon Oroszországgal együtt 1933-ban 12.8%, 1934-ben 9.7%, 1935-ben 12.9%, 1936-ban 15.9% volt. Európában Oroszország nélkül ugyanezekben az években 9.3, 11.3, 8.6 és 8.9% volt az évi emelkedés. A Népszövetség kiadványa az ipari termeléssel kapcsolatban megjegyzi, hogy ennek gyors ütemben kell több éven keresztül még folytatódnia, hogy a válság által előidézett visszaesés teljesen helyrehozassék a közeljövőben és hogy 1939-et lehet annak az évnek venni, amikor az ipari termelés eléri a 10 évvel azelőtti legmagasabb fokát.

Az ipari foglalkoztatottság és az ipari termelés indexszámai azt mutatják, hogy 1929-et 100-nak véve 1936-ban az ipari termelés 110.5 indexszámot mutat az egész világra vonatkoztatva és 99.8-at Európára. Az iparban alkalmazottak indexszáma az egész világon 95.3 volt, Európában 92.1. Ezekből tehát érdekes lehet az a megállapítás, hogy az 1 munkásra eső teljesítmény növekedett. Ha a munkás

átlagos óráit az ipari termeléssel hasonlítjuk össze, akkor azt fogjuk találni, hogy 1929-et 100-nak véve a *munkaórák indexszáma 1936-ban 91.2 volt* 95.4 indexszámu ipari termelés mellett az egész világon, 95.1 átlagos munkaóra volt 99.8 indexszámu ipari termelés mellett Európában, Oroszország kivételével. *A teljesítmény munkásonként és óránként 1929 óta az egész világon emelkedett*, míg ez az emelkedés Európában csak a gazdasági javulás ideje óta észlelhető. Az elért haladás legnagyobb részben a gazdaságilag gyenge és kevésbé teljesítőképes vállalatok kiesése folytán állt elő. *A munkanélküliség*, amely a válság éveiben nagykiterjedésű volt, az 1932. évi legrosszabb időszakról, melyet 300 indexszámmal jeleznek, 1936 végéig 130—135 indexszámra esett, az 1929-et véve 100-nak, vagyis tehát még ebben az időszakban is körülbelül $\frac{1}{3}$ -dal volt nagyobb a munkanélküliség, mint 1929-ben. A Népszövetség kiadványa ehhez megjegyzi, hogy ha ez bizonyos részben az iparban végrehajtott racionalizálásnak köszönhető is, a főok mégis a világ népességében a válság ideje alatt bekövetkezett növekedés és az ipari munka hozamának emelkedése. Az az emelkedés, mely az ipari technika haladásával állt elő, anéllett, hogy főoka, ha nem a legfőbb oka az életszinvonal általános emelkedésének, magában az iparban új munkaalkalmakat is hoz létre és más foglalkozási ágakban, különösen az árueosztó kereskedelemben újabb munkaalkalmakat nyújt.

Az egyes országok ipari fejlődését vizsgálva és az erre vonatkozó adatok közül elsősorban is Magyarországot keresve, azt találjuk, hogy 1929-et 100-nak véve, nálunk az ipari termelés 128.5 pontot ért el és az európai országok közül csak Lettország, Görögország, Finnország, Dánia és Svédország értek el nagyobb ipari emelkedést. Míg például Ausztriában az 1929. évi 100 indexszámmal szemben 1936 csak 81 indexszámot, Csehországban 80.2 indexszámot mutat. Ha még ehhez azt vesszük, hogy nálunk 76.9-ről emelkedett 128.5-re az ipari tevékenység, az ebben a tekintetben előttünk levő országoknál pedig az 1932. évi legmélyebb pont indexszáma többé-kevésbé magasabb volt, akkor a fejlődés még szembeszökőbb.

Az *ipari jövedelmezőségeket* illetően — amit az ipari részvények árfolyamából állapít meg a Népszövetség kiadványa — azt látjuk, hogy az 1929. évet 100-nak véve, nálunk 1936-ban 85.7 volt ezeknek a részvénykursusoknak indexszáma és Németország, Ausztria, Belgium, Franciaország, Németalföld, Lengyelország ipari részvényeinek árfolyamemelkedése kisebb volt, mint nálunk. Az erre vonatkozó statisztikából láthatjuk azt is, hogy nálunk az árfolyamok legalacsonyabb szintjüket 1934-ben érték el, mikor ezeknek indexszáma 48 volt, míg Belgiumban ugyanebben az évben 30.8, Franciaországban 35.4, Hollandiában 1932-ben 34.5, Lengyelországban 1932-ben 28.1 volt a részvényárfolyamok indexszámának minimuma.

A *világkereskedelemben került áruk* mennyisége (1925—1929 = 100) 94.5 volt a legmagasabb 1929-beli 110 ponttal szemben és aranyértéke 39 volt 104.5-tel szemben. A világkereskedelemben került áruk közül az élelmezést szolgálók az 1929. évi 100 indexszámmal szemben 1936-ban 85.5 pontot mutatnak, a nyersanyagok 95.5 pontot, az iparcikkek 75.5 pontot. Látjuk tehát, hogy a nyersanyagok mennyisége a világkereskedelemben az utolsó év folyamán jobban közeledett az 1929. évi nivóhoz, mint a másik két csoportba tartozó áruk.

Az *árak emelkedése*, mely számos országban 1935-ben már

megnyilvánult, az 1936. évben általánosodott és megerősödött és a világpiacra kerülő fontos áruk nagy részénél az árak emelkedése igen erős volt. A Népszövetség kiadványa az árak emelkedését egy kimutatásban szemlélteti, mely százalékban mutatja meg ezt az 1934., 1935. és 1936. évekre. Ez a kimutatás 40 országot foglal magában és ebből azt láthatjuk, hogy három ország és pedig Egyiptom, Spanyolország és Jugoszlávia kivételével az összes többi országokban ár-emelkedés volt megállapítható, Magyarországon a kimutatás szerint a nagybani árak 1934-ben 21.1%-kal, 1935-ben 9.3%-kal, 1936-ban 2.1%-kal emelkedtek. Ennél nagyobb ár-emelkedést csak Romániában találunk, ahol 1934-ben 14.5%, 1935-ben 21.7%, 1936-ban 4.5% volt az ár-emelkedés. A többi európai állam közül Cseh-Szlovákiában a figyelt 3 évben 8.2%, 0.8% és 5.8% ár-emelkedés volt, Németországban 5%, 2.5% és 1.6%, Bulgáriában 9.3%, 2%, 9.1%, Olaszországban 0.7%, 19.8%, 6.5%, Dániában 4.3% és 8.7%. Másképen történt az áralakulás Franciaországban, ahol 1934-ben 13.6%-kal csökkentek az árak, míg 1935-ben 2.7%, 1936-ban pedig 49.9% emelkedés mutatkozott. Lengyelországban is az első évben 8.8%, a második évben 1.1% áresés volt, míg az 1936 évben 12.1% volt az ár-emelkedés. Az Egyesült Államokban az első évben 9.1%, a második évben 2.3%, a harmadik évben 6.6% volt az árak emelkedése.

Az életfenntartási és ipari szükségleti költségeknek aranyban kifejezett alakulása, az 1929. évet 100-nak véve, egyes országokban (melyek között Magyarország sajnos nincs kimutatva) igen különféleképpen alakult. Ausztriában az életfenntartás 73.8 indexszámot, az ipari szükséglet költsége 90.7 indexszámot mutat, Cseh-Szlovákiában 65.1, illetőleg 91.9 indexszámot, Lengyelországban 64.2, illetőleg 82.5 indexszámot, az Egyesült Államokban 52.2, illetőleg 97.5 indexszámot. Ha az egyes áruknak áralakulását nézzük, akkor azt találjuk, hogy 1937 április végén az 1929. évi árakhoz viszonyítva volt az árszínvonal 166.3% az aranynál, utána a szén következik 136.8%, majd a vas 118%, a bőrök 114.6%, a liszt 110.9%, a buza 103.4%, míg a vaj csak 62.2%, a réz 70.5%, a tengeri 71.6%, a gyapot 70.6%, a rizs 70.2%, a fagyasztott hus 82.8%, a fa 81.2%, a juta 70.9%, a cukor 91%, a kender 95.8%, a gyapjú 93.9%, a kávé pedig csupán 51.3%. A népszövetségi jelentés azt a véleményét fejezi ki, hogy a kereslet, mely 1936 második felében a rohamos emelkedést idézte elő, az 1937 első negyedére is kiterjedt, s ezt részben bizonyos országokban az 1936-tól különösen erőssé vált fegyverkezésnek tulajdonítják. Ezt mutatja, hogy a kaucsuk kivételével az ónnál, a réznél, az ólomnál és a cinknél mutatkozott a legnagyobb ár-emelkedés. Másfelől azonban — mondja a Népszövetségnek Loveday igazgatása alatt álló pénzügyi és gazdasági bizottsága — „*úgy látszik, hogy a fegyverkezésnek tulajdonított jelentőséget tulajdonítanak az áruk egész tömegére nézve és az ipari termelés emelkedésének — különösen az Egyesült Államokban — van valószínűleg a legnagyobb része a nyersanyagok ár-emelkedésében, míg a világpiaci áraknak 1936 szeptember és 1937 márciusa között történt erős emelkedése nagy részben a készletek pótlásának tulajdonítható, amely készleteket a kereskedők és a gyárosok alacsony színvonalon tartottak a válság alatt.*”

Eber Ernő.

IRODALOM.

Gyűjteményes munkák.

Olaszország önellátása.

L'Indipendenza Economica Italiana. A cura di Luigi Lojaco. Milano, 1937. XV. — pag. XXIV. 666.

Az afrikai háboru idején Olaszország ellen a Népszövetség ötvenkét állama részéről alkalmazott szankciók félreérthetetlenül mutattak rá az olasz nyersanyagellátás fogyatékoságára és ezáltal újabb tápot adtak a fasizmus azon már 1925-től fogva állandóan hangsúlyozott gazdasági célkitűzésének, hogy az ország politikai függetlenségének biztosítása végett el kell érni a gazdasági önállóságot. Mussolini 1936 március 23-án, azaz még Abesszinia teljes meghódítása előtt tartott capitoliumi beszédében csak a közfelfogásnak adott hangot, amikor határozottan kifejezésre juttatta az autarkia elvét és bejelentette, hogy az olasz történelem jövőbeli korszakát egy cél fogja uralni: a külföldtől való gazdasági függetlenség lehető legnagyobbfokú elérése, — főként a nemzetvédelmet szolgáló gazdasági ágak terén.

A háboru befejezése után Mussolini célkitűzéséhez hiven nagy lendülettel megindult az önállóságért való küzdelem. Az emlékezetes beszéd első évfordulójára jelent meg *Luigi Lojaco*, az „Economia Italiana“ igazgatójának szerkesztésében az első részletes sereg-szemle Olaszország jelenlegi gazdasági helyzetéről, az önellátási törekvések eddig elért eredményéről és a jövőben várható lehetőségekről. Szerencsésnek mondható a szerzők összeválogatása, soraikban megtaláljuk a gazdasági ágak minisztereit, a közgazdasági tan-székek egyetemi tanárait, a korporációk s az érdekképviseleti csucsszervezetek legjelentősebb vezérférfiit. A szerkesztő már evvel is kifejezésre akarta juttatni azt a bevezető soraiban hangoztatott elvét, hogy az életnek s a haladásnak nélkülözhetetlen feltétele a tudomány, a technika s a szorgos emberi munka háromsága, mivel az elméleti és alkalmazott tudományok dualizmusának kiküszöbölésére egyedül ez bizonyulhat alkalmasnak.

A hatalmas méretű gyűjteményes munkát *Mussolini* capitoliumi beszédének szövege vezeti be, amit a *szerkesztőnek* a kérdés történeti előzményeit, politikai jelentőségét és a tudomány szerepét tárgyaló bevezetője követ. Maga a mű hat főrésze oszlik, lényegében azonban csak kettőre, hiszen az első rész, amelyik a *gazdasági függetlenség eszközeivel* foglalkozik, mintegy általános résznek tekinthető az egyes gazdasági ágak helyzetét tárgyaló II—VI. részekkel szemben.

Az *általános résznek* gazdaságpolitikai szempontból legérdeke-sebb dolgozatai *Lantini* korporációs miniszter összefoglaló ismerte-

tése Mussolini gazdasági elgondolásáról. *D. Gardini*, a fasiszta párt alelnökének az önellátási küzdelemben a párt szerepét megvilágító tanulmánya és főként *F. Carli* egyetemi tanár értekezése. Ebben a szerző az autarkiaának a politikai és gazdasági tényezők hatása alatti történeti kifejlődését vizsgálja a községek korától máig s arra az eredményre jut, hogy napjaink birodalom-államainak, amelyek közé a fasiszta rendszer óta Olaszország is tartozik, nem lehet megfelelő a község-államok arisztotelesi gazdasági rendszere, hiszen ezek, mint Nagy-Britannia és az USA példája is mutatja, protekcionista jellegű gazdaságpolitikát üznek, függetlenül attól, hogy ezáltal lehetetlenné tevődik a kisebb államok munkaerejének kifejtése és szükségleteinek kielégítése. Az általános rész többi dolgozata három római egyetemi tanár tollából került ki. *C. Costamagna*, a fasiszta gazdasági élet alapelveit foglalja össze, *G. Arias* az önellátás kérdését az árak és költségek alakulásának szempontjából vizsgálja, míg *A. Anastasi* a tudomány és a tudományos kutatás szervezetségének az emberi kultúra fejlesztése terén játszott szerepét veszi tárgyalás alá.

A *különös rész* öt nagy főrésze oszlik, külön-külön taglalva az önellátási törekvéseknek a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés és a hitelélet terén elérhető eredményeit.

A *mezőgazdasági rész* általános fejezetét *G. Tassinari* államtitkár írta. Tanulmánya összefoglaló képét nyújtja az agrártermelés autarkiajának, különös tekintettel a gyarmatokra, amelyekkel kapcsolatban ő is kifejezésre juttatja, hogy gazdaságilag teljes összhangban kell együttműködniök az anyaországgal és nem azzal versenyezni. *S. Visco* egyetemi tanár felnőtt férfi fogyasztási-egységek alapulvételével igen érdekes számadatokat közöl az 1929. évi statisztikai felvétel alapján az általa három csoportba osztott lakosság napi átlagos élelmiszerfogyasztásáról, majd a hármass beosztás átlagolásával nyert adatok alapján kiszámítja az egész ország élelmiszer-szükségletét (proteinok, zsírok, hydrocarbonatok, anorganikus sók, stb.) és ezt szembeállítva a belföldi termelés és külkereskedelem alakulásával, arra a megállapításra jut, hogy Olaszország élelmiszer-szükséglete nagyrésztben a behozatal által fedeződik, amely évenként több mint 2 milliárd lírával terheli a külkereskedelmi mérleget. *F. Angelini* a gabonaneműek helyzetét vázolja és rámutat a már 1925-ben megindított gabonacsata eredményére, melynek révén a kedvezőtlen éghajlati és talajviszonyok ellenére is sikerült a mag-nemesítés, talajtrágyázás propagálásával, tökéletesebb gépek alkalmazásával, hitelnyújtás és megfelelő gabonaárak biztosítása által és nem utolsósorban az eddig csak a betegségek csiráit terjesztő mocsarak lecsapolásával a belföldi búzatermelést az 1922. évi 44 millió mázsáról az utóbbi évben már 80 millióra emelni és így a háboru utáni első évek búzabehozatalát, mely az összbehozatal értékének 20%-át jelentette, kiküszöbölni. *V. Vezzani* értekezése az állattenyésztés helyzetével foglalkozik, ahol igen sok teendő van még hátra, hiszen a 20-as évek második felének agrár világválsága hatása alatt, mely alacsony áraival az állattenyésztés rentabilitásos voltát megszüntette, az ország állatállománya 1930-ban az 1908. évihez képest 2.5%-kal csökkent, míg 1926-ban a háborus veszteségek ellenére is még 10.5%-os növekedés mutatkozott. Ennek tulajdonítható, hogy az amugy is igen alacsony belföldi husfogyasztás is csak jelentős be-

hozattal fedezhető, melynek kiküszöbölése a minőség feljavításán kívül szerző szerint csakis okos ár- és ezt kísérő vámpolitikával érhető el. Hasonlóképpen fokozni kell új olivaittetvények létesítésével a növényolajtermelést is, ugyanis jelenleg, mint *S. Visco* is írja, Olaszország 2 millió mázsás termése ellenére évi 800 ezer mázsa növényolajat kénytelen importálni. Az önellátás szempontjából kisebb jelentőséggel bíró mezőgazdasági ágak helyzetével, mint a kertgazdálkodás, a cukorrépa-, tejtermelés, az élelmiszerkonzervgyártás, a haltenyésztés, szintén részletes tanulmányok foglalkoznak, ezek ismertetését azonban kisebb jelentőségük miatt mellőzzük.

A különös rész második és legterjedelmesebb részét az *ipar autarkciája* tölti ki, melyet *G. Volpi di Misurata* miniszter áttekintése vezet be. A rész a jelentősebb iparágaknak az önellátás szempontjából való fontosságának megfelelően főfejezetekre oszlik, amelyek élén az *energiaforrások* kérdése áll. Itt is a szén az elsőség, mivel 1935-ben az összes behozott áruk értékének több mint 12%-át ez tette. Kiküszöbölése céljából a meglevő néhány olasz bánya, elsősorban az istriai Arsá bánya kerül fokozottabb kitermelés alá s ezáltal 1936-ban már a belföldi szükséglet egytizedét hazai szénnel fedezik. A kitermelés fokozása mellett nagymértékben csökkenti a behozatalt a szénrel való takarékoság is, e tekintetben főként a vizierők gyümölcsöztetésével nyert villamos energia hatékony, amely különösen az államvasutaknál jelent nagy szénmegtakarítást. A termelt fehérszén mennyisége, mint *G. Motta* tanulmánya tudósít, az utolsó 15 év alatt négyszeresére emelkedett és bár további jelentős emelésének útját állja a vizierők csekély természeti adottsága, mégis előreláthatóan rövidesen a külföldi behozatal 40—50%-a kiküszöbölődik. A kőolaj fontosságára az afrikai háború szankciós veszélye hívta fel a figyelmet. *U. Puppini* értekezése szerint a gazdasági és nemzetvédelmi szempontból óriás fontosságú kőolaj belföldi termelése alig fedezi a fogyasztás 1%-át. Az ország szükségletének legalább béke idejére való biztosítása céljából egyes politikával Irakban, Romániában és Albániában koncessziókat szereztek, párhuzamosan folytatják ezenkívül egyrészt a petróleum utáni kutatásokat, főként a gyarmatokon, másrészt az anyaországban kellő mennyiségben található aszfalt-, bitumentartalmú kőzetek, lignit, stb. cseppfolyósításával nyernek olajat, sőt, mint a háború idején, békében is takarékoskodnak a kőolajjal.

A tüzelőanyagok mellett az olasz ipari élet legnagyobb hiányát és így az önellátási küzdelem másik főcélját a *textil*-nyersanyagok képezik. A legfejlettebb olasz kötszövő iparágak a pamutiparnak helyzetét *G. Olivetti* tárja eléük. Az iparág évi nyersanyagszükséglete 200 millió mázsa gyapotra becsülhető, melynek a birodalom termelése mindössze 1%-át fedezi. Az olaszok megpróbálják ugyan feleleveníteni a régi nápolyi királyság gyapotültetvényeit, de a jelek szerint ez a gyapottermelő gyarmatok munkabéréinél jóval magasabb olasz bérek következtében aligha fizetődik ki. Ezért inkább ők is a gyarmatokon igyekeznek a gyapotot meghonosítani, különösen Etiópiában, de míg ez sikerrel nem jár, addig is a behozatalt egyrészt természetes, másrészt mesterséges uton előállított pótanyagokkal való feleslegesítésére törekszenek. Az előbbieik közül elsősorban a kender jön tekintetbe, továbbá a len s az iparilag eddig még fel nem használt rostok közül a szederfa hánca és a rekettye. A mesterséges textilanyagokról *F. Marinotti* nyújt érdekes képet

A gyapot pótlására főként a műselyemhez hasonlóan vegyi uton farostból előállított rajonficco alkalmas, amelynek elterjedését az is elősegíti, hogy feldolgozásához nem kell új gépberendezés. A fiocót gyapjuszálacsakkal is lehet keverni és így jelentősen közrehat a másik fő textilanyag, a gyapju behozatalának csökkenésére is, amire szintén nagy szükség van, hiszen *L. Garbaccio* adatai szerint a szükséglet alig 10%-át fedezi a belföldi termelés. Van még egyéb műanyag is, a szankciók korában feltalált lanital, amely napjainkban már 15%-át küszöböli ki a külföldi árunak és a cisalfa. Ezzel párhuzamosan folyik az ipari célra is alkalmas gyapjut termő juh tenyésztésének bevezetése Abessziniában, hol az éghajlat erre megfelelőnek mutatkozik és a lakosság már most is foglalkozik gyapju-termeléssel.

Az ipari önellátás harmadik leglényegesebb csoportját a *fémek* alkotják, amelynek helyzetét *M. Taricco* és *V. Ardisone* vázolják a műben. Olaszország a közfelfogástól eltérőleg fémekben sem teljesen szegény; vas ólom, cin és aluminium s főként higany már jelenleg is elég van, az ón- és nikkezellátás javul, ellenben teljesen hiányzik a réz és a mangán, ahol a helyzet javulását a gyarmatok kiaknázásától várják, bár a réz egy részét sikerül alumíniummal pótolni.

A fejlett olasz *gépipar I. Locatelli* bemutatásában kerül elénk. Ennek ágai közül a *G. Acutis* által vázolt automobil-ipar az egyik legjelentősebb, amely bár nyersanyagban külföldre szorul, mégis lehetővé teszi nemcsak az ország autószükségletének teljes fedezését, hanem még jelentős kivitel is. A másik igen fejlett és államvédelmi szempontból szintén fontos gépiparág a hajóépítés, amely — mint *C. Sacerdoti* kifejti tanulmányában — megfelelő kereskedelmi flotta kiépítése révén szintén hatalmas eszköze az autarkias küzdelemnek, mivel biztosítja az áruellátás zavartalanságát és a külföld számára végzett szállítások révén nemesvaluta szerzését eredményezi.

Az önellátási törekvések számára igen tág tér nyílik a *kémiai iparban*, hiszen a vegytan mai fejlettsége egyrészt nagymértékben pótol egyes, az országban nem található fontos nyersanyagot, másrészt lehetővé teszi a már meglévő belföldi, különösen agrártermelés fokozását és tökéletesítését. (*P. Pigorini*). Különösen nagy a fentiek alapján a kémiai ipar jelentősége Olaszországra nézve, ahol mindkét szerep játszására bő alkalom adódik. Az ismertetésünk tárgyát képező mű idevágó fejezetei részletesen tájékoztatnak a festőanyagok, gyógyszervegyészeti cikkek, esszenciák, illóolajok és szappanok, lakkok, gyújtó-cserzőszervek, stb. gyártásának mai, még az olasz szakemberek előtt is kevésbé ismert fejlettségéről és a további, a teljes autarkia elérését biztosító fejlődés lehetőségéről. Erre vonatkozólag a vegyi-iparok terén csak a papír, film, mesterséges textilanyagok, stb. előállítása szempontjából nagyfontosságú cellulózgyártás fel- lendítése terén elért eredményekre kívánunk *O. Pomilio* alapján rámutatni. Eddig a cellulóze nyersanyaga, a fenyőfa hiányában a gyártás nem volt életképes Olaszországban, a klórgáz-módszer azonban már lehetővé teszi, hogy szalmából és a Tripolitániában termő alfából állítsák elő a cellulózét, annyira, hogy rövidesen már kivitelre is tudnak termelni.

A következő főfejezet a *gumi-, a papír-, a kerámia-, a fa- és a cementiparokkal* foglalkozik, ezek közül különösen *P. Pirellinek* a gumiipar helyzetét bemutató cikke érdemel figyelmet. Jelenleg a kausukellátás tekintetében Olaszország teljesen a külföldi behozatalra

van utalva, javulás részben fitt is a gyarmatok fokozódó kihasználásától, részint a műkaucuk-gyártás elterjedésétől várható, amiben azonban Olaszország még mindig messze elmarad Németország és a Szovjetektől. Másik fontos tanulmány (*N. Farina Cini*) a világháború befejezése óta nagy fellendülésnek indult és napjainkban, főleg a finomabb cikkekben exportálni is képes papírgyártás helyzetéről és nyersanyagellátásáról (cellulóze) tájékoztat.

Az ipari autarkia megvitatása terén a *berendezési tárgyak és ruházati cikkek* kapcsán a hagyományos híru kézműiparra is sor kerül. A bútör. szövet, szőnyeg, kerámia, üveg, márvány, stb. ipar évezredek multját és jelenlegi helyzetét *V. Buronzo*, a kézműiparosok csucsszervezetének elnöke vázolja, míg a ruházati iparokét *G. Vianino*.

Az önellátás szempontjából elsősorban tekintetbe jövő mezőgazdaság és ipar után a harmadik részben a *kereskedelemnek* a korporatív gazdasági életben betöltött és az autarkia elérésében a többi gazdasági ágakat nagymértékben segítő szerepét taglalja a kereskedői konföderációk elnöke, *M. Rachelli*. Tanulmányának legérdekesebb és Mussolini-idézetekkel alátámasztott részében a kereskedelem kiküszöbölhetetlenségéről szól. Az egyéni kezdeményezés azonban csak a belkereskedelemben marad meg védett és változatlan állapotban, a külkereskedelem, mint Mussolini is kifejtette, állami feladattá lett és ilyenképen ellenőrzés alá kerül.

A következő rész élén, mely a *közlekedésnek* van szentelve, *S. Benni* miniszter értekezése áll. Azon nézetből kiindulva, hogy a közlekedés észszerű szervezése a gazdasági fejlődés és így az önellátás elérésének is nélkülözhetetlen tényezője, a közlekedési eszközök terén a teljes együttműködést hangsúlyozza. Ez a korporatív gazdálkodásra nézve annyira jellemző kooperációs szemlélet hatja át a rész többi tanulmányait is, melyek a vasutak (*L. Velani*), a kereskedelmi hajózás (*G. Pala*), a légihajózás (*U. Klínger*) és az utahálózat (*P. Puricelli*) terén egyrészt a fasiszta korszak alatt elért eredményeket, másrészt az ország gazdasági önellátásához való hozzájárulását ismertetik.

A gazdasági függetlenségért folytatott küzdelem csakis akkor lehet sikeres — szögezi le az utolsó, a *hitel és takarékossgal* foglalkozó rész bevezető tanulmányában *G. Frignani* —, ha megfelelően védett és elősegített takarékossga alapozott és államilag ellenőrzött s ezáltal bizalmat nyújtó hitelszervezet áll fenn, amelyet a fasiszmusnak sikerült is megvalósítani. *G. de Capitanò D'Arzago* miniszternek a takarékpénztárak, *G. Bevione*-nak a magánbiztosítás, *B. Biagi*-nak a társadalombiztosításról szóló beszámolóival ér véget a nagy áttekintés.

A könyv tárgyára vonatkozólag bírálatunkat ézuttal mellőzük, hiszen az önellátás helyes vagy helytelen voltának eldöntése, különösen, ha a politika annyira belejátszik a gazdasági életbe, mint éppen Olaszországban, igen nehéz feladatot jelent s egy ismeretelés szűk keretei közt megnyugtatóan nem is eszközölhető az összes felvetődő problémák figyelembevételével. Ha mégis bírálatot mondvunk, ez magára a könyvre vonatkozik, melyet kishittien vettünk kézbe, hiszen a gyűjteményes munkák, főként ha egy szerves egész egyes részeire vonatkoznak, a tapasztalat szerint rendszeren azzal a veszéllyel járnak, hogy az egyes cikkek mozaikszerűen vannak egymásmellé helyezve, hézagcs képet nyújtanak, sőt néha szellemben

egymással ellentétesek. Ez a veszély kétszeresen állt fenn könyvünk esetében, annál is inkább, mivel az önellátási törekvések kétségkívül egyes gazdasági ágakat a többiek hátrányára előnyben részesítenek és így várható lett volna a mellözött ágak képviselői részéről bizonyos disszenzus. A könyv elolvasása alapján azonban tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy várakozásunkban kellemesen csalódtunk. Mint ahogy a gyakorlati élethől kitörölte a közérdek elsőbbségét hirdető fasiszta gazdasági rend az egyes termelési ágak és tényezők közti ellentéteket és legalább is külsőleg egységet kovácsolt belőlük, akként a mű is, melynek egyes részeit a legkiválóbb gazdasági, elméleti és gyakorlati szakemberek írták, a legteljesebb egységet mutatja. Sőt a mű még címénél többet is nyújt, bár csak az önellátási küzdelem ismertetését igéri, áttekintő képét adja a faszizmus tizenöt évi uralma alatt a gazdasági élet terén elért eredményeknek, amellelt, hogy Mussolini joggal Carta-nak nevezhető beszéde alapján meginduló önellátási küzdelem jelenlegi állásáról és remélhető eredményeiről részletes képet ad. Ha elvétele némely tanulmány optimisztikusnak is tűnik fel, amit a könyv többé-kevésbé propaganda jellege magyaráz meg, mégis feltétlenül nagy gazdagodása a könyv az olasz közgazdasági irodalomnak és ha valaki a mai Olaszország gazdasági életéről, célkitűzéseiről átfogó képet akar nyerni, bizalommal fordulhat a *L. Lojaco* szerkesztésében megjelent gyűjteményes munkához.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

György Ernő: A termelőtől a fogyasztóig. A kereskedelmi árrés problémája. A budapesti kereskedelmi és iparkamara Lánzy Leó alapítványi díjával jutalmazott pályamű. Budapest, 1937. Gergely R. kiadása, 250 l.

Azt hisszük, hogy aki ezt a munkát gondosan elolvassa, helyesléssel fog gondolni arra, hogy a kereskedelmi és iparkamara éppen a kereskedelmi árrés (Handelsspanne) problémájára írta ki ez évi Lánzy-pályázatát. Talán nincs oly gazdasági kérdés, amelynek területét oly homály borítaná, mint az árrés kérdése. Talán nincs oly gazdasági kérdés, amelyre elterjeszkedő köd oly téves hangulatokat, sőt oly téves intézkedéseket idézett volna fel, mint az a kérdés, amelynek tisztázására György Ernő vállalkozott. A közvélemény hajlamos a termelői és fogyasztói ár közötti eltérést a közvetítő kereskedelem hasznául minősíteni. Ennél fogva örömmel üdvözlő minden jogalkotást, amely ennek a haszonnak a csökkentését helyezi kilátásba. Örömmel üdvözlő minden hatósági beavatkozást, amelynek az a látszata, mintha az áruszétosztás túlzott hasznait akarná és tudná csökkenteni.)

Ezt a kérdés-komplexumot György Ernő munkája nagy elméleti és gyakorlati tudással, a kérdésbe való teljes elmélyedéssel tárja fel. Bemutatja a kereskedelmi tevékenység óriási jelentőségét. A kereskedelem a világon 100 millió embert foglalkoztat és a kereskedelem által forgalomba hozott javak értéke 1928-ban 100 milliárd dollárra volt tehető. Az országok nemzeti jövedelmének mintegy fele a kereskedelem kezén megy át és a *detaillkereskedelem fejkvótája egy-egy lakosra annál nagyobb, minél gazdagabb valamely ország*. Ez a kvó-

ta az Egyesült Államokban 2285, Angliában 1578, Franciaországban 938, Németországban 748, — Magyarországon 300 pengő. A magyar detailkereskedelmi áruforgalom értékét György 2000 millió pengőre becsüli. Ebből 2% az áruházak és 5% a szövetkezetek forgalma. Érdekes és nagyjelentőségű a szerzőnek az a meggyőző fejtegetése, hogy *a szabad verseny annál inkább érvényesül, minél nagyobb-számu kisebb gazdasági alany tevékenykedik az árueosztás körül*, mert a detailkereskedelem széles rétegei majdnem mindig a leg-életesebb versenyben állanak egymással.

Hogy az árueosztás mily óriási költségekkel jár, azt szemléltetővé teszi, hogy az amerikai nemzeti jövedelem $\frac{3}{5}$ része a detailkereskedelmen megy keresztül és az egész nemzeti jövedelem $\frac{1}{5}$ -e a kereskedelem *költségeire* nyer felhasználást. Németországban a költségek a detailkereskedelmi összforgalomnak mintegy $\frac{1}{4}$ részét emésztik meg.

A költségek közül kiemelkedik a *személyes munka díjazása*, amely általában a költségnek kb. 50%-a (nálunk a forgalomnak kb. 10%-a). Az *üzletbér* nálunk a forgalom 4—5½%-a. Igen nagy költségtétel a *raktárkészlet* utáni kamat és a raktárforgatással járó veszteség. Ez az évi forgalom 2—5%-a lehet. *A kihitelezéssel járó veszteséget* nálunk a szerző — gondos és elmés számítással — a lebonyolított forgalom értékének 2%-ára becsüli. Ezeknek a költségtételeknek ismertetése kapcsán külön foglalkozik a könyv a *részlet-ügyletek* gazdasági, társadalmi és pénzügyi jelentőségével. Ez a fejezet éles ítélőképességgel és rendkívüli tájékozottsággal világítja meg ezt a nagyhorderejű és időszerű gazdaságpolitikai kérdést.

Külön ki kell emelniünk György könyvének azt a részét, amely *a közterhek kihatását az áralakulásra* tárgyalja. Nem csak azért, mert a gyakorlati gazdaságpolitika szempontjából ez a rész mutat legvilágosabban utat, hanem azért is, mert itt módjában volt pozitív adatok birtokában teljes fényt deríteni a magyar áralakulás kérdésének talán legdöntőbb mozzanatára. Az áraknak az a „torzitása“ — a szerző átveszi *Heller Farkas* szellemes kifejezését —, amelyet a közterhek idéznek elő, a következőként jut kifejezésre. A lisztiforgalmi adó a kenyérárnak 12%-a és egy 6-tagú munkáscsalád évi jövedelmének csaknem 4%-át veszi igénybe. A cukornál a közteher a kiskereskedelmi eladási ár 50%-a. A sónál 77.5%, a cigarettánál 64.3%, a gyufánál 22.7%, a bornál 20%, a kávénál, teánál néhány száz %, a fehérített és kikészített textilárúnál 40% a közteher aránya. Ezek a döbbenetes adatok valóban megmagyarázzák a kiskereskedelmi árak rugalmasságának hiányát. A detailkereskedelem a költségek és közterhek folytán a termelői árak hullámozását „elkésztetett és gyengített tempóban“ veszi át. Viszont — írja György — „a felületes vagy éppen elfogult szemlélet a bekövetkező változások előidézőjeként a kereskedelmet szokta megjelölni, mert ... a változásokat, mint utolsó kéz, a kiskereskedelem közli a fogyasztóval.“ A detailárak csak annyival változnak, amennyi ezekből az árakból a nyersanyagra esik, ez pedig átlag mintegy 40%.

A legnagyobb elismeréssel kell nyilatkoznunk a kitünő könyvnek arról a fejezetéről, amely azt mutatja ki meggyőző erővel, hogy a kereskedelemben „*a nagyobb üzem rendszerint nagyobb költség-százalékkal is dolgozik*“. Nem áll meg tehát az az általánosan táplált felfogás, mintha a kiskereskedelem életképtelen, vagy a fogyasztó

szempontjából hátrányos volna. Viszont a kereskedelmi nagyüzemeknek a következő előnyeik vannak: az üzem racionalizálása, a tömeges árubeszerzés folytán elért olcsóbb árak, a kedvezőbb tökeellátás és a reklám könnyebb megszervezése. György Ernő munkájának ebből a kristálytisza és tárgyilagos fejtegetéséből a mi kiskereskedelmünk sok értékes és megiszivlelendő tanulságot vonhatna le.

Az ezután következő rész fejezetekként tárgyalja a hus, a tej, a burgonya, a paprika és a sárgabarack áralakulását, valamint külön-külön a fűszerkereskedelem és a textilárak, a cipő, a vas- és fémárak és a droguacikkek áralakulását. Ezekben a fejezetekben szerző a legnagyobb alaposággal és a részletek feletti teljes uralommal boncolja fel ezeknek a fontos cikkeknek, illetve kereskedelmi ágazatoknak az áralakulását. Ezek a részek nemcsak azzal a nagy előnnyel bírnak, hogy kereskedelmünk igen fontos területeit teljesen bevilágítják. Ennél is nagyobb értéket tulajdonítunk a módszertani vonatkozásoknak. Jövőben azok, akik valamely árucikknek vagy kereskedelmi ágának áralakulását, illetve jövedelmezőségét fogják tárgyilagosan kutatni, arra a kipróbált, kitünő módszerre fognak támaszkodhatni, amelyet György alkalmaz ebben a munkájában. Emellett az egyes árucikkek tárgyalása közben kiviláglanak az állami beavatkozásnak súlyos hibái és azok a téves felfogások is, amelyek a fogyasztási szövetkezetek és hatósági üzemek működése körül kifejlődtek.

Befejezésül a munka levonja a tanulságokat is. Az egyik — amire már utaltunk —, hogy a fogyasztói árban az áreltolódások csak késetten és tompítva jelentkeznek, ami jórészt a kereskedelmi költségek és a közterhek merevségére vezethető vissza. A másik, hogy a *kereskedelmi tevékenység racionalizálása* kívánatos és ez két úton érhető el. Az egyik a teljesítmény fokozása, a másik a költségek csökkentése. Hogy a kereskedő ide eljuthasson, ahhoz *gondos könyvvezetés, megfelelő statisztika és kalkulációk* szükségesek. A nagyobb kereskedelmi alakulatoknak — állapítja meg a szerző — sikere nagyrészt azon alapszik, hogy a modern üzethezésnek ezekkel a modern eszközeivel és a propaganda lehetőségeinek kihasználásával nagyobb mértékben éltek, mint a kiskereskedők.

Sajnáljuk, hogy csak nagyon vázlatosan ismertethettük ennek a pompás könyvnek a tartalmát. De talán ennyiből is kiderül, hogy közgazdasági irodalmunknak lényeges gazdagodását jelenti. A tudomány művelőinek biztos támaszt fog jelenteni az áru-distribúciós tevékenység részletes, alapos és szakszerű ismertetése. A gyakorlati gazdaságpolitikus a könyv adatait és módszerét fogja elhatározásai kialakításánál igénybe venni. És minden olvasó élvezettel fogja megállapítani, hogy gazdasági éleslátással felépített, kitünően tagolt, rendkívül komoly tartalmu és élvezetes világossággal s könnyedséggel megírt könyvet olvasott.

Eber Antal.

Ferenczi Emmerich: La Statistique des Étrangers.
Genève, 1936. A Bureau International du Travail kiadása. VII. 258 l.

Ferenczi Imre statisztikai szemmel nézve rendkívül kényes feladatot tűzött ki maga elé az idegenek statisztikájáról írott munkájában és páratlan nagy gondnal, körültekintéssel és hozzáértéssel

oldja azt meg, már amennyiben a statisztika mai fejlettsége mellett az egyáltalában megoldható.

A statisztika adatainak nemzetközi összehasonlíthatósága általában véve nagyon kicsiny, s akik valaha megkísérelték, hogy például a külkereskedelmi statisztika területén ilyen nemzetközi összefoglalásokra és elemzésekre keressenek alapot, jól tudhatják, hogy már ez a feladat is áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik, pedig éppen az áruforgalom olyan egységes területnek tűnik fel, amelyen nem volna szabad különösebb nehézségeknek felmerülniök. De az egyes államokban annyira eltérnek egymástól az értékelések, az áruk minősítésének, bizonyos tekintetben még a mennyiségnek is az adatai — például egyes államok az élő állatokat nem adják meg súly szerint, hanem darabszám szerint —, amellet olyan bizonytalan a rendeltetési állam, vagy a származási ország megjelölése és olyan nehéz annak meghatározása, végül éppen a mi korunkban oly nagyok a pénzláb belföldi és külföldi értékelésének eltérései, hogy a világkereskedelem statisztikáját is inkább foghatjuk fel jelszámok sorozatának, mint abszolút mennyiségi vagy értékadatoknak. Mennyivel nehezebb ennél annak a statisztikusnak a feladata, aki az „idegen“ statisztikáját akarja közös nevezőhöz segíteni és egységes szempontok szerint összegyűjteni, feldolgozni, annak kiterjedését, kereteit, időben való változásait megmutatni.

Ferenczi Imre nem áttatja magát azzal, hogy az idegenek statisztikáját már ezzel a kísérlettel végleges formában szolgáltatni tudja a világ államaira nézve, de célja nem is egészen ez volt. Amint a kötet bevezetésében írja, az idegenekkel egybefüggő problémák oly nagy mértékben súlyosodnak a háboru után bekövetkezett viszonyok közepette, hogy egy ilyen összehasonlító tanulmányra már azért is szükség van, mert meg kell mutatni e statisztika hiányosságait, ellentmondásait és ezzel meg kell teremteni a lehetőségét annak, hogy a statisztika fejlődése lehetően egységes irányba terelődjék, legalább ebben a vonatkozásban. S az a munka, amelyet ebből a célból elvégez, éppen olyan fontos akkor, amidőn e statisztika bizonytalan voltára rámutat, mint akkor, amidőn végül számtalan feltétellel, jegyzettel és magyarázattal ugyan, de mégis egységes keretbe önti a rendelkezésre álló anyagot és ezen a bizonytalan, de a maga bizonytalanságában is pontosan jellemzett és mérlegelt alapon valóban képet ad arról, hogy a világnak egyes népei milyen nagy mértékben szóródnak el a többi népek között, s hogy mások viszont milyen nagy mértékben fogadnak be maguk közé idegen népeket és népelemeket.

Ferenczi Imre könyve mindenekfelett módszertani könyv, mert nem elégedhetett meg azzal, hogy az egyes statisztikákban rendelkezésre álló anyagot összesítse és egységes táblákba foglalja, hanem külön-külön minden egyes adatról utána kellett járnia annak, hogy mit jelent s mire vonatkozik ez az adat magának annak az országnak a terminológiája, jogrendszere szerint, amelyből az adat való. Amint maga is írja, a legtöbb esetben a törvények és szabályok egész sorozatát kellett végigkutatnia ahhoz, hogy megállapítsa, mit is jelent az az adat, amelyet maga a statisztika nagyon is egyszerű és magától értetődő formában közöl. Fel kellett kutatnia, hogy az egyes államokban és az egyes világrészekben miből származik és mit foglal magában az „idegen“ fogalma. Meg kellett ismernie a

nemzethez való tartozás és az állampolgárság legváltozatosabb értelmezéseit és ezeket szakadatlanul szembesítenie kellett egymással, hogy meglássa, mihez mérten nevezi az egyik állam az idegent idegennek és mihez méri ezt a megkülönböztetést a másik, amely talán az előbbivel szemben a *jus sanguinis* jogát alkalmazza annak *jus soli*-ja helyett, vagy olyan fogalomból indul ki, amely ettől mind a kettőtől különbözik, mert mindegyikből csak egy-egy rész van benne s mindig más és más keverésben. Különbséget kellett tennie az egyes népszámlálások között abban a tekintetben, hogy vajjon azok a jelenlevő népességet, vagy a helybenlakó népességet igyekezzenek megragadni, hogy vajjon az idegenekre nézve tekintetbe veszik-e az előző nemzedéket is vagy nem — az USA államai például lakosságukat faj szerint, s az idegeneket még szüleik származási helye szerint is szételemezik — és az alapvető elvi jelentőségű kérdések elemzésén túl minden egyes statisztikánál külön is figyelembe venni azok konkrét, egyéni jellegzetességeit, amelyek az egyes államok sajátos helyzetéből, felfogásából s az idegenekhez fűződő érdekeiből folynak.

Ez a munka a maga adatgyűjtő és elemző részében fáradhatatlan szorgalmat és nagy gyakorlottságra való éleslátást is mutat. *Ferenczi Imre* 163 országra vagy területre nézve gyűjtött itt össze adatokat, mégpedig minden egyes államnál a multból egészen addig, amíg annak az államnak adatgyűjtése erre lehetőséget teremtett. Az USA 1790 óta gyűjt és közöl statisztikai adatokat az idegenekre nézve és az államoknak egész sora dolgozik hasonló módon már a mult század közepétől kezdve; *Ferenczi Imre* mindezt pontosan összeállítja és feltárja és még azokat az értelmezésbeli eltulódásokat és változásokat is végigelemzi, amelyek egy-egy államon belül az idegen jelleg megállapítása és megkülönböztetése tekintetében tudatosan, vagy akár öntudatlanul végbementek. Ez a nagyszabású kutató és egyeztető munka teremti majd meg a lehetőségét annak, hogy az államok egységes felfogásra törekedjenek az idegen értelmezésében és meghatározásában és a vele kapcsolatos statisztikai anyag gyűjtésében és feldolgozásában; mert végre is éppen ez az anyag kívánja meg az egyöntetű kezelést és közlést, mert ezzel minden egyes állam nemcsak önmagának, de egy másik államnak, sőt minden más államnak is tartozik.

S ezeken az elméleti természetű elemzéseken kívül a munkának gyakorlati jelentősége és értéke is nagy. Mert első ízben sikerült itt adatokat állítani egybe arra nézve, hogy az egyes országok, nemzetek lakói mint csúszanak szét a nagyvilágon, hogy egyes államok, amelyeket az idegenek építettek fel, mint és mennyiben őrzik még ennek az eredetüknek a nyomait. *Ferenczi Imre* könyve konkrét táblákban is rendkívül gazdag és változatos és ebben a vonatkozásban is körülbelül minden lehetőséget kihasznál és kimerít, annyira, hogy munkája, amely elvi szempontból új fejlődésnek lehet kiindulópontja a nemzetközi statisztika fejlődésében, gyakorlati szempontból olyan forrásmunka, amelyet bizonyára csak sok idő múlva növel majd hasonló értékű teljesítmény.

Táblázatait *Ferenczi Imre* számtalan jegyzettel magyarázza és ezen a módon igyekszik azoknak egyértelmű használhatóságát biztosítani. Ez a sok jegyzet mégis azt mutatja, hogy ezeket az adatokat alig lehet és alig szabad egységesen használni és idézni. De azért mégis, ebben a nyers összeállításban is rendkívül nagy értéke

van annak a megállapításnak, amelyet igen gondos elemzések alapján ér el és amely talán első ízben vet világot arra a kérdésre, vajjon a nemzeteknek szétszórt tagjaikon keresztül való összekapcsoltsága milyen mértékű. Számításai szerint 1930-ban mintegy negyven millió embert számláltak meg hazájának határain kívül és ez mintegy hat millióval volt több, mint amennyi idegent a statisztikák 1910 körül kimutattak. A husz esztendő fejlődésnek érdekes vonása az, hogy az európaiakat ez a két évtized nagy mértékben bezárta határaik közé, a többi világrészek lakosságát ellenben igen nagy mértékben megmozgatta. Az európai államok lakosságából 1910-ben 23.6 millió lelket irtak össze idegen államokban — ebben a számban természetesen az idegeneket befogadó európai államok is benne vannak —, husz év múlva ez a szám 22.4 millióra esett le. Ellenben az idegenben tartózkodó ázsiaiak száma ezalatt öt millióról tizedfél millióra nőtt és emelkedett valamennyi más világrészbeliek kivándorlóinak az aránya is.

Kitűnik ebből a táblázatból az is, hogy az európaiak főként más világrészek felé törckszenek; de a szóbanforgó husz esztendő mégis éppen az idegen világrészek felé való utját vágta el Európának. 1910-ben 5.0 millió, 1930-ban 5.4 millió európaiat számláltak meg más európai államban és az előbbi szám az összes európai kivándorlókhoz, vagy utazókhoz viszonyítva 21%-ot jelentett, 1930-ban pedig már 24% maradt Európában az európai államoknak saját határaikon kívül került polgáraiból. De Európa az idegen világrészek számára nem bevándorlási terület. 1910-ben mindössze négyszázezer olyan idegen volt Európában, akit nem európainak jelöl meg a statisztika, de ebben a tömegben egynegyedrésszel szerepelnek azok, akiknek származását a statisztika nem tudja megadni, akik tehát jórészt szintén európaiak. 1930-ban pedig 850.000 fő az idegen világrészbeliek száma az óvilágban s ebből egynegyedmillió az ismeretlen, vagyis aki szintén főként európai származásúnak vehető. A nagy befogadó terület pedig még mindig Amerika: 1910-ben 19.7 millió, 1930-ban 20.2 millió volt itt az idegenek száma, ami a husz esztendő távlatban azt is megmutatja, hogy Amerika elzárkózása is mind teljesebbé válik.

Az egyes államoknak idegenekkel való telítettsége fokában a különbség igen nagy. *Ferenczi Imre* kimutatja és térképen is szemlélteti, hogy például Oroszországban ezer lélekre mindössze három idegen esik, s a legnagyobb európai átlag Luxemburgé: 186. utána Svájc következik 87 idegennel, majd Franciaország 66. Magyarországon mindössze tizenkettő az idegenek száma ezer lélekre számítva, ugyanannyi, mint Németországban. De például Spanyolországban 35 ez az átlag. Európán kívül ezeknél jóval nagyobb számok fordulnak elő. Így az Egyesült Államokban az átlag 116. Kanadában 224, a brit Maláji szigeteken 431, a lakosságnak tehát majdnem a fele. De Ausztráliában, amely oly régen vigyáz a bevándorlás szabályozására, mindössze 50, Új-Zélandban pedig 54.

A részletes táblák igen nagy változatosságban követik egymást és nagyon sok szempontból világítják meg az idegen-kérdés jelentőségét. Kétségtelen, hogy amilyen jelentős munkát végzett itt *Ferenczi Imre* művének elvi részében, éppen olyan hasznos és nélkülözhetetlen kézikönyvet, forrásmunkát teremtett ezzel a rendkívül gazdag anyaggyűjtésével gyakorlati tekintetben is.

Móricz Miklós.

Dr. vitéz Nagy Iván: Nyugatmagyarország Ausztriában. II. bővített kiadás. Pécs, 1937. A pécsi tudományegyetemi nemzetközi jogi intézet kiadványa.

vitéz Nagy Iván kis műve, amely az Ausztriának átadott volt nyugatmagyarországi részekkel foglalkozik, második s kissé bővített kiadásban jelent most meg. Jó összefoglalása ez az elszakították előzményeinek, végrehajtásának és következményeinek, különösen amennyiben ezek a következmények a területtel együtt Ausztriához szakított magyarságot érintik. Nagy Iván igen elmésen mutat rá arra a művecske bevezetésében, hogy a Burgenland név voltaképpen a magyar vár-övre vonatkozván, amelyet ezen a területen éppen az osztrákok, illetve a németek betörései ellen kellett építeni, ez a név tehát voltaképpen a régi magyar jellegét örökíti meg és így a mai területre nézve minden alap nélkül való és fenntarthatatlan. Ismerteti a történelmi előzményeket is, a honfoglalás korától kezdve, végig azokon az időkön, amelyekben az ide tartozó városok és várak nem egyszer voltak osztrák urak kezén is, *zálogban*, ami elég alap volt az osztrák történetírók és részben a jogászok számára is, hogy ennek a területnek osztrák jellegét vitassák. Idézi az osztrák igényeknek 1906-ban történt feltámadását, ami voltaképpen csak válasz volt a magyar részről Boszniához fűzött igények felelevenítésére. Részletesen foglalkozik a trianoni és saint-germaini fejleményekkel is, rámutat arra, hogy az osztrák igényt minden jel szerint a csehek tálták fel az antant-hatalmaknak s hogy a döntés maga előkészítetlen és váratlan is volt.

A művecske statisztikai része is az igénykérdésből indul ki. Egymás mellett látjuk itt az 1920. évi magyar, az 1923. évi és 1930. évi osztrák számlálások adatait, annak kiemelésével, hogy az osztrák számlálások is a magyar statisztika pártatlanságát bizonyítják, mert a németekre vonatkozó részükben a mi adatainkat igazolják, a magyar részükben pedig annyira térnek el a mi adatainktól, amennyire a magyarságnak hazaözönlése az eltérést meg is magyarázza.

A statisztikai rész foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy vajjon ennek a területnek birtoka csakugyan jelentős volt-e az osztrákok számára és arra az eredményre jut, hogy a volt Nyugatmagyarország mezőgazdasági termelése csak jelentéktelenül haladja meg a saját szükségletének kereteit és így szó sem lehet arról, mintha éppen Bécs élelmezése szempontjából ez a terület olyan jelentős lett volna.

Nagy Iván jól ismeri a volt Nyugatmagyarország mai életét is és részletesen ismerteti az átkapcsolás után a szervezés és a bekebelezés érdekében végrehajtott intézkedéseket a jogegységesítés, a katonai szervezet, a politikai pártok, az iskola és művelődésügy s a gazdasági viszonyok tekintetében. Különösen az iskolaüggyel kapcsolatban mutat rá arra, hogy az átkapcsolás ténye itt is ugyanolyan igazságtalanságokat és méltánytalanságokat foglalt magában, mint valamennyi más területünk elvesztésével kapcsolatban, mindössze, hogy itt a terület kisebb lévén, ezek a bántalmak is csak keveseket érintettek. De ez voltaképpen nagyon kevésbé enyhíti például azoknak a középiskolásoknak a helyzetét, akiket kiutasítottak az iskolájukból, áttettek a határon és előbb ujilyenymatot is vettek róluk, nyilván azért, hogy valaha vissza ne térjenek, megemlékezni arról, ami itt velük történt.

Nagy Iván, aki a külföldi magyarság sorsának állhatatos kutatója, ebben az értekezésében is annak adta bizonyosságát, hogy lelkiismeretes és sokoldalú szemlélője a dolgoknak és megbízható vezetője az olvasónak, aki a nemzeti sorsnak e kérdése iránt érdeklődik.

Móricz Miklós.

Nötel Rudolf: Agrárvalóság és Adósvédelem. Elméleti vonatkozások és nemzetközi összehasonlítás. A Pázmány Péter Tudományegyetem Közgazd. Int. 2. sz. kiadványa. Budapest, 1937. Gergely. 272 oldal.

Nötel Rudolf munkáját a Pázmány-Egyetem jogi és államtudományi Kara a Földhitelintézet 1000 pengős pályadíjával jutalmazta. Azzal a feltevéssel nyulhatunk hát könyvéhez, hogy a magyar gazdaságtudományt gyarapítja s agrárpolitikánkat e még javarészt törelelen területen is tudatosságához segíti. Olyan tényválogatást várunk, amelyet a valóság tárgyias keresése irányít, nem érdek, nem hangulat. Lényegérzéklet és logikai gazdaságosságot remélünk tőle. Az adatok empirikus halmazállapota helyett azok elméleti kristályait. Nötel könyve — s ezen hézagai, hibái nem változtatnak — nagyjából megfelel ezeknek az elméleti igényeknek. A természettől fogva, de akarattal is összezsomózott kérdést figyelemreméltó gondolati eréllyel ragadja meg és fejtí szét. Hatalmas szakirodalmi tájékozottsága tiszteletet érdemlő könyvtári görnyedésre vall.

Kár, hogy sokszor nem látja a fától az erdőt, a gondolkodástól a gondolatot. Néha kinosan elnyújtott, jelentéktelen szótömeg kíséri logikai élményét, mintha szórakozottan ceruzát faragna, miközben gondolkodik. Az egészből csak a plajbász porát, forgácsát kapjuk ilyenkor. Különösen az elméleti bevezetés szerény terjedelméhez képest is terjengős és szörszálhasogató. Több oldalon keresztül gyötördik a ténytudomány és az értéktudomány ide nem illő, hosszadalmas szembeállításával, holott a *való* és a *kívánatos* gazdaságpolitikai jelentősége egyetlen jól szerkesztett mondatba is elférne. Megvalljuk, érzéketlenek vagyunk szerzőnk olyfajta logikai pepecselése iránt. mint aminőre példa következő mondata: „Nevezetesen rá kell mutatni (a tudományos gazdaságpolitikának) arra, hogy amennyiben valamely politika egy anyagi megalapozásu produktivitas minél messzebbmenő megvalósítására törekszik, célszerűen eljárni az emberben gyökerező természeti adottságok és a jelenlegi történeti helyzetben rendszerinti gazdasági beállítottság alapján akkor fog, ha a gazdasági erők minél nagyobb szabadságát és a gazdasági eredmények magántulajdoni biztosítását teszi lehetővé.“ Vagy: „Az adósségélyezéseknek minősíthető intézkedések fogalmi egyenértékűségük ellenére gyakorlati jelentőségben nem csekély mértékben az adósságátalakítások mögött maradnak, a fizetésfelfüggesztések csoportja alá vonható intézkedések viszont nagy gyakorlati jelentőségük ellenére csupán az adósságátalakítások csoportjának egy fogalmilag rendkívül nagy nehézségekkel elválasztható alcsoportját alkotják.“ „A fizetésfelfüggesztések kategóriája az adósságátalakítások és adósségélyezések mellett önálló fogalmi kategóriaként nem is tehet számot, az egy síkon történt elválasztást ebben a vonatkozásban csupán a fizetésfelfüggesztések kategóriájának rendkívül nagy gyakorlati jelentősége indokolja...“ Ez a modorosság szerencsére nem bír erőt venni a munka javán. Könyve azért nem válik erőtlenné. Mődfelett ki-

fárasztja az olvasót, de nem szegi kedvét. Még ellapuló ítéletein, erőszakolt párhuzamain is meglátszik, hogy a gondolat szándéka tiszta volt.

Hanem baj az is, hogy szerzőnk magyar nyelven ír ugyan, de csak kivételszámba ír magyarul. Nem kívánjuk, hogy Uz Bence nyelvén írjon az adósvédelemről. De ha már magyarul adta ki könyvét, másként, mint nyelvünk logikája és üteme szerint, az adósvédelemről sem írhat világosan és szabatosan. A legtöbbször nem is lélektelenül, csak magyartalanul tekeregnek mondatai: magvasabban írna, ha magyarul írna.

E hibáit félen hagyva: Nötel maradó értékű elméleti uttörést végzett. Művét két kötetre bontotta; most csak az első kötetet tette közzé. Sajnos: nem ez a kötet foglalja magában a *magyar* adósvédelem elméleti átvilágítását, pedig mégis csak az érdekelné minket a legelején. A munka e másik — javarészt magyar vonatkozású — része is kell hogy nyomtatásra kész, kerek egész legyen, hiszen a bevezető közlés szerint az egyetemi jutalmazók a most megjelent kötetnek csak értékes vázlatát ismerték s tulajdonképpen annak a második résznek ítélték a pályadíjat, amely majd csak ezután kerül sajtó alá. Már magyar anyaga miatt is érdeklődéssel várjuk, hogy ez a második kötet is mielőbb napvilágot lásson.

A most megjelent első rész mindössze nyolc fejezetéből a szerző az elsőt 28 oldalon elméleti exponálásnak szenteli, a többi hétben országcsoportok szerint ismerteti a mezőgazdasági adósvédelem előzményeit, feltételeit és valósulása módjait. Gazdasági nézőpontból adósságátalakító, adósségélyező és fizetésfelfüggesztő, jogi szempontból kötelemmegvalósító, kötelemmódosító és fizetésfelfüggesztő, a „vásárlóerőátcsoportosítás“ szorosabb szemszögéből tökecsökkentő, kamatmérséklő és halasztó adósvédelmet különböztet meg. Van azután szerzőnk csoportosítása szerint önkénves és kényszerített, a hitelező, vagy az állam terhére történő, általános és egyéni érvényű, végül arányos, fokozatos és csökkenő adósvédelem. A mezőgazdasági adósvédelem módjait konkrét gazdasági adottságok alakítják ki: a mezőgazdasági adósságteher és adósvédelem a gazdasági „strukturák“ szerint módosul. Minősítetten jelentősnek tartja a munka- és tőkeintenzitást azon tényezők között, amelyek a gazdasági adósságok keletkezését, mértékét, fajsúlyát, de az adósvédelem lehetőségét és teherelosztását is meghatározzák. Megkönnyíti a mezőgazdasági adósvédelmet, ha a válság csak egy-egy üzemágot sújt, ha az ország tőkeforrásai bőségesek és változatosak, s ha az agrárterhek az agráraktivumokhoz s az egész nemzetvagyonhoz képest szerény arányúak. Hogy elelő országoként tájékozódjék, mértékül veszi a tőkék és jövedelmek megoszlását, az aktív vagyon teher százalékát s a kettő viszonyított állandóságát, de utal az agrárkülforgalom hatására, a piac politikai tagoltságára és a gazdaságpolitikai kötöttségekre is.

Második fejezetével kezdődik a mű tényismertető része. Az elvek, amelyek szerint az országokat csoportokra tömöríti, nem maradéktalanul meggyőzőek. Szerzőnk is aligha gondol e csoportosításról többet, mint hogy jobb a semminél. Kár, hogy egyébként jól fejlett szókritikája nem vesződik hosszabban a „struktura“ szóval, amelyet unos-untalan használ, anélkül, hogy olvasója megtudná, mi minden rejlik e szó mögött és hogy végül mi is hát az, amit *nem* lehet strukturának nevezni?

A harmadik fejezetben a tengerentuli, nagyterületű mezőgazdaságok agrárválságával és adósvédelmével kezdi s a zsufolt népszámu keleti parasztságokkal folytatja. A negyedik fejezetben végre az *európai* válság és védekezés is szóhoz jut. Kivált az ártartás és valutarontás adósvédelmi vonatkozásait világítja meg finom elmeéllal, oksorába bekapcsolva a világpiaci árfejlődést és a mezőgazdaság jövedelemváltozásait. Az ötödik fejezet a tőkeintenzívnek nevezett nyugateurópai, a hatodik a középintenzív nyugat- és közép-európai, a hetedik a közepes és alacsony tőkeintenzitású keleti — balkán-lengyel-balti — országcsoportot tárgyalja, amennyire lehet, országközi egységes szemlélettel. A könyvzáró nyolcadik fejezet a mezőgazdasági adósvédelem megoldatlan kérdéseiről szól, de itt már a fejezetcim jóval többet ígér, mint amit négy nyomtatott oldalon be lehet váltani.

Az adósvédelem mezőgazdasági anyagát ez ideig jobban csak a jogászi szabatosság dolgozta fel s nem kisebbítés, ha azt mondjuk, hogy szerzőnk elméleti bevezetése is ott a leghatározottabb és igazán csak ott világos, ahol e jogászi gondolatmunkára támaszkodhatik. Csakhogy vállalt és hangsúlyozott feladata nem jogászi, hanem nemzetgazdasági. Attól tartunk, hogy miközben finoman kidolgozza, de néha tulbecsüli kategóriáit, az agrárválság és adósvédelem több mélyremutató nemzetgazdasági vonatkozása kihullott e kategóriákból. Nem veszi észre, mily mértékadó szerepe van az agrárválságban is, az adósvédelemben is a naturálkeresetnek, naturálbérnek, naturáliátásnak, a piacra és pénzre utaltság kisebb és nagyobb mértékének. Jól értékeli a külkereskedelmi különbségek módosító hatásait, de nem gondol azzal, mit jelent az adósvédelemben a pénzgazdálkodásból kikapcsolt önellátás? Mit a pénzforgás mezei lomhasága, periférikus gyengülése? Nem gondol a tanyai fogyasztóképeség zsugorodásával, mely — a standard szilárdságához mérten — hosszabb-rövidebb ideig helyettesíti már Közép-Európában is az eladósodást és az adósvédelmet. S hol marad az eladósodás visszahatása a talaj állagára s ezzel a hitelfedezet értékére, az üzem okszerűségére s ezzel a kamatfedezet biztonságára? Cserébe szivesen elengednök az olyan egybevetést, hogy „Esztországhban a passzívák átlagban csak az aktív tőkék 14.5%-áig terjednek, ugyanakkor, midön (!) az aktív tőkék és passzívák aránya Svájcban 51.81%-ot tesz ki; ugyanakkor, midön (!) a mezőgazdaság aktív tőkéjének értéke Svájcban az esztországinak tizenkétszeresét alkotja, a mezőgazdasági eladósodás tőkeösszege Svájcban az esztországinak több mint negyvenszeresét éri el.“ Ez csak szorzásnak kifogástalan, ítéletnek nem. A nagyobb svájci adósságarány nem lehet ismérve sem a belterjesebb mezőgazdaságnak, sem a fejlettebb hiteléletnek, hiszen néhány oldallal odébb maga a szerző mutatja ki, hogy Hollandiában a passzívák százaléka csak 15.81, Csehszlovákiában csak 14.11%, amott alig több, emitt még kevesebb is, mint Esztországhban.

Talán nem is egészen véletlen, hogy a munka legteljesebb, leg-tájékozottabb fejezetei az egységes nagy területekről szólnak, ahol a szerző magukért való, különnevezőjü konkrétumok ismertetésével érheti be s nem kell annyira erőltetnie sem az általánosítást, sem a szétválasztást. Az újabb német agrárvédelem és a Rooseveltpolitika nagyvonala, gazdag ismertetésében felülkerekednek a szerző és módszerének erényei, a mintaszertűen becsületes adatgyűjtés és a szívós és nemes tárgyilagosság.

A könyv hiányaira és hibáira talán erősebben világítottunk rá, mint logikai értékeire és uttörő érdemére. Hogy így jártunk el, azzal a szerző tehetsége és alapossága iránt kívántuk megbecsülésünket nyilvánítani. Nötel Rudolf könyve révén agrárpolitikai irodalmunk tartalmas és tudományos értékkel, de még inkább becses igérettel gazdagodott. A jövőre gondoltunk s a közérdeket véltük képviselni, amikor fogyatkozásait megjelöltük.

ifj. Leopold Lajos.

G d y n i a kikötője. A lengyel ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kiadása. Warszawa, 1936. 57 l., 56 szövegközi ábrával és 1 térképmelléklettel.

Amikor a lengyel bel- és külpolitika egyik közelmúlt viharos korszakában, 1920. év elején, Haller lengyel tábornok serege a Keleti tengerig nyomult előre s ott egy keskeny partszegélyt oly módon vett birtokba, hogy ezzel Kelet-Poroszországot elvágtá Németország törzsétől, a meghódított parton mindössze négy-öt halásztelepet talált, melyeknek viskói a tengerbe mélyen előrenyuló Hel-földnyelv általma alatt az állandóan zord időjárásban dideregve lapultak a dűnás buckákhoz. A danzigi öböl nyugati partsávján elterülő e halászfalucskák egyike Gdynia volt: még az első huszas években is csak néhány kunyhó, vigasztalanul sivár környezetben.

Ezen a helyen egy évtized leforgása alatt a kontinens egyik legmodernebb kikötője épült fel 675 hektárt kitevő szárazföldi területen és 335 hektárnyi vízfelületen, 11.530 m rakparthosszal, óriási raktárakkal, iparvállalatokkal, hűtőházzal, rizshántolóval, olajmalommal, silossal, gabona-elevátorokkal, banánérlelőkkel, halcsarnokkal és halipari vállalatokkal, dokkokkal és kisebb hajógyárral.

Lengyelország azzal a ténnyel, hogy tengeri kijárathoz jutott, nemcsak a kivitelre kerülő nagy mennyiségű szénnek, fának, cukornak, nitrogénnek, kohászati cikkeknek, mezőgazdasági termékeknek, hentesárúknak stb. biztosított nyitott kaput, hanem — s ez a szerepe fontosabb — a balti tengeri kereskedelem terén mind jelentősebb gyűjtő, átfutó és elosztó bázissá fejlődött. Gdynia kedvező földrajzi fekvése a jelenlegi közép-európai tranzitóknak egyik csomópontjában, lehetővé teszi a skandináv és balti államok legrövidebb összeköttetését a Levanteba és a távolabbi Keletre Lengyelországon és Románián keresztül, de ezenkívül a gdyniai partszegély mögöttes területéhez tartozó államok: Magyarország, Csehszlovákia, Ausztria. Románia tranzitforgalmának zavartalan lebonyolítására is alkalmas.

A gdyniai kikötő leírását és forgalmát ismertető pompás kiállítású hivatalos kiadvány, amelynek kitűnő magyarsága *Wladislaw Pietrzykowski* varsói pénzügyminiszteri titkár érdeme, 1935-ig tárja elénk azokat az adatokat, amelyek végeredményben az akkori közel nyolcadfél millió tonnányi áruforgalomba torkollanak. A behozatal és kivitel adatai tíz év rendkívüli iramu fejlődését mutatják, így pl. tonnákban:

1924-ben a behozatal	981,	a kivitel	9.186	együtt	10.167
1927-ben „ „	6.411,	„ „	891.683	„	898.094
1930-ban „ „	504.117,	„ „	3.121.631	„	3.625.748
1933-ban „ „	870.704,	„ „	5.235.162	„	6.105.866
1935-ben „ „	1.111.844,	„ „	6.362.600	„	7.474.444

A kontinentális kikötők forgalmával összehasonlítva Gdynia 1935. évi teljesítménye Rotterdam, Antwerpen, Hamburg, Marseilles

és Rouen után következik és maga mögött hagyja nemcsak a balti kikötők (Danzig, Kopenhága, Königsberg, Stettin), hanem Bordeaux, Bremen, Le Havre forgalmát is.

Rendkívül érdekes a kikötő hajóforgalmának megoszlása nemzeti lobogók szerint. Etekintetben Svédországé az elsőség, mely 1926-ban 134 hajóegységgel és 83.768 tonnatartalommal, 1935-ben pedig már 1329 hajóval és 962.568 tonnával szerepel. Közvetlenül utána figyelemreméltó előretörést mutat a lengyel kereskedelmi flotta, amely az 1926-beli 4 hajóval és 1688 tonnatartalommal szemben 1935-ben 581 hajót és 612.058 tonnát produkált. Élénken vesz részt a forgalomban a német és dán hajózás: előbbi 1926-ban 47 hajóval (20.273 t), 1935-ben már 739-cel (466.264 t), utóbbi 1926-ban 29 hajóval (17.457 t), 1935-ben pedig 672-vel (428.875 t). Anglia az 1926-beli egy egységgel szemben 1935-ben 273-mal, Norvégia 21-el szemben 411 egységgel, Finnország 3-al szemben 166-tal, Hollandia 2-vel szemben 112-vel szerepel stb. Magyarország 1932-ben 1 hajót járatott Gdyniába 1396 tonnával. Noha 1934-ben már három hajó futott be magyar lobogó alatt 7558 tonna sullyal, 1935-ben ismét csak egy hajó szerepel a statisztikában, de már 2737 tonna rakománnyal. Szovjetország a hajózási érintkezést 1934-ben kezdte meg 8 járatral és 16.800 tonnával; ezek a mennyiségek 1935-ben 9 egységre emelkedtek, illetőleg 11.726 tonnára csökkentek. A kikötőbe be- és kifutott hajók létszáma természetesen a fenti adatoknak megfelelő különleges fejlődés képét mutatja. 1923-ban a kikötőkben 6 hajó fordult meg 10.890 tonna rakománnyal, 1927-ben 1074 hajó (847.948 t). 1930-ban 4457 hajó (4.044.121 t), 1933-ban 8692 hajó (6.826.715 t) és 1935-ben 9550 hajó (9.124.260 t). Ebben a sajátosan nagyvonalu fejlődésben fontos szerepet játszanak a rendszeres hajójáratok, amelyek a forgalom bizonyos mérvű stabilitását biztosítják. Gdyniának ötvenet meghaladó rendszeres hajójárata kb. 200 kikötővel köti össze közvetlenül Lengyelországot. E járatok közül 12 a balti tengeri kikötőkkel létesít állandó összeköttetést, további 12 járat mind a balti-, mind az északi tengeri kikötőket kapcsolja össze, 7 járat az angol kikötők vonalát létesíti, 3 a francia kikötőkét, 7 a Földközi tengeri kikötőkét, 2 a levantei kikötőkét, 5 az északamerikaiakét, 3 a délamerikaiakét. Egy járat rendszeresen köti össze Gdyniával a dél- és nyugatafrikai, egy pedig az ázsiai kikötőket.

Takács György.

Schuler Dezső: Hatósági és Társadalmi Embervédelem Budapesten. Első kötet. Statisztikai közlemények (szerkeszti dr. Illyefalvi I. Lajos). 78. kötet, 4. szám. — 344 o.

A szerző tömören, rendkívüli tárgyi tudással ismerteti a Budapesten folyó anya-, csecsemő-, kisdéd-, gyermek- és ifjúságvédelmi munkát. Ez a munka kormányhatósági, székesfővárosi és társadalmi szervek között oszlik meg. Az együttműködésben azonban hiányok vannak és a kormányhatósági tevékenység elégtelen. Az embervédelmi célokra fordított összeg helyesebb felhasználása a házagokat kiküszöbölhetővé tenné; a szociális munka terén is szükség van racionalizálásra. A hatósági és a társadalmi szervek együttműködését szolgálja az 1935-ben megalakult Társadalmi Embervédelmi Bizottság. A szerző rámutat a hiányokra és megjelöli a tennivalókat:

A gyakorlati anya- és csecsemővédelmet közigazgatási kerüle-

tek szerint decentralizálni kellene. Kívánatos volna, hogy az inséges terhes a terhesség ötödik hónapjától segélyben részesüljön. A Stefánia Szövetség tejkonyháit célszerű lenne szaporítani. Az anyaotthonok, a bölcsődék, a kisdéd napközi otthonok száma kevés. Az óvodás gyermekek részére létesített napközi otthonok felszerelése nem kielégítő. Az 1—3 éves kisdédet otthon gondozó anyák részére a kisdéd táplálására alkalmas főzelékadagot kellene adni. A tüdőbajos, a vérbajos családtag fertőzéssel fenyegeti a környezetében élő csecsemőt, kisdédet, gyermeket, ifjút és ezek elkülönítésére nincs megfelelő intézet; így a tüdőbeteggondozó intézetek munkája nem lehet eredményes.

Szükséges lenne az általános, preventív gyermekvédelem új kereteinek meghatározása. A gyermekmenhelyi gondozás elavult; csak a már elhagyott gyermekkel törődik és a megelőzés érdekében nem sokat tehet; a menhely által fizetett havi tartásdíj oly csekély, hogy a nevelő szülők a legnagyobb jóindulat mellett sem képesek egy gyengébb szervezetű gyermek fejlődéséhez a legszükségesebbet nyújtani. Kívánatos volna a züllésnek kitett és a bűnöző gyermekek védelmének közös irányítása. Az óvodai gondozás csak akkor kielégítő, ha a gyermek csupán nevelő védelemre szorul és élelmezését, ellátását a család biztosítani tudja; a gyermekotthonok szaporítása tehát igen kívánatos volna. Szükség volna olyan átmeneti otthonra, ahol a kilakoltatott családok türehtetlen körülmények között levő gyermekei, továbbá az utcáról behozott, vagy az anyagilag és erkölcsileg veszélybe jutott gyermekek elhelyezhetők volnának addig, amíg sorsukról további gondoskodás történik; a menhely ugyanis a gyermeket kénytelen azonnal vidékre kihelyezni. Hiányok vannak az iskolás gyermekek felruházása körül. Fontos volna a 10—14 éves fiúk és leányok délutáni foglalkoztatása, főként a kültelki iskolákban, mert ez a legtöbb esetben a csavargástól vonná el őket. Az árva házakba nem minden arravaló gyermek jut be.

Kívánatos volna az ipartörvények végrehajtásának fokozottabb ellenőrzése. A tanköteles kora gyermekek munkára való alkalmazását a tanév alatt korlátozni kellene, ennek hiánya a tankötelesek iskoláztatását gátolja. Nincs megfelelő számú intézmény az óvodás kora gyermekek üdültetésére. Hiányos a munkanélküli inséges családok gyermekeinek nyaraltatása. Internátussal egybekötött szabadlevegős iskolákra volna szükség. Korszerű iskolaorvosi szolgálatot kellene szervezni az állami, felekezeti és magániskoláknál is — a Székesfőváros példájára. Szaporítani kellene a játszóterek számát és gondoskodni kellene uzsonnáztatással egybekötött játszótéri gyermekfoglalkoztatásról. Az iskolaköteles érzékszervi fogyatékosoknak csak egy része kerülhet a megfelelő intézetbe; a lelki fogyatékosok közül is csak aránylag kevés juthat gyógypedagógiai intézetbe. A fogyatékos gyermekek között legtöbb a nyomorék és mégis csak egy intézet van részükre a fővárosban.

Az ifjúságvédelem szervezete — ifju a 14—21 éves — elmaradt az anya-, csecsemő-, gyermekvédelem mögött és a meglévő intézmények egymástól függetlenül és kis területen működnek. Kívánatos volna a pályaválasztási tanácsadás széleskörű megszervezése és munkaközvetítéssel való összekapcsolása. A tanoncok képzésénél, szakoktatásánál összhangba kellene hozni az iskola és a mester munkáját. Fokozott ellenőrzéssel csökkenteni kellene a tanoncok iskolamulasztását; elégtelen tanonciskolai bizonyítvánnyal nem

volna szabad tanoncot felszabadítani. Kivánatos volna az iskola-növéri és iskolaorvosi intézmény munkájának kiterjesztése a tanoncokra, a dolgozó ifjuság munkaviszonyainak egységes rendezése, a munkarabocsátás alsó korhatárának a 14-ik évre való felemelése, a fiatalok éjjeli munkájának kivétel nélküli eltiltása, a veszélyes üzemekben való foglalkoztatás, valamint a fiatalok munkaidéjének szabályozása. Az iparfelügyelők és az ipartestületek ellenőrzését ki kellene egészíteni az ifjúságvédelmi szervezetek, ipariskolák ellenőrző tevékenységével. Célszerű lenne a leventeorvosi intézmény megvalósítása, amely így biztosítaná a tanoncszerződés nélkül alkalmazott ifjak megelőző egészség gondozását. Támogatni kellene a tanonc-vándormozgalom kifejlődését. Célszerű lenne tanoncszállókat létesíteni. Az elemi és polgári iskola utolsó osztályai-ban és a tanonciskolákban tanítani kellene a szabad idő tervszerű felhasználásának módjait. A főiskolás ifjúsági egyesületek — settlementeket szervezve, felolvasásokat tartva — segíthetnének a munkásifjuság szellemi irányításánál.

A szerző hézagpótló munkát végzett. Könyvének áttanulmányozása, amit élvezetes nyelvezet, táblázatok, összefoglalások könynyitenek meg, ajánlatos mindazok számára, akik szociális kérdések iránt érdeklődnek.

Zuckermann Ferenc.

Az Ipartestületek Országos Központja IV. évi Jelentése, Budapest, 1937. 134. oldal.

Évről évre tartalmasabb az a Jelentés, amelyben az Ipartestületek Országos Központja (IPOK) a magyar kézművesiparosságnak egy-egy esztendő munkásságáról beszámol. Az idei Jelentés 20 fejezetben valóságos tükörképet nyújt a kézművesipar 1936. évi helyzetéről.

Az I. fejezetben, a bevezetésben, vázlatosan megismerhetjük azokat az eredményeket, amelyek az IPOK működése folytán a kézművesiparosság javát szolgálják.

A II. és III. fejezetben a kézművesipar *gazdasági és konjunkturális helyzetéről* kapunk részletes statisztikai adatokat. Kitűnik e fejezetekből, hogy az ország kereső népességének 8.8%-át kitevő kézművesiparosság a nemzeti jövedelemhez 10%-kal járul. Az országban működő 156.000 kisipari üzem közül 90.000 üzem alkalmazott nélkül dolgozik, míg legfeljebb négy alkalmazottal 58 000. Az öt, vagy ennél több (20-ig) alkalmazottat foglalkoztató üzemek száma mindössze 7154, vagyis a kisipari vállalatoknak csak 4.5%-a. Viszont e legutóbbiak termelési értéke 286 millió pengő értéket képvisel, ami az egész kisipari termelés (cca 750—760 millió pengő) értékének 33%-a. Bár a kézművesipar gazdasági helyzetében a javulás jelei megállapíthatók, mégis az általános gazdasági javulás mértékét a kézművesipar nem tudta elérni. Ennek okai: a magas anyagárak, munkabérek és kölcsönkamatok, a tőke és hitel hiánya, a munkaidő rendezése, az áruházak versenye, de legfőképpen az anyagbeszerzés szervezetlensége. Különösen a falusi kézművesipar van nehéz helyzetben, aminek legfőbb oka az, hogy a gazdák és a kézművesiparosság között a határok gyakran elmosódnak és egybeolvadnak. A falusi kézművesiparos megtakarított tőkájával nem az üzemét fejleszti, hanem földet vásárol. S a földhöz való örök ragaszkodás, valamint a rosszabb időktől való félelem a föld vásárlására bírja rá, már pedig

két mesterséget: földművelést és ipart együtt gyakorolni ma már nem lehet.

A IV. és V. fejezetben az *ipartestületi intézmény* fejlődéséről és kiépítéséről olvashatunk: az ipartestületek igen széleskörű tevékenységet fejtenek ki nemcsak a törvények és rendeletek által megállapított ipari-közigazgatási hatáskörükben, hanem egyben az iparosság társadalmi, kulturális, karitativ és gazdasági munkája és szervezése terén is. Az iparügyi miniszter az érdekképviseltek meghallgatása után az országban működő ipartestületeket 7 kamarai kerületben szervezte meg. Ezek közül a szegedi, pécsi, győri és soproni kerületben összesen 114, míg az eddig még be nem szervezett, de szervezési folyamatban lévő miskolci, debreceni és budapesti kamarai kerületben jelenleg összesen 222 ipartestület, vagyis az országban együttesen 336 ipartestület működik. Az ipartestületek taglétszáma 170.318. Ha azonban az ipartestületi hálózat kiépítése teljesen befejezést nyer, taglétszáma cca 180.000 lesz. Az ipartestületek száma Budapesten 44, vagyis az országban működő ipartestületek 13%-a, míg a budapesti taglétszám 31.693, 16%. A legtöbb tagja a budapesti férfit szabó-ipartestületnek van (3437), legkevesebb az épületburkoló ipartestületnek (46).

Az ipartestületek 1936. esztendei *bevétele* 1,749.577 pengő volt. Említésre érdemes, hogy az összbevételből a budapesti ipartestületekre 51%, a vidékiekre pedig 49% esik. Vagyis a budapesti ipartestületi tagokat fejenként átlag 27.63 P, míg a vidékieket 6.27 P terheli. Legtöbb bevétele a budapesti építőmesterek ipartestületének volt: 70.826 P, ami az összes bevételnek 4%-ára tehető. A legkisebb viszont a bodrogkeresztúri ipartestületé (84.30 P).

Részletes statisztikai adatok adnak felvilágosítást a *mesterek, segédek és tanoncok* számarányairól is. Budapesten 100 mesterre 257 segéd és 47 tanonc, vidéken 36 segéd és 27 tanonc, országos átlagban pedig 81 segéd és 29 tanonc jut. Vidéken tehát sokkal több a segéd és tanonc nélkül dolgozó kézművesiparos, mint a fővárosban.

A VI. és VII. fejezetben az *ipartörvény reformjáról* és az ipari közigazgatásról olvashatunk tanulságos adatokat: az új ipartörvény-novella végrehajtásával kapcsolatos kérdésekről, a mestervizsgáról, az árvédelemről, a kontárkérdésről, a kihágási ügyekről, a hatósági üzemek és házmesterek iparüzéséről, az áruházi rendeletről, a műhelyek ellenőrzéséről és a gyárvizsgálatokról. De olvashatunk de lege ferenda szempontokról is, mint pl. a parlamenti képviselétről, az ipari adósságok rendezéséről, az ipari munkaközvetítés hatósági ellátásáról, a vásárügy reformjáról, az építőipari törvényről, a magánalkalmazottak munkaviszonyának szabályozásáról, az iparosok gépeinek a lefoglalás alól való mentesítéséről stb.

A VIII. fejezet a *munkaalkalmak és közmunkák* kézművesipari vonatkozásait tárgyalja. A közszállítások és közmunkák értéke 600 millió pengőre, azaz az összes ipari termelésnek körülbelül 20%-ára becsülhető. Ha már most figyelembe vesszük, hogy a kézművesipar bruttó termelési értéke a gyáripari termelés értékének több mint egynegyedét teszi ki, akkor a kézművesipart a nemzeti termelésben elért aránya szerint 150 millió pengő érték, vagyis az összes közszállítások 25%-a illetné meg. Hivatalos adat erre vonatkozóan még nem áll rendelkezésre, magánadatok szerint azonban a kézművesipar részesedése mélyen alatta van e százaléknak. E visszás helyzet-

nek a kézművesipar javára leendő módosulását a „Közszállítási Szabályzat“ kisipart védő rendelkezései lesznek hivatva előmozdítani.

Igen terjedelmes a Jelentés IX. fejezete a *kézművesipari termelés és értékesítés szervezéséről*. E fejezet keretében az árak ellenőrzéséről, a kartellekről, a szövetkezeti termelésről, az elektrifikálásról és áramellátásról, a kisipari elektrómotorok kölcsönzéséről, az üzemi racionalizálásról, a kisipari kivitel fejlesztéséről, a kézművesipar és a mezőgazdaság kapcsolatáról, kiállítások és árumintavásárok tartásáról, valamint a magyar divat propagandájáról kapunk érdekes fejtegetéseket.

A X. fejezet a *minimális munkabérek és a maximális munkaidő* szabályozását tartalmazza. E fejezet inkább csak a kívánalmakat sorolja fel. A XI. fejezet az *IOKSz* és a *Budapesti Kisipari Hitelintézet* hitelkereteiről, valamint a tanoncok körében kifejtett takarékosági propagandáról szól. A XII—XX. fejezetek adózási, társadalombiztosítási, kézművesipari nemzetközi, szakoktatási, érdekképviselővel való együttműködési, sajtószolgálati adatokat, végül pedig az IPOK belső életének beszámolóját tartalmazzák.

Balogh Károly.

Les conditions de l'Agriculture Mondiale en 1935/36. Rome, 1937. 363 p.

A római nemzetközi Mezőgazdasági Intézet ezen kiadványa összefügg az általa közrebocsátott Statisztikai Évkönyvvel (Annuaire International de Statistique Agricole 1935/36 et 1936/37.)* A statisztikai évkönyv az adatokat sorakoztatja fel, a jelen tanulmány pedig beszámol a mezőgazdaság helyzetéről a világgazdaságban, a beállott változásokról és azok okairól.

Az 1935/36. évi időszakot a mezőgazdaság jövedelmezőségének általános fellendülése jellemzi. Évekig tartó depressió után az 1933/34. években kezdődött a javulás, mely az 1934/35. években tovább erősödött. Miután azonban az utóbb jelzett időben nagyon sok helyen az elemi csapások által okozott rossz termések idézték elő a terményárak emelkedését: még nem lehetett a konjunktura alakulásáról végleges ítéletet mondani. Az 1935/36. évi időszakban már olyan jelenségek mutatkoztak, amelyek a mezőgazdaság helyzetének tartós megszilárdulását igazolták. 1937. év elején — a tanulmány megjelenésének idejében — pedig már nem volt kétséges, hogy a javulás maradandó lesz.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet tanulmánya felderíteni kívánja azokat az okokat, amelyek előidéztek a mezőgazdaság helyzetének javulását. Ezek között első helyen áll a *fegyverkezés*, mely nemcsak a közvetlenül érdekelt iparágaknak adott munkát s fokozta nyersanyag szükségletüket, hanem kihatott az egész ipari és mezőgazdasági termelésre.

1936-ban már az egész vonalon mutatkozott az áremelkedés és 1937-ben gyors ütemben haladt előre. A hadiipar a nyersanyagok iránti keresletével is áremelkedést idéz elő. Továbbá sok olyan munkást foglalkoztat, akik eddig munka nélkül voltak. A munkanélküliek száma csökken, a fogyasztók száma pedig növekszik, ennek folytán az élelmiszerek iránti kereslet növekszik s az árak emelkednek.

* Ismertette a Közgazdasági Szemle f. é. július-augusztusi számában.

Ez hasznára válik a mezőgazdaságnak, de viszont az ipari cikkek árának emelkedését a mezőgazdaság is megérzi. A mezőgazdaság prosperitása ugyanis nemcsak a magas terményáraktól függ, hanem a termelési költségektől s attól, hogy mennyit kell a gazdának a sajátmaga és családja életfenntartására fordítani. Fontos körülmény tehát, hogy az iparcikkek áremelkedése mennyivel haladja túl a mezőgazdasági termények áremelkedését (agrárrolló). A tanulmány szerint ez az eltérés Amerikában, Angliában, Németországban, Lengyelországban, Jugoszláviában kisebb lett, mint a depressió idejében volt.

A hadiipar fellendülése azzal is éreztetheti hatását a mezőgazdaság termelési költségeire, hogy miután sok munkást alkalmaz, ezért a mezőgazdaságban is emelkednek a munkabérek, sőt a munkások elvonásával még munkáshiányt is idézhet elő. Így történt ez Németországban, Angliában és ez volt az oka annak, hogy 1937-ben Németország számos mezőgazdasági munkást szerződtetett Magyarországból.

A mezőgazdaságban nagy befolyással bírnak a terméseredményekre és az áralakulásra az *időjárás és az elemi csapások*. Ha ezek csak helyi jellegűek, hatásuk kisebb körre szorítkozik, de ha egész világrészeket sújtanak, akkor kihatnak a mezőgazdaság helyzetének kialakulására az egész világon. Így történt ez 1935-ben, amikor Amerikában s általában a búzát exportáló államokban (a Dunamenti államokat kivéve) rossz volt a termés, 1936-ban pedig katasztrofális szárazság volt Amerikában, Canadában, Argentínában, Ausztráliában és Észak-Afrikában. Ennek folytán nagy visszaesés volt a terméseredményekben, ami a terményárak emelkedését idézte elő. Az előbbi évekből visszamaradt készleteket is igénybe kellett venni, úgyhogy a buza- és gyapotkészletek jelentékenyen megfogytak 1935-ben és még inkább 1936-ban. Ez volt a második ok, amely áremelkedést okozott és előidézte a mezőgazdaság helyzetének javulását. Azonban a rossz termések okozta áremelkedés nem érvényesül teljes mértékben a mezőgazdaság javára, mert ha rossz a termés, a gazdák kevesebbet adhatnak el s így kisebb a jövedelmük.

A harmadik tényező, mely közrehatott a mezőgazdaság jövedelmezőségének helyreállítására, a *kormányok beavatkozása* volt, amely segítségére sietett azoknak a termelési ágaknak, amelyek a válsággal megküzdeni nem tudtak. A mezőgazdasági termények árai a válság alatt oly mértékben csökkentek, hogy a termelési költségek sem térültek meg. A kormányok beavatkozása a termelés korlátozásában és az értékesítés szabályozásában nyilatkozott meg. Még olyan államokban is, amelyek a gazdasági szabadság hívei voltak, nem zárkozhattak el a mezőgazdasági termelés és értékesítés szabályozásától. A módszerek ismeretesek: a termelés korlátozása, vámvédelem, kiviteli jutalmak, az értékesítés-megszervezés és állami ellenőrzés alá helyezése, valamint pénzbeli kártalanítások és segélyek.

Legmesszebb mentek az *Északamerikai Egyesült Államok*, amelyek valóban amerikai méretű támogatásban részesítették a mezőgazdaságot. Az „Agricultural Adjustment Act“ a termények árának oly színvonalra való emelését tűzte ki célul, hogy a mezőgazdák a nemzeti jövedelemből megkapják az őket megillető részt. Ezt a célt a törvény a termelés korlátozásával igyekezett elérni. A korlátozásért a farmerek kártalanítást kaptak (benefit payment), amire a fedezetet az iparra kivetett illetékekből szerezték. Ez uton főleg a buza-

és gyapottermelést szorították vissza. Ezt a törvényt a legfelső bíróság a z alkotmánnyal ellenkezőnek mondta ki s így újabb törvényre volt szükség, az 1936-ban alkotott „Soil Conservation and Domestic Allotment Act“-ra, amely megadta a felhatalmazást a mezőgazdaság tervszerű támogatására. E törvény alapján 1936-ban mintegy 470 millió dollárt fizettek ki.

Angliában különösen a buza árának feljavítására fordítottak nagy összegek (deficiency payment, 1933/34-ben 7,178.500 font, 1934/35-ben 6,843.000 font és 1935/36-ban 5,644.000 font), de más terményeknél is (komló, burgonya, tej, sertéshus) történtek intézkedések az árak emelésére

Németországban és *Olaszországban* a központosítás a mezőgazdaság minden ágára, úgy a termelésre, mint az értékesítésre kiterjedt.

Franciaországban a buzatermelésre és értékesítésre fordított legnagyobb gondot a kormány. A buzafeleslegeket a kormány átvette s ezzel biztosította az árak állandóságát. Ez az akció a kincstárnak 1935/36-ban 1500 millió frankba került. 1936 augusztus 15-én buzahivatalt állítottak fel, amely a vidéki szervezetek közreműködésével megállapítja a buzaárakat s ellenőrzi a belső forgalmat. A kivitel a buzahivatal monopóliuma. A szőlőnél a termőterületek korlátozása volt a cél. Új szőlők telepítése tilos, meglévők kiirtásáért pedig hektáronként 7000 frank kártalanítást fizetett a kormány. Nagymennyiségű mustot és bort vásárolt a kincstár és ezzel tartotta a borárakat.

Németalföldön, Belgiumban, Dániában, Csehszlovákiában, Argentínában és *Ausztráliában* is hasonló irányú intézkedések történtek. A gazdaadósság-rendezéseknek is az volt a céljuk, hogy a gazdák terhein könnyítsenek és ezzel hozzájáruljanak a mezőgazdaság helyzetének javításához.

Ezek a kormányintézkedések, amelyek végső célja volt a mezőgazdaság részére méltányos árak biztosítása, oly kedvező eredményeket értek el s oly mély gyökereket vertek az egyes államok közgazdasági berendezésében, hogy azok megszüntetésére a közeljövőben számítani alig lehet. Annál kevésbé, mert a háborútól való félelem még inkább reá utalja az egyes országokat az önellátásra s ez is ösztönzésül szolgál a mezőgazdaság hatékony támogatására. A terményárak emelkedését célzó kormányakcióknak azonban arra is figyelemmel kellett lenniük, hogy az élelmicikkek árának emelkedése hátrányos a fogyasztók nagy tömegére. Gondoskodni kellett tehát arról, hogy a fogyasztók s különösen a munkások fizetőképessége emeltessék. Ezt az *ipar fejlesztésével* lehetett elérni. Azok az országok, ahol a hadiipar teljes gőzzel dolgozott, már elérték a kívánt célt, de a többi országok is gondoskodtak az ipar fejlesztéséről s különösen a mezőgazdasági jellegű országok is. Japánban óriási a haladás ezen a téren, de főleg exportra dolgoznak. A mezőgazdasági országok közül Canada haladt előre nagy lépésekkel az iparfejlesztés terén.

Ezek azok a tényezők, amelyek közrehatottak a mezőgazdaság helyzetének megjavítására, de hogy azok hatása meddig fog tartani s milyen körülmények idézhetnek elő változást, arra nézve — a tanulmány szerint — prognózist felállítani nem lehet.

A világgazdasági helyzet jellemzése után a tanulmány részletesen foglalkozik az egyes terményekkel, ismertetve a terméseredmé-

nyeket és az árakat, végül ismerteti az egyes országok mezőgazdasági helyzetét s a mezőgazdaság érdekében tett különböző kormányintézkedéseket.

Tóth Jenő.

Prof. Dr. Paul Arndt, Dr. rer. pol. Djini Shen und Dr. rer. pol. Chü-Fen Lo: Der Arbeitslohn in China. Hans Buske, Leipzig kiadása. XII. + 352 lap.

Az egy kötetben foglalt három dolgozat nem egységes elgondolásból keletkezett, s legfeljebb az közös jellemzőjük, hogy azonos gazdaságelméleti felfogás alapján állnak, ami nem meglepő, mert *Shen és Lo Arndtnak* tanítványai.

Arndt bevezető tanulmányának címe: „Wirtschaftsordnung und Lohngesetz in China.“ A munkabérelmélet problémájával foglalkozik s azt igyekszik megvizsgálni, hogy a munkabérelméletből mi következik Kinára nézve. Arndt nézete szerint a gazdasági rend és a munkabér nagysága között szoros összefüggés áll fenn, utóbbi előbbinek funkciója. Ezért a valamely országban uralkodó munkabértörvény addig nem tisztázható, míg nem vizsgáljuk meg az illető ország gazdasági rendszerét. És ha a munkabértörvény kialakulásának van is néhány hypothetikus elméleti előfeltétele (béke és szabad verseny; az, hogy a munkahelyváltozás, az iparüzés, kereskedelem, házasságkötés stb. ne legyen korlátoknak alávetve és végül az, hogy az érdekeltek homines oeconomici legyenek), mégis csupán kétféle törvény képzelhető el: a szükségletnek megfelelő munkabérnek (vasbértörvény) és a produktivitási elgondoláson alapuló, a teljesítményhez igazodó munkabérnek megfelelő munkabértörvény. Arndt és két kínai szerzőtársa azt hiszik, hogy Kinában is ez az utóbbi törvény van érvényben, vagyis a munkabér kialakulása eme utóbbi törvénynek felel meg. A feudális korban s a materializmus idején Arndt szerint a szükségletbér (Bedürfnislohn) uralkodott és úgy a feudális kor társadalmi tana, mint a materialisták ezt az állapotot igyekeztek igazolni. A skolasztika szerint minden osztálynak az jut, amire igényt tarthat (suum cuique), az alacsonyabb osztályoknak kevés, a magasabb osztályoknak sok. A napi ellátás költsége a nélkülözhetetlen szükségletek szerint alakul és egy napi munka eredményének értéke eme eltartási költségektől függ. Az igazságos ár (iustum pretium) a szükségletbér alapján lett megállapítva. A merkantilisták viszont a szegénységet hasznotnak tartották. *Thomas Mun* szerint a szegénység és nélkülözés a népet okossá és szorgalmassá tesz. *William Temple* pedig úgy vélekedett, hogy úgy az ország, mint a dolgozó szegények szempontjából az a lehető legjobb, ha az utóbbiak szabadsága és függetlensége minél jobban van korlátozva. Kapitalizmus mellett azonban piaci gazdálkodás uralkodik s ezért a munkabér szabályozója csak a munkateljesítmény lehet. A késői liberalizmus is kitartott e rendszer mellett, mert Arndt szerint sem a családi bérrendszer, sem a minimális munkabéreknek hatósági vagy kollektív szerződések útján való megállapítása nem jelenti még a teljesítménybér elvének feladását. És mert liberális felfogású szerző a mai Németországban kénytelen legalább röviden a nemzeti szocializmusról is megemlékezni, mindenesetre érdekes, hogy Arndt ugyan hangsúlyozza, hogy a nemzeti szocializmus új gazdasági etikát teremtett, az individualista liberalizmus szerinti gazdasági jogok helyére gazdasági köteleességeket állítva, ugyanakkor azonban elismeri azt, hogy

a nemzeti szocializmus kitartott a liberális gazdasági rend két fontos öröksége: a piaci gazdálkodás és a teljesítménybér rendszere mellett. E fejtegetései mindenesetre nagyon érdekesek, a munkabérprobléma szempontjából azonban mégis a felületen mozognak. Teljesítménybérről beszélni üres dolog mindaddig, míg nem határozzuk azt meg, hogy mi méri a teljesítményt. Arndt-nál nincs utalás arra nézve, magáévá teszi-e pl. a határhaszonelméletet, vagy sem? Már pedig nyilvánvaló, hogy a munkás teljesítményét eltérően kell értékelnünk, aszerint, hogy a határhaszonelmélet alapjára helyezkedünk-e vagy sem? A teljesítménynek csak piaci értékelése egyértelmű és világos, de Arndt formulázásában inkább technikai teljesítményről van szó, amely már ismét távolról sem világos fogalom.

Arndt is hosszan foglalkozik a kínai munkabér, elsősorban azonban a kínai gazdasági rend problémájával. Vonatkozó fejtegetései kétségtelenül nagyon érdekesek. S kétségtelenül igaza van abban is, hogy a kínai gazdasági rendet nem lehet a kínai filozófia nélkül megérteni. Mert a gazdasági szabadság Kinában nyilvánvalóan egészen más eredményeket vált ki, mint Európában, ha az előbbi országban szabadság legalább is a művelt ember számára valóban nem azt jelenti, hogy azt tehet, amit akar, hanem csak azt, hogy azt tehet, ami helyes. Arndt szerint Kinában a korai liberalizmusnak megfelelő állapot uralkodik, s mert a korai liberalizmusnak a teljesítménybér felel meg, szerinte Kinában is ez uralkodik. A kínai munkások nagyobb részének bére ugyan nagyon alacsony, ez azonban csekély teljesítményképességükkel függ össze. Ezt az utóbbit a tökehiány, sokféle kedvezőtlen természeti körülmények, technikai visszamaradottság stb. idézik elő. De a teljesítménybér létezését igazolja szerinte az a körülmény, hogy a különböző munkák bére között ott is nagyon nagy különbségek vannak. Ez mindenesetre nagyon merész állítás. Merészségét még fokozza, hogy Arndt szerint Japánban Kinával ellentétben a szükségletbér, vagyis a vashétszáz uralkodik. Az utóbbinak indoka a japán államhatárolom ereje, amely a munkabért a munka produktivitásának növelésekor is alacsony színvonalon tudja tartani, hogy a többleteredményt a saját céljaira fel tudja használni.

Arndt sok tekintetben érdekes fejtegetései nem nagyon meggyőzőek. Kinára alkalmazott elméletét a kötet két kínai szerzőjének fejtegetései nem igazolják, mert nem igazolhatják. Igazolni ugyanis csupán meggyőző kifogástalan elméletet lehet. De ezért úgy Shen, mint Lo tanulmánya érdekes. Az előbbi közleményének „Die Faktoren der Lohnbildung in China“, az utóbbinak „Die Höhe der Löhne in China“ a címe. Shen Dél-Kinából, Lo Észak-Kinából származik, Shen tanulmányát már 15 esztendeje írta, Lo pedig csak mostanában. Egyes ellentmondásokat e körülmények indokolnak. Shen inkább csak arra törekedett, hogy a kínai bérek alakulásának természetes és társadalmi, valamint szellemi előfeltételeit vázolja, de azért statisztikai adatokat is közöl, Lo viszont az általa közölt munkabér adatok mellett foglalkozik úgy a Shen által részletesebben tárgyalt munkabérkialakítási feltételekkel, mint az egyes fontosabb iparágaknak leírásával is. Tanulmányaik a munkabérkialakulás törvényszerűségeit nem fedik fel, de mint Kinával foglalkozó gazdaságstatisztikai tanulmányok érdekesek és értékesek.

Shen elég részletesen foglalkozik a kínai gazdasági élet természetes, morális, pszichológiai, politikai, társadalmi és technikai

alapjaival. Helyesen látja meg, hogy a kínai nemzetgazdaság termelő erőinek és a kínai lakosság igényeinek figyelembevétele nélkül az ottani munkabérvizonyokat nem lehet megérteni. Az olvasó számára különösen a kínai gazdasági életre befolyással bíró etikai és pszichológiai eszméknek, valamint politikai és társadalmi rendszernek ismertetése élvezetes.

Shen fejtegetései nyomán nem meglepő, hogy a kínai munkás bére alacsony. A konfucianizmus tanítása szerint teljesítményért nem szabad rögtön ellenszolgáltatást várni. Embertársainkkal szemben a kötelességérzet nagyon fontos. Mások számára áldozatokat hozni erényes dolog. Ez a felfogás Shen szerint a beralakulásra is hatással van. Ha valakinek sikerül más számára sokat teljesíteni s teljesítményéért csak keveset elfogadni, úgy erkölcsileg tökéletesbedett. Ez csak a szenvedélyek fékezése s az életszínvonal korlátozása útján lehetséges. Szorgalom, szerénység és takarékoság minden embertől elvárható. Ezért Konfucius etikája nagyon messze esik az utilitarizmustól és mert az alacsony néposztály csekély műveltsége ellenére a hagyomány Konfucius etikáját mégis nagyon elterjesztette, azt a munkások is magukévá teszik és a nekik jutó kis bérrel is könnyen megelégszenek.

Mindez rendkívül érdekesen hangzik, de megcáfolni látszik azt a felfogást, hogy Kinában teljesítménybér uralkodik. Shen ezt az ellentmondást nem veszi észre és más vonatkozásban azt igyekszik bizonyítani, hogy a kínai nemzetgazdaság technikai felkészültsége, közlekedésügye, stb., stb. oly visszamaradott, hogy nem meglepő, hogy a munkások alacsony bért kapnak. 1922. évre vonatkozó adatai közül pengőre átszámítva a következőket idézzük:

Foglalkozás	Dairen		Mukden		Antung	
	japán	kinai	japán	kinai	japán	kinai
munkások napibére pengőben						
Mezőgazdasági munkás	—	—	—	1.29	—	0.86
Takács	—	—	8.58	3.15	—	1.14
Festő	*143.—	*42.90	6.29	2.29	—	1.14
Szabó	10.—	4.86	8.—	4.29	7.15	2.—
Kalapos	7.15	2.29	8.—	3.43	—	—
Cukrász	*143.—	*42.90	5.72	2.86	7.15	1.43
Ács	10.—	4.86	8.58	3.43	8.58	2.86
Kőfaragó	10.—	4.86	10.—	4.29	9.15	4.29
Üveges	8.58	3.43	7.15	3.43	—	2.29
Állványozó	8.58	2.86	7.15	4.29	8.58	2.86
Gyékényszövő . . .	9.15	3.43	—	—	8.58	2.86
Kárpitos	9.15	2.86	8.58	3.72	7.15	—
Vasöntő	8.58	2.86	8.58	2.86	7.15	2.29
Kovács	9.15	4.29	8.58	2.86	5.72	2.86
Napszámos	—	1.43	—	—	5.72	1.43
Kuli	—	1.29	—	1.43	—	1.43

* = havi bér.

A közölt adatok megbízhatóságát nem lehet elbírálni. Egyik-másik bér meglepően magasnak látszik. A tanult japán munkások, ugylátszik, nagy keresetre tesznek szert. Annál alacsonyabb a kínai munkások nagyobb részének bére. Meglepő mindenesetre egyrészt a különféle munkák díjazása között mutatkozó különbségeknek, másrészt pedig a helyközi bérkülönbségeknek nagysága.

Lo tanulmánya — mint már említettem — lényegesen több statisztikai adatot tartalmaz, mint Shen-é. S hogy a béralakulást meg tudja magyarázni, Kináról ugyyszólván teljes gazdaságstatisztikai áttekintést nyújt. Munkája tehát ebből a szempontból is nagyértékű. A gyáripari munkások munkaidejének alakulásáról a következő táblázat nyújt tájékoztatást.

A munkás jellege	Maximális	Minimális	Átlagos
	napi munkaidő, óra és perc.		
Férfi	10 35	7 25	8 56
Nő	10 02	7 42	8 37
Gyermek	10 01	7 22	8 38
Átlag	10 13	7 30	8 44

A primitív viszonyokra való tekintettel a munkaidő nem tűnik túlzottan hosszúnak. Európában a korai kapitalizmus korszakában jóval hosszabb munkaidő volt szokásos.

A munkabérek nagyságáról Lo adatai alapján a következő képet nyerhetjük a kínai ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 1930. évi munkabérstatisztikája szerint.

Város	Maximális bér			Minimális bér			Átlagbér		
	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek	férfi	nő	gyermek
	havonként, kínai dollárban								
Shanghai ..	32.02	19.65	15.37	18.26	11.94	10.05	27.61	14.97	12.75
Soochow ..	20.72	14.40	9.17	11.85	11.70	6.64	19.47	12.80	8.50
Kiangtoo ..	10.32	8.10	2.20	8.75	8.10	2.06	8.66	8.10	2.20
Nantung ..	20.19	11.61	9.17	13.55	9.24	7.30	15.21	11.61	9.17
Nanking ..	21.45	—	5.25	13.50	—	5.25	13.93	—	5.25
Anking....	14.81	6.—	6.50	10.56	6.—	6.50	12.56	6.—	6.50
Wuchang ..	19.58	17.—	9.—	17.65	12.93	8.46	18.23	12.93	8.46
Foochow ..	23.25	15.75	6.66	15.56	13.77	6.66	19.75	13.77	6.60
Amoy.....	26.51	15.25	9.—	22.31	15.25	9.—	24.22	15.25	9.—

A bérek tehát alacsonyok. Egy Mandzsukóra vonatkozó japán munkabérstatisztikával való összehasonlítás megmutatja, hogy a munkabérek ott jóval magasabbak, mint Kína egyéb részein. A többlet még Shanghai-val szemben is, ahol pedig a legmagasabb béreket fizetik, 75% s ez a többlet nem csupán a névleges béreknek, de egyúttal a reálbéreknek is többletét jelenti.

Lo adatai alapján meglepetéssel látjuk, hogy minő részletes statisztikai adatok állnak Kinára nézve rendelkezésre. Ezek az adatok kiterjednek a munkaidőre, különböző munkák, különféle szakmák és országrészek szerint részletezve, a munkanélküliségre, a sztrájkokra, a munkáscsaládok háztartási budgetjére, a létfenntartási költségek alakulására, a munkaerőkinálatra szakmák szerint, valamint igen részletesen a munkabérekre is. Ezek a statisztikai összeállítások nagyértékűek és rendkívül hasznosak, miként mindkét kínai szerző műve igen tanulságosnak és érdekesnek minősítendő.

Varga István.

Dr. Yin-Kwong Chen: Die landwirtschaftlichen Genossenschaften in China und die Anwendbarkeit der Systeme des deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens auf ihre Fortbildung. Beiträge zur Genossenschaftskunde, Schriften des Seminars für Genossenschaftswesen an der Universität Halle-Wittenberg, herausgegeben von Professor Dr. Georg Jahn, Hans Buske, Leipzig kiadása. 114 lap.

A szövetkezetek közgazdasági jelentőségét a kapitalisztikus gazdasági rend fejlődésének figyelembevételével lehet csak megérteni. Ez a fejlődés váltotta ki a szövetkezeti mozgalmat és idézte elő annak változásait. *Chen* ezért helyesen fogja fel problémáját, midőn először a kínai gazdasági rendszert ismerteti és rámutat azokra a fogyatékoságokra, amelyeket egy jól megalapozott szövetkezeti mozgalom ki tud küszöbölni. Kinában a szövetkezeti mozgalom keletkezését szerinte nem a hagyományos gazdasági rend idézte elő, hanem a kívülről fenyegető kapitalizmus. De mert a mezőgazdasági lakosság szegény és tudatlan, a szövetkezeti mozgalom csak állami támogatással tud erőre kapni. Nem annyira a szövetkezetek finanszírozása állami feladat, mint inkább a megfelelő propaganda, nevelés és ellenőrzés. A könyv azonban kissé idő előtt íródott. A szövetkezeti gondolat Kinában csak 1919-ben kezdett erőre kapni és fejlődése nagyon lassu volt. Az utolsó esztendőben azonban a fejlődés meggyorsult. 1934-ben már kb. 10.000 szövetkezet 374.000 taggal működött, amikor is e számok elbírálásánál Kína óriási terjedelmére, valamint arra is tekintettel kell lenni, hogy a szövetkezetek nagyobbrészt igen csekély tőkével rendelkeznek s viszonylag kis forgalmat bonyolítanak le. Az egy szövetkezetre eső átlagforgalom 1933-ban pl. csak 2000 kínai dollár volt. Kína azonban már 1935 óta egy modern szövetkezeti törvénnyel rendelkezik s szövetkezeti csucsszervezetek is léteznek. A szövetkezetek nagyobb részét az jellemzi, hogy azok inkább jótékony segítőegyesületek, semmint kereső vállalkozások jellegével bírnak.

A könyv első része sok érdekes statisztikai adatot tartalmaz. Második része a német mezőgazdasági szövetkezeti ügyet s annak történeti fejlődését ismerteti s azzal foglalkozik, miként lehetne a szövetkezeti ügyet Kinában megfelelően fejleszteni. Főleg az utóbbi fejtegetések az európai olvasó számára kevésbé érdekesek. Ezt a részt jobb lett volna kínai nyelven megírni, mert valóban csak Kinát érdekelheti, hogy a szövetkezeti rendszer ottani fejlesztése érdekében mely rendszabályokat kell foganatosítani.

Varga István.

Colin Clark: National Income and Outlay. London, Mac Millan, 1936. 304 old.

Colin Clark egyizben megkísérelte már az angol nemzeti jövedelem felbecslését. Jelenlegi munkája a „The National Income 1924—1931” folytatása, s magában foglalja a szerző időközben kiadott egyes tanulmányainak anyagát is. Az eddig meg sem közelített területnek merész statisztikai feltárásával, definíciók megteremtésével és újjáalkotásával, s a hatalmas anyag felgyűjtésével elismerésre készlet, de egyszersmind — óvatossá tesz. Clark adatait jórészt hivatalos számokból meríti, de gyakran fogad el magánbecsléseket is bírálat nélkül. A nemzeti jövedelemről vallott azon újabb felfogása,

hogyan az egyéni és társulati jövedelemnek a közvetett adóteherrel nagyobbított összegével volna egyenlő, erőltetettnek tűnik fel — s nem nyújt kielégítő magyarázatot.

Ezzel szemben egyes meglátásai igen figyelemreméltóak és példái, amelyek közül az alantikban néhányat közlünk, gondolkodóba ejthetik az olvasót újabb, eddig fel nem derített összefüggések felől. Az egyes fejezetek jellemző adatai közül az érdekesebbeket itt ismertetjük:

A jövedelemeloszlás helyzetére és dinamikájára jellemző a fixfizetések részesedési arányszámának a háboru előtti 15.6%-ról 25%-ra történt emelkedése, ugyanakkor, amikor a kamat és haszon részesedése 33.8%-ról 25.4%-ra esett vissza. Ez az elmozdulás a társadalmi eltolódásokra is jellemző képet nyújt, különösen, ha összevetjük azzal, hogy 1911-ben a 160 fonton felüli fizetéssel rendelkezők száma a kereső lakosságnak csak 1.9%-át tették ki, míg 1931-ben a vásárlóerőben ennek megfelelő évi 250 fonton felüli fizetéssel alkalmazottak már a keresők 5.6%-át képviselik. A jövedelempiramis felépítése további elváltozást mutat, ha a családi állapot szerinti megoszlást vizsgáljuk; a gyermekáldás Angliában is elsősorban a szegényebb néposztály jellegzetessége. A felnőtt népesség 14%-a él olyan családokban, amelyeknek fejenkénti heti keresete 10 sh-en alul marad, a gyermekeknek 25%-a esik ezen családokra.

Az adózás grafikonja a háboruelőtti időszzakkal szemben meredeken emelkedett, 1913-ban az egyenes adók a nemzeti jövedelem 3.8%-át, 1931-ben 12.4%-át vették igénybe. A költségvetés azonban nemcsak végösszegében, hanem összetételében is állandóan változik. 1925—26-ban a teljes kiadásból a szegényebb osztályok javát 310 millió, a jobb módúakét 336 millió font szolgáltatta, 10 évvel később a szegények helyzetének javítására 429 millió fontot költöttek már, míg a gazdagabb népesség helyzete érdekében csak 263 milliót. Ez azt jelentené, hogy a költségvetés szociálisabb tartalmat nyert, — ha valóban meg lehetne minden kiadott pennyről állapítani, hogy kinek szolgálatában használtatott fel.

A fogyasztásra vonatkozó adatok H. E. Feavearyear vizsgálatait dolgozzák fel. Említésreméltó, hogy szerintük a nemzeti jövedelemnek több mint 50%-át a detailvásárlás emészti fel, s ennek felét az élelemre költött kiadás teszi ki. 1932-ben a kiskereskedelmi eladások pénzürtéke 2296 millió fontra volt becsülhető. (1054 millió font az élelem, 379 millió ruházat és 232 millió italok.)

A tőkeképződésről szóló fejezetben egyes bevezető fogalmi meghatározások után a szerző kimutatja, hogy a háboru óta a nemzeti jövedelem megtakarított része rohamosan csökkent, ma már a társaságok és közületek megtakarításai lényegesen meghaladják a befektetések nettó összegét, ami a magántakarékosság képét kedvezőtlen színben tünteti fel.

Az árrendszernek a jövedelemeloszlásba való beillesztése az u. n. reáljövedelem problémáját helyezi előtérbe, ami viszont a fogyasztóképesseggel áli kapcsolatban. A Clark-féle adatok szerint a termelt javak és elvégzett szolgálatok fejenkénti értéke 1929-ben 210 font volt, ma (ugyanazon áralapon számítva) 234.6 font. A külföldi kihelyezéscskből eredő bevételek fejenként 4.5 fonttal csökkentek. A keresők fogyasztásának rendelkezésére álló javak és szolgáltatások viszont 13.2%-kal növekedtek, de ebből jelentékeny részt fordított a gazdaság a munkanélküli népesség fenntartására.

A nemzeti jövedelem becslésére irányuló kísérletek története, a gazdasági statisztika uttörőjétől, Gregory Kingtől kezdődően, igen érdekes. Az 1688-ban termelt nemzeti jövedelem mai áron való ártértékelése azt mutatja, hogy a Gregory King korában élő angol ember átlagjövedelme reálértékben a mainak felét érte el. King becslései alapos és széleslátó módszerekkel a jelenkor bírálata előtt is megállanak.

A gazdasági haladásról szóló zárófejezet drámai színekben ecseteli az ipari forradalom Angliájának inségét, a XIX. század elején a reáljövedelem nem haladta meg a Gregory King idejében elért szintvonalat, s messze a XVI. századé alatt maradt. Hosszu ut vezetett innen az 1920-as évek magas életszínvonalat biztosító ipari munkabéreihez.

A gazdasági haladás mértékét szabályozó tényezőket (meggannyi tisztázatlan fogalom) máig még nem vizsgálták ki, természetes, hogy a haladás nem érthette el azt a tempót, mintha az egész termelési apparátus foglalkoztatva volna. A jelen helyzetben a rendelkezésre álló tőke és munka jelentékeny része parlagon hever, ami a haladást akadályozza, bár az a tőkeképződéstől Clark szerint független. Művét azzal a megállapítással zárja le, hogy a befektetett tőke növekedése a javulásnak inkább okozata, mint oka. S bár e befejező mondat cáfolhatatlan és bizonyíthatatlan általánosítása az egész mű fogalmi beállítására és meghatározásaira is fényt vet, ismételni kell, hogy Clark hatalmas anyaggyűjtései, szempontjainak áttekinthető és egyszerűsítésre törekvő csoportosítása és az a merészség, amellyel a tudományos kutatásnak újabb területeket nyitott meg, még akkor is különleges elismerést érdemelne, ha nem arról a tisztázatlan s szinte leküzdhetetlenül nehéz problémáról volna szó, amelyet ma még a nemzeti jövedelem és fogyasztás kutatása a gazdaságtudomány számára jelent.

Vámos Béla.

Truitt, R. J.: British Banks and the London Money Market. With a Preface by Sir Robert Kindersley. London-Cape, 1936. 352 l.

Truittnek, a Londonban élő francia bankárnak ez a munkája értékes gyarapodását jelenti a nemzetközi pénzpiacok irodalmának. A londoni pénzpiacról Bagehot Lombard Streetje óta ilyen kitűnő munka talán nem is jelent meg. Ebben a munkában a hegyes methodológiai alapvetés és a kitűnő elméleti felkészültség tüntetően gyakorlati tudással és kivételes írói készséggel párosul. Ebből a munkából nemcsak intézményeiben és technikájában, nemcsak mechanikus felépítésében és működésében ismerhetjük meg a londoni pénzpiacot, de feltárulnak a hatalmas piac kialakulásának történeti és gazdasági alapjai, tisztázódnak szerepének földrajzi, termelési és forgalmi előfeltételei, részletes tárgyalást nyernek működésének társadalmi és erkölcsi, lélektani és személyes vonatkozásai, úgyhogy a munka a szövevényes és mégis oly észszerű és megbízható társadalmi szervezetnek a való élettel teljesen megegyező, de a szempontok, alapok és indítékok tisztázása folytán a tapasztalati valóságnál lényegesen jobban áttekinthető, tökéletes képét adja.

Külön-külön foglalkozik Truptil a Bank of England-dal, az öt nagy és a többi részvénytársasági bankkal (joint stock banks), a diszkont-vállalatokkal és a váltóügynökökkel (discount houses and bill brokers), a nagy kereskedelmi bankházakkal (merchant bankers), valamint a dominiális és gyarmati, az angol-külföldi és a külföldi bankokkal (Colonial and Dominion banks, Anglo Foreign banks, Foreign banks), hogy a pénzpiac egyes intézményeinek részletes ismertetése után a pénzpiac egészét, az egyes részek egymásbakapcsolódását tegye beható tárgyalás anyagává.

A londoni pénzpiac különböző intézményeinek, egyes intézeteinek és vállalatainak ismertetése során Truptil először mindig rövid, de gyakran rendkívül érdekes történeti áttekintést nyújt, mindig ismerteti az illető intézmény legális alapjait, részletesen tárgyalja a berendezés pénzpiaci funkcióit, kimerítő analízis tárgyává teszi az illető banknak vagy vállalkozásnak mérlegfelépítését, foglalkozik a vezető egyéniségekkel, ismerteti a személyi kiválasztás elveit, az üzletlebonnyolítás technikáját és konvencionális kereteit, mintákat ad a fontosabb üzleti okmányokból, sőt még a hivatalok elhelyezkedésének körülményeire is figyelemmel van. Gyakran lenyűgözően érdekesek ezek a részletek, hogy ezen a helyen csak a Bank of England vezetőségéről nyújtott rajzra, a részvénytársasági bankok nagy fuziók folyamatának történetére, a kereskedelmi bankok tradicionális és nemzetközi kapcsolatainak tárgyalására, vagy a City testületi szellemének jellemzésére tereljük rá a figyelmet.

De továbbmenve rendkívül érdekes az az összefoglaló kép is, amelyet a szerző az egyes részek egymásbakapcsolódásáról és a londoni pénzpiac egészének működéséről ad és amelyből különösen élesen domborodnak ki a londoni pénzpiac legélesebb jellemző sajátosságai: a Bank of England tökéletes tekintélyének, a különösen a diszkontban megnyilvánuló piaci specializálódásnak és a csaknem végletekig menő bankkoncentrációnak ténye.

A piac szervezetének és működésének vázolója után szerző az angol és francia pénzpiac összehasonlítására tér át és ezek a fejtegetései a kontinentális olvasó számára sokkal járulnak hozzá a tárgyalt anyag tökéletes megvilágításához.

Az összehasonlító fejezet után, befejező fejezetekben Truptil még a City válságának történetét adja és a City jövőjének perspektíváit tárgyalja. A City sikeres válságellenállását a font leértékelése és a konzervatív állampénzügyi elvekhez való visszatérés mellett elsősorban a City pénzügyi apparátusának tökéletességével és pénzügyi köreinek tökéletes testületi szellemével magyarázza. A City jövője kapcsán az aranystandard bevezetésének előrelátható hatásaival és a szocialista bankpolitikai követelményekkel foglalkozik, hogy arra az eredményre jusson, hogy a City jövőjét legjobban az eddigi szellem és elvek fenntartása és az aranyalapra való visszatérés biztosítja.

Truptil munkája kapcsán következtetésekben és részletekben eltérő vélemények nagyon is jogosultak lehetnek, nagy vonalakban azonban, egyes kivételektől eltekintve, helyesek megállapításai és munkáját méltatva le kell szögeznünk, hogy kivételesen értékes művet alkotott, amelyből a City ismerője tökéletes élességgel látja

kidomborodni a legfontosabb és leglényegesebb vonásokat, a City-t megismerni kívánó pedig éles és átfogó képet nyerhet a világ leg-hatalmasabb pénzügyi központjának részleteiről és egészéről.

Nötel Rudolf.

Hutt W. H.: Economists and the Public. Jonathan Cape, London. 1936. — 377 o.

Hutt könyve nem fedi egészen címét. Nem annyira a közgazdák és a közönség viszonyával, mint inkább a demokratikus ideál: a szabad verseny intézményével foglalkozik. Könyvének központi kérdése: mi az oka annak, hogy a gazdaságnak e legészszerűbb formája olyan csekély népszerűségnek örvend? Válasza szerint ennek oka nagyrészt a közgazdaságtudomány, főleg pedig a klasszikus közgazdák tekintélyének leromlásában, valamint a közgazdaságilag tájékozott, észszerűen gondolkodó közönség hiányában rejlik. Az észszerű gondolkodás akadályait kutatva, Briffault alapján megszokáson (custom thought) és hatalmon alapuió (power thought) gondolatot különböztet meg, mint amelyek a racionális gondolkodást megnehezítik. Ami az elsőt illeti, a közönség véleményét egy sereg olyan felfogás alakítja, amelyet nem önálló gondolkodás eredményeképpen tett magáévá, hanem megszokásból. E véleményéhez a közönség rendszerint erősen ragaszkodik. Csak a legnagyobb erőfeszítés és kényszer árán s csak ha a megszokott gondolata már mindenképen tarthatatlan, változtatja azt meg. A közgazdasági életben azonban a szokásnál nagyobb szerepe van a hatalmi gondolatnak. Ez alatt Hutt azt a folyamatot érti, amikor a kellő erővel rendelkező érdekcsoportok jelszavak, előítéletek, szimbólumok útján érdekeiknek megfelelően befolyásolják a közönséget és eltérítik önálló gondolkodásától. A közönségre ilyen módon reá erőszakolt nézeteket azután rendszerint idővel a megszokás szentesíti. Így egyfelől a megszokott hibás nézetek bíráló nélküli átvétele, másfelől az érdekből beléjük nevelt téves vélemények teszik a közönséget az észszerű gondolkodásra alkalmatlanná. Ez egyik magyarázata annak, hogy a közönség nem tudja megítélni, hogy a köz részére a legnagyobb hasznot milyen gazdasági életforma biztosítja.

Amennyire általános az észszerű gondolkodás, ha magánérdekről van szó, annyival ritkább a közérdekű kérdésekben. A társadalmi és gazdasági eseményeknek a közönség részéről való megítélése pedig csak egy szempont szerint lehetséges. Ez a mértékül elfogadható szempont az, hogy hozzájárul-e az éppen szóbanlevő jelenség a közjó emeléséhez vagy sem. Minthogy a közjó támogatása nem más, mint a fogyasztóközönség érdekeinek szolgálata, a fogyasztók szuverénításának érvényesítése az észszerű gazdasági folyamat ideálja. A verseny szabadságának korlátozása pedig a fogyasztóközönség (a kereslet) egyetemére káros lévén, nem szolgálja a fogyasztók, azaz a köz érdekét, annak ellenére, hogy a verseny korlátozása egy-egy érdekcsoport vagy foglalkozási ág szempontjából hasznos lehet.

Részletesen beszél a szerző a szabadversennyel ellentétes törekvésekről. Többek között azt a szocialista nézetet bírálja, amely szerint a szabadverseny a jövedelemeloszlás egyenlőtlenségét mélyíti ki és ezért nem kívánatos. Pedig a tömegek ellátásának ez a leg-

előnyösebb módja, mikor az árakat sem az állam, sem a magánérdekek nem torzítják el.

Érdekes könyvének az a része, amelyben a politikus és a szabadverseny viszonyával foglalkozik. A politikusban döntőerejű a hatalomra való vágy. Ehhez a közönség előtti sikerekre van szüksége. Hogy ezt elérje, előnyösebb utat választ, ha a hatalmon levő érdekcsoportok által már sikeresen a tömegbe nevelt eszméket szolgál és nem önálló gondolkodásra vagy észszerű bírálatra készíti a közönséget. Azonkívül az esélyei is növekszenek, ha a hatalmon levő érdekeltek ügyét szolgálja és nem a fogyasztóközönségét.

Bizonyos köröknek a klasszikus közgazdák iránti ellenszenvé és ezzel kapcsolatban az a törekvés, hogy tanításaikat félremagyarázzák és a közönség előtt hitelét vegyék, igen régi keletű.

Hutt sorra foglalkozik a fontosabb támadásokkal, azután külön fejezetet szán azokra a törekvésekre, amelyek a laissez faire korszak gazdaságtörténetét meghamisítják. Az a tény, hogy a háborukat és inflációkat kivéve a 18. század második és a 19. század első fele a munkások nagy tömegére vonatkozóan társadalmi és anyagi téren folytatólagos javulást eredményezett, tagadhatatlanul értékeli a laissez faire korát.

Hutthoz, mint működő egyetemi tanárhoz közell állanak a közgazdasági oktatás problémái. Az oktatás a közgazdaságtudomány terjesztésénél nehéz feladat előtt áll. A tekintélyt veszélyezteti már az is, hogy a klasszikus munkáiban is reá kell mutatni azokra a helytelen következtetésekre, amelyek rendszerint a kor különleges adottságainak voltak következményei. A közgazdaság iránti érdeklődést csökkentette a gyakorlati ember szemében a tudomány absztrakt analitikai módszere is (különösen a matematikai), annál is inkább, mert az analízis kifinomulása gyakran öncéllá emelkedett. Vajjon szükség van-e a tudomány közlési módjának egyszerűsítésére és így közelebb hozására a közönséghez? Bár sokan, így Robbins is ellene vannak, hogy egyszerűbbé tegyék a dolgokat, mint amilyenek, bizonyos, hogy más tudományoknál a népszerűsítés nem ártott a tekintélynek. Az ortodox közgazdaságot a történeti, statisztikai és pszichológiai iskolák részéről ért támadások — jóllehet csak a módszert és nem a lényegét érintik — ugyancsak alkalmasak a klasszikus közgazdaság tekintélyének gyengítésére. Általában helytálló az a tétel, hogy a közgazdászok tekintélye olyan mértékben nő vagy csökken, amilyen mértékben fogynak vagy szaporodnak a tanaik közötti eltérési pontok. A későbbi közgazdasági iskolák ugyanis az előzők hibáit feltárják, ami a közönség előtt a tudomány tekintélyének rovására megy. A közgazdasági oktatásnak kell helyreállítania azokat a károkat, amelyeket a klasszikus közgazdaságtan a tekintély és az érdeklődés csökkenése folytán elszenvedett.

Igen világosak és szabatosak Huttnak a *szabadság* fogalmáról mondott fejtegetései. Reá mutat arra a dilemmára, amely J. St. Millt is zavarba hozta: az egyed szabadsága és az egyesülést megengedő szerződési szabadság közötti látszólagos ellentétre. Az egyed szabadsága mindig elkerülhetetlenül korlátozódik. A legtöbb individuális tevékenység korlátozó hatással van a többire. Abszolút szabadság tehát elképzelhetetlen. Fontos azonban annak a tisztázása, hogy milyen fajta korlátozások azok, amelyek még helyesek a köz szem-pontjából. Hutt a szabadság korlátozását akkor nem tartja kifogásolandónak, ha az kikerülhetetlen, személytelen és nem részreahló.

A társadalmi akarat leghűbb megvalósítását Hutt a fogyasztók legfőbb uralmában látja. A fogyasztók szuverénitása az a stimulus, amelyre a termelői törekvés a válasz. Ennek tökéletes vagy kevésbé tökéletes megnyilvánulása — amely egyúttal a társadalom jólétének nagyobb vagy kisebb fokát jelenti — az állam által a gazdaság és a társadalom részére biztosított szabadság mérvétől függ.

Könyve utolsó soraiban a liberális ideált egy realista álmanak mondja és gondolatait egy jobb világ álmodóinak ajánlja, akik az ész előbbrevalóságában hisznek. Hutt magatartása J. St. Millt idézi fel, aki szerint „többet ér egy ember, akinek hite van, kilenevenkilencnél, akiknek csak érdekeik vannak“. Az irracionalizmus hódítása idején az emóció nélküli tiszta ész bírálata közérdekű. A közönség észszerű gondolkodásra szoktatása nehéz feladat. Azonban az ilyen világos, alapos és bátor könyvek nagy lépéssel visznek közelebb a célhoz, mert tisztázva a társadalom célját, a cél elérésére szolgáló helyes és helytelen eszközöket és a közgazdasági tanítások értékét átfogó biztoskezü utmutatást nyújtanak.

Gábor László.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Economica.

London, Vol. IV. New Series No. 15. August 1937.

Charles, Enid: The Changing Structure of Family in Australia. Az ipari országok csökkenő népesedése közismert tény. Nyugat- és Észak-Európa, valamint az Egyesült Államok népének termékenysége jelenlegi zsugorodó irányzata mellett a lakosság stagnálása, majd visszaesése felé vezet. Ausztrália népességpolitikai képe az 1909—1933. negyedszázados időszakon keresztül ugyancsak az aktív tényezők visszaesését mutatja. A hajadon nők százaléka, a fiatal nők aránya az idősebbekhez, a házassági arányszám, a gyermektelen házasságok száma, a gyermekáldás átlaga és a házasságok tartama 1910-zel szemben egyaránt kedvezőtlenebb. A termékenység csökkenése végeredményben egyenlő mértékben vezethető vissza a steril nők számának gyarapodására és a nagy családok számának csökkenésére.—*Balogh Tamás: Some Theoretical Aspects of the Gold Problem.* Az arany szerepéről a közelmúltban az a közhit kezdett elterjedni, hogy a „gazdasági haladás“ amugyis tisztázatlan fogalma az aranytermelés mennyiségével ok- és számszerű kapcsolatban van. Ez a mechanikus viszonylat az aranystandard szabad működése esetén sem áll fenn, annál kevésbé lehet mérvadó az arany valutarendszer jelenlegi szüneteltetése mellett. Mélyebb betekintést nyújthat az aranyproblémába annak a vizsgálata, hogy a pénzrendszer mennyi aranyat vesz fel, különösen az ujonnan termelt arany mennyiségekből? Ennek a körülménynek az eldöntésénél már kitűnik, hogy az aranytermelés változásai a gazdasági ingadozások előidézésénél csak másodlagos szerepet játszanak. A hirtelen be-

özönlő nagyobb aranykészletek mindenestre maguk után vonhatnak bizonyos inflációs tüneteket, illetőleg, ha az infláció kikerülését akarjuk, sterilizálандók, ami költséges és nem gazdaságos folyamat. Ha nem zárt gazdasági rendszerről, hanem a nemzetközi fizetési forgalomba beépített szervezetről van szó, úgy az arany mennyiség növekedései ugyanugy lehetnek deflatorikus hatásúak is, mint inflatorikusak, aszerint, hogy az ország pénz- és hitelrendszere mennyire fejlett. A gazdasági szervezet teljes foglalkoztatottsága esetén a reáljövedelem növelhető az aranykészletek egy részének kivitele által. Az arany mennyiség növekedésének okai eltérőek lehetnek. Ha árukivitel eredménye, úgy valószínű, hogy az exportáló országban a javak iránti kereslet fokozódik. Ha az arany szaporodás tőkemozgalmak lecsapódása, úgy ismét előáll az infláció vagy sterilizálás vagylagossága. Az aranytermelés és felhasználás összefüggései vizsgálatából levonható következtetéseket a jelenlegi helyzetre alkalmazva, tűnik ki, hogy az arany árának megállapításától (a de jure stabilizációtól) még egyelőre idegenkednek. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a belső vagy külső stabilitás, a kedvezőnek látszó konjunktúra vagy stabil valuta alternatívája még nem nyert eldöntést. A pénzrendszerek önmagukban is eléggé kevésbé megalapozottak, s ezenfelül az arany állandó áradata további veszélyt jelent. Így a leghelyesebb kivezető utnak kényszer-megoldásként az aranytermelés szabályozása látszik. — *Lachsmann, L. M.: Uncertainty and Liquidity Preference.* — *Smith, Henry: A Note in Time Elasticity of Demand.* — *Paish, F. W.: The British Exchange Equalisation Fund 1935—37.* 1937 márciusától kezdődőleg a valuta- kiegyenlítő alap ténykedéséről félévenként adatokat tesznek közzé. Az alap létesítése, s a szerző által már két ízben is közölt becslések óta is állandóan gyarapította aranytartalékait. Az alap és a Bank of England együttes aranykészlete is folytonosan növekedett, az emelkedést az utolsó években csak a francia kormányának nyújtott 40 millió fontos kölcsön és a frank első devalvációjának hatása szakította meg. 1932 júniusában az alap felállításakor az angol monetáris arany 200 millió fontot ért, 5 évvel később a Bank és az alap aranya 750 millió fontra emelkedett. Az alap maga 302 millió font sterilizálását jelenti, évi 1.7 millió font kamatveszteség árán. Az alap vagyonában az aranyár minden pennys változása 333.000 font eltolódást jelent, a felgyülemlett kamatveszteség teljes fedezéséhez pedig az aranynek évente $\frac{2}{6}$ sh-gel kellene emelkednie.

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 145, Heft 6, Juni 1937.

Ishboldin, Boris: Donaueuropa und die mitteleuropäische Zukunft. A dunai kérdés megoldásának a preferenciális szerződéseken alapuló „Grossraumwirtschaft“ megteremtését tekintik. Ezeknek a preferenciáknak a problematikáját tárja fel Boris Ishboldin tanulmánya. Ismerteti az 1932. évben a bécsi Industriellenklub kezdeményezésére összehívott dunai konferencia alapvető tárgykörét. Ennek a tárgysorozatnak a pontjai adták a további, hivatalos dunai tervek gazdasági alapját is. A gazdasági elgondolásokat később kiegészítette a rokon- és ellenszenvéken alapuló politikai motívum is, elsősorban a dunai népeket határoló nagyhatalmak nyomásának ellensúlyozási vágya. A más síkban fekvő érvek, amelyeket a dunai egység mellett még fel szoktak hozni (etnográfiai, geológiai stb.), Ishboldin szerint mesterkélték. A dunai közeledés eddigi gyakorlati megvalósulását egyrészt a római, másrészt a kisantant egyezmények jelentik. A két csoport egymással való gazdasági együttműködését szkeptikusan bírálja. Végeredményben a középeurópai újjáépítést a következő alapokon le-

het elképzelni: 1. Németország és Olaszország vezetőszerpének, mint integrációs tényezőnek a biztosításával, 2. a már meglevő gazdasági csoportok együttműködésének megteremtésével, 3. a nyugati hatalmak részvételével a gazdasági tervek pénzügyi kivitelénél. Ishboldin a tágabb értelemben vett középeurópai megoldást (a Rajnától az orosz határig) könnyebben tartja elérhetőnek, mint a dunai gazdasági konföderációt. A középeurópai gazdasági szövetség egyes vámegyletek másod- vagy harmadrendű felépítménye lehetne (az egyes kisebb csoportok egymással való fokozatos összekapcsolása révén) s e téren elsősorban Olaszországtól, Németországtól és Lengyelországtól volna várható a kezdeményezés. — *Terhalle, Fritz: Die deutsche Realsteuerreform vom 1. Dezember 1936.*

Jena, Band 146, Heft 2. August 1937.

Vogel, Emanuel Hugo: Volkswirtschaftslehre als politische Ökonomik. A gazdaságtudományok egymáshoz való viszonyát Wilhelm, Vleugel nemrégén megjelent hasonló című tanulmánya szellemében taglalja. Az értéktételektől mentes „formális” gazdasági elmélet létjogosultsága csak annyiban ismerhető el, amennyire ez az életre alkalmazott, gyakorlati és politikai beállítottságu közgazdaság előmunkálatának tekinthető. Az ebben az értelemben „politikainak” tekintett közgazdaság vezetőelve és meglátása nyughatik individualista vagy „szerves közösségi” alapon s a két vezérelv keverékét visszatükröző gazdasági élet ezek egyikéhez igazodik. Az a tény, hogy a gazdaságtudomány gyakorlati célkitűzéseket vetit ki s hogy ez az összességet szolgálja, a gazdasági életnek megfelelő utmutatást ad, ezt a tudomány megtelíti ugyan szociális és nemzeti szellemmel, de nem jelenti egyszersmind azt is, hogy a tudomány pártpolitikai eszközzé változott volna. — *Varga István: Devaluation und Depreciation.* Az elmúlt évek eseményei az amugy is zavaros gazdasági terminológia terén további bonyodalmakat okoztak. Különösen a valutapolitika terén használják minden bírálat nélkül az egyes fogalmakhoz fűződő kifejezéseket. Tény az, hogy ebben a vonatkozásban háromféle változás lehetséges: új valutára való átmenet, devalváció és depreciálás. Az új pénznemre való áttérés a lehető legkevesebb bonyodalommal jár, rendszerint egyszerű átszámítási kérdés. Ilyen volt a monarchia idejében a forintról koronára, majd 1926-ban a koronáról pengőre való áttérés. Ha az új pénznem választását egy megelőző nagyfoku infláció teszi szükségessé, úgy elképzelhető, hogy a régi kötelmek pénzértékének kiszámításánál más kulcsot vesznek alapul, mint a pénz kicserélésénél. A devalváció eredeti értelme szerint a változatlanul fennmaradt számológység által kifejezett névérték csökkentése, tehát a számológység belértékének, a vásárlóerőnek növelése. Erre a XIX. század osztrák, porosz és orosz devalvációs nyujtanak példát. A devalváció gyakorlati jelentősége csak addig állhat fenn, amíg a kötelmek (könyvadósságok és hitelinstrumentumok) aránya a készpénzforgalomhoz csekély. Az utolsó idők valutapolitikai eseményeit tévesen jelölik devalvációnak, a tulajdonképpeni devalvációnak éppen az ellenkezője történt. Amíg a fentiek szerint devalváció a pénzegység értékének növelését jelenti, a francia, angol, amerikai stb. változások éppen a pénzegység aranyértékének csökkentését vonták maguk után. Ez utóbbi helyesen depreciálás. Ebben is megkülönböztethetünk két típust, aszerint, hogy a változás a tények egyszerű elismerése, a helyzet kényszerű folyománya, vagy pedig a kormányzat önkéntes elhatározása. Előbbire a keleteurópai pénznemek leértékelése, utóbbira a dollár a példa. A kettő közötti határeset a francia frank, amelynek értékét a kormány eredetileg még fenntarthatta volna, de végeredményben a leértékelés elkerülhetetlen volt. Valutapolitikai intézkedésekre a

háboru előtt is sor került szükség esetén, a főkülönbség a jelenlegi és az azelőtti valutapolitikai változások között nem a jelenlegi megrázkódtatások gyakoriságában van, hanem abban, hogy ma a valuta értékszínvonalát a konjunkturapolitika eszközeként használják fel és mindaddig, amíg ez a gyakorlat nem szűnik meg, a valutastabilitás nem is érhető el. — *Andreae, Wilhelm: Ganzheit und Geistesleblichkeit.* — *Fritz, Huhle: Des Clearingwesen im Aussenhandel vom deutschen Standpunkt aus.*

V. B.

Giornale degli Economisti e Rivista di Statistica.

No. 7. Luglio.

Del Vecchio, Gustavo: Per la teoria degli odierni pagamenti internazionali. Tanulmánya inkább glosszának tekinthető a külkereskedelmi forgalom egyes újabb jelenségeinek megvilágítására. Bármennyire is mesterkéltté teszük az államok közti gazdasági forgalom lebonyolítását a leértékelések, a kezelt pénzrendszerek, a pénz külföldi értékére vonatkozó egyezmények, üzérkedés a pénzzel a külföldi piacon, tőkemenekvések, stb. arra az álláspontra helyezkedik, hogy a ricardoi komparatív költségelmélet még mindig alkalmasabb az újabb jelenségek magyarázatára is, mint a gombamódra szaporodó, gyenge elméleti megalapozottsággal csekély gyakorlati hasznosságot nyújtó új teóriák. — *Weinberger, Otto: Alcune considerazioni sull'opera scientifica di Carlo Menger.* Angol nyelven most jelent meg az osztrák határhaszon-iskola megalapítójának, Menger gyűjteményes munkáinak negyedik, s egyben utolsó kötete. Ezzel kapcsolatban szerző szembeáll Schumpeternek Menger halálakor irt méltatásával és vele szemben Gossen és Jevons-nak adja a határhaszon-elmélet megalkotásának elsőbbségét, sőt a gondolat magvát már a XVII. század nagy olasz közgazdászánál, Montanari-nál is megtalálja. A továbbiakban a kötetben foglalt tanulmányokat teszi kritika tárgyává. — *Ceccherelli, Alberto: L'economia aziendale nell'ordinamento corporativo.* A modern gazdasági élet középpontjában az üzem és a vállalkozó személye áll, melynek a közgazdasági élet egészéhez való viszonya két véglet között mozoghat. Az egyik a teljes egyéni szabadságot biztosító liberalizmus gazdasági rendszerében valósul meg s a vállalkozóknak a legnagyobb haszonra való korlátlan törekvése jellemzi, míg a másikon, az egyéni szabadság megszüntetését jelző szociális rendszerben az egyéni kezdeményezés legalábbis elvben megsemmisül. Közvetítő helyzetet foglal el a fasiszta korporatív gazdálkodás, amely anélkül, hogy a magánkezdeményezést akadályozná, szabályozza, elősegíti azt a fogyasztók érdekében. A belső szervezést tekintve tehát a korporatív rendszer vállalkozása teljesen autonóm, függőségi viszony áll fenn azonban az állammal szemben arra vonatkozólag, hogy a vállalkozó köteles a leggazdaságosabb módon termelni, ami egyszerre mind a vállalkozónak saját érdeke is, mert különben a költségeknek ily módon való és az összesség érdekében szinte kötelező leszálitása nélkül nem juthatna haszonhoz. A vállalkozóknak a korporatív rendszerbe való besorozása a korporációk révén történik, amelyek az egyes termelési ágak érdekeit vannak hivatva a nemzetgazdaság, a fogyasztók tömegének érdekével összeegyeztetni. — *Recenti pubblicazioni.*

F. M.

Rivista di politica Economica.

Roma — 1937. Anno XXVII.—N. VII.—VIII. Luglio—agosto.

Pierro, Mariano: Il „New Deal“ e gli attuali problemi di riordinamento economico-sociale. Szerzőnek most van nyomtatás alatt a

Roosevelt-kísérletről szóló könyve, melynek ez a tanulmány bevezető részét alkotja. A New Deal kikerülhetetlen szükségszerűséggel következett be az Egyesült Államokban, hiszen az egyéni kapitalizmus itt már oly szélsőséges alakját érte el, hogy nem maradt más ut hátra, mint — szerző szerint — a tőke és a munka közti alapvető viszony legracionálisabb, azaz az egész világon lassanként térthódító szabályozott gazdálkodás elvei szerint való megoldásához folyamodni. — *Dalla Volta, Riccardo: L'accordo commerciale del 28 maggio u. s. tra i paesi del gruppo Oslo.* Az északi államok közt létrejött u. n. Oslo-i egyezményről megállapítja, hogy ez a mód lehet csak alkalmas a külkereskedelem jelenlegi káros kötöttségének megszüntetésére, de csak azon esetben, ha a politikai légkör is jelentős javuláson megy keresztül. — *Parravicini, Giannino: Il metodo delle riserve nella politica finanziaria congiunturale dello Stato.* A közbevételeknek és -kiadásoknak a konjunktúra ciklusok kapcsán észlelhető eltérő alakulásának vizsgálatából kiindulva azon eszközöket keresi, melyek alkalmasak arra, hogy az állam előrelátóan velük kiegyenlíthesse a gazdasági fluktuációk következtében létrejövő egyenlőtlenségeket. Különösen az állami tartalékolások rendszerére helyezi vizsgálatában a fősúlyt s ennek hatását vizsgálja a) a jegybankok, b) a többi bankoknál való lehelyezésük, illetve c) értékpapírok és d) aranyban való investálásuk esetén. Hatásukat tekintve két csoportba osztja e módozatokat. Az elsőbe azokat sorolja, melyeknél az elhelyezett pénz sem a pénz, sem a tőkepiacon nem érezheti hatását, s így fellendülés esetében deflációt, s esésnél inflációt hoz létre. A többi módozatokat a második csoportba osztja be, ezek jellemzői, hogy fellendülésnél a beruházásokat segítik elő, míg depresszió esetében a fogyasztást. — *Steve, Sergio: In materia di finanze coloniali: un rapporto sulle finanze del Kenia.* A kialakítandó olasz gyarmati pénzrendszer előkészítése céljából az angol gyarmatügyi minisztériumnak az Abessziniával határos Kenya pénzügyi helyzetét és egyenes és közvetett adózását ismertető kiadványát taglalja. — *Pellegrini, Battista: Sistemi di colonizzazione.* A nyugat-európai államok gyarmatosítási rendszerével foglalkozik s azon okokra igyekszik rámutatni, amelyek megakadályozzák, hogy a gyarmatok lakosságával és földjével oly közeli és benső kapcsolat jöjjön létre, mint a római kolonizációnál, melyet Olaszország ma is követ. — *De Sanctis, Gustavo: Possibilità e convenienza di un'industria resiniera in Italia.* Olaszország évenként kb. 40 millió lira értékben importál gyantát, holott a Közép- és Dél-Olaszországban nagy mennyiségben található pinia-erdőkben a hazai termelés fejlesztésére és az önellátás elérésére minden lehetőség adva van. — *Chini, Amilcare: Il problema dei cereali minori nel quadro della produzione, importazione e consumo e ai fini dell'autarchia fascista.* Ez a tanulmány is az önellátási irodalomhoz tartozik. Szerző a kisebb gabonaneműek (zab, árpa, rozs) belföldi termelésének, külforgalmának és fogyasztásának helyzetét vázolja, s az önellátás eszközeit keresi. — *Pistillo, Gaetano: Movimenti internazionali dei capitali e „Hot Money“ negli Stati Uniti.* A rövid- és hosszulejáratu kihelyezések, valamint az aranyáramlás világháború előtti, majd utáni nemzetközi alakulását vizsgálja okai és hatása tekintetében s a nemzetközi forgalom ellenőrzés alá való helyezésének szükségét hirdeti. — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: Lievi modificazioni dei consumi alimentari in Germania rispetto all'anteguerra.* — *I saldi fluttuanti.* — *Intese industriali internazionali.* — *Produzione e consumo del rame.* — *Árszemle.* — *Szállítási és közlekedési szemlében: B. Maineri: La marina mercantile tedesca.* — *La marina mercantile nordamericana.*

F. M.

Revue Economique Internationale.

Bruxelles, Palais d'Egmont.

Vol. II. No. 3. Juin.

Laufenburger, Henri: Expérience Roosevelt et expérience Blum. La révalorisation du pouvoir d'achat. A gazdasági élet fellendítése terén az utóbbi években két irányadó módszer tapasztalható. Keleten, Németországban és Oroszországban a tőkeképződés és a termelési javakat gyártó iparágak fejlesztése áll a gazdaságpolitika homlokterében. Nyugaton pedig, különösen Franciaországban és még jobban az Egyesült Államokban, ahol a tőketartalékok jelentősek, minden erővel azon vannak, hogy a közönség fogyasztókéességét emeljék. Ismerteti a revalorizációs törekvéseket, a revalorizáció technikáját elméletben és a gyakorlatban, ezzel kapcsolatban azoknak a csoportját, akik vesztenek és azokét, akik nyernek vele. Továbbá vizsgálja a feltételeket, amelyeken belül létrejöhet és határait ameddig terjedhet. — *Jessen, Jens: Le plan quadriennal allemand.* Ismerteti a német négyéves terv kereteit, a világpiacokhoz való viszonyát, a német ár- és hitelpolitikát, valamint a külkereskedelem ellenőrzésének módját. — *Hantos, Elemér: Le problème mondial des matières premières.* A fontosabb nyersanyagok elosztásának részletes vizsgálatát után a természetes és szintetikus anyagok viszonyának alakulására tér ki. A nyersanyagkérdés egyik igen fontos következménye a politikailag nyugtalanító gyarmati probléma. Szükséges lenne a nagy gyarmati államokban nyersanyagokat szétosztó társaságokat vagy bankokat felállítani, amelyek a nyersanyagelosztás kérdését gazdasági alapon oldanák meg. — *Van der Linden, Fred: La France et la Belgique au service de la colonisation.* Történeti visszapillantás Belgium és Franciaország gyarmatosító tevékenységére, kezdve a keresztes hadjáratoktól. A két ország közös gyarmati multja és közös gyarmati érdekei együttműködést tesznek szükségessé, melynek máris kézzelfogható eredményei vannak. — *Maspétiol, Roland: L'organisation agricole et l'office français du blé.* Részletesen ismerteti a francia kormányakciót a gabonaárak magas tartása érdekében. — *Rosenberg, Wladimir: La situation économique de la Yougoslavie.* Tájékoztató Stojadinovitch gazdasági és pénzügyi terveiről, valamint az államháztartás helyzetéről. A mezőgazdasági árak emelése érdekében az állam különböző intézkedéseket tett. Közmunkákat végeztetett. Ismerteti a mezőgazdasági eladósodás helyzetét és a megoldás lehetőségeit. — *Louis-Jaray, Gabriel: La situation économique de la Tunisie.* Tunisz Franciaország afrikai impériumának neuralgikus pontja. A régi gyarmatosítási politika hibái erősen hátráltatóak, azonban az új módszerek a francia munka diadalát jelentik. — *Hennebicque, Léon: La conférence parlementaire internationale du commerce à Paris.* Az ezévi májusi konferencia jegyzőkönyvének kivonata. A konferenciának az aranyalapra, a nyersanyagok felosztására, a regionális egyezményekre vonatkozó állásfoglalásait, valamint a mezőgazdasági kérdésekben kifejtett véleményét közli. A gazdasági szemlében: *Orme, B. E.: Développement de l'activité économique en Grande Bretagne.* A pénzügyi szemlében: *E. B. D.: Production et déthésaurisation d'or.*

Vol. III. No. 3. — Juillet.

Hat népszerűsítő orosz cikk, az orosz gazdasági helyzetről. — *Mikhailov, N.: La nouvelle géographie de l'U. R. S. S.* Szovjet-országi közigazgatási beosztását, az ipar újabb területi elhelyezését ismerteti, s legfontosabb nyersanyagtermelési helyeit. A szárazság elleni küzdelem már eredményeket mutat fel, a vízi közlekedés pedig örvendetesen fellendült. — *Bogolépov, M.: Les finances de l'Union Soviétique.* A kétéves terv pénzügyi lebonyolítását ismerteti. 1933-

ban az állami bevételek 44 milliárd rubelt, a bevételi többlet a kiadások levonása után 4.4 milliárd rubelt tett ki. 1936-ban pedig a bevételek összege 88.5 milliárd, a bevételi egyenleg 1.8 milliárd volt. Szovjetország szociális tulajdon-rendjének két pillére az államtulajdon és a kooperáción alakuló kolkhoz-tulajdon. A szovjet forgalmi adó (fázisadó) teszi ki az állam jövedelmének legnagyobb részét. Fontos bevételi források még a kolkhoz jövedelme után szedett adók. Oroszország 11 szovjetköztársaságból állván, pénzügyigazgatása ennek megfelelően — bár központilag irányított — hozzáidomul az egyes köztársaságok jellegéhez. Az állami költségvetés a gazdasági elgondolásokkal összhangban van. A hitelélet irányítása központilag történik. Az 1937. év 137 milliárd rubelt kitevő előirányzott kiadásaiból 50% esik a gazdasági élet finanszírozására, 26% szociális és kulturális munkálatokra, 20% közigazgatásra és katonai kiadásokra, 4% pedig egyébire. — *Bronsky, M.: La monnaie, les prix, et la circulation des marchandises en U. R. S. S.* Szovjetország gazdasági berendezkedése sem lehet meg árak nélkül. Az árakat anélkül tudja alkalmazni Oroszország, hogy szabad piacra lenne szüksége. Az orosz statisztikák a termelés nagymérvű emelkedéséről beszélnek. Az 1928. év ipari termelés mennyiségét 100-nak véve, 1936-ban az összes iparcikkek indexe 544, a termelési javakat gyártó iparok termelése 688, a fogyasztó-cikkeket gyártóké 427 volt. Az idegenek részére felállított Torgsin áruházak, amelyekben csak aranyért vagy nemes valutáért lehetett vásárolni, megszűntek. — *Malychev, J.: L'industrie et l'agriculture de l'U. R. S. S. à la fin de la deuxième période quinquennale.* A két ötéves terv előirányzóiról és az előirányzatokat is meghaladó teljesítéséről számolnak be az ebben a cikkben közölt számok. 1913 adatait száznak véve, ez a cikk a nagyipar termelését 1936-ban 784-re teszi. A mezőgazdaság fellendülése minden ágban ugyancsak igen nagy, nem utolsó sorban a gépi munka erős megnövekedése által. Az állatállományban, egyedül a lovaknál tapasztalt visszaesséssel szemben, különösen a disznó- és a juhállomány emelkedett erősen. — *Roubinstein, Constantin: Le commerce extérieur de l'U. R. S. S.* A külkereskedelem állami monopólium. Az exportnak a belső termelésre igen nagy hatása van. Oroszország közeledik a gazdasági függetlenséghez. 1933 óta a külkereskedelmi mérleg állandóan aktív egyenleggel zárult. 1918-ig visszamenőleg nézve a külkereskedelmi forgalmat, ez 1930-ban érte el tetőfokát. Ismerteti a kivitel pénzügyi lebonyolítását, az aranytartalékok és devizák felhasználásának módját. — *Tverskoy, K.: Le développement des transports par chemins de fer en U. R. S. S.* A szovjet orosz vasutak kiépítéséről, a vasuti forgalom növekedéséről számol be. — *A gazdasági szemlében: Amery, L. S.: Les relations commerciales entre la Grande-Bretagne et les États-Unis d'Amerique.* — *Hostelet, Georges: Les courants d'opinions au sujet des concessions coloniales en Belgique.* — *A pénzügyi szemlében: E. B. D.: Le régime monétaire de la France.* G. L.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

November 4-én *Eber Antal* elnöklete alatt *Ledermann László* genfi egyetemi magántanár tartott előadást „Az arany változott helyzete a világgazdaságban“ címen. Az előadás alapjául szolgáló tanulmányt jelen számunk közli.

*

December 9-én *Kállay Miklós* elnöklésével *Ereký Károly* ny. miniszter adta elő tanulmányát „Az öntözés közgazdasági jelentőségéről“. Az előadáshoz Magyar Miklós, Elek Károly, Tóth Jenő, Gesztelyi Nagy Endre és Budai Nándor szóltak hozzá. Ereký tanulmányát a Közgazdasági Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

*

December 16-án *Kisléghi Nagy Dénes* elnöklete alatt *Virány Egon* olvasta fel „Külföldi hitel és autarkia“ című értekezését.

Igazgató választmányi ülés.

December 9-én *Heller Farkas* elnöklésével igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak Ereký Károly, Neubauer Gyula, Serbán Iván, Szigeti Gyula, Kisléghi Nagy Dénes. A főtitkár bejelentésére az igazgató-választmány elhatározta, hogy 1938-ban szorgalmazni fogja a Társaság vidéki fiókjainak legalább is az egyetemi városokban való megalakulását. Azután a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

Hibaigazítás: Lapunk f. é. 9—10 számába sajnálatos sajtóhiba esúszott bele. A 706-ik oldalon ismertetett könyv szerzője nem báró Malcomes Béla, hanem *báró Malcomes Albert*. Sziveskedjék példányában a vonatkozó sorokat a mellékelt helyesbitett szöveggel átragasztani.

Báró Malcomes Albert: A gazdasági hatalom Budapest, 1937. — 148 l.

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

November — Dezember 1937.

Inhaltsauszüge.

Rechenschaft über den ungarischen währungs- politischen Versuch vom Jahre 1921.

Das Ziel des währungspolitischen Versuchs, den ich als Finanzminister von Ungarn im Jahre 1921, inmitten einer fortschreitenden Inflation machte und über den hier berichtet werden soll, war, einem geschlagenen, zerrütteten und aller materiellen und seelischen Kraftquellen beraubten Lande einzig und allein aus eigener Kraft ein Zahlungsmittel zu geben, das auch die Wertmesserfunktion zu versehen vermochte. Auf ausländische Hilfe war nicht zu hoffen, Gold konnte nicht herbeigeschafft werden und auch an die Errichtung einer Notenbank auf aktiengesellschaftlicher Grundlage konnte man nicht denken. Die vier Pfeiler meines Stabilisierungsplanes waren: 1. das sofortige, unverzügliche Verschwindenlassen des Staatshaushaltsdefizits, 2. die Stilllegung der Notenpresse, 3. die Einschaltung der ungarischen Währung in das Weltwährungssystem und schliesslich 4. Die eventuelle Durchführung einer Bodenreform.

Das erste Ziel erreichte ich durch die Einführung einer Umsatzsteuer, die auch heute der wichtigste Stützpfiler des ungarischen Staatshaushaltes ist. Ich musste zu dieser Massnahme greifen, um das Budgetdefizit rasch verschwinden zu lassen, da ich erkannte, dass in einem besiegten und zerrütteten Lande das Verhältnis zwischen Staat und Volk in einem solchen Grade zerstört ist, dass der Staatshaushalt nicht auf direkte Steuern basiert werden kann. Meine Umsatzsteuer war 2%-ig, weil ich schon damals der Überzeugung war, dass das Optimum dieser Steuer bei diesem Satze erreicht werden kann. Die späteren Versuche, eine höhere Umsatzsteuer einzuführen, haben diese meine Meinung bestätigt.

Der zweite Schritt musste die Stilllegung der Notenpresse und die Verminderung der zirkulierenden Notenmenge sein, — ich stand und stehe auch heute noch auf quantitätstheoretischer Grundlage. Ich suchte dieses Ziel durch eine Vermögensabgabe zu erreichen und zwar so, dass die durch diese Abgabe in die Staatskassen fliessenden Noten aus dem Verkehr gezogen wurden. Es gelang mir auch, die Notenpresse völlig zum Stillstehen zu bringen und den Kurs der ungarischen Krone im Ausland allmählich zu heben. Der Kronenkurs stieg im Laufe von 9 Monaten von 1 Schweizer Centime auf 2.85 Centimes, — eine alleinstehende Erscheinung in der Währungsgeschichte.

Der dritte Schritt musste die Verbindung der ungarischen Krone mit einer Weltwährung sein. Bei der Wahl des Stabilisierungskurses beging ich den ersten technischen Fehler, — ich war nämlich der Meinung, dass der Kurs der ungarischen Krone auf 5 Schweizer Centimes gehoben werden müsse. Ich erkannte also die Grösse der Verluste, die Tiefe des wirtschaftlichen Elends des Landes nicht; es gereicht mir jedoch zum Trost, dass ich damit nicht allein blieb, — dass es keinem einzigen Lande gelang, den neuen Münzfuss gleich bei dem ersten Versuch richtig zu wählen. Die zur weiteren Reduktion der zirkulierenden Notenmenge notwendigen Mittel sollten ebenfalls durch die Vermögensabgabe herbeigeschafft werden; es sollten den Grundbesitzern $1\frac{1}{2}$ Millionen Joch Boden abgenommen und dieser Boden an die damals noch sehr kaufkräftigen Kleinlandwirte verkauft werden. Dieser Teil meines Stabilisierungsplanes brachte mich zum Sturze, — ich musste abdanken, weil ich den Bodenbesitz antasten wollte. Meinen Plan bis zum Ende durchzuführen, war es mir also nicht vergönnt. Zum Teil lag dies freilich auch an dem Umstand, dass ich über keinen hinlänglichen staatlichen Apparat verfügte, es stand mir ja nicht einmal eine aktionsfähige Notenbank zur Verfügung.

Wenn ich jetzt zu den Konsequenzen übergehe, die sich aus den Erfahrungen meines Experiments ziehen lassen, muss ich vor allem betonen, dass die heute besonders von deutscher Seite kräftig vertretene These, der Staat sei der einzige Geldschöpfer, meiner Ansicht nach völlig falsch sei. Der Staat ist im Gegenteil nie fähig, ein Zahlungsmittel zu schaffen, das auch als Wertmesser brauchbar ist. Der Staat muss abwarten, bis die Gesellschaft aus eigener Kraft einen Währungsfonds geschaffen hat; seine einzige Aufgabe um die Währung ist, aufzupassen, dass das Geld durch die Staatscheine nicht gefälscht und verdorben wird, mit anderen Worten, dass der Staatshaushalt kein Defizit aufweist.

Meine zweite These ist die, dass solange bis die Zeit der internationalen Goldwährung nicht gekommen ist, keine Währung ohne Suggestion aufrechterhalten werden kann. Und zwar deshalb nicht, weil die Währung nicht Papier ist und auch nicht Gold, — ihr Wesen liegt einzig und allein im Vertrauen der Menschen, in ihrem Verhältnis zum Wert. Dieses psychologische Verhältnis kann aber ohne Suggestion nicht aufrechterhalten werden.

Ich glaube an die Indexwährung nicht und bin der Meinung, dass nur das Gold eine brauchbare internationale Währung abgeben kann. Ich drehe aber diese These auch um und behaupte, dass das Gold eben nur im Falle einer internationalen Währung brauchbar ist. Ein schlagender Beweis für diese meine dritte These ist die Tatsache, dass nicht einmal Frankreich imstande war, die Goldwährung isoliert aufrechtzuerhalten. Hieraus folgt, dass solange die goldreichen Länder sich nicht zu der Erkenntnis durchringen, dass ihre eigene Währung nur dann haltbar ist, wenn sie zum internationalen Wert gemacht wird, — solange müssen sämtliche Währungen manipulierte Währungen bleiben und zwar auch dann, wenn sie — wie es in Frankreich der Fall war — durch Gold gedeckt sind. Die Suggestion ist eben kräftiger als das Gold, — dies zeigt wieder den wirklichen Charakter des Mysteriums des Geldes.

Die Zukunftsaussichten der ungarischen Währung hängen

davon ab, ob der dreijährige Aufschub, den unsere ausländischen Kreditoren uns gewährt haben, gut ausgenützt wird. Wir müssen in dieser Zeit erreichen, dass die Festsetzung der Valutenaufgelder dem freien Markt überlassen wird. Wenn dies erreicht ist, so kann allmählich die ganze Devisenzwangswirtschaft abgebaut werden.

Was schliesslich die Zukunft der Währungsentwicklung der Welt betrifft, so ist es unzweifelhaft, dass auch hier eine Gesundung herbeigeführt werden kann. Die Voraussetzung hierfür ist jedoch, dass die goldbesitzenden Länder einen Teil ihrer Goldvorräte den Notenbanken derjenigen Nationen ausleihen, die bereit sind, den Weg der freien Wirtschaft zu betreten. Die Gegenleistung für diese Goldanleihen muss eine Herabsetzung der Zölle sein. Auf diese Weise könnten diejenigen Länder, die heute zahlungsunfähig sind, weil sie einerseits keinen freien Aussenhandelsverkehr, andererseits kein Gold haben, — wieder zahlungsfähig gemacht werden.

Roland Hegedüs.

Das Steuerproblem von heute.

Von den charakteristischsten Zügen der modernen Steuern sind besonders zwei von grosser Wichtigkeit: 1. dass sie ohne Ausnahme in Bargeld zu entrichten sind und 2. dass die Steuerlast in der Gegenwart höher ist als jemals in der Vergangenheit. Beide Umstände hängen mit der Natur der heutigen Einkommenverteilung zusammen; das Steuerproblem von heute ist demzufolge nur durch die Kenntnis der Einkommenverteilung zu verstehen und zu lösen.

Der Zweck der Steuern ist die Herbeischaffung der für die Bedürfnisse der besteuerten Gemeinschaft notwendigen Mittel. Es ist völlig verfehlt, neben diesen noch einen zweiten sozialen Zweck zu stellen, wie dies in der Finanzwissenschaft seit dem Kathedersozialismus üblich geworden ist. Der Kathedersozialismus und die darauf fussenden sozialistischen Programme haben die schweren Schäden nicht erkannt, die sich ergeben, wenn man aus der Steuer ein Werkzeug der Sozialpolitik macht. Sie haben nicht erkannt, dass die überdimensionierten, also aus finanziellen Gesichtspunkte irrationell hohen Steuern im allgemeinen nur eine negative Funktion zu versehen vermögen, nämlich eine Verkleinerung und Zerstörung der Vermögen, der Steuerquellen. Diese negative soziale Wirkung ist letzten Endes völlig antisozial, denn je mehr die Steuerquellen geschwächt werden, um so grösser wird derjenige Teil der öffentlichen Lasten, der von den unbemittelten Massen getragen werden muss. Eine der vornehmsten Aufgaben der heutigen Finanzpolitik und der Finanzwissenschaft ist also, der Steuer ihren ursprünglichen, rein finanziellen Charakter zurückzugeben. Die Verfolgung sozialer Ziele gehört auf die andere Seite des Staatshaushaltes, in den Bereich der Staatsausgaben, der Verwendung der in der Form von Steuern in die Staatskassen geflossenen Summen.

Der Kathedersozialismus und die Sozialdemokratie waren optimistischerweise der Ansicht, dass in der allgemeinen Einkommensteuer das Wundermittel gefunden ist, das einerseits geeignet ist, die Unebenheiten der Einkommenverteilung abzuschwächen, andererseits aber auch dem Staate genügend Einnahmen liefern und

so die Verdrängung der indirekten Steuern ermöglichen wird. Die erste Funktion vermag die allgemeine Einkommensteuer — wenn auch mit verheerenden Folgen — sehr wohl zu versehen. Um so weniger ist sie aber der zweiten Forderung gewachsen.

Unter Berücksichtigung der erwähnten Gesichtspunkte gelangen wir zu einer von der sozialistischen vollkommen abweichenden Beurteilung der Einkommensteuer. Wir können vor allem keinen so grundlegenden Unterschied zwischen den Einkommen- und den Ertragssteuern erblicken wie die meisten der modernen Steuertheorien. Die von der Theorie betonte objektive Starrheit der Ertragssteuern und die den individuellen Verhältnissen sich eng anpassende persönliche Natur der Einkommensteuern erfuhren in der Praxis starke Verschiebungen. Wenn nämlich die Steuerverwaltung durch die Einkommensteuer sichere und reichliche Einnahmen erreichen will, so muss sie bei dem Erforschen der Steuerquellen dieselben oder wenigstens sehr ähnliche, an objektiven Gesichtspunkten orientierte Wege gehen wie im Falle der Ertragssteuern. Die durch diesen Umstand herbeigeführte Objektivierung der Einkommensteuern war eine viel stärkere als die Milderung der Starrheit der Ertragssteuern durch die Berücksichtigung der individuellen Verhältnisse des Besteuereten, auf die die Steuerlehre mit einer solchen Vorliebe hinzuweisen pflegt.

Einer der wichtigsten Züge des modernen Steuerwesens ist die stets wachsende Bedeutung der indirekten Steuern, die unserer Ansicht nach viel treffender Preissteuern genannt werden sollten, da sie den Tauschverkehr in seiner Bewegung, in dynamischem Zustand erfassen und von den hier entstehenden Preisen unmittelbar den Anteil des Staates abtrennen. Die neueste Entwicklung zeigt, dass der sozialistische Wunschtraum des allmählichen Abbaus der Verkehrs- und Verbrauchssteuern ein für allemal aufgegeben werden muss. Diese Zielsetzung muss durch diejenige einer möglichst sozialen Gestaltung der Preissteuern ersetzt werden. Ohne auf die hierbei anzuwendenden Mittel im einzelnen einzugehen, möchten wir nur darauf hinweisen, dass die Steuerüberwälzung und die Steuerdiffusion den antisozialen Charakter der Preissteuern sehr stark abzuschwächen vermögen, da durch sie die Last der Preissteuern auf immer breitere und breitere Schichten und schliesslich auf die Gesamtheit der Gesellschaft verteilt wird.

Aber auch das heute allgemein gültige Prinzip, dass das Gesamteinkommen eines Steuersubjektes einheitlich auf Grund desselben Einkommensteuersatzes besteuert werde, können wir nicht gutheissen. Es müssten vielmehr die einzelnen Einkommensteile je nach ihrem Ursprung und Charakter unterschieden werden und z. B. diejenigen Teile, die das Ergebnis einer mühsamen Produktionstätigkeit sind — im Interesse der Schonung der Steuerquellen — nur leichter, die spekulativen Gewinne dagegen stärker besteuert werden. In der heutigen Wirtschaftsordnung erscheint uns die folgende Reihenfolge in bezug auf die Grösse der Steuerbelastung berechtigt: Am stärksten sollten die konjunkturellen, besonders aber die spekulativen Gewinne besteuert werden; hierauf folgen die Einkommen der produktiven Grosskapitalien und der industriellen Unternehmungen, dann die des Grossgrundbesitzes, dann die mit kleineren Kapitalien arbeitenden Betriebe, die von kleineren Kapi-

talien unterstützten mittleren und kleineren Unternehmungen, schliesslich die sich auf geringe Kapitalien stützenden Arbeitslöhne und Gehälter und zu allerletzt die reinen Arbeitslöhne und die kleinen Gehälter.

Karl v. Balás.

Die Kreditorganisation in den Vereinigten Staaten.

Im ersten Teile des Aufsatzes schildert der Verfasser, der 20 Jahre in den Vereinigten Staaten gelebt hat, die historische Entwicklung der amerikanischen Kreditorganisation, wobei er auf die Tätigkeit des Federal Reserve System ein besonderes Gewicht legt. Hierauf folgt eine Darstellung der Tätigkeit der Reconstruction Finance Corporation, die zur Sanierung der in Schwierigkeiten geratenen Kreditinstitute und anderer Unternehmungen ins Leben gerufen wurde, ferner der der landwirtschaftlichen Kreditinstitute und der zur Versicherung der Einlagen bei den Kreditinstituten gegründeten Federal Deposit Insurance Corporation und schliesslich der auf Grund der Gesetze der einzelnen Staaten wirkenden verschiedenen Kreditinstitute.

Der zweite Teil des Aufsatzes bespricht das Revisionsverfahren, hauptsächlich auf Grund der Bestimmungen der Bankgesetze des Staates New York. In Amerika ist jedes Kreditinstitut und auch jeder Privatbankier einer Zwangsrevision unterworfen; die Revisoren sind mit behördlichen Befugnissen ausgestattet und können nötigenfalls die Leiter des revidierten Instituts unter Eid verhören. Sogar die affilierten Institute und Unternehmungen der Kreditinstitute sind der Zwangsrevision unterworfen. Die Grösse und die Deckung der Kredite, die den Direktionsmitgliedern und den höheren Beamten gewährt werden dürfen, ist gesetzlich geregelt und es bestehen auch andere gesetzliche Vorschriften und Beschränkungen in bezug auf die Geschäftsführung der Kreditinstitute.

Eugen Pivány.

Das allgemeine Kostengesetz und die landwirtschaftliche Grundrente.

Die industrielle Kostenkurve folgt bestimmten Gesetzen, — sie ist eine Funktion der Menge: $K=F(x)$. Die Gesamtkostenkurve durchläuft immer eine Degressions-, eine Proportional- und eine Progressionszone. Aus der Gesamtkostenfunktion ergibt sich die Gesamtdifferentialkostenkurve. Die Gesamtkostenkurve und die Gesamtdifferentialkostenkurve schneiden sich am optimalen Kostenpunkt. Die Preise bilden eine Gerade. Die Nutzungsschwelle und die Nutzungsgrenze entstehen an den zwei Schnittpunkten der Gesamtkostenkurve mit der Preiskurve. Der maximale Gesamtnutzen wird am Schnittpunkt der Preiskurve mit der Gesamtdifferentialkostenkurve erzielt.

Die landwirtschaftlichen Kostenkurven haben ganz andere mathematische Formeln wie die industriellen. Die landwirtschaftliche Gesamtkostenkurve, die wir z. B. auf Grund der Daten Aereboes¹ errechnen können, hat die folgende Formel:

¹ *Friedrich Aereboe*: Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. Berlin, 1923. S. 227.

$$K = \frac{\log(57) - \log(119-x)}{\log 2} \cdot 20 + 0.2x + 70$$

Die Gesamtdifferentialkostenkurve, die sich aus dieser Gesamtkostenfunktion ergibt, ist:

$$Dk = \frac{2^y}{39.33} \cdot 20x + 0.2x.$$

Die landwirtschaftliche Kostenkurve durchläuft ebenfalls eine Degressions-, eine Proportional- und eine Progressivzone. Die landwirtschaftliche Gesamtkostenkurve und Gesamtdifferentialkostenkurve schneiden sich am optimalen Kostenpunkt, an der Stelle der geringsten Kosten. Mit der Gerade der Preise schneidet sich die landwirtschaftliche Gesamtkostenkurve an der Nutzungsschwelle und an der Nutzungsgrenze. Am Schnittpunkt der Gesamtdifferentialkostenkurve mit der Gerade der Preise wird der maximale Gesamtnutzen erreicht.

Diese Punkte haben aber in der Landwirtschaft eine ganz andere Bedeutung wie in der Industrie. Die Landwirtschaft kann ihre Erzeugnisse in beliebiger Menge verkaufen. Sie wird also nie unter der Intensität des maximalen Gesamtnutzens arbeiten (die Industrie ist sehr oft gezwungen, unter der Intensität des maximalen Gesamtnutzens zu produzieren). Obzwar die landwirtschaftliche Kostenkurve auch eine Degressionszone enthält, wird diese Zone bei rationeller Wirtschaft in der Praxis übersprungen, so dass die Produktion in der Proportionalzone angefangen wird.

Der Lohn des Landwirtes und die Zinsen seines investierten Kapitals sind auch Kosten und der Nutzen, der diese Kosten übersteigt, ist die Grundrente. Auch die Höhe der landwirtschaftlichen Grundrente wird also durch die Gesamtkostenkurve und die Gesamtdifferentialkostenkurve bestimmt: die Grundrente ist der Unterschied der Gesamtkosten und der Differentialkosten am Schnittpunkt der Gesamtkostenkurve mit der Gesamtdifferentialkostenkurve.

Johann Hein.

Die wirtschaftlichen Lehren des Universalismus. (II.)

Als Fortsetzung des in der vorigen Nummer begonnenen Artikels werden hier vorerst die universalistischen Theorien des Tausches und des Preises vorgetragen. Leistung ist vor Preis, der Preis ist bloss Anzeiger der gliedlichen Stellung einer Leistung in der Wirtschaft. Somit ist der Begriff des organischen Preises gewonnen. Jeder Preis ist geschichtlich, nicht völlig quantifizierbar, irrationell. Die grosse Freiheit der praktischen Preisbildung entsteht besonders durch die unverbrauchlichen Leistungen, welche vergütet werden können, aber nicht vergütet werden müssen. Die Verteilung kann nicht durch die Produktionsfaktoren erklärt werden, sondern der Ertrag der ganzen Wirtschaft wird nach Teilganzen und Stufen aufgeteilt. Unter den vier Grundformen der Wirtschaft — die freie Verkehrswirtschaft, die kommunistische, die ständische und die gemässigte kapitalistische — wird die korporative Wirtschaft als die einzig richtige dargestellt; die Geschichte zeigt überall die ständische Gliederung, welche für kürzere Perioden von kapitalistischen

Einbrüchen unterbrochen werden. Nachdem der metaphysische Sinn, der Fluch und Segen der Wirtschaft aufgeklärt wird, werden im Schlusskapitel die methodologischen Fragen der Volkswirtschaftslehre besprochen und die Grundprinzipien der universalistischen Auffassung festgestellt.

Dionys Nagy von Kislégh.

Kleinere Beiträge.

Die neue Rolle des Goldes in der Weltwirtschaft.

Vor der Weltkrise erblickte man den Kern des Goldproblems einerseits in der unzureichenden Menge des Goldes, andererseits in seiner ungleichmässigen internationalen Verteilung. Heute wird immer häufiger die Ansicht vertreten, dass das Gleichgewicht der Weltwirtschaft durch die übermässige Goldmenge gefährdet wird. Unserer Ansicht nach ist diese Auffassung ebensowenig stichhaltig, wie diejenige war, die wegen der unzulänglichen Goldmenge Katastrophen befürchtete. Dagegen birgt die ungleichmässige Verteilung des Goldes wirklich ernste Gefahren in sich. Für England und besonders für die Vereinigten Staaten bedeutet der Ankauf und die Sterilisierung der auf den Markt gelangenden grossen Goldmengen bereits heute eine schwere Belastung, die sie nicht bis ins Unendliche tragen können. In absehbarer Zeit droht zwar dem Golde von dieser Seite her keine Gefahr, eine Erleichterung in dieser Hinsicht wäre aber doch dringend erwünscht. Es ist jedoch nicht zu hoffen, dass diese Erleichterung auf dem Wege einer Verminderung des Goldangebots herbeigeführt werden kann. Ein internationales Abkommen betreffend die Einschränkung der Goldproduktion würde wohl kaum die erwünschte Lösung herbeiführen; schon zwischen den Vereinigten Staaten und England stösst ja ein solches Abkommen auf fast unüberwindliche Schwierigkeiten, noch weniger ist es aber zu hoffen, dass Sowjetrussland bereit sein wird, an einer solchen Regelung teilzunehmen. Ein anderer Weg wäre die Erhöhung des Goldverbrauchs, entweder durch die Verwendung von Goldmünzen im inländischen Verkehr, oder durch eine Erhöhung der Goldreserven der Noten- und der Kreditbanken; diese beiden Massnahmen haben aber die Stabilität der Währungen zur Voraussetzung, — von ihrer Kostspieligkeit gar nicht zu sprechen. Es bliebe also noch die Herabsetzung des Goldeinlösespreises. Diese Massnahme würde die Disparität vermindern, die in den letzten Jahren zwischen dem Preise des Goldes und den Warenpreisen bestand und infolgedessen unzweifelhaft einen gewissen Rückgang der Goldproduktion zur Folge haben. Allzu grosse Hoffnungen dürfte man jedoch hieran nicht knüpfen, da die russische Goldproduktion von Rentabilitätsrückichten nur sehr wenig beeinflusst ist. Andererseits ist es aber auch kaum anzunehmen, dass England zu einer Herabsetzung des Gold-

preises schreiten sollte; es wird hieran durch die Interessen der mächtigen Goldproduktion des Empire, aber auch durch seine eigenen mächtigen Goldvorräte gehindert, die ihm um so grössere wirtschaftliche und machtpolitische Vorteile bieten, je höher der Preis des Goldes ist. In den Vereinigten Staaten ist zwar die Zahl der Anhänger dieser Massnahme im Wachsen begriffen, aber auch ihre Gegner, die eine deflatorische Wirkung der Goldpreisherabsetzung befürchten, sind zahlreich.

Die Wege, auf denen man zu einer Verminderung des Goldangebots gelangen könnte, sind also entweder nicht gangbar oder sie versprechen nur wenig Erfolg. Es gibt aber auch einen anderen Weg, der zur Lösung des Goldproblems führen könnte, nämlich eine gleichmässiger internationale Verteilung des Goldes. Um diese herbeizuführen, müssten die goldreichen Länder entweder ihre Wareneinfuhr aus den goldarmen Ländern steigern oder sie müssten den letzteren Kredite gewähren, also ihre Tätigkeit auf dem internationalen Kapitalmarkte wieder aufnehmen. Nach den Anzeichen sind die goldreichen Grossmächte kaum geneigt, den ersteren Weg in absehbarer Zukunft einzuschlagen und auch der zweite Weg scheint für das Privatkapital, das sein Vertrauen zu den goldarmen Ländern noch nicht wiedergewonnen hat, vorläufig nicht gangbar. Es bliebe jedoch die Möglichkeit der staatlichen Auslandsanleihen; es ist vielleicht zu hoffen, dass ihre mächtigen Goldvorräte England und die Vereinigten Staaten allmählich zwingen werden, diese Möglichkeit zu ergreifen. Durch solche staatlichen Anleihen könnte eine endgültige Regelung der internationalen Verschuldung und in deren Gefolge der allmähliche Abbau der Devisenbewirtschaftung herbeigeführt werden, womit die grössten Hindernisse aus dem Wege des internationalen Privatkapitalverkehrs weggeräumt wären.

Ladislaus Ledermann.

e wirtschaftspolitische Bedeutung des Maises in Ungarn.

Die Bedeutung des Maises für die ungarische Volkswirtschaft ist in ständigem Wachstum begriffen; der Mais spielt nicht nur in der ungarischen Ausfuhr und infolgedessen auch in der Devisenwirtschaft eine grosse Rolle, sondern ist auch die wichtigste Voraussetzung der Mästungstätigkeit und durch diese des Fortkommens der kleinen Existenzen. Nach dem Weizen hat in Ungarn der Mais die grösste Anbaufläche. Während vom gesamten Ackerland auf den Weizen 29% entfallen, ist der Anteil des Maises daran rund 21%, unter Berücksichtigung des Grünfuttermaises sogar 22.5%. Die Ernteerträge zeigen — sowohl was den Gesamtertrag wie auf die Flächeneinheit berechneten durchschnittlichen Ertrag betrifft — sehr grosse Schwankungen, was auf das trockene und extreme

Klima des Landes zurückzuführen ist. Diese Schwankungen wirken sich freilich auch auf die Preise und auf die Ein- und Ausfuhr des Maises voll aus. Im Jahre 1933 wurden z. B. rund 2 Millionen dz ausgeführt, während zwei Jahre später 2.5 Millionen dz eingeführt werden mussten. Der ideale inländische Bedarf an Mais kann auf Grund der Statistiken der Jahre 1927—1936 auf rund 19 Millionen dz geschätzt werden; in den erwähnten 10 Jahren ergab sich ein Fehlbetrag von insgesamt 25 Millionen dz, dem aber in den guten Jahren ein Überschuss von 14 Millionen dz gegenüberstand.

In den letzten Jahren wird eifrig die Frage diskutiert, ob eine Förderung der Maisausfuhr oder der Mästungstätigkeit mehr erwünscht sei. Der Mais kann nämlich heute in valutastarke Länder ausgeführt werden, die Maisausfuhr bringt also gute Devisen ein. Die Ausfuhr von Mastschweinen richtet sich dagegen vorwiegend nach Deutschland und Italien; diese Ausfuhr ist also aus devisenpolitischem Gesichtspunkte nicht so vorteilhaft, ermöglicht aber eine Verwertung zu höheren Preisen als die Ausfuhr von Mager-schweinen und Mais. Den ersten Standpunkt vertritt ausser den Maisproduzenten, die über einen Maisüberschuss verfügen, die Ungarische Nationalbank, den zweiten die Schweinezüchter und -mäster, neben den Grossmästereien also sozusagen jeder Kleinland-wirt, die landwirtschaftlichen Arbeiter und Dienstboten mit eingeschlossen. Aber auch aus dem Gesichtspunkte der Geflügelzucht ist es besser, wenn die Maisausfuhr nicht forciert wird, — diese zeigt nämlich heute infolge der stark fluktuierenden Maispreise sehr grosse Schwankungen, die durch eine Aufspeicherung der Maisernte in guten Jahren ausgeschaltet werden könnten.

Es harren der staatlichen Wirtschaftspolitik auf dem Gebiete der Maisproduktion noch sehr grosse Aufgaben. Die Maisproduktion der kleinen Betriebe ist heute in einem recht vernachlässigten Zustande; es werden ca 50 Maissorten angebaut, darunter auch manche recht schwachen. Es muss also vor allem die Vereinheitlichung der Maisproduktion und die Förderung des Anbaus der guten Sorten in Angriff genommen werden, — die Vorarbeiten hierzu sind bereits im Gange. Ausserdem muss sich aber der Staat auch der Preisbildung annehmen und vor allem dafür sorgen, dass die Spekulation zur Erntezeit, wo die kleinen Existenzen ihren Produktions-ertrag zum Markt bringen, die Preise nicht herabdrückt.

Ladislauš Gesztelyi-Nagy.

Die Weltproduktion und die Preisbildung im Jahre 1936/37.

Ein Vergleich der wirtschaftlichen Verhältnisse der jüngstvergangenen, vielleicht noch nicht einmal liquidierten Weltkrise mit denen der gegenwärtigen Konjunktur, die ihren Höhepunkt vielleicht bereits überschritten hat, ist für den Wirtschaftspolitiker von grösstem Interesse. Ein solcher Vergleich wird durch eine Statistik ermöglicht, die über den Umfang von Produktion und Verbrauch, über die Gestaltung der Weltvorräte, der industriellen Tätigkeit, des Welthandelsvolumens und der Preise Aufschluss gibt und innerhalb dieser grossen Züge auch das Verhältnis der landwirtschaftlichen zur industriellen Produktion, der Erzeugung von Konsumgütern zu der Erzeugung von Rohstoffen beleuchtet usw. All dies enthält das vom Völkerbund vor kurzem herausgegebene Werk „La production mondiale et les prix 1936—37“, das ein getreues und wertvolles Bild über die Gestaltung der Weltwirtschaft während der Krise und der letzten Aufschwungsjahre bietet.

Ernst Éber.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Die Selbstversorgung Italiens.

L'Indipendenza Economica Italiana. A cura di Luigi Loiacono. Milano, 1937. XXIV, 666 S.

Die vom Völkerbund angewandten Sanktionen haben Mussolini schon am 23. März 1936, also noch während der abessinische Krieg in vollem Gange war, veranlasst, in seiner capitolinischen Rede zu verkünden, dass Italien mit aller Macht die Verwirklichung der wirtschaftlichen Selbstversorgung des Landes anstreben wird. Am ersten Jahrestage dieser Rede erschien das vorliegende Werk, das ausführlich über die gegenwärtige Wirtschaftslage Italiens und über die bisherigen Ergebnisse und die Zukunftsaussichten der autarkischen Bestrebungen berichtet. Unter den Verfassern der einzelnen Abschnitte finden wir mehrere Minister, Universitätsprofessoren und führende Persönlichkeiten der Korporationen und der Spitzenorganisationen der Interessenvertretungen. Das Werk gliedert sich in sechs Teile, von denen der erste sich mit den Mitteln der wirtschaftlichen Selbstversorgung im allgemeinen befasst und als eine theoretische Einleitung angesehen werden muss, während die übrigen fünf Teile den Problemen der Verwirklichung der Autarkie in Italien auf den Gebieten der Landwirtschaft, der Industrie, des Handels, des Verkehrswesens und des Kreditwesens gewidmet sind. Trotz der grossen Zahl der Mitarbeiter ist das Werk in Aufbau und Auffassung völlig einheitlich; es ist jedermann zu

empfehlen, der ein zuverlässiges Bild über die Wirtschaftsstruktur und über die wirtschaftlichen Zielsetzungen des heutigen Italiens gewinnen will.

Michael Futó.

Einzelbesprechungen.

György, Ernst: Vom Produzenten zum Verbraucher. Das Problem der Handelsspanne. Preisgekrönt von der Budapester Industrie- und Handelskammer. Budapest, 1937. Gergely. (In ungarischer Sprache.)

Die Budapester Industrie- und Handelskammer ging bei der Wahl des Themas des diesjährigen Lánczy-Preisausschreibens von der Erwägung aus, dass es wohl nicht viele wirtschaftliche Probleme gibt, die in dem Masse ungeklärt wären wie eben die Frage der Handelsspanne. Der Verfasser der hier besprochenen preisgekrönten Arbeit hat die ihm gestellte Aufgabe mit dem grössten Geschick gelöst. Er gibt vor allem ein eindrucksvolles Bild über die ungeheure Wichtigkeit der Handelstätigkeit. Dann untersucht er eingehend die Gesamtkosten und die einzelnen Ausgabenposten des Handels; besonders hervorzuheben sind hierbei die Ausführungen, die zu dem Ergebnis führen, dass die grösseren Betriebe im Handel im allgemeinen mit höheren Kostensätzen arbeiten, als die kleineren. In einem besonderen Teile gibt er dann Preisanalysen für eine ganze Reihe von typischen Waren; diese Analysen zeichnen sich durch grösste Gründlichkeit, völlige Beherrschung des Materials bis in die kleinsten Einzelheiten und methodische Vollkommenheit aus. Zum Abschluss fasst er die Schlussfolgerungen seiner Untersuchungen zusammen. Er stellt fest, dass die Preisverschiebungen in den Konsumentenpreisen nur verspätet und abgeschwächt zur Geltung kommen und zwar hauptsächlich deshalb, weil die Unelastizität der Kostensätze des Handels und die Starrheit der sehr bedeutenden öffentlichen Lasten die rasche Anpassung verhindert. Er weist dann auf die Notwendigkeit der Rationalisierung der Handelstätigkeit hin und zeigt die hierfür in Betracht kommenden zwei Wege: die Steigerung der Leistungen und die Verminderung der Kosten. Die Voraussetzungen für die Erreichung dieser Ziele sind sorgfältige Buchführung und Kalkulation und hinlängliche Statistiken. Er stellt fest, dass die Erfolge der grösseren Handelsunternehmungen eben darauf beruhen, dass diese von den erwähnten Mitteln der modernen Geschäftsführung ausgiebigeren Gebrauch machen, andererseits aber auch auf ihren grösseren Möglichkeiten, sich der Reklame, der Propaganda zu bedienen.

Anton Eber.

Ferenczi, Imre: La statistique des étrangers. Hrsg. v. Internationalen Arbeitsamt. Genève, 1936. VII, 258 S.

Der Verfasser hat sich eine ausserordentlich schwierige und heikle Aufgabe gestellt und diese — insoweit es der heutige Stand der Statistik erlaubt — mit unendlicher Sorgfalt, Umsicht und Sachkenntnis gelöst. Er ist sich dessen bewusst, dass es ihm noch nicht gelingen konnte, eine endgültige Fremdenstatistik der Welt zu geben, — der Akzent seiner Zielsetzung lag aber auch nicht hierauf. Er betont in der Einleitung des Buches, dass das Fremdenproblem seit

dem Weltkriege eine ausserordentliche Zuspitzung erfahren hat und dass demzufolge die Verbesserung und Vereinheitlichung der Fremdenstatistik noch notwendiger geworden ist. Seine vergleichende Studie soll eben die Mängel und Widersprüche der heutigen Statistiken aufdecken und auf diese Weise deren Beseitigung ermöglichen. Die Bedeutung des Buches liegt vor allem auf methodologischem Gebiet. Ferenczi hat sich nicht damit begnügt, das zur Verfügung stehende Zahlenmaterial zu sammeln und in möglichst einheitlichen Tabellen zu ordnen. — er musste bei einer jeden Ziffer nachforschen, was diese bedeutet und worauf sie sich bezieht laut der Terminologie und der Rechtsordnung des Staates, dessen Statistik sie entnommen ist. Aber auch der praktische Wert des Buches ist nicht zu unterschätzen. Es ist ja hier zum ersten Male zahlenmässig erfasst worden, in welchem Masse die Angehörigen der einzelnen Völker sich unter den anderen Völkern der Welt zerstreut und in welchem Masse die verschiedenen Völker Angehörige fremder Nationen aufgenommen haben. Das Zahlenmaterial, das das Buch bietet ist ausserordentlich reich und erschöpft alle Möglichkeiten, die sich heute dem Forscher bieten; es wird wohl eine längere Zeit verstreichen müssen, bis an die Stelle dieses Werkes etwas Vollkommeneres gestellt werden kann.

Nikolaus Móricz.

Nagy, Iwan: Westungarn in Österreich. 2. erw. Aufl. Pécs, 1937. (Veröffentlichung des Instituts für Völkerrecht an der Universität Pécs. — In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt eine gute Zusammenfassung der Vorgeschichte, der Durchführung und der Folgen der Abtrennung Westungarns, des heutigen Burgenlandes, wobei es besonders das Schicksal der unter österreichische Herrschaft gelangten Ungarn berücksichtigt. Er gibt eine Geschichte des Burgenlandes seit der Landnahmezeit, spricht über den Verlauf der Friedensverhandlungen, gibt dann in einem statistischen Teil einen Vergleich der Ergebnisse der ungarischen Volkszählung von 1920 mit denen der österreichischen Volkszählungen von 1923 und 1930, und zeigt, dass die letzteren die Angaben der ungarischen Volkszählungen in allem bestätigt haben. Dann befasst er sich mit der Frage der wirtschaftlichen Bedeutung der Angliederung für Österreich und bespricht schliesslich die nach der Angliederung durchgeführten organisatorischen, militärischen, politischen und kulturpolitischen Massnahmen.

Nikolaus Móricz.

Nötel, Rudolf: Landwirtschaftskrise und Schuldnerschutz. I. Theoretische Grundlegung und internationaler Vergleich. Budapest. 1937. Gergely. 272 S. (Veröffentlichungen des Volkswirtschaftlichen Instituts der Peter Pázmány Universität Budapest. Heft 2. — In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hat eine bahnbrechende Arbeit von bleibendem Wert geleistet. In dem vorliegenden ersten Teil seines Werkes gibt er eine theoretische Grundlegung, ferner eine gelungene Darstellung der Vorgeschichte, der Voraussetzungen und der Verwirklichung des landwirtschaftlichen Schuldnerschutzes in den verschiedenen Ländern mit Ausnahme von Ungarn, dessen Verhältnisse dem zwei-

ten Teile vorbehalten sind. In der theoretischen Einleitung gibt er eine systematische Übersicht über die Kategorien des Schuldnerschutzes: er unterscheidet z. B. aus wirtschaftlichem Gesichtspunkte Schuldenkonversion, Schuldnerunterstützung und Moratorium, aus dem Gesichtspunkte der Kaufkraftverschiebung Reduktion des Kapitals, Herabsetzung des Zinses und Aufschiebung des Schuldendienstes, usw. Bei der Ausarbeitung dieser Kategorien sind allerdings manche wichtigen volkswirtschaftlichen Belange der Landwirtschaftskrise und des Schuldnerschutzes unter den Tisch gefallen. Der Verfasser bemerkt z. B. nicht, von welcher grossen Bedeutung sowohl aus dem Gesichtspunkte der ersteren, wie aus dem des letzteren der Naturallohn, der Naturalerwerb, das geringere oder höhere Mass der Abhängigkeit von Markt und Geld ist. Die Auswirkungen der Verschiedenheiten in der Gestaltung des Aussenhandels schätzt er richtig ein, dagegen befasst er sich aber mit der Frage, was die Autarkie für den Schuldnerschutz bedeutet, nicht, usw.

Ludwig Leopold.

Der Hafen von Gdynia Hrsg. von dem polnischen Industrie- und Handelsministerium: Warszawa, 1936. 57 S. (In ungarischer Sprache.)

Diese glänzend ausgestattete amtliche Veröffentlichung schildert die Entstehung, Entwicklung und den Verkehr des neuen Hafens. Die Bedeutung von Gdynia liegt heute nicht allein darin, dass es Polen Zugang zum Meere verschafft und auf diese Weise die Ausfuhr der Produkte des Landes erleichtert, sondern es gewinnt auch von Jahr zu Jahr steigende Bedeutung als Transithafen und Verteilungsbasis des baltischen Handels. Der Gesamtverkehr des Hafens ist von 10.000 Tonnen im Jahre 1924 auf 7.5 Millionen Tonnen im Jahre 1935 gestiegen, wodurch Gdynia in der Reihe der grössten europäischen Häfen an die sechste Stelle rückte.

Georg Takács.

Schuler, Desider: Behördlicher und gesellschaftlicher Menschenschutz in Budapest. Bd. I. (Statistische Mitteilungen, hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. Bd. 78. H. 4.) Budapest. 344 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt eine gedrungene, von ausserordentlicher Sachkenntnis zeugende Darstellung der auf dem Gebiete des Mutter-, Säuglings-, Kleinkind-, Kinder- und Jugendschutzes von staatlichen und städtischen Behörden und gesellschaftlichen Organisationen in Budapest entfalteteten Tätigkeit. Er stellt fest, dass die Kooperation dieser verschiedenen Organe manches zu wünschen übrig lässt, ferner, dass die Beteiligung des Staates an der sozialen Arbeit unzureichend ist. Eine Rationalisierung in der Verwendung der zur Verfügung stehenden Summen würde wohl die Mittel für die Beseitigung mancher Mängel freisetzen, — eine solche Rationalisierung müsste also als erstes durchgeführt werden. In den einzelnen besonderen Abschnitten gibt der Verfasser überall eine genaue Schilderung der heutigen Lage und weist auf die Mängel und Fehler und auf die zu verwirklichenden Aufgaben im einzelnen hin.

Franz Zuckermann.

IV. Jahresbericht der Landeszentrale der Handwerkerkörperschaften. 1937. 134 S. (In ungarischer Sprache.)

Der reichhaltige Jahresbericht gibt zur Einleitung ein zusammenfassendes Bild der wirtschaftlichen und konjunkturellen Lage des ungarischen Handels. Es zeigt sich, dass 8.8% der erwerbstätigen Bevölkerung des Landes auf das Handwerk entfallen; sein Beitrag zum Volkseinkommen beträgt 10%. Die Zahl der Handwerksbetriebe beträgt 156.000, von denen 90.000 ohne Angestellte, 58.000 mit 1—4 Angestellten und nur 7154 mit über 5 Angestellten arbeiten. Der Wert der Gesamtproduktion des Handwerks belief sich auf 750—760 Millionen P. Die konjunkturelle Lage des Handwerks zeigte im Berichtsjahre bereits einige Besserung, die aber hinter dem Ausmass des allgemeinen wirtschaftlichen Aufschwungs zurückblieb. Ausführlich berichtet die Veröffentlichung auch über die Entwicklung der Institution der Handwerkerkörperschaften. Es bestehen gegenwärtig in Ungarn 336 Körperschaften mit 170.318 Mitgliedern. Die Körperschaften entfalten eine rege Tätigkeit nicht nur in ihrem gesetzlich festgelegten Wirkungskreis auf dem Gebiete der Gewerbeverwaltung, sondern auch auf sozialem, kulturellem und karitativem Gebiete. Weitere Abschnitte des Berichtes sind den mit der Vollziehung der neuen Gewerbeneuvelle zusammenhängenden Problemen, der Frage der öffentlichen Lieferungen, dem Problem der Organisation der handwerklichen Produktion und Verwertung, denen der Minimallöhne und der Arbeitszeit, Steuer- und Sozialversicherungsfragen usw. gewidmet.

Karl Balogh.

Les conditions de l'agriculture mondiale en 1935—36. Rome, 1937. 363 S.

Diese Veröffentlichung des Internationalen Landwirtschaftsinstituts in Rom bildet eine Ergänzung zum statistischen Jahrbuch des Instituts: das letztere enthält das Zahlenmaterial, während die vorliegende Studie die Lage der Landwirtschaft innerhalb der Weltwirtschaft, ferner die in dieser Lage eingetretenen Änderungen und deren Ursachen untersucht. Als zusammenfassendes Ergebnis der Arbeit ist hervorzuheben, dass die Erscheinungen des Jahres 1935—36 darauf schliessen lassen, dass die in den vorangegangenen Jahren eingetretene Besserung der Lage der Landwirtschaft von Bestand sein wird. Unter den Faktoren, die den Aufschwung herbeigeführt haben, nennt die Veröffentlichung an erster Stelle die Aufrüstung und die staatliche Intervention zugunsten der Preisbildung der landwirtschaftlichen Produkte.

Eugen Tóth.

Arndt, Paul — Djini Shen — Chü-Fen-Lo: Der Arbeitslohn in China. Leipzig, H. Buske. XII, 352 S.

Die drei Studien, die der Band enthält, entspringen keinem einheitlichen Gedankengange, sie haben nur die wirtschaftstheoretische Grundlage gemeinsam, was nicht zu verwundern ist, da ja Shen und Lo Arndts Schüler sind. Arndts Aufsatz „Wirtschaftsordnung und Lohngesetz in China“ befasst sich mit der Theorie des Arbeitslohnes und versucht die praktischen Konsequenzen festzustellen, die sich aus der Lohntheorie für China ergeben. Er stellt fest, dass die

Gestaltung des Arbeitslohnes entweder auf Grund der Bedürfnisse oder auf Grund der Leistungen der Arbeiter erfolgen kann. In China herrscht seiner Ansicht nach das Gesetz des Leistungslohnes; die ausserordentlich niedrigen Arbeitslöhne des grössten Teiles der chinesischen Arbeiterschaft sind auf Grund ihrer geringen Leistungsfähigkeit zu erklären, die wieder eine Folge der Kapitalarmut, der ungünstigen Naturgegebenheiten und der technischen Rückständigkeit sind. Die Ausführungen Arndts sind wohl interessant, aber nicht überzeugend. Die zwei anderen Aufsätze des Bandes geben keine Verifikation seiner Theorie, — das wäre aber auch nicht möglich, da ja nur eine einwandfreie, überzeugende Theorie verifiziert werden kann. Die beiden Aufsätze sind nichtsdestoweniger lesenswert und interessant. Shen versucht in seinem Aufsatz „Die Faktoren der Lohnbildung in China“ hauptsächlich die naturbedingten, gesellschaftlichen und geistigen Faktoren der Lohnbildung in China zu beleuchten, er bietet daneben aber auch einiges statistische Material. Lo gibt in seiner Studie „Die Höhe der Löhne in China“ auffallend reiche Lohnstatistiken, befasst sich daneben aber auch mit den Faktoren der Lohnbildung und gibt schliesslich eine Beschreibung der wichtigsten Industriezweige. *Stefan Varga.*

Yin-Kwong-Chen: Die landwirtschaftlichen Genossenschaften in China und die Anwendbarkeit der Systeme des deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens auf ihre Fortbildung. Leipzig. H. Buske. 114 S. (Beiträge zur Genossenschaftskunde. Schriften des Seminars für Genossenschaftswesen an der Universität Halle-Wittenberg.)

Der Verfasser betont, dass die Genossenschaftsbewegung in China nicht aus der traditionellen einheimischen Wirtschaftsordnung hervorgegangen ist, sondern durch den von aussen drohenden Kapitalismus ins Leben gerufen wurde. Er weist darauf hin, dass die Bewegung infolge der Armut und der Unwissenheit der landwirtschaftlichen Bevölkerung nur mit staatlicher Unterstützung grössere Fortschritte machen könnte und untersucht die Mittel, die zu diesem Zwecke angewendet werden müssten. Das Buch ist wohl etwas verfrüht geschrieben worden: der Genossenschaftsgedanke ist in China noch sehr schwach, — die Zahl, die Mitgliederzahl, die Kapitalkraft und der Umsatz der chinesischen Genossenschaften sind im Verhältnis zu der ungeheuren Ausdehnung des Landes heute noch verschwindend gering. *Stefan Varga.*

Clark, Colin: National Income and Outlay. London. Mac Millan. 304 S.

Der Verfasser hat schon früher einmal den Versuch gemacht, die Höhe des englischen Volkseinkommens festzustellen. Sein vorliegendes Buch ist eine Fortbildung seines Werkes „The National Income 1924—1931“, in das aber auch das Material der in der Zwischenzeit veröffentlichten Studien des Verfassers hineingearbeitet ist. Die Arbeit, die der Verfasser mit dem kühnen Erschliessen dieses bisher unzugänglichen Gebietes, mit der Klärung der Begriffe und mit dem Zusammentragen des ungeheuren Materials geleistet hat, ist sehr anerkennenswert, an manchen Stellen sind aber

seine Ergebnisse mit Vorsicht aufzunehmen. Seine Grundthese, dass das Volkseinkommen gleich der Summe der individuellen und der Gesellschaftseinkommen zuzüglich der indirekten Steuerlast sei, erscheint uns forciert und unbefriedigend. Dagegen sind wieder manche seiner konkreten Feststellungen nicht nur beachtenswert, sondern auch äusserst anregend, da sie bisher nicht geahnte Zusammenhänge aufdecken,

Béla Vámos.

Truptil, R. J.: British Banks and the London Money Market. With a Preface by Sir Robert Kindersley. London, 1936. Cape. 352 S.

Dieses Buch ist vielleicht das Beste, das seit Bagehot über den Londoner Geldmarkt geschrieben worden ist, — der Verfasser vereint darin eine gute methodologische Grundlage und vorzügliche theoretische Erudition mit grossen praktischen Kenntnissen und einer ausnehmenden schriftstellerischen Begabung. Das Buch gibt nicht nur eine gute Schilderung der Einrichtungen, der Technik und des Aufbaus des Londoner Geldmarktes, sondern es macht den Leser auch mit dessen historischen und wirtschaftlichen Grundlagen, den geographischen und wirtschaftlichen Gegebenheiten, denen er seine führende Rolle verdankt und schliesslich auch mit seinen gesellschaftlichen, moralischen, psychologischen und persönlichen Belangen bekannt. Man kann mit Recht sagen, dass das Buch ein Bild von diesem vielgestaltigen und verwickelten wirtschaftlichen Organismus gibt, das sich mit der Wirklichkeit völlig deckt, das aber infolge der Aufdeckung der inneren Zusammenhänge wesentlich übersichtlicher ist als die Wirklichkeit selbst.

Rudolf Nötel.

Hutt, W. H.: Economists and the Public. London, 1936. Cape. 377 S.

Der Verfasser sucht die Frage zu beantworten, warum die freie Konkurrenz, die rationalste Form der Wirtschaft, heutzutage so wenig volkstümlich ist. Die Ursache ist seiner Ansicht nach, dass einerseits die Wirtschaftswissenschaft, vor allem aber die klassische Schule ihr Ansehen verloren hat und dass andererseits die Öffentlichkeit volkswirtschaftlich völlig ungeschult ist. Das kritiklose Akzeptieren überlieferter Irrtümer und aus selbstsüchtigen Interessen propagierter Irrlehren nimmt den grossen Massen die Fähigkeit zum rationalen Denken; diese sind also nicht in der Lage zu beurteilen, welche Wirtschaftsform ihnen die grössten Vorteile bieten würde. Es ist freilich sehr schwer, diesem Übelstand abzuhelpfen, — nichtsdestoweniger ist aber heute, im Zeitalter des umsichgreifenden Irrationalismus, ein so klares, tapferes und gründliches Buch mit der grössten Freude zu begrüssen.

Ladislau Gábor.